

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Το έθιμο της καύσης στον Αιγαιακό κόσμο
κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου
(1200-600 π.Χ.)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
Όλγα Κακλαμάνη

Μέρος Α΄
Αθήνα 2020

Εικόνα εξωφύλλου: Οστεοδόχος οινόχρη με πώμα, Δυτική Νεκρόπολη Σάμου, 9^{ος} αιώνας π.Χ. (Βιγλάκη-Σοφιανού 2012, σελ. 211)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

**Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών**

**Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας**

**Το έθιμο της καύσης στον Αιγαιοκό κόσμο
κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου
(1200-600 π.Χ.)**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Όλγα Κακλαμάνη

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Νότα Κούρου, Ομότιμη Καθηγήτρια Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Μέλος: Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν, Καθηγητής Κλασικής
Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Μέλος: John K. Papadopoulos, Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
UCLA

Αθήνα 2020

Εξεταστική Επιτροπή

Ομότιμη Καθηγήτρια Νότα Κούρου (επόπτρια)
Καθηγητής Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν
Καθηγητής John Papadopoulos

Καθηγήτρια Irene Lemos
Αναπληρωτής Καθηγητής Antonios Kotsonas
Αναπληρωτής Καθηγητής Ιωάννης Παπαδάτος
Αναπληρωτής Καθηγητής Γεώργιος Βαβουρανάκης

Ημερομηνία προφορικής δοκιμασίας: 24 Φεβρουαρίου 2021

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α΄

Κατάλογος γραφημάτων.....	vi
Κατάλογος χαρτών.....	vi
Κατάλογος σχεδίων.....	vi
Κατάλογος εικόνων.....	ix
Κατάλογος πινάκων.....	xi
Συντομογραφίες.....	xiii
Πρόλογος.....	xvi
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
Ιστορία της έρευνας.....	1
Μεθοδολογία.....	6
Διάρθρωση μελέτης.....	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΗ ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΤΑΦΩΝ ΚΑΥΣΗΣ	12
1. Πρωτογεωμετρική Περίοδος.....	14
2. Γεωμετρική Περίοδος.....	18
2.1. Πρώιμη και Μέση Γεωμετρική.....	18
2.2. Ύστερη Γεωμετρική.....	19
3. Πρώιμη Αρχαϊκή Περίοδος.....	22
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΤΑΦΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ: ΕΙΔΟΛΟΓΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗ	24
A. Πρωτογενείς καύσεις.....	26
1. Τύποι τάφων.....	26
1.1. Λάκκοι.....	28
1.2. Λάκκοι με γωνιακές κοιλότητες.....	30
1.3. Κιβωτιόσχημοι τάφοι.....	35
2. Τελετουργικό πρωτογενών καύσεων.....	35
B. Πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο.....	47
1. Τύποι τάφων.....	47
2. Τελετουργικό πρωτογενών καύσεων με οστεοδόχο.....	49
Γ. Δευτερογενείς καύσεις.....	54
1. Τύποι τάφων.....	54
1.1. Λάκκοι.....	55
1.2. Κιβωτιόσχημοι τάφοι.....	56
1.2.1. Ατομικοί κιβωτιόσχημοι.....	57
1.2.2. Ομαδικοί κιβωτιόσχημοι.....	58
1.3. Θαλαμοειδείς τάφοι.....	61

1.4. Πόρινη κάλπη.....	64
2. Τελετουργικό δευτερογενών καύσεων.....	69
Δ. Καύσεις αδιευκρίνιστου τύπου.....	80
Ε. Γενικές παρατηρήσεις.....	81

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. ΠΕΡΙΒΟΛΟΙ, ΣΗΜΑΝΣΗ ΚΑΙ ΕΝΑΓΙΣΤΙΚΑ ΤΕΛΕΤΟΥΡΓΙΚΑ 85

1. Περίβολοι.....	85
2. Σήμανση.....	89
3. Εναγιστικές πυρές.....	92
4. Λίθινες κατασκευές.....	102

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΚΤΕΡΙΣΜΑΤΑ ΣΕ ΤΑΦΕΣ ΚΑΥΣΕΩΝ 104

1. Κεραμική.....	105
1.1. Αγγεία πόσης.....	105
1.2. Ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία.....	106
1.3. Αγγεία σερβιρίσματος.....	107
1.4. Μικρογραφικά αγγεία.....	108
1.5. Αγγεία μεταφοράς/αποθήκευσης.....	113
1.6. Πινάκια και λεκανίδες.....	115
1.7. Κρατήρες.....	116
1.8. Μαγειρικά αγγεία/σκεύη.....	118
1.9. Πυξίδες.....	119
1.10. Λύχνιοι.....	119
1.11. Γενικές παρατηρήσεις.....	120
2. Μικροτεχνία.....	123
2.1. Κοσμήματα.....	123
2.2. Πόρπες-περόνες.....	129
2.3. Εργαλεία υφαντικής.....	133
2.4. Μεταλλικά αγγεία.....	134
2.5. Αγγεία από φαγεντιανή.....	135
2.6. Όπλα-εργαλεία.....	136
2.7. Ειδώλια.....	138
2.8. Άλλα είδη μικροτεχνίας.....	146
2.9. Γενικές παρατηρήσεις.....	151

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΠΑΡΑΜΕΤΡΩΝ ΤΗΣ ΚΑΥΣΗΣ ΤΩΝ ΝΕΚΡΩΝ 158

1. Γραπτές πηγές και μεταθανάτιες αντιλήψεις.....	158
1.1. Γραπτές πηγές.....	158
1.2. Μεταθανάτιες αντιλήψεις.....	160
2. Ανθρωπολογικές και κοινωνικές παράμετροι.....	164
2.1. Ηλικία.....	164
2.2. Φύλο.....	173
2.3. Κοινωνική θέση και ταυτότητα.....	176

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	187
Το έθιμο της καύσης μέσα στο χρόνο.....	187
Άσπρα κόκαλα: διεξαγωγή της καύσης και διαχείριση του νεκρού σώματος.....	188
Χώρος καύσης και χώρος ταφής.....	190
Φυλετική καταγωγή και έθιμο της καύσης.....	192
Καύση της ύλης, μετάβαση σε έναν άλλο κόσμο.....	193
Ανασύσταση της ταυτότητας του νεκρού μέσα από τις στάχτες.....	194
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	198
ΧΑΡΤΕΣ	
ΣΧΕΔΙΑ	
ΕΙΚΟΝΕΣ	
ΠΙΝΑΚΕΣ	

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΣΕΩΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
A. Νησιά Αργοσαρωνικού	3
1. Σαλαμίνα.....	3
1.1. Τσάμη.....	4
2. Αίγινα.....	6
2.1. Φανερωμένη.....	7
2.2. Μύλοι.....	8
2.3. Όμορφη Εκκλησιά.....	8
B. Κυκλάδες	10
1. Πάρος-Παροικιά.....	10
2. Νάξος.....	64
2.1. Χώρα Νάξου.....	64
2.1.1. Βόρειο Νεκροταφείο.....	64
2.1.1α Πλίθος.....	64
2.1.1β Μητρόπολη-Γρόττα.....	79
2.1.2. Νότιο Νεκροταφείο.....	86
2.2. Τσικαλαριό.....	88
3. Κίμωλος.....	100
3.1. Ελληνικά	100
4. Μήλος.....	105
4.1. Τρυπητή.....	105
5. Σαντορίνη.....	106
5.1. Αρχαία Θήρα.....	106
5.1.1. Μέσα Βουνό.....	106
5.1.2. Σελλάδα.....	153
5.2. Καμάρι.....	189
6. Αμοργός.....	192
6.1. Μινώα.....	192
Γ. Δωδεκάνησα	198
1. Αστυπάλαια.....	198
1.1. Κάτσαλος.....	198
2. Νίσυρος.....	202
2.1. Μανδράκι.....	202
3. Ρόδος.....	205
3.1. Ιαλυσός.....	205
3.1.1. Μάρμαρο.....	206
3.1.2. Οικ. Δρακίδη.....	210
3.1.3. Οικ. Τσαμπίκου.....	219
3.1.4. Οικ. Κουκιά.....	232
3.1.5. Οικ. Τσισιμοίρη.....	237
3.1.6. Οικ. Λαγού.....	239
3.1.7. Δάφνη.....	249
3.1.8. Ανωάκια.....	252
3.2 Κάμιρος.....	254
3.2.1. Ακρόπολη.....	255
3.2.2. Παπά τις Λούρες.....	257

3.2.3. Κεχράκι.....	260
3.2.4. Μακρύ Λαγγόνι.....	265
3.2.5. Πατέλες.....	266
3.3. Βρουλιά.....	268
3.4. Εξοχή.....	285
3.5. Βάτι.....	293
3.6. Μάσαρη Μαλώνα.....	294
4. Κως.....	296
4.1. Κως (πόλη).....	296
4.2. Μαρμαρωτό.....	301
4.2.1. Οικ. Βασιλείου.....	301
4.2.2. Οικ. Κουτούζη.....	304
4.3. Καρδάμαινα.....	304
Δ. Ανατολικό Αιγαίο	309
1. Ικαρία.....	309
1.1. Καταφύγιο.....	309
2. Σάμος.....	309
2.1. Αρχαία πόλη.....	309
2.1.1. Τρία Δόντια.....	309
2.1.2. Δυτική Νεκρόπολη.....	313
3. Χίος.....	315
3.1. Πόλη Χίου/Ριζάρι.....	315
4. Λέσβος.....	317
4.1. Άντισσα.....	317
4.2. Μήθυμνα.....	319

Κατάλογος γραφημάτων

Γράφημα 1.1. Αριθμός καύσεων ανά χρονολογική περίοδο.

Γράφημα 2.1. Πρακτική καύσης ανά νησί ή νεκροταφείο.

Γράφημα 2.2. Τύποι τάφων με πρωτογενείς καύσεις.

Γράφημα 2.3. Τύποι τάφων με πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο.

Γράφημα 2.4. Τύποι τάφων με δευτερογενείς καύσεις.

Γράφημα 2.5. Τύποι τάφων ανά νησί ή νεκροταφείο.

Γράφημα 4.1 Κατανομή κατηγοριών κεραμικής ανά είδος καύσης.

Γράφημα 4.2. Κατηγορίες αντικειμένων μικροτεχνίας ανά ποσότητα ταφών.

Κατάλογος χαρτών¹

Χάρτης 1. Καύσεις Πρωτογεωμετρικής περιόδου

Χάρτης 2. Καύσεις Γεωμετρικής περιόδου

Χάρτης 3. Καύσεις Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου

Χάρτης 4. Καύσεις στη Νάξο από την Πρωτογεωμετρική έως την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο

Χάρτης 5. Καύσεις στη Σαντορίνη στη Γεωμετρική και Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο

Χάρτης 6. Καύσεις στη Ρόδο από την Πρωτογεωμετρική έως την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο

Κατάλογος σχεδίων

Σχ. 1. Αίγινα, λεωφόρος Φανερωμένης (οικ. Κρητικού), (Παπασταύρου 2007, σχ. 1).

Σχ. 2. Θαλαμοειδής τάφος 14 (κάτοψη και τομή), (Παπασταύρου 2007, σχ. 20).

Σχ. 3. Αίγινα, Όμορφη Εκκλησιά (οικ. Γ. Μουτσάτσου), (Παπασταύρου 2007, σχ. 5).

Σχ. 4. Θαλαμοειδής τάφος 27 (τομή και κάτοψη), (Παπασταύρου 2007, σχ. 25).

Σχ. 5. Παροικιά, Πάρος. Κάτοψη νεκροταφείου (με κόκκινο επισημαίνονται τα δύο πολυάνδρια, οι τάφοι 144 και 105), (*Regional Stories*, 225, εικ. 6 @ΕΦΑ Κυκλάδων).

¹ Οι χάρτες υλοποιήθηκαν από τον Γιώργο Χιώτη.

- Σχ. 6. Παροικιά, Πάρος. Τομές των τάφων 144 (πάνω) και 105 (κάτω), (Zaphiropoulou 2013β, 103, εικ. 2).
- Σχ. 7. Πλίθος, Χώρα Νάξου. Κάτοψη νεκροταφείου (Reber 2017, 474, εικ.1).
- Σχ. 8. Γρόττα, Χώρα Νάξου. Χώρος πρωτογεωμετρικών τάφων (1985/1-3) και ταφικού περιβόλου (T15, T16), (Mazarakis 1997, εικ. 331).
- Σχ. 9. Πλατεία Μητρόπολης, Χώρα Νάξου. Χρονολογικές φάσεις των περιβόλων (Mazarakis 1997, εικ. 333).
- Σχ. 10. Πλατεία Μητρόπολης, Χώρα Νάξου. Αναπαράσταση του τύμβου (Lambrinoudakis 2004, 62, εικ. 2).
- Σχ. 11. «Νότιο Νεκροταφείο», Χώρα Νάξου. Κάτοψη του χώρου των ταφών (Κούρου 1999, χάρτης II).
- Σχ. 12. Τσικαλαριό, Νάξος. Κάτοψη νεκροταφείου (Zaphiropoulou 2008-2009, 51, εικ. 3).
- Σχ. 13. Τσικαλαριό, Νάξος. Κάτοψη περιβόλου 1 (Ζαφειροπούλου 2001, 286, εικ.6).
- Σχ. 14. Τσικαλαριό, Νάξος. Κάτοψη περιβόλου 4 (Ντούμας 1963, σχ. 2).
- Σχ. 15. Τσικαλαριό, Νάξος. Κάτοψη περιβόλου 6 (Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1965, 517, σχ. 15).
- Σχ. 16. Τσικαλαριό, Νάξος. Κάτοψη περιβόλου 10 (Χαραλαμπίδου 2010-2012, 151, εικ. 2).
- Σχ. 17. Τσικαλαριό, Νάξος. Κάτοψη περιβόλου 11 (Χαραλαμπίδου 2010-2012, 152, εικ. 4).
- Σχ. 18. Μέσα Βουνό, Σαντορίνη. Κάτοψη νεκροταφείου (Pfuhl 1903).
- Σχ. 19. Μέσα Βουνό, Σαντορίνη. Πρόσοψη και κάτοψη του θαλαμοειδούς τάφου 3 (Pfuhl 1903, 12, εικ. 2-3).
- Σχ. 20. Μέσα Βουνό, Σαντορίνη. Κάτοψη του θαλαμοειδούς τάφου 89 (Pfuhl 1903, 72, εικ. 14).
- Σχ. 21. Σελλάδα, Σαντορίνη. Κάτοψη περιοχής «ταφικού συγκροτήματος», με καύσεις, εγχυτρισμούς και εναγιστικές πυρές (Ζαφειρόπουλος 1971, 227, εικ. 1).
- Σχ. 22. Σελλάδα, Σαντορίνη. Αποτύπωση θαλαμοειδούς τάφου 93 (Dragendorff 1903, 61, εικ. 211).
- Σχ. 23. Καμάρι, Σαντορίνη. Κάτοψη νεκροταφείου (Σιγάλας 1988, 511, σχ. 21).
- Σχ. 24. Μινώα, Αμοργός. Κάτοψη ταφικού περιβόλου (Μαραγκού 2002, 207, εικ. 198).
- Σχ. 25. Μινώα, Αμοργός. Κάτοψη του λάκκου της πρωτογενούς καύσης 97/3 (Μαραγκού 2002, 213, εικ. 203β).

- Σχ. 26. Κάτσαλος, Χώρα Αστυπάλαιας. Κάτοψη νεκροταφείου στο οικ. Καλή (Φαρμακίδου 1997,1118, σχ. 13).
- Σχ. 27. Μανδράκι, Νίσυρος. Κάτοψη νεκροταφείου (Jacopi 1933, 475, εικ. 1).
- Σχ. 28. Ιαλυσός, Ρόδος. Χάρτης με τις θέσεις των γεωμετρικών και αρχαϊκών νεκροταφείων (Φαρμακίδου 2004, 166, εικ. 1).
- Σχ. 29α-β. Ιαλυσός, Ρόδος. Κατόψεις περιοχής τάφων στα οικ. Τσαμπίκου και Δρακίδη (α: Gates 1983, 13, σχ. 6· β: Gates 1983, 12, σχ. 5).
- Σχ. 30. Ιαλυσός, Ρόδος. Κάτοψη περιοχής τάφων σε οικ. Λα(γ)ού (ανατολικό τμήμα) και οικ. Κουκιά (Gates 1983, 14, σχ. 7).
- Σχ. 31. Ιαλυσός, Ρόδος. Οικ. Λα(γ)ού (νοτιοδυτικό τμήμα). Κάτοψη περιοχής ελληνιστικής εργαστηριακής εγκατάστασης με γεωμετρικές και αρχαϊκές καύσεις (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 375, εικ. 1).
- Σχ. 32. Ιαλυσός, Ρόδος. Πρωτογενής καύση 1 στο οικ. Λα(γ)ού (νοτιοδυτικό τμήμα), (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 376, εικ. 3).
- Σχ. 33. Ιαλυσός, Ρόδος. Πρωτογενής καύση 4α στο οικ. Λα(γ)ού (νοτιοδυτικό τμήμα), (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 378, εικ. 11).
- Σχ. 34. Κάμιρος, Ρόδος. Σχέδιο ομάδας τάφων σε επαφή με τον ναό Α στην Ακρόπολη (D'Agostino 2010-11, 247, εικ. 4).
- Σχ. 35. Κάμιρος, Ρόδος. Κάτοψη νεκροταφείου στο Παπά τις Λούρες (Jacopi 1933, 13, εικ. 2).
- Σχ. 36. Κάμιρος, Ρόδος. Κάτοψη νεκροταφείου στο Κεχράκι (Bossolino 2018, πίν. 3α).
- Σχ. 37. Κάμιρος, Ρόδος. Κάτοψη νεκροταφείου στο Μακρύ Λαγγόνι (Gates 1983, 17, σχ. 10).
- Σχ. 38. Κάμιρος, Ρόδος. Κάτοψη νεκροταφείου στις Πατέλες (Jacopi 1933, 118, εικ. 132).
- Σχ. 39. Βρουλιά, Ρόδος. Τοπογραφικό οικισμού (*Rhodes*, 49, εικ. 19).
- Σχ. 40. Βρουλιά, Ρόδος. Κάτοψη νεκροταφείου (Kinch 1914, 36, εικ. 14).
- Σχ. 41. Βρουλιά, Ρόδος. Αποτύπωση τάφου πρωτογενούς καύσης με τέσσερις γωνιακές κοιλότητες (Kinch 1914, 53-54).
- Σχ. 42. Εξοχή, Ρόδος. Σχεδιαστική αποτύπωση του λόφου με τους τάφους και την περιοχή των ελληνιστικών αρχιτεκτονικών καταλοίπων (τομέας Ρ), (Johansen 1957, 2, εικ. 1).
- Σχ. 43. Μαρμαρωτό, Κως. Κατόψεις λάκκων με γωνιακές κοιλότητες πρωτογενών καύσεων I-III στο οικ. Βασιλείου (Μποσνάκης 2001, 224, εικ. 1).
- Σχ. 44. Μαρμαρωτό, Κως. Πρωτογενής καύση I στο οικ. Βασιλείου (Μποσνάκης 2001, 224, εικ. 2).

- Σχ. 45. Μαρμαρωτό, Κως. Πρωτογενής καύση ΙΙ στο οικ. Βασιλείου (Μποσνάκης 2001, 231, εικ. 12).
- Σχ. 46. Μαρμαρωτό, Κως. Πρωτογενής καύση ΙΙΙ στο οικ. Βασιλείου (Μποσνάκης 2001, 237, εικ. 22).
- Σχ. 47. Καρδάμαινα, Κως. Πρωτογενής καύση ΣΤ. Αποτύπωση του ανώτερου (αριστερά) και κατώτερου (δεξιά) στρώματος στο εσωτερικό του λάκκου (Σκέρλου 2001, 260, εικ. 3-4).
- Σχ. 48. Καρδάμαινα, Κως. Πρωτογενής καύση Ε (Σκέρλου 2001, 266, εικ. 13).
- Σχ. 49. Πυθαγόρειο, Σάμος. Τοπογραφικό αρχαίας πόλης. Σημειώνονται οι θέσεις της Δυτικής Νεκρόπολης (Westnekropole) και του νεκροταφείου στα Τρία Δόντια (αρ. 1), (Mohr 2015, 452, εικ. 7).
- Σχ. 50. Ριζάρι, Χίος. Κάτοψη ομάδας ενταφιασμών, καύσεων και πυράς (πιθανώς εναγισμού), (Lemos 1997, εικ. 1).
- Σχ. 51. Άντισσα, Λέσβος. Κάτοψη νεκροταφείου (Spencer 1995, 295, εικ. 10).

Κατάλογος εικόνων

- Εικ. 1-6. Είδη λάκκων με τέσσερις γωνιακές κοιλότητες από Κω και Ρόδο. 1. Μαρμαρωτό, Κως. Καύση ΙΙΙ στο οικ. Βασιλείου (Μποσνάκης 2001, 237, εικ. 23). 2. Μαρμαρωτό, Κως. Καύση Ι στο οικ. Βασιλείου (Μποσνάκης 2001, 224, εικ. 3). 3. Μαρμαρωτό, Κως. Καύση ΙΙ στο οικ. Βασιλείου (Μποσνάκης 2001, 231, εικ. 12). 4. Καρδάμαινα, Κως. Καύση ΣΤ (Σκέρλου 2001, 259, εικ. 1-2). 5. Ιαλυσός, Ρόδος. Καύση 29 (331) στο οικ. Κουκιά (Jacopi 1929, 54, εικ. 45). 6. Ιαλυσός, Ρόδος. Καύση 2 στο οικ. Λα(γ)ού (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 376, εικ. 7).
- Εικ. 7. Καρδάμαινα, Κως. Μάζες πηλού στην καύση Δ (Σκέρλου 2001, 271, εικ. 25).
- Εικ. 8. Ιαλυσός, Ρόδος. Τμήματα απανθρακωμένων ξύλων στο βόρειο τμήμα του λάκκου (αριστερά) της καύσης 6 στο οικ. Λα(γ)ού (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 384, εικ. 21).
- Εικ. 9. Αναπαράσταση πυράς Πατρόκλου. Απουλικός, καλυκωτός κρατήρας, Αρχαιολογικό Μουσείο Νάπολης (μέσα 4ου αιώνα π.Χ.), (Kossatz-Deißmann 1981, 118, αρ. 487).
- Εικ. 10. Αναπαράσταση πυράς Ηρακλή. Τμήματα κωδωνόσχημου κρατήρα από την Villa Giulia στη Ρώμη (περίπου 460 π.Χ.), (Clairmont 1953, πίν. 46, εικ. 2).
- Εικ. 11. Ιαλυσός, Ρόδος. Μισοκαμένος σκελετός στην καύση 1 στο οικ. Λα(γ)ού (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 376, εικ. 4).
- Εικ. 12. Πλίθος, Χώρα Νάξου. Λάκκος πρωτογενούς καύσης με οστεοδόχο (Ζαφειροπούλου 2001, 295, εικ. 38).

- Εικ. 13. Μινώα, Αμοργός. Λάκκος της πρωτογενούς καύσης 1993-1 με οστεοδόχο (Μαραγκού 2001,).
- Εικ. 14. Η οστεοδόχος της καύσης 1993-1 με τα οστά και τα όπλα του νεκρού (Μαραγκού 2002, εικ. 199β).
- Εικ. 15α-β. Καμάρι, Σαντορίνη. Λάκκος πρωτογενούς καύσης με οστεοδόχο. α. Κάλυψη λάκκου με λίθους (Ευσταθίου 2001, 306, εικ. 5)· β. Στερέωση οστεοδόχου με λίθους πάνω στην πυρά (Ευσταθίου 2001, 306, εικ. 6).
- Εικ. 16. Τσάμη, Σαλαμίνα. Λάκκος (τάφος 7) με δευτερογενή καύση (Δεκουλάκου 1991, πίν. 39ε).
- Εικ. 17. Παροικιά, Πάρος. Τάφος 144 (Ζαφειροπούλου 2005, 265, εικ. 382).
- Εικ. 18. Λεωφόρος Φανερωμένης, Αίγινα. Η λάρνακα από τον θαλαμοειδή τάφο 14 (Παπασταύρου 2007, πίν. 2στ).
- Εικ. 19. Λεωφόρος Φανερωμένης, Αίγινα. Η λάρνακα του θαλαμοειδούς τάφου 27 μέσα σε κόγχη (Παπασταύρου 2007, πίν. 2ε).
- Εικ. 20. Παροικιά, Πάρος. Οστεοδόχος αμφορέας από τον τάφο 144 (725-700 π.Χ.), (Υπουργείο Αιγαίου 2001, 111, εικ. 6).
- Εικ. 21α. Λεπτομέρεια σκηνης πρόθεσης στο λαιμό του αμφορέα της εικ. 20 (Croissant 2008, 43, εικ. 20). Εικ. 21β. Ανάπτυγμα σκηνης μάχης στην κοιλιά του αμφορέα της εικ. 20 (Ζαφειροπούλου 2005, 264-265, εικ. 380).
- Εικ. 22. Παροικιά, Πάρος. Οστεοδόχος αμφορέας από τον τάφο 144 (750-725 π.Χ.). Σκηνή μάχης στη ζώνη της κοιλιάς (Ζαφειροπούλου 2017α, 7, εικ. 6).
- Εικ. 23-28. Οστεοδόχοι και τεφροδόχοι δευτερογενών καύσεων. 23. Τσάμη, Σαλαμίνα. Αμφορέας, τάφος 7 (Πρώιμη Γεωμετρική), (Δεκουλάκου 2003, 34, εικ. 3)· 24. Σελλάδα, Σαντορίνη. Πιθαμφορέας, τάφος 1970/3 (680-660 π.Χ.), (Knauss 1997, πίν. 14c)· 25. Ελληνικά, Κίμωλος. Κρατήρας, τάφος 10 (αρχές 7ου αιώνα π.Χ.), (Τριάντη 2005, 305, εικ. 462)· 26. Καμάρι, Σαντορίνη. Στάμνος (Υστερη Γεωμετρική), (Ευσταθίου 2001, 306, εικ. 7)· 27. Ριζάρη, Χίος. Πίθος (Πρώιμη Αρχαϊκή), (Lemos 1997, εικ. 8)· 28. Όμορφη Εκκλησιά, Αίγινα. Χάλκινος λέβητας (τέλος 8ου – αρχές 7ου αιώνα π.Χ.), (Παπασταύρου 2007, πίν. 5ε).
- Εικ. 29. Πλίθος, Χώρα Νάξου. Τμήμα του νεκροταφείου με τους περιβόλους (Ζαφειροπούλου 2001 294, εικ. 34).
- Εικ. 30α-β. Τσικαλαριό, Νάξος. Εξωτερική όψη περιβόλων (Ζαφειροπούλου 2001, 286, εικ. 3-4).
- Εικ. 31. Τσικαλαριό, Νάξος. Υπερμεγέθης λίθος (εν είδει menhir) ως σήμα του νεκροταφείου (Ζαφειροπούλου 2015, 29).
- Εικ. 32. Παροικιά, Πάρος. Επιτύμβια στήλη με καθημερινή γυναικεία μορφή (θεότητα), π. 700 π.Χ. (Ζαφειροπούλου 2017α, 6, εικ. 5).

- Εικ. 33. Ελληνικά, Κίμωλος. Επιτύμβια στήλη με γυναικεία μορφή (τέλος 8^{ου} ή 7^{ου} αιώνας π.Χ.), (Τριάντη 2005, 304, εικ. 459).
- Εικ. 34. Μητρόπολη, Χώρα Νάξου. Περίβολος 1 (Λαμπρινουδάκης 2005, 279, εικ. 410).
- Εικ. 35. Μητρόπολη, Χώρα Νάξου. Λίθινη κατασκευή (Κουρου 2015, 93, εικ. 11β).
- Εικ. 36. Ιαλυσός, Ρόδος. Οστεοδόχος αμφορέας και κτερίσματα από τη δευτερογενή καύση 43 στο Μάρμαρο, (Υστερη Πρωτογεωμετρική/Πρώιμη Γεωμετρική), (*Rhodes*, 59, 24).
- Εικ. 37. Ιαλυσός, Ρόδος. Κτερίσματα από την πρωτογενή καύση 4α στο οικ. Λα(γ)ού, Ύστερη Γεωμετρική/Πρώιμη Αρχαϊκή (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 379, εικ. 13, 380, εικ. 14, 382, εικ. 15, 383, εικ. 16).
- Εικ. 38. Ιαλυσός, Ρόδος. Οστεοδόχος αμφορέας, οينوχόη, όπλα, εργαλεία από τον τάφο 44, Μάρμαρο (Υστερη Πρωτογεωμετρική). Καύση, πιθανώς ανδρική (Laurenzi 1936, 165, εικ. 152).
- Εικ. 39α-β. Μαρμαρωτό, Κως. Κτερίσματα από τον τάφο III, οικ. Βασιλείου (Πρώιμη Γεωμετρική). Καύση ανδρική. 39α. Τετράωτος αμφορέας και σκύφος (Μποσνάκης 2001, 237, εικ. 24, 238, εικ. 25)· 39β. Αιχμή δόρατος (πάνω), καρφιά (κάτω αριστερά), εγχειρίδιο (κάτω δεξιά), (Μποσνάκης 2001, 238, εικ. 26).
- Εικ. 40α-γ. Ιαλυσός, Ρόδος. Κτερίσματα από τον τάφο 10, οικ. Λα(γ)ού (Υστερη Γεωμετρική/Πρώιμη Αρχαϊκή). Καύση, πιθανώς γυναικεία. 40α. Σκύφος, ληκύθιο, κρατηρίσκος, μικύλλο ληκύθιο, μικύλλο ανοικτό αγγείο (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 388, εικ. 33)· 40β. Γυάλινες ψήφοι και χάλκινο ενώτιο (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 389, εικ. 35)· 40γ. Πήλινα ειδώλια και σφονδύλι (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 389, εικ. 34).
- Εικ. 41α-στ. Τσικαλαριό, Νάξος. Αντικείμενα μικροτεχνίας από το «Υποσύνολο Ι», περίβολος 11 (Μέση Γεωμετρική ΙΙ – Ύστερη Γεωμετρική Ι). Καύση, πιθανώς ανήλικου θηλυκού ατόμου. 41α-γ. Γυναικείο ειδώλιο (Charalambidou 2018, 172, εικ. 35, 173, εικ. 36-37)· 41δ. ειδώλιο πτηνού (Charalambidou 2018, 174, εικ. 38)· 41ε. πήλινες ψήφοι (Παπαδοπούλου 1965, πίν. 656β)· 41στ. πτηνόμορφο αγγείο (Charalambidou 2018, 172, εικ. 34).
- Εικ. 42α-γ. Δυτική Νεκρόπολη, Σάμος. Αντικείμενα μικροτεχνίας από την πυρά 6 (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα π.Χ.). Καύση, πιθανώς νεαρής γυναίκας. 42α. Πόρπες και τμήμα φρυγικής ζώνης (κάτω, κέντρο), (Τσάκος 2016, 706, εικ. 3)· 42β. ελεφάντινα κοσμήματα, ειδώλια και κεφαλές περονών (Τσάκος 2016, 706, εικ. 4)· 42γ. αργυρά επίχρυσα ενώτια (Τσάκος 2016, 706, εικ. 5).

Κατάλογος πινάκων

Πίν. 1. Καύσεις Πρωτογεωμετρικής περιόδου.

- Πίν. 2. Καύσεις Πρώιμης και Μέσης Γεωμετρικής περιόδου.
- Πίν. 3. Καύσεις Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου.
- Πίν. 4. Καύσεις Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου.
- Πίν. 5. Καύσεις 8ου ή 7ου αιώνα π.Χ.
- Πίν. 6. Καύσεις Γεωμετρικής, αλλά αδιευκρίνιστης υποπεριόδου.
- Πίν. 7. Καύσεις με κτερίσματα κεραμικής.
- Πίν. 8. Καύσεις με μικρογραφικά αγγεία.
- Πίν. 9. Καύσεις με κοσμήματα.
- Πίν. 10. Καύσεις με πόρπες και περόνες.
- Πίν. 11. Καύσεις με εργαλεία υφαντικής.
- Πίν. 12. Καύσεις με μεταλλικά αγγεία.
- Πίν. 13. Καύσεις με αγγεία από φαγεντιανή.
- Πίν. 14. Καύσεις με όπλα ή/και εργαλεία.
- Πίν. 15. Καύσεις με ειδώλια.

Συντομογραφίες

AAA: *Αρχαιολογικά Ανάλεκτα Αθηνών.*

AA: *Archäologischer Anzeiger.*

AD: *Αρχαιολογικόν Δελτίον.*

AE: *Αρχαιολογική Εφημερίς.*

Agora XXXV: Papadopoulos, J.K. και E.L. Smithson (επιμ.), 2017. *The Early Iron Age: The Cemeteries. Athenian Agora XXXV*, Princeton, NJ.

Αιγαίο: Σταμπολίδης, Χρ. Ν. και Α. Γιαννικουρή (επιμ.), 2004. *Το Αιγαίο στην Πρώιμη Εποχή Σιδήρου, Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου, Ρόδος 1-4 Νοεμβρίου 2002*, Αθήνα.

AION.: *Annali dell'Istituto Universitario Orientale di Napoli.*

Ανατολική Μεσόγειος: Σταμπολίδης, Χρ. Ν. και Α. Καρέτσου (επιμ.), 1998. *Ανατολική Μεσόγειος: Κύπρος, Δωδεκάνησα, Κρήτη*, Αθήνα.

AR: *Archaeological Reports.*

ASAtene: *Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle Missioni italiane in Oriente.*

BCH: *Bulletin de Correspondance Hellénique.*

BICS: *Bulletin of the Institute of Classical Studies of the University of London.*

BSA: *British School at Athens Annual.*

Dark Ages: Mazarakis Ainian, A. (επιμ.), 2011. *The “Dark Ages” Revisited: An International Symposium in Memory of William D. E. Coulson, University of Thessaly, Volos, 14-17 June 2007*, Volos.

Έργον: *Το Έργον της Αρχαιολογικής Εταιρείας.*

Hesperia: *The Journal of the American School of Classical Studies at Athens. JdI:*

Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts.

JHS: *The Journal of Hellenic Studies.*

Καύσεις: Σταμπολίδης, Χρ. Ν. (επιμ.), 2001. *Καύσεις στην Εποχή του Χαλκού και την πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Πρακτικά Συνεδρίου Ρόδος 1999*, Αθήνα.

Kernos: *Kernos. Revue internationale et pluridisciplinaire de religion grecque antique.*

Knossos: Coldstream, J.N. και H.W. Catling (επιμ.), 1996. *Knossos North Cemetery. Early Greek Tombs*, Vol. II. Discussion, BSA, Supplement 28, Athens.

Lefkandi I: Popham, M.R., L.H. Sackett και P.G. Themelis (επιμ.), 1980. *Lefkandi I. The Iron Age. Text, The Settlement, The Cemeteries*, BSA, Supplement 11, London.

LIMC: Lexicon iconographicum mythologiae classicae.

MDAI (A): *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung*.

MeditArch: *Mediterranean Archaeology: Australian and New Zealand Journal for the Archaeology of the Mediterranean World*.

Opuscula: *Opuscula. Annual of the Swedish Institutes at Athens and Rome*.

PALLAS: *Pallas. Revue d'études antiques*.

ΠΑΕ: *Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας*.

Πλόες...: Σταμπολίδης, Χρ. Ν. (επιμ.), 2003. *Πλόες... από τη Σιδώνα στη Χουέλβα, σχέσεις λαών της Μεσογείου, 16ος – 6ος αι. π. Χ.*, Αθήνα.

RA: *Revue Archéologique*.

Regional Stories: A. Mazarakis Ainian, A. Alexandridou και X. Charalambidou (επιμ.), 2017. *Regional Stories towards a new Perception of the early Greek World, Acts of an International Symposium in Honour of Professor Jan Bouzek, Volos, 18-21 June, 2015*, Volos.

Rhodes: Coulié, A. και M. Filimonos-Tsopotou (επιμ.), 2014. *Rhodes: une île grecque aux portes de l'Orient: XVe-Ve siècle avant J.-C.: exposition, Paris, musée du Louvre, du 14 novembre 2014 au 9 février 2015*, Paris.

ScAnt: *Scienze dell'Antichità: Storia, archeologia, antropologia (Rome)*.

SkrAth: *Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen (Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae)*.

Torone: Papadopoulos, J.K. (επιμ.), 2005. *The Early Iron Age Cemetery at Torone*, Los Angeles.

Συνομογραφίες κειμένου

αρ.: αριθμός

βλ.: βλέπε

εικ.: εικόνα

επιμ.: επιμέλεια

μτφρ.: μετάφραση

πίν.: πίνακας

σελ.: σελίδα

σημ.: σημείωση

σχ.: σχέδιο

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αντικείμενο της παρούσας διατριβής είναι η παρουσίαση και μελέτη του εθίμου της καύσης στο νησιωτικό αιγαιακό χώρο κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο. Βασιζόμενη στο πλούσιο, αλλά αποσπασματικό αρχαιολογικό υλικό, σε ανθρωπολογικές μελέτες, και σε διαθέσιμες πληροφορίες από την κατεύθυνση της πειραματικής αρχαιολογίας, καθώς και αρχαία κείμενα και την εικονογραφία, επιδίωξα την ανασύσταση του τελετουργικού των τριών ειδών των καύσεων, όπως αυτές κατηγοριοποιήθηκαν στα πλαίσια της έρευνας. Βασικός στόχος της μελέτης ακόμη συνιστά η ανίχνευση της κοινωνικής θέσης και ταυτότητας τόσο των νεκρών, όσο και των ζωντανών, λαμβάνοντας υπόψιν τις ιδεολογικές και συμβολικές προεκτάσεις που εμπεριέχονται στην πρακτική.

Θερμές ευχαριστίες εκφράζω προς την επόπτρια αυτής της διδακτορικής διατριβής, την Ομότιμη Καθηγήτρια Νότα Κούρου για την εμπιστοσύνη της σε εμένα σε ένα βάθος χρόνων της συνεργασίας μας κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών και διδακτορικών σπουδών μου, αλλά και της συμμετοχής μου στην ανασκαφική ομάδα του Ξώμπουργου. Της είμαι ευγνώμων για τη σημαντική ελευθερία που μου ενέπνευσε καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής, για την υποστήριξη της κάθε επιλογής μου, τις παραγωγικές συζητήσεις μας πάνω στο αντικείμενο, καθώς και για τη σταθερή προτροπή της να αναπτύσσω δικές μου ιδέες και να μην διστάζω να διατυπώνω τις προσωπικές απόψεις μου, ακόμα και όταν αυτές έρχονται σε αντίθεση με τις γενικά αποδεκτές θεωρίες.

Ευχαριστίες οφείλω στον Καθηγητή Αλέξανδρο Μαζαράκη Αινιάνα για την ηθική και ψυχολογική υποστήριξή του καθόλη τη διάρκεια της εκπόνησης της μελέτης, για τη διεισδυτική κριτική του που με οδηγούν πάντα προς τη βελτίωση της οπτικής μου, γιατί με ενθαρρύνει διαρκώς να εμπιστεύομαι τον εαυτό μου, για τη συμβολή του στη διαμόρφωση στον τρόπο σκέψης και εργασίας μου. Εγκάρδιες ευχαριστίες εκφράζω προς τον Καθηγητή John Papadopoulos για την πάντα άμεση και ειλικρινή προθυμία του να συζητήσει μαζί μου θεωρητικά και πρακτικά ζητήματα της εργασίας αυτής, για

τις πολύτιμες παρατηρήσεις του, για την εμπιστοσύνη και την ενθάρρυνση που λειτούργησε ιδιαίτερος βοηθητικά, προς τα τελευταία στάδια της διατριβής. Θερμές ευχαριστίες οφείλω επίσης στα μέλη της εξεταστικής επιτροπής της διατριβής, κ.κ. Irene Lemos, Αντώνιο Κοτσώνα, Ιωάννη Παπαδάτο και Γεώργιο Βαβουρανάκη.

Είμαι ευγνώμων προς την Επίκουρη Καθηγήτρια Αλεξάνδρα Αλεξανδρίδου, για τις καθοριστικές συμβουλές και την εν γένει υποστήριξη της κατά το τελικό και πιο δύσκολο για εμένα στάδιο εκπόνησης της διατριβής. Ιδιαίτερες ευχαριστίες προς τη φίλη και συνάδελφο Αφροδίτη Βλάχου για τον χρόνο που αφιέρωσε στην ανάγνωση του τελικού κειμένου, τις χρήσιμες παρατηρήσεις της και την υποστήριξη της καθόλη τη διάρκεια της συγγραφής της εργασίας αυτής. Ευχαριστώ πολύ τον φίλο, Επίκουρο Καθηγητή Νικόλα Δημάκη για την ενθάρρυνση του, την υπομονή που έδειξε κατά τη διάρκεια πολύωρων συζητήσεων γύρω από ιδέες και προβληματισμούς μου, καθώς και για την παροχή ιδεών και πληροφοριών για τη μελέτη αυτή. Θερμότερες ευχαριστίες προς το φίλο και συνάδελφο Γιώργο Χιώτη για τις πολύτιμες συζητήσεις μας σε διάφορα ζητήματα της παρούσας εργασίας, την κατανόησή του, καθώς και την εκπόνηση των χαρτών της διατριβής.

Σημαντική υπήρξε η ενθάρρυνση και από πολλούς φίλους, συναδέλφους και μη. Του Σάββα Αβραμίδη, Στέλιου Δαμίγου, της Γεωργίας Καλλιγιανιάκη, της Παναγιώτας Μαραντίδου, της Χαράς Σακελλάρη, του Γιάννη Στόγια, της Ελευθερίας Ψωμά. Τους ευχαριστώ για την κατανόηση και στήριξη τους καθ'όλη τη διάρκεια εκπόνησης της διατριβής μου.

Ευχαριστώ την αγαπημένη μου φίλη, Ευαγγελία Κανάβα για τις εποικοδομητικές συζητήσεις που είχαμε όλο αυτό το διάστημα και την υπομονή της να ακούει για νεκρούς, την πρακτική βοήθειά της (διεξαγωγή στατιστικής μελέτης), τη συνεχή παρουσία και υποστήριξη της, με πολλούς και ανεκτίμητους τρόπους, σε όλα τα στάδια αυτής της διαδικασίας. Ευχαριστώ και ευγνωμονώ την οικογένειά μου για την κατανόηση, τη συνεχή συμπαράστασή τους και γιατί, σε αντίθεση με μένα, ποτέ δεν έχασαν την πίστη τους για την αξία αυτού που προσπαθούσα να ολοκληρώσω.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ιστορία της Έρευνας

Η καύση ως έθιμο ταφικό έχει μία μακρά ιστορία στον ανθρώπινο πολιτισμό και έχει χρησιμοποιηθεί σε ένα εύρος γεωγραφικών και πολιτισμικών πλαισίων.² Στον ελλαδικό χώρο, πρωτοεμφανίζεται κατά την Πρώιμη Νεολιθική περίοδο (Θεσσαλία, Πρόσφυμα).³ Απαντά συχνότερα από τα μυκηναϊκά χρόνια και συνιστά μια συνήθη πρακτική από την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου έως και τη Ρωμαϊκή εποχή.⁴

Η έρευνα αναφορικά με την καύση στον αιγαιακό χώρο έχει επικεντρωθεί σε μεγάλο ποσοστό, στην προσπάθεια ερμηνείας της μεγαλύτερης συχνότητάς της κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, συγκριτικά με την Ύστερη Εποχή του Χαλκού. Η πρακτική έχει άλλοτε συσχετισθεί με την έλευση διαφορετικών πολιτισμικών ομάδων, κυρίως των Δωριέων,⁵ και άλλοτε με τις επαφές με περιοχές, όπου το έθιμο απαντούσε συχνά. Μια μεγάλη μερίδα των μελετητών από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα έως και σήμερα αποδίδει την αυξανόμενη χρήση του εθίμου από τον 12^ο αιώνα και εξής, σε πολιτισμικό «δάνειο» από την Ανατολή.⁶ Θεωρούν πιθανή την υιοθέτησή του μέσω των Δωδεκανήσων ή της Κρήτης και από εκεί τη μετάδοση του στις Κυκλάδες και την Κεντρική Ελλάδα.⁷ Ορισμένοι μάλιστα συγκεκριμενοποιούν την Τροία ως τόπο πρώτης επαφής των Μυκηναίων με την καύση.⁸ Τις τελευταίες δεκαετίες μια μερίδα ερευνητών αναζητά την εισαγωγή του εθίμου στην Ιβηρική Χερσόνησο.⁹ Τέλος, για ορισμένες περιοχές (Άργος, Χανιά) και με βάση τα ταφικά γνωρίσματα υποστηρίζεται η πολιτισμική επιρροή από τον χώρο των Βαλκανίων, αλλά μέσω των εμπορικών επαφών με την Ιταλία.¹⁰

² Herrmann, Lange, Schutkowski και Hummel 1987· Liston 1993, 63-77· Μελάς 2001, 16-17· Ubelaker και Rife 2007, 39-40.

³ Γαλλής 1982.

⁴ Kurtz και Boardman 1971, 73-74, 98-99, 163· Woolfitt 1993, 113-119· Snodgrass 2001, 152-170.

⁵ Θέμελης 1973, 362-364· Hall 2002, 75-79.

⁶ De Mot 1909· Musgrave 1990, 272· Woolfitt 1993, 122· Μελάς 2001, 17· Snodgrass 2001, 189, όπου και αναφορές σε παλαιότερους υποστηρικτές της προέλευσης του εθίμου της καύσης από την Ανατολή.

⁷ Andronikos 1968, W58-59· Desborough 1972, 266-277· Ιακωβίδης 1969-70, 43-47· Melas 1984· Mylonas 1948· Vermeule 1972, 201-202· Snodgrass 2001, 189· Κάντα 2001, 63-65· Lemos 2002, 186· Georgiadis 2003, 85.

⁸ Mylonas 1948, 80· Melas 1984· Πιτερός 2001.

⁹ Dickinson 2006, 73· Jung 2007, 229.

Εκτός της αναζήτησης της προέλευσης του εθίμου και του τρόπου διασποράς του στον ελλαδικό χώρο, κοινό τόπο έρευνας από ορισμένους μελετητές έχει αποτελέσει και η σύνδεση της πρακτικής με ηρωικές ταφές πολεμιστών,¹¹ και γενικώς η αντίληψη πως συνιστά ιδεολογική έκφραση ανώτερης κοινωνικής ιεραρχίας.¹² Η καύση ηρώων πολεμιστών αναφέρεται στα Ομηρικά έπη (Κεφάλαιο 5.1), την κατεξοχήν γραπτή πηγή αναφοράς για την εποχή στην πρακτική της καύσης. Η ανάλυση των ομηρικών ταφικών εθίμων και η προσπάθεια σύνδεσής τους με τα διαθέσιμα αρχαιολογικά κατάλοιπα απασχολεί τους ερευνητές από την περίοδο μετά την ανακάλυψη της Τροίας έως τις μέρες μας.¹³ «Και μόνο η αναφορά στα ομηρικά έθιμα ταφής σχεδόν αρκεί για να φέρει σήμερα ένα χαμόγελο στα πρόσωπα των ειδικών».¹⁴ Η αρχαιολογική έρευνα έχει εντοπίσει καύσεις με όπλα και πολύτιμα αντικείμενα, ορισμένες από τις οποίες συνδυάζουν χαρακτηριστικά των ομηρικών ηρωικών καύσεων, της Ύστεροελλαδικής, της Πρωτογεωμετρικής, αλλά κυρίως της Γεωμετρικής Περιόδου,¹⁵ όμως αυτές αφενός συνιστούν ένα μόνο μέρος όσων έχουν αποκαλυφθεί έως σήμερα και αφετέρου έχουν εντοπιστεί τόσο ακτέριστες καύσεις, όσο και πλούσιοι ενταφιασμοί.¹⁶ Η συσχέτιση της πρακτικής της καύσης με άτομα οικονομικής επιφάνειας αναφέρεται συχνά από μελετητές¹⁷ και λόγω της ανάγκης χρησιμοποίησης καύσιμης ύλης για την πραγματοποίηση της καύσης, χωρίς όμως η άποψη αυτή να γίνεται αποδεκτή από όλους.¹⁸

¹⁰ Ruppenstein 2013. Στα Βαλκάνια απαντούν καύσεις σε τύμβους και λόγω εύρεσης χάλκινων αντικειμένων από την Ιβηρική Χερσόνησο (μεταξύ των οποίων και ξίφη τύπου Naue II) υποστηρίζει ο Ruppenstein πως η διεύθυνση του εθίμου σε Αργος και Χανιά έγινε μέσω των επαφών με την περιοχή αυτή.

¹¹ Lorimer 1933, 177· Robinson 1942· Irion 1968· Catling 1995.

¹² Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα συνιστά ο Morris για την περίπτωση της Αθήνας (Morris 1987, 93-109). Νεότερες έρευνες για την Αθήνα, εν τούτοις, αναδεικνύουν άλλες παραμέτρους ως προς την επιλογή της πρακτικής έναντι του ενταφιασμού, την ηλικία καθώς και τις συνθήκες θανάτου (Étienne 2005· Alexandridou 2016· 2020).

¹³ Zehetmaier 1907, 114-120· Mylonas 1948· Andronikos 1968· Σταμπολίδης 1996· Μαζαράκης 2000 (όπου όμως στόχος της μελέτης ήταν γενικώς η αντιπαραβολή των αρχαιολογικών δεδομένων με τα Ομηρικά έπη, χωρίς να περιορίζεται στα ταφικά έθιμα).

¹⁴ Snodgrass 1971, 391.

¹⁵ Crielaard 2016.

¹⁶ Η εμφάνιση πλούτου σε ενταφιασμούς έχει αποτελέσει ένα από τα επιχειρήματα κατά της θεωρίας του Morris (Melas 2001, 18· Étienne 2005, 185-188· Alexandridou 2016, 337-343).

¹⁷ Robinson 1942, 148-149· Mylonas 1948, 81, όπου θεωρεί πως το κόστος της διαδικασίας ήταν αποτρεπτικό για την επιλογή της πρακτικής· Kurtz και Boardman 1971, 195.

¹⁸ Papadopoulos 2017, 680.

Η αναζήτηση της προέλευσης του εθίμου σε μια περιοχή ή πολιτισμό εκτός του ελλαδικού χώρου δεν έχει βρει απήχηση σε όλους τους μελετητές, ήδη από τα μέσα του 20^{ου} αιώνα,¹⁹ όπως και η εντατικοποίηση της εφαρμογής της καύσης, ως δείκτης κάποιας θεμελιώδους κοινωνικής αλλαγής.²⁰ Η διενέργεια των ερευνών σε όλο τον ελλαδικό χώρο έχει ανεβάσει πλέον το χρονολογικό επίπεδο της εμφάνισης της καύσης (νεολιθικές καύσεις Θεσσαλίας, δυτικής Μακεδονίας), καθώς επίσης έχει διευρύνει και το γεωγραφικό εύρος της διασποράς που αυτή εμφανίζει. Η συστηματικότερη μελέτη των ταφικών πρακτικών στη Βόρεια Ελλάδα, τις τελευταίες δύο δεκαετίες,²¹ δείχνει πως η καύση απαντά από τη Νεολιθική περίοδο. Παρατηρείται ακόμη η συχνότερη εμφάνιση των καύσεων κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, καθώς ταυτόχρονα και η ποικιλομορφία ως προς επιμέρους χαρακτηριστικά.²² Παρόλο που σε ορισμένες από αυτές τις περιοχές (π.χ. Παλαιό Γυναικόκαστρο) εντάσσεται σε ευρύτερα πολιτιστικά σύνολα από τον χώρο της Βαλκανικής,²³ ενώ σε άλλες (Τορώνη και Κούκος), εμφανίζει ομοιότητες με τα έθιμα της Αθήνας, διατυπώνεται με επιφύλαξη η πιθανότητα άμεσων πολιτισμικών επιρροών.²⁴ Ως τοπικό φαινόμενο ερμηνεύεται και η συχνότερη καταγραφή της πρακτικής της καύσης κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου από ορισμένους μελετητές περιοχών της Ανατολίας.²⁵

Η εκτίμηση αναφορικά με τη διασπορά του εθίμου της καύσης την περίοδο από το τέλος της Εποχής του Χαλκού και την αρχή της Εποχής του Σιδήρου πρέπει να γίνεται αναφορικά με τα δεδομένα από την Εποχή του Χαλκού. Η αρχαιολογική έρευνα και μελέτη προσφέρει αυτή τη δυνατότητα επαρκώς για την περίπτωση της Αθήνας, όμως τα συμπεράσματα αναφορικά με την περιοχή αυτή δε θα πρέπει να ανάγονται σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Η έρευνα σε άλλες περιοχές, όπως στη Βόρεια Ελλάδα, την

¹⁹ Robinson 1942, 144-149· Γαλλής 1982, 181· Papadopoulou 2017, 679. Ο Robinson είναι από τους πρώτους που επισημαίνοντας τη συνύπαρξη των δύο πρακτικών (καύσης και ενταφιασμού) αναζητά τα κριτήρια επιλογής της καύσης και όχι την προέλευση του εθίμου.

²⁰ Snodgrass 2001, 146. Η απόρριψη της θεωρίας συσχέτισης της καύσης με εθνική διαφοροποίηση προκύπτει και από τα αποτελέσματα των οστεολογικών αναλύσεων από την Αθήνα και το Άργος (Snodgrass 2001, 184-186).

²¹ Ασουχίδου 2001· Σαββοπούλου 2001· Σκαρλατίδου 2001· 2010· Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 2001· Papadopoulou 2005· Chemsseddoha 2017· 2019· Kontonicolos 2018.

²² Kontonicolos 2018, 272-273.

²³ Ασουχίδου 2001, 38-42. Ειδικότερα, οι καύσεις στο Νευροκόπι Εξοχής, το Παλαιό Γυναικόκαστρο και τον Αψαλο Βέρπεν φαίνεται να έχουν βαλκανική προέλευση, Chemsseddoha 2017, 384-385, 387-389. Την ένταξη σε διαφορετικό πολιτιστικό σύνολο, ακόμη και μετά την ίδρυση των ιωνικών αποικιών του 7^{ου} αιώνα επισημαίνει και η Πίενα για την περιοχή της αιγαιακής Θράκης (Πίενα 2008, 98, σημ. 3).

²⁴ Σαββοπούλου 2001, 179-180· Papadopoulou 2005, 394.

²⁵ Bienkowski 1982, 87· Carter-Parker 1995, 108· Ben-Shlomo 2008· Mohr 2015, 113-114.

Πελοπόννησο, όπου σχεδόν απουσιάζουν κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου,²⁶ ή την Κρήτη,²⁷ οδηγεί σε μια εικόνα διαφορετική από αυτήν της Αθήνας, όχι μόνο ως προς τη διασπορά των καύσεων, αλλά και ως προς τα γνωρίσματα που οι ταφές αυτές εμφανίζουν σε κάθε περιοχή. Αναφορικά με τα νησιά των Κυκλάδων και των Δωδεκανήσων, που θεωρούνται από μερίδα μελετητών, πως έχουν αποτελέσει τη γέφυρα μετάδοσης του εθίμου προς άλλες περιοχές του ελλαδικού χώρου, στην πραγματικότητα δεν είναι διαθέσιμες επαρκείς πληροφορίες.

Η πρώτη ανθρωπολογική μελέτη οστών στον αιγαιακό χώρο πραγματοποιήθηκε από τον Virchow στο τέλος του 19ου αιώνα για το οστεολογικό υλικό της Τροίας.²⁸ Η ίδρυση το 1886 του ανθρωπολογικού μουσείου που ανήκε στην Ιατρική Σχολή Αθηνών συνιστά τη θεσμική ίδρυση της φυσικής ανθρωπολογίας στον ελλαδικό χώρο. Η πρώτη ελληνική ανθρωπολογική εταιρεία, που ιδρύθηκε το 1924 από τον Κουμάρη είχε ως στόχο την επιστημονική επιβεβαίωση της ιστορικής συνέχειας της ελληνικής καταγωγής, γι' αυτό το οστεολογικό υλικό που μελετούσαν ήταν κυρίως κρανία. Με τον ανθρωπολόγο Angel, στα μέσα του 20ου αιώνα, η φυσική ανθρωπολογία στον ελλαδικό χώρο προσανατολίστηκε στη διερεύνηση του καθημερινού τρόπου ζωής του ανθρώπου, στην παλαιοδημογραφία, αλλά και την παλαιοπαθολογία. Από τη δεκαετία του 1990 και εξής ο αριθμός των οστεολογικών μελετών έχει αυξηθεί σημαντικά, η διεξαγωγή τους δεν πραγματοποιείται πλέον μόνο από ειδικούς της βιολογίας και της ιατρικής, αλλά γίνονται περισσότερες προσπάθειες να συνδεθούν τα πορίσματα των ανθρωπολογικών μελετών με τη θεωρία της αρχαιολογίας και να απαντηθούν ερωτήματα που θέτονται μέσα από την αρχαιολογική έρευνα.

Η διεξοδική και αναλυτική μελέτη των καμένων ανθρώπινων καταλοίπων έχει εξελιχθεί σημαντικά στον ελλαδικό χώρο από τη δεκαετία του 1990 και κινείται σύμφωνα με τη μεθοδολογία που ακολουθείται σε μελέτες για καύσεις σε Αμερική και Ευρώπη. Οστεολογικές μελέτες καύσεων της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου και της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου έχουν πραγματοποιηθεί για νεκροταφεία της Αττικής

²⁶ Andronikos 1968, W69· Luce 2010, 417, 420-422.

²⁷ Eaby 2007· Perna 2011.

²⁸ Γενικώς για το ιστορικό της έρευνας στη μελέτη των ανθρώπινων οστών, Agelarakis 1995, 157-162· Buikstra και Lagia 2009· Lagia, Papatthanasiou και Triantaphyllou 2014· Papadopoulou 2017.

(π.χ. Κεραμεικός,²⁹ Αγορά³⁰), της Εύβοιας (Λευκαντί,³¹ Ερέτρια³²), της Θεσσαλίας (Ελάτεια-Αλωνάκι,³³ Αλωσ),³⁴ των Κυκλάδων (Νάξος,³⁵ Πάρος³⁶), των Δωδεκανήσων (Κως,³⁷ Αστυπάλαια³⁸), της Κρήτης (Ελευθέρινα,³⁹ Καβούσι,⁴⁰ Κνωσσός⁴¹) και της Βόρειας Ελλάδας (Τορώνη,⁴² Αβδηρα⁴³). Με οστεολογικές μελέτες κατέστη δυνατόν να εξαχθούν ασφαλείς πληροφορίες αναφορικά με το φύλο, την ηλικία, την υγεία, καθώς και τον τρόπο ζωής του νεκρού και να προσδιοριστεί αν και σε ποιες περιπτώσεις, αυτά συνιστούν παραμέτρους για την επιλογή της πρακτικής της καύσης. Ακόμη διατυπώθηκαν συμπεράσματα ως προς το τελετουργικό της καύσης, όπως π.χ. για τη θερμοκρασία της πυράς ή για το είδος και το πλήθος των οστών που μεταφέρονταν από τον τόπο πυράς στον τόπο ταφής (για τις περιπτώσεις της δευτερογενούς καύσης).

Τέλος, ως ένα σημαντικό μεθοδολογικό εργαλείο στην προσπάθεια ανασύστασης της καύσης ενός νεκρού έχει αναπτυχθεί η εφαρμογή πειραμάτων σε χώρες της Αμερικής και της Ευρώπης ήδη από τη δεκαετία του 1960.⁴⁴ Η πειραματική αρχαιολογία στον ελλαδικό χώρο είναι ένα πεδίο που σχεδόν απουσιάζει. Δύο μόνο πειράματα έχουν πραγματοποιηθεί από τη Liston⁴⁵ και τον Χατζηκωνσταντίνου,⁴⁶ για τη μελέτη των καύσεων από το Καβούσι και την Κουμάσα (προανακτορικός θολωτός τάφος Β) στην Κρήτη.

Η τρέχουσα έρευνα για το έθιμο της καύσης στον αιγαιακό χώρο έχει μετακινηθεί από το «πότε» και «πόθεν» και επιχειρεί να διερευνήσει το «πώς». Κινείται προς την

²⁹ Breitinger 1939· Kübler 1954· Lagia 2007a.

³⁰ Liston και Papadopoulos 2004· Liston 2017.

³¹ Musgrave 1980.

³² Blandin 2007.

³³ Deger-Jalkotzy 2013.

³⁴ Lagia, Papatthasiou, Malakasioti και Tsiouka 2013.

³⁵ Agelarakis 2016.

³⁶ Agelarakis 2017.

³⁷ Μποσνάκης 2001· Σκέρλου 2001 (οστεολογικές μελέτες Αγελαράκη).

³⁸ Hilsson 2002· 2009· 2017.

³⁹ Agelarakis 2005.

⁴⁰ Liston 1993· 2007.

⁴¹ Musgrave 1996.

⁴² Musgrave 2005.

⁴³ Agelarakis 2010· Σκαρλατίδου 2001.

⁴⁴ Liston 1993, 63-77· Χατζηκωνσταντίνου 2019, 30-35. Πληροφορίες για την καύση του ανθρώπινου σώματος αντλούνται και από πειράματα που έχουν διεξαχθεί, σε χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής, στο πλαίσιο εγκληματολογικής και ιατροδικαστικής έρευνας σε σύγχρονους πληθυσμούς, για την αναζήτηση των αιτιών θανάτου σε περιπτώσεις απανθρακωμένων ανθρώπων.

⁴⁵ Liston 1993, 115.

⁴⁶ Χατζηκωνσταντίνου 2019, 119-120.

κατανόηση τόσο της ποικιλομορφίας όσο και της ιδιαιτερότητας της πρακτικής, παρόλο που στοιχεία αυτών είχαν ήδη εντοπιστεί από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, όπως η μη έγκυρη διάγνωση του βαθμού καύσης ενός οστού με γυμνό μάτι ή το ζήτημα της καύσης των παιδιών.⁴⁷ Αντιμετωπίζεται λιγότερο πλέον ως μια «εξωτική» ταφική πρακτική και διερευνάται πιο συχνά εντός του εκάστοτε πολιτισμικού πλαισίου στο οποίο απαντά. Προς αυτή την κατεύθυνση πραγματοποιείται για πρώτη φορά, στα πλαίσια της παρούσας διατριβής, η συγκέντρωση και μελέτη των καύσεων από τα νησιά του Αργοσαρωνικού, των Κυκλάδων, των Δωδεκανήσων και του Ανατολικού Αιγαίου.

Μεθοδολογία

Η συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, αλλά και περίοδος προσφέρονται για τη μελέτη του εθίμου της καύσης, τόσο λόγω της ποσότητας των ταφών, όσο και της ποικιλομορφίας που εμφανίζουν. Για τους ίδιους λόγους πρόσφορο έδαφος μελέτης συνιστούν η Εύβοια και η Κρήτη. Δεν μελετήθηκαν όμως επισταμένως στα πλαίσια της διατριβής, η μεν Εύβοια γιατί έχει ερευνηθεί επαρκώς ως προς τα ταφικά της έθιμα και επιπλέον επειδή συνιστά μια περιοχή που προσιδιάζει περισσότερο στην ηπειρωτική περιοχή της Βοιωτίας και της Αττικής. Η δε Κρήτη γιατί συνιστά ένα ιδιαίτερο πολιτισμικό πλαίσιο, το οποίο κρίνεται σκόπιμο να μελετάται μεμονωμένα. Έχουν συμπεριληφθεί όμως πορίσματα των μελετών και από τα δύο νησιά. Στα υπόλοιπα νησιά του κεντρικού και ανατολικού Αιγαίου που δεν εντάχθηκαν στη μελέτη αυτή δεν έχουν βρεθεί καύσεις.⁴⁸

Οι Κυκλάδες και τα Δωδεκάνησα συνιστούν κρίσιμες γεωγραφικές περιοχές στη θεωρία της υιοθέτησης του εθίμου της καύσης από την Ανατολή προς τις ηπειρωτικές περιοχές, θεωρούμενες ως γέφυρες μετάδοσης του εθίμου που πιστεύεται πως εντατικοποιήθηκε κατά την έναρξη της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου. Η ιδιαιτερότητα του νησιωτικού πολιτισμικού περιβάλλοντος αποτέλεσε τον λόγο για τον οποίο η μελέτη περιορίστηκε στα νησιά και δεν συμπεριελήφθησαν και όμορες περιοχές, όπως η Μικρά Ασία. Η ιδιαιτερότητα αυτή προκύπτει από τον διττό ρόλο που έχει η θάλασσα που τα περιβάλλει, καθώς λειτουργεί ως μέσο απομόνωσης, αλλά ταυτόχρονα και μέσο

⁴⁷ Dörpfeld 1905, 540· De Mot 1909.

⁴⁸ Στη Θάσο, νησί του Βορειοανατολικού Αιγαίου που αποικίστηκε από την Πάρο, δεν εντοπίστηκαν καύσεις στα νεκροταφεία που έχουν ανασκαφεί (βλ. ενδεικτικά, Κουκούλη-Χρυσανθάκη 1972· 1992).

επικοινωνίας και αλληλεπίδρασης με άλλες περιοχές. Ως αποτέλεσμα αυτού, κάθε νησί συνιστά μια ξεχωριστή όχι μόνο γεωγραφική, αλλά και πολιτισμική οντότητα.⁴⁹ Μέσα από τη διεξοδική μελέτη των καύσεων στην επιλεγόμενη γεωγραφική περιοχή καταβλήθηκε προσπάθεια να ενταχθεί η πρακτική στην τοπική ταυτότητα κάθε νησιού.

Η συλλογή των πληροφοριών για τις καύσεις των εξεταζόμενων νησιωτικών περιοχών βασίστηκε στα πάσης φύσης δημοσιευμένα δεδομένα. Βαρύτητα δόθηκε και στη συγκέντρωση των ταφικών δεδομένων (καύσεων και ενταφιασμών) από όλο τον ελλαδικό χώρο και όχι μόνο από τις περιοχές που περιλαμβάνει η παρούσα μελέτη, έτσι ώστε οι εξεταζόμενες περιοχές να ενταχθούν στο ευρύτερο πολιτισμικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής στην οποία ανήκουν. Στο πλαίσιο αυτού χρησιμοποιήθηκαν ως αναφορές δημοσιευμένα νεκροταφεία με καύσεις, των οποίων η αρχαιολογική έρευνα έχει συνδυαστεί με ανθρωπολογική μελέτη των σκελετικών καταλοίπων από τα νεκροταφεία αυτά (Κεραμεικός, Αγορά, Ερέτρια, Λευκαντί, Άλως, Τορώνη, Άβδηρα, Κνωσός, Ελεύθερα).

Οι πληροφορίες σχετικά με την κάθε καύση των νησιών οργανώθηκαν και καταχωρήθηκαν σε τέσσερα φύλλα excel, ένα για κάθε μία από τις παρακάτω κατηγορίες, την κεραμική, τα αντικείμενα μικροτεχνίας, τα οργανικά ευρήματα και τέλος τις οστεοδόχους (για τις πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο και τις δευτερογενείς). Σε κάθε επιμέρους φύλλο και για κάθε καύση, που αριθμείται με τον κωδικό του καταλόγου (Μέρος Β'), καταχωρήθηκαν οι πληροφορίες αναφορικά με το είδος της καύσης, τον τύπο του τάφου, τη θέση εύρεσης των αντικειμένων (εντός/εκτός του τάφου, εντός/εκτός της νεκρικής πυράς, εντός θέσης προσφορών, εντός γωνιακής κοιλότητας), την κατάσταση εύρεσης των αντικειμένων (καμένα, μερικώς καμένα, σπασμένα, ακέραια), τα είδη των αντικειμένων (τύποι αγγείων, κατηγορίες αντικειμένων μικροτεχνίας και οργανικών ευρημάτων), γνωρίσματα των νεκρών με βάση τις ανθρωπολογικές μελέτες (φύλο, ηλικία, παθήσεις) και χρονολόγηση. Επιπλέον, για τις οστεοδόχους, καταχωρήθηκαν πληροφορίες ως την προέλευση, τις διαστάσεις, την τοποθέτηση στον τάφο και το περιεχόμενο (στάχτη, είδος και ποσότητα οστών).

Από τη βάση δεδομένων προέκυψε ο κατάλογος των ταφών καύσης (Μέρος Β'), πίνακες και γραφήματα, τα περισσότερα από τα οποία έχουν συμπεριληφθεί στη

⁴⁹ Για τη «νησιωτικότητα», ενδεικτικά, Georgiadis 2003, 6-8· Constantakopoulou 2007· Dawson 2014, 13-21.

μελέτη. Η μεθοδολογία σύνταξης και οργάνωσης του καταλόγου αναλύεται στην Εισαγωγή του Μέρους Β'. Ο κατάλογος έχει περιληφθεί ως ξεχωριστό μέρος της διατριβής. Η μορφή του καταλόγου συνδυάζει κείμενο και πίνακα. Στο εισαγωγικό κείμενο παρουσιάζονται όλες οι ταφικές πρακτικές, καθώς και γενικές πληροφορίες για κάθε νεκροταφείο και σε πίνακα παρατίθενται οι πληροφορίες για κάθε καύση.

Οι καύσεις που μελετήθηκαν ήταν 522 στο σύνολο τους. Λόγω του μεγάλου όγκου των ταφών και των διαφόρων χαρακτηριστικών στοιχείων που απαντούν σε αυτές επιχειρήθηκε η ποσοτική ανάλυση των δεδομένων από όλα τα εξεταζόμενα νησιά, με στόχο μία συνοπτική απεικόνιση των βασικών στοιχείων που διαθέτουμε για όλες τις ταφές συνολικά. Επιπλέον, επιχειρήθηκε ο εντοπισμός τυχόν συσχετίσεων διαφόρων χαρακτηριστικών των ταφών, π.χ. με βάση το νησί, τη χρονολογική περίοδο, τον τύπο του τάφου, το είδος της καύσης, την κάθε κατηγορία κτερισμάτων. Ο στόχος ήταν να ελεγχθεί εάν εμφανίζονται κάποια επαναλαμβανόμενα ως προς τα είδη των καύσεων σε ικανό αριθμό περιπτώσεων. Για τους λόγους αυτούς πραγματοποιήθηκε στατιστική επεξεργασία των δεδομένων από τις 522 ταφές με χρήση του SPSS (Statistical Package for Social Sciences, έκδοση: 24).⁵⁰ Στις 522 ταφές περιλαμβάνονται σχεδόν όλες οι περιπτώσεις που εντοπίστηκαν στη βιβλιογραφία για τις υπό μελέτη περιοχές, με εξαίρεση εκείνες για τις οποίες, οι διαθέσιμες πληροφορίες είναι ελάχιστες (Μήλος, Β.4.1), πολύ γενικές (Ικαρία, Δ.1.1) ή που αφορούν ομάδες κτερισμάτων που έχουν βρεθεί σε τάφους με πολλαπλές ταφές, αλλά δεν μπορούν να αποδοθούν με βεβαιότητα σε κάποια από αυτές (νεκροταφεία Σαντορίνης, Β.5.1.1, Β.5.1.2). Τέλος, κάποιες κατηγορίες αντικειμένων, που απαντούν εξαιρετικά σπάνια δεν συμπεριελήφθησαν στην στατιστική ανάλυση λόγω του σφάλματος που θα προέκυπτε από τη χαμηλή συχνότητα εμφάνισης τους (βλ. π.χ. Κεφάλαιο 4, 2.7).

Στα πλαίσια της έρευνας, πραγματοποιήθηκε ακόμη αντιπαραβολή γνωρισμάτων των καύσεων που μελετήθηκαν με ανάλογα από άλλες περιοχές, κυρίως του ελλαδικού χώρου, αλλά και διαφορετικών πολιτισμικών πλαισίων (π.χ. Ινδία, Ανατολία, Βαλκάνια, Βόρεια Ευρώπη), καθώς μεγάλο μέρος των καύσεων στα υπό μελέτη νησιά δεν είναι διεξοδικά μελετημένο. Σε ορισμένα νησιά η έρευνα είναι συστηματική και σε μεγάλο βαθμό δημοσιευμένη (π.χ. Νάξος, Σαντορίνη, Ρόδος), σε άλλα συστηματική μεν, αλλά αδημοσίευτη (π.χ. Σάμος, Ικαρία), σε άλλα η δημοσίευση αφορά ένα μέρος

⁵⁰ Η χρήση του προγράμματος SPSS έγινε από την Ευαγγελία Κανάβα.

του νεκροταφείου (π.χ. Πάρος, Αστυπάλεια), και τέλος σε άλλα η έρευνα είναι αποσπασματική και ελλιπής (π.χ. Σαλαμίνα, Μήλος). Ακόμη, οι περιπτώσεις της Σαντορίνης και της Ρόδου, μολονότι αποτελούν στο μεγαλύτερο μέρος τους δημοσιευμένα νεκροταφεία, εντούτοις πρόκειται για παλιές δημοσιεύσεις και συνεπώς έπρεπε να γίνει επανεξέταση των κτερισμάτων ορισμένων καύσεων ως προς το θέμα της χρονολόγησης. Κρίθηκε σκόπιμο, συνεπώς, ειδικότερα στις περιπτώσεις των καύσεων, που υπήρχαν αρκετές πληροφορίες στις ανασκαφικές αναφορές, να γίνει ερμηνευτική προσέγγιση, αξιοποιώντας δεδομένα και από άλλες περιοχές.

Με τη βοήθεια των μέσων που αναφέρθηκαν, αλλά λαμβάνοντας υπόψιν και τους περιορισμούς της έρευνας, κατέστη δυνατό να εντοπιστούν ομοιότητες, αλλά και διαφορές ανάμεσα στα τρία είδη της καύσης (της πρωτογενούς, της πρωτογενούς με οστεοδόχο και της δευτερογενούς), και κυρίως ανάμεσα στις πρωτογενείς και τις δευτερογενείς, που αφορούν όχι μόνο τη γεωγραφική κατανομή, αλλά και επιμέρους χαρακτηριστικά των ταφών. Στην προσπάθεια ανασύστασης του τελετουργικού της καύσης, συμπεριελήφθησαν πορίσματα της πειραματικής αρχαιολογίας, καθώς και διαθέσιμες πληροφορίες από αρχαία κείμενα και την εικονογραφία. Με την πραγματοποίηση πειραμάτων παρατηρούνται θερμικές αλλοιώσεις που υφίσταται το ανθρώπινο σώμα, έπειτα από την έκθεση του στη φωτιά, καθώς και τα διάφορα στάδια αποσύνθεσης του πριν την έκθεση σε αυτήν. Για τη διεξαγωγή των πειραμάτων χρησιμοποιούνται ζώα και κυρίως χοίροι, λόγω ομοιοτήτων στα ανατομικά χαρακτηριστικά με τον άνθρωπο και κατ' επέκταση στην αποσύνθεση του σώματος. Το ζώο αυτό επελέγη στα δύο μόνο πειράματα που έχουν πραγματοποιηθεί μέχρι στιγμής στον ελλαδικό χώρο (Ιστορία της Έρευνας).

Στην προσπάθεια ανίχνευσης της ταυτότητας των νεκρών κρίθηκε απαραίτητο να ληφθούν υπόψιν οι πληροφορίες από το σύνολο των ταφικών πρακτικών (ενταφιασμοί και εγχυτρισμοί), όπου εντοπίστηκε συνύπαρξη με ταφές καύσης. Προς την ίδια κατεύθυνση, η αναζήτηση αναλογιών σε καύσεις άλλων περιοχών, είχε στόχο αφενός να αποφευχθούν, κατά το δυνατόν, παρερμηνείες εστιάζοντας μεμονωμένα στις περιοχές υπό μελέτη, αλλά παράλληλα να προσεγγιστούν καλύτερα τα ερωτήματα που προέκυψαν κατά τη διάρκεια της έρευνας.

Διάρθρωση μελέτης

Το Α΄ Μέρος της μελέτης αποτελεί τη σύνθεση των δεδομένων που παρουσιάζονται στο Β΄ Μέρος και διαρθρώνεται σε πέντε κεφάλαια. Στο Κεφάλαιο 1 εντάσσονται οι ταφές καύσης στο χρονολογικό τους πλαίσιο. Κατανέμονται σε τρεις ενότητες, που αντιστοιχούν στις τρεις χρονικές περιόδους, την Πρωτογεωμετρική, τη Γεωμετρική και την Πρώιμη Αρχαϊκή. Μέσω της παρουσίασης της χρονολογικής διαδοχής των καύσεων, επιχειρείται να προσδιοριστεί ο βαθμός συσχέτισης της κάθε περιόδου με τη συχνότητα εμφάνισης της πρακτικής, με ενδεχόμενη αλλαγή ανάμεσα στα έθιμα του ενταφιασμού και της καύσης και τέλος να διερευνηθεί αν υπάρχει συσχέτιση της διαφορετικής χρονολογικής κατανομής με διαφορετική γεωγραφική περιοχή.

Το Κεφάλαιο 2 περιλαμβάνει την ειδολογική ανάλυση των καύσεων και την προσπάθεια ανασύστασης του τελετουργικού. Με στόχο τη διερεύνηση διαφοροποιήσεων μεταξύ των τριών πρακτικών της καύσης, αυτά εξετάζονται σε υποκεφάλαια, που το καθένα αντιστοιχεί σε μία από τις πρακτικές (Υποκεφάλαια Α-Γ). Οι περιπτώσεις καύσεων αδιευκρίνιστης πρακτικής έχουν συγκεντρωθεί στο τέλος του κεφαλαίου (Δ). Στην πρώτη ενότητα κάθε υποκεφαλαίου αναλύονται τα είδη των τάφων, ανά κατηγορία και ανά νησί. Στη δεύτερη ενότητα, κάθε υποκεφαλαίου, γίνεται προσπάθεια ανασύστασης του τελετουργικού των καύσεων, συμπεριλαμβάνοντας πληροφορίες από ανθρωπολογικές μελέτες, γραπτές πηγές, την εικονογραφία, εθνογραφικές έρευνες, καθώς και στοιχεία από διεξοδικώς μελετημένα νεκροταφεία άλλων περιοχών. Το κεφάλαιο κλείνει με μια σύνοψη των βασικών στοιχείων που προέκυψαν από την ανάλυση που προηγήθηκε.

Στο Κεφάλαιο 3 έχουν συγκεντρωθεί τα κατάλοιπα ενεργειών που πραγματοποιήθηκαν εξωτερικά του τάφου, δηλαδή οι περίβολοι, τα είδη σήμανσης, οι εναγιστικές πυρές και οι λίθινες κατασκευές. Η πραγμάτευση των εν λόγω γνωρισμάτων γίνεται, συμπληρωματικά με τα στοιχεία του δεύτερου και τέταρτου κεφαλαίου, με στόχο την καλύτερη κατανόηση των πρακτικών που συνδέονται με την πρακτική της καύσης. Παράλληλα διερευνάται και η κοινωνική ταυτότητα του νεκρού, καθώς η σήμανση και οριοθέτηση του χώρου, σε συνδυασμό με την πραγματοποίηση συγκεκριμένων τελετουργιών σχετίζονται με τιμητικό τρόπο ταφής.

Το Κεφάλαιο 4 πραγματεύεται τα κτερίσματα και συνιστά το εκτενέστερο κεφάλαιο του πρώτου μέρους της έρευνας. Διαιρείται σε δύο υποκεφάλαια, το πρώτο αφορά την κεραμική και το δεύτερο τα αντικείμενα μικροτεχνίας. Η κεραμική αναλύεται σε επιμέρους ενότητες, που περιλαμβάνουν τους τύπους των αγγείων που καταγράφηκαν κατά την έρευνα (αγγεία πόσης, ελαιδοχεία/αρωματοδοχεία, σερβιρίσματος, μικρογραφικά, αγγεία μεταφοράς/αποθήκευσης, πινάκια και λεκανίδες, κρατήρες, μαγειρικά, πυξίδες, λύχνοι). Η παρουσίαση γίνεται με βάση το ποσοστό εκπροσώπησης κάθε κατηγορίας. Κατά την ίδια λογική αναλύονται και τα αντικείμενα μικροτεχνίας (κοσμήματα, πόρπες-περόνες, εργαλεία υφαντικής, μεταλλικά αγγεία και αγγεία από φαγεντιανή, όπλα-εργαλεία, ειδώλια, άλλα είδη μικροτεχνίας). Στο τέλος κάθε υποκεφαλαίου συνοψίζονται οι κύριες παρατηρήσεις. Στο κεφάλαιο αυτό σχολιάζονται ζητήματα που αφορούν την ταυτότητα του νεκρού, φύλο, ηλικία, κοινωνική θέση και τα οποία θα αποτελέσουν την βάση για την ερμηνευτική προσέγγιση του εθίμου της καύσης, που πραγματεύεται το επόμενο κεφάλαιο.

Το τελευταίο κεφάλαιο (5) του πρώτου μέρους περιλαμβάνει την ερμηνευτική προσέγγιση του εθίμου της καύσης. Προς την κατεύθυνση αυτή, μελετώνται αρχικά οι αναφορές στις γραπτές πηγές (ενότητα 1.1.), όχι μόνο στα Ομηρικά έπη, που συνιστούν τις πλησιέστερες χρονικά πηγές, αλλά και σε μεταγενέστερες μαρτυρίες. Με αφορμή αναφορές που γίνονται σε κάποια από τα κείμενα, και σε συνδυασμό με στοιχεία από εθνογραφικές μελέτες επιχειρείται η αναζήτηση εσχατολογικών πεποιθήσεων (ενότητα 1.2.). Στην δεύτερη ενότητα του κεφαλαίου διερευνώνται οι ανθρωπολογικές (ηλικία, φύλο) και κοινωνικές παράμετροι (κοινωνική θέση και κύρος) που ενδεχομένως να σχετίζονται με την επιλογή της πρακτικής της καύσης. Η προσέγγιση στην ενότητα αυτή περιλαμβάνει όλα τα διαθέσιμα στοιχεία που προκύπτουν από τα προηγούμενα κεφάλαια. Το πρώτο μέρος ολοκληρώνεται με τα βασικά συμπεράσματα της έρευνας. Το Β' Μέρος της μελέτης αφορά τον κατάλογο των νησιών με όλα τα διαθέσιμα δεδομένα για τις ταφές καύσεις, που πραγματεύεται η έρευνα. Λεπτομέρειες για τη διάρθρωση του καταλόγου περιλαμβάνονται στην εισαγωγή του δεύτερου μέρους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

Α. Χρονολογική κατανομή των ταφών καύσης

Με βάση τις μελέτες των Dickinson και Lemos, η Μέση Πρωτογεωμετρική περίοδος αφορά περίπου το διάστημα 975-950 π.Χ. και η Ύστερη Πρωτογεωμετρική το διάστημα 950-900.⁵¹ Σε ορισμένες περιπτώσεις όμως η χρονολόγηση των ευρημάτων ενός τάφου δεν τον εντάσσουν σαφώς στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική ή στην Πρώιμη Γεωμετρική, και για αυτό αυτοί οι τάφοι αναφέρεται εδώ πως ανήκουν στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική/Πρώιμη Γεωμετρική (Πίνακας 1.1). Αυτό έχει παρατηρηθεί και σε άλλες περιοχές, όπως στην Αγορά της Αθήνας.⁵²

Κατά τον Coldstream,⁵³ η Πρώιμη Γεωμετρική περίοδος τοποθετείται περίπου στο διάστημα 900-850 π.Χ. Η Μέση Γεωμετρική εκτείνεται μέχρι το 750 π.Χ., μέχρι το 745 π.Χ. στην Ανατολική Ελλάδα (Δωδεκάνησα, Χίος, Σάμος, Λήμνος στην παρούσα μελέτη), ενώ στη Θήρα και Κίμωλο έως το 720 π.Χ.⁵⁴ Στις περιπτώσεις όπου η Μέση Γεωμετρική υποδιαιρείται σε I: 850-800 και II: 800-750 γίνεται με βάση την αττική ή/και κορινθιακή κεραμική, που περιλαμβάνεται στις εν λόγω ταφές. Η Ύστερη Γεωμετρική, ενώ στην Αμοργό, την Πάρο και τη Νάξο εκτείνεται περίπου μέχρι το 700, στη Θήρα και Κίμωλο κατέρχεται μέχρι το 690, και στην Ανατολική Ελλάδα μέχρι περίπου το 680 π.Χ.⁵⁵ Η Ύστερη Γεωμετρική υποδιαιρείται με βάση την αττική κεραμική σε Ύστερη Γεωμετρική I: 760-730 και II: 730-700 π.Χ.

Ως Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδος συμβατικά ορίζεται εδώ ο 7^{ος} αιώνας π.Χ.⁵⁶ Για τις περιπτώσεις των νησιών, όπου η Ύστερη Γεωμετρική τελειώνει στις αρχές του 7^{ου} αιώνα, αναφέρεται ως Πρώιμη Αρχαϊκή το υπόλοιπο διάστημα του αιώνα αυτού.

⁵¹ Lemos 2002, 24-26· Dickinson 2006, 23, εικ. 1.

⁵² Papadopoulos 2017, 25-28, 31, όπου συζητείται το ζήτημα του χρονικού ορίου του τέλους της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής περιόδου.

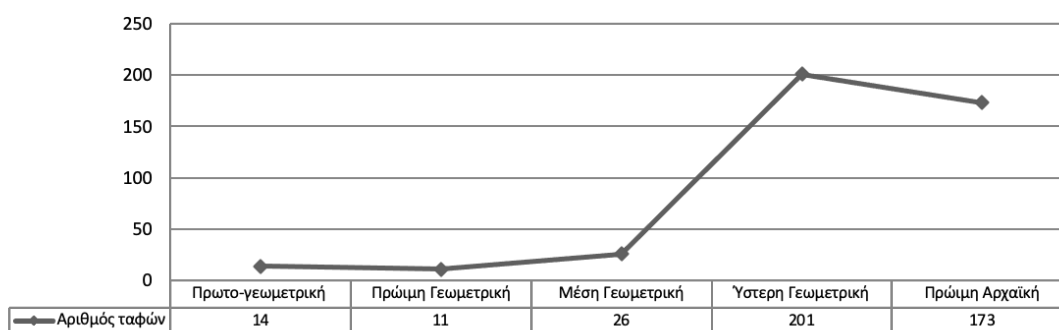
⁵³ Coldstream 2008, 330.

⁵⁴ Τα χρονολογικά αυτά διαστήματα αφορούν την τοπική κεραμική παραγωγή των εν λόγω νησιών.

⁵⁵ Ο D'Acunto (2017α, 455) προτείνει να ανέβει το τέλος της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου στη Ρόδο από το 680 στο 690, κυρίως λόγω του ότι συγχρονίζει την ομάδα με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές με την Πρώιμη Πρωτοκορινθιακή, δηλαδή την τοποθετεί στο διάστημα 720-690 π.Χ.

⁵⁶ Ο όρος «Ανατολίζουσα» αναφέρεται στην υιοθέτηση και μετασχηματισμό ανατολικών θεμάτων και μοτίβων, που συντελείται κυρίως κατά τη διάρκεια του 7^{ου} αιώνα π.Χ., αλλά σε κάποιες περιοχές ήδη από τον 8^ο. Δεν υιοθετείται εδώ αυτός ο όρος γιατί δεν χαρακτηρίζει όλο το εύρος του 7^{ου} αιώνα, ιδίως για τις υπό μελέτη περιοχές. Πρόσφατα για το θέμα αυτό, με βιβλιογραφία, βλ. Charalambidou και

Οι μισές από τις υπό μελέτη ταφές εντάσσονται στη Γεωμετρική περίοδο (272, 52%) και περίπου το 1/3 στην Πρώιμη Αρχαϊκή (173, 33%). Στην Πρωτογεωμετρική περίοδο ανήκουν μόνο 14 ταφές (3%). Τέλος, για ένα μικρό αριθμό ταφών (63, 12%), είτε δε διευκρινίζεται αν ανήκουν στην Ύστερη Γεωμετρική ή την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο, είτε δίνεται ένα εύρος χρονολόγησης από την Ύστερη Γεωμετρική έως την Πρώιμη Αρχαϊκή (πίν. 5). Το **γράφημα 1.1.**, περιλαμβάνει τις σαφώς χρονολογημένες καύσεις ανά χρονολογική υποπερίοδο (Πρωτογεωμετρική, Πρώιμη και Μέση Γεωμετρική, Ύστερη Γεωμετρική, Πρώιμη Αρχαϊκή).

Γράφημα 1.1. Αριθμός καύσεων ανά χρονολογική περίοδο

Morgan 2017· Étienne 2017. Ενδεικτικά, στην περίπτωση της κεραμικής παραγωγής της Σαντορίνης, στοιχεία ανατολίζουσας τεχνοτροπίας εντοπίζονται από το δεύτερο μισό του αιώνα αυτού μέχρι και τις αρχές του 6^{ου} αιώνα (Dugas 1925, 155-176), ενώ παράλληλα ο γεωμετρικός ρυθμός επιβιώνει για την ίδια περίοδο.

1. Πρωτογεωμετρική Περίοδος (χάρτης 1, πίν. 1)

Η εικόνα των ελάχιστων καύσεων από της Πρωτογεωμετρικής περιόδου συνάδει με τα γενικώς περιορισμένα σε αριθμό κατάλοιπα, κυρίως από την πρώιμη και μέση φάση της περιόδου αυτής.⁵⁷ Στις περισσότερες περιπτώσεις οι γνώσεις μας για την Πρωτογεωμετρική περίοδο περιορίζεται σε ταφικά σύνολα.

Οι πρωιμότερες καύσεις της παρούσας μελέτης χρονολογούνται στη Μέση Πρωτογεωμετρική περίοδο και εντοπίζονται στο λεγόμενο Βόρειο Νεκροταφείο στη Γρόττα της Νάξου. Στο ίδιο νεκροταφείο, στην περιοχή της Μητρόπολης, αλλά και την Πλίθο, βρέθηκαν καύσεις της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής. Μια ακόμη καύση από τη Γρόττα (1985/3) χρονολογείται στην Πρωτογεωμετρική περίοδο, αλλά δεν αναφέρεται σε ποια ακριβώς φάση ανήκει. Στην Πλίθο βρέθηκαν ακόμη ενταφιασμοί και εγχυτρισμοί, με τους πρωιμότερους να είναι σύγχρονοι με τις καύσεις (Μέρος Β', 64-65). Πρωτογεωμετρικοί ενταφιασμοί απαντούν και στη Γρόττα, όμως είναι μεταγενέστερες από τις εν λόγω καύσεις (Μέρος Β', 79-80).⁵⁸

Η Νάξος, στην οποία βρέθηκαν οι περισσότερες πρωτογεωμετρικές καύσεις, αποτελεί μία από τις ελάχιστες των υπό μελέτη περιοχών, όπου σημειώνεται συνεχής δραστηριότητα από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού στην Πρωτογεωμετρική περίοδο. Ενδείξεις της συνέχειας αυτής συνιστά ένας τάφος της Πρώιμης Πρωτογεωμετρικής περιόδου στο προϊστορικό νεκροταφείο των Απλωμάτων, αλλά και η πρωτογεωμετρική κεραμική που απαντά αμέσως πάνω από τα στρώματα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.⁵⁹ Με βάση τα μέχρι τώρα ευρήματα, συνέχεια κατοίκησης έχει εντοπιστεί στις Κουκουναριές στην Πάρο,⁶⁰ ενδεχομένως στην πόλη της Κω⁶¹ και στην Χίο (Κάτω Φανά).⁶²

⁵⁷ Lemos 2002, 8-26, 230-241· Mohr 2015, 182.

⁵⁸ Αναφορικά με τη Μητρόπολη, δεν είναι σαφές πόσοι ήταν οι τάφοι. Οι μοναδικοί τάφοι που αναφέρονται στις ανασκαφικές ανακοινώσεις είναι η καύση που αναφέρεται εδώ κι ο κιβωτιόσχημος, που βρέθηκε εξωτερικά του αναλημματικού τοίχου 9 και ο οποίος βρέθηκε άδειος (Μέρος Β', 81, σημ. 75-76).

⁵⁹ Βλ. σχετικά Μέρος Β', 64, σημ. 50. Για το ιερό στα Ύρια, Simantoni-Bournia 2002, 270.

⁶⁰ Συνέχεια της κατοίκησης στις Κουκουναριές υποδεικνύει η υπομηκοναϊκή και πρωτογεωμετρική κεραμική που έχει βρεθεί στο χώρο, αλλά και οι ενδείξεις χρήσης των αρχιτεκτονικών καταλοίπων του μυκηναϊκού οικισμού (πιο πρόσφατα, Schilardi 2017β, 291, 301). Η εύρεση ξεκάθαρης υπομηκοναϊκής φάσης (1100-1050/1025 π.Χ.) που δεν συνίσταται μόνο στην κεραμική, αλλά και σε αρχιτεκτονικά κατάλοιπα, αποτελεί σπάνια περίπτωση.

⁶¹ Το νεκροταφείο στα Σεράγια και στη συνοικία Χαλβαζιά, στην περιοχή της πόλης της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, ήταν σε χρήση από τη Μέση Πρωτογεωμετρική περίοδο (Morigione 1982, 46· Lemos 2002, 17).

Μόνο στη Ρόδο από τις υπόλοιπες περιοχές βρέθηκαν ύστεροι πρωτογεωμετρικοί τάφοι. Πρόκειται για καύσεις στο Μάρμαρο και τα Ανωάκια, στην Ιαλυσό και στις Πατέλες, στην Κάμιρο. Οι τάφοι από τις Πατέλες και τα Ανωάκια, καθώς και ένας από το Μάρμαρο χρονολογούνται στη μετάβαση από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική στην Πρώιμη Γεωμετρική (πίν. 1).⁶³ Στις Πατέλες απαντούν ακόμη ενταφιασμοί και εγχυτρισμοί, με τους πρωιμότερους να είναι σύγχρονοι με τις καύσεις (Μέρος Β΄, 266). Μια συστάδα καύσεων στο Μάρμαρο στην Ιαλυσό και το νεκροταφείο στις Πατέλες στην Κάμιρο, που χρονολογούνται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική, αποτελούν τα πρωιμότερα κατάλοιπα μετά τη Μυκηναϊκή περίοδο.⁶⁴ Στις θέσεις, όπου απαντούν ταφές της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής, αλλά και της Πρώιμης Γεωμετρικής, η χρήση δεν είναι συνεχής. Το νεκροταφείο στο Μάρμαρο παραμένει σε χρήση κυρίως στον 6^ο και 5^ο αιώνα και οι πρωτογεωμετρικές καύσεις αποτελούν τις μοναδικές για την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου στην περιοχή αυτή. Το νεκροταφείο στις Πατέλες χρησιμοποιείται αυτή την περίοδο, ενώ μόνο δύο τάφοι είναι μεταγενέστεροι.⁶⁵ Έχει ακόμη επισημανθεί, πως οι πρωιμότεροι τάφοι της Ιαλυσού εντοπίζονται σε μεγάλο βάθος μέσα σε αλλούβιες αποθέσεις, γεγονός που καθιστά δύσκολο τον εντοπισμό τους.⁶⁶

Αναφέρεται όμως πως, όπου αυτό κατέστη δυνατό, παρατηρήθηκε πως τα πρωιμότερα στρώματα της Πρωτογεωμετρικής περιόδου βρίσκονταν ακριβώς πάνω από τα τελευταία της Ύστερης Εποχής του Χαλκού, χωρίς να παρατηρείται διακοπή (Morigiome 1982, 11, 45-46), κάτι που μπορεί να σημαίνει πως υπήρχαν και όστρακα της Πρώιμης Πρωτογεωμετρικής περιόδου (Lemos 2002, 211· D'Acunto 2017a, 442). Επιπλέον, η λατρεία στο γεωμετρικό-αρχαϊκό ιερό στην περιοχή Ηρακλής της Κω, το οποίο ιδρύθηκε επάνω από τα ερείπια μυκηναϊκής εγκατάστασης, με βάση τη μελέτη των ειδωλίων, ενδεχομένως να είναι συνεχής από τα τέλη της Μετανακτορικής περιόδου (Σκέρλου 2004).

⁶² Με βάση πρόσφατες έρευνες, η έναρξη των δραστηριοτήτων στο γεωμετρικό ιερό στα Κάτω Φανά ανάγονται στην ΥΕ ΙΙΙΓ και συνεχίστηκαν αδιάκοπα έως τον 8ο αιώνα, κατά τον οποίο εντατικοποιήθηκε η χρήση του ιερού (Beaumont 2011).

⁶³ Για την ακρίβεια, ο τάφος 37 (3) βρέθηκε ακτέριστος και υποθετικά εντάσσεται στη μετάβαση από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική στην Πρώιμη Γεωμετρική λόγω του ότι τάφοι από την τοποθεσία αυτή είναι αυτής της περιόδου (βλ. Μέρος Β΄, 267, σημ. 374).

⁶⁴ Η παρουσία της υπομυκηναϊκής κεραμικής είναι ελάχιστη και αμφισβητούμενη (D'Acunto 2017a, 440). Πρωτογεωμετρικά όστρακα βρέθηκαν ακόμη στο ιερό της Αθηνάς στην Κάμιρο και στη Λίνδο, δυτικά της ακρόπολης (Lemos 2002, 239· D'Acunto 2017a, 440).

⁶⁵ Πρόκειται για την υστερογεωμετρική καύση **39 (5)** που περιλαμβάνεται στον κατάλογο (Μέρος Β΄, 267-268) και τον ενταφιασμό στη σαρκοφάγο **41 (7)**, Jacopi 1932-1933, 127-128· Desborough 1952, 227. D'Acunto 2017, 453, σημ. 106· Bossolino 2018, 24. Για την περίπτωση του τάφου **45 (11)**, που θεωρείται πως επαναχρησιμοποιήθηκε στην Ύστερη Γεωμετρική, βλ. παρακάτω, σημ. 69.

⁶⁶ Οι πρωιμότερες ταφές έχουν βρεθεί σε βάθος μέχρι και 4.52μ. (π.χ., Jacopi 1929, 10· Laurenzi 1936, 11, όπου το βάθος εύρεσης των τάφων μπορεί να φτάσει τα 2.50 με 3μ., με το στρώμα των υπερκείμενων αλλούβιων αποθέσεων να έχει πάχος 1-1.50μ.). Για τον γεωλογικό χάρτη της περιοχής της Ιαλυσού, Jacopi 1929, 18-19, όπου και υπάρχει χάρτης που εικονίζεται η περιοχή που εντοπίζονται οι αλλούβιες αποθέσεις.

Ο εξαιρετικά μικρός αριθμός και η δυσκολία εντοπισμού των πρώιμων τάφων, πιο συγκεκριμένα, το βάθος εύρεσης των τάφων στο Μάρμαρο κυμαίνεται στα 2.5 με 4μ.,⁶⁷ σε συνδυασμό και με τις λαθραίες ανασκαφές που έγιναν στην περιοχή, καθιστούν δύσκολη τη διαμόρφωση της πλήρους εικόνας του αριθμού των τάφων και της έκτασης των νεκροταφείων. Τέλος, σύμφωνα με τους D'Agostino και D'Acunto, ο πλούτος ορισμένων πρώιμων τάφων πιθανώς υποδεικνύει πως η απουσία περισσότερων μπορεί να συνδέεται και με κάποια πρακτική δημόσιας ταφής μόνο ατόμων υψηλού κοινωνικού κύρους, βασιζόμενοι στον πλούτο ορισμένων πρώιμων τάφων.⁶⁸

Ο αριθμός των πρώιμων τάφων είναι πραγματικά μικρός για να μπορούν να εξαχθούν ασφαλή συμπεράσματα. Επιπλέον, οι εν λόγω τάφοι δεν εμφανίζουν όλοι κοινά χαρακτηριστικά. Ο πλούτος δεν απαντά σε όλους τους τάφους (όπως στην πλειονότητα των τάφων από τις Πατέλες),⁶⁹ ώστε να μπορεί να θεωρηθεί πως επιλέχθηκε για δημόσια ταφή μια μερίδα μόνο του πληθυσμού. Λαμβάνοντας υπόψιν τον μικρό αριθμό, την έλλειψη ομοιογένειας των εν λόγω τάφων, τη δυσκολία εντοπισμού (λόγω μεγάλου βάθους), καθώς και το μεγάλο ποσοστό λαθρανασκαφών, συμπεραίνεται πως η απουσία των πρώιμων τάφων είναι πιθανότατα τυχαία.⁷⁰

Η έλλειψη των ταφικών δεδομένων παρατηρείται και στη δεύτερη χιλιετία για τα νησιά του Αιγαίου, και κυρίως των Κυκλάδων. Ειδικότερα, το έθιμο της καύσης κατά την Εποχή του Χαλκού απαντά σε ελάχιστα από τα νησιά, μόνο στη Ρόδο,⁷¹ την Κω,⁷²

⁶⁷ Laurenzi 1936, 64.

⁶⁸ D'Agostino 2006, 59· D'Acunto 2017a, 441.

⁶⁹ Η καύση **37 (3)** είναι ακτέριστη. Η καύση **45 (11)** ενδεχομένως να επαναχρησιμοποιήθηκε στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο, επειδή ορισμένα από τα ευρήματα, όπως ο αρύβαλλος ανήκουν στην περίοδο αυτή (Μέρος Β',). Εξαίρεση αποτελεί ένας ενταφιασμός σε σαρκοφάγο, **40 (6)**, στον οποίο βρέθηκε ένα περιδέραιο φαγεντιανής, Jacorì 1932-1933, 126-127· D'Acunto 2017, 453, σημ. 106. Η πλειοψηφία των τάφων στις Πατέλες είναι εγχυτρισμοί και ενταφιασμοί, βρεφών ή παιδιών. Λόγω του ότι δεν έχει γίνει ανθρωπολογική μελέτη, η εκτίμηση του Jacorì θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη. Ακόμη όμως και αν είναι σωστή, οι «φτωχοί αυτοί τάφοι», όπως τους χαρακτήρισε ο D'Agostino (2006, 57), δε πρέπει να ανήκαν σε άτομα υψηλού κοινωνικού κύρους.

⁷⁰ Φαρμακίδου 2004, 175· D'Acunto 2017a, 440.

⁷¹ Στα νεκροταφεία Μόσχου και Μακράς Βουνάρας στην Ιαλυσό βρέθηκαν, ανάμεσα σε ενταφιασμούς, εννέα καύσεις της ΥΕΙΠΓ περιόδου (Maiuri 1926, 117-128, 175, 238· Ιακωβίδης 1969-1970, Β, 55-56· Melas 1984, 29· Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 373-374· Georgiadis 2003, 79).

⁷² Μια μόνο ΥΕΙΠΓ καύση βρέθηκε στο νεκροταφείο Λαγκαδά (Melas 1984, 29· Georgiadis 2003, 82).

την Κάρπαθο⁷³ και πιθανώς την Αστυπάλαια⁷⁴ και τη Νάξο.⁷⁵ Συνήθως πρόκειται για μεμονωμένες περιπτώσεις σε νεκροταφεία με ενταφιασμούς ή περιπτώσεις, όπου δεν είναι βέβαιο αν πρόκειται για καύση νεκρού. Όλες οι εν λόγω καύσεις χρονολογούνται στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού, και κυρίως την τελευταία φάση της περιόδου, όπου το έθιμο της καύσης απαντά συχνότερα στην Κρήτη, αλλά και σε περιοχές της ηπειρωτικής Ελλάδας.⁷⁶

Από τις υπό μελέτη περιοχές, πέραν της Νάξου και της Ρόδου, ενταφιασμοί ή/και εγχυτρισμοί της Πρωτογεωμετρικής περιόδου έχουν βρεθεί ακόμη στη Σαλαμίνα,⁷⁷ την Αίγινα,⁷⁸ την Άνδρο,⁷⁹ την Τήνο,⁸⁰ την Πάρο,⁸¹ την Κω,⁸² τη Λέσβο⁸³ και τη Χίο.⁸⁴ Με εξαίρεση τα νεκροταφεία στην Πλίθο, την Καρδιανή της Τήνου και την Κω, των οποίων η χρήση ξεκινάει από την Πρωτογεωμετρική περίοδο και συνεχίζει στη Γεωμετρική, οι τάφοι από τα υπόλοιπα νησιά συνιστούν είτε μικρές συστάδες (Σαλαμίνα, ενδεχομένως και Γρόττα), αλλά κυρίως μεμονωμένες περιπτώσεις.

⁷³ Δύο καύσεις έχουν βρεθεί στην Κάρπαθο, που χρονολογούνται στην ΥΜΠΙΑ2 και ΥΜΠΙΑ1-Β. Η μία όμως από αυτές (ΥΜΠΙΑ2) που βρέθηκε στον Αφιάρτη δεν είναι βέβαιη περίπτωση (Melas 1984, 29-30· Georgiadis 2003, 77).

⁷⁴ Πιθανή περίπτωση καύσης βρέθηκε στο Σύγκαϊρο και χρονολογείται στην ΥΕΠΙΑ2 και ΥΕΠΙΑ2-Β (Georgiadis 2003, 83).

⁷⁵ Πρόκειται για δύο τάφους της ΥΕΠΠΓ περιόδου, που βρέθηκαν στα Απλώματα στη Χώρα της Νάξου. Η επισήμανση για τον τάφο Α αφορά απλώς αναφορά καμένου χώματος. Ο Βλαχόπουλος (2012, Α, 89 και Β, 50) θεωρεί ότι πρόκειται για κατάλοιπα εναγικής πυράς ή απολύμανσης του τάφου (μυκηναϊκό έθιμο).

⁷⁶ Ιακωβίδης 1969-1970, Β, 45· Melas 1984· Βλαχόπουλος 2012, Β, 48-50· Kontonicolos 2018, Appendix I.

⁷⁷ Για τη συνοικία Τσάμη, όπου βρέθηκαν και οι καύσεις, Δεκουλάκου 1991, 71 και για την οδό Σικελιανού, όπου βρέθηκε ένας μεμονωμένος κιβωτιόσχημος τάφος που περιείχε ενταφιασμό, Κάττουλα 2009, 247.

⁷⁸ Υπάρχει αναφορά για έναν κιβωτιόσχημο και έναν λακκοειδή, που χρονολογούνται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική, χωρίς όμως να είναι γνωστή η ακριβής τους θέση, Kraiker 1951, 21· Walter 1993, 35, 36, εικ. 25, 37, εικ. 27-28· Lemos 2002, 231· Hiller 2003, 14· Jarosch-Reinholdt 2009, 15-16.

⁷⁹ Ανατολικά του οικισμού της Ζαγοράς βρέθηκαν τρεις κιβωτιόσχημοι της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής/Υποπρωτογεωμετρικής περιόδου, Lemos 2002, 179.

⁸⁰ Ακέραια αγγεία της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής, που βρίσκονται στο αρχαιολογικό μουσείο της Τήνου με προέλευση από τον Κάμπο και τον Κτικάδο, θεωρείται πως προέρχονται από τάφους, Κουρου 2004, 430· Coldstream 2008, 152, 165-166. Ακόμη στο χωριό Καρδιανή, βόρεια του καθολικού νεκροταφείου, έχει βρεθεί ένα μικρό νεκροταφείο ενταφιασμών, με χρήση που ξεκινάει από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική, Levi 1925-1926· Κουρου 2004, 429-430· Coldstream 2008, 149, 152, 165-166.

⁸¹ Ένας πρωτογεωμετρικός τάφος αναφέρεται ανάμεσα στα κατάλοιπα του οικισμού των Κουκουναριών, Schilardi 1978, 203· Schilardi 1991, 225-226.

⁸² Η χρήση του νεκροταφείου, που βρέθηκε στην πόλη της Κω και περιλαμβάνει κυρίως παιδικές ταφές (εγχυτρισμούς και ενταφιασμούς σε λάκκους), αλλά και λίγους ενταφιασμούς και καύσεις ενηλίκων, ξεκινάει από τη Μέση Πρωτογεωμετρική περίοδο, Μέρος Β', 296-297.

⁸³ Ένας αδημοσίευτος εγχυτρισμός βρέθηκε στην Επάνω Σκάλα, στην πόλη της Μυτιλήνης, Spencer 1995α, 279· Mohr 2015, 215, σημ. 1147.

⁸⁴ Κοντά στο λιμάνι, στην Αγ. Άννα Καπέλα, έχει βρεθεί ένας τάφος που χρονολογείται στο τέλος της Πρωτογεωμετρικής ή στη μετάβαση από την Πρωτογεωμετρική στην Γεωμετρική περίοδο, Αρχοντίδου-Αργύρη 2004, 212.

2. Γεωμετρική Περίοδος (χάρτης 2)

Από τις 272 καύσεις που χρονολογούνται στη Γεωμετρική περίοδο, 34 δεν μπορούν να ενταχθούν σε συγκεκριμένη χρονολογική υποδιαίρεση με βάση τη σχετική χρονολόγηση που βασίζεται στην κεραμική παραγωγή της περιόδου (πίν. 6). Ο εξαιρετικά περιορισμένος αριθμός καύσεων κατά την Πρωτογεωμετρική περίοδο, παρατηρείται και στην Πρώιμη Γεωμετρική, ενώ στη Μέση Γεωμετρική εμφανίζεται μια μικρή αύξηση (γράφημα 1.1). Αντίθετα, οι υστερογεωμετρικές καύσεις αντιπροσωπεύουν το 35% του συνόλου των ταφών.

2.1. Πρώιμη και Μέση Γεωμετρική (πίν. 2)

Από τις λίγες ταφικές θέσεις, όπου έχουν εντοπιστεί πρωτογεωμετρικές καύσεις, μόνο η ταφική χρήση της Πλίου της Νάξου συνεχίζεται και στην Πρώιμη Γεωμετρική και έως της Μέση Γεωμετρική II περίοδο. Στην Πρώιμη Γεωμετρική χρονολογούνται και οι πρωιμότερες καύσεις από τον οικισμό της Μινώας, όπου τα αρχαιότερα κατάλοιπα ανάγονται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο.⁸⁵

Οι δύο καύσεις από το οικόπεδο Τσάμη στη Σαλαμίνα είναι οι μοναδικές από τη συστάδα των τάφων που βρέθηκε στο οικόπεδο αυτό, με εύρος χρονολόγησης από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική έως τη Μέση Γεωμετρική I περίοδο, αλλά και οι μόνες γνωστές καύσεις από όλο το νησί. Οι καύσεις στο οικόπεδο Τσιτσιμοίρη στην Ιαλυσό, καθώς και στα Ανωάκια αποτελούν κατά βάση μεμονωμένες περιπτώσεις ταφών στις θέσεις αυτές για τη Γεωμετρική περίοδο.⁸⁶ Με βάση τα διαθέσιμα δεδομένα, τα Ανωάκια φαίνεται να χρησιμοποιούνται ως χώρος ταφής κατά τον 6^ο και 5^ο αιώνα π.Χ. Οι καύσεις στο οικόπεδο Βασιλείου στο Μαρμαρωτό στην Κω επίσης συνιστούν μεμονωμένες περιπτώσεις για τη Γεωμετρική περίοδο, καθώς η χρήση του νεκροταφείου, που εκτείνεται σε γειτονικά οικόπεδα, ξεκινάει από την Πρώιμη Αρχαϊκή.

Στη Μέση Γεωμετρική I χρονολογούνται οι πρωιμότεροι τάφοι από το Νότιο Νεκροταφείο στη Νάξο, μαζί των οποίων, και η καύση που περιλαμβάνεται στη μελέτη αυτή (B.2.1.2, Γ-1937). Η εύρεση των τάφων που αποτελούν το Νότιο

⁸⁵ Μαραγκού 2002, 179-180 (βαθμιδωτός δρόμος Κάτω Πόλης) και 182-188 (τοίχος περιβόλου με θυσία θεμελίων και αποθέτης τέφρας κοντά στον ελληνιστικό ναό του Απόλλωνα).

⁸⁶ Η καύση 1 στο οικόπεδο Τσιτσιμοίρη βρέθηκε μαζί με ένα παιδικό ενταφιασμό (Μέρος Β', 237-239).

Νεκροταφείο, αν και δεν είναι σαφές αν συνιστούν συστάδες ή μέρος ενός ενιαίου νεκροταφείου,⁸⁷ ίσως υποδηλώνει την αύξηση του πληθυσμού που θα κατοικούσε στην περιοχή, καθώς και επέκταση του οικισμού προς τα νότια.⁸⁸ Στο πρώτο μισό του 8^{ου} αιώνα αρχίζει η χρήση των νεκροταφείων στο Τσικαλαριό, το Μέσα Βουνό και τη Σελλάδα στη Σαντορίνη, γεγονός που σημαίνει πως ο οικισμός στην ενδοχώρα της Νάξου και η αρχαία πόλη της Σαντορίνης στην κορυφή του λόφου του Μέσα Βουνού έχουν ήδη δημιουργηθεί.

Στην Ιαλυσό, η Μεσογεωμετρική καύση **3** στο οικόπεδο Λα(γ)ού αποτελεί την πρωιμότερη καύση της περιοχής των οικοπέδων, που θα αποτελέσουν τον πυκνότερο πυρήνα του νεκροταφείου της Ιαλυσού από την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο και εξής.⁸⁹ Στο τέλος της Μέσης Γεωμετρικής II χρονολογούνται οι δύο μεμονωμένες καύσεις από το Βάτι. Σύγχρονη είναι και η καύση από το νεκροταφείο στα Τρία Δόντια στην αρχαία πόλη της Σάμου, και η οποία αποτελεί την μοναδική ταφή από το νεκροταφείο για την οποία είναι διαθέσιμες κάποιες πληροφορίες (Δ.2.1.2, πυρά 6). Η έναρξη της χρήσης του νεκροταφείου ανάγεται στον 9^ο αιώνα.

Στη Μέση Γεωμετρική εντάσσονται ορισμένες καύσεις για τις οποίες όμως δε διευκρινίζεται αν ανήκουν στον 9^ο ή τον 8^ο αιώνα. Πρόκειται για ταφές από την Πλίθο, το Τσικαλαριό, τη Μινώα, την πόλη της Κω και την Ακρόπολη στην Κάμιρο της Ρόδου.

2.2. Ύστερη Γεωμετρική (πίν. 3)

Πάνω από το ένα τρίτο των καύσεων εντάσσεται στο δεύτερο μισό του 8^{ου} αιώνα (201, 38%). Η μεγάλη διαφορά στον αριθμό των τάφων ανάμεσα σε αυτή και τις προγενέστερες περιόδους οφείλεται στην εμφάνιση συγκεκριμένων νεκροταφείων

⁸⁷ Οι τάφοι του Νότιου Νεκροταφείου φαίνεται να διατάσσονται ανά ομάδες, οι οποίοι καταλαμβάνουν μια έκταση περίπου 150μ., από την εκκλησία της Αγίας Παρασκευής ως το σημερινό νεκροταφείο (Philaniotou 2004, 89). Λόγω όμως του ότι η περιοχή δεν έχει ερευνηθεί συστηματικά, δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο η εικόνα των συστάδων των τάφων να είναι τυχαία.

⁸⁸ Η θέση του γεωμετρικού οικισμού της Νάξου δεν έχει εντοπιστεί, θεωρείται όμως πως ήταν στον λόφο του ενετικού κάστρου. Επιπλέον, λόγω της απόστασης ανάμεσα στο Νότιο και το Βόρειο Νεκροταφείο εικάζεται πως αυτά πρέπει να συνδεθούν με διαφορετικούς οικιστικούς πυρήνες, που αναπτύσσονταν γύρω από το κάστρο και συνεπώς πως πρόκειται για κατοίκηση *κατὰ κόμας* (Κούρου 1999, 139, 209-210· Lambrinouidakis 2008, 245· Vlachopoulos και Charalambidou 2020, 1015). Ένδειξη γενικότερης αυξημένης ανθρώπινης παρουσίας στις Κυκλάδες αποτελεί η κεραμική που έχει βρεθεί σε πολλές θέσεις σε νησιά των Κυκλάδων κυρίως από τα μέσα του 9^{ου} αιώνα π.Χ. (Γούναρης 1999).

⁸⁹ Η καύση αυτή βρέθηκε στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και ενδεχομένως να ανήκει σε άλλη συστάδα τάφων, που πιθανώς να βρίσκεται στο ανεξερεύνητο κατάστρωμα του σημερινού επαρχιακού δρόμου Ρόδου-αεροδρομίου, από αυτή που βρέθηκε νοτιότερα του οικοπέδου και χρονολογείται κυρίως στον 7^ο αιώνα (Μέρος Β', 240-241).

στην Πάρο, Σαντορίνη και Ρόδο με μεγάλο αριθμό ταφών. Στον κυκλαδικό χώρο, πιο συγκεκριμένα, οι μισές περίπου από τις υστερογεωμετρικές καύσεις είναι αυτές που εντάσσονται στα δύο πολυάνδρια στην Παροικιά στην Πάρο (συνολικά 118). Η περίοδος αυτή, όπως και η επόμενη είναι οι κύριες περιόδους χρήσης των δύο νεκροταφείων της αρχαίας πόλης της Σαντορίνης. Αυτή την περίοδο ακόμη παρατηρείται αύξηση των τάφων στη Ρόδο. Στην Ιαλυσό προστίθενται τα οικοπέδα Τσαμπίκου και Δρακίδη, ενώ στην Κάμιρο, εμφανίζονται οι πρωιμότερες ταφές των μετέπειτα κύριων νεκροταφείων της (Κεχράκι, Παπά τις Λούρες), όπως και στην Εξοχή. Την ύπαρξη νέων οικιστικών κέντρων στην περιοχή της πόλης της Αίγινας, στο Καμάρι στη Σαντορίνη, στα Ελληνικά Κιμώλου, στον Κάτσαλο στην Αστυπάλαια⁹⁰ και στην Καρδάμαινα στην Κω υποδηλώνει η ύπαρξη τάφων από αυτή την περίοδο.

Αναφορικά με την Ιαλυσό, για ορισμένους μελετητές η συγκέντρωση των τάφων που παρατηρείται στην περιοχή των κτημάτων Κουφού έως Παυλή από την περίοδο αυτή και εξής αποτελεί ένδειξη της διαδικασίας δημιουργίας ενός οικιστικού κέντρου.⁹¹ Αντιθέτως η σποραδική κατανομή των τάφων σε απομακρυσμένες θέσεις μέχρι τα μέσα του 8^{ου} αιώνα (Μάρμαρο, Ανωάκια, Τσισιμοίρη, Δάφνη,⁹² Λα(γ)ού), οδήγησε στη διατύπωση της θεωρίας περί κατοίκησης κατά κόμεις.⁹³ Μια ανάλογη εικόνα προκύπτει και στην Κάμιρο. Οι μεμονωμένες συστάδες (Πατέλες, περιοχή ακρόπολης) θα αντιστοιχούσαν σε διάσπαρτες κόμεις στην περιοχή. Η περιοχή της ακρόπολης παύει να χρησιμοποιείται για ταφές μετά τις αρχές του 7^{ου} αιώνα, ενώ ήδη έχουν αρχίσει να χρησιμοποιούνται νέες θέσεις, το Κεχράκι και οι Παπά τις Λούρες, ένδειξη δημιουργίας νέων οικιστικών κέντρων.

Τέλος, για έναν σημαντικό αριθμό καύσεων δε διευκρινίζεται εάν ανήκουν στην Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο (**πίν. 5**). Πρόκειται κυρίως για καύσεις από τα νεκροταφεία της Σαντορίνης. Σε αυτές τις περιπτώσεις το μοναδικό κριτήριο χρονολόγησης είναι η οστεοδόχος. Όταν πρόκειται είτε για χειροποίητο

⁹⁰ Το νεκροταφείο αυτό παραμένει αδημοσίευτο και οι καύσεις που περιλαμβάνονται εδώ, είτε δε χρονολογούνται με ακρίβεια (οικόπεδο Αγγελή, **11, 15**), είτε ανήκουν στον 7^ο αιώνα (δρόμος προς Λιβάδεια, οικόπεδο Καλή).

⁹¹ D'Agostino 2006, 63-64· D'Acunto 2017α, 454· 2019, 266.

⁹² Στην Πλάτσα Δαφνίου βρέθηκε μια συστάδα τάφων και μεταξύ αυτών και περιοχή με κατάλοιπα τάφων καύσης που όμως λόγω του ρηχού βάθους και της καταστροφής από νερά βροχής δεν έχουν διατηρηθεί καλά, όπως ο τάφος **94** του καταλόγου. Χρονολογούνται στη Γεωμετρική περίοδο, χωρίς όμως να είναι γνωστό σε ποια υποπερίοδο. Εδώ βρέθηκε και ένας πλούσιος εγχυτρισμός της Πρώιμης Γεωμετρικής· **141 (470)**. Για βιβλιογραφία, Μέρος Β', 249, σημ. 345.

⁹³ Maiuri 1926, 326· Jacopi 1929, 7· Laurenzi 1936, 14· Παπαποστόλου 1968, 80· Gates 1983, 20· Παπαχριστοδούλου 1989, 93· D'Agostino 2006, 59· D'Acunto 2014α, 56· 2019, 266.

αγγείο, είτε για αγγείο ντόπιας παραγωγής, για τα οποία όμως δεν υπάρχει περιγραφή της διακόσμησης ή εικόνα, η χρονολόγηση μπορεί να γίνει μόνο κατά προσέγγιση, καθώς η παραγωγή των αγγείων αυτών εκτείνεται από το δεύτερο μισό του 8^{ου} αιώνα έως και τον 6^ο αιώνα π.Χ. (Μέρος Β', 109, σημ. 161). Τέλος, ενδεχομένως η οστεοδόχος να είναι πρωιμότερη της ταφής, κάτι που δε μπορεί να προσδιοριστεί λόγω του ότι οι εν λόγω καύσεις είναι ακτέριστες.

3. Πρώιμη Αρχαϊκή Περίοδος (χάρτης 3, πίν. 4)

Στην Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο, συνεχίζεται η χρήση των νεκροταφείων στην περιοχή της πόλης της Αίγινας, στα Ελληνικά Κιμώλου, στο Μέσα Βουνό και τη Σελλάδα στη Σαντορίνη, στα οικόπεδα Δρακίδη και Τσαμπίκου στην Ιαλυσό, στις Παπά τις Λούρες και το Κεχράκι στην Κάμιρο, στην Εξοχή, στον Κάτσαλο στην Αστυπάλαια και τέλος την Άντισσα και Μήθυμνα στη Λέσβο. Σε αυτή τη φάση αρχίζει και η χρήση του νεκροταφείου στο Μανδράκι στη Νίσυρο, καθώς και στη Δυτική Νεκρόπολη στη Σάμο. Η χρήση της Δυτικής Νεκρόπολης αρχίζει μετά την εγκατάλειψη του νεκροταφείου στα Τρία Δόντια και η πυρά **6** αποτελεί τον πρωιμότερο τάφο του νεκροταφείου.

Στο δεύτερο μισό του 7^{ου} ξεκινάει η χρήση των νεκροταφείων στα Κουκιά στην Ιαλυσό και στο Μακρύ Λαγγόνι στην Κάμιρο, καθώς και στη Βρουλιά. Η ύπαρξη νέων θέσεων τάφων στην Ιαλυσό και την Κάμιρο πιθανώς να συνδέεται με αύξηση του πληθυσμού ή/και επέκταση των οικισμών. Η καύση του δεύτερου μισού του 7^{ου} αιώνα από το Τσικαλαριό στη Νάξο αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση για το νεκροταφείο, καθώς αυτό χρησιμοποιείται κυρίως στη Μέση Γεωμετρική περίοδο (B.2.2., περίβολος **13**). Μεμονωμένες περιπτώσεις είναι και δύο καύσεις από το Μάρμαρο στην Ιαλυσό (εκ των οποίων η μία τοποθετείται στη μετάβαση προς τον 6^ο αιώνα), καθώς η πλειονότητα των ταφών από το Μάρμαρο χρονολογείται από τον 6^ο αιώνα και εξής.

Οι καύσεις, που εντοπίζονται σε νεκροταφεία, συνυπάρχουν με ενταφιασμούς χωρίς να έπονται ή να προηγούνται χρονολογικά. Εξαίρεση πιθανώς αποτελεί η περίπτωση της πόλης της Αίγινας. Οι τάφοι που έχουν βρεθεί στη νότια πλευρά της πόλης και χρονολογούνται από το τέλος της Γεωμετρικής περιόδου έως και τη Ρωμαϊκή περίοδο περιλαμβάνουν κυρίως ενταφιασμούς. Μόνο τέσσερις συνολικά καύσεις απαντούν και οι οποίες συγκαταλέγονται ανάμεσα στους πρωιμότερους.⁹⁴

Η αύξηση των καύσεων που παρατηρείται κατά την Ύστερη Γεωμετρική και Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο συμπίπτει με τη δημιουργία νέων νεκροταφείων.⁹⁵ Από

⁹⁴ Οι τρεις ανήκουν στην Ύστερη Γεωμετρική και Πρώιμη Αρχαϊκή (Μέρος Β', 7), ενώ η τέταρτη ανάγεται στον 6^ο αιώνα π.Χ. (Παπασταύρου 2006, 35, χάρτης 2 (θέση 4), πίν. 3α).

⁹⁵ Σε όλο τον ελλαδικό χώρο παρατηρείται σημαντικά μεγαλύτερη καταγραφή των ταφικών δεδομένων στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο, συγκριτικά με την Πρώιμη και Μέση. Εξαίρεση αποτελεί η Θεσσαλία, όπου τα δεδομένα των ταφών αντιπροσωπεύονται σε ανάλογα ποσοστά και στις τρεις υποπεριόδους της Γεωμετρικής εποχής. Η εικόνα αυτή προέκυψε μετά τη συλλογή των δεδομένων στα

αυτά, μόνο για την περίπτωση της Σαντορίνης είναι σαφές πως επιλέγεται η πρακτική της καύσης, καθώς οι μόνοι ενταφιασμοί που είναι γνωστοί είναι οι εγχυτρισμοί που αποδίδονται σε βρεφικές ταφές (ή μικρών παιδιών). Η χρονολογική συνύπαρξη καύσεων και ενταφιασμών διαπιστώνεται σε νεκροταφεία, όπως της Ρόδου, όπου τα νεκροταφεία είναι δημοσιευμένα, ενώ σε άλλες περιπτώσεις όπως αυτή της Πλίου και της Αστυπάλαιας, η εικόνα αυτή βασίζεται μόνο στις διαθέσιμες πληροφορίες, που δεν αφορούν όμως το σύνολο των τάφων.

Κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αιώνα, στη Σάμο, την Ιαλυσό και την Κάμιρο, η πρακτική του ενταφιασμού σταδιακά προτιμάται έναντι της καύσης. Το έθιμο της καύσης εγκαταλείπεται στη Δυτική Νεκρόπολη στη Σάμο από τον 6^ο αιώνα και εξής, καθώς ανάμεσα στους 200 περίπου τάφους του νεκροταφείου δεν έχει εντοπιστεί σχεδόν καμιά καύση, με πιθανώς εξαίρεση μόνο μιας περίπτωσης (Μέρος Β', 313). Το ίδιο παρατηρείται και στα νεκροταφεία της Ιαλυσού και της Καμίρου, όπου από το τελευταίο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα και εξής, οι καύσεις απαντούν πια σπάνια.⁹⁶

πλαίσια του ερευνητικού προγράμματος, «Η Κοινωνική Αρχαιολογία του Ελληνικού Κόσμου κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου και την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο» (Mazarakis 2017, 26, πίν. 6).

⁹⁶ Gates 1983, 41. Στην Ιαλυσό η πρακτική της καύσης παύει να χρησιμοποιείται από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα και εξής: Maiuri και Jacorich 1928, 68 Laurenzi 1936, 14.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

Ταφικά δεδομένα: ειδολογική ανάλυση και πρακτική

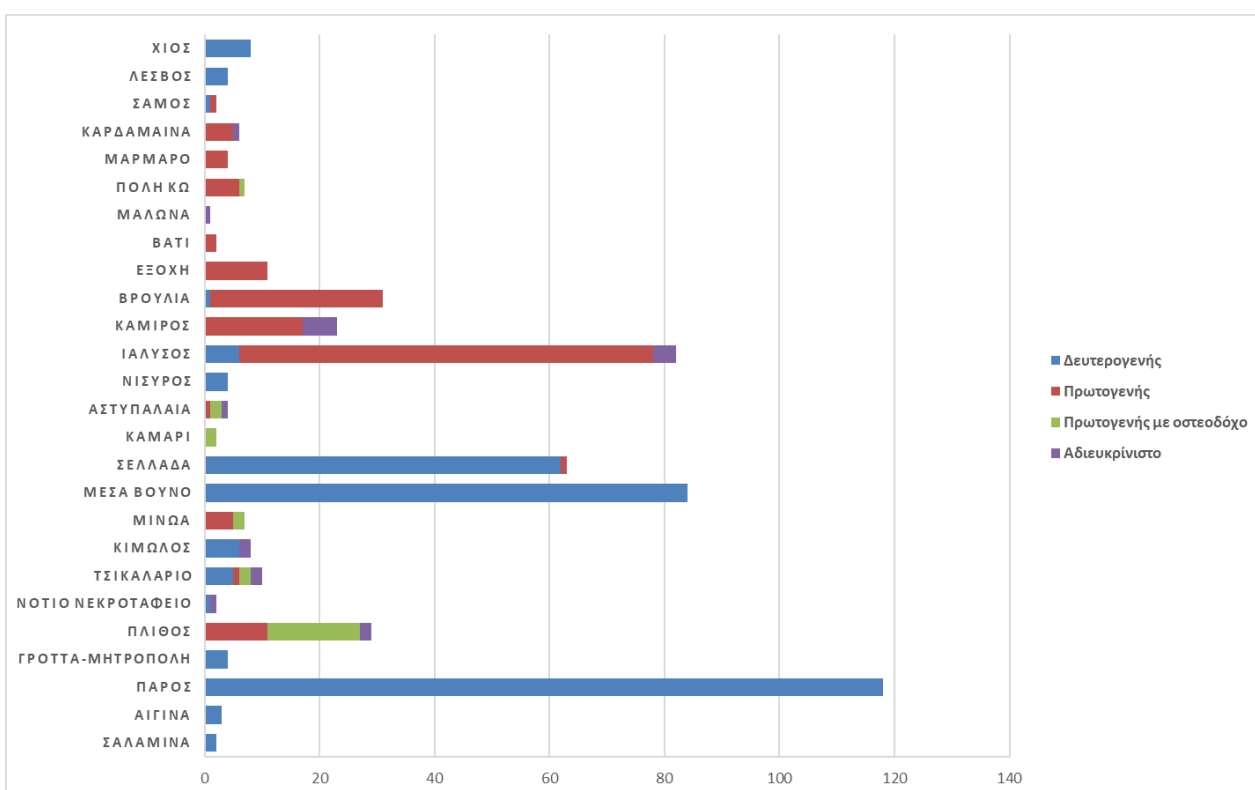
«Ο τάφος διασώζει τα υλικά κατάλοιπα μιας ταφής, όχι το σύνολο των τελετουργιών που συνδέονται με την ταφή».⁹⁷

Η παρουσίαση των τάφων έχει οργανωθεί με βάση το είδος της καύσης που περιείχαν, την πρωτογενή, την πρωτογενή με οστεοδόχο και τη δευτερογενή καύση. Στο τέλος των ενότητων των πρωτογενών καύσεων με οστεοδόχο και των δευτερογενών καύσεων, θα παρουσιαστούν, όπου αυτό είναι γνωστό, πληροφορίες ως προς τον τύπο του οστεοδόχου αγγείου, τις διαστάσεις, την τοποθέτησή του μέσα στον τάφο, το περιεχόμενο και τον τόπο κατασκευής του. Κατά κανόνα στις υπό μελέτη περιοχές τα οστά δεν καίγονταν σε βαθμό που να γίνουν στάχτη, γι' αυτό στον τίτλο της ενότητας αυτής, όπως και στο Μέρος Β' της παρούσας μελέτης όταν γίνεται αναφορά για το αγγείο που περιείχε τα κατάλοιπα του νεκρού, αυτό ονομάζεται οστεοδόχος. Όπου επισημαίνεται η εύρεση μόνο τέφρας εντός του αγγείου τότε αυτό ονομάζεται τεφροδόχος. Η παραπάνω σύμβαση γίνεται με επιφύλαξη, καθώς βασίζεται εν μέρει σε ανασκαφικές αναφορές και όχι σε ολοκληρωμένες μελέτες και δημοσιεύσεις των εν λόγω νεκροταφείων. Όμως στην πλειονότητα των περιπτώσεων και συμπεριλαμβανομένων και των ευρημάτων από τις πρωτογενείς καύσεις τα κατάλοιπα του νεκρού συνιστούν οστά και όχι μόνο τέφρα. Θεωρείται πιθανότερο πως η εύρεση μόνο τέφρας εντός των αγγείων, είτε οφείλεται σε ταφονομικούς παράγοντες (που να οδήγησαν στη διάλυση των οστών), είτε σημαίνει πως τοποθετήθηκε στο αγγείο μόνο τέφρα από την πυρά του νεκρού και όχι και τα οστά, ή ακόμη να πρόκειται και για συνδυασμό των παραπάνω συνθηκών. Στο τέλος της ενότητας για τη μορφή του

⁹⁷ Hall 1977, 173.

τάφου, θα παρατεθούν οι τάφοι που είναι αδιάγνωστοι είτε ως προς το είδος της καύσης που περιείχαν, είτε και ως προς τον ίδιο τον τύπο του τάφου.

Οι διαστάσεις των τάφων είναι σε μέτρα και δίνονται πρώτα το μήκος, μετά το πλάτος και όπου υπάρχει το βάθος του τάφου. Όπου δίνονται οι διαστάσεις πολλών τάφων έχουν τη μορφή μικρότερη διάσταση/μεγαλύτερη διάσταση. Προς διευκόλυνση της ανάγνωσης, δίνεται σε παρένθεση ο κωδικός, με βάση τον οποίο έχει καταλογογραφηθεί κάθε νησί και νεκροταφείο στο Μέρος Β΄ της παρούσας μελέτης (Κατάλογος).

Γράφημα 2.1 Πρακτική καύσης ανά νησί ή νεκροταφείο

A. Πρωτογενείς καύσεις

Η καύση απαντά κυρίως στην Ρόδο και την Κω, όπου είτε αποτελεί την επικρατέστερη πρακτική καύσης, είτε τη μοναδική (**γράφημα 2.1**). Από τα υπόλοιπα νησιά, απαντά στη Νάξο (Τσικαλαριό, Πλίθος), τη Σαντορίνη (Σελλάδα), την Αμοργό (Μινώα), την Αστυπάλαια και τη Σάμο. Στα νησιά αυτά, εκτός της περίπτωσης της Σελλάδας, συνυπάρχει με κάποια από τις άλλες δύο πρακτικές καύσης (**γράφημα 2.1**). Η πρωτογενής καύση από τη Σελλάδα (**1975/1**) χρονολογείται στην Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο και αποτελεί μοναδική περίπτωση για την εξεταζόμενη περίοδο, καθώς στη Σελλάδα η καύση μέχρι και τον 7^ο αιώνα π.Χ. είναι δευτερογενής. Από τον 6^ο αιώνα και εξής επικρατεί η πρωτογενής καύση.⁹⁸

1. Τύποι τάφων

Σχεδόν οι μισοί από τους τάφους που περιείχαν πρωτογενείς καύσεις ήταν λάκκοι με τέσσερις γωνιακές κοιλότητες: 82 από τους 165. Από τους υπολοίπους η πλειονότητα (69) ήταν απλοί λάκκοι. Ελάχιστοι ήταν λάκκοι με δύο γωνιακές κοιλότητες (4). Τους εναπομείναντες τάφους συνιστούν ένας λάκκος με δύο γωνιακές κοιλότητες, δύο κιβωτιόσχημοι, και ορισμένες περιπτώσεις που ο τύπος του τάφου είναι αδιευκρίνιστος (**γράφημα 2.2**).⁹⁹

Σε γενικές γραμμές, πλην του νεκροταφείου στη Βρουλιά της Ρόδου (Γ.3.3) οι τάφοι με πρωτογενείς καύσεις περιείχαν μια ταφή. Ένας τάφος από την Πλίθο στη Νάξο (B.2.1.1α, Αξαόπουλου **4**) πιθανώς να περιείχε δύο νεκρούς αλλά δεν έχει γίνει οστεολογική μελέτη για να το επιβεβαιώσει. Στον περίβολο **6** στο Τσικαλαριό (B.2.2), ενδεχομένως κάποια από τα αποθηκευτικά αγγεία που βρέθηκαν (αμφορείς, πίθοι) στους χώρους Α και Ε της πυράς να είχαν χρησιμεύσει ως οστεοδόχα αγγεία.¹⁰⁰ Στο νεκροταφείο της Εξοχής στη Ρόδο (Γ.3.4), σε μια περίπτωση (C) ορισμένα από τα

⁹⁸ Η ακριβής χρονική στιγμή της μετάβασης από την δευτερογενή στην πρωτογενή δεν είναι προσδιορισμένη, φαίνεται όμως πως οι δύο πρακτικές συνυπήρχαν κατά την Αρχαϊκή περίοδο και κυρίως στον 6^ο αιώνα π.Χ., καθώς υπάρχουν κάποιες δευτερογενείς καύσεις που χρονολογούνται στον αιώνα αυτόν (ενδεικτικά, Ζαφειρόπουλος 1969, 195).

⁹⁹ Οι περιπτώσεις πρωτογενών καύσεων από το Τσικαλαριό (περίβολοι **5,6,15**), όπου τα κατάλοιπα της πυράς αφήνονται στο χώρο τέλεσής της εντός των περιβόλων θα συζητηθούν παρακάτω, στην ενότητα Α.2.

¹⁰⁰ Εάν αυτό ισχύει τότε θα πρόκειται για πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο.

τιμήματα κρανίου που βρέθηκαν αποδόθηκαν σε παιδί και σε δύο άλλους τάφους (A, E) ενδεχομένως η καύση να συνοδευόταν από έναν παιδικό εγχυτρισμό.¹⁰¹

Τέλος, στο νεκροταφείο της Βρουλιάς (Γ.3.3) στη Ρόδο, περίπου τα 2/3 των τάφων με καύσεις έχει υποτεθεί πως περιείχαν παραπάνω του ενός ατόμου (1, 2, 4-6, 8-13, 16-17, 19-22, 24, 32).¹⁰² Ο Kinch θεώρησε πως οι περισσότεροι τάφοι περιείχαν δύο ή τρεις καύσεις, λίγοι από τέσσερις έως έξι (19-21) και στην περίπτωση δύο τάφων (2, 6) ενδεχομένως οι καύσεις να έφταναν τις εννιά. Κατέληξε στο συμπέρασμα πως κάποιοι τάφοι περιείχαν παραπάνω του ενός νεκρού, λόγω του πάχους του στρώματος των πυρών, υπολογίζοντας πως σε κάθε νεκρό αντιστοιχεί περίπου ένα στρώμα πάχους 0,10μ. και λόγω της διακύμανσης του βάθους των τάφων (0,28 έως 1,25μ.), θεωρώντας πως όσο μεγαλύτερο βάθος είχε ένας τάφος, τόσο περισσότερες ταφές περιείχε.¹⁰³ Αναφέρει πως κρανία, ως μέσο καταμέτρησης ατόμων, βρήκε μόνο σε δύο περιπτώσεις (7, 19), εκ των οποίων η μία είχε ατομική ταφή. Τέλος, θεωρεί πως το πιθανότερο είναι ο νεκρός να καίγεται μέσα στο λάκκο του τάφου και όχι έξω και κοντά σε αυτόν, επειδή οι πλευρές των τάφων ήταν μαυρισμένες και πυρακτωμένες.¹⁰⁴

Το ενδεχόμενο όμως να γινόταν η καύση του κάθε νεκρού πάνω στα κατάλοιπα των προγενέστερων ταφών θα καθιστούσε το είδος αυτό του τάφο σπάνια, αν όχι μοναδική, περίπτωση. Στην περίπτωση των πρωτογενών καύσεων στο Καβούσι στην Κρήτη, που έχει επισημανθεί το άνοιγμα εκ νέου των τάφων για την πραγματοποίηση καινούριας καύσης, επισημαίνεται πως παραμερίζονταν στην άκρη τα κατάλοιπα της προγενέστερης καύσης,¹⁰⁵ κάτι που δεν έχει παρατηρήσει ο Kinch για τη Βρουλιά. Εύλογα αναρωτιέται κανείς αν πρόκειται για περιπτώσεις καύσεων που πραγματοποιήθηκαν την ίδια χρονική στιγμή,¹⁰⁶ ή για πυρά του πρωιμότερου νεκρού (ή νεκρών, αν οι θάνατοι ήταν σύγχρονοι) εντός του λάκκου (γι αυτό και τα πυρακτωμένα χώματα), με τις μεταγενέστερες να τελούνταν έξω και κοντά στον λάκκο και στη συνέχεια τα κατάλοιπα τα τοποθετούσαν μέσα στο λάκκο. Δεν αποκλείεται βέβαια να ίσχυαν κατά περίπτωση και όλα τα παραπάνω ενδεχόμενα.

¹⁰¹ Στον τάφο A βρέθηκε εγχυτρισμός σε πίθο στη νότια πλευρά του τάφου, ενώ τμήμα πίθου που βρέθηκε στον τάφο E θεωρείται πως ανήκαν σε διαλυμένο εγχυτρισμό.

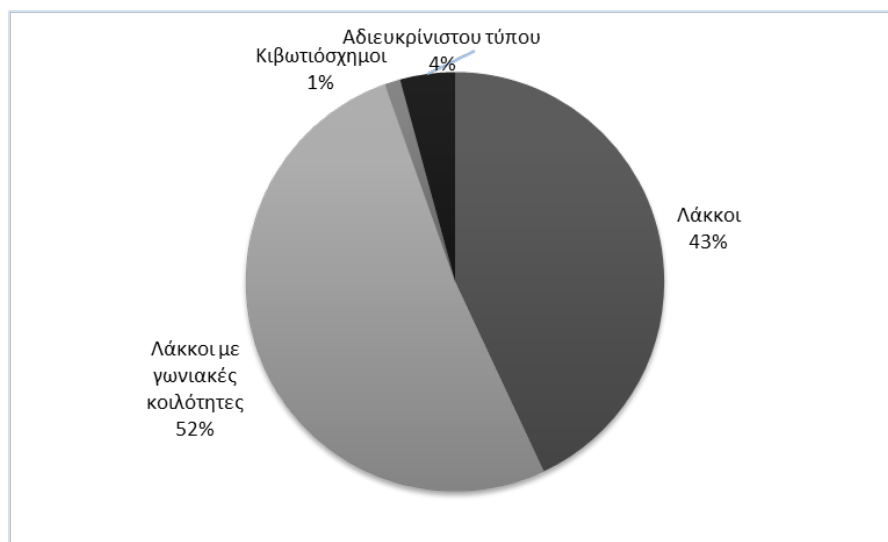
¹⁰² Kinch 1914, 35, 55.

¹⁰³ Kinch 1914, 53-54.

¹⁰⁴ Kinch 1914, 54.

¹⁰⁵ Gesell, Day και Coulson 1995, 84-85, 88· Liston 2007, 60.

¹⁰⁶ Κάτι που δεν αποκλείεται, αν δεχτούμε πως ο οικισμός είχε πράγματι στρατιωτικό χαρακτήρα, όπως έχει υποστηριχτεί από τον Kinch και άλλους μελετητές (Μέρος Β', 269-270).

Γράφημα 2.2. Τύποι τάφων με πρωτογενείς καύσεις.

1.1. Λάκκοι

Η πλειονότητα των λάκκων με πρωτογενείς καύσεις έχει βρεθεί στη Ρόδο,¹⁰⁷ στα νεκροταφεία της Ιαλυσού: οικόπεδα Δρακίδη (Γ.3.1.2),¹⁰⁸ Τσαμπίκου (Γ.3.1.3),¹⁰⁹ Λαγού (Γ.3.1.6, 49),¹¹⁰ Δάφνη (Γ.3.1.7, 1-3, 5, 12, 13),¹¹¹ της Καμίρου: Παπά τις Λούρες (Γ.3.2.2),¹¹² Κεχράκι (Γ.3.2.3),¹¹³ Μακρύ Λαγγόνι (Γ.3.2.4),¹¹⁴ Πατέλες (Γ.3.2.5),¹¹⁵ της Εξοχής (Γ.3.4, Ε) και από το Βάτι (Γ.3.5, 1, 2). Ορισμένοι τάφοι βρέθηκαν στις Κυκλάδες, στην Πλίθο της Νάξου (Β.2.1.1α),¹¹⁶ στη Σελλάδα της Σαντορίνης (Β.5.1.2, 1975/1) και στη Μινώα της Αμοργού (Β.6.1, 93/2, 1996-1, 97/1-3). Στην Αστυπάλαια (Γ.1.1) επίσης εντοπίστηκε ένας λάκκος στο δρόμο προς Λιβιάδεια, διαστάσεων 0,90x0,30x0,30μ., καθώς και στο οικόπεδο Καλή, για το οποίο

¹⁰⁷ Η περιγραφή των τάφων που ερευνήθηκαν από τους Ιταλούς δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις σαφής ως προς το είδος της πρακτικής της καύσης. Εν τέλει όμως θεωρήθηκε πως όλες οι καύσεις είναι πρωτογενείς (Laurenzi 1935, 11).

¹⁰⁸ Τάφοι 2, 3, 17 (251), 10 (215), 11 (216), 20 (259), 24 (273), 18 (252), 15 (232), 12 (220), 16 (233), 19 (257), 25 (275), 23 (265), 14 (223), 6 (201), 9 (213), 8 (209), 22 (264).

¹⁰⁹ Τάφοι 52 (397), 53 (406), 60 (437), 64 (448), 63 (445), 67 (485), 66 (484), 49, 40, 53, 1 (122), 3 (126), 50 (390), 57 (415), 59 (436).

¹¹⁰ Με επιφύλαξη εντάσσεται ο τάφος αυτός σε αυτήν την κατηγορία, γιατί βρέθηκε διαταραγμένος. Δεν αποκλείεται να είναι του τύπου με τις τέσσερις γωνιακές κοιλότητες, όπως οι υπόλοιποι τάφοι που βρέθηκαν στο οικόπεδο Λαγού.

¹¹¹ Πιθανόν και οι ελλειψοειδείς ρηχές κοιλότητες (διαστάσεων 0,30x0,40x0,20μ.), που συνιστούν τον τάφο 94 από τη Δάφνη να περιείχαν πρωτογενείς καύσεις.

¹¹² Τάφοι 12 (16), 22 (27), 10 (12), 14 (18), 8 (10).

¹¹³ Τάφοι 202 (5), 205 (8), 209 (14).

¹¹⁴ Τάφος 191 (116).

¹¹⁵ Τάφοι 37 (3), 45 (11).

¹¹⁶ Τάφοι Αξαόπουλου 5, 13β, 25, 33, 49 και 64.

όμως δε γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό. Τέλος, ένας λάκκος βρέθηκε στη Δυτική Νεκρόπολη της Σάμου (Δ.2.1.2, πυρά 6). Τον λάκκο συνιστούσε κοίλωμα του βράχου, διαστάσεων 0,90x0,60x0,84μ.

Ο ακριβής αριθμός των λάκκων με πρωτογενείς ταφές από την Πλίθο στη Νάξο (B.2.1.1α), όπως και ο συνολικός αριθμός των ταφών του νεκροταφείου, δεν είναι γνωστός, λόγω του ότι το μεγαλύτερο μέρος του παραμένει αδημοσίευτο (βλ. και Μέρος Β', σελ. 65, σημ. 52). Διαστάσεις των λάκκων ή άλλων αρχιτεκτονικών στοιχείων δεν είναι διαθέσιμα, είτε γιατί δεν αναφέρονται στην προκαταρκτική δημοσίευση, είτε γιατί οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από την ανθρωπολογική μελέτη, στην οποία δεν περιγράφεται ο τύπος του τάφου. Αναφέρεται όμως πως οι τάφοι καλύπτονταν με σωρούς από χώμα και λίθους ή/και θαλάσσια βότσαλα, οι οποίοι βοήθησαν σε ορισμένες περιπτώσεις και στη διατήρηση των ταφών. Η ταφή **1975/1** από τη Σελλάδα στη Σαντορίνη (B.5.1.2), διαστάσεων 2x1,20μ., αποτελεί τη μοναδική περίπτωση πρωτογενούς καύσης σε λάκκο από το νησί για την εξεταζόμενη περίοδο. Δεν μπορεί να αποκλειστεί όμως το ενδεχόμενο να υπάρχουν περισσότερες, καθώς η διάκριση ανάμεσα σε νεκρική και εναγιστική πυρά δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις δυνατή. Η πρακτική της πρωτογενούς καύσης σε λάκκο κυριαρχεί στη Σελλάδα από τον 6^ο αι και εξής, ενώ φαίνεται πως για ένα χρονικό διάστημα οι δύο πρακτικές συνυπήρχαν (για το θέμα αυτό βλ. Μέρος Β', σελ. 181-182). Σχεδόν όλοι οι τάφοι από τη Μινώα της Αμοργού είναι λάκκοι με πρωτογενείς καύσεις, με εξαίρεση δύο πρωτογενών με οστεοδόχο, που θα αναφερθούν στη συνέχεια. Το δάπεδο ενός λάκκου, με διαστάσεις 2x1,63μ., ήταν στρωμένο με λίθους και πάνω σε αυτό τελέστηκε η πυρά. Οι λάκκοι στη Ρόδο είναι κατά κανόνα τετράπλευροι, υπάρχουν όμως και τρεις περιπτώσεις από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό, Γ.3.1.3, **8 (209)** και **9 (213)**, και τις Πατέλες στην Κάμιρο, Γ.3.2.5, **37 (3)**, στις οποίες ο λάκκος είναι κυκλικός, με διάμετρο 0,80/1,35μ. Στην Ιαλυσό και την Κάμιρο ανοίγονται στο χώμα ή το βραχώδες έδαφος, όπως π.χ. ο τάφος **209 (14)** από το Κεχράκι στην Κάμιρο (Γ.3.2.3). Οι διαστάσεις των τάφων στα οικόπεδα Δρακίδη, Τσαμπίκου και Δάφνη (Γ3.1.2., Γ.3.1.3., Γ.3.1.7) της Ιαλυσού, όπου δίνονται, κυμαίνονται στα 1/2,50x0,10/1,80x0,15/0,40μ. Ο προσανατολισμός των τάφων δεν είναι σταθερός. Οι τάφοι στο οικόπεδο Δρακίδη έχουν κυρίως νοτιοανατολικό προσανατολισμό, αλλά υπάρχουν και ορισμένοι με νότιο. Στο οικόπεδο Τσαμπίκου έχουν κυρίως νότιο προσανατολισμό, ενώ λίγοι τάφοι νοτιοανατολικό ή ανατολικό. Οι διαστάσεις των τάφων στις Παπά τις Λούρες (Γ.3.2.2.) και το Κεχράκι (Γ.3.2.3) στην Κάμιρο,

κυμαίνονται στα 1,60/2,45x0,69/1,55x0,30/1,20μ., ενώ ο προσανατολισμός δεν είναι ούτε εδώ σταθερός. Και στις δύο θέσεις οι τάφοι έχουν νότιο και δυτικό προσανατολισμό, αλλά ορισμένοι και νοτιοανατολικό (Παπά τις Λούρες) και νοτιοδυτικό (Κεχράκι). Τέλος, ο λάκκος του τάφου Ε από την Εξοχή (Γ.3.4) έχει διαστάσεις περίπου 2,25x0,70μ. και νότιο προσανατολισμό και οι δύο τάφοι στο Βάτι έχουν διαστάσεις 0,97x0,62x0,63μ (Γ.3.5, 1) και 0,70x1,10x0,80μ (Γ.3.5, 2) και ανατολικό προσανατολισμό.

1.2. Λάκκοι με γωνιακές κοιλότητες

Ο τύπος αυτός, που περιείχε πρωτογενείς καύσεις, εντοπίζεται μόνο στην Κω και τη Ρόδο, όπου αποτελεί το κυρίαρχο είδος τάφου (**γράφημα 2.5**). Όλοι οι τάφοι από την Κω (Γ.4.1, Γ.4.2.1, Γ.4.2, Γ.4.3) είναι λάκκοι με τέσσερις γωνιακές κοιλότητες, εκτός μια περίπτωσης όπου ο τύπος του τάφου δεν είναι διακριτός (Γ.4.1, **Καλογήρου-1**). Στη Ρόδο απαντά συχνά ο λάκκος με τέσσερις γωνιακές κοιλότητες: στην περίπτωση των οικοπέδων Κουκιά (Γ.3.1.4) και Λαγού (Γ.3.1.6) στην Ιαλυσό, καθώς και στη Βρουλιά (Γ.3.3) και την Εξοχή (Γ.3.4) αποτελεί σχεδόν τον μοναδικό τύπο τάφου, ενώ υπάρχουν και αρκετές ταφές από το οικόπεδο Τσαμπίκου (Γ.3.1.3).¹¹⁷ Ένα λάκκος με γωνιακές κοιλότητες βρέθηκε στο Μακρύ Λαγγόνι στην Κάμιρο: Γ.3.2.4, **197 (57)**. Παραλλαγή του τύπου αυτού αποτελεί ο λάκκος με δύο γωνιακές κοιλότητες από την Ιαλυσό: οικόπεδο Κουκιά, Γ.3.1.4, **38 (345)** και την Κάμιρο: Παπά τις Λούρες, Γ.3.2.2, **9 (11)**, Κεχράκι, Γ.3.2.3, **200 (2)** και Πατέλες, Γ.3.2.5, **39 (5)** και μια περίπτωση λάκκου με τρεις γωνιακές κοιλότητες από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό, Γ.3.1.3, **2 (123)**.

Οι διαστάσεις των τάφων από την Κω (πόλη Κω: Γ.4.1 και Μαρμαρωτό: Γ.4.2.1, Γ.4.2.2,¹¹⁸ Καρδάμαινα: Γ.4.3) είναι 1,20/2,50μ.x0,35/1,40-1,70μ.x0,28/0,80μ. Στις περιπτώσεις όπου αναφέρεται, το πλάτος των κοιλοτήτων κυμαίνεται από 0,24 έως 0,54μ. Διακρίνονται δύο κατηγορίες τάφων αυτού του τύπου στην Κω. Στην πρώτη κατηγορία, ο τάφος είναι ένα ορθογώνιο όρυγμα και οι τέσσερις ωσειδείς κοιλότητες συνδέονται χιαστί μεταξύ τους, είτε με ευρύχωρη κεντρική αύλακα (Γ.4.2.1, Βασιλείου **III, σχ. 46, εικ. 1**), είτε με στενή επιμήκη αύλακα (Γ.4.1, Κουτσοβράδη **I**). Εσωτερικά

¹¹⁷ **51 (393), 55 (413), 56 (414), 58 (422), 61 (438), 62 (444), 54 (407)**.

¹¹⁸ Ο συνολικός αριθμός των τάφων που έχουν βρεθεί στο οικόπεδο Κουτούζη δεν είναι γνωστός. Δίνονται οι μέσες διαστάσεις τους, που είναι 2,20x1x0,80μ.

στις πλευρές του λάκκου διαμορφώνονται υψηλότερα από τον πυθμένα τριγωνικές ή τραπεζιόσχημες «πατούρες». Στην δεύτερη κατηγορία, ο τάφος είναι ένα στενό επίμηκες όρυγμα, του οποίου τα δύο άκρα διαμορφώνονται ως δύο ωοειδείς κοιλότητες (Γ.4.2.1, Βασιλείου **I**, **σχ. 44**, **εικ. 2**). Η διαφορά των δύο κατηγοριών είναι πως στη δεύτερη οι ωοειδείς κοιλότητες ξεκινούν από την αρχική επιφάνεια του εδάφους, ορίζοντας έτσι το περίγραμμα του ορύγματος. Ο τάφος Βασιλείου **II** (Γ.4.2.1, **σχ. 45**, **εικ. 3**) αποτελεί συνδυασμό των παραπάνω κατηγοριών.¹¹⁹ Οι ωοειδείς κοιλότητες στον τάφο αυτό, που ξεκινούν από την αρχική επιφάνεια του εδάφους, συνυπάρχουν με δύο «πατούρες» εσωτερικά των μακρικών πλευρών. Οι τάφοι στην Καρδάμαινα της Κω (Γ.4.3) δε σώζονται όλοι στην ίδια κατάσταση. Στην περίπτωση του Λάκκου **E** (**σχ. 48**), αναφέρεται πως η διαμόρφωσή των γωνιακών κοιλοτήτων ξεκινά από το χείλος του λάκκου, ενώ στον πυθμένα του Λάκκου **ΣΤ** (**σχ. 47**, **εικ. 4**) εντοπίστηκαν στις πλευρές του λάκκου οι πατούρες, που συναντάμε και στα οικόπεδα Βασιλείου και Κουτσουράδη από την πόλη της Κω. Ο προσανατολισμός των τάφων από την πόλη της Κω γενικώς δεν αναφέρεται, πλην δύο τάφων από το οικόπεδο Βασιλείου (Γ.4.2.1), όπου στη μία περίπτωση είναι δυτικός (Βασιλείου **I**) και στην άλλη ανατολικός (Βασιλείου **III**). Ο προσανατολισμός τριών τάφων από την Καρδάμαινα είναι ανατολικός (Γ.4.3, **B**, **E**, **ΣΤ**) και ενός, νότιος (Γ.4.3, **Δ**).

Οι διαστάσεις των τάφων από την Ιαλυσό της Ρόδου είναι γνωστές κυρίως για τα οικόπεδα Κουκιά (Γ.3.1.4, **εικ. 5**) και Λαγού (Γ.3.16, **εικ. 6**). Από το οικόπεδο Τσαμπίκου (Γ.3.1.3) μόνο για έναν τάφο, τον **54 (407)** γνωρίζουμε τις διαστάσεις που είναι, 2,50x1,50μ (Α), μήκος κοιλότητας 0,50μ. και με βάθος 0,60μ. Ο προσανατολισμός των τάφων από το οικόπεδο αυτό ποικίλει (νότια, νοτιοανατολικά και ανατολικά). Οι τάφοι από το οικόπεδο Κουκιά έχουν διαστάσεις, 0,60/2,30x0,35/1x0,05/0,50μ. και μόνο στον τάφο **31 (334)** αναφέρονται αυτές των κοιλοτήτων που είναι 0,40x0,25x0,30μ. Ο προσανατολισμός των τάφων είναι κυρίως νότιος. Οι διαστάσεις των τάφων από το οικόπεδο Λαγού είναι 1,50/2,40x0,70/1,60μ., όμως δεν αναφέρονται διαστάσεις των κοιλοτήτων. Ο προσανατολισμός των τάφων δεν είναι σταθερός (δυτικός, ανατολικός, νότιος, βορειοανατολικός και νοτιοδυτικός). Επισημαίνεται εδώ το ιδιαίτερος μεγάλο μέγεθος της καύσης 4: 4,70-4,85x2,30-1,50μ.

¹¹⁹ Για το οικόπεδο Κουκιά, στην πόλη της Κω (Γ.4.1.2-5), δίνεται μόνο η πληροφορία ότι πρόκειται για λάκκο με τέσσερις γωνιακές κοιλότητες. Από τον τάφο **II** στο οικόπεδο Κουτσουράδη, ομοίως στην πόλη της Κω, διατηρήθηκε μόνο ο πυθμένας του και έτσι δεν μπορεί να αποδοθεί στον έναν από τους δύο τύπους του τάφου.

Ο τάφος **201 (4)** από το Κεχράκι στην Κάμιρο (Γ.3.2.3) έχει διαστάσεις 1x0,80x1 και ο τάφος **203 (6)**, 2,50 x1,55x0,65. Και οι δύο τάφοι έχουν δυτικό προσανατολισμό. Ο τάφος **197 (57)** από το Μακρύ Λαγγόνι (Γ.3.2.4) έχει διαστάσεις, 2,35x0,25μ. με μήκος και βάθος κοιλοτήτων, 0,40x0,30μ. Οι διαστάσεις των τάφων από τη Βρουλιά (Β.3.3) είναι ανάλογες με αυτές από τα νεκροταφεία της Ιαλυσού και της Καμίρου, 1,15/2,43x0,65/1,20x0,25/0,75. Οι διαστάσεις των κοιλοτήτων είναι 0,30/0,45x0,20/0,35x0,12/0,20μ. Οι τάφοι είναι προσανατολισμένοι προς βορειοδυτικά. Αναλόγως και οι τάφοι από την Εξοχή (Γ.3.4) έχουν διαστάσεις, 2/2,45x0,53/1,08μ. και προσανατολισμό νότια. Οι διαστάσεις των κοιλοτήτων είναι, 0,48/0,60x0,23/0,30x0,19/0,30.

Οι διαστάσεις των τεσσάρων τάφων με δύο γωνιακές κοιλοτήτες, από την Ιαλυσό: οικόπεδο Κουκιά, Γ.3.1.4, **38 (345)** και την Κάμιρο: Παπά τις Λούρες, Γ.3.2.2, **9 (11)**, Κεχράκι, Γ.3.2.3, **200 (2)** και Πατέλες, Γ.3.2.5, **39 (5)** είναι, 1,50/3,30x0,69/2,15x0,07/0,70μ. Μόνο στον τάφο **9 (11)** από τις Παπά τις Λούρες δίνονται διαστάσεις των κοιλοτήτων που είναι μήκους 0,25μ. και βάθους 0,17μ. Τέλος, ο τάφος **2 (123)** από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό (Γ.3.1.3) με τρεις γωνιακές κοιλοτήτες έχει μήκος 1,80μ.

Ο τύπος αυτός του τάφου από την Κω εμφανίζεται από την Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο (Γ.4.2.1, Βασιλείου **I-III**). Ένας τάφος χρονολογείται στη Μέση Γεωμετρική (Γ.4.1, Κουτσουράδη-**II**), οι υπόλοιποι στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο, αλλά για τους τάφους από το οικόπεδο Κουλιά στην πόλη της Κω (Γ.4.1, **2-5**) και από το οικόπεδο Κουτούζη στο Μαρμαρωτό (Γ.4.2.2), δεν αναφέρεται η ακριβής χρονολογική περίοδος. Στη Ρόδο, ο τάφος αυτός εμφανίζεται στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο, εκτός μιας εξαίρεσης από το οικόπεδο Λαγού που ανήκει στη Μέση Γεωμετρική **II** (Γ.3.1.6, **3**). Οι τάφοι από τα δύο νησιά συγγενεύουν τυπολογικά μεταξύ τους, με τη διαφορά ότι οι γωνιακές κοιλοτήτες στους τάφους της Ρόδου δεν επικοινωνούν μεταξύ τους, όπως παρατηρείται στους τάφους της Κω. Επιπλέον, οι γωνιακές κοιλοτήτες στους τάφους από τη Βρουλιά φαίνεται πως δεν περιορίζονται στον πυθμένα του τάφου, όπως συμβαίνει και στην Κω, αλλά θα ξεκινούσαν ψηλότερα, καθώς αναφέρεται πως τέμνουν τις πλευρές του λάκκου (**σχ. 41**).¹²⁰

¹²⁰ Kinch 1914, 54. Στα Τρία Δόντια στη Σάμο, στον λάκκο μιας από τις νεκρικές πυρές, βρέθηκε αύλακα εξαερισμού, το οποίο κατέληγε με οπή στην επιφάνεια του εδάφους (βλ. ενότητα Γ.2).

Ως προς τη χρήση των γωνιακών κοιλοτήτων δεν υπάρχει ομοφωνία μεταξύ των μελετητών. Μια θεωρία είναι πως οι κοιλότητες χρησίμευαν για την τοποθέτηση υποστηλωμάτων ενός στηρίγματος, ώστε η καύσιμη ύλη να συγκρατείται ψηλότερα από τον πυθμένα, επιτυγχάνοντας με τον τρόπο αυτό τον καλό εξαερισμό της πυράς. Παράλληλα θα χρησίμευαν και για την υποδοχή των κτερισμάτων, καθώς σε πολλές από αυτές τις κοιλότητες έχουν βρεθεί αγγεία που είχαν τοποθετηθεί είτε πριν, είτε προς το τέλος της διαδικασίας της πυράς (το θέμα αυτό θα συζητηθεί εκτενέστερα σε επόμενη ενότητα).¹²¹ Οι Kinch και Johansen θεώρησαν πως οι κοιλότητες χρησίμευαν μόνο για την τοποθέτηση κτερισμάτων και επιπλέον ο Kinch, για την περίπτωση της Βρουλιάς (Γ.3.3), επεσήμανε πως δε χρειάζονται αύλακες εξαερισμού, γιατί οι τάφοι βρίσκονται κοντά στη θάλασσα και επιπλέον δεν είχαν μεγάλο βάθος.¹²² Μια μερίδα μελετητών θεωρεί πιθανότερο οι κοιλότητες αυτές να χρησίμευαν για την υποδοχή των ποδιών της νεκρικής κλίνης, του φορείου δηλαδή με το οποίο μεταφέρθηκε ο νεκρός στον λάκκο.¹²³ Τέλος, το ενδεχόμενο οι κοιλότητες να είχαν κατασκευαστεί για μια κατασκευή που θα διευκόλυνε τον εξαερισμό της πυράς και παράλληλα θα αποτελούσε και τη νεκρική κλίνη θεωρείται επίσης πιθανό.¹²⁴

Το γεγονός ότι ο τύπος αυτός του τάφου εντοπίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε αυτά τα δύο νησιά, καθιστά δύσκολη την ερμηνεία τους. Η ύπαρξη τεσσάρων γωνιακών κοιλοτήτων αναφέρεται στην περίπτωση μιας μόνο πρωτογενούς καύσης στο νεκροταφείο των τύμβων στην Κολοφώνα (τάφος 3, τύμβος I, 8^{ος} αιώνας π.Χ.), όπου θεωρήθηκαν ως χρησίμευσαν στην υποδοχή ξύλινων υποστηλωμάτων της νεκρικής πυράς.¹²⁵ Στην περίπτωση ορισμένων από τις δευτερογενείς καύσεις στην Κίμωλο (B.3.1, 10.1-3, 19.1-3), οι κοιλότητες έχουν ερμηνευτεί ως υποδοχείς κτερισμάτων. Η εσωτερική διαμόρφωση του λάκκου των τάφων στην Κω, με τους αναβαθμούς («πατούρα») και τη διαγώνια επικοινωνία των τεσσάρων κοιλοτήτων μεταξύ τους πιθανότατα να λειτουργούσε ως αύλακα εξαερισμού, με την τοποθέτηση ξύλινων δοκών για την ανύψωση της καύσιμης ύλης, ενώ οι τάφοι της Ρόδου να αποτελούσαν απλούστερη εκδοχή αυτού του τύπου τάφου.¹²⁶ Αύλακες εξαερισμού είναι γνωστές και

¹²¹ Robinson 1942, 154· Kurtz-Boardman 1971, 174· Μποσνάκης 2001, 253· Coldstream 2003, 223.

¹²² Kinch 1914, 53-55· Johansen 1958, 11. Πιθανότερη χρήση την υποδοχή κτερισμάτων θεωρεί και η Σκέρλου (2001, 279) χωρίς να αποκλείει όμως και κάποια άλλη χρήση.

¹²³ Gates 1983, 23-24· Σταμπολίδης 1996, 118, εξαιρώντας την περίπτωση των Βρουλιών, χωρίς να δίνει ερμηνεία· D'Acunto 2017a, 448.

¹²⁴ Γιαννικουρή – Μαρκέτου – Γρηγοριάδου 2001, 397, 402.

¹²⁵ Mariaud 2011, 690.

¹²⁶ Η Σκέρλου (2001, 279) εικάζει πως ο τύπος αυτός του τάφου ενδεχομένως να επινοήθηκε στην Κω και στη συνέχεια να μεταφέρθηκε στη Ρόδο, όπου μπορεί να απέκτησε άλλη χρήση.

από τις πρωτογενείς καύσεις της Αθήνας της Ύστερης Γεωμετρικής και Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου.¹²⁷

Δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο όμως οι κοιλότητες να χρησίμευαν για τα πόδια της νεκρικής κλίνης. Καρφιά όμως, που θεωρούνται ένδειξη ύπαρξης κλίνης, βρέθηκαν σε δύο μόνο τάφους (Γ.4.2.1, Βασιλείου **III**, **εικ. 39β** και Γ.3.1.6, **2**), ενώ έχουν βρεθεί και σε έναν λάκκο, από την Ιαλυσό, χωρίς γωνιακές κοιλότητες (οικόπεδο Τσιτσιμοίρη: Γ.3.1.5, **1**). Ξυλάνθρακες βρέθηκαν, στο στρώμα της πυράς του νεκρού, σε τάφους από την Κω (Γ.4.1, Κουτσουράδη **I-II** και Γ.4.2.1, Βασιλείου **I-III**, Γ.4.3, άγνωστο¹²⁸) και στους περισσότερους τάφους από το οικόπεδο Λαγού στην Ιαλυσό (Γ.3.1.6, **2-4a, 6, 9-11**). Η πληροφορία αυτή βέβαια δεν είναι ιδιαίτερος βοηθητική ως προς το είδος του ξύλινου αντικειμένου, αν ήταν δηλαδή τα υποστυλώματα για τον αερισμό της πυράς ή/και η νεκρική κλίση. Κυρίως γιατί σχεδόν όλες οι παραπάνω περιπτώσεις αφορούν τάφους, όπου η περιγραφή του περιεχομένου τους είναι σε τέτοιο βαθμό λεπτομερής, ώστε να δίνεται η στρωματογραφία του εσωτερικού του τάφου και συνεπώς και κατέστη δυνατός ο εντοπισμός και η καταγραφή του ξύλου στο στρώμα της νεκρικής πυράς. Αντιθέτως το μεγαλύτερο μέρος των δημοσιεύσεων των υπόλοιπων τάφων από τη Ρόδο σε αυτό τον τομέα υστερεί σημαντικά. Σε έναν τάφο από τις Πατέλες της Καμίρου, Γ.3.2.5, **39 (5)**, το πλήθος της στάχτης και των κάρβουνων που βρέθηκαν στο λάκκο της πρωτογενούς πυράς ερμηνεύτηκαν ως κατάλοιπα της νεκρικής κλίνης και συνεπώς θεωρήθηκε πως οι γωνιακές κοιλότητες εξυπηρετούσαν στην υποδοχή των ποδιών της κλίνης.¹²⁹ Σε κάθε περίπτωση η χρήση των κοιλοτήτων για την υποδοχή του νεκρικού φορείου (κλίση) δε φαίνεται πιθανή για τους τάφους από την Κω και τη Βρουλιά, όπου το μέγεθος και το βάθος των κοιλοτήτων είναι τέτοιο (μάλιστα σε ορισμένους τάφους από την Κω ξεκινούν από την επιφάνεια του λάκκου), που θα σήμαινε πως το νεκρικό φορείο θα ήταν ιδιαίτερος ψηλό.¹³⁰

¹²⁷ Kurtz – Boardman 1971, 73-74.

¹²⁸ Αναφέρεται η ύπαρξη ξύλου, αλλά δε διευκρινίζεται από ποιον τάφο προήλθαν (Γιαννικουρή – Μαρκέτου – Γρηγοριάδου 2001, 397). Τα δείγματα αυτά στάλθηκαν για ανάλυση (Wiener Laboratory, Cornell University, Καθηγητής Kuniholm), αλλά δεν ήταν δυνατό να χρονολογηθούν λόγω μη επαρκούς αριθμού δακτυλίων.

¹²⁹ D'Acunto 2017a, 453, σημ. 110· Bossolino 2018, 67.

¹³⁰ Kinch 1914, 54· Μπισονάκης 2001, 253.

1.3. Κιβωτιόσχημοι τάφοι

Κιβωτιόσχημοι τάφοι με πρωτογενείς ταφές είναι σπάνιοι και η ένταξη εδώ των παρακάτω δύο τάφων γίνεται με επιφύλαξη. Για τον τάφο 4 από το οικόπεδο Δρακίδη στην Ιαλυσό της Ρόδου (Γ.3.1.2) εικάζεται ότι είναι πρωτογενής, λόγω του ότι γενικώς οι τάφοι από το νεκροταφείο αυτό θεωρούνται ως πρωτογενείς, όμως δεν προκύπτει σαφώς από την περιγραφή του τάφου. Ο τάφος Κουφοπούλου 1 από την Πλίθο της Νάξου (Β.2.1.1α), που χρονολογείται στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο, περιείχε χώμα με στάχτες και μικρές πέτρες, αλλά βρέθηκε κατεστραμμένος (η βόρεια και νότια πλευρά δεν σώζονται) από μεταγενέστερο τοίχο. Οι άλλοι δύο τάφοι που βρέθηκαν κοντά σε αυτόν είναι του τύπου της πρωτογενούς με οστεοδόχο. Όμως ο ένας είναι αρκετά πρωιμότερος (Ύστερη Πρωτογεωμετρική, Κουφοπούλου 2) και ο τρίτος εντάσσεται γενικώς στη Γεωμετρική περίοδο (Κουφοπούλου 3).

Να σημειωθεί ακόμη εδώ, πως ένας κιβωτιόσχημος από το Καταφύγιο στην Ικαρία (Δ.1), ο μοναδικός τάφος που δημοσιεύεται, αλλά χρονολογικά εμπίπτει στο τέλος του 7^{ου} αιώνα με αρχές του 6^{ου} αιώνα είναι κιβωτιόσχημος, στον οποίο βρέθηκαν στάχτες και κάρβουνα.

Κλείνοντας την ενότητα με τις πρωτογενείς ταφές, θα αναφερθούν κάποιες περιπτώσεις για τις οποίες δε διευκρινίζεται το είδος του τάφου. Πρόκειται για ορισμένους τάφους από την Πλίθο στη Νάξο (Β.2.1.1α, Αξαόπουλου 4 και τετράγωνο 2, Μελισσουργού-τετράγωνο Β2-Ε4 και Ζαφειροπούλου Π1), για τους οποίους οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης, όπου όμως δε διευκρινίζεται το είδος του τάφου. Ακόμη από τον τάφο L από την Εξοχή στη Ρόδο (Γ.3.4) έμεινε μόνο μια συγκέντρωση οστών και οστράκων, που θα ήταν τα κατάλοιπα της ταφής.

2. Τελετουργικό πρωτογενών καύσεων

Στην περίπτωση των πρωτογενών καύσεων, η πυρά του νεκρού πραγματοποιείται εντός του τάφου του. Ισχυρές ενδείξεις αποτελούν τα κατάλοιπα που υποδεικνύουν πως η πυρά πραγματοποιήθηκε εντός του χώρου του τάφου ή στην επιφάνεια και ακριβώς δίπλα από αυτόν και δεύτερον οι διαστάσεις του τάφου που προσεγγίζουν αυτές του

ανθρώπινου σώματος.¹³¹ Η εύρεση καμένων χωμάτων, οστών και στάχτης αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι πρόκειται για πρωτογενή καύση, όμως θα πρέπει να αντιμετωπίζεται με επιφύλαξη, ειδικότερα όταν δεν αναφέρονται ίχνη πυράς στον ίδιο τον λάκκο. Υπάρχουν περιπτώσεις δευτερογενών καύσεων, στις οποίες υπολείμματα της πυράς τοποθετούνταν απευθείας στον λάκκο του τάφου και όχι σε αγγείο, όπως είναι οι δευτερογενείς καύσεις σε Νίσυρο (Μέρος Β', 202-204), Πιθηκούσσεσ¹³² και Άκανθο.¹³³

Ενδείξεις πραγματοποίησης της πυράς του νεκρού στο χώρο του τάφου του αποτελούν τα πυρακτωμένα χώματα, η ύπαρξη ξυλάνθρακα και η αναφορά για μη δυνατή διάκριση ορίων λάκκων του τάφου λόγω του στρώματος της πυράς. Για τα νεκροταφεία της Ρόδου, και ειδικότερα για τα νεκροταφεία της Ιαλυσού και της Καμίρου, οι παραπάνω ενδείξεις αναφέρονται από τους ανασκαφείς ως προς το σύνολο κυρίως των νεκροταφείων και σπανίως περιλαμβάνονται στην περιγραφή του κάθε τάφου μεμονωμένα.¹³⁴ Οι τάφοι που εντοπίστηκαν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, στο οικόπεδο Λα(γ)ού (Γ.3.1.6) περιγράφονται λεπτομερώς και υπάρχει η αναφορά για πυρακτωμένα χώματα,¹³⁵ για ενίοτε δυσκολία διάκρισης ορίων λάκκου,¹³⁶ καθώς και η ύπαρξη κάρβουνων.¹³⁷ Πυρακτωμένα χώματα επισημαίνονται και σε μερικά από τα υπόλοιπα νεκροταφεία (Αστυπάλαια,¹³⁸ Μινώα¹³⁹, Κως,¹⁴⁰ Βρουλιά¹⁴¹), όπως και η ύπαρξη κάρβουνων (Κως¹⁴²). Στα νεκροταφεία της Πλίθου και του Τσικαλαριού αναφέρεται πως η καύση του νεκρού γινόταν *in situ*, χωρίς όμως να δίνονται

¹³¹ Sackett 1980α, 200-201· Liston 1993, 43-44, 118, 125· Lagia, Papathanasiou, Malakasioti και Tsiouka 2013, 206· Papadopoulos 2017, 614.

¹³² Ridsway 2000 (ελληνική μετάφραση), 84-85.

¹³³ Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου 2001, 353.

¹³⁴ Δύο τέτοια παραδείγματα αναφοράς έντονων ίχνων καύσης στο εσωτερικό του λάκκου είναι ο τάφος 56 (414) στο οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό (Μέρος Β', 226-227) και ο τάφος 8 (10) στου Παπά τις Λούρες στην Κάμιρο (Μέρος Β', 257-258). Στην αρχή των ανασκαφών ο Μαιύγι είχε υποθέσει πως ο νεκρός καιγόταν αλλού και μετά μεταφερόταν στον τάφο, παρόλο που επισημαίνει πως συχνά δε διέκρινε τα όρια των λάκκων λόγω του στρώματος της πυράς (Μαιύγι 1926, 333). Αρχικά ο Jacopi υιοθέτησε την άποψή του, αλλά τελικά θεώρησε πως η καύση γινόταν εκεί όπου τελικά θα αποτελούσε και τον τάφο και αναφέρει την ύπαρξη κάρβουνων (Jacopich 1928, 66-67· 1929, 8). Ο Laurenzi αναφέρεται με βεβαιότητα σε πρωτογενείς καύσεις (Laurenzi 1926, 11). Η ύπαρξη των πυρακτωμένων χωμάτων παρατηρείται και στην Κάμιρο (Gates 1983, 23).

¹³⁵ Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 397.

¹³⁶ Γρηγοριάδου 1993, 553.

¹³⁷ Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 378.

¹³⁸ Φανταουτσάκη και Γαργάλη 2013, 845.

¹³⁹ Μαραγκού 2001, 208, 211-212. Ίχνη πυρακτώσεως βρέθηκαν και στις πέτρες που κάλυψαν την πυρά **97/3**.

¹⁴⁰ Μποσνάκης 2001, 224, 231, 236, 241· Σκέρλου 2001, 260, 2.

¹⁴¹ Kinch 1914, 53.

¹⁴² Σκέρλου 2001, 271.

λεπτομέρειες ως προς τη μορφή ή τις διαστάσεις των λάκκων των τάφων.¹⁴³ Τέλος, οι γωνιακές κοιλότητες στους τάφους στην Κω και στην πλειονότητα των τάφων στη Ρόδο ενδεχομένως να αποτελούν γνώρισμα των πρωτογενών καύσεων, καθώς έχει θεωρηθεί από τους περισσότερους μελετητές πως χρησίμευαν ως αεραγωγοί για την καλύτερη καύση, στις οποίες θα τοποθετούνταν ξύλινες δοκοί για την ανύψωση της καύσιμης ύλης.¹⁴⁴ Παράλληλα με τη χρήση αυτή, ή και οποιαδήποτε άλλη, συχνά οι γωνιακές κοιλότητες χρησίμευαν και για την υποδοχή κτερισμάτων, όπως θα αναφερθεί στη συνέχεια.

Αναφορικά με το δεύτερο γνώρισμα των πρωτογενών καύσεων, οι διαστάσεις των λάκκων των τάφων ποικίλουν, αλλά όπου αναφέρονται, συνήθως ενδείκνυται για την τοποθέτηση του ανθρωπίνου σώματος σε οριζόντια στάση. Το μήκος των λάκκων κυμαίνεται συνήθως από 1μ. έως 2.50μ. και το πλάτος, από 0.50 έως 1μ. (ενότητες Α.1.1 και 1.2.).¹⁴⁵ Οι περιπτώσεις μικρότερων διαστάσεων λάκκων είναι ελάχιστες και πρόκειται για έναν τάφο από την Αστυπάλαια (Γ.1.1, δρόμος προς Λιβάδεια), δύο τάφους από το οικόπεδο Κουκιά στην Ιαλυσό (Γ.3.4, **29 (331), 31 (334)**), τους δύο τάφους από το Βάτι και την πυρά **6** από τη Σάμο.¹⁴⁶ Οι εν λόγω καύσεις θεωρούνται πρωτογενείς, λόγω της εύρεσης στρώματος με καμένα χώματα, οστά και κτερίσματα, αλλά δεν αναφέρονται ίχνη πυράς εντός των λάκκων. Αν πρόκειται πράγματι για πρωτογενείς καύσεις, οι μικρότερες διαστάσεις των εν λόγω τάφων μπορεί να υποδεικνύουν διαφορετική στάση τοποθέτησης του νεκρού ή μικρότερου μεγέθους άτομα και ενδεχομένως και μικρότερης ηλικίας. Περίπτωση καμένου σκελετού σε συνεσταλμένη στάση έχει βρεθεί στο Τσικαλαριό (Μέρος Β', περίβολος **15**). Η πυρά **6** από τη Σάμο είναι πιθανό να ανήκει σε γυναίκα νεαρής ηλικίας (Κεφάλαιο 4, 2.7, 2.8).

Αναφορές διαμόρφωσης του χώρου του λάκκου πριν την τοποθέτηση της πυράς του νεκρού υπάρχουν σε ελάχιστες περιπτώσεις. Σε δύο πυρές στην Πλίθο (Β.2.1.1α,

¹⁴³ Ζαφειροπούλου 2001, 287, 294.

¹⁴⁴ Αναφορική με τη συζήτηση για τη χρήση των κοιλοτήτων, καθώς και για τις διαφορές που εντοπίζονται ανάμεσα στην Κω και τη Ρόδο, βλ. προηγούμενη ενότητα, Α.1.2.

¹⁴⁵ Οι διαστάσεις των λάκκων των πρωτογενών καύσεων στο Λευκαντί είναι ανάλογες με το μήκος να κυμαίνεται ανάμεσα στο 1 και 1,80μ. και το πλάτος στα 0,50 με 1μ. (Sackett 1980α, 200).

¹⁴⁶ Ο τάφος στο δρόμο προς τα Λιβάδεια στην Αστυπάλαια είχε διαστάσεις 0,90x0,30μ. Από το οικόπεδο Κουκιά, οι τάφοι 29 (331) και 31 (334) είχαν διαστάσεις 0,60x0,35μ. και 0,80x0,50μ. αντιστοίχως. Οι τάφοι 1 και 2 στο Βάτι είχαν διαστάσεις 0,97x0,62μ. και 0,70x1,10μ. αντιστοίχως. Τέλος, η πυρά **6** στη Σάμο είχε διαστάσεις 0,90x0,60μ.

4, 5) βρέθηκε στρώμα πηλού, κάτω από μια πυρά στη Μινώα (B.6.1, 97/3) υπήρχε στρώση λίθων και τέλος στον πυθμένα ενός λάκκου στο οικόπεδο Λα(γ)ού (Γ.3.1.6, 7) στην Ιαλυσό υπήρχε στρώση με βότσαλα. Σε δύο λάκκους στην Καρδάμαινα (Γ.4.3, Δ, Ε), βρέθηκαν μάζες πηλού (εικ. 7), εντός των κοιλοτήτων, τις οποίες η Σκέρλου ερμήνευσε ως στηρίγματα της πρώτης στρώσης των ξύλων της πυράς, με στόχο να αποφευχθεί η γρήγορη αποσάρθρωση (και κατάρρευση) των ξύλων από τη φωτιά.¹⁴⁷ Κομμάτια απανθρακωμένων ξύλων έχουν βρεθεί, στα στρώματα των πυρών, στο Τσικαλαριό (B.2.2, περίβολος 5), στην Κω¹⁴⁸ και σχεδόν σε όλους τους τάφους στο οικόπεδο Λα(γ)ού στην Ιαλυσό (εικ. 8) και μάλιστα στον τάφο 2 ένα κομμάτι ξύλου βρέθηκε κολλημένο στον μηρό του νεκρού. Είναι πιθανό να αποτελούν κατάλοιπα της ξύλινης κατασκευής από χοντρά ξύλα και κλαδιά, πάνω στην οποία θα τοποθετούνταν ο νεκρός. Ένα μέρος των ξύλων ενδεχομένως να είχαν χρησιμοποιηθεί και ως υποστυλώματα ενός στηρίγματος ανύψωσης της καύσιμης ύλης, για καλύτερο εξαερισμό της πυράς (ενότητα Α.1.2). Αναπαραστάσεις πυρών απαντούν σπάνια στην εικονογραφία και οι σημαντικότερες από αυτές αφορούν την πυρά του Ηρακλή (εικ. 10),¹⁴⁹ του Πατρόκλου (εικ. 9),¹⁵⁰ και του Κροίσου.¹⁵¹ Στις αναπαραστάσεις αυτές η πυρά συνίσταται σε ξύλα τοποθετημένα κάθετα και οριζόντια, σε εναλλαγή, και ενδιάμεσα των σειρών εικονίζονται κλαδιά ή/και λίθοι.

Στην περίπτωση του περιβόλου 5 στο Τσικαλαριό, το απανθρακωμένο ξύλο ανήκε σε κέδρο. Ο Ντούμας θεώρησε, πως επειδή το ξύλο του φυτού αυτού έχει έντονη οσμή, ίσως το είχαν επιλέξει για τον αρωματισμό και την αποφυγή της άσχημης μυρωδιάς από την καύση.¹⁵² Ανάλογη χρήση έχει το σανδαλόξυλο, ένα είδος αρωματικού ξύλου, που χρησιμοποιείται στις καύσεις στην Ινδία.¹⁵³ Το είδος του ξύλου από τις καύσεις της Κω και της Ρόδου δε διευκρινίζεται. Η Ρόδος, όπως και η Νάξος ήταν νησιά που

¹⁴⁷ Σκέρλου 2001, 273-274, 282. Ο Σταμπολίδης εικάζει πως μπορεί αυτές οι μάζες να χρησίμευαν για τη στερέωση των ποδιών της νεκρικής κλίνης (Σκέρλου 2001, 282, συζήτηση), καθώς θεωρεί και πως οι γωνιακές κοιλοότητες στους λάκκους των πρωτογενών καύσεων εξυπηρετούσαν την ίδια χρήση (Σταμπολίδης 1996, 118).

¹⁴⁸ Στην πόλη της Κω, στο οικόπεδο Κουτουράδη (Γ.4.1, I, II) και στο Μαρμαρωτό, στο οικόπεδο Βασιλείου (Γ.4.1.1, I-III), καθώς και στην Καρδάμαινα (Γ.4.3).

¹⁴⁹ Ενδεικτικά, βλ., τα τμήματα του ερυθρόμορφου κωδονόσχημου κρατήρα από την Villa Giulia στη Ρώμη, που χρονολογείται περίπου στα μέσα του 5^{ου} αιώνα π.Χ. (Clairmont 1953, 85-89, πίνακες 45-48). Για περισσότερα παραδείγματα, βλ., Milne 1962, 305, σημ. 2· Boardman 1990, 128-129.

¹⁵⁰ Βλ. Kossatz-Deißmann 1981, 118-119· Σταμπολίδης 1996, 125.

¹⁵¹ Πρόκειται για τον γνωστό αμφορέα του Μύσωνα στο Λούβρο, που χρονολογείται στις αρχές του 5^{ου} αιώνα π.Χ. (<https://www.beazley.ox.ac.uk/tools/pottery/painters/keypieces/redfigure/myson.htm>).

¹⁵² Ζαφειροπούλου 2001, 298 (συζήτηση).

¹⁵³ Tiwari 1979, 22· López-Sampson και Page 2018, 111.

στην αρχαιότητα είχαν δασικές περιοχές, από τις οποίες θα μπορούσαν να προμηθεύονται την απαραίτητη ξυλεία για την πραγματοποίηση της καύσης.¹⁵⁴

Το πάχος του στρώματος της πυράς κυμαίνεται στα 0,15 με 0,25μ., αν και στις περισσότερες περιπτώσεις δεν δίνεται αυτή η πληροφορία. Εξάιρεση αποτελούν ορισμένοι τάφοι στη Βρουλιά (Γ.3.3) και την Εξοχή (Γ.3.4). Στην Εξοχή σε ορισμένους τάφους (**A, D, F, M**), το στρώμα της πυράς έχει πάχος περίπου 0,50μ. και μάλιστα σε μια περίπτωση (**N**) φτάνει τα 0,90 μ. Ο Johansen αναφέρει όμως πως δεν διακρίνει επάλληλα στρώματα πυρών και θεωρεί πως οι τάφοι χρησιμοποιήθηκαν μια φορά.¹⁵⁵ Ενδεχομένως λοιπόν, η διακύμανση στο πάχος της πυράς να οφείλεται σε διαφορετικό αριθμό ατόμων που θα καίγονταν σε αυτήν. Αντιθέτως, για τη Βρουλιά ο Kinch αναφέρει επάλληλα στρώματα πυρών, εικάζοντας πως για κάθε άτομο αντιστοιχούσε ένα στρώμα πυράς περίπου 0,10μ. και θεώρησε πως ο τάφος ανοιγόταν κάθε φορά για την επόμενη ταφή.¹⁵⁶ Παράλληλα όμως αναφέρει και τη δυσκολία διάκρισης των διαφόρων στρωμάτων και απόδοσης των κτερισμάτων που περιείχε ο τάφος σε διαφορετικό στρώμα.¹⁵⁷ Συνεπώς δεν αποκλείεται να είχε πραγματοποιηθεί καύση παραπάνω του ενός νεκρού εντός του λάκκου. Είναι ακόμη πιθανό η αρχική και παλαιότερη πυρά να πραγματοποιούνταν στο εσωτερικό του λάκκου, καθώς αναφέρονται πυρακτωμένα χώματα, αλλά οι επόμενες πυρές να πραγματοποιούνταν εκτός του λάκκου (και ενδεχομένως δίπλα) και να ρίχνονταν μετά τα κατάλοιπα μετά στο λάκκο (ενότητα A.1.2). Σε κάθε περίπτωση, η απόδοση του μεγαλύτερου πάχους του στρώματος πυράς από τις συνήθεις τιμές, χωρίς την πραγματοποίηση ανθρωπολογικής μελέτης, θα πρέπει να συνδέεται με επιφύλαξη στην καύση περισσότερων του ενός ατόμου. Το στρώμα της πυράς στον τάφο **III** στο οικόπεδο Βασιλείου στην Κω (Γ.4.2.1), που περιείχε ένα άτομο, είχε πάχος 0,45μ.

Ελάχιστες από τις πρωτογενείς καύσεις έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά και πρόκειται για το μεγαλύτερο μέρος των καύσεων από την Πλίθο (B.2.1.1α), καθώς και

¹⁵⁴ Στη Ρόδο υπήρχαν κυπαρίσσια και πεύκα και στη Νάξο, πέραν του κέδρου, και δρύες (Russel 1982, 133, 353). Αναφορά για την αφθονία του κυπαρισσιού στη Ρόδο υπάρχει στον Θεόφραστο (*Περί φυτών ιστορία*, 4.5.2). Στην Κω επιγραφή του 50-100 μ.Χ. αναφέρεται στην τελετή «δενδροκοπίας» προς τιμήν της Ήρας (IG XII, 4 2,1146, I), όπου πιθανότατα πραγματοποιούνται ολοκαυτώματα δέντρων όπως στην αντίστοιχη τελετή για τη Μεγάλη Μητέρα ή την Ατάγαρτη στη Συριακή Ιεράπολη (Nilsson 1906, 61).

¹⁵⁵ Johansen 1958, 11.

¹⁵⁶ Kinch 1914, 53-54. Την άποψη του υιοθέτησαν και οι Morris (1992, 188), καθώς και οι Kaninia και Schierup (2017, 104).

¹⁵⁷ Kinch 1914, 55.

τις καύσεις από την πόλη της Κω (Γ.4.1, οικόπεδο Κουτσουράδη), το Μαρμαρωτό (Γ.4.2.1, οικόπεδο Βασιλείου) και την Καρδάμαινα (Γ.4.3). Από την κατάσταση διατήρησης του σκελετικού υλικού συνάγεται πως συνήθως η ένταση της θερμοκρασίας δεν είναι ομοιόμορφη σε όλο το χώρο του λάκκου, ενώ ποικίλει και η εκτιμώμενη διάρκεια της πυράς. Στις περιπτώσεις πλήρους ασβεστοποίησης των οστών, κατά την οποία η επιφάνεια των οστών αποκτά μια λευκή απόχρωση,¹⁵⁸ επιτυγχάνονται, στο εσωτερικό του λάκκου, υψηλές θερμοκρασίες, που κυμαίνονται ανάμεσα στους 800° με 1000° βαθμούς Κελσίου (και ενδεχομένως και να τους ξεπεράσουν),¹⁵⁹ μεγάλης διάρκειας, της τάξης των ωρών¹⁶⁰ και ομοιόμορφης έντασης. Αυτό συνέβη σε ένα μικρό μέρος των καύσεων στην Πλίθο,¹⁶¹ στον τάφο **III** στο οικόπεδο Βασιλείου στο Μαρμαρωτό¹⁶² και στους τάφους **A**, **E** και **ΣΤ** στην Καρδάμαινα.¹⁶³ Στους υπόλοιπους τάφους από την Πλίθο και την Κω (Βασιλείου I και II, Κουτσουράδη I και II),¹⁶⁴ η απόχρωση της επιφάνειας των οστών ποικίλει, άλλα είχαν καστανή/κοκκινωπή, άλλα σκούρα γκρι ή γκρι, και λίγα είχαν λευκή. Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, η ένταση της θερμοκρασίας δεν ήταν ομοιόμορφη, και η διάρκεια της πυράς υπολογίζεται από χαμηλή έως μέτρια. Οι διαφορετικές χρωματικές αλλοιώσεις αποτελούν ενδείξεις και της θέσης των οστών σε σχέση με την εστία της πυράς.¹⁶⁵ Έτσι, στον τάφο **II**, στο οικόπεδο Κουτσουράδη, τα οστά που ήταν πιο κοντά στην εστία της φωτιάς είχαν σχεδόν ασβεστοποιηθεί (γκριζόλευκη/λευκή απόχρωση), ενώ τα υπόλοιπα είχαν μια καστανή/κοκκινωπή απόχρωση. Η ένταση και η διάρκεια της φωτιάς εξαρτώνται από διάφορους παράγοντες, όπως η σωστή οξυγόνωση και η αποφυγή δυνατού ανέμου ή βροχής, αλλά κυρίως από την ποιότητα και την ποσότητα του ξύλου που θα χρησιμοποιηθεί ως καύσιμη ύλη.¹⁶⁶ Τέλος, στην περίπτωση τριών καύσεων από το οικόπεδο Λα(γ)ού στην Ιαλυσό (Γ.3.1.6, **1,5,7**), βρέθηκαν οι σκελετοί σχεδόν ακέραιοι, που σημαίνει πως η φωτιά θα είχε χαμηλή ένταση και μικρή διάρκεια

¹⁵⁸ Λευκή απόχρωση αποκτά το οστό εκείνο που έχει χάσει όλα τα οργανικά κατάλοιπα και τον άνθρακα από τη σύσταση και τη δομή του, έχει δηλαδή ασβεστοποιηθεί πλήρως (Pope 2007· Holck 2005, 114-115, βαθμοί 3 και 4).

¹⁵⁹ Agelarakis 2016, 3-4.

¹⁶⁰ McKinley 1989, 67.

¹⁶¹ Αξαόπουλου **2**, **33** και τάφος στο οικόπεδο Μελλισουργού.

¹⁶² Μποσνάκης 2001, 239 (σχόλιο Αγελαράκη), 251.

¹⁶³ Σκέρλου 2001, 265.

¹⁶⁴ Μποσνάκης 2001, 251.

¹⁶⁵ Binford 1963.

¹⁶⁶ Σταμπολίδης 1996, 149· McKinley 2000, 407.

(εικ. 11). Σύμφωνα με τη Σκέρλου, αυτό δεν οφείλεται σε έλλειψη τεχνογνωσίας, αλλά σχετίζεται με τη συμβολική σημασία της καύσης στις περιπτώσεις αυτές.¹⁶⁷

Στις καύσεις, που έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά, παρατηρείται ακόμη μικρός όγκος του σκελετικού υλικού. Ο Αγελαράκης, για να δικαιολογήσει τον μικρό αριθμό (και όγκο) των οστών από τις καύσεις στην Κω, υπέθεσε πως γινόταν συλλογή των οστεολογικών καταλοίπων σε αγγείο το οποίο θα είχε τοποθετηθεί κάπου αλλού.¹⁶⁸ Η άποψη αυτή δεν υιοθετήθηκε από τους ανασκαφείς,¹⁶⁹ καθώς η θέση των ευρημάτων στον λάκκο των εν λόγω καύσεων δίνει την εντύπωση πως τα αντικείμενα αφέθηκαν στη θέση τους και δεν παρουσιάζονται ίχνη αναμόχλευσης. Το φαινόμενο του μικρού όγκου των σκελετικών καταλοίπων έχει επισημανθεί και σε άλλες περιοχές με πρωτογενείς καύσεις, όπως η Άλως,¹⁷⁰ το Λευκαντί,¹⁷¹ η Αγορά,¹⁷² και η Ελεύθερνα.¹⁷³ Εκτός της αλλοίωσης του χρώματος της επιφάνειας των οστών, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, συντελούνται και αλλαγές στη μηχανική αντοχή και το μέγεθος των οστών, κι έτσι προκαλούνται ποικίλες ρωγμές, στρέβλωση, συρρίκνωση, απώλεια βάρους και θρυμματισμός.¹⁷⁴ Τα καμένα οστά είναι ιδιαίτερος εύθριπτα και επιρρεπή σε περαιτέρω θραύση. Συνεπώς, η συρρίκνωση των οστών και γενικότερα η μικρή ποσότητα πιθανώς να οφείλεται σε ανθρώπινη παρέμβαση πριν την τελική ταφή τους, όπως παραδείγματος χάριν το «βίαιο» σβήσιμο της φωτιάς με νερό, χόμα ή/και σε ταφονομικούς παράγοντες.¹⁷⁵

Αναφορικά με την παθολογία των οστών, σε δύο ανδρικές καύσεις στην Πλίθο (Αξαόπουλου 13β και Μελισσουργού) τα οστά έφεραν αλλοιώσεις σε σπονδύλους της σπονδυλικής στήλης (οζίδια Schmorl), ένδειξη επιφόρτισης της σπονδυλικής στήλης από βάρος.¹⁷⁶ Επιπλέον, ο νεκρός στο οικόπεδο Μελισσουργού έφερε επιθανάτιο τραύμα στα πλευρά, ενδεχομένως από δόρυ). Για τα οστά των καύσεων από την πόλη

¹⁶⁷ Σκέρλου 2001, 398.

¹⁶⁸ Μποσνάκης 2001, 251.

¹⁶⁹ Μποσνάκης 2001, 251· Σκέρλου 2001, 280.

¹⁷⁰ Lagia, Papathanasiou, Malakasioti, Tsiota 2013, 208.

¹⁷¹ Musgrave 1980, 441-444.

¹⁷² Liston 2017, 510.

¹⁷³ Agelarakis 2001, 411.

¹⁷⁴ Bradtmiller και Buikstra 1984· Buikstra και Swegle 1989· Thompson 2003· McKinley 2000, 414· Gonçalves 2011· Liston 2017, 510.

¹⁷⁵ Liston 2017, 510-511· Χατζηκωνσταντίνου 2019, 94. Μέρος των οστών μπορεί ακόμα να διαλύεται κατά τη διάρκεια της καύσης. Όπως καίγονται τα ξύλα και πέφτουν, το ανθρώπινο σώμα ακολουθεί την ίδια πορεία και έτσι μπορεί κάποια οστά να συνθλιβόνται από τα ξύλα (Musgrave 1990, 275).

¹⁷⁶ Agelarakis 2016, 15.

της Κω, αλλά και την Καρδάμαινα δεν αναφέρονται αλλοιώσεις, με εξαίρεση τους νεκρούς στους τάφους **I** και **II** του οικοπέδου Κουτσουράδη που είχαν οστεοαρθροπάθεια.¹⁷⁷ Επισημαίνεται όμως πως ενδεχομένως η εικόνα αυτή να οφείλεται στους περιορισμούς της μελέτης από την κακή διατήρηση των οστών.¹⁷⁸

Ως προς τη χρονική στιγμή της τοποθέτησης των κτερισμάτων στην πυρά του νεκρού φαίνεται πως δεν ακολουθείται μια σταθερή διαδικασία. Σε ορισμένες περιπτώσεις, άλλα αγγεία φαίνεται να είχαν τοποθετηθεί πριν το άναμμα της πυράς, άλλα να ήταν μαζί με το νεκρό και άλλα να ρίχονταν στην πυρά προς το τέλος της διαδικασίας ή και μετά το τέλος της καύσης. Ο βαθμός καύσης του αγγείου είναι ένδειξη για τη διάρκεια έκθεσης του στη φωτιά, καθώς και για την εγγύτητα στην εστία της πυράς. Αγγεία που είναι μερικώς καμένα είναι πιθανό να είχαν ριχτεί στην πυρά προς το τέλος της διαδικασίας της καύσης ή αμέσως μετά και ενώ ακόμα θα ήταν ζεστή η πυρά. Αγγεία που είναι άκαυτα και, συνήθως, ακέραια ενδεχομένως να είχαν τοποθετηθεί στο λάκκο πριν το άναμμα της πυράς και σε κάποια απόσταση από την εστία, συνήθως σε κάποια γωνιακή κοιλότητα που βρισκόταν βαθύτερα από το επίπεδο του υπόλοιπου λάκκου (σχ. 47).¹⁷⁹ Ένα παράδειγμα, επαρκώς δημοσιευμένης καύσης, στην οποία διακρίνονται διαφορετικές χρονικές στιγμές εναπόθεσης των κτερισμάτων αποτελεί η καύση **II** στο οικόπεδο Βασιλείου στην Κω (Γ.4.2.1, σχ. 45).¹⁸⁰ Η προχοϊσκη και η όλπη που βρέθηκαν εντός δύο γωνιακών κοιλοτήτων θα είχαν τοποθετηθεί στον λάκκο πριν το άναμμα της πυράς (ακέραιες και χωρίς ίχνη καύσης). Μαζί με τον νεκρό θα είχαν τοποθετηθεί το όπλο και το εγχειρίδιο, καθώς και ο ένας από τους αμφορίσκους (σπασμένος, αλλά βρέθηκαν όλα τα τμήματά του). Τα υπόλοιπα αγγεία (οινοχόη, ληκύθιο, αμφορίσκος), των οποίων τα τμήματα φέρουν ίχνη καύσης, αλλά δεν βρέθηκαν όλα, ενδεχομένως να είχαν ριχτεί στην πυρά κατά τη διάρκεια της διαδικασίας.¹⁸¹ Τέλος, αρκετές είναι οι περιπτώσεις που όλα τα αγγεία ήταν καμένα.¹⁸²

¹⁷⁷ Μποσνάκης 2001, 245, 250 (σχόλια Αγελαράκη).

¹⁷⁸ Μποσνάκης 2001, 230, 235, 240 (σχόλια Αγελαράκη) και Σκέρλου 2001, 265, 270, 275 (σχόλια Αγελαράκη).

¹⁷⁹ Θα μπορούσε επίσης σε ορισμένες περιπτώσεις, όπου το βάθος των λάκκων είναι μικρό, τα μη καμένα αγγεία να τοποθετήθηκαν στον τάφο και μετά το τέλος της διαδικασίας της καύσης. Όπως π.χ. ο άκαυτος αμφορέας από τον τάφο **6** στο οικόπεδο Λα(γ)ού (Γ.3.1.6), με βάθος λάκκου περίπου στα 0,30μ. (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 384-385, εικ. 22α).

¹⁸⁰ Μποσνάκης 2001, 236.

¹⁸¹ Ένα άλλο παράδειγμα τάφου, στο οποίο ο διαφορετικός βαθμός καύσης και ακεραιότητας των αγγείων είναι ένδειξη διαφορετικής χρονικής στιγμής της τοποθέτησής τους στον λάκκο, είναι ο τάφος **B** στην Εξοχή (Γ.3.4, Μέρος Β', 288).

¹⁸² Όπως για παράδειγμα στη Δυτική Νεκρόπολη στη Σάμο (Δ.2.1.2, πυρά **6**), όπου αναφέρεται πως όλα τα κτερίσματα, αγγεία και αντικείμενα μικροτεχνίας είχαν έντονα ίχνη καύσης.

Στην προσπάθεια εντοπισμού, εν τούτοις, του χρόνου εναπόθεσης των κτερισμάτων θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν μια παράμετρος. Ένα αγγείο μπορεί να σπάσει στις υψηλές θερμοκρασίες της πυράς του νεκρού, λόγω της ξαφνικής και ανομοιόμορφης θερμοκρασίας που αναπτύσσεται στην πυρά και η οποία προκαλεί άνιση διαστολή των τμημάτων των αγγείων που οδηγεί σε ρωγμές και σπασίματα.¹⁸³ Τα αγγεία αυτά μπορεί να διακριθούν από αυτά που είχα ριχτεί στην πυρά, γιατί τα σπασμένα άκρα παρουσιάζουν στρέβλωση. Ακόμη, εάν οι θερμοκρασίες ξεπερνούν τους 1050 βαθμούς η επιφάνεια του αγγείου στρεβλώνει.¹⁸⁴ Αυτό σημαίνει πως η εύρεση αγγείων σε θραυσματική κατάσταση μπορεί να μην σημαίνει σε όλες τις περιπτώσεις, πως έγινε ρίψη του αγγείου στην πυρά (κατά τη διάρκεια, στο τέλος ή μετά την ολοκλήρωση), αλλά πως το αγγείο ήταν εξαρχής δίπλα στο νεκρό, αλλά κατά τη διάρκεια της καύσης έσπασε. Ακόμη ο βαθμός χρωματικής αλλοίωσης της επιφάνειας των τμημάτων ενός αγγείου ποικίλει. Κάποια κομμάτια μπορεί να έσπασαν και να απομακρύνθηκαν από την πυρά, οπότε εμφανίζουν μικρότερη αλλοίωση, ενώ όσα παρέμειναν κοντά μεγαλύτερη.¹⁸⁵ Τέτοιες περιπτώσεις ανομοιογενών καμένων αγγείων, που βρέθηκαν σπασμένα έχουν επισημανθεί.¹⁸⁶

Ως προς τον τύπο των αγγείων, δεν παρατηρήθηκε κάποια κατηγορία, να συνηθίζεται να τοποθετείται σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή της διαδικασίας, καθώς σχεδόν όλοι οι τύποι απαντούν τόσο σε πλήρως καμένη και θραυσματική κατάσταση, όσο και να είναι μερικώς ή καθόλου καμένα και ακέραια. Εξαίρεση αποτελούν οι αμφορείς, που φαίνεται πως δεν ρίχονταν στην πυρά μαζί με το νεκρό, καθώς δεν ήταν πλήρως καμένοι, αλλά μερικώς και ακόμη συνήθως απαντούν μέσα σε κάποια κοιλότητα ή κοντά σε αυτήν. Ίσως το περιεχόμενο των αγγείων αυτών (νερό ή χώμα) να είχε χρησιμοποιηθεί για την κατάσβεση της πυράς και στη συνέχεια το αγγείο να τοποθετήθηκε στον τάφο. Το γεγονός πως οι υπόλοιπες κατηγορίες φαίνεται να μη συνδέονται με μια μόνο χρονική στιγμή του τελετουργικού της καύσης του νεκρού ενδεχομένως να οφείλεται είτε στην πολλαπλή χρήση που μπορεί να είχαν κάποια από

¹⁸³ Noble 1985, 515.

¹⁸⁴ Ενδεχομένως μια τέτοια περίπτωση αγγείου να αποτελεί μια από τις οινοχόες που βρέθηκαν στον τάφο 6 στο οικόπεδο Λα(γ)ού (Γ.3.1.6). Η οινοχόη βρέθηκε καμένη και σε κομμάτια και αναφέρεται πως ήταν «πιεσμένη κατά την όπτηση» (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 384-385, εικ. 22β).

¹⁸⁵ Noble 1985, 516.

¹⁸⁶ Ενδεικτικά, λήκυθος σε λάκκο Δ στη Καρδάμαινα (Γ.4.3): Σκέρλου 2001, 272, εικ. 30 και οινοχόη σε καύση 4α στο οικόπεδο Λα(γ)ού στην Ιαλυσό (Γ.3.1.6): Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 379, εικ. 13β.

τα αγγεία,¹⁸⁷ είτε στο γεγονός πως οι προσφορές προς το νεκρό, που θα τελούνταν με τα αγγεία πόσης, σερβιρίσματος, αλλά και τροφής θα πραγματοποιούνταν σε διάφορες χρονικές στιγμές πριν, κατά τη διάρκεια ενδεχομένως, αλλά και μετά το τέλος της καύσης. Η διαφορετική αυτή χρονική στιγμή της πραγματοποίησης προσφορών αποτυπώνεται στο Τσικαλαριό και με έναν άλλο τρόπο (σχ. 15). Συχνά μετά την κατάσβεση, η πυρά περιβαλλόταν με μικρό τοιχάριο και προσέφεραν εκ νέου προσφορές οι οποίες διαχωρίζονταν από το κυρίως στρώμα της πυράς με στρώμα άμμου.

Αναφορικά με τα αντικείμενα μικροτεχνίας, αυτά συνήθως βρίσκονται στο στρώμα της πυράς. Λόγω όμως του ότι διατηρούν τη μορφή τους φαίνεται πως η τοποθέτηση των αντικειμένων στην πυρά θα γινόταν προς το τέλος της διαδικασίας της καύσης. Υπάρχουν όμως και εξαιρέσεις, όπου η επίδραση της φωτιάς στην επιφάνεια του αντικειμένου είναι τέτοια που θα είχε τοποθετηθεί αρχικά μαζί με τον νεκρό στην πυρά. Χαρακτηριστικό παράδειγμα τέτοιας περίπτωσης είναι η χάλκινη φιάλη από τον τάφο 6 στο οικόπεδο Λα(γ)ού, που βρέθηκε λιωμένη και ενσωματωμένη σε ένα κομμάτι καμένου ξύλου (εικ. 8). Τα αγγεία από φαγεντιανή ακόμη συνήθως αλλοιώνονταν σε τέτοιο βαθμό, ώστε να μην είναι πάντα εύκολα προσδιορίσιμος ο τύπος του αγγείου (Κεφάλαιο 4, 2.5). Τέλος, υπάρχουν και περιπτώσεις όπου τα αντικείμενα δε φέρουν κανένα ίχνος καύσης, όπως είναι η πλειονότητα των ελασμάτων που έχουν βρεθεί (Κεφάλαιο 4, 2.1). Φαίνεται πως θα αφαιρούνταν από τον νεκρό για την πυρά και θα τοποθετούνταν μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας και αφού η πυρά θα είχε σβήσει.

Η εύρεση οστών ζώων αναφέρεται σε συνάρτηση με πολύ μικρό ποσοστό των πρωτογενών καύσεων. Αποτελούν σε κάθε περίπτωση προσφορά τροφής προς το νεκρό,¹⁸⁸ σε κάποιες περιπτώσεις ενδέχεται να είναι κατάλοιπα τελετουργικού γεύματος,¹⁸⁹ ενώ δεν αποκλείεται και η περίπτωση τελετουργικού φόνου του ζώου με στόχο τον εξευμενισμό του νεκρού και των χθόνιων θεοτήτων.¹⁹⁰ Οστά ζώων έχουν βρεθεί στην Πλίθο (B.2.1.1α),¹⁹¹ τη Μινώα (B.6.1, 93/2), την Κω (Δ.4.1, Κουτσουράδη

¹⁸⁷ Όπως π.χ. τα ελαιόδοχα/αρωματοδόχα αγγεία (Κεφάλαιο 4, 1.10), που το περιεχόμενό τους μπορεί να είχε χρησιμοποιηθεί τόσο για το άλειμμα του νεκρού κατά την προετοιμασία του σώματος για την καύση, όσο και για τον μετριασμό της δυσσομίας καθόλη την εκτέλεση της πυράς.

¹⁸⁸ Σταμπολίδης 1996, 131-132.

¹⁸⁹ Μποσνάκης 2001, 250 (σχόλιο Αγελαράκη)· Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 397.

¹⁹⁰ Papadopoulos 2017, 681. Βλ. και Κεφάλαιο 3.3.

¹⁹¹ Αξαόπουλου 2, 25, 33, οικόπεδα Μελλισουργού και Ζαφειροπούλου.

I-II) και σε λίγους τάφους στη Ρόδο.¹⁹² Σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις και όταν προσδιορίζεται, πρόκειται για οστά αιγοπροβάτων. Τα οστά των ζώων από την Πλίθο συνήθως δεν ήταν καμένα, συνεπώς δεν είχαν ριχτεί στην πυρά του νεκρού. Επιπλέον, εάν δεν ήταν μαγειρεμένα,¹⁹³ το πιθανότερο είναι πως δεν πρόκειται για κατάλοιπα από κάποιο γεύμα (όπως το νεκρόδειπνο). Εξαιρούνται μόνο δύο περιπτώσεις, ο τάφος στο οικόπεδο Μελλισουργού, όπου τα οστά αναφέρεται πως ήταν καμένα και ο τάφος **33** στο οικόπεδο Αξαόπουλου, που βρέθηκε καμένο οστό λαγού. Τα οστά ζώων που βρέθηκαν στη Μινώα, στον τάφο **58 (422)** του οικοπέδου Τσαμπίκου στην Ιαλυσό, στην Εξοχή και στον τάφο **II** στο οικόπεδο Κουτσουράδη στην Κω ήταν καμένα. Αντιθέτως, στον τάφο **I** στο οικόπεδο Κουτσουράδη στην Κω, τα οστά δεν ήταν καμένα. Τέλος, σε έναν τάφο στο οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό, **57 (415)**, τα οστά βρέθηκαν έξω από τον τάφο και πάνω στον μικρό τύμβο που κάλυπτε τον τάφο. Σε κανέναν όμως από τους παραπάνω τάφους δεν βρέθηκε σύνολο αγγείων κατάλληλο για προετοιμασία και κατανάλωση τροφής και υγρών στο χώρο δίπλα στον τάφο (Κεφάλαιο 4, 1.7, 1.8), με εξαίρεση τον τάφο **I** στο οικόπεδο Κουτσουράδη. Στον τάφο αυτόν βρέθηκε λάσανο, στήριγμα για χύτρα, στο στρώμα πάνω από την πυρά του νεκρού.¹⁹⁴

Σε ορισμένες καύσεις βρέθηκαν και όστρεα και πιο συγκεκριμένα, στην Πλίθο (Αξαόπουλου **25**), τη Μινώα (**93/2, 97/3**) και την Ιαλυσό, οικόπεδο Τσαμπίκου: **64 (488)** και Κουκιά: **35 (339)**. Ενδεχομένως τα όστρεα να αποτελούν κατάλοιπα προσφοράς τροφής, όμως λόγω του ότι δεν έχουν μελετηθεί δεν είναι γνωστό εάν περιείχαν υπολείμματα του κρέατος και συνεπώς είχαν προσφερθεί ως τροφή στο νεκρό ή αν το περιεχόμενο τους είχε καταναλωθεί από τους πενθούντες σε κάποιο τελετουργικό γεύμα.¹⁹⁵ Επιπλέον, αναλόγως και το είδος του όστρεου, αλλά και τα υπόλοιπα ευρήματα μπορεί να είχαν ποικίλες χρήσεις, όπως ως κοσμήματα, εργαλείο/σπάτουλα για φάρμακο ή καλλυντικό κ.ά.¹⁹⁶ Στο Τσικαλαριό έχουν βρεθεί στην πυρά και καρποί, κυρίως σταφύλια, σύκα, καρύδια, καθώς και άλλοι ξηροί καρποί

¹⁹² Σε δύο τάφους στην Ιαλυσό, στα οικόπεδα Τσαμπίκου: Γ.3.1.3, **51 (393)**, **57 (415)**, **58 (422)** και Λα(γ)ού (Γ.3.1.6, **4, 7, 8**), τη Βρουλιά (Γ.3.3, **12**), την Εξοχή (Γ.3.4, **C**).

¹⁹³ Στο νεκροταφείο της Τορώνης, μη καμένα οστά ζώων είναι πιθανό να ήταν μαγειρεμένα (Bökönyi 2005, 318).

Η μελέτη των οστών ζώων και όστρεων στην Πλίθο δεν έγινε από κάποιον ζωοαρχαιολόγο και έτσι πληροφορίες π.χ. ως προς το είδος των οστών και των όστρεων ή την ηλικία των ζώων λείπουν. Οι όποιες πληροφορίες δίνονται στο πλαίσιο της ανθρωπολογικής μελέτης, Agelarakis 2017, 16-19.

¹⁹⁴ Μποσνάκης 2001, 241, 244, 254.

¹⁹⁵ Ruscillo 2005, 332-3.

¹⁹⁶ Stroszeck 2012.

(B.2.2, περίβολοι **6, 15**). Καρποί, πυρήνες μυρσίνης και σταφυλιού, βρέθηκαν και σε μια πυρά στη Μινώα (B.6.1, **97/3**). Η προσφορά καρπών στο νεκρό ενδεχομένως να συνδέεται με το έθιμο της πανσπερμίας (Κεφάλαιο 4, 1.4).¹⁹⁷ Το γεγονός ακόμη πως, τουλάχιστον στην περίπτωση του Τσικαλαριού, τα σύκα και τα σταφύλια ήταν νωπά¹⁹⁸ αποτελεί ένδειξη της εποχής που πραγματοποιήθηκε η καύση, που θα ήταν στην αρχή του φθινοπώρου.¹⁹⁹

Μετά την ολοκλήρωση της καύσης γινόταν η κάλυψη της πυράς. Αναφέρονται οι περιπτώσεις όπου αυτό γινόταν με άμμο, χώμα ή/και λίθους (Τσικαλαριό, **4, 15**, Μινώα, **97/3**), με σωρό από πέτρες (Κως, Κουτσουράδη **I** και Βασιλείου **II**), καθώς και χώμα και πέτρες (Κως, Βασιλείου **I** και Βρουλιά). Τέλος, στο Τσικαλαριό και ενδεχομένως και στην Πλίθο στη Νάξο και στο οικοπέδο Λα(γ)ού στην Ιαλυσό βρέθηκαν πυρές εναγισμού (Κεφάλαιο 3.3). Στο Τσικαλαριό οι εναγιστικές πυρές βρίσκονταν στην περιφέρεια των περιβόλων, **4 (σχ. 14), 6 (σχ. 15), 11, 15**, και συνεπώς θα τελούνταν μετά την ολοκλήρωση της καύσης και ταφής του νεκρού, ενδεχομένως και σε μεταγενέστερο χρόνο, στα πλαίσια τελετουργιών προς τιμήν των νεκρών.²⁰⁰ Οι εναγιστικές πυρές της Πλίθου και του οικοπέδου Λα(γ)ού, αν πρόκειται πράγματι για εναγιστικές πυρές, θα είχαν τελεστεί στην αρχή της περιόδου χρήσης των νεκροταφείων.²⁰¹

¹⁹⁷ Καρποί: ελιές, σταφύλια και σύκα βρέθηκαν και στην πυρά του πολεμιστή στην Ελεύθερνα (Σταμπολίδης 1996, 132).

¹⁹⁸ Ζαφειροπούλου 2001, 288, σημ. 6.

¹⁹⁹ Σε ανάλογο συμπέρασμα οδηγήθηκε και ο Papadopoulos για τις δύο καύσεις από την Αγορά που περιείχαν καρπούς σύκων (Papadopoulos 2017, 684), ομοίως και ο Σταμπολίδης για το παράλληλο από την Ελεύθερνα (Σταμπολίδης 1996, 132).

²⁰⁰ Εναγιστικές πυρές ίσως να υπήρχαν και στο εσωτερικό κάποιων περιβόλων, αλλά δεν είναι δυνατή η διάκριση τους πάντα από τις νεκρικές πυρές, όπως για παράδειγμα στην περίπτωση του περιβόλου **5** (Μέρος Β', 93).

²⁰¹ Οι δύο λάκκοι στο οικοπέδο Λα(γ)ού, που θεωρείται πως είχαν εναγιστικές πυρές βρέθηκαν κοντά στην καύση **3**, που είναι η πρωϊμότερη του οικοπέδου (Μέση Γεωμετρική) και ενδεχομένως να ανήκει σε συστάδα τάφων, που ακόμα δεν έχει αποκαλυφθεί. Αναφέρεται πως στην επίχωση ενός από τους δύο λάκκους βρέθηκαν πρωτογεωμετρικά όστρακα (Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 375, 395). Ο λεγόμενος ως αποθέτης από την Πλίθο χρονολογείται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο (Μέρος Β',).

B. Πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο

Καύσεις πρωτογενείς με οστεοδόχο εντοπίζονται σε νεκροταφεία, όπου απαντά και η απλή πρωτογενής καύση (**γράφημα 2.1**). Εξαίρεση ενδεχομένως να αποτελεί το Καμάρι στη Σαντορίνη, όπου οι υπό μελέτη καύσεις είναι όλες πρωτογενείς με οστεοδόχο. Κανένα από τα νεκροταφεία, στα οποία εντοπίζονται πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο, δεν έχει δημοσιευτεί πλήρως, συνεπώς η προσπάθεια ανασύστασης του τελετουργικού είναι περισσότερο υποθετική.

1. Τύποι τάφων

Πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο έχουν βρεθεί κυρίως στις Κυκλάδες, στη Νάξο (Πλίθος, B.2.1.1α),²⁰² τη Σαντορίνη (Καμάρι, B.5.2, πυρά **1** και **4**) και την Αμοργό (Μινώα, B.6.1, **1993-1**, **1999-1**). Τάφοι αυτού του τύπου βρέθηκαν και στην Αστυπάλαια (Γ.1.1, **11**, **15**) και την Κω (Γ.4.1, **Καλογήρου-1**). Ο αριθμός των ταφών από την Αστυπάλαια και το Καμάρι είναι μεγαλύτερος από τις δύο περιπτώσεις που αναφέρονται εδώ, αλλά δεν είναι γνωστός καθώς και τα δύο νεκροταφεία είναι αδημοσίευτα.

Όπως και με τις πρωτογενείς και τις δευτερογενείς καύσεις, έτσι και στις περιπτώσεις των πρωτογενών καύσεων με οστεοδόχο, ο λάκκος αποτελεί τον τύπο τάφου που απαντά πιο συχνά (**εικ. 12**). Από τους 21 τάφους αυτής της κατηγορίας (**γράφημα 2.3**), οι 14 ήταν λάκκοι (B.2.1.1α, Αξαόπουλου **11**, **16**, **22**, **24**, **29**, **34**, **36**, **37**, B.5.2, **1**, **4**, B.6.1, **1993-1**, **1999-1**, Γ.1.1, **11**, **15**), ένας μόνο κιβωτιόσχημος (B.2.1.1α, Κουφοπούλου **2**) και οι υπόλοιποι αδιευκρίνιστης μορφής (B.2.1.1α, Αξαόπουλου **57**, Κουφοπούλου **3**, Καμβύση **41**, **52-53** και Γ.4.1, Καλογήρου **1**). Σχεδόν όλοι οι τάφοι περιείχαν μια καύση. Εξαιρέσεις αποτελούν ένας τάφος από τον Κάτσαλο στην Αστυπάλαια (Γ.1.1, ταφικός λάκκος **11**) που περιείχε δύο οστεοδόχους και ένας τάφος από την Πλίθο στη Νάξο (B.2.1.1α, Αξαόπουλου **24**) όπου μέσα στην οστεοδόχο που περιείχε βρέθηκαν τα καμένα οστά τριών ενηλίκων ανδρών και ο

²⁰² Αξαόπουλου **11**, **16**, **22**, **24**, **29**, **34**, **36**, **37**, **57**, Κουφοπούλου **2**, **3**, Καμβύση **41**, **52**, **53**.

εγγυτρισιμός ενός βρέφους.²⁰³ Διαστάσεις για τους τάφους δεν είναι γνωστές για καμιά περίπτωση.²⁰⁴

Όπως έχει επισημάνει ο John Papadopoulos για την περίπτωση των τάφων από το Καμάρι στη Σαντορίνη,²⁰⁵ η πρωτογενής καύση με οστεοδόχο θυμίζει τις καύσεις του τύπου ορύγματος και οπή (trench and hole), που είναι ο συνήθης τύπος στην Αθήνα από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο έως τη Μέση Γεωμετρική περίοδο. Οι τάφοι αυτοί περιείχαν πρωτογενείς καύσεις, αν και αυτό δεν είναι ξεκάθαρο σε όλες τις περιπτώσεις.²⁰⁶ Σε μια ξεχωριστή οπή του ορύγματος του τάφου τοποθετούνταν το αγγείο με τα καμένα οστά και κάποιες φορές και με κτερίσματα. Σε ορισμένες περιπτώσεις υπήρχε και δεύτερη οπή για τα κατάλοιπα της πυράς. Η ομοιότητα έγκειται στο γεγονός πως η πυρά τελούνταν εντός του λάκκου (ή έστω πολύ κοντά), αλλά τα κατάλοιπα του νεκρού συλλέγονταν σε αγγείο, το οποίο τοποθετούνταν μέσα στον ίδιο λάκκο.

Στην Πλίθο, στο Βόρειο Νεκροταφείο της Χώρας της Νάξου (B.2.1.1α), όπου διευκρινίζεται το είδος της οστεοδόχου (σε οκτώ περιπτώσεις), πρόκειται για αμφορείς, με εξαίρεση έναν κρατήρα. Στις υπόλοιπες περιπτώσεις δεν είναι γνωστό το αγγείο. Τα αγγεία περιείχαν ατομικές καύσεις, εκτός της περίπτωσης του τάφου **24** από το οικοπέδο Αξαόπουλου, που περιείχε καύσεις τριών ανδρών. Πλην της περίπτωσης του αγγείου από τον τάφο **41** του οικοπέδου Καμβύση, που έφερε μια πλάκα ως πάμα, δε δίνεται καμία άλλη πληροφορία για τα αγγεία (διαστάσεις, τοποθέτηση, κάλυψη).²⁰⁷

Οι οστεοδόχοι από τους δύο τάφους της Μινώας Αμοργού (B.6.1, **1993-1**, **1999-1**) ήταν ένα πιθοειδές και ένα άβαφο αγγείο. Το πιθοειδές αγγείο του τάφου **1993-1**, ύψους 0,216μ. είχε τοποθετηθεί όρθιο πάνω στην πυρά και στερεώθηκε με λίθους. Περιείχε ένα μέρος των οστών και τα όπλα, ενώ τα υπόλοιπα κτερίσματα ήταν εκτός του αγγείου. Με τον ίδιο τρόπο ήταν τοποθετημένο και το άβαφο αγγείο του τάφου **1999-1**, το οποίο περιείχε τα κτερίσματα, εκτός από το σφονδύλι που βρέθηκε από κάτω από το αγγείο. Οι οστεοδόχοι από τους δύο τάφους από το Καμάρι της Σαντορίνης (B.5.2, πυρά **1** και **4**) ήταν ένας στάμνος και ένα αγγείο αδιευκρίνηστου

²⁰³ Στην οστεοδόχο από τον τάφο **41**, του ίδιου νεκροταφείου, βρέθηκε μαζί με τα καμένα οστά ενός ενήλικα άνδρα και ένα βρέφος.

²⁰⁴ Για τους τάφους από την Πλίθο της Νάξου, B.2.1.1α, Κουφοπούλου **2** και την πόλη της Κω, Γ.4.1, Καλογήρου-**1** δίνονται διαστάσεις της πυράς που θα συζητηθούν στη συνέχεια, στην ενότητα Β.2.

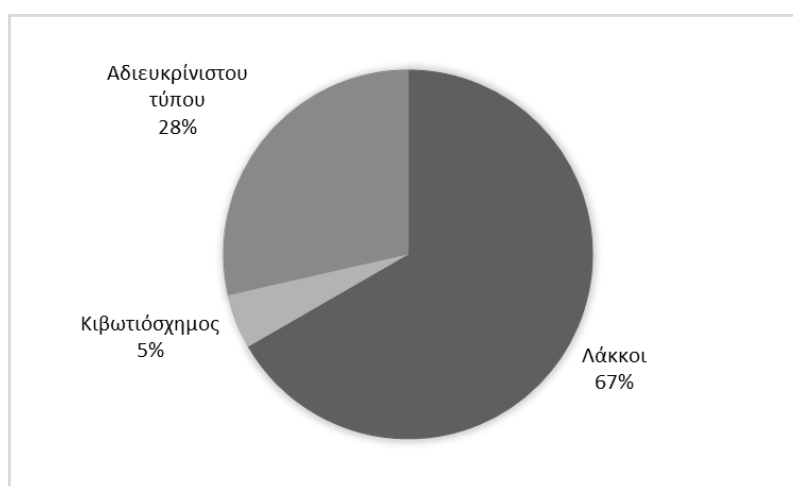
²⁰⁵ Papadopoulos 2017, 630-631.

²⁰⁶ Θεωρείται πιθανότερο πως ακόμη και αν η πυρά δεν λάμβανε χώρα εντός του λάκκου θα τελούνταν πολύ κοντά σε αυτόν (Desborough 1972, 137-138· Papadopoulos 2017, 613-614, 622, 631).

²⁰⁷ Οι περιπτώσεις για τις οποίες έγινε ανθρωπολογική μελέτη, θα συζητηθούν στην επόμενη ενότητα.

είδους. Ήταν τοποθετημένοι όρθιοι, πάνω στην πυρά του νεκρού και μέσα σε μια λίθινη κατασκευή.

Ο αμφορέας από την πρωτογενή καύση στην πόλη της Κω (Γ.4.1, **Καλογήρου 1**) βρέθηκε διαλυμένος στο στρώμα της πυράς. Αντιθέτως, στο οικόπεδο Αγγελή στην Κάτσαλο στην Αστυπάλαια, οι οστεοδόχοι τοποθετούνται σε πρόχειρες λίθινες κατασκευές πάνω στην πυρά του νεκρού. Στους δύο μόνο τάφους, για τους οποίους είναι γνωστές κάποιες πληροφορίες (Γ.1.1, **11, 15**), οι οστεοδόχοι είναι αμφορέας και υδρία. Η δεύτερη οστεοδόχος του τάφου **11**, αδιευκρίνηστου τύπου, βρέθηκε ξεχωριστά από την πρώτη, οριοθετημένη με λίθους σε μια γωνία του τάφου.

Γράφημα 2.3. Τύποι τάφων με πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο.

2. Τελετουργικό πρωτογενών καύσεων με οστεοδόχο

Η πρωτογενή καύση με οστεοδόχο διαφοροποιείται από την απλή πρωτογενή ως προς το ότι γίνεται περισυλλογή καταλοίπων από την πυρά του νεκρού και τοποθέτηση τους σε αγγείο, το οποίο στη συνέχεια αφήνεται είτε πάνω, είτε κοντά στην πυρά του νεκρού. Οι διαστάσεις της πυράς του νεκρού, όπου αναφέρονται, κυμαίνονται από 1,30/2,35x0,60/1μ. με πάχος 0,06/0,20μ. Έχει υποστηριχθεί πως το μεγαλύτερο πάχος των πυρών αποτελεί ένδειξη καύσης περισσότερων του ενός ατόμου (συγκεκριμένα για την Πλίθο, Β.2.1.1α και το Τσικαλαριό, Β.2.2).²⁰⁸ Στην Πλίθο, ορισμένες από τις πυρές

²⁰⁸ Στο νεκροταφείο του Τσικαλαριού έχουν βρεθεί πυρές εντός των περιβόλων, κάποιες από τις οποίες θεωρείται πως αποτελούν κατάλοιπα των πυρών του νεκρού. Η πλειονότητα των καύσεων από το νεκροταφείο αυτό εντάσσεται στις πρωτογενείς καύσεις, με την εξαίρεση ενδεχομένως δύο περιπτώσεων, του περιβόλου 6 και του Υποσυνόλου Ι από τον περίβολο 11. Ανάμεσα στα αγγεία που βρέθηκαν πάνω στις νεκρικές περιλαμβάνονται και αποθηκευτικά αγγεία, που εικάζεται από την

εντός των λάκκων με τις πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο δημιουργήθηκαν πάνω σε υπόστρωμα άμμου (π.χ. Αξαόπουλου **34, 37**) ή σε υπόστρωμα από λίθους (π.χ. Αξαόπουλου **36**, Κουφοπούλου **2**). Η δημιουργία αυτού του υποστρώματος φαίνεται πως γινόταν για την προστασία της πυράς από το νερό που βρέθηκε σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις αυτές κάτω από τα εν λόγω υποστρώματα. Επιπλέον, θεωρείται πως η μεταφορά άμμου ή και βοτσάλων από την παρακείμενη ακτή θα γινόταν για εξαγνιστικούς σκοπούς.²⁰⁹ Η χρήση υποστρώματος από λίθους αναφέρεται και για μια καύση από τη Μινώα (B.6.6, **1993-1, εικ. 13-14**). Στην ίδια καύση υπάρχουν ενδείξεις ύπαρξης της ξύλινης εσχάρας, πάνω στην οποία είχε τοποθετηθεί ο νεκρός. Πρόκειται για εγκοπές στο βράχο (πλάτους 0,12μ.) στο βόρειο και δυτικό τμήμα της πυράς, καθώς τμήματα ξυλανθράκων που βρέθηκαν στην πυρά.

Ως προς το είδος των οστών, δυστυχώς, έχει πραγματοποιηθεί ανθρωπολογική μελέτη μόνο για ένα μέρος του νεκροταφείου της Πλίου και συνεπώς μόνο για αυτές τις πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο είναι γνωστό το είδος των οστών που βρέθηκαν εντός των αγγείων. Με βάση τα πορίσματα της μελέτης αυτής επισημαίνονται δύο παρατηρήσεις. Δεν παρατηρείται διαφορά ως προς το είδος των οστών που βρέθηκαν στο εσωτερικό των αγγείων των πρωτογενών καύσεων με οστεοδόχο και στα οστά που βρέθηκαν στις απλές πρωτογενείς. Πρόκειται κυρίως για οστά κρανίου (ή και δόντια), καθώς και για οστά από τη σπονδυλική στήλη, αλλά και τα άκρα του νεκρού. Επιπλέον, παρατηρείται πως τα καμένα οστά που βρέθηκαν στο εσωτερικό των αγγείων δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, που σημαίνει πως είτε είχαν εκτεθεί για λιγότερη ώρα στη φωτιά, είτε πως βρίσκονταν πιο μακριά από την εστία της φωτιάς της πυράς. Ενώ, στις πρωτογενείς καύσεις απαντούν τόσο οστά που είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, όσο και οστά που ήταν μαύρα (και όχι λευκά). Με βάση τα παραπάνω μπορεί να ειπωθεί πως το κριτήριο της επιλογής των οστών που θα απομακρύνονταν από την πυρά για να τοποθετηθούν σε αγγείο έγκειται πιθανώς σε πρακτικούς λόγους. Τα οστά που τοποθετούνταν στο αγγείο ήταν εκείνα που βρίσκονταν πιο μακριά από την εστία της πυράς, θα είχαν κρυώσει πιο γρήγορα και γι' αυτό και θα ήταν και πιο εύκολη η περισυλλογή τους.

Χαραλαμπίδου πως ίσως είχαν χρησιμεύσει ως οστεοδόχα αγγεία, καθώς ο τύπος αυτών των αγγείων απαντά με αυτή την χρήση σε άλλους τάφους του ίδιου νεκροταφείου, Μέρος Β', 95, 97.

²⁰⁹ Kurtz και Boardman 1971, 149· Parker 1983, 38· Lambrinoudakis 1988, 240· Kourou 2015, 97.

Αναφορικά με την παθολογία των οστών, σε αρκετές καύσεις στην Πλίθο, τα οστά εμφανίζουν μυοσκελετικές αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και σωματική δραστηριότητα, όπως ενασχόληση με τη γεωργία ή τις θαλάσσιες δραστηριότητες.²¹⁰ Οι μυοσκελετικές αυτές αλλοιώσεις δεν απαντούν μόνο στις ανδρικές καύσεις υπό μελέτη, αλλά και σε γυναικείους ενταφιασμούς στο ίδιο νεκροταφείο. Στην καύση **16**, ο νεκρός έφερε και αλλοιώσεις στην σπονδυλική στήλη (οξίδια Schmorl) λόγω επιφόρτωσης με βάρος.

Οστά ζώων έχουν βρεθεί σε αρκετές από τις πρωτογενείς καύσεις με οστεοδόχο στην Πλίθο, καθώς και σε μια στη Μινώα (**1993-1**). Στην καύση **1993-1** τα οστά ζώων βρέθηκαν στο βόρειο τμήμα της πυράς του νεκρού, ανάμεικτα με χώματα, όστρακα και τρίμματα ξυλανθράκων. Στο 1/5 περίπου των πρωτογενών καύσεων με οστεοδόχο στην Πλίθο βρέθηκαν οστά ζώων, ως επί το πλείστον αιγοπροβάτων, αλλά βρέθηκαν και βοοειδή και σκύλοι και επιπλέον σε ορισμένες από αυτές και όστρεα. Πρόκειται για μικρό αριθμό οστών σε κάθε καύση, που σε καμία περίπτωση δεν συνιστούν ολόκληρο το ζώο. Δε διευκρινίζεται αν τα οστά βρέθηκαν εντός του λάκκου ή της οστεοδόχου. Αναφέρεται όμως στην ανθρωπολογική μελέτη πως συνήθως δεν ήταν καμένα, συνεπώς δεν είχαν ριχτεί στην πυρά του νεκρού. Επιπλέον εφόσον δεν αναφέρεται να ήταν μαγειρεμένα, το πιθανότερο είναι πως δεν πρόκειται για τα ίδια τα κατάλοιπα από κάποιο γεύμα (όπως το νεκρόδειπνο). Σε ελάχιστες περιπτώσεις τα οστά ήταν καμένα και μάλιστα σε μερικές από αυτές, όπως στον τάφο 34, διακρίνονται και σημάδια κοπής στην επιφάνεια των οστών. Θεωρείται από τον Αγελαράκη, που μελέτησε τα οστά πως αποτελούν κατάλοιπα κάποια θυσίας²¹¹ ή ακόμη και μιας τελετουργικής θανάτωσης του ζώου. Ειδικότερα, στον τάφο **24**, που περιείχε την καύση τριών ανδρών, καθώς και τον εγχυτρισμό ενός βρέφους, βρέθηκε και ένα σύνολο αγγείων, κατάλληλων για την προετοιμασία και κατανάλωση τροφής και υγρών (αγγεία πόσης, οινοχόες, αμφορείς, κρατήρες, πυξίδα). Τα οστά των ζώων (μη καμένα) που βρέθηκαν στις καύσεις του τάφου **24** ήταν οστά από τα άκρα, αλλά και τον κορμό των ζώων.

Στην πυρά του νεκρού, όταν απαντούν κτερίσματα, πρόκειται κυρίως για αγγεία πόσης, που συχνά συνοδεύονται από αγγεία σερβιρίσματος. Τα αγγεία αυτά, θα

²¹⁰ Agelarakis 2016, 7-8, 10.

²¹¹ Agelarakis 2017, 16.

αποτελούν κατάλοιπα των χοών προς το νεκρό, που αποτελούσε βασικό μέρος του νεκρικού τελετουργικού (Κεφάλαιο 4, 1.11). Επιπλέον, τα αγγεία σεβριρίσματος θα χρησιμοποιούνταν και για την απόσβεση της πυράς.²¹² Ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία, που ενδεχομένως να περιείχαν έλαια για τον αρωματισμό του σώματος του νεκρού ή για την ενδυνάμωση της πυράς, έχουν βρεθεί σε λίγες περιπτώσεις, ενώ άλλοι τύποι αγγείων (μεταφοράς/αποθήκευσης, μικρογραφικά, μαγειρικά, κρατήρες, πυξίδες, πινάκια) απαντούν σε μεμονωμένα.

Η χρονική στιγμή κατά την οποία ρίχνονται τα κτερίσματα στην πυρά του νεκρού, δηλαδή αν είχαν τοποθετηθεί εξαρχής μαζί με το νεκρό ή αν ρίχνονταν σε μεταγενέστερο χρόνο, στο τέλος της διαδικασίας της καύσης του νεκρού, είναι αδύνατο να προσδιοριστεί, κυρίως λόγω των ελλιπών πληροφοριών που δίνονται για τις περιπτώσεις υπό μελέτη. Σε κάποιες περιπτώσεις όμως παρατηρείται πως ορισμένα από τα κτερίσματα δεν υπήρχαν αρχικά στην πυρά. Στις δύο περιπτώσεις από το Τσικαλαριό, που εικάζεται πως πρόκειται για πρωτογενείς με οστεοδόχο και όχι για απλές πρωτογενείς καύσεις (B.2.2, περίβολοι **6** και **11-Υποσύνολο I**), ένα μέρος των κτερισμάτων ήταν στο στρώμα της νεκρικής πυράς και ένα μέρος βρέθηκε είτε πάνω στην πυρά, είτε ακόμη και δίπλα σε αυτήν. Ειδικότερα, στον περίβολο **6**, κτερίσματα βρέθηκαν σε δύο σημεία ακόμη, εκτός της νεκρικής πυράς (χώροι E και ΣΤ). Το ένα από αυτά τα σημεία ενδεχομένως να αποτελούσε τη θέση της οστεοδόχου (χώρος E), καθώς εκεί βρέθηκαν οστά, αγγεία, εκ των οποίων ένα ενδεχομένως να ήταν η οστεοδόχος, καθώς και το υπόλοιπο του ξίφους που είχε βρεθεί στην πυρά. Σε έναν τάφο στην Πλίθο ακόμη (B.2.1.1α, Κουφοπούλου **2**) η πυρά του νεκρού δεν περιείχε καθόλου κτερίσματα, τα οποία όμως (αγγεία και σφονδύλια) βρέθηκαν σε εναγιστική πυρά γύρω από την οστεοδόχο.

Σε αρκετές περιπτώσεις, η πυρά, μετά την κατάσβεσή της, περιβάλλεται από τοιχάρια (Καμάρι, B.5.2 και Μινώα, B.6.6). Τα οστεοδόχα αγγεία συνήθως τοποθετούνται πάνω στην πυρά, κάποιες φορές πάνω σε μια πλάκα και στερεώνονται με λίθους (**εικ. 15β**). Μετά την τοποθέτηση της οστεοδόχου και την ολοκλήρωση της διαδικασίας, ο χώρος του τάφου καλύπτεται με χώμα και λίθους (**εικ. 15α**). Στη Μινώα ένα ποσοστό των αγγείων που έχουν βρεθεί διάσπαρτα στο χώρο θα μπορούσαν να

²¹² Στη Μινώα έχουν βρεθεί οινοχόες διάσπαρτες στον χώρο της ανασκαφής (Μαραγκού 2002, 211, σημ. 487).

αποτελούν προσφορές μετά την κηδεία.²¹³ Τέλος, στα νεκροταφεία της Πλίσθου και του Τσικαλαριού απαντούν αγγεία που εξυπηρετούσαν στην τοποθέτηση κτερισμάτων (κεραμικής και αντικειμένων μικροτεχνίας),²¹⁴ μια πρακτική που απαντά και στο νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό στη Σαντορίνη.

²¹³ Αναφέρεται η εύρεση διάσπαρτης κεραμικής, χωρίς άλλα συνευρήματα και όχι σε συσχέτιση με κάποια κοιλότητα στον βράχο (Μαραγκού 1996, 298).

²¹⁴ Ζαφειροπούλου 2011, 734.

Γ. Δευτερογενείς καύσεις

Η δευτερογενής καύση είναι το είδος της καύσης με τη μεγαλύτερη γεωγραφική εξάπλωση στις υπό μελέτη περιοχές (**γράφημα 2.1**). Απαντά στα νησιά του Αργοσαρωνικού (Σαλαμίνα, Αίγινα) και του Ανατολικού Αιγαίου (Χίος, Λέσβος, Σάμος), τις Κυκλάδες (Πάρος, Νάξος, Κίμωλος, Σαντορίνη) και σε ελάχιστες περιπτώσεις και στα Δωδεκάνησα (Νίσυρος, Ρόδος). Στη Ρόδο, όπου οι καύσεις είναι κατά κανόνα πρωτογενείς, υπάρχουν λίγες δευτερογενείς μόνο στην Ιαλυσό (Μάρμαρο, οικόπεδο Τσισιμοίρη, Ανωάκια),²¹⁵ καθώς και μία στη Βρουλιά. Η καύση στη Βρουλιά θεωρήθηκε βρεφική ταφή (Γ.3.3, **29**) και είναι η μοναδική δευτερογενής καύση ανάμεσα στις υπόλοιπες καύσεις του νεκροταφείου που είναι πρωτογενείς. Οι δευτερογενείς καύσεις από το Μάρμαρο και τα Ανωάκια στην Ιαλυσό είναι της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής και Πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου και αποτελούν περιπτώσεις μεμονωμένων πρώιμων δευτερογενών καύσεων σε νεκροταφεία, των οποίων η πλειονότητα των ταφών χρονολογείται σε επόμενες περιόδους. Στο οικόπεδο Τσισιμοίρη έχουν βρεθεί συνολικά μόνο δύο ταφές, η εν λόγω δευτερογενής καύση και ένας εγχυτρισμός. Στα υπόλοιπα νησιά, δίνεται η εικόνα πως η δευτερογενής καύση δε συνυπάρχει με κάποια από τις άλλες δύο πρακτικές, με εξαίρεση το Τσικαλαριό.²¹⁶ Εν τούτοις, αυτό μπορεί να ειπωθεί με βεβαιότητα για τη Σαντορίνη, όπου έχουν αποκαλυφθεί σε μεγάλο εύρος τα δύο νεκροταφεία της αρχαίας πόλης, καθώς και για την περίπτωση των δύο πολυανδρίων στην Πάρο, που όμως αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις τάφων εντός του νεκροταφείου, το οποίο είναι αδημοσίευτο.²¹⁷

1. Τύποι τάφων

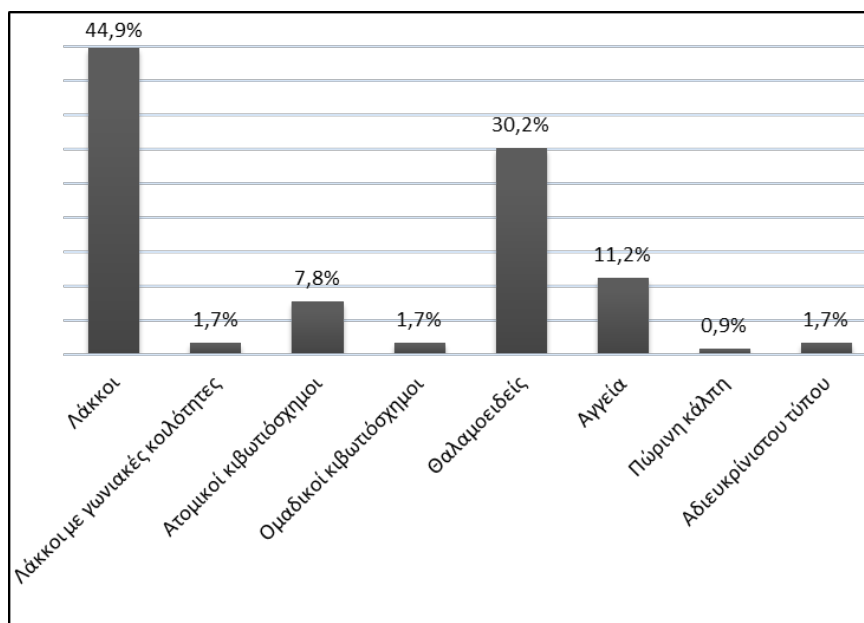
Στις δευτερογενείς καύσεις ο λάκκος χρησιμοποιήθηκε για τους μισούς περίπου τάφους: 52 από τους 116 τάφους (**γράφημα 2.4**). Ο θαλαμοειδής έχει χρησιμοποιηθεί για έναν σημαντικό αριθμό τάφων (35), όμως περιορίζεται μόνο σε δύο νησιά, τη

²¹⁵ Μάρμαρο (Γ.3.1.1): **43-45**, οικόπεδο Τσισιμοίρη (Γ.3.1.5): **1**, Ανωάκια (Γ.3.1.8): **98, 1949**.

²¹⁶ Εν τούτοις, μόνο μια βέβαιη περίπτωση δευτερογενούς ταφής αναφέρεται (περίβολος **14**).

²¹⁷ Για τις μεταγενέστερες καύσεις (από την πρώιμη αρχαϊκή περίοδο και εξής), που οργανώθηκαν γύρω από τα δύο πολυάνδρια δε δίνονται πληροφορίες, πλην της αναφοράς ότι πρόκειται για καύσεις σε κιβωτιόσχημους (Μέρος Β', 12, σημ. 30).

Σαντορίνη (B.5.1.1, B.5.1.2) και την Αίγινα (A.2.1, A.2.3). Κάποιες φορές ακόμη είχαν χρησιμοποιηθεί κιβωτιόσχημοι τάφοι (10). Τέλος, σε λίγες περιπτώσεις δεν επισημαίνεται κάποια ιδιαίτερη διαμόρφωση για την υποδοχή του οστεοδόχου αγγείου (13). Από τους παραπάνω τύπους, μόνο στον θαλαμοειδή από τη Σαντορίνη (B.5.1.1, B.5.1.2), σε δύο κιβωτιόσχημους από το νεκροταφείο της Παροικιάς στην Πάρο (B.1, **144** και **105**) και σε δύο λάκκους με γωνιακές κοιλότητες από τη Λίμνη στην Κίμωλο (B.3.1, **10**, **19**) βρέθηκαν πολλαπλές ταφές καύσης.²¹⁸

Γράφημα 2.4. Τύποι τάφων σε δευτερογενείς καύσεις.

1.1. Λάκκοι

Λάκκοι που περιείχαν δευτερογενείς ταφές καύσης βρέθηκαν στη Σαλαμίνα (A.1.1, **5** και **7**, **εικ. 16**), στη Νάξο, τόσο στα δύο νεκροταφεία της Χώρας (B.2.1.1β, **1984/1** και B.2.1.2, **Γ-1937**), όσο και στο Τσικαλαριό (B.2.2, **14**), στην Κίμωλο (B.3.1, **1964-1**, **5**, **10**, **11**, **19**, **21**), στη Σαντορίνη, αλλά μόνο στο νεκροταφείο της Σελλάδας (B.5.1.2),²¹⁹ στη Νίσυρο (Γ.2.1)²²⁰ και τέλος στη Ρόδο, όπου μόνο δύο λάκκους με

²¹⁸ Στον λάκκο του περιβόλου **14** από το Τσικαλαριό (B.2.2) βρέθηκε εντός του πιθοειδούς αγγείου, εκτός από τα καμένα οστά και η ταφή ενός παιδιού (βλ. Μέρος Β', 98-99).

²¹⁹ Οι περισσότεροι τάφοι από αυτό το νεκροταφείο είναι λάκκοι, μονοπάτι προς Περίσσα: **1-2** και **5**, **1975/2**, **10-13**, **19**, **22**, **23**, **25**, **26**, **29**, **32**, **37**, **38**, **40**, **41**, **45-47**, **51**, **52**, **54**, **56**, **66-68**, **79-81**, **84**, **86**, **90**, **91**, **94**, **98**.

²²⁰ Και οι τέσσερις καύσεις που γνωρίζουμε από τη Νίσυρο είναι δευτερογενείς σε λάκκο· ταφική πυρά **Λ1**, **1** (**1**), **10** (**10**), **21** (**21**).

δευτερογενείς καύσεις γνωρίζουμε (Ιαλυσός, οικ. Τσισιμοίρη: Γ.3.1.5, **1** και Βρουλιά: Γ.3.3, **29**).

Οι λάκκοι είναι τετράπλευροι, με εξαίρεση δύο περιπτώσεις από την Κίμωλο (B.3.1, **1964-1**) και την Ιαλυσό της Ρόδου (οικ. Τσισιμοίρη: Γ.3.1.5 Ταφή **1**), όπου ήταν κυκλικοί, με διάμετρο 1μ. Το μήκος των τετράπλευρων λάκκων, κυμαίνεται από 0,75 έως 2,15 μ., το πλάτος από 0,40 έως 0,80μ. και το βάθος από 0,25 έως 1,15μ.²²¹ Ιδιαίτερος μεγάλο μέγεθος είχε ο λάκκος του τάφου **29** από τη Βρουλιά της Ρόδου (Γ.3.3), με διαστάσεις 2,70x1,30μ., που περιείχε μια χύτρα με τη δευτερογενή καύση ενός βρέφους. Στο νεκροταφείο της Σελλάδας στη Σαντορίνη (B.5.1.2) ορισμένες φορές ο λάκκος καλύπτεται πλήρως με λίθους (**13, 19, 27, 41, 60, 66, 67, 84, 92**).²²² Σε κάποιες από αυτές τις περιπτώσεις (**19, 27, 41, 60, 92**) το αγγείο είχε διαλυθεί λόγω του υπερκείμενου βάρους των λίθων.

Μια παραλλαγή του απλού λάκκου είναι ο λάκκος με γωνιακές κοιλότητες, που συναντάμε στην Κίμωλο (B.3.1). Ακατέργαστοι λίθοι και χώμα γέμιζαν τους λάκκους αυτούς, όπως και γενικότερα τους τάφους από νεκροταφείο. Δεν είναι γνωστός ο αριθμός των τάφων που ήταν αυτού του τύπου. Αναφέρονται δύο τάφοι αυτού του τύπου (B.3.1, **10** και **19**) και γενικώς πως οι μεγαλύτεροι τάφοι είχαν γωνιακές κοιλότητες. Ο τάφος **10** είχε διαστάσεις 1,70/0,86x1,03x0,95 και το βάθος των κοιλότητων ήταν 1,08μ. Κατά τον Κοντολέοντα, οι γωνιακές κοιλότητες εξυπηρετούσαν στην υποδοχή αγγείων.²²³

1.2. Κιβωτιόσχημοι τάφοι

Δευτερογενείς καύσεις σε κιβωτιόσχημους τάφους βρέθηκαν κυρίως στις Κυκλάδες, στη Νάξο και την Πάρο, μια περιοχή με παράδοση στον τύπο αυτόν από την τρίτη χιλιετία π.Χ.²²⁴ Εκτός των Κυκλάδων, ένας κιβωτιόσχημος βρέθηκε στο νεκροταφείο στα Τρία Δόντια στη Σάμο, ενώ κιβωτιόσχημοι τάφοι υπήρχαν και στο αδημοσίευτο νεκροταφείο από το Καταφύγιο στην Ικαρία. Η περίπτωση των μεγάλων

²²¹ Για τους λάκκους από τη Σελλάδα (B.5.1.2) δίνεται μόνο το βάθος ορισμένων από αυτών, που κυμαίνεται από 0,70 έως τα 1,80 μ.

²²² Στους τάφους **60, 84, 92**, δε βρέθηκαν οστά, όμως ο Dragendorff τους κατατάσσει στις καύσεις (Dragendorff 1903, 49, 58-59, 61). Ο τάφος **27** περιείχε εγχυτρισμό (Dragendorff 1903, 37-38). Οι λάκκοι που καλύπτονταν με λίθους ονομάζονται από τον Dragendorff 'Steinpackungen'. Ο τύπος αυτός του τάφου απαντά και στο νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό (B.5.1.1), όμως εκεί πιθανόν να πρόκειται σε όλες τις περιπτώσεις για εγχυτρισμούς (Pfuhl 1903, 241, 246).

²²³ Κοντολέον 1972, 11.

²²⁴ Cavanagh – Mee 1998, 132.

κιβωτιόσχημων ορυγμάτων της Πάρου, που περιείχαν πολλαπλές ταφές παρουσιάζονται ξεχωριστά (Γ.1.2.2. Ομαδικοί κιβωτιόσχημοι).

1.2.1. Ατομικοί κιβωτιόσχημοι

Στη Νάξο βρέθηκαν στη Γρόττα, στο Βόρειο Νεκροταφείο της Χώρας (B.2.1.1β, **1985/1-3**) και στο Τσικαλαριό (B.2.2, περίβολοι **1, 4, 10, 11**). Το μήκος των τάφων κυμαίνεται από 0,40 έως 2,10μ. και το πλάτος από 0,27 έως 1,20μ. Ο κιβωτιόσχημος είτε έχει πλευρές κτισμένες με λίθους και καλύπτεται από λίθους (B.2.1.1β, 1985/1), είτε τις πλευρές του συνιστούν όρθιες πλάκες και καλύπτεται από μια πέμπτη πλάκα (B.2.2, περίβολος **11, Υποσύνολο III**) ή από λίθους (B.2.1.1β, **1985/2**).

Στους τάφους της Γρόττας δε βρέθηκαν οστεοδόχα αγγεία. Δύο από τους τάφους που διατηρούνται καλύτερα (**1985/1** και **1985/2**) περιείχαν μαζί με τα καμένα οστά και τέφρα, όμως δεν υπάρχουν ενδείξεις για τέλεση καύσης εντός του τάφου. Οι κιβωτιόσχημοι τάφοι των περιβόλων **1, 4** και **10** από το Τσικαλαριό είχαν συληθεί και δεν σώζουν κατάλοιπα της ταφής. Εικάζεται πως περιείχαν δευτερογενείς καύσεις λόγω της ύπαρξης πυράς εντός των περιβόλων, η οποία και αποδίδεται στην πυρά του νεκρού.²²⁵ Οι περίβολοι **10** και **11** περιείχαν από δύο κιβωτιόσχημους τάφους.²²⁶ Το πιθοειδές αγγείο που βρέθηκε στον δεύτερο κιβωτιόσχημο από τον περίβολο **11 (Υποσύνολο I)** θεωρείται πως είχε χρησιμοποιηθεί ως οστεοδόχος.

Ο κιβωτιόσχημος τάφος από τα Τρία Δόντια στη Σάμο (Δ.2.1.1, περίβολος **2**) ήταν διαστάσεων 0,90x0,38μ. και αποτελείτο από σχιστόπλακες στα τοιχώματα και το δάπεδο και ήταν καλυμμένος με λίθινες πλάκες. Θεωρείται πως είχε χρησιμοποιηθεί για την ανακομιδή των οστών από το χώρο της νεκρικής πυράς που βρέθηκε στα νοτιοδυτικά του τάφου. Για το νεκροταφείο στο Καταφύγιο στην Ικαρία (Δ.1.1) υπάρχει η αναφορά της ύπαρξης κιβωτιόσχημων τάφων με καύσεις, που χρονολογούνται στη Γεωμετρική και Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο. Περισσότερες πληροφορίες δίνονται μόνο για έναν, που χρονολογείται στο τέλος του 7^{ου} αιώνα με αρχές του 6^{ου} αιώνα (βλ. Μέρος Β', 309).

²²⁵ Εν τούτοις δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο η ποικιλία στις διαστάσεις των κιβωτιόσχημων, που κυμαίνονται από 0,64μ. x 0,28μ. έως 2,10μ. x 0,80μ., να αντιστοιχεί σε διαφορετική πρακτική ταφής, κάτι που θα σήμαινε συνύπαρξη ενταφιασμού και καύσης. Η Ζαφειροπούλου λόγω των διαστάσεων των τάφων θεωρεί ότι δεν περιείχαν ταφές καύσης (Zaphiropoulou 2008-2009, 49). Όμως ο ένας από τους δύο τάφους του περιβόλου **10** (1,35μ. x 0,65μ.) έχει σχεδόν ίδιες διαστάσεις με έναν κιβωτιόσχημο από τη Γρόττα (1,20μ. x 0,70μ.).

²²⁶ Ο ένας από τους δύο τάφους του περιβόλου **11** αναφέρεται ως 'λίθινη κατασκευή' (**Υποσύνολο III**).

1.2.2. Ομαδικοί κιβωτιόσχημοι

Οι δύο κιβωτιόσχημοι τάφοι από την Παροικιά της Πάρου (B.1, **144** και **105**) είναι μεγάλου μεγέθους και χρησιμοποιήθηκαν και οι δύο για πολλαπλές ταφές καύσεων ανδρών (πολυάνδρια²²⁷), που σε ορισμένες περιπτώσεις συνοδεύονταν με ενταφιασμούς κυρίως ανήλικων ατόμων. Ο τάφος **144**, ο μεγαλύτερος από τους δύο κιβωτιόσχημους, ήταν ορθογώνιος, διαστάσεων 4x1,5x1-1,20μ. και με προσανατολισμό βόρειο-νότιο. Μεγάλες πλάκες χρησιμοποιήθηκαν ως εσωτερική επένδυση, αλλά και κάλυψη των ορυγμάτων. Ο τάφος **105** είναι τραπεζιόσχημος, διαστάσεων 7x1,20μ.(Α) -1,70μ.(Δ), βάρους 0,50μ. και με προσανατολισμό ανατολικά-δυτικά. Μεγάλες πλάκες χρησιμοποιούνται ως εσωτερική επένδυση, κάλυψη, καθώς και για το δάπεδο.

Εντός του τάφου **144** βρέθηκαν συνολικά 68 αμφορείς (εικ. **17**). Ένας περιείχε εγχυτρισμό βρέφους (**A79**), ενώ οι 67 περιείχαν ατομικές ή πολλαπλές καύσεις ανδρών, που στις μισές περιπτώσεις συνυπήρχαν με έναν ή περισσότερους ενταφιασμούς, κυρίως εμβρύων/βρεφών, αλλά και νεαρών ατόμων, γυναίκες και απροσδιορίστου φύλου (αδυναμία προσδιορισμού, λόγω κακής διατήρησης των οστών).²²⁸ Επιπλέον, βρέθηκαν και 10 ταφικά σύνολα, που δεν είχαν τοποθετηθεί σε αγγεία. Αυτά περιελάμβαναν καύσεις ανδρών και σε πέντε βρέθηκαν μαζί και ενταφιασμοί.²²⁹ Στον τάφο 105 βρέθηκαν 11 αμφορείς, που περιείχαν ομοίως ατομικές ή πολλαπλές καύσεις ανδρών, που σε ορισμένες περιπτώσεις συνυπήρχαν με ενταφιασμούς, κυρίως εμβρύων/βρεφών.²³⁰

Οι περισσότεροι από τους ενταφιασμούς αυτούς βρέθηκαν στο εσωτερικό των αμφορέων, όμως κάποιοι βρέθηκαν εντός των κιβωτιόσχημων, αλλά όχι μέσα σε κάποιο αγγείο. Ο Αγελαράκης θεωρεί πως οι ενταφιασμοί αποτελούν μεταγενέστερες προσθήκες στους κιβωτιόσχημους και πως αρχικά θα είχαν τοποθετηθεί πάνω από τις

²²⁷ Ο όρος πολυάνδριο αναφέρεται στις αρχαίες πηγές συνήθως για ομαδικές ταφές ανδρών που πέθαναν σε μάχη (Οικονόμου 2012, 95).

²²⁸ Βλ. αναλυτικά, Μέρος Β', 14.

²²⁹ Ταφή σε Ο1· έμβρυο/βρέφος, Η5, Θ5-Ο1· έφηβος/η, όρυγμα/πλάκα1· έμβρυο/βρέφος, Η5-όρυγμα· έφηβος/η και ταφή σε τετράγωνο Θ5, όρυγμα 1· έμβρυο/βρέφος και άνδρας 18-35 ετών.

²³⁰ Μαζί με την καύση **Π32** (τετράγωνο Ζ/2-3) βρέθηκε ένα έμβρυο/βρέφος, ενώ με την καύση **Π27** (τετράγωνο Ζ/2-3) βρέθηκαν τρία έμβρυα/βρέφη. Ο αμφορέας **Π22** (τετράγωνο Ζ/2-3) είχε 5 καύσεις, ένα έμβρυο/βρέφος και έναν νεαρό ενήλικα, ο **Π18** (τετράγωνο Ζ/2) είχε 2 καύσεις και ένα άτομο απροσδιορίστου φύλου και ηλικίας και ο **Π15** (τετράγωνο Ζ/2) είχε 3 καύσεις και ένα έμβρυο/βρέφος (Agelarakis 2017, 148-148, 155, πίν. 51 και 52).

καλυπτήριες πλάκες των δύο τάφων.²³¹ Η χρήση της άνω επιφάνειας των δύο πολυάνδριων τόσο για μεταγενέστερους ενταφιασμούς (σε αγγεία και κιβωτιόσημους), όσο και για τέλεση προσφορών και εναγιστικών πυρών έχει επισημανθεί από τη Ζαφειροπούλου.²³² Στη νότια πλευρά του τάφου **144** υπήρχε ένα άνοιγμα, καλυμμένο με πλάκα και αμέσως κάτω από το άνοιγμα υπήρχαν δύο άδεια αγγεία, που θεωρείται πως περιείχαν προσφορές.²³³ Στη βόρεια πλευρά του είχε σχηματιστεί ένας τυμβίσκος από εναγιστικές πυρές, από τον οποίο εικάζει ο Αγελαράκης πως είχαν «εισβάλλει» οι ενταφιασμοί στο εσωτερικό του τάφου.²³⁴ Σε αυτή τη μεταγενέστερη χρήση του χώρου αποδίδει η Ζαφειροπούλου τη μετακίνηση, αναστροφή ή και σπάσιμο κάποιων από τους αμφορείς ή και πωμάτων τους.²³⁵ Τέλος αναφέρεται πως πολλές από τις πλάκες που κάλυπταν τον **144** είχαν ρωγμές στην επιφάνεια τους, ένδειξη πως είχαν παραβιαστεί και γι αυτό το λόγο θεωρεί ο Αγελαράκης πως τα όστρακα γαστρόποδων που βρέθηκαν σε αρκετούς από τους αμφορείς είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή και δεν αποτελούσαν μέρος της ταφικής διαδικασίας.²³⁶

Η εικόνα της διαταραχής των δύο πολυανδρίων, εν μέρει καθιστά πιθανή την «εισβολή» στο εσωτερικό των τάφων καταλοίπων που δε θα είχαν αρχικά τοποθετηθεί μαζί με τους νεκρούς στο εσωτερικό των αμφορέων. Δεν επαρκεί όμως για να θεωρηθούν όλοι οι ενταφιασμοί που βρέθηκαν στο εσωτερικό των δύο τάφων και ιδίως στο εσωτερικό των αμφορέων, μεταγενέστερες ταφές που βρέθηκαν «τυχαία» μέσα σε αυτούς. Λόγω απουσίας μιας λεπτομερούς αρχαιολογικής δημοσίευσης των δύο πολυάνδριων λείπουν βασικές πληροφορίες που θα διαφώτιζαν το θέμα υπό συζήτηση. Όπως π.χ. η ακριβής χρονολόγηση των ταφών, τόσο εντός του πολυανδρίου, όσο και αυτών που αναφέρονται ως αρχαϊκές από την άνω επιφάνειά τους ή ακόμη ποιοι από τους αμφορείς βρέθηκαν σπασμένοι ή με ανοιγμένο το κάλυμμά τους, ώστε να μπορούν να ερμηνευθούν τυχόν ενταφιασμοί που βρέθηκαν στο εσωτερικό τους, μεταγενέστερες εισχωρήσεις. Με βάση τα πορίσματα της ανθρωπολογικής μελέτης,

²³¹ Agelarakis 2017, 138-139, 156, 189. Εξαιρέση αποτελούν οι δύο ενταφιασμοί γυναικών (ηλικίας 18-25 και 25-35 ετών), τοποθετημένες δίπλα στον αμφορέα **A17**, που περιείχε ατομική καύση άνδρα και που πιθανόν να θάφτηκαν λίγο υστερότερα από αυτόν.

²³² Ζαφειροπούλου 2018, 66-68. Αναλυτικά, βλ. Μέρος Β', 12, σημ. 28.

²³³ Ζαφειροπούλου 1999, 14, 18, εικ. 11, 19, εικ. 14-15· Ζαφειροπούλου 2000, 286· 2018, 66-68· Ζαφειροπούλου 2017α, 5-6.

²³⁴ Agelarakis 2017, 138, 189, 254.

²³⁵ Ζαφειροπούλου 1994, 136, εικ.12, 137, εικ.13 και εικ. 15 για τον T105 και Ζαφειροπούλου 2000, 285, εικ. 2-3· Ζαφειροπούλου – Αγελαράκης 2005, 31 για τον T144

²³⁶ Agelarakis 2017, 59, σημ. 95.

από τους 37 αμφορείς που περιείχαν, εκτός των καύσεων, και ενταφιασμούς, μόνο τέσσερις περιείχαν τα υπολείμματα ανδρών που είχαν πεθάνει από κάποιο τραύμα σε μάχη.²³⁷ Αυτές είναι και οι μοναδικές περιπτώσεις που το πιθανότερο είναι πως οι θάνατοι τους προηγήθηκαν του θανάτου των ατόμων που βρέθηκαν μαζί τους στο ίδιο αγγείο. Από τις υπόλοιπες περιπτώσεις, οι 15 εμφανίζουν απλώς μια μυοσκελετική διάπλαση, καθώς και σκελετικές αλλοιώσεις, ενδεικτικές σωματικής καταπόνησης, ενώ οι υπόλοιπες 18 δε φέρουν κάποιο ιδιαίτερο χαρακτηριστικό. Τα αίτια της σωματικής καταπόνησης αποδόθηκαν σε δραστηριότητες που θα σχετιζόνταν με εργασία ή στρατιωτική εκπαίδευση και συμμετοχή σε μάχες,²³⁸ όμως αυτό δε σημαίνει πως και ο θάνατος τους συντελέστηκε των ώρα της μάχης. Από το σύνολο των καύσεων που βρέθηκαν στα δύο πολυάνδρια (και όχι μόνο αυτών που είχαν μαζί και ενταφιασμούς), μεταθανάτια τραύματα φέρει μόνο το 20% (βλ. παρακάτω, ενότητα Γ.2), άρα εύλογα προκύπτει πως δεν πέθαναν όλοι οι άνδρες στη μάχη ή τις μάχες για τις οποίες δημιουργήθηκαν τα εν λόγω μνημεία, αλλά οι περισσότεροι μπορεί απλώς να είχαν λάβει μέρος σε αυτές.

Το μοναδικό γνωστό κριτήριο χρονολόγησης είναι τα δύο αγγεία με τις εικονιστικές παραστάσεις (Μέρος Β', 11-12, **εικ. 20-22**), για τα οποία μάλιστα δίνεται ένα εύρος χρονολόγησης, καθώς χρονολογούνται το ένα στο διάστημα 750-725 π.Χ. και το άλλο στο διάστημα 725-700 π.Χ. Η χρονική στιγμή της ταφής όλων αυτών των καύσεων που περιείχαν οι δύο κιβωτιόσχημοι δεν είναι γνωστή και είναι δυνατόν να τοποθετηθεί σε οποιαδήποτε φάση της Ύστερης Γεωμετρικής. Αναφορικά με την ύπαρξη των ενταφιασμών λοιπόν, με βάση τα δεδομένα στοιχεία, μπορεί να ειπωθεί πως τουλάχιστον κάποιες από τις περιπτώσεις των πολλαπλών ταφών καύσεων και ενταφιασμών (κυρίως βρεφών) δε θα απείχαν χρονικά μεταξύ τους ή μπορεί και να είχαν λάβει χώρα την ίδια χρονική στιγμή. Σε κάθε περίπτωση πάντως θεωρείται πιθανότερο οι ενταφιασμοί να τοποθετούνταν εξαρχής μαζί με τις καύσεις, παρά να έπεφταν από την άνω επιφάνεια των τάφων. Η πρακτική τέλος βρέφη να θάβονταν μαζί με τους πατέρες απαντά και αλλού, όπως στη γειτονική Νάξο, στο νεκροταφείο της Πλίου (π.χ. Β.2.1.1, τάφος **24**).

²³⁷ Και μάλιστα όλοι προέρχονται από τον τάφο **144** και είναι οι ταφές **A30**, **A54**, **A42** και **A87**.

²³⁸ Agelarakis 2017, 192-194.

Εκτός των τάφων **144** και **105**, ο κιβωτιόσχημος χρησιμοποιήθηκε τόσο για τις καύσεις, όσο και για τους ενταφιασμούς του αρχαϊκού νεκροταφείου που δημιουργήθηκε γύρω από τα δύο 'πολυάνδρια' (βλ. Μέρος Β', 12, σημ. 27 και 12-13, σημ. 30). Το νεκροταφείο αυτό παραμένει αδημοσίευτο.

1.3. Θαλαμοειδείς τάφοι

Ο τύπος της καύσης σε θαλαμοειδή τάφο εντοπίζεται μόνο στην Αίγινα (Α.2.1, **14** και Α.2.3, **27**) και στη Σαντορίνη, στα δύο νεκροταφεία της αρχαίας πόλης, το Μέσα Βουνό (Β.5.1.1) και τη Σελλάδα (Β.5.1.2).²³⁹

Οι θαλαμοειδείς τάφοι από την Αίγινα είναι υπόγειοι, λαξευτοί και η πρόσβαση σε αυτούς επιτυγχάνεται από ένα ορθογώνιο όρυγμα, κάθετο στον τάφο («φρεάτιο», **σχ. 2** και **4**). Οι διαστάσεις του τάφου **14** είναι 2,50(N)/2,05(B)×1,65×0,65(N)/0,70(B) και του τάφου **27**, 1,65(N)/0,90(B)×1,60×0,60μ. Στη μία μακριά πλευρά του τάφου ανοιγόταν μια μικρή κόγχη, που φρασσόταν με πλίνθινο τοίχο. Η κόγχη περιείχε μια πώρινη λάρνακα (τάφος 14: 0,40×0,25μ., τάφος 27: 0,65×0,55μ.), μέσα στην οποία τοποθετούσαν το αγγείο με την τέφρα του νεκρού. Στον τάφο **14** το αγγείο δε βρέθηκε διατηρήθηκε όμως το αποτύπωμά του στον πυθμένα της λάρνακας (**εικ. 18**). Η λάρνακα του τάφου **27** περιείχε έναν χάλκινο λέβητα (**εικ. 19**). Τέλος, μαζί με την καύση στον τάφο **14**, βρέθηκε και ένας ενταφιασμός μέσα σε μια δεύτερη λάρνακα στη στενή πλευρά του τάφου.

Λαξευτοί θαλαμοειδείς τάφοι υπάρχουν στην Αίγινα από την Μυκηναϊκή περίοδο, στην πλαγιά των Ανεμόμυλων, κοντά στον λόφο της Κολώνας. Η πρόσβαση στους τάφους αυτούς γίνεται όμως με οριζόντιο δρόμο και όχι με το κάθετο όρυγμα. Ακριβέστερο παράλληλο του θαλαμοειδούς τάφου με το κάθετο όρυγμα απαντά στην Κύπρο.²⁴⁰

²³⁹ Στην Κίμωλο, στο νεκροταφείο των Ελληνικών έχουν βρεθεί λαξευμένοι θαλαμοειδείς τάφοι με δύο ή τρεις επιμέρους χώρους και τάφους λαξευμένους στο δάπεδο ή στα τοιχώματα. Βρέθηκαν συλημένοι και σε δεύτερη χρήση ως στάβλοι ή αποθήκες. Η χρονολόγηση των τάφων αυτών είναι άγνωστη και κυμαίνεται από την Ύστερη Μυκηναϊκή έως την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο. Ο θαλαμοειδής λαξευμένος τάφος, με δρόμο, απαντά και στην Κάμιρο της Ρόδου. Οι τάφοι αυτοί δεν σώζουν πάντα σκελετικά κατάλοιπα, αλλά όποτε αυτά υπάρχουν προέρχονται από ενταφιασμούς και όχι από καύσεις. Εκτός τριών περιπτώσεων από το νεκροταφείο στην περιοχή Παπά τις Λούρες (Γ.3.2.2), όπου βρέθηκαν από δύο ενταφιασμοί, σε όλες τις άλλες περιπτώσεις με κατάλοιπα οστών αυτά προέρχονται από έναν νεκρό (τάφοι **2**, **27**, **28**, Jacopi 1931, 17-19, 84-101· Gates 1983, 34).

²⁴⁰ Παπασταύρου 2006, 30-31.

Οι περισσότεροι θαλαμοειδείς τάφοι από τη Σαντορίνη είναι ορθογώνιας κάτοψης (σχ. 18-20). Σε κάποιες περιπτώσεις όμως το σχήμα του τάφου καθοριζόταν από το επικλινές και βραχώδες έδαφος και έτσι υπάρχουν και ορισμένοι οβάλ (π.χ. B.5.1.1, 4), πεταλόσχημοι (π.χ. B.5.1.1, 53), τετράπλευροι με καμπύλη μια πλευρά (π.χ. B.5.1.1, 10), ακόμη και με τριγωνικό σχήμα (B.5.1.1, 39). Οι πλευρές των θαλαμοειδών τάφων χτίζονται με ελαφρά επεξεργασμένους λίθους και πηλοκονίαμα ή μικρότερες πέτρες στους αρμούς (σχ. 19). Η οροφή αποτελείται από μεγάλες λίθινες πλάκες.²⁴¹ Το δάπεδο τις περισσότερες φορές ήταν από πατημένο χώμα, αφού πρώτα είχε εξομαλυνθεί το ανώμαλο βραχώδες έδαφος.²⁴² Η είσοδος στον τάφο γινόταν από μια θύρα, που συνήθως βρισκόταν σε μια από τις πλαϊνές πλευρές. Άλλοτε ήταν κατασκευασμένη από ακατέργαστους λίθους και άλλοτε από μεγάλες επίπεδες πλάκες.²⁴³ Την είσοδο αυτή, μετά την ταφή, την έφραζαν με ξερολιθιά ή πλάκες. Το μέγεθος των τάφων αυτών ποικίλει σημαντικά. Το εμβαδόν των τάφων στο Μέσα Βουνό κυμαίνεται στα 1,2 με 3,5 τ.μ., αλλά υπάρχουν και περιπτώσεις που φτάνει τα 9 ή 12 τ.μ. Στη Σελλάδα, ο μικρότερος τάφος είχε εμβαδόν 1,7 τ.μ. (1973) και ο μεγαλύτερος 4,72/5,18 τ.μ. (1978).

Μια παραλλαγή του θαλαμοειδούς τύπου, μικρότερου μεγέθους, είναι ο τάφος όχι μόνο με μια πλευρά του κτιστή. Ο τάφος λαξεύεται μέσα στον βράχο και μια πλευρά χτίζεται για προστασία από τις κατολισθήσεις (B.5.1.1, 102, 108, 111 και B.5.1.2, 57, 93, σχ. 22). Στο Μέσα Βουνό, απαντούν και λαξευμένοι τάφοι στο βράχο, θαλαμοειδείς, χωρίς καμιά επεξεργασία των πλευρών τους. Η είσοδος των τάφων αυτών φράσσεται με λίθους. Κατόπιν ο τάφος επιχωματώνεται. Τέλος, σε ορισμένες περιπτώσεις από το νεκροταφείο αυτό, ο τάφος δεν είχε τη μορφή θαλάμου, αλλά απλώς έχτιζαν μια μπροστινή ή/και πίσω πλευρά για προστασία στο χώρο που τοποθετούνταν τα αγγεία που περιείχαν τις ταφές (69-71, 84, 90, 103, 113, 117, 126).²⁴⁴

²⁴¹ Η οροφή πιθανόν δεν είχε εσωτερικά στηρίγματα, πλην ίσως του τάφου 2 από το Μέσα Βουνό, στο κέντρο του οποίου βρέθηκε μια λίθινη κυκλική βάση, η οποία ενδεχομένως να έφερε ξύλινο στύλο (Pfuhl 1903, 10).

²⁴² Εξαιρέση αποτελούν δύο τάφοι στο Μέσα Βουνό, οι 46 και 47, όπου το έδαφος επιστρώνεται με λίθινες πλάκες (Pfuhl 1903, 50-51).

²⁴³ Πιθανή περίπτωση διακόσμησης της θύρας, αποτελεί ο τάφος 4 από το Μέσα Βουνό. Έξω από τον τάφο, βρέθηκε τμήμα επιχρίσματος, διακοσμημένο με γραπτές ταινίες και το οποίο πιθανόν να ανήκε στη θύρα του τάφου.

²⁴⁴ Ο Pfuhl τους ονομάζει 'zugeschütteten Gräbern' (Pfuhl 1903, 245), δηλαδή 'γεμισμένοι' τάφοι, επειδή συνήθως ο χώρος του τάφου γέμιζε με χώμα/ή και λίθους, που κάλυπταν τις οστεοδόχους. Ο τάφος 84 ενδεχομένως να αποτελεί περίπτωση διαλυμένου θαλαμοειδούς τάφου. Την ανατολική πλευρά του τάφου πρέπει να αποτελούσε ο αναλημματικός τοίχος ενώ έχει διατηρηθεί ο νότιος τοίχος του τάφου. Οι δύο οστεοδόχοι βρέθηκαν καλυμμένοι με λίθους ανάμεσα στον αναλημματικό τοίχο και τη μία από τις δύο θέσεις προσφορών, που συνδέονταν με τον τάφο (B.5.1.1, 84, Pfuhl 1903, 70-71, 245).

Κτιστός τάφος είναι και ο μοναδικός κυκλικός θολωτός τάφος στο Μέσα Βουνό (42). Ο τάφος βρίσκεται στο κεντρικό άνδηρο με τους δύο χώρους πυράς. Είναι χτισμένος από διπλή σειρά ελαφρώς επεξεργασμένων λίθων κατά τον εκφορικό τρόπο. Η είσοδος του τάφου βρίσκεται στο πίσω μέρος και έχει κατώφλι και πλευρές από λίθινες πλάκες. Το δάπεδο του τάφου έχει επίστρωση από μαύρα, κόκκινα και άσπρα βότσαλα. Οι τοίχοι διατηρούνται σε πολύ μικρό ύψος και το εσωτερικό του τάφου ήταν γεμάτο με λίθους από την κατάρρευσή του. Ο τάφος αυτός αποτελεί μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις συλημένου τάφου στο Μέσα Βουνό.²⁴⁵

Ο κτιστός θαλαμοειδής εμφανίζεται κυρίως στο νεκροταφείο του Μέσα Βουνού. Συγκεκριμένα, περίπου το 53,1% των τάφων στο Μέσα Βουνό είναι θαλαμοειδείς κτιστοί, ενώ στην περιοχή της Σελλάδας το 19,6% είναι αυτού του τύπου. Ενδεχομένως η διαμόρφωση του βραχώδους εδάφους στο Μέσα Βουνό, αναλογιζόμενοι ότι η ποιότητα κατασκευής στα δύο νεκροταφεία δε διαφέρει, ευνοεί περισσότερο των κατασκευή τέτοιων τάφων και μάλιστα μεγάλου μεγέθους.

Η πλειονότητα των θαλαμοειδών στο Μέσα Βουνό περιείχε παραπάνω από 2 καύσεις, εκτός από δύο (τάφοι **21**, **53**) που είχαν από μια καύση και έναν εγχυτρισμό.²⁴⁶ Μεγάλο αριθμό ταφών περιέχουν δύο τάφοι, ο **29** με 12 καύσεις και ο **3** με 14 καύσεις και οι οποίοι συγκαταλέγονται στους παλαιότερους του νεκροταφείου (με έναρξη χρήσης στη Μέση Γεωμετρική ΙΙ). Είναι πιθανό όμως να υπήρχαν κι άλλες τέτοιες περιπτώσεις, καθώς ο ακριβής αριθμός των ταφών δεν είναι γνωστός για όλους τους τάφους. Από τον Pfuhl αναφέρονται ορισμένες φορές αγγεία ως τεφροδόχοι ('Urnen'), όμως ο ανασκαφέας χρησιμοποιεί αυτό τον όρο γενικώς για τα αγγεία που περιείχαν ταφή, είτε καύση, είτε εγχυτρισμό. Έτσι, σε ορισμένες περιπτώσεις αναφέρονται αγγεία που περιείχαν ταφές, χωρίς να διευκρινίζεται αν πρόκειται για καύσεις ή εγχυτρισμούς (π.χ. τάφοι **7** και **116**) ή πρόκειται για συλημένους τάφους που περιείχαν μόνο λίγα όστρακα, συμπεριλαμβανομένων και τμημάτων μεγάλων αγγείων, που θα μπορούσαν να περιείχαν ταφές, αδιάγνωστης πρακτικής (τάφοι **60**, **61**, **98**, **105**). Ομοίως δεν μπορούμε να γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό καύσεων, που βρέθηκαν στο νεκροταφείο. Πρόκειται τουλάχιστον για 100 καύσεις. Στη Σελλάδα, από τους 11 θαλαμοειδείς τάφους που σώζουν κατάλοιπα ταφών, πέντε είχαν πολλαπλές ταφές. Από αυτούς οι

²⁴⁵ Τα μόνα κινητά ευρήματα είναι μερικά θραύσματα μεγάλων αγγείων, δύο μικρά κύπελλα και ένας σκελετός χοίρου, προφανώς κατάλοιπο από κάποιο τελετουργικό γεύμα (Pfuhl 1903, 46).

²⁴⁶ Εγχυτρισμός βρέθηκε και στον τάφο **102** (ταφή **102.4**). Μαζί με μια καύση (ταφή **102.3**) αποτελούν υστερότερες προσθήκες στον τάφο, που περιείχε τουλάχιστον δύο καύσεις (ταφές **102.1-2**).

τέσσερις περιείχαν τρεις με τέσσερις καύσεις (**17, 57, 64, 1978**), ενώ ο τάφος **1973** είχε επτά καύσεις. Υπάρχει όμως και ένας αριθμός θαλαμοειδών τάφων (**6, 14, 20, 28, 31,**²⁴⁷ **42, 61, 77**), για τους οποίους δε γνωρίζουμε την πρακτική ταφής καθώς βρέθηκαν συλημένοι και ορισμένοι από αυτούς και διαταραγμένοι από μεταγενέστερους ενταφιασμούς (**20, 31, 61, 77**).²⁴⁸ Όμως ακόμη και σε θαλαμοειδείς που έχει βρεθεί καύση υπάρχουν αγγεία που θα μπορούσε, όπως και στην περίπτωση του νεκροταφείου στο Μέσα Βουνό (B.5.1.1), να είχαν χρησιμεύσει για ταφές (όπως π.χ. στον τάφο **1974**).

Ο θαλαμοειδής τάφος, όπως και ο θολωτός, είναι τύποι με μακρά παράδοση και αποτελούν επιβιώσεις της Εποχής του Χαλκού. Από τις περιοχές, που επιβιώνουν οι τύποι αυτοί, όπως η Θεσσαλία ή η Μεσσηνία, μεγαλύτερες ομοιότητες παρουσιάζουν οι τάφοι της Θήρας με αυτούς της Κρήτης, όπου οι θαλαμοειδείς και θολωτοί τάφοι χρησιμοποιούνται μέχρι και τον 7^ο αιώνα π.Χ. Οι θηραϊκοί θαλαμοειδείς όμως διαφέρουν από τους κρητικούς στο ότι οι περισσότεροι είναι κτιστοί και όχι απλώς λαξευμένοι στο βράχο και στην απουσία δρόμου. Ομοίως και ο μοναδικός θολωτός δεν έχει δρόμο.²⁴⁹

1.4. Πώρινη κάλπη

Πώρινη κάλπη έχει βρεθεί μόνο στους Μύλους της Αίγινας (A.2.2, **1970-1**). Η κάλπη ήταν κυκλική, διαμέτρου 0,29μ., βάθους 0,22μ. και περιείχε το οστεοδόχο αγγείο.

²⁴⁷ Ο τάφος **31** είχε διαταραχτεί από μεταγενέστερες βυζαντινές ταφές, έναν ενταφιασμό που βρέθηκε στο εσωτερικό του και τέσσερις ακόμη εξωτερικά και κοντά στην είσοδο αυτού. Η κατασκευή του τάφου δεν είναι βέβαιο πότε έγινε. Το πιθανότερο όμως είναι πως ανήκει στην Ελληνιστική περίοδο και όχι την Αρχαϊκή, λόγω της τοιχοποιίας του που απαντά σε ταφικά μνημεία στη Σελλάδα της Ελληνιστικής περιόδου (Dragendorff 1903, 98). Ακόμη παρουσιάζει δύο χαρακτηριστικά που δε τα συναντάμε στους θαλαμοειδείς τάφους της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου, μια κόγχη στον πίσω τοίχο, καθώς και μικρό δρόμο που οδηγούσε στον τάφο.

²⁴⁸ Ο τάφος **28** ενδεχομένως να περιείχε, μεταξύ άλλων ταφών, και έναν εγχυτρισμό, καθώς βρέθηκαν σε αυτόν ένα θήλαστρο και δύο μικρά κύπελλα (Dragendorff 1903, 38). Ακόμη ένας θαλαμοειδής στη νοτιοδυτική πλαγιά, είχε τουλάχιστον πέντε εγχυτρισμούς (Ζαφειρόπουλος 1971, 229).

²⁴⁹ Για μια σύντομη περιγραφή ενός κρητικού θαλαμοειδούς τάφου, βλ. Coldstream 2003, 48-49, 102· Eaby 2007, 273-304· Kurtz - Boardman 1971, 171-172. Ο E. Pfuhl ανάμεσα στις ομοιότητες των θηραϊκών και των κρητικών τάφων αναφέρει και την απουσία δρόμου κάτι, που σύμφωνα με τα ανασκαφικά δεδομένα των 100 χρόνων, που έχουν μεσολαβήσει από τη δημοσίευσή του μέχρι σήμερα, δεν ισχύει (Pfuhl 1903, 248).

Σε ορισμένες περιπτώσεις δε σημειώνεται η ύπαρξη λάκκου ή άλλου είδους διαμόρφωση στο έδαφος για την υποδοχή του αγγείου που περιείχε τα κατάλοιπα της ταφής (γράφημα 2.5). Πρόκειται για ταφές από την Ιαλυσό της Ρόδου (Μάρμαρο: Γ.3.1.1, 43-45, Ανωάκια: Γ.3.1.8, 98, τάφος-1949), την πόλη της Χίου (Δ.3.1, 1-8) και από τη Λέσβο (Άντισσα: Δ.4.1, V.C./1-2, V.N./1, Μήθυμνα: Δ.4.2, D/1986.1-2). Σε αυτή την κατηγορία τέλος εντάσσεται και ο αμφορέας με τη δευτερογενή καύση που βρέθηκε μέσα στον αποθέτη στην Πλίθο της Νάξου (B.2.1.1α, αποθέτης), καθώς η κατασκευή του αποθέτη τοποθετείται μετά την ταφή.

Η πλειονότητα των οστεοδόχων, από τις ταφές που αναφέρεται ο τύπος των αγγείων, είναι αμφορείς (εικ. 23). Άλλοι τύποι που απαντούν είναι ο πίθος (εικ. 27), ο κρατήρας (εικ. 25), ο πιθαμφορέας (εικ. 24), ο στάμνος (εικ. 26), η χύτρα, το τριποδικό αγγείο, ή άλλα χειροποίητα αγγεία, ενώ σπάνια χρησιμοποιείται υδρία, πυξίδα ή χάλκινο αγγείο. Ο πιθαμφορέας και ο στάμνος απαντούν μόνο στα δύο νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Σαντορίνης, το Μέσα Βουνό (B.5.1.1) και τη Σελλάδα (B.5.1.2), καθώς και στο λιμάνι της, όπως είδαμε σε προηγούμενη ενότητα (2.2.1). Χάλκινοι λέβητες είχαν χρησιμοποιηθεί στην Αίγινα (Ομορφη Εκκλησιά: A.2.3, 27, εικ. 28) και τη Σαντορίνη (Μέσα Βουνο: B.5.1.1, 3.1 και Σελλάδα: B.5.1.2, 17D, τάφος 1974²⁵⁰). Σε δύο ταφές από την Πάρο (Παροικιά: B1, A34, A75) είχε χρησιμοποιηθεί χάλκινη φιάλη, ενώ χάλκινες φιάλες ως πόμα των αμφορέων βρέθηκαν στη Ρόδο (Ιαλυσός, οικόπεδο Τσιτσιμοίρη: Γ.3.1.5, 1 και Ανωάκια: Γ.3.1.8, 98). Από τις δύο περιπτώσεις των νεκροταφείων, που βρέθηκαν πολλές δευτερογενείς ταφές, την Παροικιά της Πάρου και τα δύο νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Σαντορίνης, μόνο αυτά της Σαντορίνης εμφανίζουν ποικιλία στους τύπους των οστεοδόχων. Με εξαίρεση τις δύο χάλκινες φιάλες, όλες οι οστεοδόχοι από την Παροικιά ήταν αμφορείς. Τέλος, στα δύο νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Σαντορίνης βρέθηκαν, μέσα σε τάφους, λάρνακες που περιείχαν δευτερογενείς ταφές (B.5.2.1, 89.1-2, 47.1α-β και B.5.2.2, 57.1, 1978.1).²⁵¹

²⁵⁰ Έχουν βρεθεί δύο χάλκινα τριποδικά υποστατά από τη Σελλάδα, στα οποία θα είχαν τοποθετηθεί χάλκινοι λέβητες. Το ένα βρέθηκε πεσμένο από την οροφή στον τάφο 1974 και το δεύτερο σε μια πυρά (βλ. Μέρος Β', 186, σημ. 249), που είχε καταστραφεί από ρωμαϊκό τάφο.

²⁵¹ Λάρνακες εντός θαλαμοειδών βρέθηκαν και στην Αίγινα (A.2, 14, 27), αλλά εκεί τα κατάλοιπα της ταφής είχαν τοποθετηθεί μέσα σε μια οστεοδόχο (αμφορέας και χάλκινος λέβητας), την οποία περιείχε η λάρνακα.

Από τη Σαλαμίνα οι δύο τάφοι στην οδό Θερμοπυλών (Α.1.1, **5** και **7**) περιείχαν αμφορείς που δημοσιεύονται ως τεφροδόχοι, όμως δεν αναφέρεται το περιεχόμενό τους. Ο αμφορέας του τάφου **5** ήταν τοποθετημένος όρθιος και στερεωμένος με πέτρες. Γύρω από τον αμφορέα του τάφου **7** ήταν λυγισμένο το ξίφος (**εικ. 23**), ενώ το κύπελλο και η αιχμή ακοντίου βρέθηκαν δίπλα στο αγγείο (**εικ. 16**). Για τις οστεοδόχους από την πόλη της Αίγινας, σε δύο περιπτώσεις δε διευκρινίζεται ο τύπος τους (Α.2.1, **14** και Α.2.2, **1970-1**), ενώ στην τρίτη περίπτωση (Α.2.3, **27**) πρόκειται για έναν χάλκινο λέβητα. Το αγγείο από τους Μύλους (Α.2.2, **1970-1**) είχε ύψος 0,23μ. και περιείχε οστά και τα κτερίσματα. Ο χάλκινος λέβητας από την Όμορφη Εκκλησιά (Α.2.3, **27**) περιείχε την τέφρα του νεκρού (**εικ. 28**).

Στους δύο κιβωτιόσχημους τάφους της Παροικιάς Πάρου (Β.1, **144** και **105**) σχεδόν όλα τα οστεοδόχα αγγεία ήταν αμφορείς, όλοι ντόπιοι, εκτός από δύο περιπτώσεις από τον **144** (Α34, Α75) που ήταν χάλκινες φιάλες. Τα αγγεία από τον τάφο **144** ήταν τοποθετημένα όρθια σε δύο επάλληλες σειρές (**σχ. 6, εικ. 17**), το στόμιο των οποίων έκλεινε συνήθως με αγγεία πόσης (σκύφοι κυρίως και σε τέσσερις περιπτώσεις, χάλκινες φιάλες). Σε ορισμένες περιπτώσεις οι ίδιοι οι αμφορείς είχαν τοποθετηθεί στο πλάι, ως κάλυμμα άλλων αμφορέων. Ο τάφος **105** περιείχε 11 ντόπιους αμφορείς, τοποθετημένους όρθιους σε μια σειρά. Οι αμφορείς και των δύο τάφων περιείχαν καμένα οστά, αναφορά στο είδος των οποίων θα γίνει σε επόμενη ενότητα.

Στο Νότιο Νεκροταφείο (Β.2.1.2, Γ-1937) απαντά μια περίπτωση ενός τριποδικού αγγείου, που βρέθηκε σπασμένο με ένα τμήμα μαρμάρου, που θα είχε χρησιμεύει ως πώμα. Το αγγείο περιείχε οστά. Μόνο οι περιπτώσεις των περιβόλων **11** και **14** από το Τσικαλαριό (Β.2.2) είναι βέβαιο ότι περιείχαν δευτερογενείς ταφές. Το πιθοειδές αγγείο από τον περίβολο **11** (Υποσύνολο III), ύψους 0,32μ. είχε τοποθετηθεί με την κοιλιά και είχε ένα πλακίδιο ως πώμα. Περιείχε τα καμένα οστά, μαζί με άμμο. Για το τριποδικό πιθοειδές αγγείο από τον περίβολο **14** δε δίνεται κάποια παραπάνω πληροφορία πέραν του ότι περιείχε τα καμένα οστά. Για τον περίβολο **6** εικάζεται πως κάποιιοι από τους αμφορείς και τους πίθους που βρέθηκαν πάνω και στα βορειοδυτικά της πυράς ενδεχομένως να χρησίμευσαν ως ταφικά αγγεία.²⁵²

²⁵² Τέλος, τα δύο αγγεία από τον περίβολο **13** που βρέθηκαν, τοποθετημένα στο πλάι και με εφαιπτόμενα τα στόμιά τους θεωρείται πως περιείχαν ταφές, λόγω της τοποθέτησής τους. Όμως δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να πρόκειται για εγχυτρισμούς.

Στη Λίμνη Κιμώλου (B3.1) δευτερογενείς καύσεις, όπου τα υπολείμματα των οστών τοποθετούνται κυρίως σε αμφορείς, απαντούν σε δύο περιπτώσεις σε κρατήρες και μία σε πίθο. Μόνο για έναν τάφο δίνονται πληροφορίες (**1964-1**), όπου ο αμφορέας είχε τοποθετηθεί με την κοιλιά, το στόμιό του έφραζε μια πλάκα, περιείχε στάχτη και μαύρα χρώματα και τα κτερίσματα βρέθηκαν εκτός του αγγείου. Για δύο τάφους (**19, 21**) αναφέρεται ακόμη πως οι αμφορείς περιείχαν στάχτη. Τέλος, σε δύο τάφους (**10, 19**) βρέθηκαν από τρεις οστεοδόχοι και μάλιστα στην περίπτωση του τάφου **19**, οι τρεις αμφορείς είχαν τοποθετηθεί εντός ενός πίθου.

Στο Μέσα Βουνό στη Σαντορίνη (B.5.1.1), ως οστεοδόχος είχε χρησιμοποιηθεί ο αμφορέας για παραπάνω από τις μισές ταφές (58). Ακολουθούν ο πιθαμφορέας (12 ταφές) και ο στάμνος (10 ταφές). Σε λίγες περιπτώσεις είχαν χρησιμοποιηθεί ο πίθος (5 ταφές), η χύτρα (4 ταφές) και η λάρνακα (τουλάχιστον 3 ταφές, εκ των οποίων η μία διπλή: **47.α-β**). Ένας χάλκινος λέβητας (**3.1**), μια υδρία (**82.9**), μια πυξίδα (**3.3**) και ένα τριποδικό αγγείο (**105**) είχαν χρησιμοποιηθεί επίσης, ενώ υπάρχει και ένας αριθμός ταφών για τις οποίες δε γνωρίζουμε το είδος της οστεοδόχου (**8.4, 60, 61, 98**, αμφορείς, στάμνοι ή/και πίθοι). Η πλειονότητα των αγγείων είναι προϊόντα ντόπιου εργαστηρίου (οι περισσότεροι αμφορείς, όλοι οι στάμνοι (**εικ. 26**), οι χύτρες, το τριποδικό αγγείο),²⁵³ ομοίως και οι λάρνακες. Ακολουθούν αγγεία που προέρχονται από άλλα νησιά των Κυκλάδων, από Νάξο (πιθαμφορείς, **εικ. 24**)²⁵⁴ και Πάρο (αμφορείς), αλλά και από την Κρήτη (πίθοι, αμφορείς, υδρία),²⁵⁵ ενώ υπάρχουν και λίγα από το ανατολικό Αιγαίο

²⁵³ Η παραγωγή ξεκινά περίπου το τελευταίο τέταρτο του 8^{ου} αιώνα και φτάνει μέχρι και τα μέσα του 6^{ου} και στην ουσία πρόκειται για έναν υπογεωμετρικό ρυθμό, που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της Αρχαϊκής περιόδου. Ο αμφορέας και ο στάμνος είναι τα βασικά σχήματα του ρυθμού αυτού. Η διακόσμηση των αγγείων περιλαμβάνει κυρίως γεωμετρικά μοτίβα. Από τα ελάχιστα εικονιστικά μοτίβα είναι τα πουλιά, αλλά έχουν βρεθεί και τμήματα ενός θηραϊκού αμφορέα, με ανθρώπινες και ζωικές μορφές (Pfuhl 1903, 50-51, τάφος 46).

Για τη διακόσμηση της θηραϊκής παραγωγής, Dugas 1925, 155- 176 και Coldstream 2008, 185-189.

²⁵⁴ Πρόκειται ως επί το πλείστον για αγγεία του γραμμικού νησιώτικου ρυθμού. Ο ρυθμός αυτός εκτείνεται χρονολογικά από τα τέλη του 8^{ου} αιώνα και σε όλον τον 7^ο αιώνα και συνδυάζει γεωμετρικά στοιχεία στη διάταξη και τα μοτίβα της διακόσμησης και ανατολικά στην εικονογραφία (σειρήνα, σφίγγα, λιοντάρι κ.ά.). Βασικό σχήμα είναι ο πιθαμφορέας. Τα περισσότερα δείγματα του ρυθμού αυτού εντοπίζονται στη Θάρο, αλλά και στη Νάξο και την Πάρο. Το μεγαλύτερο μέρος όμως της παραγωγής φαίνεται ότι παράγεται στη Νάξο με βάση τις μικροσκοπικές αναλύσεις του πηλού (Gautier 1993, 200-201), αλλά και τη μελέτη της τυπολογίας και της εικονογραφίας των αγγείων (Knauss 1997, 168). Από τον Pfuhl τα αγγεία αυτά αναφέρονται ως ευβοϊκά (Pfuhl 1903, 183-193). Εν τούτοις ο Boardman (Boardman 1998, 110), καθώς και ο Τιβέριος (Τιβέριος 2004, 301-303) θεωρούν λόγω της πληθώρας των δειγμάτων από τη Θήρα, καθώς και ιδιαιτεροτήτων των διακοσμητικών μοτίβων από το νησί, ότι πιθανώς γίνονταν εισαγωγή πηλού από τη Νάξο, αλλά κατά βάση η παραγωγή ήταν ντόπια.

²⁵⁵ Ενδεχομένως να είναι και ο χάλκινος λέβητας (**3.1**) από την Κρήτη, όπως τα δύο τριποδικά υποστατά από το νεκροταφείο στη Σελλάδα (B.5.1.2, **1974** και Ζαφειρόπουλος 1976, 332-333, βλ. και σελ. 186, σημ. 249 του Καταλόγου).

(σαμιακοί και 'ιωνικοί' αμφορείς). Λίγα αγγεία είναι αττικά και τα οποία χρονολογούνται στην πρώτη περίοδο χρήσης του νεκροταφείου (ΜΓ ΙΙ/ΥΓ Ι).

Το ύψος των αμφορέων, όπου δίνεται, είναι 0,21/0,81μ. με αρκετούς να κυμαίνονται γύρω στα 0,4μ. Το ύψος των πιθαμφορέων είναι 0,41/0,58μ., των πίθων 0,38/0,4μ., της πυξίδας 23μ., των στάμνων 0,3/0,39μ. και των χυτρών 0,3/0,35μ. Τα αγγεία συνήθως τοποθετούνταν όρθια, πάνω σε μια λίθινη πλάκα και συχνά στερεώνονταν με λίθους στη θέση τους. Ως προς το μέσο με το οποίο κάλυπταν το στόμιο των αγγείων υπήρχε ποικιλία. Οι αμφορείς, που αποτελούν και το συνηθέστερο τύπο οστεοδόχου έκλειναν κυρίως με μια πλάκα (**3.2, 3.7, 10.4-6**) ή με μια πρόχου (**29.1-2, 29.9, 89.3**), αλλά και με άλλα αγγεία: πινάκιο (**3.9, 10.12**), σκύφο (**4.1, 10.9**) ή φιάλη (**10.13, 39.1**). Σε μια περίπτωση είχαν τοποθετηθεί λίθοι (**10.10**), σε μια άλλη μέρος από το ίδιο το αγγείο (**4.7**), σε δύο περιπτώσεις το πόδι ενός αγγείου (**10.1, 29.6**), ενώ τέλος σε δύο περιπτώσεις ένα πώμα (**29.11, 54.1**). Οι δύο από τις τρεις λάρνακες του νεκροταφείου είχαν επίπεδο ασβεστολιθικό κάλυμμα (**89.1-2**). Το στόμιο των υπόλοιπων τύπων οστεοδόχων έκλεινε με τον ίδιο σχεδόν τρόπο.²⁵⁶

Στη Σελλάδα (B.5.1.2), οι περισσότερες οστεοδόχοι έχουν βρεθεί σε λάκκους (33 τάφοι), οι οποίοι περιείχαν όλοι ατομικές ταφές, εκτός από μια περίπτωση που βρέθηκαν δύο αγγεία (**79-80**). Ως προς τον τύπο των οστεοδόχων, συναντούμε σχεδόν τους ίδιους και με την ίδια αναλογία με το Μέσα Βουνό.²⁵⁷ Η προέλευση των αγγείων παρουσιάζει επίσης την ίδια εικόνα και στα δύο νεκροταφεία, με εξαίρεση τα αττικά αγγεία που στη Σελλάδα τα συναντάμε μόνο σε μια περίπτωση (του κρατήρα από τον τάφο **17**). Το ύψος των αμφορέων είναι 0,36/0,87μ., των στάμνων 0,31/0,37, των πίθων 0,33/0,39, των πιθαμφορέων 0,44/0,60, του κρατήρα 0,24μ. και τέλος της χύτρας 0,27μ. Τα αγγεία τοποθετούνταν είτε όρθια, είτε στο πλάι, συχνά πάνω σε πλάκα ή λίθους. Σε αρκετούς λάκκους τα αγγεία στερεώνονταν ή/και καλύπτονταν από λίθους (**19, 41, 51, 66-68, 84**). Σε έναν λάκκο (**32**), τον πιθαμφορέα κάλυπταν τμήματα ενός αγγείου. Περιμετρική στερέωση με λίθους επισημάνθηκε και για μια ταφή από θαλαμοειδή τάφο (**1970/2**).

²⁵⁶ Μια πλάκα έκλεινε το στόμιο ενός πίθου (**89.7**), ενός πιθαμφορέα (**3.20**) και του λέβητα (**3.1**). Μια χύτρα το στόμιο ενός πίθου (**29.18**) και ενός πιθαμφορέα (**29.7**). Αγγεία πόσης (**29.19, 89.5**), ένα πινάκιο (**53.2**), ένα πώμα (**29.13**) και ένα πόδι (**29.17**) είχαν τοποθετηθεί στο στόμιο στάμνων και τέλος, ένα κύπελλο στο στόμιο ενός πίθου (**29.12**).

²⁵⁷ Δεν συναντάται η υδρία και η πυξίδα, που υπήρχαν σε δύο περιπτώσεις στο Μέσα Βουνό, ενώ εμφανίζεται εδώ σε μια περίπτωση ο κρατήρας (**17E**).

Οι οστεοδόχοι που βρέθηκαν στα Δωδεκάνησα και πιο συγκεκριμένα στην Κω (Γ.4.1, **Καλογήρου-1**), την Ιαλυσό (Μάρμαρο: Γ.3.3.1, **43-45**, Τσιτσιμοίρη: Γ.3.1.5, **1**, Ανωάκια: Γ.3.1.8, **98** και **τάφος-1949**) και τη Βρουλιά της Ρόδου (Γ.3.3, **29**) είναι όλες αμφορείς, εκτός του τάφου από τη Βρουλιά, που ήταν χύτρα και περιείχε την καύση βρέφους. Δύο αμφορείς από Ιαλυσό είχαν ως πώμα χάλκινη φιάλη (Γ.3.1.5, **1** και Γ.3.1.8, **98**), ενώ ενδεχομένως και οι τρεις αμφορείς από το Μάρμαρο να είχαν ως πώμα μια οινοχόη.²⁵⁸ Οι διαστάσεις των αμφορέων κυμαίνονται από 0,40 έως 0,65μ. Οι αμφορείς περιείχαν τα καμένα οστά και, όπου υπήρχαν, τα κτερίσματα, εκτός του τάφου 1 από το οικόπεδο Τσιτσιμοίρη (Γ.3.1.5, **1**). Ο αμφορέας περιείχε τέφρα και ένα μεγάλο μέρος των κτερισμάτων, τα οποία έφεραν έντονα ίχνη καύσης. Μια κατακόρυφη οξειδωση στην κοιλιά του αγγείου θεωρείται ίχνος στήριξης ξίφους ή αιχμής.

Οι οστεοδόχοι από το Ριζάρη της πόλης της Χίου ήταν πίθοι (Δ.3.1, **4-6**, **εικ. 27**) ή πιθοειδείς αμφορείς (Δ.3.1, **1-3**, **7-8**), οι οποίες βρέθηκαν τοποθετημένες στο πλάι. Δύο περιείχαν χώμα, τέφρα και οστά (**4-5**), χωρίς κάποιο κτέρισμα, ενώ τα υπόλοιπα αγγεία είχαν από ένα ως τρία κτερίσματα. Μόνο σε μια περίπτωση (**3**), τα κτερίσματα τοποθετήθηκαν εκτός του αγγείου. Σε τρεις περιπτώσεις που αναφέρονται τα στόμια των αγγείων έκλειναν με τμήμα κεράμου (**1**), δύο πλάκες (**2**) και λίθο (**6**). Από την Άντισσα (Δ.4.1, **V.C./1-2**, **V.N./1**) και τη Μήθυμνα της Λέσβου (Δ.4.2, **D/1986.1-2**) οι πληροφορίες για τις οστεοδόχους είναι λιγοστές. Στον τάφο **V.C./1** από την Άντισσα πρόκειται για πίθο, ενώ γενικώς για τους τάφους της Άντισσας αναφέρεται πως τα αγγεία περιείχαν τα κτερίσματα, σκληρό χώμα και μια περίπτωση και στάχτη (**V.N./1**).

2. Τελετουργικό δευτερογενών καύσεων

Χώροι καύσης των νεκρών έχουν βρεθεί στο Μέσα Βουνό στη Σαντορίνη (B.5.1.1), καθώς και στα Τρία Δόντια στο Πυθαγόρειο στη Σάμο (Δ.2.1.1). Στο κεντρικό άνδηρο του νεκροταφείου στο Μέσα Βουνό (άνδηρο 3) βρέθηκαν δύο χώροι (**44**, **48**),²⁵⁹ που θεωρήθηκαν από τον Pfuhl ότι χρησίμευσαν για την τέλεση της πυράς των νεκρών του νεκροταφείου. Οι χώροι είναι λαξευμένοι στο βράχο και τμήμα των

²⁵⁸ D'Agostino 2006, 63.

²⁵⁹ Pfuhl 1903, 47-50 (χώρος **44**) και 52-53 (χώρος **48**).

πλευρών είναι επενδεδυμένα με λίθους. Στον χώρο **44**, πάνω σε στρώμα με λίθους βρέθηκε ένα στρώμα στάχτης που περιείχε οστά μικρών ζώων και λίγα καμένα όστρακα (στρώμα I). Ανάμεσα στους λίθους του υποστρώματος βρέθηκαν σφηνωμένα όστρακα μεγαλύτερων αγγείων καθώς και άκαυτα οστά μικρών ζώων. Λίγο πιο πίσω, προς την ανατολική πλευρά του χώρου, βρέθηκε ένα δεύτερο στρώμα καθαρής στάχτης, πάχους 0,40μ., κάλυπτε σχεδόν όλο το πλάτος του χώρου. Ήταν διπλό στρώμα (στρώμα Πα-β), με σχιστόλιθους με έντονα τα ίχνη της φωτιάς ανάμεσα στα δύο στρώματα. Σε αυτό δεν βρέθηκαν καθόλου οστά (ούτε ανθρώπων, ούτε ζώων), αλλά μόνο κεραμική καμένη και σε θραυσματική κατάσταση.²⁶⁰ Στον δεύτερο χώρο (**48**) βρέθηκαν δύο επάλληλα στρώματα στάχτης, πάνω σε υπόστρωμα λίθων, που διαχωρίζονταν με λίθους που είχαν έντονα ίχνη πυράς. Το υποκείμενο στρώμα είχε πάχος περίπου 0,10μ. και το υπερκείμενο 0,25μ. Και στα δύο στρώματα βρέθηκαν ξυλάνθρακες και καμένα όστρακα.²⁶¹ Το στρώμα I στον χώρο **44** παρουσιάζει τα χαρακτηριστικά των εναγιστικών πυρών του νεκροταφείου, και συνεπώς θα είχε ίδια χρήση.²⁶²

Τα επάλληλα στρώματα στάχτης από τους χώρους **44** και **48** παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά, όπως η ύπαρξη κεραμικής σε θραυσματική κατάσταση, η απουσία οστών, και οι πυρακτωμένοι λίθοι που χώριζαν τα στρώματα, ένδειξη πως είχε πραγματοποιηθεί πυρά στο σημείο αυτό. Τα χαρακτηριστικά αυτά απαντούν και σε άλλους χώρους, που έχουν ερμηνευτεί ως κρεματόρια, όπως ο χώρος Α στην Ελεύθερνα²⁶³ και δύο χώροι στο Καβούσι στην Κρήτη.²⁶⁴ Μια βασική διαφορά των πυρών από την Κρήτη είναι πως αυτοί περιείχαν οστά, έστω και σε ελάχιστες ποσότητες, που σημαίνει πως ένα μέρος του σκελετικού υλικού αφηνόταν στους χώρους της πυράς. Η απουσία του σκελετικού υλικού παρατηρείται και σε άλλες περιπτώσεις, όπως στον χώρο καύσης των νεκρών, που βρέθηκε στην Αμαθούντα στην Κύπρο.²⁶⁵ Την απουσία των ανθρωπίνων οστών ο Pfuhl την ερμήνευσε ως προσεκτική περισυλλογή των οστών από την πυρά.²⁶⁶ Θα μπορούσε, εναλλακτικά, να γινόταν κατά

²⁶⁰ Η κεραμική συνίσταται κατά το ένα ήμισυ περίπου από αγγεία κατανάλωσης υγρών (αγγεία πόσεως: σκύφοι, κύπελλο, κύλικα και σερβιρίσματος: πρόχοι και οινοχόες) και τροφίμων (πινάκια), ενώ κατά το άλλο ήμισυ από ελαιοδοχεία και μυροδοχεία (λήκυθοι, αρύβαλλοι και αλάβαστρα): Pfuhl 1903, 49-50.

²⁶¹ Ενός σκύφου, 3 στάμνων μικρού μεγέθους, ενός αμφορίσκου και 2 αρυβάλλων. Ακόμη βρέθηκαν 2 πήλινα διάτρητα αντικείμενα άγνωστης χρήσης (T47 και T48: Pfuhl 1903, 53, 221-222, εικ. 61-62 και 257). Ο Pfuhl υποθέτει ότι ίσως πρόκειται για εξαρτήματα αργαλειού.

²⁶² Pfuhl 1903, 48.

²⁶³ Σταμπολίδης 2001, 190-191.

²⁶⁴ Liston 1993, 45-46.

²⁶⁵ Χρήστου 2001, 204. Το νεκροταφείο στην Αμαθούντα είναι αδημοσίευτο.

²⁶⁶ Pfuhl 1903, 259.

διαστήματα καθαρισμός των πυρών από τα εναπομείναντα οστά και απόρριψη τους αλλού. Αν και ένας τέτοιος αποθέτης δε βρέθηκε από τον Pfuhl, η πιθανότητα της ύπαρξής του δεν μπορεί να αποκλειστεί, αν αναλογιστεί κανείς και το μικρό ποσοστό κεραμικής που βρέθηκαν στους χώρους **44** και **48**, καθώς και το γεγονός πως στο εσωτερικό των τάφων δε βρέθηκε καμένη κεραμική, που θα μπορούσε να προέρχεται από τους χώρους της πυράς των νεκρών. Τέλος, θα μπορούσε η μη εύρεση των οστών να οφείλεται εν μέρει σε διάλυση των οστών, π.χ. από τη βίαιη κατάσβεσή της πυράς με νερό ή χώμα, είτε ακόμη και λόγω επιτηδευμένης καταστροφής των οστών, που παρέμεναν στην πυρά, π.χ. με πάτημα.²⁶⁷

Στο νεκροταφείο στη θέση Τρία Δόντια στην αρχαία πόλη της Σάμου (Πυθαγόρειο) υπήρχαν εντός των ορίων των περιβόλων πυρές, που θεωρήθηκε πως ήταν ο χώρος καύσης των νεκρών, των οποίων τα κατάλοιπα στη συνέχεια τοποθετούνταν σε αγγεία σε κοντινή απόσταση. Αποκαλύφθηκαν συνολικά οκτώ πυρές (διαστάσεων 0,60x1,10, 2x1, 1,90x1,05, 2,50x1,10 και πάχους 0,17-0,30μ.). Περιείχαν άμμο, βότσαλα, πηλόχωμα, απανθρακωμένα ξύλα, οστά, θραύσματα αγγείων (κύπελλα, σκύφους και άλλα αγγεία πόσεως, οινοχόες, πυξίδες, κρατήρες, αμφορείς), πήλινα ειδώλια και κοσμήματα (πόρπες), σιδερένια και άλλα μεταλλικά αντικείμενα. Τα αγγεία ρίχονταν στην πυρά και με τέτοια δύναμη, που όστρακα έχουν βρεθεί και σε απόσταση 1,50μ. μακρύτερα από τα όρια της πυράς.²⁶⁸ Τα ξύλα φαίνεται πως τοποθετούνταν σε σειρές, όπως δείχνουν τα απανθρακωμένα κατάλοιπά τους. Πάνω σε μια πυρά βρέθηκε αύλακα εξαερισμού, που συνιστά ένα στενόμακρο αυλάκι με τοιχώματα από συμπαγή άμμο και λοξή κατεύθυνση και το οποίο κατέληγε με οπή στην επιφάνεια του εδάφους. Εκτιμάται πως η θερμοκρασία της πυράς ήταν υψηλή, λόγω της έντονης διάβρωσης των μεταλλικών αντικειμένων. Εντοπίστηκε και μια μικρότερη πυρά (1,10x0,60μ.), με απανθρακωμένα ξύλα, οστά ζώων και όστρακα, που θεωρήθηκε εναγιστική. Τα κατάλοιπα από τις νεκρικές πυρές ενδεχομένως να ρίχονταν σε έναν αποθέτη τέφρας.²⁶⁹ Πρόκειται για έναν ορθογώνιο χώρο (2x1μ.), που ορίζεται από τμήματα τριών κυκλικών περιβόλων και από τοιχάριο πρόχειρης κατασκευής με αργούς λίθους και ήταν στερεωμένος πάνω σε άμμο. Το στρώμα

²⁶⁷ Musgrave 2005, 248· Χατζηκωνσταντίνου 2019, 71-72.

²⁶⁸ Βιγλάκη-Σοφριανού 2004, 195.

²⁶⁹ Στην προκαταρκτική ανακοίνωση της ανασκαφής στο Αρχαιολογικό Δελτίο (Βιγλάκη-Σοφριανού 2000, 983) αναφέρονται παραπάνω από μια περιπτώσεις ορθογώνιων κατασκευών με αποθέτες τέφρας, ενώ σε μεταγενέστερες αναφορές (Βιγλάκη-Σοφριανού 2004, 194· Vigiaki 2012, 213· 2013, 21) αναφέρεται ένας αποθέτης τέφρας.

τέφρας, πάχους 0,55μ., ήταν γεμάτο από οστά ζώων, όστρεα, θραύσματα αγγείων (αμφορέων, κρατήρων και οينوχρών),²⁷⁰ καθώς και τμήματα χάλκινης πόρπης και θραύσμα γυάλινου αγγείου.

Ως προς το είδος του ξύλου που χρησιμοποιήθηκε για την καύση, ο Pfuhl για το Μέσα Βουνού παραθέτει την πληροφορία από τους εργάτες πως πρόκειται για ξύλο πεύκου.²⁷¹ Για την πραγματοποίηση της καύσης των νεκρών, που αποτελεί και την κύρια πρακτική ταφής τους, οι Θηραίοι ενδεχομένως να έκαναν εισαγωγή ξυλείας, που θα τη χρησιμοποιούσαν και για άλλες χρήσεις, όπως για παράδειγμα για οικοδομικούς σκοπούς.²⁷² Είναι πιθανό να προμηθεύονταν την ξυλεία από την Κρήτη, ένα νησί που, με βάση μεταγενέστερες φιλολογικές και επιγραφικές πηγές, έκανε εξαγωγή ξυλείας σε διάφορες περιοχές, συμπεριλαμβανομένων και της Αθήνας και της Δήλου.²⁷³ Η εμπορική σχέση των δύο νησιών υποδεικνύεται τόσο από τα εισηγμένα κρητικά αντικείμενα (κεραμική²⁷⁴ και μικροτεχνίας),²⁷⁵ όσο και από θηραϊκή κεραμική που έχει βρεθεί στην Κρήτη.²⁷⁶ Το ενδεχόμενο εισαγωγής ξυλείας σε Σαντορίνη από Κρήτη έχει συζητηθεί και για την Ύστερη Εποχή του Χαλκού.²⁷⁷

Με βάση των ανθρωπολογική μελέτη που έγινε για τα δύο πολυάνδρια προκύπτει πως οι θερμοκρασίες που αναπτύχθηκαν στην πυρά των νεκρών θα έφτασαν τους βαθμούς κατά τους οποίους πραγματοποιείται ασβεστοποίηση των οστών, καθώς σε κάθε καύση υπήρχαν οστά με λευκή απόχρωση της επιφάνειάς τους. Λόγω όμως του ότι στην πλειονότητα των περιπτώσεων, υπήρχαν και οστά που είχαν υποστεί μικρότερη θερμική μεταβολή (κοκκινωπή/καφέ, γκρι/μπλε ή γκρι απόχρωση) φαίνεται πως οι θερμοκρασίες που αναπτύσσονταν στις πυρές συνήθως δεν ήταν ομοιόμορφες.²⁷⁸ Το μεγαλύτερο ποσοστό των σκελετικών καταλοίπων, και από τα δύο

²⁷⁰ Τα όστρακα αυτά συγκολλώνται με άλλα τμήματα από την πυρά του περιβόλου 1 (Βιγλάκη 2004, 194).

²⁷¹ Pfuhl 1903, 273.

²⁷² Ενδεικτικά, Δήμου 2010, 59.

²⁷³ Chaniotis 1991, 100.

²⁷⁴ Coldstream 2008, 383· Kotsonas 2017, 21. Το σχήμα του θηραϊκού στάμνου θεωρείται ακόμη πως επηρεάστηκε από τον κρητικό πίθο (Coldstream 2008, 186).

²⁷⁵ Όπως είναι κάποια από τα δαιδαλικά ειδώλια που βρέθηκαν στο ιερό της Αφροδίτης στη Σελλάδα (Σιγάλας 2002), τα χάλκινα υποστατά των λεβήτων από το νεκροταφείο της Σελλάδας (Μέρος Β', 186, σημ. 249) ή ένα από τα χρυσά ελάσματα του τάφου 89 στο Μέσα Βουνό (Morris 1995, 136, αρ. 150).

²⁷⁶ Θηραϊκή κεραμική έχει βρεθεί σε αρκετές περιοχές της Κρήτης, στην Ελεύθερνα, την Κνωσό, το Βρόκαστρο, το Καβούσι, αλλά έχει επισημανθεί και επιρροή του θηραϊκού εργαστηρίου στην ντόπια παραγωγή, στην Άπτερα, την Ελεύθερνα και την Ίτανο (βλ. Kotsonas 2008, 270 με βιβλιογραφία· Αγγελετάκη 2020, 111).

²⁷⁷ Russell 1982, 97.

²⁷⁸ Βλ. για το θέμα αυτό και παραπάνω, στην ενότητα των πρωτογενών καύσεων (Α.1).

πολυάνδρια, συνιστούν τμήματα του κρανίου, της σπονδυλικής και των άκρων. Μετά ακολουθούν τμήματα κρανίου, δόντια, σπονδυλικής και άκρων και στη συνέχεια, κρανίου και άκρων. Πολύ λιγότερη αντιπροσώπευση έχουν οι περιπτώσεις που έσωζαν μόνο άκρα ή άλλες περιπτώσεις (δόντια, σπονδυλική, άκρα και σπονδυλική ή άκρα και κρανίο).²⁷⁹ Σε ορισμένες περιπτώσεις (όπως π.χ. στην ταφή **A31**), κατέστη δυνατό να διαπιστωθεί πως ο νεκρός καιγόταν με τους μαλακούς ιστούς,²⁸⁰ κάτι που έχει παρατηρηθεί και σε άλλες περιπτώσεις, όπως στην Τορώνη.²⁸¹

Τα καμένα οστά είχαν λιγότερο βάρος από ό,τι θα είχαν αρχικά, κατά τον Αγελαράκη, λόγω ταφονομικών παραγόντων (χημικές αλλαγές ή φυσικές αλλαγές, βιοαναμόχλευση από ζώντες οργανισμούς) που θα προκάλεσαν διάλυση των οστών ιδίως ορισμένων, όπως ενδοκρανιακές επιφάνειες που είχαν ήδη υποστεί μια βλάβη στην επιφάνειά τους, λόγω της καύσης.²⁸² Το βάρος των οστών από την Παροικιά κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα με αυτό από την Ελεύθερνα. Στην Ελεύθερνα όμως ένα ποσοστό των οστών αφήνεται στις νεκρικές πυρές (30 έως 350 γραμμάρια), αλλά η πληροφορία αυτή δεν είναι γνωστή για την Παροικιά, καθώς δεν έχουν βρεθεί οι πυρές.²⁸³ Πέραν τούτου, οι περιπτώσεις εκείνες στις οποίες η ποσότητα των οστών που τοποθετήθηκε στο αγγείο είναι εξαιρετικά μικρή (π.χ. τα 3 γραμμάρια) δεν μπορεί να δικαιολογηθεί μόνο από ταφονομικούς παράγοντες. Ο μικρός όγκος των οστών έχει επισημανθεί σε αρκετά νεκροταφεία με δευτερογενείς καύσεις, όπως την Κνωσό, το Λευκαντί και την Τορώνη,²⁸⁴ και θεωρήθηκε από τον Musgrave ως ένδειξη περιορισμένης μέριμνας για την περισυλλογή των οστών από τον χώρο της πυράς και την τοποθέτησή τους στην οστεοδόχο,²⁸⁵ σαν να πρόκειται περισσότερο για μια πράξη συμβολική. Επιπλέον, για τις περιπτώσεις εκείνες των νεκρών των πολυανδρίων που πέθαναν στη μάχη, καθώς δε γνωρίζουμε που πραγματοποιήθηκε η μάχη (ή μάχες) και κατ' επέκταση και η πυρά των νεκρών, ενδεχομένως να συνέβαλε και ο παράγοντας του βάρους της μεταφοράς των σκελετικών καταλοίπων στο χώρο της ταφής τους. Τέλος, σε ορισμένες περιπτώσεις από τα υπό μελέτη νησιά και πιο συγκεκριμένα, την

²⁷⁹ Agelarakis 2017, 41, 147, 190.

²⁸⁰ Agelarakis 2017, 301.

²⁸¹ Musgrave 2015, 246.

²⁸² Agelarakis 2017, 94, 141.

²⁸³ Agelarakis 2017, 142, 181. Το μικρότερο βάρος από μια καύση μετρήθηκε στα 3 γραμμάρια και το μεγαλύτερο στα 3.133,80 γραμμάρια, με ένα μέσο βάρος του σκελετικού υλικού να κυμαίνεται στα 575 γραμμάρια.

²⁸⁴ Musgrave 2005, 246-247.

²⁸⁵ Musgrave 2005, 248.

Αίγινα (Α.2.3, 27) και τη Νάξο (Γρόττα, Γ.2.1.1β, 1985/1, 1985/2) αναφέρεται μόνο η εύρεση στάχτης μέσα στα αγγεία και όχι και οστών.

Στην καύση Π15 (τετράγωνο Ζ/2), στο πολυάνδριο T105, ο μεγάλος αριθμός των οστών που διατηρήθηκε από τους τρεις άνδρες, που περιείχε ο αμφορέας, επιτρέπει να προσδιορίσουμε τον τρόπο τοποθέτησης των οστών εντός του αγγείου.²⁸⁶ Η καύση έγινε ταυτοχρόνως στην ίδια πυρά ή σε γειτονικές πυρές, Κατά την τοποθέτηση των οστών στην οστεοδόχο, ακολουθήθηκε μια αναλογία της ανατομίας του ανθρωπίνου σώματος και του σώματος του αγγείου, δηλαδή τα οστά των ποδιών τοποθετήθηκαν στη βάση του αγγείου, του κορμού στην κοιλιά, ακολουθούμενα από τα οστά των άνω άκρων με το κρανίο να τοποθετείται περίπου στο λαιμό του αγγείου. Μέσα στο αγγείο βρέθηκαν στάχτη, μικρότερα κομμάτια και φλούδες οστών, σκόνη από τα οστά, καθώς και καμένα (ή μερικώς καμένα) οστά ζώων, πιθανώς από αιματηρές προσφορές. Η πρακτική αυτή της τοποθέτησης των οστών, που κατέστη δυνατό να καταγραφεί στην Πάρο λόγω του πλήθους των οστών που διατηρήθηκαν, παρατηρείται και στην Ελεύθερνα, σε ορισμένους από τους αμφορείς του μνημείου Α1Κ1.²⁸⁷ Ο Αγελαράκης ερμήνευσε την πρακτική αυτή (επανα)στησίματος του ανθρωπίνου σώματος μέσα στο αγγείο, ως μια πράξη τιμητική προς τους νεκρούς πολεμιστές, με στόχο να μεταφερθούν «όρθιοι» στον Άδη.²⁸⁸ Εν τούτοις, η πρακτική της τοποθέτησης των οστών στο αγγείο, που ακολουθεί μια αναλογία των μερών του σώματος με αυτή του αγγείου, δηλαδή, τα άκρα κάτω, ο κορμός στο κέντρο και το κρανίο πάνω, δεν παρατηρείται μόνο στην Παροικιά και την Ελεύθερνα. Σε δύο νεκροταφεία της Τσεχίας, το ένα χρονολογούμενο από τον 13^ο αιώνα έως τον 5^ο αιώνα π.Χ. και το άλλο στη Ρωμαϊκή περίοδο, παρατηρήθηκε σε αρκετές οστεοδόχους η ίδια λογική τοποθέτησης των οστών.²⁸⁹ Αναλογιζόμενος επιπλέον κανείς τον εξαιρετικά χαμηλό σκελετικό όγκο, που βρέθηκε σε ορισμένους αμφορείς της Παροικιάς, φαίνεται πως τουλάχιστον σε αυτές τις περιπτώσεις, δε δόθηκε ιδιαίτερη μέριμνα για τη συλλογή οστών από όλα τα μέρη του σώματος, που στη συνέχεια θα μπορούσαν να

²⁸⁶ Ο αμφορέας αυτός αποτελεί έκθεμα του Αρχαιολογικού Μουσείου της Πάρου, Ζαφειροπούλου 2005, 73, εικ. 81 (αγγείο στα δεξιά)· Agelarakis 2017, 200, εικ. 56.

²⁸⁷ Agelarakis 2005, 65-66.

²⁸⁸ Agelarakis 2017, 201. Επισημαίνεται εδώ και πάλι πως ο Αγελαράκης, όπως και η Ζαφειροπούλου, αναφέρουν πως όλοι οι νεκροί των πολυανδρίων πέθαναν στη μάχη (ή τις μάχες, Agelarakis 2017, 11· Agelarakis και Zafeiropoulou 2017, 51, 58). Εν τούτοις στην ανθρωπολογική μελέτη των τριών ανδρών του Π15 δεν αναφέρει επιθανάτιο τραύμα για κανέναν από τους τρεις. Συνεπώς, πιθανώς να ήταν συνπολεμιστές με τους υπολοίπους, αλλά δεν προκύπτει από την ανάλυση των οστών πως σκοτώθηκαν σε μάχη.

²⁸⁹ Pankowská, Spěnáčková, Kašparová και Sneberger 2017, 150-152.

τοποθετηθούν με μια συγκεκριμένη λογική εντός του αγγείου. Συνεπώς και λόγω του ότι ο αμφορέας της καύσης **Π15** αποτελεί μεμονωμένο παράδειγμα, ακόμα κι αν ο τρόπος τοποθέτησης των οστών αποτελεί πράξη τιμής προς τους νεκρούς πολεμιστές, δεν υπάρχουν οι ενδείξεις πως πρόκειται για μια γενικευμένη πρακτική στα δύο πολυάνδρια.

Από τις 118 καύσεις, που περιείχαν τα δύο πολυάνδρια, τα οστά των 65 μόνο (55,09%) είχαν διατηρηθεί επαρκώς για να μπορεί να γίνει δυνατός ο εντοπισμός τραυμάτων. Από αυτές, οι 24 παρουσίασαν τραύματα, κυρίως στα άκρα, τον κορμό και λιγότερο στο κρανίο. Πολλά τραύματα είχαν προκληθεί από σύγκρουση στη μάχη και ήταν θανάσιμα. Μερικά άτομα ήταν βετεράνοι πολέμου, καθώς παρουσίασαν τραύματα επουλωμένα. Επιπλέον, από τους 118, οι μισοί περίπου είχαν παθήσεις (κυρίως οστεοαρθροπάθειες και σπονδυλοαρθροπάθειες του κορμού και των άκρων), που προκλήθηκαν από καταπόνηση του σώματος λόγω ενασχόλησης με απαιτητικές δραστηριότητες (όπως σήκωμα βάρους), συμπεριλαμβανομένων και αυτών που σχετίζονταν με την εργασία.²⁹⁰ Οι έφηβοι και οι νέοι-ενήλικες εμφανίζουν σε πολύ μικρό ποσοστό τέτοιου είδους παθήσεις.²⁹¹ Ακόμη, παραπάνω από τους μισούς άνδρες (58%) ήταν μυοσκελετικά ρωμαλέοι και ένα μεγάλο ποσοστό (37%) ήταν εύρωστοι και εμφάνισαν ταυτόχρονα σκελετικές αλλοιώσεις που αποτελούν ενδείξεις δύναμης και αντοχής σε απαιτητικές φυσικές δραστηριότητες, μεταξύ των οποίων θα ήταν και η στρατιωτική εκπαίδευση και συμμετοχή σε μάχες.²⁹²

Σε αντίθεση με τις άλλες δύο πρακτικές καύσης, στην περίπτωση της δευτερογενούς, δεν απαντούν καμένα κτερίσματα. Η κεραμική που βρέθηκε στο εσωτερικό των τάφων στη Σαντορίνη δεν εμφανίζει ίχνη καύσης, εκτός μιας μόνο εξαίρεσης από τη Σελλάδα (B.5.1.2, **66**).²⁹³ Τα αγγεία από το εσωτερικό των τάφων σώζονται συνήθως ακέραια, αλλά όταν είναι σε θραυσματική κατάσταση δεν μπορεί να αποκατασταθεί ολόκληρο το αγγείο.²⁹⁴ Οι λίγες περιπτώσεις που βρίσκονται καμένα όστρακα είναι στη Σελλάδα, σε εναγιστικές πυρές (B.5.1.2, **1970/1, 1970/3**) καθώς και στη θέση προσφορών που βρέθηκε κοντά στον τάφο **13** και στο Μέσα Βουνό, στις

²⁹⁰ Agelarakis 2017, 54-55, 152-155, 194-196.

²⁹¹ Agelarakis 2017, 152.

²⁹² Agelarakis 2017, 192-194· Agelarakis και Zafeiropoulou 2017, 60.

²⁹³ Dragendorff 1903, 126.

²⁹⁴ Εκτός από την περίπτωση του υστερογεωμετρικού θηραϊκού σκύφου της ταφής **4** του τάφου 10 (Pfuhl 1903, 24, 113, πίνακας XI.3).

θέσεις προσφορών. Στο Μέσα Βουνό έχουν βρεθεί πυρές και στο εσωτερικό των τάφων, όμως δεν αναφέρεται η ύπαρξη οστράκων. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως π.χ. στον τάφο **53**, ενδεχομένως η στάχτη να μεταφέρθηκε από την παρακείμενη θέση προσφορών. Εκτός των δύο αυτών νεκροταφείων, μόνο το «φονευμένο» ξίφος από τον τάφο **7** στη Σαλαμίνα αποτελεί περίπτωση αντικειμένου που είναι πιθανό να είχε ριχτεί στην πυρά του νεκρού.

Εάν για τις υπόλοιπες περιοχές η απουσία καμένων κτερισμάτων δεν οφείλεται σε παράλειψη στην ανασκαφική αναφορά, τότε φαίνεται πως συνήθως δε γινόταν μεταφορά της κεραμικής από τον χώρο της πυράς του νεκρού στον χώρο της ταφής του. Το γεγονός πως τα αγγεία από το εσωτερικό των τάφων δεν ήταν καμένα, σημαίνει πως αποτελούν κατάλοιπα δρώμενων που θα γίνονταν κατά τη διάρκεια της ταφής, και όχι της καύσης. Στην περίπτωση των τάφων με τις πολλαπλές ταφές από τη Σαντορίνη, θα αποτελούν κατάλοιπα τελετουργιών μεταγενέστερων της ταφής, καθώς οι τάφοι ανοίγονταν ξανά για την εναπόθεση επόμενης ταφής. Η εύρεση μη καμένης κεραμικής παρατηρείται σε δευτερογενείς καύσεις και άλλων περιοχών, όπως της Αγοράς,²⁹⁵ της Κνωσού,²⁹⁶ τη Τορώνης ή των Πιθηκουσσών. Ο Buchner για τις Πιθηκούσες θεωρεί πως μετά το τελετουργικό της καύσης συγκέντρωναν την κεραμική σε κάποιον άλλο χώρο του νεκροταφείου.²⁹⁷ Στην περίπτωση της Τορώνης, σε άλλες οστεοδόχους έχουν βρεθεί καμένα όστρακα, ενώ σε άλλες καθόλου. Ο Papadopoulos συσχετίζει αυτή τη διαφοροποίηση με το βαθμό εγγύτητας των χώρων των τάφων στους χώρους της πυράς των νεκρών, θεωρώντας πως η τοποθέτηση καμένων οστράκων στην οστεοδόχο αποτελεί ένδειξη πως η πυρά του νεκρού βρισκόταν σχετικά κοντά με τον χώρο ταφής του.²⁹⁸ Στις ταφές, τέλος, δευτερογενούς καύσης από την Ερέτρια δεν έχει βρεθεί καθόλου κεραμική, πλην δύο περιπτώσεων, που πρόκειται για όστρακα.²⁹⁹

Οστά ζώων βρέθηκαν στα δύο πολυάνδρια στην Παροικιά, στα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Σαντορίνης, καθώς και σε δύο μεμονωμένες περιπτώσεις στη Γρόττα (B.2.1.1β, **1985/2**) και τη Σάμο (Δ.2.1.1, περίβολος **2**).³⁰⁰ Τα οστά ζώων στο

²⁹⁵ Papadopoulos 2017, 617.

²⁹⁶ Cavanagh 1996, 667. Η πλειοψηφία των κτερισμάτων στις δευτερογενείς καύσεις στην Κνωσό δεν είναι καμένα.

²⁹⁷ Ridsway 2000 (ελληνική μετάφραση), 98-99.

²⁹⁸ Papadopoulos 2005, 383.

²⁹⁹ Blandin 2007, II: 44, πίν. 66.1 και 48, πίν. 91.1.

³⁰⁰ Τα οστά ζώων που βρέθηκαν στον περίβολο **2** ήταν στην περιφέρεια του λάκκου της πυράς του νεκρού, που περιέκλειε ο περίβολος (Μέρος Β', 312). Το νεκροταφείο των περιβόλων στα Τρία Δόντια στην αρχαία πόλη της Σάμου παραμένει αδημοσίευτο.

νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό στη Σαντορίνη είναι κυρίως καμένα και βρίσκονται στις θέσεις των εναγιστικών προσφορών (Κεφάλαιο 3.3). Πρόκειται κυρίως για οστά αιγοπροβάτων, βοοειδών, γουρουνιών και κουνελιών. Συνήθως συνιστούν οστά από τον μηρό του ζώου, αλλά συχνά και από το κεφάλι. Σε λίγες περιπτώσεις έχουν βρεθεί και στο εσωτερικό των τάφων, μέσα ή δίπλα σε κάποια οστεοδόχο τα οποία όμως δεν είναι καμένα.³⁰¹ Τα οστά ζώων δε φαίνεται να αποτελούν κατάλοιπα γευμάτων που θα διεξάγονταν στο χώρο του νεκροταφείου, καθώς τα χειροποίητα μαγειρικά σκεύη είναι ελάχιστα και επί πλέον σε πολύ λίγες περιπτώσεις σώζεται ένα πλήρες σύνολο αγγείων κατάλληλων για μια τέτοια διαδικασία. Η πιο χαρακτηριστική από τις περιπτώσεις αυτές είναι το σύνολο των αγγείων, που βρέθηκε γύρω από μια ταφή σε μια γωνία του τάφου 89 (ταφή **89.7**). Εντός της οστεοδόχου βρέθηκαν ορισμένα τμήματα πινακίου και άκαυτο οστό από αρνί. Μπροστά από την οστεοδόχο βρέθηκαν μια σειρά από αγγεία: ένας αναποδογυρισμένος κρατήρας, δίπλα του ήταν ένας αμφορέας που περιείχε τρία ληκύθια, δύο κύπελλα, ειδώλια, αστραγάλους και όστρεα.³⁰² Πάνω στον αμφορέα υπήρχε το πώμα του. Δίπλα σε αυτόν τον αμφορέα υπήρχε ένας δεύτερος αμφορέας και μια πρόχου που περιείχαν μόνο χώμα και πιθανότατα περιείχαν βρώσιμες προσφορές. Ακόμη δεν προσδιορίζεται αν τα οστά των ζώων είναι μερικώς καμένα ή μαγειρεμένα (περίπτωση γεύματος). Τέλος, κατάλοιπα προσφοράς τροφής θεωρούνται τα όστρακα σαλιγκαριών που βρέθηκαν στην οστεοδόχο της ταφής **39.6**.³⁰³ Στο νεκροταφείο της Σελλάδας τα οστά ζώων σπανίζουν. Βρέθηκαν στην εναγιστική θέση προσφορών (Κεφάλαιο 3.3), καθώς και σε δύο μόνο καύσεις (**1970/1** και **1970/3**). Η οστεοδόχος, τέλος, της ταφής **17F** περιείχε όστρεο.

Στα δύο πολυάνδρια στην Παροικιά οστά ζώων βρέθηκαν στα περισσότερα αγγεία (σε 50 από τα 79).³⁰⁴ Τα περισσότερα που βρέθηκαν στο μεγάλο πολυάνδριο (**T144**), ήταν καμένα, αλλά υπήρχαν και ορισμένα μη καμένα. Βρέθηκαν αρκετά οστά αιγοπροβάτων, θηλαστικών, ενός πουλιού, όχι καμένο (στη χάλκινη κύλικα του **A2**), καθώς και όστρεα (**A4**). Ακόμη, οστά εντόμων, τρωκτικών και μικρών χερσαίων γαστρόποδων, τα οποία δεν θεωρεί ο Αγελαράκης μέρος της ταφικής διαδικασίας, αλλά

³⁰¹ Πιο συγκεκριμένα, στις ταφές **12.8** (μηριαίο οστό μοσχαριού), **89.5** (απροσδιορίστου είδους), **89.7** (μηριαίο οστό αρνιού, μαζί με όστρεα και αστραγάλους) και **116.2** (οστά βοοειδών και κριαριού). Οστά ζώων, καμένα και μη καμένα έχουν βρεθεί και σε εγχυτρισμούς (βλ. συνοπτικά, Pfuhl 1903, 268-269). ³⁰² Τα όστρεα (conus), μαζί με αστραγάλους, θεωρήθηκαν από τον Pfuhl ως αντίπαλα πόνια (Pfuhl 1903, 74, 240).

³⁰³ Pfuhl 1903, 240.

³⁰⁴ Agelarakis 2017, 59-60 (**T144**), 156-157 (**T105**).

πως εισήλθαν στο πολυάνδριο σε επόμενη χρονική στιγμή, ενδεχομένως από τις ρωγμές που παρατηρήθηκαν στις πλάκες της κάλυψης του τάφου.³⁰⁵ Σε αντίθεση με τον **T144**, στο μικρό πολυάνδριο (**T105**) βρέθηκαν κυρίως καμένα οστά αιγοπροβάτων, καθώς και όστρεα.³⁰⁶ Σε μια περίπτωση τα όστρεα ήταν καμένα (**Π22**, τετράγωνο Z/2-3), που σημαίνει πως είχαν ριχτεί στην πυρά του νεκρού.³⁰⁷ Οστά εντόμων και χερσαίων γαστρόποδων βρέθηκαν και στο μικρό πολυάνδριο και θεωρήθηκαν ομοίως μεταγενέστερες «παρεισφρήσεις» στον τάφο. Προσφορά τροφής, τέλος, αποτελούσαν και οι απανθρακωμένοι καρποί σύκων που βρέθηκαν σε Νίσυρο (**Α1**) και Σάμο.³⁰⁸

Εναγιστικές πυρές έχουν βρεθεί στα περισσότερα νεκροταφεία με δευτερογενείς καύσεις. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση, όπου και μπορεί κανείς να παρακολουθήσει επαρκώς την πρακτική του εναγισμού είναι το νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό (Κεφάλαιο 2, Δ.1). Στο νεκροταφείο αυτό, οι εναγισμοί στις θέσεις προσφορών συνδέονται χρονικά με τη διαδικασία της ταφής και ενδεχομένως να τελούνταν και μετά την ολοκλήρωση αυτής. Σε ορισμένες περιπτώσεις ενδέχεται κατάλοιπα (στάχτη, γκρι χώμα) των εναγιστικών πυρών από τις θέσεις προσφορών να μεταφέρθηκαν στο εσωτερικό των τάφων και να τοποθετήθηκαν κάτω ή γύρω από τις οστεοδόχους (Κεφάλαιο 3.3). Εναγιστικές πυρές έχουν βρεθεί ακόμη στη Σελλάδα, την Παροικιά, τη Νάξο (Τσικαλαριό, Γρόττα, Μητρόπολη), τη Σάμο και ενδεχομένως και στη Χίο.³⁰⁹ Με βάση τη θέση των πυρών σε σχέση με τον τάφο με τον οποίο σχετίζονται γίνεται αντιληπτό πως η τέλεσή τους έπεται της ταφής του νεκρού.³¹⁰ Στην περίπτωση της Μητρόπολης η πρακτική των εναγισμών συνεχίζεται και σε χρονικό διάστημα που εκτείνεται πέραν της χρήσης του νεκροταφείου ως χώρο ταφής, όπου εκεί τα δρώμενα παίρνουν το χαρακτήρα προγονικής λατρείας. Τέλος, η εναγιστική πυρά της θέσης προσφορών, που βρέθηκε κοντά στον τάφο **13** στη Σελλάδα ενδεχομένως να σχετίζεται

³⁰⁵ Agelarakis 2017, 60, σημ. 95.

³⁰⁶ **Π9**, τετράγωνο E/4 (*turritella mediterranea*), **Π27**, τετράγωνο Z/2-3 (bivalve), **Π22**, τετράγωνο Z/2-3 και **Π18**, τετράγωνο Z/2 (*turritella mediterranea*).

³⁰⁷ Το γεγονός αυτό κατά τον Αγελαράκη αποτελεί ένδειξη πως η πυρά του νεκρού ίσως να έγινε στην ακτή, ή να είχε μεταφερθεί στην πυρά άμμος από την ακτή (Agelarakis 2017, 374). Όμως το είδος του όστρεου δεν προσδιορίζεται, αν δηλαδή συγκαταλέγεται σε όστρεα που απαντούν σε ακτή. Στο νεκροταφείο της Τορώνης, έχουν βρεθεί όστρεα τέτοιου είδους (*Columbella* και άλλα μικρά θαλάσσια γαστρόποδα), μαζί με βότσαλα σε κάποιες από τις πυρές των νεκρών και θεωρήθηκε πως οι πυρές αυτές είχαν πραγματοποιηθεί στην ακτή (Ruscillo 2005, 336).

³⁰⁸ Vigiaki 2012, 213.

³⁰⁹ Η διάκριση της εναγιστικής πυράς από τη νεκρική δεν είναι πάντα δυνατή, όπως συμβαίνει για την περίπτωση της πυράς στη Χίο (Κοντολέων 1952, 528), αλλά και κάποιες από τις πυρές στο Τσικαλαριό και τη Σελλάδα (Κεφάλαιο 3.3).

³¹⁰ Στην περίπτωση της Σάμου αναφέρεται απλώς η εύρεση εναγιστικής πυράς, χωρίς να διευκρινίζεται η θέση της.

με την περισυλλογή προσφορών από το νεκροταφείο και την τοποθέτησή τους στη θέση αυτή. Λόγω της χρονολόγησης των ευρημάτων της θέσης που συμπίπτει με την περίοδο παύσης του νεκροταφείου, είναι πιθανό η τέλεση του εναγισμού να έγινε προς τιμήν ενός αριθμού νεκρών και να σηματοδοτούσε την παύση χρήσης του χώρου ως μέρος ταφής.

Α. Καύσεις αδιευκρίνιστου τύπου

Υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις για τις οποίες δεν είναι ξεκάθαρο η πρακτική ταφής. Πολλές από αυτές έχουν βρεθεί σε λάκκο, ενώ για ένα σημαντικό μέρος οι πληροφορίες που είναι διαθέσιμες δε γνωστοποιούν ούτε τον τύπο του τάφου.

Αδιευκρίνιστης πρακτικής ταφής εντός λάκκων είναι από τη Νάξο (Νότιο Νεκροταφείο, Β.2.1.2, Αγία Παρασκευή-**1935/1**), την Κίμωλο (Β.3.1, **1964-2** και **1964-3**)³¹¹ και την Ιαλυσό της Ρόδου (Μάρμαρο: Γ.3.1.1, **1** και **22**,³¹² Δάφνη: Γ.3.1.7, **94**).³¹³ Ο τάφος **1935/1** από τη Νάξο βρέθηκε διαταραγμένος και δεν υπάρχει περιγραφή του τάφου. Στους δύο τάφους της Κιμώλου έχουν βρεθεί ίχνη πυράς μέσα στο λάκκο μαζί με όστρακα, όμως δεν επαρκούν για τον ασφαλή προσδιορισμό του είδους της καύσης σε πρωτογενή. Οι δύο τάφοι από το Μάρμαρο της Ιαλυσού αποτελούν τους μόνους τάφους με καύσεις αυτής της περιόδου και έτσι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την πρακτική, καθώς επιπλέον δεν προκύπτει η πληροφορία από τη δημοσίευση. Ο τάφος **51** από το Μάρμαρο είναι ένας λάκκος με γωνιακές κοιλότητες και παρόλο που δε διευκρινίζεται η πρακτική ταφής, το πιθανότερο είναι, με βάση τους υπόλοιπους τάφους ίδιου τύπου να πρόκειται για πρωτογενή καύση.

Ένας κιβωτιόσχημος τάφος που βρέθηκε στον περίβολο **13** του Τσικαλαριού της Νάξου (Β.2.2) ήταν συλημένος και δεν αναφέρονται οστά εντός του. Ακόμη στον περίβολο **5** από το ίδιο νεκροταφείο αναφέρεται η εύρεση τεσσάρων πυρών εντός του περιβόλου, χωρίς να διευκρινίζεται αν πρόκειται για ταφικές μόνο πύρες ή/και εναγιστικές. Ενδεχομένως ο περίβολος να περιείχε περισσότερες της μιας καύσης.

Τέλος, δεν υπάρχει η δυνατότητα διευκρίνησης τόσο του τύπου του τάφου, όσο και της πρακτικής ταφής για επτά τάφους από τη Ρόδο (Ακρόπολη Καμίρου: Γ.3.2.1, **80** και **85 (5)**, Κεχράκι Καμίρου: Γ.3.2.3, **31 (31)**, **32 (32)**, **33 (33)**, **34 (34)** και Μάσαρη Μαλώνα: Γ.3.6) και δύο από τη Νάξο (Πλίθος, Βόρειο Νεκροταφείο Νάξου: Β.2.1.1α, Οικόπεδο Αξαόπουλου, τετράγωνο Δ, αμφορέας **Π1** και τάφος **19**). Για τους τάφους από την Κάμιρο και τη Μάσαρη Μαλώνα αναφέρονται μόνο τα κτερίσματα. Οι πληροφορίες για τους τάφους από τη Νάξο αντλούνται μόνο από την ανθρωπολογική μελέτη, όπου και δεν αναφέρεται το είδος της πρακτικής και τύπος τάφου.

³¹¹ Διαστάσεις τάφων, 0,56x0,46x0,66 και 1,20x1x0,40 αντιστοίχως.

³¹² Ο τάφος **1** έχει διαστάσεις 1,70x1μ. και ο **22** έχει μήκος 1,60μ.

³¹³ Διαστάσεις, 0,30x0,40μ.

Ε. Γενικές παρατηρήσεις

Ως προς τη χρονική συνύπαρξη ή όχι των τριών πρακτικών καύσης, αυτή παρατηρείται για την πρωτογενή καύση και την πρωτογενή με οστεοδόχο. Η συνύπαρξη των δύο κύριων μορφών καύσης, της πρωτογενούς και της δευτερογενούς δεν παρατηρείται όμως δεν αποκλείεται η εικόνα αυτή να οφείλεται στην αποσπασματικότητα της έρευνας, αλλά και της δημοσίευσης των πληροφοριών, καθώς δημοσιευμένα νεκροταφεία και όχι μεμονωμένες περιπτώσεις τάφων έχουμε μόνο από τη Σαντορίνη και τη Ρόδο.

Η πρωτογενής καύση απαντά κυρίως στα Δωδεκάνησα (Ρόδος, Κως, Αστυπάλαια) και σε ελάχιστα από τα υπόλοιπα νησιά (Νάξος, Αμοργός, Σαντορίνη, Σάμος), ενώ σε κάποια από αυτά τα νησιά συνυπάρχει με την πρωτογενή καύση με οστεοδόχο (Νάξος, Σαντορίνη, Αμοργός, Αστυπάλαια, Κως). Αντιθέτως, η δευτερογενής καύση απαντά στα νησιά όπου δε συνηθίζεται η πρωτογενής καύση, δηλαδή στα νησιά του Αργοσαρωνικού, στο Ανατολικό Αιγαίο, και τις Κυκλάδες. Στα Δωδεκάνησα, οι περιπτώσεις δευτερογενών καύσεων αφορούν είτε πρώιμες ταφές (Ανωάκια, Μάρμαρο), είτε αποσπασματικά ευρήματα (οικόπεδο Τσιτσιμοίρη/Ιαλυσός), είτε περιπτώσεις που ενδεχομένως να διαφοροποιούνται ως προς το κριτήριο της ηλικίας (Βρουλιά, καύση βρέφους).

Τα δύο κύρια είδη καύσης διαφοροποιούνται και ως προς ορισμένους τύπους τάφου, καθώς και ως προς τον αριθμό των νεκρών που υπήρχαν σε κάθε τάφο. Με εξαίρεση την ιδιαίζουσα περίπτωση των πρωτογενών καύσεων της Βρουλιάς, καύσεις με πολλαπλές ταφές απαντούν μόνο στις δευτερογενείς καύσεις της Σαντορίνης, της Κιμώλου και της Παροικιάς. Αναφορικά με τον τύπο του τάφου, ο απλός λάκκος είναι τύπος κοινός και για τις δύο πρακτικές (**γράφημα 2.5**). Ο κιβωτιόσχημος, αν και γενικώς δε συνδέεται με ταφές καύσης, όπου απαντά πρόκειται για δευτερογενή καύση, ενδεχομένως λόγω του ότι η επιμελημένη κατασκευή των κτιστών τοιχωμάτων του να αλλοιωνόταν από την επίδραση της φωτιάς, αν η νεκρική πυρά τελούνταν εντός του τάφου. Ο λάκκος με τις γωνιακές κοιλότητες, του οποίου η κατασκευή έχει συνδεθεί με τις ανάγκες της πρωτογενούς καύσης (καλός εξαερισμός ή/και υποδοχή νεκρικής κλίνης κατά περιπτώσεις), απαντά σε τάφους αυτής της πρακτικής. Οι τάφοι με τις γωνιακές κοιλότητες στις δευτερογενείς καύσεις της Κιμώλου είναι διαφορετικού τύπου και θεωρείται πως εξυπηρετούσαν στην υποδοχή κτερισμάτων. Ο τύπος του

θαλαμοειδούς συνδέεται με τις δευτερογενείς καύσεις της Αίγινας και της Σαντορίνης. Η χρήση του λαξευτού θαλαμοειδούς τάφου στην Αίγινα ανάγεται στη Μυκηναϊκή περίοδο, ενώ ο τύπος της Σαντορίνης παρουσιάζει ομοιότητες με παραδείγματα από την Κρήτη.

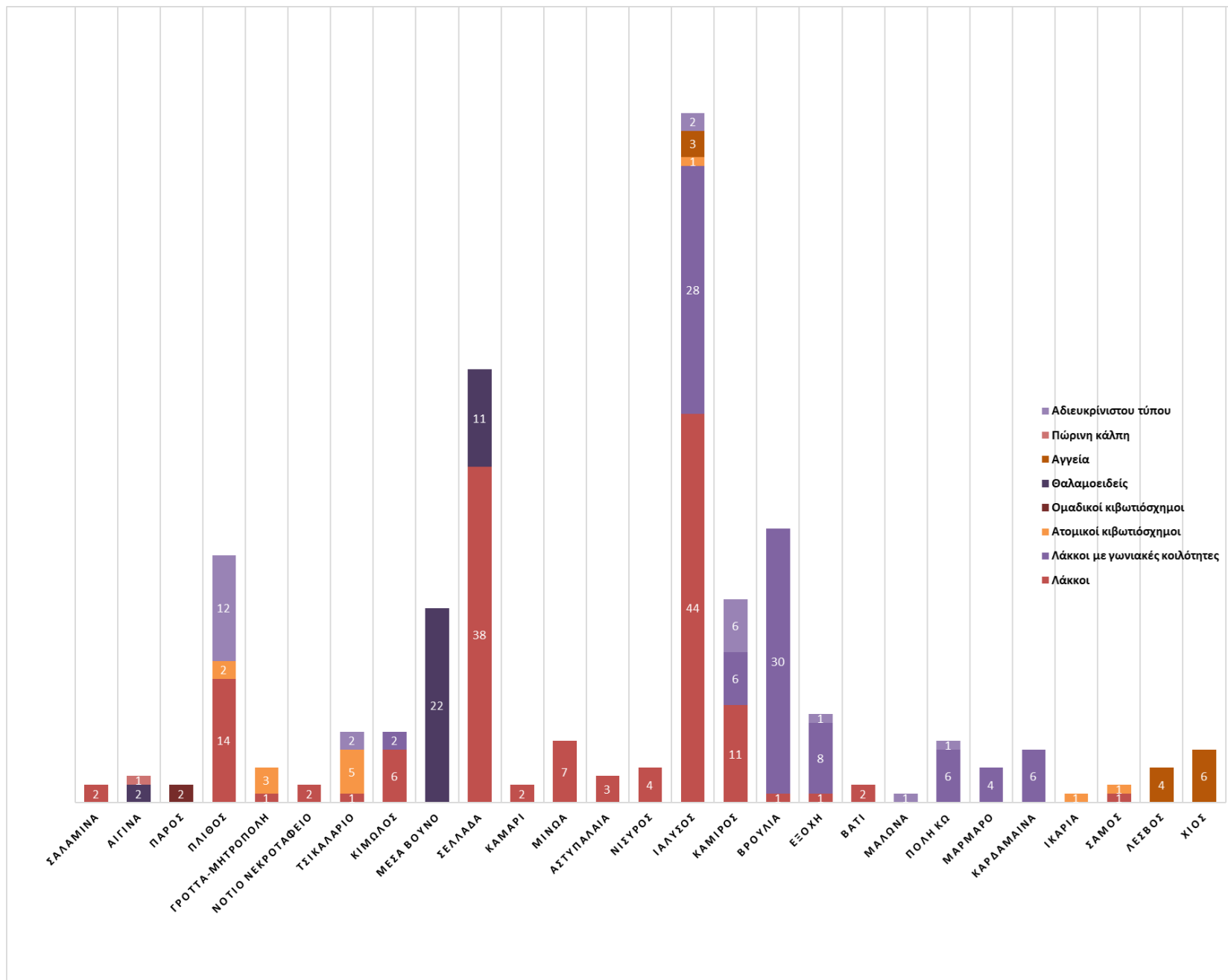
Με βάση όσα επισημάνθηκαν στις προηγούμενες ενότητες φαίνεται πως, με εξαίρεση τα ανθρώπινα οστά, δεν γινόταν συνήθως περισυλλογή άλλων αντικειμένων από την πυρά του νεκρού για να τοποθετηθούν στο χώρο ταφής τους. Πέραν του γεγονότος ότι στις δευτερογενείς καύσεις, τα αγγεία κατά κανόνα δεν είναι καμένα, απαντούν και σε μικρότερο ποσοστό από ό,τι στις πρωτογενείς καύσεις, αν και οι δευτερογενείς καύσεις υπερτερούν αριθμητικά έναντι των υπολοίπων. Τα υλικά κατάλοιπα των δευτερογενών καύσεων σχετίζονται κυρίως με όσα συνέβησαν κατά την ταφή του νεκρού (ή σε επόμενες χρονικές φάσεις) και όχι τόσο με την καύση του, συνεπώς με μικρότερο αριθμό δραστηριοτήτων, συγκριτικά με τις πρωτογενείς καύσεις. Για αυτό το λόγο απαντούν λιγότερο συχνά αγγεία που περιείχαν έλαια για τη μείωση της δυσσομίας από την καύση του σώματος, λάδι για την ενδυνάμωση της φωτιάς, καθώς και υγρά (νερό, κρασί) για την κατάσβεση της πυράς. Δύο κατηγορίες αγγείων μόνο υπερτερούν αριθμητικά στις δευτερογενείς καύσεις και πρόκειται για τα αγγεία μεταφοράς/αποθήκευσης, καθώς και τα μαγειρικά. Η χρήση των αγγείων μεταφοράς/αποθήκευσης (Κεφάλαιο 4, 1.5) στις δευτερογενείς καύσεις, κατά περιπτώσεις μπορεί να είναι διαφορετική από αυτή που είχαν στις πρωτογενείς καύσεις. Στα νεκροταφεία στο Τσικαλαριό και το Μέσα Βουνό μπορεί να χρησίμευαν για την υποδοχή προσφορών (υγρών ή στερεών) ή άλλων αγγείων με προσφορές, όμως για κάποια δεν αποκλείεται να ήταν και αγγεία εγχυτρισμών. Στο νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό μάλιστα βρέθηκαν περίπου τα μισά αγγεία αυτής της κατηγορίας από το σύνολο των υπό μελέτη καύσεων (πίν. 7). Στις πρωτογενείς καύσεις, όπως έχει ήδη αναφερθεί η χρήση των αγγείων αυτών ενδεχομένως να σχετίζεται με το περιεχόμενό τους (χώμα, νερό), που θα είχε χρησιμοποιηθεί για την κατάσβεση της πυράς. Όπως με τα αγγεία αποθήκευσης/μεταφοράς, αρκετά από τα μαγειρικά αγγεία έχουν βρεθεί στο Μέσα Βουνό, όπου η συνήθης χρήση τους είναι ως πόμα της οστεοδόχου.

Ο μικρός όγκος των οστών επισημαίνεται και για τις περιπτώσεις που έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά (Παροικιά, Πλίθος, Κως) και οι οποίες αποτελούν παραδείγματα και από τις τρεις πρακτικές καύσης. Η συρρίκνωση των οστών και γενικότερα η μικρή ποσότητα εν μέρει οφείλεται σε ανθρώπινη παρέμβαση πριν την

τελική ταφή τους, όταν ακόμα τα οστά λόγω της καύσης είναι ιδιαίτερος εύθριπτα (π.χ. «βίαιο» σβήσιμο της φωτιάς με νερό, χώμα), αλλά ακόμη και σε ταφονομικούς παράγοντες. Για την τοποθέτηση όμως των οστών στην οστεοδόχο (είτε στην πρωτογενή με οστεοδόχο, είτε στη δευτερογενή) δεν γινόταν ενδελεχή περισυλλογή των καταλοίπων από την πυρά και οι λόγοι μπορεί να είναι πρακτικοί ή/και συμβολικοί, όπως έχει επισημανθεί για την Τορώνη³¹⁴ και το Καβούσι.³¹⁵ Στην Πλίθο φαίνεται πως τοποθετούνταν στο αγγείο τα μέρη εκείνα που βρίσκονταν πιο μακριά από την εστία της πυράς, θα είχαν κρυώσει πιο γρήγορα και γι' αυτό και θα ήταν και πιο εύκολη η περισυλλογή τους. Ένα μέρος των νεκρών από τα πολυάνδρια της Παροικιάς θα είχαν πεθάνει και καεί εκτός του νησιού και συνεπώς ο μικρός σκελετικός όγκος μπορεί να δικαιολογηθεί και από τον παράγοντα της απόστασης. Στο ίδιο νεκροταφείο, ο τρόπος τοποθέτησης των οστών των τριών ανδρών της καύσης **Π15** ενδεχομένως να αποτελεί τιμητική πράξη προς τους νεκρούς πολεμιστές, αλλά αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση.

³¹⁴ Musgrave 2005, 246, 291, 300, 312· Papadopoulos 2005, 134, 150-151.

³¹⁵ Liston 2007, 65.

Γράφημα 2.5. Τύποι τάφων ανά νησί ή νεκροταφείο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3

Περίβολοι, σήμανση και εναγιστικά τελετουργικά

1. Περίβολοι

Στην ενότητα αυτή εξετάζονται οι περιπτώσεις περικλείσεως τάφων εντός ταφικών περιβόλων, καθώς και περιπτώσεις τύμβων. Ταφικοί περίβολοι βρέθηκαν στη Νάξο, σε όλες τις θέσεις του Βόρειου Νεκροταφείου (B.2.1.1α και B.2.1.1β), καθώς και στο Τσικαλαριό (B.2.2), στη Μινώα Αμοργού (B.6.1), σε έναν τάφο στις Παπά τις Λούρες στην Κάμιρο της Ρόδου, Γ.3.2.2, 12 (16), στα Τρία Δόντια στη Σάμο (Δ.2.1.1). Τέλος, ρόλο ταφικού περιβόλου ενδεχομένως να είχε ο τοίχος που βρέθηκε στην Πλάτσα Δαφνίου στην Ιαλυσό (Γ.3.1.7). Έχουν αποκαλυφθεί κατάλοιπα τύμβου στη Μητρόπολη της Νάξου (B.2.1.1β), σε δύο από τους περιβόλους στο Τσικαλαριό (B.2.2) και στα Τρία Δόντια στη Σάμο (Δ.2.1.1). Εικάζεται πως τύμβος κάλυπτε τους περιβόλους στη Μινώα της Αμοργού (B.6.1) και τον τάφο **12 (16)** από τις Παπά τις Λούρες στην Κάμιρο (Γ.3.2.2). Κατάλοιπα τύμβου ακόμη έχουν επισημανθεί σε συσχέτιση με τους τάφους από το οικόπεδο Λα(γ)ού στην Ιαλυσό της Ρόδου (Γ.3.16), χωρίς όμως να υπάρχει αναφορά για ύπαρξη περιβόλου. Τέλος, έχει βρεθεί νεκροταφείο τύμβων στην Ικαρία (Δ.1.1) χωρίς όμως να υπάρχει κάποια περιγραφή αυτών. Η παρουσίαση γίνεται ανά νησί, ακολουθώντας την ίδια σειρά με αυτή του καταλόγου, επειδή σε ορισμένες περιπτώσεις συγκεντρώνονται παραπάνω από ένα από τα εν λόγω αντικείμενα ή γνωρίσματα.

Στη Νάξο, αναφέρεται πως οι τάφοι στην Πλίθο στο Βόρειο Νεκροταφείο της Χώρας (B.2.1.1α), μετά το τέλος της ταφικής διαδικασίας, εντάσσονται σε περιβόλους (σχ. 7, εικ. 29). Καθώς όμως πάνω στους τάφους εδράζονταν και ελληνιστικοί ή ρωμαϊκοί τοίχοι, όπως στην περίπτωση του τάφου **Κουφοπούλου 1**, η απόδοση, τουλάχιστον όλων, των περιβόλων στη Γεωμετρική περίοδο παραμένει επισφαλής μέχρι την τελική δημοσίευση του νεκροταφείου.

Στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο κατασκευάζονται περίβολοι στη Μητρόπολη (B.2.1.1β) που περικλείουν τους τάφους που βρέθηκαν σκαμμένοι στα

μυκηναϊκά ερείπια.³¹⁶ Πολλές φορές στους περιβόλους παρατηρούνται και λίθοι ως σήματα (**εικ. 34**). Στα νότια του χώρου και στην περιοχή της εισόδου προς αυτόν, ο σωρός από μεγάλες αποστρογγυλεμένες πέτρες (εξωτερικής διαμέτρου 2,30μ. και ύψους 0, 50μ.) θα είχε λειτουργήσει ως σήμα. Από την Πρώιμη έως την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο γίνεται ανακατασκευή των περιβόλων, που συνδυάζεται με την εμφάνιση κατασκευών που σχετίζονται με κατάλοιπα δρώμενων προς τιμήν των νεκρών και τα οποία θα συζητηθούν σε επόμενη ενότητα (**σχ. 9**). Στο τέλος της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου οι περίβολοι καλύπτονται από έναν χαμηλό ελλειψοειδή τύμβο (ύψους 0,50μ.-0,80μ., διαμέτρου 20μ.) που δημιουργήθηκε από πλίνθους, κομμάτια ή τρίμματα πλίνθων και πηλού (**σχ. 10**).³¹⁷

Ταφικοί περίβολοι αναφέρονται και στη Γρόττα (B.2.1.1β), όπως ο περίβολος (T15/T16) της Πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου, που περικλείει τους τάφους **1985/1** και **1985/2** (**σχ. 8**). Οι φάσεις όμως των ταφικών περιβόλων δεν είναι ξεκάθαρες, γιατί κατά τον εντοπισμό τους ερμηνεύονταν ως τοίχοι πρωτογεωμετρικών ή γεωμετρικών οικιών και σε ελάχιστες περιπτώσεις διευκρινίζεται ποιοι από τους ταφικούς περιβόλους είχαν αρχικώς θεωρηθεί τμήματα κτιρίων (βλ. Μέρος Β', 81, σημ. 74).³¹⁸ Σε ένα τάφο από τη Γρόττα (**1985/2**) είχε τοποθετηθεί στη βορειοδυτική γωνία του, ως σήμα, μια υδρία. Χρονολογείται στην Ύστερη Μυκηναϊκή περίοδο (ΥΕ ΙΙΙΓ) και θα αποτελούσε κειμήλιο την εποχή της τοποθέτησής της στον τάφο ως σήμα. Έναν τάφο από το Νότιο Νεκροταφείο (B.2.1.2, **Γ-1937**) κάλυπτε χώμα με μεγάλες πέτρες, που σχημάτιζαν έναν μικρό λιθοσωρό, που ίσως εξυπηρετούσε στη σήμανση του τάφου.

Οι περίβολοι στο Τσικαλαριό (B.2.2) είναι κυκλικοί ή ελλειπτικοί (διάμετρος 5/12μ.) και είναι κατασκευασμένοι από ογκόλιθους γρανίτη (**σχ.12-17, εικ. 30α-β**). Παρόλο που η πλειονότητα των περιβόλων βρέθηκε συλημένη (από τους 17 που έχουν ερευνηθεί, οι δύο μόνο είναι ασύλητοι), θεωρείται αρκετά πιθανό πως πρόκειται για χαμηλούς τύμβους. Κατά τη στιγμή της εύρεσής του ο περίβολος **6** (ένας από τους δύο

³¹⁶ Σύμφωνα με τις μέχρι στιγμής δημοσιεύσεις (ανασκαφικές αναφορές και άρθρα), οι τάφοι είναι δύο· η καύση **1984/1**, που περιλαμβάνεται στην παρούσα μελέτη και ένας κιβωτιόχημος (ή λακκοειδής), χωρίς ευρήματα και αδιευκρίνηστης πρακτικής ταφής, που βρέθηκε εξωτερικά του αναλημματικού τοίχου 9 (βλ. Μέρος Β', σελ. 77-78 και σημ. 76, 78).

³¹⁷ Ο Λαμπρινουδάκης θεωρεί τους περιβόλους αυτούς υπαίθριους (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1984α, 335). Όμως η μεγάλη ποσότητα των πλίνθων που έχουν βρεθεί στο χώρο, ίσως να μην είναι κατάλοιπα μόνο του κατεδαφισμένου τύμβου, αλλά και της άνω επιφάνειας κάποιων από τους τοίχους, όπως υποστήριξαν οι Θέμελης και Μαζαράκης (Mazarakis 1997, 189, σημείωση 1428).

³¹⁸ Η εικόνα για το νεκροταφείο της Γρόττας είναι γενικώς συγκεχυμένη, τόσο ως προς τον αριθμό των ταφικών και εναγιστικών πυρών, καθώς η μεταξύ τους διάκριση δεν είναι δυνατή, όσο και ως προς το αν ορισμένοι από τους ακτέριστους ενταφιασμούς που βρέθηκαν στη Γρόττα ανήκουν στην υπό εξέταση περίοδο ή όχι.

μη συλημένους του νεκροταφείου) ήταν καλυμμένος από χαμηλό τύμβο με χόμα και λίθους, που όμως δεν ξεπερνούσε την άνω επιφάνεια των λίθων του περιβόλου.³¹⁹ Στη νοτιοανατολική είσοδο του νεκροταφείου είχε στηθεί ένας ακατέργαστος υπερμεγέθους λίθος (ύψους 3,20μ.), εν είδει menhir (εικ. 31). Ο λίθος αυτός θα χρησίμευε ως επιτάφιο σήμα, όμως ενδεχομένως να σχετίζεται και με κάποιο τελετουργικό αποτροπαϊκού χαρακτήρα. Η Ζαφειροπούλου αναφέρει ότι ο περίβολος που ήταν στα ανατολικά του λίθου αυτού, ήταν γεμάτος με ριγμένους λίθους και συνεπώς δεν είχε την ταφική χρήση. Συνδυάζοντας αυτό το εύρημα με την τοποθέτηση του menhir στην είσοδο του νεκροταφείου, τα συσχετίζει με κάποιο συμβολικό ριζισμό λίθων κατά την έξοδο από το νεκροταφείο, ως αποτροπαϊκή κίνηση.³²⁰ Παρόμοιο μνημείο υπήρχε και στο νεκροταφείο της Ορθής Πέτρας στην Ελεύθερα της Κρήτης, από όπου πήρε και το όνομά του το νεκροταφείο.³²¹

Στη Μινώα της Αμοργού (B.6.1), ένας ταφικός περίβολος περικλείει μέρος του νεκροταφείου (σχ. 24).³²² Η ακριβής πορεία όμως, καθώς και ο ακριβής χρόνος της κατασκευής του δεν έχουν αποσαφηνιστεί. Φαίνεται πως είχε σχήμα τριγωνικό (βλ. Μέρος Β', 192) και εικάζεται πως ο περίβολος κατασκευάστηκε στις αρχές του 7^{ου} αιώνα, ταυτόχρονα με την κατασκευή του τείχους της Κάτω Πόλης.³²³ Ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε να συμπεριληφθούν οι συγκεκριμένοι τάφοι εντός της οχύρωσης της πόλης δεν είναι γνωστός. Οι διαθέσιμες πληροφορίες για τους τάφους που έμειναν εκτός της οχύρωσης είναι λιγιστές και δεν επιτρέπουν τον εντοπισμό τυχόν διαφοροποιήσεων μεταξύ των τάφων εντός και εκτός της οχύρωσης και του ταφικού περιβόλου. Φαίνεται όμως πως η περιοχή του ταφικού περιβόλου, που βρισκόταν δίπλα στην πύλη του τείχους της πόλης, ήταν ορατή σε μεταγενέστερες περιόδους, καθώς ένα ρωμαϊκό τιμητικό ψήφισμα (IG XII 7: 235.23, 2^{ος} -1^{ος} αιώνας π.Χ.) αναφέρει πως το

³¹⁹ Η πληροφορία αυτή προέρχεται από την Ξένια Χαραλαμπίδου, την οποία ευχαριστώ θερμά.

³²⁰ Ζαφειροπούλου 1983, 1· 2008-2009, 49-50. Ο περίβολος στα ανατολικά του menhir είναι ο περίβολος 18. Κοντά στο menhir έχει βρεθεί και άλλος ένας περίβολος (περίβολος 17), που ομοίως είχε μόνο ριγμένους λίθους στο εσωτερικό του (Παπαδοπούλου – Ζαφειροπούλου 1966α, 394-395). Η εγγύτητα των δύο αυτών περιβόλων με το menhir και το γεγονός ότι είναι οι μοναδικοί που βρέθηκαν να είναι γεμάτοι με ριγμένους λίθους δεν καθιστά απίθανη την υπόθεση της Ζαφειροπούλου για το «τελετουργικό» με τη ρίψη των λίθων.

³²¹ Kotsonas 2018· Σταμπολίδης 2004, 136-137.

³²² Πρόκειται για δώδεκα ταφές καύσης και έναν εγχυτρισμό. Όλοι οι τάφοι που περιλαμβάνονται στον κατάλογο (Μέρος Β'), πλην του 1999-1, βρέθηκαν εντός του περιβόλου.

³²³ Η χρονολόγηση της οχύρωσης της Κάτω Πόλης δε βασίζεται στη στρωματογραφία. Θεωρείται από τη Μαραγκού σύγχρονη με την οχύρωση της Ακρόπολης, λόγω ομοιότητας στην τοιχοποιία. Για το θέμα αυτό βλ. Μέρος Β', 192, σημ. 254.

παρακείμενο γυμνάσιο ήταν κτισμένο στον επιφανέστατο τόπο.³²⁴ Ενδεχομένως να είχε δημιουργηθεί ένας τύμβος πάνω από τον περίβολο, που θα λειτουργούσε ως σήμα της περιοχής των τάφων,³²⁵ μια υπόθεση που ενισχύεται από την απουσία μεταγενέστερων των τάφων οικοδομικών λειψάνων στην περιοχή (βλ. Μέρος Β', 193, σημ. 260). Ευρήματα από τον χώρο (αρχαϊκά και ελληνιστικά όστρακα, τμήματα άβαφων αγγείων, ειδώλια, ρωμαϊκοί λύχνοι) αποτελούν ενδείξεις μεταγενέστερης ανθρώπινης δραστηριότητας στην περιοχή του ταφικού περιβόλου, που ενδεχομένως να σχετίζεται με πράξεις προς τιμή των νεκρών (βλ. Μέρος Β', 193, σημ. 261).

Στη Ρόδο, στο οικόπεδο Λα(γ)ού στην Ιαλυσό (Γ.3.1.6), τη συστάδα των 11 τάφων κάλυπτε τύμβος, του οποίου τα κατάλοιπα (στρώση με βότσαλα) εντοπίστηκαν στο χώρο του νεκροταφείου. Στο ύψωμα της Πλάτσας Δαφνίου στην Ιαλυσό (Γ.3.1.7) βρέθηκε ένας τοίχος, του οποίου η χρήση δεν έχει διευκρινιστεί. Θεωρήθηκε είτε ταφικός περίβολος, είτε ότι ανήκε σε λατρευτικό χώρο.

Στο Καταφύγιο στην Ικαρία (Δ.1.1) αναφέρεται πως έχει βρεθεί νεκροταφείο τύμβων με κιβωτιόσχημους τάφους που περιείχαν καύσεις, όμως δε δίνεται καμία περαιτέρω πληροφορία. Το νεκροταφείο είναι της Γεωμετρικής και Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου.

Στα Τρία Δόντια στη Σάμο (Δ.2.1.1) βρέθηκε νεκροταφείο τύμβων που χρονολογείται από τον 9^ο έως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Έχουν αποκαλυφθεί τέσσερις περίβολοι, αλλά έχουν εντοπιστεί περισσότεροι. Οι περίβολοι είναι ύψους 1,35μ., πλάτους 0,50-0,70μ. και η διάμετρος κυμαίνεται από 3 έως 5,50μ. Αποτελούνται από ντόπιο μαργαϊκό ασβεστόλιθο και εδράζονταν στην άμμο, η οποία κάλυπτε όλη την έκταση της νεκρόπολης. Καλύπτονταν από σκληρό κοκκινόχωμα, αργούς λίθους και πλήθος θραυσμάτων πήλινων κεράμων.

³²⁴ Ο χώρος του ταφικού περιβόλου συνδεόταν με το Γυμνάσιο με δρόμο, τμήμα του οποίου αποκαλύφθηκε σε επαφή με τον βόρειο τοίχο του ταφικού περιβόλου (Μαραγκού 1999, 218).

³²⁵ Ο ταφικός περίβολος θα χρησίμευε και για την προστασία του χώρου των τάφων από τα νερά του παρακείμενου αγωγού. Ο μεγάλος αριθμός των λίθων που βρέθηκαν κάτω από τον αναλημματικό χωραφότοιχο δείχνει ότι ο περίβολος ήταν ψηλός (Μαραγκού 2002, 221).

2. Σήμανση

Για τη σήμανση των τάφων που περιλαμβάνονται στη μελέτη έχουν χρησιμοποιηθεί αγγεία, επιτύμβιες στήλες, τράπεζες και γλυπτά, καθώς και λίθοι.

Πολύ λίγες είναι οι περιπτώσεις στις οποίες παρατηρείται σήμανση. Αγγεία ως σήματα χρησιμοποιήθηκαν σε έναν τάφο στη Γρόττα της Νάξου (B.2.1.1β, **1985/2**), σε ένα δεύτερο στο οικόπεδο Τσαμπίκου της Ιαλυσού Ρόδου, Γ.3.1.3, **53 (406)** και πιθανώς και στη Μινώα της Αμοργού (B.6.1). Η χρήση λίθων για αυτό το σκοπό παρατηρείται στη Μητρόπολη (B.2.1.1β) και στο Νότιο Νεκροταφείο (B.2.1.2) της Νάξου, στο Μακρύ Λαγγόνι στην Κάμιρο, Γ.3.2.4, **191 (116)** και **197 (57)** και στη Βρουλιά (Γ.3.3, **32**) της Ρόδου, στα Τρία Δόντια της Σάμου (Δ.2.1.1) και ενδεχομένως και στη Μινώα (B.6.1). Ένας υπερμεγέθης λίθος, εν είδη menhir, είχε τοποθετηθεί στην είσοδο του νεκροταφείου στο Τσικαλαριό στη Νάξο (B.2.2, **εικ. 31**).

Στην Παροικιά της Πάρου (B.1), έξω από τη βόρεια πλευρά του μεγαλύτερου από τα δύο πολυάνδρια (T**144**) θα είχε στηθεί γύρω στο 700 π.Χ. μια στήλη που απεικονίζει ένθρονη γυναικεία μορφή (**εικ. 32**). Η στήλη, που πιθανώς να αναπαριστούσε χθόνια θεότητα, αποτελεί μία από τις πρωιμότερες ανάγλυφες επιτάφιας στήλες.³²⁶ Μια δεύτερη στήλη τοποθετήθηκε στα τέλη του 7^{ου} με αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ. κοντά στη νοτιοδυτική γωνία του περιβόλου που περιέκλειε τα δύο πολυάνδρια.³²⁷ Η στήλη ήταν στραμμένη προς το μεγάλο πολυάνδριο (T**144**) και ευθυγραμμισμένη προς τον άξονα του μικρότερου (T**105**) και θα χρησίμευσε ως σήμα του χώρου.

Στα Ελληνικά της Κιμώλου (B.3.1) βρέθηκε μια πόρινη στήλη με ανάγλυφη παράσταση γυναικείας μορφής και η οποία θα είχε χρησιμοποιηθεί ως σήμα στο νεκροταφείο (**εικ. 33**). Η στήλη χρονολογήθηκε από τον Κοντολέοντα στο τέλος του 8^{ου} αιώνα π.Χ., αλλά από τους Ανδρόνικο και Λεμπέση λίγο αργότερα, στον 7^ο αιώνα π.Χ.³²⁸

Από τα δύο νεκροταφεία της αρχαίας Θήρας (B.5.1.1, B.5.1.2), κυρίως από το νεκροταφείο της Σελλάδας (B.5.1.2), προέρχεται ένας μεγάλος αριθμός επιτύμβιων

³²⁶ Ζαφειρόπουλος 1960, 245, πίν. 215· Ζαφειροπούλου 1994, 143-144, **εικ. 31**· 1999, 13· Ζαφειροπούλου 2007, 111· 2018, 69, 73· Ζαφειροπούλου 2017α, 6.

³²⁷ Η στήλη (2,30x0,80-0,90μ.) είχε ορθογώνια επίστεψη, της οποίας η κάτω επιφάνεια θυμίζει οροφή. Η ορθογώνια επίστεψη έφερε κάποιο ελεύθερο αντικείμενο, μέρος της υποδοχής του οποίου έχει διασωθεί στο επάνω μέρος (Ζαφειροπούλου 1999, 14· Ζαφειροπούλου 2002, 283· 2018, 69).

³²⁸ Ανδρόνικος 1961-1962, 194· Κοντολέον 1972, 19· Λεμπέση 1976, 101, 105. Βιβλιογραφία για τη στήλη στο Μέρος Β', 101, σημ. 137.

στηλών και κυβόλιθων, από τα οποία όμως ελάχιστα βρέθηκαν σε συγκεκριμένους τάφους (βλ. πχ. την περίπτωση του τάφου **113** από το Μέσα Βουνό, Μέρος Β', 146, σημ. 196). Κάποια από αυτά τα αντικείμενα είναι ενεπίγραφα,³²⁹ και τα παλαιότερα χρονολογούνται στα τέλη του 8^{ου} αιώνα (βλ. Μέρος Β', 155). Στη Σελλάδα υπήρχαν διασκορπισμένα και αρχαϊκά γλυπτά, τα οποία θα ήταν τοποθετημένα πάνω σε ορισμένους από τους τάφους.³³⁰

Στην περιοχή του ταφικού περιβόλου της Μινώας στην Αμοργό (B.6.1.) ορισμένα αντικείμενα ίσως να είχαν χρησιμεύσει για σήμανση των τάφων. Πρόκειται για θραύσματα γραπτών κρατήρων, αμφορέων, ανάγλυφων πίθων, αρκετοί κατεργασμένοι ή ημικατεργασμένοι λίθοι, που βρέθηκαν στις άκρες του χωραφιού γύρω από τον χώρο των ταφών, καθώς και θραύσματα επιμήκων λίθων ή ημικατεργασμένων στηλών.³³¹

Στο τέλος της Αρχαϊκής περιόδου στο οικόπεδο Λα(γ)ού στην Ιαλυσό (Γ.3.1.6.), στα τέλη του 6^{ου} αιώνα π.Χ., κτίστηκε πάνω στον τύμβο μια λίθινη, ορθογώνια κατασκευή που πιθανώς να χρησίμευε ως τράπεζα προσφορών (βλ. Μέρος Β', 239, σημ. 331). Σε ένα τάφο από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό Ρόδου, Γ.3.1.3, **53 (406)**, βρέθηκε το υποστατό από έναν κρατήρα και θεωρήθηκε πως ο κρατήρας είχε χρησιμεύσει ως σήμα για τον τάφο.

Σε δύο τάφους από το Μακρύ Λαγγόνι στην Κάμιρο, Γ.3.2.4, **191 (116)** και **197 (57)** βρέθηκαν δύο λίθοι ως σήματα των τάφων. Στην Κάμιρο επίσης, ένας τάφος από τις Παπά τις Λούρες, Γ.3.2.2, **12 (16)**, περιβαλλόταν από τοίχο (1,10x0,30μ. και διαμέτρου 2,90μ.) που έχει θεωρηθεί πως συγκρατούσε χωμάτινο τύμβο. Μερικοί από τους τάφους από τη Βρουλιά της Ρόδου (Γ.3.3) έχουν ως σήμανση μια ασβεστολιθική ή πώρινη πλάκα (**1, 2, 11,**³³² **10, 12, 17, 20**), βότσαλα (**23**) ή δύο λίθους (**32**).

³²⁹ Dragendorff 1903, 65-69.

³³⁰ Στη θέση της βρέθηκε μόνο μια πλίνθος με άκρα πόδια ενός κούρου, που χρονολογείται το 550 π.Χ. (Ζαφειρόπουλος 1965, 183-184, πίν. 224 α-β). Κοντά στην πλίνθο, σε μια σχισμή του βράχου, βρέθηκε μια οινόχρη, που περιείχε τα οστά του νεκρού.

Για τμήματα γλυπτών που χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 7^{ου} αιώνα π.Χ., βλ. Kokkorou-Alevras 1995, 83, πίν. 15 και 17, 85-86, πίν.19 και εικ. 28-30. Στο δεύτερο μισό του 7ου αιώνα τοποθετείται και μια κόρη, που βρέθηκε στην περιοχή του νεκροταφείου (Σιγάλας 2001). Για τμήματα γλυπτών του 6^{ου} αιώνα π.Χ., βλ. Τριάντη 1999, 190-192.

³³¹ Μαραγκού 2002, 219. Ένα μέρος από τα θραύσματα των αγγείων θα προέρχονταν από κατεστραμμένους τάφους, είτε ως κτερίσματα, είτε ως αγγεία που θα περιείχαν ταφές. Τέλος, κάποιοι από τους λίθους θα ανήκουν στο υστεροαρχαϊκό νεκροταφείο, που βρέθηκε στα ανατολικά του Γυμνασίου, όπως τα θραύσματα μαρμάρινων ανθεμίων (Μαραγκού 2012, 192-193).

³³² Οι διαστάσεις των πλακών, όπου δίνονται, είναι 0,37/0,54x0,36/0,44x0,07/0,11. Στη δημοσίευση του τάφου **11** ο Kinch (1914, 70-73) δεν αναφέρει την πλάκα, οπότε δε γνωρίζουμε το υλικό και τις

Στα Τρία Δόντια στη Σάμο (Δ.2.1.1), πιθανές περιπτώσεις επιτύμβιων σημάτων αποτελούν όρθιος ορθογώνιος λίθος πάνω στο χώμα, που κάλυπτε πυρά, πλάκα από ασβεστόλιθο (1x0,90μ.) τοποθετημένη στην περιφέρεια περιβόλου, καθώς και πλακοειδείς λίθοι πάνω από την καλυπτήρια πλάκα ταφικού πίθου. Την ίδια χρήση ενδεχομένως να είχε ένας κτιστός κυβόλιθος, που αποκαλύφθηκε εν μέρει πάνω σε μια πυρά.

διαστάσεις της. Την πληροφορία της ύπαρξής της τη δίνει σε άλλη ενότητα της δημοσίευσης του νεκροταφείου, εκεί που περιγράφει τους τάφους που περιείχαν καύσεις (Kinch 1914, 55).

Εναγιστικά τελετουργικά

Κάποια ταφικά γνωρίσματα δεν σχετίζονται με το εσωτερικό του τάφου. Τα δρώμενα που συνδέονται με αυτά πραγματοποιήθηκαν σε χρόνο που δεν είναι πάντα δυνατόν να προσδιοριστεί και σε κάποιες περιπτώσεις έπεται της πράξης της ταφής. Πρόκειται για τις εναγιστικές πυρές και τις κατασκευές που συνδέονται με προγονική λατρεία.

3. Εναγιστικές³³³ πυρές

Στην ενότητα αυτή περιλαμβάνονται στρώματα πυρών που περιείχαν καμένα και σπασμένα αγγεία (σπανιότερα και άλλα αντικείμενα) συνήθως μαζί με οστά ζώων³³⁴ στα οποία έχει αποδοθεί εναγιστικός χαρακτήρας. Ο καθαρτήριο ρόλος της φωτιάς οδηγεί στην απαλλαγή από το άγος που φέρουν τα αντικείμενα που ρίχνονται στις πυρές αυτές.³³⁵ Με βάση τις φιλολογικές πηγές (ενδεικτικά, *Ιλιάδα* Ψ, Ω), οι προσφορές γίνονταν κατά τη διάρκεια της κηδείας, αλλά και σε συγκεκριμένα χρονικά διαστήματα μετά την κηδεία, όταν πραγματοποιούνταν τελετές προς τιμήν του νεκρού.³³⁶ Η παρουσία συγκεκριμένων τύπων αγγείων, καθώς και τα οστά ζώων υποδηλώνουν την προσφορά στο νεκρό τροφής, υγρών, αλλά και ελαίων και αρωμάτων. Επιπλέον, η παρουσία των καμένων οστών ζώων αποτελεί ένδειξη ενός τελετουργικού φόνου του ζώου, με στόχο την παροχή τροφής στους παρευρισκόμενους της κηδείας ή/και για τον εξευμενισμό του νεκρού και κατ' επέκταση και των χθόνιων θεοτήτων.³³⁷

Δυστυχώς, στην πλειονότητα των περιπτώσεων υπάρχει απλώς η αναφορά της ύπαρξης εναγιστικής πυράς. Σε ορισμένες περιπτώσεις, λόγω της θέσης της πυράς σε σχέση με τον τάφο με τον οποίο σχετίζεται γίνεται αντιληπτό πως η τέλεσή της έπεται της ταφής του νεκρού (π.χ. Παροικιά Πάρου, Πλίθος και ενδεχομένως και Γρόττα

³³³ Ο όρος εναγικός που χρησιμοποιείται συχνά για τις πυρές εναγισμού δεν απαντά στις αρχαίες πηγές, με εξαίρεση μιας αναφοράς στον Πλούταρχο (*Πολιτικά παραγγέλματα*, 2, 825c). Στο κείμενο αυτό ο όρος χαρακτηρίζει χρήματα (*έναγικά χρήματα*), από κατάσχεση περιουσίας ιερόσυλου. Με βάση τον Δημητράκο (1964, 483), ο εναγικός είναι αυτός που σχετίζεται με τον εναγή (τον μολυσμένο). Γι αυτό το λόγο επελέγη στην παρούσα μελέτη η νεοελληνική χρήση του όρου εναγιστικός. Για επιγραφικές και φιλολογικές πηγές με αναφορές σε εναγισμούς, Ekroth 2002, 75-89.

³³⁴ Στον περίβολο 11 του νεκροταφείου στο Τσικαλαριό στη Νάξο (B.2.2) βρέθηκαν και καρποί.

³³⁵ Parker 1983, 32-48.

³³⁶ Garland 1985, 34-41· Alexiou 2002, 7-10.

³³⁷ Alexiou 2002, 8-9· Ekroth 2002, 279.

Νάξου) και στην περίπτωση της Μητρόπολης της Νάξου συνεχίζεται και σε χρονικό διάστημα που εκτείνεται πέραν της χρήσης του νεκροταφείου ως χώρου ταφής, όπου εκεί τα δρώμενα παίρνουν το χαρακτήρα προγονικής λατρείας. Το τελετουργικό της εναγιστικής πυράς είναι καλύτερα κατανοητό στα παραδείγματα από τη Σαντορίνη, λόγω της πλήρους δημοσίευσης των ανασκαφικών δεδομένων. Με βάση τα δεδομένα από το νεκροταφείο του Μέσα Βουνού στη Σαντορίνη (B.5.1.1), παρατηρείται πως οι εναγιστικές πυρές δε σχετίζονται μόνο με ταφές καύσεις, αλλά και με εγχυτρισμούς βρεφών ή παιδιών.³³⁸ Η πρακτική αυτή της εκτέλεσης εναγιστικής πυράς για ταφές που δεν ήταν καύσεις, απαντά και σε άλλες περιοχές, όπως τη Σάμο³³⁹ και την Κω,³⁴⁰ όπου συνδέεται με εγχυτρισμούς ή τις Κλαζομενές, όπου συνδέεται με ενταφιασμούς ενηλίκων.³⁴¹

Ορισμένες περιπτώσεις, όπως η Σαλαμίνα (Σαλαμίνα, A.1.1, Θερμοπυλών-5, Θερμοπυλών-7), όπου η εύρεση πυράς ή στάχτης στο εσωτερικό του τάφου δεν επαρκούν για τον ισχυρισμό ύπαρξης εναγιστικής πυράς, δεν περιλαμβάνονται.

Πάνω στα δύο πολυάνδρια, στην Παροικιά της Πάρου (B.1), και στον γύρω από αυτά χώρο βρέθηκαν, εκτός από ταφές (βλ. για αυτές Μέρος Β', 10-11), και προσφορές (Μέρος Β', 12, σημ. 28) και εναγιστικές πυρές, η τέλεση των οποίων φαίνεται να συνεχίστηκε μέχρι το δεύτερο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Πιο συγκεκριμένα, στη βόρεια πλευρά του μεγάλου πολυάνδριου (T144) είχε σχηματιστεί ένας τυμβίσκος από εναγιστικές πυρές (50-60εκ.).³⁴² Προσφορές και εναγιστικές πυρές έχουν επισημανθεί και πάνω στις καλυπτήριες πλάκες του μικρού πολυάνδριου (T105), καθώς και μεταγενέστερες ταφές.³⁴³ Δεδομένης της ύπαρξης μεταγενέστερων ταφών, από τις ταφές των πολυάνδριων, και με βάση τις πληροφορίες που είναι διαθέσιμες δεν είναι ξεκάθαρο προς τιμήν ποιων τελούνταν οι προσφορές και οι εναγιστικές πυρές.

³³⁸ Σχεδόν όλοι οι τάφοι που περιείχαν εγχυτρισμούς συνδέονταν με κάποια εναγιστική πυρά, που βρισκόταν είτε μέσα στον τάφο (π.χ. τάφος 55, Pfuhl 1903, 56-57), είτε σε ειδική θέση προσφορών (π.χ. τάφος 113 και θέση προσφορών 114, Pfuhl 1903, 87-90). Εναγιστικές πυρές σε συσχέτιση με εγχυτρισμούς έχουν επισημανθεί και για άλλες περιοχές, όπως στο νεκροταφείο της Μένδης στη Χαλκιδική (Moschonissioti 2010, 211).

³³⁹ Τσάκος 1978, 333.

³⁴⁰ Καντζιά 1980, 552.

³⁴¹ Mohr 2015, 139, 307.

³⁴² Εκτιμάται πως οι ενταφιασμοί που 'εισέβαλλαν' στο εσωτερικό του τάφου προήλθαν από αυτόν τον τυμβίσκο (Agelarakis 2017, 138, 189, 254).

³⁴³ Ζαφειροπούλου 1991, 375-376· 2018, 68· Ζαφειροπούλου 1994, 134-135.

Ενδεχομένως, ένα μέρος των προσφορών που βρέθηκαν πάνω στα πολυάνδρια να σχετίζονται άμεσα με τις ταφές που έγιναν πάνω σε αυτά.

Στην Πλίθο (B.2.1.1α), στον τάφο **2** του οικοπέδου Κουφοπούλου, γύρω από το οστεοδόχο αγγείο υπήρχε εναγιστική πυρά, που περιείχε τα κτερίσματα. Στα βορειοανατολικά του τάφου βρέθηκε και ένας τριγωνικός λάκκος, βάθους 0,82μ., που έχει χαρακτηριστεί ως αποθέτης. Δεν είναι ξεκάθαρο αν είχε τελεστεί πυρά εντός του αποθέτη, όμως περιείχε πολλά κάρβουνα και στάχτη, καμένα όστρακα και αγγεία (οινοχόες, σκύφους, κύπελλα, αμφορείς), τμήματα χάλκινων πορπών, λίγα πήλινα σφονδύλια και καμένα οστά (δε διευκρινίζεται εάν ήταν ανθρώπινα ή ζώων). Ο χώρος αυτός το πιθανότερο είναι να μη σχετίζεται μόνο με έναν τάφο. Η χρονολόγηση του αποθέτη δεν είναι γνωστή, όμως αναφέρεται πως η ανατολική πλευρά του τάφου **Κουφοπούλου 2** συμπίπτει με τη δυτική πλευρά του αποθέτη. Ο τάφος **Κουφοπούλου 2** χρονολογείται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο, συνεπώς είτε ο αποθέτης είτε κατασκευάστηκε την ίδια περίοδο με τον τάφο αυτόν, είτε κατά την κατασκευή του λήφθηκε υπόψιν η ανατολική πλευρά του τάφου. Ενδεχομένως ο τριγωνικός λάκκος να αποτελούσε χώρο απόθεσης πολλών εναγιστικών πυρών (αν αποκλειστεί το ενδεχόμενο οι πυρές να τελούνταν εντός του λάκκου), γεγονός που ενισχύεται από το μεγάλο βάθος του λάκκου.

Εναγιστικές πυρές έχουν επισημανθεί και για το γεωμετρικό νεκροταφείο στα Απλώματα της Νάξου, όπου έχουν βρεθεί μόνο ενταφιασμοί και εγχυτρισμοί εντός περιβόλων (Μέρος Β', 64, σημ. 50).

Στη Γρόττα (B.2.1.1β) αναφέρεται ένας αριθμός πυρών, χωρίς να διευκρινίζεται σε όλες τις περιπτώσεις αν πρόκειται για εναγιστικές πυρές ή πυρές πρωτογενών καύσεων και χωρίς να αποσαφηνίζεται η χρονολόγησή τους, αν ανήκουν στην Πρωτογεωμετρική ή Γεωμετρική περίοδο. Εναγιστικές πυρές εμφανίζονται στο χώρο της Μητρόπολης από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο, όταν αρχίζει η κατασκευή των ταφικών περιβόλων. Πάνω από τον τάφο **1984/1** της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής περιόδου, στον περίβολο **1**, υπήρχαν διαδοχικά στρώματα εναγιστικών πυρών, συνολικού πάχους παραπάνω του ενός μέτρου, που χρονολογούνται στη Γεωμετρική περίοδο. Κάποιες από αυτές τις πυρές περιβάλλονταν με λίθινα τοιχάρια και είχαν συνήθως επιμήκεις λίθους ως σήματα. Εναγιστικές πυρές, σε συνδυασμό με τις κυκλικές κατασκευές που εξετάζονται στην επόμενη ενότητα

έχουν βρεθεί και σε άλλα σημεία της Μυκηναϊκής πόλης, ανάμεσα στους χώρους της Μητρόπολης και της Γρόττας.

Πυρές έχουν βρεθεί και στο Τσικαλαριό (B.2.2), όμως δεν είναι πάντα βέβαιο ότι πρόκειται για εναγιστική πυρά. Ασφαλέστερες περιπτώσεις εναγιστικών πυρών αποτελούν οι πυρές που εντοπίζονται εξωτερικά των περιβόλων, συνήθως περιβάλλονται με τοιχάρια και καλύπτονται είτε από άμμο, είτε από άμμο και μικρούς λίθους. Αυτές είναι οι περιπτώσεις των περιβόλων **4**, **6**, **11** και **15**. Εξωτερικά του περιβόλου **4** και σε επαφή με αυτόν βρέθηκαν πέντε πυρές (διαμέτρου μέχρι 0,50μ.), περιβαλλόμενες από τοιχάρια και καλυπτόμενες άλλες από άμμο και άλλες από άμμο και μικρούς λίθους. Περιείχαν μόνο λίγα οστά, πιθανότατα ζώων. Ανάμεσα στα αγγεία που βρέθηκαν εξωτερικά του περιβόλου **6** και στην περιφέρεια αυτού βρέθηκε στρώμα πυράς (3μ.χ2,40μ.), που καλυπτόταν με άμμο και μικρούς λίθους. Στα βόρεια του τάφου του περιβόλου **11** (**Υποσύνολο Ι**), σε απόσταση 1,50μ., βρέθηκε πυρά με καμένα οστά, πιθανότατα ζώων, που θα είχε εναγιστικό χαρακτήρα. Σε κοιλότητα στο βράχο, κοντά στην νεκρική πυρά του περιβόλου **15**, βρέθηκε εναγιστική πυρά που περιείχε τους καρπούς και τα οστά ζώων. Τέλος, στο εσωτερικό του περιβόλου **5** βρέθηκαν τέσσερις πυρές, των οποίων ο ρόλος δεν έχει αποσαφηνιστεί, αν πρόκειται δηλαδή μόνο για νεκρικές πυρές ή/και για εναγιστικές πυρές.

Στο νεκροταφείο του Μέσα Βουνού στη Σαντορίνη (B.5.1.1) έχουν βρεθεί στρώματα πυρών, που εντοπίζονται κυρίως σε ειδικά διαμορφωμένες θέσεις, αλλά και εντός των τάφων και συνδέονται τόσο με ταφές καύσης, όσο και με εγχυτρισμούς.³⁴⁴ Από τις περιπτώσεις των εναγιστικών προσφορών που βρέθηκαν μέσα σε θαλαμοειδείς τάφους, δύο μόνο περιλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη, καθώς είναι οι μόνες που βρέθηκαν σε τάφους, όπου διατηρήθηκαν οι ταφές καύσης. Κάτω από την οστεοδόχο του τάφου **53** (ταφή **53.2**), καθώς και κάτω από τον εγχυτρισμό που βρέθηκε μαζί, υπήρχε ένα ρηχό κοίλωμα στο βράχο που περιείχε στρώμα στάχτης, χωρίς οστά ή όστρακα. Αποδίδεται σε κατάλοιπο εναγιστικής πυράς, που είτε τελέστηκε εντός του τάφου, χωρίς όμως να μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο η πυρά να έγινε μέσα στη θέση προσφορών και να μεταφέρθηκε μέρος της στάχτης στο εσωτερικό του τάφου.

³⁴⁴ Σε ορισμένες περιπτώσεις η εναγιστική πυρά βρισκόταν κάτω από το αγγείο του εγχυτρισμού, ένδειξη ότι σε αυτές τουλάχιστον τις περιπτώσεις η τέλεση της πυράς είχε προηγηθεί της ταφής. Όπως για παράδειγμα, στον τάφο **103** (Pfuhl 1903, 84) βρέθηκε εναγιστική πυρά (στρώμα στάχτης με οστά ζώων, λήκυθο, όστρακα ενός σκύφου και μιας φιάλης), πάνω στην οποία είχε τοποθετηθεί ο αμφορέας που περιείχε τα άκαυτα ανθρώπινα οστά.

Στον τάφο **102** βρέθηκε εναγιστική πυρά με οστά ζώων και όστρακα ενός αρυβάλλου και ενός ληκυθίου. Ο Pfuhl εντόπισε κατάλοιπα εναγιστικών πυρών σε συνολικά 15 θαλαμοειδείς τάφους.³⁴⁵ Τέλος, μερικές φορές παρατηρήθηκε καμένο χώμα πάνω ή κάτω από τις οστεοδόχους, όπως στις ταφές **12.1** και **12.10** (Μέρος Β', 126, 128-129). Πάνω στα δύο αγγεία των ταφών αυτών βρέθηκε χώμα γκρι και από κάτω τους μαύρο. Καθώς όμως δεν αναφέρονται ίχνη πυράς στο εσωτερικό του τάφου φαίνεται πως το χώμα αυτό προέρχεται από κάποια εναγιστική πυρά, χωρίς να αποκλείεται το ενδεχομένο να προέρχεται και από την πυρά των νεκρών.

Στο Μέσα Βουνό έχουν βρεθεί 44 λάκκοι με εσωτερική λίθινη επένδυση, μήκους 0,80μ./2,10μ. και βάθους 0,30μ./1,10μ., που περιείχαν εναγιστικές πυρές. Περίπου το 1/3 σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με κάποιον τάφο. Στις θέσεις αυτές βρέθηκαν στρώματα πυράς, των οποίων το πάχος συνήθως ήταν στα 10 με 20εκ., κάποιες φορές στα 50εκ., ενώ σε λίγες περιπτώσεις έφτανε τα 80εκ. με 1μ. Τα περισσότερα από αυτά τα στρώματα περιείχαν καμένα οστά ζώων και καμένη κεραμική σε θραυσματική κατάσταση. Τα οστά ζώων ανήκουν κυρίως σε μικρά ζώα, μοσχάρια, πρόβατα, κατσίκια, γουρούνια και κουνέλια. Πρόκειται συνήθως για οστά από τον μηρό του ζώου, όμως συχνά βρίσκονται και τμήματα από το κεφάλι. Η κεραμική συνίσταται κυρίως σε αγγεία πόσης και σερβιρίσματος, καθώς και αρωματοδοχεία. Σε κάποιες περιπτώσεις βρέθηκαν ακόμη πινάκια και τμήματα από αμφορείς, ενώ δε λείπουν και οι στάμνοι και οι πίθοι.³⁴⁶ Άλλου είδους κτερίσματα απαντούν πολύ σπάνια και πρόκειται για δύο σφονδύλια (θέση προσφορών 3α για τάφο 3, βλ. Μέρος Β', 110 και θέση προσφορών 28, που ανήκε σε συλημένο τάφο, Μέρος Β', 129) και μια πόρπη (θέση προσφορών 52, πιθανώς για τάφο 54, Μέρος Β', 142).³⁴⁷ Τέλος, σε αρκετές πυρές βρέθηκαν κομμάτια από ξυλάνθρακες.³⁴⁸

³⁴⁵ Μια τέτοια περίπτωση είναι ο θαλαμοειδής τάφος **2**, που περιείχε στρώμα εναγιστικής πυράς, πάνω στο οποίο βρέθηκαν τα τμήματα ενός αμφορέα και δίπλα ένας όρθιος πίθος, που περιείχε χώμα και λίθους (Pfuhl 1903, 9-10). Από τον Pfuhl αναφέρονται ως τεφροδόχοι ('Urnen'), όμως ο ανασκαφέας χρησιμοποιεί αυτό τον όρο γενικώς για τα αγγεία που περιείχαν ταφή, είτε καύσης, είτε εγχυτρισμό. Συνολικά για τις περιπτώσεις των εναγιστικών πυρών εντός τάφων, βλ. Pfuhl 1903, 275-276.

³⁴⁶ Στη θέση προσφορών του τάφου 17, βρέθηκαν μεταξύ άλλων οστράκων και τμήματα από έναν στάμνο και ένα μαγειρικό αγγείο. Ο τάφος αυτός περιείχε ενδεχομένως εγχυτρισμό (Pfuhl 1903, 31).

³⁴⁷ Στη θέση προσφορών 58, που ανήκε στον συλημένο τάφο **59α-β**, βρέθηκαν μεταξύ άλλων, ένα σιδερένιο εγχειρίδιο, δύο σιδερένιες αιχμές βελών, 78 λίθοι σφενδονών και 20 περίπου αστράγαλοι (Pfuhl 1903, 58-59). Ακόμη στην εναγιστική πυρά που βρέθηκε πάνω από έναν εγχυτρισμό, ταφή **70.2**, βρέθηκε ένας αρυβάλλος από πωρόλιθο, μικρογραφικά αγγεία, ένας σημαντικός αριθμός ειδωλίων (τρία του θεού Bes, ένα γουρουνιού, ενός περιστεριού, δύο χελωνών, εννιά ανθρώπινων προτομών και τρία αδιευκρίνιστης μορφής), καθώς και ένα πήλινο διάτρητο αντικείμενο, που ίσως είχε χρησιμεύσει ως παιχνίδι (Pfuhl 1903, 62-63, 217-218, 220, 225).

Το τελετουργικό της καύσης των αντικειμένων στις θέσεις προσφορών ενδεχομένως να γινόταν κατά τη στιγμή της ταφής του νεκρού στον τάφο και όχι ταυτόχρονα με την τέλεση τη νεκρικής πυράς. Αρκετές θέσεις προσφορών συνδέονται άμεσα με έναν τάφο, ενώ ο χώρος της πυράς του νεκρού είναι διαφορετικός από αυτόν του τάφου. Οι θέσεις προσφορών θα χρησιμοποιούνταν καθ' όλη τη διάρκεια της χρήσης ενός τάφου, που σε ορισμένες περιπτώσεις εκτείνεται σε χρονικό διάστημα παραπάνω του ενός αιώνα (Μέρος Β', 107). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού είναι ο τάφος **3**, του οποίου η είσοδος είχε κτιστεί εξωτερικά με λίθους και η πρόσβαση σε αυτόν γινόταν από τη θέση προσφορών (3α), που βρισκόταν νότια της εισόδου. Σε ορισμένες περιπτώσεις πιθανώς η θέση προσφορών να χρησιμοποιούνταν και λίγο μετά την παύση της χρήσης του τάφου (π.χ. τάφος **39**, Μέρος Β', 137).

Τα κατάλοιπα των εναγιστικών πυρών δε φαίνεται να σχετίζονται με συμπόσια που διεξάγονταν στο χώρο του νεκροταφείου, καθώς τα χειροποίητα μαγειρικά σκεύη είναι ελάχιστα και επί πλέον σε πολύ λίγες περιπτώσεις σώζεται ένα πλήρες σύνολο αγγείων κατάλληλων για μια τέτοια διαδικασία.³⁴⁹ Ακόμη δεν αναφέρεται από τον ανασκαφέα αν τα οστά των ζώων που βρίσκονται σε αυτές τις πυρές είναι μερικώς καμένα ή μαγειρεμένα (περίπτωση γεύματος). Κατάλοιπα ενός συμβολικού γεύματος θεωρεί η Houby-Nielsen ότι εξυπηρετούσαν οι αύλακες προσφορών στον Κεραμεικό και μάλιστα αναφέρει τις θέσεις προσφορών από το νεκροταφείο του Μέσα Βουνού ως τα πλησιέστερα παράλληλα του Κεραμεικού εκτός Αττικής.³⁵⁰ Όπως αρκετοί μελετητές, συνδέει τις αύλακες προσφορών με την αθηναϊκή ελίτ.³⁵¹ Θεωρείται πως το τελετουργικό εναγισμού, που σχετίζεται με τις αύλακες, που έφερε συμποσιακούς και ηρωϊκούς συμβολισμούς, συνιστούσε μέσο επίδειξης πλούτου και διαφοροποίησης της αθηναϊκής ελίτ από τον υπόλοιπο πληθυσμό.

³⁴⁸ Για το είδος του ξύλου παραθέτει ο Pfuhl την πληροφορία από τους εργάτες της ανασκαφής πως πρόκειται για ξύλο πεύκου (Pfuhl 1903, 273).

³⁴⁹ Η πιο χαρακτηριστική από τις περιπτώσεις αυτές είναι το σύνολο των αγγείων, που βρέθηκε γύρω από μια ταφή σε μια γωνία του τάφου **89** (ταφή **89.7**, Μέρος Β', 137). Εντός της οστεοδόχου βρέθηκαν ορισμένα τμήματα πινακίου και άκαυτο οστό από αρνί. Μπροστά από την οστεοδόχο βρέθηκαν μια σειρά από αγγεία: ένας αναποδογυρισμένος κρατήρας, δίπλα του ήταν ένας αμφορέας που περιείχε τρία ληκύθια, δύο κύπελλα, ειδώλια, αστραγάλους και όστρεα. Πάνω στον αμφορέα υπήρχε το πόμα του. Δίπλα σε αυτόν τον αμφορέα υπήρχε ένας δεύτερος αμφορέας και μια πρόχου που περιείχαν μόνο χόμα και πιθανότατα περιείχαν βρώσιμες προσφορές.

³⁵⁰ Houby-Nielsen 1996, 44, σημ. 16 και 46.

³⁵¹ Houby-Nielsen 1996, 48-49· Alexandridou 2015, όπου επανεξετάζεται ο συμβολισμός των αυλάκων προσφορών μέσα από τη συγκέντρωση των δεδομένων για όλη την Αττική.

Στη Σελλάδα (B.5.1.2) υπάρχει δυσκολία διάκρισης ανάμεσα σε εναγιστική και νεκρική πυρά, για την περίοδο από το τέλος του 7^{ου} και εξής, όταν και πρωτοεμφανίζεται η πρακτική της πρωτογενούς καύσης (Μέρος Β', 181). Το πρόβλημα διαχωρισμού επισημαίνεται και από τον ίδιο το Ζαφειρόπουλο.³⁵² Συνήθως αναφέρεται μόνο η ύπαρξη στρώματος πυράς με όστρακα και όχι και οστών, ενώ όποτε υπάρχουν οστά δε διευκρινίζεται αν πρόκειται για οστά ζώων ή ανθρώπου. Στο νεκροταφείο αυτό έχουν βρεθεί δύο λάκκοι με εναγιστικές πυρές, που θυμίζουν τις θέσεις προσφορών του νεκροταφείου από το Μέσα Βουνό και χρονολογούνται στις αρχές του 7^{ου} αιώνα. Πρόκειται για τους λάκκους που βρέθηκαν μπροστά από τους τάφους **1970/1** και **1970/3** του «Ταφικού Συγκροτήματος» (Μέρος Β', 182-183, **σχ. 21**). Οι λάκκοι, διαστάσεων 1,93x1,30μ. και 1,98x1,63μ. αντιστοίχως, είχαν επενδεδυμένα τοιχώματα με λίθους. Περιείχαν παχύ στρώμα πυράς με κάρβουνα και οστά. Δε διευκρινίζεται το είδος των οστών, όμως το πιθανότερο είναι να ανήκαν σε ζώα.

Δίπλα στον τάφο **13** της Σελλάδας εντοπίστηκε μια θέση προσφορών (Μέρος Β', 158). Καταλάμβανε μια έκταση περίπου 1μ² και είχε βάθος 3μ. Η βόρεια και νότια πλευρά ήταν επενδεδυμένες με λίθους, ενώ ο βράχος διαμόρφωνε τη δυτική πλευρά. Οι πλευρές ήταν μερικώς καμένες. Περιείχε ένα στρώμα στάχτης, πάχους 0,40μ, με κάρβουνα, καμένα οστά ζώων, περίπου 100 ακέραια αγγεία, όστρακα πολλών άλλων (κυρίως σκύφους), αρκετά ειδώλια και όστρεα. Η πλειονότητα των ακέραιων αγγείων ήταν μικρογραφικά και περιελάμβαναν αγγεία πόσης, αποθηκευτικά/μεταφοράς (αμφορέας, στάμνος, υδρία), σερβιρίσματος (πρόχους, οινοχόη), ανάμειξης (δίνος, κρατήρας), ελαιοδοχεία (λήκυθος, ασκός), καθώς και καλάθους, πινάκια και πυξίδες.³⁵³

Συνδέει το τελετουργικό σε περιοχές της Αττικής (π.χ. Βάρη) με προγονική λατρεία και θεωρεί πως συνιστούσε μέσο διαφοροποίησης της τοπικής ελίτ από τον υπόλοιπο πληθυσμό, αλλά και από τις ισχυρές οικογένειες της Αθήνας.

³⁵² Ζαφειρόπουλος, 1965, 184. Ο Ζαφειρόπουλος θεωρεί νεκρικές πυρές όσες φέρουν κάποια μορφή σήμανσης, όπως είναι η περίπτωση μιας αρχαϊκής πυράς του 6^{ου} αιώνα, πάχους 0,35μ., που βρέθηκε σε λάκκο με επενδεδυμένες τις πλευρές και περιείχε άφθονα οστά και τεμάχια μελαμβαφούς κύλικας. Πάνω στην πυρά βρέθηκε ενεπίγραφος κυβόλιθος· ΑΣΤΥΤΙΜΑ (Ζαφειρόπουλος, 1977, 401).

³⁵³ Πιο συγκεκριμένα βρέθηκαν, τρία πήλινα ρυτά, δύο φιάλες, 31 σκύφοι, τρεις κώθωνες, 11 αμφορείς, 10 στάμνοι, δύο υδρίες, δίνος, κρατήρας, τέσσερις οινοχόες, δύο πρόχοι, λήκυθος, τρεις ασκοί, έξι καλάθοι, επτά πινάκια, τρεις πυξίδες (Dragendorff 1903, 19, αρ. 1-2, 20, αρ. 6-11 και αρ. 13, 21, αρ. 14 και αρ. 16-24, 22, αρ. 25-32, 23, αρ. 34-35 και αρ. 37-40, 24, αρ. 41-42).

Βρέθηκαν και λίγα αγγεία κανονικού μεγέθους: πόσης, σερβιρίσματος, ελαιοδοχεία, τμήμα πυξίδας και ένα πινάκιο.³⁵⁴ Υπήρχαν ακόμη ανθρωπόμορφα (πολεμιστής με κορινθιακό κράνος, τρεις όρθιες γυναικείες μορφές, μια γυμνή γονατιστή ανδρική μορφή) και ζωόμορφα ληκύθια (πέντε πουλιά, ένας γάιδαρος), καθώς και δύο σε μορφή σειρήνας και ένας ιππεύων σειληνός.³⁵⁵ Στα ειδώλια συγκαταλέγονται τρεις θρηνωδοί, μια καθιστή και μια όρθια γυναικεία μορφή, δύο ένθρονες θεές, ένας καθιστός πίθηκος και ένα ανακεκλιμένο κριάρι.³⁵⁶ Μερικά από τα όστρεα βρέθηκαν στο εσωτερικό ενός αγγείου, ενώ ένα άλλο αγγείο περιείχε δύο κομμάτια από υαλόμαζα. Ανατολικότερα υπήρχαν και 80-100 αστράγαλοι.³⁵⁷

Η θέση προσφορών δε συνδέεται άμεσα με κάποιον τάφο. Βρέθηκε κοντά στον τάφο **13**, όμως ο Dragendorff λόγω της πληθώρας των κτερισμάτων που περιείχε, που έρχεται σε αντιδιαστολή με τον φτωχό χαρακτήρα του τάφου 13 θεωρεί απίθανη την απόδοση των προσφορών στον τάφο αυτόν. Εκτιμά πως οι προσφορές προέρχονται από διάφορους τάφους του νεκροταφείου, που κάποια στιγμή περισυλλέχθηκαν και τοποθετήθηκαν στη θέση αυτή. Βασίζει την άποψη αυτή στην ύπαρξη των ειδωλίων, που απουσιάζουν γενικώς από τους τάφους που έσκαψε ο ίδιος στη Σελλάδα, καθώς και από το γεγονός πως τα όστρακα που βρέθηκαν δεν απαρτίζουν ολόκληρα αγγεία, αλλά φαίνεται πως τα αγγεία είχαν σπάσει αλλού και μεταφέρθηκαν στη θέση αυτή ήδη αποσπασματικά.³⁵⁸ Αντίστοιχη εναπόθεση μεγάλου αριθμού κτερισμάτων, στην πλειονότητα τους μικρογραφικών, βρέθηκε εντός πήλινου αρχιτεκτονικού ομοιώματος πάνω από μια ταφή καύσης στο ίδιο το νεκροταφείο της Σελλάδας.³⁵⁹ Στην περίπτωση

³⁵⁴ Δύο κύπελλα, τρεις σκύφοι, τρεις οινοχόες, δύο πρόχοι, τέσσερις αρύβαλλοι, πώμα πυξίδας, πινάκιο (Dragendorff 1903, 19, αρ. 4-5 για τα κύπελλα, 22, αρ.33 για τους σκύφους, 20, αρ. 12 για τις οινοχόες, 21, αρ. 15 για τις πρόχους, 19, αρ. 3, 23, αρ. 34 για τους αρυβάλλους, 23, αρ. 36 για το πώμα και 24, αρ. 43 για το πινάκιο).

³⁵⁵ Για τα ανθρωπόμορφα ληκύθια, Dragendorff 1903, 28, αρ. 23 (πολεμιστής), 25, αρ. 6-8 για τις γυναικείες μορφές, 26, αρ. 11, 124 για τη γονατιστή ανδρική μορφή και αρ. 12, 124-125 για τον σειληνό. Για τα ζωόμορφα ληκύθια, Dragendorff 1903, 27, αρ. 15-19 για τα πουλιά, αρ. 20 για τον γάιδαρο, 26-27, αρ. 13-14, 125 για τις σειρήνες.

³⁵⁶ Dragendorff 1903, 24-25, αρ. 1-3, 121-122 για τις θρηνωδούς, 25, αρ. 4-5 για την καθιστή και όρθια γυναικεία μορφή, 25-25, αρ. 9-10, 123-124 για τις ένθρονες θεές, 27, αρ. 21 για τον πίθηκο και 28, αρ. 22, 125 για το κριάρι. Ακόμη, για παράλληλο της ένθρονος θεάς, βλ. Ευσταθίου 2001, 389, αρ. 593. Το ειδώλιο βρέθηκε στις αποθήκες του Μουσείου της Θήρας και δεν κατέστη δυνατό να αποδοθεί σε συγκεκριμένο νεκροταφείο. Χρονολογείται στο β' μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

³⁵⁷ Dragendorff 1903, 19.

³⁵⁸ Dragendorff 1903, 114.

³⁵⁹ Το ομοίωμα είναι του β' τέταρτου του 6^{ου} αιώνα (Lemos 1991, 104, 183) και περιείχε περίπου 103 μικρογραφικά αγγεία, δύο ειδώλια (γυναικείας μορφής και μιας γάτας), έναν αργυρό αρύβαλλο, δακτυλίδια και άλλα (αδιευκρίνηστα) κτερίσματα. Βρέθηκε πάνω από μια ταφή καύσης που ανήκε σε γυναίκα, όπως μας πληροφορεί η επιγραφή που υπήρχε στο ομοίωμα (Ζαφειρόπουλος 1982, 268-271).

του ομοιώματος η συσχέτιση με την ταφή είναι ξεκάθαρη, κάτι που δε συμβαίνει με τη θέση που βρέθηκε κοντά στον τάφο 13, χωρίς όμως να μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα να ανήκει σε αυτόν. Οι προσφορές χρονολογούνται στο διάστημα από το τέλος του 7^{ου} αιώνα μέχρι και το πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα, με την πλειονότητα να ανήκει στον 6^ο αιώνα.³⁶⁰ Η περισυλλογή και τοποθέτησή τους στο χώρο όπου βρέθηκαν θα συνοδευόταν από κάποιο τελετουργικό εναγισμού, ένδειξη του οποίου αποτελεί η ύπαρξη του στρώματος της στάχτης με τα κάρβουνα και τα καμένα οστά ζώων, καθώς και τα ίχνη καύσης στις πλευρές του λάκκου.³⁶¹ Θα έλαβε χώρα περίπου στα μέσα του 6^{ου} αιώνα, την περίοδο δηλαδή που σταματά η χρήση της περιοχής αυτής της Σελλάδας ως χώρος ταφής, μέχρι να επαναχρησιμοποιηθεί ως τέτοιος στην Ελληνιστική περίοδο. Συνεπώς, η εναγιστική πυρά που σχετίζεται με τη θέση των προσφορών, ενδεχομένως να έγινε προς τιμήν περισσότερων νεκρών και να σηματοδοτούσε την παύση του χώρου ως χώρο ταφής από ολόκληρη την κοινότητα ή μέρος αυτής. Μια πρακτική γνωστή και αλλού, όπως στον Κεραμεικό της Αθήνας.³⁶²

Στην Αστυπάλαια, στο οικόπεδο Αγγελή στον Κάτσαλο (Γ.1.1) θεωρείται πως ένας από τους λάκκους του νεκροταφείου περιείχε εναγιστική πυρά, χωρίς περαιτέρω πληροφορίες.³⁶³ Στην ίδια περιοχή, στο νεκροταφείο από το οικόπεδο Καλή, βρέθηκαν τρεις λάκκοι με πυρές του 7^{ου} αιώνα για τους δύο από τους οποίους αναφέρεται πως περιείχαν οστά ζώων και όστρακα αγγείων. Θεωρείται πιθανότερο πως η χρήση των λάκκων ήταν εναγιστικού χαρακτήρα (Μέρος Β', 199).

Στη Ρόδο, οι δύο λάκκοι από το οικόπεδο Λα(γ)ού της Ιαλυσού (Γ.3.1.6, λάκκοι α και β), που βρέθηκαν νότια της πρωτογενούς καύσης 3 ενδεχομένως να είχαν τέτοια χρήση. Οι λάκκοι ήταν κυκλωτερείς, διαστάσεων 0,45x0,40μ. (λάκκος α) και

Έχουν εντοπιστεί κι άλλα τέτοια ομοιώματα τόσο στο νεκροταφείο της Σελλάδας (Σιγάλας 1996), όσο και στο Καμάρι (Σιγάλας 1988, 508, 510· Ευσταθίου 2001, 314-315· Αγγελετάκη 2020, 103). Ο Ζαφειρόπουλος θεώρησε πως πρόκειται για ομοίωμα οικίας, άποψη που υιοθετήθηκε από τον Σιγάλα, την Ευσταθίου και την Αγγελετάκη (2020, 102). Το ενδεχόμενο όμως να πρόκειται για ομοίωμα ναού (Papadopoulos - Strack 2017, 855, σημ. 1005) ή ακόμη και τάφου δεν μπορεί να αποκλειστεί.

³⁶⁰ Dragendorff 1903, 125.

³⁶¹ Η ύπαρξη των όστρεων θα μπορούσε να θεωρηθεί κατάλοιπο προσφοράς τροφής στο νεκρό, όμως η πληροφορία για τα όστρεα αυτά είναι αφενός ελλιπής, καθώς δεν προσδιορίζεται το είδος τους και αν π.χ. πρόκειται για δίθυρα ή όχι και αφετέρου χωρίς τη μελέτη του οστεοαρχαιολογικού υλικού δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν υπήρχαν κατάλοιπα κρέατος στα όστρεα, οπότε και είχαν προσφερθεί στο νεκρό ή αν είχαν καταναλωθεί από τους ζωντανούς (Ruscillo 2005, 332-333).

³⁶² Rotroff 2013, 74.

³⁶³ Φανταουτσάκη – Γαργάλη 2013, 845.

0,50x0,60μ. (λάκκος β). Στην επίχωση του λάκκου α βρέθηκαν όστρακα σκύφου, ενώ σε βάθος 0,28μ. υπήρχαν σκωρίες σιδήρου. Ο λάκκος β είχε κτιστά τοιχώματα περιείχε δύο αιχμές δοράτων. Φαίνεται πως είχε τελεστεί πυρά εντός των λάκκων, όπως υποδεικνύουν τα πυρακτωμένα τοιχώματα του λάκκου α και το στρώμα καύσης στο λάκκο β. Αν αποκλείσουμε τη χρήση των πυρών ως νεκρικές, καθώς οι τάφοι που βρέθηκαν στο οικόπεδο περιείχαν πρωτογενείς καύσεις, τότε το πιθανότερο είναι πως οι λάκκοι α και β είχαν εναγιστικό χαρακτήρα.

Στη Σάμο, στα Τρία Δόντια (Δ.2.1.1) εντοπίστηκε, εκτός των νεκρικών πυρών και μια μικρότερη πυρά (1,10x0,60μ.), που περιείχε απανθρακωμένα ξύλα, θραύσματα οινόχους, μόνωτων κυπέλλων και οστά. Εκτιμάται πως τα οστά ανήκαν σε ζώα, συνεπώς ο χαρακτήρας της πυράς εικάζεται πως ήταν εναγιστικός. Εναγιστικές πυρές επισημαίνονται και στη Δυτική Νεκρόπολη (Δ.2.1.2) της αρχαίας πόλης, όμως χρονολογούνται από τον 6^ο αιώνα και εξής (Μέρος Β', 313, σημ. 473).

Στην πόλη της Χίου, στην τοποθεσία Ριζάρι (Δ.3.1), βρέθηκε μια πυρά στο κέντρο περίπου των τάφων. Η πυρά, διαστάσεων 2x1μ., περιείχε στρώμα καμένου χώματος, στάχτης και ανθράκων ανακατεμένων με όστρακα από υδρίες και άλλα αγγεία. Τα αγγεία με τις δευτερογενείς ταφές (τάφοι 1-8) βρέθηκαν στο ίδιο επίπεδο με την πυρά, στα νότια, νοτιοδυτικά και δυτικά αυτής. Αμέσως στα δυτικά της πυράς βρέθηκαν και οι τρεις από τις τέσσερις σαρκοφάγους με τους ενταφιασμούς (σαρκοφάγοι I-III), ενώ η τέταρτη (IV) βρέθηκε στα βορειοδυτικά της. Οι διαθέσιμες πληροφορίες δεν επαρκούν για τον προσδιορισμό της πυράς ως νεκρικής ή εναγιστικής. Τέλος, αναφέρεται άλλη μια πυρά με υστερογεωμετρικά όστρακα, που βρέθηκε ανατολικά των τάφων.³⁶⁴

³⁶⁴ Κοντολέων 1952, 528.

4. Λίθινες κατασκευές

Η περιοχή της μυκηναϊκής πόλης στη Γρόττα και του μυκηναϊκού τείχους στη Μητρόπολη χρησιμοποιείται ως χώρος ταφής από τη Μέση Πρωτογεωμετρική φάση και μέχρι και την Ύστερη Πρωτογεωμετρική. Καθ' όλη τη διάρκεια της Γεωμετρικής περιόδου δε γίνονται πια ταφές, αλλά η περιοχή χρησιμοποιείται ως χώρος απόδοσης τιμών στους ταφέντες της Πρωτογεωμετρικής περιόδου, όπως μαρτυρούν οι επάλληλες εναγιστικές πυρές και οι λίθινες κατασκευές. Η συσχέτισή των κατασκευών αυτού του τύπου με τελετουργικά δείπνα στα πλαίσια προγονικής λατρείας έγινε για πρώτη φορά από τον Hägg.³⁶⁵ Ορισμένες από τις περιοχές που έχουν βρεθεί είναι το Άργος, η Ασίνη, τα Νιχώρια, το Λευκαντί, οι Μυκίνες, η Τροία και η Μίλητος.³⁶⁶ Οι λίθινες κατασκευές από τη Μητρόπολη είναι καλύτερα γνωστές, καθώς οι πληροφορίες για τη Γρόττα είναι πιο γενικές.

Οι κατασκευές αποτελούνται από λίθους στην περιφέρεια και στο εσωτερικό έχουν χόμα και επίστρωση από βότσαλα. Το ύψος τους είναι περίπου 0,15μ. και η διάμετρος τους κυμαίνεται από 1,00μ. έως 2,20μ. Στη Γρόττα βρέθηκε και μια πλίνθινη κατασκευή, 1,40μ. x 1μ., που περιείχε επάλληλες στρώσεις πηλού και βότσαλων (Μέρος Β', 83). Οι κατασκευές αυτές θα χρησιμοποιούνταν για μικρό χρονικό διάστημα, όπως μαρτυρούν τα διαφορετικά επίπεδα έδρασής τους, καθώς και η συχνή κατασκευή των νεότερων πάνω σε παλαιότερες. Γύρω από αυτές τις κατασκευές βρέθηκε κεραμική - κυρίως αγγεία πόσης - σε θραυσματική κατάσταση, συχνά μεταλλικά αντικείμενα (όπως εγχειρίδιο και πόρπη), σφονδύλια, οστά ζώων και όστρεα. Στα δυτικά μιας από τις κυκλικές κατασκευές στη Μητρόπολη βρέθηκε μια λεκάνη από άψητο πηλό (διαμέτρου 0,30μ., **εικ. 35**). Πολύ κοντά της και πάνω στην κατασκευή βρέθηκε μια σπασμένη τριφυλλόσχημη οينوχόη και μια ακέραιη οينوχοΐσκη της Πρώιμης Γεωμετρικής φάσης, γεμάτη με λεπτή άργιλο.³⁶⁷ Τα ευρήματα, που σχετίζονται με τις κυκλικές κατασκευές θα αποτελούσαν κατάλοιπα δρώμενων προς τιμήν των νεκρών,

³⁶⁵ Hägg 1983α.

³⁶⁶ Οι κατασκευές αυτές απαντούν σε νεκροταφεία ή σε περιοχές που υπάρχουν μυκηναϊκά ή και πιο ύστερα κατάλοιπα (ενδεικτικά, Hägg 1983α, 189-193, Antonaccio 1995, 199-207· Mazarakis 1997, 122-123· Μαζαράκης 2000, 182-183· Κουργου 2015α, 92-101· Papadopoulos 2017, 632-635).

³⁶⁷ Το εύρημα αυτό βρίσκεται εντός του περιβόλου 2, στα νότια του περιβόλου 1 (Λαμπρινουδάκης - Ζαφειροπούλου 1984α, 336-337· 1984β, 78).

συμπεριλαμβανομένων πιθανώς και λατρευτικών δείπνων (αγγεία πόσης, οινοχόες για χοές,³⁶⁸ οστά ζώων και θαλασσινά όστρεα).³⁶⁹

Κυκλικές κατασκευές μαζί με εναγιστικές πυρές σχετίζονται με τάφους της Πρωτογεωμετρικής περιόδου, που βρέθηκαν ανάμεσα στη Γρόττα και τη Μητρόπολη, στον χώρο έξω από το δημοτικό σχολείο της Χώρας, καθώς και στην περιοχή της εκκλησίας της Χρυσοπολίτισσας (Μέρος Β', 83, σημ. 82). Δεν δίνονται παραπάνω πληροφορίες σχετικά με αυτούς τους τάφους και τις κατασκευές.

Τέλος, κατασκευές που σχετίζονται με προγονική λατρεία έχουν επισημανθεί και στο Τσικαλαριό (B.2.2). Στο τετράπλευρο κτίσμα που βρέθηκε εντός του νεκροταφείου, στα δυτικά του περιβόλου 9 (κτίσμα Γ, Μέρος Β', 83-84) βρέθηκαν τόσο στο εσωτερικό του, όσο και στο εξωτερικό του χώροι που περιβάλλονταν από λίθους. Ο Λαμπρινουδάκης τις κατέταξε στην ομάδα των κυκλικών κατασκευών της Γρόττας και της Μητρόπολης, συσχετίζοντάς τες με προγονική λατρεία.³⁷⁰ Όμως οι χώροι αυτοί παραπέμπουν περισσότεροι στις εναγιστικές πυρές που έχουν εντοπιστεί και στους περιβόλους του νεκροταφείου, όπως επισημάνθηκε στην προηγούμενη ενότητα, παρά με τις κατασκευές που απαντούν στη Γρόττα και τη Μητρόπολη. Παρατηρείται απλώς η περιβολή των πυρών με λίθους και όχι εσωτερική στρώση με βότσαλα ή/και πλίνθους.

³⁶⁸ Ο Λαμπρινουδάκης θεωρεί πιθανό οι χοές προς τιμήν των νεκρών να γίνονταν με θαλασσινό νερό, γιατί σε μια οινοχοΐσκη, που βρέθηκε πάνω σε μια από τις κυκλικές κατασκευές βρέθηκε λεπτή άμμος με αυξημένη ποσότητα φωσφόρου (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1984α, 336· Lambrinoudakis 1988, 240). Το νερό εξυπηρετεί στον εξαγνισμό και το θαλασσινό νερό θεωρείται πιο κατάλληλο, λόγω του ότι είναι λιγότερο ευπρόσβλητο στη μόλυνση (Kurtz – Boardman 1971, 149).

³⁶⁹ Γενικώς για τις ταφές και τις τελετές προς τιμήν των νεκρών σε Γρόττα και Μητρόπολη, βλ. Lambrinoudakis 1988· 2000, 299-310· 2004, 61-63· Antonaccio 1994, 201-203· Hägg 1999, 37· Philaniotou 2004, 86-89 και 91-92· Kourou 2015α· Vlachopoulos 2016, 128.

³⁷⁰ Lambrinoudakis 1988, 239, σημ. 13.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

Κτερίσματα σε ταφές καύσεων

Τα κτερίσματα στις υπό μελέτη καύσεις είναι ποικίλα και συνιστούν δύο μεγάλες κατηγορίες αντικειμένων, την κεραμική και τα αντικείμενα μικροτεχνίας. Εξετάζονται αναφορικά με τη χρήση τους στο τελετουργικό της καύσης, καθώς και ως προς τη συσχέτισή τους με την ηλικία, το φύλο ή την κοινωνική ταυτότητα του νεκρού (βλ. και, Κεφάλαιο 5, 2).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Μήλος (Τρυπητή, Β.4.1) και η Ικαρία (Καταφύγιο, Δ.1.1), δεν έχουν συμπεριληφθεί στην παρούσα ενότητα, καθώς οι διαθέσιμες πληροφορίες για τα νεκροταφεία των δύο αυτών νησιών είναι λιγοστές και δεν αφορούν τύπους κτερισμάτων. Όσον αφορά το νεκροταφείο της Παροικιάς στην Πάρο (Β.1.1), οι πληροφορίες για τις ταφές προέρχονται μόνο από την ανθρωπολογική μελέτη των οστεολογικών καταλοίπων και όπου αναφέρονται κτερίσματα πρόκειται για κεραμική, σχεδόν πάντα, όστρακα. Επισημαίνεται ακόμη πως ένας σημαντικός αριθμός (106, 20,3%) από το σύνολο των καύσεων περιείχε αγγεία, των οποίων όμως ο τύπος δε διευκρινίζεται. Τέλος, στο εσωτερικό των θαλαμοειδών τάφων με τις πολλαπλές ταφές στα νεκροταφεία της αρχαίας Θήρας, κυρίως στο Μέσα Βουνό, εντοπίζονται κάποια σύνολα αγγείων, για τα οποία όμως δε γνωρίζουμε σε ποιες από τις ταφές ανήκαν, καθώς δε βρέθηκαν σε συσχέτιση με κάποια συγκεκριμένη ταφή. Τα σύνολα αυτά συνιστούν κυρίως αγγεία πόσης, σερβιρίσματος, ελαιοδόχα/αρωματοδόχα αγγεία, συχνά μαζί με πινάκια ή/και τμήματα αγγείων μεταφοράς/αποθήκευσης (αμφορείς, στάμνοι, πίθοι).³⁷¹

³⁷¹ Πρόκειται για τους τάφους **3, 4, 29, 36, 39, 47, 53** και **89** από το Μέσα Βουνό (Β.5.1.1) και τους τάφους **17, 57, 64** και **1973** από τη Σελλάδα (Β.5.1.2).

1. Κεραμική (πίν. 7)

1.1. Αγγεία πόσης (εικ. 36-37, 39α, 40α)

Από τις κατηγορίες των κτερισματικών αγγείων, τα αγγεία πόσης απαντούν συχνότερα, σε ποσοστό 34,3% (179) των ταφών. Έχουν βρεθεί σχεδόν σε όλα τα νεκροταφεία που συμπεριλαμβάνονται στον κατάλογο της παρούσας μελέτης. Συνήθως εντοπίζονται ένα έως τρία αγγεία πόσης, αλλά κάποιες φορές είναι περισσότερα,³⁷² φτάνοντας ακόμη και τα εννιά, Κουκκιά/Ιαλυσός, Γ.3.1.4, **37 (344)** ή 11 (Βάτι, Γ.3.5, **1**). Οι σκύφοι και τα κύπελλα είναι τα συνηθέστερα σχήματα. Από άλλους τύπους, φιάλες συναντάμε κυρίως στη Σαντορίνη και ελάχιστες σε Ρόδο, Κω και Λέσβο. Λίγοι κάρυφοι έχουν βρεθεί σε Νάξο, Σαντορίνη και Ρόδο (με τους περισσότερους να έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο της Εξοχής) και ένας μόνο στη Λέσβο.³⁷³ Κύλικες εμφανίζονται από τον 7^ο αιώνα και εξής σχεδόν αποκλειστικά στη Ρόδο.³⁷⁴ Στη Βρουλιά, που όλοι οι τάφοι χρονολογούνται στο τέλος του 7^{ου} αιώνα και τις αρχές του 6^{ου}, η κύλικα αποτελεί το αγγείο πόσης που συναντάμε σε κάθε τάφο (και συχνά παραπάνω από μια), ενώ ορισμένες φορές απαντούν μαζί και σκύφοι. Τέλος, σε λίγες περιπτώσεις από τη Ρόδο βρέθηκαν κοτύλες.

Από τους 179 τάφους όπου βρέθηκαν αγγεία πόσης, στους 34 (19%) αποτελούν το μοναδικό αγγείο που συνόδευε το νεκρό. Περίπου στο 1/3 των ταφών (67, 38%), το αγγείο πόσης συνοδευόταν από κάποιο αγγείο σερβιρίσματος και συνήθως και από ένα ελαιοδοχείο/αρωματοδοχείο. Σε λίγες περιπτώσεις υπάρχουν μόνο αγγείο πόσης με αγγείο σερβιρίσματος. Σε ένα ανάλογο ποσοστό (56, 31%) το αγγείο πόσης συνοδευόταν από κάποιο ελαιοδοχείο/αρωματοδοχείο, χωρίς αγγείο σερβιρίσματος. Το συνδυασμό πόσης, ελαιοδοχείο/αρωματοδοχείο, συμπλήρωνε συχνά κάποιο μικρογραφικό αγγείο, κυρίως αμφορίσκος (βλ. παρακάτω για την πιθανή χρήση του μικρογραφικού). Στις υπόλοιπες περιπτώσεις (22, 12%) μαζί με το αγγείο πόσης βρέθηκαν κυρίως αγγεία

³⁷² Όπως για παράδειγμα στην ταφή 17E στη Σελλάδα στη Σαντορίνη (B.5.1.2), όπου βρέθηκαν 6 σκύφοι δίπλα στην οστεοδόχο.

³⁷³ Στον ίδιο τάφο, που βρέθηκε και η φιάλη (Αντισσα, Δ.4.1., V.C./1).

³⁷⁴ Στις Κυκλάδες, εκτός της περίπτωσης από την Παροικία, βρέθηκε το πόδι μιας κύλικας στον τάφο 68 στη Σελλάδα της Σαντορίνης (B.5.1.2).

αποθήκευσης/μεταφοράς ή πινάκια, λίγα μικρογραφικά και τέλος μεμονωμένες περιπτώσεις κρατήρα και μαγειρικού σκεύους.³⁷⁵

1.2. Ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία (εικ. 36-37, 40α)

Περίπου το 1/4 των ταφών (147, 28,2%) περιείχε ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία. Τα σχήματα αυτά απαντούν στα νεκροταφεία των Δωδεκανήσων (Αστυπάλαιας, Νισύρου, Ρόδου και Κω), της Σαντορίνης και ακόμη στο Τσικαλαριό της Νάξου (B.2.2), τη Λίμνη Κιμώλου (B.3.1) και τη Μήθυμνα Λέσβου (Δ.4.2), απουσιάζουν όμως από τον Αργοσαρωνικό. Πρόκειται κυρίως για αρυβάλλους και ληκύθους ή ληκύθια. Αλάβαστρα απαντούν μόνο στα Δωδεκάνησα (Νίσυρος, Ρόδος) σε ταφές που χρονολογούνται στην συντριπτική τους πλειονότητα στον 7^ο αιώνα.³⁷⁶

Από τις ταφές αυτές, εκείνες που ήταν κτερισμένες με ένα ή δύο ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία συνιστούν περίπου τα 2/3. Στο νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό της Σαντορίνης, στους τάφους **54**, **82** και **89** βρέθηκαν παραπάνω από τρία ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία, όμως δεν ήταν δυνατή η απόδοση σε κάποια από τις επιμέρους ταφές που περιείχαν οι τάφοι αυτοί. Σε έναν τάφο από την Καρδάμαινα στην Κω (Γ.4.3, **ΣΤ**) βρέθηκαν συνολικά 16 ληκύθια. Στα νεκροταφεία της Ιαλυσού (Γ.3.1) και της Καμίρου (Γ.3.2) σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχουν περισσότερα από δύο ή τρία ληκύθια, που στην περίπτωση ενός τάφου από το οικόπεδο Κουκκιά στην Ιαλυσό, Γ.3.1.4, **37 (344)**, φτάνουν τα 21. Τέλος στα νεκροταφεία της Βρουλιάς (Γ.3.3) και της Εξοχής (Γ.3.4) είναι συνήθης η παρουσία παραπάνω των δύο ελαιοδοχείων/αρωματοδοχείων, που στην περίπτωση του τάφου **2** από τη Βρουλιά φτάνουν τα 30.

Σε παραπάνω από τις μισές ταφές με τα ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία (89, 61%) συναντάμε μαζί και ένα αγγείο πόσης. Ο συνδυασμός ελαιοδοχείου/αρωματοδοχείου και σερβιρίσματος, χωρίς παρουσία αγγείου πόσης είναι λιγότερο συνήθης (20, 14%), ομοίως και το να υπάρχει μόνο ένα ελαιοδοχείο/αρωματοδοχείο, χωρίς άλλου τύπου

³⁷⁵ Υπάρχουν ακόμη και 5 περιπτώσεις, στις οποίες αναφέρεται και κάποιο άλλο αγγείο, όμως δε διευκρινίζεται ο τύπος του («Αδιάγνωστα»).

³⁷⁶ Μανδράκι/Νίσυρος· Γ.2.1, 1(1), Ιαλυσός/Ρόδος· Μάρμαρο· Γ.3.1.1, 1, οικόπεδο Δρακίδη· Γ.3.1.2, **11 (216)** και **19 (257)**, οικόπεδο Τσαμπίκου· Γ.3.1.3, **2 (123)**, Κουκκιά· Γ.3.1.4, **32 (335)**, **37 (344)**, Δάφνη· Γ.3.1.7, **2**, Κάμιρος/Ρόδος· Παπά τις Λούρες· Γ.3.2.2, **10 (12)**, **12 (16)**, Κεχράκι· Γ.3.2.3, **31 (31)**, **205 (8)** και τέλος στην πλειονότητα των τάφων από τη Βρουλιά.

αγγείο (24, 16%). Τέλος, στο 9% των περιπτώσεων (14), μαζί με τα ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία υπήρχαν άλλου είδους αγγεία, κυρίως μεταφοράς/αποθήκευσης και μικρογραφικά.

1.3. Αγγεία σερβιρίσματος (εικ. 37-38)

Περίπου το ¼ των ταφών (111, 21,3%) περιείχε αγγεία σερβιρίσματος, σχεδόν σε όλα τα νεκροταφεία από τις Κυκλάδες, τα Δωδεκάνησα και το Ανατολικό Αιγαίο, αλλά καθόλου στον Αργοσαρωνικό. Συνήθως ένα αγγείο αυτής της κατηγορίας περιέχεται σε κάθε ταφή, σε κάποιες περιπτώσεις δύο, ενώ ταφές με παραπάνω αγγεία σερβιρίσματος, που μπορεί να φτάσουν και τα επτά εντοπίζονται μόνο στην Ιαλυσό³⁷⁷ και σε μια μεμονωμένη περίπτωση στην Εξοχή (Γ.3.4, **D**). Γενικώς η οινοχόη είναι αυτή που απαντά κατά κύριο λόγο και μάλιστα στη Ρόδο και την Κω, μόνο σε τρεις περιπτώσεις βρέθηκαν πρόχοι.³⁷⁸ Από την Κίμωλο και την Αμοργό η πρόχους απουσιάζει, από τη Νάξο: από τις δέκα ταφές που περιείχαν αγγεία σερβιρίσματος, μόνο σε δύο βρέθηκαν από μια πρόχους και μια οινοχόη.³⁷⁹ Αντιθέτως, και στα δύο νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Σαντορίνης, η πρόχους απαντά σχεδόν με την ίδια συχνότητα με την οινοχόη.

Σε παραπάνω από το μισό των περιπτώσεων (67, 60%), τα αγγεία σερβιρίσματος συνοδεύονται από ένα αγγείο πόσης και συχνά και με ελαιοδοχείο/αρωματοδοχείο, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως. Περίπου το 20% (22) δεν είχαν αγγείο πόσης, υπήρχε όμως ελαιοδοχείο/αρωματοδοχείο. Ένα μικρό ποσοστό από άλλους τύπους αγγείων (10, 9%) κυρίως μεταφοράς/αποθήκευσης και τέλος στο 11% περίπου αποτελούν το μόνο τύπο αγγείου (12).

³⁷⁷ Οικόπεδο Δρακίδη· Γ.3.1.2, **6 (201)**, οικόπεδο Τσαμπίκου, Γ.3.1.3, **53, 51 (393), 54 (407), 55 (413), 56 (414), 58 (422)** και Λα(γ)ού· Γ.3.1.6, **49 (384), 4α, 11**.

³⁷⁸ Ακρόπολη Καμίρου (Γ.3.2.1, 80), οικόπεδο Τσαμπίκου/Ιαλυσός· Γ.3.1.3, **60 (437)**, όπου βρέθηκε από μια πρόχου και μια οινοχόη και στο οικόπεδο Βασιλείου στην Κω (Γ.4.1.1, **II**), όπου βρέθηκαν μια πρόχου και δύο οινοχόες.

³⁷⁹ Μητρόπολη στη Χώρα Νάξου (B.2.1.1β, 1984/1) και Τσικαλαριό (B.2.2, περίβολος **11**).

1.4. Μικρογραφικά αγγεία (πίν. 8)

Ένας μικρός αριθμός ταφών (46, 8,8%) περιείχε μικρογραφικά αγγεία. Ο όρος «μικρογραφικό» χρησιμοποιείται εδώ για εκείνο μόνο το αγγείο που αναπαράγει ένα σχήμα σε σμίκρυνση και όχι και για τα αγγεία, των οποίων το φυσικό μέγεθος είναι μικρό, όπως το δίωτο ληκύθιο.³⁸⁰ Οι διαστάσεις των εν λόγω αγγείων δεν αναφέρονται σε όλες τις περιπτώσεις κι έτσι εντάσσονται στην κατηγορία αυτή, όσα αγγεία αναφέρονται ως μικρογραφικά ή μικκύλα, καθώς και σε όσα προστίθεται η κατάληξη –ίσκος (όπως αμφορίσκος) ή –ίσκη (όπως προχοΐσκη).³⁸¹

Η πλειονότητα των μικρογραφικών αγγείων έχει βρεθεί στη Ρόδο, σε όλα τα νεκροταφεία της υπό εξέταση περιόδου. Τα υπόλοιπα προέρχονται από την Κω, τις Κυκλάδες (Νάξος, Κίμωλος, Σαντορίνη,³⁸² Αμοργός), καθώς και τη Λέσβο. Πρόκειται ως επί το πλείστον για αγγεία κλειστού σχήματος, με την εξαίρεση των κρατηρίσκων που βρέθηκαν σε πέντε τάφους της Ιαλυσού Ρόδου (εικ. 40α) και της Κω,³⁸³ των μικρογραφικών πινακίων από δύο τάφους από την Ιαλυσό,³⁸⁴ και μια μικρογραφική κύλικα από ένα τάφο στη Βρουλιά (Γ.3.3, 4). Τα κλειστά αγγεία συνιστούν κυρίως αμφορίσκοι, που βρέθηκαν στις μισές από τις ταφές με μικρογραφικά αγγεία. Μικρογραφικοί αρύβαλλοι ή λήκυθοι (εικ. 40α) και οινοχόες βρέθηκαν, εξίσου,

³⁸⁰ Σχετικά με τη συζήτηση και τις διάφορες απόψεις αναφορικά με τον ορισμό των μικρογραφικών αγγείων, Hammond 2005, 416-417· Piltz 2011, 19· Barfoed 2018, 112. Ορισμένοι μελετητές ορίζουν τα μικρογραφικά αγγεία ως αγγεία που δεν είχαν κάποια πρακτική χρήση (όπως για παράδειγμα, Stillwell και Benson 1984, 309). Στην πραγματικότητα όμως, ακόμη και αν το μικρότερο μέγεθος των αγγείων αυτών σήμαινε και διαφορετικές δυνατότητες χωρητικότητας σε σχέση με τα πρότυπά τους, δε μπορούμε να γνωρίζουμε αν είχαν κάποια διαφορετική πρακτική λειτουργία ή όχι. Περιπτώσεις μικρογραφικών αγγείων που είναι πιθανό να μην είχαν κάποια πραγματική χρήση, πέραν της συμβολικής, συνιστούν αυτές που τα σώματα των αγγείων είναι συμπαγή ('token miniatures', Barfoed 2018, 116-117).

³⁸¹ Στην περίπτωση των δύο νεκροταφείων της Σαντορίνης, οι ανασκαφείς αναφέρονται σε ορισμένα ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία με τη λέξη Kännchen, όπου η κατάληξη –chen είναι κατάληξη υποκοριστικού. Στην κατηγορία αυτή όμως εντάσσονται συχνά ληκύθια, αρύβαλλοι ή αρυβαλλοειδή ληκύθια, ύψους λίγο χαμηλότερα ή ψηλότερα από 10εκ., τα οποία δεν εντάσσονται εδώ στα μικρογραφικά αγγεία, λόγω του ότι οι συνήθεις τους διαστάσεις είναι μικρές (βλ. π.χ. την περίπτωση του τάφου 14 από το νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό, Pfuhl 1903, 29, αρ. 3-5 και ειδικότερα: 149, αρ. 54, 188, αρ. 25 και 210).

³⁸² Μικκύλες οινοχόες και υδρίες αναφέρονται ως κτερίσματα και στις γεωμετρικές ταφές από το νεκροταφείο στην Οία, το σημερινό Καμάρι (Ευσταθίου 2001, 307). Καθώς όμως γίνεται μια γενική αναφορά στις ταφές, χωρίς επιμέρους περιγραφή και πληροφορίες σχετικά με την κτέριση μεμονωμένα κάθε ταφής, δεν περιλαμβάνεται η Οία στον πίν. 8.

³⁸³ Οικόπεδο Τσαμπίκου· Γ.3.1.3., 56 (414), 58 (422), 62 (444), οικόπεδο Λα(γ)ού· Γ.3.1.6, 10 και οικόπεδο Βασιλείου στην Κω· Γ.4.1.1, I.

³⁸⁴ Οικόπεδο Τσαμπίκου· Γ.3.1.3., 53 και 1 (122). Τα πινάκια που αναφέρονται εδώ ως μικρογραφικά σημειώνονται από τους ανασκαφείς ως 'riattelli', ενώ τα πινάκια μεγαλύτερου μεγέθους σημειώνονται ως 'riatti'. Χαρακτηριστική είναι η διάκριση αυτή στην περίπτωση του τάφου 53, που βρέθηκαν συνολικά 18 πινάκια, 'riatti' και 'riattelli' (Maiuri 1926, 307). Με επιφύλαξη όμως θεωρούνται τα πινάκια αυτά μικρογραφικά αγγεία, καθώς οι διαστάσεις τους δεν αναφέρονται στη δημοσίευση του τάφου και μπορεί απλώς να έχουν μικρότερες διαστάσεις από τα κανονικά πινάκια.

περίπου στο 1/6 των εν λόγω ταφών, ενώ πρόχοι και πυξίδες εντοπίστηκαν σε λίγες περιπτώσεις. Τέλος, μεμονωμένες περιπτώσεις μικρογραφικών αποτελούν ένας στάμνος, ένα αγγείο που μοιάζει με γουδί (εικ. 40α), ένα κλειστό αγγείο αδιευκρίνιστου τύπου και ένα αρτόσχημο αγγείο.

Τα μικρογραφικά αγγεία εντοπίζονται σε πολλές περιοχές του μεσογειακού χώρου, σε ιερά και οικιστικά περιβάλλοντα, αλλά και σε νεκροταφεία, όπου και αποδίδονται συνήθως σε παιδικές ταφές.³⁸⁵ Απαντούν συχνότερα σε εγχυτρισμούς³⁸⁶ και ενταφιασμούς,³⁸⁷ αλλά δε λείπουν και από καύσεις (όπως είναι όλες οι περιπτώσεις που παρουσιάζονται εδώ).³⁸⁸ Λόγω του μικρού τους μεγέθους θεωρείται πως θα χρησίμευαν ως παιχνίδια, ενώ τα μικρογραφικά αγγεία πόσης (που αποτελούν συνήθη κατηγορία μικρογραφικών σε τάφους), ερμηνεύονται ως δοχεία υγρών ή τροφής, που θα χρησιμοποιούνταν από τα παιδιά.³⁸⁹ Μια ενδιαφέρουσα ερμηνεία για ορισμένα μικρογραφικά αγγεία που βρέθηκαν στην Αγορά και τον Κεραμεικό της Αθήνας πρότεινε η Langdon, κατά την οποία τα αγγεία αυτά είναι δημιουργήματα παιδιών, τα οποία ενδεχομένως να είχαν εναποθεθεί από τα ίδια τα παιδιά ως προσφορές στο νεκρό.³⁹⁰ Θα μπορούσε να ισχύει κάτι ανάλογο και για ορισμένα από τα μικρογραφικά αγγεία των υπό συζήτηση ταφών, όμως χωρίς λεπτομερή εξέταση των αγγείων αυτών μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν.

³⁸⁵ Ενδεικτικά, Kourou 2007, 62· Gimatzidis 2011, 82, σημείωση 48, με παραδείγματα· Luce 2011, 61.

³⁸⁶ Παραδείγματα εγχυτρισμών με μικρογραφικά αγγεία από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό, τ. 103 (388), Jacopi 1929, 132-133· τ. 107 (394), Jacopi 1929, 136, από το νεκροταφείο στα Σεράγια στην Κω (Palmieri 2017, 180) και τέλος από τα δύο νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Θήρας, το Μέσα Βουνό (τ. 85, Pfuhl 1903, 71, 232) και τη Σελλάδα (τ. 21, Dragendorff 1903, 36). Ενδεικτικά από άλλες περιοχές, Αττική/Κεραμεικός (Knigge 2005, 103-108), Ερέτρια (Blandin 2007, I, 89), Κόρινθος (Dickey 1992).

³⁸⁷ Ενδεικτικά από το Λευκαντί, Porpham *et alii* 1980, 112-113 (Σκουμπρή, τ. 10), 114-115 (Σκουμπρή, τ. 14), 117 (Σκουμπρή, τ. 20), 144-145 (Παλιά Περιβόλια, τ. 10), 148 (Παλιά Περιβόλια, τ. 18), 183 (Τούμπα, τ. 26).

³⁸⁸ Αλλά και από άλλες περιοχές, όπως στη Χαλκιδική (Τορώνη, Papadopoulos 2005, 360, 362, 364, 366 για αμφορίσκους), τα Σταμνά (Χριστακοπούλου 2001, 159, αρ. 3-4, 163-164, αρ. 19-20), την Αττική (Κουκάκι/οδό Ερεχθείου 25, Μηλιάδης 1955, 43) και την Κρήτη (Φαιστός, Eaby 2007, 140-141).

³⁸⁹ Pilz 2011. Ένα τέτοιο παράδειγμα, όπου με βεβαιότητα πρόκειται για παιδική ταφή (με βάση την ανθρωπολογική μελέτη) προέρχεται από την Ερέτρια. Στο νεκροταφείο του «Ηρώου», στον τάφο 11 (περίπου 700 π.Χ.), που ανήκε σε ένα βρέφος περίπου 3 ετών, βρέθηκαν, μεταξύ άλλων, έξι μικρογραφικά αγγεία· πέντε κύπελλα και μια πρόχου (Blandin 2007, II, 49). Τρία από τα κύπελλα είχαν περίπου το ίδιο ύψος με τα δύο θήλαστρα (μικρογραφικό κύπελλο και κάρθαρος με προχού), που βρέθηκαν στο ίδιο νεκροταφείο, στον τάφο 12, που ανήκε ένα βρέφος/μικρό παιδί 3 με 4 ετών (Blandin 2007, I, 88 και II, 52). Συνεπώς, είναι πιθανό να χρησιμοποιήθηκαν από το βρέφος για την ίδια χρήση. Οι διαστάσεις των κυπέλλων αυτών κυμαίνεται από 4 έως 5 εκ., ενώ τα άλλα δύο κύπελλα είχαν λίγο μικρότερο ύψος (3,2/3,6 και 3/3,4 εκ.).

³⁹⁰ Langdon 2015, 227-228.

Η ύπαρξη, αυτή καθαυτή, ενός μικρογραφικού αγγείου σε τάφο δε θα πρέπει να αποτελεί ένδειξη ότι ο τάφος ανήκε σε παιδί, καθώς τα αγγεία αυτά έχουν βρεθεί και σε τάφους ενηλίκων.³⁹¹ Αυτή είναι και η περίπτωση πέντε καύσεων που αναφέρονται εδώ και οι οποίες έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά. Πρόκειται για τους τάφους **I** και **II** από το οικόπεδο Κουτσουράδη (Γ.4.1) και τους τάφους **I** και **III** από το οικόπεδο Βασιλείου (Γ.4.2.1), στην Κω, που ανήκαν σε ενήλικες άνδρες, καθώς και έναν τάφο από τον περίβολο **14** στο Τσικαλαριό στη Νάξο (Γ.3.3), που ανήκε σε ενήλικα αδιευκρίνιστου φύλου.

Η πιθανότητα τουλάχιστον κάποιες από τις υπόλοιπες ταφές να ήταν παιδικές δεν μπορεί να αποκλειστεί. Σε κάθε περίπτωση όμως δεν υπάρχουν ενδείξεις για κάποια από αυτές ότι ανήκε σε βρέφος (έως τριών ετών),³⁹² καθώς αφενός απουσιάζουν θήλαστρα³⁹³ και αφετέρου ο ίδιος ο τύπος των μικρογραφικών αγγείων, με εξαίρεση μιας μόνο περίπτωσης (Βρουλιά, Γ.3.3., **4**), δεν αφορά αγγείο πόσης, που συνηθίζεται στις βρεφικές ταφές.³⁹⁴ Η εύρεση του ειδωλίου του αιγυπτιακού θεού Bes στον τάφο **43** από το Μάρμαρο της Ιαλυσού (Γ.3.1.1), αποτελεί ένδειξη πως ο τάφος αυτός

³⁹¹ Dubois 2012, 335· Ενδεικτικά, Σκαρλατίδου 2010, 154–156, 323, όπου αφορά ενταφιασμό ενήλικου άνδρα από τα Άβδηρα, του τέλους του 7^{ου} αιώνα, με μικρογραφική υδρία. Ακόμη, Papadopoulos 2017, 258-259 (τ. 26), 422, 430 (τ. 63) για δύο ταφές ενήλικων γυναικών από την Αγορά, όπου βρέθηκαν μικρογραφικοί αμοφορίσκοι. Στο Βόρειο Νεκροταφείο της Κορίνθου τα μικρογραφικά αγγεία απαντούν τόσο σε ταφές βρεφών, όσο και ενηλίκων (Dickey 1992, 96-97· Dubois 2016, 61). Μικρογραφικά αγγεία εντοπίζονται και σε τάφους ενηλίκων μεταγενέστερων περιόδων, όπως π.χ. σε ελληνιστικούς τάφους στη Νάξο (Κόλλια 2006, 165, αρ. Β60) ή τη Χίο (Archontidou 1994, 166-179).

³⁹² Ο όρος βρέφος χρησιμοποιείται εδώ για άτομο από τη στιγμή της γέννας του έως την ηλικία των τριών ετών, σύμφωνα με μια μερίδα ανθρωπολόγων (Scheuer και Black 2000, 468-469). Άλλοι ορίζουν το βρέφος από τη στιγμή της γέννας έως το πρώτο έτος (Buikstra και Ubelaker 1994, 9). Για διεξοδική συζήτηση σχετικά με αυτό το θέμα, βλ., Papadopoulos 2017, 657-660.

³⁹³ Τα θήλαστρα χρησιμοποιούνται για την τροφοδοσία του βρέφους έως έξι μηνών, αλλά και για το στάδιο του απογαλακτισμού του που διαρκεί μέχρι την ηλικία των τριών ετών (Fulminate 2015). Παρόλα αυτά, ούτε η εύρεση ενός θηλάστρου είναι ασφαλές κριτήριο για την απόδοση σε βρεφική ταφή, καθώς αφενός εντοπίζονται και σε τάφους ενηλίκων (Dubois 2012, 337· Chentlives Challet 2016, 174) και αφετέρου δεν είναι σαφές σε όλες τις περιπτώσεις αν αυτά τα σκεύη ήταν όντως χρηστικά, καθώς και τί μπορεί να περιείχαν (Dasen 2011, 312· Dubois 2012, 338· Parkin 2013, 53).

³⁹⁴ Κατά τη δεύτερη μέρα της αττικής γιορτής των Ανθεστηρίων, τις Χόες, που τελούνταν προς τιμήν του Διονύσου, μια χοῦν (οινοχόη) δινόταν σε όλους τους μετέχοντες, ενώ τα παιδιά έπαιρναν μια μικρογραφική εκδοχή του αγγείου αυτού, καθώς τους επιτρεπόταν για πρώτη φορά να πιουν κρασί (Ευριπίδης, Ίφιγένεια ἐν Ταύροις, 953, 960). Με τη συμμετοχή των παιδιών στη γιορτή αυτή λάμβανε χώρα η τελετουργική μετάβασή τους από τη βρεφική στη νηπιακή ηλικία και σηματοδοτούσαν η αναγνώρισή τους ως μέλη της κοινωνίας (Garland 1985, 82· Golden 1990, 41-43· Hamilton 1992· Dasen 2011, 312· Beaumont 2012, 20). Μικρογραφικές οινοχόες έχουν βρεθεί σε παιδικές ταφές στην Αττική, χωρίς να αποτελούν όμως το κατεξοχήν κτέρισμα (Hamilton 1992, 70-71 με παραπομπές). Στην παρούσα μελέτη, μικρογραφικές οινοχόες ή πρόχοι έχουν βρεθεί κυρίως στη Ρόδο, αλλά και σε Νάξο και Κίμωλο (πίν. **8**). Λογικά τέτοιες τελετές μετάβασης από τη βρεφική στην παιδική ηλικία που θα σηματοδοτούσαν και την ενσωμάτωση του παιδιού στην κοινωνία θα υπήρχαν σε όλες τις περιοχές. Όμως δεν μπορούμε να γνωρίζουμε ποιο θα ήταν το αντικείμενο που θα συμβολοποιούσε την ενσωμάτωση αυτή, καθώς στην περίπτωση των Ανθεστηρίων, η οινοχόη (αγγείο σερβιρίσματος κρασιού) συνδέεται με το Διόνυσο.

ενδεχομένως να ανήκε σε βρέφος ή μικρό παιδί, καθώς ο θεός ήταν προστάτης των εμβρύων και των μικρών παιδιών και ως εκ τούτου σύννηθες κτέρισμα βρεφών ή νεαρών παιδιών.³⁹⁵ Ως προστάτης όμως της γονιμότητας σχετίζεται και με γυναίκες. Η πληθώρα των κοσμημάτων που συνόδευαν την ταφή ίσως να αποτελεί ένδειξη πως πρόκειται για ένα κορίτσι ή μια έφηβη που πέθανε κατά την γέννα ή πριν προλάβει να τεκνοποιήσει, όπως θα αναφερθεί παρακάτω στην ενότητα των ειδωλίων (2.7). Μια έκτη περίπτωση, που έχει μελετηθεί ανθρωπολογικά, είναι ο τάφος Ε από την Καρδάμαινα στην Κω (Γ.4.3) που ανήκε σε νεαρό έφηβο 12-17 ετών. Ο πλούτος ορισμένων καύσεων, όπως είναι ο τάφος 1 από το Βάτι (Γ.3.5), ενδεχομένως να υποδεικνύει τάφο νεαρού κοριτσιού ή έφηβης που πέθανε πριν προλάβει να παντρευτεί. Ο John Papadopoulos έχει οδηγηθεί στο συμπέρασμα πως οι πλουσιότεροι τάφοι από την Αθήνα και το Lofkënd στην Αλβανία της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου ήταν τάφοι που ανήκαν σε νεαρές γυναίκες που πέθαναν πριν το γάμο τους και έτσι «παντρεύτηκαν τον θάνατο».³⁹⁶

Η χρήση των μικρογραφικών αγγείων από τις καύσεις που μελετώνται εδώ δεν είναι απαραίτητως κοινή για όλα τα σχήματα αυτά. Όπως προαναφέρθηκε πρόκειται στην συντριπτική πλειονότητα για αγγεία κλειστά. Ο αμοφορίσκος κυριαρχεί αντιπροσωπεύοντας το 50% των αγγείων. Σχήμα που ανήκει σε μια παράδοση της Εποχής του Χαλκού, που όμως επιβιώνει σε ορισμένες περιοχές και μετά την κατάρρευση του μυκηναϊκού πολιτισμού.³⁹⁷ Τα μικρογραφικά σκεύη κλειστού σχήματος θα μπορούσαν να είχαν χρησιμεύσει για προσφορά τροφής, κυρίως καρπών στους νεκρούς ή τις χθόνιες θεότητες με σκοπό τον εξευμενισμό τους και την εξασφάλιση της γονιμότητας των αγρών (έθιμο πανσπερμίας).³⁹⁸ Θα μπορούσαν ακόμη να περιείχαν υγρές προσφορές (κρασί, μέλι, νερό).³⁹⁹ Επισημαίνεται εδώ πως ο

³⁹⁵ Dasen 2013, 32.

³⁹⁶ Papadopoulos 2010. Βλ. ακόμη, ενότητα 2.7 και Κεφάλαιο 5, 2.2.

³⁹⁷ Κατά την Πρωτογεωμετρική περίοδο αμοφορίσκοι έχουν βρεθεί κυρίως σε τάφους στην Εύβοια, αλλά και την Αττική (π.χ. στον Κεραμεικό, Tomlinson 1994-1995, 4 και το Κουκάκι/οδός Ερεχθείου 25, Μηλιάδης 1955, 43), καθώς και σε μερικές άλλες περιοχές, όπως Θεσσαλία, Σκύρος, Βοιωτία, Αιτωλοακαρνανία, Αργολίδα (Lemos 2002, 63-65), αλλά και στην Κρήτη (π.χ. Κνωσός/Βόρειο Νεκροταφείο, Coldstream 1996, 333-334, 338). Κατά τη Γεωμετρική περίοδο, ο τύπος επιβιώνει εκτός από Κυκλάδες και Δωδεκάνησα, σε Αττική (π.χ. Αγορά, Papadopoulos 2017, τ. 26· 258-259, τ.63-64· 422-423, 430 και τ. 69· 442, όπου βρέθηκαν και άλλα μικρογραφικά αγγεία, μια λήκυθος και δύο κύπελλα), Άργος (Courbin 1974, τ. 176· 79) και Κρήτη (π.χ. Κυδωνία, Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη 2004, 25-26).

³⁹⁸ Κοκκού-Βυριδή 1999, 182, σημ. 241· Beaumont 2012, 81· Burkert 2011, 326. Για την πανσπερμία βλ. Nilsson 1967, 127-130.

³⁹⁹ Κούρου 2007, 74, σημ. 59.

αμφορίσκος, αλλά και η πρόχους, η οινοχόη, καθώς και αγγείο πόσης στη μικρογραφική εκδοχή τους, τοποθετημένα σε παρατακτική ή κυκλική διάταξη, συνιστούν τα σύνθετα τελετουργικά αγγεία που χρησιμοποιούνται για την προσφορά καρπών, υγρών, αλλά και κρέατος σε λατρείες χθόνιων θεοτήτων τους και είναι γνωστά ως κέρνοι.⁴⁰⁰ Κέρνοι που αποτελούνται από μικρογραφικούς αμφορείς, υδρίες, πρόχοι, οινοχόες και αγγεία πόσης έχουν βρεθεί στο ιερό της Αθηνάς Λινδίας στη Ρόδο, το νησί όπου απαντά η πλειονότητα των μικρογραφικών αγγείων στις καύσεις.⁴⁰¹ Κάποια από αυτά και κυρίως ορισμένοι αμφορίσκοι, αλλά και οι μικρογραφικές λήκυθοι και αρύβαλλοι ενδεχομένως να χρησίμευαν ως ελαιοδόχα/αρωματοδόχα αγγεία για τον αρωματισμό του σώματος του νεκρού.⁴⁰² Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, τα ελαιοδόχα/αρωματοδόχα αγγεία είναι μια κατηγορία αγγείων που μαζί με τα αγγεία πόσης απαντούν περίπου στο 1/3 των καύσεων και μάλιστα συχνά περισσότερα του ενός.

Εξετάζοντας μεμονωμένα κάποια σύνολα ταφών προκύπτουν περισσότερες πιθανές ερμηνείες για κάποια από τα μικρογραφικά σκεύη. Για παράδειγμα, στον τάφο **1** από το Βάτι στη Ρόδο (Γ.3.5), εκτός από τις μικρογραφικές ληκύθους και οινοχόες, βρέθηκαν αγγεία πόσης, σερβιρίσματος, ελαιοδόχα/αρωματοδόχα αγγεία, δύο κρατήρες, υδρία, πινάκιο, πυξίδα. Σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσαν με τις μικρογραφικές οινοχόες (δεν αναφέρεται αριθμός) να αντλούσαν το κρασί από τους κρατήρες κατά τη διάρκεια των χοών. Ενδεχομένως μια τέτοια χρήση να είχε και ο μικρογραφικός αμφορίσκος από τον τάφο **C** της Εξοχής στη Ρόδο (Γ.3.4), όπου επίσης βρέθηκε κρατήρας ανάμεσα στα κτερίσματα, ενώ απουσιάζει κάποιο αγγείο σερβιρίσματος.

Η χρήση των μικρογραφικών αγγείων για προσφορά καρπών και υγρών στους νεκρούς και σε χθόνια θεότητα, τουλάχιστον για την περίπτωση της Σαντορίνης,

⁴⁰⁰ Για τους κέρνους που σχετίζονται με τη λατρεία της Ελευσίνιας Δήμητρας, Κουκκού-Βυριδή 1999, 164, 191· Mitsopoulou 2019.

⁴⁰¹ Blinkenberg 1931, 333, αρ. 1202-1206. Οι κέρνοι αυτοί, όπου τα επιμέρους αγγεία τοποθετούνται σε κυκλική διάταξη, είχαν οπές στην άνω και κάτω επιφάνεια της κυκλικής βάσης. Χρησιμοποιούνταν για την υποδοχή διαφόρων υγρών, που χύνονταν από τα επιμέρους αγγεία στην κυκλική βάση και από εκεί αναμεμειγμένα έπεφταν στο έδαφος κατά τη διάρκεια των χοών ή σπονδών (βλ., Bignasca 2000, 224, αρ. E37-E41 για τους συγκεκριμένους κέρνους από τη Λίνδο και γενικώς για τη χρήση και τον συμβολισμό του τύπου αυτού του κέρνου, Bignasca 2000, 251, 254-258). Μεμονωμένοι αμφορίσκοι, οινοχόες και κύλικες έχουν επίσης βρεθεί ως αναθήματα στο ιερό της Αθηνάς στη Λίνδο (Blinkenberg 1931, 330-331).

⁴⁰² Dragendorff 1903, 117· Βιζυηνού 2011, 91, 235.

ενισχύεται από τη θέση προσφορών που βρέθηκε στο νεκροταφείο της Σελλάδας (σελ. 98-100). Στη θέση αυτή βρέθηκαν κυρίως μικρογραφικά αγγεία. Ανάλογα μικρογραφικά αγγεία έχουν βρεθεί στην πυρά θυσιών Β του Τελεστηρίου της Ελευσίνας (β' μισό 6^{ου} αιώνα-πρώιμος 5^{ος} αιώνας π.Χ.).⁴⁰³ Λατρείες θεοτήτων με χθόνια υπόσταση, που συνδέονταν με τη γονιμότητα,⁴⁰⁴ υπήρχαν στην αρχαία πόλη της Σαντορίνης και ήταν αυτές της Ήρας και της Αφροδίτης-Ειλειθυίας.⁴⁰⁵ Στο ιερό της Αφροδίτης-Ειλειθυίας έχουν επίσης βρεθεί μικρογραφικές πρόχοι, οινοχόες, αμφορίσκοι και πινάκια, ενώ στο ιερό της Ήρας η πλειονότητα των αγγείων είναι μικρογραφικά (οινοχόες, αρύβαλλοι, αγγεία πόσης, πινάκια, πυξίδες).

1.5. Αγγεία μεταφοράς/αποθήκευσης (εικ. 36, 39α)

Αγγεία μεταφοράς/αποθήκευσης απαντούν περίπου στο 1/10 των ταφών (57, 10,9%). Έχουν βρεθεί στις Κυκλάδες, στη Νάξο (Πλίθος και Τσικαλαριό) και τη Σαντορίνη (Μέσα Βουνό και Σελλάδα), στα νεκροταφεία της Κω και της Ρόδου και τέλος στην αρχαία πόλη της Σάμου και στο Ριζάρι της Χίου. Πρόκειται κυρίως για αμφορείς, αλλά και πιθοειδή ή τριποδικά αγγεία, πίθους και σε ελάχιστες περιπτώσεις υδρίες. Οι ερμηνείες για τη χρήση των αγγείων αυτών ποικίλουν και θα εξεταστούν ανά περίπτωση νεκροταφείου.

Στο νεκροταφείο στο Τσικαλαριό, ορισμένα από αυτά βρέθηκαν στην περιφέρεια των περιβόλων, τοποθετημένα με την κοιλιά, στερεωμένα με πλάκες και τα οποία περιείχαν άμμο (π.χ. Β.3.3, περίβολοι **1** και **6**). Θεωρείται κατά μία άποψη πως περιείχαν προσφορές, μια πρακτική που αναφέρεται και για άλλα νεκροταφεία, όπως στην Πλίθο, την Αστυπάλεια, την Κόρινθο,⁴⁰⁶ αλλά και το Μέσα Βουνό. Ενδεχομένως όμως κάποια από αυτά, όπως οι αμφορείς και οι πίθοι που βρέθηκαν μέσα και δίπλα

⁴⁰³ Κοκκού-Βυριδή 1999, 94-95, 182, πίνακες 41-43, αρ. Β62-138.

⁴⁰⁴ Για τη σύνδεση με τη γονιμότητα θεοτήτων με χθόνια υπόσταση, Κοκκού-Βυριδή 1999, 172-173· Larson 2007, 11-12· Burkert 2011, 263-264, 307-310.

⁴⁰⁵ Το ιερό της Αφροδίτης Ειλειθυίας βρέθηκε νοτιοδυτικά της πύλης της αρχαίας πόλης της Σαντορίνης και κοντά στην είσοδο του νεκροταφείου της Σελλάδας (Dragendorff 1903, 291-322· Sigalas 2000) και το ιερό της Ήρας βρέθηκε στο χώρο του νεκροταφείου του Μέσα Βουνού (Ευσταθίου 1998· 2011). Το ιερό αυτό αρχικά είχε αποδοθεί στη Δήμητρα, λόγω του πλήθους των μικρογραφικών αγγείων, των ειδωλίων χοίρων, της αρχιτεκτονικής του χώρου του ιερού και τέλος της θέσης του κοντά στην είσοδο του νεκροταφείου.

⁴⁰⁶ Ζαφειροπούλου 2011, 734 (για την Πλίθο), Michalaki-Kollia 2010, 169 (για την Αστυπάλεια), Dickey 1992, 37 (για την Κόρινθο).

στον χώρο της πυράς του περιβόλου 6 να περιείχαν εγχυτρισμούς.⁴⁰⁷ Η ελλιπής διατήρηση ή απουσία του σκελετικού υλικού των βρεφών από τα νεκροταφεία, λόγω της χαμηλής οστικής πυκνότητας που τα κάνει πιο επιρρεπή στη φθορά και απώλεια, έχει επισημανθεί από πολλούς ανθρωπολόγους.⁴⁰⁸

Το πρόβλημα διαχωρισμού ανάμεσα στα αγγεία που θα είχαν χρησιμοποιηθεί για προσφορές και σε αυτά που ίσως να περιείχαν εγχυτρισμούς αντιμετωπίζεται και στην περίπτωση του νεκροταφείου στο Μέσα Βουνό. Σε κάποιες περιπτώσεις, θεωρείται πως περιείχαν εγχυτρισμούς αγγεία (κυρίως αμφορείς), που ήταν τοποθετημένα όπως και τα υπόλοιπα αγγεία εγχυτρισμών από το νεκροταφείο (όρθια σε πλάκα, ή στο πλάι, ενίοτε στερεωμένα περιμετρικά με λίθους και με κάλυμμα) ή/και που εμφάνιζαν κάποια χαρακτηριστικά που συνηθίζονται για τις βρεφικές ταφές, όπως το κόψιμο στο άνω μέρος για την υποδοχή του σώματος⁴⁰⁹ ή ένα μικρογραφικό αγγείο πόσης ή θήλαστρο ως κτέρισμα.⁴¹⁰ Σε άλλες περιπτώσεις, όπου έχουν βρεθεί τμήματα αμφορέων στο εσωτερικό ενός τάφου δεν είναι διακριτό, εάν αυτοί περιείχαν κτερίσματα ή ταφές (εγχυτρισμοί ή ακόμη και καύσεις).⁴¹¹ Σε μια περίπτωση το πόδι ενός αμφορέα είχε τοποθετηθεί ως πώμα της οστεοδόχου (3.22).⁴¹² Σε δύο περιπτώσεις, μια από το Μέσα Βουνό (89.3) και μια από τη Σελλάδα (1970/3) τμήματα ενός πίθου και ενός πιθαμφορέα είχαν χρησιμοποιηθεί για την κάλυψη της οστεοδόχου.

Ως ταφικό αγγείο που περιείχε εγχυτρισμό θεώρησε ο Kinch την υδρία από τον τάφο 21 στη Βρουλιά (Γ.3.3), μοναδικό αγγείο τέτοιου τύπου που βρέθηκε στο νεκροταφείο. Η χρήση των αμφορέων που βρέθηκαν στις πρωτογενείς καύσεις στην Κω και τη Ρόδο θα ήταν διαφορετική από αυτή που έχει επισημανθεί στις περιπτώσεις των δευτερογενών καύσεων από τη Σαντορίνη, αλλά και από την περίπτωση του Τσικαλαριού. Οι αμφορείς αυτοί, όπου αυτό επισημαίνεται, βρίσκονται μέσα ή κοντά σε κάποια από τις γωνιακές κοιλότητες του τάφου και είναι μερικώς καμένοι. Συνεπώς

⁴⁰⁷ Charalambidou 2018, 159. Μια άποψη που είχε διατυπωθεί γενικώς για τις περιπτώσεις αυτές από το Τσικαλαριό και από τον Coldstream 2003, 92.

⁴⁰⁸ Ενδεικτικά, Guy *et alii* 1997, 224-226· Manifold 2013, 24-27.

⁴⁰⁹ Όπως π.χ. στον τάφο 17, όπου βρέθηκε ένας αμφορέας άδειος, που περιείχε μόνο χώμα, αλλά το άνω μέρος του είχε αποκοπεί και στη συνέχεια επανατοποθετηθεί (Μέρος Β', 109-110, σημ. 165).

⁴¹⁰ Όπως π.χ. στον τάφο 93 (Pfuhl 1903, 77), όπου ο αμφορέας περιείχε ένα θήλαστρο και ένα μικρογραφικό κύπελλο.

⁴¹¹ Αυτές είναι οι περιπτώσεις των ταφών 3.3, 3.7, 4.3/1-2, 4.7, 10.7 από το Μέσα Βουνό και του τάφου 64 από τη Σελλάδα.

⁴¹² Στο νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό, πόδια αγγείων τοποθετούνται ως επί το πλείστον ως πώματα σε εγχυτρισμούς και αυτό οδήγησε τον Pfuhl να υποθέσει πως ήταν αντικείμενα που είχαν χρησιμοποιηθεί ως παιχνίδια στα χέρια των μικρών παιδιών (Pfuhl 1903, 266).

δεν θα ρίχνονταν στην πυρά του νεκρού, αλλά πιθανώς να τοποθετούνταν στον τάφο, αφού είχε ολοκληρωθεί η πυρά. Δεν αποκλείεται τα αγγεία αυτά να περιείχαν υγρό ή ακόμη και χώμα που θα είχε χρησιμοποιηθεί για την ταχύτερη κατάσβεση της πυράς. Μια χρήση, που δεν μπορεί να αποκλειστεί και για κάποιες από τις περιπτώσεις στη Σαντορίνη, όπου βρίσκεται ένα μόνο μικρό τμήμα του αγγείου στον τάφο, το οποίο μπορεί να είχε περισυλλεχθεί μαζί με τα υπόλοιπα από τον χώρο της πυράς του νεκρού. Τέλος, υπάρχει και η περίπτωση του τάφου **1985/2** της Μέσης Πρωτογεωμετρικής περιόδου από τη Γρόττα στη Νάξο (B.2.1.1β), όπου βρέθηκε μια υδρία ως σήμα. Η υδρία χρονολογείται στην Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ και αποτελεί κειμήλιο τη χρονική στιγμή της ταφής. Αποτελεί ακόμα τη μοναδική βέβαιη περίπτωση σήμανσης τάφου με αγγείο στις υπό μελέτη περιοχές.

1.6. Πινάκια και Λεκανίδες

Σε ποσοστό 8,1% (42) των ταφών παρατηρείται η εύρεση αγγείων για κατανάλωση και προσφορά τροφής. Πινάκια έχουν βρεθεί μόνο στα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Σαντορίνης, στη Νίσυρο και σχεδόν σε όλα τα νεκροταφεία της Ρόδου. Ακόμη λεκανίδες βρέθηκαν στον περίβολο **11** από το Τσικαλαριό στη Νάξο και σε δύο τάφους από την Ιαλυσό.⁴¹³ Τα πινάκια και οι λεκανίδες θα χρησίμευαν για την προσφορά τροφής, συμπεριλαμβανομένων και καρπών, στον νεκρό. Σε ελάχιστες περιπτώσεις αποτελούν τον μοναδικό τύπο αγγείου. Συνήθως απαντούν μαζί με αγγεία πόσης, σερβιρίσματος ή ελαιοδοχείο/αρωματοδοχείο, ενώ σε λίγες περιπτώσεις υπάρχουν και άλλοι τύποι αγγείων, όπως μικρογραφικά και αμφορείς. Στη Σαντορίνη, όπου οι καύσεις ήταν δευτερογενείς, σε κάποιες περιπτώσεις είχε χρησιμοποιηθεί και ως πώμα για τις οστεοδόχους.⁴¹⁴ Ίδια χρήση είχε και στη δευτερογενή ταφή **29** από τη Βρουλιά στη Ρόδο (Γ.3.3). Στις πρωτογενείς καύσεις της Ρόδου, σχεδόν σε όλες τις περιπτώσεις τα πινάκια αναφέρονται είτε ως καμένα, είτε μερικώς καμένα, που σημαίνει πως ρίχνονταν στην πυρά είτε κατά τη διάρκεια, είτε αμέσως μετά το πέρας αυτής. Αντιθέτως, στη Νάξο και τη Σαντορίνη δεν έφεραν ίχνη καύσης.

⁴¹³ Οικόπεδο Δρακίδη, Γ.3.1.2, **25 (275)** και Τσαμπίκου, Γ.3.1.3, **52 (397)**.

⁴¹⁴ Μέσα Βουνό, Β.5.1.1, **3.9, 10.12, 53.2**. Σελλάδα, Β.5.1.2, **25, 64**.

1.7. Κρατήρες

Οι κρατήρες βρέθηκαν, σε ένα ποσοστό 3,4% (18), κυρίως σε ορισμένα νεκροταφεία της Ρόδου (Κεχράκι και Ακρόπολη στην Κάμιρο, Εξοχή, Βάτι) και στο Μέσα Βουνό στη Σαντορίνη, αλλά και σε μεμονωμένους τάφους στην Πλίθο στη Νάξο, την Καρδάμαινα στην Κω και την αρχαία πόλη της Σάμου. Ο κρατήρας ήταν αγγείο ανάμειξης νερού με κρασί και θα χρησίμευε σε διάφορες φάσεις της ταφικής τελετουργίας. Το κρασί αποτελούσε μέρος των χοών προς τιμήν του νεκρού, αλλά χρησιμοποιούνταν και για την κατάσβεση της πυράς του νεκρού (Ιλιάς, Ψ 196, 218-221, 250 και Ω 791). Αποτελεί επίσης το κυρίως σκεύος ενός συμποσίου⁴¹⁵ και ως εκ τούτου συνδέεται με τον κόσμο των ανδρών. Από τις καύσεις που αναφέρονται εδώ, δύο μόνο έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά και οι οποίες ανήκαν σε άτομα αρσενικού φύλου. Για τις υπόλοιπες ταφές το φύλο δεν είναι γνωστό, καθώς δεν υπάρχει και κάποιο αντικείμενο που συμβατικά τουλάχιστον συνδέεται με ανδρική ταφή.

Σε λίγους τάφους όμως με κρατήρα σώζεται ένα πλήρες σύνολο αγγείων κατάλληλων για τη διαδικασία προετοιμασίας και κατανάλωσης τροφής και υγρών που ενδεχομένως να είχαν λάβει χώρα κοντά ή δίπλα στον τάφο. Πρόκειται για τον τάφο Αξαόπουλου **24** στην Πλίθο, τις ταφές **89.3** και **89.7** στο Μέσα Βουνό, τον τάφο **ΣΤ** στην Καρδάμαινα, τον τάφο **D** στην Εξοχή, τον τάφο **1** στο Βάτι και τον περίβολο **2** στην αρχαία πόλη της Σάμου. Από αυτούς όμως μόνο στην Πλίθο, το Μέσα Βουνό και τη Σάμο βρέθηκαν οστά ζώων.⁴¹⁶ Η πιο χαρακτηριστική περιπτώση είναι η ταφή **89.7**. Εντός της οστεοδόχου βρέθηκαν κάποια τμήματα πινακίου και άκαυτο οστό από αρνί. Δίπλα στην ταφή βρέθηκαν ο κρατήρας, τα υπόλοιπα τμήματα του πινακίου, ένας αμφορέας με τρία ληκύθια και δύο κύπελλα στο εσωτερικό του (καθώς και τρία ειδώλια, εικοσιδύο αστραγάλους και όστρεα ως παιχνίδια), ένα πώμα, ένας δεύτερος αμφορέας με χώμα και μια οινοχόη ομοίως με χώμα. Δεν έχει πραγματοποιηθεί όμως μελέτη των οστών ζώων, σε καμία από τις παραπάνω περιπτώσεις και η οποία θα έδειχνε εάν αυτά ήταν μερικώς καμένα ή μαγειρεμένα (περίπτωση γεύματος). Συνεπώς

⁴¹⁵ Coldstream 1991· Wecowski 2014, 271-275.

⁴¹⁶ Από τις ταφές που περιείχαν κρατήρα, στον τάφο **C** στην Εξοχή βρέθηκαν οστά ζώων, όμως δεν απαντά ένα πλήρες σύνολο αγγείων, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν κατάλοιπα ενός τελετουργικού γεύματος.

η σύνδεση με το *περίδειπνο* ή *νεκρόδειπνο* (π.χ. *Ιλιάδα*, Ψ 159-60: Λουκιανός, *Περί πένθους*, 24)⁴¹⁷ είναι παρακινδυνευμένη.

Οι κρατήρες θα μπορούσαν να περιείχαν νερό και να χρησίμευαν για τον εξαγνισμό των μετεχόντων στα δρώμενα. Στο Μέσα Βουνό φαίνεται ο κρατήρας να χρησίμευε και ως δοχείο για τα μικρότερα αγγεία που θα ήταν μέρος του τελετουργικού αυτού, κάτι που έχει επισημανθεί και για το Βόρειο Νεκροταφείο στην Κνωσό.⁴¹⁸ Με εξαίρεση την περίπτωση του νεκροταφείου αυτού, όπου οι κρατήρες βρίσκονται στο εσωτερικό των τάφων, για τις υπόλοιπες περιπτώσεις δεν μπορεί να αποκλειστεί το ενδεχόμενο να είχαν χρησιμεύσει και ως σήματα των τάφων, ένα έθιμο που απαντά πρωτίστως σε νεκροταφεία της Αττικής, αλλά δε λείπει και από άλλες περιοχές, όπως την Ερέτρια.⁴¹⁹ Ο κρατήρας μεγάλου μεγέθους, που συνηθιζόταν ως σήμα σε νεκροταφεία της Αττικής, φαίνεται πως λειτούργησε ως σύμβολο της άρχουσας τάξης των πρώιμων ιστορικών χρόνων, που υποδήλωνε για τον κάτοχό τους την ανώτερη κοινωνική θέση στην οποία αυτός ανήκε.⁴²⁰ Μεμονωμένη περίπτωση χρήσης του κρατήρα ως σήμα τάφου ενδεχομένως να αποτελεί ο τάφος **53 (406)** στο οικοπέδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό (Γ.3.1.3), όπου βρέθηκε υποστατό μεγάλο, ευβοϊκού κρατήρα ως σήμα.⁴²¹ Το παράδειγμα από την Ιαλυσό αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση για το νεκροταφείο αυτό, καθώς δεν υπάρχει αναφορά για εύρεση άλλου κρατήρα, ακόμα και από το εσωτερικό κάποιου τάφου. Και αν πρόκειται όντως για σήμα, είναι η δεύτερη περίπτωση από τις περιοχές που περιλαμβάνει η παρούσα μελέτη, μετά το παράδειγμα του τάφου **1985/2** από τη Γρόττα.⁴²²

⁴¹⁷ Kurtz-Boardman 1971, 146· Garland 1988, 112· Alexiou 2002, 10.

⁴¹⁸ Coldstream 1996, 368, 378.

⁴¹⁹ Blandin 2007, I, 69-71.

⁴²⁰ Bohlen 1997· Vlachou 2017, 192-196. Η Bohlen θεωρεί πως το έθιμο της χρήσης του κρατήρα στο ταφικό τελετουργικό εισήχθη στην Αθήνα στο τέλος του 12^{ου} αιώνα π.Χ. από τους Αλκμαιωνίδες και Μελανθίδες της Πελοποννήσου (Bohlen 2017, 31).

⁴²¹ Το ύψος του υποστατού ήταν 0,25εκ. (D'Acunto 2017a, 485, εικ. 25).

⁴²² Ενδεχομένως πιθανοφορείς να είχαν χρησιμοποιηθεί ως σήματα στο νεκροταφείο της Παροικιάς. Η Ζαφειροπούλου υποθέτει πως η αρχική χρήση κάποιων από τους πιθανοφορείς, που περιείχαν εγχυτρισμούς, αλλά βρέθηκαν με κομμένο το πόδι, ήταν αυτή της σήμανσης τάφων του νεκροταφείου Ζαφειροπούλου 2002, 283.

1.8. Μαγειρικά αγγεία/σκεύη

Σε ένα ανάλογο μικρό ποσοστό με τα αγγεία ανάμειξης (16, 3,1 %) απαντούν και μαγειρικά αγγεία. Πρόκειται κυρίως για χύτρες ή χυτροειδή αγγεία που βρέθηκαν σε τάφους στη Νάξο (Μητρόπολη, Τσικαλαριό), στη Σαντορίνη (Μέσα Βουνό, Σελλάδα) καθώς και στην Ιαλυσό της Ρόδου.⁴²³ Σε ορισμένες περιπτώσεις από το νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό στη Σαντορίνη δε διευκρινίζεται το είδος του μαγειρικού αγγείου και ούτε απεικονίζεται. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω και για τις ταφές με κρατήρες, σε ελάχιστες περιπτώσεις το μαγειρικό σκεύος βρίσκεται σε σύνολα που σχετίζονται με την προετοιμασία και κατανάλωση τροφής και ποτού, δηλαδή μαζί με αγγείο πόσης, οινοχόη και μικρό κλειστό αγγείο. Πρόκειται για τα σύνολα των αγγείων που βρέθηκαν εξωτερικά του τάφου **I** από τον περίβολο **11** στο Τσικαλαριό (B.2.2) κάτω από μια πλάκα, τις ταφές **10.2** και **10.16** στο Μέσα Βουνό (B.5.1.1), τον τάφο **I** στο οικόπεδο Κουτσουράδη στην Κω (Γ.4.1) και τέλος στο νεκροταφείο στο Καμάρι στη Σαντορίνη (B.5.2), που θα συζητηθεί μεμονωμένα στη συνέχεια.

Στον τάφο από την Κω (Γ.4.1, Κουτσουράδη **I**) βρέθηκε λάσανο, που ήταν στήριγμα για χύτρες και χυτρόποδες. Το λάσανο θεωρήθηκε τμήμα κάποιου τελετουργικού δείπνου, που οργανώθηκε μεταξύ των παρευρισκομένων μετά το τέλος της ταφής.⁴²⁴ Γενικώς τα σύνολα αυτά θα μπορούσαν να συσχετιστούν με την προετοιμασία και κατανάλωση κάποιου είδους τροφής κοντά ή δίπλα στον τάφο, όμως λόγω της απουσίας των οστών ζώων, πιθανώς δεν πρόκειται για το *νεκρόδειπνο*.⁴²⁵ Τέλος, για το νεκροταφείο στο Καμάρι στη Σαντορίνη (B.5.2) αναφέρεται πως κάθε καύση περιείχε από μια χύτρα, ενώ τα υπόλοιπα αγγεία ήταν κυρίως πόσης (κύπελλα, κοτύλες), μικρογραφικές οινοχόες και υδρίες (Μέρος Β', 190). Φαίνεται λοιπόν πως συνηθιζόταν στο χώρο του νεκροταφείου η προετοιμασία και κατανάλωση τροφής και υγρών, αν και εκκρεμεί η δημοσίευση του νεκροταφείου.

⁴²³ Στην Εξοχή (Γ.3.4) έχει βρεθεί πύραυλος σε έναν από τους συλημένους τάφους των χωρικών (Μέρος Β', 286, σημ. 396, τάφος V), μαζί με αγγεία πόσης, σερβιρίσματος, πινάκια, ένα ειδώλιο αλόγου και όπλα. Πληροφορίες σχετικά με τον τύπο τάφου και το είδος της πρακτικής ταφής δεν είναι γνωστές.

⁴²⁴ Μποσνάκης 2001, 246. Για τα λάσανα, Papadopoulos 1992. Λάσανα βρέθηκαν στο οικόπεδο Κουτσουράδη και στα δύο υπερκείμενα των ταφών κτίρια, τα οποία έχουν συνδεθεί με ταφική λατρεία (Μέρος Β', 297-298, σημ. 423, 299).

⁴²⁵ Ανάμεσα στον τάφο **10** και **12** στο Μέσα Βουνό υπήρχε μια θέση προσφορών (αρ. 11), η οποία έχει αποδοθεί από τον Pfuhl σε έναν από τους δύο τάφους (Pfuhl 1903, 27), χωρίς όμως να αποκλείεται να ανήκε και στους δύο. Η θέση αυτή περιείχε οστά ζώων, σχετίζεται όμως με τελετουργικό εναγισμού, όπως και όλες οι υπόλοιπες από το νεκροταφείο αυτό.

1.9. Πυξίδες

Οι πυξίδες απαντούν σε ένα ποσοστό μόλις 2,5% (13) και αναλογικά εμφανίζονται περισσότερο στις Κυκλάδες (Νάξος, Κίμωλος, Σαντορίνη), παρά στα Δωδεκάνησα (Κως, Ρόδος), ενώ απουσιάζουν από Αργοσαρωνικό και Ανατολικό Αιγαίο. Η πυξίδα, ως αγγείο για τη φύλαξη καλλυντικών και αρωματικών ουσιών, κοσμημάτων και άλλων ειδών καλλωπισμού ή μικροαντικειμένων συνδέεται συνήθως με τον κόσμο των γυναικών και η εύρεση της σε τάφο συνήθως θεωρείται δείκτης γυναικείας ταφής.⁴²⁶ Πυξίδες όμως έχουν βρεθεί και σε τάφους ανδρών, τόσο σε άλλες περιοχές, όπως για παράδειγμα στην Αγορά της Αθήνας,⁴²⁷ αλλά και ανάμεσα στις εν λόγω ταφές. Με βάση την ανθρωπολογική μελέτη, ο τάφος **24** από το οικόπεδο Κουφοπούλου στη Νάξο (B.2.1.1α) περιείχε τις καύσεις τριών ενηλίκων ανδρών, όπως και ο τάφος **Δ** στην Καρδάμαινα της Κω (Γ.4.3) περιείχε την καύση ενήλικα άνδρα.

Ακόμη, δεν εντοπίζονται αντικείμενα που να μπορούν να αποδοθούν σε γυναικεία ταφή, πλην ελαχίστων εξαιρέσεων. Αναφορικά με την καύση του περιβόλου **11** στο Τσικαλαριό (B.2.2), λόγω της παρουσίας των ειδωλίων πτηνών, του πτηνόμορφου αγγείου και των ψήφων θεωρείται πιθανό ότι ανήκε σε κορίτσι.⁴²⁸ Τα σφονδύλια που βρέθηκαν μαζί με δύο ειδώλια στον τάφο **19 (257)** στο οικόπεδο Δρακίδη στην Ιαλυσό (Γ.3.1.2) αποτελούν ένδειξη γυναικείας ταφής. Από τις υπόλοιπες ταφές με πυξίδες, υπάρχουν δύο από τη Ρόδο με κοσμήματα που δεν αποκλείεται να ανήκαν σε γυναίκες, όμως το είδος των εν λόγω κοσμημάτων (δακτυλίδια, ψήφοι, δισκάρια, ελάσματα, πόρπη) δεν απαντά αποκλειστικά σε γυναικείες ταφές.

1.10. Λύχνοι

Ένας και μόνο λύχνος βρέθηκε στον τάφο **10** στη Νίσυρο και χρονολογείται στο τέλος του 7^{ου} αιώνα. Η εύρεση λύχνων σε ταφικά σύνολα απαντά κυρίως από την Ελληνιστική περίοδο και εξής.⁴²⁹

⁴²⁶ Strömberg 1993, 86, 102· Βιζυηνού 2011, 267, 309-310, 413.

⁴²⁷ Papadopoulos 2017, 671-672.

⁴²⁸ Παπαδοπούλου 1965α, 520· Ζαφειροπούλου 2001α, 291· Zaphiropoulou 2008-2009, 50· Charalambidou 2008-2009, 61· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 170-172· 2013, 87-88· Charalambidou 2017, 381· 2018, 170.

⁴²⁹ Dimakis 2015.

1.11. Γενικές παρατηρήσεις

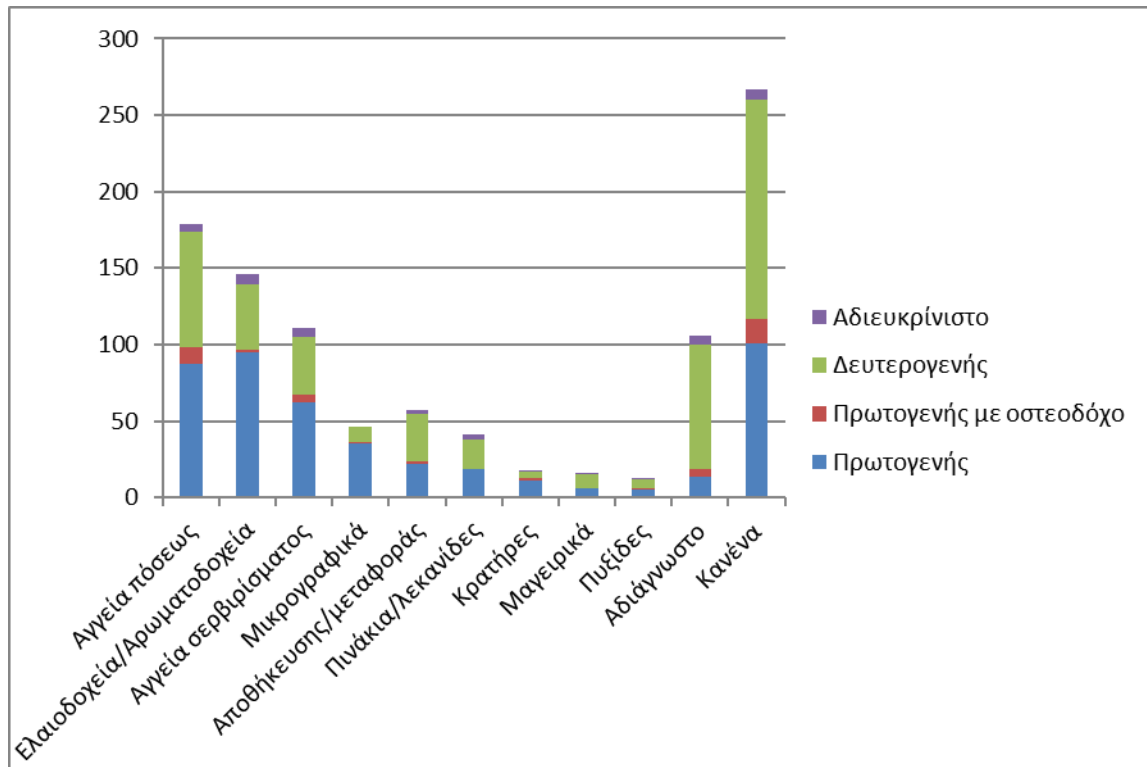
Συμπερασματικά, αγγεία πόσης και σεβρισίματος καθώς και ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία, απαντούν συχνότερα, τόσο στις πρωτογενείς (ή και πρωτογενείς με οστεοδόχο), όσο και στις δευτερογενείς καύσεις (**γράφημα 4.1**). Τα μικρογραφικά αγγεία και τα αγγεία μεταφοράς/αποθήκευσης που η χρήση τους ενδεχομένως να ποικίλει κατά περίπτωση, απαντούν στο 1/10 των ταφών. Τα ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία (ή και οι μικρογραφικοί αμφορείς) ίσως να αποτελούν τα σκεύη εκείνα που περιείχαν μέλι και έλαια, με τα οποία άλειψαν το νεκρό. Ο μεγάλος όμως αριθμός των αγγείων αυτών, πιθανώς να είναι ενδεικτικός και άλλης χρήσης. Ο Σταμπολίδης υποθέτει πως οι ουσίες που περιέχονταν στα αγγεία αυτά χρησίμευαν και για τη συντήρηση του σώματος του νεκρού μέχρι να καεί.⁴³⁰ Ακόμη τα αρωματικά έλαια θα μπορούσαν να εξυπηρετούν και στο μετριασμό της δυσσομίας κατά το τελετουργικό της καύσης. Το λάδι επίσης θα εξυπηρετούσε και στην ενδυνάμωση της φωτιάς. Αντιθέτως το κρασί στην κατάσβεσή της (οινοχόες), όπως και το νερό (πρόχοι, αγγεία μεταφοράς/αποθήκευσης). Η σύγχυση ως προς τη χρήση ορισμένων αγγείων μεταφοράς/αποθήκευσης έχει επισημανθεί παραπάνω, κυρίως για τα νεκροταφεία του Τσικαλαριού και του Μέσα Βουνού και αφορά το ενδεχόμενο αυτά να περιείχαν ταφές και όχι το περιεχόμενό τους να ήταν προσφορά προς το νεκρό.

Αντιθέτως τα σκεύη που είχαν συγκεκριμένη χρήση, όπως οι κρατήρες, τα μαγειρικά αγγεία, οι πυξίδες, αλλά και τα πινάκια δεν αποτελούν σύνηθες εύρημα. Οι ενδείξεις για προετοιμασία και κατανάλωση τροφής και υγρών στο χώρο του νεκροταφείου είναι λιγοστές. Η παρατήρηση αυτή γίνεται και για άλλα νεκροταφεία, όπως την Ερέτρια⁴³¹ και την Αγορά.⁴³² Τα πινάκια θα χρησίμευαν για τη μεταφορά και την προσφορά τροφής, συμπεριλαμβανομένων και καρπών, μια χρήση όμως που θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί και από τους σκύφους. Για την προσφορά καρπών ενδεχομένως να είχαν χρησιμεύσει και κάποια από τα μικρογραφικά αγγεία.

⁴³⁰ Σταμπολίδης 1996, 110, σημ. 148 και 112, σημ. 161.

⁴³¹ Blandin 2007, I, 136. Σε ελάχιστες περιπτώσεις σώζεται ένα πλήρες σύνολο αγγείων κατάλληλων για μια τέτοια διαδικασία (Blandin 2007, I, 86), με την πιο χαρακτηριστική να αποτελεί η ταφή 1 στο Ο.Τ. 689 (Ψάλη 2006, 1026-1027).

⁴³² Papadopoulos 2017, 651. Εξάιρεση αποτελεί ο τάφος 15, που περιείχε την καύση μια γυναίκας με το έμβρυό της ('Rich Athenian Lady', Papadopoulos 2017, 124-176, 682).

Γράφημα 4.1 Κατανομή κατηγοριών κεραμικής ανά είδος καύσης.

Αναφορικά με την αναλογία της ποσότητας κάθε κατηγορίας αγγείων και το είδος της καύσης, πρωτογενούς (και πρωτογενούς με οστεοδόχο) και δευτερογενούς, παρατηρείται πως αυτή είναι περισσότερη στο πρώτο είδος (εικ. 36-37), με εξαίρεση τα μαγειρικά αγγεία και τα αγγεία μεταφοράς/αποθήκευσης που υπερτερούν στις δευτερογενείς καύσεις (γράφημα 4.1). Τα πινάκια/λεκανίδες και οι πυξίδες εμφανίζονται σε ίδιες σχεδόν ποσότητες στα δύο είδη της καύσης. Το θέμα αυτό θα συζητηθεί περισσότερο σε επόμενη ενότητα. Επισημαίνεται απλώς εδώ πως η ποσοτική αυτή διαφορά, τουλάχιστον για τις πιο συνήθεις κατηγορίες, δεν οφείλεται σε αριθμητική υπεροχή των πρωτογενών καύσεων, καθώς οι δευτερογενείς είναι περισσότερες: 281 έναντι 165 πρωτογενών και 23 πρωτογενών με οστεοδόχο. Πιθανώς να σχετίζεται με το γεγονός πως στην πρωτογενή καύση ο χώρος πυράς του νεκρού είναι και ο χώρος ταφής και έτσι τα υλικά κατάλοιπα του τάφου είναι μέρος περισσότερων δραστηριοτήτων, ενώ στη δευτερογενή καύση ένα μέρος των αγγείων (ή και υπολοίπων ειδών κτερισμάτων) έχει αφεθεί στο χώρο της πυράς του νεκρού.

Τέλος, δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις για τη χρήση κάποιων τύπων αγγείων ως δηλωτικά φύλου ή ηλικίας, όπως για παράδειγμα οι πυξίδες να εντοπίζονται σε ταφές γυναικών, οι κρατήρες ή οι κάνθαροι, ως συμποσιακά σκεύη, σε ταφές ανδρών και τα

μικρογραφικά αγγεία σε βρεφικές ταφές. Κάτι τέτοιο δεν υποστηρίζεται από τις λιγοστές ταφές που έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά, αλλά ούτε και ούτε από κτερίσματα που συμβατικά τουλάχιστον θεωρούνται δείκτες φύλου ή ηλικίας και για τα οποία θα γίνει αναφορά στη συνέχεια.

2. Μικροτεχνία

Αντικείμενα μικροτεχνίας που βρέθηκαν στις υπό μελέτη καύσεις, εντοπίζονται στο 1/3 των ταφών (163, 31,2%). Οι κατηγορίες των αντικειμένων αυτών είναι κυρίως: κοσμήματα (δακτυλίδια, ενώτια, περιάπτα, ψήφοι, σφηκωτήρες, ψέλλια, ελάσματα/ταινίες), περόνες και πόρπες, σύνεργα υφαντικής (σφονδύλια, αγνύθες, πηνία), όπλα, εργαλεία, αγγεία από μέταλλο ή φαγεντιανή, ειδώλια και βαρίδια. Τα βαρίδια (διάτρητοι δίσκοι) διαχωρίζονται από τα εξαρτήματα/εργαλεία ύφανσης, καθώς η χρήση τους ως σφονδύλια θεωρείται απίθανη.

Τα αντικείμενα μικροτεχνίας θα παρουσιαστούν με την ακόλουθη σειρά: αρχικά η πολυπληθέστερη ομάδα, που είναι τα κοσμήματα, στη συνέχεια οι πόρπες και οι περόνες, έπειτα τα εργαλεία υφαντικής, ακολουθούν τα αγγεία από μέταλλο και από φαγεντιανή, τα όπλα, τα εργαλεία, τα ειδώλια και τέλος οι μεμονωμένες περιπτώσεις αντικειμένων.

2.1 Κοσμήματα (πίν. 9)

Κοσμήματα έχουν βρεθεί στη Νάξο (Πλίθος: B.2.1.1α και Τσικαλαριό: B.2.2), την Κίμωλο (B.3.1), τη Σαντορίνη (σε όλα τα νεκροταφεία), την Αμοργό (B.6.1), τη Ρόδο (σε όλες τις θέσεις, αλλά κυρίως στην Ιαλυσό),⁴³³ την Κω (Πόλη Κω: Γ.4.1 και Γ.4.2.1, Καρδάμαινα: Γ.4.3) και τη Σάμο (Τρία Δόντια: Δ.2.1.1). Συνολικά 52 καύσεις περιείχαν κοσμήματα (31,9%). Ανάμεσα στα αντικείμενα που έχουν καταχωρηθεί ως κοσμήματα, τα ελάσματα/ταινίες και οι ψήφοι απαντούν συχνότερα, καθώς έχουν βρεθεί περίπου στο 1/3 των ταφών με κοσμήματα (17 από τις 52). Ακολουθούν τα δακτυλίδια, τα ενώτια, τα περιάπτα, οι σφηκωτήρες, τα ψέλλια και οι δίσκοι.

Ελάσματα/ταινίες έχουν βρεθεί σε δεκαοκτώ περιπτώσεις από τη Σαντορίνη, τη Ρόδο, την Κω και τη Σάμο. Οι περισσότερες είναι κατασκευασμένες από χρυσό, πλην τεσσάρων περιπτώσεων από χαλκό, μιας από σίδηρο και μιας από ήλεκτρο. Με εξαίρεση τα ελάσματα από το οικόπεδο Τσιτσιμοίρη στην Ιαλυσό (Γ.3.1.5, 1), τον τάφο ΣΤ στην Καρδάμαινα (Γ.4.3), την πυρά 6 στη Δυτική Νεκρόπολη στη Σάμο (Δ.2.1.2)

⁴³³ Ανάμεσα στα αντικείμενα που βρέθηκαν στην επιφάνεια του λόφου της Εξοχής (Γ.3.4) και τα οποία δεν ανήκουν σε κάποιον συγκεκριμένο τάφο, περιλαμβάνονται και κοσμήματα: χάλκινες πόρπες, χρυσά περιάπτα, χρυσές ταινίες και γυάλινες ψήφοι. Το σύνολο των αντικειμένων αυτών αναφέρονται με το γράμμα Ζ (βλ. Μέρος Β', σελ. 286, σημ. 399). Το νεκροταφείο της Εξοχής περιλαμβάνει καύσεις και εγχυτρισμούς ενδεχομένως λοιπόν κάποια από τα κοσμήματα αυτά να ανήκαν σε μία ή περισσότερες καύσεις.

και ενδεχομένως και τις ταινίες από το Βάτι (Γ.3.5, 1), για τα υπόλοιπα αντικείμενα δεν αναφέρεται ίχνος καύσης, συνεπώς θα είχαν αφαιρεθεί από το νεκρό πριν τοποθετηθεί το σώμα του στη νεκρική πυρά. Τα αντικείμενα από την Ιαλυσό, την Καρδάμαινα και τη Σάμο φέρουν έντονα ίχνη καύσης και μάλιστα αυτό από την Ιαλυσό σώζεται κατά το ήμισυ, που σημαίνει πως δε θα είχαν τοποθετηθεί εξαρχής στην πυρά, καθώς σε αυτή την περίπτωση θα είχαν παραμορφωθεί, αλλά τοποθετήθηκαν προς το τέλος της ταφικής διαδικασίας και αφού η πυρά είχε ήδη σβήσει.

Η χρήση των ελασμάτων αυτών είναι δυνατόν να προσδιοριστεί σε ελάχιστες περιπτώσεις. Η δυσκολία συνίσταται κυρίως στο γεγονός πως πρόκειται για ταφές καύσης και εφόσον το σώμα του νεκρού δε διατηρείται δε γνωρίζουμε τη θέση των ελασμάτων πάνω σε αυτό. Στις περιπτώσεις όπου υπάρχει περιγραφή των ελασμάτων μπορούν να γίνουν εικασίες ως προς τη χρήση τους και ιδίως όταν μπορούν να γίνουν συγκρίσεις με ελάσματα που έχουν βρεθεί σε ενταφιασμούς. Στον τάφο **89** στο Μέσα Βουνό (B.5.1.1) και στα βορειοανατολικά των δύο λαρνάκων που περιείχαν καύσεις βρέθηκαν τρία χρυσά ελάσματα, εκ των οποίων το ένα φέρει τμήμα παράστασης με πομπή οπλιτών.⁴³⁴ Λόγω του ότι τα ελάσματα αυτά είναι αρκετά λεπτά και εύθραυστα (πάχους 4/5 χιλ. έως 3,4 εκ.) ερμηνεύτηκαν από τον Pfuhl ως διακοσμητικά στοιχεία, ίσως κάποιου ενδύματος, και όχι μέρος διαδήματος.⁴³⁵ Ως επιστόμια έχουν ερμηνευτεί τα ελάσματα που βρέθηκαν στον τάφο **3** του οικοπέδου Λα(γ)ού στην Ιαλυσό (Γ.3.1.5) και στον τάφο **201 (4)** στο Κεχράκι στην Κάμιρο (Γ.3.2.3). Το επιστόμιο από το οικόπεδο Λα(γ)ού είναι από ήλεκτρο, ενώ αυτό από την Κάμιρο από χρυσό και το οποίο αναπαράγει με εγχάρκτη διακόσμηση στο κέντρο του το μέρος του προσώπου που επρόκειτο να καλύψει, τα χείλη.⁴³⁶ Ως διαδήματα από δύο τάφους από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό: Γ.3.1.3, **51 (393)** και **57 (415)**, καθώς και από δύο τάφους από την Εξοχή (Γ.3.4, **B, C.1**).⁴³⁷ Μια ή δύο οπές στο άκρο δύο ελασμάτων (οικόπεδο Βασιλείου: Γ.4.2.1, **I**, Καρδάμαινα: Γ.4.3, **ΣΤ**) υποδεικνύουν πως πιθανώς αυτά στερεώνονταν στην κεφαλή με νήμα ή ακόμη ότι ράβονταν σε ύφασμα.⁴³⁸ Τέλος, για

⁴³⁴ Pfuhl 1903, 73, 228, 259 και πίνακας V. 10-15.

⁴³⁵ Pfuhl 1903, 229. Για τον ίδιο λόγο θεωρεί και ο Johansen πως τα ελάσματα που βρέθηκαν στο χώρο του νεκροταφείου της Εξοχής στη Ρόδο (Z49-Z53· Johansen 1958, 76-84, 172-173) δε θα είχαν χρησιμοποιηθεί από τους ζωντανούς, αλλά πως θα είχαν αποκλειστικά ταφική χρήση. Τα ελάσματα αυτά δεν έχουν αποδοθεί σε συγκεκριμένο τάφο.

⁴³⁶ Για τα ροδιακά επιστόμια, Andronikos 1968, 41-42· Kurtz – Boardman 1971, 212-213.

⁴³⁷ Διαδήματα έχουν βρεθεί και σε άλλου είδους ταφές, όπως π.χ. στον εγχυτρισμό 98 στο οικόπεδο Δρακίδη (Jacopi 1929, 129, εικ. 121), καθώς και στον θαλαμοειδή τάφο 82 (2) με ενταφιασμό στην Ακρόπολη Καμίρου, Jacopi 1933, 199, εικ. 239. Τα διαδήματα από τον τάφο αυτό είχαν πάχος 26-33 εκ.

⁴³⁸ Μπιοσνάκης 2001, 228 για το έλασμα από το οικόπεδο Βασιλείου.

κάποια από τα χάλκινα ελάσματα από τη Δυτική Νεκρόπολη στη Σάμο αναφέρεται απλώς πως ήταν μέρος αλυσωτών και σπειροειδών κοσμημάτων. Τουλάχιστον για την περίπτωση των ελασμάτων που χρησίμευσαν ως επιστόμια και επιράμματα σε ενδύματα θα πρόκειται για αντικείμενα που κατασκευάστηκαν ειδικά για νεκρική χρήση, χωρίς να αποκλείεται το ίδιο και για αυτά που χρησίμευσαν ως διαδήματα.⁴³⁹

Οι ψήφοι είναι κατασκευασμένες οι περισσότερες είτε από πηλό, είτε από υαλόμαζα, αλλά απαντούν και από ορεία κρύσταλλο, φαγεντιανή και οστό. Μεμονωμένη περίπτωση αποτελεί η μικρογραφική χάλκινη ψήφος που βρέθηκε στον περίβολο 2 στα Τρία Δόντια στη Σάμο (Δ.2.1.1).

Στην κατηγορία των πήλινων ψήφων εντάσσονται αντικείμενα, που μοιάζουν με σφονδύλια όμως πιθανολογείται πως είχαν χρησιμεύσει ως ψήφοι, είτε περιδεραιών, είτε για τη διακόσμηση του ενδύματος του νεκρού. Ο Γαβαλάς στη μελέτη του για τα σφονδύλια από τη Μινώα της Αμοργού αναφέρει τη δυσκολία διάκρισης ανάμεσα σε ένα μικρό σφονδύλι και μια πήλινη ψήφο.⁴⁴⁰ Ως μοναδικό κριτήριο αναφέρει τη διάμετρο οπής, που όταν είναι μικρότερη των 2 εκ. θεωρεί πως πρόκειται για ψήφο. Από τις περιπτώσεις των πήλινων σφονδυλίων που πιθανώς να είχαν χρησιμεύσει ως ψήφοι, μόνο για τα σφονδύλια από τον τάφο **37 (344)** του οικοπέδου Κουκιά στην Ιαλυσό δίνονται οι συνολικές διαμέτροι στα 3 και 4εκ. Οι 54 πήλινες, κομβιόσχημες ψήφοι από τον περίβολο **11** στο Τσικαλαριό μοιάζουν με μικρά σφονδύλια, όμως θεωρείται πως ανήκαν σε περιδέραιο (εικ. 41ε).⁴⁴¹ Τέλος, στην οστεοδόχο της ταφής **29.9** στο Μέσα Βουνό βρέθηκαν 22 σφονδύλια. Κάποια από αυτά είναι αμφικωνικά με διακόσμηση από στικτά τρίγωνα και καλής ποιότητας, όμως οι διαστάσεις τους δεν αναφέρονται. Η οστεοδόχος περιείχε μεταξύ άλλων και δύο χάλκινες πόρπες με ίχνη υφάσματος. Τα σφονδύλια αυτά θα μπορούσαν εδώ να χρησιμεύουν ως εξαρτήματα – κοσμήματα του ενδύματος, χωρίς όμως να μπορεί να αποκλειστεί η χρήση τους ως υφαντικά βάρη. Ως μέρος της ενδυμασίας του νεκρού θεωρεί η Ευσταθίου και τις ψήφους, καθώς και τα μικρού μεγέθους σφονδύλια από το Καμάρι (B.5.2).⁴⁴²

⁴³⁹ Louka 2010, 58.

⁴⁴⁰ Γαβαλάς 2014, 265.

⁴⁴¹ Charalambidou 2018, 165 (για την πιο πρόσφατη σχετική αναφορά). Εν τούτοις, ο Γαβαλάς τα αναφέρει ως σφονδύλια, χωρίς να αναφέρει πιθανή χρήση τους ως ψήφους (Γαβαλάς 2014, 81, σημ. 564).

⁴⁴² Ευσταθίου 2001, 307.

Οι υπόλοιπες ψήφοι από υαλόμαζα, ορεία κρύσταλλο, φαγεντιανή και οστό θεωρούνται τμήματα περιδεραίου, όμως δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα κάποιες να ήταν στολίδια ενδύματος. Οι ψήφοι από γυαλί (εικ. 40β) και ορεία κρύσταλλο εισάγονται από εργαστήρια της Βόρειας Συρίας, Φοινίκης, Δυτικής Ασίας και Βόρειας Μεσοποταμίας.⁴⁴³ Η παραγωγή της φαγεντιανής φαίνεται να συνδέεται με τα εργαστήρια μικροτεχνικής παραγωγής στον Κυπροφοινικικό γεωγραφικό χώρο και τη Συρία.⁴⁴⁴

Ως διακοσμητικά εξαρτήματα ενδυμάτων ερμηνεύτηκαν από τον Pfuhl τα δεκατρία χρυσά κοσμήματα που βρέθηκαν στον τάφο 116 στο Μέσα Βουνό. Πέντε από αυτά ήταν περιάπτα, τα τρία είχαν τη μορφή της δαιμονικής μέλισσας, σχηματοποιημένη απόδοση της χεττιτικής θεάς Kumbaba ή Kybebe και τα δύο είχαν σφαιρική τη μία απόληξη και το άλλο άκρο είχε τη μορφή ενός T.⁴⁴⁵ Τα υπόλοιπα επτά είχαν τη μορφή ρόδακα. Τα κοσμήματα αυτά αποδίδονται σε ροδίτικο εργαστήριο.⁴⁴⁶ Δύο μεμονωμένες περιπτώσεις περιάπτων από φαγεντιανή συνιστούν ένα σε σχήμα ρόδακα από τον τάφο 43 στο Μάρμαρο στην Ιαλυσό (Γ.3.1.1, εικ. 36)⁴⁴⁷ και το άλλο σε σχήμα ενδεχομένως ψαριού από τον τάφο 31 (31) στο Κεχράκι στην Κάμιρο (Γ.3.2.3).⁴⁴⁸ Τέλος, στην πυρά 6 της Δυτικής Νεκρόπολης στη Σάμο βρέθηκαν πλακίδια από ελεφαντοστό, ορισμένα από τα οποία έφεραν ανάγλυφες προτομές (εικ. 42β).⁴⁴⁹ Από τα παραπάνω περιάπτα, αυτά από το Κεχράκι και τη Σάμο είχαν τοποθετηθεί στην πυρά του νεκρού. Αναφορικά με τη χρήση των εν λόγω περιάπτων

⁴⁴³ Για την ψήφο από υαλόμαζα από τον περίβολο 11 στο Τσικαλαριό, Ζαφειροπούλου, Ν. Φ., 2003, Ψήφος 820-750 π.Χ., στο *Πλόες*, 524, αρ. 1024. Για την ψήφο από ορεία κρύσταλλο από τον περίβολο 1 του ίδιου νεκροταφείου, Ζαφειροπούλου, Ν.Φ., 2003, Ψήφος ορείας κρυστάλλου 820-750 π.Χ., στο *Πλόες*, 558, αρ. 1108. Για τις ψήφους από υαλόμαζα από τον τάφο 23 (265) από το οικοπέδο Δρακίδη στην Ιαλυσό, Τριανταφυλλίδης 1998, 225, αρ. 266, με βιβλιογραφία και γενικώς για τα αντικείμενα από γυαλί και φαγεντιανή στη Ρόδο, Triantaphyllidis 2014.

⁴⁴⁴ Τριανταφυλλίδης, Π., 1998. Περιδέραιο ΜΓ (850-745 π.Χ.), στο *Ανατολική Μεσόγειος*, 224, αρ. 265, που αφορά ένα περιδέραιο από φαγεντιανή που βρέθηκε στον τάφο 40 (6) στις Πατέλες στην Κάμιρο και ο οποίος περιείχε ενταφιασμό που αποδόθηκε σε παιδί (D'Acunto 2017, 453, σημ. 106). Triantaphyllidis 2014.

⁴⁴⁵ Pfuhl 1903, 92-93, 225-227, 259 και πίνακας V. 1-9.

⁴⁴⁶ Laffineur 1978, 181-182. Δεσπίνη 1996, 240, αρ. 109, 241, αρ. 112. Louka 2010, 100 (για τα υπό συζήτηση πλακίδια) και 96-101, όπου συζητούνται τα πλακίδια με τη δαιμονική μέλισσα από τη Ρόδο και άλλες περιοχές, με βιβλιογραφία.

⁴⁴⁷ D'Acunto 2017α, 443, σημ. 24. Έχει προταθεί χρονολόγηση για την ψήφο στον 12° αιώνα π.Χ., κάτι που αν ισχύει πρόκειται για αντικείμενο-κειμήλιο (D'Acunto 2019, 270, με την αναφορά στον Pierrat-Bonnefois που πρότεινε τη χρονολόγηση αυτή).

⁴⁴⁸ Laurenzi 1933, 109, εικ. 120.

⁴⁴⁹ Δύο πλακίδια αποτελούνταν από δύο ρόμβους, που ενώνονταν εσωτερικά στις γωνίες και έφεραν διαμπερείς οπές στους μακρούς άξονες (Τσάκος 1969β, 204, αρ. 6). Άλλα πλακίδια είχαν τη μορφή ανάγλυφων προτομών (Τσάκος 1969β, 204, αρ. 7). Τα δύο που σώζονται καλύτερα έφεραν από δύο προτομές και στο ένα από αυτά, ανάμεσα στις προτομές υπήρχε κεφαλή γρύπα.

μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν, καθώς δεν είναι γνωστό σε ποιο σημείο του σώματος του νεκρού βρέθηκαν. Τα περιάπτα μπορεί να είχαν χρησιμοποιηθεί για στολίδια περιδεραιών, ενδύματος (όπως εικάζεται για την περίπτωση των περιάπτων στο Μέσα Βουνό) ή ακόμη και ζώνης.⁴⁵⁰

Από τα υπόλοιπα κοσμήματα, τα δακτυλίδια απαντούν σε μεγαλύτερο αριθμό, καθώς έχουν βρεθεί σε δεκατρείς τάφους, κυρίως στη Ρόδο, αλλά και δύο χάλκινα στη Νάξο (B.2.1.1α, Αξαόπουλου **5**) και τη Σαντορίνη (B.5.1.2, **17E**). Τα δακτυλίδια από τη Ρόδο είναι από χρυσό, άργυρο, σίδηρο, χαλκό, καθώς και μια περίπτωση από ήλεκτρο (οικόπεδο Λα(γ)ού: Γ.3.1.6, **3**). Ενώτια (**εικ. 40β** και **42γ**), ψέλλια και σφηκωτήρες απαντούν σπάνια. Η χρήση των χρυσών δίσκων με εμπίεστη διακόσμηση που βρέθηκαν σε δύο μόνο τάφους, στο Βάτι (Γ.3.15, **1**)⁴⁵¹ και στο οικόπεδο Τσαμπίκου: Γ.3.1.3, **56 (414)** δεν διευκρινίζεται. Πιθανώς να πρόκειται και εδώ για στολίδια ενδύματος. Μεμονωμένες περιπτώσεις συνιστούν ένα χάλκινο εξάρτημα στερέωσης μαλλιών από Μέσα Βουνό (B.5.1.1, **3.1**), χρυσό σύρμα αδιάγνωστης χρήσης από οικόπεδο Βασιλείου στην Κω (Γ.4.2.1, **I**) και χάλκινος κρίκος από τάφο E στην Καρδάμαινα (Γ.4.3). Τέλος, στα κοσμήματα συγκαταλέγονται ένας αργυρός δακτύλιος από ενώτιο ή δακτυλίδι από τον περίβολο 6 στο Τσικαλαριό (B.3.3), μια ψήφος ή σφονδύλι από φαγεντιανή από τον τάφο 6 στο οικόπεδο Λα(γ)ού στη Ρόδο (Γ.3.1.6) και ένα χάλκινο αντικείμενο, που αναφέρεται ως κόσμημα από τη Μινώα (B.6.1, **1999-1**).

Σε ένα σημαντικό ποσοστό από τις ταφές στις οποίες βρέθηκαν κοσμήματα εντοπίζονται παραπάνω του ενός (σε 14 από τις 49). Ως επί το πλείστον πρόκειται για ταφές από τη Ρόδο (Ιαλυσό, Εξοχή, Βάτι), αλλά και από τη Σαντορίνη (Μέσα Βουνό, 3.1, **116.2**), την Κω (Βασιλείου **I**) και τη Σάμο (Δ.2.1.2, πυρά **6**). Δεν παρατηρείται να επαναλαμβάνεται κάποιος συγκεκριμένος συνδυασμός. Με εξαίρεση την ταφή **3.1** από το Μέσα Βουνό και τον τάφο **56 (414)** από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό, συνήθως πρόκειται για συνδυασμό ψήφου/ων ή ελάσματος με κάποιο άλλο κόσμημα, κάτι που είναι λογικό αφού αυτές οι δύο κατηγορίες, όπως είδαμε παραπάνω, απαντούν πιο συχνά. Όπως θα δούμε και στη συνέχεια, συχνά στις ταφές με κοσμήματα εντοπίζονται και πόρπες ή/και περόνες (18 από τις 50), σε λίγες περιπτώσεις (10)

⁴⁵⁰ Kilian–Dirlemeier 1976, 261.

⁴⁵¹ Παπαχριστοδούλου 1983, 8, **εικ. 5**.

εργαλεία υφαντικής, μεταλλικά αγγεία (7) ή ειδώλια (5), ενώ η συνύπαρξη κοσμημάτων με αγγεία από φαγεντιανή, όπλα ή εργαλεία είναι σπάνια.

Η σύνδεση των παραπάνω ταφών με κοσμήματα με το φύλο του νεκρού μπορεί να γίνει με βεβαιότητα και με βάση το πόρισμα ανθρωπολογικής μελέτης μόνο σε τρεις περιπτώσεις από την Κω και μία από τη Ρόδο. Στον τάφο **I** από το οικόπεδο Βασιλείου, στο Μαρμαρωτό της Κω, που ανήκε σε ενήλικο άνδρα (25-35 ετών) και στους τάφους **Ε** και **ΣΤ** από την Καρδάμαινα, που ανήκαν σε άρρενες εφήβους (12-17 ετών). Και στις τρεις αυτές ταφές έχουν βρεθεί χρυσά ελάσματα/ταινίες, αδιάγνωστης χρήσης, καθώς και μια ψήφος από ορεία κρύσταλλο και άλλα μεταλλικά αντικείμενα (χρυσό σύρμα, χάλκινος κρίκος), που πιθανώς να ήταν μέρη κοσμημάτων. Ο τάφος από το οικόπεδο Τσιτσιμοίρη ανήκε επίσης σε νεαρό άνδρα (ηλικίας 18-25 ετών) και περιείχε πλήθος αντικειμένων μικροτεχνίας (και κεραμικής), μεταξύ αυτών δακτυλίδια και χάλκινα ελάσματα. Με βάση τα πορίσματα ερευνών για νεκροταφεία από άλλες περιοχές, όπου έχει πραγματοποιηθεί μελέτη του ανθρωπολογικού υλικού, δεν προκύπτει κάποιο κοινό συμπέρασμα ως προς ποιο είδος κοσμήματος θεωρείται δείκτης γυναικείας ταφής. Παραδείγματος χάριν, στην Αγορά, δακτυλίδια δεν εντοπίζονται σε ανδρικές ταφές,⁴⁵² ενώ αντιθέτως τα απαντούν σε ανδρικές ταφές στην Ερέτρια.⁴⁵³ Στον Κεραμεικό, τα ενώτια και τα περιδέραια θεωρούνται πως χαρακτηρίζουν γυναικείες ταφές,⁴⁵⁴ στην Κνωσό οι ψήφοι⁴⁵⁵ και στο Λευκαντί πιθανώς η συγκέντρωση πολλών κοσμημάτων.⁴⁵⁶

Με τα παραπάνω παραδείγματα επισημαίνεται πως η ύπαρξη ενός κοσμήματος σε τάφο δεν μπορεί να αποτελέσει ασφαλή ένδειξη πως ο τάφος ανήκε σε γυναίκα. Περιπτώσεις συγκέντρωσης κοσμημάτων, τα περισσότερα από τα οποία είναι εισηγμένα, παρατηρούνται όχι μόνο στις καύσεις που μόλις συζητήθηκαν, αλλά και σε

⁴⁵² Papadopoulos 2017, 676-677.

⁴⁵³ Στον ανδρικό τάφο 6 του νεκροταφείου της Δυτικής Πύλης βρέθηκαν 2 δακτυλίδια, το ένα χρυσό και το άλλο αργυρό (Blandin 2007, II, 44), όπως και στον γυναικείο τάφο 10 του ίδιου νεκροταφείου, όπου βρέθηκαν 2 χρυσά και 1 αργυρό (Blandin 2007, II, 48).

⁴⁵⁴ Strömberg 1993, 75-76.

⁴⁵⁵ Cavanagh 1996, 668.

⁴⁵⁶ Themelis 1980, 206.

παιδικές ταφές από τα εν λόγω νεκροταφεία, κυρίως στη Σαντορίνη⁴⁵⁷ και τη Ρόδο.⁴⁵⁸ Δεδομένου ότι στις περιπτώσεις των παιδικών ταφών, πρόκειται για αντικείμενα που, λόγω μεγέθους, μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από ενήλικο άτομο, φαίνεται πως η εναπόθεση στον τάφο των πολύτιμων αυτών κοσμημάτων αποτελεί μια κίνηση δηλωτική της κοινωνικής θέσης της οικογένειας στην οποία ανήκε το παιδί. Αυτό ενδεχομένως να επιδιώκεται και με την τοποθέτηση των κοσμημάτων από πολύτιμα υλικά από τις εν λόγω καύσεις, ανεξαρτήτως του αν πρόκειται για γυναίκα ή άνδρα.

2.2 Πόρπες – περόνες (πίν. 10)

Σε ένα ανάλογο ποσοστό ταφών με τα κοσμήματα απαντούν και οι πόρπες (54, 33,1%). Έχουν βρεθεί στη Νάξο, την Κίμωλο, τη Σαντορίνη, την Αμοργό, τη Ρόδο (από την Ιαλυσό, κυρίως σε οικόπεδο Τσαμπίκου, ακόμη σε Κάμρο, Βρουλιά, Εξοχή, Βάτι), καθώς και στην Κω, τη Σάμο και τη Λέσβο. Συνήθως απαντά μια πόρπη σε κάθε ταφή, συχνά και δύο. Στη Ρόδο, στο 1/3 των ταφών απαντούν περισσότερες, που φτάνουν σε μια περίπτωση και τις 7 (οικόπεδο Λα(γ)ού: Γ3.1.6, **3**). Τέλος, στην πυρά **6** από τη Δυτική Νεκρόπολη της Σάμου (Δ.2.1.2) βρέθηκαν 12 πόρπες (**εικ. 42α**). Φαίνεται όμως πως, τουλάχιστον για την περίπτωση της Βρουλιάς (Γ.3.3) όπου σε κάθε τάφο υπήρχε παραπάνω της μιας καύσης, ο αριθμός των πορπών δεν είναι ανάλογος του αριθμού των νεκρών. Ενδεικτικά στον τάφο **2** βρέθηκε μια μόνο πόρπη, ενώ ο τάφος περιείχε οκτώ ή εννιά καύσεις.

Σχετικά με το αν συνηθιζόταν να αφήνεται η πόρπη στο ένδυμα του νεκρού ή να αφαιρείται πριν την πυρά και να τοποθετείται σε επόμενη φάση, η εικόνα δεν είναι ομοιογενής και όχι πάντα σαφής. Σε κάποιες περιπτώσεις πρωτογενών καύσεων ή πρωτογενών με οστεοδόχο αναφέρεται πως η πόρπη βρίσκεται στο στρώμα πυράς, όμως δεν αναφέρεται ξεκάθαρα πως είχε ίχνη καύσης. Περιπτώσεις, όπου αναφέρεται απλώς η εύρεση πόρπης/πορπών στο στρώμα της πυράς είναι ο περίβολος **11** στο

⁴⁵⁷ Π.χ. εγχυτρισμός 10.11 από το Μέσα Βουνό, που περιείχε δύο περιδέραια με ψήφους από υαλόμαζα και ήλεκτρο (Pfuhl 1903, 25) ή ένας εγχυτρισμός από τη Σελλάδα, που περιείχε χάλκινα ψέλλια, ψήφους από διάφορα υλικά, καθώς και θραύσματα από δύο οστίνες πόρπες και αρκετά ειδώλια (Ζαφειρόπουλος 1976, 330).

⁴⁵⁸ Π.χ., στο οικόπεδο Τσισιμοίρη, στην Ιαλυσό, βρέθηκε και ένας ενταφιασμός παιδιού, 6 ετών, στη θέση του λαιμού του οποίου και το στέρνο, υπήρχε σειρά δισκοειδών ψήφων φαγεντιανής, προφανώς από περιδέραιο και ανάμεσά τους ένα χάλκινο περιάπτο και δύο σιδερένια σφαιρίδια (Μαρκέτου 2000, 1150· Φαρμακίδου 2004, 171-174).

Τσικαλαριό της Νάξου (B.3.3), οι τάφοι από τη Μινώα Β.6.1), ο τάφος **3** στο οικόπεδο Λα(γ)ού στην Ιαλυσό (Γ.3.1.6), ο τάφος **1** στο Βάτι (Γ.3.5) και τέλος, ο τάφος **1** στο οικόπεδο Καλογήρου στην πόλη της Κω (Γ.4.1). Αντιθέτως, σε δύο τάφους από την Ιαλυσό, **8 (209)** σε οικόπεδο Δρακίδη (Γ.3.1.2) και **54 (407)** σε οικόπεδο Τσαμπίκου (Γ.3.1.3), καθώς και στην πυρά **6** Δυτική Νεκρόπολη της Σάμου (Δ.2.1.2) αναφέρεται σαφώς πως οι πόρπες ήταν καμένες ή είχαν ίχνη καύσης. Αναφορικά με το νεκροταφείο της Βρουλιάς (Γ.3.3), όπου οι καύσεις είναι πρωτογενείς, επισημαίνονται οι περιπτώσεις των αγγείων που δεν έφεραν ίχνη καύσης (βλ. και Μέρος Β', 270-271, σημ. 387), όμως δεν υπάρχει αναφορά για την κατάσταση των αντικειμένων μικροτεχνίας. Στο νεκροταφείο της Εξοχής (Γ.3.4) η εικόνα είναι πιο σαφής, καθώς αναφέρονται ξεκάθαρα οι περιπτώσεις των αντικειμένων που ήταν καμένα. Στο νεκροταφείο αυτό, συνήθως οι πόρπες βρίσκονται σε μία από τις γωνιακές κοιλότητες και δε φέρουν ίχνη καύσης. Τέλος, στις περιπτώσεις των δευτερογενών καύσεων (Σαντορίνη, Λέσβος, τάφος **43** από Μάρμαρο Ιαλυσού) οι πόρπες βρίσκονται στο εσωτερικό των οστεοδόχων,⁴⁵⁹ και μόνο για την περίπτωση της Σαντορίνης αναφέρεται σαφώς πως οι πόρπες δεν φέρουν ίχνη καύσης.

Οι πόρπες είναι στην πλειονότητα χάλκινες, με εξαίρεση ορισμένες από σίδηρο από τον περίβολο **15** στο Τσικαλαριό (B.3.3), τον τάφο **56 (414)** από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό (Γ.3.1.3) και τους τάφους **A** και **B** από την Εξοχή (Γ.3.4). Οι περισσότερες πόρπες από τη Ρόδο⁴⁶⁰ και τη Σαντορίνη⁴⁶¹ ανήκουν σε τύπους που απαντούν συχνά στα νησιά. Οι πόρπες από τον περίβολο **11** στο Τσικαλαριό, τους τάφους **D/1986.1**, **D/1986.2** από Μήθυμνα, μία από αυτές που βρέθηκαν στον τάφο **3**

⁴⁵⁹ Εκτός από δύο περιπτώσεις από το Μέσα Βουνό (B.5.1.1), που βρέθηκαν σε θέση προσφορών (52) και διάσπαρτη στον τάφο (61).

⁴⁶⁰ Πρόκειται κυρίως για τους τύπους III, V, VI και VII της Σαπουνά-Σακελλαράκη, Sapouna-Sakellarakī 1978, 27. Ενδεικτικά, τύπος IIIc· Sapouna-Sakellarakī 1978, 61, αρ. 397 για τάφο **56 (414)**, αρ. 399 για τάφο **60 (437)**, αρ. 395 για τάφο **62 (448)** και αρ. 400 για τάφο **8 (10)** από Κάμιρο. Τύπος IIId· Sapouna-Sakellarakī 1978, 63, αρ. 457 για **56 (414)** και αρ. 459 για τον τάφο **22 (27)** από Κάμιρο. Τύπος IIIe· Sapouna-Sakellarakī 1978, 63, αρ. 457 για τάφο **56 (414)** και 459 για τάφο **22 (27)** από Παπά τις Λούρες. Τύπος IIIe· Sapouna-Sakellarakī 1978, 64, αρ. 517 για τάφο **58 (422)**, αρ. 518B για **54 (407)** και αρ. 518C για **60 (437)**. Τύπος IIIf· Sapouna-Sakellarakī 1978, 66-67 για τάφους **2**, **6**, **20**, **22** και **31** σε Βρουλιά και 67, αρ. 567 για Εξοχή και αρ. 571 για τάφο **55 (413)** σε Ιαλυσό. Τύπος Va· Sapouna-Sakellarakī 1978, 87, αρ. 1139 και 1137 για τάφους **56 (414)** και **58 (422)** και αρ. 1141 για τάφο **6** σε Βρουλιά. Τύπος VIc· Sapouna-Sakellarakī 1978, 93, αρ. 1224 για τάφο **9 (11)** σε Παπά τις Λούρες. Τύπος VIIa· Sapouna-Sakellarakī 1978, 95, αρ. 1267A-B για Εξοχή. Τύπος VIIb· Sapouna-Sakellarakī 1978, 99, αρ. 1432 για τάφο **56 (414)** και αρ. 1437 για Εξοχή. Τύπος IVc· Sapouna-Sakellarakī 1978, 73-74, 77 για Βρουλιά και Εξοχή και 75, αρ. 799 για τάφο **8 (209)** και 75-76 για τάφους **54 (407)**, **55 (413)**, **56 (414)**, **58 (422)**, **60 (437)** και **61 (438)**. Τύπος IVd· Sapouna-Sakellarakī 1978, 82, αρ. 1021 για Εξοχή και αρ. 1014 για τάφο **22 (27)** από Παπά τις Λούρες.

⁴⁶¹ Τύπος Va· Sapouna-Sakellarakī 1978, 89, αρ. 1180A.B για τον τάφο **10**. Τύπος VIIIa· Sapouna-Sakellarakī 1978, 96, αρ. 1292 για την πόρπη από τη θέση προσφορών 52.

στο οικόπεδο Λα(γ)ού, καθώς και στον τάφο **58 (422)** στο οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό είναι εισηγμένες, τοξοειδείς του λεγόμενου «μικρασιατικού τύπου» με έξεργους πλαστικούς δακτυλίους επί του τόξου.⁴⁶² Οι πόρπες από την πυρά **6** στη Δυτική Νεκρόπολη στη Σάμο είναι του «νησιωτικού τύπου» και κατασκευάστηκαν στη Σάμο (εικ. **42α**), καθώς σε οικόπεδο του οικισμού του Πυθαγορείου βρέθηκε τμήμα της λίθινας μήτρας.⁴⁶³ Οι δύο πόρπες που βρέθηκαν στον τάφο **V.C./1** στην Άντισσα ανήκουν η μία στον «μικρασιατικό τύπο» και η άλλη στον «νησιώτικο τύπο».⁴⁶⁴

Συγκριτικά με τις πόρπες, οι περόνες απαντούν σε σημαντικά μικρότερο αριθμό ταφών, μόλις σε 12 καύσεις. Συνήθως εντοπίζονται μαζί με τις πόρπες. Εξαίρεση αποτελούν μόνο πέντε περιπτώσεις (Πλίθος: B.2.1.1α, Κουφοπούλου **1**, Μέσα Βουνό: B.5.1.1, **10.1**, Ανωάκια/Ιαλυσός: Γ.3.1.8, **1949**, Εξοχή: Γ.3.4., **D** και Κω: Γ.4.2.1, Βασιλείου **I**). Όπως και οι πόρπες, οι περισσότερες περόνες είναι χάλκινες. Εξαίρεση αποτελούν η σιδερένια από την Πλίθο, οι σιδερένιες από τα Ανωάκια με χάλκινη κεφαλή, η μία από το ζεύγος περονών από τις ταφές **10.2** και **89.1** στο Μέσα Βουνό⁴⁶⁵ και τέλος ορισμένες περόνες από την πυρά **6** στη Δυτική Νεκρόπολη της Σάμου (Δ.2.1.2), που είχαν ελεφαντοστέινη κεφαλή (εικ. **42β**). Συνήθως απαντά μία περόνη, σε τρεις περιπτώσεις ζεύγος περονών (**10.2**, **89.1** στο Μέσα Βουνό και **1949** στα Ανωάκια) και σε δύο περιπτώσεις, δύο ζεύγη (**43** στο Μάρμαρο και Βασιλείου **I** στην Κω). Όταν συνυπάρχουν, οι περόνες και οι πόρπες βρίσκονται μαζί. Στον τάφο Βασιλείου **I** βρέθηκαν, μαζί με το χρυσό έλασα, σε μία από τις κοιλότητες και φέρουν ίχνη καύσης και στην περίπτωση της ταφής 10.1 στο Μέσα Βουνό, βρέθηκε εντός της οστεοδόχου, χωρίς ίχνη καύσης. Για τις άλλες δύο περιπτώσεις, όπου βρέθηκαν περόνες (χωρίς πόρπη) δεν αναφέρονται λεπτομέρειες ως προς την κατάσταση εύρεσης.

Οι περόνες, συνδέονται με το δωρικό πέπλο.⁴⁶⁶ Ο πέπλος των γυναικών στερεωνόταν με δύο περόνες στο ύψος του ώμου. Περόνες και πόρπες απαντούν συχνά

⁴⁶² Παπαδοπούλου 1965α, 520 (Τσικαλαριό), Mohr 2015, 210 (Μήθυμνα), Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 392, αρ. 13, εικ. 44δ (Λα(γ)ού, Ιαλυσός), Sapouna-Sakellarakı 1978, 127, αρ. 1675 (Τσαμπίκου, Ιαλυσός).

⁴⁶³ Η δίλοβη μήτρα βρέθηκε στο οικόπεδο Ολλανδέζου, βόρεια μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής, μαζί με λίγα διάσπαρτα όστρακα υστερογεωμετρικών και πρώιμων αρχαϊκών αγγείων (Τσάκος 2016). Οι καλύτερα διατηρημένες πόρπες είναι των τύπων III, 10-11 και IV, 11-2 του Blinkenberg (Τσάκος 1969β, 203· 2016, 704-705, εικ. 3).

⁴⁶⁴ Lamb 1930-1931, 174· Sapouna-Sakellarakı 1978, 53, αρ. 231,

⁴⁶⁵ Πιθανώς πρόκειται για κρητικές περόνες, Jacobsthal 1956, 17.

⁴⁶⁶ Lee 2015, 101, 132-133.

ως κτερίσματα και αναθήματα στον 8ο και 7ο αιώνα π.Χ., ενώ μετά εκλείπουν καθώς ο πέπλος αντικαταστάθηκε από τον χιτώνα, που στερεωνόταν με κομβία. Ειδικά για την περίπτωση της Ρόδου, όπου έχει βρεθεί ιδιαίτερα μεγάλος αριθμός πορπών, τόσο σε τάφους, όσο και σε ιερά, έχει υποστηριχθεί πως ενδεχομένως να χρησιμοποιούνταν αντί περονών.⁴⁶⁷ Τέλος, τόσο οι περόνες, όσο και οι πόρπες μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και ως φονικά όπλα, όπως αναφέρεται σε φιλολογικές πηγές (π.χ. Σοφοκλής, *Οιδίπους Τύραννος*, 1268-1270 για τις περόνες⁴⁶⁸ και Ηρόδοτος, *Ιστορίαι*, 5.87.2 για τις πόρπες⁴⁶⁹).

Η εύρεση των περονών, ιδίως όταν απαντούν σε ζεύγη, θεωρείται συχνά ένδειξη πως πρόκειται για γυναικείο τάφο,⁴⁷⁰ αν και υπάρχουν και εξαιρέσεις, όπως η περίπτωση της Ερέτριας, όπου περόνες απαντούν σε γυναικείες και ανδρικές ταφές.⁴⁷¹ Οι πόρπες ομοίως δε συνδέονται αποκλειστικά με γυναικείες ταφές, καθώς υπάρχουν παραδείγματα όπου βρίσκονται σε τάφους ανδρών.⁴⁷² Οι μοναδικές δύο περιπτώσεις από τις καύσεις υπό μελέτη με πόρπες/περόνες, που έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά, επιβεβαιώνουν πως οι περόνες και οι πόρπες δε θα πρέπει να συνδέονται εξ' ορισμού με γυναικείες ταφές, καθώς και οι δύο αφορούσαν άνδρες. Στη μία (Γ.3.1.5, οικόπεδο Τσιτσιμοίρη, 1) βρέθηκε πόρπη, δακτυλίδια, όπλα και εργαλεία και στη δεύτερη (Γ.4.2.1, οικόπεδο Βασιλείου Ι) βρέθηκαν τέσσερις περόνες, μαζί με κοσμήματα (χρυσό έλασμα, ψήφος ορείας κρυστάλλου).

Οι πόρπες και οι περόνες ως εξαρτήματα ένδυσης δεν θα πρέπει να συνδέονται απαραίτητα με το ένδυμα που θα φορούσε ο νεκρός εν ζωή. Ιδίως οι πόρπες θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί, ανεξαρτήτως φύλου του νεκρού, για να στερεωθεί το νεκρικό σάβανο ή ακόμη και κάποιο κόσμημα πάνω σε αυτό.⁴⁷³ Σε αρκετές περιπτώσεις, οι ταφές με πόρπες περιείχαν και κάποιου είδους κόσμημα,

⁴⁶⁷ Sapouna-Sakellarakis 1978, 26.

⁴⁶⁸ Όπως για παράδειγμα στο Hasanlu, αρχαία ιρανική πόλη στο σημερινό Αζερμπαϊτζάν, με περίοδο ακμής τον 10^ο και 9^ο αιώνα π.Χ., όπου βρέθηκαν περόνες σε γυναικείους τάφους και ερμηνεύτηκαν ως όπλα (Marcus 1994).

⁴⁶⁹ Σε αυτό το απόσπασμα αναφέρεται το περιστατικό, κατά το οποίο μετά από μια επίθεση της Αθήνας κατά της Αίγινας ο μοναδικός επιζών, επιστρέφοντας στην Αθήνα, σκοτώνεται από τις χήρες που τον χτυπούν με τις πόρπες των ενδυμάτων τους.

⁴⁷⁰ Π.χ. για την Αγορά της Αθήνας, Papadopoulos 2017, 915· για τον Κεραμεικό, Strömberg 1993, 62, 68, 76· για το Λευκαντί, Sackett 1980a, 206· Catling 1980, 246.

⁴⁷¹ Blandin 2007, I, 106.

⁴⁷² Sapouna-Sakellarakis 1978, 8. Π.χ. στο Άργος, όπου υπάρχει παράδειγμα ανδρικής ταφής με πόρπη και δακτυλίδι (Courbin 1974, 16).

⁴⁷³ Louka 2010, 46, 58.

αρκετά από τα οποία, όπως είδαμε παραπάνω, μπορεί να είχαν χρησιμοποιηθεί για τη διακόσμηση του ενδύματος (ψήφοι, ελάσματα, περίαπτα).

2.3 Εργαλεία υφαντικής (πίν. 11)

Συγκριτικά με τα κοσμήματα και τις πόρπες, τα εργαλεία υφαντικής εντοπίζονται σε μικρότερο αριθμό ταφών (41 από τις 163 που έδωσαν αντικείμενα μικροτεχνίας). Τα 2/3 των υφαντικών εξαρτημάτων προέρχονται από τη Ρόδο (εικ. 40γ) και τα υπόλοιπα από Νάξο (Πλίθος, B.2.1.1α), Σαντορίνη (Μέσα Βουνό, B.5.1.1), Αμοργό (Μινώα, B.6.1), Νίσυρο (Μανδράκι, Γ.2.1), Κω (Καρδάμαινα, Γ.4.3) και Σάμο (Δυτική Νεκρόπολη, Δ.2.1.2). Πρόκειται κυρίως για σφονδύλια, απαντούν όμως και ελάχιστες αγνύθες, πηνία, καθώς και μια μεμονωμένη περίπτωση οστέινου αδραχτιού (Εξοχή C.1, Γ.3.4). Τα σφονδύλια, οι αγνύθες και τα πηνία είναι σχεδόν όλα πήλινα, πλην τριών λίθινων σφονδυλιών που βρέθηκαν στον τάφο 1949 στα Ανωάκια στην Ιαλυσό (Γ.3.1.8). Τα σφονδύλια δεν απαντούν μαζί με τις αγνύθες, οι οποίες έχουν βρεθεί όλες στην Ιαλυσό και μόνο μία στην ταφή 29.19 στο Μέσα Βουνό (B.5.1.1). Πηνία έχουν βρεθεί μόνο στη Ρόδο (Γ.3.2.3: Κεχράκι, 34 (34) και Γ.3.4: Εξοχή, Α) και την Κω (Γ.4.3: Καρδάμαινα, Α, Δ, Ε).

Απαντά κυρίως ένα σφονδύλι σε κάθε ταφή, δεν λείπουν όμως και περιπτώσεις με δύο ή και περισσότερα σφονδύλια. Η περίπτωση του τάφου 2 στο οικόπεδο Κουφοπούλου στην Πλίθο (B.2.1.1α), όπου βρέθηκαν 138 είναι μεμονωμένη. Αναφορικά με το αν τα εργαλεία υφαντικής ρίχνονταν ή όχι στην πυρά του νεκρού, η εικόνα είναι ανάλογη με αυτή για τις περόνες και τις πόρπες, αν και οι αναφορές για καμένα είναι περισσότερες. Καμένα βρέθηκαν εργαλεία υφαντικής κυρίως σε πρωτογενείς καύσεις, στη Μινώα (B.6.1), στην Ιαλυσό (οικόπεδα Δρακίδη: Γ.3.1.2, 19 (257), Τσαμπίκου: Γ.3.1.3, 40, 54 (407), 60 (437), 61 (438), Λα(γ)ού: Γ.3.1.6, 3 και Δάφνη: Γ.3.1.7, 12), την Κάμιρο (Πατέλες: Γ.3.2.5, 45 (11) και την Εξοχή (Γ.3.4, C.1, το οστέινο αδράχτι), αλλά και στην πυρά 6 στη Δυτική Νεκρόπολη της Σάμου (Δ.2.1.2). Καμένα βρέθηκαν και στη δευτερογενή καύση Α1 σε Νίσυρο (Γ.2.1), καθώς και στον τάφο 22 από το Μάρμαρο στην Ιαλυσό (Γ.3.1.1), για τον οποίο δεν είναι σαφές το είδος της καύσης. Σε ορισμένους τάφους πρωτογενούς καύσης του τύπου με τις γωνιακές κοιλότητες, απαντούν εργαλεία υφαντικής σε μία από τις κοιλότητες, χωρίς να υπάρχει αναφορά για ίχνη καύσης (Ιαλυσός/Κουκιά: Γ.3.1.4, 37 (344) και 40 (351),

Γ.3.4: Εξοχή, **E-G**, Καρδάμαινα: Γ.4.3, **Δ, Ε**). Τέλος, κάποια βρέθηκαν σε εναγιστικές πυρές, οπότε πιθανόν να ήταν και καμένα (Πλίθος: Β.2.1.1α, Κουφοπούλου **1-2**, Μέσα Βουνό: Β.5.1.1, **3α**).

Τα εργαλεία υφαντικής αποτελούν μια κατηγορία αντικειμένων που από τους περισσότερους μελετητές θεωρούνται δείκτες γυναικείας ταφής,⁴⁷⁴ καθώς η υφαντουργία αποτελεί έναν τομέα δραστηριότητας των γυναικών.⁴⁷⁵ Περιπτώσεις όμως εύρεσης υφαντικών εξαρτημάτων σε ανδρικές ταφές⁴⁷⁶ αμφισβητούν την καθολικότητα της σύνδεσης των αντικειμένων αυτών με γυναικείες ταφές. Ενδεχομένως μια τέτοια περίπτωση να αποτελεί και ο τάφος **54 (407)** στο οικόπεδο Τσαμπίκου (Γ.3.1.3) στην Ιαλυσό, όπου μαζί με το σφονδύλι και μια πόρπη, βρέθηκε και μια αιχμή δόρατος, οπότε είναι πιθανό η καύση να ήταν ανδρός. Τέτοιες περιπτώσεις μπορεί να είναι και οι καύσεις της Καρδάμαινας με πηνία, που έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά και ανήκουν σε άνδρες, αν και ο χαρακτηρισμός των συγκεκριμένων αντικειμένων ως υφαντικά βάρη δεν είναι βέβαιος.⁴⁷⁷ Επιπλέον, ακόμη κι αν τα αντικείμενα αυτά είχαν το ρόλο υφαντικού βάρους δεν είναι σαφές αν τοποθετήθηκαν στον τάφο για να δηλώσουν αυτή τη δραστηριότητα, καθώς κάποια από αυτά μπορεί να χρησίμευαν και ως διακοσμητικοί ψήφοι, όπως πχ η περίπτωση των 138 σφονδυλίων από τον τάφο **2** στο οικόπεδο Κουφοπούλου στην Πλίθο (Β.2.1.1α). Σε κάθε περίπτωση, είναι αρκετά πιθανό πολλές από τις ταφές που περιείχαν εργαλεία υφαντικής να ανήκαν σε γυναίκες, ιδίως εκείνες στις οποίες συγκεντρώνονται και άλλα αντικείμενα που συνδέονται περισσότερο με τις γυναίκες, δηλαδή οι περόνες και τα κοσμήματα, και γενικώς αντικείμενα από πολύτιμα υλικά.⁴⁷⁸

2.4 Μεταλλικά Αγγεία (πίν. 12)

Μεταλλικά αγγεία απαντούν σε δεκαεννιά καύσεις, κυρίως από το Μέσα Βουνό στη Σαντορίνη (Β.5.1.1) και τα νεκροταφεία της Ιαλυσού στη Ρόδο, αλλά και από

⁴⁷⁴ Strömberg 1993, 76-77, 92· Sackett 1980α, 206· Βιζυηνού 2011, 266, 331.

⁴⁷⁵ Lee 2015, 91.

⁴⁷⁶ Όπως για πχ. στις ταφές 19 και 20 από την Τορώνη στη Χαλκιδική, που βρέθηκαν σφονδύλια (Papadopoulos 2005, 382).

⁴⁷⁷ Σκέρλου 2001, 269.

⁴⁷⁸ Αυτές οι ταφές είναι οι ακούλουθες· από τη Μινώα στην Αμοργό, **97/1** (Β.6.1), από τα οικόπεδα Κουκιά, **37 (344)** και Λα(γ)ού, **3** και **10** και από τα Ανωάκια, **1949** στην Ιαλυσό (Γ.3.1.4, Γ.3.1.6 και Γ.3.18 αντιστοίχως) και από τη Δυτική Νεκρόπολη στη Σάμο, πυρά **6** (Δ.2.1.2).

μεμονωμένες περιπτώσεις από την Παροικιά στην Πάρο (B.1), το Κεχράκι στην Κάμφο στη Ρόδο (Γ.3.2.3) και την πόλη της Κω (Γ.4.1). Με εξαίρεση μιας περίπτωσης πρόχου, Μέσα Βουνό **10.13** και μιας πυξίδας, οικόπεδο Δρακίδη/Ιαλυσός **8 (209)**, πρόκειται για αγγεία πόσης (κυρίως φιάλες, αλλά και κύπελλα και μια κύλικα), που θα είχαν χρησιμοποιηθεί για τις χοές προς τιμήν του νεκρού. Στην πλειονότητα τους ήταν κατασκευασμένα από χαλκό, εκτός από δύο αργυρά αγγεία από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό, **57 (415)** και **67 (485)**.⁴⁷⁹

Στις πρωτογενείς καύσεις της Ρόδου, συνήθως απαντά ένα μόνο θραύσμα του αγγείου, ό,τι έχει απομείνει από το σκεύος το οποίο είχε ριχτεί στην πυρά του νεκρού, όπως π.χ. στην περίπτωση του τάφου **6** από το οικόπεδο Λα(γ)ού, που το θραύσμα του αγγείου είχε λιώσει και ενσωματωθεί σε ένα κομμάτι ξύλου. Στις περιπτώσεις των δευτερογενών καύσεων (Παροικιά, Μέσα Βουνό, Τσισιμοίρη, **1** και Ανωάκια, **98**),⁴⁸⁰ το αγγείο διατηρείται ακέραιο, χωρίς ίχνη καύσης. Από τις δεκαοχτώ ταφές, μόνο στις τέσσερις δεν υπήρχε άλλο αντικείμενο μικροτεχνίας. Συχνά απαντούν μεταλλικά αντικείμενα, κυρίως κοσμήματα και πόρπες, αλλά και περόνες, όπλα και εργαλεία, καθώς και ειδώλια, εργαλεία υφαντικής και δύο μεμονωμένες περιπτώσεις αγγείου από φαγεντιανή και ενός σκαραβαίου.

2.5. Αγγεία από φαγεντιανή (πίν. 13)

Τα αγγεία από φαγεντιανή απαντούν ακόμα λιγότερο από ό,τι τα μεταλλικά, μόλις σε δεκατρείς καύσεις. Σχεδόν αποκλειστικά εντοπίζονται σε νεκροταφεία της Ρόδου, με εξαίρεση δύο περιπτώσεων από το Μέσα Βουνό (B.5.1.1), **89** και τη Νίσυρο (Γ.2.1), **1 (1)**. Το αγγείο που βρέθηκε στο Μέσα Βουνό είναι εισηγμένο, πιθανώς από ροδίτικο εργαστήριο.⁴⁸¹

Στις περιπτώσεις των πρωτογενών καύσεων από τη Ρόδο, τα αγγεία ρίχνονται στην πυρά του νεκρού, με εξαίρεση πιθανώς την περίπτωση του αλάβαστρου από τον τάφο **19** της Βρουλιάς (Γ.3.3). Είτε αναφέρεται πως βρέθηκαν καμένα τα αγγεία, είτε

⁴⁷⁹ Η φιάλη έχει ανάγλυφη φυτική διακόσμηση και παραπέμπει σε πρωϊμότερα σχήματα βαθέων μετάλλινων φρυγικών φιαλών που απαντούν στην Ανατολή (Τριανταφυλλίδης 2012, 215-216). Αποδίδεται σε κάποιο κέντρο μεταλλοτεχνίας του ανατολικοελληνικού χώρου, όχι όμως ροδίτικο.

⁴⁸⁰ Οι δύο χάλκινες φιάλες από το οικόπεδο Τσισιμοίρη και τα Ανωάκια είναι πιθανώς κυπριακά αγγεία (D'Acunto 2017a, 444).

⁴⁸¹ Webb 1978, 36-44, αρ. 178· Ευσταθίου 2001, 492, αρ. 913.

διατηρούνται μόνο θραύσματα αυτών. Συχνά, λόγω της καύσης, δεν μπορεί να διευκρινιστεί το είδος των αγγείων και όπου αυτό ήταν εφικτό πρόκειται κυρίως για αλάβαστρα και ληκύθους, δηλαδή ελαιοδοχεία/αρωματοδοχεία. Θεωρείται, αν και δεν έχει βρεθεί, πως υπήρχε εργαστήριο κατασκευής φαγεντιανών αγγείων (και αντικειμένων μικροτεχνίας) στη Ρόδο.⁴⁸² Η Ρόδος διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στο εμπόριο όχι μόνο των αγγείων αυτών από φαγεντιανή, αλλά γενικώς των ελαιοδοχείων/αρωματοδοχείων, από τον 8^ο έως τον 6^ο αιώνα π.Χ.⁴⁸³

2.6. Όπλα και εργαλεία (πίν. 14)

Όπλα απαντούν μόνο σε δεκατρείς ταφές, στη Σαλαμίνα (Α.1.1), την Πάρο (Β.1), τη Νάξο (Β.2.2), τη Σαντορίνη (Β.5.1.1), την Αμοργό (Β.6.1), τη Ρόδο (Ιαλυσό, Βάτι) και την Κω (Γ.4.1). Πρόκειται για αιχμές δοράτων και ξίφων, σχεδόν αποκλειστικά από σίδηρο, με εξαίρεση μιας χάλκινης αιχμής δόρατος από τον τάφο 1 του οικοπέδου Τσιτσιμοίρη στην Ιαλυσό (Γ.3.1.5). Συνήθως απαντά ένα είδος όπλου, εκτός από τέσσερις περιπτώσεις όπου έχουν βρεθεί περισσότερα. Στον τάφο της Σαλαμίνας (Α.1.1, Θερμοπυλών 7) βρέθηκαν ξίφος και δόρυ, όπως και στον τάφο 44 από το Μάρμαρο στην Ιαλυσό (Γ.3.1.1, **εικ. 38**). Τα περισσότερα όπλα περιείχε ο τάφος 1 από το οικόπεδο Τσιτσιμοίρη στην Ιαλυσό, όπου βρέθηκαν δύο ξίφη από σίδηρο, ζεύγος αιχμών δοράτων (σιδερένια και χάλκινη) και μια σιδερένια αιχμή.

Στην καύση από τη Σαλαμίνα, το ξίφος ήταν λυγισμένο γύρω από τον λαιμό του οστεοδόχου αγγείου, ενώ η αιχμή του ακοντίου βρέθηκε δίπλα σε αυτό.⁴⁸⁴ Η περίπτωση αυτή αποτελεί τη μοναδική βέβαιη περίπτωση «φονευμένου» όπλου από τις υπό μελέτη καύσεις.⁴⁸⁵ Πιθανώς και στην περίπτωση της καύσης από το οικόπεδο Τσιτσιμοίρη

⁴⁸² Triantaphyllides 2014, 102· Πατσιαδά 2015, 48· Webb 2019, 44.

⁴⁸³ Ενδεικτικά, Bourogiannis 2014, 115· Frère, Garnier και Dodinet 2016, 108-109.

⁴⁸⁴ Δεκουλάκου 1991, 71.

⁴⁸⁵ Τουλάχιστον ένα καμένο και λυγισμένο ξίφος βρέθηκε στην περιοχή του «Προ-κυκλώπειου» ιερού στο Ξώμπουργο στην Τήνο (πιο πρόσφατα, Κουρου 2015α, 97). Στον χώρο αυτόν βρέθηκαν λάκκοι εναγιστικών πυρών (που αρχικά είχαν θεωρηθεί λάκκοι με καύσεις νεκρών, Κουρου 2002, 261), οι περισσότεροι από τους οποίους είναι ενταγμένοι σε περιβόλους. Το αρχαϊκό τείχος ΑΑ, που κατασκευάστηκε κατά το β' μισό του 6ου αιώνα πάτησε πάνω στις περισσότερες από τις πυρές, με αποτέλεσμα ελάχιστες από αυτές να έχουν βρεθεί αδιατάρακτες. Ένας από τους λάκκους (πυρά 14), ήταν γεμάτος με άμμο και δίπλα του βρέθηκε τμήμα βοτσαλωτού δαπέδου. Η Κούρου συσχετίζει τον λάκκο αυτόν και το «φονευμένο» ξίφος με κάποια σημαντική ταφή «ήρωα» και κατ' επέκτασιν τους λάκκους των εναγιστικών πυρών με προγονική λατρεία (Κούρου 2013, 88-89· Κουρου 2015α, 97). Σε κάθε περίπτωση, λόγω του ότι το όπλο δεν βρέθηκε στο εσωτερικό κάποιου τάφου με καύση δεν περιλαμβάνεται στον κατάλογο της παρούσης μελέτης.

(Γ.3.1.5, **1**) στην Ιαλυσό να είχε συμβεί το ίδιο με ένα από τα όπλα που βρέθηκαν σε αυτήν, καθώς ο αμφορέας έφερε κατακόρυφη οξείδωση, που ερμηνεύτηκε ως αποτύπωμα από κάποιο από τα όπλα. Τα «φονευμένα» ξίφη εντοπίζονται κατά κανόνα σε καύσεις και έχουν βρεθεί στην Αττική, την Εύβοια, τη Θεσσαλία, αλλά και την Κρήτη.⁴⁸⁶

Στις μισές από τις ταφές με όπλα απαντούν και εργαλεία. Συνολικά έχουν βρεθεί σε 14 καύσεις εργαλεία. Πρόκειται ως επί το πλείστον για σιδερένια εγχειρίδια, αλλά βρέθηκαν και μεμονωμένες περιπτώσεις άλλων, μιας χάλκινης τριχολαβίδας (B.5.1.2: Σελλάδα, **1970/2**) και ενός είδους δρεπανιού (Γ.3.1.1: Μάρμαρο, **44, εικ. 38**).

Στο Τσικαλαριό (B.2.2, περίβολοι **4, 6**) και τη Μινώα (B.6.1, **1993-1, 97/2**) τα όπλα, καθώς και τα εγχειρίδια βρίσκονται καμένα στο στρώμα της πυράς. Κανένα από τα εγχειρίδια που βρέθηκαν στους τρεις θαλαμοειδείς τάφους του Μέσα Βουνού δεν μπορεί να αποδοθεί με βεβαιότητα σε μια ταφή, καθώς απαντούν ανάμεσα σε δύο ταφές και μάλιστα στην περίπτωση του τάφου **10**, ανάμεσα σε μια καύση (**10.16**) και έναν εγχυτρισμό (**10.11**). Το όπλο που βρέθηκε στο νεκροταφείο αυτό ομοίως δεν μπορεί να συνδεθεί σε συγκεκριμένη ταφή, καθώς εντοπίστηκε διάσπαρτο στο εσωτερικό του τάφου. Σε τρεις από τις πέντε πρωτογενείς καύσεις της Ρόδου, που περιείχαν όπλα ή/και εργαλεία αναφέρεται πως αυτά ήταν καμένα: για την **54 (407)** από το οικόπεδο Τσαμπίκου (Γ.3.1.3), την ταφή **1** από το οικόπεδο Τσισιμοίρη (Γ.3.1.5) και τον τάφο **2** από το Βάτι (Γ.3.5).

Τα όπλα συνιστούν έναν κοινώς αποδεκτό δείκτη ανδρικής ταφής,⁴⁸⁷ κάτι που επιβεβαιώνεται από τις τέσσερις καύσεις που έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά, Παροικιά, **A.23.1-3** (B.1), οικόπεδο Τσισιμοίρη/Ιαλυσός, **1 (Γ.3.1.5)** και οικόπεδο Βασιλείου/Κως, **II-III** (Γ.4.2.1, **εικ. 39β**). Τα εγχειρίδια όμως, παρόλο που εντοπίζονται συχνά μαζί με όπλα, απαντούν και σε ταφές γυναικών.⁴⁸⁸ Στις υπό μελέτη καύσεις η συνύπαρξη των όπλων ή των εγχειριδίων με άλλου είδους αντικείμενα μικροτεχνίας δεν είναι συχνή. Απαντά συνολικά σε πέντε περιπτώσεις, όπου βρέθηκαν τμήμα όπλου ή εργαλείου με κόσμημα (Τσικαλαριό, περίβολος **6**), εγχειρίδιο με

⁴⁸⁶ D'Onofrio 2011, 651· Lloyd 2015, 17. Για μια πιο πρόσφατη συλλογή των καύσεων με «φονευμένα» ξίφη, βλ. σε Papadopoulos 2017, 654, σημ. 309, με βιβλιογραφία.

⁴⁸⁷ Whitley 2002· Blandin 2007, I, 121· D'Onofrio 2011· Steinmann 2012· Papadopoulos 2017, 678.

⁴⁸⁸ Π.χ. για την περίπτωση της Αγοράς, Papadopoulos 2017, 678 και της Τούμπας στο Λευκαντί (Porpham 1993, 20-21).

σφονδύλι: οικόπεδο Τσαμπίκου/Ιαλυσός, **50 (390)** ή όπλο με σφονδύλι, μεταλλικό αγγείο και πόρπη: οικόπεδο Τσαμπίκου/Ιαλυσός, **54 (407)**. Την πλουσιότερη ταφή με όπλα και εγχειρίδια αποτελεί η ταφή 1 από το οικόπεδο Τσιτσιμοίρη, που ανήκε σε νεαρό άνδρα και περιείχε πλήθος μεταλλικών αντικειμένων.

2.7. Ειδώλια (πίν. 15)

Τα ειδώλια αποτελούν μια κατηγορία αντικειμένων που σπάνια απαντά στις καύσεις υπό μελέτη (15, 9,2%). Έχουν βρεθεί κυρίως στη Ρόδο, μόνο σε Ιαλυσό και Κάμιρο, στη Σαντορίνη και σε δύο τάφους από Νάξο και Σάμο.⁴⁸⁹ Όλα τα ειδώλια χρονολογούνται στον 7^ο αιώνα, εκτός από το ειδώλιο που βρέθηκε στον τάφο **43** στο Μάρμαρο και χρονολογείται στο τέλος του 10^{ου} με αρχές του 9^{ου} αιώνα (Υστερη Πρωτογεωμετρική/Πρώιμη Γεωμετρική), καθώς και τα ειδώλια από τον περίβολο **11** στο Τσικαλαριό, που ανήκουν στον 8^ο αιώνα (Μέση Γεωμετρική II-Υστερη Γεωμετρική I). Εκτός των περιπτώσεων από τη Σαντορίνη, όλα τα ειδώλια έχουν ίχνη καύσης. Φαίνεται πως κυρίως τα έριχναν στην πυρά του νεκρού προς το τέλος της διαδικασίας, αφού αυτή θα είχε σβήσει.⁴⁹⁰ Εξαιρέση αποτελούν τα ειδώλια από δύο τάφους από το οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό, Γ.3.1.3: **2 (123)** και **58 (422)** τα οποία βρέθηκαν αλλοιωμένα από τη φωτιά.

Τα ειδώλια στην πλειονότητα είναι πήλινα, με εξαίρεση των ειδωλίων από φαγεντιανή από τρεις ταφές στην Ιαλυσό, από ασβεστόλιθο από μια ταφή στο Μέσα Βουνό (B.5.1.1., **89.7**), από χαλκό από μια ταφή στην Ιαλυσό (Γ.3.1.2, οικόπεδο Δρακίδη, **2**) και από ελεφαντοστό από μια ταφή στη Σάμο (Δ.2.1.2, Δυτική Νεκρόπολη, πυρά **6**). Τα ειδώλια από φαγεντιανή θα συζητηθούν ξεχωριστά στο τέλος της ενότητας αυτής. Από τα πήλινα ειδώλια, τα ειδώλια ίππων και ανθρώπινης μορφής που βρέθηκαν στον τάφο **200 (2)** στο Κεχράκι στην Κάμιρο (Γ.3.2.3) θεωρήθηκε πως αποτελούσαν προσαρτήματα λαβών αγγείων, πιθανώς κρατήρων, των οποίων τμήματα βρέθηκαν

⁴⁸⁹ Ειδώλια έχουν βρεθεί διάσπαρτα στο χώρο του νεκροταφείου στην Παροικιά στην Πάρο (Ζαφειροπούλου 2007, 116· Ζαφειροπούλου 2017α, 9· 2018, 68.), όμως δε γνωρίζουμε αν προέρχονταν από καύσεις. Ακόμη, στην Εξοχή βρέθηκαν ειδώλια ανάμεσα στα ευρήματα που περισυλλέχθηκαν από το λόφο («Ζ»), καθώς και στα ταφικά σύνολα V και Y, για τα οποία όμως επίσης δε γνωρίζουμε πρακτική ταφής (Μέρος Α', 283).

⁴⁹⁰ Το ειδώλιο από τον τάφο **23 (265)**, στο οικόπεδο Δρακίδη στην Ιαλυσό (Γ.3.1.2) πρέπει να ήταν καμένο, όπως όλα τα κτερίσματα από τον τάφο αυτόν. Στη φωτογραφία των ευρημάτων του τάφου φαίνονται όλα να έχουν ίχνη καύσης (Jacopi 1929, 50, εικ. 40).

στον τάφο.⁴⁹¹ Ακόμη, αναφορικά με τα ειδώλια που βρέθηκαν στη θέση προσφορών στο Μέσα Βουνό (βλ. στην ενότητα των εναγιστικών πυρών, σελ. 98), λόγω του ότι τα περισσότερα ανήκουν στον 6^ο αιώνα δε θα συζητηθούν εδώ, πλην των ειδωλίων των θρηνωδών που χρονολογούνται στον 7^ο αιώνα.⁴⁹²

Τα πήλινα ειδώλια είναι κυρίως ανθρωπόμορφα, γυναικείες και ανδρικές μορφές. Τα ζωόμορφα ειδώλια συνιστούν αναπαραστάσεις κριαριών, λεόντων, πτηνών, ενός βατράχου και ενός βοοειδούς (το χάλκινο). Απαντά τέλος και μια μεμονωμένη περίπτωση ειδωλίου ασπίδας από τον τάφο **89.7** στο Μέσα Βουνό. Τα ειδώλια γενικώς απαντούν σε ταφές παιδιών, αλλά και ενηλίκων, συνηθέστερα γυναικών.⁴⁹³ Λόγω του ότι καμία από τις καύσεις που περιλαμβάνονται εδώ δεν έχει μελετηθεί ανθρωπολογικά, θα γίνουν μόνο κάποιες υποθέσεις σχετικά με την ηλικία ή το φύλο του νεκρού, όπου αυτό είναι δυνατό με βάση το σύνολο των ευρημάτων του τάφου. Για τα ειδώλια της ανδρικής μορφής, του βατράχου και του λέοντα από τους τάφους **94** και **1973** της Σελλάδας αμφισβητείται από τους ίδιους τους ανασκαφείς η απόδοση τους στους εν λόγω τάφους και συνεπώς δεν θα γίνει σχολιασμός ως προς αυτά.

Η ταφή **89.7** στο Μέσα Βουνό δεν περιείχε άλλο αντικείμενο μικροτεχνίας, πέραν των τριών ασβεστολιθικών ειδωλίων, μιας ανδρικής μορφής, ενός κριαριού και μιας ασπίδας.⁴⁹⁴ Τα ειδώλια όμως βρέθηκαν, μέσα σε έναν αμφορέα δίπλα στο οστεοδόχο αγγείο, μαζί με πάνω από εκατό όστρεα και αστραγάλους, που θεωρήθηκαν από τον Pfuhl ως πόνια παιχνιδιού. Ως εκ τούτου, ο Pfuhl απέδωσε την καύση σε παιδική ταφή.⁴⁹⁵ Τα όστρεα απαντούν συχνά σε βρεφικές και παιδικές ταφές, αλλά δεν λείπουν και από ταφές ενηλίκων και ερμηνεύονται ποικιλοτρόπως, ως κοσμήματα, σπάτουλες για φαρμακευτική ή καλλυντική χρήση κ.ά.⁴⁹⁶ Την καύση συνόδευε ένα πλήρες σύνολο αγγείων κατάλληλων για τη διαδικασία προετοιμασίας και κατανάλωσης τροφής και υγρών και συνεπώς θα μπορούσε να υποθέσει κάποιος πως η εύρεση των όστρεων και

⁴⁹¹ Jacopi 1931, 345. Ένα ακόμη ειδώλιο ίππου βρέθηκε προσαρτημένο σε μια αττική πυξίδα από τον περίβολο **11** στο Τσικαλαριό (**Υποσύνολο II**). Η αναπαράσταση αλόγου θεωρείται δηλωτική ιδιοκτησίας και κοινωνικού κύρους (ενδεικτικά, Bohlen 1988, 7-12· Strömberg 1993, 86-89· Langdon 2007, 188).

⁴⁹² Εκτός της εν λόγω θέσης προσφορών, στην περιοχή αυτή του νεκροταφείου της Σελλάδας (τη νοτιοδυτική πλαγιά) έχουν βρεθεί διάσπαρτα ειδώλια, Dragendorff 1903, 76-78, 126.

⁴⁹³ Shepherd 2007, 103.

⁴⁹⁴ Pfuhl 1903, 224, εικ. 64-65. Η εικόνα του ειδωλίου της ανδρικής μορφής δεν είναι καλής ποιότητας. Αναφέρεται μόνο στην περιγραφή πως από το ειδώλιο μόνο το κεφάλι και τα πόδια είναι σε κάποιο βαθμό επεξεργασμένα.

⁴⁹⁵ Pfuhl 1903, 74, 240.

⁴⁹⁶ Stroszeck 2012.

των αστραγάλων είναι κατάλοιπο κάποιου γεύματος. Λόγω του ότι βρέθηκαν όμως σε τέτοια ποσότητα δεν καθιστά πολύ πιθανή κάποια από τις παραπάνω ερμηνείες και έτσι η υπόθεση του Pfuhi παραμένει εύλογη.

Τα τρία ειδώλια που βρέθηκαν στον κιβωτιόσχημο τάφο του περιβόλου **11** (**Υποσύνολο I**), στο Τσικαλαριό στη Νάξο (B.2.2), αποδίδουν πιθανώς όλα γυναικείες μορφές με αδρώς σχηματοποιημένο το στήθος. Το ένα από αυτά, μεγαλύτερου μεγέθους από τα άλλα δύο, φαίνεται πως ήταν καθιστό ή κεκλιμένο προς τα μπροστά και πιθανώς προσαρτημένο σε κάποιο άλλο αντικείμενο (**εικ 41α**).⁴⁹⁷ Τα δύο μικρότερα ειδώλια είχαν λυγισμένα τα χέρια στους αγκώνες, σα να κρατούσαν κάποιο αντικείμενο (**εικ. 41β-γ**). Έχει υποστηριχθεί πως αποτελούν τα τρία ειδώλια συνιστούν ένα σύνολο. Το μεγαλύτερο ειδώλιο ίσως αναπαριστά μια κουροτρόφο θεότητα σε στάση αγκαλιάς και τα δύο μικρότερα την πλαισιώνουν, ενδεχομένως ως λατρευτές.⁴⁹⁸ Θεωρούνται και τα τρία ναξιακά, αλλά αποτελούν τύπους ειδωλίων που απαντούν σε πρωτογεωμετρικά ειδώλια στην Κρήτη και σε υστερογεωμετρικά στην Αττική.⁴⁹⁹ Τα ειδώλια των πτηνών, που βρέθηκαν στον περίβολο (**εικ. 41δ**),⁵⁰⁰ είναι ναξιακά και απαντούν σε έναν ενταφιασμό από το Νότιο Νεκροταφείο στη Χώρα της Νάξου, που αποδόθηκε σε παιδί,⁵⁰¹ και γενικώς συχνά σε Κύπρο, Κρήτη και Ρόδο.⁵⁰² Εκτός των ειδωλίων πτηνών βρέθηκε και ένα πτηνόμορφο αγγείο (**Υποσύνολο I, εικ. 41στ**), ενώ μορφή πουλιών είχαν και οι απολήξεις των λαβών του κανθάρου, που βρέθηκε εξωτερικά του κιβωτιόσχημου, μαζί με το ένα από τα τρία ειδώλια πτηνών (**Υποσύνολο II**). Οι αναπαραστάσεις των πτηνών συνδέονται με την έννοια της γονιμότητας, θεωρούνται σημαίνοντα της επιφάνειας θεότητας και ακόμη ταυτίζονται και με την ψυχή του νεκρού, όταν απαντούν σε ταφικά σύνολα.⁵⁰³ Τα ειδώλια πτηνών και τα πτηνόμορφα αγγεία απαντούν συνηθέστερα σε παιδικές ταφές.⁵⁰⁴

⁴⁹⁷ Λόγω της κλίσης που είχε το ειδώλιο, της αύλακας στο λαιμό του και των μικρών οπών στην κορυφή του κεφαλιού (Babbi 2012, 299· Charalambidou 2018, 182-183).

⁴⁹⁸ Babbi 2012, 299· Charalambidou 2018, 186.

⁴⁹⁹ Babbi 2012, 299· Charalambidou 2018, 180-184.

⁵⁰⁰ Δύο βρέθηκαν στο εσωτερικό του κιβωτιόσχημου και ένα τρίτο βρέθηκε εξωτερικά του περιβόλου και του κιβωτιόσχημου τάφου (**Υποσύνολο II**) κάτω από μια πλάκα, που σκέπαζε πλήθος κεραμικής (Μέρος Β', 96).

⁵⁰¹ Κούρου 1999, 24-25, 69-81, 179-182.

⁵⁰² Κούρου 1999, 77, με βιβλιογραφία.

⁵⁰³ Για την ταύτιση του πτηνού με την ψυχή του νεκρού, με βιβλιογραφία, Kourou 1999, 179-182. Για τη σύνδεση με τη γονιμότητα και την θεϊκή επιφάνεια, Charalambidou 2018, 186, σημ. 60, με βιβλιογραφία.

⁵⁰⁴ Xagorari 1996, 54· Huysecom 2003, 97· Vizyinou 2011, 403· Charalambidou 2018, 170. Για παράδειγμα από την Κω, Kantzia 1988, 175.

Λόγω της παρουσίας των ειδωλίων πτηνών, του πτηνόμορφου αγγείου, των σφονδυλίων, που θεωρείται πως χρησιμοποιήθηκαν ως ψήφοι, και τέλος των κοσμημάτων (ψήφος από υαλόμαζα, χάλκινη πόρπη, χάλκινες σπείρες από πόρπη) εικάζεται πως η καύση στον κιβωτιόσχημο ανήκε σε θηλυκό άτομο.⁵⁰⁵ Λόγω της εύρεσης των μικρογραφικών αγγείων θεωρείται πως πρόκειται για άτομο μικρής ηλικίας, άρα κορίτσι ή έφηβη. Επιπλέον, πιθανολογείται πως τα καμένα οστά είχαν τοποθετηθεί εντός του πιθοειδούς αγγείου, καθώς ο τύπος του αγγείου απαντάται και στον περίβολο 14, όπου με βάση το ανθρωπολογικό πόρισμα περιείχε τον εγχυτρισμό ενός παιδιού.⁵⁰⁶ Η Χαραλαμπίδου⁵⁰⁷ παραλληλίζει την καύση από τον κιβωτιόσχημο τάφο του περιβόλου 11 με τις περιπτώσεις των ταφών κοριτσιών ή εφήβων από την Αττική, όπως κατηγοροποιούνται από την Langdon,⁵⁰⁸ που πέθαναν πριν προλάβουν να παντρευτούν και έτσι με τα αντικείμενα που τις συνόδευαν στον τάφο γίνεται συμβολικά αυτή η μετάβαση στην κατάσταση γάμου.

Όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα των μικρογραφικών, η εύρεση ενός τέτοιου αγγείου σε μια καύση δεν επαρκεί για την απόδοση του σε παιδί ή νεαρό άτομο, καθώς η ποικιλία των σχημάτων στα οποία αυτά απαντούν καθιστά πιθανή περισσότερες της μιας χρήσης τους. Αντιθέτως, η πιθανότητα τα τρία γυναικεία ειδώλια να αποτελούν μέρος ενός συμπλέγματος με κουροτρόφο θεότητα και λατρευτών σε συνδυασμό με την εύρεση των ειδωλίων πτηνών, καθώς και του πτηνόμορφου ασκού, καθιστούν πιθανότερη τη σύνδεση με παιδική ταφή. Επιπλέον, το γεγονός πως στον τάφο βρέθηκε αγγείο που έχει χρησιμοποιηθεί σε άλλον τάφο του ίδιου νεκροταφείου για εγχυτρισμό παιδιού, αποτελεί μια ένδειξη πως ίσως να πρόκειται και εδώ για μια καύση παιδιού. Τα γυναικεία ειδώλια, καθώς και τα σφονδύλια, ανεξαρτήτως του αν είχαν χρησιμοποιηθεί ως ψήφοι ή όχι, οδηγούν προς μια ταφή θηλυκού γένους. Συνεπώς, η

⁵⁰⁵ Παπαδοπούλου 1965α, 520· Ζαφειροπούλου 2001α, 291· Zaphiropoulou 2008-2009, 50· Charalambidou 2008-2009, 61· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 170-172· 2013, 87-88· Charalambidou 2017, 381· 2018, 170, 186.

⁵⁰⁶ Charalambidou 2018, 168. Ένα τρίτο ίδιο αγγείο βρέθηκε και στο **Υποσύνολο III** στον περίβολο 11 και γι αυτό το λόγο εικάζεται πως περιείχε και αυτό την καύση ενός παιδιού (Μέρος Β', 97-98).

⁵⁰⁷ Charalambidou 2018, 189-190.

⁵⁰⁸ Langdon 2005· 2007, 182-190· 2008, 132-133, Πίνακας 4.1. Η Langdon διακρίνει δύο φάσεις: στην πρώτη, με εύρος από την Πρωτογεωμετρική ως τη Μέση Γεωμετρική Ι, οι ταφές αυτές κτερίζονται με σφηκωτήρες για τα μαλλιά, καλάθους, ομοιώματα υποδημάτων και σκακιέρας και αγγεία της «Αργεϊτικής Μονόχρωμης κεραμικής». Στη δεύτερη φάση, από τη Μέση Γεωμετρική ΙΙ έως και την Ύστερη Γεωμετρική, τα κτερίσματα είναι οι σφηκωτήρες, οι καλάθοι, ομοιώματα ροδιών και καλάθων, χρυσά διαδήματα και ψξίδες με ειδώλια ίππων στο πόμα. Στην πρώτη φάση εντάσσει τον ενταφιασμό από το Νότιο Νεκροταφείο στη Νάξο, που βρέθηκαν ομοιώματα υποδημάτων, ναξιακές μιμήσεις ίδιων ομοιωμάτων από τον τάφο Α στην Ελευσίνα (Langdon 2005, 19, σημ. 83 και για τα ομοιώματα υποδημάτων από τη Νάξο, Κούρου 1999, 24, αρ. 56, 64-69).

υπόθεση, πως πρόκειται για μια γυναίκα που πέθανε πριν να φτάσει στο στάδιο του γάμου, δεν αποκλείεται, όχι τόσο γιατί συγκεντρώνονται εδώ κτερίσματα που χαρακτηρίζουν αυτές τις ταφές στην Αθήνα,⁵⁰⁹ αλλά γιατί τα ευρήματα μπορούν να ερμηνευτούν ως δείκτες μιας ταφής ανήλικου, θηλυκού ατόμου.

Ο Παπαποστόλου αποδίδει τα πήλινα, χειροποίητα ειδώλια, που απεικονίζουν ανδρικές και γυναικείες μορφές, με αδρώς δηλωμένα χαρακτηριστικά (π.χ. οφθαλμοί, μαστοί) από τους τάφους **58 (422)**: οικ. Τσαμπίκου, **35 (339)**: οικ. Κουκιά και **10** του οικ. Λα(γ)ού (**εικ. 40γ**), σε ροδίτικο εργαστήριο και τα χρονολογεί στις αρχές του 7ου αιώνα π.Χ. Δύο γυναικεία ειδώλια από τον τάφο **19 (257)** του οικοπέδου Δρακίδη τα χρονολογεί λίγο υστερότερα.⁵¹⁰ Ο D'Acunto για το ένα από τα δύο γυναικεία ειδώλια του τάφου αυτού επισημαίνει τις ομοιότητες με δαιδαλικά ειδώλια από την Κρήτη και θεωρεί, πως αν δεν αποτελεί ντόπια μίμηση κρητικών προτύπων, θα είχε εισαχθεί από την Κρήτη.⁵¹¹

Από τους τάφους τις Ιαλυσού, ο **19 (257)** του οικοπέδου Δρακίδη πιθανώς να ανήκε σε γυναίκα, λόγω της εύρεσης των σφονδυλιών, καθώς και ο τάφος 10 από το οικοπέδο Λα(γ)ού λόγω της εύρεσης του σφονδυλιού, σε συνδυασμό και με τα κοσμήματα (ενώτιο, ψήφοι). Και στους δύο αυτούς τάφους βρέθηκαν από δύο γυναικεία ειδώλια. Για τον τάφο **58 (422)**, στον οποίο βρέθηκαν ειδώλια ανδρικής μορφής, ίππου και πτηνού, ο D'Acunto θεωρεί πως ανήκε σε γυναίκα λόγω των πορπών και των κοσμημάτων (ενώτια, δακτυλίδια).⁵¹² Το είδος των κτερισμάτων που βρέθηκαν στον τάφο **201 (4)** στην Κάμιρο δεν υποδηλώνει το φύλο του νεκρού, καθώς πρόκειται για αντικείμενα που θα μπορούσαν να βρεθούν τόσο σε γυναικείες, όσο και σε ανδρικές ταφές και πρόκειται για ένα χρυσό επιστόμιο, μια χάλκινη φιάλη, μια λήκυθο από φαγεντιανή, έναν σκαραβαίο και το ειδώλιο κριαριού. Ούτε για την ηλικία μπορεί αν

⁵⁰⁹ Από τα αντικείμενα που εντάσσει η Langdon στις ταφές των άγαμων νεαρών γυναικών, απαντούν μόνο το πώμα ενός αμφορίσκου-πυξίδας με υπάριο στη λαβή (**Υποσύνολο II**), ένας αρύβαλλος της «Αργείτικης Μονόχρωμης» (**Υποσύνολο II**) και πιθανώς και ένα δεύτερο (αμφορίσκος-πυξίδα από το εσωτερικό του κιβωτιόσχημου, **Υποσύνολο I**).

⁵¹⁰ Παπαποστόλου 1968, 97. Για τα ειδώλια από τον τάφο **10** του οικοπέδου Λα(γ)ού, βλ. και Γρηγοριάδου, Γιαννικουρή και Μαρκέτου 2001, 389, αρ. 6-7. Για λεπτομερή περιγραφή των ειδωλίων των τάφων **58 (422)** και **19 (257)**, D'Acunto 2014β, 72-76.

⁵¹¹ D'Acunto 2014β, 74-76.

⁵¹² D'Acunto 2014β, 72.

γίνει κάποια υπόθεση, καθώς τόσο ο σκαραβαίος, όσο και το ειδώλιο κριαριού απαντούν μεν σε παιδικές ταφές, τα βρίσκουμε όμως και σε ενηλίκων.⁵¹³

Η καύση (πυρά **6**) από τη Δυτική Νεκρόπολη στη Σάμο είναι πιθανό να ανήκε σε γυναίκα, κάτι που επισημάνθηκε από τον ανασκαφέα,⁵¹⁴ λόγω της συγκέντρωσης των κοσμημάτων (εικ. **42**) που αυτή περιείχε (πόρπες, περόνες, ενώτια, ελάσματα χρυσού, πλακίδια), αλλά και των υφαντικών εξαρτημάτων (σφονδύλια, άτρακτος και ηλακάτη από ελεφαντοστό). Τα πλακίδια, για δύο από τα οποία αναφέρεται οπή ανάρτησης, καθώς και οι πόρπες και οι περόνες λογικά θα ήταν μέρος του νεκρικού ενδύματος, το οποίο από ό,τι φαίνεται από τα αντικείμενα αυτά θα ήταν πολυτελώς διακοσμημένο. Τα ειδώλια (εικ. **42β**) τέλος, που εικονίζουν λιοντάρι και κριάρι είναι τύποι ειδωλίων που απαντούν σε ιερά κουροτρόφων θεοτήτων, μεταξύ αυτών και στο Ηραίο της Σάμου⁵¹⁵ και έτσι συνδέονται με τη γονιμότητα. Με βάση τα παραπάνω θα μπορούσε να σκεφτεί κανείς πως πρόκειται και εδώ για μια περίπτωση νεαρής γυναίκας που πέθανε πριν προλάβει να παντρευτεί και να τεκνοποιήσει. Η τοποθέτηση των ειδωλίων που σχετίζονται με τη γονιμότητα ίσως να έγινε για να σηματοδοτηθεί η μη πραγματοποίηση αυτής της μετάβασης.⁵¹⁶ Επιπλέον, ο πλούτος των υλικών από τα οποία ήταν κατασκευασμένα τα κτερίσματα, από τα οποία τουλάχιστον τα ελεφάντινα (πλακίδια, περόνες, άτρακτος, ηλακάτη, ειδώλια) ήταν εισηγμένα, υποδεικνύουν μια γυναίκα με οικονομική επιφάνεια.

Τέλος, τα ειδώλια των τριών θρηνωδών από τη Σελλάδα στη Σαντορίνη είναι δαιδαλικής τεχνοτροπίας και χρονολογούνται στο τέλος του 7^{ου} αιώνα.⁵¹⁷ Το ένα ειδώλιο σώζεται σχεδόν ακέραιο. Η απόδοση των μορφών έγινε λόγω της χειρονομίας των χεριών, που φαίνεται να τραβούν τα μαλλιά τους, τουλάχιστον στα δύο από τα τρία ειδώλια, στα οποία διατηρήθηκε η περιοχή αυτή του σώματος. Το σύνολο των ευρημάτων της εν λόγω θέσης, όπως αναφέρθηκε σε προηγούμενη ενότητα, το πιθανότερο είναι να αφορά ένα μέρος των τάφων ή ακόμη και ολόκληρο το νεκροταφείο της περιοχής αυτής της Σελλάδας.

⁵¹³ Για τον σκαραβαίο βλ. την επόμενη ενότητα. Για τα ειδώλια ζώων σε τάφους, ενδεικτικά Huysecom 2003. Ειδώλια κριαριών έχουν βρεθεί από πηλό και ασβεστόλιθο και στο ιερό της Αθηνάς Λινδίας (Blinkenberg 1936, αρ. 2408 και 2413 για πήλινα και αρ. 1857 για ασβεστολιθικά).

⁵¹⁴ Tsakos 1996, 123· Τσάκος 2016, 709-710.

⁵¹⁵ Συγκεντρωτικά βλ., Bevan 1985, 445 (για τα λιοντάρια), 457 (για τα κριάρια).

⁵¹⁶ Huysecom 2003, 100.

⁵¹⁷ Dragendorff 1903, 25, αρ. 4-5· Ευσταθίου 2005, 320, εικ. 491.

Ειδώλια από φαγεντιανή απαντούν μόνο σε τρεις καύσεις από την Ιαλυσό: στο Μάρμαρο: Γ.3.1.1, **43**, στο οικόπεδο Δρακίδη: Γ.3.1.2, **23 (265)** και στο οικόπεδο Τσαμπίκου: Γ.3.1.3, **2 (123)**. Στην πρώτη καύση από την Ιαλυσό, βρέθηκε το κάτω μέρος ενός ειδωλίου της αιγυπτιακής θεότητας Bes, στη δεύτερη καύση βρέθηκε μια ιστάμενη, γενειοφόρος ανδρική μορφή⁵¹⁸ και στην τρίτη, ένα γεράκι. Ο θεός Bes θεωρείται προστάτης της γονιμότητας και του νεογέννητου και σε μορφή ειδωλίου είχε τη χρήση του φυλακτού.⁵¹⁹ Το γεράκι έχει μια θηλιά ανάρτησης στη ράχη του, που υποδηλώνει ότι θα μπορούσε να είχε χρησιμοποιηθεί ως περίαπτο. Το γεράκι είναι έμβλημα του αιγυπτιακού θεού Ωρου και εμφανίζεται σε έργα αιγυπτιακής μικροτεχνίας, συμπεριλαμβανομένων και ειδωλίων-περίαπτων αποτροπαϊκού και αναθηματικού χαρακτήρα.⁵²⁰

Η τεχνική της επεξεργασίας της φαγεντιανής ανάγεται στην Αίγυπτο και την Ανατολή, αλλά η Ρόδος θεωρείται ένας τύπος παραγωγής αντικειμένων από φαγεντιανή, συμπεριλαμβανομένων και ειδωλίων, από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ.⁵²¹ Τα ειδώλια από φαγεντιανή εντοπίζονται συνήθως σε ιερά κουροτρόφων θεοτήτων και σε παιδικές, αλλά και γυναικείες ταφές, γεγονός που αποδίδεται στον αποτροπαϊκό-προφυλακτικό χαρακτήρα που θεωρείται πως αυτά είχαν.⁵²² Με βάση φιλολογικές και εικονογραφικές πηγές, οι γυναίκες έφεραν φυλαχτά για να προστατευτούν από τους κινδύνους της εγκυμοσύνης και της γέννας.⁵²³ Από τις υπό μελέτη περιοχές, ειδώλια

⁵¹⁸ Πιθανώς να πρόκειται για κάποια θνητή μορφή, καθώς από την περιγραφή του ειδωλίου δεν προκύπτει κάποιο χαρακτηριστικό γνώρισμα θεότητας. Αναφέρεται η κόμη που πέφτει σε δύο βοστρύχους στους ώμους, η γενειάδα που μοιάζει με ανεστραμμένο κώνο και η όρθια στάση (Jacopi 1929, 50, αρ. 2· 10701). Η εικόνα του ειδωλίου δε βοηθά ιδιαίτερα, καθώς είναι μικρής κλίμακας και όχι καλής ποιότητας (Jacopi 1929, 50, εικ. 40).

⁵¹⁹ Dasen 2013, 32.

⁵²⁰ Για το συγκεκριμένο, Τριανταφυλλίδης 2003, 519, αρ. 1008. Ενδεικτικά, για τα ιερακόμορφα αιγυπτιακά και αιγυπτιαζόντα περίαπτα, Webb 2013-2015, 10-11.

⁵²¹ Hölbl 2005· Webb 2013-2015, 30· Apostola και Kousoulis 2019. Αιγυπτιακά ειδώλια από φαγεντιανή έχουν βρεθεί στη Ρόδο, όπως για παράδειγμα στο ιερό της Αθηνάς στη Λίνδο, Blinkenberg 1931, πίν. 53-9. Ένα άλλο σημαντικό κέντρο παραγωγής ειδωλίων, αγγείων, σκαραβαίων και άλλων αντικειμένων από φαγεντιανή, από το τέλος του 7^{ου} αιώνα, αποτελεί η Ναύκρατη, ελληνική αποικία στο δέλτα του Νείλου, στην οποία έχει βρεθεί το εργαστήριο παραγωγής απέναντι από το ιερό της Αφροδίτης (Möller 2000, 113-115, 150-154· Webb 2019a· 2019b, 315-320· Apostola και Kousoulis 2019, 104-105).

⁵²² Hölbl 2005, 115-116· Webb 2019b, 336-337· Apostola και Kousoulis 2019, 106-110.

⁵²³ Lee 2015, 153-154.

φαγεντιανής απαντούν, τόσο σε παιδικές ταφές, όσο και σε ιερά κουροτρόφων θεοτήτων στη Ρόδο,⁵²⁴ την Κω,⁵²⁵ τη Σάμο,⁵²⁶ αλλά και στη Σαντορίνη.⁵²⁷

Η εύρεση των ειδωλίων φαγεντιανής στις καύσεις από την Ιαλυσό θα μπορούσε να αποτελεί ένδειξη πως πρόκειται είτε για παιδικές (άνω των 3 ετών, βλ. και στην ενότητα των μικρογραφικών αγγείων 1.4, σελ. 109), είτε για γυναικείες ταφές. Όπως φαίνεται και στον **πίν. 15**, σε όλες τις περιπτώσεις υπάρχουν κοσμήματα ή/και εξαρτήματα (σπάτουλα, κοχλιάριο καλωπισμού), που συνδέονται με τον κόσμο των γυναικών. Εξετάζοντας καλύτερα τον τάφο **43** στο Μάρμαρο παρατηρείται η πληθώρα των ευρημάτων (κεραμικής και μικροτεχνίας), που σε συνδυασμό με την εύρεση του ειδωλίου του Bes, αλλά και του σφραγιδολίθου που ενδέχεται να είχε ομοίως τη χρήση φυλακτού (βλ. στη συνέχεια), ίσως να σημαίνει πως πρόκειται για ένα νεαρό κορίτσι ή μια έφηβη που πέθανε πριν προλάβει να παντρευτεί και να γίνει μητέρα ή που πέθανε κατά την εγκυμοσύνη ή τη γέννα, οπότε και να πρόκειται για μια διπλή ταφή.⁵²⁸ Τέλος, με την τοποθέτηση ενός φυλακτού σε τάφο πρόωρα θανόντα, όπως είναι ενός παιδιού ή μιας γυναίκας που είτε δεν πρόλαβε να γίνει μητέρα, είτε πέθανε στη γέννα να επιδιώκεται ο εξευμενισμός όχι μόνο της χθόνιας θεότητας, αλλά και της ίδιας της ψυχής του πρόωρα χαμένου νεκρού.⁵²⁹

Τα ειδώλια συνιστούν μια κατηγορία κτερισμάτων, που δεν ήταν απαραίτητα για την πραγματοποίηση των χρών και των υπολοίπων πρακτικών που λάμβαναν χώρα κατά την ταφή ενός νεκρού, όπως είναι τα αγγεία, κάτι που συμπεραίνεται αφενός από

⁵²⁴ Π.χ. στον εγχυτρισμό 104 (389) από το οικόπεδο Τσαμπίκου βρέθηκε ένα ειδώλιο Nefertum (Jacopi 1929, 133-134, αρ. 3, εικ. 127· Hölbl 2005, 118, εικ. 8) και στον 6 (8) από την περιοχή Παπά τις Λούρες στην Κάμφο βρέθηκαν τέσσερα ειδώλια ιστάμενων γυναικείων μορφών, μαζί με έναν σκαραβαίο (Jacopi 1932-1933, 26-27· Hölbl 2005, 121, εικ. 17). Για ειδώλια φαγεντιανής από τα ιερά της Αθηνάς σε Λίνδο, Ιαλυσό και Κάμφο, βλ. συγκεντρωτικά, Webb 1978, 11-80.

⁵²⁵ Π.χ. σε μια παιδική ταφή από την πόλη της Κω βρέθηκε ειδώλιο φαγεντιανής Bes, μαζί με δύο πτηνόμορφα ειδώλια («πάπιας»), αγγεία, χρυσά και χάλκινα κοσμήματα (Παπάζογλου-Μανιουδάκη 2014, 187). Ειδώλια φαγεντιανής έχουν επισημανθεί και σε άλλες παιδικές ταφές από τα Σεράγια (Morricone 1982, 34-35).

⁵²⁶ Π.χ. ειδώλιο Bes βρέθηκε στον παιδικό τάφο 44 από τη Δυτική Νεκρόπολη (Löwe 1996, 58, αρ. 44.8, 59). Ειδώλια φαγεντιανής έχουν βρεθεί και στο Ηραίο της Σάμου (Webb 2016).

⁵²⁷ Π.χ. στον εγχυτρισμό 70.1 από το Μέσα Βουνό, που περιείχε τρία ειδώλια του θεού Bes (Pfuhl 1903, 62-63, 217-218, 220, 225). Ειδώλια του Bes έχουν βρεθεί και στο ιερό της Αφροδίτης στη Σελλάδα (Hölbl 2006, 80-82, 91).

⁵²⁸ Και δεν αποκλείεται η περίπτωση να πρόκειται για μια μητέρα που πέθανε κατά την εγκυμοσύνη ή τη γέννα, όπως είναι η περίπτωση της «πλούσιας αθηναίας» από τον Κεραμεικό, όπου είχαν βρεθεί δύο σφραγιδολίθοι (Liston και Papadopoulou 2004, 12, 14-15).

⁵²⁹ Οι ψυχές ατόμων που δεν ήταν πλήρη μέλη της κοινωνίας (παιδιά, έφηβοι, εγκληματίες) ή είχαν πρόωρο θάνατο, σύμφωνα με κάποιες αρχαίες πηγές, δεν μπορούσαν να μεταβούν ομαλώς στον άλλο κόσμο (Bremmer 1983, 73, 89, 108· Garland 1985, 80). Βλ. και παρακάτω Κεφάλαιο 5, 2.1.

τη σπανιότητα με την οποία τα συναντάμε στους τάφους και αφετέρου λόγω του ότι η χρήση τους, τουλάχιστον για τις περισσότερες περιπτώσεις,⁵³⁰ ήταν συμβολική. Καθώς απαντούν κυρίως σε λατρευτικά σύνολα, γεγονός που επισημάνθηκε και για αρκετούς τύπους ειδωλίων που περιλαμβάνονται στην παρούσα μελέτη, φαίνεται πως η τοποθέτηση τους σε έναν τάφο θα είχε και θρησκευτικές προεκτάσεις και συμβολισμούς, οι οποίες όμως είναι πολύ δύσκολο να ανιχνευθούν. Για τις υπό μελέτη καύσεις, όπου ήταν δυνατόν να γίνουν κάποιες υποθέσεις αναφορικά με την ηλικία και το φύλο, εικάζεται πως οι περισσότερες ανήκαν σε άτομα θηλυκού γένους, ενώ μια περίπτωση μόνο θεωρείται παιδική ταφή (89.7, Μέσα Βουνό). Από τις γυναικείες ταφές, αυτές από το Τσικαλαριό, τη Σάμο και ο τάφος 43 από το Μάρμαρο στην Ιαλυσό ενδεχομένως να αφορούν γυναίκες που πέθαναν πριν προλάβουν να παντρευτούν και ο τρόπος ταφής τους, συμβολίζει την ανολοκλήρωτη αυτή μετάβαση.⁵³¹

2.8. Άλλα είδη μικροτεχνίας

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των αντικειμένων μικροτεχνίας θα παρουσιαστούν ορισμένες μεμονωμένες περιπτώσεις αντικειμένων. Αυτές συνιστούν μεταλλικά αντικείμενα (στλεγγίδα, τμήματα ζωνών, επίστεψη σκήπτρου ή ράβδου, καρφιά⁵³²), οστέινα (πλακίδιο-περίαπτο, πιθανώς τμήμα λαβής, οστέινες επενδύσεις⁵³³), από φαγεντιανή (σφραγίδα-περίαπτο, κοχλιάριο καλλωπισμού) και τέλος, ένας λίθινος σκαραβαίος, λεπίδες οψιανού, σπάραγμα υφάσματος και πήλινα βαρίδια.

Η στλεγγίδα βρέθηκε στον τάφο 1 στη Δάφνη στην Ιαλυσό (Γ.3.1.7), που χρονολογείται περίπου στο 600 π.Χ. Εντάσσεται στην κατηγορία των εργαλείων, που χρησίμευε στους άνδρες για τον καθαρισμό του σώματος μετά την άθληση και στις γυναίκες ως σύνεργο καλλωπισμού. Αποτελεί ένα σύνηθες κτέρισμα σε

⁵³⁰ Εξαίρεση αποτελεί π.χ. η πιθανή χρήση των ειδωλίων ζώων που απαντούν σε παιδικές ταφές ως παιχνίδια (Kallintzi και Papaioikonomou 2006, 483).

⁵³¹ Langdon 2005, 182-190· 2007· 2008, 130-143· Papadopoulos 2010. Η εύρεση των φυλακτών στον τάφο 43 στο Μάρμαρο ίσως να αποτελεί ένδειξη πως πρόκειται για μια γυναίκα που πέθανε κατά την εγκυμοσύνη ή τη γέννα.

⁵³² Καρφιά βρέθηκαν σε τρεις τάφους, στην Κω (Γ.4.2.1., Βασιλείου III) και στα οικόπεδα Τσιτσιμοίρη (Γ.3.1.5, 1) και Λα(γ)ού (Γ.3.1.6, 2) στην Ιαλυσό. Όπως έχει ήδη αναφερθεί στην ενότητα «Λάκκοι με γωνιακές κοιλότητες» του κεφαλαίου (1.2), θεωρείται πως τα καρφιά είναι κατάλοιπα της νεκρικής κλίνης.

⁵³³ Βρέθηκαν στο οικόπεδο Τσιτσιμοίρη (Γ.3.1.5, 1), στον ίδιο τάφο που βρέθηκαν και τα καρφιά. Τόσο τα καρφιά, όσο και οι οστέινες επενδύσεις είχαν έντονα ίχνη καύσης.

μεταγενέστερες από τις εξεταζόμενες περιόδους και απαντά όχι μόνο σε ανδρικές ταφές, αλλά και σε γυναικείες.⁵³⁴

Τμήματα μεταλλικών ζωνών βρέθηκαν στον τάφο **53 (406)** στην Ιαλυσό (οικόπεδο Τσαμπίκου: Γ.3.1.3) και στην πυρά **6** στη Δυτική Νεκρόπολη στη Σάμο. Το παράδειγμα από την Ιαλυσό συνιστά μια χρυσή ταινία με γεωμετρική διακόσμηση, που αποδόθηκε σε ζώνη.⁵³⁵ Το τμήμα της φρυγικής ζώνης από την πυρά **6** στη Δυτική Νεκρόπολη είχε ως διακοσμητικό στοιχείο μια χάλκινη πόρπη (**εικ. 42α**).⁵³⁶ Η χρήση ζωνών από πολεμιστές είναι γνωστή από εικονογραφικά παράλληλα της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου,⁵³⁷ όμως ως εξάρτημα της καθημερινής ενδυμασίας συνδέεται περισσότερο με τις γυναίκες.⁵³⁸ Επιπλέον, ως σύμβολο αγνότητας συνηθιζόταν η αφιέρωση μιας ζώνης, που στερέωνε το ένδυμα της παρθένου, σε γυναικείες θεότητες (κυρίως την Άρτεμη), πριν από το γάμο ή ακόμη και σε περίπτωση επιτυχούς εγκυμοσύνης.⁵³⁹

Η τοποθέτηση μιας ζώνης σε έναν τάφο θα μπορούσε να ανήκει τόσο σε γυναικεία, όσο και σε ανδρική ταφή.⁵⁴⁰ Εξετάζοντας το σύνολο των ευρημάτων από την πυρά **6**, όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, εικάζεται πως ανήκε σε μια νεαρή γυναίκα που πέθανε πριν προλάβει να παντρευτεί. Η εύρεση της ζώνης θα μπορούσε να αποτελεί ένδειξη πως η γυναίκα πέθανε παρθένος. Φρυγικές ζώνες και πόρπες έχουν βρεθεί σε αρκετά ιερά θηλυκών κυρίως θεοτήτων, κυρίως στον ανατολικό (συμπεριλαμβανομένου και του Ηραίου της Σάμου),⁵⁴¹ αλλά και τον ηπειρωτικό ελλαδικό χώρο.⁵⁴² Οι φρυγικές ζώνες (και πόρπες) ήταν αντικείμενα αξίας για τους βασιλείς και αριστοκράτες της Φρυγίας και απαντούν συχνά σε τάφους που ανήκαν σε αυτή την τάξη. Η εύρεση της φρυγικής ζώνης, πιθανώς προϊόν ανταλλαγής μεταξύ των

⁵³⁴ Shepherd 2013, 548, με παραδείγματα.

⁵³⁵ Jacopi 1929, 89, 92, εικ. 82· D'Acunto 2017β, 365.

⁵³⁶ Τσάκος 2016, 704.

⁵³⁷ D'Acunto 2000· Lee 2015, 136–137.

⁵³⁸ Lee 2015, 134–136.

⁵³⁹ Losfeld 1991, 313, 324–325· Lee 2015, 206.

⁵⁴⁰ Palmieri 2017, 182 για ένα παράδειγμα ζώνης από τάφο στα Σεράγια στην Κω, που εικάζεται πως ανήκε σε άνδρα.

⁵⁴¹ Boardman 1961/1962, 189.

⁵⁴² Vassileva 2014, 222–226.

αριστοκρατών, αποτελεί ένα επιπλέον στοιχείο απόδοσης της καύσης από την πυρά **6** σε άτομο που θα ανήκε στην τάξη αυτή.⁵⁴³

Την επίστεψη σκήπτρου ή ράβδου που βρέθηκε στον τάφο **2** στο οικόπεδο Δρακίδη στην Ιαλυσό (Γ.3.1.2) συνιστά ένα χάλκινο ειδώλιο αιγάγρου.⁵⁴⁴ Η απόδοση σε επίστεψη σκήπτρου ή ράβδου έγινε λόγω των διαμπερών οπών, που υπάρχουν στη ράχη του ζώου και αντίστοιχα στη δακτυλιόσχημη βάση του. Από τις διαμπερείς οπές των αυτιών θα κρέμονταν ενώτια. Τα πλησιέστερα παράλληλα της επίστεψης του σκήπτρου συνιστούν παρόμοια αντικείμενα από το Ηραίο της Σάμου και στο Βόρειο Χώρο Θυσιών στην Ερέτρια.⁵⁴⁵ Πρόκειται για αντικείμενο εισηγμένο πιθανώς από το Λουριστάν, στην περιοχή μεταξύ των βουνών του Ζάγρου στο βορειοδυτικό Ιράν και του βασιλείου της Ουραρτού.⁵⁴⁶ Η παρουσία σκήπτρων σε τάφους είναι εξαιρετικά σπάνια,⁵⁴⁷ ενώ επιστέψεις σκήπτρων απαντούν κυρίως σε ιερά, όπως τα παραδείγματα της Σάμου και της Ερέτριας. Ερώτημα παραμένει αν το ειδώλιο του αιγάγρου ήρθε στη Ρόδο, μαζί με τη ράβδο, ή ανεξάρτητα ως διακοσμητικό αντικείμενο και κατ' επέκταση αν είχε χρησιμοποιηθεί ως έμβλημα εξουσίας ή όχι του νεκρού.

Το οστέινο περίαπτο σε σχήμα σπάτουλας από τον τάφο **43** στο Μάρμαρο στην Ιαλυσό (Γ.3.1.1) μπορεί να είχε πρακτική χρήση, για τη λήψη καλλυντικής ουσίας, όμως έχει υποστηριχθεί και η χρήση του ως φυλαχτό.⁵⁴⁸ Το οστέινο αντικείμενο από τον τάφο **A** στην Εξοχή δε διατηρείται ακέραιο. Είναι τετράπλευρο και διακοσμείται

⁵⁴³ Ενδεικτικά για τους χώρους εύρεσης και τον συμβολισμό των φρυγικών ζωνών τόσο στη Φρυγία, όσο και στον ελλαδικό χώρο, βλ. Vassileva 2014. Η Vassileva (2014, 228-230) αναφέρει πως η ομοιότητα ανάμεσα σε γεωμετρικά διακοσμητικά μοτίβα ορισμένων φρυγικών ζωνών και σε αυτά που απαντούν στη διακόσμηση του εσωτερικού, αλλά και προσόψεων φρυγικών τάφων έχει αποδοθεί στη σχέση της θεάς Κυβέλης με την ταφική λατρεία. Επιπλέον, παρατηρεί πως οι ρόδακες που απαντούν, τόσο στις ζώνες, όσο και στη διακόσμηση των τάφων, είναι σύμβολο-γνώρισμα της θεάς. Παρατηρεί ακόμη ότι οι φρυγικές ζώνες και πόρτες στον ελλαδικό χώρο απαντούν σε ιερά κυρίως κάποιας θηλυκής θεότητας με υπόσταση που έχει γνωρίσματα της Πότνιας Θηρών, όπως είναι η Κυβέλη. Θα μπορούσε άραγε η τοποθέτηση μιας φρυγικής ζώνης στον τάφο να υποδηλώνει μια σχέση του νεκρού με τη λατρεία της Κυβέλης; Κάτι τέτοιο υπονοεί η Vassileva για τον χώρο της Φρυγίας (Vassileva 2014, 228) και δεν αποκλείεται να ισχύει και για την περίπτωση της νεκρής από την πυρά **6**, αναφορικά με τη λατρεία της Ήρας.

⁵⁴⁴ Triantafyllidis 2008· Τριανταφυλλίδης 2009, 440-449.

⁵⁴⁵ Triantafyllidis 2008, 92· Τριανταφυλλίδης 2009, 444. Για το παράδειγμα από το Βόρειο Χώρο Θυσιών, Huber 2003, 73-76 και ειδικότερα 73, όπου αναφέρονται τα παράλληλα της Σάμου και της Ιαλυσού. Για το παράδειγμα από το Ηραίο της Σάμου, Γιαννούλη, Β., 2003. Επίστεψη ράβδου ή σκήπτρου. 9^{ος} – 7^{ος} αιώνα π.Χ., στο *Πλόες*, 480, αρ. 872.

⁵⁴⁶ Huber 2003, 76· Triantafyllidis 2008, 94· Τριανταφυλλίδης 2009, 445.

⁵⁴⁷ Σκήπτρο βρέθηκε σε μια καύση στο νεκροταφείο Σκουμπρή στο Λευκαντί. Χρονολογείται στις αρχές του 9^{ου} αιώνα και είναι ανατολικής προέλευσης, πιθανώς κυπριακό (Porpham, Sackett και Themelis 1980, 110-112, 252).

⁵⁴⁸ D'Acunto 2017a, 443, σημ. 20.

και στις τέσσερις όψεις του με ομόκεντρους κύκλους. Ο Johansen το εντάσσει στον γυναικείο εξοπλισμό και πιθανολογεί πως ίσως ήταν μέρος λαβής.⁵⁴⁹ Λόγω της ύπαρξης των σφονδυλίων και του πηνίου σε συνδυασμό με τη συγκέντρωση των κοσμημάτων ενδεχομένως ο τάφος να ανήκε σε γυναίκα.

Η πυραμιδοειδής σφραγίδα-περίαπτο από φαγεντιανή, που βρέθηκε στον τάφο **43** στο Μάρμαρο (Γ.3.1.1, **εικ. 36**), είναι εισηγμένη από την Ανατολική Μεσόγειο, ενδεχομένως από την Κύπρο, καθώς θυμίζει κυπροφοινικικά πρότυπα.⁵⁵⁰ Η χρήση του αντικειμένου ως σφραγίδα, δηλωτική κατοχής αξιώματος ή περιουσίας δεν μπορεί να αποκλειστεί,⁵⁵¹ καθώς θεωρείται πως σφραγίδες χρησιμοποιούσαν και οι γυναίκες.⁵⁵² Όπως και για το οστέινο περίαπτο, θεωρείται πιθανή η χρήση της σφραγίδας και ως φυλαχτό.⁵⁵³

Το κοχλιάριο καλλωπισμού από φαγεντιανή που βρέθηκε στον τάφο **2 (123)** στο οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό (Γ.3.1.2) χρησίμευσε για τη λήψη καλλυντικής ουσίας από κάποιο ελαιοδοχείο/αρωματοδοχείο. Γεγονός που ενισχύεται από την ύπαρξη οκτώ τέτοιων αγγείων μαζί με το αντικείμενο αυτό. Τα κοχλιάρια αυτού του τύπου, μιμούνται πιστά τα αιγυπτιακά πρότυπα, έχουν βρεθεί και σε αποθέτες της Ιαλυσού και της Καμίρου και θεωρούνται ντόπια παραγωγή.⁵⁵⁴

Ο σκαραβαίος που βρέθηκε στην καύση **201 (4)** από το Κεχράκι στην Κάμιρο είναι λίθινος και με ίχνη καύσης. Πιθανώς να πρόκειται για «αιγυπτιάζον» αντικείμενο, καθώς δεν αναφέρεται η ύπαρξη ιερογλυφικών.⁵⁵⁵ Οι σκαραβαίοι είχαν αποτροπαϊκό-προφυλακτικό χαρακτήρα και όπως και τα ειδώλια φαγεντιανής τους συναντάμε συχνά

⁵⁴⁹ Johansen 1958, 18. A 29, 20, **εικ. 30**, 187.

⁵⁵⁰ D'Acunto 2017a, 443, **σημ. 26**.

⁵⁵¹ D'Acunto 2017a, 443. Ένας παρόμοιος σφραγιδόλιθος έχει βρεθεί και σε ένα διαταραγμένο τάφο από το Λευκαντί, που περιείχε πλήθος κεραμικής και κοσμημάτων (από μέταλλα, φαγεντιανή και ελεφαντοστό), Popham, Sackett και Themelis 1980, 191.21. Higgins 1980, 224.

⁵⁵² Boardman 1994, 236. Langdon 2005, 9-10. Lee 2015, 151. Στο κτίριο Μ στην Ελεύθερα, οι ενταφιασμοί των τεσσάρων γυναικών (ηλικίας 13, 16, 28 και 72 ετών), που αποδόθηκαν σε ιέρειες, ήταν κτερισμένοι με πλήθος αγγείων και αντικειμένων μικροτεχνίας, μεταξύ αυτών και με τέσσερις σφραγιδόλιθους. Η εύρεση των σφραγίδων θεωρείται πως υποδηλώνει επιτέλεση καθηκόντων που συνδέονται με πράξεις συμβολαιογραφικού-γραφειοκρατικού χαρακτήρα, όπως συμβόλαια γάμου ή σφράγιση συμφωνιών, που θα τελούσαν οι ιέρειες (Σταμπολίδης 2012, 46-47, 181-204).

⁵⁵³ D'Agostino 2006, 59. Ένας παρόμοιος σφραγιδόλιθος έχει βρεθεί και σε ένα διαταραγμένο τάφο από το Λευκαντί, που περιείχε πλήθος κεραμικής και κοσμημάτων (από μέταλλα, φαγεντιανή και ελεφαντοστό) και αναφέρεται ως φυλαχτό, Higgins 1980, 224. Popham, Sackett και Themelis 1980, 191.21.

⁵⁵⁴ Για το υπό συζήτηση κοχλιάριο, Πατσιαδά 2015, 48, 50-51, **αρ. 63**. Γενικώς για τα αντικείμενα αυτά, με παράλληλα από την Κάμιρο, Webb 1978, 78-79. Masson 2014, 202-203, **αρ. 31**.

⁵⁵⁵ Jacopi 1931, 348, **αρ.8**. Αναφέρεται η παράσταση στην πίσω όψη, δύο αντωπών πουλιών, εκ των οποίων το ένα ετοιμάζεται να ανοίξει τα φτερά του.

σε παιδικές ταφές,⁵⁵⁶ όμως απαντούν και σε ταφές ενηλίκων, όπως για παράδειγμα είναι η περίπτωση των σκαραβαίων που βρέθηκαν στην Ερετρια.⁵⁵⁷

Λεπίδες οψιανού βρέθηκαν σε τρεις τάφους, στους τάφους **1993-1** και **93/2** στη Μινώα Αμοργού (B.6.1) και στον περίβολο **6** στο Τσικαλαριό στη Νάξο (B.2.2). Η Ζαφειροπούλου θεωρεί τις λεπίδες οψιανού από τον περίβολο **6** κειμήλια.⁵⁵⁸ Στη Μινώα, λεπίδες οψιανού συγκαταλέγονται ανάμεσα στα κινητά ευρήματα από την ανατολική πλαγιά της ακρόπολης, που θεωρήθηκαν δείγματα παλαιότερης κατοίκησης και χρονολογούνται στη Νεολιθική περίοδο.⁵⁵⁹ Οι λεπίδες οψιανού δεν έχουν συμπεριληφθεί στην ενότητα των εργαλείων, καθώς η χρήση τους ως εργαλεία που απαντά τις προγενέστερες περιόδους δε θεωρείται βέβαιη για την Εποχή του Σιδήρου, όταν τα εργαλεία κατασκευάζονταν από σίδηρο.⁵⁶⁰ Λεπίδες οψιανού απαντούν όμως την περίοδο αυτή, σε τάφους, π.χ. στο Βόρειο Νεκροταφείο στην Κνωσό⁵⁶¹ και το Δομοκό Φθιώτιδας,⁵⁶² σε οικισμούς, όπως στον Ωρωπό⁵⁶³ και τη Ζαγορά,⁵⁶⁴ αλλά και σε ιερά, όπως του Ποσειδώνα στην Ισθμία.⁵⁶⁵ Η χρήση των λίθινων εργαλείων την Εποχή του Σιδήρου θεωρείται, κατά περιπτώσεις, πιο οικονομική λύση συγκριτικά με τα μεταλλικά εργαλεία.⁵⁶⁶

Στον χάλκινο λέβητα της ταφής **17.D** στη Σελλάδα βρέθηκαν υπολείμματα υφάσματος.⁵⁶⁷ Υπολείμματα υφασμάτων, στα οποία είχαν τυλιχτεί τα καμένα οστά ή/και κτερίσματα, έχουν βρεθεί και σε καύσεις από άλλες περιοχές, στη Βεργίνα,⁵⁶⁸ το

⁵⁵⁶ Apostola και Kousouni 2019, 110-112· Arrington 2015, 17· Hölbl 2005, 116. Παιδικές ταφές με σκαραβαίους απαντούν στην Κάμυρο, αλλά χρονολογούνται στον 6^ο αιώνα π.Χ. (Webb 2019b, 331-334).

⁵⁵⁷ Blandin 2007, I, 108.

⁵⁵⁸ Ζαφειροπούλου 2001α, 288.

⁵⁵⁹ Μαραγκού 1993β, 92-93· 2002, 116-117.

⁵⁶⁰ Tsampiri 2018, 38.

⁵⁶¹ Evely 1996, 621-622. Οι λεπίδες είναι μινωικές και γι αυτό θεωρήθηκαν πως είχαν εισχωρήσει στους τάφους και δεν αποτελούσαν κανονικά μέρος των συνόλων τους.

⁵⁶² Λεπίδα οψιανού βρέθηκε σε συσχέτιση με δύο πρωτογεωμετρικούς τάφους, σε περιοχή (Μαγούλα Παλιοχώρι) με ευρήματα που υποδεικνύουν συνεχή κατοίκηση από τη Νεολιθική ως την Πρωτογεωμετρική περίοδο (Δακορώνια, Φ., 1993. Σοφιάδα Δομοκού, *ΑΔ* 48, Β'1, 213).

⁵⁶³ Mazarakis 1998, 199 (κτίριο ΣΤ).

⁵⁶⁴ Runnels 1988, 245-249.

⁵⁶⁵ Kardulias 2009.

⁵⁶⁶ Είτε πρόκειται για επαναχρησιμοποίηση παλαιότερων λίθινων εργαλείων, είτε για καινούρια παραγωγή (Runnels 1982· Kardulias 2009, 308-309).

⁵⁶⁷ Υπολείμματα υφάσματος βρέθηκαν πάνω σε μια πόρπη σε έναν εγχυτρισμό στον τάφο 85 στο Μέσα Βουνό (Pfuhl 1903, 71, 232).

⁵⁶⁸ Κοτταρίδη 1999, 361.

Λευκαντί,⁵⁶⁹ τη Σταμνά Αιτωλοακαρνανίας,⁵⁷⁰ την Αττική,⁵⁷¹ αλλά και την Κνωσό.⁵⁷² Το έθιμο να τυλίγονται τα οστά που μαζεύονται από την πυρά σε ύφασμα αναφέρεται στον Όμηρο (*Ιλιάδα*, Ψ 254).

Τέλος, μια κατηγορία αντικειμένων μοιάζουν με σφονδύλια, όμως το μέγεθός τους καθιστά δύσκολη μια τέτοια χρήση. Πρόκειται για τους πήλινους διάτρητους δίσκους που έχουν βρεθεί στους περισσότερους τάφους στο νεκροταφείο της Βρουλιάς (Γ.3.3). Ο Kinch θεωρεί πως λόγω μεγάλου μεγέθους, κανονικής μορφής και συχνά έκκεντρης θέσης της οπής ίσως να μην πρόκειται για σφονδύλια.⁵⁷³ Θεωρεί πιθανότερο να χρησίμευαν ως αντίβαρα για τις μετρήσεις των εμπόρων. Η συνολική διάμετρος των αντικειμένων αυτών κυμαινόταν γύρω στα 7 με 9 εκατοστά, με διάμετρο οπής όχι μεγαλύτερη από 5 με 8 χιλιοστά. Δύο παρόμοια αντικείμενα βρέθηκαν σε έναν τάφο στην Ερέτρια, στα νοτιοανατολικά του ιερού του Απόλλωνα (τ. 3, περιοχή Μπουρατζιά) και ερμηνεύτηκαν και αυτά ως εμπορικά σταθμιά.⁵⁷⁴

2.9. Γενικές Παρατηρήσεις

Οι πόρτες και τα κοσμήματα απαντούν συχνότερα, ενώ ακολουθούν τα εργαλεία υφαντικής (**γράφημα 4.2**). Με εξαίρεση τα μεταλλικά αγγεία, που απαντούν στο 11,7% των ταφών αυτών, οι υπόλοιπες κατηγορίες, δηλαδή όπλα, εργαλεία, ειδώλια, περόνες, αγγεία από φαγεντιανή και βαρίδια κατανέμονται περίπου σε ανάλογο αριθμό ταφών. Υπάρχουν ακόμη ορισμένα αντικείμενα, τα οποία τα συναντάμε είτε μεμονωμένα, όπως είναι η περίπτωση της στλεγγίδας από τον τάφο **1** στη Δάφνη της Ιαλυσού στη Ρόδο (Γ.3.1.7), και τα οποία καταχωρούνται στο **γράφημα 4.2** ως 'άλλα', είτε μόνο σε

⁵⁶⁹ Για τα υπολείμματα υφάσματος από τον χάλκινο λέβητα του κτιρίου στην Τούμπα στο Λευκαντί, Porham 1993, 19-20. Υπολείμματα υφασμάτων έχουν βρεθεί σε περόνες, πόρτες και ένα ξίφος και από τάφους από τα νεκροταφεία του Λευκαντιού, οι οποίοι όμως δεν περιείχαν καύσεις, Sackett 1980β, 227-229.

⁵⁷⁰ Στον T378, τα όπλα που βρέθηκαν μέσα στον χάλκινο λέβητα ήταν καλυμμένα με ύφασμα, ενώ τμήμα ενός δεύτερου υφάσματος, πιθανώς δερμάτινου, κάλυπτε τα οστά (Χριστακοπούλου-Σωμάκου 2009, 714-715, 1073). Σπαράγματα υφάσματος έχουν βρεθεί και σε ενταφιασμούς από το νεκροταφείο αυτό, π.χ. στον T120, Χριστακοπούλου-Σωμάκου 2009, 918.

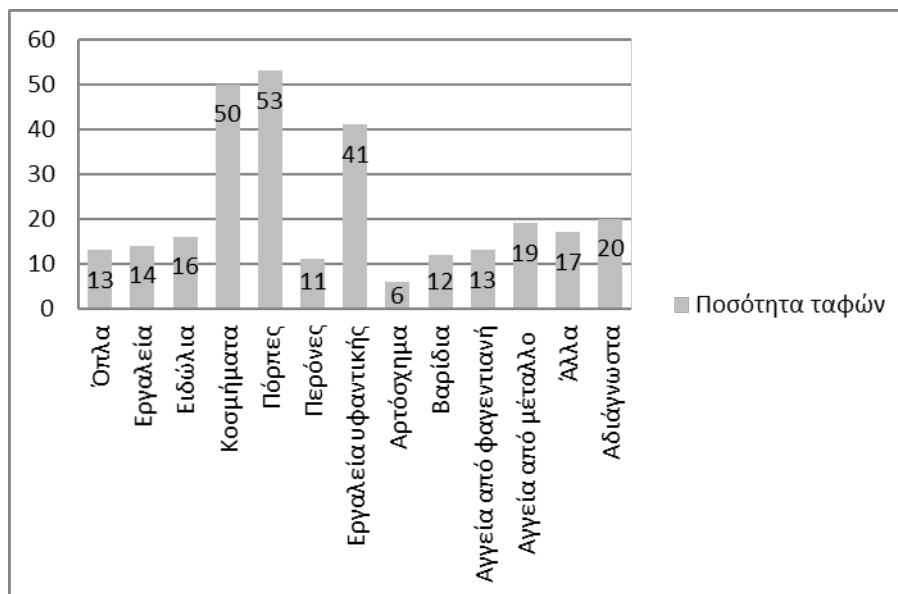
⁵⁷¹ Για την Ελευσίνα, βλ. Σκιάς 1898, 114-1912, 38. Ο τεφροδόχος αμφορέας βρέθηκε τυλιγμένος με ύφασμα και για τον Κεραμεικό, Kübler 1954, 24, σημ. 59, όπου αναφέρονται και τα παραδείγματα της Σαντορίνης.

⁵⁷² Cavanagh 1996, 667· Musgrave 1996, 690.

⁵⁷³ Kinch 1914, 57.

⁵⁷⁴ Blandin 2007, I, 90.

ένα νεκροταφείο, όπως είναι τα αρτόσχημα από ορισμένους τάφους του οικοπέδου Λα(γ)ού στην Ιαλυσό (Γ.3.1.6).

Γράφημα 4.2: Κατηγορίες αντικειμένων μικροτεχνίας ανά ποσότητα ταφών.

Κατά κανόνα τα αντικείμενα μικροτεχνίας δεν τοποθετούνται στην πυρά του νεκρού. Στις λίγες περιπτώσεις όπου αυτό έχει συμβεί πρόκειται κυρίως για πρωτογενείς καύσεις, χωρίς όμως να λείπουν και οι δευτερογενείς καύσεις (όπως τα σφονδύλια από την πυρά Α1 στη Νίσυρο). Εικάζεται πως δεδομένου ότι διατηρούν τη μορφή τους, αλλά απλώς εμφανίζουν ίχνη καύσης, θα ρίχνονταν στην πυρά, αφού η φωτιά θα είχε σβήσει και σχετικώς κρυώσει.

Αντικείμενα μικροτεχνίας εμφανίζονται ως κτερίσματα σε όλα σχεδόν τα νησιά της παρούσας μελέτης, με εξαίρεση την Αίγινα, την Αστυπάλαια και τη Χίο.⁵⁷⁵ Η εικόνα για τα νησιά αυτά δεν αποδίδεται στον μικρό αριθμό των γνωστών τάφων, καθώς σε ανάλογες περιπτώσεις, όπως η Νίσυρος και η Λέσβος, υπάρχουν αντικείμενα μικροτεχνίας ως κτερίσματα. Σε ποσοστό 54% οι ταφές με αντικείμενα μικροτεχνίας προέρχονται από νεκροταφεία της Ρόδου (και κυρίως της Ιαλυσού, Βρουλιάς, Εξοχής), ενώ το 18% προέρχονται από τη Σαντορίνη, γεγονός που δεν εκπλήσσει, καθώς ο μεγαλύτερος αριθμός ταφών εντοπίζονται στα δύο αυτά νησιά. Αναλογικά όμως, οι τάφοι με αντικείμενα μικροτεχνίας από τη Ρόδο συνιστούν την πλειονότητα γενικώς

⁵⁷⁵ Σε αυτά τα νησιά θα πρέπει να προστεθούν και η Μήλος και η Ικαρία, για τα οποία όμως ούτως ή άλλως οι πληροφορίες είναι γενικές και δεν αφορούν μεμονωμένες περιπτώσεις ταφών.

των τάφων με καύσεις από το εν λόγω νησί (88, 60%), ενώ οι αντίστοιχοι από τη Σαντορίνη συνιστούν ένα ποσοστό της τάξης του 20% (30). Παρατηρείται λοιπόν πως στη Ρόδο, ήταν σύνηθες να τοποθετείται και κάποιο άλλο αντικείμενο, πλην κεραμικής, στον τάφο, ενώ στη Σαντορίνη αυτό αφορά έναν μικρό αριθμό των τάφων.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, λόγω απουσίας ανθρωπολογικής μελέτης από τη συντριπτική πλειοψηφία των ταφών με αντικείμενα μικροτεχνίας (όπως και γενικότερα του συνόλου των ταφών), οι όποιες υποθέσεις αναφορικά με το φύλο ή την ηλικία του νεκρού βασίζονται κυρίως σε συγκρίσεις με ταφές από άλλες περιοχές, όπου έχει πραγματοποιηθεί ανάλυση των οστών. Με βάση τα παραπάνω, ανδρικές ταφές ενδεχομένως να ήταν όσες περιείχαν όπλα και γυναικείες ταφές όσες είχαν σφονδύλια, συγκέντρωση κοσμημάτων και ειδώλια. Η συγκέντρωση κοσμημάτων και τα ειδώλια θεωρούνται ενδεικτικά παιδικών ταφών. Επιπλέον, κάποιες από τις γυναικείες ταφές ενδεχομένως να αφορούν κορίτσια ή έφηβες που δεν πρόλαβαν να παντρευτούν και σε μία περίπτωση νεαρή που πέθανε στη γέννα (Γ.3.1.1, **43**). Δεν απαντά τέλος κάποιο αντικείμενο μικροτεχνίας που να θεωρείται δηλωτικό καύσης βρέφους. Η τοποθέτηση όχι μόνο όπλων, αλλά και κοσμημάτων σε ανδρικές ταφές τεκμηριώνεται και από τις λίγες περιπτώσεις που έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά.

Σε ένα ποσοστό 12,9% βρέθηκαν αντικείμενα, των οποίων το είδος δεν μπορεί να διευκρινιστεί και πρόκειται κυρίως για θραύσματα σιδερένιων ή χάλκινων αντικειμένων, αλλά και μάζες σιδήρου (Τσικαλαριό: Β.2.2, περίβολος **6**, Οικόπεδο Λα(γ)ού/Ιαλυσός: Γ.3.1.6, **3** και Ανωάκια/Ιαλυσός: Γ.3.1.8, **1949**), καθώς και ιζήματα πηλού (Παροικιά: Β.1, **A56.1-2**). Οι μάζες σιδήρου ενδεχομένως να είναι κατάλοιπα σιδερένιων αντικειμένων που είχαν τοποθετηθεί στην πυρά του νεκρού και αλλοιώθηκαν σε τέτοιο βαθμό από τη φωτιά, ώστε να χάσουν τη μορφή τους. Ενδεχομένως το ίδιο να συνέβη, τουλάχιστον για κάποια από τα αδιάγνωστα μεταλλικά αντικείμενα. Σε μια περίπτωση μάλιστα, στον τάφο **202 (5)** από το Κεχράκι στην Κάμρο (Γ.3.2.3) επισημαίνεται πως τα αδιάγνωστα αντικείμενα από χαλκό και φαγεντιανή είχαν διαβρωθεί από τη φωτιά. Εκτός των παραπάνω περιπτώσεων όμως, έχουν επισημανθεί και αντικείμενα, των οποίων αναγνωρίζεται μεν ο τύπος τους, όμως βρέθηκαν εντελώς παραμορφωμένα, όπως είναι οι περιπτώσεις των χάλκινων αγγείων από τους τάφους **6** και **10** του οικοπέδου Λα(γ)ού στην Ιαλυσό. Η χάλκινη φιάλη

μάλιστα του τάφου 6 βρέθηκε λιωμένη και ενσωματωμένη σε ένα κομμάτι ξύλου της νεκρικής πυράς.⁵⁷⁶

Η εύρεση λιωμένων μεταλλικών αντικειμένων εντοπίζεται και σε άλλα νεκροταφεία με καύσεις, όπως στην Τορώνη,⁵⁷⁷ το Λευκαντί,⁵⁷⁸ την Αγορά⁵⁷⁹ και την Κολοφώνα⁵⁸⁰ και θεωρείται ως στοιχείο πληροφορίας αναφορικά με τη μέγιστη θερμοκρασία της πυράς του νεκρού. Το σημείο τήξης του χαλκού είναι στους 1083°C, ενώ του ορείχαλκου (κράμα χαλκού και κασσίτερου 10%) χαμηλότερα και κυμαίνεται στους 830-1000°C.⁵⁸¹ Το σημείο τήξης του καθαρού σιδήρου είναι λίγο παραπάνω από 1500°C, όμως θεωρείται πως στις αρχαίες καμίνους παραγόταν χυτοσίδηρος (δηλαδή σίδηρος και άνθρακας σε περιεκτικότητα περίπου 4%) με τη διαδικασία της θέρμανσης στους 1200°C και της σφυρηλάτησης του σιδήρου σε μορφή σταγονιδίων.⁵⁸² Με βάση τις αλλοιώσεις που παρατηρούνται στα οστά, όπως έχει ήδη επισημανθεί στο κεφάλαιο 2 (ενότητα Α.2), εικάζεται πως οι μέγιστες θερμοκρασίες που επιτυγχάνονται στην πυρά του νεκρού κυμαίνονται μεταξύ των 800 και 1000°C, αλλά πιθανώς και να ξεπερνούν τους 1000°C. Η ύπαρξη των λιωμένων μεταλλικών κτερισμάτων σε ορισμένες καύσεις συνηγορεί υπέρ του δεύτερου ενδεχομένου.

Στις γραπτές πηγές δεν υπάρχει σαφής αναφορά συγκεκριμένων ατόμων, που ήταν αρμόδια για την πραγματοποίηση της καύσης των νεκρών στην αρχαιότητα.⁵⁸³ Αντιθέτως, φαίνεται να υπάρχει πρόνοια αντίστοιχων επαγγελματιών φαινομενικά, αλλά ίσως όχι αποκλειστικά, για ενταφιασμούς, όπως νεκροθάπται, κλιμακοφόροι, νεκροφόροι, ταφείς.⁵⁸⁴ Δεν πρέπει να αποκλειστεί όμως το ενδεχόμενο να υπάρχουν επαγγελματίες για την πραγματοποίηση της καύσης, καθώς το ίδιο το τελετουργικό προϋπέθετε κάποια ειδική τεχνογνωσία. Ενδεχομένως η εκτέλεση της καύσης του

⁵⁷⁶ Βλ. σχετικά, την ενότητα των μεταλλικών αγγείων (Κεφάλαιο 4, 2.4).

⁵⁷⁷ Papadopoulos 2005, 384-385.

⁵⁷⁸ Sackett 1980, 201, σημ. 18 (Σκουμπρή, πυρά 2).

⁵⁷⁹ Papadopoulos 2017, 83, 214, 608-609 (τάφος 11, T11-32).

⁵⁸⁰ Mariaud 2011, 690.

⁵⁸¹ Kaliff και Oestigaard 2017, 99.

⁵⁸² Παπαδόπουλος και Νεραντζής 2012, 412-413· Βαξεβανόπουλος 2017, 34.

⁵⁸³ Απαντούν όροι που σχετίζονται με καύση, χωρίς αναφορά σε καύση νεκρών, όπως ο «καυσοποιός»: αυτός που προκαλεί ζέστη, αυτός που ζεσταίνει (Διονύσιος Περιηγητής, 591, 37) και ο «καύστης»: αυτός που καίει (Πρόκλος, *Παράφρασις εις την του Πτολεμαίου Τετράβιβλον*, 250). Άμεση αναφορά σε καύση νεκρών συνιστά ο όρος «καύτρα» ή «καύστρα», που χρησιμοποιείται για να δηλώσει τον τόπο καύσης νεκρών (Στράβων, 5.3.8).

⁵⁸⁴ Garland 1985, 34, 121. Garland και Scheid 2004. Dimakis 2016, 63, υποσ. 8.

νεκρού, σε κάποιες περιπτώσεις, να πραγματοποιούνταν από κάποιο άτομο ή άτομα, που γνώριζαν τη διαδικασία κατασκευής μεταλλικών αντικειμένων.⁵⁸⁵

Οι θέσεις με αρχαιομεταλλουργική -πυροτεχνολογική- δραστηριότητα⁵⁸⁶ της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου, τεκμηριωμένη από σχετικές μελέτες, είναι ελάχιστες και μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται ο Ωρωπός,⁵⁸⁷ η Ερέτρια,⁵⁸⁸ οι Φερές⁵⁸⁹ και η Θάσος.⁵⁹⁰ Μεταλλευτικές θέσεις, όπου δηλαδή γινόταν εκμετάλλευση μεταλλοφόρων κοιτασμάτων, υπήρχαν σε διάφορες περιοχές όπως το Λαύριο, τη Φθιώτιδα και τη Βόρεια Ελλάδα.⁵⁹¹ Σε αρκετά από τα νησιά του Αιγαίου υπήρχαν μεταλλοφόρα κοιτάσματα και συγκεκριμένα, στην Κέα, την Κύθνο, τη Σέριφο, τη Σίφνο, την Άνδρο, την Αντίπαρο, τη Μήλο⁵⁹² και την Πάρο.⁵⁹³ Μεταλλουργική δραστηριότητα για την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου τεκμηριώνεται ακόμη στη Σάμο,⁵⁹⁴ και ενδεχομένως τη Νάξο και την Ικαρία.⁵⁹⁵ Τέλος, στη Ρόδο θεωρείται πως υπήρχαν εργαστήρια μεταλλοτεχνίας, λόγω της ποσότητας και των ειδικών χαρακτηριστικών που

⁵⁸⁵ Για το ψήσιμο των αγγείων, ομοίως θα απαιτούνταν πυροτεχνολογική εξειδίκευση, όμως στους κεραμικούς κλιβάνους η θερμοκρασία δεν ξεπερνά τους 950 με 1000°C. (Schreiber 1999, 56· Νοδάρου 2010, 71). Ενδεικτικά, για την κεραμική παραγωγή των Κυκλάδων, Coulié 2005, 255-281· 2013, 228-257. Ειδικότερα για Νάξο: Knauss 1997, Πάρο: Zaphiropoulou 2003, Αμοργό: Blanas 2006, Μήλο, Κίμωλο: Gautier 1993, 173, 176· Coldstream 2008, 165, 167-171, 181-185, Σαντορίνη: Dugas 1925, 155-176· Coldstream 2008, 185-189) και για τα εργαστήρια ανάγλυφης κεραμικής (Τήνος, Νάξος, Πάρος, Άνδρος, Αμοργός, Σαντορίνη: Simantoni-Bournia 2004, 63-145. Για τα Δωδεκάνησα και τα νησιά Ανατολικού Αιγαίου, Cook και Dupont 1988· Coulié 2013, 142-186. Ειδικότερα, για τη Ρόδο: Paparostolou 1968· Farmakidou 2009· Zervaki, Bourogiannis, Coulié και Villing 2014· Πατσιαδά 2015, 46-49 και για Κω: Palmieri 2011.

⁵⁸⁶ Όπου δηλαδή γινόταν τήξη των μετάλλων και παραγωγή μεταλλικών αντικειμένων (ευχαριστώ θερμά τον Ιωάννη Μπασιάκο για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή του αναφορικά με την αρχαία μεταλλουργία).

⁵⁸⁷ Doonan και Mazarakis 2007.

⁵⁸⁸ Verdán 2013.

⁵⁸⁹ Orfanou 2015.

⁵⁹⁰ Nerantzis, Sanidas, Jagon, Kozelj και Panoussi 2017. Η μεταλλουργική δραστηριότητα εντοπίστηκε σε λατρευτικούς χώρους. Στην Ερέτρια, στο ιερό του Απόλλωνα, στις Φερές, στο ιερό της Ενοδίας και του Θαυλίου Διός και στη Θάσο, στο Αρτεμίσιο, ενώ είναι πιθανό και στον Ωρωπό να συνδέεται με λατρεία της Αλίας και των Τελχινών. Κατάλοιπα μεταλλουργικών εργασιών έχουν βρεθεί σε ιερά αρκετών περιοχών, όπως στην Πελοπόννησο (Βλάχου 2019, 522-528, με βιβλιογραφία). Αυτά συνιστούν μεταλλουργικά απορρίμματα (π.χ. σκωρίες), μήτρες, λάκκοι με ίχνη καύσης, εργαλεία επεξεργασίας μεταλλικών αντικειμένων και ημιτελή μεταλλικά αντικείμενα, αν και δεν απαντούν συνδυαστικά σε κάθε ιερό. Πρόκειται για ευρήματα που εντάσσονται σε ανασκαφικές και όχι αρχαιομεταλλουργικές μελέτες.

⁵⁹¹ Όπως η Σκαπτή Ύλη (παλαιά Καβάλα), το Δύσωρο (Κρούσια Κιλκίς) και το Παγγαίο όρος. Συνοπτικά για τα αρχαία μεταλλεία της Εποχής του Σιδήρου, βλ., Βαξεβανόπουλος 2017, 48-59 και πίν. 3.7.5.1.

⁵⁹² Βαξεβανόπουλος 2017, 55-56, 59.

⁵⁹³ Sanidas, Malamidou, Nerantzis 2018, 251.

⁵⁹⁴ Touratsoglou και Tsakos 2008, 106.

⁵⁹⁵ Ενδεχομένως στα δύο αυτά νησιά να παραγόταν σίδηρος μέσω μεταλλουργικών καμίνων, αλλά χρειάζεται περαιτέρω έρευνα για την επιβεβαίωση αυτή της αναφοράς (προσωπική επικοινωνία με Ιωάννη Μπασιάκο στις 28.11.2019). Οι έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί για τη μεταλλουργική δραστηριότητα στα νησιά κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου είναι ελάχιστες, σε αντίθεση με τη σχετική έρευνα για την Εποχή του Χαλκού (Bassiakos και Tselios 2012).

εμφανίζουν μεταλλικά κτερίσματα και αναθήματα, η θέση αυτών όμως δεν έχει ακόμη εντοπιστεί.⁵⁹⁶

Η καύση των νεκρών έχει συνδεθεί άμεσα με την τήξη των μετάλλων σε ορισμένες περιοχές της Σκανδιναβίας κατά την Εποχή του Χαλκού και την Εποχή του Σιδήρου.⁵⁹⁷ Εκεί έχουν βρεθεί ανθρώπινα καμένα οστά, ενίοτε και ζώων, στο εσωτερικό μεταλλικών κλιβάνων, ενώ συχνά κοντά σε αυτούς εντοπίζονται και οι τάφοι, στους οποίους τοποθετούνταν τα κατάλοιπα των νεκρών.⁵⁹⁸ Φαίνεται πως η καύση του νεκρού γινόταν μαζί με την τήξη των μετάλλων, μια διαδικασία που υποστηρίζεται από μυθολογικές και εικονογραφικές πηγές. Ενδεχομένως να είχε μεν πρακτική λειτουργία,⁵⁹⁹ έπαιρνε όμως και συμβολικές προεκτάσεις.⁶⁰⁰ Ο μεταλλουργός, σε αυτές τις περιπτώσεις, είναι το ίδιο πρόσωπο που πραγματοποιεί (ταυτόχρονα) την καύση του νεκρού και την τήξη του μετάλλου για τη δημιουργία του μεταλλικού αντικειμένου.

Η ύπαρξη της μοναδικής, μέχρι στιγμής, καύσης για το Πρωτοκυκλαδικό Αιγαίο, που βρέθηκε σε κόγχη δίπλα στην πύλη του τείχους στο Δασκαλειό έχει συνδεθεί με τη μεταλλουργική δραστηριότητα την περίοδο αυτή στο νησί (στη θέση Κάβος).⁶⁰¹ Λόγω και της σημαίνουσας θέσης του χώρου της ταφής του νεκρού, που πιθανώς να ανήκε σε άνδρα, δεν αποκλείεται να πρόκειται και για τον ίδιο τον μεταλλουργό. Οι περιπτώσεις από τη Σκανδιναβία και το Δασκαλειό ανήκουν μεν σε διαφορετικά χρονικά και πολιτισμικά πλαίσια συνιστούν όμως παραδείγματα όπου η καύση του

⁵⁹⁶ Ενδεικτικά, για τα χάλκινα και μολύβδινα αναθήματα στο ιερό του Αταβυρίου Διός, βλ., Τριανταφυλλίδης 2015, 128. Για τα χάλκινα αναθήματα από το ιερό της Αθηνάς στην Κάμιρο, βλ., Bernardini 2006, 31. Τέλος, για τα ροδιακά κοσμήματα, Laffineur 1978, 172-184· Deppeert-Lippitz 1985, 98· Triantafyllidis 2005-2006· Τριανταφυλλίδης 2012, 217· Coulié 2015, 55· Πατσιαδά 2015, 48. Η εμφάνιση των εργαστηρίων μεταλλοτεχνίας στη Ρόδο έχει συνδεθεί με την παρουσία Φοινίκων στο νησί και την δραστηριότητά τους στο εμπόριο σιδήρου και άλλων μετάλλων (Kourou 2015β, 253).

⁵⁹⁷ Goldhahn και Oestigaard 2008· Oestigaard 2013· Kaliff και Oestigaard 2017. Πρόκειται για περιοχές της Σουηδίας, Stum και Hjälms Fjärås στο Halland και Hallunda στο Botkyrka, που χρονολογούνται την Εποχή του Χαλκού. Την Εποχή του Σιδήρου το φαινόμενο παρατηρείται στις περιοχές Linköping στο Östergötland και Gavleån στο Gästrikland (περίοδος Βίκινγκ).

⁵⁹⁸ Μάλιστα ο μικρός σκελετικός όγκος των οστών που περιείχαν οι τάφοι, καθώς και το εξαιρετικά μικρό μέγεθος των οστεοδόχων αγγείων αποδόθηκαν στο γεγονός πως ένα μέρος των καταλοίπων του νεκρού τοποθετούνταν στους τάφους, καθώς το υπόλοιπο βρέθηκε στους μεταλλικούς κλιβάνους (Goldhahn και Oestigaard 2008, 231· Oestigaard 2013, 497· Kaliff και Oestigaard 2017, 107).

⁵⁹⁹ Εικάζεται πως η λειτουργία της σάρκας ως καύσιμης ύλης θα είχε χρησιμοποιηθεί για την επίτευξη των υψηλών θερμοκρασιών που απαιτούνταν για την τήξη των μετάλλων και πιο συγκεκριμένα τη μετατροπή του σιδήρου σε χάλυβα (Goldhahn και Oestigaard 2008, 225-227· Oestigaard 2013, 504).

⁶⁰⁰ Ο νεκρός συνδέεται με προγονικές λατρείες και πιστεύεται πως μέρος της ενέργειάς του ενσωματώνεται στα μεταλλικά αντικείμενα, που ήταν αντικείμενα κοινωνικού στάτους, όπως όπλα και κοσμήματα (Goldhahn και Oestigaard 2008, 231· Oestigaard 2013, 504). Χαρακτηριστικό παράδειγμα της διαδικασίας αυτής είναι το γεγονός πως τα όπλα των Βίκινγκ είχαν υπερφυσικές δυνάμεις και ονόματα που συνδέονται με θρύλους και μυθικά πρόσωπα (Gansum 2004, 49-51).

⁶⁰¹ Moutafi 2013.

νεκρού συνδέεται άμεσα ή έμμεσα με τη διαδικασία κατασκευής των μεταλλικών αντικειμένων και πιθανώς μέσω του ίδιου του μεταλλουργού.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

Ερμηνευτική προσέγγιση παραμέτρων της καύσης των νεκρών

1. Γραπτές πηγές και μεταθανάτιες αντιλήψεις

1.1. Γραπτές πηγές

Οι βασικές γραπτές πηγές για την πρακτική της καύσης είναι τα ομηρικά έπη και κυρίως η *Ιλιάδα*.⁶⁰² Στοιχεία για την καύση των νεκρών αντλούνται από τα χωρία για την ταφή των Ελλήνων και Τρώων πολεμιστών (*Ιλιάδα*, Η 408-436), του Ηετίωνα (*Ιλιάδα*, Ζ 416-420), του Ελπήνορα (*Οδύσσεια*, λ 72-78, μ 10-15) και κυρίως του Έκτορα (*Ιλιάδα*, Ω 663-667, 778-804), του Αχιλλέα (*Οδύσσεια*, ω 63-84) και τέλος, του Πατρόκλου (*Ιλιάδα*, Ψ). Στα αποσπάσματα αυτά παρέχονται πληροφορίες σχετικά με το είδος της καύσιμης ύλης (π.χ. Ψ 112-126), τον χώρο, αλλά και τον τρόπο κατασκευής της πυράς (π.χ. Ψ 164-165), καθώς και για τη δύναμη και τη διάρκειά της (π.χ. Ψ 226-229, Ω 782-787). Περιγράφεται το τελετουργικό, που περιλαμβάνει την προσφορά κτερισμάτων (π.χ. Ψ 219-221), αναίμακτων προσφορών (π.χ. Ψ 166-171), αλλά και σφαγές ζώων (π.χ. Ψ 29-34) ή σφαγές ανθρώπων (π.χ. Σ 336-337). Περιγράφονται ακόμη σκηνές που αφορούν την κατάσβεση της πυράς, τη συλλογή των οστών και το χώρο τοποθέτησής τους (π.χ. Ψ 249-254) και τέλος την κατασκευή του τύμβου (π.χ. Ψ 245-247, μ 13-15) και την τοποθέτηση στηλών (π.χ. Ζ 418).⁶⁰³

⁶⁰² Τα στοιχεία τα οποία περιλαμβάνονται γενικώς στη σύνθεση των ποιημάτων δεν αντιστοιχούν σε μία συγκεκριμένη χρονική στιγμή, παρά αποτελούν ένα κράμα πολιτιστικών στοιχείων από διαφορετικές προγενέστερες περιόδους (Μαζαράκης 2000, με βιβλιογραφία). Στη σύγχρονη έρευνα έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις σχετικά με τη φύση της σύνθεσης των ποιημάτων (West 2011α). Η έρευνα, αναφορικά με το χρόνο συγγραφής, κινείται σε δύο κατευθύνσεις. Σύμφωνα με την πρώτη, τα έπη συντέθηκαν εξ αρχής σε γραπτό λόγο σε διαφορετικά στάδια από δύο διαφορετικούς ποιητές: η *Ιλιάδα* στα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. και η *Οδύσσεια* στα τέλη του ίδιου αιώνα (West 2011β). Σύμφωνα με τη δεύτερη κατεύθυνση, τα κείμενα δημιουργούνται σταδιακά από την επανάληψη των προφορικών παραδόσεων και εμπλουτίζονται με την πάροδο του χρόνου. Οι μελετητές που ακολουθούν μία τέτοια προσέγγιση συνήθως τείνουν προς μία πρωιμότερη, πιο παραδοσιακή χρονολόγηση των ομηρικών επών, κατά τον 8ο αιώνα (Janke 1998).

Στα ομηρικά έπη αναφέρεται ότι κατά την καύση του νεκρού επιτυγχάνεται ο διαχωρισμός της ψυχής από το σώμα και η μετάβασή της από το γήινο στον άλλο κόσμο (*Οδύσσεια*, μ 76). Με τον πλήρη διαχωρισμό από το σώμα η ψυχή βρίσκει οριστική ανάπαυση στον Άδη. Η ψυχή του Πατρόκλου εμφανίζεται στον Αχιλλέα και του ζητά να τον κάψουν για να μπορέσει να διαβεί τις πύλες του Άδη, από όπου τον διώχνουν οι ψυχές των πεθαμένων (*Ιλιάδα*, Ψ 75-76). Το ίδιο ζητά και η ψυχή του Ελπήνορα από τον Οδυσσέα για να σταματήσει να περιπλανιέται (*Οδύσσεια*, λ 71-74). Η καύση δεν οδηγεί στην πλήρη αποτέφρωση του σώματος, γιατί αναφέρεται ότι μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας της καύσης συλλέγονται τα οστά τα οποία θα τοποθετηθούν στο ταφικό αγγείο. Μάλιστα γίνεται διαλογή οστών και επιλέγονται τα λευκά (*Ιλιάδα*, Ψ 238-240, 253· *Οδύσσεια*, μ 224). Για να μην γίνει πλήρης αποτέφρωση του σώματος η απόσβεση της φωτιάς επιτυγχάνεται με κρασί (*Ιλιάδα*, Ψ 237, 250). Ακόμη πριν την καύση του νεκρού το σώμα του αλείφεται με λίπος από τα ζώα, που ρίχνονται και αυτά στη νεκρική πυρά (*Ιλιάδα*, Ψ 167-169). Χαρακτηριστικά παραδείγματα ταφών της Γεωμετρικής και πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου που θεωρείται ότι παρουσιάζουν στοιχεία κοινά με τις ομηρικές καύσεις συνιστούν κυρίως η πρωτογεωμετρική καύση στο «Ηρώο» στο Λευκαντί, ακόμη πρωτογεωμετρικές καύσεις στη Σταμνά στην Αιτωλοακαρνανία, καθώς και ορισμένες υστερογεωμετρικές καύσεις στη Δυτική Πύλη στην Ερέτρια, στο νεκροταφείο στην Ορθή Πέτρα στην Ελεύθερνα, στη Σαλαμίνα στην Κύπρο και τέλος, στις Πιθηκούσες.⁶⁰⁴

Η σύνδεση της πρακτικής της καύσης με την ιδιότητα των πολεμιστών απαντά και σε μεταγενέστερες πηγές. Στον Θουκυδίδη (2, 52 και 6, 71) αναφέρεται η πρακτική για τους πολεμιστές, αλλά συνδέεται και με το λοιμό. Στον Αισχύλο (*Αγαμέμνων*, 438-444) αναφέρεται πως ο άνδρας πάει στον πόλεμο και στη θέση του επιστρέφουν τεφροδόχα αγγεία και στάχτες. Η πρακτική λειτουργία του εθίμου για τη μεταφορά του νεκρού πίσω στην πατρίδα διαφαίνεται σε αυτή τη μαρτυρία, όμως δεν ήταν καθολική η χρήση του για τους πολεμιστές. Σε πηγές καταγράφεται το σπαρτιατικό έθιμο της βαλσάμωσης των ηγεμόνων/πολεμιστών που πέθαναν μακριά από την πατρίδα: ο Αγησίλαος μεταφέρθηκε στη Σπάρτη διατηρημένος σε μέλι και ο Αγησίπολις σε κερι

⁶⁰³ Οι πληροφορίες που αντλούνται από τα έπη για το τελετουργικό της καύσης παρατίθενται λεπτομερώς στις μελέτες του Ανδρόνικου (1968) και του Σταμπολίδη (1996).

⁶⁰⁴ Συνοπτικά, Μαζαράκης 2000, 172-178· Crielaard 2016, 56-69. Αναλυτικότερα, Χριστακοπούλου-Σωμάκου 2009, 714-719, 1065, 1073 (Σταμνά), Popham, Calligas και Sackett 1993 (Λευκαντί), Bérard 1970, 28-32· Crielaard 2002 (Ερέτρια), Σταμπολίδη 1996 (Ελεύθερνα).

(Πλούταρχος, *Αγησίλαος*, 40.3· Ξενοφώντας, *Ελληνικά*, 5.3.19).

Η τελετουργία της καύσης, παράλληλα, ενέχει και μυθολογικούς συμβολισμούς. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα συνιστά η αποθέωση του Ηρακλή. Η μετάβαση του από τη θνητότητα στην αθανασία πραγματοποιείται μέσα από την καύση του ήρωα (για την ακρίβεια αυτοπυρπόληση) στο όρος Οίτη.⁶⁰⁵ Το θέμα αναφέρεται στις γραπτές πηγές πριν τον 6^ο αιώνα π.Χ. (π.χ. Απολλόδωρος 2, 159-160· Σοφοκλής, *Τραχίνιαι*, 1193-1202), και στην εικονογραφία εμφανίζεται την κλασική περίοδο. Κατά μία παράδοση ο Ηρακλής ρίχνεται στον ποταμό Δούρα (Γοργοπόταμος) για να ολοκληρωθεί η καύση των θνητών του μερών και η αναγέννησή του, ενώ κατά μία άλλη την πυρά σβήνουν νύμφες.⁶⁰⁶

Άλλες πηγές συζητούν ειδικότερα ζητήματα, όπως η ηλικία της καύσης των βρεφών και η καταστροφή των αντικειμένων που συνοδεύουν το νεκρό. Ο Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (*Φυσική Ιστορία* 7.72) και ο Ιουβενάλιος (*Σάτιρες* 15.131) αναφέρουν πως τα παιδιά πρέπει να ενταφιάζονται καθώς η καύση δεν μπορεί να πραγματοποιείται πριν την ανάπτυξη των νεογιλών δοντιών. Πορίσματα όμως ανθρωπολογικών μελετών, οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ενίοτε παρατηρούνται καύσεις βρεφών και παιδιών.⁶⁰⁷ Στον Ηρόδοτο (5, 92), η ψυχή της γυναίκας του Περίανδρου, του ζητά να κάψει τα ρούχα της, γιατί είναι γυμνή και κρυώνει. Με την καύση των ενδυμάτων της νεκρής, επιτυγχάνεται η πλήρης καταστροφή του σώματος και ό,τι το περιβάλλει και είναι δυνατός ο οριστικός διαχωρισμός και απελευθέρωση της ψυχής από το σώμα.

1.2. Μεταθανάτιες αντιλήψεις

Με βάση τις πηγές δε φαίνεται η πρακτική της καύσης να συνδέεται με διαφορετικές μεταθανάτιες πεποιθήσεις συγκριτικά με την πρακτική του ενταφιασμού.⁶⁰⁸ Η περιστασιακή εμφάνιση της καύσης στον ελλαδικό χώρο αντιτίθεται έντονα με την έμφαση στη διατήρηση του ανθρωπίνου σώματος που

⁶⁰⁵ Nilsson 1932, 205-206· Shapiro 1983· Boardman 1990.

⁶⁰⁶ Boardman 1990, 122.

⁶⁰⁷ Βλ. παρακάτω, ενότητα 2.1.

⁶⁰⁸ Robinson 1942, 144· Woolfitt 1993, 131· Snodgrass 2001, 146· Erasmo 2012, 31.

ενδεχομένως επιδεικνυόταν με τον ενταφιασμό, ή ακόμα περισσότερο στην Αίγυπτο με τη βαλσάμωση του νεκρού σώματος. Η ψυχή του νεκρού (*ka*) στις αιγυπτιακές δοξασίες χρειαζόταν ένα μέρος για να επιστρέψει μετά την περιπλάνησή της (*ba*) και έτσι η αιγυπτιακή κοινωνία έφτανε σε σημείο υπερβολής στην προσπάθειά της να διατηρήσει τη φυσική μορφή (*sah*), ενίοτε και στην ανάπλαση/ανακατασκευή συγκεκριμένων ανθρώπινων χαρακτηριστικών που εξέπιπταν με τον θάνατο ή κατόπιν της μεταθανάτιας μεταχείρισης του ανθρώπινου σώματος.⁶⁰⁹ Αντιθέτως, η καύση του νεκρού στις ελληνικές ταφικές πρακτικές φαίνεται να βασίζεται σε μία εκ διαμέτρου διαφορετική αντίληψη, καθώς η εξαϋλωση του σώματος το μετατρέπει σε διαφορετική ύλη και το «υποβιβάζει» σε οστά ή στάχτες.

Στην Ινδουιστική θρησκεία είναι κυρίαρχη η ιδέα της μετενσάρκωσης, σύμφωνα με την οποία η ψυχή δεν πεθαίνει κατά τον θάνατο, αλλά αναγεννάται σε νέο σώμα.⁶¹⁰ Η καύση των νεκρών αποτελεί την κύρια πρακτική στις περιοχές αυτές, καθώς επιτυγχάνει κάθε φορά τον οριστικό διαχωρισμό της ψυχής και του σώματος (με την καταστροφή του δεύτερου), με στόχο να βρει η ψυχή το τελικό σώμα, μέσα στο οποίο θα κατοικήσει. Η πρακτική της καύσης, άμεσα συνδεδεμένη με φιλοσοφικές και μυστικιστικές διαστάσεις του θανάτου, φέρεται ως μία θυσία στην πυρά, στο όνομα των θεών.⁶¹¹

Ο Burkert συγκρίνοντας γενικώς το τελετουργικό της ταφής, έτσι όπως περιγράφεται στον Όμηρο και το τελετουργικό της θυσίας του ζώου προς το θεό εντόπισε ομοιότητες ως προς τη δομή και τη λειτουργία των δύο αυτών πρακτικών.⁶¹² Κάποιες από τις ομοιότητες αυτές, όπως είναι η σημασία του γεύματος τόσο στις νεκρικές τελετές, όσο και κατά τις θυσίες, δεν αφορούν την παρούσα εργασία. Το ενδιαφέρον εστιάζεται στον συμβολισμό της φωτιάς, που επισημαίνεται από τον Burkert και άλλους μελετητές⁶¹³ και θεωρείται κοινός και στις δύο πρακτικές. Όπως στην καύση του νεκρού η φωτιά είναι το μέσο μετάβασης από τον κόσμο των ζωντανών στον κόσμο των νεκρών, έτσι και στη θυσία του ζώου είναι το μέσο μετάβασης από τον κόσμο των ζωντανών στον κόσμο των θεών. Με την καύση αναδύεται η οσμή από το ζώο, που φτάνοντας στον ουρανό θα κάνει αντιληπτή στους θεούς την τέλεση της

⁶⁰⁹ Βλ. ξόρκια στο αιγυπτιακό Βιβλίο των Νεκρών, ενδεικτικά Taylor 2010.

⁶¹⁰ Tiwari 1979· Caixeiro 2005· Sharma 2005.

⁶¹¹ Caixeiro 2005, 234· Oestigaard 2013, 499.

⁶¹² Burkert 1983, 48-58.

⁶¹³ Furley 1981, 29-36· Vernant 2007, 93-97.

θυσίας. Το ζώο δεν τοποθετείται ολόκληρο στην πυρά, αλλά διαμελίζεται. Το τμήμα που καίγεται και προσφέρεται στη θεότητα είναι επιλεγμένα οστά,⁶¹⁴ μαζί με κομμάτια σάρκας του ζώου. Μαζί προσφέρονται επίσης μικρές ποσότητες τροφίμων, ενώ η φωτιά σβήνει στο τέλος με κρασί.

Μέλη ζώων προσφέρονται ομοίως και στον νεκρό. Σε ορισμένες περιπτώσεις,⁶¹⁵ υπάρχουν ενδείξεις, τεκμηριωμένες από βιοαρχαιολογική μελέτη, πως μαζί με τον νεκρό ρίχνονταν διαφορετικά μέρη του ζώου, από εκείνα που θα είχαν κρατηθεί για την κατανάλωση από τους ζωντανούς. Κατά το τελετουργικό της καύσης του νεκρού η φωτιά διατηρείται μέχρι να μείνουν τα οστά («λευκά» οστά) και τότε σβήνει με κρασί. Η καύση στη νεκρώσιμη τελετουργία καθιστά αθέατο αυτό που στην θυσία αποτελεί το μέρος που θα καταναλώσει ο άνθρωπος (τα βρώσιμα μέρη του ζώου, πλην των οστών). Τα «λευκά» οστά στην πρώτη περίπτωση θα αποτελέσουν το ορατό κατάλοιπο του νεκρού και στη δεύτερη έχουν διαλεχτεί πριν αρχίσει το τελετουργικό της καύσης του ζώου για να προσφερθούν στη θεότητα. Ο Vernant επισημαίνει ότι οι δύο πρακτικές είναι ομόλογες, όμως ακολουθούν αντίστροφη πορεία, καθώς επιτελούν διαφορετικό σκοπό.⁶¹⁶ Τέλος, κοινό σημείο ανάμεσα σε θρησκευτικές και ταφικές πρακτικές είναι και η έννοια της προσφοράς, που εκδηλώνεται στην απόθεση των αναθημάτων και των κτερισμάτων.⁶¹⁷ Κοινό κίνητρο της χειρονομίας της προσφοράς είναι ο εξευμενισμός του θεού στη μία περίπτωση και του νεκρού και των χθόνιων θεοτήτων στην άλλη.

Η καύση αντικειμένων μαζί με το νεκρό ή προς τιμήν του νεκρού νοσηματοδοτείται σε ψυχολογικό/θρησκευτικό επίπεδο, αλλά οφείλεται και σε πρακτικούς λόγους. Όλες οι ερμηνείες σχετίζονται με την καταστροφική επίδραση της φωτιάς και τον επακόλουθο καθαρτήριο ρόλο της, που σε μεταφορικό επίπεδο αποκτά και την έννοια του ηθικού εξαγνισμού. Τα κτερίσματα εμπεριέχουν το *ἄγος*, τη μόλυνση από την επαφή με τον νεκρό και η απαλλαγή από αυτό επιτυγχάνεται με την καύση. Η απόθεση προσφορών, καθώς και οι περιοδικές τελετές εναγισμού που γίνονται για τον

⁶¹⁴ Στον Όμηρο αναφέρονται τα μηριαία οστά, ενώ μεταγενέστερες πηγές αναφέρουν τα οστά της λεκάνης και την ουρά (Burkert 2011, 94-95). Τα βρώσιμα μέρη του ζώου ψήνονται απλώς στην πυρά, πριν την τοποθέτηση των οστών, για να καταναλωθούν από τους ανθρώπους στο γεύμα που ακολουθεί (Vernant 2007, 93).

⁶¹⁵ Δηλαδή τμήματα από μακρά οστά. Κεραμεικός (Breitinger 1939, 260-261) και Τορώνη (Bökönyi 2005, 318· Papadopoulos 2005, 318).

⁶¹⁶ Vernant 2007, 96.

⁶¹⁷ Burkert 1987, 43.

εξευμενισμό του νεκρού και κατ' επέκταση και των χθόνιων θεοτήτων εκφράζουν την πίστη του ζωντανού για την επιβίωση της ψυχής μετά το θάνατο, καθώς και το φόβο τυχόν επιστροφής της στο σώμα και επανεμφάνισης του νεκρού στους ζωντανούς. Η τάση ακόμη της απαλλαγής/απάρνησης όσων σχετίζονται με τον νεκρό είναι ένα στάδιο του πένθους, στο οποίο κυρίαρχο συναίσθημα είναι ο θυμός.⁶¹⁸

Γενικώς, οι αναφορές των αρχαίων πηγών στην καύση είναι εξαιρετικά λίγες σε αντίθεση με αυτές που αφορούν την πρακτική του ενταφιασμού, σε βαθμό που θα πρέπει μάλλον να αποκλείσουμε την τυχαιότητα των σωζόμενων πηγών. Οι ηρωϊκοί συμβολισμοί που έφερε η πρακτική στα ομηρικά έπη δεν είναι το μοναδικό στοιχείο που αναφέρεται στην αρχαία ελληνική γραμματεία, καθώς σε άλλες πηγές δίνεται έμφαση και σε μεταθανάτιες αντιλήψεις σχετικές με το έθιμο της καύσης. Επισημαίνονται, ακόμη, «κοινοί τόποι» ανάμεσα στην πρακτική της καύσης και σε αυτή της θυσίας του ζώου στο θεό, εντάσσοντας το έθιμο της καύσης σε ένα ευρύτερο θρησκευτικό πλαίσιο.

⁶¹⁸ Stroebe και Schut 1999· Ekroth 2002, 232-233· Cannon and Cook 2015, 400.

2. Ανθρωπολογικές και κοινωνικές παράμετροι

2.1. Ηλικία

Η ηλικία των ατόμων στις υπό μελέτη καύσεις μπορεί να προσδιοριστεί μόνο σε ένα μικρό ποσοστό ταφών, οι οποίες έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά και προέρχονται από την Πάρο, τη Νάξο, την Κω και την Ρόδο. Υποθέσεις με βάση το είδος των κτερισμάτων πραγματοποιήθηκαν σε ένα πολύ μικρό αριθμό ταφών και με κάθε επιφύλαξη λόγω του βαθμού σφάλματος που ενέχει η διεξαγωγή συμπερασμάτων μόνο από τα κτερίσματα.

Οι καύσεις βρεφών⁶¹⁹ και παιδιών φαίνεται να απουσιάζουν. Εξαιρέσεις συνιστούν ενδεχομένως η καύση **29** στη Βρουλιά και οι καύσεις **89.7** από το Μέσα Βουνό και **3** από τη Βρουλιά. Η καύση **89.7** στο Μέσα Βουνό στη Σαντορίνη θεωρείται παιδική, λόγω της ερμηνείας των 100 περίπου οστρέων και αστραγάλων ως αντίπαλα πόνια παιχνιδιού (Κεφάλαιο 4, 2.7). Ο τάφος **3** στη Βρουλιά δεν περιείχε οστά, θεωρείται όμως παιδικός, λόγω του μικρότερου μεγέθους του (μήκους 1,15μ.), εν συγκρίσει με τους υπόλοιπους τάφους του νεκροταφείου.⁶²⁰

Το μικρό ποσοστό των καύσεων που έχει μελετηθεί ανθρωπολογικά σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να αποτελέσει τη βάση του ισχυρισμού περί αποκλεισμού βρεφών και παιδιών από την πρακτική της καύσης. Λόγω όμως της ύπαρξης εγχυτρισμών σχεδόν σε όλα τα υπό εξέταση νεκροταφεία,⁶²¹ μπορούν να γίνουν

⁶¹⁹ Στην ηλικιακή κατηγορία του βρέφους εντάσσονται στην παρούσα μελέτη τα άτομα από τη γέννησή τους έως την ηλικία των τριών ετών, σύμφωνα με ορισμένους ανθρωπολόγους (Scheuer και Black 2000, 468-469). Μια άλλη μερίδα ανθρωπολόγων ορίζουν το βρέφος από τη στιγμή της γέννας έως το πρώτο έτος (Buikstra και Ubelaker 1994, 9). Για διεξοδική συζήτηση σχετικά με αυτό το θέμα, βλ., Papadopoulos 2017, 657-660.

⁶²⁰ Kinch 1914, 53, 66.

⁶²¹ Εγχυτρισμοί απαντούν στην Παροικιά (τόσο μέσα στα πολυάνδρια, όσο και στον περιβάλλοντα χώρο), στη Νάξο (κυρίως στην Πλίθο, αλλά και στα Απλώματα: Μέρος Β', 64, καθώς και στο Τσικαλαριό: Charalambidou 2018, 168), στη Σαντορίνη (σε όλα τα νεκροταφεία), στη Μινώα (Μέρος Β', 192), στην Αστυπάλαια (Κάτσαλος: Γ.1.1.), στη Νίσυρο (Μανδράκι: Γ.2.1.), στη Ρόδο (σε όλα τα νεκροταφεία), στην Κω (Πόλη Κω: Γ.4.1.), στη Σάμο (Τρία Δόντια: Δ.2.1.1), στη Χίο (Πόλη Χίου: Δ.3.1) και τη Λέσβο (Αντισσα: Δ.4.1, Μήθυμνα: Δ.4.2.). Πληροφορίες για τους εν λόγω εγχυτρισμούς υπάρχουν στα εισαγωγικά κείμενα του καταλόγου (Μέρος Β') κάθε νεκροταφείου/περιοχής.

κάποιες παρατηρήσεις σχετικά με την ηλικιακή ομάδα που ενδεχομένως να θάβονταν με την πρακτική του εγχυτρισμού και όχι της καύσης.

Ο βρεφικός θάνατος συνήθως αντιμετωπίζεται διαφορετικά από τον θάνατο μεγαλύτερων παιδιών, των εφήβων και των ενηλίκων. Η διαφοροποίηση έγκειται αναφορικά με τον χώρο ταφής, το είδος των κτερισμάτων, και την πρακτική ταφής, που συνήθως είναι ο εγχυτρισμός. Χώρος ταφής βρεφών διαφορετικός από αυτός των ενηλίκων, συνίσταται σε διαφορετικά μέρη εντός του νεκροταφείου,⁶²² σε συγκεκριμένες τοποθεσίες εκτός νεκροταφείου,⁶²³ αλλά και εντός οικισμών.⁶²⁴ Στην Αθήνα, στα βρέφη (κάτω των τριών ετών) δεν τοποθετούνταν αντικείμενα δηλωτικά του φύλου, ένδειξη πως η αθηναϊκή κοινωνία έβλεπε τη βρεφική ηλικία ως φυλετικά ουδέτερη.⁶²⁵ Ανάλογα συμπεράσματα προκύπτουν και από μελέτες βρεφικών ταφών άλλων πολιτισμών, όπως στο Ισραήλ⁶²⁶ ή την Αυστρία (πολιτισμός Hallstatt).⁶²⁷

Τα οστά των βρεφών έχουν μικρότερη πυκνότητα από αυτά των μεγαλύτερων ατόμων, γεγονός που τα καθιστά πιο εύθραυστα και επιρρεπή στη διάλυση.⁶²⁸ Το γεγονός αυτό συμβάλλει στη δυσκολία διάκρισης των οστών βρεφών ή εμβρύων κατά τη διάρκεια της ανασκαφής με μεθόδους διαφορετικές πέραν της ανθρωπολογικής μελέτης.⁶²⁹ Δεδομένου ότι πολύ λίγες ταφές έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά, φαίνεται πως η πλειονότητα των βρεφών και των νεαρών παιδιών κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου ενταφιάζονταν σε αγγεία. Ο εγχυτρισμός ως τρόπος ταφής συνηθίζεται μεν για τα έμβρυα και τα βρέφη,⁶³⁰ όμως δεν χρησιμοποιείται αποκλειστικά για αυτά.

⁶²² Π.χ. στην Ελευσίνα, Παπαγγελή 1989, 31.

⁶²³ Π.χ. σε πηγάδια, Papadopoulos 2000.

⁶²⁴ Mazarakis Ainian 2007-2008.

⁶²⁵ Strömberg 1993, κατάλογος C· Houby-Nielsen 2000, 153-5· Beaumont 2012, 89, 103· Langdon 2015, 227.

⁶²⁶ Πρόκειται για δύο μελέτες περίπτωσης της Μέσης Εποχής του Χαλκού και της Ρωμαϊκής περιόδου στο αρχαίο Ισραήλ, Garroway 2012, 112, 114.

⁶²⁷ Rebay-Salisbury 2016, 176.

⁶²⁸ Αυτό συμβαίνει γιατί περιέχουν λιγότερα ανόργανα συστατικά και περισσότερο κολλαγόνο (ενδεικτικά, Guy, Masset και Baud 1997, 224-226· Manifold 2013, 24-27, αλλά και Smith, Avishai, Greene και Stager 2011, 862 για τις καύσεις βρεφών στο φοινικικό Τοφέτ στην Καρχηδόνα).

⁶²⁹ Η χαμηλή ή μηδενική αντιπροσώπευση των βρεφών σε νεκροταφεία, οφείλεται σε ποικίλους παράγοντες, σε ταφονομικούς, στις συνθήκες της ανασκαφής, καθώς και στις πολιτισμικές αντιλήψεις που επηρεάζουν τα ταφικά έθιμα αναφορικά με τα βρέφη (Lagia 2007β).

⁶³⁰ Garland 1985, 78-86· Papadopoulos και Smithson 2002, 184· Lagia 2007β, 298-299· Papadopoulos 2017, 597-602. Το αγγείο του εν-χυτρισμού (χύτρα) παραλληλίζεται με τη μήτρα της μητέρας (Michalaki-Kollia 2010, 164-165. Hillson 2009, 142· Stevens 2013, 625), και θεωρείται πως επιλέγεται συμβολικά, αλλά και πρακτικά ως δοχείο προστασίας των εύθραυστων παιδικών οστών (Haentjens 2006, 477-478). Οι εγχυτρισμοί στην Αττική, την Εύβοια και τη Βοιωτία της Ύστερης Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου αποτέλεσαν το αντικείμενο της πρόσφατης διατριβής της Βλαντή (Vlanti 2020).

Το έθιμο του εγχυτρισμού ενηλίκων παρατηρείται να εφαρμόζεται συστηματικά σε περιοχές, όπως στην ανατολική Λοκρίδα, την Αιτωλοακαρνανία, την Πελοπόννησο,⁶³¹ αλλά περιστασιακά απαντά και σε άλλες περιοχές. Μια τέτοια περίπτωση είναι ο εγχυτρισμός της νεαρής γυναίκας από την Πλίθο, που αναφέρθηκε στην αρχή αυτής της ενότητας. Στην Παροικιά, ακόμη, σε ορισμένους από τους αμφορείς με τις καύσεις των ανδρών βρέθηκαν και ορισμένοι έφηβοι, αλλά και ενήλικες (βλ. σχετική συζήτηση, Κεφάλαιο 2, Γ.1.2.2).⁶³²

Οι παιδικές ταφές δε διαφοροποιούνται από τις ταφές των ενηλίκων σε όλες τις περιπτώσεις. Η παρατήρηση αυτή αφορά και παιδικές καύσεις, όπως στην Αγορά⁶³³ και την Τορώνη.⁶³⁴ Μικρό ποσοστό διαφοροποίησης ανάμεσα σε παιδικές ταφές και ταφές ενηλίκων απαντά και σε άλλα νεκροταφεία, όπως στη Σπάρτη,⁶³⁵ την Κόρινθο και το Άργος,⁶³⁶ αλλά και το Καβούσι.⁶³⁷ Το γεγονός αυτό καθιστά πιθανή την περίπτωση κάποιες από τις καύσεις που απαντούν στα νεκροταφεία να ανήκουν σε παιδιά, όπως π.χ. στο νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό.

Στα υπό μελέτη νεκροταφεία σαφής διαφοροποίηση ανάμεσα στους εγχυτρισμούς και τις υπόλοιπες ταφές απαντά στη Σαντορίνη, την Κω και τη Ρόδο. Στα δύο νεκροταφεία της αρχαίας Θήρας, τα δύο κύρια σημεία διαφοροποίησης είναι η διαφορετική πρακτική ταφής και η συγκέντρωση των εγχυτρισμών σε συγκεκριμένα σημεία, εντός του χώρου όμως του νεκροταφείου. Ένα πολύ μικρό ποσοστό εγχυτρισμών βρέθηκε εντός θαλαμοειδών τάφων, κυρίως στο νεκροταφείο στο Μέσα Βουνό, από τις οποίες ορισμένες αποτελούσαν διπλές ταφές, μιας καύσης και του εγχυτρισμού.⁶³⁸ Οι εγχυτρισμοί κτερίζονται με τα ίδια αντικείμενα, όπως και οι

⁶³¹ Για τη δυτική Πελοπόννησο, Selekou 2014, 277-9. Σε αυτές τις περιοχές, η διαφοροποίηση ανάμεσα στους ενήλικες και τους ανήλικες σημειούνταν με διαφορά στο μέγεθος του αγγείου του εγχυτρισμού (Σελέκου 2014, 277). Για το Άργος, Hägg 1983β· Pappi και Triantaphyllou 2011 Luce 2010.

⁶³² Ενήλικα άτομα περιείχαν οι αμφορείς **A105**, **A35**, **A81**, **A41** (γυναίκα) και **A87** από τον τάφο **144**. Στους αμφορείς **A84** και **A71** βρέθηκε από ένα θηλυκό άτομο ηλικίας 14-25 ετών. Στον τάφο **105**, στον αμφορέα **Π22** βρέθηκε, μαζί με τις πέντε καύσεις και ένα βρέφος και ένας νεαρός ενήλικας. Στους τάφους **144** και **105** βρέθηκαν και ορισμένοι ενταφιασμοί (εφήβων, αλλά και ενηλίκων ατόμων) εκτός των αμφορέων (Μέρος Β', 14, 55-56). Δεν είναι γνωστό, από τις περιπτώσεις αυτές, ποιες είχαν εξαρχής τοποθετηθεί στους αμφορείς και ποιες είχαν προκύψει (τυχαία) στο εσωτερικό των αμφορέων σε μεταγενέστερο χρόνο, ενώ αρχικά είχαν τοποθετηθεί στην επιφάνεια των δύο πολυανδρίων.

⁶³³ Liston 2017, 518.

⁶³⁴ Papadopoulos 2005, 380.

⁶³⁵ Themis-Zavvou 2010, 233.

⁶³⁶ Dubois 2016.

⁶³⁷ Liston 1993, 139.

⁶³⁸ Διπλές ταφές καύσης και εγχυτρισμού, Pfuhl 1903, 33, 55, 83 (τάφοι **21**, **53**, **102**). Εγχυτρισμοί εντός μεγάλων θαλαμοειδών, Pfuhl 1903, 25, 36-37 (ταφές 10.11, 29.3). Εγχυτρισμοί μαζί με καύσεις σε Σελλάδα, Ζαφειρόπουλος 1970, 207· 1975, 231.

καύσεις, με εξαίρεση τα θήλαστρα⁶³⁹ και ενδεχομένως και τα μικρογραφικά αγγεία, τα οποία απαντούν συχνότερα στους εγχυτρισμούς. Η τελετή του εναγισμού ακόμη εφαρμόζεται για τους εγχυτρισμούς με τον ίδιο τρόπο, όπως και στις καύσεις. Στην Κω, η διαφοροποίηση επισημαίνεται όχι μόνο με το έθιμο του εγχυτρισμού, αλλά και με τον διαφορετικό χώρο ταφής για τα βρέφη και τα παιδιά. Στη Ρόδο η χωροταξική κατανομή των τάφων δεν είναι σε όλες τις περιπτώσεις κατανοητή, όμως κι εδώ είναι σαφές πως η επιλογή του εγχυτρισμού διαχωρίζει αυτή την ομάδα ατόμων από τους υπολοίπους, για τους οποίους χρησιμοποιούνταν οι πρακτικές της καύσης και του ενταφιασμού. Οι λίγοι ενταφιασμοί που έχουν βρεθεί εικάζεται πως ήταν παιδικές ταφές,⁶⁴⁰ αλλά μόνο ένας έχει μελετηθεί ανθρωπολογικά (οικόπεδο Τσιτσιμοίρη, Γ.3.1.5) που ανήκε πράγματι σε παιδί ηλικίας περίπου 6 ετών.⁶⁴¹

Η ειδική μεταχείριση των βρεφών αποδίδεται, από την πλειονότητα των μελετητών,⁶⁴² πρωτίτως στο γεγονός ότι δεν είναι ακόμη πλήρη μέλη της κοινωνίας και για αυτό δεν θάβονται με τον ίδιο τρόπο όπως οι ενήλικοι, κάτι που επισημαίνεται και για άλλους πολιτισμούς.⁶⁴³ Στην κλασική Αθήνα, η επίσημη αποδοχή του βρέφους γινόταν από τον πατέρα της οικογένειας την 5^η ή 7^η ημέρα μετά τη γέννηση, κατά τη διάρκεια των Αμφιδρομιών.⁶⁴⁴ Η τελετουργική μετάβαση από τη βρεφική στην παιδική ηλικία που σηματοδοτούσε την επίσημη αποδοχή του παιδιού στην κοινωνία γινόταν στο τρίτο έτος, κατά τη γιορτή των Ανθεστηρίων.⁶⁴⁵ Πέραν της περίπτωσης της Αθήνας, όπου είναι γνωστό σε ποια ακριβώς ηλικία του παιδιού πραγματοποιούνταν αυτές οι μεταβάσεις, δεν υπάρχουν σχετικές πληροφορίες σε πηγές για άλλες περιοχές και συγκεκριμένα για τις περιοχές της παρούσης μελέτης. Εν τούτοις, οι εγχυτρισμοί στα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Θήρας είναι πιθανό να ανήκαν σε βρέφη που

⁶³⁹ Π.χ. τάφος 93, Pfuhl 1903, 77. Η παρουσία θηλάστρων, τα οποία θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί από ένα βρέφος, αλλά σχετίζονται ακόμη και με τη διαδικασία του απογαλακτισμού που λαμβάνει χώρα από την ηλικία των 6 μηνών μέχρι περίπου τα τρία έτη. Εν τούτοις, σε μια ταφή καύσης από το σύγχρονο νεκροταφείο της Σελλάδας έχει βρεθεί θήλαστρο (Dragendorff 1903, 37 (τάφος 25), όμως δεν είναι γνωστή η ηλικία του νεκρού.

⁶⁴⁰ D'Acunto 2017α, 456.

⁶⁴¹ Μαρκέτου 2000, 1150· Φαρμακίδου 2004, 171-174· Πατσιαδά 2015, 48, 51, εκ. 60· D'Acunto 2017α, 445. Η παιδική ταφή βρέθηκε μαζί με την ανδρική καύση 1 (Γ.3.1.5).

⁶⁴² Ενδεικτικά, Bremmer 1983, 73, 89, 108· Sourvinou – Inwood 1983, 44· Garland 1985, 80· Golden 1990, 85· Cavanagh και Mee 1998, 129-130· Papadopoulos 2000, 113· Papadopoulos και Liston 2004, 23-25· Pomadère 2005, 159· Cerezo-Román 2014, 162.

⁶⁴³ Π.χ. στο Ισραήλ, Garroway 2012, 114. Ενδεικτικά, Garland 1985, 77-87.

⁶⁴⁴ Golden 1990, 23· Dasen 2011, 303· Beaumont 2012, 67-68· Papadopoulos 2017, 657-660. Όσες οικογένειες μπορούσαν να ανταπεξέλθουν οικονομικά πραγματοποιούσαν την ονοματοδοσία του παιδιού τη 10η μέρα κατά την Δεκάτη, ενώ οι υπόλοιποι κατά τη γιορτή των Ανθεστηρίων.

⁶⁴⁵ Garland 1985, 82· Golden 1990, 41-43· Hamilton 1992· Dasen 2011, 312· Beaumont 2012, 20.

ήταν μέλη της οικογένειας, αλλά όχι ακόμα της κοινωνίας, λόγω της διαφοροποίησης της πρακτικής ταφής, αλλά ταυτόχρονα της επιθυμίας ένταξής τους στα κοινά νεκροταφεία.⁶⁴⁶

Η ερμηνευτική προσέγγιση γύρω από την προτίμηση της πρακτικής του ενταφιασμού των βρεφών και των μικρών παιδιών κινείται ακόμη γύρω από τις μεταθανάτιες πεποιθήσεις των αρχαίων για την ψυχή ενός παιδιού. Ορισμένοι μελετητές υποστηρίζουν ότι ο αποκλεισμός των νηπίων και των μικρών παιδιών από το έθιμο της καύσης οφείλεται στην πεποίθηση περί αγνότητας της παιδικής ψυχής. Στον Όμηρο, ο Αστυάνακτας, το βρέφος του Έκτορα, αναφέρεται ως αστέρι (Όμηρος, *Ιλιάδα*, Ζ 401). Σε φιλολογικές πηγές, από την ελληνική και ρωμαϊκή γραμματεία, απαντά η διαφορετική θεώρηση της οντότητας του βρέφους, που δεν νοείται ακόμα ως κανονικός άνθρωπος.⁶⁴⁷ Από τον Αριστοτέλη τα βρέφη θεωρούνται ως ενδιάμεσα όντα ανάμεσα στον άνθρωπο και σε ζώο (*Περί ζώων γενέσεως*, 778β.28), ενώ ο Πλούταρχος αναφέρει πως τα παιδιά δεν ανήκουν στη γη ή στα γήινα πράγματα (*Ηθικά, Παραμυθητικός προς τη γυναίκα*, 612Α). Σε περιοχές, όπου επικρατεί ο Ινδουισμός ή ο Βουδισμός (π.χ. Νεπάλ, Ινδία),⁶⁴⁸ τα βρέφη δε θεωρούνται ακόμη μέλη της κοινωνίας, είναι αγνά και συνεπώς δε χρειάζονται την εξαγνιστική επίδραση της φωτιάς για την απελευθέρωσή της ψυχής τους από το σώμα.⁶⁴⁹

Η (πιθανή) περίπτωση της καύσης του βρέφους στον τάφο **29** στη Βρουλιά παλαιότερα θα θεωρούνταν εξαιρετικά μεμονωμένη περίπτωση, καθώς υπήρχε η άποψη πως η καύση αφορά μόνο ενήλικες.⁶⁵⁰ Αναφορά για τη μη χρήση της πρακτικής της καύσης για τα βρέφη λίγων μηνών υπάρχει και στον Πλίνιο τον Πρεσβύτερο (*Φυσική Ιστορία* 7.72) και τον Ιουβενάλιο (*Σάτιρες* 15, 131), κατά τους οποίους η καύση δεν εφαρμοζόταν για ένα παιδί πριν την ανάπτυξη των πρώτων δοντιών (στην ηλικία των έξι ή επτά μηνών).⁶⁵¹ Οι ανθρωπολογικές μελέτες όμως έχουν θέσει υπό αμφισβήτηση την εντύπωση, που είχε δημιουργηθεί από την αρχαιολογική έρευνα,

⁶⁴⁶ Επισημαίνεται έτσι η συνοχή της οικογένειας και παράλληλα τονίζεται η σημασία της οικογένειας για τη ζωή της πόλης. Η ένταξη των παιδιών στα δημόσια νεκροταφεία είναι ένα φαινόμενο που παρατηρείται και στην Αττική της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου (Morris 1987, 57-69· Houby-Nielsen 2000, 155-162· Alexandridou 2020).

⁶⁴⁷ Golden 1990, 5· Dubois 2012, 340.

⁶⁴⁸ Βλ. και ενότητα 1.2 του κεφαλαίου αυτού.

⁶⁴⁹ Pomadère 2005, 158· Sharma 2005, 325.

⁶⁵⁰ Morris 1987, 60-61· Desborough 1972, 138-139· Snodgrass 1971, 145-146· Kurtz και Boardman 1971, 36-37· Melas 1984: 27, 31.

⁶⁵¹ Rawson 2003, 343, σημ. 19· Dasen 2011, 292, 306.

αλλά και από ορισμένες γραπτές πηγές, αναφορικά με την καθολικότητα της μη εφαρμογής του εθίμου σε βρέφη και μικρά παιδιά στον αιγαιακό χώρο. Παραδείγματα τέτοιων περιπτώσεων απαντούν στο Αλωνάκι Ελάτειας (Φθιώτιδα),⁶⁵² την Άλω,⁶⁵³ την Ελεύθερνα,⁶⁵⁴ την Τορώνη,⁶⁵⁵ τα Άβδηρα,⁶⁵⁶ την Αθήνα (Αγορά),⁶⁵⁷ την Αττική⁶⁵⁸ και το Καβούσι.⁶⁵⁹

Έχει προταθεί πως η αποφυγή της καύσης των βρεφών ενδεχομένως να σχετίζεται με πρακτικές δυσκολίες ως προς την επιτυχή καύση του σώματος του βρέφους, λόγω μικρότερου ποσοστού λίπους.⁶⁶⁰ Το λίπος (σε συνδυασμό με το μυϊκό ιστό) λειτουργεί ως ενισχυτική καύσιμη ύλη της πυράς, λόγω των εύφλεκτων χημικών στοιχείων, που παράγει κατά την καύση.⁶⁶¹ Η περιεκτικότητά του, ωστόσο, σε υγρά στοιχεία καθυστερεί την πλήρη αποτέφρωση του σώματος. Συνεπώς, η αποτέφρωση ενός βρέφους και λόγω του, κατά πολύ, μικρότερου σκελετικού όγκου θα απαιτεί απλώς σημαντικά λιγότερο χρόνο για να πραγματοποιηθεί, σε σύγκριση με άτομο μεγαλύτερης ηλικίας.⁶⁶²

⁶⁵² Deger-Jalkotzy 2013, 227. Σε τρεις περιπτώσεις βρέθηκαν διπλές καύσεις γυναικών και μικρών παιδιών. Οι καύσεις αυτές είναι πρώιμες και χρονολογούνται στη μετάβαση από την Εποχή του Χαλκού στην Εποχή του Σιδήρου. Η Ελάτεια είναι μια περιοχή όπου η εμφάνιση της καύσης την περίοδο αυτή έχει συνδεθεί με μετακίνηση πληθυσμού λόγω της σύντομης διάρκειας που είχε (Deger-Jalkotzy 2013, 228).

⁶⁵³ Μία από τις περιπτώσεις βρεφικών καύσεων βρέθηκε μαζί με ένα έφηβο/νεαρό ενήλικα άτομο Lagia, Parathanasiou Malakasioti και Tsiouka 2013, 213. Συνολικά, τρεις καύσεις βρεφών βρέθηκαν, καθώς και παιδικές καύσεις.

⁶⁵⁴ Στην Ελεύθερνα, όπως και αλλού, υπάρχουν περιπτώσεις διπλών καύσεων, με ενήλικα άνδρα και παιδί (περίπου 10 ετών: τάφος A1K1, ταφές A17.1 και 2, Agelarakis 2005, 98-99) ή ενήλικα άνδρα και βρέφος (κάτω του ενός έτους: A1K1, ταφές A87.1 και 2, Agelarakis 2005, 183-184).

⁶⁵⁵ Μία περίπτωση εμβρύου ή νεογέννητου που κάηκε μαζί με μια γυναίκα (18-25 ετών) προφανώς η μητέρα του που πέθανε κατά τη διάρκεια ή αμέσως μετά τη γέννα Musgrave 2005, 251 (τάφος 123)· Papadopoulos 2005, 378. Στο ίδιο νεκροταφείο έχουν βρεθεί κι άλλες βρεφικές καύσεις (Musgrave 2005, 251· Papadopoulos 2005, 377-378). Καύσεις βρεφών ενδεχομένως να περιείχαν και δύο ακόμη τάφοι (τάφοι 83 και 84), στους οποίους βρέθηκαν διπλές καύσεις, ενήλικα και βρέφους/παιδιού (Papadopoulos 2005, 156, 157, 277).

⁶⁵⁶ Kallintzi και Papaoikonomou 2010.

⁶⁵⁷ Liston 2017, 512, 518· Papadopoulos 2017, 67. Στην Αγορά έχουν βρεθεί και τρεις καύσεις παιδιών ηλικίας από 6 έως 14 ετών (Liston 2017, 511-512, 518· Papadopoulos 2017, 518).

⁶⁵⁸ Papadopoulos και Liston 2004, 26-7 και με αναφορές και σε άλλες (πιθανές) παιδικές καύσεις από την Αγορά (26, σημ. 71). Δύο παιδικές καύσεις (9-10 και 5-10 ετών) βρέθηκαν και στην οδό Ερεχθείου, στο Κουκάκι (Brouskari 1980, 20, 24, 30).

⁶⁵⁹ Liston 1993, 100: πίνακας 5/5, 103-104, 139. Κατά τη διάρκεια της ανασκαφής βρέθηκαν μόνο τρεις παιδικές καύσεις. Μετά όμως από τον καθαρισμό οστών, κατά την ανθρωπολογική μελέτη, αποκαλύφθηκε ότι κάποια ανήκαν σε έμβρυα, βρέφη και παιδιά. Συνολικά, το 30% των ταφών από το νεκροταφείο στο Καβούσι ήταν ανήλικων ατόμων, θαμμένα είτε με την πρακτική της καύσης, είτε με του ενταφιασμού (Liston 1993, 137-138).

⁶⁶⁰ Sheferd 2007, 94.

⁶⁶¹ Χατζηπαναγιώτου 2019, 45.

⁶⁶² Ενδεικτικά, ο χρόνος καύσης ενός εμβρύου έχει υπολογιστεί, μετά από πείραμα, στο διάστημα ανάμεσα σε 20 και 55 λεπτά (Papadopoulos και Liston 2004, 19).

Η μη εφαρμογή της πρακτικής της καύσης για τα βρέφη, σε περιοχές που αποτελούσε την κυρίαρχη πρακτική, όπως η Θήρα, αποτελεί ένα μέσο διαφοροποίησης των ατόμων αυτών από τα μέλη της κοινωνίας. Σε περιοχές όμως, όπως η Ρόδος, όπου συνυπάρχουν οι πρακτικές της καύσης και του ενταφιασμού, η διαφοροποίηση πραγματοποιείται με άλλο μέσο, με την πρακτική του εγχυτρισμού. Αυτός ο τρόπος φαίνεται πως αποτελεί κοινό σημείο σε αρκετές από τις υπό εξέταση περιοχές (Πάρος, Νάξος, Αστυπάλαια, Νίσυρος, Κως, Χίος, Σάμος, Λέσβος), αλλά και γενικώς σε αρκετές περιοχές όχι μόνο του ελλαδικού χώρου,⁶⁶³ αλλά και αλλού, όπως στη Μικρά Ασία (παράλια και ενδοχώρα).⁶⁶⁴ Η αντίληψη περί διαφορετικής οντολογικής, αλλά και κοινωνικής υπόστασης των βρεφών στην πραγματικότητα οδηγεί, όπου αυτό ήταν επιθυμητό, σε διαφοροποίηση στον τρόπο ταφής τους εν συγκρίσει με πρακτικές που συνηθίζονταν για μεγαλύτερες ηλικίες, είτε πρόκειται για καύση, είτε για ενταφιασμό.

Σε αντίθεση με την απουσία των βρεφικών και παιδικών καύσεων, η παρουσία καύσεων εφήβων και ενηλίκων προκύπτει από τις ανθρωπολογικές έρευνες στις υπό μελέτη περιοχές. Οι λιγοστές καύσεις που έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά από την Κω και τη Ρόδο ανήκαν σε εφήβους⁶⁶⁵ και ενήλικα άτομα.⁶⁶⁶ Στην Κω, με βάση την ανθρωπολογική μελέτη,⁶⁶⁷ το κριτήριο της επιλογής ανάμεσα στην καύση και τις υπόλοιπες πρακτικές (ενταφιασμός, εγχυτρισμός) φαίνεται πως καθοριζόταν από την ηλικία του νεκρού. Στη Ρόδο (Ιαλυσός, Κάμιρος), ο ισχυρισμός για τη σύνδεση της πρακτικής του ενταφιασμού και του εγχυτρισμού με ανήλικα άτομα, βρέφη και παιδιά, παραμένει υπόθεση, που βασίζεται στον τύπο των κτερισμάτων και το μέγεθος των τάφων.

Στην Παροικιά, ο νεαρότερος νεκρός των πολυανδρίων είναι 15 ετών (**Π9**, τετράγωνο Ε/4.2). Στον τάφο **144** (μεγάλο πολυάνδριο) οι μισές καύσεις ανήκουν σε ώριμους ενήλικες (35-55 ετών), ένα μεγάλο μέρος (40,23%) είναι νέοι και μέσοι ενήλικες (18-35 ετών), ένα μικρό ποσοστό (7,91%) έφηβοι (14-18 ετών), ενώ οι ηλικιωμένοι, ηλικίας 55-65 ετών, είναι ελάχιστοι (1,16%). Στον τάφο **105** (μικρό πολυάνδριο), η πλειονότητα των καύσεων (63, 34%) είναι μέσοι ενήλικες (25-35 ετών),

⁶⁶³ Βλ. παραπάνω, σημ. 630.

⁶⁶⁴ Mohr 2015, 112-113.

⁶⁶⁵ Στην Κω, στο οικόπεδο Βασιλείου (Γ.4.2.1.), **III** και στην Καρδάμαινα (Γ.4.3.), **B, E, ΣΤ**.

⁶⁶⁶ Σε Κω, οικόπεδο Κουτσουράδη (Γ.4.1.), **I, II**, οικόπεδο Βασιλείου (Γ.4.2.1.), **I, II** και σε Καρδάμαινα (Γ.4.3.), **Δ**. Σε Ρόδο, στην Ιαλυσό, στα οικόπεδα Τσιτσιμοίρη (Γ.3.1.5.), **1** και Λα(γ)ού (Γ.3.1.6.), **1**.

⁶⁶⁷ Palmieri 2017.

το 1/3 περίπου (25,67%) νέοι ενήλικες, ένα μικρό ποσοστό (10%) έφηβοι και τέλος υπήρχαν ελάχιστοι (2.5%) ώριμοι (35-45 ετών). Ανθρωπολογική εξέταση έχει πραγματοποιηθεί μόνο σε όσες ταφές περιείχαν οι δύο αυτοί τάφοι και όχι στο σύνολο του νεκροταφείου, συνεπώς δεν είναι γνωστό το κατώτατο ηλικιακό όριο έναρξης χρήσης της καύσης για το σύνολο του πληθυσμού στο νεκροταφείο.

Στην Πλίθο, για τα 2/3 των ταφών δεν είναι γνωστές οι πληροφορίες που αφορούν την ηλικία ή το φύλο των ατόμων, είτε γιατί σε ένα ποσοστό δεν βρέθηκαν καθόλου οστά,⁶⁶⁸ είτε γιατί ένα άλλο ποσοστό δεν έχει μελετηθεί ανθρωπολογικά. Τόσο το έθιμο της καύσης, όσο και του ενταφιασμού φαίνεται πως εφαρμόζονται κυρίως σε ενήλικα άτομα.⁶⁶⁹ Οι εγχυτρισμοί στο νεκροταφείο αυτό ανήκουν κυρίως σε βρέφη (έως ενός έτους), που στην πλειονότητα βρέθηκαν μαζί με ενήλικες άνδρες,⁶⁷⁰ αλλά και σε κορίτσια ηλικίας 12-15 ετών,⁶⁷¹ καθώς και μια μεμονωμένη περίπτωση (τάφος 44) νεαρής γυναίκας (18-19 ετών).⁶⁷² Οι καύσεις της Πρωτογεωμετρικής περιόδου, για τις οποίες υπάρχουν κάποιες πληροφορίες πέραν της ανθρωπολογικής μελέτης, είναι καύσεις ατόμων ηλικίας 18-35 ετών (τάφοι **16**, **34**, **36**). Στην ίδια περίοδο χρονολογούνται δύο ενταφιασμοί ηλικιωμένων, ενός άνδρα 45-50 ετών (τάφος 35)⁶⁷³ και μιας γυναίκας (τάφος 39).⁶⁷⁴ Και οι δύο αυτοί τάφοι εντάσσονται σε ομάδα ενταφιασμών χωρίς κτερίσματα, οι οποίοι βρέθηκαν σε χαμηλότερο επίπεδο από τους υπόλοιπους τάφους του νεκροταφείου. Με βάση την ανθρωπολογική εξέταση δεν διαπιστώθηκε κάποια ιδιαίτερη πάθηση ή ασθένεια των δύο αυτών ατόμων, ούτε και κάποιος ιδιαίτερος τρόπος (τραύμα) θανάτου.⁶⁷⁵ Συνεπώς, είναι πιθανό, στην πρωτογεωμετρική κοινωνία της Πλίθου, η καύση να συνδέεται μόνο με νεαρούς και μέσους ενήλικες, ενώ οι ηλικιωμένοι να ενταφιάζονταν.

Ανάμεσα στις υπόλοιπες καύσεις, που δεν έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά, υπάρχουν κάποιες που συγκεντρώνουν τύπους κτερισμάτων που μπορούν να

⁶⁶⁸ Από τους 88 τάφους που εντοπίστηκαν στις ανασκαφές της Ζαφειροπούλου, μόνο στους 48 βρέθηκαν οστά και τα οποία μελετήθηκαν από τον Αγελαράκη (Agelarakis 2016). Το τμήμα του νεκροταφείου που αποκαλύφθηκε πρόσφατα από την Αρχαιολογική Υπηρεσία παραμένει αδημοσίευτο.

⁶⁶⁹ Agelarakis 2016, 19 και πίνακας 1. Υπάρχουν και εξαιρέσεις, καθώς αναφέρονται και ορισμένα ανήλικα άτομα (χωρίς περαιτέρω προσδιορισμό της ηλικίας) που είχαν ενταφιαστεί (Agelarakis 206, πίν. 1, αρ. 6, 18, 34).

⁶⁷⁰ Agelarakis 2016, 2, 5, 19.

⁶⁷¹ Agelarakis 2016, 2, 19· Reber 2017, 474.

⁶⁷² Ζαφειροπούλου 2011, 734· Agelarakis 2016, 54, αρ. 1· Reber 2017, 474.

⁶⁷³ Ζαφειροπούλου 2001, 292-293· Reber 2017, 475-479.

⁶⁷⁴ Agelarakis 2016, 54, αρ.6· Reber 2017, 479.

⁶⁷⁵ Agelarakis, 2016, 54, αρ. 6 και 56, αρ. 34α.

ερμηνευτούν ως δείκτες ταφών θηλυκών ανήλικων ατόμων (κορίτσια ή έφηβες) που πέθαναν πριν προλάβουν να παντρευτούν (B.2.2., περίβολος **11**, Υποσύνολο **I**: Τσικαλαριό, Νάξος, **εικ. 41** και Δ.2.1.2, πυρά **6**: Δυτική Νεκρόπολη, Σάμος, **εικ. 42**), καθώς και μια περίπτωση νεαρής, ίσως ανήλικης, γυναίκας που πέθανε στη γέννα (Γ.3.1.1, **43**: Μάρμαρο, Ιαλυσός).⁶⁷⁶

Η ηλικία των νεκρών στις υπό μελέτη καύσεις είναι γνωστή για ένα πολύ μικρό αριθμό ταφών. Παρόλα αυτά φαίνεται πως συνιστούσε κριτήριο επιλογής της καύσης έναντι του εγχυτρισμού ή/και του ενταφιασμού, όπου οι πρακτικές συνυπήρχαν. Η ύπαρξη των εγχυτρισμών στις περισσότερες από τις εξεταζόμενες περιοχές αποτελεί ένδειξη πως μια ηλικιακή ομάδα του πληθυσμού, αυτή των βρεφών, δεν καιγόταν. Εν τούτοις, παράγοντες όπως η δυσκολία διάκρισης των παιδικών καμένων οστών, αλλά και το γεγονός πως συχνά ο τρόπος κτέρισης εγχυτρισμών δε διαφοροποιείται από ταφές ενηλίκων⁶⁷⁷ καθιστούν ισχυρή την πιθανότητα να υπάρχουν βρεφικές ή ακόμη και παιδικές καύσεις ανάμεσα στις υπό μελέτη καύσεις. Σε αυτό συνηγορούν και οι περιπτώσεις καύσεων βρεφών και μικρών παιδιών από άλλες περιοχές του αιγαιακού χώρου.

Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία για το νεκροταφείο της Πλίσθου φαίνεται πως, τουλάχιστον για την Πρωτογεωμετρική περίοδο, η επιλογής της πρακτικής της καύσης συνδεόταν με νεαρούς ή μέσους ενήλικες και όχι με ηλικιωμένους. Στην Κω και ίσως και στη Ρόδο, η καύση συνδέεται με εφήβους και ενηλίκους, ενώ οι εγχυτρισμοί και οι ενταφιασμοί με βρέφη και παιδιά. Τέλος, υποθέσεις για την ηλικία του νεκρού με βάση τα κτερίσματα αφορούν κυρίως περιπτώσεις νεαρών ατόμων, θηλυκού γένους, που εικάζεται πως πέθαναν πριν την ολοκλήρωση κάποια μετάβασης, όπως η ενηλικίωση ή η εκπλήρωση της μητρότητας.

⁶⁷⁶ Αναλυτικά βλ., Κεφάλαιο 4, 2.7, 2.8, 2.9.

⁶⁷⁷ Βλ. π.χ. τον εγχυτρισμό 10.11 στο Μέσα Βουνό (Pfuhl 1903, 25) ή τον εγχυτρισμό 103 (338) στο οικόπεδο Τσαμπίκου στην Ιαλυσό (Jacopi 1929, 132-134· D'Acunto 2017, 462).

2.2. Φύλο

Όλες οι καύσεις που έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά ανήκαν σε άνδρες. Πρόκειται για τις καύσεις που περιείχαν τα δύο πολυάνδρια στην Πάρο, ένα μέρος των καύσεων στην Πλίθο, τις καύσεις στα οικόπεδα Κουτσουράδη και Βασιλείου στην πόλη της Κω και το Μαρμαρωτό (Γ.4.1. και Γ.4.2.1, **εικ. 39**), στην Καρδάμαινα (Γ.4.3.) και τέλος, δύο καύσεις στην Ιαλυσό (Γ.3.1.5, **1** και Γ.3.1.6., **1**).

Στην Πλίθο έχει μελετηθεί ανθρωπολογικά μόνο το 34,8% (48/138) των ανεσκαμμένων τάφων. Οι καύσεις στο μελετημένο δείγμα συνιστούν περίπου τις μισές ταφές, με τις υπόλοιπες να είναι ενταφιασμοί και εγχυτρισμοί.⁶⁷⁸ Το έθιμο της καύσης στο δείγμα που έχει μελετηθεί αφορά άνδρες, με εξαίρεση μιας διπλής καύσης, που ανήκε σε άνδρα και γυναίκα.⁶⁷⁹ Η πλειονότητα των ενταφιασμών στο νεκροταφείο αυτό ήταν γυναίκες, όμως υπήρχαν και ορισμένοι ενταφιασμοί ανδρών. Από τους έξι ανδρικούς ενταφιασμούς, ένας αφορούσε ηλικιωμένο άτομο (45-50 ετών, τάφος 35),⁶⁸⁰ ένας ήταν θαμμένος μαζί με βρέφος (τάφος 58),⁶⁸¹ και οι υπόλοιποι ήταν νέοι ή έφηβοι.

Η επιλογή της καύσης για τους άνδρες των δύο πολυανδρίων στην Παροικιά αποδίδεται στην ιδιότητα τους ως πολεμιστές.⁶⁸² Η σύνδεση αυτής της πρακτικής με τους πολεμιστές, που πέθαναν σε μάχη εκτός του τόπου διαμονής τους, παραπέμπει όχι μόνο στον Όμηρο (π.χ. *Ιλιάδα*, Η 334-335), αλλά και σε μεταγενέστερες φιλολογικές μαρτυρίες (Θουκυδίδης, 6.71.1-2· Πίνδαρος, *Ολυμπιονίκος* 6.15). Το έθιμο της καύσης σε αυτή την περίπτωση φαίνεται να έχει συμβολική αξία (ηρωοποίηση του νεκρού μέσα από τελετουργικό της πυράς), αλλά και πρακτική σημασία, που είναι η εύκολη μεταφορά του νεκρού (οστά/στάχτη αντί για όλο το σώμα), ιδίως όταν πρόκειται για μαζική μεταφορά, ώστε να αποδοθούν τιμές στους

⁶⁷⁸ Από τις 26 καύσεις που περιλαμβάνονται εδώ, οι 22 έχουν μελετηθεί ανθρωπολογικά. Ο αριθμός των καύσεων από το σύνολο που ανακαλύφθηκε στο διάστημα 1970-2002 είναι τουλάχιστον 57 (Reber 2017, 473). Σε αυτές πρέπει να προστεθούν και οι καύσεις από τις έρευνες των ετών 2009-2011, των οποίων όμως ο αριθμός δεν είναι γνωστός.

⁶⁷⁹ Ο Αγελαράκης αναφέρει και μια καύση γυναικός (Agelarakis 2016, 2, 5, 19), την οποία όμως δεν περιλαμβάνει στον κατάλογο που παραθέτει (Agelarakis 2016, πίνακας 1). Συνεπώς, λόγω παντελούς έλλειψης στοιχείων, δεν έχει συμπεριληφθεί στον κατάλογο της παρούσης μελέτης.

⁶⁸⁰ Agelarakis 2016, 56, αρ. 34α· Reber 2017, 474, εικ.1.

⁶⁸¹ Agelarakis 2016, 54, αρ. 4.

⁶⁸² Agelarakis 2017, 199· Agelarakis και Zafeiropoulou 2017.

νεκρούς στην πατρίδα τους.⁶⁸³ Για όλους αυτούς τους άνδρες όμως έχει επιλεγεί μια κοινή πρακτικής ταφής, καθώς και ένας κοινός χώρος, που συνιστούν τα δύο πολυάνδρια. Οι περιπτώσεις των ανδρικών καύσεων τέλος από την Κω και ιδίως τη Ρόδο, δεν μπορούν να αποτελέσουν τη βάση ισχυρισμού για σύνδεση της πρακτικής με άνδρες μόνο. Στην μεν Κω, είναι και οι μοναδικές, μέχρι στιγμής, καύσεις για τις οποίες είναι διαθέσιμες κάποιες πληροφορίες,⁶⁸⁴ ενώ στη Ρόδο είναι μεμονωμένες περιπτώσεις ανάμεσα στην πληθώρα των καύσεων που έχουν ανασκαφεί.

Η χρήση των κτερισμάτων για τον προσδιορισμό του φύλου στις ταφές είναι αρκετά επισφαλής.⁶⁸⁵ Πορίσματα ανθρωπολογικών μελετών αντικρούουν την ισχύ ακόμη και των δύο κατηγοριών αντικειμένων που θεωρούνται ως ισχυροί δείκτες ανδρικών και γυναικείων ταφών, που είναι τα όπλα και τα σφονδύλια αντιστοίχως.⁶⁸⁶ Στην Τορώνη, λόγου χάριν, υπάρχουν δύο ανδρικές ταφές με σφονδύλια.⁶⁸⁷ Μια γυναικεία καύση στην Ερέτρια περιείχε ένα σιδερένιο ξίφος.⁶⁸⁸ Εν τούτοις, και με τον κίνδυνο σφάλματος τουλάχιστον σε κάποιες περιπτώσεις, έχουν εντοπιστεί κάποιες καύσεις που λόγω της εύρεσης όπλων εικάζεται πως ανήκαν σε άνδρες (**πίν. 14**).

Αναφορικά με τις καύσεις και τα εργαλεία υφαντικής, είναι πιθανό αρκετές να ανήκαν σε γυναίκες (**πίν. 11**) αναλογιζόμενος βέβαια κανείς πως τα σφονδύλια σε ορισμένες περιπτώσεις μπορεί αν χρησίμευαν και ως διακοσμητικές ψήφοι (Κεφάλαιο 4, 2.1, 2.3). Είναι πιθανότερο αυτό να ισχύει για τις καύσεις στις οποίες συγκεντρώνονται και άλλα αντικείμενα που συνδέονται περισσότερο με τις γυναίκες, δηλαδή οι περόνες και τα κοσμήματα, και γενικώς αντικείμενα από πολύτιμα υλικά. Αυτές οι ταφές είναι οι ακόλουθες: **97/1** από τη Μινώα στην Αμοργό (B.6.1), **37 (344)** από το οικόπεδο Κουκιά (Γ.3.1.4.) και **3** και **10** από το οικόπεδο Λα(γ)ού (Γ.3.1.6, **εικ. 40**) και **1949** από τα Ανωάκια στην Ιαλυσό (Γ.3.1.8.) και τέλος, η πυρά **6** στη Δυτική

⁶⁸³ Εξαιρέσεις όμως αναφέρονται, όπως το σπαρτιατικό έθιμο της βαλσάμωσης των ηγεμόνων-πολεμιστών: ο Αγησίλαος μεταφέρθηκε από τη Χαλκιδική στη Σπάρτη διατηρημένος σε μέλι (Πλούταρχος, Αγησίλαος 40.3).

⁶⁸⁴ Για τις καύσεις που βρέθηκαν στο οικόπεδο Κουτούζη στο Μαρμαρωτό (Γ.4.2.2.) δίνεται μόνο ο τύπος του τάφου και η χρονολογική περίοδος.

⁶⁸⁵ Papadopoulos 2005, 381· D'Onofrio 2011, 657· Liston 2017, 513-514.

⁶⁸⁶ Για τα όπλα, Andronikos 1969, 154-156· Kurtz and Boardman 1971, 53· Whitley 2002· Blandin 2007, I, 121· D'Onofrio 2011· Steinmann 2012. Papadopoulos 2017, 678. Για τα σφονδύλια, Strömberg 1993, 76-77, 92· Sackett 1980a, 206· Βιζυηνού 2011, 266, 331.

⁶⁸⁷ Τάφοι 19 και 20 (Papadopoulos 2005, 382).

⁶⁸⁸ Οικόπεδο Μπουρατζιά, τάφος 3, Blandin 2007, 17-19. Σε κάποιους πολιτισμούς, όπως π.χ. στη Σκυθία (Gul'iaev 2002), τα όπλα στις γυναικείες ταφές θεωρούνται πως είχαν χρησιμοποιηθεί από εκείνες κι ερμηνεύονται έτσι με τον ίδιο τρόπο, όπως όταν απαντούν σε ανδρικές ταφές.

Νεκρόπολη στη Σάμο (Δ.2.1.2, **εικ. 42**). Τέλος, η πυρά **6** και το Υποσύνολο **I** στον περίβολο 11 στο Τσικαλαριό (B.2.2, **εικ. 41**) συγκεντρώνουν τύπους κτερισμάτων που θεωρούνται ενδείξεις ταφών θηλυκών ανήλικων ατόμων (κορίτσια ή έφηβες) που πέθαναν πριν προλάβουν να παντρευτούν. Τα αντικείμενα αυτά για την πυρά **6** συνιστούν κοσμήματα, εργαλεία υφαντικής,⁶⁸⁹ ειδώλια που σχετίζονται με τη γονιμότητα (Κεφάλαιο 4, 2.6) και για το Υποσύνολο **I**, σύμπλεγμα λατρευτών με κουροτρόφο θεότητα, ειδώλια πτηνών, πτηνόμορφος ασκός, σφονδύλια ή ψήφοι, κοσμήματα (ψήφος, πόρπες). Τέλος, η καύση **43** στο Μάρμαρο στην Ιαλυσό (Γ.3.1.1) ενδεχομένως να ανήκε σε ανήλικο ή ενήλικο θηλυκό άτομο που πέθανε στη γέννα, λόγω της πληθώρας των ευρημάτων (κεραμικής και μικροτεχνίας) σε συνδυασμό με την ύπαρξη δύο αντικειμένων που είχαν προφυλακτικό χαρακτήρα, του ειδωλίου Bes και του σφραγιδόλιθου που ενδεχομένως να είχε τη χρήση φυλακτού (Κεφάλαιο 4, 2.6.). Και στις τρεις αυτές περιπτώσεις ο τρόπος ταφής ενδεχομένως να συμβολίζει την ανολοκλήρωτη μετάβαση του κοριτσιού προς τον νέο ρόλο της συζύγου ή/και μητέρας.⁶⁹⁰

Με εξαίρεση την Πλίθο, όπου φαίνεται η καύση να επιλέγεται για τους άνδρες, στις υπόλοιπες περιοχές δεν διαφαίνεται κάτι ανάλογο. Περιπτώσεις άλλωστε, επιβεβαιωμένων ανθρωπολογικά, καύσεων γυναικών απαντούν σε άλλες περιοχές, όπως στην Αγορά,⁶⁹¹ το Λευκαντί,⁶⁹² την Ερέτρια,⁶⁹³ την Άλω,⁶⁹⁴ την Ελεύθερνα,⁶⁹⁵ ή την Κνωσό.⁶⁹⁶ Επιπλέον, σε ορισμένες περιπτώσεις όπου είτε η καύση αποτελεί την κυρίαρχη πρακτική ταφής (Σαντορίνη, Κίμωλος, Τσικαλαριό), είτε την επικρατέστερη (Ρόδος) το πιθανότερο είναι πως χρησιμοποιείται και για τα δύο φύλα.

⁶⁸⁹ Κοσμήματα: πόρπες, περόνες, ενώτια, ελάσματα χρυσού και πλακίδια. Εξαρτήματα ύφανσης: σφονδύλια, άτρακτος και ηλακάτη από ελεφαντοστό.

⁶⁹⁰ Langdon 2005, 182-190· 2007· 2008, 130-143· Papadopoulos 2010.

⁶⁹¹ Papadopoulos 2017, 610, 618, 622

⁶⁹² Musgrave 1980, 439.

⁶⁹³ Π.χ., «Ηρώων», Blandin 2007, 45 (τάφος 7), 48-49 (τάφος 10).

⁶⁹⁴ Lagia, Papathanasiou, Malakasioti και Tsiouka 2010, 213.

⁶⁹⁵ Π.χ. Agelarakis 2005, 194-195 (A186), 273-274 (A88), 198-199 (A237.1), 254-256 (A246).

⁶⁹⁶ Musgrave 1996, 680.

2.3. Κοινωνική θέση και ταυτότητα

Η κοινωνική θέση ενός ατόμου μπορεί να προσδιορίζεται με βιολογικούς όρους (άνδρας, γυναίκα), με όρους καταγωγής (ευγενείς), ή με όρους της δραστηριότητας του ατόμου αυτού μέσα στο κοινωνικό σύστημα (επάγγελμα).⁶⁹⁷ Συναφής είναι και η έννοια του κοινωνικού κύρους. Οι διάφορες κοινωνικές θέσεις δεν περιβάλλονται με το ίδιο κύρος, αλλά μέσω αξιολόγησης και ιεράρχησης χωρίζονται σε ανώτερες και κατώτερες. Το σύνολο των κοινωνικών κατηγοριοποιήσεων που χρησιμοποιεί ένας άνθρωπος για να προσδιορίσει τον εαυτό του ή τους άλλους είναι η κοινωνική του ταυτότητα (πχ άνδρας, γαιοκτήμονας, πολεμιστής, ο/η σύζυγος, ιερέας/ιέρεια).⁶⁹⁸

Η κοινωνική θέση, το κύρος και η ταυτότητα των ατόμων επηρεάζουν τα ταφικά έθιμα (επιλογή χώρου τάφου και σε σχέση με οικιστικές ή/και θρησκευτικές θέσεις, αρχιτεκτονική μορφή, πρακτική ταφής, κτερίσματα, τελετές). Η ανάπτυξη των θεωριών που έχουν διατυπωθεί για τη συσχέτιση των ταφικών πρακτικών και της κοινωνικής πραγματικότητας είναι εκτός των ζητούμενων της παρούσας μελέτης.⁶⁹⁹ Το ενδιαφέρον επικεντρώνεται στο πως η ταφή ενός ατόμου συνιστά ένα πεδίο συνεχούς δημιουργίας και επαναδιαπραγμάτευσης της κοινωνικής πραγματικότητας (θέσης, κύρους, ταυτότητας) που αφορά όχι μόνο το νεκρό, αλλά και τους ζωντανούς που συμμετέχουν στα έθιμα ταφής.⁷⁰⁰ Επιπλέον, η κοινωνική πραγματικότητα του ατόμου που θάβεται και εκείνου που αναλαμβάνει και διεκπεραιώνει την ταφή δεν ταυτίζεται πάντα ως προς όλα τα γνωρίσματα: ένα βρέφος που κηδεύεται ενδεχομένως να διαφοροποιείται ως προς την κοινωνική θέση, κύρος και ταυτότητα από τη μητέρα του που αναλαμβάνει να φέρει εις πέρας την ταφή του (ενότητα 2.1) Σε αυτή την περίπτωση δεν είναι πάντα διακριτό ποια πραγματικότητα αντανακλούν τα κατάλοιπα της ταφής ή αν τυχόν εμπεριέχουν στοιχεία και από τα δύο άτομα.

Στην προσπάθεια διερεύνησης των κοινωνικών γνωρισμάτων που σχετίζονται με τους νεκρούς, επιχειρήθηκε εδώ ο ορισμός της κοινωνικής θέσης και ταυτότητας με

⁶⁹⁷ Νόβα-Καλτσούνη 1994, με βιβλιογραφία.

⁶⁹⁸ Turner 1990· Hogg και Ridgeway 2003.

⁶⁹⁹ Ενδεικτικά, Binford 1971· Parker Pearson 1982· Barrett 1996· Tarlow 1999.

⁷⁰⁰ Μεταβαλλόμενη και επαναπροσδιοριζόμενη είναι και η αξία των κτερισμάτων που επιλέγονται ως ένας από τους δείκτες του κοινωνικού κύρους. Η αξία δεν ορίζεται μόνο από το υλικό και το κόστος κατασκευής, αλλά ενσωματώνει ταυτόχρονα κοινωνικές, πολιτισμικές, συμβολικές και οικονομικές πτυχές (ενδεικτικά, Voutsaki 2012).

βάση τις διαθέσιμες πληροφορίες. Τα δεδομένα είναι στην πλειονότητά τους αποσπασματικά και ανεπαρκή για να αντλούνται από αυτά πληροφορίες σχετικά με την κοινωνική ταυτότητα, το κοινωνικό κύρος και την οικονομική επιφάνεια του νεκρού, είτε αυτός προέρχεται από καύση, είτε από ενταφιασμό, καθιστώντας τη συγκριτική τους μελέτη καθόλα δύσκολη. Συνεπώς μπορούν να γίνουν απλώς κάποιες ερμηνευτικές υποθέσεις.

Στη Σαλαμίνα η καύση φαίνεται πως δεν αποτελεί κοινή πρακτική, καθώς στη συνοικία Τσάμη (Α.1.1.) υπήρχαν μόνο δύο καύσεις ανάμεσα σε συνολικά δεκαπέντε τάφους που βρέθηκαν στην περιοχή. Δεν αναφέρεται αναλυτικά το περιεχόμενο κάθε τάφου, αλλά μόνο ότι ήταν γενικώς κτερισμένοι με σημαντικό αριθμό αγγείων και μεταλλικά αντικείμενα (κοσμήματα, σφονδύλια, χάλκινη φιάλη). Η μία από τις δύο καύσεις (Θερμοπυλών-7) διαφοροποιείται από τις υπόλοιπες ταφές λόγω του ότι περιείχε όπλα, συμπεριλαμβανομένου και του «φονευμένου» ξίφους. Στην Αίγινα (Α.2.), ομοίως, η καύση απαντά ελάχιστα. Στους υπόγειους λαξευτούς θαλαμοειδείς τάφους, που εντοπίστηκαν στη νότια πλευρά της πόλης της Αίγινας, βρέθηκαν συνολικά μόνο τέσσερις καύσεις, αλλά δεν επισημαίνεται κάποια διαφοροποίηση μεταξύ αυτών και των υπολοίπων ταφών του νεκροταφείου.

Οι άνδρες που βρέθηκαν καμένοι στα πολυάνδρια **144** και **105** στην Παροικιά (Β.1) θεωρείται από τη Ζαφειροπούλου και τον Αγελαράκη πως πέθαναν σε μία ή περισσότερες μάχες, λόγω του ότι ένας αριθμός των νεκρών έφερε επιθανάτια τραύματα, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η ταφή τους έγινε μαζικά και την ίδια περίοδο.⁷⁰¹ Η απεικόνιση της οπλιτικής φάλαγγας σε μία από τις οστεοδόχους του τάφου **144**,⁷⁰² θεωρείται από ορισμένους μελετητές ως ένδειξη της οργάνωσης της κοινωνίας της Παροικιάς σε πόλη-κράτος στο τελευταίο τέταρτο του 8^{ου} αιώνα π.Χ.⁷⁰³ Η έννοια της συλλογικής ταυτότητας της κοινότητας υποδηλώνεται και με τη δημιουργία των δύο κοινών τάφων, που θα υλοποιήθηκε όχι από τις οικογένειες των θανόντων, αλλά από την ίδια την κοινότητα.⁷⁰⁴ Τα κατάλοιπα εναγιστικών πυρών πάνω στα πολυάνδρια, η χωροταξική οργάνωση των μεταγενέστερων ταφών (ενηλίκων και

⁷⁰¹ Για την παθολογία των οστών, καθώς και η θεωρία του θανάτου όλων των νεκρών του πολυανδρίου στη μάχη (ή μάχες), βλ., Κεφάλαιο 2 και ενότητες, Γ.1.2.2 και Γ.2.

⁷⁰² Αρ. Ευρ. Μουσείου Πάρου 3524 (725-700 π.Χ.), Μέρος Β', 11, σημ. 24.

⁷⁰³ Agelarakis – Zafeiropoulou 2005, 34· 2017, 61-62· Ζαφειροπούλου 2007, 115· 2008, 361· 2018, 72· Croissant 2008, 58· Langdon 2017, 107· Schilardi 2017α, 100-101.

⁷⁰⁴ Agelarakis και Zaphiropoulou 2017, 61.

παιδιών) γύρω από αυτά, καθώς και η σήμανση του χώρου γύρω στα τέλη του 7ου αιώνα με αρχές του 6ου αιώνα π.Χ, αποτελούν ενδείξεις συνειδητής προσπάθειας σύνδεσης των ζώντων με τους προγόνους τους, καθώς και απόδοσης τιμών.

Στη Χώρα της Νάξου, οι τάφοι στα Απλώματα (Μέρος Β', 64, σημ. 50) και την Πλίθο (B.2.1.1α) αποτελούν το κυρίως κοινοτικό νεκροταφείο. Στην Πλίθο, όπου οι καύσεις που έχουν μελετηθεί ανήκουν σε άνδρες, υπάρχουν και ορισμένοι ανδρικοί ενταφιασμοί. Αναφορικά με το είδος και την ποιότητα των κτερισμάτων, στην συντριπτική πλειονότητα των τάφων του νεκροταφείου, δεν μπορεί να διακριθεί αν υπήρχε τυχόν διαφοροποίηση ανά φύλο, ηλικία ή κοινωνική ομάδα, καθώς έχουν δημοσιευτεί μόνο τα ανθρωπολογικά δεδομένα. Εξαίρεση συνιστά μια ομάδα πρωτογεωμετρικών ενταφιασμών, που διαφοροποιούνται από τις σύγχρονες καύσεις, όχι μόνο ως προς την πρακτική αλλά και τον τρόπο ταφής. Φαίνεται να αποτελούν επιφανειακούς ενταφιασμούς, όπου δηλαδή ο νεκρός έχει τοποθετηθεί απλώς στο φυσικό έδαφος, χωρίς κτερίσματα και χωρίς ενδείξεις τέλεσης του τελετουργικού της κηδείας ή άλλων αναμνηστικών τελετών. Ο Reber θεωρεί πως η ομάδα αυτή των πρωτογεωμετρικών ενταφιασμών, χωρίς κτερίσματα, ανήκει σε κάποια κατηγορία κοινωνικά περιθωριοποιημένων ατόμων.⁷⁰⁵ Δεδομένης και της ηλικίας τους, ενδεχομένως να πρόκειται για την αντίληψη της τοπικής κοινωνίας σχετικά με τα άτομα προχωρημένης ηλικίας, έτσι όπως αυτή αποτυπώνεται στον θάνατό τους. Τέλος, στα Απλώματα απαντούν μόνο ενταφιασμοί και εγχυτρισμοί και έχει θεωρηθεί πως οι δύο χώροι ταφής διαφοροποιούνταν ως προς την οικονομική επιφάνεια των νεκρών, με το νεκροταφείο στην Πλίθο να θεωρείται το πλουσιότερο, κρίνοντας από την επένδυση της τοπικής κοινωνίας στον θάνατο των ατόμων που τάφηκαν εκεί.⁷⁰⁶ Με εξαίρεση τα ανθρωπολογικά δεδομένα από την Πλίθο, που δεν αφορούν το σύνολο των ταφών, και τα δύο νεκροταφεία παραμένουν αδημοσίευστα.

Στη Γρόττα και τη Μητρόπολη (B.2.1.1β), στα ερείπια της μυκηναϊκής πόλης, φαίνεται πως προς τιμήν των νεκρών τελούνταν πρακτικές τουλάχιστον για τους επόμενους τέσσερις αιώνες. Ο Λαμπρινουδάκης διακρίνει τρία στάδια λατρείας της Πρωτογεωμετρικής φάσης: κοινή ταφική λατρεία (σύγχρονη με τις ταφές), αφηρημένη

⁷⁰⁵ Reber 2017, 478-479. Για τους «κοινωνικά περιθωριοποιημένους», Papadopoulos 2000, ειδικότερα 97-192.

⁷⁰⁶ Ζαφειροπούλου 2011, 743.

προγονολατρεία (Πρώιμη και Μέση Γεωμετρική) και ηρωολατρεία (από την κατασκευή του τύμβου κ.ε.).⁷⁰⁷

Στην περίπτωση της Χώρας της Νάξου, όπως έχει επισημάνει ο Λαμπρινουδάκης,⁷⁰⁸ η λατρεία θα πρέπει να εστιαζόταν στους γενάρχες των αριστοκρατικών γενών της Νάξου. Τον 11^ο αιώνα οι γενάρχες αυτοί (ή οι πρώτοι απόγονοί τους) θέλοντας να ισχυροποιήσουν τη θέση τους στη ναξιακή κοινότητα επιλέγουν να ταφούν στον χώρο του εγκαταλελειμμένου μυκηναϊκού οικισμού. Στη συνέχεια εξακολουθούν να λατρεύονται από τις οικογένειες – γένη (περίβολοι), ενώ στα τέλη του 8^{ου} αιώνα ο χώρος όπου επικεντρώνεται η λατρεία λαμβάνει μνημειακή μορφή με την κάλυψή του από τύμβο, ενώ παράλληλα αναδεικνύεται η σύνδεσή του με το μυκηναϊκό τείχος (αναγωγή στο μυθικό παρελθόν). Η δημιουργία αυτού του μνημείου ενδεχομένως να αντανακλά μια κορύφωση στον κοινωνικό ανταγωνισμό των οικογενειών και μια βαθύτερη αλλαγή στην κοινωνική δομή και οργάνωση της Νάξου. Ως χώρος – μνημείο πια της πόλης παραμένει τόπος τέλεσης λατρείας τουλάχιστον μέχρι τον 6^ο αιώνα. Αν όσοι νεκροί στη Γρόττα και τη Μητρόπολη της Πρωτογεωμετρικής περιόδου ήταν γενάρχες, τότε η πρακτική της καύσης νοείται ως τιμητικός τρόπος ταφής.

Στην ενδοχώρα της Νάξου, στο Τσικαλαριό (B.2.2), η πρακτική της καύσης φαίνεται να είναι η μοναδική πρακτική και δεν τίθεται θέμα κοινωνικής διαφοροποίησης με την επιλογή του εθίμου αυτού. Στοιχεία όπως οι περίβολοι, που ίσως είναι κατάλοιπα τύμβων και ο ογκόλιθος εν είδη σήματος στην είσοδο (menhir) δείχνουν μια τάση προβολής στην περιοχή, που πιθανώς να είναι έκφραση διαφοροποίησης (γαιοκτήμονες) από τους κατοίκους της πόλης (αριστοκράτες). Οι θεωρίες περί εθνοτικής διαφοροποίησης των νεκρών του Τσικαλαριού (από την Καρία ή το Βόρειο Αιγαίο) αντικρούονται από την εντοπιότητα της πλειονότητας των αντικειμένων. Εν τούτοις, οι ομοιότητες στην αποκλειστική χρήση της καύσης, στο τελετουργικό της ταφής, καθώς και στην ίδια την ομαδοποίηση των τάφων με τύμβους,

⁷⁰⁷ Η συζήτηση του φαινομένου της προγονολατρείας – ηρωολατρείας βρίσκεται εκτός των στόχων της παρούσας εργασίας (ενδεικτικά και με βιβλιογραφία, Μαζαράκης Αινιάν 2000, 179-198). Η απόδοση τιμών σε προγόνους (κάποιες φορές και επώνυμων ηρώων από τα ομηρικά έπη), που παρατηρείται κυρίως στα τέλη του 8ου αιώνα, ερμηνεύεται σε γενικές γραμμές ως προσπάθεια των ζωντανών να ισχυροποιήσουν την κοινωνική τους θέση μέσω σύνδεσης με μυθικούς ή ιστορικούς προγόνους. Η ανάγκη αυτή οφείλεται πιθανώς στον αυξημένο ανταγωνισμό συμφερόντων μεταξύ των κοινωνικών αυτών ομάδων. Έτσι το φαινόμενο αυτό συνδέεται με τη γέννηση του σχηματισμού της πόλης, που προέκυψε από κοινωνικοπολιτικές συγκρούσεις και ανακατατάξεις, αλλά και με τη διάδοση των ομηρικών επών.

⁷⁰⁸ Lambrinoudakis 1988, 244· Λαμπρινουδάκης 2006, 66, 68.

που απαντώνται στο σχεδόν σύγχρονο νεκροταφείο της Κολοφώνας στη Βόρεια Μικρά Ασία,⁷⁰⁹ ίσως να μην είναι τυχαίες και απαιτείται η ολοκλήρωση της μελέτης και των δύο νεκροταφείων για τον προσδιορισμό της σχέσης των δύο περιοχών.

Στην Κίμωλο (B.3.1.) και τη Σαντορίνη (B.5.) απαντούν μόνο καύσεις, ενώ στο δεύτερο νησί απαντούν και εγχυτρισμοί. Μάλιστα στη Σαντορίνη η επιλογή της πρακτικής της καύσης δεν καθορίζεται από το κοινωνικό κύρος του νεκρού. Αυτό προκύπτει όχι μόνο επειδή η καύση αποτελεί τη μοναδική πρακτική ταφής με τα ως σήμερα δεδομένα, αλλά επίσης επειδή διακρίνεται κάποιο είδος κοινωνικής διαφοροποίησης που εκφράζεται με διαφορετικό τρόπο. Η διαφοροποίηση αυτή αφορά κυρίως τα δύο νεκροταφεία της πόλης της αρχαίας Θήρας, το Μέσα Βουνό (B.5.1.1) και τη Σελλάδα (B.5.1.2.). Η υπόθεση αυτή δε βασίζεται σε τυχόν διαφορετική κατανομή του πλούτου, καθώς πολύτιμα αντικείμενα απαντώνται και στα δύο νεκροταφεία.⁷¹⁰ Η ύπαρξη οικογενειακών τάφων και στα δύο νεκροταφεία υποδεικνύουν πως το γένος (kinship) κατείχε πρωτεύοντα ρόλο στην κοινωνικοπολιτική οργάνωση της κοινωνίας,⁷¹¹ στοιχείο που επισημαίνεται από φιλολογικές πηγές για τη θηραϊκή κοινωνία (Ηρόδοτος, 4.145-205· Πίνδαρος, *Πυθιόνικοι* 4 και 5· IGXII,3.762).⁷¹² Η διαφορά όμως στον αριθμό των οικογενειακών τάφων, που υπερτερούν σημαντικά στο Μέσα Βουνό ίσως να αποτελεί ένδειξη ύπαρξης δύο διαφορετικών κοινωνικών ομάδων στη θηραϊκή κοινωνία.⁷¹³

Στη Μινώα της Αμοργού (B.6.1.) οι ταφές καύσης συνίστανται σε μια μικρή ομάδα (περίπου δώδεκα τάφοι καύσης), που χρονολογούνται από την Υποπρωτογεωμετρική φάση έως την Ύστερη Γεωμετρική. Περίπου στις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. περιβάλλονται από έναν ταφικό περίβολο. Οι τάφοι αυτοί συμπεριλήφθησαν στον χώρο εντός του οχυρωματικού περιβόλου, αλλά υπάρχουν ενδείξεις ότι το νεκροταφείο στο οποίο ανήκαν συνεχιζόταν εκτός του τείχους,

⁷⁰⁹ Η Κολοφώνα είναι ιωνική αποικία στη Μικρά Ασία και θεωρείται ότι οι άποικοι προέρχονται από την Αττική. Συνάμα υπάρχει μυθική διήγηση, που συνδέει τη Νάξο με την Κολοφώνα (Coldstream 2003, 92, σημ. 46, 97). Για το νεκροταφείο αυτό, Maríaud 2011, 785-900. Τύμβοι με καύσεις έχουν βρεθεί και στη Σάμο και την Ικαρία.

⁷¹⁰ Στο Μέσα Βουνό απαντώνται περισσότερα και διαφορετικού τύπου (όπλα, χρυσά κοσμήματα), αλλά θα πρέπει κανείς να λάβει υπόψη του και τη σύληση των τάφων στη Σελλάδα από τις μεταγενέστερες ταφές. Στη Σελλάδα βρέθηκαν οι δύο χάλκινοι τριποδικοί υποστάτες, που είναι μάλιστα αντικείμενα κειμήλια και γνωστά από τον ομηρικό κόσμο ως προϊόντα ανταλλαγής – δώρα ανάμεσα σε άρχοντες (*Ιλιάδα*, I 122-123, 264· T 243-244), αλλά και ως έπαθλο στους επικήδειους αγώνες προς τιμήν του Πατρόκλου (*Ιλιάδα*, Ψ 259, 264, 267).

⁷¹¹ Donlan 1985· Cavanagh 1991, 99-107· Jones 1996.

⁷¹² Malkin 1993, 371.

⁷¹³ Damigos και Kaklamani (υπό εκτύπωση).

νοτιοανατολικά της πύλης και νοτιοδυτικά του Γυμνασίου.⁷¹⁴ Οι τάφοι που συμπεριλήφθηκαν στον τειχισμένο οικισμό, δίπλα στην πύλη του τείχους, πιθανώς με τη μορφή ενός τύμβου να ήταν ορατοί μέχρι όψιμους χρόνους. Ενδείξεις όμως λατρείας των νεκρών από τους απογόνους μετά την κατασκευή του ταφικού περιβόλου όπως στην περίπτωση της Νάξου δεν υπάρχουν,⁷¹⁵ χωρίς όμως να μπορεί να αποκλειστεί μια τέτοια υπόθεση.⁷¹⁶ Σε κάθε περίπτωση η προστασία του χώρου και η φήμη του ως επιφανέστατος τόπος μέχρι τους όψιμους χρόνους (IGXII 7: 235.23, 2^{ος}-1^{ος} αιώνας π.Χ) δείχνει τον σεβασμό των απογόνων.

Στην Ιαλυσό (Γ.3.1.), απαντούν κυρίως καύσεις και εγχυτρισμοί.⁷¹⁷ Η ευρεία χρήση της καύσης παρατηρείται τόσο για τις πρωιμότερες περιόδους (Πρωτογεωμετρική-Μέση Γεωμετρική), παρόλο που τα δεδομένα γι' αυτό το διάστημα είναι αποσπασματικά και περιορισμένα σε αριθμό (Κεφάλαιο 1, ενότητες 1, 2.1), αλλά και για την περίοδο από την Ύστερη Γεωμετρική έως και την Πρώιμη Αρχαϊκή, όταν δημιουργείται ένας πυκνός πυρήνας με τάφους (κτήματα Δρακίδη, Τσαμπίκου, Κουκιά, Λα(γ)ού) που θεωρείται ένδειξη της δημιουργίας ενός οικιστικού κέντρου.⁷¹⁸

Στην Ακρόπολη της Καμίρου (Γ.3.2.1), οι δύο καύσεις, **80** και **85 (5)**, που εντοπίστηκαν σε συστάδα τάφων, εικάζεται πως ανήκαν σε επιφανή άτομα τα οποία συνδέονταν μεταξύ τους με συγγενικούς δεσμούς.⁷¹⁹ Οι τάφοι χρονολογούνται στη Μέση Γεωμετρική II περίοδο, με εξαιρέσεις έναν πρωιμότερο εγχυτρισμό και την καύση **85 (5)**, που χρονολογείται περίπου το 700 π.Χ. Λίγο αργότερα (από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα π.Χ. και εξής) ο παρακείμενος χώρος χρησιμοποιείται για την εγκαθίδρυση της λατρείας της Αθηνάς. Η τυπολογία των δύο θαλαμοειδών τάφων, 82 (2) και 83 (3), σε συνδυασμό με την ύπαρξη της μυκηναϊκής κύλικας στον τάφο 82, που περιείχε όπλα, αποτελούν ενδείξεις πως πρόκειται για επαναχρησιμοποίηση μυκηναϊκών τάφων.⁷²⁰ Δεν βρέθηκαν οστά, ενδεχομένως όμως να περιείχαν ενταφιασμούς λόγω

⁷¹⁴ Έχει βρεθεί ένας Υποπρωτογεωμετρικός τάφος καύσης (Μαραγκού 1999, 218-219), καθώς και υπολείμματα άλλων ταφών καύσης (Μαραγκού 2004, 83).

⁷¹⁵ Η Μαραγκού συσχέτισε μια βάση κύλικας και ένα αρχαϊκό πινάκιο με λατρευτικές πράξεις μετά την κατασκευή του ταφικού περιβόλου (Μαραγκού 2004, 83). Ο αποθέτης τέφρας όμως που βρέθηκε είναι σύγχρονος με τις ταφές και όχι μεταγενέστερος. Τα κατάλοιπα μαρτυρούν έμπειρες θυσίες, αλλά δεν έχει διευκρινιστεί αν σχετίζονταν με θρησκευτικά ή ταφικά δρώμενα.

⁷¹⁶ Mazarakis Ainian 2007-2008, 379, 381.

⁷¹⁷ Οι λίγοι ενταφιασμοί που έχουν βρεθεί αποδίδονται σε ανήλικα άτομα (D'Acunto 2017a, 456).

⁷¹⁸ D'Agostino 2006, 63-64· D'Acunto 2017a, 454· 2019, 266.

⁷¹⁹ D'Agostino 2006, 65· D'Acunto 2017a, 458. Οι τάφοι αυτοί δεν είναι οι μόνοι που βρέθηκαν στην Ακρόπολη (Μέρος Β', 255, σημ. 352), όμως είναι οι μόνοι δημοσιευμένοι.

⁷²⁰ Coldstream 2003, 74· D'Agostino 2006, 60-61· D'Acunto 2017a, 451· Georgiadis 2019, 997.

του ότι αυτή η πρακτική συνηθιζόταν τόσο για τον θαλαμοειδή τάφο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού,⁷²¹ αλλά και για όσους επιβιώνουν στην Κάμιρο από την Ύστερη Γεωμετρική έως την Αρχαϊκή περίοδο.⁷²² Ανάμεσα στις δύο καύσεις και τους θαλαμοειδείς που ήταν οι μόνοι κτερισμένοι τάφοι, ο 82 (2) εμφανίζει μεγαλύτερο πλούτο αντικειμένων, ως προς την ποσότητα και το είδος,⁷²³ αλλά οι καύσεις δε διαφοροποιούνται εν συγκρίσει με τον τάφο 83 (3). Ο τάφος αυτός αποδίδεται σε παιδί, λόγω μικρότερου μεγέθους σε σχέση με τον τάφο του «πολεμιστή», όπως επίσης και οι άλλοι δύο τάφοι που βρέθηκαν ακτέριστοι (81, 84).⁷²⁴

Η συγκεκριμένη ομάδα με την εμφανή επίκληση του μυκηναϊκού παρελθόντος και την ένταξη των παιδικών ταφών στον χώρο ταφής φαίνεται πως επιδιώκει την επισήμανση δεσμών συνέχειας με το ένδοξο παρελθόν, αλλά και συνοχής του οίκου της.⁷²⁵ Στα πλαίσια αυτής της επισήμανσης της συνέχειας ενδεχομένως να εντάσσεται και το κριτήριο επιλογής της πρακτικής του ενταφιασμού (έναντι της καύσης που χρησιμοποιείται για τον τάφο **80**), στην περίπτωση του τάφου 82 (2). Κατά τη μεταγενέστερη αλλαγή χρήσης της περιοχής της ακρόπολης από ταφική σε λατρευτική φαίνεται πως ο χώρος των τάφων αυτών δε διαταράχτηκε. Ο D'Agostino θεωρεί ότι η δημιουργία του χώρου της νέας λατρείας συνδέθηκε συνειδητά με τον χώρο ταφής του οίκου του «πολεμιστή», ως ένα μέσο «εξορκισμού» της παλιάς δύναμης που πλέον δε συμβάδιζε με τη νέα εποχή.⁷²⁶

Στις τοποθεσίες Παπά τις Λούρες (Γ.3.2.2.) και Κεχράκι (Γ.3.2.3.), νοτιοανατολικά και βορειοανατολικά της ακρόπολης, οι καύσεις ανήκουν στο

⁷²¹ Georgiadis 2003, 60.

⁷²² Δεν αποκλείεται, ιδίως ο 82 (2) που ήταν μεγαλύτερος να περιείχε παραπάνω από έναν ενταφιασμό, Jacopi 1933, 10· Gates 1983, 25, 33· D'Acunto 2017a, 451-452.

⁷²³ Jacopi 1933, 193-201· D'Agostino 2006, 61-62· 2010-2011, 241-242, 244-245· Πατσιαδά 2015, 31, 33, εικ. 11· D'Acunto 2017a, 450-452, 466· Bossolino 2019, 27-29.

⁷²⁴ Jacopi 1933, 193, 202· D'Agostino 2010-2011, 242, 245. Στο σχέδιο από ημερολόγιο της ανασκαφής του 1932 που παραθέτει ο D'Agostino (2006, εικ. 4· 2010-2011, 247, εικ. 4) εικονίζεται ένα αγγείο, που ενδεχομένως να συνιστά έναν δεύτερο εγχυτρισμό (D'Acunto 2017a, 453, σημ. 102).

⁷²⁵ Η ταφή του πολεμιστή θυμίζει την υστερογεωμετρική καύση του πολεμιστή-γενάρχη στο νεκροταφείο της Δυτικής Πύλης στην Ερέτρια (Blandin 2007, 43-45). Την καύση σε χάλκινο λέβητα συνόδευαν, μεταξύ άλλων, όπλα και μια χάλκινη αιχμή που είχε μυκηναϊκή προέλευση που έχει αποδοθεί σε σκήπτρο που υποδήλωνε την ανώτερη θέση του αποθανόντα (Crielaard 2002, 247-248). Η περιοχή των τάφων ονομάστηκε «Ηρώων» λόγω της κατασκευής μνημειακού χαρακτήρα κτισμάτων, στις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ., τα οποία σκεπάστηκαν, πιθανόν, με χωμάτινο τύμβο και συνδέονταν με την απόδοση τιμών ήρωα, ακόμα και λατρείας, προς τους νεκρούς. Για τη σύνδεση του τάφου 82 (2) με την καύση 6, D'Agostino 2006, 66· 2010-2011, 245.

⁷²⁶ D'Agostino 2006, 66· 2010-2011, 245.

διάστημα από το τέλος του 8^{ου} έως και όλο τον 7^ο αιώνα π.Χ.,⁷²⁷ ενώ οι θέσεις αυτές χρησιμοποιούνται ως νεκροταφεία μέχρι το τέλος της Αρχαϊκής περιόδου. Την ίδια περίοδο με τις καύσεις απαντούν και λίγοι ενταφιασμοί, όμως δεν παρατηρείται διαφοροποίηση ως προς το είδος και την ποιότητα των αντικειμένων.⁷²⁸ Τέλος, στο νεκροταφείο στο Μακρύ Λαγγόνι (Γ.3.2.4.), με περίοδο χρήσης την Αρχαϊκή και Κλασική περίοδο, ο αριθμός των καύσεων είναι συνολικά πολύ μικρός.⁷²⁹ Η χρονολογική όμως απόδοση των ταφών δεν είναι πάντα δυνατή, καθώς υπάρχει εκτεταμένη διατάραξη από την επαναχρησιμοποίηση παλαιότερων ταφών. Ο Jacorì χρονολογεί όλες τις καύσεις στην Αρχαϊκή περίοδο και αποδίδει το μικρό αριθμό τους στη διατάραξη που προκαλείται από τους μεταγενέστερους ενταφιασμούς.⁷³⁰

Στη Βρουλιά (Γ.3.3.) και την Εξοχή (Γ.3.4.) η καύση είναι η κυρίαρχη πρακτική, ενώ και στα δύο νεκροταφεία απαντούν εγχυτρισμοί που αποδίδονται σε παιδιά.⁷³¹ Στη Βρουλιά, ο Kinch διέκρινε επτά ομάδες ανάμεσα στους τάφους, τις οποίες θεώρησε συστάδες που ανήκαν σε οικογένειες, με την καθεμία να περιλαμβάνει τάφους με ενήλικες και εγχυτρισμούς.⁷³² Οι δύο τάφοι με τους ενταφιασμούς που υπήρχαν στο χώρο του νεκροταφείου χρονολογούνται στην τελευταία περίοδο κατοίκησης του οικισμού, στο πρώτο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ.⁷³³ Ο ένας από αυτούς (τάφος 18) βρέθηκε κοντά στην πύλη του τείχους και περιείχε τέσσερα άτομα, που τα συνόδευαν αγγεία και μια αιχμή βέλους.⁷³⁴ Ο Kinch λόγω της θέσης του τάφου, και της εύρεσης του βέλους θεωρεί πως οι νεκροί ήταν πολεμιστές που πέθαναν υπερασπιζόμενοι τον οικισμό. Υποθέτει, πως λόγω της πρακτικής του ενταφιασμού, σε αντιδιαστολή με την καύση που ήταν η κυρίαρχη πρακτική, οι άνδρες δεν ήταν κάτοικοι της Βρουλιάς.⁷³⁵ Η αιχμή βέλους όμως δεν αποτελεί απόδειξη του λόγου θανάτου των τεσσάρων ατόμων

⁷²⁷ Μόνο μια καύση ανήκει στον 6^ο αιώνα στου Παπά τις Λούρες, Jacorì 1933, 101-102· Gates 1983, 9.

⁷²⁸ Για τους ενταφιασμούς στου Παπά τις Λούρες, Jacorì 1932-1933, 17-26· τ.1-5, 45-51· τ.11, 60-63· τ.15, 79-101· τ. 25-28 και Bossolino 2018, 22· τ. 25-26 και για το Κεχράκι, Jacorì 1931, 341-352· τ. 199 (1), 204 (7)· Jacorì 1932-1933, 104· τ. 30 (30)· Φιλήμονος-Τσοποτού 1980β, 546-547. Απαντούν οι ίδιοι τύποι αγγείων, συμπεριλαμβανομένων και μικρογραφικών, καθώς και μεταλλικά κτερίσματα (πόρπες, περόνες). Ο θαλαμοειδής τάφος 15 (20): Jacorì 1933, 60-63, 69, εικ. 73, περιείχε και 255 ψήφους από υαλόμαζα, από τους οποίους οι 6 είχαν τη μορφή σκαραβαίων. Οι σκαραβαίοι, όπως έχει επισημανθεί, έχουν προφυλακτικό χαρακτήρα και γι' αυτό το λόγο συνδέονται με τον κόσμο των γυναικών και των παιδιών (Κεφάλαιο 4, 2.6, 2.7).

⁷²⁹ Συνολικά για το νεκροταφείο, Jacorì 1931, 43-340.

⁷³⁰ Jacorì 1931, 10, 17. Η πλειοψηφία των καύσεων ανήκει στον 6^ο αιώνα π.Χ.

⁷³¹ Στη Βρουλιά η καύση 29 αποδόθηκε σε βρέφος (Kinch 1914, 49, 85).

⁷³² Kinch 1914, 36.

⁷³³ Για το ζήτημα της χρονολόγησης του οικισμού, βλ. Μέρος Β', 269-270).

⁷³⁴ Kinch 1914, 50-52, 90· Kaninia και Schierup 2017, 93.

⁷³⁵ Kinch 1914, 90.

του τάφου 18, ούτε επαρκεί για να αναγνωριστούν ως άνδρες όλοι οι νεκροί. Η επιλογή της πρακτικής του ενταφιασμού πιθανώς να σχετίζεται (και) με ένα άλλο ενδεχόμενο: την ξαφνική εγκατάλειψη του οικισμού, ένδειξη της οποίας αποτελεί η κεραμική, μεγάλης ποσότητας και καλής ποιότητας που βρέθηκε στον οικισμό.⁷³⁶ Λόγω της ύστερης χρονολόγησης των ενταφιασμών εικάζεται πως ο θάνατος των ατόμων συντελέστηκε κοντά στην εγκατάλειψη του οικισμού. Εάν αυτό ευσταθεί, η χρονοβόρα διαδικασία της καύσης δε θα ήταν κατάλληλη για μια εσπευσμένη ταφή.

Στη Σάμο, στο γεωμετρικό νεκροταφείο στα Τρία Δόντια, η καύση αποτελεί την κυρίαρχη πρακτική, αλλά απαντούν ακόμη εγχυτρισμοί και ενταφιασμοί, που οι περισσότεροι ανήκουν σε βρέφη.⁷³⁷ Το νεκροταφείο αυτό έχει συνδεθεί με τους πρώτους Ίωνες αποίκους της Σάμου.⁷³⁸ Ο χώρος των τύμβων της γεωμετρικής νεκρόπολης φαίνεται πως δε χρησιμοποιήθηκε έως τον 3^ο αιώνα π.Χ., όταν δημιουργήθηκαν αθλητικές εγκαταστάσεις, καθώς μοναδικές ενδείξεις χρήσης του χώρου αποτελούν αρχαϊκά όστρακα, που ενδεχομένως να αποτελούν κατάλοιπα προσφορών προς τιμήν των νεκρών.⁷³⁹

Η καύση στη Δυτική Νεκρόπολη (Δ.2.1.2.) απαντά σπάνια (σε αντίθεση με τα Τρία Δόντια: Δ.2.1.1.), αφού μόνο δύο καύσεις είναι γνωστές. Η πυρά **6** αποτελεί πιθανώς τον πρωιμότερο τάφο του εν λόγω νεκροταφείου. Βάσει του είδους των κτερισμάτων, εικάζεται πως η καύση ανήκε σε γυναίκα νεαρής ηλικίας που πέθανε προτού τεκνοποιήσει (Κεφάλαιο 4, 2.7, **εικ. 42**), ενώ λόγω της ποσότητας και της ποιότητας των αντικειμένων, συμπεριλαμβανομένης και της φρυγικής πόρπης που ενδεχομένως να αποτελούσε αντικείμενο ανταλλαγής μεταξύ αριστοκρατών (Κεφάλαιο 4, 2.8) θεωρείται πως πρόκειται για γυναίκα της αριστοκρατικής τάξης. Δεν αποκλείεται η τοποθέτηση της φρυγικής πόρπης στον τάφο να υποδηλώνει σύνδεση

⁷³⁶ Kinch 1914, 124-159· Kaninia και Schierup 2017, 93. Ως άλλη αιτία εγκατάλειψης έχει προταθεί η πειρατεία (Hoerfner 1999, 198). Η καταστροφή μέρους του οικισμού από κατολισθήσεις θεωρείται μια πιθανή αιτία εγκατάλειψης του οικισμού, καθώς ήδη κατά την περίοδο της ανασκαφής, ένα μέρος του τείχους και του οικισμού είχαν γκρεμιστεί στη θάλασσα (Kinch 1914, 6· Kaninia και Schierup 2017, 94). Κατά τη διάρκεια πρόσφατης έρευνας, αποκαλύφθηκαν στη νότια πλευρά του λόφου, στο σημείο των κατολισθήσεων, τρεις ενταφιασμοί, οι δύο πεσμένοι και ο τρίτος τοποθετημένος που χρονολογήθηκαν στην Αρχαϊκή περίοδο (με βάση την κεραμική), Kaninia και Schierup 2017, 92-93.

⁷³⁷ Η ανθρωπολογική μελέτη είναι αδημοσίευτη (Βιγλάκη 2012, 213).

⁷³⁸ Βιγλάκη-Σοφianού 2000, 984· 2004, 194, 196· Viglaki 2012, 213· 2013, 21· Niemeier 2019, 157. Ο Τσάκος συνδέει το νεκροταφείο αυτό με τους Γεωμόρους (2007, 192). Για τους Γεωμόρους, ενδεικτικά Shipley 1987, 37-39, 49-54.

⁷³⁹ Μοναδικές ενδείξεις χρήσης του χώρου πριν την Ελληνιστική περίοδο αποτελούν αρχαϊκά όστρακα, που ενδεχομένως να αποτελούν κατάλοιπα προσφορών προς τιμήν των νεκρών (Βιγλάκη-Σοφianού 2004, 195).

της νεκρής με τη λατρεία της Ήρας, κατ' αναλογία του συμβολισμού που ενέχουν στοιχεία της διακόσμησης των αντικειμένων αυτών και που συνδέονται με την Κυβέλη.⁷⁴⁰ Προς αυτή την κατεύθυνση συνηγορεί και το γεγονός πως το νεκροταφείο αυτό είναι στο δρόμο προς το Ηραίο.

Αν πράγματι πρόκειται για τον πρωιμότερο τάφο του νεκροταφείου, τότε η επιλογή της πρακτικής της καύσης για την συγκεκριμένη γυναίκα, που θα είχε σημαντική κοινωνική θέση, ενδεχομένως να μην είναι τυχαία. Στο νεκροταφείο αυτό παρατηρείται αλλαγή στα ταφικά έθιμα από το δεύτερο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα και εξής, κύρια γνωρίσματα της οποίας συνιστούν η παύση της πρακτικής της καύσης και η ευρεία χρήση των λίθινων ή πήλινων σαρκοφάγων, που επιστέφονται με επιτύμβιες στήλες.⁷⁴¹ Ο τρόπος ταφής της γυναίκας, πρωτογενής καύση σε λάκκο, είναι αντίστοιχη με τις καύσεις από το νεκροταφείο στα Τρία Δόντια.

Συνοψίζοντας, ο προσδιορισμός της κοινωνικής θέσης ή/και της κοινωνικής ταυτότητας του νεκρού κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου είναι συχνά δύσκολος, γεγονός στο οποίο συντελεί η αποσπασματικότητα των σχετικών αρχαιολογικών και ανασκαφικών δεδομένων, με εξαίρεση τα νησιά, όπως η Θήρα, η Κίμωλος και η Ρόδος. Ωστόσο, μέσα από την εξέταση των υπό μελέτη ταφών είναι δυνατό να διακριθούν κάποια χαρακτηριστικά, τα οποία υποδηλώνουν την επιθυμία για κοινωνική διαφοροποίηση, τόσο σε ατομικό όσο και σε συλλογικό επίπεδο. Το τελετουργικό της ταφής, η θέση της σε σχέση με τον παραπλήσιο οικισμό, η μορφή / διαμόρφωση του τάφου (λιτή ή μνημειακή κατασκευή, ύπαρξη περιβόλου ή τύμβου, κ.ά), το είδος των κτερισμάτων, οι αναφορές στη Μυκηναϊκή Εποχή και το ηρωικό παρελθόν, μέσω της επαναχρησιμοποίησης μυκηναϊκών τάφων ή τη δημιουργία ταφών πλησίον μυκηναϊκών καταλοίπων, ακόμα και οι απεικονίσεις σε οστεοδόχους, συνιστούν στοιχεία που καθορίζουν το κύρος, την κοινωνική καταξίωση ή αντίθετα την περιθωριοποίηση του νεκρού, ενώ παράλληλα αναδεικνύουν ζητήματα που σχετίζονται με την κατανομή του διαθέσιμου πλούτου και την κοινωνικοπολιτική οργάνωση της κοινωνίας κατά τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους. Τέλος, η επιλογή μιας συγκεκριμένης ταφικής πρακτικής ενδέχεται να συνδέεται με ευρύτερα γεγονότα όπως η εγκατάλειψη ή επανίδρυση ενός οικισμού, η έλευση αποίκων σε μία περιοχή, καθώς

⁷⁴⁰ Vassileva 2014. Για περαιτέρω ανάλυση, βλ. Κεφάλαιο 4, 2.8, 145, σημ. 542.

⁷⁴¹ Boehlau 1898· Tsakos 1996· 2001· 2012, 214-215· Mohr 2015, 224-233.

και η προγενέστερη και μεταγενέστερη χρήση και ενδεχόμενη αλλαγή χρήσης μιας θέσης, κάτι που χαρακτηρίζει το σύνολο του ελλαδικού χώρου κατά τον ύστερο 8ο αιώνα π.Χ.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα διατριβή πραγματεύεται την πρακτική της καύσης των νεκρών, σε μια ευρεία γεωγραφική νησιωτική ζώνη κατά την Πρωτογεωμετρική, Γεωμετρική και Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο, όπου εμφανίζει ποικιλομορφία, εξετάζοντας κυρίως τρία ζητήματα. Το πρώτο αφορά την πρώτη εμφάνιση της καύσης στα νησιά και την χρονολογική κατανομή του εθίμου. Το δεύτερο είναι η προσπάθεια ανασύστασης του τελετουργικού της καύσης, με βάση τα αρχαιολογικά κατάλοιπα, τα πορίσματα της πειραματικής αρχαιολογίας, αλλά και σε συνδυασμό με διαθέσιμες πληροφορίες από φιλολογικές μαρτυρίες και την εικονογραφία. Παράλληλα εξετάζεται πως το τελετουργικό διαφοροποιείται ανάμεσα στις δύο κύριες πρακτικές (πρωτογενής και δευτερογενής καύση), καθώς και αν υπάρχουν τοπικές διαφοροποιήσεις. Το τρίτο ζήτημα αφορά τη σύνδεση της πρακτικής με κοινωνικές, ιδεολογικές ή κοσμολογικές συμπεριφορές στην προσπάθεια ανίχνευσης της ταυτότητας των νεκρών.

Το έθιμο της καύσης μέσα στον χρόνο

Όσον αφορά τα χρονολογικά δεδομένα, το έθιμο της καύσης εμφανίζεται στην Πρωτογεωμετρική περίοδο με ελάχιστα παραδείγματα (Νάξος, Ρόδος). Σημειώνεται μια μικρή αύξηση κατά την Πρώιμη και Μέση Γεωμετρική και τέλος ένας μεγάλος όγκος των καύσεων από την Ύστερη Γεωμετρική και μέχρι το τέλος της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου. Προκύπτει ότι ο μικρός αριθμός των καύσεων κατά τις πρώτες περιόδους εξηγείται μάλλον από τις γενικώς περιορισμένες αριθμητικά ταφές (ενταφιασμοί ή εγχυτρισμοί) παρά από τη σπανιότητα του εθίμου. Για την περίπτωση της Ρόδου ειδικότερα, θεωρείται πως η έλλειψη των πρώιμων καύσεων και εν γένει των ταφικών δεδομένων, οφείλεται σε παράγοντες που αφορούν τη δυσκολία εντοπισμού των τάφων λόγω της ύπαρξης αλλούβιων αποθέσεων, καθώς και στη διαταραχή που έχει προκληθεί από τις λαθρανασκαφές. Σε γενικές γραμμές η χρονολογική κατανομή των καύσεων, όπως και των υπολοίπων ταφικών πρακτικών, αντικατοπτρίζει την εξέλιξη των οικιστικών εγκαταστάσεων (παύση, δημιουργία, διασπορά, επέκταση) καθόλη τη διάρκεια της εξεταζόμενης περιόδου. Σε ένα βαθμό όμως, τα στοιχεία αυτά προκύπτουν και από το γεγονός πως η αρχαιολογική έρευνα

(ανασκαφή, μελέτη και δημοσίευση) είναι σε μεγάλο ποσοστό άνιση στα υπό μελέτη νησιά.

Λαμβάνοντας υπόψιν τις συνθήκες αυτές, παρατηρείται πως οι καύσεις στην πλειονότητα των νησιών συνυπάρχουν χρονικά με τους ενταφιασμούς, εντός του ίδιου νεκροταφείου, είτε υπερέχοντας αριθμητικά (π.χ. Βρουλιά/Ρόδος), είτε όχι (π.χ. Σαλαμίνα, Κάμιρος⁷⁴²), ενώ σε ορισμένες θέσεις ή νησιά οι διαθέσιμες πληροφορίες δεν επαρκούν για συγκριτική μελέτη μεταξύ καύσεων και ενταφιασμών (Νότιο Νεκροταφείο/Νάξος, Νίσυρος, Αστυπάλαια, Χίος, Λέσβος). Μόνο στις περιπτώσεις της Αίγινας και της Σάμου φαίνεται πως το έθιμο της καύσης διαφοροποιείται χρονολογικά από αυτό του ενταφιασμού (στα χρονολογικά πλαίσια της παρούσης μελέτης) και πιο συγκεκριμένα είναι πρωιμότερο. Τέλος, στις περιπτώσεις της Σαντορίνης, της Κιμώλου, του Τσικαλαριού στη Νάξο και ορισμένων θέσεων στη Ρόδο (Ιαλυσός,⁷⁴³ Εξοχή) η καύση συνυπάρχει μόνο με εγχυτρισμούς.

ἄσπρα κόκαλα: διεξαγωγή της καύσης και διαχείριση του νεκρού σώματος

Η κατασκευή της νεκρικής πυράς και η διατήρηση της φωτιάς σε υψηλά επίπεδα θερμοκρασιών και θερμικής ενέργειας για μεγάλο χρονικό διάστημα ήταν μια πολύπλοκη και χρονοβόρα διαδικασία που απαιτούσε υψηλή τεχνογνωσία για την επιτυχημένη εκτέλεσή της. Οι παράγοντες που επηρέαζαν την επιτυχημένη διεξαγωγή της καύσης ήταν ποικίλοι και αλληλένδετοι: κατάλληλη και επαρκής καύσιμη ύλη, σωστή θερμοκρασία, εξασφάλιση οξυγόνωσης και διάρκεια. Οι συνιστώσες που επηρέαζαν τη διάρκεια της καύσης και κατ' επέκτασιν και την επιτυχημένη εκτέλεσή της ήταν η ποιότητα της καύσιμης ύλης, ο τρόπος τοποθέτησης του σώματος στην πυρά, οι καιρικές συνθήκες, όπως βροχή ή άνεμος και τέλος η ανθρώπινη παρέμβαση κατά τη διαδικασία της καύσης.

Για την προμήθεια της ξυλείας ορισμένα νησιά είχαν δασικές εκτάσεις, όπως η Νάξος και η Ρόδος, άλλα όμως, όπως η Σαντορίνη, φαίνεται πως εισήγαγαν ξύλο (ενδεχομένως από την Κρήτη) για την πραγματοποίηση της καύσης του νεκρού. Πέραν της κατάλληλης καύσιμης ύλης, απαιτούνταν και άλλου τύπου προϊόντα, όπως είναι το λάδι, το μέλι και τα αρωματικά έλαια. Εκτός των σχετικών αναφορών στον Όμηρο, η

⁷⁴² Μακρύ Λαγγόνι και Πατέλες.

⁷⁴³ Οικόπεδα Τσαμπίκου, Κουκιά, Λα(γ)ού και Δάφνη.

χρήση τους συμπεραίνεται λόγω του εντοπισμού στους τάφους των αγγείων, που ενδέχεται να τα περιείχαν, μολονότι δεν έχουν μελετηθεί τα οργανικά κατάλοιπα στο εσωτερικό των αγγείων αυτών.

Αναφορικά με τη ρίψη των κτερισμάτων στην πυρά του νεκρού υπάρχει διάκριση ανάμεσα στα αγγεία και τα αντικείμενα μικροτεχνίας. Τα αγγεία αναλόγως της χρήσης του περιεχομένου τους στα διάφορα στάδια του τελετουργικού μπορεί να τοποθετούνταν στην πυρά είτε πριν την έναρξη, κατά τη διάρκεια, στο σβήσιμο ή ακόμη και στον τάφο. Τα αντικείμενα μικροτεχνίας αντιθέτως συνήθως τοποθετούνταν προς το τέλος της διαδικασίας της πυράς ή κατά την ταφή. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις που βρίσκονταν στην πυρά σε αρχικά στάδια της διαδικασίας.⁷⁴⁴ Η παρουσία οστών ζώων και όστρεων υποδηλώνει την προσφορά τροφής στο νεκρό. Σε κάποιες περιπτώσεις τα οστά ζώων ενδέχεται να είναι τα κατάλοιπα τελετουργικού («νεκρικού») γεύματος, ιδίως στις καύσεις όπου βρέθηκε σύνολο αγγείων κατάλληλο για την προετοιμασία και κατανάλωση τροφής.⁷⁴⁵ Τέλος, η καύση **34** στην Πλίθο συνιστά, ενδεχομένως, περίπτωση τελετουργικού φόνου του ζώου για τον εξευμενισμό του νεκρού και κατ' επέκταση και των χθόνιων θεοτήτων.

Αξιοσημείωτη είναι η παρατήρηση σχετικά με το μικρό σκελετικό όγκο στις περιπτώσεις που έχουν πραγματοποιηθεί ανθρωπολογικές μελέτες, προερχόμενες μάλιστα και από τις τρεις πρακτικές καύσης (Παροικιά, Πλίθος, Κως). Καταλήγουμε ότι η συρρίκνωση των οστών και γενικότερα η μικρή ποσότητα εν μέρει οφείλεται σε ανθρώπινη παρέμβαση πριν την τελική ταφή τους, όταν ακόμα τα οστά λόγω της καύσης είναι ιδιαιτέρως εύθριπτα (π.χ. «βίαιο» σβήσιμο της φωτιάς με νερό ή χώμα), και ενίοτε σε ταφονομικούς παράγοντες. Για την τοποθέτηση όμως των οστών στην οστεοδόχο (είτε στην πρωτογενή με οστεοδόχο, είτε στη δευτερογενή) δεν γινόταν επιμελής περισυλλογή των καταλοίπων από την πυρά και οι λόγοι μπορεί να είναι πρακτικοί (Πλίθος) ή/και συμβολικοί (Παροικιά). Κατά τη διαδικασία της καύσης η φωτιά καθιστά το νεκρό σώμα από «παρόν» σε «απόν», μια απουσία που στη συνέχεια καθίσταται «ορατή» μέσω της τοποθέτησης των καταλοίπων του νεκρού (οστά, στάχτη) στον τάφο του.⁷⁴⁶ Στην περίπτωση μιας καύσης στην Πάρο, η ανάγκη για την ανασύσταση του σώματος του νεκρού στον τάφο του επισημαίνεται από την ενδελεχή

⁷⁴⁴ Όπως π.χ. η χάλκινη φιάλη της καύσης **6** στο οικ. Λα(γ)ού στην Ιαλυσό (Γ.3.1.6).

⁷⁴⁵ Στην πρωτογενή καύση **I** στο οικόπεδο Κουτσουράδη στην Κω (Δ.4.1), στην πρωτογενή με οστεοδόχο **24** στην Πλίθο (Β.2.1.1α) και στη δευτερογενή καύση **89.7** στο Μέσα Βουνό (Β.5.1.1).

⁷⁴⁶ Sørensen και Bille 2008, 260.

τοποθέτηση των οστών του στο εσωτερικό του αμφορέα κατά ανατομική αναλογία. Πρόκειται ενδεχομένως για την ψυχολογική ανάγκη των συγγενών να αποκαταστήσουν τον εκλειπόντα δημιουργώντας εκ νέου τη σωματική μορφή του.

Χώρος καύσης και χώρος ταφής

Συγκρίνοντας τα τρία είδη της καύσης, την πρωτογενή, την πρωτογενή με οστεοδόχο και τη δευτερογενή, παρατηρήθηκαν ομοιότητες, αλλά κυρίως διαφορές ανάμεσα στην πρωτογενή και τη δευτερογενή. Ανάμεσα στις δύο πρακτικές της πρωτογενούς καύσης, πέραν της ύπαρξης της οστεοδόχου στη μία κατηγορία, δεν φάνηκε να υπάρχει κάποια διαφοροποίηση ως προς άλλες παραμέτρους. Αντιθέτως, οι δύο κύριες πρακτικές, η πρωτογενής και η δευτερογενής διαχωρίζονται ως προς τη γεωγραφική εξάπλωση, τον τύπο τάφου, τον αριθμό των νεκρών ανά τάφο (Κεφάλαιο 2) και τέλος το πλήθος των κτερισμάτων (Κεφάλαιο 4). Η πρωτογενής καύση είναι συγχή κυρίως στα Δωδεκάνησα, ενώ στα λίγα από τα υπόλοιπα νησιά, συνυπάρχει με την πρωτογενή καύση με οστεοδόχο. Αντιθέτως, η δευτερογενής καύση απαντά στα νησιά όπου δεν συνηθίζεται η πρωτογενής καύση, δηλαδή στα νησιά του Αργοσαρωνικού, το Ανατολικό Αιγαίο, και τις Κυκλάδες. Δεν παρατηρείται ταυτόχρονα γεωγραφική και χρονική συνύπαρξη της πρωτογενούς και δευτερογενούς καύσης, με εξαίρεση το νεκροταφείο των τύμβων στο Τσικαλαριό στη Νάξο, δεν παρατηρείται. Δεν αποκλείεται όμως η εικόνα αυτή να οφείλεται στην αποσπασματικότητα της έρευνας, αλλά και της δημοσίευσης των πληροφοριών, καθώς τα νεκροταφεία, των οποίων το υλικό έχει δημοσιευτεί πλήρως είναι αυτά της Σαντορίνης και τη Ρόδου.

Οι διαφορές που εντοπίζονται ως προς τον τύπο του τάφου, και κατ' επέκταση και τον αριθμό των νεκρών, καθώς και ως προς την ποσότητα των κτερισμάτων οφείλονται κυρίως στις διαφορετικές δυνατότητες της κάθε πρακτικής. Ως προς τον τύπο του τάφου, με εξαίρεση τον απλό λάκκο που είναι κοινός για τις δύο πρακτικές σε ανάλογα ποσοστά (Κεφάλαιο 2, Α.1.1, Γ.1.1), ο λάκκος με τις γωνιακές κοιλότητες απαντά στα Δωδεκάνησα με τις πρωτογενείς καύσεις, ενώ ο κιβωτιόσχημος, καθώς και ο θαλαμοειδής στις υπόλοιπες περιοχές με τις δευτερογενείς καύσεις. Αναφορικά με τον αριθμό των νεκρών, πολλαπλές ταφές έχουν βρεθεί μόνο σε δευτερογενείς καύσεις

(Σαντορίνη, Κίμωλος, Παροικιά), με μοναδική εξαίρεση τις ιδιάζουσες πρωτογενείς καύσεις στη Βρουλιά.⁷⁴⁷

Με εξαίρεση τα ανθρώπινα οστά, φαίνεται πως δεν γινόταν συνήθως περισυλλογή άλλων αντικειμένων από την πυρά του νεκρού για να τοποθετηθούν στο χώρο ταφής. Το γεγονός πως τα υλικά κατάλοιπα των πρωτογενών καύσεων αποτελούν μέρος περισσότερων δραστηριοτήτων, καθώς ο χώρος πυράς ταυτίζεται με το χώρο ταφής του νεκρού, συνιστά το λόγο που η ποσότητα των κτερισμάτων (αγγεία και είδη μικροτεχνίας) είναι μεγαλύτερη στις καύσεις αυτές (Κεφάλαιο 4, 1.11, 2.9), αν και οι δευτερογενείς καύσεις υπερτερούν αριθμητικά έναντι των υπολοίπων. Τα υλικά κατάλοιπα των δευτερογενών καύσεων σχετίζονται κυρίως με όσα ακολούθησαν την καύση της σορού και αυτό εξηγεί γιατί κατά κανόνα δεν είναι καμένα. Αυτό φαίνεται είναι ο λόγος που σπανίζουν στις δευτερογενείς καύσεις, αγγεία που περιείχαν αρωματικά έλαια για τη μείωση δυσσομίας, έλαια για την ενδυνάμωση της φωτιάς, καθώς και υγρά για την κατάσβεση της πυράς. Ωστόσο και στις δύο πρακτικές, ως προς τον τύπο των αγγείων, δεν συνηθίζεται κάποια κατηγορία να τοποθετείται σε συγκεκριμένη χρονική στιγμή της διαδικασίας, καθώς σχεδόν όλοι οι τύποι απαντούν τόσο σε πλήρως καμένη και θραυσματική κατάσταση, όσο και σε μερικώς καμένη ή ακόμη και ακέραιη δίχως πυράκτωση.⁷⁴⁸ Το γεγονός αυτό αποδίδεται στην πολλαπλή χρήση που μπορεί να είχαν κάποια από τα αγγεία, είτε στο γεγονός ότι οι προσφορές προς τον νεκρό, που θα τελούνταν με τα αγγεία πόσης, σερβιρίσματος, αλλά και τροφής θα πραγματοποιούνταν σε διάφορες χρονικές στιγμές πριν, κατά τη διάρκεια, ενδεχομένως, αλλά και μετά το τέλος της καύσης. Τα είδη μικροτεχνίας⁷⁴⁹ συνήθως τα τοποθετούσαν κατά την ταφή του νεκρού και όχι εξαρχής στην πυρά.

⁷⁴⁷ Είναι προς διερεύνηση τα ενδεχόμενα ταυτόχρονης καύσης των νεκρών στο εσωτερικό του λάκκου του τάφου ή ετερόχρονης καύσης στο εσωτερικό και εξωτερικό του λάκκου (Κεφάλαιο 2, Α.1).

⁷⁴⁸ Εξαίρεση αποτελούν οι αμφορείς, των οποίων το περιεχόμενο θα χρησιμοποιούνταν για την κατάσβεση της πυράς (υγρό, χώμα) και δεν ρίχνονταν στην πυρά του νεκρού, αλλά κατά τη χρονική στιγμή της κατάσβεσής της.

⁷⁴⁹ Αυτά συνιστούν κυρίως κοσμήματα, πόρπες, περόνες και εξαρτήματα ύφανσης. Όπλα, εργαλεία, αγγεία από μέταλλο ή φαγεντιανή και ειδώλια απαντούν σε πολύ λίγες περιπτώσεις, ενώ υπάρχουν και μεμονωμένες περιπτώσεις αντικειμένων (Κεφάλαιο 4, 2.7).

Φυλετική καταγωγή και έθιμο της καύσης

Η γεωγραφική κατανομή που εμφανίζει το είδος της καύσης είναι ενδιαφέρουσα αν ιδωθεί με την παράμετρο του διαχωρισμού των ιωνικών και δωρικών νησιών. Στα δωρικά νησιά (Μήλος, Κίμωλος, Σαντορίνη, Αστυπάλαια, Νίσυρος, Κως, Ρόδος) η καύση κυριαρχεί, ενώ στην Πελοπόννησο, από όπου κατά την παράδοση προέρχονται οι Δωριείς των νησιών αυτών (Σπάρτη, Άργος) η καύση είναι εξαιρετικά σπάνια (Ιστορία της Έρευνας). Επιπλέον, στα δωρικά νησιά, εμφανίζεται ποικιλομορφία στα γνωρίσματα της καύσης, καθώς απαντούν και τα τρία είδη, ενώ παρατηρούνται και επιπλέον διαφοροποιήσεις ή ομοιότητες ανάμεσα στα νησιά αυτά. Η Κως και η Ρόδος εμφανίζουν μια ομοιογένεια ως προς τα ταφικά έθιμα, καθώς στα δύο αυτά νησιά ο τύπος του λάκκου με τις τέσσερις γωνιακές κοιλότητες για τις πρωτογενείς καύσεις δεν απαντά αλλού, όχι μόνο στις υπό μελέτη περιοχές, αλλά και σε άλλες περιοχές με τις οποίες τα δύο νησιά είχαν πολιτισμικές επαφές (π.χ. παράλια Μικράς Ασίας, Ανατολία, Φοινίκη). Στη Ρόδο, ενώ απαντά σε όλες τις θέσεις η πρωτογενής καύση με κοινό τύπο τάφου, παρατηρείται στην Κάμυρο εντονότερη σύνδεση με το μυκηναϊκό παρελθόν (θαλαμοειδής τάφος, αριθμητική υπεροχή ενταφιασμών). Τέλος, στην Κίμωλο και τη Θήρα, όπου προτιμώνται οι δευτερογενείς ταφές, ο τύπος του τάφου και ο αριθμός των νεκρών διαφοροποιούνται (Κίμωλος: λάκκοι, αριθμητική υπεροχή ατομικών καύσεων, Σαντορίνη: αριθμητική υπεροχή θαλαμοειδών και πολλαπλών καύσεων). Στα δύο νεκροταφεία της αρχαίας πόλης της Σαντορίνης μέσω των πολλαπλών ταφών εκφράζεται η συνοχή του οίκου, αλλά παράλληλα η οργάνωση του ενός νεκροταφείου αποκλειστικά σε θαλαμοειδείς τάφους, με ανάλογη κατανομή του πλούτου, αποτελεί ένδειξη ύπαρξης διαφορετικών κοινωνικών ομάδων, με επιθυμία σαφούς διαφοροποίησης, εντός της ίδιας πόλης.

Στην περίπτωση της Νάξου, που σύμφωνα με την παράδοση αποικίσθηκε από Ίωνες της Αττικής, εφαρμόζεται το έθιμο της καύσης από την Πρωτογεωμετρική περίοδο, όπως και στην Αθήνα, όμως δεν παρατηρείται πλήρης ομοιότητα στα ταφικά έθιμα των δύο περιοχών.⁷⁵⁰ Ο ενταφιασμός συνυπάρχει με την καύση στο νεκροταφείο

⁷⁵⁰ Ο τάφος με όρυγμα και οπή (trench and hole) που είναι ο συνήθης τύπος καύσης στην Αθήνα για την περίοδο από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική έως τη Μέση Γεωμετρική μοιάζει με την πρωτογενή καύση με οστεοδόχο που απαντά στην Πλίθο (Κεφάλαιο 2.Β1). Ο συνήθης τύπος τάφου όμως στη Χώρα της Νάξου, όπου απαντούν καύσεις από την Πρωτογεωμετρική περίοδο και εξής, είναι η δευτερογενής καύση. Ο Desborough (1972, 270-271) είχε επισημάνει από νωρίς πως τα χαρακτηριστικά των αθηναϊκών καύσεων, μπορεί να εντοπίζονται και αλλού, όχι όμως στο σύνολό τους, ενώ σε άλλες περιοχές παρατηρούνται γνωρίσματα των καύσεων διαφορετικά από αυτά της Αθήνας.

της Πλίθου, ενώ στο σύγχρονο νεκροταφείο των Απλωμάτων αποτελεί την κυρίαρχη πρακτική για τους ενήλικες. Ενδεχομένως στην Πλίθο το κριτήριο της επιλογής ανάμεσα στις δύο πρακτικές (του ενταφιασμού και της καύσης) να ήταν η ηλικία, με τον ενταφιασμό να επιλέγεται για άτομα προχωρημένης ηλικίας, όμως απαιτείται η οριστική δημοσίευση του νεκροταφείου για την επιβεβαίωση αυτής της υπόθεσης. Στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο, επιλέγεται στη Μητρόπολη η καύση, ενδεχομένως για την ταφή ενός ατόμου (1984/1), του γενάρχη των νέων αποικιστών, προς τιμήν του οποίου τελούνταν πρακτικές για τους επόμενους τέσσερις αιώνες. Αντιθέτως, στην ενδοχώρα του νησιού, στο Τσικαλαριό, τα ταφικά γνωρίσματα (τύμβοι, πρωτογενείς καύσεις) βρίσκουν παράλληλα στη Σάμο (Τρία Δόντια) και την Κολοφώνα. Στην Αμοργό και την Πάρο, η επιλογή της πρακτικής συνδέεται και στις δύο περιπτώσεις με τιμητικές ταφές (πρώτοι αποικιστές, πολεμιστές-υπερασπιστές νεοιδρυθείσας πόλης), όμως πρέπει να λαμβάνεται υπόψιν πως οι δημοσιευμένες καύσεις, αποτελούν ένα μέρος μόνο των αντίστοιχων νεκροταφείων, ενώ φαίνεται πως υπήρχαν και άλλες καύσεις εκτός αυτών. Στην περίπτωση της Πάρου, η επιλογή της πρακτικής συνδέεται και με πρακτικούς λόγους (μεταφορά), καθώς ο θάνατος και η καύση ορισμένων νεκρών ενδέχεται να πραγματοποιήθηκε εκτός του νησιού. Η τοποθέτηση των νεκρών όμως σε κοινούς τάφους στο νεκροταφείο της πόλης αποτελεί παράλληλα ένδειξη ύπαρξης κάποιας συλλογικής ταυτότητας που τους ένωνε.

Καύση της ύλης, μετάβαση σε έναν άλλο κόσμο

Οι πληροφορίες που προέρχονται από τις γραπτές πηγές αναφορικά με τις δοξασίες και πεποιθήσεις που σχετίζονται με τις πρακτικές του ενταφιασμού και ειδικότερα της καύσης (Κεφάλαιο 5.1.1) είναι ελάχιστες. Με βάση τις διαθέσιμες πληροφορίες από τις πηγές και τα αρχαιολογικά κατάλοιπα δεν φαίνεται να διαφέρουν οι δύο πρακτικές ως προς τις μεταθανάτιες αντιλήψεις. Με βάση το περιεχόμενο των πηγών, που αφορά μεταθανάτιες δοξασίες, καθώς και των ομοιοτήτων ανάμεσα στο τελετουργικό της καύσης του νεκρού και της θυσίας του ζώου στο θεό (Κεφάλαιο 5.1.2), εντάσσεται η καύση σε ένα ευρύτερο θρησκευτικό πλαίσιο.

Μια ειδοποιός διαφορά όμως εντοπίζεται στη μεταχείριση του σώματος κατά τη μετάβασή του από τη μία κατάσταση στην άλλη. Κατά την καύση συντελείται η

καταστροφή (ολική ή μερική) του σώματος του νεκρού, από την οποία προκύπτουν κατάλοιπα αυτού (στάχτη ή/και καμένα οστά), μια διαδικασία που είναι ορατή για τους παρευρισκόμενους και η οποία συντελείται με γρήγορο ρυθμό. Η φωτιά αποτελεί το μέσο αυτής της μετατροπής από τη μία κατάσταση στην άλλη.⁷⁵¹ Αντιθέτως, η διαδικασία της μετατροπής και αλλοίωσης του σώματος του νεκρού πραγματοποιείται με φυσικό τρόπο μετά την ταφή του ατόμου και χωρίς να είναι ορατή. Η διαφοροποίηση ως προς τη μετατροπή του σώματος του νεκρού οδηγεί και σε διαφοροποίηση ως προς την κατασκευή της συλλογικής μνήμης,⁷⁵² καθώς η ταφή συνιστά μια πράξη κατασκευής κοινωνικής ταυτότητας και μνήμης.

Ανασύσταση της ταυτότητας του νεκρού μέσα από τις στάχτες

Με βάση το είδος και την ποιότητα των κτερισμάτων, δεν παρατηρήθηκε διαφοροποίηση σχετικά με την επιλογή της πρακτικής της καύσης αναλογικά ως προς το φύλο ή την κοινωνική θέση του νεκρού. Εν τούτοις, οι παράμετροι αυτές είναι αφενός προσδιορίσιμες σε ελάχιστες περιπτώσεις, με βάση ανθρωπολογικές μελέτες και αφετέρου η αποσπασματικότητα των μελετών δεν καθιστά δυνατή την σύγκριση ανάμεσα σε καύσεις και ενταφιασμούς, με μοναδική εξαίρεση τη Ρόδο. Παρόλα αυτά, η ηλικία φαίνεται πως συνιστούσε κριτήριο επιλογής της καύσης έναντι του εγχυτρισμού ή/και του ενταφιασμού, όπου οι πρακτικές συνυπήρχαν. Η παρουσία των εγχυτρισμών στις περισσότερες από τις εξεταζόμενες περιοχές αποτελεί ένδειξη ότι η καύση δεν σχετίζεται με μια ηλικιακή ομάδα του πληθυσμού, τα βρέφη. Σε κάθε περίπτωση απαιτούνται οστεολογικές μελέτες για για την ίδια την επιβεβαίωση του ισχυρισμού του αποκλεισμού των βρεφών από την πρακτική, καθώς και γενικώς για τον προσδιορισμό του ανώτατου ηλικιακού ορίου εφαρμογής της καύσης. Με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία για το νεκροταφείο της Πλίου φαίνεται πως, τουλάχιστον για την Πρωτογεωμετρική περίοδο, η επιλογής της πρακτικής συνδεόταν με νεαρούς ή μέσους ενήλικες και όχι με ηλικιωμένους. Στην Κω και ίσως και στη Ρόδο (Ιαλυσός, Κάμιρος), η καύση συνδέεται με εφήβους και ενήλικους, ενώ οι εγχυτρισμοί και οι ενταφιασμοί με βρέφη και παιδιά.

⁷⁵¹ Oestigaard 1999, 359.

⁷⁵² Williams 2004, 271.

Οι περιπτώσεις συνύπαρξης της πρακτικής της καύσης και του ενταφιασμού για τους ενήλικες, που παρατηρείται και στην πλειονότητα των περιπτώσεων από τον ελλαδικό χώρο, αλλά ταυτόχρονα η ποικιλομορφία που εμφανίζει το έθιμο αυτό δείχνουν ότι η επιλογή της καύσης ήταν ζήτημα άλλοτε προσωπικής (ή οικογενειακής) και άλλοτε κοινωνικής επιλογής. Στην περίπτωση της Ιαλυσού και της Καμίρου στη Ρόδο, καθώς δεν διακρίνεται διαφοροποίηση ως προς τον πλούτο των καύσεων και των ενταφιασμών φαίνεται πως η επιλογή της πρακτικής ήταν οικογενειακή υπόθεση, ενώ για κάποιες περιπτώσεις το κριτήριο επιλογής ανάμεσα στις δύο πρακτικές εικάζεται πως ήταν η διαφορετική ηλικία. Στην περίπτωση της Μητρόπολης στη Νάξο (ενδεχομένως και στη Γρόττα) η επιλογή της πρακτικής της καύσης αποτελεί κοινωνική επιλογή λόγω εν μέρει του γοήτρου που προσέδιδε το εν λόγω έθιμο, αλλά ταυτόχρονα και ως πράξη διαφοροποίησης από το μυκηναϊκό παρελθόν. Στη Δυτική Νεκρόπολη της Σάμου, η επιλογή της καύσης για την πρωιμότερη ταφή του νεκροταφείου, που φαίνεται πως ανήκε σε νεαρή γυναίκα (ίσως ιέρεια) αριστοκρατικής τάξης, που πέθανε πριν τεκνοποιήσει, θα έγινε για ανάλογους λόγους γοήτρου, αλλά και σύνδεσης με το παρελθόν, καθώς το έθιμο της καύσης ήταν η κυρίαρχη πρακτική στο προγενέστερο νεκροταφείο στα Τρία Δόντια. Ακόμη σε περιπτώσεις όπως η Θήρα και πιθανώς και η Κίμωλος, η πρακτική της καύσης ήταν κοινωνική, καθολική επιλογή και όχι προσωπική. Η επιλογή της πρακτικής θα είχε, σε άλλες περιπτώσεις, και πρακτικό κίνητρο, όπως είναι η εύκολη, μαζική μεταφορά των πολεμιστών από το πεδίο της μάχης στην πατρίδα τους (Παροικιά), αλλά ίσως και στη Σαντορίνη, λόγω της επικλινούς τοποθεσίας και των δύο νεκροταφείων (περιορισμένος χώρος).

Η καύση όμως διαφοροποιείται από την πρακτική του ενταφιασμού και ως προς μια άλλη παράμετρο, αυτή της τεχνολογίας. Απαιτεί αρκετή επιδεξιότητα και είναι πολύ πιθανό να μην διεκπεραιωνόταν αποκλειστικά ή πάντοτε από την οικογένεια του νεκρού. Ενδεχομένως να υπήρχαν και κάποια εξειδικευμένα άτομα για τον σκοπό αυτό. Ο πληθυσμός των υπό μελέτη νησιών ήταν εξοικειωμένος με την πυροτεχνολογία μέσω διαφόρων πρακτικών, όπως είναι η χρήση των κεραμικών κλιβάνων. Σε μερικές περιπτώσεις όμως, οι θερμοκρασίες που αναπτύχθηκαν στην πυρά του νεκρού φαίνεται πως ξεπερνούν τους βαθμούς που απαιτούνταν για την όπτηση των αγγείων. Σε ορισμένα νησιά (Σάμος, Νάξος, Ικαρία, Ρόδος, πιθανώς και Μήλος, Πάρος) η συνήθεια της καύσης των νεκρών συμπίπτει γεωγραφικά με την επεξεργασία των μετάλλων ή με την εκμετάλλευση μεταλλοφόρων κοιτασμάτων (Κεφάλαιο 4, 2.9). Συνεπώς, δεν

αποκλείεται το πρόσωπο που ήταν υπεύθυνο για την καύση να ήταν ο ίδιος ο μεταλλουργός.

Η διαδικασία κατά την οποία η φωτιά μετέτρεπε το μέταλλο από το ακατέργαστο πέτρωμα στο μορφοποιημένο αντικείμενο θα αποτελούσε ένα εντυπωσιακό θέαμα, που ενδεχομένως να προσέλκυε την προσοχή των μελών της κοινωνίας.⁷⁵³ Με τον ίδιο ίσως επιδρούσε στη μετατροπή του σώματος του νεκρού στα κατάλοιπα των καμένων οστών και της στάχτης. Η γεωγραφική σύνδεση της καύσης των νεκρών και της μεταλλοτεχνίας χρίζει περαιτέρω έρευνας, κυρίως λόγω της έλλειψης των ειδικών μελετών για την μεταλλοτεχνία στην υπό μελέτη γεωγραφική περιοχή. Εικάζεται εν τούτοις πως στις περιοχές όπου απαντά η καύση ενδεχομένως να συνυπάρχουν πρακτικές με ανάλογο απαιτούμενο βαθμό τεχνογνωσίας, αλλά και συγκρίσιμου κοινωνικού αντίκτυπου λόγω του καθηλωτικού θεάματος που συνιστά η καύση. Σε καμία περίπτωση όμως δε θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι η μεταλλοτεχνία σε έναν τόπο συνδέεται απαραίτητα με το έθιμο της καύσης των νεκρών, καθώς η επιλογή της εκάστοτε ταφικής πρακτικής καθορίζεται από πολλούς παράγοντες.

Μέσα από την διεξοδική μελέτη του εθίμου προέκυψε ότι η συνδεσιμότητα που χαρακτηρίζει τις νησιωτικές περιοχές, τόσο μεταξύ τους, όσο και με γειτονικές ηπειρωτικές περιοχές δεν οδηγεί συνήθως σε κοινά ταφικά έθιμα, ακόμη και στις περιοχές όπου η καύση συνιστά συνήθη πρακτική. Ακόμα και στις περιπτώσεις των καύσεων της Υστεροελλαδικής και Πρωτογεωμετρικής περιόδου δεν εντοπίζονται κάποια γνωρίσματα που να συνηγορούν υπέρ της υιοθέτησης του εθίμου από κάποια περιοχή εκτός του νησιωτικού χώρου, αν και τα δεδομένα είναι ελάχιστα για τη διεξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων. Αντιθέτως αναδύθηκαν ιδιαιτερότητες στα επιμέρους γνωρίσματα της πρακτικής σε κάθε νησί, κάτι που προσδίδει ίσως την διαφορετική πολιτισμική ταυτότητα των νησιωτικών κοινοτήτων. Η συνύπαρξη της καύσης και του ενταφιασμού σε κάποιες περιπτώσεις, αλλά και η αποκλειστική χρήση του εθίμου της καύσης σε κάποιες άλλες, καθώς και η ποικιλομορφία στην εφαρμογή της πρακτικής αυτής, που παρατηρείται στα νησιά του κεντρικού Αιγαίου, τα εντάσσει στο ίδιο πλαίσιο με τις υπόλοιπες περιοχές του ελλαδικού κόσμου.

⁷⁵³ Doonan και Mazarakis 2007, 372· Moutafi 2013, 460-461.

Η έρευνα για το έθιμο της καύσης είναι προσανατολισμένη από αρκετούς μελετητές στην αναζήτηση του λόγου ή των λόγων επιλογής της πρακτικής αυτής έναντι του ενταφιασμού, καθώς και στην αναζήτηση της προέλευσης του εθίμου από μια πολιτισμικά διαφορετική ομάδα. Σε ένα βαθμό αυτή η τάση οφείλεται στο γεγονός πως το έθιμο, ενώ ήταν σύνηθες κατά την αρχαιότητα, καταργήθηκε από τον χριστιανισμό για διάστημα πολλών αιώνων λόγω της αντίληψης περί νεκρανάστασης της χριστιανικής θρησκείας.⁷⁵⁴ Οι σημερινοί μελετητές δεν θα πρέπει να αντιμετωπίζουν την καύση ως ξενόφερτο έθιμο και να επικεντρώνονται στην αναζήτηση της προέλευσής του. Αντιθέτως, θα πρέπει να προσπαθούν να διακρίνουν τις ιδιαιτερότητες της πρακτικής αυτής, σε συνδυασμό με βιοαρχαιολογικές και ανθρωπολογικές μελέτες προς καλύτερη κατανόηση της συμπεριφοράς της κοινωνίας απέναντι στους νεκρούς, να εντοπίσουν την ποικιλομορφία του εθίμου και την ανάγκη μελέτης του όχι ως κάτι διακριτό από τον ενταφιασμό από άποψη κοινωνικού κύρους, αλλά ως μια πρακτική ενταγμένη στο πολιτισμικό πλαίσιο του αιγαιακού χώρου, η επιλογή της οποίας εξαρτάται από συμβολικούς, ιδεολογικούς ή κοινωνικούς λόγους.

⁷⁵⁴ Σποραδική επανεμφάνιση του εθίμου ξεκινάει από τον 15^ο αιώνα μ.Χ. ως προτεινόμενη λύση σε υγειονομικά (έναντι πανδημιών) και χωροταξικά ζητήματα (αύξηση πληθυσμού σε αστικά κέντρα), Sørensen και Bille 2008, 260-261· Larsson 2009, 280-281· Larsson και Stutz 2014, 47. Από τον 19^ο αιώνα μ.Χ. και εξής, η αποτέφρωση χρησιμοποιείται σε ολοένα μεγαλύτερη κλίμακα, υποστηριζόμενη από την επιστημονική κοινότητα για λόγους υγιεινής ή/και οικονομίας. Στον ελλαδικό χώρο η πρακτική της καύσης εμφανίζεται αρκετά νωρίς, από τη Νεολιθική περίοδο, παύει λόγω χριστιανισμού, ενώ πολύ πρόσφατα (2019, Ριτσώνα Εύβοιας) επετράπη ξανά.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Αγγελετάκη, Α., 2020. Τα ταφικά έθιμα της αρχαϊκής Σελλάδας και Ανάλυση και ερμηνεία, στο Φ. Ζαφειροπούλου και Α. Αγγελετάκη (επιμ.), *Ο Νίκος Ζαφειρόπουλος στη Σελλάδα Θήρας. Η ανασκαφή των νεκροταφείων στην περίοδο 1961-1982*, Σαντορίνη, 87-116.
- Ανδρεαδάκη-Βλαζάκη, Μ., 2004. Η Κυδωνία της Δυτικής Κρήτης στα πρώιμα χρόνια του Σιδήρου, στο *Αιγαίο*, 21-34.
- Ανδρόνικος, Μ., 1961-1962. Ελληνικά επιτάφια μνημεία, *ΑΔ* 17, Μελέτες, 152-210.
- Αρχοντίδου, Α., 1989. Χίος. Περιοχή Φραγκομαχαλά. Οδός Γ. Βοριά (οικόπεδο Κουρτέση), *ΑΔ* 44, Β'2, 397-398.
- Αρχοντίδου-Αργύρη, Α., 1989. Χρονικά Κ' Εφορείας Αρχαιοτήτων έτους 1986–1987, *Λεσβιακά* 12, 72-75.
- Αρχοντίδου, Α., 1994. Το ελληνιστικό νεκροταφείο της Χίου. Η κεραμική, στο *Ελληνιστική Κεραμική από το Αιγαίο*, Μυτιλήνη, 166-179.
- Ασουχίδου, Σ., 2001. Καύσεις της εποχής του Χαλκού στη Μακεδονία, στο *Καύσεις*, 31-46.
- Αχειλαρά, Λ., 1986. Μήθυμα, *ΑΔ* 41, Β'2, 202-203.
- Αχειλαρά, Λ., 1987. Πόλη της Χίου. Οδός Γ. Βοριά (οικόπεδο Μ. Κουρτέση), *ΑΔ* 42, Β'2, 475.
- Βαξεβανόπουλος, Μ., 2017. Καταγραφή και μελέτη της αρχαίας μεταλλευτικής δραστηριότητας στο όρος Παγγαίο, Α. Μακεδονία (Διδ. Διατριβή), Θεσσαλονίκη.
- Βιγλάκη-Σοφianού, Μ., 1982. Ανθεμωτές επιστέψεις στηλών από τη Σάμο, *ΑΔ* 37, Α', 119-126.
- Βιγλάκη-Σοφianού, Μ., 2000. Γεωμετρική νεκρόπολη αρχαίας Σάμου, *ΑΔ* 55, Β'2, 983-984.
- Βιγλάκη-Σοφianού, Μ., 2004. Γεωμετρική Νεκρόπολη Αρχαίας Σάμου, στο *Αιγαίο*, 189-196.
- Βιγλάκη-Σοφianού, Μ. 2012. Μεταθανάτια ζωή. Τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης, στο Μ. Βιγλάκη-Σοφianού – Κ. Τσάκος (επιμ.). *Σάμος: τα αρχαιολογικά μουσεία*, Αθήνα, 209-213.
- Βιζυηνού, Ο., 2011. Ταφικά έθιμα στην Αττική και την Εύβοια, 1200-700 π.Χ.: τα κτερίσματα ως τεκμήριο διάκρισης του φύλου και της ηλικίας των νεκρών (Διδ. Διατριβή), Αθήνα.
- Βλαχόπουλος, Α., 2012. *Η Υστεροελλαδική ΙΙΙΓ περίοδος στη Νάξο: Τα ταφικά σύνολα και οι συσχετισμοί τους με το Αιγαίο. Τόμος ΙΙ. Η Νάξος και ο Μυκηναϊκός Κόσμος της*

Μετανακτορικής περιόδου, Αρχαιογνωσία 10, Αθήνα.

Βλάχου, Α., 2019. Τα Ιερά της Πελοποννήσου κατά τον 8ο και 7ο αι. π.Χ. Λατρευτικές πρακτικές και κοινωνική οργάνωση (Διδ. Διατριβή), Βόλος.

Γαβαλάς, Γ., 2011. Από την ταφική πυρά Λ1 (700-680 π.Χ.): πήλινο υφαντικό βάρος, στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης, Γ. Τασσούλας και Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού (επιμ.), *ΑΓΟΝΗ ΓΡΑΜΜΗ. Ένα αρχαιολογικό ταξίδι στο Καστελλόριζο, στη Σύμη, στη Χάλκη, στη Τήλο και την Νίσυρο*, Αθήνα, 365.

Γαβαλά, Γ. Γ., 2014. Σφονδύλια και υφαντικά βάρη από την Άμοργό: συμβολή στην μελέτη της αρχαίας κλωστικής και ύφαντικής στις Κυκλάδες (Διδ. Διατριβή), Ιωάννινα.

Γαλλής, Ι.Κ., 1982. *Καύσεις Νεκρών από τη Νεολιθική Εποχή στη Θεσσαλία*, Αθήνα.

Γούναρης, Π.Α., 1999. Έρευνες οικιστικής των Πρωτογεωμετρικών – Γεωμετρικών Κυκλάδων και τα ζητούμενα της Κυκλαδικής πρωτοϊστορίας, στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Φως Κυκλαδικών: τιμητικός τόμος στη μνήμη του Νίκου Ζαφειρόπουλου*, Αθήνα, 96-113.

Γρηγοριάδου, Α., 1991. Ύπαιθρος Ρόδου, Ιαλυσία. Κρεμαστή. Λεωφόρος Ελευθερίας (οικόπεδο Κ. Λαγού), *ΑΔ* 46, Β'2, 481.

Γρηγοριάδου, Α., 1993. Ύπαιθρος Ρόδου, Ιαλυσία. Κρεμαστή. Λεωφόρος Ελευθερίας (οικόπεδο Κ. Λαγού) (Σχέδ. 8), *ΑΔ* 48, Β'2, 533-536.

Γρηγοριάδου, Α., 1999. Ίχνη ελληνιστικής εργαστηριακής εγκατάστασης στην περιοχή της αρχαίας Ιαλυσού, στο Ε. Κυπραίου (επιμ.), *Ρόδος 2.400 χρόνια: η πόλη της Ρόδου από την ίδρυσή της μέχρι την κατάληψη από τους τούρκους (1523). Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος, 24-29 Οκτωβρίου 1993. Πρακτικά*, Ρόδος, 263-270.

Γρηγοριάδου, Α., Γιαννικουρή, Α. και Μαρκέτου, Τ. 2001. Καύσεις νεκρών από την Ιαλυσό, στο *Καύσεις*, 373-403.

Δεκουλάκου, Ι., 1991. Σαλαμίνα. Περιοχή Τσάμη, *ΑΔ* 46, Β'1, 71.

Δεκουλάκου, Ι., 2003. Ανασκαφικές Έρευνες στη Σαλαμίνα, στο Ε. Κονσολάκη Γιαννοπούλου (επιμ.), *Αργοσαρωνικός. Πρακτικά 1ου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού, Πόρος, 26-29 Ιουνίου 1998*, τόμος Β, Αθήνα, 29-44.

Δεσπίνη, Αικ., 1996. *Αρχαία χρυσά κοσμήματα*, Αθήνα.

Δετοράτου, Σ., 2003-2009. Πρωτοκορινθιακή και κορινθιακή κεραμική εισηγμένη στην Πάρο, *ΑΔ* 58-64, Α', 31-100.

Δημητράκου, Β. Δ., 1964. Νέον Λεξικόν Ορθογραφικών και Ερμηνευτικών όλης της Ελληνικής Γλώσσης, Αθήναι.

Δήμου, Β., 2010. Η εκμετάλλευση της χλωρίδας στην αρχαία Ελλάδα, στο Ευαγ. Ι. Μανωλάς (επιμ.), *Το Φυσικό Περιβάλλον στην Αρχαία Ελλάδα*, 57-64.

Ευσταθίου, Μ., 1998. Θήρα. Αρχαία Θήρα. Κτήριο Σελλάδας. *ΑΔ* 53, Β' 2 , 805-808.

Ευσταθίου, Μ., 2001. Το νεκροταφείο της αρχαίας Οίας στη Θήρα. Ταφές καύσης, στο *Καύσεις*, 301-320.

Ευσταθίου, Μ., 2005. Θήρα, στο Α.Γ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Νησιά του*

- Αιγαίου*, Αθήνα, 312-325.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. 1961-1962, Νάξος, *ΑΔ* 17, 271-272.
- Ζαφειρόπουλος, Ν. 1961. Θήρα. Σελλάδα, *Έργον*, 202-211.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1960. Πάρος, *ΑΔ* 16, 245-246.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1963. Πάρος, *ΑΔ* 18, Β'2, 273-274.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1965. Ανασκαφή Θήρας, *ΠΑΕ*, 183-186.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1966. Ανασκαφή Θήρας, *ΠΑΕ*, 135-138.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1968. Ανασκαφή Θήρας, *ΠΑΕ*, 128-132.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1969. Ανασκαφή Θήρας, *ΠΑΕ*, 193-196.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1970. Ανασκαφή Θήρας, *ΠΑΕ*, 205-207.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1971. Ανασκαφή Θήρας, *ΠΑΕ*, 226-230.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1973α. Ανασκαφή Θήρας, *ΠΑΕ*, 121-126.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1973β. Θήρα, Σελλάδα, *Έργον*, 97-100.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1974α. Ανασκαφή Θήρας, *ΠΑΕ*, 194-200.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1974β. Ανασκαφή Θήρας, *Έργον*, 93-99.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1975. Ανασκαφή Σελλάδας Θήρα, *ΠΑΕ* Α, 230-234.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1976. Ανασκαφή Σελλάδας Θήρα, *ΠΑΕ* Β, 330-333.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1977. Ανασκαφή Σελλάδας Θήρα, *ΠΑΕ* Β, 400-402.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1978. Ανασκαφή Σελλάδας Θήρα, *ΠΑΕ*, 229-231.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1981. Ανασκαφή Σελλάδας Θήρα, *ΠΑΕ* Α, 329-330.
- Ζαφειρόπουλος, Ν., 1982. Ανασκαφή Σελλάδας Θήρα, *ΠΑΕ*, 267-271.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1970. Κίμωλος, *ΑΔ* 25, 423-426.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1973. Περί του αρχαίου νεκροταφείου εις τον όρμον Λίμνης της Κιμώλου, *Κιμωλιακά Γ'*, 81-98.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1977α. Νάξος, *ΑΔ* 32, Β'2, 309-310.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1977β. Κίμωλος, *ΑΔ* 32, Β'2, 309.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1979. Νάξος» *ΑΔ* 34, Β'2, 366.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1983. Πάρος. Παροικιά, *ΑΔ* 38, Β' 2, 347-348.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1984. Πάρος, *ΑΔ* 39, Β'2, 295.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1986. Νάξος, *ΑΔ* 41, Β'1, 214.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1987. Νάξος, *ΑΔ* 42, Β'2, 493-494.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1991. Πάρος, Παροικιά, *ΑΔ* 46, Β'2, 375-376.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 1994. Κίμωλος, *ΑΔ* 49, Β'2, 676-677.

- Ζαφειροπούλου, Φ., 1999. Ανάγλυφη στήλη κόρης από την Πάρο, στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Φως Κυκλαδικόν. Μνήμη Νικόλαου Ζαφειρόπουλου*, Αθήνα, 266-283.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2000. Το αρχαίο νεκροταφείο της Πάρου στη γεωμετρική και αρχαϊκή εποχή, *ΑΕ* 2000, 283-293.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2001α. Καύσεις στις γεωμετρικές Κυκλάδες. Οι περιπτώσεις της Νάξου και της Πάρου, στο *Καύσεις*, 285-299.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2001β. Κυκλάδες – Η γεωμετρική Νάξος (10ος - 8ος αιώνας π.Χ.), *Ναζιακά* 2 (40), 6-15.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2004. Οι Κυκλάδες στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου ως την Ύστερη Αρχαϊκή Εποχή, στο *Αιγαίο*, 413-420.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2005. Πάρος, στο Α. Γ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία. Νησιά του Αιγαίου*, Αθήνα, 260-266.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2007. Η Πάρος των Πρώιμων χρόνων, στο Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Α. Α. Λαιμού, Λ. Γ. Μενδώνη και Ν. Κούρου (επιμ.), *άμύμονα έργα, τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη*, Αθήνα, 109-118.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2008. Ζωγραφική και ποίηση στην εποχή του Αρχιλόχου, στο D. Katsonopoulou – I. Petropoulos – S. Katsarou (επιμ.), *Archilochos and his Age*, Αθήνα, 343-363.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2011. Νέα στοιχεία από τη Γεωμετρική Νάξο. Το Νεκροταφείο στη θέση Πλίθος της Χώρας, στο *Dark Ages*, 733- 743.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2013α. Παιδικές ταφές στη Νάξο των γεωμετρικών χρόνων, στο Ι. Κ. Προμπονάς και Στ. Ε. Ψαράς (επιμ.), *Πρακτικά του Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου με θέμα «Η Νάξος δια μέσον των αιώνων»*, *Κωμιακή*, 4-7 Σεπτεμβρίου 2008, Αθήνα, 71-76.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2013β. Διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου στο νεκροταφείο Πάρου και οστεολογική μελέτη του πολυανδρίου, στο Μ. Αλβανού (επιμ.), *Νησιωτικές ταυτότητες. Η συμβολή της Γενικής Γραμματείας Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής στην έρευνα και ανάδειξη του πολιτισμού του αρχιπελάγους*, Μυτιλήνη, 102-103.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2018. Πάρος: Πόλη Πολιτειακά Αναπτυγμένη από τον 8ο Αιώνα π. Χ. έως την Ύστερη Αρχαιότητα, στο Ντ. Κατσωνοπούλου (επιμ.), *Paros IV. Η Πάρος και οι αποικίες της, Πρακτικά του Δ' Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων. Παροικιά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015*, Αθήνα, 65-76.
- Ζαφειροπούλου, Φ. και Πάντου, Π. 2011. Ύστεροελληνιστικός τάφος από την Κίμωλο, *Ζ' Επιστημονική Συνάντηση για την Ελληνιστική Κεραμική, Αίγιο 4-9 Απριλίου 2005*, Αθήνα, 877-883.
- Ζαφειροπούλου, Φ., 2020. Το χρονικό της ανασκαφής της Σελλάδας (1961-1982), στο Φ. Ζαφειροπούλου και Α. Αγγελετάκη (επιμ.), *Ο Νίκος Ζαφειρόπουλος στη Σελλάδα Θήρας. Η ανασκαφή των νεκροταφείων στην περίοδο 1961-1982*, Σαντορίνη, 29-83.
- Ζαχαρού-Λουτράρη, Α., 1988. Τα Μνημεία της Χίου. Χίος: Ιστορία και Τέχνη, Χίος.

- Ζαχαρού-Λουτράρη, Α., Μαστορόπουλος, Γ. και Τσαραβόπουλος, Α. 1983. Αρχαιολογικά Χρονικά της Χίου 1977-1983, *Χιακά Χρονικά* 15, 93-106.
- Ζαχαρού-Λουτράρη, Α. και Τσαραβόπουλος, Α. 1984. Αρχαιολογικά Χρονικά της Χίου 1984, *Χιακά Χρονικά* 16, 107-118.
- Ζερβουδάκη, Η., 1970. Νίσυρος, Παλαιόκαστρον, *ΑΔ* 25, Β'2, 518.
- Ζερβουδάκη, Η., 1972. Αστυπάλεια, *ΑΔ* 27, Β'2, 676-677.
- Ζερβουδάκη, Η., 1975. Δυτική Νεκρόπολη, Λίμνη Γλυφάδα, *ΑΔ* 30, Β'1, 315.
- Θέμελης Π. Γ., 1973. Παρατηρήσεις επί του εθίμου της καύσης των νεκρών εις την Ελλάδα», *ΑΑΑ* 6, 356-366.
- Θέμελης, Π., 1975. Ζαγορά. Πόλις ή νεκρόπολις;, *ΑΕ*, 230-266.
- Ιακωβίδης, Σ.Ε., 1969-1970. *Περατή: τὸ νεκροταφεῖον*, Αθήνα.
- Κάντζια, Χ., 1983. Κως. Οδός Απελλού και Κολοκοτρώνη (οικόπεδο Α. Μυλωνά), *ΑΔ* 38, Β'2, 396.
- Κάντζια, Χ., 1984. Κως. Πόλη. Οδός Κολοκοτρώνη 25 (οικόπεδο Αντ. Θαλασσινού) (Πίν. 163 α-γ) και Οδός Ηφαίστου (οικόπεδο Δέσπ. Καλογήρου) (Πίν. 164 α-β), *ΑΔ* 39, Β'2, 329-331.
- Κάντζια, Χ., 1987α. Περίχωρα πόλης Κω και ύπαιθρος. Νεκροπόλεις. Οικόπεδο Μαν. Καλέργη και Θέμου Μαμουζέλου, *ΑΔ* 43, Β'2, 650.
- Κάντζια, Χ., 1987β. Κως. Ανασκαφικές εργασίες. Πόλη Κω, Σεράγια. Γωνία οδών Π. Τσαλδάρη και 31ης Μαρτίου (οικόπεδο Μουζάκη Νικολάου) (Σχέδ. 8-9), *ΑΔ* 43, Β'2, 621-624.
- Κάντζια, Χ., 1990. Κως. Πόλη Κω, Σεράγια. Οδός Πασανικολάκη (οικόπεδο Κουτσοράδη) (Σχέδ. 5' Πίν. 251 α), *ΑΔ* 45, Β'2, 493-495.
- Κάντζια, Χ., 1991. Κως. Ανατολικά της οδού Απελλού (οικόπεδο Γιουσέμογλου), *ΑΔ* 46, Β'2, 486-487.
- Κάντζια, Χ., 1992. Κως, Σεράγια. Οδός Ιωάννου Θεολόγου (οικόπεδο Ζαφέρ Γιουσέμογλου, Κ.Μ. 1415, Ο.Τ. 120) (Πίν. 182 στ), *ΑΔ* 47, Β'2, 649.
- Καρδαρά, Χρ., 1963. *Ροδιακή αγγειογραφία*, Αθήνα.
- Καρούζος, Χ. – Ν. Μ. Κοντολέων 1937. Ανασκαφαί εν Νάξω, *ΠΑΕ*, 115-122.
- Κάττουλα, Τ., 2008. Σαλαμίνα, *ΑΔ* 63, Β'2, 205-216.
- Κάττουλα, Τ., 2009. Σαλαμίνα, *ΑΔ* 64, Β'2, 245-253.
- Κοκκού-Βυριδή, Κ., 1999. *Ελευσίς. Πρώιμες πυρές θυσιών στο τελεστήριο της Ελευσίνος*, Αθήνα.
- Κόλια, Ε.Ι., 2006. *Ελληνιστική Κεραμική από τη Νάξο*, Αθήνα.
- Κοντολέων, Ν. Μ., 1931-1932. Νάξος, *ΑΔ* 14, Παράρτημα: 50.
- Κοντολέων, Α.Μ., 1952. Ανασκαφαί εν Χίω, *ΠΑΕ*, 520-530.
- Κοντολέων, Α.Μ., 1953. Ανασκαφαί εν Χίω, *ΠΑΕ*, 268-269.

- Κοντολέων, Ν. Μ., 1960. Άνασκαφαι Νάξου, *ΠΑΕ*, 258-262.
- Κοντολέων, Ν. Μ., 1963. Άνασκαφαι Νάξου, *ΠΑΕ*, 148-155.
- Κοντολέων, Ν. Μ., 1965. Άνασκαφη Νάξου *ΠΑΕ*, 167-182.
- Κοντολέων, Ν. Μ., 1970. Άνασκαφη Νάξου, *ΠΑΕ*, 146-155.
- Κοντολέων, Ν. Μ., 1971. Άνασκαφη Νάξου, *ΠΑΕ*, 172-180.
- Κοντολέων, Ν. Μ., 1972. Επιτύμβιος στήλη της Κιμώλου, *Κιμωλιακά Β'*, 9-21.
- Κοτταρίδη, Λ., 1999. Βασιλικές πυρές στη νεκρόπολη των Αιγών, στο *Αρχαία Μακεδονία VI. Ανακοινώσεις κατά το έκτο διεθνές συμπόσιο Θεσσαλονίκη, 15-19 Οκτωβρίου 1996*, Θεσσαλονίκη, 631-642.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., 1972. Αρχαιότητες και μνημεία Ανατολικής Μακεδονίας, *ΑΔ 27*, Χρον., 520-33.
- Κουκούλη-Χρυσανθάκη, Χ., 1992. *Προϊστορική Θάσος. Τα νεκροταφεία του οικισμού Καστρί*, Τόμος Α, Αθήνα.
- Κούρου, Ν., 1999. *Άνασκαφη Νάξου. Το νότιο νεκροταφείο της Νάξου κατά τη Γεωμετρική περίοδο*, Αθήνα.
- Κούρου, Ν., 2005. Τήνος-Ξώμπουργο: η οχύρωση, *Επετηρίς της Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών ΙΗ'* (2002 – 2003), Πρακτικά Β' Κυκλαδολογικού Συνεδρίου, Θήρα 31 Αυγούστου - 3 Σεπτεμβρίου 1995 (Μέρος Β'), Αθήνα, 187-223.
- Κούρου, Ν., 2013. Τηνιακή αρχαιολογία. Οι όψεις μιας πόλης-κράτους: η αρχαία πόλις στο Ξώμπουργο, στο R. Étienne, Ν. Κούρου και Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά (επιμ.), *Η αρχαία Τήνος*, Αθήνα, 74-97.
- Κωνσταντινόπουλος, Γ., 1968. Αρχαιότητες και μνημεία Δωδεκανήσου, *ΑΔ 23*, Β'2, 432-449.
- Λαιμού, Α., 2006. Το Ριζάρη στην πόλη της Χίου.κάμινος αρχαία πλήρης υδριών ωπτημένων...., στο Ι.Κ. Προμπονάς και Π. Βαλαβάνης (επιμ.), *Ευεργεσία. Τόμος Χαριστήριος στον Παναγιώτη Κοντό*, Τόμος Β (Παρουσία 17/18), Αθήνα, 581-598.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1974. Άνασκαφαι Νάξου, *ΠΑΕ*, 189-193.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1976. Άνασκαφη Νάξου, *ΠΑΕ*, 295-308.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1978. Άνασκαφη Νάξου, *ΠΑΕ*, 211-218.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1981. Άνασκαφη Νάξου, *ΠΑΕ Α*, 293-297.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1982. Άνασκαφη Νάξου, *ΠΑΕ*, 253-259.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1983. Νέα στοιχεία για τη γνώση της Ναξιακής γεωμετρικής και πρώιμης αρχαϊκής κεραμεικής, *ASAtene*, 109-119.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1984α. Άνασκαφη Νάξου, *ΠΑΕ Β'*, 301-312.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1984β. Νάξος. Γρόττα, Έργον, 72-74.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1985α, Άνασκαφη Νάξου, *ΠΑΕ*, 144-161.
- Λαμπρινουδάκης, Β., 1985β. Νάξος, Γρόττα, Έργον, 56-60.

- Λαμπρινουδάκης, Β. και Ζαφειροπούλου, Φ. 1982. Ανασκαφή πλατείας Μητροπόλεως Νάξου, *ΠΑΕ*, 260-262.
- Λαμπρινουδάκης, Β. και Ζαφειροπούλου, Φ. 1983α. Ανασκαφή πλατείας Μητροπόλεως Νάξου, *ΠΑΕ*, 299-304.
- Λαμπρινουδάκης, Β. και Ζαφειροπούλου, Φ. 1983β. Νάξος, *Έργον*, 77-79.
- Λαμπρινουδάκης, Β. και Ζαφειροπούλου, Φ. 1984α. Ανασκαφή πλατείας Μητροπόλεως Νάξου, *ΠΑΕ*, 313-339.
- Λαμπρινουδάκης, Β. και Ζαφειροπούλου, Φ. 1984β. Νάξος, *Έργον*, 74-79.
- Λαμπρινουδάκης, Β. και Ζαφειροπούλου, Φ. 1985α. Ανασκαφή πλατείας Μητροπόλεως Νάξου, *ΠΑΕ*, 162-167.
- Λαμπρινουδάκης, Β. και Ζαφειροπούλου, Φ. 1985β. Νάξος, *Έργον*, 60-62.
- Λεγάκη, Ειρ., 2009α. Χώρα, Θέση Πλίθος (οικόπεδο Ει. Κουφοπούλου), *ΑΔ* 64, Β'2, 883.
- Λεγάκη, Ειρ., 2009β. Χώρα, Γρόττα (οικόπεδο Μ.Ι. Σιαγιάννη), *ΑΔ* 64, Β'2, 884-885.
- Λεγάκη, Ειρ., 2011. Χώρα. Πλίθος (ιδιοκτησία Ει. Κουφοπούλου), *ΑΔ* 66, Β'2, 924-926.
- Λεγάκη, Ειρ., 2012. Μέτρα προστασίας αρχαιολογικών θέσεων και μνημείων, *ΑΔ* 67, Β'3, 722.
- Λεγάκη, Ειρ. και Μαυροειδόπουλος, Μαυρ. 2017. Αρχαιολογικές έρευνες και εργασίες στη Νάξο και τις μικρές Κυκλάδες 2006-2013, στο Π. Τριανταφυλλίδη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό έργο στα νησιά του Αιγαίου, Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος, 27 Νοεμβρίου - 1 Δεκεμβρίου 2013, τόμος Β'*, Μυτιλήνη: 387-412.
- Λεγάκη, Ειρ. και Μαυροειδόπουλος, Μαυρ. (υπό δημοσίευση). Νέα στοιχεία για τις ταφικές πρακτικές στη διάρκεια των Πρωτογεωμετρικών και Γεωμετρικών χρόνων στο βόρειο νεκροταφείο της Χώρας Νάξου, στο *1ος θεματικός τόμος δημοσίευσης αποτελεσμάτων σωστικών ανασκαφικών ερευνών με θέμα τα νεκροταφεία, του Τμήματος Προϊστορικών και Κλασικών Χώρων, Μνημείων και Αρχαιολογικών Έργων*.
- Λεμπέση, Κ. Α., 1976. *Οι στήλες του Πρινιά*, Αθήναι.
- Λιώλης, Δ.Α., 2016. *Ανθρωπολογική Μελέτη οστεολογικού υλικού ανθρώπου Γεωμετρικής Εποχής Αρχαιολογικού Χώρου Παλαιάς Πόλης Σαλαμίνας* (Πτυχιακή Εργασία), Αθήνα.
- Μαζαράκης, Αινιάν Α., 2000. *Όμηρος και αρχαιολογία*, Αθήνα.
- Μαραγκού, Λ., 1995. Εργασίες συντήρησης Ανασκαφής Μινώας, *ΠΑΕ*, 225-243.
- Μαραγκού, Λ., 1996. Εργασίες συντήρησης Μινώας Αμοργού, *ΠΑΕ*, 277-301.
- Μαραγκού, Λ., 1997. Εργασίες συντήρησης Μινώας Αμοργού, *ΠΑΕ*, 183-189.
- Μαραγκού, Λ., 1998. Εργασίες συντήρησης Μινώας Αμοργού, *ΠΑΕ*, 163-188.
- Μαραγκού, Λ., 1993α. Ανασκαφή Μινώας Αμοργού, *ΠΑΕ*, 188-208.
- Μαραγκού, Λ., 1993β. Μινώα Αμοργού, *Έργον*, 92-99.

- Μαραγκού, Λ., 1999. Ανασκαφή Μινώας Αμοργού, *ΠΑΕ*, 212-215, 203-234.
- Μαραγκού, Λ., 2001. Ο ταφικός περίβολος πρώιμων ιστορικών χρόνων στη Μινώα Αμοργού, στο *Καύσεις*, 205-222.
- Μαραγκού, Λ., 2002. *Αμοργός Ι. Η Μινώα. Η πόλις, ο λιμήν και η μείζων περιφέρεια*, Αθήνα.
- Μαραγκού, Λ., 2004. Εργασίες συντήρησης Μινώας Αμοργού, *ΠΑΕ*, 79-98.
- Μαραγκού, Λ., 2012. Νέα αρχαϊκά γλυπτά στην Αμοργό, στο G. Kokkorou-Alevras και W.-D. Niemeier (επιμ.), *Neue Funde Archaischer Plastik aus griechischen Heiligtümern und Nekropolen/Νέα ευρήματα αρχαϊκής γλυπτικής από ελληνικά ιερά και νεκροπόλεις*, Διεθνές Συνέδριο, Αθήνα, 2-3 Νοεμβρίου 2007/*Internationales Symposium, Athen, 2.-3. November 2007*, München, 189-203.
- Μαρθάρη, Μ., 1982. Ηραίο, Αρχαϊκό Νεκροταφείο, *ΑΔ* 37, Β'2, 351-352.
- Μαρκέτου, Τ., 1987α. Κως. Ανασκαφικές εργασίες. Πόλη Κω, Σεράγια. Οδός Απελλού (οικόπεδο Γεροβασίλη-Σαρούκου), *ΑΔ* 43, Β'2, 620-621.
- Μαρκέτου, Τ., 1987β. Κως. Ανασκαφικές εργασίες. Πόλη Κω, Σεράγια. Συμβολή οδών Ιωάννου Θεολόγου και Απ. Παύλου(οικόπεδο Αφών Κούκουνα), *ΑΔ* 43, Β'2, 625.
- Μαρκέτου, Τ., 2000. Ύπαιθρος Ρόδου, Ιαλυσία. Κρεμαστή. Λεωφόρος Ελευθερίας (οικόπεδο Φ. Τσιτσιμοίρη), *ΑΔ* 55, 1150-1152.
- Μελάς, Μ., 2001. Καύσεις νεκρών – Προς μια αρχαιολογία του φόβου, στο *Καύσεις*, 15-29.
- Μηλιάδης, Ι., 1955. Ανασκαφαί Νοτίως της Ακροπόλεως, *ΠΑΕ*, 36-52.
- Μιχαλάκη-Κόλλια, Μ., 1987. Αστυπάλαια, *ΑΔ* 42, Β'2 Χρον, 653.
- Μιχαλάκη-Κόλλια, Μ., 2003. Μουσείο Αστυπάλαιας, *Αρχαιολογία & Τέχνες* 87, 101-104.
- Μουστακάς, Χ. Γ., 2008. *Περί του προϊστορικού πολιτισμού των Κυκλάδων Νήσων. Η Νήσος Κίμωλος*, Κάιρον.
- Μποσνάκης, Δ., 1990. Κώς. Πόλη Κω, Σεράγια. Γεωμετρικοί τάφοι και προϊστορικά λείψανα, *ΑΔ* 45, Β'2, 495-496.
- Μποσνάκης, Δ., 2001. Καύσεις Νεκρών από την Πόλη της Κω, στο *Καύσεις*, 223-255.
- Μπουγάτσου, Ι., 2010. Οικιστική Ιστορία της Ικαρίας στους Ιστορικούς χρόνους, στο Γ. Κουτσοφλάκης (επιμ.), *Η Αρχαιολογική Σκαπάνη στην Ικαρία: Εβδομήντα Χρόνια Ανασκαφικής Έρευνας και Μελλοντικές Προοπτικές. Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού Συνεδρίου Ικαρίας. Αρμενιστής 1-5 Σεπτεμβρίου 2006*, Αθήνα, 57.
- Μπουρογιάννης, Γ., 2007. Κυπριακή και φοινικική κεραμική στο Αιγαίο κατά τους Πρώιμους Ιστορικούς Χρόνους: εμπορικά δίκτυα και το πρόβλημα του Black-on-red (Διδ. Διατριβή), Αθήνα.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ., 1994. *Κοινωνικοποίηση: η γένεση του κοινωνικού υποκειμένου*, Αθήνα.

- Νοδάρου, Ε., 2010. Ανάλυση Αρχαίας Κεραμικής. Χαρακτηρισμός, Προέλευση, Τεχνολογία, στο Ι. Λυριντζής και Ν. Ζαχαρίας (επιμ.), *ΑρχαιοΥλικά, Αρχαιολογικές, Αρχαιομετρικές και Πολιτισμικές Προσεγγίσεις*, Αθήνα, 63-101.
- Ντούμας, Χ., 1963. Νάξος. Στ' Αλωνάκια, *ΑΔ* 18, 279-280.
- Ντούμας, Χρ., 1973-1974. Ύπαιθρος Ρόδου, *ΑΔ* 29, Β' 3, 979.
- Οικονόμου, Σ., 2012. Ταφές πεσόντων. Πολυάνδρεια, κενοτάφια και ηρώα από την ύστερη εποχή του χαλκού έως και τους κλασικούς χρόνους στον ελλαδικό χώρο (Διδ. Διατριβή), Ρέθυμνο.
- Πάλλας, Δ., 1987. Αρχαιολογικές επισημάνσεις στη Σαλαμίνα, *ΑΔ* 42, Α' Μελέτες, 169-230.
- Πάντος, Α.Π., 2010. Αρχαιότητες Ικαρίας (1956-1957): Η Μαρτυρία των Αρχείων, στο Γ. Κουτσουφλάκης (επιμ.), *Η Αρχαιολογική Σκαπάνη στην Ικαρία: Εβδομήντα Χρόνια Ανασκαφικής Έρευνας και Μελλοντικές Προοπτικές. Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού Συνεδρίου Ικαρίας. Αρμενιστής 1-5 Σεπτεμβρίου 2006*, Αθήνα, 137-144.
- Πάντου, Π. και Δίτσα, Δ. 2011. Η Κίμωλος των Πρώιμων Ιστορικών χρόνων. Στοιχεία και προβληματισμοί, στο *Dark Ages*, 415-434.
- Πάντου, Π., 2001-2004. Κίμωλος 2001-2004. Ελληνικά, *ΑΔ* 56-59, Β'6, 133-134, 153.
- Πάντου, Π. και Ευσταθίου, Μ. 2007. Μήλος. Τζιγγούρια Ποταμάκια, *ΑΔ* 62, Χρον., 1161.
- Πάντου, Π. και Ευσταθίου, Μ. 2008. Τριάδες (δυτική Μήλος). Θέση Τζιγγούρια Ποταμάκια, *ΑΔ* 63, Χρον., 1114-1115.
- Παπαγγελή, Κ. 1989. Οδός Εθνικής Αντιστάσεως (Ο.Τ. 179, οικόπεδο Χ. Θάνου), *ΑΔ* 44, Β'1, 3.
- Παπαδόπουλος, Σ. και Νεράντζης, Ν. 2012. Η παραγωγή σιδήρου στο Νομό Καβάλας και την ευρύτερη περιοχή κατά τα ιστορικά χρόνια, στο Β.Ν. Ρουδομέτωφ (επιμ.), *Η Καβάλα και τα Βαλκάνια. Η Καβάλα και η Θράκη. Πρακτικά Γ' Διεθνούς συνεδρίου βαλκανικών ιστορικών σπουδών. 17 – 18 Σεπτεμβρίου 2010, Καβάλα*, τόμος Α, Καβάλα, 411-424.
- Παπαδοπούλου, Φ., 1965α. Νάξος, *ΑΔ* 20, Β'3, 515-522.
- Παπαδοπούλου, Φ., 1965β. Κίμωλος, *ΑΔ* 20, Β'3, 514-515.
- Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου, Φ., 1966α. Νάξος. Τσικαλαριό, *ΑΔ* 21, Β'2, 391-395.
- Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου, Φ., 1966β. Κίμωλος, *ΑΔ* 21, Β'2, 387-391.
- Παπάζογλου-Μανιουδάκη, Λ., 2014. Ζωμόρφα ρυτά και ειδώλια του τέλους της μυκηναϊκής εποχής και των αρχών της εποχής του Σιδήρου στο Αιγαίο και την Κύπρο, στο Αγγ. Γιαννικουρή (επιμ.), *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς έως και τη ρωμαϊκή περίοδο. Διεθνές συνέδριο στη μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη, Ρόδος 26-29 Νοεμβρίου 2009*, τόμος ΙΙ, Αθήνα, 185-194.
- Παπαποστόλου, Ι., 1968. Παρατηρήσεις επί γεωμετρικών αγγείων εξ Ιαλυσού. *ΑΔ* 23, Α' Μελέτες, 77-98.

- Παπασάββας, Γ., 2001, *Χάλκινοι υποστάτες από την Κύπρο και την Κρήτη: τριποδικοί και τετράπλευροι υποστάτες από την Υστερη Εποχή του Χαλκού έως την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου*, Λευκωσία.
- Παπασταύρου, Γ. Ε., 1994. Αίγινα. Όμορφη Εκκλησιά (οικόπεδο Μουτσάτου), *ΑΔ* 49, Β'2, 83-84.
- Παπασταύρου, Γ. Ε., 2006. Υπόγειοι λαξευτοί τάφοι της Αίγινας, *ΑΕ* 2006, 9-154.
- Παπαχριστοδούλου, Χ. Ι., 1970. Θέσις Μύλοι, *ΑΔ* 25, Β'1, 130-132.
- Παπαχριστοδούλου, Ι., 1975. Γεωμετρικός τάφος εις Βάτι Ρόδου, *ΑΑΑ* 7, 223-226.
- Παπαχριστοδούλου, Χ. Ι., 1980. Κως. Οδός Τσαλδάρη και 25ης Μαρτίου (οικόπεδο Ειρ. Σο-φού) (Πίν. 347 β), *ΑΔ* 35, Β'2, 552-553.
- Παπαχριστοδούλου, Ι., 1983. Γεωμετρικά ευρήματα στο Βάτι Ρόδου, *ΑΣΑtene* 61, Ν.Σ. 45, 9-17.
- Παπαχριστοδούλου, Ι., 1989. *Αρχαίοι ροδιακοί Δήμοι. Ιστορική επισκόπηση: Η Ιαλυσία*, Αθήνα.
- Πατσιαδά, Β., 2015. Η Ρόδος, τόπος ανταλλαγών και τα Ροδιακά εργαστήρια, στο Α. Coulié, Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού και Β. Πατσιαδά (επιμ.), *Ρόδος: ένα ελληνικό νησί στις πύλες της Ανατολής: 15ος-5ος αι. π.Χ. 11 Ιουλίου-15 Νοεμβρίου 2015 στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου*, Ρόδος, 30-45 και 46-54.
- Πιτερός, Ι.Χ., 2001. Ταφές και τεφροδόχα αγγεία τύμβου της ΥΕ ΙΙΙΓ στο Άργος, στο *Καύσεις*, 99-120
- Πωλογιώργη, Μ., 2001-2004. Σαλαμίνα, *ΑΔ* 56-59, 481-486.
- Σαββοπούλου, Θ., 2001. Παλιό Γυναικόκαστρο. Το νεκροταφείο των «περιβόλων», στο *Καύσεις*, 169-186.
- Σελέκου, Μ., 2014. Το Νεκροταφείο στη Θέση Τριανταφυλλιά Λιβανάτων (6ος - 2ος αι. π.Χ.): Συμβολή στη Μελέτη της Αρχαίας Λοκρίδας (Διδ. Διατριβή), Ιωάννινα.
- Σιγάλας, Χ., 1988. Θήρα, Ανασκαφικές εργασίες, Καμάρι, *ΑΔ* 43, Β'2, 504-510.
- Σιγάλας, Χ., 1996. Πήλινος αρχαϊκός οικίσκος από τη Θήρα, *Επετηρίς Εταιρείας Κυκλαδικών Μελετών ΙΕ'*, 119-133.
- Σιγάλας, Χ. και Ματθαίου, Π. Αγγ. 1992-1998. Επιγραφές Θήρας, *ΗΟΡΟΣ* 10-12, 385-402.
- Σιγάλας, Χ., 2001. Η δαιδαλική κόρη της Θήρας, στο Ι. Μιχ. Δανέζης (επιμ.), *Σαντορίνη: Θήρα, Θηρασία, Ασπρονήσι, Ηφαίστεια*, Αθήνα, 228.
- Σιγάλας, Χ., 2002. Αγαλμάτια δαιδαλικών χρόνων από τη Θήρα, στο Δ. Δαμάσκος (επιμ.), *Αφιέρωμα στη μνήμη του γλύπτη Σ. Τριάντη*, Αθήνα, 31-36.
- Σκαρλατίδου, Ε., 2001. Η καύση των νεκρών στα Άβδηρα κατά την πρώιμη αρχαϊκή εποχή, στο *Καύσεις*, 331-343.
- Σκαρλατίδου, Ε., 2010. *Το αρχαϊκό νεκροταφείο των Αβδήρων*, Θεσσαλονίκη.
- Σκέρλου, Ε., 2001. Καύσεις Νεκρών από την Καρδάμαινα της Κω, στο *Καύσεις*, 259-

284.

Σκέρλου, Ε., 1991. Κως. Ανατολικά της οδού Απελλού (οικόπεδο Γιουσέμογλου), *ΑΔ* 46, Β'2, 486-487.

Σκέρλου, Ε., 1995. Κως. ΚΜ 458 γατών Καρδάμυνας (οικόπεδο Στυλιανού Γερασκλή), *ΑΔ* 50, Β'2, 807.

Σκέρλου, Ε., 1997. Κως. Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και επαρχιακή οδός (Ο.Τ. Γ 321, Κ.Μ. 1609 Γ, οικόπεδο Ι. Βασιλείου), *ΑΔ* 52, Β'3, 1113.

Σκέρλου, Ε., 2000. Κως. Πόλη Κω, Σεράγια, συμβολή των οδών Π. Τσαλδάρη και Ελ. Βενιζέλου (οικόπεδο Ν. Κουλιά), *ΑΔ* 55, Β'3, 1153-1154.

Σκέρλου, Ε., 2004. Ένα ιερό της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου στην περιοχή Ηρακλής της Κω. Μια πρώτη προσέγγιση, στο *Αιγαίο*, 177-188.

Σκέρλου, Ε., 2009. Κως. Πόλη Κω. Νεκροπόλεις. Μαρμαρωτό. Πάροδος οδού Αυστραλίας (οικόπεδο Γ. και Μ. Τυρίκου), *ΑΔ* 64, 989-991.

Σκιάς, Α.Ν., 1898, Πανάρχεια Έλευσινιακή νεκρόπολις, *ΑΕ*, 114.

Σκιάς, Α.Ν., 1912. Νεώτεροι ανασκαφαι εν τῇ Έλευσινιακῇ νεκροπόλει, *ΑΕ*, 38.

Σταμπολίδης, Χρ. Ν., 1996. *Ελεύθερα ΙΙΙ.3. Αντίποινα. Συμβολή στη μελέτη των ηθών και των εθίμων της γεωμετρικής περιόδου*, Ρέθυμνο.

Σταμπολίδης, Χρ. Ν., 2004. *Ελεύθερα. Πόλη – Ακρόπολη – Νεκρόπολη*, Αθήνα.

Σταμπολίδης, Χρ. Ν., 2012. *Πριγκίπισσες, της Μεσογείου στην αυγή της Ιστορίας*, Αθήνα.

Τζεδάκις, Γ. 1976. Νάξος, *ΑΔ* 31, Β'2, 343-344.

Τιβέριος, Α.Μ., 2004. Οι πανεπιστημιακές ανασκαφές στο Καραμπουρνάκι Θεσσαλονίκης και η παρουσία των Φοινίκων στο Βόρειο Αιγαίο, στο *Αιγαίο*, 295-306.

Τρακοσοπούλου-Σαλακίδου, Ε., 2001. Καύσεις νεκρών στην Άκανθο, στο *Καύσεις*, 345-354.

Τριανταφυλλίδης, Π., 2003. Ιερακόμορφο περίαπτο ΥΠρΑ/ΠΑ, στο *Πλόες*, 519, αρ. 1008.

Τριανταφυλλίδης, Π., 2007-2008. Πήλινος ασκός των αρχαϊκών χρόνων από την Ιαλυσό Ρόδου, *ΑΑΑ* 40-41, 147-154.

Τριανταφυλλίδης, Π., 2009. Αρχαϊκός τάφος στην Δάφνη Ιαλυσού Ρόδου, *Δωδεκανησιακά Χρονικά ΚΓ'*, 439-460.

Τριανταφυλλίδης, Π., 2012, Αργυρά αγγεία των αρχαϊκών χρόνων από τη Ρόδο, *ASAtene* 90, serie III, 12, 213-224.

Τριανταφυλλίδης, Π., 2015. Μετάλλινα αντικείμενα από το ιερό του Ερεθιμίου Απόλλωνος, στο Π. Τριανταφυλλίδης (επιμ.), *Ερεθίμια: διαμόρφωση και ανάδειξη του Ιερού του Ερεθιμίου Απόλλωνος στον Θεολόγο Ρόδο*, Ρόδος, 127-136.

Τριάντη, Ι., 1999. Νέα αρχαϊκά γλυπτά από τη Θήρα, στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης (επιμ.), *Φως Κυκλαδικόν: Τιμητικός τόμος στη μνήμη του Νίκου Ζαφειρόπουλου*, Αθήνα 190-

201.

Τριάντη, Ι., 2005. Μήλος, στο Α. Γ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία – Νησιά του Αιγαίου*, Αθήνα, 306-311.

Τσάκος, Κ., 1969α. Αρχαιότητες και Μνημεία Νήσων Αιγαίου: Σάμος. Ανασκαφαί, *ΑΔ* 24, Β'2, 388-390.

Τσάκος, Κ., 1969β. Σάμος. Δυτική Νεκρόπολις, *ΑΑΑ* 2, 202-205.

Τσάκος, Κ., 1970. Σάμος, *ΑΔ* 25, Β'2, 416-418.

Τσάκος, Κ., 1978. Αρχαιότητες και Μνημεία Νήσων Αιγαίου: Σάμος, Γλυφάδα, *ΑΔ* 33, Β'2, 337.

Τσάκος, Κ., 1979. Αρχαιότητες και Μνημεία Νήσων Αιγαίου: Σάμος, Γλυφάδα, *ΑΔ* 34, Β'2, 353-354.

Τσάκος, Κ., 2012. Οι αρχαϊκές νεκροπόλεις, στο Μ. Βιγλάκη-Σοφιανού – Κ. Τσάκος (επιμ.). Σάμος: τα αρχαιολογικά μουσεία, Αθήνα, 214-231.

Τσάκος, Κ., 2016. Λίθινες μήτρες για μεταλλικά κοσμήματα από την αρχαία Σάμο, στο Μ. Γιαννοπούλου και Χρ. Καλλίνη (επιμ.), *ήχάδιν ΙΙ. Τιμητικός τόμος για τη Στέλλα Δρούγου*, Αθήνα, 696-710.

Τσαραβόπουλος, Α., 1986. Η αρχαία πόλη της Χίου, *Horos* 4, 124–144.

Τσιαφάκη, Δ., 2012. Κεραμική Ανατολικής Ελλάδας στο Καραμπουρνάκ, στο Α.Μ. Τιβέριος, Β. Μισαηλίδου-Δεσποτίδου, Ε. Μανακίδου και Α. Αρβανιτάκη (επιμ.), *Η κεραμική της αρχαϊκή εποχής στο βόρειο Αιγαίο και την περιφέρειά του (700-480 π.Χ.)*, Πρακτικά Αρχαιολογικής Συνάντησης. Θεσσαλονίκη, 227-238.

Υπουργείο Αιγαίου 2001. *Η συμβολή του Υπουργείου Αιγαίου στην έρευνα και ανάδειξη του πολιτισμού του αρχιπελάγους*, Αθήνα.

Φανταουτσάκη, Χ. και Γαργάλη, Ν. 2013. Δημοτική οδός Χώρας – Λιβαδίου, θέση Κάτσαλος (οικόπεδο Αγγελή Αικατερίνης, πρώην Πόλου Ιωάννη), *ΑΔ* 68, Β'2, 844-847.

Φανταουτσάκη, Χ. και Δασακλή, Ν. 2017. Πρόταση διαχείρισης ενός ιδιαίτερου συνόλου αμφορέων: Εμπορικοί αμφορείς από το βρεφικό νεκροταφείο της Αστυπάλαιας, στο Χ. Φανταουτσάκη (επιμ.), *Προστασία και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η περίπτωση των εμπορικών αμφορέων. Πρακτικά επιστημονικής ημερίδας, Ρόδος, 30 Σεπτεμβρίου 2017*, Ρόδος, 85-105.

Φαρμακίδου, Ε., 1995. Αστυπάλαια, *ΑΔ* 50, Β'2, 808-809.

Φαρμακίδου, Ε., 1996. Αστυπάλαια, *ΑΔ* 51, Β'2, 699.

Φαρμακίδου, Ε., 1997. Αστυπάλαια, *ΑΔ* 52, Β'3, 1117-1119. Φαρμακίδου, Ε., 2001. Καύσεις στην Αστυπάλαια, στο *Καύσεις*, 321-330.

Φαρμακίδου, Ε., 2004. Από τα νεκροταφεία της Ιαλυσού: Δυο Γεωμετρικές ταφές στην Κρεμαστή Ρόδου, στο *Αιγαίο*, 165-176.

Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ., 1980α. Νισυριακά Ι, *ΑΔ* 35, Α' Μελέτες, 60-87.

- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ., 1980β. Ύπαιθρος Ρόδου, Κάμειρος. Θαλαμοειδής τάφος στη θέση Κεχράκι, *ΑΔ* 35, Β'2, 546-547.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ., 1984. Νίσυρος, Μανδράκι, Δημοτικό Γήπεδο, *ΑΔ* 39, Χρον, 329.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ., 1993. Ανασκαφικές έρευνες στη Νίσυρο, *Νισυριακά* 12, 139-146.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ. 2011. Από τη Γεωμετρική περίοδο έως την Ύστερη Αρχαιότητα. Ταφικά Σύνολα, στο Ν. Χρ. Σταμπολίδης, Γ. Τασσούλας και Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού (επιμ.), *ΑΓΟΝΗ ΓΡΑΜΜΗ. Ένα αρχαιολογικό ταξίδι στο Καστελλόριζο, στη Σύμη, στη Χάλκη, στη Τήλο και την Νίσυρο*, Αθήνα, 364-409.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ. 2014. Ειδώλια από παιδικές ταφές στη Νίσυρο, στο Α. Γιαννικουρή (επιμ.), *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο: διεθνές συνέδριο στη μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη: Ρόδος, 26-29 Νοεμβρίου 2009*, Αθήνα, 177-190.
- Φιλήμονος-Τσοποτού, Μ., 2015. Οι ανασκαφές των Δανών και Οι ελληνικές ανασκαφές, στο Α. Coulié, Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού και Β. Πατσιαδά (επιμ.), *Ρόδος: ένα ελληνικό νησί στις πύλες της Ανατολής: 15ος-5ος αι. π.Χ. 11 Ιουλίου-15 Νοεμβρίου 2015 στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου*, Ρόδος, 18-19 και 25-26.
- Χαιρετάκης, Ι., 2018. *Οικιστική οργάνωση και χωροταξία στη Σαλαμίνα από τον 6^ο έως τον 1^ο αι. π.Χ.* (Διδ. Διατριβή), Αθήνα.
- Χαλεπά-Μπικάκη, Α., 1983. Ανασκαφή πλατείας Μητροπόλεως Νάξου. Τετράγωνα Δ3 και Ε3., *ΠΑΕ*, 304-311.
- Χαραλαμπίδου, Ξ., 2010-2012. Κεραμικά ευρήματα από τη νεκρόπολη του Τσικαλαριού στη Νάξο: παρατηρήσεις σχετικά με το ταφικό περιβάλλον και τη χρήση των αγγείων, *Αρχαιογνωσία* 16, 149-86.
- Χαραλαμπίδου, Ξ., 2013. Συμβολή στη γνώση των αρχαίων ναξιακών ταφικών εθίμων: το ταφικό σύνολο 11 από τη νεκρόπολη του Τσικαλαριού, στο Ι.Κ. Προμπονάς και Στ.Ε. Ψαράς (επιμ.), *Πρακτικά του Δ' Πανελληνίου Συνεδρίου με Θέμα «Η Νάξος δια μέσου των αιώνων»*, *Κωμιακή*, 4-7 Σεπτεμβρη 2008, Αθήνα, 77-98.
- Χατζηαναστασίου, Ο., 1981, Νάξος, Οικόπεδο Παυλόπουλου, *ΑΔ* 36, Β'2, 377-378.
- Χατζή-Βαλλιάνου, Δ., 1973-1974. Νάξος. Χώρα, *ΑΔ* 29, Β'3, 867-871.
- Χατζή-Βαλλιανού, Δ., 1977. Πυθαγόρειο. Οικόπεδο κληρονόμων Εμμ. Βαλασιάδη, *ΑΔ* 32, Β'2, 299-303.
- Χατζηκωνσταντίνου, Ι., 2019. Η τεχνολογία της φωτιάς στη μεταχείριση των νεκρών στην Εποχή του Χαλκού στο Αιγαίο μέσα από πειραματικές προσεγγίσεις (Διπλωματική εργασία), Θεσσαλονίκη.
- Χρήστου, Δ., 2001. Καύσεις νεκρών στη δυτική νεκρόπολη της Αμαθούντας, στο *Καύσεις*, 201-204.
- Χριστακοπούλου, Γ., 2001. Πρωτογεωμετρικός τάφος στη Σταμνά Μεσολογγίου, στο

Καύσεις, 155-168.

Χριστακοπούλου-Σωμάκου, Γ., 2009. Το νεκροταφείο της Σταμνάς και η Πρωτογεωμετρική Περίοδος στην Αιτωλοακαρνανία (Διδ. Διατριβή), Αθήνα.

Χριστοπούλου 2013. Ύπαιθρος Κω. Μαρμάρι-Τιγκακι-Λινοπότης-Ζηπάρι: Έργα ΔΕΥΑΚ. Οδός Μικρασιατών Προσφύγων (δυτικό τμήμα από οδό Μαρμαρίου, περιοχή Λινοπότη, μέχρι οδό Τιγκακίου), *ΑΔ* 68, Β'2, 834-837.

Vernant, J. P., 2007. Στο τραπέζι των ανθρώπων. Ο μύθος της εγκαθίδρυσης της θυσίας στον Ησίοδο, στο Μ. Detienne και J. P. Vernant (επιμ.), *Θυσία και Μαγειρική στην Αρχαία Ελλάδα* (μτφρ. Σκαρσούλη Πηνελόπη), Αθήνα, 51-187.

Ridgway, D., 2000. *Οι Πρώτοι Έλληνες Στη Δύση. Η αυγή της Μεγάλης Ελλάδας* (μτφρ. Αρβανίτης Φοίβος), Αθήνα.

Turner, J.C., 1990. Προς ένα γνωστικό επαναπροσδιορισμό της κοινωνικής ομάδας, στο Στ. Παπαστάμου (επιμ.), *Σύγχρονες έρευνες στην κοινωνική ψυχολογία: Διομαδικές σχέσεις* (μτφρ. Κωνσταντίνα Τριανταφυλλοπούλου). Αθήνα, 299-326.

Ξενόγλωσση

Agelarakis, P.A., 1995. An Anthology of Hellenes Involved with the Field of Physical Anthropology, *International Journal of Anthropology* 10, 149-162.

Agelarakis, P.A., 2001. Complexity of Factors Implicated in the Forensic Assessments of Ancient Human Cremated Skeletal Tissues Including the Possibility for Methodological Problems and Biases of Interpretation, στο *Καύσεις*, 405-415.

Agelarakis, P.A., 2005. *The Anthropology of Tomb AIK1 of Orthi Petra in Eleutherna. A Narrative of the Bones: Aspects of the Human Condition in Geometric-Archaic Eleutherna*, Rethymnon.

Agelarakis, A. και Zafeiropoulou, F. 2005. Warriors of Paros. Soldiers' Burials Offer Clues to the Rise of Classical Greek City-states, *Archaeology* 58.1, 30-35.

Agelarakis, A., 2010. The Human Condition during the 7th Century BC in Abdera as Revealed through Physical & Forensic Anthropology, στο Ε. Σκαρλατίδου, *Το Αρχαϊκό Νεκροταφείο των Αβδήρων*, Θεσσαλονίκη, 375-388.

Agelarakis, P. A., 2016. *Geometric Period, Plithos Burial Ground at Chora of Naxos Island, Greece: Anthropological Report*, Oxford.

Agelarakis, P. A., 2017. *Parian Polyandria*, Oxford.

Agelarakis, A. και Zafeiropoulou, F. 2017. Parian Polyandreia and the Military Legacy of Archilochus' Forebears, στο D. Mulliez (επιμ.), *Θάσος. Μητρόπολη και αποικίες/Thasos. Métropole et colonies, Πρακτικά του διεθνούς συμποσίου στη μνήμη Μαρίνας Σγούρου, Θάσος, 21-22 Σεπτεμβρίου 2006/Actes du symposium international à la mémoire de Marina Sgourou, Thasos, 21-22 septembre 2006*, Αθήνα, 47-63.

Alexandridou, A., 2015. Shedding Light on Mortuary Practices in Early Archaic Attica:

- The Case of the Offering Trenches, στο D. Haggis και C. Antonaccio (επιμ.), *Classical Archaeology in Context*. Berlin/Munich/Boston, 121-148.
- Alexandridou, A., 2016. Funerary Variability in Late-Eighth Century B.C.E. Attica (Late Geometric II), *American Journal of Archaeology* 120, 333-360.
- Alexandridou, A., 2020. Funerary Variability in Late Geometric Attica and its Implications: A Closer Look at the Neglected Late 8th-century Cremations, στο N. Dimakis και T. Dijkstra (επιμ.), *Mortuary Variability and Social Diversity in Ancient Greece. Studies on Ancient Greek Death and Burial*. Oxford, 32-49.
- Alexiou, A. 2002. *The Ritual Lament in Greek Tradition*, New York/Oxford.
- Amadasi Guzzo, M. G., 1987. Iscrizioni Semitiche di Nord-Ovest in contesti greci e italici (X-VII sec. a.C), *Dialoghi di Archeologia* 5.2, 13-27.
- Anderson, J.K., 1954. Excavations on the Ridge of Kofinà in Chios, στο M. S. F. Hood – J. Boardman – J.K. Anderson (επιμ.), Excavations on the Kofinà Ridge, Chios, *BSA* 49, 128-182.
- Antonaccio, C. M., 1995. *An Archaeology of Ancestors. Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece*, Lanham.
- Apostola, E. και P. Kousoulis, 2019. Exotic Offerings in the Archaic Rhodian Sanctuaries. A Critical Synthesis of the Egyptian and Egyptianizing Votive, *Athens University Review of Archaeology* 2, 103-116.
- Arlond, D., 2017. Burning Issues: Cremation and Incineration in Modern India, *International Journal of History & Ethics of Natural Sciences Technology & Medicine*, 24.4, 393-419.
- Arrington, T., N., 2015. Talismanic Practice at Lefkandi: Trinkets, Burials and Belief in the Early Iron Age, *Cambridge Classical Journal*, 1-30.
- Babbi, A., 2012. Έλα, Ὑπνε, και Πάρε το... Clay Human Figurines from Early Iron Age Italian Children's Tombs and the Aegean Evidence, στο N. Chr. Stampolidis, Ath. Kanta και Agg. Giannikouri (επιμ.), *ATHANASIA. The Earthy, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age. International Archaeological Conference, Rhodes 2009*, Ηράκλειο, 287-306.
- Barfoed, S., 2018. The Use of Miniature Pottery in Archaic-Hellenistic Greek Sanctuaries. Considerations on Terminology and Ritual Practice, *Opuscula* 11, 111-126.
- Bassiakos, Y. και Th. Tselios 2012. On the Cessation of Local Copper Production in the Aegean in the 2nd Millennium BC, στο V. Kassianidou και G. Papasavvas (επιμ.), *An Offprint from Eastern Mediterranean Metallurgy and Metalwork in the Second Millennium. A Conference in Honour of James D. Muhly, Nicosia, 10th-11th October 2009*, Oxford, 151-161.
- Beaumont, L., 2011. Chios in the “Dark Ages”. New Evidence from Kato Phana, στο *Dark Ages*, 221-231.

- Beaumont, L., 2012. *Childhood in Ancient Athens*, London.
- Ben-Shlomo, B., 2008. The Cemetery of Azor and Early Iron Age Burial Practices, *Levant* 40.1, 29-54.
- Bérard, C., 1970. *L'Heroon a la porte de l'Ouest* (Eretria III), Berne.
- Bernardini, Ch., 2006. *I bronzi della stipe di Kamiros*, Atene.
- Bevan, E., 1986. *Representations of Animals in Sanctuaries of Artemis and Other Olympian Deities*, Oxford.
- Bieńkowski, A.P., 1982. Some Remarks on the Practice of Cremation in the Levant, *Levant* 14, 80-89.
- Bignasca, M.A., 2000. *I Kernoi Circolari in Oriente E in Occidente: Strumenti Di Culto E Immagini Cosmiche*, Goettingen.
- Binford, L.R., 1963. An Analysis of Cremations from Three Michigan Sites, *Wisconsin Archaeology* 44.2, 98-110.
- Binford, L.R., 1971. Mortuary Practices: their Study and their Potential. *Society for American Archaeology*, 6–29.
- Blanas, A., 2006. *Geometrische Keramik aus Minoa auf Amorgos*, Munich.
- Blandin, B., 2007. *Les pratiques funéraires d'époque géométrique à Érétrie. Volume I, Texte. Volume II, Catalogue, tableaux et planches: espace des vivants, demeures des morts (ERETRIA XVII)*, Lausanne.
- Blinkenberg, Chr., 1931. *Lindos: Fouilles de l'Acropole 1902-1914: Les petits objets*, Volume 2, Berlin.
- Boardman, J., 1954. The Ancient City of Chios, στο M. S. F. Hood – J. Boardman – J.K. Anderson (επιμ.), *Excavations on the Kofinà Ridge, Chios*, *BSA* 49, 123-128.
- Boardman, J., 1961/1962. Ionian Bronze Belts, *Anatolia* 6, 179-189.
- Boardman, J., 1967. Excavations in Chios 1952-1955 1. Greek Emporio, *BSA Suppl.* 6.
- Boardman, J., 1990. VIII. Herakles' Death and Apotheosis, στο H.C. Ackerman (επιμ.), *LIMC* 5,1: Herakles – Kenchrias et Addenda Epona, Galateia, Helios, Helios (in peripheria orientali), Helios/Usil, Zürich/München, 121-132.
- Boardman, J., 1994. *Greek Gems and Finger Rings. Early Bronze Age to Late Classical*, New York.
- Boardman, J., 1998. *Early Greek Vase Painting, 11th-6th Centuries BC: A Handbook (World of Art)*, London.
- Boehlau, J., 1898. *Aus ionischen und italischen Nekropolen. Ausgrabungen und Untersuchungen zur Geschichte der nachmykenischen griechischen Kunst*, Leipzig.
- Bohen, B., 1997. Aspects of Athenian Grave Cult in the Age of Homer, στο S. Langdon (επιμ.), *New Light on a Dark Age. Exploring the Culture of Geometric Greece*, Columbia/London, 44-55.

- Bohen, B., 2017. *Kratos & Krater: The Bronze Age Antecedents*, Oxford.
- Bökönyi, S., 2005. Appendix B: The Animal Remains Found in Tombs, στο *Torone*, 317-320.
- Bossolino, I., 2018. *Camiro. I, Le necropoli geometriche (940-690 a.C.): scavi italiani 1928-1933*, Atene.
- Bourogiannis, G., 2009. Eastern Influence on Rhodian Geometric Pottery: Foreign Elements and Local Receptiveness, στο V. Karageorghis και O. Kouka, *Cyprus and the East Aegean. Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC*, Nicosia, 114-130.
- Bourogiannis, G. και Ioannou, C. 2012. 'Phoinikeia Grammata' at Kos: A New Case of Phoenician Script from Archaic Greece, *Ancient Near Eastern Studies* 49, 1-23.
- Bourogiannis, G., 2014, Rhodes et les parfums, στο *Rhodes*, 112-116.
- Bradtmiller, B. και Buikstra, J.E. 1984. Effects of Burning on Human Bone Microstructure: a Preliminary Study. *Journal of Forensic Sciences* 29, 535-540.
- Breitinger, E., 1939. Die Brandreste aus den protogeometrischen Amphoren, στο W. Kraiker και K. Kübler (επιμ.), *Die Nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts, Kerameikos I*, Berlin. 257-261.
- Bremmer, J.N., 1983. *The Early Greek Concept of the Soul*, Princeton.
- Brouskari, M., 1980. A Dark Age Cemetery in Erechtheion Street, Athens, *BSA* 75, 13-31.
- Buikstra, J.E και Swegle, M. 1989. Bone Modification due to Burning: Experimental Evidence, στο R. Bonnicksen και M. Sorg (επιμ.), *Bone Modification*, Orono, 247-258.
- Buikstra, L.E. και Ubelaker, D.E. 1994. *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains: Proceedings of a Seminar at the Field Museum of Natural History*, Fayetteville, Ark.
- Buikstra, L.E. και Lagia, A. 2009. Bioarchaeological Approaches to Aegean Archaeology, στο L. A. Schepartz, Sh. C. Fox και Chr. Bourbou (επιμ.), *New Directions in the Skeletal Biology of Greece, Hesperia Supplement* 43, 7-29.
- Bundgaard Rasmussen, B. και Lund, J. 2014. Fouilles et explorations danoises à Rhodes, στο *Rhodes*, 42-51.
- Burkert, W., 1983. *Homo Necans. The Anthropology of Ancient Greek Sacrificial Ritual and Myth*, Berkeley.
- Burkert, W., 1987. Offerings in Perspective: Surrender, Distribution, Exchange, στο T. Linders και G. Nordquist (επιμ.), *Gifts to the Gods. Proceedings of the Uppsala Symposium 1985 (Boreas 15)*. Uppsala, 43-49.
- Burkert, W., 2011. *Griechische Religion der archaischen und klassischen Epoche*, Stuttgart.
- Cannon, A. και K. Cook, 2015. Infant Death and the Archaeology of Grief. *Cambridge Archaeological Journal* 25.2, 399-416.
- Catling, E.W και Catling, E. 1980. Objects of Bone, Iron and Lead, στο *Lefkandi I*, 231-214

Catling, H.W., 1995. Heroes Returned? Subminoan Burials from Crete, στο J.B. Carter και S.P. Morris (επιμ.), *The Ages of Homer: A Tribute to Emily Townsend Vermeule*, Austin, 123–136.

Popham, M.R., Calligas, P.G. και Sackett, L.H. (επιμ.), Lefkandi II: the Protogeometric Building at Toumba, Part 2. The Excavation, Architecture and Finds, *BSA Suppl.* 23, Oxford.

Caixeiro, M., 2005. Antiesthi: Traditional Hindu Cremation, στο D. J. Davies και L. H. Mates (επιμ.), *Encyclopedia of Cremation*, Hants, 234-235.

Carter, E. και A. Andrea 1995. Pots, People and the Archaeology of Death in Northern Syria and Southern Anatolia in the Latter Half of the Third Millennium BC, στο S. Campbell και A. Green (επιμ.), *The Archaeology of Death in the Ancient Near East*, Oxford, 96-116.

Cavanagh, G.W., 1991. Surveys, Cities and Synoecism, στο J. Rich και A. Wallace-Hadrill (επιμ.), *City and Country in the Ancient World*, London, 97-118.

Cavanagh, W., 1996. The Burial Customs, στο *Knossos*, 651-675.

Cavanagh W. και Mee, Chr. 1998. *A Private Place: Death in Prehistoric Greece* (SIMA 124), Jonsered.

Cerezo-Román, J., 2014. Pathways to Personhood: Cremation as a Social Practice Among the Tucson Basin Hohokam, στο I. Kuijt, C.P. Quinn και G. Cooney (επιμ.), *Transformation by Fire: The Archaeology of Cremation in Cultural Context*, Tuscon, 148-167.

Chanotis, A., 1991. Von Hirten, Kräutersammlern, Epheben und Pilgern: Leben auf den Bergen im antiken Kreta, *KTEMA* 16, 93-109.

Charalambidou, X., 2008-2009. The Pottery from the Early Iron Age Necropolis of Tsikalario on Naxos: Preliminary Observations, *AION.*, Nuova Serie N. 15-16, 57-69.

Charalambidou, X., 2011. Quantitative Analysis of the Pottery from the Early Iron Age Necropolis of Tsikalario on Naxos, στο S. Verdant, Th. Theurillat και A. Kenzelmann Pfyffer (επιμ.), *Early Iron Age Pottery: A Quantitative Approach, Proceedings of the International Round Table organized by the Swiss School of Archaeology in Greece, Athens, November 28-30*, Oxford, 139-147.

Charalambidou, X., Kiriati, E. και Müller, N.S. 2017. Scales of Ceramic Analysis on Naxos (Cyclades), στο S. Handberg και A. Gadolou (επιμ.), *Material Koinai in the Greek Early Iron Age and Archaic Period. Acts of an International Conference at the Danish Institute at Athens, 30 January – 1 February 2015*, Bristol, 109-132.

Charalambidou, X. και Morgan, Ch. 2017. Introduction. Interpreting the Seventh Century BC, στο X. Charalambidou και C. Morgan (επιμ.), *Interpreting the Seventh Century BC. Tradition and Innovation*, Oxford, 1-8.

Charalambidou, X., 2017. Ceramics, Cultural Interconnections and Influences on Naxos, στο V. Vlachou και A. Gadolou (επιμ.), *ΤΕΡΨΙΣ. Studies in Mediterranean*

- Archaeology in Honour of Nota Kourou*, Brussels, 380-388.
- Charalambidou, X., 2018. Iron Age Mortuary Practices and Material Culture at the Inland Cemetery of Tsikalario on Naxos: Differentiation and Connectivity, *BSA* 113, 143-198.
- Chemsseddoha, A-Z., 2017. New Perspectives on the Burial Customs in Macedonia during the Early Iron Age, στο *Regional Stories*, 381-393.
- Chemsseddoha, A-Z., 2019. *Les pratiques funéraires de l'âge du Fer en Grèce du Nord: étude d'histoires regionales*, Pessac.
- Centlivres-Challet, Cl.E., 2016. Tire-lait ou biberons romains? Fonctions, fonctionnalités et affectivité, *L'Antiquité Classique* 85, 157-180.
- Clairmont, Chr., 1953. Studies in Greek Mythology and Vase-Painting, *American Journal of Archaeology* 57.2, 85-94.
- Clement, A., Hillson, S. και Michalaki-Kollia, M. 2009. The Ancient Cemeteries of Astypalaia, Greece, *Archaeology International* 12, 17-21.
- Coldstream, J.N., 1969. The Phoenicians of Ialysos. *BICS* 16, 1-8.
- Coldstream, J.N., 1991. The Geometric Style: Birth of the Picture, στο T. Rasmussen και N. Spivey (επιμ.), *Looking at Greek Vases*, Cambridge/New York, 37-56.
- Coldstream, J.N., 1996. The Protogeometric and Geometric Pottery, στο *Knossos*, 311-420.
- Coldstream, N., 2003. *Geometric Greece*, London.
- Coldstream, N., 2008. *Greek Geometric Pottery*, London.
- Constantakopoulou, Chr., 2007. *The Dance of the Islands. Insularity, Networks, the Athenian Empire and the Aegean World*, Oxford.
- Cook, J.M., 1952. Archaeology in Greece 1952, *JHS* 73, 124.
- Cook, M. R. και Dupont, P. 1988. *East Greek Pottery*, London/New York.
- Coulié, A., 2005. Histoire et archéologie des Cyclades à travers la céramique archaïque: à propos d'un ouvrage récent, *RA* 40, 255-281.
- Coulié, A., 2013. *La céramique grecque aux époques géométrique et orientalisante (XIe-Vie siècle av. J.-C.)*, Paris.
- Coulié, A., 2014. Les fouilles franco-britannique au XIXE siècle, στο *Rhodes*, 24-35.
- Coulié, A., 2015. Ροδιακή χρυσοχοΐα, στο A. Coulié, M. Φιλήμονος-Τσοποτού και Β. Πατσιαδά (επιμ.), *Ρόδος: ένα ελληνικό νησί στις πόλεις της Ανατολής: 15ος-5ος αι. π.Χ. 11 Ιουλίου-15 Νοεμβρίου 2015 στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου*, Ρόδος, 55-57.
- Coulié, A., Frère, D., Garnier, N. και Marton, A. 2017. Le tombeau A de Camiros: les vases archaïques et leurs contenus. L'apport de l'étude chronologique et des analyses chimiques des résidus, *BCH* 141.2, 553-621.
- Courbin, P., 1974. *Tombes géométriques d'Argos, I (1952-1958)*, Paris.

- Crielaard, J.P., 2002. Past or Present? Epic Poetry, Aristocratic Self Representation and the Concept of Time in the Eight and Seventh Centuries B.C., στο F. Montanari και P. Ascheri (επιμ.), *Omero, Tremila Anni Dopo. Edizioni di Storia e Letteratura*, Roma, 239-295.
- Crielaard, J.P., 2016. Living Heroes: Metal Urn Cremations in Early Iron Age Greece, Cyprus, and Italy, στο F. Gallo (επιμ.) *Omero: quaestiones disputata*, Milan/Rome, 43–78.
- Croissant, F., 2008. Batailles Géométriques Pariennes, στο *Alba della città, alba delle immagini? Da una suggestione di Bruno d'Agostino (abstract)*, *Scuola Archeologica Italiana di Atene*, Tripodes 7, Atene, 31-62.
- D'Acunto, M., 2000. L'attributo della cintura e la questione degli inizi della scultura monumentale a Creta e Naxos, *Όστρακα* 9, 289–326.
- D'Acunto, M., 2014α. L'archéologie italienne à Rhodes (1912-1945), στο *Rhodes*, 52-61.
- D'Acunto, M., 2014β. Geometric and Daedalic Figurines from the Italian Excavations in the Necropolis of Ialysos, στο A. Γιαννικουρή (επιμ.), *Κοροπλαστική και μικροτεχνία στον αιγαιακό χώρο από τους γεωμετρικούς χρόνους έως και τη ρωμαϊκή περίοδο. Διεθνές συνέδριο στη μνήμη της Ηούς Ζερβουδάκη, Ρόδος, 26-29 Νοεμβρίου 2009*, Τόμος I, Αθήνα, 69-78.
- D'Acunto, M., 2017α. The Protogeometric and Geometric Necropolis of Ialysos (Rhodes): Burial Customs, Commerce and Society, στο *Regional Stories*, 440-486.
- D'Acunto, M., 2017β. Euboean Imports in the Geometric Necropolis of Ialysos, στο στο V. Vlachou και A. Gadoulou (επιμ.), *ΤΕΡΨΙΣ. Studies in Mediterranean Archaeology in Honour of Nota Kourou*, Brussels, 359-373.
- D'Acunto, M., 2019. Documenting Italian Excavations in the Geometric Necropolis of Ialysos (1916-1934): Burial Contexts and Relative and Absolute Chronologies, στο S. Schierup (επιμ.), *Documentating Ancient Rhodes: Archaeological Expeditions and Rhodian Antiquities, Acts of the International Colloquium Held at the National Museum of Denmark in Copenhagen, February 16-17, 2017* (Gösta Enbom Monographs 6), Aarhus, 263-280.
- Damigos, S. και O. Kaklamani (υπό εκτόπωση). From Thera to Cyrene: Early Society and Complex Networking in the Age of Colonization, στο A. Roncaglia and S. Ranieri (επιμ.), *Ricerche a Confronto. Dialoghi di Antichità Classiche e del Vicino Oriente*. Zermeghedo.
- D'Agostino, B., 2006. Funerary Customs and Society on Rhodes in the Geometric Period, στο E. Herring, I. Lemos, F. Lo Schiavo, L. Vagnetti, R. Whitehouse και J. Wilkins (επιμ.), *Across Frontiers. Etruscans, Greeks, Phoenicians and Cypriots. Studies in Honour of David Ridgway and Francesca Romana Serra Ridgway*, London, 57-69.
- D'Agostino, B., 2010-2011. Funerary Customs and Society on Rhodes in the Geometric Period. Some Observations, στο M. D'Acunto και M. Giglio (επιμ.), *Le rotte di*

- Odisseo. Scritti di archeologia e politica di Bruno d'Agostino, *AION* 17-18, 239-248.
- Dasen, V., 2011. Childbirth and Infancy in Greek and Roman Antiquity, στο B. Rawson (επιμ.), *A Companion to Families in the Greek and Roman Worlds*, Malden, MA, 291-314.
- Dawson, H., 2014. *Mediterranean Voyages. The Archaeology of Island Colonisation and Abandonment*, California.
- D'Onofrio, A.M., 2011. Athenian Burials with Weapons: the Athenian Warrior Graves Revisited, στο *Dark Ages*, 645-673.
- Deger-Jalkotzy, S., 2013. Cremation Burials in the Mycenaean Cemetery of Elateia-Alonaki in Central Greece, στο M. Lochner και F. Ruppenstein (επιμ.), *Cremation Burials in the Region between the Middle Danube and the Aegean 1300-750 BC. Proceedings of the International Symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th-12th, 2010*, Vienna, 221-229.
- de Mot, J., 1909. *La crémation et le séjour des morts chez les Grecs* (Extrait des Mémoires de la Société d'anthropologie de Bruxelles 27.6), Bruxelles.
- Deppert – Lippitz, B., 1985. *Griechischer Goldschmuck*, Mainz.
- Desborough, d' A V.R., 1972. *The Greek Dark Ages*, London.
- Dickey, E., 1992. *Corinthian Burial Customs, ca. 1100 to 550 B.C.*, U.M.I.
- Dickinson, O., 2006. *The Aegean from Bronze Age to Iron Age: Continuity and Change between the Twelfth and Eighth Centuries BC*, London.
- Dimakis, N., 2015. Lamps, Symbolism and Ritual in Hellenistic Greece, στο Z. Th. Polychroniadis και D. Evely (επιμ.), *AEGIS. Essays in Mediterranean Archaeology presented to Matti Egon by the Scholars of the Greek Archaeological Committee UK*, Oxford, 165-172.
- Dimaksi, N., 2016. *Social Identity and Status in the Classical and Hellenistic Northern Peloponnese: the Evidence from Burials*. Oxford.
- Di Nicuolo, C., 2016. Le attività del KERP nella campagna del 2016, στο Dalla Κιμωλία Γή a Κίμωλος. Il progetto di Ricerca 'Κιμωλία Γή' (KERP), *ASAtene* 90, serie III, 16, 192-204.
- Donlan, W., 1985. The Social Groups of Dark Age Greece, *Classical Philology* 80, 293-308.
- Doonan, C.P.R. και A. Mazarakis Ainian 2007. Forging Identities in Early Iron Age Greece: Implications of the Metalworking Evidence from Oropos, στο A. Mazarakis Ainian (επιμ.), *Oropos and Euboea in the Early Iron Age: Acts of an International Round Table, University of Thessaly, June 18-20, 2004*, Βόλος, 361-378.
- Dörpfeld, W., 1905 *Verbrennung und Bestattung der Toten in alten Griechenland*, Mélanges.
- Dragendorff, H., 1903. *Thera II. Untersuchungen, Vermessungen und Ausgrabungen in den Jahren 1895-1902. Theräische Gräber*, Berlin.

- Drerup, H., 1969. *Griechische Baukunst in Geometrischer Zeit*, Göttingen.
- Dubois, C., 2012. Des objets pour les bébés ? Le dépôt de mobilier dans les sépultures d'enfants en bas âge du monde grec archaïque et classique, στο A. Hermary και C. Dubois (επιμ.), *L'enfant et la mort dans l'Antiquité. III Le matériel associé aux tombes d'enfants: actes de la table ronde internationale organisée à la Maison Méditerranéenne des Sciences de l'Homme (MMSH) d'Aix-en-Provence*, Paris, Aix-en-Provence, 329-342.
- Dubois, C., 2016. Τά βρέφη au cimetière: les pratiques funéraires autour de la mort des «tout-petits» à Corinthe et Argos du VIIIe au Ve s. av. J.-C., στο É. Portat, M. Detante, C. Buquet-Marcon και M. Guillon (επιμ.), *Rencontre autour de la mort des tout-petits. Mortalité foetale et infantile. Actes de la IIe Rencontre du Gaaf à Saint-Germain-en-Laye les 3 et 4 décembre 2009*, Saint-Germain-en-Laye, Gaaf, Saint-Germain-en-Laye, 55-65.
- Ducrey, P. και Brélaz, C. 2019. La technique de fabrication des projectiles et l'usage de la fronde en Grèce ancienne και La fronde en Grèce ancienne, στο S. Fachard (επιμ.), *Polemica. Études sur la guerre et les armées dans la Grèce ancienne*, Paris, 177-230.
- Dugas, Ch., 1925. *La céramique des Cyclades*, Paris.
- Eaby, M.S., 2007. *Mortuary Variability in Early Iron Age Cretan Burials* (Διδ. Διατριβή), Chapel Hill.
- Ekroth, G., 2002. *The Sacrificial Rituals of Greek Hero-Cults in the Archaic to the Early Hellenistic Periods*, Liège.
- Ekschmitt, W., 1986. *Kunst und Kultur der Kykladen, Teil II: Geometrische und Archaische Zeit*, Mainz, 1986.
- Erasmus, M., 2012. *Death. Antiquity and Its Legacy*, Oxford.
- Étienne, R., 2005. L'incinération: l'exemple athénien, *KTEMA* 30, 183-188.
- Étienne, R., 2017. Can One Speak of the Seventh Century BC?, στο X. Charalambidou και C. Morgan (επιμ.), *Interpreting the Seventh Century BC. Tradition and Innovation*, Oxford, 9-14.
- Evely, D., 1996. Other Materials, στο *Knossos*, 621-636.
- Farmakidou, E., 2009. How far Can Pots Go? Conceptualizing Pottery Production and Exchange in Geometric Rhodes, στο V. Karageorghis και O. Kouka, *Cyprus and the East Aegean. Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC*, Nicosia, 103-113.
- Frère, D., Garnier, D. και Dodinet, E. 2016. Archéologie des huiles parfumées et médicinales en Méditerranée nordoccidentale préromaine (VIIIe-VIe s. av. J.-C.), στο Chr. Malet (επιμ.), *Le corps. Soins, rituels et symbols*, Paris, 98-120.
- Fulminante, F., 2015. *Infant Feeding Practices in Europe and the Mediterranean from Prehistory to the Middle Ages: A Comparison between the Historical Sources and Bioarchaeology*. *Childhood in the Past* 8.1, 24-47.
- Furley, W. D., 1981. *Studies in the Use of Fire in Ancient Greek Religion*, New York.

- Furtwängler, A., 1886. Erwerbungen der königl. Museen zu Berlin im Jahre 1885. *JdI* 1, 128-161.
- Gallet de Santerre, H., 1953. Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1952: Chios, *BCH* 77, 520-530.
- Gansum, T., 2004. Role the Bones – from Iron to Steel, *Norwegian Archaeological Review* 37.1, 41-57.
- Garroway, H.K., 2012. Gendered or Ungendered? The Perception of Children in Ancient Israel, *Journal of Near Eastern Studies* 71.1, 95-114.
- Garland, R., 1985. *The Greek Way of Death*, New York.
- Garland, R. και Scheid, J., 2004. Attitudes to Greek and Roman Death, στο S. Hornblower, A. Spawforth και E. Eidinow (επιμ.), *The Oxford Companion to Classical Civilization*, Oxford, 209-211.
- Gates, C., 1983. *From Cremation to Inhumation: Burial Practices at Ialysos and Kameiros during the Mid-Archaic Period, ca. 625-525 B.C.*, Los Angeles.
- Gautier, J., 1993. Caractérisation de centres de productions céramiques par microscope optique, στο R. Dalongeville και G. Rougemont (επιμ.), *Recherches dans les Cyclades: résultats des travaux de la RCP 583*, Lyon.
- Georgiadis, M., 2003. *The South-Eastern Aegean in the Mycenaean Period. Islands, Landscape, Death and Ancestors* (BAR International Series 1196), Oxford.
- Georgiadis, M., 2019. The Southeastern Aegean, στο I.S. Lemos και A. Kotsonas (επιμ.), *A Companion to the Archaeology of Early Greece and the Mediterranean*, New Jersey, 985-1006.
- Gesell, G.C, Day, L.P. και Coulson, W.D.E. 1995. Crete, 1989 and 1990. Excavations at Kavousi, Crete 1989 and 1990, *Hesperia* 64, 67-120.
- Ghimire, B., 1998. *Hindu Death Rites*, Kathmandu.
- Gimatidis, S., 2011. Feasting and Offering to the Gods in Early Greek Sanctuaries: Monumentalisation and Miniaturisation in Pottery, *PALLAS* 86, 75-96.
- Gjerstad, E., 1948. *The Cyprogeometric, Cypro-Archaic and Cypro-Classical Periods*, The Swedish Cyprus Expedition IV.2, Stockholm.
- Golden, M., 1990. *Children and Childhood in Classical Athens*, Baltimore.
- Goldhahn, J., και Oestigaard, T. 2006. From the Dead to the Living: Death as Transactions and Re-negotiations, *Norwegian Archaeological Review* 39.1, 27-48.
- Gonçalves, D., 2011. *Cremains: The Value of Quantitative Analysis for the Bioanthropological Research of Burned Human Skeletal Remains* (PhD Dissertation), Coimbra.
- Guliaev, V.I., 2002. Amazons in the Scythia: New Finds at the Middle Don, Southern Russia, *World Archaeology* 35, 112-125.
- Guy, H., Masset, Cl. και Baud, A. 1997. Infant Taphonomy. *International Journal of Osteoarchaeology* 7, 221-229.

- Haentjens, Ann., 2006. Mors immatura in Iron Age Attica, στο C. Mattusch και A. Donohue (επιμ.), *In Common ground: Archaeology, Art, Science and Humanities*, Oxford, 477-479.
- Hägg, R., 1983α. Funerary Meals in the Geometric Necropolis at Asine?, στο R. Hägg (επιμ.), *The Greek Renaissance of the Eighth Century B.C.: Tradition and Innovation. Proceedings of the Second International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 1-5 June 1981*, Stockholm, 189-193.
- Hägg, R., 1983β. Burial customs and social differentiation in 8th-century Argos, στο R. Hägg (επιμ.), *The Greek Renaissance of the Eighth Century B.C.: Tradition and Innovation. Proceedings of the Second International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 1-5 June 1981*, Stockholm, 27-31.
- Hägg, R., 1999. Funerary Rituals, Veneration of Ancestors and the Cult of Heroes in Geometric Greece (abstract), στο R. Hägg (επιμ.), *Ancient Greek Hero Cult: Proceedings of the Fifth International Seminar on Ancient Greek Cult, organized by the Department of Classical Archaeology and Ancient History, Göteborg University, 21-23 April 1995*, Stockholm, 37.
- Hall, M.J., 1977. *Ethnic Identity in Greek Antiquity*, Cambridge.
- Hall, J.M., 2002. *Hellenicity: between Ethnicity and Culture*, Chicago.
- Hamilton, R., 1992. *Choes and Anthesteria. Athenian Iconography and Ritual*, Ann Arbor.
- Hammond, L., 2005. Arcadian Miniature Pottery, στο E. Østby (επιμ.), *Ancient Arcadia: Papers from the Third International Seminar on Ancient Arcadia, held at the Norwegian Institute at Athens, 7-10 May 2002*, Athens, 415-434.
- Hasaki, E. και Kourayos, Y. 2012-2013. The Early Roman Pottery Workshop, the Classical House, and Geometric Burials at Skiadas Plot, Paroikia, Paros (Cyclades), *AA* 67-68, A', 459-482.
- Heilmeyer, W-D., 1986. *Frühgriechische Kunst. Kunst und Siedlung in geometrischen Griechenland*, Berlin.
- Herrmann, H., Lange, M., Schutkowski, H. και S. Hummel, 1987. *A Bibliography on Cremation*, Strassbourg.
- Higgins, R.A., 1980. The Jewellery, στο *Lefkandi I*, 218-227.
- Hiller, S., 2003. Some Preliminary Thoughts about Aegina in the Dark Ages, στο E. Κονσολάκη-Γιαννοπούλου (επιμ.), *Αργοσαρωνικός. Πρακτικά Ιου Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας και Αρχαιολογίας του Αργοσαρωνικού, Πόρος, 26-29 Ιουνίου 1998*, τόμος Β, Αθήνα, 11-19.
- Hillson, S., 2002. Investigating Ancient Cemeteries on the Island of Astypalaia, *Archaeology International* 5, 29-31.
- Hillson, S., 2009. The World's Largest Infant Cemetery and Its Potential for Studying Growth and Development, στο L. A. Schepartz, Sh. C. Fox και Chr. Bourbou (επιμ.), *New Directions in the Skeletal Biology of Greece, Hesperia Supplement* 43, 137-154.

- Hillson, S., 2017. Human Remains from the Kyllindra and Katsalos Cemeteries on the Island of Astypalaia, στο Π. Τριανταφυλλίδης (επιμ.), *Το αρχαιολογικό έργο στα νησιά του Αιγαίου. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος, 27 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 2013*, Τόμος Γ', Μυτιλήνη, 355-364.
- Hoepfner, W., 1977. *Das Dorische Thera*, Berlin.
- Hoepfner, W., 1999. *Geschichte des Wohnens, Band 1. 5000 v. Chr. - 500 n. Chr. Vorgeschichte, Frühgeschichte, Antike*, Stuttgart.
- Hogg, A.M. και Ridgeway, L.C., 2003. Social Identity: Sociological and Social Psychological Perspectives, *Social Psychology Quarterly* 66.2, 97-100.
- Hölbl, G., 2005. Ägyptisches Kulturgut in der Griechischen Welt im Frühen ersten Jahrtausend vor Christus, στο H. Beck, P.C. Bol και M. Bückling (επιμ.), *Ägypten – Griechenland – Rom: Abwehr und Berührung*, Tübingen, 114-132.
- Hölbl, G., 2006. Die Aegyptiaca vom Aphroditetempel auf Thera. *MDAI (A)* 121, 73-103.
- Holck, P., 2005. Anthropology/Cremated Bones, στο J. Payne-James (επιμ.), *Encyclopedia of Forensic and Legal Medicine*, London, 113-119.
- Houby-Nielsen, S., 1996. The Archaeology of Ideology in the Kerameikos: New Interpretations of the Opferrinnen, στο R. Hägg (επιμ.), *The Role of Religion in the Early Greek Polis: Proceedings from the Third International Seminar on Ancient Greek Cult, Organized by the Swedish Institute at Athens, 16-18 October 1992*, Stockholm, 41-54.
- Huber, S., 2003. *L' Aire Sacrificielle au Nord du Sanctuaire d' Apollon Daphnéphoros (ERETRIA XIV)*, Gollion.
- Huysecom, S., 2003. Terres cuites animales dans les nécropoles grecques archaïques et classiques du bassin méditerranéen, στο B. Gratien, A. Muller και D. Parayre (επιμ.), *Figurines animales des mondes anciens, Lille 3, Villeneuve d'Ascq, 8 juin 2002*, Paris, 91-103.
- Ilieva, P., 2008. Funerary Rites in the EIA Aegean Thrace: Problems and Perspectives of Research, στο O. Özbeck (επιμ.), *Funeral Rites, Rituals and Ceremonies from Prehistory to Antiquity. Proceedings of the International Workshop: «Troas and its Neighbours». Çanakale and Ören 2-6 Oktober 2006*, Istanbul, 97-109.
- Irion, E.P., 1968. *Cremation*, Mineapolis.
- Jacobsthal, P., 1956. *Greek Pins and their Connexions with Europe and Asia*, Oxford.
- Jacopi, G., 1928. La necropoli geometrica ed arcaica, στο A. Maiuri και G. Jacopich. (επιμ.), *Rapporto generale sul servizio archeologico a Rodi e nelle isole dipendenti dall'anno 1912 all'anno 1927*, *Clara Rhodos I*, Bergamo, 65-71.
- Jacopi, G., 1929. Scavi nella necropoli di Jalisso, 1924-1928, *Clara Rhodos III*, Rodi.
- Jacopi, G., 1931. Esplorazione Archeologica di Camiro - I. Scavi nelle Necropoli Camiresi 1929-1930. *Clara Rhodos 4*, Bergamo.

- Jacopi, G., 1931-1932. Nuovi scavi nella necropoli micenea di Jaliso. *ASAtene* 13-14, 253-345.
- Jacopi, G., 1932-1933. Scavi e ricerche di Nisiro, *Clara Rhodos* VI-VII, 469-552.
- Janko, R., 1998. The Homeric Poems as Oral Dictated Texts, *Classical Quarterly* 48, 1-13.
- Jarosch-Reinholdt, V., 2009. *Die geometrische Keramik von Kap Kolonna*, Wien.
- Johansen, K.F., 1957. Exochi. Ein frührhodisches Gräberfeld, *AA* 28, Copenhagen.
- Jones, C.P., 1996. ἔθνος and γένος in Herodotus, *The Classical Quarterly* 46.2, 315-20.
- Jung, R., 2007. 'Δως' μου φωτιά'. Woher kamen die Brandbestattungen der spätbronzezeitlichen Ägäis?, στο I. Galanaki, H. Tomas, Y. Galanakis, R. Laffineur (επιμ.), *Between the Aegean and Baltic Seas. Prehistory across Borders. Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11-14 April 2005*, Liège, 215-230.
- Kaliff, A. και Oestigaard, T. 2017. *Cremation, Corpses and Cannibalism: Comparative Cosmologies and Centuries of Cosmic Consumption*, Newcastle.
- Kallintzi, K. και Papaoikonomou, I.D. 2006. A Methodical Approach to Funeral Goods Offered to Children of Ancient Abdera, στο C.C. Mattusch, A.A. Donohue και A. Brauer (επιμ.), *Common Ground. Archaeology, Art, Science, and Humanities. Proceedings of the XVI International Congress of Classical Archaeology, Boston, August 23-26, 2003*, Oxford, 480-484.
- Kaninia, E. και Schierup, St. 2017. Vroulia Revisited. From K. F. Kinch's Excavations in the Early 20th Century to the Present Archaeological Site, στο K. Winther-Jacobsen, R. Frederiksen και S. Handberg (επιμ.), *Proceedings of the Danish Institute at Athens VIII*, Athens, 89-129.
- Κάντια, Α., 2001. The cremations of Olous and the custom of cremation in Bronze Age Crete, στο Κούσεις, 59-68.
- Kardulias, P.N., 2009. Flaked Stone from Isthmia, *Hesperia* 78, 307-346.
- Karuzos, Ch., 1937. Eine naxische amphora des früheren siebenten Jahrhunderts, *Jdl* 52, 166-197.
- Kilian-Dirlmeier, I., 1979. *Anhänger in Griechenland von der Mykenischen bis zur Spätgeometrischen Zeit: griechisches Festland, Ionische Inseln, dazu Albanien und Jugoslawisch-Mazedonien*, Munich.
- Kinch, K., 1914. *Fouilles de Vroulia (Rhodes)*, Berlin.
- Knauss, F. S., 1997. *Der Lineare Inselstil. Eine kykladische Keramikwerkstatt am Übergang von der spätgeometrischen zur archaischen Zeit*, Saarbrücken.
- Knigge, U., 2005. *Der Bau Z. Kerameikos XVII*, Athen. Koldewey, R. 1890. *Die antiken Baureste der Insel Lesbos*, Berlin.

- Kontonikolas, M-A., 2018. Cremation, Society, and Landscape in the North Aegean, 6000-700 BCE (Phd Dissertation), Los Angeles.
- Kossatz-Deißmann, A., 1981. Achilleus, στο στο H.C. Ackerman και G.R. Gisler (επιμ.), *LIMC* 1,1: Zürich/München, 37-220.
- Kotsonas, A., 2008. *The Archaeology of Tomb AIK1 of Orthi Petra in Eleutherna: The Early Iron Age Pottery*, Athens.
- otsonas, A., 2017. X. Ceramics, Analytical Scales and Cultural Histories of Seventh-Century Crete, στο X. Charalambidou και C. Morgan (επιμ.), *Interpreting the Seventh Century BC. Tradition and Innovation*, Oxford, 15-23.
- Kotsonas, A., 2018. Federico Halbherr and Archaic Eleutherna, στο Ε. Γαβριλάκη (επιμ.), Πεπραγμένα ΙΑ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου (Ρέθυμνο 21-27 Οκτωβρίου 2011), Α2.1, Ρέθυμνο, 203-219.
- Kourou N., 2002. Tenos – Xobourgo: From a Refuge Place to an Extensive Fortified Settlement, στο Μ. Stamatopoulou και Μ. Geroulanou (επιμ.), *Excavating Classical Culture. Recent Archaeological Discoveries in Greece*, Oxford, 255-268.
- Kourou, N., 2003. Rhodes: the Phoenician Issue Revisited. Phoenicians at Vroulia?, στο Ν. Chr. Stampolidis και V. Karageorghis (επιμ.), *Πλόες...Sea Routes... Interconnections in the Mediterranean 16th – 6th c. BC. Proceedings of the International Symposium held at Rethymnon, Crete September 29th– October 2nd 2002*, Athens, 249-262.
- Kourou, N., 2004. Η Τήνος κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου, στο *Αιγαίο*, 427-436.
- Kourou, N., 2007. Silent Offsprings and Dutiful Parents: Amphoriskoi and Multiple Vases in Early Iron Age Child Burials, στο Ε. Σημαντώνη-Μπουρνιά, Α.Α. Λαϊμού, Α.Γ. Μενδώνη και Ν. Κούρου (επιμ.), *άμύμονα έργα. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Βασίλη Κ. Λαμπρινουδάκη*, Αθήνα, 62-76.
- Kourou, N., 2014. Rhodes, un important carrefour en Méditerranée orientale, στο *Rhodes*, 76-88.
- Kourou, N., 2015α. Early Iron Age Mortuary Contexts in the Cyclades. Pots, Function and Symbolism, στο V. Vlachou (επιμ.), *Pots, Workshops and Early Iron Age Society: Function and Role of Ceramics in Early Greece. Proceedings of the International Symposium held at the Université libre de Bruxelles 14-16 November 2013*, Bruxelles, 83-105.
- Kourou, N., 2015β. Literacy, Networks and Social Dynamics in Archaic Rhodes, στο S. και R. Nawracala (επιμ.), ΠΟΛΥΜΑΘΕΙΑ. Festschrift für Hartmut Matthäus anlässlich 65. Geburtages, Aachen, 245-263.
- Kraiker, W., 1951. *Aigina. Die Vasen des 10. bis 7. Jahrhunderts v. Chr.*, Berlin.
- Kokkorou-Alewras, G., 1995. Archaische Naxische Bildhauerei, *Antike Plastik* 24 (1993), 37-138.
- Kübler, K., 1954. *Die Nekropolen des 10. bis 8. Jahrhunderts, Kerameikos V.1*, Berlin.

- Kurtz, C.D. και Boardman, J., 1971. *Greek Burial Customs*, London and Southampton.
- Kyrieleis, H., 1986. Chios and Samos in the Archaic Period, στο J. Boardman και C. E. Vaphopoulou-Richardson (επιμ.), *A Conference on the Homereion in Chios 1984*, Oxford, 187-204.
- Laffineur, R., 1978. *L'Orfèvrerie rhodienne orientalisante*, Paris.
- Lagia, A., 2007α. The Human Skeletal Remains, στο F. Ruppenstein (επιμ.), *Die Submykenische Nekropole. Neufunde und Neubewertung, Kerameikos XVIII*, Munich, 273-281.
- Lagia, A., 2007β. Notions of Childhood in the Classical Polis: Evidence from the Bioarchaeological Record, στο A. Cohen και J.B. Rutter (επιμ.), *Constructions of Childhood in Ancient Greece and Italy, Hesperia Supplement 41*, 293-306.
- Lagia, A., Papathanasiou, A., Malakasioti, Z. και Tsiouka, F. 2013. Cremations of the Early Iron Age from Mound 36 at Voulokalyva (Ancient Halos) in Thessaly, στο M. Lochner και F. Ruppenstein (επιμ.), *Brandbestattungen von der mittleren Donau bis zur Ägäiszwischen 1300 und 750 v. Chr. Akten des internationalen Symposiums an der Österreichischen Akademie der Wissenschaften in Wien, 11.–12. Februar 2011*, Wien, 197-219.
- Lagia, A., Papathanasiou, A. και Triantaphyllou, S. 2014. The State of Approaches to Archaeological Human Remains in Greece, στο B. O'Donnabhain και M.C. Lozada (επιμ.), *Archaeological Human Remains. Global Perspectives*, Heidelberg/New York/Dordrecht/London, 105-126.
- Lamb, W., 1930-1931. Antissa, *BSA* 31, 174-178.
- Lamb, W., 1931-1932. Antissa, *BSA* 32, 41-67.
- Lambrinoudakis, V., 1988. Veneration of Ancestors in Geometric Naxos, στο R. Hägg, N. Marinatos και G. Nordquist (επιμ.), *Early Greek Cult Practice*, Stockholm, 235-246.
- Lambrinoudakis, V., 2000. Die Rolle der heroischen Vergangenheit bei der Entwicklung der griechischen Städte», στο ἀγαθὸς δαίμων, *Mythes et Cultes études d'iconographie en l'honneur de Lilly Kahil, BCH Supplément 38*, 299-310.
- Lambrinoudakis, V. και Philaniotou Hadjianastasiou, O. 2001. The Town of Naxos at the End of Late Bronze Age: the Mycenaean Fortification Wall, στο V. Karageorghis και Ch. E. Morris (επιμ.), *Defensive Settlements of the Aegean and the Eastern Mediterranean after c. 1200 B.C. Proceedings of an International Workshop held at Trinity College Dublin, 7th-9th May, 1999*. Λευκωσία, 157-169.
- Lambrinoudakis, V., 2004. The Emergence of the City-state of Naxos in the Aegean, στο M. C. Lentini (επιμ.), *Le due città di Naxos. Atti del Seminario di Studi Giardini, Naxos 29-31 ottobre 2000*, Firenze / Milano, 61-74.
- Lang, F., 1996. *Archaische Siedlungen in Griechenland: Struktur und Entwicklung*, Berlin.
- Langdon, S., 2005. Views of Wealth, a Wealth of Views: Grave Goods in Iron Age Attica, στο D. Lyons και R. Westbrook (επιμ.), *Women and Property: Conference*

organised in 2003 at the Center for Hellenic Studies (Harvard) (διαθέσιμο διαδικτυακά στο <https://chs.harvard.edu/CHS/article/display/1219>)

Langdon, S., 2007. The Awkward Age: Art and Maturation in Early Greece, στο Ad. Cohen και J.B. Rutter (επιμ.), *Constructions of Childhood in Ancient Greece and Italy*, *Hesperia* Supplement 41, 173-191.

Langdon, S., 2008. *Art and Identity in Dark Age Greece, 1100-700 BCE*, New York.

Langdon, S., 2015. Ends and Means of Childhood, στο G. Coskunsu (επιμ.), *The Archaeology of Childhood. Interdisciplinary Perspectives on an Archaeological Enigma*, New York, 217-233.

Langdon, S., 2017, Seeking Social Life in the Early Iron Age Cyclades, *MeditArch* 25, 107-118.

Larson, J., 2007. *Ancient Greek Cults: A Guide*, New York/London.

Larsson, A.M., 2009. Breaking and Making Bodies and Pots. Material and Ritual Practices in Sweden in the Third Millennium BC. (PhD Dissertation), Uppsala.

Larsson, A.M. και Stutz L.N. 2014. Reconcilable Differences. Cremation, Fragmentation, and Inhumation in Mesolithic and Neolithic Sweden, στο I. Kuijt, C. P. Quinn και G. Cooney (επιμ.), *Transformation by Fire. The Archaeology of Cremation in Cultural Context*, Tucson, 47-66.

Laurenzi, L., 1936. Necropoli ialisie (scavi dell'anno 1934), *Clara Rhodos* VIII, 8-205.

Lauter, H., 1985. Der Kultplatz auf dem Turkovuni, *MDAI (A)* 12, Berlin. Lee, M.M., 2015. *Body, Dress, and Identity in Ancient Greece*, Cambridge.

Lemos, A.A., 1986. Archaic Chian Pottery on Chios, στο J. Boardman – C.E. Vaphopoulou-Richardson (επιμ.), *Chios. A Conference at the Homerion in Chios 1984*, Oxford, 233-250.

Lemos, A. A., 1991. *Archaic Pottery of Chios: The Decorated Styles*, Oxford.

Lemos, A.A., 1997. Rizari. A Cemetary in Chios Town, στο O. Palagia (επιμ.), 1997. *Greek Offerings. Essays on Greek Art in Honour of John Boardman: Oxbow Monograph 89*, Oxford, 73-85.

Lemos, I. S., 2002. *The Protogeometric Aegean. The Archaeology of the Late Eleventh and Tenth Centuries BC*, Oxford.

Lenormant, F., 1866. Tombeau antique de l'île de Cimolos, *RA* 14 II, 56-57.

Levi, D., 1925-1926. La necropoli geometrica di Kardiani a Tinos, *ASAtene* VIII-IX, 203-234.

Liston, M.A., 1993. The Human Skeletal Remains from Kavousi, Crete: A Bioarchaeological Analysis (PhD Dissertation), Tennessee.

Liston, M., 2007. Secondary Cremation Burials at Kavousi Vronda, Crete: Symbolic Representation in Mortuary Practice, *Hesperia* 76.1, 57-71.

Liston, M., 2017. Human Skeletons from the Athenian Agora Early Iron Age Cemeteries, στο *Agora XXXV*, 503-560.

- Livadiotti, M. και Rocco, G. (επιμ.) 1996. *La presenza italiana nel Dodecanneso tra il 1912 e il 1948. La ricerca archeologica, la conservazione, le scelte progettuali*, Catania.
- Lloyd, M., 2015. Death of a Swordsman, Death of a Sword: The Killing of Swords in the Early Iron Age Aegean ca.0 to ca. 690 BCE, στο G. Lee, H. Whittaker και G. López-Sampson, A. και Page, T. 2018. History of Use and Trade of Agarwood. *Economic Botany* 72.1, 107-129.
- Lorimer, H.L., 1933. Pulvis et umbra. *Journal of Hellenic Studies* 53,161–180. Losfeld, G., 1991. *Essai sur le costume grec*, Paris.
- Louka, M., 2010. La parure féminine archaïque en contexte funéraire: Le cas de la Grèce continentale et des îles de la mer Egée (Phd Dissertation), Paris.
- Löwe, W., 1996. Die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt , στο P. Gehrke (επιμ.), *Samos–die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt von Johannes Boehlau und Edward Habich, Kataloge der Staatlichen Museen Kassel 24, Kassel, 24-108.*
- Luce, J.M., 2010. Iron Age Burial Customs in the Peloponnese and their Place in the Funerary Geography in the Greek World, στο H. Cavanagh, W.G. Cavanagh και J. Roy (επιμ.), *Honouring the Dead in the Peloponnese. Proceedings of the Conference held at Sparta 23-25 April 2009*, Nottingham, 415-426.
- Luce, J.M., 2011. From Miniature Objects to Giant Ones: The Process of Defunctionalisation in Sanctuaries and Graves in Iron Age Greece, *PALLAS* 86, 53-73.
- Maiuri, A., 1926. Jalisos. Scavi della Missione Archeologica Italiana a Rodi, *ASAtene* 6-7, 83-341.
- Malkin, I., 1993. Colonisation spartiate dans la mer Egée: tradition et archéologie. *Revue des Études Anciennes* 95.3-4, 365-81.
- Manifold, B.M., 2013. Differential Preservation of Children’s Bones and Teeth Recovered from Early Medieval Cemeteries: Possible Influences for the Forensic Recovery of Non-adult Skeletal Remains. *Anthropological Review* 76.1: 23–49.
- Marcus, I.M., 1994. Dressed to Kill: Women and Pins in Early Iran, *Oxford Art Journal* 17.2, 3–15.
- Mariaud, O., 2011. The Geometric Graves of Colophon after the Excavations of H. Goldman, 1922. Reflexions on the Burial Customs of Early Iron Age Ionia, στο *Dark Ages*, 687-703.
- Mariaud, O., 2015. A Samian Leopard?: Megas, his Ancestors and Stragedies of Social Differentiation in Archaic Samos, στο N. Fisher – H. van Wees (επιμ.), *Aristocracy in Antiquity: Redefining Greek and Roman Elites*, London, 259-285.
- Masson, Au., 2014. Cuiller à fard, στο *Rhodes*, 202-203.
- Mazarakis Ainian, A., 1997. *From Ruler’s Dwellings to Temples. Architecture, Religion and Society in Early Iron Age Greece* (SIMA 121), Jonsered.

- Mazarakis Ainian, A., 1998. Oropos in the Early Iron Age, στο M. Bats και B. d'Agostino (επιμ.), *Euboica. L'Eubea e la presenza Euboica in Calcidica e in Occidente, Atti del Convegno internazionale Napoli 13-16 novembre 1996*, Napoli, 173—209.
- Mazarakis Ainian, A., 2007-2008. Buried among the Living in Early Iron Age Greece: Some Thoughts, *ScAnt* 14/1, 365-398.
- Mazarakis Ainian, A., 2017. The ARISTEIA Project: “The Social Archaeology of Early Iron Age and Early Archaic Greece”, στο *Regional Stories*, 17-34.
- McKinley, J., 1989. Cremations: Expectations, Methodologies and Realities, *Burial Archaeology* 211, 65-78.
- McKinley, J.I., 2000. The Analysis of Cremated Bone, στο M. Cox και S. Mays (επιμ.), *Human Osteology: In Archaeology and Forensic Science*, London, 403-421.
- Melander, T., 1988. Vroulia: Town Plan and Gate, στο S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), *Archaeology in the Dodecanese. Copenhagen. The National Museum of Denmark. Department of Near Eastern and Classical Antiquities*, Copenhagen, 83-87.
- Melas, M.E., 1984. The Origins of Aegean Cremation, *Ανθρωπολογικά* 5, 21-36.
- Michalaki-Kollia, M., 1988. Céramique incisée de tradition géométrique trouvée dans l'île d'Astypalée, στο S. Dietz και I. Papachristodoulou (επιμ.), *Archaeology in the Dodecanese*, Copenhagen, 225-243.
- Michalaki-Kollia, M., 2010. Un ensemble exceptionnel d'enchytrismes de nouveau-nés, de fœtus et de nourrissons découvert dans l'île d'Astypalée en Grèce: cimetière de bébés ou sanctuaire? (Première approche), στο A. M. Guimier-Sorbets και Y. Morizot (επιμ.), *L'Enfant et la mort dans l'Antiquité I. Nouvelles recherches dans les nécropoles grecques. Le signalement des tombes d'enfants, Actes de la table ronde internationale organisée à Athènes, École française d'Athènes, 29-30 mai 2008*, Paris, 161-205.
- Milne, M., 1962. Three Attic Red-Figured Vases in New York, *American Journal of Archaeology* 66.3, 305-306.
- Mitsopoulou, Chr., 2011. The Eleusinian Processional Cult Vessel: Iconographic Evidence and Interpretation, στο J. Wallensten και M. Haysom (επιμ.), *Current Approaches to Religion in Ancient Greece, Symposium held at the Swedish Institute at Athens and the British School at Athens, 17th–19th April 2008*, Stockholm, 189–226.
- Mohr, E.-M., 2015. *Eisenzeitliche Nekropolen im westlichen Kleinasien. Struktur und Entwicklung zwischen dem 9.–6. Jh. v. Chr.*, *Dissertation Freiburg*, Byzas 21, Istanbul.
- Möller, A., 2000. *Naukratis. Trade in Archaic Greece*, New York.
- Morricone, L., 1982. Sepolture della prima età del Ferro a Coe, *ASAtene* 56, N.S. 40, 6-427.
- Morris, I., 1987. *Burial and Ancient Society: The Rise of the Greek City-State*, Cambridge.

- Morris, I., 1992. *Death-ritual and Social Structure in Classical Antiquity*, Cambridge/New York.
- Morris, P. S., 1995. *Daidalos and the Origins of Greek Art*, Los Angeles.
- Moschonissioti, S., 2010. Child Burials at the Seaside Cemetery of Ancient Mende, στο A. M. Guimier-Sorbets και Y. Morizot (επιμ.), *L'Enfant et la mort dans l'Antiquité I. Nouvelles recherches dans les nécropoles grecques. Le signalement des tombes d'enfants*, Actes de la table ronde internationale organisée à Athènes, École française d'Athènes, 29-30 mai 2008, Paris, 207-225.
- Moutafi, I., 2013. The Cremation Burial and Other Human Remains, στο C. Renfrew, O. Philaniotou, N. Brodie, G. Gavalas και M.J. Boyd (επιμ.), *The Settlement at Dhaskalio, The Sanctuary on Keros and the Origins of Aegean Ritual Practice: the Excavations of 2006-2008*, Volume I, Cambridge, 451-462.
- Musgrave, J.H., 1980. The Human Remains from the Cemeteries. Appendix C, στο *Lefkandi I*, 429-446.
- Musgrave, J.H., 1990. Dust and Damn'd Oblivion: A Study of Cremation in Ancient Greece, *BSA* 85, 271-299.
- Musgrave, J.H., 1996. The Human Bones, στο *Knossos*, 676-702.
- Musgrave, J.H., 2005. Appendix A. An Anthropological Assessment of the Inhumations and Cremations from the Early Iron Age Cemetery at Torone, στο *Torone*, 243-258.
- Mustakas, Ch., 1954-1955. Kimolos, *MDAI (A)* 69/70. 153-158.
- Mylonas, E. J., 1948. Homeric and Mycenaean Burial Customs, *American Journal of Archaeology*, 52.1, 56-81.
- Nerantzis, N., Sanidas, G., Jagou, B., Kozelj, T. και K. Panoussi 2017. An Archaic Metallurgical Workshop in Thasos (Greece): the Case of Charitopoulos Plot, *Science & Technology of Archaeological Research* 3.2, 148-160.
- Neumann, G, 1979. *Probleme des griechischen Weihreliefs*, Tübingen.
- Niemeier, W.-D., 2019. Das Heraion von Samos im Kontext der Geschichte und der Heiligtümer Ioniens, στο H. Walter, A. Clemente και W.-D. Niemeier (επιμ.), *Ursprung und Frühzeit des Heraion von Samos. Teil 1: Topographie, Architektur und Geschichte*, 145-188.
- Nilsson, M.P., 1906. *Griechische Feste von religiöser Bedeutung, mit Ausschluss der attischen*, Leipzig.
- Nilsson, M.P., 1932. *The Mycenaean Origin of Greek Mythology*, Berkeley.
- Nilsson, M.P., 1967. *Geschichte der Griechischen Religion*, I, München.
- Noble, V.J., 1985. Refiring Greek Vases, *American Journal of Archaeology*, 89.3, 515-516.
- Oestigaard, T., 1999. Cremations as Transformations: when the Dual Cultural Hypothesis was Cremated and Carried Away in Urns, *European Journal of*

Archaeology 2.3, 345–364.

Oestigaard, T., 2013. Cremations in Culture and Cosmology, στο S. Tarlow και L.S. Nilsson Stutz (επιμ), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, Oxford, 497-509.

Olivier, G. A., 1807. *Voyage dans l'Empire Othoman, l'Egypte et la Perse*, II, Paris, 191-196.

Orfanou, V., 2015. Early Iron Age Greece, Ancient Pherae and the Archaeometallurgy of Copper, στο Z. Theodoropoulou-Polychroniadis και D. Evely (επιμ), *AEGIS. Essays in Mediterranean Archaeology presented to Matti Egon by the Scholars of the Greek Archaeological Committee UK*, Oxford, 107-116.

Paleothodoros, D., 2009. Archaeological Contexts and Iconographic Analysis. Case Studies from Greece and Etruria, στο V. Nørskov, L. Hannestad, C. Isler-Kerényi και S. Lewis, *The World of Greek Vases*, Rome, 45-62.

Palmieri, M. G., 2011. Protogeometric and Geometric Pottery from Kos Early Iron Age Necropolis Revisited. Some Features of the Local Ceramic Production, SOMA, Oxford, 135-141.

Palmieri, M. G., 2017. Age Categories in the Burials of the “Serraglio” Necropolis in Cos. Some Preliminary Observations, στο Π. Τριανταφυλλίδης (επιμ.), *Το αρχαιολογικό έργο στα νησιά του Αιγαίου. Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο, Ρόδος, 27 Νοεμβρίου – 1 Δεκεμβρίου 2013*, Τόμος Γ', Μυτιλήνη, 175-186.

Pankowská, A., Spěnáčková, P., Kašparová, H. και Sneberger, J. 2017. Taphonomy of Burnt Burials: Spatial Analysis of Bone Fragments in their Secondary Deposition, *International Journal of Osteoarchaeology* 27.2, 143-154.

Pantou, P., 2016. L'antica polis di Kimolos in località Ellinikà: lo stato della ricerca, στο Dalla Κιμωλία Γή a Κίμωλος. Il progetto di Ricerca ‘Κιμωλία Γή’ (KERP), *ASAtene* 90, serie III, 16, 190-191.

Papadopoulos, J.K., 1992. ΛΑΣΑΝΑ, Tuyères, and Kiln Firing Supports, *Hesperia* 61, 203–221.

Papadopoulos, J.K. και Smithson, E.L. 2002. The Cultural Biography of a Cycladic Geometric Amphora. Islanders in Athens and the Prehistory of Metics. *Hesperia* 71, 149-199.

Papadopoulos, J.K., 2005. Mortuary Practices, στο *Torone*, 345-408.

Papadopoulos, J.K., 2010. The Bronze Headbands of Prehistoric Lofkënd and their Aegean and Balkan Connections, *Opuscula* 3, 33-54.

Papadopoulos, J.K. και Strack, S. 2017. Pottery, στο *Agora XXXV*, 689-897.

Papadopoulos, J.K., 2017. Burial Customs and Funerary Rites, στο *Agora XXXV*, 575-688.

Papadopoulou, A., 2017. Demographic Properties in Early Iron Age and Early Archaic Greece, στο *Aristeia*, 605-631.

- Papasavvas, G., 2012. Cretan Bronze Stands of Cypriot Types from Sanctuaries and Cemeteries: Cretan Society in the Early Iron Age, στο M. Iacovou (επιμ.), *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age: the Legacy of Nicolas Coldstream*, Nicosia, 129-153.
- Pappi, E. και S. Triantaphyllou 2011. Mortuary Practices and the Human Remains: a Preliminary Study of the Geometric Graves in Argos, Argolid, στο *Dark Ages*, 673-688.
- Parker Pearson, M., 1982. Mortuary Practices, Society and Ideology: an Ethnoarchaeological Study, στο I. Hodder (επιμ.), *Symbolic and Structural Archaeology*, Cambridge, 99-113.
- Parkin, T., 2013. The Demography of Infancy and Early Childhood in the Ancient World, στο J.E. Grubbs, T. Parkin και R. Bell (επιμ.), *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, New York, 40-61.
- Perna, K., 2011. LM IIIc Burial Culture in Crete: A Socioeconomic Perspective, στο J. M.A., Murphy (επιμ.), *Prehistoric Crete. Regional and Diachronic Studies on Mortuary Systems*, Philadelphia, 119-164.
- Pernier, L., 1914. *Bollettino d'arte* VIII, 219-242.
- Pfuhl, E., 1903. Der archaische Friedhof am Stadtberge von Thera, *MDAI (A)* 28, 1-290.
- Pfuhl, E., 1923. *Malerei und Zeichnung der Griechen*, Band 1, München.
- Philaniotou, O., 2004. New Evidence for the Topography of Naxos in the Geometric Period, στο M. C. Lentini (επιμ.), *Le due città di Naxos. Atti del Seminario di Studi Giardini, Naxos 29-31 ottobre 2000*, Firenze / Milano, 77-85.
- Philimonos-Tsopotou, M. και Marketou, T. 2014. Les fouilles grecques, στο *Rhodes*, 63-75.
- Pilz, O., 2011. The Uses of Small Things and the Semiotics of Greek Miniature Objects, *PALLAS* 86, 15-30.
- Pomadère, M., 2005. L'attitude face à la mort des enfants dans les communautés égéennes pratiquant l'incinération (XIIIe-VIIIe siècles), *KTEMA* 30, 153-160.
- Pope, E.J., 2007. The Effects of Fire on Human Remains: Characteristics of Taphonomy and Trauma (PhD Dissertation), Arkansas.
- Popham, M.R., Sackett, L.H. και Themelis, P.G. 1980. The Tombs, Pyres and their Contents, στο *Lefkandi I*, 109-196.
- Popham, M.R., 1993, The Main Excavation of the Building (1981-1983), στο M.R. Popham, P.G. Calligas, L.H. Sackett, J. Coulton και H.W. Catling (επιμ.), *Protogeometric Building at Toumba. PART 2: The Excavation, Architecture and Finds* (BSA. Supplement 23. Lefkandi II), 7-32.
- Powell, B. B., 1991. *Homer and the Origin of the Greek Alphabet*, Cambridge. Rawson, B., 2003. *Children and Childhood in Roman Italy*, Oxford.
- Rebay-Salisbury, K., 2016. *The Human Body in Early Iron Age Central Europe. Burial*

- Practises and Images of the Hallstatt World*, London/Ney York.
- Reber, K., 2011. Céramique Eubéenne à Naxos au début de l'Âge du Fer, στο *Dark Ages*, 929-942.
- Reber, K., 2017. Social Outcasts in Early Iron Age Naxos?, στο V. Vlachou και A. Gadolou (επιμ.), *ΤΕΡΨΙΣ. Studies in Mediterranean Archaeology in Honour of Nota Kourou*, Brussels, 473-479.
- Robinson, M.D., 1942. *NECROLYNTHIA: a Study in Greek Burial Customs and Anthropology* (Excavations at Olynthus 11), Baltimore.
- Ross, L., 1840. *Reisen auf den griechischen Inseln des ägäischen Meeres I*, Stuttgart/Tübingen.
- Rotroff, I. S., 2013. Industrial Religion. The Saucer Pyres of the Athenian Agora, *Hesperia* Supplement 47, Princeton, NJ.
- Runnels, C., 1982. Flaked-Stone Artefacts in Greece During the Historical Period, *Journal of Functional Analysis*, 9, 363–373.
- Runnels, C., 1988. The Flaked Obsidian Artefacts, στο A. Cambitoglou, Ann. Birchall, J.J. Coulton και J.R. Green (επιμ.), *Zagora 2. Excavation of a Geometric Town on the Island of Andros*, Text, Athens, 245-249.
- Ruppenstein, F., 2013. Cremation Burials in Greece from the Late Bronze Age to the Early Iron Age: Continuity or Change?, στο M. Lochner και F. Ruppenstein (επιμ.), *Cremation Burials in the Region between the Middle Danube and the Aegean 1300-750 BC. Proceedings of the International Symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th-12th, 2010*, Vienna, 185-196.
- Ruscillo, D., 2005. Appendix C. Marine Remains and Land Mollusks from Terrace V, στο *Torone*, 321-338.
- Russell, M., 1982. *Trees and Timber in the Ancient Mediterranean World*, Oxford.
- Sackett, L.H., 1980α. Tomb Types and Pyres, στο *Lefkandi I*, 197-207.
- Sackett, L.H., 1980β. Cloth Remains, στο *Lefkandi I*, 227-229.
- Sanidas, M.G., Malamidou, D. και N. Nerantzis 2018. Paros, Thasos and the Question of Mining and Metal Production before and after Colonisation: Review and Perspectives, στο Ντ. Κατσωνοπούλου (επιμ.), *Paros IV. Η Πάρος και οι αποικίες της, Πρακτικά του Δ' Διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου αρχαιολογίας Πάρου και Κυκλάδων. Παροικιά Πάρου, 11-14 Ιουνίου 2015*, Αθήνα, 251-265.
- Sapouna-Sakellarakis, E., 1978. *Die Fibeln der griechischen Inseln*, Munich.
- Saxe, A.A., 1970. *Social Dimensions of Mortuary Practices* (Διδ. Διατριβή), Michigan.
- Schallin, A.L., 1993. *Islands under Influence. The Cyclades in the Late Bronze Age and the Nature of Mycenaean Presence*, Jonsered.
- Scheuer, L. και Black, S. 2000. *Developmental Juvenile Osteology*, San Diego.
- Schiering, W., 1957. *Werkstätten orientalisierender Keramik auf Rhodos*, Berlin.
- Schilardi, D., 1978. Ανασκαφή στην Πάρο, *ΠΑΕ*, 203.

- Schilardi, D., 1991. Ανασκαφή Κουκουναριών Πάρου, *ΠΑΕ*, 225-226.
- Schilardi, D.V., 2017α. Koukounaries of Paros and Zagora of Andros. Observations on the History of two Contemporary Communities, *MeditArch* 25, 89-106.
- Schilardi, D.V., 2017β. Koukounaries and the Cult of Athena, στο A. Mazarakis Ainian (επιμ.), *Archaic Sanctuaries of the Cyclades*, Rennes, 287-305.
- Schmaltz, B., 2010. Aktualisierte denkmäler in Paros, *MDAI (A)* 125, 173-197.
- Schreiber, T., 1999. *Athenian Vase Construction: A Potter's Analysis*, Malibu.
- Shanks, M., και Chr. Tilley 1982. *Social Archaeology and Theory*, Albuquerque.
- Shapiro, A. H., 1983. "Hērōs Theos": The Death and Apotheosis of Herakles, *The Classical World*, 77.1, 7-18.
- Sharma, K.B., 2005. Nepal, στο D.J. Davies και L.H. Mates (επιμ.), *Encyclopedia of Cremation*, London/Burlington, 325-326.
- Shepherd, G., 2007. Poor Little Rich Kids. Status and Selection in Archaic Western Greece, στο S. Crawford και G. Shepherd (επιμ.), *Children, Childhood and Society* (BAR International Series 1696), Oxford, 93-106.
- Shepherd, G., 2013. Ancient Identities: Age, Gender, and Ethnicity in Ancient Greek Burials, στο L.N. Stutz και S. Tarlow (επιμ.), *The Oxford Handbook of the Archaeology of Death and Burial*, Oxford, 543-557.
- Shipley, G., 1987. *A History of Samos 800-188 BC*, Oxford.
- Shirley, F., 1997. *Dying, Death and Bereavement in a British Hindu Community*, Leuven.
- Shultz, E. 1979 (επιμ.). *Greek Art of the Aegean Islands: An Exhibition*, New York.
- Simantoni-Bournia, E., 2002. The Early Phases of the Hyria Sanctuary on Naxos, στο M. Geroulanou και M. Stamatopoulou (επιμ.), *Excavating Classical Culture. Recent Archaeological Discoveries in Greece*. Oxford, 269–280.
- Simantoni-Bournia, E., 2004. *La céramique grecque à reliefs: Ateliers insulaires du VIIe au VIe siècle avant J.-C.*, Geneva.
- Sigalas, Ch., 2000. Un sanctuaire d'Aphrodite a Théra, *Kernos* 13, 241-245.
- Smith, C., 1895-1896. Excavations in Melos, *BSA* 2, 63-76.
- Smith, P., Avishai, G., Greene, J.A. και Stager, L.E. 2011. Aging Cremated Infants: the Problem of Sacrifice at the Tophet of Carthage, *Antiquity* 85, 859-874.
- Sourvinou – Inwood, Chr., 1983. A Trama in Flux: Death in the 8th Century and After, στο R. Hägg (επιμ.) *The Greek Renaissance of the Eighth Century B.C.: Tradition and Innovation. Proceedings of the Second International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 1-5 June 1981*, Stockholm, 33-49.
- Sørensen, L.W. και Pentz, P. 1992. *Lindos IV,2. Excavations and Surveys in Southern Rhodes: The Post-Mycenaean Periods until Roman Times and the Medieval Period*, Copenhagen.
- Sørensen, L.W., 2002. The Archaic Settlement at Vroulia on Rhodes and Ian Morris,

- στο Ann. Rathje, M. Nielsen και B.B. Rasmussen (επιμ.), *Pots for the Living. Pots for the Dead* (Acta Hyperborea 9), Copenhagen, 243-253.
- Sørensen, L.W. και Bille, M. 2008. Flames of Transformation: the Role of Fire in Cremation Practices, *World Archaeology* 40.2, 253-267.
- Sotiris, M., Michail, D.E., Mountrakis, K. και Chavalopoulou, M. 2013. Βιοαρχαιολογική μελέτη του σκελετικού υλικού από τις ανασκαφές της Σαντορίνης (Αρχαία Θήρα και Καμάρι), στο M. Alvanou (επιμ.), *Island Identities: the Contribution of the Secretariat General for the Aegean and Island Policy to the Research and Promotion of the Culture of the Aegean Archipelago*, Mytilene, 128-129.
- Snodgrass, A.M., 1971. *The Dark Age of Greece, an Archaeological Survey of the Eleventh to the Eighth Centuries B.C.*, Edinburgh.
- Snodgrass, A.M., 2001. *The Dark Age of Greece: An Archaeological Survey*, New York.
- Spencer, N., 1995a. Early Lesbos between East and West: A "Grey Area" of Aegean Archeology, *BSA* 90, 285-287.
- Spencer, N., 1995b. Respecting your Elders and Betters: Ancestor Cult at Antissa, Lesbos, *Echos du monde classique: Classical views* 34, n.s. 14.1, 45-60.
- Sperling, J.W., 1973. *Thera and Therasia* (Ancient Greek Cities 22), Athens.
- Steinmann, B.F., 2012. *Die Waffengräber der ägäischen Bronzezeit. Waffenbeigaben, soziale Selbstdarstellung und Adelsethos in der minoisch-mykenischen Kultur*, Wiesbaden.
- Stevens, T.S., 2013. Stages of Infancy in Roman Amphora Burial, στο J.E. Grubbs και T. Parkin (επιμ.), *The Oxford Handbook of Childhood and Education in the Classical World*, 625-643.
- Stillwell, A.N. και Benson, J.L. 1984. *Corinth XV.III. The Potters' Quarter: The Pottery*, Princeton.
- Stroebe, M. και H. Schut, 1999. The Dual Process Model of Coping with Bereavement: Rationale and Description, *Death Studies* 23.3, 197-224.
- Strömberg, A., 1993. *Male or Female?: A Methodological Study of Grave Gifts as Sex-Indicators in Iron Age Burials from Athens*, Jonsered.
- Stroszeck, J., 2012. Grave Gifts in Child Burials in the Athenian Kerameikos: the Evidence of Sea Shells, στο A. Hermary και C. Dubois (επιμ.), *L'enfant et la mort dans l'Antiquité. III, Le matériel associé aux tombes d'enfants: actes de la table ronde internationale organisée à la Maison méditerranéenne des sciences de l'homme, MMSH d'Aix-en-Provence, 20-22 janvier 2011*, Paris/Errance/Aix-en-Provence, 57-75.
- Styrenius, C.G., 1962. The Vases from the Submycenaen Cemetery on Salamis, *Opuscula Atheniensi* 4, 103-123.
- Styrenius, C.G., 1969. Submycenaean Studies. Examination of Finds from Mainland Greece with a Chapter on Attic Protogeometric Graves, *SkrAth* 8°.7, Lund.

- Tarlow, S., 1999. *Bereavement and Commemoration: An Archaeology of Mortality*, Oxford/Malden.
- Taylor, H.J., 2010. *Journey Through the Afterlife: Ancient Egyptian Book of the Dead*, Harvard.
- Tiwari, N. G., 1979. *Disposal of the Dead in the Mahabharata. A Study in the Funeral Custom in Ancient India*, Varnanasi.
- Themelis, P.G., 1976. *Frügrriechische Grabbauten*, Mainz am Rhein.
- Themelis, P.G., 1980. The Burial Customs, στο *Lefkandi I*, 209-216.
- Thompson, T.J.U., 2003. An Experimental Study of the Effects of Heating and Burning on the Hard Tissues of the Human Body and its Implications for Anthropology and Forensic Science (PhD Dissertation), Sheffield.
- Tomlinson, R.A., 1994-1995. Attica, *AR* 42, 6-10.
- Touratsoglou, I. και K. Tsakos 2008. Economy and Trade Routes in the Aegean: The Case of Samos (Archaic to Hellenistic Times), στο Chr. Papageorgiadou Banis και A. Giannikouri (επιμ.), *Sailing in the Aegean. Readings on the Economy and Trade Routes* (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 53), Athens, 105-137.
- Triantafyllidis, P., 2005-2006. Metal Vessels from the New Exhibition in the Archaeological Museum of Rhodes, *Eulimene* 6-7, 117-135.
- Triantafyllidis, P., 2008. Rhodes and the Orient in the 7th c. BC. The Evidence from a Primary Cremation at Daphne in Ialysos, στο Chr. Papageorgiadou Banis και A. Giannikouri (επιμ.), *Sailing in the Aegean. Readings on the Economy and Trade Routes* (ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ 53), Athens, 89-104.
- Triantafyllidis, P., 2014. La faïence et le verre, στο *Rhodes*, 100-103.
- Tsampiri, M., 2018. Obsidian in the Prehistoric Aegean: Trade and Uses, *Bulletin Geological Society of Greece* 53, 28-49.
- Tsakos, K., 1996. Stadt und Nekropolen. Samos in der archaischen Epoche (6. Jh.), στο P. Gehrke, (επιμ.), *Samos – die Kasseler Grabung 1894 in der Nekropole der archaischen Stadt von Johannes Boehlau und Edward Habich, Kataloge der Staatlichen Museen Kassel* 24, Kassel, 120-131.
- Tsakos, K., 2001. Die archaischen Gräber der Westnekropole von Samos und die Datierung der samischen Anthemienstelen, *AA* 3, 451-466.
- Tsakos, K., 2007. Die Stadt Samos in der geometrischen und archaischen Epoche, στο J. Cobet, V. von Graeve, W.D. Niemeier και K. Zimmermann (επιμ.), *Frühes Ionien. Eine Betandsaufnahme. Panionien-Symposion Güzelçamlı 26. September - 1. Oktober 1999*, Mainz, 188-199.
- Ubelaker, H.D. και J.L. Rife, 2007. The Practice of Cremation in the Roman-era Cemetery at Kenchreai, Greece. The Perspective from Archeology and Forensic Science, *Bioarchaeology of the Near East* 1, 35–57.
- Vassileva, M., 2014. Phrygian Bronzes in the Greek World: Globalization through

- Cult?, στο M. J. Geller (επιμ.), *Melammu. The Ancient World in an Age of Globalization. Proceedings of the Sixth Symposium of the Melammu Projekt, held in Sophia, Bulgaria, September 1-3, 2008*, Berlin, 217-234.
- Verdan, S., 2013. *Eretria XXII. Le sanctuaire d'Apollon Daphnéphoros à l'époque géométrique*, Gollion.
- Vermeule, E.T., 1972. *Greece in the Bronze Age*, Chicago.
- Viglaki, M., 2013. Enhancement of the Geometric Necropolis of the Ancient City of Samos, in M. Alvanou (επιμ.), *Island Identities. The Contribution of the Secretariat General for the Aegean & Island Policy to the Research and Promotion of the Culture of the Aegean Archipelago*, Athens, 21-23.
- Vlachopoulos, A., 2007. Monolithos. A Mycenaean Installation on Thera, *Als* 5, 105–111.
- Vlachopoulos, A., 2016. Neither far from Knossos nor close to Mycenae. Naxos in the Middle and Late Bronze Age Aegean, στο E. Gorogianni, P. Pavúk και L. Girella (επιμ.), *Beyond Thalassocracies: Understanding Processes of Minoanisation and Mycenaeanisation in the Aegean*, Oxford, 116-135.
- Vlachopoulos, G.A και X. Charalambidou 2020. Naxos and the Cyclades, στο I.S. Lemos και A. Kotsonas (επιμ.), *A Companion to the Archaeology of Early Greece and the Mediterranean*, Hoboken/New Jersey, 1007-1028.
- Vlachou, V., 2017. Pottery made to impress: Oversized Vessels for Funerary Rituals. A View from Geometric Attica and beyond, στο V. Vlachou και A. Gadoulou (επιμ.), *Τέρψις. Studies in Mediterranean Archaeology in Honour of Nota Kourou*, Bruxelles, 191-206.
- Vlanti, D., 2020. The burial rite of Enchytrismos in Attica, Euboea and Boeotia during the Late Geometric and Archaic periods. Towards an understanding of its social significance (PhD Dissertation), Oxford.
- Voutsaki, S., 2012. From Value to Meaning, from Things to Persons: the Grave Circles of Mycenae Reconsidered, στο G. Urton και J. Papadopoulos (επιμ.), *The Construction of Value in the Ancient World*, Los Angeles, 112-137.
- Walter, H., 1982. Άνασκαφές στο λόφο Κολώνα, Αίγινα 1981-1982, *AAA* 14.2, 179-184.
- Walter, H., 1993. *Ägina: die archäologische Geschichte einer griechischen Insel*, München.
- Webb, V.E.S., 1978. *Archaic Greek Faience. Miniature Scent Bottles and Related Objects from East Greece, 650–500 BC*, Warminster.
- Webb, V.E.S., 2013-2015. Archaic Mixed Style Faience Vessels, στο A. Villing, M. Bergeron, G. Bourogiannis, A. Johnston, F. Leclère, A. Masson, R. Thomas (επιμ.), *Naukratis: Greeks in Egypt. British Museum Online Research Catalogue* (https://research.britishmuseum.org/pdf/Webb_faience_figures.pdf).
- Webb, V., 2016. *Faience Material from the Samos Heraion Excavations*, Samos XIII,

Wiesbaden.

Webb, V.E.S., 2019a. Faience Finds from Naukratis and their Implications for the Chronology of the Site, *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 24, 41-70.

Webb, V.E.S., 2019b. The Significance of Faience in the Religious Practices at Naukratis and beyond, *British Museum Studies in Ancient Egypt and Sudan* 24, 312-340.

Wecowski, M., 2014. *The Rise of the Greek Aristocratic Banquet*, Oxford.

Welter, G., 1938. *Aigina*, Berlin.

West, M.L., 2011α. The Homeric Question Today, *Proceedings of the American Philosophical Society* 155.4, 383–393.

West, M.L., 2011β. *The Making of the Iliad: Disquisition and Analytical Commentary*, Oxford.

Whitley, J., 2002. Objects with Attitude: Biographical Facts and Fallacies in the Study of Late Bronze Age and Early Iron Age Warrior Graves, *Cambridge Archaeological Journal* 12.2, 217 – 232.

Williams, H., 2004. Potted Histories: Cremation, Ceramics and Social Memory in Early Roman Britain, *Oxford Journal of Archaeology* 23.4, 417–27.

Woolfitt, C., 1993. The Custom of Cremation in Early Iron Age Greece: a Study of the Cremation Burials at the Sites of Perati, Lefkandi and Athens (PhD Dissertation), Ottawa.

Zaphiropoulou, Ph., 1983. La necropoli geometrica di Tsikalario a Naxos, *Magna Graecia* 18:5/6, 1-4.

Zaphiropoulou, Ph., 1994. Une Nécropole à Paros, στο J. de La Genière (επιμ.), *Nécropoles et sociétés antiques (Grèce, Italia, Languedoc). Actes du colloque international du Centre de Recherches Archéologiques de l'Université de Lille III, Lille, 2-3 Décembre 1991*. Napoli, 127-152.

Zaphiropoulou, Ph., 1999. I due Polyandria dell'antica necropoli di Paros, *AION, Nuova Serie* 6, 13-24.

Zaphiropoulou, Ph., 2002. Recent Finds from Paros, στο M. Stamatopoulou και M. Geroulanou (επιμ.), *Excavating Classical culture. Recent archaeological discoveries in Greece*, Oxford, 281-284.

Zapheiropoulou, Ph., 2003. *La céramique 'mélienne'*, Athens.

Zaphiropoulou, Ph., 2006. Geometric Battle Scenes on Vases from Paros, στο E. Rystedt και B. Wells (επιμ.), *Pictorial Pursuits: Figurative Painting in Mycenaean and Geometric Pottery: Papers from two Seminars at the Swedish Institute at Athens in 1999 and 2001*, Stockholm, 271-277.

Zaphiropoulou, Ph., 2008-2009. The Tumulus Necropolis at Tsikalario on Naxos, *AION, Nuova Serie* N. 15-16, 49-55.

Zapheiropoulou, Ph, 2017α. Πάρος, στο A. P. Agelarakis, *Parian Polyandria*, Oxford,

1-10.

Zaphiropoulou, Ph., 2017β. Parian Ceramics of the Seventh Century BC in Cycladic Cemeteries and Sanctuaries, στο X. Charalambidou και C. Morgan (επιμ.), *Interpreting the Seventh Century BC. Tradition and Innovation*, Oxford, 155-159.

Zervaki, Pr., Bourogiannis, G., Coulié, A. και A. Villing 2014. La céramique rhodienne, στο *Rhodes*, 104-119.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών
— ΙΔΡΥΘΕΝ ΤΟ 1837 —

Φιλοσοφική Σχολή

Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας

Το έθιμο της καύσης στον Αιγαιακό κόσμο
κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου
(1200-600 π.Χ.)

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ
Όλγα Κακλαμάνη

Μέρος Β΄
Αθήνα 2020

Εικόνα εξωφύλλου: Οστεοδόχος οινόχρη με πώμα, Δυτική Νεκρόπολη Σάμου, 9^{ος} αιώνας π.Χ. (Βιγλάκη-Σοφιανού 2012, σελ. 211)

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

**Εθνικόν και Καποδιστριακόν
Πανεπιστήμιον Αθηνών**

**Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας**

**Το έθιμο της καύσης στον Αιγαιακό κόσμο
κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου
(1200-600 π.Χ.)**

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

Όλγα Κακλαμάνη

Τριμελής Συμβουλευτική Επιτροπή

Επιβλέπουσα: Νότα Κούρου, Ομότιμη Καθηγήτρια Αρχαιολογίας ΕΚΠΑ

Μέλος: Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν, Καθηγητής Κλασικής
Αρχαιολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας

Μέλος: John K. Papadopoulos, Καθηγητής Κλασικής Αρχαιολογίας
UCLA

Αθήνα 2020

Εξεταστική Επιτροπή

Ομότιμη Καθηγήτρια Νότα Κούρου (επόπτρια)
Καθηγητής Αλέξανδρος Μαζαράκης Αινιάν
Καθηγητής John Papadopoulos

Καθηγήτρια Irene Lemos
Αναπληρωτής Καθηγητής Antonios Kotsonas
Αναπληρωτής Καθηγητής Ιωάννης Παπαδάτος
Αναπληρωτής Καθηγητής Γεώργιος Βαβουρανάκης

Ημερομηνία προφορικής δοκιμασίας: 24 Φεβρουαρίου 2021

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΘΕΣΕΩΝ

ΜΕΡΟΣ Β΄

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
A. Νησιά Αργοσαρωνικού	3
1. Σαλαμίνα.....	3
1.1. Τσάμη.....	4
2. Αίγινα.....	6
2.1. Φανερωμένη.....	7
2.2. Μύλοι.....	8
2.3. Όμορφη Εκκλησιά.....	8
B. Κυκλάδες	10
1. Πάρος-Παροικιά.....	10
2. Νάξος.....	64
2.1. Χώρα Νάξου.....	64
2.1.1. Βόρειο Νεκροταφείο.....	64
2.1.1α Πλίθος.....	64
2.1.1β Μητρόπολη-Γρόττα.....	79
2.1.2. Νότιο Νεκροταφείο.....	86
2.2. Τσικαλαριό.....	88
3. Κίμωλος.....	100
3.1. Ελληνικά.....	100
4. Μήλος.....	105
4.1. Τρυπητή.....	105
5. Σαντορίνη.....	106
5.1. Αρχαία Θήρα.....	106
5.1.1. Μέσα Βουνό.....	106
5.1.2. Σελλάδα.....	153
5.2. Καμάρι.....	189
6. Αμοργός.....	192
6.1. Μινώα.....	192
Γ. Δωδεκάνησα	198
1. Αστυπάλαια.....	198
1.1. Κάτσαλος.....	198
2. Νίσυρος.....	202
2.1. Μανδράκι.....	202
3. Ρόδος.....	205
3.1. Ιαλυσός.....	205
3.1.1. Μάρμαρο.....	206
3.1.2. Οικ. Δρακίδη.....	210
3.1.3. Οικ. Τσαμπίκου.....	219
3.1.4. Οικ. Κουκιά.....	232
3.1.5. Οικ. Τσισιμοίρη.....	237
3.1.6. Οικ. Λαγού.....	239
3.1.7. Δάφνη.....	249
3.1.8. Ανωάκια.....	252
3.2. Κάμυρος.....	254

3.2.1. Ακρόπολη.....	255
3.2.2. Παπά τις Λούρες.....	257
3.2.3. Κεχράκι.....	260
3.2.4. Μακρύ Λαγγόνι.....	265
3.2.5. Πατέλες.....	266
3.3. Βρουλιά.....	268
3.4. Εξοχή.....	285
3.5. Βάτι.....	293
3.6. Μάσαρη Μαλώνα.....	294
4. Κως.....	296
4.1. Κως (πόλη).....	296
4.2. Μαρμαρωτό.....	301
4.2.1. Οικ. Βασιλείου.....	301
4.2.2. Οικ. Κουτούζη.....	304
4.3. Καρδάμαινα.....	304
Δ. Ανατολικό Αιγαίο	309
1. Ικαρία.....	309
1.1. Καταφύγιο.....	309
2. Σάμος.....	309
2.1. Αρχαία πόλη.....	309
2.1.1. Τρία Δόντια.....	309
2.1.2. Δυτική Νεκρόπολη.....	313
3. Χίος.....	315
3.1. Πόλη Χίου/Ριζάρι.....	315
4. Λέσβος.....	317
4.1. Άντισσα.....	317
4.2. Μήθυμνα.....	319

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το Μέρος Β΄ περιλαμβάνει τον Κατάλογο των θέσεων με τις ταφές καύσης από τα νησιά, που μελετώνται στα πλαίσια της παρούσας διατριβής. Η σειρά κατά την οποία αυτά παρουσιάζονται βασίζεται στη γεωγραφική θέση του κάθε νησιού· ξεκινά από τα νησιά που βρίσκονται πλησιέστερα στην Αττική, συνεχίζει προς Νότο, ύστερα νοτιοανατολικά, για να καταλήξει βόρεια στα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου. Συνεπώς παρουσιάζονται πρώτα τα νησιά του Αργοσαρωνικού (Σαλαμίνα, Αίγινα), στη συνέχεια οι Κυκλάδες (Πάρος, Νάξος, Κίμωλος, Μήλος, Σαντορίνη, Αμοργός), έπειτα τα Δωδεκάνησα (Αστυπάλαια, Νίσυρος, Ρόδος, Κως) και τέλος τα νησιά του Ανατολικού Αιγαίου (Ικαρία, Σάμος, Χίος, Λέσβος).

Στο κάθε νησιωτικό σύμπλεγμα αποδίδεται ένα γράμμα της αλφαβήτου και κάθε νησί, καθενός νησιωτικού συμπλέγματος, παίρνει αύξοντα αριθμό. Καθεμία θέση νεκροταφείου ενός νησιού με τάφους που περιείχαν καύσεις παίρνει επίσης έναν αύξοντα αριθμό. Για παράδειγμα, η Σάμος που ανήκει στο Ανατολικό Αιγαίο (στο οποίο αποδίδεται το γράμμα Δ) παίρνει αύξοντα αριθμό 2. Οι δύο θέσεις με καύσεις του νεκροταφείου της αρχαίας πόλης της Σάμου (Δ.2.1.) κωδικοποιούνται ως Δ.2.1.1. (Τρία Δόντια) και Δ.2.1.2. (Δυτική Νεκρόπολη). Μεμονωμένη εξαίρεση αποτελούν οι δύο θέσεις με καύσεις σ' ένα από τα δύο νεκροταφεία της Χώρας Νάξου (Β.2.1.), του Βόρειου (Β.2.1.1.), και οι οποίες κωδικοποιούνται ως Β.2.1.1α (Πλίθος) και Β.2.1.1β (Μητρόπολη-Γρόττα).

Στην εισαγωγή κάθε νεκροταφείου παρουσιάζονται συνολικώς τα ταφικά δεδομένα των υπό εξέταση περιόδων, επισημαίνοντας τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η πρακτική της καύσης συνυπάρχει με αυτήν του ενταφιασμού, ενώ παράλληλα αναφέρονται και οι περιπτώσεις των εγχυτρισμών. Στη συνέχεια, παρατίθενται οι πληροφορίες για κάθε τάφο σε μορφή πίνακα. Κρίθηκε σκόπιμη η παρουσίαση των δεδομένων με τη μορφή πίνακα, παρόλο που συχνά για τα περισσότερα πεδία δεν υπάρχουν πληροφορίες, καθώς με αυτόν τον τρόπο διευκολύνεται η ανάγνωση των βασικών πληροφοριών, που αφορούν σε κάθε τάφο. Όπου ένας τάφος περιείχε περισσότερες από μια ταφή, προηγείται του πίνακα μια εισαγωγή στο γενικό περιεχόμενο του τάφου· εκεί αναφέρονται και περιπτώσεις κτερισμάτων, που δεν μπορούν να αποδοθούν με ασφάλεια σε κάποια από τις ταφές. Σε περίπτωση που ένας τάφος με καύση δεν αριθμείται κατά τη δημοσιοποίηση της ανασκαφής, δίνεται

αρίθμηση με βάση το έτος ανασκαφής και τη σειρά περιγραφής στην ανασκαφική αναφορά· όπως για παράδειγμα η καύση από τους Μύλους της Αίγινας (Α.2.2.) αναφέρεται ως «τάφος 1970-1», επειδή είναι ο πρώτος που περιγράφεται στο Αρχαιολογικό Δελτίο του 1970.

Οι πληροφορίες σχετικά με τον κάθε τάφο οργανώνονται και παρουσιάζονται με βάση τα παρακάτω πεδία: Τύπος τάφου, Είδος οστεοδόχου, Είδος καύσης, Ανθρωπολογικό υλικό, Ανθρωπολογική μελέτη, Ηλικία, Φύλο, Κεραμική, Μικροτεχνία, Οργανικά ευρήματα, Χώρος απόθεσης προσφορών, Σήμανση, Περιγραφή, Σχόλια, Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη, Χρονολόγηση, Πρωτογενείς πηγές, Δευτερογενείς πηγές.¹ Μια παύλα συμπληρώνεται στα πεδία, για τα οποία είτε δεν υπάρχει κάποια πληροφορία είτε η πληροφορία δίνει μηδενική τιμή· π.χ. στις περιπτώσεις όπου δε βρέθηκε κανένα κτέρισμα, οπότε τα πεδία Κεραμική και Μικροτεχνία συμπληρώνονται με παύλα. Τα αριθμητικά επίθετα, με εξαίρεση το ένας, μία, ένα, που αναφέρονται στο πλήθος των αντικειμένων δηλώνονται με αριθμό και όχι με λέξεις, όπως π.χ. 5 κύπελλα. Με τον ίδιο τρόπο δηλώνεται και το πλήθος των καύσεων, πυρών, τάφων, ταφών, ενταφιασμών, εγχυτρισμών και θέσεων προσφορών. Ως πρωτογενείς πηγές θεωρούνται είτε οι πρώτες ανασκαφικές εκθέσεις και δημοσιεύσεις, οι οποίες αφορούν στον εκάστοτε τάφο, είτε η σημαντικότερη μελέτη και δημοσίευση του τάφου. Στις δευτερογενείς πηγές περιλαμβάνονται άρθρα ή κεφάλαια σε συνθετικές μελέτες, στα οποία γίνεται λόγος για τον συγκεκριμένο τάφο. Ο τίτλος λημμάτων σε καταλόγους εκθέσεων ή άλλου είδους πηγών που δεν ανήκουν στον τελικό κατάλογο της βιβλιογραφίας γράφεται πλήρως.

¹ Προς διευκόλυνση του γρηγορότερου εντοπισμού των πληροφοριών που περιέχουν τα πεδία αυτά, το κείμενο γράφεται με διάστιχο: 1,0, σε αντίθεση με τα υπόλοιπα μέρη του καταλόγου που γράφεται με διάστιχο: 1,5.

A. Νησιά Αργοσαρωνικού

A.1. Σαλαμίνα (χάρτης 2)

Δύο νεκροταφεία είναι γνωστά από τη Σαλαμίνα της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου και τα οποία βρίσκονται στη βόρεια πλευρά του νησιού, ενώ μεμονωμένοι τάφοι έχουν εντοπιστεί σε διάφορα σημεία της πόλης της Σαλαμίνας. Το ένα από τα δύο νεκροταφεία εντοπίζεται κοντά στην είσοδο του Ναυστάθμου Σαλαμίνας και περιλαμβάνει λακκοειδείς τάφους με ενταφιασμούς της Υπομυκηναϊκής περιόδου.² Το δεύτερο βρέθηκε στη συνοικία Τσάμη, κοντά στην πόλη της Σαλαμίνας και περιλαμβάνει συνολικά 15 λακκοειδείς τάφους και κιβωτιόσχημους, από τους οποίους 2 λακκοειδείς περιείχαν δευτερογενείς καύσεις, ενώ οι υπόλοιποι τάφοι ενταφιασμούς. Η περίοδος χρήσης του νεκροταφείου είναι από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική έως τις αρχές της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου.

Τάφοι της Γεωμετρικής περιόδου έχουν εντοπιστεί ακόμη, στη συνοικία Αμπελάκια (οικόπεδο Γκίκα και οδός Αρχ/του Κοτσίκου),³ στη συνοικία Αλώνια (οδός Ασκληπιού και συμβολή οδών Διός και Μ. Αλεξάνδρου),⁴ στην οδό Σικελιανού⁵ και τέλος στην οδό Ολύμπου (Ο.Τ.130, οικ. ιδιοκτησίας ΟΣΚ).⁶

² Πάλλας 1987, 214, σημ. 210 με βιβλιογραφία. Αναφέρονται μόνο 2 καύσεις (Styrenius 1962, 104-1969, 49).

³ Ο τάφος στο οικόπεδο Γκίκα ήταν κατεστραμμένος και χρονολογείται στη Μέση Γεωμετρική περίοδο (Πωλογιώργη 2001-2004, 482). Στην οδό Αρχ/του Κοτσίκου (οικ. Δυναμίδα) βρέθηκαν 2 τάφοι, ένας κιβωτιόσχημος και ένας λακκοειδής με ενταφιασμούς της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου. Ο λακκοειδής τάφος ήταν κτερισμένος μόνο με μια οινόχρη, ενώ το δάπεδό του ήταν στρωμένο με βότσαλα. Ο κιβωτιόσχημος περιείχε 28 αγγεία, ενώ άλλα 12 αγγεία ήταν τοποθετημένα εξωτερικά του τάφου. 2 χάλκινες πόρπες βρέθηκαν στο ύψος του ώμου, και άλλη μια τρίτη στο ύψος του λαιμού. Βορειοδυτικά των τάφων βρέθηκαν τμήματα λιθωσφουρού, σε μήκος 10μ., που αποδόθηκαν σε κατεστραμμένο περίοβολο.

⁴ Στην οδό Ασκληπιού βρέθηκε ένας αμφορέας Γεωμετρικής περιόδου, που περιείχε 5 αγγεία (ληκόθιο, κυάθιο, φιάλη, πινάκιο, τμήματα χυτροειδούς αγγείου) και θεωρείται πως πρόκειται για εγχυτρισμό (Κάττουλα 2009, 246). Στην οδό Διός και Μ. Αλεξάνδρου βρέθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου, που περιείχε ενταφιασμό. Ήταν κτερισμένος με μια οινόχρη, έναν σκύφο και τμήματα χάλκινης πόρπης (Κάττουλα 2009, 249).

⁵ Πρόκειται για κιβωτιόσχημο τάφο που περιείχε ενταφιασμό και χρονολογείται στην Πρωτογεωμετρική περίοδο. Μοναδικό κτέρισμα μια οινόχρη (Κάττουλα 2009, 248).

⁶ Πρόκειται για 2 κιβωτιόσχημους τάφους με ενταφιασμούς της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου (τάφοι 3-4, Κάττουλα 2008, 214). Στο επίπεδο διάνοιξης των λάκκων των ταφών, καθώς και στο χώρο μεταξύ τους, υπήρχε δάπεδο με βότσαλα. Ο τάφος 4 περιείχε ένα χάλκινο σύρμα, καθώς και τμήματα οξειδωμένου σιδήρου (αδιάγνωστου αντικειμένου) και ανήκε σε γυναίκα ηλικίας 20-24 ετών, με βάση το πόρισμα ανθρωπολογικής μελέτης (Λιώλης 2016, 8, 14). Ο τάφος 5 περιείχε τον σπλισμό ενός πολεμιστή· 2 αιχμές δοράτων, ένα ξίφος και 2 μαχαίρια από σίδηρο. Ακόμη, 2 οινόχρη και έναν κάρναρο. Η απόδοση του τάφου σε άντρα επιβεβαιώθηκε και από την ανθρωπολογική μελέτη (Λιώλης 2016, 11), ενώ η ηλικία του νεκρού υπολογίζεται στα 35 με 44 έτη (Λιώλης 2016, 17). Η αιτία θανάτου όμως δεν κατέστη δυνατό να προσδιοριστεί από την ανάλυση των οστών (Λιώλης 2016, 19). Οι τάφοι βρέθηκαν στα νότια ενός ταφικού περιβάλλοντος Μέσοελλαδικής ΙΙΙ και Ύστεροελλαδικής ΙΑ περιόδου

1.1. Τσάμη

Οι τάφοι της συνοικίας Τσάμη βρέθηκαν σε δύο οδούς, την οδό Θερμοπυλών (τάφοι 1-13),⁷ όπου εντοπίστηκαν οι 2 καύσεις και 2 πυρές και την οδό Υψηλάντου (τάφοι 1-2).⁸ Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία υπό τη διεύθυνση των Ι. Δεκουλάκου και Τρ. Κάττουλα το 1991 και 2009 αντιστοίχως. Δεν περιγράφεται το περιεχόμενο όλων των τάφων. Αναφέρεται όμως πως οι τάφοι ήταν κτερισμένοι με σημαντικό αριθμό αγγείων, εκτός των τάφων 4 και 13 της οδού Θερμοπυλών, που περιείχαν από έναν ακτέριστο ενταφιασμό.⁹ Εκτός όμως των αγγείων βρέθηκαν και μεταλλικά αντικείμενα: όπλα, κοσμήματα, καθώς και μια χάλκινη φιάλη.¹⁰ Σε μια περίπτωση (τάφος 3 της οδού Θερμοπυλών) βρέθηκε ένας ενταφιασμός με έναν εγχυτρισμό στα πόδια του νεκρού. Τέλος, γύρω από τους δύο λακκοειδείς τάφους της οδού Υψηλάντου, στο επίπεδο διάνοιξής τους, είχε διαμορφωθεί δάπεδο από μικρά λευκά βότσαλα, ενώ οι τάφοι είχαν καλυφθεί από ακατέργαστους λίθους. Στον τάφο 1 βρέθηκε σιδερένια αιχμή δόρατος.¹¹

Οδός Θερμοπυλών

Τάφος 5

Τύπος τάφου: Λακκοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αδιευκρίνιστου τύπου

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

(Κάττουλα 2008, 213-214). Η τοποθέτηση των Γεωμετρικών τάφων σε άμεση γειτνίαση με τον μυκηναϊκό ταφικό περίβολο πιθανότατα να δηλωτική της συνέχειας με τους προγόνους. Το δάπεδο με τα βότσαλα συνδέθηκε από τον Χαιρετάκη με δρόμους προς τιμήν των νεκρών (Χαιρετάκης 2018, 51).

⁷ Δεκουλάκου 1991, 71· 2003· Πάλλας 1987, 214, σημ. 209· Lemos 2002, 152.

⁸ Κάττουλα 2009, 247.

⁹ Δεκουλάκου 1991, 71.

¹⁰ Πιο συγκεκριμένα, από τους κατεστραμμένους τάφους 1 και 2 της οδού Θερμοπυλών, περισυλλέχθηκαν (εκτός των αγγείων), 2 χρυσές περόνες, 2 χάλκινες πόρπες και 2 χάλκινα βραχιόλια. Ακόμη, εντός του τάφου 2, βρέθηκαν στη θέση τους μια χάλκινη φιάλη και 150 πήλινα εγχάρακτα σφονδύλια. Ο τάφος 10 περιείχε, εκτός της κεραμικής, 2 σιδερένιες περόνες με χαλκή κεφαλή και μια χάλκινη πόρπη (Δεκουλάκου 1991, 71).

¹¹ Κάττουλα 2009, 247. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν ακόμη 2 σκύφοι και μια οινοχόη. Στον τάφο 2 μοναδικό κτέρισμα ήταν 2 χάλκινες περόνες στο ύψος των ώμων.

Περιγραφή: τον τάφο συνιστά ένας λάκκος (1,20x0,80μ.), ο οποίος περιείχε τον αμφορέα. Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος όρθιος και στηριζόταν με πέτρες. Το άνοιγμα του λάκκου κάλυπταν λίθινες πλάκες, πάνω στις οποίες βρέθηκαν τα αγγεία. Σε μικρό κοίλωμα του βράχου και κοντά στα αγγεία βρέθηκαν στάχτες.

Σχόλια: Δεν αναφέρεται η εύρεση οστών. Ο αμφορέας αναφέρεται ως τεφροδόχος, οπότε είναι πολύ πιθανό να περιείχε τέφρα.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ιφ. Δεκουλάκου- Β' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Δεκουλάκου 1991, 71

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 7

Τύπος τάφου: Λακκοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Πιθανώς άντρας

Κεραμική: κύπελλο

Μικροτεχνία: σιδερένιο ξίφος, αιχμή ακοντίου

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Το ξίφος ήταν λυγισμένο γύρω από τον ώμο του αμφορέα (**εικ. 23**), ενώ η αιχμή ακοντίου και το κύπελλο βρέθηκαν δίπλα στον αμφορέα (**εικ. 16**). Δίπλα στο αγγείο αναφέρεται η ύπαρξη μιας πυράς (πυρά 1), χωρίς κάποια άλλη πληροφορία.

Σχόλια: Δεν αναφέρεται η εύρεση οστών. Ο αμφορέας αναφέρεται ως τεφροδόχος, οπότε είναι πολύ πιθανό να περιείχε τέφρα.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ιφ. Δεκουλάκου- Β' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Δεκουλάκου 1991, 71

Δευτερογενείς πηγές: -

A.2. Αίγινα (χάρτες 2, 3)

Οι πληροφορίες για τα ταφικά έθιμα της Αίγινας κατά την Πρωτογεωμετρική και Γεωμετρική περίοδο είναι λιγοστές. Γνωστές είναι 3 παιδικές ταφές σε κιβωτιόσχημο, λακκοειδή και μονολιθική λάρνακα, όμως η ακριβής τους θέση δεν είναι γνωστή.¹² Ο Welter αναφέρει πως κιβωτιόσχημοι με παιδικές ταφές βρίσκονται στην ακρόπολη της Κολώνας, στα βορειοδυτικά του νησιού, και πως οι μονολιθικές λάρνακες εντοπίζονται ανατολικά της αρχαίας πόλης της Κολώνας, εκεί όπου υπήρχε το μυκηναϊκό νεκροταφείο¹³ και χρονολογούνται στη γεωμετρική περίοδο. Τέλος, υπάρχει η αναφορά πως κιβωτιόσχημοι τάφοι και λάρνακες έχουν εντοπιστεί κοντά στον πλούσιο τάφο πολεμιστή της Ύστερης Μεσσοελλαδικής περιόδου.¹⁴ Ο τάφος βρέθηκε κοντά στη νότια πύλη της μυκηναϊκής πόλης και εντός της οχύρωσης και πιθανώς να ανήκε σε κάποιον βασιλιά ή στρατηλάτη. Η συγκέντρωση τάφων κατά τη Γεωμετρική περίοδο κοντά στον τάφο του πολεμιστή ενδεχομένως να αποτελεί ηθελημένη σύνδεση των απογόνων με τον πολεμιστή, όμως η έλλειψη πληροφοριών για τους τάφους αυτούς, όπως η μη ακριβής τους χρονολόγηση δεν επιτρέπει περαιτέρω υποθέσεις.¹⁵

Σε διάφορα σημεία στη νότια πλευρά της σύγχρονης πόλης της Αίγινας έχουν εντοπιστεί τάφοι που χρονολογούνται από το τέλος της Γεωμετρικής περιόδου (τέλος 8^{ου} αιώνα π.Χ.) έως και τη Ρωμαϊκή περίοδο. Οι τάφοι της περιόδου από το τέλος του 8^{ου} έως και τον 7^ο αιώνα είναι κυρίως υπόγειοι λαξευτοί, μονοθάλαμοι ή διθάλαμοι και περιείχαν στην πλειονότητά τους ενταφιασμούς σε πώρινες λάρνακες, ενώ οι νεκροί συνήθως ήταν περισσότεροι του ενός.¹⁶ Το μεγαλύτερο μέρος των τάφων ερευνήθηκαν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, ενώ σημαντικός αριθμός εντοπίστηκε και μελετήθηκε και από τον Welter τη δεκαετία του 1930.¹⁷ Βρέθηκαν οι περισσότεροι συλημένοι ή διαταραγμένοι κυρίως λόγω της μεταγενέστερης χρήσης

¹² Kraiker 1951, 21· Walter 1993, 35, 36, εικ. 25, 37, εικ. 27-28· Lemos 2002, 231· Hiller 2003, 14· Jarosch-Reinholdt 2009, 15-16. Ο κιβωτιόσχημος και ο λακκοειδής χρονολογούνται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο, ενώ η ταφή στη λάρνακα είναι της Γεωμετρικής περιόδου. Υπάρχει ακόμη αναφορά γενικώς για την ύπαρξη τάφων της Γεωμετρικής περιόδου, στην περιοχή του ιερού του Απόλλωνα στην ακρόπολη της Κολώνας, όμως δε διευκρίνεται αν πρόκειται για παιδικές ταφές ή/και για ταφές ενηλίκων (Gauß, W. – F. Ruppenstein 1998. Die Athener Akropolis in der frühen Eisenzeit, *MDAI* (A) 113, 40, σημ. 164).

¹³ Welter 1938, 511· Jarosch-Reinholdt 2009, 16.

¹⁴ Walter 1982, 182-184.

¹⁵ Hiller 2003, 15, σημ. 29.

¹⁶ Παπασταύρου 2006, 25-50. Ο υπόγειος λαξευτός θαλαμοειδής τάφος χρησιμοποιείται στην Αίγινα μέχρι τα μέσα περίπου του 5^{ου} αιώνα π.Χ.

¹⁷ Για το ιστορικό της έρευνας, βλ. Παπασταύρου 2006, 16-21.

τους. Η ακριβής χρονολόγηση των ταφών εντός των λαρνάκων συχνά δεν είναι δυνατή, λόγω του ότι πολλές ταφές βρέθηκαν ακτέριστες, αλλά και όταν απαντώνται κτερίσματα, συνήθως αυτά βρίσκονται σε πολλαπλές ταφές με αποτέλεσμα να μην είναι δυνατή η επιμέρους απόδοση των κτερισμάτων σε κάποια από τις ταφές. Εκτός από τους υπόγειους θαλαμοειδείς έχουν βρεθεί και απλοί λακκοειδείς τάφοι.

Μόνο τέσσερις συνολικά περιπτώσεις καύσεων έχουν επισημανθεί ανάμεσα στους τάφους αυτούς, από τις οποίες η μία ανάγεται στον 6^ο αιώνα π.Χ.¹⁸

2.1. Φανερωμένη (χάρτης 3, σχ. 1)

Τάφος 14 (σχ. 1-2)

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστο

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος, διαστάσεων 2,50(N)/2,05(B)x1,65x0,65(N)/0,70(B)μ., ήταν λαξευτός και υπόγειος. Η πρόσβαση σε αυτόν επιτυγχανόταν από ένα ορθογώνιο όρυγμα (1,90x0,90μ.), κάθετο στον τάφο («φρεάτιο»). Στη μια στενή πλευρά του ορύγματος ανοιγόταν μικρή κόγχη, που φρασσόταν με πλίνθινο τοίχο. Η κόγχη περιείχε μια πόρινη λάρνακα (0,40x0,25μ.) στην οποία αποτυπώνεται μια σφαιρική κοιλότητα, που θεωρείται ένδειξη ύπαρξης αγγείου που θα περιείχε τα κατάλοιπα του νεκρού (**εικ. 18**). Τέλος, λαξευμένη στη μία μακρά πλευρά του τάφου υπήρχε μια δεύτερη λάρνακα (1,70x0,45μ.), που απομονώνεται κι αυτή από έναν πλίνθινο τοίχο και η οποία περιείχε ενταφιασμό.

Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε στο οικόπεδο Κρητικού, στη λεωφόρο Φανερωμένης, μαζί με άλλους δεκαεννιά υπόγειους λαξευτούς τάφους, με χρήση από τον 6^ο αιώνα π.Χ. έως και την Κλασική περίοδο, ενός από αυτούς (αρ. 104) επαναχρησιμοποιήθηκε κατά τους ρωμαϊκούς και χριστιανικούς χρόνους.

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: Ε. Παπασταύρου - Β' ΕΠΚΑ -

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Παπασταύρου 2006, 35, 47 και χάρτης 1 (θέση 1), σχέδιο 1 και 20

Δευτερογενείς πηγές: -

¹⁸ Πρόκειται για τον τάφο 26, που βρέθηκε στο οικόπεδο Γ. Συναιτερισμού και περιείχε 2 ενταφιασμούς σε λάρνακα και μια καύση σε δεύτερη λάρνακα (Παπασταύρου 2006, 35, χάρτης 2 (θέση 4), πιν. 3α).

2.2. Μύλοι (χάρτης 2)

Τάφος 1970-1

Τύπος τάφου: Πώρινη κάλπη **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστο
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 2 κύπελλα
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Η πώρινη κάλπη (διαμ. 0,29 και βάθους 0,22μ.) περιείχε την οστεοδόχο, ύψους 0,235μ. Μέσα στο αγγείο βρέθηκαν καμένα οστά και τα κύπελλα.
Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε κοντά σε τρεις υπόγειους λαξευτούς θαλαμοειδείς του 6^{ου} αιώνα π.Χ.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ι.Χ. Παπαχριστοδούλου - Β' ΕΠΚΑ - 1970
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Παπαχριστοδούλου 1970, 132
Δευτερογενείς πηγές: -

2.3. Όμορφη Εκκλησιά (χάρτης 2, σχ. 3)

Τάφος 27 (σχ. 3-4)

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Χάλκινος λέβητας (εικ. 28)¹⁹
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο τάφος, διαστάσεων 1,65(N)/0,90(B)x1,60x0,60μ., ήταν λαξευτός, υπόγειος και η πρόσβαση σε αυτόν επιτυγχανόταν από ένα ορθογώνιο όρυγμα (1,65x1μ.), κάθετο στον τάφο («φρεάτιο»). Στη μια μακριά πλευρά του ορύγματος ανοιγόταν μικρή κόγχη (0,90x0,60μ.), που φρασσόταν με πλίνθινο τοίχο (εικ. 19). Η κόγχη περιείχε μια πώρινη λάρνακα (0,65x0,55μ.), μέσα στην οποία βρέθηκε ο χάλκινος λέβητας. Ο λέβητας περιείχε την τέφρα του νεκρού.
Σχόλια: Βρέθηκε στο οικόπεδο Μουτσάτσου μαζί με άλλους δύο υπόγειους λαξευτούς θαλαμοειδείς (τάφοι 66-67) της Κλασσικής και Ελληνιστικής περιόδου, καθώς και δύο απλούς λακκοειδείς, που βρέθηκαν συλημένοι.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ε. Παπασταύρου - Β' ΕΠΚΑ - 1994
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική – Πρώιμη Αρχαϊκή (τέλος 8^{ου} – αρχές 7^{ου} αιώνα π.Χ.)

¹⁹ Ο λέβητας έχει σφαιρικό σώμα με προσηλωμένες προτομές σειρήνων και πρόκειται για αιγινήτικη απομίμηση ανατολικού προτύπου (Παπασταύρου 2006, 41-42).

Πρωτογενείς πηγές: Παπασταύρου 1994, 84 (τάφος V)· 2007, 35, 40-41, 47 και
χάρτης 2 (θέση 5), σχέδιο 25, πίνακας 5ε
Δευτερογενείς πηγές: -

Β. Κυκλάδες

Β.1. Πάρος-Παροικιά (χάρτης 2)

Στα βορειοανατολικά της Παροικιάς, στη θέση Βίτζι, αποκαλύφθηκε κατά μήκος του παραλιακού δρόμου νεκροταφείο (σχ. 5) με περίοδο χρήσης από την Ύστερη Γεωμετρική (τέλη 8^{ου} αιώνα) έως την Ύστερη Ρωμαϊκή περίοδο (3^{ος} - 4^{ος} αιώνες μ.Χ.). Η θέση του νεκροταφείου είχε επισημανθεί από τον Ν. Ζαφειρόπουλο στις αρχές της δεκαετίας του '60, αλλά η συστηματική ανασκαφή άρχισε στο χώρο το 1983 από την Φ. Ζαφειροπούλου.²⁰

Οι πρωιμότερες ταφές του νεκροταφείου είναι οι 118 ανδρικές ταφές καύσης (ηλικίας κυρίως 18-45 ετών), που θάφτηκαν σε δύο μεγάλα κιβωτιόσχημα ορύγματα (T144 και T105, σχ. 5-6) στα ανατολικά του νεκροταφείου και χρονολογούνται στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο (β' μισό 8^{ου} αιώνα π.Χ.). Η πλειοψηφία των καύσεων βρέθηκε εντός αμφορέων, ενώ λίγες περιπτώσεις που βρέθηκαν εκτός των αγγείων θεωρείται πιθανότερο πως είχαν πέσει από κάποιους από τους αμφορείς και όχι ότι είχαν τοποθετηθεί αρχικά εκτός αυτών.²¹ Εντός των δύο ορυγμάτων βρέθηκαν συνολικά και 49 ενταφιασμοί, από τους οποίους οι περισσότεροι βρέθηκαν εντός των αμφορέων και ανήκαν κυρίως σε έμβρυα/βρέφη. Οι ταφές αυτές είναι σχεδόν όλες

²⁰ Το νεκροταφείο είναι αδημοσίευτο και πληροφορίες αντλούνται από τις ανασκαφικές αναφορές στα αρχαιολογικά δελτία και από άρθρα της Ζαφειροπούλου. Για τις γεωμετρικές και αρχαϊκές ταφές, βλ. Ζαφειρόπουλος 1960· 1963· Ζαφειροπούλου 1983· 1984· 1991· 2000· 2001α, 295-297· 2005, 262· 2007, 109-118· 2008, 343-363· 2018· Ζαφειροπούλου 1994· 1999· 2002, 283-284· 2006· 2017α· Agelarakis – Ζαφειροπούλου 2005· 2017). Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Καθηγητή Ανθρωπολογίας, Αναγνώστη Αγγελράκη και την ομάδα του (Agelarakis 2017). Οι τάφοι 144 και 105, τα δύο 'πολυάνδρια' έχουν ενταχθεί στη σχετική μελέτη της Οικονόμου (2012, 98-101).

²¹ Η μεταγενέστερη χρήση του χώρου για ταφές πιθανώς να οφείλεται για τη μετακίνηση (ή και αναποδογύρισμα) ή σπασιμο των αμφορέων ή των πωμάτων τους (π.χ. βλ. Ζαφειροπούλου 1994, 136, εικ.12, 137, εικ.13 και εικ. 15 για τον T105 και Ζαφειροπούλου 2000, 285, εικ. 2-3· Ζαφειροπούλου – Agelarakis 2005, 31 για τον T144) και το οποίο ενδεχομένως να είχε ως επακόλουθο τη μετακίνηση των οστών. Ιδιαίτερα, στον μεγάλο κιβωτιόσχημο, πάνω σε ορισμένους αμφορείς είχαν τοποθετηθεί ως κάλυμμα πλαγιαστοί αμφορείς, που περιείχαν ταφές (Ζαφειροπούλου 2018, 65), βλ. και σχ. 6, καθώς και εικ. 17. Ενδεχομένως, σε οποιαδήποτε αναταραχή του χώρου να ήταν εύκολο να πέσουν από τους αμφορείς-κάλυμμα κάποια οστά. Ακόμη, στις περιπτώσεις των αμφορέων που περιείχαν παραπάνω της μιας ταφής, ενδεχομένως για τις ταφές που θα είχαν τοποθετηθεί κοντά ή και πάνω από το στόμιο του αγγείου να είχε γίνει προσπάθεια συγκράτησης στη θέση τους με κάποιο φθαρτό υλικό (ύφασμα ή δέρμα), του οποίου η αποσύνθεση να είχε αφήσει τα οστά ελεύθερα, εκτός αγγείου. Τέλος, τα οστά που περισυλλέγονταν από την ταφική πυρά κατά τη διαδικασία του καθαρισμού της θα τοποθετούνταν εκτός των αγγείων, τυλιγμένα σε φθαρτά υλικά, τα οποία όμως λόγω της αποσύνθεσης των υλικών θα έμεναν ελεύθερα εντός του τάφου (Agelarakis 2017, 102, 137). Τέλος, πρέπει να επισημανθεί πως από τη συγκριτική μελέτη των οστών εντός και εκτός αμφορέων, φαίνεται πιθανότερο πως οι ταφές εκτός των αγγείων αποτελούν ταφές διαφορετικών ατόμων, από αυτές που βρέθηκαν εντός των αμφορέων, χωρίς όμως να μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα και για το αντίθετο (Agelarakis 2017, 102). Σε ελάχιστες περιπτώσεις έγινε διακριτό από την ανθρωπολογική μελέτη πως καμένα οστά που βρέθηκαν εκτός αμφορέα ανήκαν σε άτομο, του οποίου τα υπόλοιπα οστά βρίσκονταν εντός του αμφορέα (π.χ. ταφή A1, Agelarakis 2017, 350).

υστερότερες από αυτές των καύσεων, που θα είχαν λάβει χώρα στο διάστημα από την Αρχαϊκή έως την Ελληνιστική περίοδο. Αρχικά θα είχαν τοποθετηθεί πάνω στις καλυπτήριες πλάκες των 2 τάφων, αλλά βρέθηκαν στο εσωτερικό του λόγω ταφονομικών παραγόντων.²²

Οι άντρες που βρέθηκαν θαμμένοι στους δύο κιβωτιόσχημους θεωρείται από τη Ζαφειροπούλου και τον Αγγελαράκη πως πέθαναν σε μία ή περισσότερες μάχες, λόγω του ότι ένας αριθμός των νεκρών έφερε τραύματα επιθανάτια, σε συνδυασμό με το γεγονός ότι η ταφή τους έγινε μαζικά και την ίδια περίοδο.²³ Σε αυτό συνηγορεί και η εικονογραφία σε δύο αγγεία από τον έναν από τους δύο τάφους (T144). Στο πρώτο αγγείο (Αριθμός Ευρετηρίου Μουσείου Πάρου 3523, 750-725 π.Χ., **εικ. 22**), απεικονίζεται σκηνή μάχης με δύο άρματα, ιππείς και νεκρούς πολεμιστές στο έδαφος. Στο δεύτερο αγγείο (Αρ. Ευρ. Μουσείου Πάρου 3524, 725-700 π.Χ.) εξιστορείται με διηγηματικό τρόπο ένα γεγονός: στην κοιλιά του αγγείου απεικονίζεται ο θάνατος ενός πολεμιστή στη μάχη (**εικ. 20** και **21β**), στον ώμο η μάχη γύρω από το σώμα του νεκρού και τέλος στο λαιμό η πρόθεση του νεκρού (**εικ. 21α**). Σύμφωνα με την Ζαφειροπούλου οι σκηνές των μαχών βρίσκουν παράλληλα στην Ιλιάδα και τον Αρχίλοχο. Στοιχεία τεχνοτροπίας, σύνθεσης διακόσμησης και εικονογραφίας είναι πρωτότυπα συγκρινόμενα με άλλα εργαστήρια της εποχής και εμπλουτίζουν τις γνώσεις για τις αρχές της εικονογράφησης στην κεραμική την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου.²⁴ Σημαντική είναι η απεικόνιση της οπλικής φάλαγγας στο δεύτερο αγγείο, που θεωρείται από ορισμένους μελετητές ως ένδειξη

²² Agelarakis 2017, 138-139, 156, 189. Εξαιρούνται από τον T144, ένας εγχυτρισμός βρέφους/εμβρύου που βρέθηκε στο εσωτερικό του τάφου (A79, 40, σημ. 1, 56, 140, πιν. 39, 336) και ο οποίος βρέθηκε στη θέση του και 2 ενταφιασμοί γυναικών, που βρέθηκαν δίπλα σε έναν αμφορέα με καύση άντρα (A17, βλ. παρακάτω σελ. 24) και που θάφτηκαν είτε ταυτοχρόνως, είτε λίγο αργότερα. Συνολικά λοιπόν, ο αριθμός των ενταφιασμών που αποτελούν ταφές που 'διείσδυσαν' στο εσωτερικό των δύο τάφων λόγω ταφονομικών παραγόντων είναι 45 (Agelarakis 138, σημ. 147).

²³ Η παθολογία των οστών, καθώς και η θεωρία του θανάτου όλων των νεκρών του πολυανδρίου στη μάχη (ή μάχες) θα συζητηθεί στο Μέρος Α', κεφάλαιο 2 και ενότητα Γ.1.2.2, καθώς και στο κεφάλαιο 5 και ενότητα 2.2.

²⁴ Για μια λεπτομερή περιγραφή και ερμηνεία της εικονογραφίας των δύο αγγείων, βλ. Croissant 2008· Zaphiropoulou 2006· Ζαφειροπούλου 2004, 415-416· 2008, 356-362· Agelarakis – Zafeiropoulou 2017, καθώς και Coldstream 2003, 383-384· 2008, 468-469· Paleothodoros 2009, 45-47· Schmalz 2010. Πρωτότυπα στοιχεία τεχνοτροπίας συνιστά η χρήση λευκού χρώματος σε κύριο διακοσμητικό θέμα. Πρωτότυπο στοιχείο για την περίοδο στη σύνθεση της διακόσμησης είναι η διηγηματική εξιστόρηση των γεγονότων, ενώ τέλος η απεικόνιση της οπλικής φάλαγγας στα τέλη του 8^{ου} αιώνα είναι μέχρι στιγμής μοναδική περίπτωση (Ζαφειροπούλου 2007, 115). Σπάνια είναι και η απεικόνιση των σφενδονιστών από τη σκηνή της μάχης στην κοιλιά του αγγείου (Ducrey – Brélaz 2019, 192, 212-213).

της οργάνωσης της κοινωνίας της Παροικιάς σε πόλη-κράτος στο τελευταίο τέταρτο του 8^{ου} αιώνα²⁵

Έξω από τη βόρεια πλευρά θα είχε στηθεί περίπου το 700π.Χ. μια στήλη με ένθρονη γυναικεία μορφή (εικ. 32).²⁶ Πάνω στα δύο πολυάνδρια και στον γύρω από αυτά χώρο βρέθηκαν ακόμη, εκτός από τις ταφές κυρίως των εμβρύων/βρεφών που αναφέρθηκαν παραπάνω,²⁷ προσφορές και εναγιστικές πυρές,²⁸ η τέλεση των οποίων φαίνεται να συνεχίστηκε μέχρι το δεύτερο μισό του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Ένας τοίχος περιέβαλλε στα νότια και δυτικά το χώρο των δύο πολυάνδριων και κοντά στη νοτιοδυτική γωνία του βρέθηκε μαρμάρινη αρχαϊκή στήλη (τέλη 7^{ου} – αρχές 6^{ου} αιώνα),²⁹ στραμμένη προς το ορθογώνιο πολυάνδριο και ευθυγραμμισμένη προς τον άξονα του τραπεζιόσημου, η οποία θα χρησίμευσε ως σήμα του χώρου. Η πλειονότητα των αρχαϊκών τάφων εντοπίστηκαν εκτός αυτού του περιβόλου, κυρίως στα ανατολικά. Οι τάφοι είναι διατεταγμένοι ο ένας δίπλα στον άλλο (και ορισμένες φορές και αλληλοκαλυπτόμενοι) και κατανέμονται ανά ομάδες που οριοθετούνται με τοίχους, ακολουθώντας πάντα τη φορά του ενός ή του άλλου πολυανδρίου.³⁰ Οι τάφοι

²⁵ Ζαφειροπούλου 2007, 115· 2008, 361· 2018, 72· Croissant 2008, 58· Agelarakis – Zafeiropoulou 2005, 34· 2017, 61-62· Langdon 2017, 107· Schilardi 2017, 100-101.

²⁶ Η στήλη είχε βρεθεί από τον Ζαφειρόπουλο (Ζαφειρόπουλος 1960, 245, πιν. 215· Zaphiropoulou 1994, 143-144, εικ. 31· 1999, 13· Ζαφειροπούλου 2007, 111· 2018, 69, 73· Zaphiropoulou 2017α, 6).

²⁷ Μέχρι να γίνει η δημοσίευση του νεκροταφείου δεν είναι δυνατόν να έχουμε πλήρη εικόνα του αριθμού, αλλά και των γνωρισμάτων των ταφών που βρέθηκαν πάνω στους δύο κιβωτιόσημους. Εκτός της πρόσφατης δημοσίευσης της ανθρωπολογικής μελέτης, υπήρχε η γενική αναφορά της εύρεσης παιδικών ταφών εντός αγγείων (εγχυτρισμοί) και κιβωτιόσημων πάνω στις πλάκες των πολυάνδριων (π.χ. Zaphiropoulou 1994, 135).

²⁸ Στο μεγάλο πολυάνδριο, στη νότια πλευρά του, είχε αφεθεί ένα στρογγυλό άνοιγμα στην καλυπτήρια πλάκα του τάφου και το οποίο το είχαν καλύψει με μια πλάκα. Το άνοιγμα αυτό περιέβαλλε δύο αγγεία (τοποθετημένα ψηλότερα από τα ταφικά αγγεία), τα οποία εικάζεται πως περιείχαν προσφορές (Zaphiropoulou 1999, 14, 18, εικ. 11, 19, εικ. 14-15· Ζαφειροπούλου 2000, 286· 2018, 66-68· Zaphiropoulou 2017α, 5-6). Στη βόρεια πλευρά του είχε σχηματιστεί ένας τυμβίσκος από εναγιστικές πυρές (50-60εκ.), ενώ τέλος στο μέσο των καλυπτήριων πλακών βρέθηκε μια κατασκευή από σχιστόπλακες και στη μέση χαμηλό σήμα (0,575x0,565x 0,10μ., Zaphiropoulou 1999, 14· Ζαφειροπούλου 2000, 286· 2018, 68). Εκτιμάται πως οι ενταφιασμοί που 'εισέβαλλαν' στο εσωτερικό του τάφου προήλθαν από αυτόν τον τυμβίσκο (Agelarakis 2017, 138, 189, 254). Προσφορές και εναγιστικές πυρές έχουν επισημανθεί και πάνω στις πλάκες του μικρού πολυάνδριου (Ζαφειροπούλου 1991, 375-376· 2018, 68· Zaphiropoulou 1994, 134-135) για το μικρό, όπου αναφέρει και εγχυτρισμούς και κιβωτιόσημους πάνω στο πολυάνδριο

²⁹ Zaphiropoulou 1999, 14· Zaphiropoulou 2002, 283· 2018, 69.

³⁰ Για τους αρχαϊκούς αυτούς τάφους, που οργανώθηκαν γύρω από τα δύο πολυάνδρια δίνεται επί της ουσίας ο τύπος των τάφων και το εύρος της χρονολόγησής τους, με εξαίρεση ελάχιστες περιπτώσεις ενταφιασμών σε κιβωτιόσημους και εγχυτρισμών για τις οποίες δίνονται κάποιες παραπάνω πληροφορίες (όπως π.χ. σε Ζαφειρόπουλος 1960, 245· 1963· Ζαφειροπούλου 1984, 294· 2008, 349-356· 2018, 731· Zaphiropoulou 2017β, 155-159). Αναφέρεται πως οι αρχαϊκές ταφές είναι εγχυτρισμοί, ενταφιασμοί και κυρίως καύσεις σε κιβωτιόσημους. Σχετικά με τις προσφορές αναφέρεται πως έχουν βρεθεί ειδώλια γεωμετρικά και αρχαϊκά (Ζαφειροπούλου 2007, 116· Zaphiropoulou 2017α, 9· 2018, 68), καθώς και μεγάλος αριθμός κορινθιακής κεραμικής (Δετοράτου 2003-2009). Οι ενταφιασμοί και οι εγχυτρισμοί αποδίδονται σε παιδικές ταφές (Ζαφειροπούλου 1983, 348· 1991, 375· 2008, 349· 2018, 68-70· Zaphiropoulou 1994, 135, 139-140), όμως η απόδοση

της Κλασικής περιόδου βρίσκονται στα νοτιοδυτικά και δυτικά των δύο πολυανδριών.³¹ Οι ελληνοιστικοί τάφοι εκτείνονται κυρίως στην περιοχή νότια των πολυάνδριων, αλλά ορισμένοι βρέθηκαν μαζί με ρωμαϊκούς τάφους,³² οι οποίοι βρίσκονταν ακόμη δυτικότερα, προς τη θάλασσα. Ο προσανατολισμός του δρόμου ανάμεσα σε αυτούς ακολουθούσε κατά κάποιο τρόπο την κατεύθυνση των δύο πολυάνδριων.

Τέλος, στη θέση Θολάκεια (οικ. Σκιαδά), ανατολικά του κέντρου της Παροικιάς, στο χώρο του ρωμαϊκού εργαστηρίου κεραμικής, εντοπίστηκαν 3 τάφοι της Μέσης Γεωμετρικής ΙΙ περιόδου. Οι δύο ήταν κιβωτιόσχημοι, από τους οποίους ο ένας θεωρείται πως περιείχε παιδική ταφή και ο τρίτος ήταν λάκκος που περιείχε ακτέριστη ταφή.³³

Τάφος 144

Ο κιβωτιόσχημος 144, αποτελεί τον μεγαλύτερο από τα δύο πολυάνδρια και ήταν ορθογώνιος, διαστάσεων 4x1,5x1-1,20μ. και με προσανατολισμό βόρειο-νότιο. Μεγάλες πλάκες χρησιμοποιήθηκαν για την εσωτερική επένδυση, αλλά και την κάλυψη των ορυγμάτων. Ο τάφος περιείχε 68 αμφορείς, τοποθετημένους σε δύο επάλληλες σειρές (εικ. 17). Ως κάλυμμα είχαν αγγεία πόσης (κυρίως σκύφους), που σε τέσσερις περιπτώσεις ήταν χάλκινες φιάλες, τα οποία ενδεχομένως να χρησίμευαν και για υγρές σπονδές. Σε ορισμένες ακόμη περιπτώσεις είχαν τοποθετηθεί ως κάλυμμα πλαγιαστοί αμφορείς.³⁴ Διακρίνεται η προσπάθεια για ομοιομορφία στη διακόσμηση αμφορέα και πώματος, καθώς και διαφοροποίησης σχήματος και διακόσμου ανά ταφή. Ανάμεσα στα αγγεία που περιείχαν ταφές περιλαμβάνονται και οι δύο αμφορείς με τις εικονιστικές σκηνές, που αναφέρθηκαν παραπάνω.³⁵

παραμένει μια υπόθεση, καθώς δεν έχει γίνει ανθρωπολογική μελέτη των οστών. Ο εγγυητισμός ως τρόπος ταφής συνηθίζεται για τα έμβρυα/βρέφη (Garland 1985, 78-86· Papadopoulos and Smithson 2002, 184· Lagia 2007, 298-299· Papadopoulos 2017, 597-602), δε χρησιμοποιείται όμως αποκλειστικά για αυτά, όπως συμβαίνει και με την περίπτωση των ταφών που βρέθηκαν στους αμφορείς, μαζί με τις καύσεις των αντρών, και που ανήκαν σε έμβρυα/βρέφη, αλλά και εφήβους, καθώς και ενήλικες (βλ. και παρακάτω).

³¹ Zaphiropoulou 2017a, 5.

³² Ζαφειρόπουλος 1960, 245· Ζαφειροπούλου 1987, 493· 1991, 376· 1992, 544· 1994, 665· Ζαφειροπούλου 1994, 141-142· 2002, 283· 2017a, 4-5.

³³ Hasaki – Kourayos 2012-2013, 462-463.

³⁴ Ζαφειροπούλου 2018, 65.

³⁵ Δεν αναφέρεται ποιες ακριβώς ταφές περιείχαν οι δύο αυτοί αμφορείς. Ακόμη, πέραν της περιγραφής της διακόσμησης των δύο αυτών αγγείων, δεν υπάρχει πληροφορία για κανένα άλλο, τόσο για τον T144, όσο και για τον T105, πέραν της αναφοράς της ομοιομορφίας στη διακόσμηση πώματος-

Από τους 68 αμφορείς, ένας περιείχε εγχυτρισμό εμβρύου/βρέφους.³⁶ Από τους 67 αμφορείς, οι 52 περιείχαν ατομικές καύσεις αντρών και οι υπόλοιποι 15 είχαν 34 πολλαπλές καύσεις αντρών. Επιπλέον, στους 26 αμφορείς βρέθηκαν μαζί και ενταφιασμοί.³⁷ Συνολικά λοιπόν, στα 67 αγγεία υπήρχαν 86 καύσεις και 30 ενταφιασμοί. Υπήρχαν ακόμη 10 ταφικά σύνολα τα οποία βρέθηκαν εκτός των αμφορέων. Τα 9 είχαν ατομικές καύσεις αντρών, που σε τέσσερις περιπτώσεις ήταν μαζί και από ένας ενταφιασμός³⁸ και το ένα είχε μια καύση άντρα και 2 ενταφιασμούς.³⁹ Τέλος, 2 ενταφιασμοί γυναικών (18-25 και 25-35 ετών) βρέθηκαν δίπλα σε έναν αμφορέα με καύση άντρα (A17) και θεωρείται πως αποτελούν ένα ταφικό σύνολο με την ταφή του άντρα, αν και τοποθετημένες λίγο υστερότερα από αυτόν.⁴⁰

Καταλήγοντας, στον T144 ήταν θαμμένοι 98 άντρες με την πρακτική της καύσης και 39 άτομα με την πρακτική του ενταφιασμού, κυρίως έμβρυα/βρέφη και άτομα νεαρής ηλικίας, γυναίκες, αλλά και απροσδιορίστου φύλου (λόγω αποσπασματικής διατήρησης των οστών). Εκτός της περίπτωσης των δύο γυναικών, που βρέθηκαν δίπλα στον αμφορέα A17, και του εγχυτρισμού εμβρύου/βρέφους (A79) όλοι οι άλλοι ενταφιασμοί αποτελούν μεταγενέστερες ταφές χρονολογούμενες από την Αρχαϊκή έως την Ελληνιστική περίοδο και οι οποίες ενδεχομένως να είχαν αρχικά τοποθετηθεί εξωτερικά του τάφου 144 πάνω στις καλυπτήριες πλάκες και λόγω ταφονομικών παραγόντων να βρέθηκαν εντός του τάφου.⁴¹

Ταφή A57

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

αμφορέα και στη διαφοροποίηση ανά ταφή (Zaphiropoulou 1999, 14-15, 22, εικ. 20-23· Ζαφειροπούλου 2000, 287).

³⁶ A79, 40, σημ. 1, 56, 140, πιν. 39

³⁷ Ταφές A30, A40, A54, A55, A90, A5, A44, A82, A49, A42, A67, A78· έμβρυο/βρέφος, A8· έμβρυο, A105, A35, A81· ενήλικας, A103 και A75· αδιευκρίνιστο, A66, A13, A47· βρέφος 0-6, A18B· βρέφος 0-12 ετών (Agelarakis 2017, 40-43, 55-59, 138, 140, πιν. 39). Ταφή A84· έμβρυο/βρέφος και γυναίκα 14-25 ετών, A71· έμβρυο/βρέφος, γυναίκα 14-25 ετών, A41· έμβρυο/βρέφος, γυναίκα 18-25 ετών, A87· έμβρυο/βρέφος και ενήλικας απροσδιορίστου φύλου. (Agelarakis 2017, 40-43, 55-59, 138, 141, πιν. 40).

³⁸ Ταφή σε O1· έμβρυο/βρέφος, H5, Θ5-O1· έφηβος/η, όρυγμα/πλάκα1· έμβρυο/βρέφος, H5-όρυγμα· έφηβος/η, Agelarakis 2017, 107-108, 138, 140, πιν. 39.

³⁹ Ταφή σε τετράγωνο Θ5, όρυγμα 1· έμβρυο/βρέφος και άντρας 18-35 ετών (Agelarakis 2017, 107-108, 138, 141, πιν. 40).

⁴⁰ Δεν αποκλείεται το ενδεχόμενο οι ταφές να είχαν τοποθετηθεί πάνω στις καλυπτήριες πλάκες του τάφου 144, Agelarakis 2017, 107-108, πιν.27, 138, 275.

⁴¹ Αυτή η παρατήρηση ισχύει τόσο για τις ταφές που βρέθηκαν εντός των αμφορέων, όσο και για αυτές που βρέθηκαν εκτός και βασίζεται κυρίως στην αποσπασματική και ανατομικά 'τυχαία' διατήρηση των οστών (Agelarakis 2017, 56-58, 107-109).

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή και γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Περιλαμβάνεται και τμήμα ρωμαλέου βραχιονίου οστού, καθώς και τμήμα μηριαίου που εμφανίζει οστεοαρθροπάθεια. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (≥ 35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 244-245

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α9

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (κυρίως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών, γκρι και σκούρα γκρι απόχρωση μερικών θραυσμάτων). Τμήματα φάλαγγας από ρωμαλέο χέρι. Αλλοιώσεις σε σπόνδυλο του θώρακα (οζίδια Schmorl), αλλά και η μορφολογία ορισμένων οστών των άκρων είναι ενδείξεις καταπόνησης από σωματική δραστηριότητα.

Ηλικία: Ενήλικας (21-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: μικρά οστά ζώων (όχι καμένα), κατάλοιπο σαλιγκαριού, μικροί λίθοι

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Το κατάλοιπο σαλιγκαριού και οι λίθοι πιθανότατα προστέθηκαν αργότερα και δεν αποτελούσαν μέρος της ταφικής διαδικασίας.⁴²

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 245-246

Δευτερογενείς πηγές: -

⁴² Από τα κατάλοιπα πανίδας, μόνο τα οστά αιγοπροβάτων θεωρείται πως αποτελούν κατάλοιπα ταφικών δρώμενων. Η Ζαφειροπούλου αναφέρει πως πολλές από τις πλάκες που κάλυπταν τους αμφορείς είχαν ρωγμές στην άνω επιφάνεια, ένδειξη ότι είχαν παραβιαστεί (Agelarakis 2017, 59, σημ. 95).

Ταφές A19-1 και A19-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή και γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Η μορφολογία των οστών δεν υποδεικνύει ιδιαιτέρως εύρωστο άντρα. Τμήμα μηριαίου οστού εμφανίζει ελαφριά οστεοαρθροπάθεια.

Ηλικία: Ενήλικας (18-24 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό αποτέφρωσης (λευκή και γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Τα οστά ανήκουν σε εύρωστο άντρα.

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 246-248

Ταφή A60

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (γκρι/ανοικτή γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκαν περιόδοντική νόσος, σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια στην περιοχή του ώμου. Τα οστά ανήκουν σε έναν εύρωστο άντρα, ενώ αλλοιώσεις στην επιφάνεια ορισμένων από αυτά είναι ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-40 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: μικρά οστά ζώων (όχι καμένα), κατάλοιπο σαλιγκαριού, μικροί λίθοι

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 248-249

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α72

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, των οποίων η πλειοψηφία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή και γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών, ενώ λίγα είχαν πολύ σκούρα γκρι). Εντοπίστηκαν σπονδυλοαρθροπάθεια και αλλοιώσεις σε σπονδύλους της σπονδυλικής στήλης (οξίδια Schmorl). Τα οξίδια Schmorl ενδεχομένως να οφείλονται σε κάποιο τραύμα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 249-251

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Α77-1 και Α77-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα δύο νεκρών, κάποια από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι/καφέ έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Δεν έγινε δυνατή η επιμέρους απόδοση των οστών στα δύο άτομα, είναι όμως σαφές πως πρόκειται για εύρωστους άντρες. Εντοπίστηκε οστεοαρθρίτιδα σε οστό κοτύλης (λεκάνη), σε τμήμα μηριαίου και σε οστό φτέρνας. Επίσης, πιθανώς τραύμα σε κνήμη. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικες (περίπου 35 ετών) **Φύλο:** Άνδρες

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά από τρωκτικό (μη καμένο)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Πιθανότατα το τρωκτικό, τα οστά του οποίου βρέθηκαν στον αμφορέα, να είχε εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 251-253

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A84

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, κάποια από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (μαύρη έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Ο νεκρός φέρει τραύμα στο κρανίο. Επίσης, εντοπίστηκε οστεοαρθρίτιδα στην σπονδυλική, σε βραχιόνιο κόνδυλο και οστό αγκώνα. Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (μη καμένα), όστρακα γαστερόποδων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Πιθανότατα τα γαστερόποδα, τα όστρακα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, να είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί με τον άντρα, είχαν ενταφιαστεί ένας έφηβος/η 14-21 ετών και ένα έμβρυο.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 253-254

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A18

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, κάποια από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια. Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άντρα.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακο γαστερόποδου, οστό τρωκτικού

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Πιθανότατα το γαστερόποδο και το τρωκτικό, τα κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, να είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 255

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές A33-1 και A33-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, κάποια από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλό γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Τα οστά ανήκαν σε αρκετά εύρωστο άντρα, που είχε καταπονηθεί από σήκωμα βάρους. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, κάποια από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Τα οστά ανήκαν σε λιγότερο εύρωστο άντρα.

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 255-257

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A40

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών και λίγα με σκούρα γκρι). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστό ζώου (καμένο), οστό ποντικού (μη καμένο)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: ο ποντικός, το οστό του οποίου βρέθηκε στον αμφορέα, θα είχε εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί με τον άντρα είχε ενταφιαστεί ένα έμβρυο/βρέφος.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 257-259

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές A54-1 και A54-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι/λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Ο νεκρός φέρει επιθανάτιο τραύμα στη δεξιά κνήμη από όπλο. Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άντρα και ορισμένα εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από σωματική δραστηριότητα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών και λίγα με σκούρα γκρι). Τα οστά ανήκαν σε λιγότερο εύρωστο άντρα.

Ηλικία: Ενήλικας (20-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά αιγοπροβάτων (καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί βρέθηκε ενταφιασμένο και ένα έμβρυο/βρέφος.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 259-262

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές A55-1, A55-2 και A55-3

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (κυρίως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε περιοδοντική νόσος, σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Ένα μικρό ποσοστό είχε οξειδωμένη διαβρωμένη επιφάνεια (κοκκινωπή/κιτρινωπή απόχρωση). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άντρα. Η μυϊκή διάπλαση του δεξιού βραχίονα δείχνει πως ο άντρας έφερε για χρόνια βάρος στο δεξί χέρι, πιθανώς την ασπίδα. Επιπλέον, το μηριαίο οστό εμφανίζει αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από σωματική

δραστηριότητα (που θα απαιτούσε πολύ περπάτημα, δύναμη και αντοχή). Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 35) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (κυρίως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Ένα μικρό ποσοστό είχε οξειδωμένη διαβρωμένη επιφάνεια (κοκκινωπή/κιτρινωπή απόχρωση).

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 31 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 3: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (κυρίως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Ένα μικρό ποσοστό είχε οξειδωμένη διαβρωμένη επιφάνεια (κοκκινωπή/κιτρινωπή απόχρωση). Εντοπίστηκε περιοδοντική νόσος, σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άντρα. Επιπλέον το μηριαίο οστό εμφανίζει αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από σωματική δραστηριότητα (που θα απαιτούσε πολύ περπάτημα, δύναμη και αντοχή).

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (μη καμένα), οστά ποντικών, όστρακα χερσαίων γαστρόποδων, ρίζες φυτών

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Οι ποντικοί και τα γαστρόποδα, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη περίοδο. Ένδειξη παραβίασης της ταφής αποτελούν και οι ρίζες φυτών που βρέθηκαν εντός του αγγείου. Μαζί βρέθηκε ενταφιασμένο και ένα έμβρυο 6 μηνών.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 262-266

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α36

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών και λίγα με λευκή). Αλλοιώσεις σε οστό κνήμης είναι ένδειξη καταπόνησης από σωματική δραστηριότητα (πιθανότατα σε γονατιστή στάση).

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστό ζώου (καμένο)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 266-267

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α71

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και μυϊκή καταπόνηση στην περιοχή του αυχένα και στα μακριά οστά των άκρων. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Βρέθηκαν μαζί ενταφιασμένοι πιθανώς μια γυναίκα 14-21 ετών και ένα έμβρυο/βρέφος.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 267-269

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α41

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι/λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο.

Ηλικία: 14-55 ετών **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Βρέθηκαν μαζί ενταφιασμένοι μια νεαρή ενήλικη γυναίκα και ένα έμβρυο/βρέφος.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 269-270

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α21

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή ροζ-γκρι/λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια στον βραχίονα. Έντονη κινητική συμπεριφορά μαρτυρείται από μηριαίο οστό. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-40/45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά αιγοπροβάτων (καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 270-271

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Α8-1 και Α8-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών).

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, μερικά από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών και γκρι/σκούρα γκρι). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια. Τα οστά ανήκουν σε εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (18-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική:-

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένο ένα έμβρυο/βρέφος.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 271-273

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α62

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (18/19 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: 3 όστρακα από χερσαία γαστρόποδα.

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα γαστρόποδα, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη περίοδο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 273-274

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α17

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή έως σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (18-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: δίπλα στον αμφορέα βρέθηκαν 2 ενταφιασμοί γυναικών (18-25 και 25-35 ετών), που είχαν τοποθετηθεί στον Τ144 σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 274-276

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α90

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια. Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο.
Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: καμένο οστό νεαρού αιγοπροβάτου, οστά ζώων (μη καμένα), 3 όστρακα χερσαίων γαστρόποδων.
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.
Σχόλια: τα γαστρόποδα, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη περίοδο. Μαζί είχε ενταφιαστεί ένα έμβρυο/βρέφος.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 276-278
Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α47

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, ενώ άλλα όχι (σκούρα γκρι, απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Με βάση τη μορφολογία των οστών και τα μυϊκά αποτυπώματα πρόκειται για εύρωστο άτομο.
Ηλικία: Ενήλικας (18-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: όστρακα
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: καμένο οστό νεαρού αιγοπροβάτου, οστά τρωκτικού
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.
Σχόλια: το τρωκτικό, τα οστά του οποίου βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχε εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη περίοδο.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 278-279
Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α4

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, ενώ άλλα όχι (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια σε μηριαίο οστό. Με βάση τη μορφολογία των οστών φαίνεται πως δεν πρόκειται για ιδιαίτερος εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακα χερσαίων γαστρόποδων, όστρεα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα γαστρόποδα, τα όστρακα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη περίοδο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 279-280

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α5

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, ενώ άλλα όχι (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια σε οστό κνήμης και αστραγάλου, καθώς και σπονδυλοαρθροπάθεια. Με βάση τη μορφολογία των οστών πρόκειται για εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (καμένα), όστρακα σαλιγκαριών

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα σαλιγκάρια, τα όστρακα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη περίοδο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 280-281

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α59

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν λιγοστά οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, ενώ άλλα όχι (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Με βάση τη μορφολογία των οστών δεν πρόκειται για εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (16/17-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: σιδερένια οξειδωμένα θραύσματα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 281-282

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α74

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, ενώ άλλα όχι (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Με βάση τη μορφολογία των οστών δεν πρόκειται για εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (25-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 282-283

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α6

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Με βάση τη μορφολογία των οστών δεν πρόκειται για εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (18-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (μη καμένα), όστρακα χερσαίων γαστροπόδων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα γαστροπόδα, τα όστρακα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη περίοδο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 283-284

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α83

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια και οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, ενώ άλλα σχεδόν (γκρι/απαλή γκρι, απαλή γκρι/λευκή έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια σε μηριαίο οστό. Με βάση τη μορφολογία των οστών πρόκειται για εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 284-285

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α53

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Με βάση τη μορφολογία των οστών πρόκειται για εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 285-286

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Α30-1 και Α30-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, ενώ άλλα όχι (σκούρα γκρι, κοκκινωπή καφέ έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και αλλοιώσεις στον θώρακα (οζίδια Schmorl's). Με βάση τα μυϊκά αποτυπώματα σε οστά των άνω και κάτω άκρων πρόκειται για εύρωστο άτομο, που θα είχε μεγάλη ενασχόληση με σωματικές δραστηριότητες που θα απαιτούσαν την συμμετοχή τόσο των χεριών, όσο και των ποδιών. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, ενώ άλλα όχι (σκούρα γκρι, κοκκινωπή καφέ έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε επιθανάτιο τραύμα στον δεξί βραχίονα. Με βάση τη μορφολογία των οστών πρόκειται για εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (17-19 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακα σαλιγκαριών

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης. Τις ταφές καύσεις των δύο αντρών κάλυπτε στάχτη.

Σχόλια: τα σαλιγκάρια, τα όστρακα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη περίοδο. Μαζί με τους δύο άντρες ήταν ενταφιασμένο στον αμφορέα ένα έμβρυο/βρέφος.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 287-289

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Α87-1, Α87-2 και Α87-3

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια στα άνω και κάτω άκρα. Στο ιερό οστό (κάτω μέρος σπονδυλικής στήλης) έφερε επιθανάτιο τραύμα, σχήματος V, από όπλο. Στο αριστερό μηριαίο οστό έφερε παρόμοιου σχήματος τραύμα. Με βάση τα μυϊκά αποτυπώματα σε οστά άνω και κάτω άκρων πρόκειται για εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Με βάση τη μορφολογία των οστών και μυϊκών αποτυπωμάτων πρόκειται για εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (18/21-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 3: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Τα οστά ανήκουν σε εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Έφηβος (<18-21 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 7 όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστό νεαρού αιγοπροβάτου (καμένο), όστρακα σαλιγκαριών

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα σαλιγκάρια, τα όστρακα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη περίοδο. Μαζί με τους τρεις άντρες είχαν ενταφιαστεί στον αμφορέα ένα ενήλικο άτομο (απροσδιορίστου φύλου) και ένα έμβρυο/βρέφος.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 289-293

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές A23-1, A23-2 και A23-3

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί ως επί το πλείστον σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), αλλά υπήρχαν και ορισμένες αποκλίσεις (απαλή γκρι έως πολύ σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια, αλλοιώσεις σε σπονδύλους της σπονδυλικής στήλης (οζίδια Schmorl) και οστεοαρθροπάθεια στο δεξί μηριαίο οστό, που είναι ενδείξεις έντονης καταπόνησης από σωματική δραστηριότητα, σε συνδυασμό και με την προχωρημένη ηλικία του άντρα. Με βάση τα μυϊκά αποτυπώματα στα κάτω άκρα πρόκειται για ιδιαίτερος εύρωστο άτομο, το οποίο θα εμπλεκόταν σε σωματικές δραστηριότητες που απαιτούν αντοχή και δύναμη των κάτω άκρων.

Ηλικία: Ενήλικας (44 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί ως επί το πλείστον σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), αλλά υπήρχαν και ορισμένες αποκλίσεις (απαλή γκρι έως πολύ σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Με βάση τη μορφολογία των οστών πρόκειται για εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Έφηβος (16-17 <18 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 3: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί ως επί το πλείστον σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), αλλά υπήρχαν και ορισμένες αποκλίσεις (απαλή γκρι έως πολύ σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια. Τα οστά ανήκουν σε εύρωστο άτομο. Τα μυϊκά αποτυπώματα σε βραχιόνιο οστό, που μαρτυρούν δύναμη και αντοχή και έντονη περιστροφική κίνηση, είναι ένδειξη χρόνιας εκπαίδευσης σε κάποιο όπλο, ενδεχομένως την ασπίδα. Επιπλέον, τα μυϊκά αποτυπώματα σε μηριαίο οστό, υποδεικνύουν την πραγματοποίηση συχνών κινήσεων σύσπασης-απαγωγής, καθώς και περιστροφής που θα απαιτούνταν για άρση του σώματος από καθιστή ή γονατιστή στάση, καθώς και σε κίνηση (περπάτημα ή τρέξιμο).

Ηλικία: Ενήλικας (>35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 35 όστρακα από μικρά και μεγάλα αγγεία

Μικροτεχνία: τμήμα σιδερένιας αιχμής δόρατος (οξειδωμένο)

Οργανικά ευρήματα: 3 οστά αιγοπροβάτου (καμένα με την ίδια διακύμανση όπως και τα ανθρώπινα οστά)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 293-297

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α58

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Με βάση τα μυϊκά αποτυπώματα πρόκειται για εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 2 όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 297-298

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α105

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Ένας σημαντικός αριθμός οστών είχε μια στρώση στην εξωτερική επιφάνεια, ένδειξη καύσης σε υψηλή θερμοκρασία και μεγάλης διάρκειας. Εντοπίστηκε περιοδοντική νόσος, σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια σε βραχιόνιο οστό. Έναρξη οστεοπόρωσης, που δεν αποδίδεται στην ηλικία, συνδέεται με μακροχρόνια, ενδεχομένως και έντονη καταπόνηση της σπονδυλικής στήλης από σήκωμα βάρους. Με βάση τα μυϊκά αποτυπώματα στις φάλαγγες του χεριού, ο άντρας θα είχε στιβαρή χειραψία. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 6 όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί με τον άντρα ήταν ενταφιασμένος και ένας δεύτερος ενήλικας, απροσδιορίστου φύλου.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 298-299

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), παρόλο που ορισμένες επιφάνειες εμφανίζουν μικρότερη θερμική μεταβολή (σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Ένας σημαντικός αριθμός οστών είχε μια στρώση στην εξωτερική επιφάνεια, ένδειξη καύσης σε υψηλή θερμοκρασία και μεγάλης διάρκειας. Υπάρχει υποψία οστεοαρθροπάθειας, αν και δεν αποκλείεται η εικόνα της οστεοαρθροπάθειας να οφείλεται στη θερμική αλλαγή που προκλήθηκε στα οστά από την έντονη καύση. Μυϊκά αποτυπώματα σε άνω και κάτω άκρα υποδεικνύουν δύναμη και αντοχή σωματικές δραστηριότητες, που θα περιελάμβαναν περπάτημα, τρέξιμο και άρση του σώματος από καθιστή στάση ή στάση προσοχής.

Ηλικία: Ενήλικας (20-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 2 όστρακα (βρέθηκαν μέσα στην κύλικα)

Μικροτεχνία: χάλκινη κύλικα

Οργανικά ευρήματα: βότσαλο, κάρβουνα, οστά πουλιού (μη καμένα, βρέθηκαν μέσα στην κύλικα), 3 όστρακα από σαλιγκάρια

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης. Η κύλικα περιείχε τα όστρακα, τα οστά πουλιού, καθώς και καμένα οστά μηριαίου, τα οποία θα ανήκαν στο νεκρό (και δε θεωρείται πως πρόκειται για δεύτερη καύση).

Σχόλια: τα σαλιγκάρια, τα όστρακα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, ενδεχομένως να είχαν εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 299-301

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α52

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), αλλά και ορισμένα όχι (σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών)⁴³. Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια. Η σκελετική μορφολογία υποδεικνύει εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακο από χερσαίο γαστρόποδο

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: το γαστρόποδο, το όστρακο του οποίου βρέθηκε στον αμφορέα, ενδεχομένως να είχε εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 301-302

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α31

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

⁴³ Για τα οστά της καύσης αυτής επισημαίνει ο Αγγελράκης πως εμφανίζουν έντονα τα χαρακτηριστικά της στρέβλωσης, του ρωγμάτωσης και του σπασίματος, μαζί με την ρωγμή σε σχήμα J, όπως παρατηρείται σε όλες τις περιπτώσεις από τον T144, και που υποδεικνύουν πως ο νεκρός κήκε μαζί με τους μαλακούς ιστούς (Agelarakis 2017, 301).

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), αλλά ορισμένα οστά από το κρανίο είχαν μικρότερη επαφή με την πυρά (μαύρη απόχρωση επιφάνειας οστών). Ορισμένα οστά τέλος εμφανίζουν σημάδι οξειδωμένου σιδήρου στην επιφάνειά τους (καφέ/κόκκινη απόχρωση επιφάνειας οστών). Η σκελετική μορφολογία υποδεικνύει εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Έφηβος/Ενήλικας (15-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα, οστό ζώου (μη καμένο), όστρακο από χερσαίο γαστρόποδο

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: το γαστρόποδο, το όστρακο του οποίου βρέθηκε στον αμφορέα, ενδεχομένως να είχε εισέλθει σε αυτόν σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 302-303

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α99

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), αλλά ορισμένα οστά όχι (γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Στην εξωτερική επιφάνεια του κρανίου υπάρχει ένα σημάδι, το οποίο ενδεχομένως να οφείλεται σε τραύμα από αντικείμενο, όμως δεν μπορεί να αποκλειστεί πως είναι αποτέλεσμα της μεταβολής του οστού από την έκθεση στην πυρά. Η σκελετική μορφολογία υποδεικνύει εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: πολύ μικρά όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: βότσαλα και μικροί λίθοι

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 303-305

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A44

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), εκτός από ένα μηριαίο οστό που εμφανίζει μικρότερη θερμική μεταβολή (πολύ σκούρα γκρι/μαύρη απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε περιοδοντική νόσος, σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Μυϊκά αποτυπώματα στα άνω και κάτω άκρα υποδεικνύουν έναν εύρωστο άντρα με αυξημένη σωματική δραστηριότητα (περπάτημα, τρέξιμο, άρση σώματος από καθιστή στάση ή στάση προσοχής). Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (>35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί με τον άντρα ενταφιάστηκε και ένα βρέφος έως 6 μηνών.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 305-307

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A82

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), όμως άλλα εμφανίζουν ανισόμετρα θερμική μεταβολή (πολύ σκούρα γκρι έως γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε περιοδοντική νόσος, σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Η σκελετική μορφολογία υποδεικνύει εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα, οστά αιγοπροβάτων (καμένα), χώμα από οστά ζώων (συμπεριλαμβανομένου και ποντικών)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί με τον άντρα ενταφιάστηκε και ένα έμβρυο/βρέφος.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 307-309

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές A35-1 και A35-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Η μυοσκελετική μορφολογία υποδεικνύει καταπόνηση από κινητική δραστηριότητα, που θα περιελάμβανε από αργό έως γρήγορο τρέξιμο μέχρι άλμα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (21-30 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια. Η μυοσκελετική μορφολογία υποδεικνύει καταπόνηση από κινητική δραστηριότητα, που θα περιελάμβανε περπάτημα με μεγάλες δραστικές έως τρέξιμο σε συνδυασμό με μεταφορά βάρους σε ποικίλα εδάφη.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 15 όστρακα μεγάλου και μικρού αγγείου

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά αιγοπροβάτων (καμένα), διαλυμένα οστά ζώων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί με τους δύο άντρες ενταφιάστηκε και ένας ενήλικας απροσδιορίστου φύλου.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 309-311

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A49

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια και αλλοιώσεις σε σπονδύλους της σπονδυλικής στήλης (οζίδια Schmorl), που είναι ενδείξεις καταπόνησης από σωματική δραστηριότητα. Επιπλέον, η μυοσκελετική μορφολογία υποδεικνύει καταπόνηση από πολύπλοκη κινητική δραστηριότητα, σε ποικίλα εδάφη, που θα απαιτούσε δύναμη, ταχύτητα και σταθερότητα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (50 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 14 όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: 4 όστρακα χερσαίων γαστρόποδων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα γαστρόποδα, των οποίων τα όστρακα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί ενταφιάστηκε και ένα βρέφος ως 6 μηνών.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 311-313

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A12

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Υπήρχε σημάδι από σίδηρο σε έναν σπόνδυλο της σπονδυλικής, χωρίς όμως να εντοπίζεται τραύμα σε αυτό το σημείο. Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια, σπονδυλοαρθροπάθεια και αλλοιώσεις σε σπονδύλους της σπονδυλικής στήλης (οζίδια Schmorl), που είναι ενδείξεις καταπόνησης από σωματική δραστηριότητα. Τα μυϊκά αποτυπώματα σε βραχιόνιο οστό υποδεικνύουν άντρα με ρωμαλέο χέρι. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα (συμπεριλαμβανομένων και από αγγείο πόσεως και από ένα μεγάλο αγγείο)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστό θηλαστικού (καμένο), σκόνη από οστά ζώων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 313-314

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές A1-1 και A1-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Υπήρχε σημάδι από σίδηρο σε έναν σπόνδυλο της σπονδυλικής, χωρίς όμως να εντοπίζεται τραύμα σε αυτό το σημείο. Εντοπίστηκε περιοδοντική νόσος, σπονδυλοαρθροπάθεια και αλλοιώσεις σε σπονδύλους της σπονδυλικής στήλης (οζίδια Schmorl), που είναι

ενδείξεις καταπόνησης από σωματική δραστηριότητα, που θα περιελάμβανε επιφόρτιση της σπονδυλικής στήλης με βάρος. Η μυοσκελετική μορφολογία υποδεικνύει ιδιαίτερος εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (45/50-55/60 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Η μυοσκελετική μορφολογία υποδεικνύει εύρωστο άντρα.

Ηλικία: Ενήλικας (30-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακο χερσαίου γαστρόποδου, όστρακο νύμφης εντόμου, σκόνη από έντομα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα οργανικά κατάλοιπα δε θα αποτελούσαν μέρος της ταφικής διαδικασίας.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 314-317

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A76

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (απαλή γκρι απόχρωση). Η μυοσκελετική μορφολογία υποδεικνύει ιδιαίτερος εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (31-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: πολλά όστρακα χερσαίων γαστρόποδων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα γαστρόποδα, των οποίων τα όστρακα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 317-318

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A80

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Μυϊκά αποτυπώματα σε μηριαίο οστό υποδεικνύουν άντρα με αντοχή και δύναμη σε κινητικές δραστηριότητες. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (44-50 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 318-319

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές A56-1 και A56-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, η πλειοψηφία των οποίων είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), αλλά λίγα όχι (απαλή γκρι/καφέ απόχρωση). Εντοπίστηκε περιοδοντική νόσος, σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Η σκελετική μορφολογία υποδεικνύει έναν ιδιαιτέρως εύρωστο άντρα, με ενασχόληση με σωματικές δραστηριότητες που απαιτούσαν δύναμη και αντοχή και περιελάμβαναν εντατικό περπάτημα, τρέξιμο και άλματα. Επιπλέον, εμφανίζεται μακροχρόνια καταπόνηση από σήκωμα βάρους με τον άνω κορμό.

Ηλικία: Ενήλικας (45-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, η πλειοψηφία των οποίων είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), αλλά λίγα όχι (απαλή γκρι/καφέ απόχρωση). Ο άντρας έφερε τραύμα εξωτερικά του κρανίου, το οποίο είχε χειρουργηθεί για να θεραπευτεί. Η σκελετική μορφολογία υποδεικνύει έναν ιδιαιτέρως εύρωστο άντρα, με ενασχόληση με σωματικές δραστηριότητες που απαιτούσαν δύναμη και αντοχή και περιελάμβαναν εντατικό περπάτημα, τρέξιμο και άλματα. Επιπλέον, εμφανίζεται μακροχρόνια καταπόνηση από σήκωμα βάρους με τον άνω κορμό.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: ιζήματα πηλού

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 319-322

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α3

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών) και διατηρούνται σε θραυσματική κατάσταση. Φαίνεται πως δεν ανήκαν σε εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Έφηβος/ενήλικας (16/17-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (μη καμένα), 36 όστρακα σαλιγκαριών

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα σαλιγκάρια, των οποίων τα όστρακα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 322-323

Δευτερογενείς πηγές: -

Δυτικά της πλάκας 18β (ταφές 1-3)

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστο

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, άλλα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (γκρι, κοκκινωπή/καφέ, γκρι/μπλε απόχρωση). Εντοπίστηκε περιοδοντική νόσος. Η σκελετική μορφολογία υποδεικνύει έναν εύρωστο άντρα, με ενασχόληση με σωματικές δραστηριότητες που απαιτούσαν δύναμη των κάτω άκρων. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-39 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, άλλα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (γκρι, κοκκινωπή/καφέ, γκρι/μπλε απόχρωση). Η εύρωστη σκελετική μορφολογία, σε συνδυασμό με τα μυϊκά αποτυπώματα των άνω και κάτω άκρων υποδεικνύουν έναν άντρα με ενασχόληση με απαιτητικές σωματικές

δραστηριότητες, που ενδεχομένως να σχετίζονταν με αθλητική και πολεμική εκπαίδευση.

Ηλικία: Έφηβος (16/17-19 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 3: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά του κρανίου, από τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, άλλα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), και άλλα όχι (γκρι, κοκκινωπή/καφέ, γκρι/μπλε απόχρωση). Τα οστά ανήκαν σε σχετικά εύρωστο άντρα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Έφηβος/ενήλικας (18-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 4 όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά αιγοπροβάτων (καμένα), οστά ζώων (μη καμένα), όστρακα χερσαίων γαστροπόδων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης. Οι 3 καύσεις βρέθηκαν δυτικά της λίθινης πλάκας 18β μαζί με σπασμένα αγγεία, που θα αποτελούσαν τις οστεοδόχους.

Σχόλια: τα γαστροπόδα, των οποίων τα όστρακα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί βρέθηκε και ο ενταφιασμός ενός βρέφους (6-12 ετών).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 323-327

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α66

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Η μυοσκελετική μορφολογία υποδεικνύει έναν εύρωστο άντρα, με ενασχόληση με αθλητικές δραστηριότητες που απαιτούσαν δύναμη, αντοχή και κινήσεις των χεριών που υποδεικνύουν ρίψη αντικειμένου ή και κωπηλασία. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά θηλαστικών (μη καμένα), όστρακα χερσαίων γαστροπόδων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα γαστροπόδα, των οποίων τα όστρακα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί βρέθηκε και ο ενταφιασμός ενός βρέφους (1,5 με 2,5 ετών).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 327-328

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A37

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια. Η μυοσκελετική μορφολογία υποδεικνύει έναν σχετικά εύρωστο άντρα, με καταπόνηση από κινητική δραστηριότητα.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακα δύο σαλιγκαριών

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα σαλιγκάρια, των οποίων τα όστρακα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 328-329

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A100

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (σκούρα γκρι/πολύ σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας).

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 329-330

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές A42-1 και A42-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (σκούρα γκρι/πολύ σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια και σπονδυλοαρθροπάθεια. Πιθανώς επιθανάτιο τραύμα στο μηρό, αν και δεν αποκλείεται η εικόνα να οφείλεται σε θερμική μεταβολή του οστού από την καύση. Η μυοσκελετική μορφολογία υποδεικνύει ενασχόληση των κάτω άκρων σε απαιτητικές σωματικές δραστηριότητες, όπως ο χορός, το κολύμπι, αλλά και άθληση.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (σκούρα γκρι/πολύ σκούρα γκρι απόχρωση επιφάνειας). Το οστό περόνης υποδεικνύει εύρωστη διάπλαση.

Ηλικία: Ενήλικας (16/18-20/25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί με τους δύο άντρες ήταν ενταφιασμένο ένα έμβρυο/βρέφος.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 330-332

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A81

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, πιθανώς κρανίο, οστά από τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια.

Ηλικία: Ενήλικας (35-50 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα (περίπου 20 μικρά κομμάτια), 2 οστά ζώων (καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένος και ένας ενήλικας, απροσδιορίστου φύλου και ηλικίας, λόγω περιορισμένης διατήρησης των οστών.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 332-333

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α67

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Έχουν διατηρηθεί αποτυπώματα μυών στον άνω κορμό που σχετίζονται με έντονη έκταση, κάμψη και περιστροφή του λαιμού και του κεφαλιού, καθώς και στα κάτω άκρα που υποδεικνύουν σταθερότητα, δύναμη και αντοχή σε ένα εύρος κινήσεων από την όρθια στάση μέχρι το τρέξιμο σε μια ποικιλία εδαφών, συμπεριλαμβανομένων και απόκρημνων.

Ηλικία: Ενήλικας (35-50 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένο και ένα έμβρυο/βρέφος (έως 6 μηνών).

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 333-335

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α16

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (μη καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 335-336

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α94

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Η μορφολογία και οι διαστάσεις των οστών του κρανίου υποδεικνύουν άτομο με εύρωστη μυοσκελετική διάπλαση.

Ηλικία: Ενήλικας (45-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακο χερσαίου γαστρόποδου

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: τα γαστρόποδα, των οποίων τα όστρακα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 336-337

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α64

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια.

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 337-338

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α20

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι έως λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών).
Ηλικία: Έφηβος (16/17 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: όστρακο
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα, σαλιγκάρι, οστό τρωκτικού
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.
Σχόλια: το σαλιγκάρι και το τρωκτικό, των οποίων τα κατάλοιπα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 338
Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α13

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή/ροζ απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (γκρι απόχρωση). Ένας οσφυϊκός σπόνδυλος είχε σημάδι από οξειδωμένο σίδηρο. Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια.
Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: όστρακα
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα, οστά ζώων (καμένα και μη), όστρακα χερσαίων γαστρόποδων
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.
Σχόλια: τα γαστρόποδα, των οποίων τα όστρακα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί, ήταν ενταφιασμένο και ένα βρέφος (1,5 με 2,5 ετών).
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 339-340
Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Α103-1 και Α103-2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από τα άκρα, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή/ροζ απόχρωση

επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια και σημάδι καταπόνησης σε μηριαίο οστό από σωματική δραστηριότητα που θα περιελάμβανε μακροχρόνια γονατιστή στάση.

Ηλικία: Ενήλικας (>45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστά οστό κνήμης, το οποίο είχε καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή/ροζ απόχρωση επιφάνειας οστών).

Ηλικία: Έφηβος/ενήλικας (16-18/20 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένο και ένα τρίτο άτομο, του οποίου όμως η ηλικία και το φύλο δεν ήταν δυνατό να προσδιοριστούν λόγω περιορισμένης διατήρησης των οστών.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 340-341

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α78

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (σκούρα γκρι απόχρωση).

Ηλικία: Έφηβος (16/17 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένο και ένα έμβρυο/βρέφος (έως 6 μηνών).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 341-342

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α95

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών).

Ηλικία: Ενήλικας (18-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 342-343

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A34

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Χάλκινη φιάλη

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν 3 οστά από τα άκρα, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών).

Ηλικία: Ενήλικας (18-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: δόντι από αιγοπρόβατο (όχι καμένο) και οστό ζώου

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 343

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή A75

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Χάλκινη φιάλη

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (σκούρα κοκκινωπή/γκρι απόχρωση).

Ηλικία: Ενήλικας (18-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένο και ένα δεύτερο άτομο, όμως η ηλικία και το φύλο δεν μπορούν να προσδιοριστούν λόγω περιορισμένης διατήρησης των οστών.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 343-344

Δευτερογενείς πηγές: -

Τετράγωνο Θ5-Όρυγμα 1 (ταφές 1-3)

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (μαύρη, έντονη καφέ απόχρωση). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και καταπόνηση της σπονδυλικής στήλης από σήκωμα βάρους.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από τον κορμό και τα άκρα, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (μαύρη, έντονη καφέ απόχρωση). Τα οστά ανήκουν σε εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (18-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 3: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (μαύρη, έντονη καφέ απόχρωση).

Ηλικία: Ενήλικας (20-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένοι, ένας ενήλικας 18-35 ετών και ένα έμβρυο/βρέφος (έως 6 μηνών).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 344-347

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α7

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (ροζ, λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια. Τα οστά του κρανίου υποδεικνύουν ιδιαίτερος εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα, 14 όστρακα χερσαίων γαστρόποδων, ένα οστό τρωκτικού, δύο οστά νύμφης

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Τα γαστρόποδα, το έντομο και το τρωκτικό, των οποίων τα κατάλοιπα βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί ήταν ενταφιασμένο και ένα βρέφος (0-6 ετών).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 347-348

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή 73⁴⁴

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι, λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (18-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 348-349

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή 76

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (σκούρα γκρι/γκρι απόχρωση). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (18-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

⁴⁴ Για ορισμένες ταφές δε δίνεται ο αριθμός, οπότε αυτές οι περιπτώσεις παρουσιάζονται εδώ σύμφωνα με την αρίθμηση από την ανθρωπολογική μελέτη. Πρόκειται για τις ταφές 73, 76, 77, 79 και 89.

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 349-350

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή 77

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από τα άκρα, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (ροζ/λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ άλλα όχι (σκούρα καφέ/καφέ απόχρωση). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Έφηβος/ενήλικας (16-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστό ζώου, όστρακο σαλιγκαριού

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Το σαλιγκάρι θα είχε εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική περίοδο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 350

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α1

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (ροζ/λευκή, λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών), αλλά ορισμένα εμφάνισαν πολύ μικρότερη θερμική μεταβολή (σκούρα γκρι/γκρι απόχρωση). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Έφηβος/ενήλικας (14-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: ορισμένα από τα οστά βρέθηκαν έξω από το αγγείο και κατά την περίοδο της ανασκαφής είχαν καταχωρηθεί ως δύο ξεχωριστές ταφές, όμως κατά την ανθρωπολογική μελέτη διαπιστώθηκε πως πιθανότατα ανήκαν σε ένα άτομο.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 350-352

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή 79

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 352-353

Δευτερογενείς πηγές: -

Όρυγμα 1

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Ορισμένα είχαν οξειδωμένη επιφάνεια (έντονη καφέ απόχρωση). Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστό νεαρού αιγοπροβάτου (μη καμένο), οστό ζώου (καμένο)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένο και ένα έμβρυο/βρέφος (ως 6 μηνών).

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 353-354

Δευτερογενείς πηγές: -

Όρυγμα 2, τετράγωνο Η5, Θ5

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Τα οστά ανήκαν σε εύρωστο άτομο. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένο και ένα ανήλικο άτομο (12-18 ετών).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 354-355

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α93

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Παιδί/εφηβος/ενήλικας (12-55 ετών) **Φύλο:** Απροσδιόριστο

Κεραμική: 5 όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστό νεαρού ζώου (μη καμένο)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 355

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Α10

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (ροζ/λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Έφηβος/ενήλικας (16-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα, οστά ζώων (μη καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 356

Δευτερογενείς πηγές: -

Όρυγμα και Πλάκα 1

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστά ένα μακρύ οστό, που εμφανίζει ποικιλία ως προς τη θερμική μεταβολή (πολύ σκούρα γκρι έως λευκή επιφάνεια απόχρωσης). Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Έφηβος (>16/17 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένο και ένα έμβρυο/βρέφος (ως 6 μηνών).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 356-357

Δευτερογενείς πηγές: -

Όρυγμα 3, τετράγωνο Η5 ('από την κυκλική κατασκευή')

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή επιφάνεια απόχρωσης). Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Έφηβος/ενήλικας (16-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί ήταν ενταφιασμένος και ένας έφηβος (16-18 ετών), απροσδιορίστου φύλου λόγω περιορισμένης διατήρησης των οστών.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 357-358

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή 89

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχα καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή επιφάνεια απόχρωσης). Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (25-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακο χερσαίου γαστρόποδου

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Το γαστρόποδο θα είχε εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 2000

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 358

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 105

Ο τάφος T105 είναι μικρότερος από τον T144 και ήταν διατεταγμένος σχεδόν σε ορθή γωνία με αυτόν. Είναι τραπεζιόσχημος, διαστάσεων 7x1,20μ.(Α) -1,70μ.(Δ), βάθους 0,50μ. και με προσανατολισμό ανατολικά-δυτικά. Μεγάλες πλάκες χρησιμοποιούνται ως εσωτερική επένδυση, κάλυψη, καθώς και για το δάπεδο.

Ο τάφος περιείχε 11 αμφορείς, τοποθετημένους σε μια σειρά, καλύπτοντας μόνο το ανατολικό τμήμα. Το υπόλοιπο τμήμα βρέθηκε κενό. Τα περισσότερα αγγεία ήταν τοποθετημένα όρθια, το ένα δίπλα στο άλλο και κάποιες φορές μερικώς βυθισμένα. Από τους 11 αμφορείς, οι 6 είχαν ατομικές καύσεις αντρών, από τις οποίες οι 2 βρέθηκαν μαζί με ενταφιασμούς τεσσάρων εμβρύων/βρεφών. Οι υπόλοιποι 5 αμφορείς είχαν πολλαπλές καύσεις αντρών (σύνολο 14), από τους οποίους οι 3 περιείχαν και ενταφιασμούς (δύο έμβρυα/βρέφη, ένας ενήλικας και ένα άτομο απροσδιορίστου ηλικίας και φύλου).

Συνολικά λοιπόν, εντός των αμφορέων βρέθηκαν 20 καύσεις αντρών και 8 ενταφιασμοί, κυρίως εμβρύων/βρεφών.⁴⁵ Τέλος, από αποστράγγιση αυλάκων του τάφου 105, προέκυψε ένας ενταφιασμός άντρα 18-45 ετών, που μάλλον είχε τοποθετηθεί μετά στο πολυάνδριο μεταγενέστερα από τις υπόλοιπες ταφές.⁴⁶

Ταφή Π32, Τετράγωνο Z/2-3

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα περισσότερα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή επιφάνεια απόχρωσης).⁴⁷ Αποτυπώματα μυών στον άνω κορμό υποδεικνύουν δύναμη και αντοχή σε κινήσεις περιστροφικές και κάμψης. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 5 όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακο χερσαίου γαστροπόδου

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Το γαστροπόδο, το όστρακο του οποίου βρέθηκε στον αμφορέα, θα είχε εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί βρέθηκε ενταφιασμένο και ένα έμβρυο/βρέφος (ως 6 μηνών).

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 359-361

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Π9

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι/λευκή έως γκρι/απαλή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Η μυοσκελετική διάπλαση

⁴⁵ Μαζί με την καύση Π32 (τετράγωνο Z/2-3) βρέθηκε ένα έμβρυο/βρέφος, ενώ με την καύση Π27 (τετράγωνο Z/2-3) βρέθηκαν τρία έμβρυα/βρέφη. Ο αμφορέας Π22 (τετράγωνο Z/2-3) είχε 5 καύσεις, ένα έμβρυο/βρέφος και έναν νεαρό ενήλικα, ο Π18 (τετράγωνο Z/2) είχε 2 καύσεις και ένα άτομο απροσδιορίστου φύλου και ηλικίας και ο Π15 (τετράγωνο Z/2) είχε 3 καύσεις και ένα έμβρυο/βρέφος (Agelarakis 2017, 148-148, 155, πιν. 51 και 52).

⁴⁶ Agelarakis 2017, 155-156, 393-394.

⁴⁷ Τα οστά παρουσιάζουν σκασίματα στην επιφάνειά τους και ρωγμές σε σχήμα J, που υποδεικνύουν πως ο νεκρός κάηκε μαζί με τους μαλακούς ιστούς (Agelarakis 2017, 360-361).

υποδεικνύει ένα άτομο με ανεπτυγμένη φυσική δραστηριότητα και καλής φυσικής κατάστασης.⁴⁸ Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: 2 τμήματα σιδερένιων αντικειμένων (το ένα ιδιαίτερος οξειδωμένο)

Οργανικά ευρήματα: οστά αιγοπροβάτων (καμένα), όστρακο γαστροπόδου

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Το γαστρόποδο, το όστρακο του οποίου βρέθηκε στον αμφορέα, θα είχε εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 361-363

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Π9-1 και Π9-2, τετράγωνο Ε/4

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή επιφάνεια απόχρωσης). Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (18-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή επιφάνεια απόχρωσης).

Ηλικία: Έφηβος (15-19 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 6 όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά θηλαστικών (καμένα), όστρακα χερσαίων γαστροπόδων, όστρεα (*turritella mediterranea*), οστά εντόμων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Τα γαστρόποδα και τα έντομα, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 363-365

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Π27, τετράγωνο Ζ/2-3

⁴⁸ Τα οστά τη στιγμή της καύσης διατηρούσαν εν μέρει (και όχι πλήρως) τους μαλακούς ιστούς (Agelarakis 2017, 362).

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης (ανοικτή γκρι/λευκή επιφάνεια απόχρωσης). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Στην εξωτερική επιφάνεια του κρανίου εντοπίστηκε τραύμα επουλωμένο. Αλλοιώσεις σε σπονδύλους του θώρακα (οζίδια Schmorl) προκλήθηκαν από τραύμα από όπλο. Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει άτομο ιδιαίτερος δραστήριο σε σωματικές δραστηριότητες, που απαιτούσαν δύναμη, αντοχή και ακρίβεια στις κινήσεις. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.
Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: όστρακα
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: όστρεα (bivalve), οστά τρωκτικών
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.
Σχόλια: Τα τρωκτικά, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί με τον άντρα είχαν θαφτεί τρία έμβρυα/βρέφη (έως 6 μηνών).
Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 365-369
Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Π19-1 και Π19-2, τετράγωνο Z/2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (γκρι-ανοικτή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια, που οφείλονται σε καταπόνηση από απαιτητικές σωματικές δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένου και της συχνής συμμετοχής σε μάχες, όπως υποδεικνύεται από τραυματισμούς στην αριστερή πλευρά με την οποία θα έφερε την ασπίδα. Επιθανάτιο τραύμα στον αγκώνα, σχήματος V από δόρυ ή ξίφος. Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει άτομο ιδιαίτερος δραστήριο σε σωματικές δραστηριότητες, που απαιτούσαν δύναμη και αντοχή, και γενικώς σωματικής δύναμης για τη μεταφορά βάρους. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.
Ηλικία: Ενήλικας (45-55 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (γκρι-ανοικτή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει ιδιαίτερος εύρωστο άτομο, που εμφανίζει καταπόνηση από σωματικές δραστηριότητες, που απαιτούσαν δύναμη και αντοχή.
Ηλικία: Ενήλικας (22-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (καμένα και μη), όστρακα χερσαίων γαστρόποδων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Τα γαστρόποδα, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 369-372

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Π22-1 έως Π22-5, τετράγωνο Ζ/2-3

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τον κορμό του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν όλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή επιφάνεια απόχρωσης και λίγα με γκρι/απαλή γκρι). Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει ιδιαιτέρως εύρωστο άτομο, που εμφανίζει καταπόνηση από απαιτητικές σωματικές δραστηριότητες. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τον κορμό του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν όλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή επιφάνεια απόχρωσης και λίγα με γκρι/απαλή γκρι). Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει ιδιαιτέρως εύρωστο άτομο, που εμφανίζει καταπόνηση από απαιτητικές σωματικές δραστηριότητες.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 3: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (γκρι-ανοικτή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει ιδιαιτέρως εύρωστο άτομο, που εμφανίζει καταπόνηση από σωματικές δραστηριότητες, που απαιτούσαν δύναμη και αντοχή.

Ηλικία: Ενήλικας (18-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 4: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (γκρι-ανοικτή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει ιδιαιτέρως εύρωστο άτομο, που εμφανίζει καταπόνηση από σωματικές δραστηριότητες, που απαιτούσαν δύναμη και αντοχή.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 5: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (γκρι-ανοικτή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει ιδιαιτέρως εύρωστο άτομο, που εμφανίζει καταπόνηση από σωματικές δραστηριότητες, που απαιτούσαν δύναμη και αντοχή.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά αιγοπροβάτων (καμένα), όστρακα χερσαίων γαστρόποδων, όστρεο (καμένο)⁴⁹

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Τα γαστρόποδα, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί με τους πέντε άντρες ήταν ενταφιασμένοι, ένα έμβρυο/βρέφος (έως 6 μηνών) και ένας νεαρός ενήλικας, απροσδιορίστου φύλου.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 373-379

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Π18-1 και Π18-2, τετράγωνο Ζ/2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (γκρι, απαλή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Αλλοιώσεις σε σπονδύλους του θώρακα (οζίδια Schmorl) οφείλονται σε καταπόνηση της σπονδυλικής στήλης από σήκωμα βάρους. Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει ιδιαίτερος εύρωστο άτομο, που θα είχε δύναμη, αντοχή και ακρίβεια κινήσεων σε απαιτητικές σωματικές δραστηριότητες, όπως το τρέξιμο, η άρση του σώματος από στάση προσοχής ή γονατιστή στάση σε ποικίλα εδάφη ή το κολύμπι. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (περίπου 45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (γκρι, απαλή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Η μυοσκελετική διάπλαση των οστών του άνω κορμού και άκρων υποδεικνύει εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (30-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά αιγοπροβάτων (καμένα), 79 όστρακα χερσαίων γαστρόποδων, 2 όστρεα (*turitella mediterranea*)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Τα γαστρόποδα, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί με τους δύο άντρες υπήρχε ενταφιασμένο και ένα τρίτο άτομο, απροσδιορίστου ηλικίας και φύλου λόγω

⁴⁹ Η εύρεση του καμένου όστρεου, και το οποίο συνεπώς ήταν στην πυρά του νεκρού, θεωρείται κατά τον Αγγελαράκη ένδειξη πως είτε η πυρά του νεκρού έγινε στην ακτή, είτε πως είχε μεταφερθεί άμμος από την ακτή στο σημείο που έγινε η πυρά (Agelarakis 2017, 374).

περιορισμένης διατήρησης των οστών. Οι δύο άντρες είχαν τοποθετηθεί ο ένας δίπλα στον άλλο, με τον δεύτερο να καλύπτεται εν μέρει από τον πρώτο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 378-383

Δευτερογενείς πηγές: -

Αποθέτης

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης, ενώ άλλα όχι (απαλή γκρι/λευκή επιφάνεια απόχρωσης). Αλλοιώσεις σε σπονδύλους του θώρακα (οζίδια Schmorl) οφείλονται σε καταπόνηση της σπονδυλικής στήλης από σήκωμα βάρους. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (23-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακο χερσαίου γαστροπόδου

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Το γαστροπόδο θα είχε εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 383-384

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές Π15-1, Π15-2 και Π15-3, τετράγωνο Ζ/2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: Άτομο 1: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι/λευκή επιφάνεια απόχρωσης), ενώ άλλα όχι, ιδιαιτέρως τα μηριαία οστά (σκούρα γκρι/γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και οστεοαρθροπάθεια. Αλλοίωση σε οσφυϊκό σπόνδυλο (οζίδια Schmorl) προκλήθηκε από επουλωμένο τραύμα, το οποίο είχε συμβεί αρκετά πριν τη στιγμή του θανάτου. Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει ιδιαιτέρως εύρωστο άτομο (μάλιστα από τα πιο εύρωστα του τάφου T105) και με έντονη φυσική δραστηριότητα.

Ηλικία: Ενήλικας (35-40 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 2: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι/λευκή επιφάνεια απόχρωσης), ενώ άλλα όχι, ιδιαιτέρως τα μηριαία οστά (σκούρα γκρι/γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Εντοπίστηκε οστεοαρθροπάθεια. Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει εύρωστο άτομο.

Ηλικία: Ενήλικας (28-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Άτομο 3: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, τα οποία είχαν καεί άλλα σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι/λευκή επιφάνεια απόχρωσης), ενώ άλλα όχι, ιδιαιτέρως τα μηριαία οστά (σκούρα γκρι/γκρι επιφάνεια απόχρωσης).

Ηλικία: Έφηβος (περίπου 15/16 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (καμένα ή μερικώς καμένα), όστρακα χερσαίων γαστρόποδων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Τα γαστρόποδα, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή. Μαζί με τους τρεις άντρες ήταν ενταφιασμένο, ένα έμβρυο/βρέφος. Ο μεγάλος αριθμός των οστών που διατηρήθηκε από τους τρεις άντρες, των οποίων η καύση έγινε ταυτοχρόνως στην ίδια πυρά ή σε γειτονικές πυρές, επιτρέπει να προσδιορίσουμε τον τρόπο τοποθέτησης των οστών εντός του αγγείου. Ακολουθήθηκε μια αναλογία της ανατομίας του ανθρωπίνου σώματος και του σώματος του αγγείου, δηλαδή τα οστά των ποδιών τοποθετήθηκαν στη βάση του αγγείου, του κορμού στην κοιλιά, ακολουθούμενα από τα οστά των άνω άκρων με το κρανίο να τοποθετείται περίπου στο λαιμό του αγγείου.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 200-201, 384-390

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Π47, τετράγωνο Z/3

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή επιφάνεια απόχρωσης), ενώ άλλα όχι (γκρι/απαλή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια. Αλλοίωση σε οσφυϊκό σπόνδυλο (οζίδια Schmorl) οφείλεται σε κάποιο τραύμα. Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει εύρωστο άτομο με έντονη φυσική δραστηριότητα. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (31-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 390-391

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφή Π7

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τον κορμό και τα άκρα του νεκρού, ορισμένα από τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (απαλή γκρι/λευκή επιφάνεια απόχρωσης), ενώ άλλα όχι (γκρι/απαλή γκρι επιφάνεια απόχρωσης). Εντοπίστηκε σπονδυλοαρθροπάθεια και περιοδοντική νόσος. Αλλοίωση σε οσφυϊκό σπόνδυλο (οζίδια Schmorl) οφείλεται σε κάποιο τραύμα. Η μυοσκελετική διάπλαση υποδεικνύει εύρωστο άτομο, με συμμετοχή σε απαιτητικές σωματικές δραστηριότητες. Βρέθηκαν ακόμη σκόνη και ίζημα από οστά.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (καμένα), όστρακα χερσαίων γαστρόποδων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Τα γαστρόποδα, κατάλοιπα των οποίων βρέθηκαν στον αμφορέα, θα είχαν εισέλθει σε μεταγενέστερη χρονική στιγμή.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1991

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2017, 391-393

Δευτερογενείς πηγές: -

B.2. Νάξος (χάρτες 1-4)

2.1. Χώρα Νάξου

2.1.1. Βόρειο Νεκροταφείο

Στο «Βόρειο Νεκροταφείο» εντάσσονται τα ταφικά σύνολα στις θέσεις Πλίθος, Απλώματα, Γρόττα και Μητρόπολη στα βόρεια και βορειοανατολικά του λόφου του Κάστρου. Ταφές καύσης έχουν βρεθεί στην Πλίθο, τη Γρόττα και τη Μητρόπολη ήδη από την Πρωτογεωμετρική Περίοδο, ενώ στην Πλίθο υπάρχουν και περιπτώσεις ενταφιασμών καθώς και εγχυτρισμών. Στα Απλώματα έχουν βρεθεί μόνο ενταφιασμοί και εγχυτρισμοί.⁵⁰

2.1.1α Πλίθος (χάρτες 1-3)

Η Πλίθος είναι μια αμμώδης έκταση στα νότια του λόφου των Απλωμάτων και νοτιοανατολικά της Γρόττας και της Μητρόπολης. Κάτω από οικιστικά κατάλοιπα της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου, καθώς και από ταφές της ύστερης αρχαιότητας έχει εντοπιστεί από την ΚΑ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων, ένα νεκροταφείο (σχ. 7), που χρονολογείται από την Ύστερη Πρωτογεωμετρική έως τη Μέση Γεωμετρική περίοδο.⁵¹ Περιλαμβάνει καύσεις, ενταφιασμούς και εγχυτρισμούς, με τις καύσεις να συνιστούν τον μεγαλύτερο αριθμό

⁵⁰ Στο Προϊστορικό νεκροταφείο των Απλωμάτων, έχουν βρεθεί 12 κιβωτιόσημοι με ενταφιασμούς και εγχυτρισμοί, που χρονολογούνται από την Πρώιμη έως την Ύστερη Πρωτογεωμετρική φάση, καθώς και ενταφιασμοί σε λάκκους, εγχυτρισμοί, εναγιστικές πυρές και περίβολοι της Γεωμετρικής Περιόδου (Κοντολέων 1960, 258-262· 196, 194-196· 1963, 153-155· Λαμπρινουδάκης 1985, 152-153· Lemos 2002, 179, σημ. 318· Philaniotou 2004, 87· Κουρου 2015, 84-85· Λεγάκη 2011, 926-928· Λεγάκη-Μαυροειδόπουλος 2017, 388-389). Κεραμική της Γεωμετρικής και Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου βρέθηκε στην επίχωση (Κοντολέων 1963, 153, 155· 1971, 180· Ν. Κοντολέων, ΠΑΕ 1972, 154-155· Λαμπρινουδάκης 1976, 299), αλλά και σε αποθέτες (π.χ. Κοντολέων 1960, 259-260). Τέλος, στη γειτονική Γρόττα, τόσο στην επίχωση ανάμεσα στο μυκηναϊκό στρώμα και το στρώμα της ύστερης αρχαιότητας όσο και σε αποθέτες βρέθηκε κεραμική της Γεωμετρικής περιόδου, μαζί με γλυπτά και κεραμική της Αρχαϊκής περιόδου (Κοντολέων 1970, 146· Λαμπρινουδάκης 1978, 214-215· 1981, 294· 1982, 255· 1983, 111). Η κεραμική είναι σε θραυσματική κατάσταση, καλής ποιότητας και αρκετής ποσότητας. Δεν αναφέρονται στρώματα πυράς μέσα στους αποθέτες. Ο Λαμπρινουδάκης θεωρεί ότι το υλικό από την επίχωση και τους αποθέτες της Γρόττας αποτελεί το υλικό γεωμετρικού και αρχαϊκού νεκροταφείου, το οποίο θα είχε παρασυρθεί με τα νερά από το λόφο των Απλωμάτων προς την παραλιακή περιοχή της Γρόττας. Ο Βλαχόπουλος όμως θεωρεί πιθανό η πρωτογεωμετρική κεραμική, που βρέθηκε στον ΥΕΙΠΓ ορίζοντα της Γρόττας, να αποτελεί ένδειξη συνέχισης της χρήσης ορισμένων χώρων της μυκηναϊκής πόλης (Βλαχόπουλος 2012, 349· Vlachopoulos και Charalambidou 2020, 1013).

⁵¹ Οι τάφοι έχουν βρεθεί στα οικοπέδα Αζαόπουλου, Κουφοπούλου, Καμβύση, Μελισσουργού και Ζαφειροπούλου, Τζεδάκης 1976, 343-344· Ζαφειροπούλου 1977α, 310· 1979, 366· 1986, 214· 1987, 493· 2001α, 292-294· 2001β, 11-13· 2011· 2013α· Λεγάκη 2009α, 883· 2011, 924-926· Reber 2011· 2017· Agelarakis 2016· Λεγάκη - Μαυροειδόπουλος 2017, 388-389· Λεγάκη - Μαυροειδόπουλος υπό έκδοση.

των ταφών.⁵² Αρκετοί τάφοι βρέθηκαν παραβιασμένοι λόγω του ότι βρίσκονταν σε κατώτερο επίπεδο από τα μεταγενέστερα κατάλοιπα.⁵³

Η καύση είναι πρωτογενής, αλλά σε αρκετές περιπτώσεις τα υπολείμματα της πυράς, μαζί με τα κτερίσματα, περισυλλέγονται σε αγγείο, το οποίο τοποθετείται πάνω στο στρώμα της πυράς ή κοντά σε αυτό (πρωτογενής καύση με οστεοδόχο).⁵⁴ Παρατηρείται ακόμη να στερεώνουν και να φράσσουν και αγγεία, που δεν ήταν οι τεφροδόχοι, αλλά που εξυπηρετούσαν στην τοποθέτηση κτερισμάτων (κεραμικής ή άλλου τύπου αντικείμενα).⁵⁵ Στη συνέχεια κάλυπταν τις ταφές με σωρούς από χώμα και λίθους ή/και θαλάσσια βότσαλα, οι οποίοι βοήθησαν σε ορισμένες περιπτώσεις στη διατήρηση των ταφών. Οι τάφοι, μετά το τέλος της ταφικής διαδικασίας, εντάσσονται σε περιβόλους (εικ. 29).⁵⁶

⁵² Συνολικά έχουν βρεθεί περίπου 138 τάφοι. Από τις 88 τάφους που εντοπίστηκαν στις ανασκαφές του τέλους της δεκαετίας του 1970 και του 2002 (σχ. 7), οστά βρέθηκαν μόνο στους 48. Από αυτούς τους 48 τάφους, οι 5 είχαν πολλαπλές ταφές, ενώ οι 43 ατομικές (συνολικά 55 ταφές). Οι 5 ομαδικοί τάφοι περιείχαν ταφές ανδρών με εγχυτρισμούς βρεφών, εκτός μιας περίπτωσης στην οποία βρέθηκε καύση άνδρα και γυναίκας (Agelarakis 2016, 2, 5, 19). Εκτός των 26 καύσεων, που περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο, βρέθηκαν ακόμη 9 εγχυτρισμοί, που ανήκουν σε βρέφη, νεαρά κορίτσια και σε άτομα μη προσδιοριζόμενου φύλου (συμπεριλαμβανομένων και περιπτώσεων κακής διατήρησης των οστών, Agelarakis 2016, 2, 19· Reber 2017, 474), καθώς και 20 ενταφιασμοί, 14 γυναικών και οι 6 αντρών (Agelarakis 2016, 2, 19· Reber 2017, 475-478). Τέλος, μια ιδιαίτερη περίπτωση ταφής συνιστά ο εγχυτρισμός μιας νεαρής γυναίκας (18-19 ετών) σε δύο πύθους, των οποίων τα στόμια εφάπτονταν (τ. 44, Ζαφειροπούλου 2011, 734· Agelarakis 2016, 54, αρ.1· Reber 2017, 474). Οι υπόλοιπες 50 ταφές, που δεν περιλαμβάνονται στην ανθρωπολογική μελέτη του Αγγελαράκη, βρέθηκαν στο οικόπεδο Κουφοπούλου κατά τα έτη 2009 και 2011 και παραμένουν αδημοσίευτες. Αναφέρεται μόνο πως οι 5 είναι ενταφιασμοί και οι υπόλοιπες καύσεις και εγχυτρισμοί (Λεγάκη 2011, 925).

⁵³ Όπως για παράδειγμα στο οικόπεδο Κουφοπούλου, όπου πήλινοι αγωγοί ύδρευσης, τμήμα της πρωϊμότερης φάσης του αρχαϊκού υδραγωγείου (τέλος 6^{ου} αιώνα) εν μέρει κατέστρεψαν τις γεωμετρικές ταφές (Λεγάκη 2011, 924-925).

⁵⁴ Λόγω του ότι το μεγαλύτερο μέρος των τάφων παραμένει αδημοσίευτο δεν είναι γνωστός ο αριθμός των πρωτογενών και των πρωτογενών καύσεων με οστεοδόχο. Σχετικά με τους τάφους που βρέθηκαν κατά την πρώτη περίοδο ανασκαφών από τη Ζαφειροπούλου (τέλος δεκαετιών 1970 και 1980), αναφέρεται πως η καύση ήταν πρωτογενής ή πρωτογενής με οστεοδόχο (Ζαφειροπούλου 2001α, 293-294· 2011, 734). Για τους τάφους που βρέθηκαν τα έτη 2009 και 2011 στο οικόπεδο Κουφοπούλου, αναφέρεται πως είναι λάκκοι με έντονα, σε ορισμένες περιπτώσεις, τα ίχνη της πυράς, όμως δεν είναι ξεκάθαρο αν πρόκειται για πρωτογενή καύση (Λεγάκη – Μαυροειδόπουλος 2017, 388). Στο μέσο περίπου του ανεσκαμμένου χώρου βρέθηκε ένας λάκκος μεγάλων διαστάσεων, που αποδόθηκε σε αποτεφρωτήριο (Λεγάκη – Μαυροειδόπουλος 2017, 390, εικ. 2.3). Στο χώρο αυτόν βρέθηκαν και ίχνη που σχετίστηκαν με ξύλινη νεκρική κλίνη, επάνω στην οποία θα είχε μεταφερθεί ο νεκρός ή σε ξύλινη κατασκευή για την τέλεση της καύσης. Πιθανολογείται λοιπόν πως μετά την καύση τα υπολείμματα των νεκρών τοποθετούνταν στους λάκκους, είτε απευθείας στο χώμα, είτε μέσα σε ταφικά αγγεία (πρωτογενής καύση με οστεοδόχο).

⁵⁵ Ζαφειροπούλου 2011, 734.

⁵⁶ Οι περιβόλοι εικάζεται πως χρονολογούνται μετά το τέλος της διαδικασίας της ταφής, καθώς σε ορισμένες περιπτώσεις πάταγαν πάνω στις πυρές (Ζαφειροπούλου 2011, 734-735). Η χρονολόγηση των τοίχων αυτών είναι προβληματική καθώς δεν προκύπτει από στρωματογραφημένες παρατηρήσεις. Δεδομένης της ύπαρξης καταλοίπων της ύστερης αρχαιότητας στον ίδιο χώρο, που είχαν καταστρέψει μέρος του νεκροταφείου καθώς πατούσαν πάνω ακριβώς στους τάφους (π.χ. Τζεδάκης 1976, 343 για τον τάφο Κουφοπούλου-1, που περιλαμβάνεται και στον παρόντα κατάλογο), η απόδοση τους σε ταφικούς περιβόλους παραμένει μια υπόθεση.

Οικόπεδο Αξάπουλου

Τετράγωνο 2

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:⁵⁷ το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο, τα οποία δεν είχαν καεί ομοιογενώς. Ορισμένα είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.

Ηλικία: Ενήλικας (25-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά από αιγοπρόβατο (όχι καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: Μαζί με την καύση υπήρχε και ο ενταφιασμός ενός εφήβου 16 ετών, απροσδιορίστου φύλου.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 55, πιν.1, αρ. 22

Δευτερογενείς πηγές: -

Τετράγωνο Δ, αμφορέας Π1

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.

Ηλικία: Ενήλικας (25-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 54, πιν.1, αρ. 10

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 4⁵⁸

⁵⁷ Η εξέταση και μελέτη του οστεολογικού υλικού από το νεκροταφείο της Πλίσθου έγινε από τον αρχαιολόγο, Καθηγητή Ανθρωπολογίας στο Πανεπιστήμιο Adelphi της Ν. Υόρκης, Αναγνώστη Αγγελαράκη και την ομάδα του (Agelarakis 2016). Η μελέτη έγινε στο ανθρωπολογικό υλικό από τις ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας τα έτη 1977, 1978, 1986, 1987 και 2002. Δεν περιλαμβάνει το υλικό από τις έρευνες που έγιναν το διάστημα 2009-2011.

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:-**
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Σκελετός, οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: τριποδικό αγγείο
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Το στρώμα της πυράς βρέθηκε πάνω σε ένα παχύ στρώμα πηλού, που ήταν αναμειγμένο με λίθους και το οποίο είχε απλωθεί στο αναποδογυρισμένο τριποδικό αγγείο. Το αγγείο στερέωναν στα πλάγια δύο όρθιες πέτρες. Η πυρά περιείχε κάρβουνα, οστά και έναν μισοκαμένο σκελετό.
Σχόλια: Η Ζαφειροπούλου στην ανασκαφική αναφορά πιθανολογεί πως τα οστά ανήκουν σε δεύτερο νεκρό. Δυστυχώς ο τάφος δεν περιλαμβάνεται στην ανθρωπολογική μελέτη που δημοσιεύτηκε από τον Αγγελαράκη και έτσι η υπόθεση για ταφή δύο νεκρών δεν μπορεί να επιβεβαιωθεί.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1977
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειροπούλου 1977α, 310· 2001, 294
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 5

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: χάλκινο δακτυλίδι
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πλευρές του λάκκου ήταν από ακατέργαστους λίθους. Κάτω από την πυρά υπήρχε ένα στρώμα πηλού.
Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε στα βορειοανατολικά του τάφου 4.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1977
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειροπούλου 1977α, 310
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 11

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστου τύπου

⁵⁸ Ο τάφος 4, καθώς και ο 5, που παρουσιάζεται στη συνέχεια, κατά την προκαταρκτική δημοσίευση στο Αρχαιολογικό Δελτίο δεν είχαν αριθμηση. Με βάση την εκτίμηση του Καθηγητή Karl Reber, τον οποίο ευχαριστώ θερμά για την πληροφoρία, αριθμήθηκαν έτσι στα πλαίσια της τελικής δημοσίευσης που βρίσκεται υπό προετοιμασία.

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και πιθανώς από τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.
Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Αδιάγνωστο
Κεραμική: σκύφος (6615)⁵⁹
Μικροτεχνία: φολίδα οψιανού
Οργανικά ευρήματα: όστρεο, οστά από αιγοπρόβατο (όχι καμένα)
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται κυρίως από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;
Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειροπούλου 2001, 293, εικ. 31· Agelarakis 2016, 56, πιν.1, αρ. 36· Reber 2011, 930, αρ. 2, 931· 2017, 474, εικ.1
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 13β

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης. Αλλοιώσεις σε σπόνδυλο της σπονδυλικής στήλης (οζίδια Schmorl) είναι ένδειξη επιφόρτισης της σπονδυλικής στήλης με βάρος. Επιπλέον ο νεκρός φέρει τραύμα στα πλευρά, πιθανώς από δόρυ.⁶⁰
Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: τμήμα σιδερένιου αντικειμένου
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 54, πιν.1, αρ. 16· Reber 2017, 474, εικ.1
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 16

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

⁵⁹ Ο σκύφος είναι του τύπου με τα κρεμάμενα ημικύκλια και είναι ευβοϊκός (Reber 2011, 930, αρ. 2, 931). Ο αριθμός που αναφέρεται στην παρένθεση είναι ο αριθμός ευρετηρίου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νάξου. Ομοίως και στη συνέχεια, σε ανάλογα παραδείγματα.

⁶⁰ Ο νεκρός θα πέθανε από υπερβολική απώλεια αίματος, σε συνδυασμό με το χτύπημα του οργάνου, που θα προκάλεσε το επιθανάτιο τραύμα από το δόρυ, Aggeralakis 2016, 15.

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης. Τα οστά εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα.⁶¹ Αλλοιώσεις σε σπόνδυλο της σπονδυλικής στήλης (οζίδια Schmorl) είναι ένδειξη επιφόρτισης της σπονδυλικής στήλης με βάρος.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: κύπελλο (6984)⁶²

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται κυρίως από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Υστερη Πρωτογεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 58, πιν.1, αρ. 54· Reber 2011, 933-934· 2017, 474, εικ.1

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 19

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης. Τα οστά εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 54, πιν.1, αρ. 11· Reber 2017, 474, εικ.1

Δευτερογενείς πηγές: -

⁶¹ Οι μυοσκελετικές αυτές αλλοιώσεις εμφανίζονται στα σημεία απόφυσης ή κατάφυσης των μυών στο σκελετό και θεωρούνται ενδείξεις παθολογικής καταπόνησης ή/και καταπόνησης από σωματικές δραστηριότητες εν ζωή, όπως ενασχόληση με τη γεωργία ή τις θαλάσσιες δραστηριότητες (Agelarakis 2016, 7-8, 10). Συνολικά αυτές οι αλλοιώσεις στα οστά της σπονδυλικής στήλης εντοπίστηκαν σε 17 ταφές (από τις συνολικά 55 που μελετήθηκαν): 8 καύσεις ανδρών και 9 ενταφιασμούς γυναικών. Από αυτές, 4 καύσεις ανδρών και ένας ενταφιασμός γυναίκας ανήκαν σε άτομα με εύρωστο κορμό.

⁶² Το κύπελλο ανήκει στην ευβοϊκή Μελανόχριστη κεραμική, πιθανώς προς μίμηση κάποιου ανατολίτικου προτύπου (Reber 2011, 933-934).

Τάφος 22

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστου τύπου

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης. Τα οστά εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Αδιάγνωστο

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: 2 οστά αιγοπροβάτου ζώου (όχι καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 55, πιν.1, αρ. 27· Reber 2017, 474, εικ.1

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφές 24-1 έως 24-3

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιάγνωστου τύπου

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό προέρχεται από τρεις άνδρες. Από τους δύο διατηρήθηκαν τμήματα του κρανίου και της σπονδυλικής στήλης, που είχαν καεί και μάλιστα στον έναν σχεδόν σε βαθμό ασβεστοποίησης. Από τον τρίτο άντρα διατηρήθηκαν οστά της σπονδυλικής στήλης, που δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης. Τα οστά και ανήκαν σε εύρωστα άτομα, από τα οποία τα οστά των δύο εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα.

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: σκύφοι, κύαθοι, οινοχόες, αμφορείς, κρατήρες, πυξίδα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά αιγοπροβάτων (όχι καμένα), όστρεα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο τάφος δεν έχει δημοσιευτεί και συνεπώς δεν υπάρχει καμία περιγραφή του περιεχομένου του. Οι πληροφορίες αντλούνται από τα πορίσματα της ανθρωπολογικής μελέτης και από δημοσίευση μέρους της κεραμικής που βρέθηκε μέσα στον τάφο.

Σχόλια: Μαζί με τους τρεις άνδρες υπήρχε και έναν εγχυτρισμό βρέφους 0-6 ετών. Ο τάφος 24 περιλαμβάνει τον μεγαλύτερο αριθμό ταφών, που έχει δημοσιευτεί μέχρι σήμερα από το νεκροταφείο της Πλίθου.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1978

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική ΙΙ

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειροπούλου 1983, 125-132· 2001, 295, εικ. 39· Agelarakis 2016, 5, 17, 56, αρ. 32-33, 40, 40a· Reber 2017, 474

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 25

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρεο, οστά ζώων (όχι καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Στο στρώμα της πυράς υπήρχαν κάρβουνα. Οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 58, πιν.1, αρ. 56· Reber 2017, 474, εικ.1

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 29

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστου τύπου

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια και οστά από το κρανίο του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.

Ηλικία: Ενήλικας (18-25 ετών) **Φύλο:** Πιθανώς άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 54, πιν.1, αρ. 9· Reber 2017, 474, εικ.1

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 33

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σχεδόν σε βαθμό

ασβεστοποίησης. Οστό περόνης που διατηρήθηκε δείχνει πως ο άντρας ήταν εύρωστος.

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα, σκύφος (7243)⁶³

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστό λαγού (καμένο), οστά αιγοπροβάτου, συμπεριλαμβανομένων και αστραγάλων και τμήμα κέρατου αιγοπροβάτου (όχι καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Οι πληροφορίες αντλούνται κυρίως από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική Ι

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 56, πιν.1, αρ. 29· Reber 2011, 930, αρ. 17, 931· 2017, 474, εικ.1

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 34

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστου τύπου

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: όστρακα, 3 σκύφοι (6793, 6794, 6774)⁶⁴

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: καμένα οστά ζώων (με σημάδια κοπής)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η πυρά του νεκρού βρέθηκε σε υπόστρωμα άμμου και περιείχε κάρβουνα και όστρακα. Στο κάτω μέρος του τάφου (1,3μ. κάτω από την επιφάνεια) υπήρχε νερό.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική-Μέση Γεωμετρική Ι

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 54, πιν.1, αρ. 12· Reber 2011, 930, αρ. 7, 10-11· 2017, 474, εικ.1, 476, εικ.3

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 36

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

⁶³ Ο σκύφος είναι του τύπου με τα κρεμάμενα ημικύκλια και είναι ντόπια μίμηση ευβοϊκού τύπου (Reber 2011, 930, αρ. 17, 931).

⁶⁴ Οι σκύφοι είναι του τύπου με τα κρεμάμενα ημικύκλια και είναι ευβοϊκοί (Reber 2011, 930, αρ. 7, 10-11, 931).

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης. Τα οστά εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα.

Ηλικία: Ενήλικας (18-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: οينوχόη (6771)⁶⁵

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η πυρά είχε ως υπόστρωμα λίθους και καλυπτόταν επίσης από λίθους. Στο κάτω μέρος του τάφου (1,2μ. κάτω από την επιφάνεια) υπήρχε νερό.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική-Πρώιμη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 55, πιν.1, αρ. 19· Reber 2011, 931, αρ. 5· 2017, 474, εικ.1, 476, εικ.3

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 37

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.

Ηλικία: Ενήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: σκύφος (7132)⁶⁶

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρεα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η πυρά είχε ως υπόστρωμα άμμο και καμένο χώμα. Βρέθηκε καλυμμένη με λίθους. Στο κάτω μέρος του τάφου (1,14μ. κάτω από την επιφάνεια) υπήρχε νερό.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική-Μέση Γεωμετρική Ι

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 54, πιν.1, αρ. 13· Reber 2011, 930, αρ. 13, 931· 2017, 474, εικ.1, 476, εικ.3

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 49

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

⁶⁵ Η οينوχόη είναι ευβοϊκή (Reber 2011, 931, αρ. 5).

⁶⁶ Ο σκύφος είναι του τύπου με τα κρεμάμενα ημικύκλια και είναι ευβοϊκός (Reber 2011, 930, αρ. 13, 931).

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 54, πιν.1, αρ. 8· Reber 2017, 474, εικ.1

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 57

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστου τύπου

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: σκύφοι,⁶⁷ οινοχόη, και άλλα Αδιευκρίνιστου τύπου

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: μεγάλο τμήμα κεράτου, πιθανώς αιγοπροβάτου ζώου (όχι καμένο)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή:

Σχόλια: η οστεοδόχος βρέθηκε στο λίθινο τοιχάριο της ανατολικής πλευράς του τάφου 66.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική Ι

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειροπούλου 1983, 123-125· Reber 2011, 930, αρ. 6, 931· 2017, 474, εικ.1· Agelarakis 2016, 55, πιν.1, αρ. 21

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 64

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια, οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη του νεκρού. Δεν είχαν καεί ομοιόμορφα και ορισμένα είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης.

Ηλικία: Ηλικιωμένος (55-65+ ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

⁶⁷ Συμπεριλαμβανομένου και ευβοϊκού σκύφου του τύπου με τα κρεμάμενα ημικύκλια (6743, Reber 2011, 930, αρ. 6, 931).

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 55, πιν.1, αρ. 23· Reber 2017, 474, εικ.1

Δευτερογενείς πηγές: -

Οικόπεδο Κουφοπούλου

Κουφοπούλου-τάφος 1⁶⁸

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:-**

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όστρακα

Μικροτεχνία: κομμάτια χάλκινης περόνης

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: τριγωνικός λάκκος με κτιστά τοιχώματα;

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο τάφος βρέθηκε κατεστραμμένος από τοίχο της Ελληνιστικής/Ρωμαϊκής περιόδου. Ήταν προσανατολισμένος προς τα βόρεια, σωζόταν σε πλάτος 0,40μ. και το βάθος του ήταν 1,55μ. Η βόρεια και νότια πλευρά του τάφου δε σώζονται. Εσωτερικά βρέθηκε χώμα με στάχτες και μικρές πέτρες.

Σχόλια: Ο τριγωνικός λάκκος βρέθηκε στα βορειοανατολικά του τάφου και το βάθος του ξεκινούσε στα 1,68μ. και έφτανε μέχρι τα 2,50μ. Επισημαίνεται στην ανασκαφική αναφορά ως αποθέτης. Περιείχε πολλά κάρβουνα και στάχτη, καμένα όστρακα και αγγεία (οινοχόες, σκύφοι, κύπελλα, αμφορείς), τμήματα χάλκινων πορπών, λίγα πήλινα σφονδύλια και καμένα οστά (δε διευκρινίζεται εάν ήταν ανθρώπινα ή ζώων). Ο χώρος αυτός ενδεχομένως να μη σχετίζεται μόνο με τον τάφο Κουφοπούλου-1, αλλά με περισσότερους τάφους, όπως με τον τάφο Κουφοπούλου-2, καθώς η ανατολική πλευρά του τάφου αυτού συμπίπτει με τη δυτική πλευρά του αποθέτη.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Γ. Τζεδάκης - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1976

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Τζεδάκης 1976, 343-344

Δευτερογενείς πηγές: -

Αποθέτης

⁶⁸ Οι τάφοι Κουφοπούλου 1-3, που παρουσιάζονται αριθμούνται όπως στην προκαταρκτική τους δημοσίευση στο Αρχαιολογικό Δελτίο. Δεν έχουν πάρει άλλη αρίθμηση, στα πλαίσια της τελικής δημοσίευσης του νεκροταφείου, που προετοιμάζεται, όπως έχει γίνει με τους υπόλοιπους τάφους (ευχαριστώ θερμά τον Καθηγητή Karl Reber για την πληροφορία αυτή). Δεν περιλαμβάνονται επίσης στην ανθρωπολογική μελέτη, που δημοσιεύτηκε από τον Αγγελαράκη.

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστο **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: χάλκινα αντικείμενα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο αμφορέας περιείχε τα καμένα οστά και τα χάλκινα αντικείμενα. Βρέθηκε στο κάτω μέρος του αποθέτη, στα βορειοανατολικά του τάφου 1. Ενδεχομένως να προϋπήρχε του αποθέτη και να ενσωματώθηκε σε αυτόν κατά την κατασκευή του.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Γ. Τζεδάκης - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1976

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Τζεδάκης 1976, 344

Δευτερογενείς πηγές: -

Κουφοπούλου-τάφος 2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 αμφορίσκοι, 4 σκύφοι

Μικροτεχνία: 138 πήλινα σφονδύλια

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο τάφος βρέθηκε σε βάθος 2μ. από την επιφάνεια του εδάφους και σκεπαζόταν με χώμα. Το στρώμα πυράς βρέθηκε σε βάθος 1,85μ. από την επιφάνεια του τάφου και είχε πάχος 0,05 με 0,10μ. Κάτω από αυτό το στρώμα υπήρχε, στα βόρεια και βορειοδυτικά του τάφου στρώση από πλάκες και πάνω σε αυτό η οστεοδόχος. Γύρω από το αγγείο υπήρχε εναγιστική πυρά, που περιείχε τα κτερίσματα.

Σχόλια: Η ανατολική πλευρά του τάφου συμπίπτει με τη δυτική πλευρά του αποθέτη, που βρέθηκε στα βορειοανατολικά του τάφου 1. Η απόσταση μεταξύ των 2 τάφων (Κουφοπούλου 1-2) ήταν 1μ.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Γ. Τζεδάκης - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1976

Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Τζεδάκης 1976, 343· Ζαφειροπούλου 2001, 294

Δευτερογενείς πηγές: -

Κουφοπούλου-τάφος 3

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** Πιθανώς κρατήρας

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: όστρακα από κύπελλα, σκύφους
Μικροτεχνία: 2 χρυσοί σφηκωτήρες
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: τα μόνα κατάλοιπα του τάφου είναι το στρώμα πυράς, που περιείχε τα κτερίσματα και το πόδι κρατήρα με τα οστά. Η πυρά βρέθηκε κάτω έναν υστερορωμαϊκό τάφο, ο οποίος και θα κατέστρεψε τον γεωμετρικό τάφο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Γ. Τζεδάκης - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1976

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Τζεδάκης 1976, 343

Δευτερογενείς πηγές: -

Οικόπεδο Καμβύση

Τάφος 41

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστου τύπου

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από τη σπονδυλική στήλη του νεκρού. Τα οστά δείχνουν πως ήταν εύρωστος και εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα.

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 2 σκύφοι⁶⁹

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: το οστεοδόχο αγγείο βρέθηκε καλυμμένο με μια πλάκα πάνω στην πυρά. Κάτω από τον πυθμένα του τάφου υπήρχε νερό.

Σχόλια: Μαζί με τον άνδρα ήταν θαμμένο ένα βρέφος (0-6 ετών). Ο εγχυτρισμός βρέθηκε σε χαμηλότερο επίπεδο από την καύση και χρονολογείται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1978

Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική-Μέση Γεωμετρική Ι

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειροπούλου 1983, 126, εικ. 12· Reber 2011, 930, αρ. 3 και αρ. 4, 931· 2017, 474, εικ. 1, 476, εικ. 3· Agelarakis 2016, 55, πιν.1, αρ. 26 και 26a

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 52

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστου τύπου

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια και οστά από το κρανίο και την σπονδυλική στήλη του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό

⁶⁹ Οι σκύφοι είναι του τύπου με τα κρεμάμενα ημικύκλια. Ο ένας από τους δύο είναι ευβοϊκός, ενώ ο δεύτερος πιθανότατα ντόπιος (Reber 2011, 930, αρ. 3 και αρ. 4, 931).

ασβεστοποίησης. Τα οστά δείχνουν πως ήταν εύρωστος και εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα.

Ηλικία: Ενήλικας (25-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: τμήμα σιδερένιου αντικειμένου, σιδερένιες μάζες

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου- ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 54, πιν.1, αρ. 5

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 53

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστου τύπου

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο και τα άκρα του νεκρού, τα οποία δεν είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης. Τα οστά δείχνουν πως ήταν εύρωστος και εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα

Ηλικία: Ενήλικας **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου- ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 54, πιν.1, αρ. 7

Δευτερογενείς πηγές: -

Οικόπεδο Μελισσουργού

τετράγωνο 2B, E4

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν δόντια και οστά από το κρανίο και τη σπονδυλική στήλη του νεκρού, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης. Τα οστά δείχνουν πως ήταν εύρωστος και εμφανίζουν αλλοιώσεις, ένδειξη καταπόνησης από παθολογικά αίτια ή/και από σωματική δραστηριότητα. Αλλοιώσεις σε σπόνδυλο της σπονδυλικής στήλης (οζίδια Schmorl) είναι ένδειξη επιφόρτισης της σπονδυλικής στήλης με βάρος.

Ηλικία: Ενήλικας (18-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: απολεπίσματα κεραμικής
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: καμένα οστά ζώων
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: ; - ΚΑ' ΕΠΚΑ - ;
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 72, πιν.1, αρ. 129
Δευτερογενείς πηγές: -

Οικόπεδο Ζαφειροπούλου

Π 1

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: το οστεολογικό υλικό συνιστούν οστά από το κρανίο.
Ηλικία: Νεαρός ενήλικας (18-25) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων, τμήμα κέρατου από αιγοπρόβατο (όχι καμένα)
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: οι πληροφορίες αντλούνται μόνο από τη δημοσίευση της ανθρωπολογικής μελέτης.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου- ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1987;
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Agelarakis 2016, 85, πιν.1, αρ. 211
Δευτερογενείς πηγές: -

2.1.1β Γρόττα-Μητρόπολη (χάρτες 1, 4)

Στην παραλιακή περιοχή της Γρόττας, στα βόρεια της Χώρας της Νάξου και στην πλατεία της Μητρόπολης (70μ. στα νοτιοανατολικά της Γρόττας), βρέθηκαν τάφοι σκαμμένοι στα μυκηναϊκά ερείπια που χρονολογούνται την Πρωτογεωμετρική περίοδο και περιείχαν κυρίως καύσεις και ελάχιστους ενταφιασμούς, που περικλείονταν από περιβόλους. Στη συνέχεια έως και την Ύστερη Γεωμετρική φάση τελούνται τιμητικές πράξεις προς τους νεκρούς, όπως μαρτυρούν οι επάλληλες

εναγιστικές πυρές και οι πλίνθινες κατασκευές.⁷⁰ Οι έρευνες πραγματοποιήθηκαν κυρίως τις δεκαετίες του 1970 και 1980 από την Αρχαιολογική Εταιρεία στη Γρόττα και στη Μητρόπολη σε συνεργασία της Αρχαιολογικής Εταιρείας με την ΚΑ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Πρωιμότερη χρήση του χώρου της Γρόττας μετά τη Μυκηναϊκή περίοδο αποτελεί ένας λάκκος, που βρέθηκε εντός μυκηναϊκού κτιρίου, στο οικόπεδο του Ειρινοδικείου. Περιείχε ένα στρώμα πυράς με μυκηναϊκά και πρόιμα πρωτογεωμετρικά όστρακα, τρεις σκελετούς χοίρων και τρεις σκελετούς νεογέννητων χοιριδίων.⁷¹ Κοντά στον λάκκο βρέθηκε στο ίδιο επίπεδο μια εστία με στρώμα πυράς, που περιείχε οστά ζώων, όστρεα, καθώς και κεραμική των ύστερων μυκηναϊκών χρόνων και ελάχιστων των πρωτογεωμετρικών. Σύμφωνα με τα παραπάνω δεδομένα πιθανολογείται πως πριν την έναρξη της χρησιμοποίησης του χώρου ως ταφικού είχε γίνει μια τελετή θυσίας προς τιμήν των νεκρών, την οποία ο Κοντολέοντας συσχετίζει με λατρεία της χθόνιας Δήμητρας.

Κατά τη διάρκεια της Πρωτογεωμετρικής περιόδου ο χώρος της Γρόττας χρησιμοποιείται για ταφές, ενώ κατά τη Γεωμετρική περίοδο η ύπαρξη κατασκευών σε συσχέτιση με τις ταφές μαρτυρά την τέλεση πρακτικών προς τιμήν των νεκρών (σχ. 8). Όμως η εικόνα για τη Γεωμετρική περίοδο δεν είναι σαφής, καθώς έχει βρεθεί και ένας αριθμός ενταφιασμών, των οποίων η χρονολόγηση δεν είναι πάντα δυνατή επειδή αρκετές φορές είναι ακέραιοι.⁷² Όπου απαντώνται κτερίσματα όμως, οι ταφές αποδίδονται στη Γεωμετρική περίοδο.⁷³ Ακόμη αναφέρεται ένας αριθμός

⁷⁰ Πληροφορίες για την Γρόττα αντλούνται κυρίως από τις ανακοινώσεις του Κοντολέοντα στα ΠΑΕ· Κοντολέον 1971, 172-180, του Λαμπρινουδάκη στα ΠΑΕ· Λαμπρινουδάκης 1978, 211-218· 1982, 253-259· 1984β, 310-312· 1985α, 144-161 και στο Έργον· 1984γ, 72-74· 1985β, 56-60, αλλά και από τις ανακοινώσεις της Ζαφειροπούλου και της Λεγάκη στο ΑΔ· Ζαφειροπούλου 1987, 493-494· Λεγάκη 2009β, 884-885. Για τη Μητρόπολη αντλούμε από τις ανακοινώσεις των Λαμπρινουδάκη – Ζαφειροπούλου στα ΠΑΕ· Λαμπρινουδάκης - Ζαφειροπούλου 1982, 260-262· 1983α, 299-304· 1984α, 313-339· 1985α, 162-167 και στο Έργον· Λαμπρινουδάκης - Ζαφειροπούλου 1983β, 77-79· 1984β, 74-79· 1985β, 60-62, καθώς και σε Χαλεπά-Μπικιάκη 1983, 307-308. Ο συνολικός αριθμός των τάφων της Πρωτογεωμετρικής περιόδου που είναι γνωστός είναι πολύ μικρός. Οι ενταφιασμοί συνήθως αποδίδονται σε παιδικές ταφές (όπως είναι η περίπτωση από το οικόπεδο Μανδηλαρά της Γρόττας, Λαμπρινουδάκης 1978, 215). Εγχυτρισμοί δεν έχουν επισημανθεί, ούτε στη Γρόττα, ούτε στη Μητρόπολη, ενώ έχουν βρεθεί τόσο στα Απλώματα, όσο και στην Πλίθο.

⁷¹ Οι δύο σκελετοί ήταν τοποθετημένοι με τη ράχη τους προς την περίμετρο του λάκκου. Λίγο χαμηλότερα βρέθηκε και ο τρίτος σκελετός χοίρου. Πίσω από κάθε σκελετό βρισκόταν και από ένας σκελετός νεογέννητου χοιριδίου (Κοντολέον 1965, 169, εικ.1, 171-173, 175, εικ.2). Δεν αναφέρεται να ήταν καμένοι οι σκελετοί των χοίρων, αλλά βρέθηκαν ακέραιοι. Ο Κοντολέον θεωρεί πως οι χοίροι είχαν θαφτεί ζωντανοί, όπως μαρτυρά η παράδοση περί ριψεως των χοίρων στα άδυτα ή μέγαλα της θεάς (Κοντολέον 1965, 173).

⁷² Λαμπρινουδάκης 1974· 189.

⁷³ Λεγάκη 2009β, 884-885, όπου στο οικόπεδο Σιαγιάννη βρέθηκαν 5 ενταφιασμοί που αποδίδονται στη Γεωμετρική περίοδο.

πυρών, χωρίς να διευκρινίζεται σε όλες τις περιπτώσεις αν πρόκειται για ταφικές ή εναγιστικές πυρές. Τέλος, οι φάσεις των ταφικών περιβόλων δεν είναι ξεκάθαρες, γιατί κατά τον εντοπισμό τους ερμηνεύονταν ως τοίχοι πρωτογεωμετρικών ή γεωμετρικών οικιών και σε ελάχιστες περιπτώσεις διευκρινίζεται στη συνέχεια ποιοι τοίχοι είχαν αρχικώς θεωρηθεί τμήματα κτιρίων.⁷⁴

Στη Μητρόπολη η εικόνα είναι πιο ξεκάθαρη. Ο χώρος, δυτικά του ΥΕΙΠΓ τείχους, μετά από ειδική διαμόρφωση, χρησιμοποιείται συστηματικά ως χώρος ταφής στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική φάση.⁷⁵ Χτίζονται ταφικοί περίβολοι, συνήθως ορθογώνιοι, που περικλείουν τάφους,⁷⁶ καθώς και κατάλοιπα εναγιστικών πυρών (σχ. 9). Σε πολλές περιπτώσεις στους περιβόλους εντοπίζονται λίθοι ως ταφικά σήματα. Στα νότια του χώρου, στην περιοχή της εισόδου σε αυτόν (ανατολικό μέρος τομέα Β3), βρέθηκε ένας σωρός από μεγάλες αποστρογγυλεμένες πέτρες (εξωτερικής διαμέτρου 2,30μ. και ύψους 0, 50μ.), που θα είχε λειτουργήσει ως σήμα (εικ. 34).

⁷⁴ Η διευκρίνιση ότι πρόκειται για ταφικούς περιβόλους και όχι για οικίες γίνεται κυρίως για την περίπτωση των τοίχων που περιβάλλουν τις πρωτογεωμετρικές ταφές καύσεις (Λαμπρινουδάκης 1985α, 145, 147-148 και 146, εικ. 1). Αρχικώς λόγω της ερμηνείας των καταλοίπων αυτών ως τμήματα πρωτογεωμετρικών οικιών είχε θεωρηθεί ότι υπήρχε συνέχεια κατοίκησης στη Γρόττα από τη Μυκηναϊκή περίοδο στην Πρωτογεωμετρική. Κατά τη συνέχεια των ανασκαφών όμως επισημάνθηκε ότι θα πρέπει όλοι οι τοίχοι που έχουν ερμηνευτεί ως πρωτογεωμετρικά και γεωμετρικά οικιστικά κατάλοιπα να θεωρηθούν ως ταφικά, με κατάρριψη της θεωρίας περί συνέχειας της κατοίκησης στην περιοχή του μυκηναϊκού οικισμού της Γρόττας (Λαμπρινουδάκης 1985α, 148).

⁷⁵ Γίνεται ισοπέδωση του χώρου (με καθαρισμό και ανύψωση του επιπέδου των μυκηναϊκών καταλοίπων) και κτίζεται πάνω σε μυκηναϊκά ερείπια ένας τοίχος κοντά στο μυκηναϊκό προμαχώνα, που λειτουργεί ως αναλημματικός (τοίχος 9), για την προστασία της περιοχής από την εισροή χωμάτων. Εξωτερικά του αναλημματικού τοίχου 9 (στα ανατολικά και βόρεια αυτού) αναφέρεται ως περίπτωση μεμονωμένη ταφής ένας λακκοειδής τάφος της Πρώιμης Πρωτογεωμετρικής Περιόδου (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1984α, 330). Η περίπτωση της ταφής είναι προβληματική, αφού δε δίνεται κανένα εύρημα που να δικαιολογεί τη χρονολόγησή της. Σε σχέδιο του ανασκαφικού χώρου της Μητρόπολης, αποτυπώνεται ένας κιβωτιόσχημος τάφος στα ανατολικά του τοίχου 9 (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1984α, παρένθετος πίνακας Ζ'). Ο ίδιος πρωτογεωμετρικός κιβωτιόσχημος τάφος αναφέρεται από την Χαλεπά-Μπικάκη και αποτυπώνεται και σε σχέδιο (Χαλεπά-Μπικάκη 1983, 305, εικ. 3 και 308). Πιθανώς να πρόκειται για τον ίδιο τάφο, που αναφέρεται το επόμενο έτος ως λακκοειδής. Ακόμη σε άρθρο του Λαμπρινουδάκη αναφέρεται η ύπαρξη μιας πλούσιας κτερισμένης πρωτογεωμετρικής ταφής σε κιβωτιόσχημο τάφο (Lambrinouidakis 1988, 238). Στο άρθρο αυτό ο Λαμπρινουδάκης αναφέρει ότι ο χώρος σποραδικά χρησιμοποιούνταν ως χώρος ταφής την Πρώιμη Πρωτογεωμετρική φάση. Είτε έχουν βρεθεί παραπάνω της μιας πρώιμης πρωτογεωμετρικής ταφής ανατολικά του τοίχου 9, είτε όχι, ο χώρος της Μητρόπολης δε χρησιμοποιείται συστηματικά ως χώρος ταφής πριν την Ύστερη Πρωτογεωμετρική φάση.

⁷⁶ Σε άρθρα αναφορικά με τη Μητρόπολη, αναφέρονται γενικά 'Πρωτογεωμετρικοί τάφοι' (Lambrinouidakis 2004, 61· 1988, 237-238· Philaniotou 2004, 89) και μάλιστα κυρίως καύσης (Ζαφειροπούλου 2001, 295· Lambrinouidakis – Philaniotou 2001, 166) Η μοναδική καύση όμως που αναφέρεται στις ανακοινώσεις είναι αυτή που βρέθηκε εντός του περιβόλου 1 και που περιλαμβάνεται εδώ στον κατάλογο. Πέραν του κιβωτιόσχημου, που βρέθηκε εξωτερικά του αναλημματικού τοίχου 9 (σημείωση 21), δεν αναφέρεται άλλος τάφος από τη Μητρόπολη. Συνεπώς ο συνολικός αριθμός των τάφων που φαίνεται να έχει βρεθεί στη Μητρόπολη είναι ελάχιστος και η εικόνα που προκύπτει από τη μελέτη των ανακοινώσεων της ανασκαφής είναι πως οι πρακτικές που λάμβαναν χώρα στο χώρο της Μητρόπολης είχαν επίκεντρο την υστεροπρωτογεωμετρική καύση που θα παρουσιαστεί στη συνέχεια.

Την Πρώιμη και Μέση Γεωμετρική περίοδο γίνεται ανακατασκευή των περιβόλων, που συνδυάζεται με την εμφάνιση κατασκευών που σχετίζονται με κατάλοιπα δρώμενων προς τιμήν των νεκρών, συμπεριλαμβανομένων πιθανώς και λατρευτικών δειπνων (αγγεία πόσεως, οινοχόες για χοές, οστά ζώων και θαλασσινά όστρεα). Πρόκειται για ορθογώνιες ή κυκλικές συνήθως κατασκευές φτιαγμένες από πλίνθους και βότσαλα ή μόνο από βότσαλα (εικ. 35). Το ύψος τους είναι περίπου 0,15μ. και η διάμετρός τους κυμαίνεται από 1,00μ.-2,20μ. Έχει βρεθεί ένας σημαντικός αριθμός αυτών των κατασκευών, οι οποίες θα χρησιμοποιούνταν για μικρό χρονικό διάστημα, όπως μαρτυρούν τα διαφορετικά επίπεδα έδρασής τους καθώς και η συχνή κατασκευή των νεότερων πάνω σε παλαιότερες. Γύρω από αυτές τις κατασκευές βρέθηκε κεραμική σε θραυσματική κατάσταση (κυρίως αγγεία πόσεως), συχνά μεταλλικά αντικείμενα (όπως εγχειρίδιο και πόρπη), σφονδύλια, οστά ζώων και όστρεα.⁷⁷

Κατά τη διάρκεια της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου, ο χώρος περιβάλλεται από τοίχους στα νότια και βορειοανατολικά και κατασκευάζονται άλλες δύο κυκλικές κατασκευές με λίθους στην περιφέρειά τους και βότσαλα στο εσωτερικό τους.⁷⁸ Στο τέλος της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου οι περίβολοι καλύπτονται από έναν χαμηλό ελλειψοειδή τύμβο, ύψους 0,50μ.-0,80μ. και διαμέτρου 20μ. περίπου, που δημιουργήθηκε από πλίνθους και κομμάτια ή τρίμματα πλίνθων και πηλού (σχ. 10).⁷⁹ Μετά την κάλυψη του χώρου με τον τύμβο και μέχρι την Ρωμαϊκή περίοδο δεν υπάρχουν ίχνη κατοίκησης του χώρου.⁸⁰ Φαίνεται ότι το μυκηναϊκό τείχος και ο τύμβος ήταν ορατά έως την περίοδο αυτή. Οι προσφορές προς τους ταφέντες κάτω

⁷⁷ Εντός του περιβόλου 2, στα δυτικά μιας από τις κυκλικές κατασκευές βρέθηκε μια λεκάνη από άψητο πηλό (διάμετρου 0,30μ.). Πολύ κοντά της και πάνω στην κατασκευή βρέθηκε μια σπασμένη τριφυλλόστομη οινοχόη και μια ακέραη οινοχοΐσκη της Πρώιμης Γεωμετρικής φάσης, γεμάτη με λεπτή άργιλο (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1984α, 336-337· 1984β, 78).

⁷⁸ Στην επίχωση της περιοχής υπήρχαν κατάλοιπα πυρών (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1983α, 303-304).

⁷⁹ Στρώσεις πλίνθων έχουν διατηρηθεί στα βόρεια, ανατολικά και νότια του ανασκαπτόμενου χώρου, στην εξωτερική κυρίως παρειά των τοίχων (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1982, 301· 1983β, 78· 1984α, 338· 1985α, 167· Lambrinouidakis 1988, 241, εικόνα 12 για τις σωζόμενες στρώσεις των πλίνθων και 244). Κατάλοιπα του τύμβου θεωρούνται και κάποιες πλίνθοι και μάζες πηλού, που έχουν βρεθεί σε όλο τον χώρο εντός των περιβόλων (κάποιες από αυτές τις πλίνθους εν τούτοις θα μπορούσαν να είναι κατάλοιπα άνω μέρους των τοίχων). Η ακριβής έκταση του χώρου που κάλυπτε ο τύμβος δεν είναι γνωστή, καθώς έδειξαν οι έρευνες την τελευταία χρονιά των ανασκαφών, όταν αποκαλύφθηκε ότι συνεχίζουν οι περίβολοι προς τα βόρεια και βορειοδυτικά, καθώς και προς τα νότια και νοτιοδυτικά (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1985α, 167 και παρένθετος πίνακας Η').

⁸⁰ Μαρτυρία αυτού αποτελεί η παντελής απουσία κλασικών και ελληνιστικών στρωμάτων μεταξύ των γεωμετρικών και αυτών της ύστερης αρχαιότητας (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1984α, 339· 1984β, 79).

από τον τύμβο συνεχίζονταν μέχρι και τον 6^ο αιώνα π.Χ., καθώς μαρτυρά η κεραμική από την τελευταία στρώση της επίχωσης, που χρονολογείται αυτή την περίοδο.⁸¹

Τέλος, τάφοι της Πρωτογεωμετρικής περιόδου, με στρώματα εναγιστικών πυρών και κυκλικές κατασκευές που περικλείονται από περιβόλους, έχουν βρεθεί εκτός της Γρόττας και της Μητρόπολης και σε άλλα σημεία της Μυκηναϊκής πόλης, ανάμεσα στους χώρους της Μητρόπολης και της Γρόττας. Πρόκειται για τον χώρο έξω από το δημοτικό σχολείο της Χώρας, καθώς και για την περιοχή της εκκλησίας της Χρυσοπολίτισσας.⁸²

Γρόττα

Οικόπεδα Κοντοπίδη και Σκορδύλη (σχ. 8)

Στο νότιο τμήμα των οικοπέδων εντοπίστηκαν τάφοι της Πρωτογεωμετρικής περιόδου, ανοιγμένοι στα μυκηναϊκά ερείπια, που περιβάλλονται από έναν ταφικό περίβολο (T10/17).⁸³ Στην επίχωση βρέθηκαν πυρές με κεραμική της Πρωτογεωμετρικής και Γεωμετρικής περιόδου.⁸⁴ Την Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο, δύο από αυτούς τους τάφους (τάφοι 1985/1 και 1985/2 του καταλόγου) περικλείστηκαν και από έναν μικρότερο ταφικό περίβολο (T15/T16). Οι τάφοι αυτοί γειτνιάζουν με πλίνθινη κατασκευή με βότσαλα, η οποία χρονολογείται στη Γεωμετρική περίοδο.⁸⁵

Τάφος 1985/1⁸⁶

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος

Είδος οστεοδόχου: -

⁸¹ Βρέθηκαν 2 πυρές στην κορυφή του τύμβου, αμφισβητούμενης χρονολόγησης (Lambrinouidakis 1988, 244), γεγονός που δεν αποκλείει το ενδεχόμενο οι προσφορές να λάμβαναν χώρα μέχρι και τη Ρωμαϊκή περίοδο.

⁸² Δε δημοσιεύονται λεπτομέρειες για αυτούς τους τάφους (Lambrinouidakis 2000, 300, σημείωση 3· Lambrinouidakis 2004, 62). Για υιοθέτηση της άποψης περί χρήσης των τοίχων ως περιβόλων, βλ. Lemos 2002, 179· Kourou 2015, 88, ενώ για το ενδεχόμενο οι τοίχοι αυτοί να ανήκαν σε οικισμό, βλ. Mazarakis 2008-2009, 382-383.

⁸³ Πρόκειται για έναν τοίχο, που αποκαλύφθηκε σε δύο ανασκαφικές περιόδους (1978 και 1985). Πάτησε πάνω σε μυκηναϊκό τοίχο, μέρος του οποίου είχε καταστρέψει. Για τον τοίχο και τους τάφους που περιέβαλλε, βλ. Κοντολέων 1971, 174· Λαμπρινουδάκης 1978, 213· 1985α, 147-148· Lemos 2002, 179.

⁸⁴ Βρέθηκαν συνολικά 3 πυρές, αλλά περιγράφεται μόνο η μία. Περιείχε υστερογεωμετρική κεραμική, οστά ζώων, τεμάχια ελαφόπετρας και τεμάχια σιδηρών και χάλκινων αντικειμένων. Κάτω από την πυρά βρέθηκε σύγχρονος με αυτή λάκκος (διαμέτρου 1,90μ.), επενδεδυμένος εσωτερικά με πηλό, που περιείχε λίθους, οστά και όστρακα (Λαμπρινουδάκης 1984α, 303-304).

⁸⁵ Λαμπρινουδάκης 1984α, 304-305· 1984β, 73.

⁸⁶ Οι τάφοι δεν αριθμούνται από τους ανασκαφείς, συνεπώς γίνεται για τις ανάγκες της παρούσης έρευνας η αρίθμηση με βάση το έτος ανασκαφής και τη σειρά περιγραφής στην ανακοίνωση.

Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύπελλο, βάση αγγείου

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος είναι κτιστός, με πλευρές από όρθιες πλάκες, κάλυψη από λίθους και είχε διαστάσεις 0,40x0,60μ. Περιείχε τέφρα και τα κτερίσματα.

Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε 0,40μ. βαθύτερα και σε απόσταση 0,20μ., δυτικά της πλίνθινης κατασκευής.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Β. Κ. Λαμπρινουδάκης - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1985

Χρονολόγηση: Μέση Πρωτογεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Λαμπρινουδάκης 1985α, 145-146· Lambrinoudakis 1988, 237

Δευτερογενείς πηγές: Lemos 2002, 179

Τάφος 1985/2

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** τέφρα, τμήμα κρανίου, δόντι

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύπελλο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: υδρία

Περιγραφή: Ο τάφος είναι κτιστός, με πλευρές από λίθους, κάλυψη από λίθους και είχε διαστάσεις 0,70x1,20μ. Περιείχε τέφρα και το κύπελλο. Γύρω από τη βορειοδυτική γωνία του τάφου υπήρχε στρώμα πυράς με τα οστά ζώων, ενώ επάνω βρέθηκε η υδρία. Χρονολογείται στην Ύστερη Μυκηναϊκή περίοδο και θα αποτελούσε αντικείμενο κειμήλιο την εποχή της τοποθέτησής της στον τάφο ως σήμα.

Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε 0,40μ. βαθύτερα και σε απόσταση 0,50μ., νοτίως της πλίνθινης κατασκευής.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Β. Κ. Λαμπρινουδάκης - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1985

Χρονολόγηση: Μέση Πρωτογεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Λαμπρινουδάκης 1985α, 145-146· Lambrinoudakis 1988, 237

Δευτερογενείς πηγές: Antonaccio 1995, 201· Lemos 2002: 179-180· Kourou 2015, 85-87

Τάφος 1985/3

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο τάφος είναι κτιστός, αλλά δεν δίνεται καμία άλλη πληροφορία.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Β. Κ. Λαμπρινουδάκης - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1985
Χρονολόγηση: Πρωτογεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Λαμπρινουδάκης 1985α, 145· Lambrinoudakis 1988, 237
Δευτερογενείς πηγές: Lemos 2002, 179

Μητρόπολη

Περίβολος 1-Τάφος 1984/1 (σχ. 9, εικ. 34)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** τέφρα και οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη, πρόχους, μαγειρικό σκεύος
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: ακατέργαστος λίθος (ύψους 1,35μ.)
Περιγραφή: Ο τάφος είχε τοιχώματα από μικρούς λίθους και διαστάσεις 0,80x040μ.
Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε στη νοτιοανατολική γωνία ενός περιβόλου της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής περιόδου. Στη βορειοδυτική γωνία του περιβόλου βρέθηκε πλίνθινη θήκη, επενδεδυμένη με πλακοειδείς λίθους, που περιείχε τέφρα. Πάνω από τον τάφο υπήρχαν διαδοχικά στρώματα εναγιστικών πυρών, συνολικού πάχους παραπάνω του ενός μέτρου, που χρονολογούνται στη Γεωμετρική περίοδο. Κάποιες από αυτές τις πυρές περιβάλλονταν με λίθινα τοιχάρια και είχαν συνήθως επιμήκεις λίθους ως σήματα. Ο περίβολος αποτελούσε μέρος ενός μεγαλύτερου χώρου, που συνίστατο σε ορθογώνιους χώρους σχηματιζόμενους από εγκάρσιους τοίχους και που περιβάλλονταν από έναν μεγάλο περίβολο (9,60μ. x 4,60μ.), που εκτεινόταν στα δυτικά του αναλημματικού τοίχου 9.⁸⁷
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Β. Κ. Λαμπρινουδάκης/Φ. Ζαφειροπούλου-Αρχαιολογική Εταιρεία/ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1984
Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1984α, 333-335· 1984β, 77· Lambrinoudakis 1988, 238, 241, εικ. 12
Δευτερογενείς πηγές: Lemos 2002, 180· Kourou 2015, 88-89

⁸⁷ Πρόκειται για τον περίβολο που σχηματίζεται από τους τοίχους 42, 73, 74 και 75 (Λαμπρινουδάκης – Ζαφειροπούλου 1984α, 333-334 και παρένθετος πίνακας Ζ'· Lambrinoudakis 1988, 241, εικ. 12).

2.1.2. Νότιο Νεκροταφείο (χάρτης 2)

Ως «Νότιο Νεκροταφείο» αναφέρεται στη βιβλιογραφία το σύνολο των τάφων που βρέθηκε στα νότια και νοτιοανατολικά του λόφου του Κάστρου. Οι πληροφορίες είναι αποσπασματικές καθώς πηγάζουν από τυχαία ευρήματα ή παλαιές σωστικές ανασκαφές της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και οι περισσότεροι από αυτούς είναι κατεστραμμένοι. Δίνεται η εικόνα ότι πρόκειται για συστάδες τάφων στην Αγία Παρασκευή, στο Γυμνάσιο, στην πλατεία του σημερινού νεκροταφείου και στη θέση του δημοτικού ξενώνα του Άη Γιώργη (σχ. 11). Στην πλατεία του σημερινού νεκροταφείου και στον δημοτικό ξενώνα έχει απλώς βρεθεί κεραμική της Γεωμετρικής Περιόδου, που θεωρείται ότι προέρχεται από τάφους.⁸⁸

Τα στοιχεία για τις συστάδες των τάφων της Αγίας Παρασκευής και του Γυμνασίου περιορίζονται κυρίως στην κεραμική, ενώ σε ελάχιστες περιπτώσεις δίνεται η ακριβής θέση των τάφων μαζί με το υλικό τους.⁸⁹ Τα ευρήματα χρονολογούνται κυρίως στη Μέση και Ύστερη Γεωμετρική φάση.⁹⁰ Φαίνεται ότι συνυπάρχουν ο ενταφιασμός και η καύση.⁹¹ Ως προς τις ταφές καύσης βεβαιωμένες είναι δύο περιπτώσεις, ενώ υπάρχουν ενδείξεις και για περισσότερες.⁹² Η χρήση του Νότιου νεκροταφείου εκτείνεται έως τη Ρωμαϊκή περίοδο.⁹³

⁸⁸ Στην πλατεία του σημερινού νεκροταφείου βρέθηκαν ακέραια αγγεία, που θεωρείται ότι προέρχονται από τάφους (Κούρου 1999, 137, σημείωση 474· Philaniotou 2004, 89). Στη θέση του δημοτικού ξενώνα του Άη Γιώργη, όπου αποκαλύφθηκε νεκροταφείο των νεότερων χρόνων, βρέθηκε σε βαθύτερα στρώματα ανάμεικτη κεραμική που θεωρήθηκε ότι προέρχεται από παλαιότερους τάφους (Ντούμας 1963, 281· Κούρου 1999, 137, σημείωση 475· Philaniotou 2004, 89).

⁸⁹ Πληροφορίες για τις συστάδες της Αγίας Παρασκευής και του Γυμνασίου αντλούνται κυρίως από τη μονογραφία της Κούρου, που μελέτησε το υλικό των σωστικών ανασκαφών (Κούρου 1999), καθώς και από τις ανακοινώσεις αυτών των ανασκαφών (Κοντολέων 1931-1932, παράρτημα 50· Καρούζος – Κοντολέων 1937, 115-122).

⁹⁰ Ανάμεσα στην κεραμική που βρέθηκε στο χώρο του Γυμνασίου, χωρίς ένδειξη σχετική με συγκεκριμένο τάφο, υπάρχουν και 2 αγγεία της Πρώιμης Γεωμετρικής II περιόδου (Κούρου 1999, 14, αρ. 22 και 15, αρ. 27), καθώς και ορισμένα που χρονολογούνται στη μετάβαση από την Πρώιμη Γεωμετρική II στη Μέση Γεωμετρική I (π.χ. Κούρου 1999, 11, αρ. 13 και 14).

⁹¹ Δεν υπάρχει καμία περίπτωση ταφής, που να έχουν βρεθεί σκελετικά λείψανα ικανά που να τεκμηριώνουν σαφώς την ύπαρξη ενταφιασμού. Μόνο τρεις περιπτώσεις με αποσπασματικά σκελετικά λείψανα και ανυπαρξία αναφοράς για ίχνη καύσης, θεωρούνται ως περιπτώσεις ενταφιασμού (Γυμνάσιο· τ. Α-1937, τ. Β-1937· Κούρου 1999, 148-153 και τ. Δ-1937· Κούρου 1999, 156-157). Για τις δύο περιπτώσεις της καύσης, που περιλαμβάνονται στον κατάλογο, αναφέρονται καμένα οστά και ίχνη καύσης. Εκτός των πέντε περιπτώσεων που αναφέρθηκαν έχουν βρεθεί άλλοι 9 τάφοι για τους οποίους δεν υπάρχουν επαρκείς πληροφορίες για την πρακτική ταφής που έχει ακολουθηθεί.

⁹² Στην περιοχή της Αγίας Παρασκευής, κατά την ανέγερση της οικίας Παπαδοπούλου εντοπίστηκαν τάφοι, που χρονολογούνται από τη Μέση Γεωμετρική I έως την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο. Δεν περιγράφονται λεπτομερώς αναφέρεται όμως πως βρέθηκαν μαζί στάχτες, κάρβουνα και οστά, συνεπώς είναι πιθανό να περιλαμβάνουν και ταφές καύσης (Καρούζος - Κοντολέων 1937, 116· Καρούζος 1937, 166· Κούρου 1999, 142-146).

⁹³ Ζαφειρόπουλος 1961-1962, 271· Ντούμας 1963, 280-281· Χατζή-Βαλλιάνου 1973-1974, 867-870· Χατζηαναστασίου 1981, 377-378.

Αγία Παρασκευή

Τάφος 1935/1

Τύπος τάφου: Πιθανώς λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: αγγεία
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: δεν δίνεται περιγραφή του τάφου, ούτε των κτερισμάτων. Αναφέρεται μόνο πως βρέθηκε διαταραγμένος και περιείχε καμένα οστά και αγγεία.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν.Μ. Κοντολέων - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1935
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Καρούζος - Κοντολέων 1937, 117, σημ. 1· Karuzos 1937, 166-167· Κούρου 1999, 141-142
Δευτερογενείς πηγές: -

Γυμνάσιο

Στην περιοχή του Γυμνασίου βρέθηκαν 6 τάφοι της Γεωμετρικής Περιόδου και 7 ορθογώνια λαξεύματα ασαφούς χαρακτήρα. Ανάμεσα στους 6 τάφους, βρέθηκε και ο τάφος Γ-1937, που περιείχε ταφή καύσης. Το είδος της ταφής στα ορθογώνια λαξεύματα δεν είναι γνωστό, υπάρχει όμως μια αναφορά καμένων χωμάτων και κεραμικής σε ένα από αυτά, που πιθανώς να σχετίζονται με ταφή καύσης.⁹⁴ Τα λαξεύματα αυτά χρονολογούνται στη Γεωμετρική περίοδο από την κεραμική που βρέθηκε στη γύρω περιοχή.

Τάφος Γ-1937

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** τριποδικό αγγείο
Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά, τμήμα κρανίου, δόντια
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: αγγεία
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα
Χώρος απόθεσης προσφορών: -

⁹⁴ Για τα λαξεύματα βλ. Κούρου 1999· 158-160. Η Κούρου λόγω της αναφοράς των καμένων χωμάτων στο λάξευμα αυτό θεωρεί ότι όλα τα λαξεύματα περιείχαν ταφές καύσης. Όμως η συνύπαρξη καύσης και ενταφιασμού στους παρακείμενους τάφους και μάλιστα ίδιας μορφής, δεν αποκλείεται να υφίσταται και στην περίπτωση των λαξευμάτων αυτών.

Σήμανση: λιθοσωρός

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,15x0,60x1,15μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Το δάπεδο ήταν στρωμένο με βότσαλα και τον τάφο κάλυπτε χώμα με μεγάλες πέτρες, που σχημάτιζαν έναν μικρό λιθοσωρό, που ίσως εξυπηρετούσε στη σήμανση του τάφου. Το τριποδικό αγγείο βρέθηκε σπασμένο στη βορειοδυτική γωνία του τάφου, μαζί με τα τμήματα του κρανίου και τα δόντια και ήταν στερεωμένο με τμήμα μαρμάρου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν.Μ. Κοντολέων - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1935

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική Ι

Πρωτογενείς πηγές: Καρούζος - Κοντολέων 1937, 118· Κούρου 1999, 154-155

Δευτερογενείς πηγές: -

2.2. Τσικαλαριό (χάρτες 2-4)

Στην ενδοχώρα της Νάξου, σε ένα βραχώδες οροπέδιο στην περιοχή της Τραγαίας, βόρεια του σημερινού χωριού Τσικαλαριό, αποκαλύφθηκε ένα νεκροταφείο (**σχ. 12**), το οποίο ανασκάφηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1960 από τους Χρήστο Ντούμα και Φωτεινή Ζαφειροπούλου.⁹⁵ Η κύρια περίοδος χρήσης του νεκροταφείου είναι η Μέση Γεωμετρική, αλλά δε λείπουν και ορισμένες μεταγενέστερες ταφές.⁹⁶ Πρόκειται για ένα σύνολο 25 ταφικών περιβόλων, που περιελάμβαναν κιβωτιόσχημους ή λακκοειδείς τάφους, εναγιστικές πυρές, κατασκευές και λιθοσωρούς. Συνολικά έχουν επισημανθεί 27 περίβολοι, από τους οποίους έχουν ανασκαφεί 17. Από αυτούς μόνο οι 2 ήταν ασύλητοι.

Οι περίβολοι είναι κατασκευασμένοι από ογκόλιθους γρανίτη, με αδρά επεξεργασμένη την εξωτερική τους πλευρά και το σχήμα τους είναι κυκλικό ή ελλειπτικό, με τη διάμετρό τους να κυμαίνεται στα 5-12μ. (**εικ. 30α-β**). Παρόλο που

⁹⁵ Το νεκροταφείο είναι αδημοσίευτο. Πληροφορίες αντλούνται από τις προκαταρκτικές ανακοινώσεις των ανασκαφών (Ντούμας 1963, 279-280· Παπαδοπούλου 1965α, 515-522· Παπαδοπούλου – Ζαφειροπούλου 1966α, 391-395), καθώς και από άρθρα της Ζαφειροπούλου (Ζαφειροπούλου 1983· Ζαφειροπούλου 2001α, 285-292· Ζαφειροπούλου 2001β, 7-11· Ζαφειροπούλου 2008-2009). Ειδικότερα για την κεραμική από το νεκροταφείο, βλ. Charalambidou 2008-2009· 2011· 2017, 380-388· 2018· Χαραλαμπίδου 2010-2012· 2013. Η δημοσίευση είναι υπό προετοιμασία από τη Ζαφειροπούλου και τη Χαραλαμπίδου. Το 2012, ο χώρος Τσικαλαριό-Επάνω Κάστρο επικηρύχθηκε προστατευόμενος έτσι ώστε να προστατευθεί το γεωμετρικό νεκροταφείο, μέρος του αρχαϊκού τείχους, καθώς και τα αρχαϊκά και γεωμετρικά νεκροταφεία στις θέσεις «Σκλάβες» και «Αλώνια» (Λεγάκη 2012, 722).

⁹⁶ Όπως για παράδειγμα, στα δυτικά του περιβόλου 9 και νότια του κτίσματος Γ, όπου βρέθηκε υστεροαρχαϊκή ταφή καύσης σε αμφορέα. Με βάση το πόρισμα της αδημοσίευτης ανθρωπολογικής μελέτης από τη Liston, ο νεκρός ήταν ηλικίας 18-30 ετών, απροσδιοριστού φύλου (Charalambidou 2018, 164). Η χρονολόγηση του αμφορέα γίνεται με κριτήριο τον τύπο του και επιγραφή που βρέθηκε σε πλάκα δίπλα του (Παπαδοπούλου – Ζαφειροπούλου 1966, 395· Ζαφειροπούλου 1983, 2). Ως πάμα είχε ένα τμήμα σώματος αρχαϊκού πίθου με εγχάρκτη και εμπίεστη διακόσμηση (Charalambidou 2008-2009, 58-59, σημείωση 7). Στην ίδια περίοδο χρονολογείται και ο περίβολος 9, λόγω της τοιχοποιίας του (Παπαδοπούλου – Ζαφειροπούλου 1966α, 395· Ζαφειροπούλου 1983, 2· 2008-2009· 49). Για τις μεταγενέστερες ταφές βλ. ακόμη Χαραλαμπίδου 2010-2012, 154· Charalambidou 2018, 164.

η πλειοψηφία των περιβόλων βρέθηκε συλημένη, θεωρείται αρκετά πιθανό πως πρόκειται για χαμηλούς τύμβους, οι οποίοι διαμορφώνονταν από χώμα και λίθους.⁹⁷ Για την πρόσβαση στο νεκροταφείο, αλλά και τη διευκόλυνση της μετακίνησης στο χώρο αυτού υπήρχε ένα υποτυπώδες δίκτυο μονοπατιών, με κύρια δύο μονοπάτια στα νότια και νοτιοανατολικά του χώρου. Στη νοτιοανατολική είσοδο και μπροστά από έναν από τους περιβόλους είχε στηθεί ένας ακατέργαστος υπερμεγέθης λίθος, ύψους 3,20μ., εν είδει *menhir* (εικ. 31).⁹⁸ Ο λίθος αυτός λόγω της θέσης του και του μεγέθους του θα είχε τη χρήση επιτάφιου σήματος, αλλά πιθανότατα να σχετίζονται και με χθόνιες δοξασίες.

Στο βορειοανατολικό και νοτιοδυτικό άκρο του νεκροταφείου βρέθηκαν δύο κτίσματα (Α⁹⁹ και Β¹⁰⁰ αντιστοίχως), των οποίων η χρήση πιθανώς να εκτείνεται μέχρι τον 6^ο αιώνα, χωρίς όμως να έχει ξεκαθαριστεί αν κατασκευάστηκαν την ίδια περίοδο με τους ταφικούς περιβόλους ή αργότερα.¹⁰¹ Κάποιοι μελετητές θεωρούν ότι τα κτίσματα αυτά ήταν τμήμα του οικισμού του νεκροταφείου.¹⁰² Θεωρείται όμως πιθανότερο πως σχετίζονταν με θρησκευτικά δρώμενα προς τιμήν κάποιας χθόνιας θεότητας, με τα ταφικά δρώμενα ή και με προγονική λατρεία.¹⁰³ Παράλληλα θα

⁹⁷ Charalambidou 2018, 150-151. Στην περίπτωση του περιβόλου 6, που αποτελεί έναν από τους ασύλητους του νεκροταφείου, κατά τη στιγμή της εύρεσής του υπήρχε χαμηλός τύμβος από χώμα και λίθους που όμως δεν ξεπερνούσε την άνω επιφάνεια των λίθων του περιβόλου. Η πληροφορία αυτή προέρχεται από την Διδάκτωρ Ξένια Χααραλαμπίδου, την οποία ευχαριστώ θερμά.

⁹⁸ Neumann 1979, 5· Ζαφειροπούλου 2001α, 286· 2001β, 7-8· Ζαφειροπούλου 2008-2009, 49-50.

⁹⁹ Το κτίσμα είναι ορθογώνιο (10μ.χ5μ.), με έναν τετράγωνο μικρότερο χώρο στα δυτικά. Εσωτερικά του επιμήκους χώρου βρέθηκαν 6 λίθινοι «πεσσίσκοι», εκ των οποίων οι τέσσερις πλαισιώνουν τετράπλευρη λίθινη κατασκευή (0,82μ.χ0,92μ.) που βρέθηκε άδεια. Το δάπεδο σώζει κατά τόπους ίχνη από την πλακόστρωση, ενώ στα νότια βρέθηκε πυρά με απανθρακωμένα σταφύλια. Η πλειονότητα της κεραμικής που βρέθηκε είναι χειροποίητη (Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1966α, 395-396· Themelis 1976, 42· Ζαφειροπούλου 1983, 2· Mazarakis-Ainian 1997, 191-193).

¹⁰⁰ Πρόκειται για ένα συγκρότημα από τρία κτίσματα με τρεις χώρους στη σειρά (18μ.χ15μ.) και στα βορειοανατολικά αυτού υπήρχε άλλο ένα κτίσμα (12μ.χ4μ.) με δύο συνεχόμενους χώρους. Δεν είναι σαφές αν όλοι οι χώροι είναι κλειστοί, ή αν υπήρχαν και κάποιοι υπαίθριοι. Σε δύο από τους χώρους του μεγάλου συγκροτήματος βρέθηκαν τετράπλευρες λίθινες κατασκευές, όπως και στο κτίσμα Α. Στο δάπεδο αυτών των χώρων υπήρχε παχύ στρώμα πυράς. Λίθινοι «πεσσίσκοι», όπως στο κτίσμα Α, βρέθηκαν και εδώ σε δύο χώρους. Στον έναν από αυτούς βρέθηκε και αρχαϊκή πήλινη βάση περιρραντηρίου. Σε έναν από τους χώρους ακόμη υπάρχουν ενδείξεις ύπαρξης κλιμακοστάσιου. Η πλειονότητα της κεραμικής και εδώ είναι χειροποίητη, ενώ συλλέχθηκαν και λίθινα εργαλεία και σκεύη (Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1966α, 394, σχ.7, 395· Themelis 1976, 40-42· Ζαφειροπούλου 1983, 2· Lauter 1985, 171-172, 174-175· Mazarakis-Ainian 1997, 192-193· Charalambidou 2008-2009, 58, εικ. 2β, 59).

¹⁰¹ Ζαφειροπούλου 1983, 2· Ζαφειροπούλου 2008-2009, 50· Charalambidou 2008-2009, 58-59.

¹⁰² Drenup 1969, 51· Coldstream 2003, 92.

¹⁰³ Lauter 1985, 175-176· Mazarakis-Ainian 1997, 193, 330· Ζαφειροπούλου 2001α, 292· Ζαφειροπούλου 2008-2009, 50· Charalambidou 2008-2008, 49. Ο Θέμελης θεωρεί ότι τα κτίσματα εξυπηρετούσαν διπλό σκοπό· χώρος ταφής και χώρος χθόνιας λατρείας, καθώς τα κατατάσσει στην ομάδα των ορθογώνιων ταφικών κτισμάτων με εσωτερικό μικρότερο χώρο, όπου ο μεγαλύτερος χώρος λειτουργεί ως χώρος ταφής (ταφές καύσης σε τεφροδόχα αγγεία ή κιβωτιόσχημους τάφους) και ο

εξυπηρετούσαν και τους μετέχοντες στις παραπάνω τελετές (ως χώροι στέγασης, συγκέντρωσης, αποθήκευσης των σχετικών σκευών κ.ά.). Μετά τη Μέση Γεωμετρική περίοδο χρονολογείται και ένα τετράπλευρο κτίσμα που βρέθηκε εντός του νεκροταφείου, στα δυτικά του περιβόλου 9 (κτίσμα Γ), το δυτικό μέρος του οποίου πατούσε πάνω στον ανατολικό τοίχο του κτίσματος.¹⁰⁴ Το κτίσμα αυτό ενδεχομένως να αποτελούσε ταφικό περίβολο, λόγω της ομοιότητας της μορφής και των ευρημάτων του με τους υπόλοιπους ταφικούς περιβόλους του νεκροταφείου.

Φαίνεται συνεπώς πως μετά την κύρια περίοδο χρήσης του νεκροταφείου, που είναι η Μέση Γεωμετρική, παράλληλα με κάποιες μεταγενέστερες σποραδικές ταφές λάμβαναν χώρα και δρώμενα τιμητικά προς τους ταφέντες. Μέρος αυτών των δρώμενων θα είναι και οι προσφορές προς τους νεκρούς, όπως είναι καλύτερα να ερμηνευτούν αγγεία που χρονολογούνται μετά την κύρια περίοδο χρήσης του χώρου ως νεκροταφείο.¹⁰⁵

Περίβολος 1 (σχ. 13)

Ο περίβολος βρίσκεται στα βορειοανατολικά του νεκροταφείου και κοντά στην είσοδο με το *menhir*. Έχει σχήμα σχεδόν κυκλικό και διάμετρο περίπου 12μ. Εσωτερικά χωρίζεται σε μικρότερους χώρους ακανόνιστου σχήματος, που περιέχουν μόνο άμμο. Στα βορειοδυτικά και εντός του περιβόλου βρέθηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος. Στα ανατολικά υπήρχε ένας μικρότερος εσωτερικός περίβολος (διαμ. 3μ.), που στα ανατολικά του είχε άνοιγμα στον ίδιο άξονα με άνοιγμα του εξωτερικού περιβόλου, που θα χρησίμευε ως είσοδο στην οποία οδηγούσε κεκλιμένο επίπεδο διαμορφωμένο στο βράχο. Ο εσωτερικός περίβολος χωρίζεται με τοιχάρια σε τέσσερις επιμέρους χώρους, κάτω από τους οποίους βρέθηκε στρώμα πυράς (πάχους

μικρότερος ως χώρος λατρείας χθόνιας θεότητας. Τα παλαιότερα από αυτά τα κτίσματα έχουν βρεθεί στο Ασφαρλίκ της Καρίας και σε άλλες θέσεις της Αλικαρνασσού (Themelis 1976, 24-25, 40-43).

¹⁰⁴ Το κτίσμα αυτό (3,80μ./4,55μ.χ5μ.) είχε έναν εσωτερικό χώρο (1,80μ.χ1,20μ.) στη βορειοδυτική γωνία. Φέρει ίχνη πλακόστρωσης εσωτερικά και εξωτερικά υπήρχε η συνήθης και από τους περιβόλους στρώση των λίθων. Ανάμεσα σε αυτούς, είτε βρέθηκαν σφηνωμένα αγγεία ή χώροι περιβαλλόμενοι από τοιχάρια, συνήθως γεμάτοι μόνο με άμμο. Σε δύο από αυτούς υπήρχε στρώμα πυράς και σε έναν άλλο βρέθηκε αιχμή δόρατος από σίδηρο (Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1966α, 395· Θέμελης 1975, 240-241· Mazarakis-Ainián 1997, 193). Το κτίσμα είναι προγενέστερο του υστεροαρχαϊκού περιβόλου 9 και της καύσης σε αγγείο, καθώς μέρος του περιβόλου 9 πατούσε πάνω στο κτίσμα Γ (Θέμελης 1975, 241). Λόγω όμως της επιμελημένης τοιχοποιίας του, χρονολογείται υστερότερα από τους υπόλοιπους περιβόλους (Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1966, 395).

¹⁰⁵ Όπως ο αρύβαλλος του τέλους του 7ου αιώνα, που βρέθηκε στον περίβολο 13. Αναφέρεται από την Χαραλαμπίδου ότι έχει βρεθεί σε ανώτερα στρώματα από τους περιβόλους και από την γύρω περιοχή, υλικό που χρονολογείται μετά τη Μεσογεωμετρική ΙΙ φάση (Charalambidou 2008-2009, 58-59).

0,15μ.-0,17μ.) που καλυπτόταν με στρώμα άμμου. Στον μεγαλύτερο από αυτούς, στα ανατολικά του περιβόλου, βρέθηκαν στο στρώμα πυράς καμένα οστά (ζώων;) και όστρακα, ενώ σε άλλον στα δυτικά του περιβόλου βρέθηκαν αγγεία γεμάτα με άμμο. Εξωτερικά του εσωτερικού περιβόλου και στα βορειοδυτικά του βρέθηκε μια επιμήκης πλάκα (1,15μ.χ0,70μ.), με σπασμένα αγγεία στην επιφάνειά της, που ενδεχομένως να χρησίμευε ως τράπεζα προσφορών. Στο υπόλοιπο μέρος του μεγάλου περιβόλου υπήρχαν χώροι με άμμο που περιβάλλονταν από τοιχάρια.

Στα βορειοδυτικά του περιβόλου βρέθηκε ορθογώνια κατασκευή (3,60μ.χ2,20μ.), που χωρίζεται σε δύο διαμερίσματα. Στο ανατολικό βρέθηκε στρώμα πυράς με αποτεφρωμένα οστά και καμένα όστρακα. Η πυρά εκτεινόταν και στο δυτικό τμήμα χωρίς όμως άλλα ευρήματα. Στα δυτικά της κατασκευής υπήρχε πλακοειδής λίθος (ύψους 1,20μ.) εν είδει σήματος. Εκατέρωθεν της κατασκευής υπήρχαν μια υδρία και μια οينوχόη τοποθετημένες σε λάκκους που περιβάλλονταν από αργούς λίθους και πλάκες. Σε όλη τη βόρεια πλευρά του περιβόλου, καθώς και στα νοτιοδυτικά του, βρέθηκαν μέσα σε λάκκους οριζόμενους από λίθους και συχνά καλυμμένους με πλάκα, αγγεία τοποθετημένα με την κοιλιά και με λίθινο πλακίδιο ως πάμα.¹⁰⁶ Εσωτερικά περιείχαν μόνο άμμο. Λίγο πιο μακριά και προς τα βόρεια υπήρχε λακκοειδής θήκη (0,60μ.χ0,70μ.), που στο εσωτερικό της βρέθηκε ομάδα αγγείων (οينوχόες, κύαθοι, σκύφοι) γύρω από αμφορέα που διέθετε λίθινη πλάκα ως πάμα.¹⁰⁷ Η Ζαφειροπούλου¹⁰⁸ θεωρεί ότι η ορθογώνια κατασκευή στα βορειοδυτικά του περιβόλου είχε θρησκευτικό χαρακτήρα και ότι τα αγγεία που βρέθηκαν στην περιφέρεια του περιβόλου χρησίμευαν ως προσφορές σχετιζόμενες με το κτίσμα αυτό.¹⁰⁹

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -

¹⁰⁶ Αναφέρεται και η εύρεση σφονδυλιών, χωρίς περαιτέρω πληροφορίες (Χαραλαμπίδου 2013, 88, σημ. 64· Charalambidou - Kiriati - Müller 2017, 118).

¹⁰⁷ Ανάμεσα στα ευρήματα από το εξωτερικό του περιβόλου 1, συμπεριλαμβάνονται και ένα ληκύθιο της «Αργείτικης Μονόχρωμης κεραμικής» (820-780 π.Χ.), καθώς και μια εισηγμένη ψήφος από ορεία κρύσταλλο, που όμως δεν αναφέρεται πού ακριβώς βρέθηκαν (για το ληκύθιο· Ζαφειροπούλου, Φ., 2003. Σφαιρικό ληκύθιο 820-780 π.Χ., στο *Πλόες...*, 358, αρ. 494· Charalambidou 2018, 177 και για την ψήφο, Ζαφειροπούλου, Φ., 2003. Ψήφος ορείας κρυστάλλου 820-750 π.Χ., στο *Πλόες...*, 558, αρ. 1108).

¹⁰⁸ Παπαδοπούλου 1965α, 518.

¹⁰⁹ Βορειοδυτικά του περιβόλου 1 βρέθηκε ο περίβολος 8, για τον οποίο οι λιγοστές πληροφορίες αφορούν την εύρεση χρυσού έλασματος διαδήματος με απεικονίσεις ζώων, καθώς και μιας σφήνας από ορεία κρύσταλλο από το στρώμα της πυράς (Παπαδοπούλου 1965α, 522· Ζαφειροπούλου, Φ., 2003. Σφήνα ορείας κρυστάλλου 820-750 π.Χ., στο *Πλόες...*, 558, αρ. 1107).

Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος είχε διαστάσεις 2,10μ.χ0,80μ. και στο εσωτερικό του είχε μόνο άμμο. Βρέθηκε συλημένος.

Σχόλια: Θεωρείται πως ο κιβωτιόσχημος περιείχε ταφή καύσης. Κατάλοιπα της πυράς καύσης του νεκρού ενδεχομένως να αποτελεί η πυρά που βρέθηκε εντός του εσωτερικού περιβόλου, χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα η πυρά που βρέθηκε στην ορθογώνια κατασκευή εκτός του μεγάλου περιβόλου να είχε αυτή τη χρήση.¹¹⁰

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1965

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου 1965α, 518-519· Zaphiropoulou 1983, 2-3· Ζαφειροπούλου 2001α, 290-291· Charalambidou - Kiriatzi – Müller 2017, 117-118

Δευτερογενείς πηγές: -

Περίβολος 4 (σχ. 14)

Πρόκειται για κυκλικό περίβολο, διαμέτρου 9μ., που βρίσκεται στα βόρεια του νεκροταφείου. Εσωτερικά υπήρχε δεύτερος περίβολος από μικρούς αργούς λίθους, στον οποίο βρέθηκε πυρά (διαμέτρου 2,50μ.) με πάχος 0,20μ. Στο στρώμα της πυράς βρέθηκαν πολλά τμήματα αποτεφρωμένων οστών, οξειδωμένο σιδηρό εργαλείο και σιδερένιο ξίφος. Την πυρά κάλυπτε στρώμα λεπτής άμμου (πάχους μέχρι 0,30μ.) και από πάνω στρώμα λίθων που κάλυπτε όλη την έκταση του περιβόλου (πάχους 0,50μ.).

Εξωτερικά του περιβόλου και σε επαφή με αυτόν βρέθηκαν 5 πυρές (διαμέτρου μέχρι 0,50μ.), περιβαλλόμενες από τοιχάρια και καλυπτόμενες άλλες από άμμο και άλλες από άμμο και μικρούς λίθους. Περιείχαν μόνο λίγα οστά, πιθανότατα ζώων και θεωρείται πως είχαν εναγιστικό χαρακτήρα. Στα δυτικά του περιβόλου βρέθηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος. Στα βόρεια αυτού κεκλιμένο επίπεδο από χώμα και λίθους οδηγούσε εντός του περιβόλου. Γύρω από τον περίβολο και τις πυρές, το έδαφος ήταν στρωμένο με λίθους και ανάμεσά τους σφηνωμένα αγγεία. Τα αγγεία φρασσόταν με λίθινο πλακίδιο και περιείχαν μόνο άμμο.

¹¹⁰ Η Ζαφειροπούλου θεωρεί πιθανότερο να είχαν και οι 2 πυρές εναγιστικό χαρακτήρα λόγω της μη εύρεσης «πολύτιμων αντικειμένων», όπως είναι η περίπτωση της πυράς του νεκρού από τον περίβολο 6 (βλ. παρακάτω). Ο περίβολος 6 όμως είναι μια από τις λίγες περιπτώσεις ασύλητου περιβόλου σε αντίθεση με τον περίβολο 1, που βρέθηκε συλημένος. Επιπλέον, γνωρίσματα της πυράς στον εσωτερικό περίβολο (οστά ζώων και όστρακα ετός της πυράς, κάλυψη με άμμο, χώροι περιβαλλόμενοι με τοιχάρια, αγγεία ακέραια με άμμο) απαντώνται και στην πυρά του νεκρού από τον περίβολο 6.

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο τάφος βρέθηκε συλημένος.
Σχόλια: Θεωρείται πως ο κιβωτιόσχημος περιείχε ταφή καύσης. Κατάλοιπα της πυράς καύσης του νεκρού ενδεχομένως να αποτελεί η πυρά που βρέθηκε εντός του εσωτερικού περιβόλου.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Χρ. Ντούμας - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1963
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Ντούμας 1963, 279-280· Παπαδοπούλου 1965α· 515, σημ. 9
Δευτερογενείς πηγές: -

Περίβολος 5

Στα βόρεια του περιβόλου 4 βρέθηκε ένας κυκλικός περίβολος, που σώζεται περίπου στο 1/3 της έκτασής του. Εντός του περιβόλου βρέθηκαν τέσσερις πυρές, των οποίων όμως ο χαρακτήρας δεν έχει αποσαφηνιστεί. Στα βορειοδυτικά αποκαλύφθηκε ορθογώνια κατασκευή, εντός της οποίας βρέθηκαν λίθοι και σφηνωμένα σε αυτούς αγγεία καθώς και πλήθος ανθράκων. Λίθοι με σφηνωμένα αγγεία υπήρχαν και εξωτερικά της κατασκευής αυτής. Ακόμη στη νοτιοδυτική εξωτερική γωνία της κατασκευής βρέθηκε απανθρακωμένο τμήμα κορμού δέντρου. Ανάμεσα στα ευρήματα από τον περίβολο αναφέρονται ένα τριποδικό καλαθόσχημο αγγείο (5081),¹¹¹ ένα τριποδικό πιθοειδές αγγείο (5093), 3 χρυσά ψέλλια, καθώς και πλήθος καμένων οστράκων. Εξωτερικά του περιβόλου υπήρχε στρώση λίθων και σφηνωμένο σε αυτούς ένα αγγείο. Ο Ντούμας θεωρεί ότι η στρώση αυτή των λίθων, που απαντάται στους περισσότερους από τους περιβόλους, εξυπηρετεί στην προστασία των αγγείων και του περιεχομένου τους από την υγρασία.¹¹²

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Χρ. Ντούμας - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1963
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Ντούμας 1963, 280· Παπαδοπούλου 1965α· 515, σημ. 9· Charalambidou 2008-2009, 58-59, σημ. 7· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 179-180· Charalambidou - Kiriati - Müller 2017, 114-115

¹¹¹ Το αγγείο έχει εγγάρακτη και εμπίεστη διακόσμηση και χρονολογείται στη Μέση Γεωμετρική ΙΙ περίοδο (Charalambidou 2008-2009, 58-59, εικ. 2α, σημ. 7· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 179-180). Ο αριθμός που δίνεται σε παρένθεση αναφέρεται στον αριθμό ευρητηρίου του αγγείου στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νάξου. Ομοίως και για όλες τις περιπτώσεις, όπου δίνεται στη συνέχεια ο αριθμός του ευρητηρίου.

¹¹² Ντούμας 1963, 280

Δευτερογενείς πηγές: -

Περίβολος 6 (σχ. 15)

Δυτικότερα των περιβόλων 4 και 5 βρέθηκε ένας κυκλικός περίβολος, διαμέτρου 10μ., ασύλητος. Εσωτερικά χωριζόταν σε επιμέρους χώρους μέσω τοιχαρίων από αργούς λίθους (χώροι Α-ΣΤ). Ο κεντρικός χώρος συνιστά την νεκρική πυρά. (χώρος Α). Εξωτερικά του τύμβου βρέθηκε στρώση λίθων και ανάμεσά τους σφηνωμένα αγγεία, αμφορείς, οينوχόες και μικροί πίθοι, που περιείχαν άμμο. Ήταν τοποθετημένα με την κοιλιά και στερεωμένα με δύο πλάκες, εκ των οποίων η μία λειτουργούσε ως πώμα. Τα αγγεία που βρέθηκαν στην περιφέρεια του περιβόλου, δεν μπορούν να χρονολογηθούν σε όλες τις περιπτώσεις, καθώς πρόκειται κυρίως για ακόσμητη κεραμική. Ορισμένα χρονολογούνται στη Μέση Γεωμετρική και Ύστερη Γεωμετρική περίοδο, καθώς ανάλογοι τύποι απαντώνται και στο εσωτερικό του τύμβου.¹¹³ Κάποια από αυτά τα αγγεία ενδεχομένως να περιείχαν εγχυτρισμούς.¹¹⁴ Ανάμεσα στα αγγεία αυτά βρέθηκε στρώμα πυράς (3μ.χ2,40μ.), που καλυπτόταν με άμμο και μικρούς λίθους.¹¹⁵

Τύπος τάφου: -

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: Πιθανώς άντρας

Κεραμική: σκύφοι, κύαθοι, πρόχοι, οينوχόες, λήκυθος, αμφορείς, πίθοι, όστρακα (συνολικά 23 αγγεία¹¹⁶).

Μικροτεχνία: τμήμα ξίφους ή εγχειριδίου, μάζες σιδήρου, τμήμα αργυρού ενωτίου ή δακτυλίου, λεπίδες οψιανού, σμυριδόλιθοι

Οργανικά ευρήματα: σταφύλια, σύκα (απανθρακωμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η πυρά είχε διαστάσεις 1,30μ.χ0,60μ. και πάχος 0,15μ. Στο στρώμα της πυράς (χώρος Α) βρέθηκαν καμένα οστά, ένας ακέραιος σκύφος, όστρακα (συμπεριλαμβανομένων και από μια πρόχου), τα καμένα όπλα και τις μάζες σιδήρου, το τμήμα αργυρού ενωτίου ή δακτυλίου και τα απανθρακωμένα σταφύλια και σύκα.

¹¹³ Για τη χρονολόγηση των αγγείων, που βρέθηκαν στην περιφέρεια του τύμβου, βλ. Charalambidou 2018, 160-164.

¹¹⁴ Charalambidou 2018, 160.

¹¹⁵ Ανατολικά του περιβόλου αυτού βρέθηκε ένας περίβολος (διάμ. 4,50μ.), που δε σώζεται σε πλήρη διάμετρο. Διατηρήθηκαν εσωτερικά μόνο μια λίθινη τράπεζα προσφορών (1,60μ.χ1,30μ.) και στα νοτιοδυτικά αυτής στρώση λίθων, ανάμεσα στους οποίους βρέθηκαν αγγεία σφηνωμένα, τοποθετημένα με την κοιλιά και στερεωμένα με πλακίδια (Παπαδοπούλου 1965α, 516, σχ. 14, 518· Ζαφειροπούλου 2001α, 289). Ο περίβολος αυτός δεν αριθμείται. Υπάρχουν ακόμη και άλλοι περίβολοι, για τους οποίους δεν υπάρχει καμία περιγραφή, απεικονίζονται όμως σε σχέδια, όπως π.χ. οι περίβολοι 2 και 3 (Παπαδοπούλου 1965α, 519, σχ. 17).

¹¹⁶ Πρόκειται είτε για αγγεία που βρέθηκαν ακέραια, είτε για αγγεία που βρέθηκαν σπασμένα (συνολικά βρέθηκαν 740 όστρακα εντός του περιβόλου 6, Charalambidou 2011, 141, σημ. 32).

Κάτω από το στρώμα της πυράς βρέθηκαν λεπίδες οψιανού και σμυριδόλιθοι, ενώ πάνω από το στρώμα είχαν τοποθετηθεί, ένας σκύφος, ένας πίθος και 2 αμφορείς, εκ των οποίων ο ένας είχε εσωτερικά έναν κύαθο και ο άλλος μια πρόχου. Στα βορειοδυτικά της πυράς βρέθηκαν υπολείμματα οστών, 3 αποθηκευτικά αγγεία (συμπεριλαμβανομένου και ενός τριποδικού), αγγεία πόσεως (κυρίως σκύφοι) και το υπόλοιπο του ξίφους, που είχε βρεθεί μέσα στην πυρά (χώρος Ε). Στα νότια της πυράς βρέθηκε ομάδα ακέραιων αγγείων, κύαθοι, σκύφοι, μια οινοχόη και μια λήκυθος, που βρέθηκαν αναποδογυρισμένα (χώρος ΣΤ). Στα δυτικά υπήρχε μεγάλη λίθινη πλάκα (2,50μ. x 1,00μ.), που θα εξυπηρετούσε ως τράπεζα προσφορών. Από τους επιμέρους χώρους εντός του περιβόλου περισυλλέχθηκαν όστρακα, πολλά από τα οποία συγκολλούμενα σχημάτισαν ολόκληρα αγγεία.

Σχόλια: Δεν αποκλείεται ορισμένα από τα αποθηκευτικά αγγεία που βρέθηκαν (αμφορείς, πίθοι) στους χώρους Α και Ε να είχαν χρησιμεύσει ως οστεοδόχα αγγεία.¹¹⁷ Η απόδοση σε ταφή άντρα έγινε λόγω της παρουσίας των όπλων.¹¹⁸

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1965

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική ΙΙ-Υστερη Γεωμετρική Ι

Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου 1965α, 515-517· Zaphiropoulou 1983, 2· Ζαφειροπούλου 2001α, 288-289· 2001β, 9-10· Charalambidou 2008-2009, 60-62· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 164, 166, 173-174, 177-178· Charalambidou 2011· 2018, 155-165· Charalambidou - Kiriati - Müller 2017, 112-115, 117-118

Δευτερογενείς πηγές: -

Περίβολος 10 (σχ. 16)

Στα νότια του νεκροταφείου βρέθηκε ένας περίβολος μέγιστης διαμέτρου 7μ. που στο εσωτερικό του είχε δύο συλημένους κιβωτιόσχημους τάφους (διαστάσεων 1,35μ. x 0,65μ. και 0,75μ. x 2μ.). Εξωτερικά και στα βόρεια του μεγαλύτερου από αυτούς υπήρχε λάκκος και εντός του έντεκα αγγεία που περιείχαν μόνο άμμο. Ο υπόλοιπος χώρος του περιβόλου στα δυτικά και βορειοανατολικά ήταν στρωμένος με λίθους. Ανάμεσα στα ευρήματα αναφέρονται ένας τριποδικός πίθος (3857),¹¹⁹ ένα πιθοειδές αγγείο (3858), ένας σκύφος (11000), μια οινοχόη (3864) και ένα αγγείο έκχυσης (3860).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1965

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου 1965α, 522· Charalambidou 2008-2009, 62· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 163, 175, 178· Charalambidou 2011, 142· Charalambidou - Kiriati - Müller 2017, 114, 117-118

Δευτερογενείς πηγές: -

¹¹⁷ Charalambidou 2011, 142· Charalambidou 2018, 159.

¹¹⁸ Χαραλαμπίδου 2010-2012, 178· Charalambidou 2018, 155.

¹¹⁹ Ο πίθος έφερε εγγάρκτη διακόσμηση με σειρές ομόκεντρων τριγώνων και κάθετων ζωνών ιχθυάκανθας. Ένα ανάλογο αγγείο (3839) βρέθηκε και στο εσωτερικό του περιβόλου 6 (Charalambidou 2008-2009, 62, 65, εικ. 6g-h και i-l· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 178).

Περίβολος 11 (σχ. 17)

Στα νοτιοδυτικά του περιβάλλου 1 και από την άλλη μεριά του μονοπατιού βρέθηκε ένα ορθογώνιο κτίσμα (8μ.χ6μ.) χωρίς ευρήματα από το εσωτερικό του. Εξωτερικά αυτού και σε επαφή με αυτόν στα νοτιοδυτικά βρέθηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος (Υποσύνολο I). Εξωτερικά του τάφου και στα βόρεια αυτού, βρέθηκε μια πλάκα (0,40μ.χ0,56μ.), που κάλυπτε ομάδα 11 αγγείων,¹²⁰ μαζί με ένα ειδώλιο πτηνού (Υποσύνολο II). Στα νότια του τάφου βρέθηκε η «λιθινή κατασκευή», που πιθανότατα θα περιείχε μια δεύτερη ταφή καύσης (Υποσύνολο III). Τέλος, στα βόρεια του τάφου, σε απόσταση 1,50μ., βρέθηκε πυρά με καμένα οστά, πιθανότατα ζώων, που θα είχε εναγιστικό χαρακτήρα.

Υποσύνολο I (εικ. 41α-στ)

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: Πιθανώς παιδική/εφηβική **Φύλο:** Πιθανώς θηλυκό
Κεραμική:¹²¹ κύαθοι (τουλάχιστον 4), κάρναρος, αρύβαλλος, δίωτο ληκυθίο,¹²² πιθοειδές αγγείο, αμφορίσκος-πυξίδα,¹²³ μικρογραφική πρόχους, οινόχρη μεγέθους, πόμα, τμήμα αγγείου, πτηνόμορφο αγγείο
Μικροτεχνία: 54 πήλινοι ψήφοι,¹²⁴ ψήφος από υαλόμαζα, χάλκινη πόρπη, χάλκινες σπείρες (πιθανώς από πόρπη), 2 ειδώλια πτηνών, 3 γυναικεία ειδώλια.
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -

¹²⁰ Ανάμεσα σε αυτά βρέθηκε και ένας ναξιακός κάρναρος της Μεσογεωμετρικής II με πτηνόμορφες απολήξεις στις λαβές (3876, Χαραλαμπίδου 2010-2012, 169· 2013, 84· Charalambidou 2017, 381-382) και όχι δισκοειδείς, όπως αρχικά είχε υποστηριχθεί (Coldstream 2003, 92· 2008, 468· Charalambidou 2008-2009, 61, 64· 2018, 170-171) και μια Μεσογεωμετρική I πυξίδα αττικού τύπου (3881, Χαραλαμπίδου 2010-2012, 159-161· 2013, 83· Charalambidou 2017, 380-381· 2018, 167). Ακόμη, ένας αμφορίσκος, το πόμα ενός αμφορίσκου-πυξίδας με ιπάριο στη λαβή, αρύβαλλος, κύαθοι, 3 λεκανίδες (2 χωρίς λαβές, μια με λαβές) και ένας δεύτερος κάρναρος (Χαραλαμπίδου 2013, 78· 2018, 167). Μια τέταρτη λεκανίδα του ίδιου τύπου, με αυτή με τις λαβές, βρέθηκε κοντά στο σύνολο αυτό. Ο αρύβαλλος είναι της «Αργείτικης Μονόχρωμης» κεραμικής και ενδεχομένως και ο αμφορίσκος-πυξίδα (Charalambidou 2018, 176).

¹²¹ Συνολικά αναφέρονται στην προκαταρκτική ανακοίνωση 20 αγγεία (Παπαδοπούλου 1965α, 520), χωρίς καμιά αναφορά στους τύπους. Οι πληροφορίες που δίνονται εδώ προέρχονται από μια πρώτη παρουσίαση του κεραμικού υλικού από την Χαραλαμπίδου (Χαραλαμπίδου 2013, 78· Charalambidou 2018, 165).

¹²² Το ληκυθίο (3877) είναι κυπριακό, ενδεχομένως της κατηγορίας Black-on-Red I/II (Ζαφειροπούλου, Φ., 2003. Δίωτο ληκυθίο α' μισό 8^{ου} αιώνα π.Χ., στο *Πλόες...*, 258, αρ. 137· Μπορογιάννης 2007, Β, 340· Charalambidou 2018, 174).

¹²³ Ενδεχομένως να είναι της «Αργείτικης Μονόχρωμης» κεραμικής (Charalambidou 2018, 176).

¹²⁴ Πρόκειται για διάτρητα αντικείμενα, που μοιάζουν με σφονδύλια, όμως το πιθανότερο είναι πως είχαν χρησιμεύσει ως ψήφοι (Χαραλαμπίδου 2010-2012, 171, σημ. 81· Charalambidou 2018, 165). Ένας αμφορίσκος αναφέρεται ακόμη ότι υπήρχε στον κιβωτιόσχημο, ίσως όμως αποτελεί μεταγενέστερη προσθήκη.

Περιγραφή: Ο τάφος είχε διαστάσεις, 0,64μ.χ0,28μ. Στο εσωτερικό του υπήρχε στρώμα πυράς, πάχους έως 0,10μ., με τα καμένα οστά, τα σφονδύλια, την ψήφο και τις πόρπες. Πάνω στην πυρά βρέθηκαν τα αγγεία, το πτηνόμορφο αγγείο και τα ειδώλια.

Σχόλια: θεωρείται πως ο τάφος περιείχε ταφή παιδιού ή εφήβου, λόγω του μεγάλου αριθμού αγγείων μικρού μεγέθους που περιείχε. Λόγω της παρουσίας των ειδωλίων πτηνών, του πτηνόμορφου αγγείου και των ψήφων θεωρείται πιθανό να ανήκε σε κορίτσι.¹²⁵ Πιθανολογείται πως τα καμένα οστά του παιδιού είχαν τοποθετηθεί εντός του πιθοειδούς αγγείου, καθώς ο τύπος του αγγείου απαντάται και στο Υποσύνολο III, αλλά και στον περίβολο 14, όπου με βάση το ανθρωπολογικό πόρισμα περιείχε τον εγχυτρισμό ενός παιδιού.¹²⁶

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1965

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II-Υστερη Γεωμετρική I

Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου 1965α, 520-522· Ζαφειροπούλου 2001α, 291· 2001β, 10· 2003, 258, αρ. 137, 524, αρ. 1024· 2004, 414· Zaphiropoulou 2008-2009, 49· Charalambidou 2008-2009, 60-64· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 159-161, 164, 166-174· 2013· Charalambidou - Kiriatzi – Müller 2017, 111, 116-118· Charalambidou 2017, 380-387· 2018, 165-187.

Δευτερογενείς πηγές: Themelis 1976, 25· Μπουρογιάννης 2007, Β, 338-340· Coldstream 2003, 92· 2008, 468· Babbi 2012, 208-300.

Υποσύνολο III

Τύπος τάφου: «λίθινη κατασκευή» **Είδος οστεοδόχου:** Πιθοειδές (3891)

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο τάφος έχει διαστάσεις 0,44μ.χ0,27μ., τις πλευρές του αποτελούσαν όρθιες πλάκες και ήταν καλυμένος με μια πλάκα. Το πιθοειδές αγγείο, ύψους 0,32μ. ήταν τοποθετημένο με την κοιλιά και είχε ένα πλακίδιο ως πώμα. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τα καμένα οστά, μαζί με άμμο.

Σχόλια: Δε δηλώνεται ξεκάθαρα πως η «κατασκευή» περιείχε ταφή καύσης. Το Ανθρωπολογικό υλικό δεν έχει σωθεί και συνεπώς δε μπορεί να επιβεβαιωθεί αν πρόκειται πράγματι για ταφή. Όμως η εύρεση των καμένων οστών (που δεν αποδίδονται από τη Ζαφειροπούλου σε ζώα), καθώς και ο τρόπος της τοποθέτησης του αγγείου εντός του τάφου καθιστούν αρκετά πιθανή αυτή την υπόθεση.¹²⁷

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1965

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

¹²⁵ Παπαδοπούλου 1965α, 520· Ζαφειροπούλου 2001α, 291· Zaphiropoulou 2008-2009, 50· Charalambidou 2008-2009, 61· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 170-172· 2013, 87-88· Charalambidou 2017, 381· 2018, 170.

¹²⁶ Charalambidou 2018, 168.

¹²⁷ Το πιθοειδές αγγείο είναι ίδιου τύπου με αυτό που βρέθηκε στο Υποσύνολο I, καθώς και με το αγγείο του περιβόλου 14, που περιείχε εγχυτρισμό παιδιού. Η Χαραλαμπίδου θεωρεί πως ο κοινός τύπος των αγγείων αποτελεί ένδειξη πως περιείχαν όλα ταφές παιδιών (Charalambidou 2018, 168).

Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου 1965α, 522· Ζαφειροπούλου 2001α, 291· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 152, εικ.4, 153, εικ.5, 174· 2013, 78-79, 87· Charalambidou 2017, 380· 2018, 165, 168.

Περίβολος 13

Ο περίβολος είναι ορθογώνιος (9x6μ.) και βρέθηκε συλημένος. Αναφέρεται ότι βρέθηκαν στο εσωτερικό του 20 πιθοειδή αγγεία και μια χύτρα. Ακόμη ότι βρέθηκαν 2 αγγεία τοποθετημένα κατά μήκος και με εφραπτόμενα τα στόμιά τους. Εξωτερικά του περιβόλου εικονίζονται αγγεία σε στρώσεις λίθων, σφηνωμένα με πλάκες, από τις οποίες η μία θα λειτουργούσε ως πώμα. Στα νότια αυτού του περιβόλου βρέθηκε ο κιβωτιόσχημος τάφος.

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: αρύβαλλος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: -

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1965

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (τέλη 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου 1965α, 522· Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1966α, 391, σχ. 4, 393

Περίβολος 14

Βρέθηκε στα βορειοδυτικά του νεκροταφείου.

Τύπος τάφου: Λακκοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Τριποδικό πιθοειδές αγγείο

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: κύαθοι, σκύφοι, λήκυθος, αμφορίσκος, 2 πυξίδες, 2 πιθοειδή, ένα τριποδικό πιθοειδές αγγείο (συνολικά 13 αγγεία)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο τάφος είχε διαστάσεις 1,10x0,80μ. και βρέθηκε συλημένος. Στο τριποδικό αγγείο βρέθηκαν καμένα οστά, που ανήκαν σε ενήλικο άτομο αδιαγνώστου φύλου.

Σχόλια: Η ανθρωπολογική μελέτη διεξάγεται από τη Maria Liston (University of Waterloo). Ο λακκοειδής περιείχε και έναν εγχυτρισμό παιδιού σε πιθοεδές αγγείο.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1966
Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική ΙΙ-Υστερη Γεωμετρική Ι
Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1966α, 393· Χαραλαμπίδου 2010-2012, 153, εικ. 6, 154, 158, 161, 166, 170, 174· 2013, 87, σημ. 59· Charalambidou - Kiriatzki – Müller 2017, 113, 117· Charalambidou 2018, 168.

Περίβολος 15

Βρέθηκε στα βορειοδυτικά του περιβόλου 14.

Τύπος τάφου: - **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** καμένος σκελετός
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: σιδερένιο εγχειρίδιο, σιδερένια πόρπη
Οργανικά ευρήματα: σταφύλια, σύκα, καρύδια, οστά ζώων (όλα καμένα)
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Η πυρά περιβαλλόταν με τοιχάριο και περιείχε ίχνη καμένου σκελετού σε πλάγια συνεσταλμένη στάση με το κεφάλι προς τα δυτικά και ακατέργαστη πλάκα κάτω από το κεφάλι. Η πυρά καλυπτόταν με στρώμμα άμμου. Κοντά στο νεκρό βρέθηκαν τα μεταλικά αντικείμενα. Σε κοιλότητα στο βράχο, κοντά στην νεκρική πυρά, βρέθηκε εναγιστική πυρά που περιείχε τους καρπούς και τα οστά ζώων.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1966
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1966α, 393· Ζαφειροπούλου 2001α, 289

B.3. Κίμωλος

3.1 Ελληνικά – Λίμνη (χάρτες 2-3)

Στην περιοχή των Ελληνικών Κιμών, στη νοτιοδυτική ακτή του νησιού, έχουν εντοπιστεί τμήματα του νεκροταφείου της αρχαίας πόλης της Κιμών. Στη θέση Λίμνη βρέθηκαν από τον Ν. Κοντολέοντα τάφοι από τη Γεωμετρική έως την Ελληνιστική περίοδο, ενώ η Φ. Ζαφειροπούλου στη θέση Κοφτό ανέσκαψε κυρίως αρχαϊκούς και κλασσικούς τάφους.¹²⁸ Στα Ελληνικά έχουν βρεθεί μυκηναϊκά όστρακα, όμως δεν είναι δυνατόν να καθορισθεί εάν προέρχονται από οικιστικά ή ταφικά σύνολα.¹²⁹ Οι γνώσεις για το νεκροταφείο είναι περιορισμένες, αφενός γιατί το νεκροταφείο παραμένει αδημοσίευτο και αφετέρου γιατί πολλοί τάφοι βρέθηκαν κατεστραμμένοι. Ένα κομμάτι του νεκροταφείου είναι βυθισμένο στη θάλασσα, όπως και σχεδόν ολόκληρη η αρχαία πόλη,¹³⁰ ενώ η περιοχή έχει αποτελέσει πεδίο σύλησης.¹³¹ Τέλος, οι μεταλλευτικές εργασίες (εξόρυξη μπετονίτη) που έγιναν στο τέλος της δεκαετίας του '50 προκάλεσαν επιπλέον καταστροφή στο νεκροταφείο.¹³²

Στη θέση Λίμνη των Ελληνικών βρέθηκαν τάφοι με καύσεις,¹³³ οι περισσότεροι από τους οποίους περιείχαν περισσότερες της μίας ταφής, όμως δεν είναι σαφές το χρονολογικό εύρος των τάφων με τις πολλαπλές ταφές.¹³⁴ Χρονολογούνται κυρίως στην Ύστερη Γεωμετρική φάση, ενώ έχουν βρεθεί και μεμονωμένα αγγεία από τα τέλη της Μέσης Γεωμετρικής φάσης στους τάφους με τις πολλαπλές ταφές. Στην ευρύτερη περιοχή των Ελληνικών βρέθηκαν 2 αγγεία της Πρώιμης Γεωμετρικής φάσης, που λόγω του τόπου εύρεσης και του γεγονότος ότι ήταν ακέραια

¹²⁸ Οι πληροφορίες έχουν αντληθεί κυρίως από τα ακόλουθα άρθρα: Mustakas 1954-1955· Παπαδοπούλου 1965β, 514-515· Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1966β, 387-391· Ζαφειροπούλου 1970· 1973· 1977β· 1994, 676-677· Κοντολέον 1972· Πάντου 2001-2004, 133-134, 153· Μουστάκας 2008, 49, 63-81, 163-168· Πάντου-Δίτσα 2011· Ζαφειροπούλου – Πάντου 2011· Ραντού 2016· Nicuolo 2016.

¹²⁹ Ζαφειροπούλου 1973, 83· Μουστάκας 2008, 84-94· Πάντου-Δίτσα 2011, 418.

¹³⁰ Τάφοι είναι ορατοί σήμερα στην παραλία των Ελληνικών, καθώς και στο βυθό της θάλασσας (Μουστάκας 2008, 68-69). Το μεγαλύτερο τμήμα της αρχαίας πόλης της Κιμών είναι βυθισμένο εκτός από κατάλοιπα που εντοπίζονται στη νησίδα του Αγίου Ανδρέα (Κοντολέον 1972, 10· Nicuolo 2016, 190).

¹³¹ Πολλά αντικείμενα έχουν μεταφερθεί από περιηγητές του 18^{ου} και 19^{ου} αιώνα σε μουσεία ή ιδιωτικές συλλογές του εξωτερικού (Πάντου-Δίτσα 2011, 418).

¹³² Μουστάκας 2008, 68· Ραντού 2016, 191.

¹³³ Ο Κοντολέοντας αναφέρει 22 τάφους (Κοντολέον 1972, 12· Πάντου-Δίτσα 2011, 419) και η Ζαφειροπούλου άλλους 3 (Παπαδοπούλου 1965β, 514· Ζαφειροπούλου 1973, 83).

¹³⁴ Σε έναν τάφο των αρχών του 5^{ου} αιώνα π.Χ. βρέθηκε ένας υπογεωμετρικός στάμνος («κρατήρας») του πρώτου μισού του 7ου αιώνα π.Χ. (τ.4, Παπαδοπούλου 1965β, 514-515· Παπαδοπούλου-Ζαφειροπούλου 1966β, 389· Ζαφειροπούλου 1973, 84, 86-88). Θεωρείται είτε αντικείμενο κειμήλιο, είτε περίπτωση επαναχρησιμοποίησης αρχαϊκού τάφου τον 5^ο αιώνα μ.Χ.

θεωρήθηκαν κτερίσματα,¹³⁵ ενώ η εύρεση αγγείων του 7^{ου} αιώνα, λίγο νοτιότερα, στη θέση Δέκα ενδεχομένως να σημαίνει την επέκταση του νεκροταφείου μέχρι αυτή την περιοχή.¹³⁶ Μια πώρινη στήλη με ανάγλυφη παράσταση γυναικείας μορφής, που βρέθηκε στα Ελληνικά, θα σήμαινε την περιοχή των τάφων (εικ. 33).¹³⁷

Στο νεκροταφείο των Ελληνικών τέλος, τόσο στη Λίμνη¹³⁸ όσο και στο Κοφτό,¹³⁹ έχουν βρεθεί λαξευμένοι θάλαμοι («σπηλιές») με δύο ή τρεις επιμέρους θαλάμους και τάφους λαξευμένους στο δάπεδο ή στα τοιχώματα. Βρέθηκαν συλημένοι και στα νεώτερα χρόνια είχαν χρησιμοποιηθεί ως στάβλοι ή αποθήκες.¹⁴⁰ Η χρονολόγησή τους κυμαίνεται από την ύστερη μυκηναϊκή περίοδο έως τους πρώτους βυζαντινούς χρόνους.¹⁴¹

Τάφος 1964-1¹⁴²

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 κύαθοι (ο ένας μικκύλος), 2 αρύβαλλοι, οινοχόη

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος ήταν στρογγυλός, διαμέτρου 1μ. και βάθους 0,75μ. Τα κατάλοιπα της καύσης του νεκρού (στάχτη και μαύρα χρώματα) είχαν περισυλλεχθεί σε έναν αμφορέα, ο οποίος τοποθετήθηκε με την κοιλιά εντός της κοιλότητας. Στο στόμιο του αμφορέα υπήρχε μια πλάκα. Τα αγγεία που συνόδευαν την ταφή τοποθετήθηκαν εξωτερικώς του αμφορέα: ο κύαθος και ο αρύβαλλος πάνω στο

¹³⁵ Πρόκειται για μια λήκυθο με διακόσμηση δικτυωτών τριγώνων στον ώμο και ένα σκύφο με διακόσμηση ομάδας τεθλασμένων σε μετόπη (Mustakas 1954-1955, 154· Μουστάκας 2008, 95-96· Coldstream 2008, 165).

¹³⁶ Mustakas 1954-1955, 155-157· Κοντολέων 1973, 13· Nicuolo 2016, 194-195.

¹³⁷ Η στήλη βρέθηκε ανάμεσα στους λίθους μιας ξερολιθιάς, που περιέκλειε ορισμένους από τους τάφους (Κοντολέων 1972, 14-21· Ζαφειροπούλου 1999, 274, υποσημείωση 59· Πάντου-Δίτσα 2011, 419· Nicuolo 2016, 194).

¹³⁸ Κοντολέων 1972, 10.

¹³⁹ Μια τέτοια περίπτωση είναι αυτή που βρήκε ο Lenormant (Lenormant 1866, 56-57).

¹⁴⁰ Γενικώς για τους τάφους αυτούς, Olivier 1807, 192-196· Μουστάκας 2008, 163-164· Πάντου-Δίτσα 2011, 418· Nicuolo 2016, 199-203.

¹⁴¹ Ο Schallin χρονολογεί τον τάφο που βρήκε ο Lenormant στην Ύστερη Εποχή του Χαλκού (Schallin 1993, 98-99). Ο Lenormant δεν χρονολογεί τον τάφο, τον θεωρεί όμως φοινικικού τύπου. Χωρίς να προχωρά σε περαιτέρω υποθέσεις αναφέρει τη φιλολογική παράδοση περί αποίκησης Κιμώλου, Μήλου, Θήρας και Ανάφης από Φοίνικες (Lenormant 1866, 57). Ένδειξη χρήσης ενός από αυτούς τους τάφους στην πρωτοβυζαντινή περίοδο είναι ένας λύχνος του 5^{ου} αιώνα μ.Χ., που βρήκε ο Κοντολέοντας (Πάντου-Δίτσα 2011, 418, σημ. 5).

¹⁴² Ο τάφος αυτός, όπως και οι άλλοι δύο που ακολουθούν, δεν αριθμούνται στις ανασκαφικές αναφορές γι αυτό δίνεται εδώ η αρίθμηση με αναγραφόμενο μπροστά το έτος της ανασκαφής.

αγγείο, ένας δεύτερος αρύβαλλος με τον μικροταφικό κύαθο κάτω από το αγγείο, ενώ η οينوχόη βρέθηκε περίπου 0,20μ. βορειότερα του αμφορέα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1964

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1ο μισό 7^{ου})

Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου 1965β, 514· Ζαφειροπούλου 1973, 81-83

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 1964-2

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: Όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 0,56x0,46x0,66μ. Ίχνη πυράς βρέθηκαν μέσα στον λάκκο, μαζί με όστρακα.

Σχόλια: Η εύρεση ιχνών πυράς δεν επαρκούν για τον προσδιορισμό του είδους της καύσης σε πρωτογενή χωρίς, με βάση τις διαθέσιμες πληροφορίες, να μπορεί να αποκλειστεί αυτό το ενδεχόμενο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1964

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου 1965β, 514· Ζαφειροπούλου 1973, 83

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 1964-3

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: Όστρακα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,20x1x0,40μ. Ίχνη πυράς βρέθηκαν μέσα στον λάκκο, μαζί με όστρακα.

Σχόλια: Η εύρεση ιχνών πυράς δεν επαρκούν για τον προσδιορισμό του είδους της καύσης σε πρωτογενή χωρίς, με βάση τις διαθέσιμες πληροφορίες, να μπορεί να αποκλειστεί αυτό το ενδεχόμενο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Φ. Ζαφειροπούλου - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1964

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Παπαδοπούλου 1965β, 514· Ζαφειροπούλου 1973, 83

Δευτερογενείς πηγές: -

T5

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Κρατήρας
Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: Γύαλινες ψήφοι (τμήματα), μεταλλική πόρπη (ή πόρπες, τμήματα)
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Μέσα στο λάκκο βρέθηκε ένας κρατήρας και προσφορές. Ο κρατήρας αναφέρεται ως τεφροδόχο αγγείο.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν.Μ. Κοντολέον - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1953
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Πάντου-Δίτσα 2011, 421
Δευτερογενείς πηγές: -

T10.1-3

Ο λάκκος του τάφου ήταν τετράπλευρος και οι μακριές πλευρές του στένευαν προς τα κάτω (1,70/0,86x1,03μ., βάθος 0,95μ.). Στις γωνίες του υπήρχαν στρογγυλές κοιλότητες (βάθος 1,08μ.), οι οποίες κατά τον Κοντολέοντα εξυπηρετούσαν στην υποδοχή αγγείου. Ο τάφος περιείχε συνολικά 36 αγγεία, από τα οποία 3 αναφέρονται ως τεφροδόχα αγγεία: αμφορέας, κρατήρας (εικ. 25) και πίθος. Αναφέρονται μόνο οι τύποι των κτερισμάτων και των τεφροδόχων, χωρίς να γίνεται κατανομή των κτερισμάτων ανά ταφή, ούτε να δίνεται κάποια άλλη πληροφορία. Τα κτερίσματα ήταν ένας αμφορίσκος, μια οινοχόη, αρύβαλλοι, σκύφοι και κύπελλα (σύνολο 33).
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν.Μ. Κοντολέον - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1953
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Courbin 1954, 146· Κοντολέον 1972, 11· Πάντου-Δίτσα 2011, 432, εικ. 12
Δευτερογενείς πηγές: Felten 1980· Μουστάκας 2008, 165

T11

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: Γύαλινες ψήφοι (τμήματα), μεταλλική πόρπη (ή πόρπες, τμήματα)
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Μέσα στο λάκκο βρέθηκε ένας αμφορέας και προσφορές. Ο αμφορέας αναφέρεται ως τεφροδόχο αγγείο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν.Μ. Κοντολέων - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1953

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Πάντου-Δίτσα 2011, 421

Δευτερογενείς πηγές: -

T19.1-3

Ο λάκκος του τάφου ήταν τετράπλευρος και οι μακριές πλευρές του στένευαν προς τα κάτω. Στις γωνίες του υπήρχαν στρογγυλές κοιλότητες, οι οποίες κατά τον Κοντολέοντα εξυπηρετούσαν στην υποδοχή αγγείου. Ένας μεγάλος, εγχάρακτος πίθος ήταν τοποθετημένος με την κοιλιά στο δάπεδο του τάφου. Ο πίθος περιείχε 3 τεφροδόχους αμφορείς και 95, ως επί το πλείστον, μικρά αγγεία. Οι αμφορείς περιείχαν τα κατάλοιπα της ταφής (στάχτη), ενώ οι δύο από αυτούς είναι ίδιου τύπου και διακόσμησης (T19.1-2). Τα κτερίσματα περιλαμβάνουν πλήθος σκύφων και κύπελλων, καθώς και αμφορίσκους, υδρίσκους, πυξίδες και προχοΐσκους.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν.Μ. Κοντολέων - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1953

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Κοντολέων 1972, 12· Πάντου-Δίτσα 2011, 422

Δευτερογενείς πηγές: Μουστάκας 2008, 165

T21

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: Αμφορέας

Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: 19 σκύφοι και κύπελλα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Μέσα στον λάκκο βρέθηκε ένας αμφορέας με τα κατάλοιπα της πυράς (στάχτη) και 19 αγγεία πόσεως.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν.Μ. Κοντολέων - Αρχαιολογική Υπηρεσία - 1953

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Πάντου-Δίτσα 2011, 421-422

Δευτερογενείς πηγές: -

B.4. Μήλος

4.1 Τρυπητή (χάρτης 2)

Στη βόρεια πλευρά της Μήλου, σε περιοχή ανάμεσα στην ανατολική πύλη της αρχαίας πόλης και του σύγχρονου χωριού Τρυπητή εντοπίστηκαν, στο τέλος του 19^{ου} αιώνα, τάφοι της Γεωμετρικής Περιόδου. Πρόκειται για λάκκους λαξευμένους στο βράχο, με ίχνη καύσης, λίγα οστά και όστρακα, οι οποίοι βρέθηκαν συλημένοι και σχεδόν κατεστραμμένοι. Στο νεκροταφείο αυτό αποδίδονται από τον Coldstream και μια σειρά αμφορέων ντόπιας παραγωγής, των οποίων η παραγωγή ξεκινάει στην Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο και που θεωρείται πως είχαν χρησιμεύσει ως οστεοδόχοι.¹⁴³ Εν τούτοις πολλά από τα αγγεία έχουν βρεθεί εκτός νησιού, όπως στην Κρήτη ή σε ιδιωτικές συλλογές του εξωτερικού και συνεπώς η σύνδεσή τους με το νεκροταφείο παραμένει μια υπόθεση. Σχετικά με το είδος της πρακτικής ταφής πιθανώς να πρόκειται για πρωτογενή καύση, και εάν η απόδοση των αμφορέων στο νεκροταφείο αυτό είναι ορθή, τότε ενδεχομένως να πρόκειται για πρωτογενή καύση με οστεοδόχο.¹⁴⁴

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: C. Smith – Βρετανική Σχολή Αθηνών – 1895-1896

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Smith 1895-1896, 70-71

Δευτερογενείς πηγές: Τριάντη 2005, 307· Coldstream 2003, 91

Εκτός των τάφων από την Τρυπητή, γνωρίζουμε μόνο μια περίπτωση υστερογεωμετρικής ταφής σε πίθο, πιθανώς εγχυτρισμού από τα Τζιγκούρια Ποταμάκια στη δυτική πλευρά του νησιού.¹⁴⁵

¹⁴³ Coldstream 2003, 91· Coldstream 2008, 167-168. Οι αμφορείς φέρουν διμετωπική ή τριμετωπική διάταξη στη ζώνη των λαβών και κεντρικό θέμα τους ομόκεντρους κύκλους και είναι παραγωγή που μιμείται αττικά πρότυπα. Ο Coldstream θεωρεί ότι προέρχονται από το νεκροταφείο της Τρυπητής πιθανώς λόγω της χρήσης του σχήματος αυτού ως τεφοδόχο στην Αττική, από όπου έχει επηρεαστεί η ντόπια παραγωγή.

¹⁴⁴ Ο Coldstream έχει υποθέσει ότι οι λάκκοι αυτοί περιείχαν πολλαπλές ταφές, λόγω παρατήρησης του εθίμου αυτού σε άλλα δωρικά νησιά, στη γειτονική Κίμωλο, στη Θήρα, αλλά και στην Κρήτη (Coldstream 2003, 91· Coldstream 2008, 186). Χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί αυτό το ενδεχόμενο, εν τούτοις τα ανασκαφικά δεδομένα δεν το αποδεικνύουν. Την άποψη αυτή έχουν υιοθετήσει και άλλοι μελετητές (Κούρου 1999, 166· Μαζαράκης 2000, 169).

¹⁴⁵ Ο πίθος δεν περιείχε οστά, αλλά μόνο τα κτερίσματα (αγγεία, χάλκινη πόρπη). Με τον πίθο συνδέεται και ένας λάκος με προσφορές (Πάντου – Ευσταθίου 2007, 1161· 2008, 1114-1115).

B.5. Σαντορίνη (χάρτες 2-3, 5)

5.1. Αρχαία Θήρα

Η αρχαία πόλη της Θήρας βρίσκεται στον λόφο του Μέσα Βουνού στα νοτιοανατολικά του νησιού. Κατοικήθηκε συνεχώς από τον 8^ο αιώνα π.Χ., όταν εγκαταστάθηκαν στο νησί οι Δωριείς άποικοι από τη Σπάρτη υπό την αρχηγεία του Θήρα,¹⁴⁶ από τον οποίο πήρε και το όνομά της, μέχρι τον 8^ο αιώνα μ.Χ.¹⁴⁷

Τρία νεκροταφεία είναι γνωστά από τη Γεωμετρική και Αρχαϊκή περίοδο, τα δύο συνδέονται με την αρχαία πόλη (Μέσα Βουνό και Σελλάδα), ενώ το τρίτο με το ένα από τα δύο επίνειά της, την αρχαία Οία (σημερινό Καμάρι).

5.1.1. Μέσα Βουνό (χάρτες 2-3, 5)

Το ένα από τα δύο νεκροταφεία που συνδέονται με την αρχαία πόλη εντοπίστηκε στη νοτιοανατολική πλαγιά του Μέσα Βουνού και δημοσιεύτηκε από τον Pfuhl στις αρχές του 20^{ου} αιώνα¹⁴⁸ Η χρήση του εκτείνεται από τον 8^ο αιώνα (Μέση Γεωμετρική II) έως περίπου τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Οι τάφοι του νεκροταφείου στο Μέσα Βουνό οργανώνονται σε πέντε άνδηρα στην πλαγιά του λόφου (σχ. 18). Χωρίζονται μεταξύ τους συχνά από τοίχους, ενώ κάποια άνδηρα χωρίζονται με τοίχους σε δύο επιμέρους χώρους. Ο ενδιάμεσος χώρος των ανδρών δεν καταλαμβάνεται από τάφους και συχνά το βραχώδες έδαφος εξομαλύνεται με λίθους, που πληρούν τα κενά. Ο Pfuhl είχε υποθέσει ότι η εξομάλυνση του φυσικού εδάφους ανάμεσα στα άνδηρα αποσκοπούσε στη λειτουργία του ως υπόστρωμα αμαξωτού δρόμου και για τη διάβαση πεζών.¹⁴⁹

Από τους 94 τάφους, παραπάνω από τους μισούς (55) συνιστούν οι θαλαμοειδείς τάφοι, που ήταν λαξευμένοι στο βράχο.¹⁵⁰ Βρέθηκε ακόμη ένας θολωτός τάφος

¹⁴⁶ Ηρόδοτος 4.147-148. Ο Θήρας ήταν μακρινός συγγενής του Φοίνικα Κάδμου. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, ο Κάδμος προσάραξε στη Θήρα κατά τη διάρκεια των ταξιδιών του και όταν έφυγε, άφησε πίσω μερικούς ακολούθους, των οποίων οι απόγονοι ζούσαν στο νησί όταν έφτασε ο Θήρας. Αυτοί οι απόγονοι του Κάδμου παραχώρησαν πρόθυμα στον Θήρα τη βασική εξουσία λόγω της καταγωγής του τελευταίου από τον Κάδμο. Αρχαιολογικά όμως η ύπαρξη κατοίκησης στο νησί πριν τον αποικισμό των Δωριέων δεν έχει επιβεβαιωθεί, καθώς τα μοναδικά ευρήματα από το νησί μετά την έκρηξη του ηφαιστείου το 1630π.Χ. περιορίζονται σε επιφανειακή κεραμική της Υστεροελλαδικής IIIΓ από τον Μονόλιθο (Vlachopoulos 2007).

¹⁴⁷ Sperling 1973· Hoepfner 1997.

¹⁴⁸ Pfuhl 1903.

¹⁴⁹ Pfuhl 1903, 95.

¹⁵⁰ Εννέα τάφοι ανήκουν σε ένα είδος παραλλαγής του θαλαμοειδούς τάφου, καθώς απλά εδράζονταν σε κάποιο αναλημματικό τοίχο ή ήταν λαξευμένοι στην πλαγιά και ένας μικρός τοίχος χτιζόταν στην

(άνδρη 3, τάφος 42), που όμως ήταν συλημένος. Ένας σημαντικός αριθμός τάφων είναι απλές αβαθείς κοιλότητες στο βράχο (20), όπου τοποθετείται το ταφικό αγγείο, χωρίς κάποια περαιτέρω διαμόρφωση του τάφου.¹⁵¹ Οι θαλαμοειδείς τάφοι περιείχαν πολλαπλές ταφές,¹⁵² και η χρήση τους μπορεί να καταλαμβάνει ένα χρονικό διάστημα παραπάνω του ενός αιώνα, ενώ οι απλοί λάκκοι περιείχαν ατομικές ταφές. Η πρακτική της καύσης χρησιμοποιείται για περίπου το ήμισυ των ταφών (47% επί του συνόλου),¹⁵³ ενώ περίπου το 30% συνιστούν οι εγχυτρισμοί.¹⁵⁴ Οι εγχυτρισμοί εντοπίζονται κυρίως στα δύο ανώτερα άνδρη (άνδρη 4-5), ενώ ορισμένοι βρέθηκαν και στα δύο χαμηλότερα (άνδρη 1-2). Η πλειοψηφία των εγχυτρισμών βρέθηκε σε τάφους, που περιείχαν αποκλειστικά εγχυτρισμούς,¹⁵⁵ των οποίων ο αριθμός κυμαίνεται από 2 έως 7 ταφές, ενώ ένας σημαντικός αριθμός εγχυτρισμών βρέθηκε μεμονωμένα σε απλούς λάκκους. Εγχυτρισμοί με καύσεις έχουν εντοπιστεί με

πρόσωση για την προστασία του περιεχομένου του τάφου (Pfuhl 1903, 61-65, 70, 75, 84, 87-91, 94, 245-246). Ακόμη, εννέα τάφοι είναι αδιευκρίνιστου τύπου, λόγω κακής διατήρησης (Pfuhl 1903, 241).

¹⁵¹ Από τις ελάχιστες εξαιρέσεις αποτελεί η περίπτωση του τάφου 85, που πάνω από το αγγείο του εγχυτρισμού είχε διαμορφωθεί μικρός τυμβίσκος από λίθους (Pfuhl 1903, 71).

¹⁵² Χρησιμοποιείται εδώ ο όρος πολλαπλές ταφές και όχι οικογενειακός τάφος, γιατί ελάχιστες από τις περιπτώσεις των τάφων αυτών αφορούν αποκλειστικά ταφές βρεφών. Ένα παράδειγμα αυτού αποτελεί ο τάφος 71, που περιείχε 3 εγχυτρισμούς (Pfuhl 1903, 63-65).

¹⁵³ Το πιθανότερο είναι πως η καύση είναι δευτερογενής, καθώς στο μεσαίο άνδρη (άνδρη 3) εντοπίστηκαν δύο χώροι (44, 48), που πιθανότατα αποτελούν κατάλοιπα του χώρου πυράς των νεκρών (Pfuhl 1903, 47-50, 52-53).

¹⁵⁴ Σε ορισμένες περιπτώσεις τα αγγεία δεν περιείχαν οστά. Θεωρείται ότι περιείχαν ταφές και όχι προσφορές, γιατί ήταν τοποθετημένα ως ταφές (πάνω σε στρώμα λίθων, με το στόμιο να σφραγίζεται) και επιπλέον ότι ήταν εγχυτρισμοί και δεν περιείχαν καύσεις, γιατί περιείχαν μόνο χώμα, που δεν αναφέρεται ως καμένο. Εν τούτοις, η ύπαρξη χώματος εντός των αγγείων, δεν επαρκεί για να υποστηριχθεί πως αυτό αποτελεί κατάλοιπο οστών που έχουν αποσυντεθεί, καθώς χώμα έχει βρεθεί και σε μια περίπτωση ταφής καύσης (T10.5). Σε ορισμένες περιπτώσεις υπέρ του προσδιορισμού τους ως εγχυτρισμοί ενδεχομένως να συνηγορεί και το γεγονός πως βρέθηκαν μαζί με αγγεία πόσης μικρού μεγέθους, τα οποία απαντώνται στο νεκροταφείο κυρίως σε εγχυτρισμούς (π.χ. τάφος 55, Pfuhl 1903, 56-57). Στο νεκροταφείο της Σελλάδας τα μικρογραφικά αγγεία απαντώνται σε εγχυτρισμούς και σε περιπτώσεις, όπου δε γνωρίζουμε την πρακτική ταφής, με εξαίρεση μια ταφή καύσης, που χρονολογείται όμως τον 6^ο αιώνα π.Χ., καθώς και μια θέση προσφορών που η απόδοσή της σε μια ή περισσότερες ταφές είναι ένα ζήτημα προς διερεύνηση (βλ. Μέρος Α', κεφάλαιο 3, ενότητα 3). Ισχυρότερη ένδειξη ύπαρξης εγχυτρισμού αποτελεί η παρουσία θηλάστρων (π.χ. τάφος 93, Pfuhl 1903, 77), τα οποία θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί από ένα βρέφος, αλλά σχετίζονται ακόμη και με τη διαδικασία του απογαλακτισμού που λαμβάνει χώρα από την ηλικία των 6 μηνών μέχρι περίπου τα τρία έτη (Fulminate 2015). Εν τούτοις, σε μια ταφή καύσης από το σύγχρονο νεκροταφείο της Σελλάδας έχει βρεθεί θηλάστρο (τάφος 25, Dragendorff 1903, 37), όμως δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν πρόκειται για ταφές μεγαλύτερης ηλικίας παιδιών, εφήβων ή ενηλίκων. Τέλος, υπάρχουν περιπτώσεις όπου είχε αποκοπεί μέρος του σώματος του αγγείου και επανατοποθετηθεί, πρακτική που απαντάται στις περιπτώσεις των εγχυτρισμών, όπου κοβόταν το αγγείο για να τοποθετηθεί το σώμα του βρέφους ή μικρού παιδιού (π.χ. τάφος 17, Pfuhl 1903, 31).

¹⁵⁵ Τάφοι 5-6, 55, 63, 70-71, 90, 99, 108, 111, 113, 115 (Pfuhl 1903, 18-21, 56-57, 60-63, 75-77, 80-81, 85-91).

βεβαιότητα σε 5 τάφους (τάφοι 10, 21, 29, 53, 102), από τους οποίους οι 3 περιείχαν από έναν εγχυτρισμό και μια καύση (τάφοι 21, 53, 102).¹⁵⁶

Σχεδόν το 1/3 των τάφων συνιστούν περιπτώσεις, για τις οποίες δεν υπάρχουν σαφείς ενδείξεις της πρακτικής ταφής.¹⁵⁷ Πρόκειται είτε για συλημένους τάφους που περιείχαν μόνο λίγα όστρακα, συμπεριλαμβανομένων και τμημάτων μεγάλων αγγείων, που θα μπορούσαν να περιείχαν ταφές, είτε καύσεις, είτε εγχυτρισμούς.¹⁵⁸ Είτε για αγγεία, που βρέθηκαν τόσο εντός των θαλαμοειδών, όσο και εντός των απλών λάκκων, που δεν περιείχαν οστερολογικά κατάλοιπα ή τέφρα, όμως λόγω της τοποθέτησής τους με τρόπο ανάλογο όπως τα αγγεία που περιείχαν ταφές, θεωρείται πως περιείχαν και αυτά ταφές.¹⁵⁹

Τέλος, στο νεκροταφείο έχουν βρεθεί στρώματα πυρών, που εντοπίζονται κυρίως σε ειδικά διαμορφωμένες θέσεις, αλλά και εντός των τάφων και συνδέονται τόσο με ταφές καύσης, όσο και με εγχυτρισμούς.¹⁶⁰ Έχουν βρεθεί 44 λάκκοι συχνά με εσωτερική λίθινη επένδυση, μήκους 0,80μ./2,10μ. και βάθους 0,30μ./1,10μ. Περίπου το 1/3 σχετίζεται άμεσα ή έμμεσα με κάποιον τάφο. Στις θέσεις αυτές βρέθηκαν στρώματα πυράς, που συνήθως περιείχαν οστά ζώων και κεραμική σε θραυσματική κατάσταση.

Πριν την παρουσίαση των τάφων με τις καύσεις από το νεκροταφείο αυτό πρέπει να επισημανθεί πως στις περιπτώσεις όπου το μοναδικό κριτήριο χρονολόγησης είναι η οστεοδόχος ντόπια παραγωγή και που ούτε αναφέρεται λεπτομερώς η

¹⁵⁶ Είναι αρκετά πιθανό εγχυτρισμό να αποτελεί ο πίθος (5) του τάφου 12, που περιείχε τουλάχιστον 8 ταφές καύσης, καθώς τα συνευρήματα βρίσκουν ακριβές παράλληλο στον εγχυτρισμό του τάφου 21 (βλ. παρακάτω σελ. 125-127).

¹⁵⁷ Pfuhl 1903, 260.

¹⁵⁸ Όπως στον θαλαμοειδή τάφο 27, που βρέθηκαν μόνο τμήματα ενός αμφορέα καλυμμένα με λίθους (Pfuhl 1903, 35).

¹⁵⁹ Όπως στην περίπτωση του θαλαμοειδούς τάφου 2, που περιείχε εκτός από πολλά όστρακα, στρώμα εναγιστικής πυράς, πάνω στο οποίο βρέθηκε ένας αμφορέας σε κομμάτια και δίπλα όρθιος ένας πίθος, που περιείχε χώμα και λίθους (Pfuhl 1903, 9-10). Από τον Pfuhl αναφέρονται ως τεφροδόχοι ('Угнен'), όμως ο ανασκαφέας χρησιμοποιεί αυτό τον όρο γενικώς για τα αγγεία που περιείχαν ταφή, είτε καύσης, είτε εγχυτρισμό. Υπάρχουν 11 περιπτώσεις λάκκων (τάφοι 16, 49, 57, 80-81, 86, 88, 94-95, 100, 110. Pfuhl 1903, 30, 53, 58, 67-68, 71-72, 77, 81, 86), όπου βρέθηκαν τμήματα μόνο ενός αγγείου, χωρίς να είναι τοποθετημένα ως ταφές. Ο Pfuhl θεωρεί γενικώς πως οι λάκκοι περιείχαν ατομικούς εγχυτρισμούς και όχι καύσεις (Pfuhl 1903, 260-261). Οι ασφαλείς περιπτώσεις καύσεων, όπου δηλαδή και σώζονται τα καμένα οστά εντοπίζονται μόνο εντός των θαλαμοειδών τάφων και σχεδόν ποτέ μεμονωμένα, με εξαίρεση την περίπτωση του τάφου 21, όπου βρέθηκε μια καύση με έναν εγχυτρισμό (Pfuhl 1903, 33). Εν τούτοις, και δεδομένου του μεγάλου αριθμού των περιπτώσεων, τόσο εντός θαλαμοειδών, όσο και εντός λάκκων, όπου δεν υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις για το είδος της πρακτικής ταφής, δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα να υπάρχουν και ταφές καύσεις μεμονωμένες σε λάκκους, όπως συμβαίνει με το σύγχρονο νεκροταφείο της Σελλάδας.

¹⁶⁰ Σε ορισμένες περιπτώσεις η εναγιστική πυρά βρισκόταν κάτω από το αγγείο του εγχυτρισμού, ένδειξη ότι σε αυτές τουλάχιστον τις περιπτώσεις η τέλεση της πυράς είχε προηγηθεί της ταφής (π.χ. τάφος 103, Pfuhl 1903, 84).

διακόσμηση, ούτε υπάρχει εικόνα, η χρονολόγηση μπορεί να γίνει μόνο κατά προσέγγιση, καθώς η θηραϊκή παραγωγή συνιστά επί της ουσίας έναν υπογεωμετρικό ρυθμό, που σε ορισμένες περιπτώσεις κατεβαίνει μέχρι και τον 6^ο αιώνα.¹⁶¹ Κατ' επέκταση δεν είναι δυνατός σε όλες τις περιπτώσεις ο διαχωρισμός μεταξύ των υστερογεωμετρικών ταφών και των αρχαϊκών ταφών του 7^{ου} ή του 6^{ου} αιώνα κι έτσι, ιδίως για τις περιπτώσεις των θαλαμοειδών τάφων με τις πολλαπλές ταφές στην παρούσα μελέτη οι πληροφορίες που δίνονται αφορούν όλη την περίοδο χρήσης του νεκροταφείου.¹⁶²

Άνδηρο 1

Το άνδηρο βρίσκεται στο κάτω μέρος του νεκροταφείου και έχει μήκος περίπου 40μ. Ένας αναλημματικός τοίχος (20,2μ. μήκους) χωρίζει το άνδηρο σε δύο μέρη και οι τάφοι οργανώνονται εκατέρωθεν αυτού του τοίχου. Συνολικά περιλαμβάνει 17 τάφους (1-10, 12, 14-19) και 5 θέσεις προσφορών (3α, 6α, 11, 13, 20). Από τους 17 τάφους, οι 4 ήταν απλοί λάκκοι (16-19) και οι 13 θαλαμοειδείς. Από τους 13 θαλαμοειδείς τάφους, 4 βρέθηκαν συλημένοι (τάφοι 1-2, 14-15)¹⁶³ και 2 (5, 6) περιείχαν εγχυτρισμούς.¹⁶⁴ Οι δύο από τους λάκκους περιείχαν από έναν εγχυτρισμό (18-19) και ενδέχεται και οι άλλοι δύο (16-17) να περιείχαν ομοίως εγχυτρισμούς.¹⁶⁵

¹⁶¹ Στη Σελλάδα βρέθηκαν 2 τεφροδόχοι στάμνοι, υστερογεωμετρικού και υπογεωμετρικού ρυθμού (μοτίβο του ροδιού), εκ των οποίων ο ένας είχε ως πώμα μια ιωνική κύλικα του 6^{ου} αιώνα. Λόγω έλλειψης άλλων ευρημάτων και καθώς οι ταφές δεν εμφανίζουν εικόνα διαταραχής, χρονολογούνται στον 6^ο αιώνα (Ζαφειρόπουλος 1981, 229, πίνακας 235 α-β). Γενικώς για το θηραϊκό εργαστήριο βλ. κυρίως Dragendorff 1903, 127-176· Pfuhl 1903, 96-139· 1923, 84-85· Dugas 1925, 155-176· Coldstream 2008, 185-189. Ο Pfuhl είχε επισημάνει την ύπαρξη ενός παχύ επιχρίσματος ανοικτού κίτρινου πηλού στα αγγεία καλύτερης ποιότητας (Pfuhl 1923, 84), το οποίο ο Τιβέριος θεωρεί, όπως και το σχήμα των αμφορέων, επιρροή της δίχρωμης κυπριακής κεραμικής IV (Τιβέριος 2004, 300).

¹⁶² Μία από τις ελάχιστες περιπτώσεις, όπου ένας τάφος χρονολογείται καθαρά στον 6^ο αιώνα π.Χ., αποτελεί ο τάφος 111 (Pfuhl 1903, 86-87), που περιείχε 2 εγχυτρισμούς. Για τα ονόματα των νεκρών μας πληροφορεί μια επιτύμβια στήλη· Νικόκας και Νάνος (IG XII,3.583). Στον τάφο αυτό ανήκει και μια θέση προσφορών (112).

¹⁶³ Οι τάφοι 14 και 15 περιείχαν μόνο όστρακα (Pfuhl 1903, 29-30). Οι τάφοι 1 και 2 (Pfuhl 1903, 9-10) περιείχαν και αγγεία, τοποθετημένα ως ταφές, όμως περιείχαν μόνο χώμα και έτσι δεν μπορούμε να γνωρίζουμε την πρακτική ταφή σε αυτά (καύση ή ενταφιασμός/εγχυτρισμός).

¹⁶⁴ Ο τάφος 5 (Pfuhl 1903, 18-20) περιελάμβανε 5 αγγεία, τοποθετημένα ως ταφές, που στο εσωτερικό τους όμως είχαν μόνο χώμα. Ο Pfuhl θεωρεί πως ο τάφος περιείχε εγχυτρισμούς. Σε μία από τις ταφές (ταφή 5.1), βρέθηκε όστρεο, τα οποία θεωρεί παιχνίδια (Pfuhl 1903, 239-240), ενώ ίδια χρήση θα είχε και το πόδι αγγείου από μια άλλη ταφή (ταφή 5.2), καθώς στο συγκεκριμένο νεκροταφείο πόδια αγγείων απαντώνται μόνο στους εγχυτρισμούς (Pfuhl 1903· 266).

¹⁶⁵ Για τους εγχυτρισμούς 18 και 19, Pfuhl 1903, 31-32. Στον τάφο 17 βρέθηκε ένας αμφορέας, που περιείχε χώμα, του οποίου το άνω μέρος είχε κοπεί και επανατοποθετηθεί στο αγγείο (Pfuhl 1903, 31). Οι 3 αυτοί τάφοι (17-19) βρέθηκαν χαμηλότερα και δυτικότερα από τους υπόλοιπους τάφους. Στην περιοχή αυτή βρέθηκαν κατάλοιπα κι άλλων ίδιων λάκκων (λαξεύματα στο βράχο, όστρακα, στάχτη), συνεπώς θα υπήρχαν περισσότεροι τάφοι εδώ, που ενδεχομένως να περιείχαν κι αυτοί εγχυτρισμοί

Τάφος 3 (σχ. 19)

Ο τάφος ήταν ορθογώνιος με κτιστές πλευρές. Η ανατολική πλευρά ήταν σκαμμένη στον βράχο, ενώ τη βόρεια πλευρά αποτελούσε μέρος του νότιου τοίχου του τάφου 2. Η είσοδος του τάφου, που βρισκόταν στη νότια πλευρά του, είχε κτιστεί εξωτερικά με λίθους και έτσι η πρόσβαση σε αυτόν γινόταν από τη θέση προσφορών (3α), που βρισκόταν νότια της εισόδου. Τη θέση προσφορών αποτελούσε ένας λάκκος, επενδεδυμένος με λίθους, που περιείχε στρώμα στάχτης (πάχος 0,5μ.), με οστά ζώων, ένα σφονδύλι και καμένα όστρακα από τουλάχιστον 14 αγγεία (3 αμφορέων,¹⁶⁶ ενός πίθου, ενός στάμνου, 2 πινακίων, 3 σκύφων, ενός κυπέλλου, 3 αρυβάλλων/ληκυθίων¹⁶⁷). Μπροστά από τη νοτιοδυτική γωνία του τάφου υπήρχε μια στρογγυλή, επεξεργασμένη λίθινη πλάκα, που ενδεχομένως να χρησίμευε ως τράπεζα προσφορών.

Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν τουλάχιστον 14 ταφές, καθώς και αγγεία διασκορπισμένα χωρίς ταφές (αρ. 24-40):¹⁶⁸ κατά μήκος της διαλυμένης μπροστινής πλευράς (δυτικής) υπήρχαν όρθια τοποθετημένα ή αναποδογυρισμένα: 9 σκύφοι, από τους οποίους οι 3 περιείχαν από ένα κύπελλο, 3 αρύβαλλοι, μια πρόχους και ένα πινακίο, που βρέθηκε διαλυμένο κάτω από μια λίθινη πλάκα. Μια δεύτερη λίθινη πλάκα βρέθηκε στη βορειοδυτική γωνία του τάφου. Κοντά σε μια τρίτη πλάκα, στη νοτιοδυτική γωνία, βρέθηκαν τμήματα ενός αμφορέα, ενώ μια ίδια πλάκα υπήρχε μπροστά από την είσοδο. Στο νότιο τμήμα του τάφου υπήρχαν σκορπισμένα τμήματα ενός αμφορέα και ανάμεσά τους μια χάλκινη πόρπη.

(Pfuhl 1903, 32). Ο τάφος 16 βρέθηκε στο κυρίως άνδρηο, αμέσως ανατολική των τάφων 2 και 3. Περιείχε μόνο όστρακα ενός αμφορέα και ενός μαγειρικού αγγείου (Pfuhl 1903, 30).

¹⁶⁶ Ένας από τους αμφορείς χρονολογείται στη Μέση Γεωμετρική ΙΙ περίοδο και είναι αττικός (Pfuhl 1903, 179, H1· Coldstream 2008, 166, σημ. 1, 186, σημ. 8). Όστρακα του αμφορέα βρέθηκαν τόσο μέσα στη θέση προσφορών, όσο και στην επίχωση αυτής και τα οποία ανήκουν στο πάνω μέρος του αγγείου. Στα όστρακα διασώζονται οπές επιδιόρθωσης (Pfuhl 1903, 15). Το κάτω μέρος είχε χρησιμοποιηθεί ως οστεοδόχος στον παρακείμενο τάφο 4 (ταφή 3) και θα παρουσιαστεί στη συνέχεια.

¹⁶⁷ Τα αγγεία αυτά είναι της κατηγορίας P του Pfuhl (1903, 210-212) με πηλό από ανοικτό κίτρινο έως πορτοκαλί. Στην κατηγορία αυτή έχουν συμπεριληφθεί, μεταξύ άλλων, τα ληκύθια της 'Αργείτικης Μονόχρωμης κεραμικής» και οι αρύβαλλοι ροδιοκρητικού τύπου. Καθώς δεν υπάρχει εκτενέστερη περιγραφή του κάθε αγγείου για να είναι δυνατή η απόδοση σε μια από τις δύο κατηγορίες, τα αγγεία αυτά αναφέρονται στον παρόντα κατάλογο ως αρύβαλλοι/ληκύθια, εκτός των περιπτώσεων όπου έχει εντοπιστεί βιβλιογραφική αναφορά με απόδοση σε μία από τις δύο κατηγορίες.

¹⁶⁸ Οι αριθμοί που δίνονται σε παρένθεση ακολουθούν την αρίθμηση του Pfuhl, η οποία είναι ενιαία για κάθε τάφο τόσο για τις ταφές, όσο και για τα αγγεία που βρέθηκαν χωρίς ανθρώπινα οστά (είτε αυτά περιείχαν ταφές, των οποίων τα οργανικά κατάλοιπα δε σώζονται, είτε αποτελούσαν τα ίδια ή/και το περιεχόμενο τους προσφορές).

Αρ. ταφής: 3.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Χάλκινος λέβητας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Πιθανώς θηλυκό

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: Χάλκινα εξαρτήματα καλωπισμού μαλλιών (σφηκωτήρας, τσιμπιδάκι)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λέβητας βρέθηκε όρθια στη βορειοανατολική γωνία του τάφου, σκεπασμένος με μια λίθινη πλάκα. Μέσα περιείχε τα οστά του νεκρού και πάνω του βρέθηκαν οι προσφορές.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 11

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε σε θραύσματα, νότια της ταφής 1. Δύο λίθινες πλάκες βρέθηκαν πάνω και πίσω από τα θραύσματα του αμφορέα. Θα χρησίμευαν ως κάλυμμα του αγγείου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 12

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πυξίδα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η πυξίδα βρέθηκε όρθια τοποθετημένη νοτιοανατολικά της ταφής 2.

Σχόλια: Νοτιότερα από την πυξίδα υπήρχαν θραύσματα ενός αμφορέα, τοποθετημένου στο πλάι, ο οποίος όμως βρέθηκε άδειος (αρ. 4). Δεν είναι ξεκάθαρο αν ο αμφορέας περιείχε κάποια ταφή ή είχε τοποθετηθεί ως προσφορά. Ακόμη, ανάμεσα στην ταφή 2 και 3, υπήρχε ένα διαβρωμένο σιδερένιο εγχειρίδιο, τοποθετημένο σε μια λίθινη πλάκα.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 13

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 187, σημ. 10

Αρ. ταφής: 3.5

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: Σκύφος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο πιθαμφορέας ήταν τοποθετημένος στο πλάι και βρέθηκε κοντά στην είσοδο του τάφου. Πάνω του, ο σκύφος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1ο μισό 7^{ου})

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 13

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.7

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πινάκιο (ως κάλυμμα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε σε θραύσματα, ανατολικά της ταφής 1. Το πινάκιο περιείχε τα οστά.

Σχόλια: Πάνω στον αμφορέα βρέθηκε σε πολλά θραύσματα ένας δεύτερος αμφορέας, που περιείχε μόνο χρώμα (αρ. 6).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1ο μισό 7^{ου})

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 13

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.8

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε σε θραύσματα, τοποθετημένος στο πλάι, πάνω στις ταφές 14 και 15.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Γεωμετρική-Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 13

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.9

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: Πινάκιο (κάλυμμα του αμφορέα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε τοποθετημένος όρθια νότια της ταφής 7. Ένα πινάκιο κάλυπτε το στόμιο του αγγείου.

Σχόλια: Ανάμεσα στον αμφορέα και στις οστεοδόχους των ταφών 7 και 8 βρέθηκαν σφηνωμένες 2 λήκυθοι (αρ. 10-11).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 13

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.12

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αρύβαλλος/ληκύθιο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε όρθια τοποθετημένος ανατολικά της ταφής 7. Δίπλα του υπήρχε ο αρύβαλλος (αρ. ταφ. 13).

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 13
Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.14

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε όρθια τοποθετημένος νότια της ταφής 12.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1ο μισό 7^{ου})

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 13

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.15

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο πιθαμφορέας ήταν τοποθετημένος στο πλάι, στον ώμο του αμφορέα της ταφής 14.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 13

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.16

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύπελλο, 3 σκύφοι, λήκυθος, αρύβαλλος/ληκύθιο, κρατήρας, πινάκιο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε όρθια τοποθετημένος νότια των ταφών 8, 14-15. Στο λαιμό του υπήρχε η λήκυθος και στο εσωτερικό, εκτός από τα οστά, ο αρύβαλλος/ληκύθιο. Στα ανατολικά του αμφορέα και της ταφής 20, βρέθηκαν τα υπόλοιπα αγγεία: κρατήρας, που περιείχε έναν από τους σκύφους (αρ. 17), ο δεύτερος σκύφος βρέθηκε κάτω από την βραχώδη ανατολική πλευρά του τάφου (αρ. 18) και τέλος το πινάκιο περιείχε τον τρίτο σκύφο και το κύπελλο (αρ. 19).

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 13

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.20

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: Όστρακα στάμνου, πινάκιο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο πιθαμφορέας βρέθηκε όρθια τοποθετημένος νότιας της ταφής 16. Το στόμιο κάλυπτε μια πλάκα και πάνω στην πλάκα υπήρχε αναποδογυρισμένο το πόδι και όστρακα από τον στάμνο. Το πινάκιο (αρ. 21 του Pfuhl) βρέθηκε σπασμένο δυτικά της οστεοδόχου.

Σχόλια: ενδεχομένως ορισμένα από τα αγγεία, που βρέθηκαν δίπλα στην ταφή 16 να είχαν τοποθετηθεί ως προσφορές και/ή για την ταφή αυτή. Ειδικότερα το πινάκιο, που περιείχε τον σκύφο και το κύπελλο (αρ. 19), που βρέθηκε σχεδόν ανάμεσα στα δύο ταφικά αγγεία.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 14

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.22

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: Πόδι αμφορέα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος βρέθηκε κατά το ήμισυ κάτω από την πόρτα του τάφου. Κάτω από το αγγείο υπήρχε το πόδι ενός αμφορέα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (2ο μισό 7^{ου})

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 14

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 3.23

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: Όστρακα 3 σκύφων και ενός μαγειρικού σκεύους

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος βρέθηκε κάτω από την πόρτα του τάφου. Κάτω από το αγγείο υπήρχαν τα θραύσματα του μαγειρικού σκεύους, και του ενός από τους σκύφους και δίπλα τα όστρακα από τους άλλους δυο σκύφους.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 14

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 4

Ο τάφος είχε σχήμα οβάλ, με κτιστές πλευρές και την είσοδο να είναι στα δυτικά. Η ανατολική του πλευρά ήταν σκαμμένη στο βράχο, ενώ η νότια ακουμπούσε σε έναν μεγαλύτερο τοίχο, που είχε κατασκευαστεί για να συγκρατεί το χώμα. Μπροστά στον τάφο βρέθηκε ένα κομμάτι επιχρίσματος, που έφερε γραπτή διακόσμηση από δύο λωρίδες καφεκόκκινου χρώματος. Πιθανώς να προέρχεται από τη θύρα του τάφου, καθώς το άκρο του είναι καμπύλο. Ο τάφος περιείχε τουλάχιστον 6 ταφές καύσης, οι οποίες καταλάμβαναν τη νότια πλευρά του τάφου, με εξαίρεση μία που βρέθηκε στα βορειοδυτικά, δίπλα από την είσοδο (ταφή 1). Για δύο περιπτώσεις (αρ. 5 και 8), όπου βρέθηκαν ένας αμφορέας και μια υδρία που περιείχαν μόνο χώμα, δεν είναι σαφές αν περιείχαν ταφές, των οποίων τα οστά χάθηκαν ή αν τα αγγεία περιείχαν υγρές προσφορές.¹⁶⁹

Στον τάφο ακόμη βρέθηκαν δύο κάτω μέρη αμφορέων (αρ. 6), το ένα μέσα στο άλλο, και τα οποία περιείχαν: το πάνω, όστρακα σκύφου και μη καμένα οστά ζώων (μηριαίο οστό βοοειδούς και τμήματα από τη γνάθο και το κρανίο ενός προβάτου) και το κάτω, όστρακα ενός αρυβάλλου/ληκυθίου και περίπου 20 όστρεα.¹⁷⁰ Ανάμεσα σε

¹⁶⁹ Pfuhl 1903, 18. Ο αμφορέας περιείχε όστρακα ενός κυπέλλου, ενώ η υδρία βρέθηκε σπασμένη.

¹⁷⁰ Pfuhl 1903, 17-18, 169, 240.

αυτούς τους δύο αμφορείς και την ταφή 9 βρέθηκε σφηνωμένο ένα εγχειρίδιο. Το σύνολο αυτό θα σχετίζεται με περισσότερες από μια ταφές, καθώς βρέθηκε ανάμεσα στις ταφές 7, 9 και στον αμφορέα που περιείχε μόνο χόμα (αρ. 5), και που όμως υπάρχει η πιθανότητα να περιείχε ταφή. Ενδεχομένως να σχετίζεται και με την υδρία, που επίσης περιείχε μόνο χόμα (αρ. 8) και που βρέθηκε δίπλα από την ταφή 7. Σε αυτό συνηγορεί το γεγονός πως ο ενδιάμεσος χώρος, ανάμεσα στις ταφές 7, 9 και στα αγγεία 6, 8 ήταν στρωμένος με μικρούς λίθους.

Αρ. ταφής: 4.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σκύφος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε διαλυμένος στα βορειοδυτικά του τάφου, δίπλα στο άνοιγμα της εισόδου. Ο σκύφος, που βρέθηκε στο εσωτερικό του, ήταν σπασμένος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 17

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 4.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αρύβαλλος/ληκύθιο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε διαλυμένος δίπλα στο άνοιγμα της εισόδου του τάφου, απέναντι από την ταφή 1. Ο αρύβαλλος, που βρέθηκε στο εσωτερικό του, ήταν σπασμένος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 17

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 4.3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορείς (2)

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όστρακο στάμνου, πρόχους

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: πρόκειται για διπλή ταφή, από την οποία διατηρήθηκαν τα κάτω μέρη 2 αμφορέων, τοποθετημένοι ο ένας μέσα στον άλλο. Πάνω τους βρέθηκε το όστρακο του στάμνου. Ανάμεσα στη διπλή αυτή ταφή και σε έναν αμφορέα, που βρέθηκε δίπλα και περιείχε μόνο χώμα, βρέθηκε η πρόχους.

Σχόλια: το κάτω μέρος ενός από τους 2 αμφορείς (του αττικού) πιθανότατα συνανήκει με τα όστρακα από το πάνω αμφορέα που βρέθηκαν στην παρακείμενη θέση προσφορών 3α, καθώς και στην επίχωσή αυτής. Και τα δύο μέρη του αμφορέα φέρουν οπές επιδιόρθωσης.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II-Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)¹⁷¹

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 17

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 166, σημ. 1, 186, σημ. 8

Αρ. ταφής: 4.7

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όστρακο στάμνου, πόδι αγγείου

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λαιμός του αμφορέα είχε αποκοπεί με ένα τμήμα από τον ώμο του αγγείου. Ο αμφορέας ήταν διαβρωμένος. Το όστρακο του στάμνου (τμήμα από το περιγείλωμα) και το πόδι αγγείου βρέθηκαν πάνω στο πόδι του αμφορέα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο (Υστερη Γεωμετρική II – Αρχαϊκή)¹⁷²

¹⁷¹ Ο ένας από τους δύο αμφορείς, που είναι αττικός, χρονολογείται στη Μέση Γεωμετρική II περίοδο (Pfuhl 1903, 179, H1· Coldstream 2008, 166, σημ. 1, 186, σημ. 8). Ο δεύτερος αμφορέας είναι θηραϊκός, όμως δεν υπάρχει ούτε εικόνα, ούτε περιγραφή του αμφορέα κι έτσι δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ακρίβεια, καθώς η παραγωγή των θηραϊκών αμφορέων και στάμνων χρονολογείται κυρίως από το τελευταίο τέταρτο του 8^{ου} αιώνα έως και τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. (Dugas 1925, 155· Coldstream 2008, 186· Ζαφειρόπουλος 1981, 329). Το όστρακο του στάμνου ανήκει στην Υπογεωμετρική φάση του ντόπιου εργαστηρίου και χρονολογείται στο πρώτο μισό του 7ου αιώνα π.Χ. (Pfuhl 1903, 107-108, εικ. 22). Καθώς βρέθηκε πάνω στα δύο αγγεία ενδεχομένως να αποτελεί terminus ante quem για τη χρονολόγηση του θηραϊκού αμφορέα της υποκείμενης ταφής.

¹⁷² Ο αμφορέας είναι θηραϊκός, όμως δεν υπάρχει απεικόνιση ή περιγραφή του αγγείου και συνεπώς δε μπορεί να γίνει ακριβής χρονολόγηση του αγγείου. Η παραγωγή των θηραϊκών αμφορέων και στάμνων ξεκινά περίπου στο τελευταίο τέταρτο του 8^{ου} αιώνα, με κύρια περίοδο τον 7^ο αιώνα, αλλά υπάρχουν

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 18

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 4.9

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 σκύφοι

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Το πάνω μέρος του στάμνου ήταν διαβρωμένο. Περιείχε τα όστρακα ενός σκύφου, ενώ ο δεύτερος σκύφος βρέθηκε δίπλα του.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο (Υστερη Γεωμετρική II – Αρχαϊκή)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 18

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 7

Ο τάφος είναι ορθογώνιος, με κτιστές πλευρές και είσοδο στα νότια. Την ανατολική πλευρά του τάφου αποτελεί μέρος του αναλληματικού τοίχου του ανδρήρου. Περιείχε τουλάχιστον 12 ταφές καύσης, όμως οι ταφές δεν περιγράφονται αναλυτικά και έτσι οι πληροφορίες που δίνονται είναι ελλιπείς και αποσπασματικές. Η πλειοψηφία των οστεοδόχων ήταν αμφορείς, σε μια περίπτωση κρατήρας και σε άλλη μια πίθος. Τα αγγεία ήταν τοποθετημένα πάνω σε λίθινη πλάκα, εκτός δύο περιπτώσεων που πατούσαν σε αναποδογυρισμένο πόδι αγγείου και σε ένα πινάκιο. Περιμετρικά ήταν στερεωμένα με μικρούς λίθους, ενώ μερικά βρέθηκαν καλυμμένα με λίθους. Το στόμιο των περισσότερων έκλεινε μια λίθινη πλάκα. Τα κτερίσματα ήταν κυρίως αγγεία πόσεως (σκύφοι, κύπελλα). Βρέθηκαν ακόμη μια πυξίδα και τμήματα ενός μικρού χάλκινου αγγείου. Τμήματα μεγαλύτερων αγγείων, που βρέθηκαν κάτω από τις οστεοδόχους, ενδεχομένως να είχαν χρησιμεύσει επίσης για ταφές (7 αμφορείς, 3 πιθαμφορείς, ένας πίθος, ένας μεγάλος σκύφος).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Υστερη Γεωμετρική II – Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 21-22

Δευτερογενείς πηγές: -

και περιπτώσεις που χρονολογούνται στο πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα (Dugas 1925, 155· Coldstream 2008, 186· Ζαφειρόπουλος 1981, 329).

Τάφος 8

Ο τάφος θα ήταν ορθογώνιος, αλλά διατηρείται μόνο ένα μέρος του νότιο τοίχου του. Την ανατολική πλευρά του τάφου αποτελεί μέρος του αναλληματικού τοίχου του ανδρήρου. Περιείχε τα πόδια 3 αμφορέων και το κάτω μέρος ενός τέταρτου, τα οποία ήταν στερεωμένα με λίθους και σε κάθε ένα από κάτω βρέθηκαν ίχνη στρώματος στάχτης. Μόνο ο ένας αμφορέας περιείχε καμένα οστά, αλλά ο Pfuhl θεωρεί πως και τα τέσσερα αγγεία περιείχαν ταφές καύσης.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ – Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 22

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 10

Ο τάφος είναι τετράπλευρος, με τη νοτιοανατολική γωνία να είναι καμπύλη. Η είσοδος του τάφου βρισκόταν στα βορειοδυτική γωνία, από την οποία έχει διατηρηθεί το λίθινο κατώφλι. Στα ανατολικά της εισόδου βρισκόταν μια θέση προσφορών (11) και η περιοχή ανάμεσα σε αυτήν και την είσοδο ήταν στρωμένη με λίθους. Τη δυτική πλευρά του τάφου αποτελεί μέρος του αναλληματικού τοίχου.

Ο τάφος περιείχε τουλάχιστον 14 ταφές καύσης, ενώ πιθανότατα και ένας ακόμη αμφορέας να περιείχε ταφή (αρ. 8), καθώς είχε τοποθετηθεί με τον ίδιο τρόπο, όπως και τα υπόλοιπα ταφικά αγγεία: πάνω σε μια λίθινη πλάκα, με το στόμιο καλυμμένο με έναν ηφαιστειογενή λίθο. Περιείχε χώμα και το πόδι ενός αγγείου. Κάτω από τον αμφορέα βρέθηκε ένας σκύφος.¹⁷³ Ενδεχομένως να περιείχε εγχυτρισμό. Τον εγχυτρισμό ενός βρέφους 2 ετών περιείχε ένας πίθος, που βρέθηκε στα βορειοανατολικά του τάφου (ταφή 10.11). Η ταφή αυτή αποτελεί μία από τις παλαιότερες (Μέση Γεωμετρική ΙΙ) και πλουσιότερες ταφές του νεκροταφείου.¹⁷⁴

Η θέση προσφορών (11), που βρέθηκε στην είσοδο του τάφου το πιθανότερο είναι πως συνδέεται με αυτόν, αν και δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα να συνδεόταν με τον τάφο 12, που βρέθηκε λίγο βορειότερα. Ήταν επενδεδυμένος με

¹⁷³ Pfuhl 1903, 24-25, 193. Ο σκύφος είναι πρωτοκορινθιακός και χρονολογείται στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο (γ' τέταρτο 8^{ου} αιώνα).

¹⁷⁴ Ως πόμα του πίθου είχε τοποθετηθεί ένας αμφορέας. Ο πίθος περιείχε μια οινοχόη, έναν σκύφο, ψήφους από υαλόμαζα, ψήφους και περίαπτο από ήλεκτρο, και ένα οστό τόνου (Pfuhl 1903, 25, 238-239). Από την εμπειρική εξέταση του σκελετού από έναν χειρουργό (Λέκας) εκτιμήθηκε πως η ταφή ανήκε σε ένα κορίτσι περίπου 2 ετών.

μικρούς λίθους και περιείχε ένα στρώμα στάχτης (0,1μ. πάχους) με οστά ζώων και όστρακα μικρών αγγείων.

Αρ. ταφής: 10.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πόδι αγγείου (ως πώμα)

Μικροτεχνία: τμήμα σιδερένιας περόνης

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος στο πλάι, με το στόμιο να ακουμπά στη νοτιοανατολική (καμπύλη) γωνία του τάφου και καλυπτόταν με μικρούς λίθους. Το στόμιο έκλεινε με το πόδι αγγείου. Περιείχε τα οστά και το τμήμα της περόνης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 23-24

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 10.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αμφορέας (όστρακα), 2 σκύφοι (όστρακα και κάτω μέρος), αμφορίσκος, μαγειρικό σκεύος, αρύβαλλος, πρόχους

Μικροτεχνία: χάλκινη φιάλη, τμήμα χάλκινης και σιδερένιας περόνης, 2 χάλκινες πόρπες

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος στο πλάι, δίπλα από την ταφή 1, με το στόμιο προς νοτιοδυτική γωνία του τάφου και καλυπτόταν με μικρούς λίθους. Περιείχε τα οστά, το μαγειρικό σκεύος, τον αρύβαλλο, τις πόρπες και τις περόνες. Τα υπόλοιπα αγγεία βρέθηκαν έξω από τον αμφορέα, αλλά κάτω από τους λίθους που τον σκέπαζαν. Η χάλκινη φιάλη βρέθηκε δίπλα από τον αμφορέα (και εκτός των λίθων), ενώ η πρόχους βρέθηκε πάνω στους λίθους, τοποθετημένη στο πλάι και πλαισιωμένη και η ίδια με μικρότερους λίθους (3).

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική (γ' τέταρτο 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 24

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 10.4

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 σκύφοι, πινάκιο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος στο πλάι, στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου και καλυπτόταν με μικρούς λίθους. Το στόμιο έκλεινε μια πλάκα. Περιείχε τα οστά και έναν από τους σκύφους. Τα όστρακα από τον δεύτερο σκύφο και το πινάκιο βρέθηκαν έξω από τον αμφορέα, αλλά κάτω από τους λίθους που τον σκέπαζαν.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική (δ' τέταρτο 8^{οο} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 24

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 10.5

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος όρθιος, περίπου στο κέντρο του τάφου. Το στόμιο έκλεινε με μια πλάκα. Ήταν γεμάτος με χώμα και ο ώμος του ήταν διαβρωμένος από νερό.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 24

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 10.6

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη, 2 αρύβαλλοι/ληκύθια, κάρθαρος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος όρθιος, σπασμένος και διαβρωμένος, κάτω από λίθους. Πάνω στους λίθους βρέθηκαν τα κτερίσματα.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 24
Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 10.7

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 σκύφοι (όστρακα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος όρθιος και καλυπτόταν με λίθους. Εν μέρει πατούσε στη λίθινη πλάκα, η οποία βρισκόταν κάτω από τον αμφορέα, που περιείχε μόνο χώμα (αρ. 8). Δίπλα του βρέθηκαν τα όστρακα των σκύφων.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική (δ' τέταρτο 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 24

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 10.9

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σκύφος (ως πώμα), αρύβαλλος/ληκύθιο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος όρθιος, καλυπτόταν με λίθους και στηριζόταν στο βόρειο τοίχο του τάφου, δίπλα από την είσοδο. Το στόμιο έκλεινε ο σκύφος. Περιείχε τα οστά και τον αρύβαλλο/ληκύθιο

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 25

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 10.10

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όστρακο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος όρθιος, καλυπτόταν με λίθους και στηριζόταν στο βόρειο τοίχο του τάφου, δίπλα από την ταφή 9. Το στόμιο έκλειναν μικροί λίθοι.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 25

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 10.12

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: στάμνος, πινάκιο, 2 αρύβαλλοι/ληκύθια

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος όρθιος στη βορειοανατολική γωνία του τάφου. Πάνω στο αγγείο βρέθηκε το πινάκιο και μέσα σε αυτό, σπασμένος και διαλυμένος ο στάμνος. Στη γωνία, πίσω από τον αμφορέα ήταν οι 2 αρύβαλλοι/ληκύθια.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 25

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 10.13

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: κυάθιο, φιάλη, σκύφος, πινάκιο με πόδι

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας είχε ως πώμα τη φιάλη και από κάτω του βρέθηκε το πινάκιο. Περιείχε τα οστά και το κυάθιο. Ανάμεσα στον αμφορέα και στον αμφορέα της ταφής 10.12 υπήρχε ο σκύφος.

Σχόλια: μια ομάδα αγγείων βρέθηκαν αμέσως στα νότια και σε επαφή με τον αμφορέα. Πρόκειται για μια πυξίδα, που περιείχε έναν αμφορίσκο και ήταν καλυμμένη με λίθο. Το πώμα της πυξίδας βρέθηκε από κάτω της και εν μέρει κάτω από τον αμφορέα της ταφής 10.13. Πάνω στην πυξίδα υπήρχε ένα κύπελλο (15). Ένας αμφορέας, τοποθετημένος στο πλάι και με το στόμιο προς το νότο βρέθηκε πάνω και

ανάμεσα στην πυξίδα αυτή και τον αμφορέα της ταφής. Περιείχε έναν σκύφο και μια χάλκινη πρόχου (14). Δεν είναι ξεκάθαρο με ποια από τις δύο ταφές 10.13 και 10.16, σχετίζονται οι προσφορές των συνόλων 14 και 15.¹⁷⁵

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 25

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 187

Αρ. ταφής: 10.16

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: μαγειρικό σκεύος (ως πώμα), πρόχους, κύαθος, αρύβαλλος/ληκύθιο, αμφορέας

Μικροτεχνία: σιδερένιο εγχειρίδιο

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο πίθος ήταν στερεωμένος περιμετρικά με τμήματα ενός μεγάλου αμφορέα. Στο στόμιο βρέθηκε το μαγειρικό σκεύος και από κάτω του το πόδι του αμφορέα, του οποίου τα τμήματα χρησιμοποιήθηκαν για τη στερέωση του πίθου. Πίσω από τον πίθο βρέθηκαν η πρόχους, ο κύαθος και ο αρύβαλλος/ληκύθιο. Το εγχειρίδιο βρέθηκε ανάμεσα σε αυτή την ταφή και τον εγχυτρισμό (10.11).

Σχόλια: Ενδεχομένως με την ταφή αυτή να σχετίζονται και τα σύνολα των αγγείων 14 και 15, που βρέθηκαν ανάμεσα σε αυτήν και την ταφή 10.13.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 26

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 12

Ο τάφος στηρίζεται στον αναλημματικό τοίχο του ανδρήρου (δυτική πλευρά), ενώ η ανατολική του πλευρά είναι καμπύλη ακολουθώντας την κλίση του βράχου. Η είσοδος ήταν στη νοτιοδυτική γωνία. Περιείχε τουλάχιστον 8 ταφές καύσης, ενδεχομένως όμως οι ταφές να ήταν 10. Ένας αμφορέας (2) που βρέθηκε σπασμένος κάτω από μια πέτρα και περιείχε μόνο χώμα, ενδεχομένως να περιείχε ταφή. Σε αυτό συνηγορεί το γεγονός πως το χώμα πάνω στον αμφορέα ήταν γκρι, ενώ από κάτω του μαύρο, εικόνα που δίνεται και για τις ταφές 12.1 και 12.10. Ακόμη υπάρχει ένας πίθος (5), τοποθετημένος στο πλάι, περιείχε μόνο χώμα. Πάνω του βρέθηκε

¹⁷⁵ Ο αμφορέας (14) ενδεχομένως να είχε τοποθετηθεί λίγο αργότερα από την πυξίδα (15) και τις ταφές 10.13 και 10.16, δεδομένου της θέσης του πάνω στον αμφορέα της ταφής 10.13 και στην πυξίδα, καθώς και της χρονολόγησης του στο 1^ο μισό του 7ου αιώνα

σπασμένη η οστεοδόχος (χύτρα) της ταφής 12.4, η οποία πιθανόν να περιείχε εγχυτρισμό.

Αρ. ταφής: 12.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σκύφος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος όρθιος σε λίθινη πλάκα. Ο σκύφος βρέθηκε μέσα στο αγγείο. Πάνω στο αγγείο βρέθηκε χώμα γκρι και κάτω από αυτό μαύρο. Δεν αναφέρονται ίχνη πυράς στον τάφο. Ενδεχομένως το χώμα αυτό να προέρχεται από κάποια εναγιστική πυρά,¹⁷⁶ χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο να προέρχεται και από την πυρά του νεκρού.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 27

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 12.3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: υδρία (μικρού μεγέθους)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας περιείχε τα οστά και την υδρία.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 27

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 12.4

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

¹⁷⁶ Pfuhl 1903, 28.

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η χύτρα βρέθηκε σπασμένη πάνω σε έναν πίθο (5). Ο πίθος ήταν τοποθετημένος στο πλάι και περιείχε μόνο χώμα.

Σχόλια: Είναι πιθανό ο πίθος (5) να περιείχε εγχυτρισμό. Το σύνολο θυμίζει μια ταφή καύσης σε χύτρα (τάφος 21.2), που βρέθηκε σπασμένη πάνω σε πίθο, που περιείχε εγχυτρισμό (τάφος 21.1).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 27

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 12.6

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή:-

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 27

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 12.7

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σκύφος (όστρακα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Τα όστρακα του σκύφου βρέθηκαν δίπλα στον αμφορέα, από τον οποίο σώζεται μόνο το κάτω μέρος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 27

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 12.8

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: πόδι πιθαμοφέρα, όστρακα από ένα κύπελλο, 2 σκύφους, μια φιάλη έναν αμφορίσκο, μια πρόχου
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: μηριαίο οστό μοσχαριού (μη καμένο)
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Σώζεται μόνο το κάτω μέρος του αμφορέα, το οποίο ήταν τοποθετημένο πάνω σε μια λίθινη πλάκα και περιείχε τα οστά. Το πόδι του πιθαμοφέρα βρέθηκε δίπλα στην οστεοδόχο και ανάμεσά τους το οστό ζώου. Τα όστρακα των αγγείων βρέθηκαν σε σωρό πίσω από τον αμφορέα, στη βορειοδυτική γωνία του τάφου.
Σχόλια: -
Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 27-28
Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 12.9

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: σκύφος (όστρακα), οινοχόη
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: ο αμφορέας βρέθηκε σπασμένος από μια λίθινη πλάκα και περιείχε τα οστά και τα κτερίσματα.
Σχόλια: -
Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου})
Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 28
Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 12.10

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Η χύτρα βρέθηκε σπασμένη πάνω σε μια λίθινη πλάκα. Περιείχε μόνο τα οστά. Πάνω στο αγγείο βρέθηκε χώμα γκρι και κάτω από αυτό μαύρο. Δεν

αναφέρονται ίχνη πυράς στον τάφο. Ενδεχομένως το χώμα αυτό να προέρχεται από κάποια εναγιστική πυρά, χωρίς να αποκλείεται το ενδεχόμενο να προέρχεται και από την πυρά του νεκρού.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 28

Δευτερογενείς πηγές: -

Άνδηρο 2

Το άνδηρο αυτό βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο του νεκροταφείου και είναι το χαμηλότερο από όλα, έκτασης περίπου 13μ. Περιλαμβάνει 9 θαλαμοειδείς τάφους (21-24, 26-30) και 4 θέσεις θέσεις προσφορών (25, 28, 31-32). Από τους τάφους, μόνο 2 βρέθηκαν ασύλητοι (21, 29).¹⁷⁷ Από τις θέσεις προσφορών μία βρέθηκε στην είσοδο του τάφου 28 και σχετίζεται άμεσα με αυτόν. Μια δεύτερη θέση προσφορών (25) βρέθηκε στο νοτιότερο άκρο του ανδρήρου και περιείχε μόνο στάχτη. Τέλος, οι άλλες δύο (31-32) βρέθηκαν απομονωμένες ανατολικά του ανδρήρου και η μία χρονολογείται στο πρώτο μισό του 6^{ου} αιώνα, την τελευταία δηλαδή περίοδο χρήσης του νεκροταφείου.¹⁷⁸

Τάφος 21

Αρ. ταφής: 21.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η χύτρα βρέθηκε σπασμένη πάνω στους λίθους που κάλυπταν τον εγχυτρισμό 21.1 και θα αποτελούσε μεταγενέστερη ταφή από αυτόν.

Σχόλια: Μαζί με την καύση βρέθηκε και ένας εγχυτρισμός (21.1) σε πίθο, καλυμμένος με λίθους. Εκτός του πίθου και κάτω από τους λίθους βρέθηκε ένα κύπελλο. Το στόμιο του αγγείου ήταν κλεισμένο με μια πλάκα.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

¹⁷⁷ Από τους υπόλοιπους, ο 22 σώζει στρώμα εναγιστικής πυράς για το οποίο είχε φτιαχτεί μια λίθινη στρώση στο δάπεδο του τάφου. Διατηρήθηκαν ακόμη, στη βορειοανατολική γωνία του τάφου, κατάλοιπα από τους λίθους, με τους οποίους θα είχαν στερεωθεί τα ταφικά αγγεία (Pfuhl 1903, 34).

¹⁷⁸ Αναφέρεται πως βρέθηκε όστρακο κορινθιακού σφαιρικού αρυβάλλου (Pfuhl 1903, 38). Δυστυχώς δε υπάρχει άλλο εύρημα για να έχουμε μια πληρέστερη εικόνα της περιόδου χρήσης της θέσης αυτής, όμως σε κάθε περίπτωση η εύρεση αυτού του οστράκου είναι ένδειξη χρήσης κατά τον 6^ο αιώνα.

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 33

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 29

Ο τάφος κατά την περίοδο εύρεσής του ήταν διατηρημένος καλά και οι λιθόκτιστοι τοίχοι του σώζονταν σε ύψος 1,3μ. Είχε διαστάσεις 2,40x1,30μ. Ο δυτικός του τοίχος ακουμπά πάνω στον αναλημματικό τοίχο και η είσοδος (μήκους 0,5μ.) βρέθηκε στη νοτιοανατολική γωνία του τάφου. Η οροφή ήταν φτιαγμένη από σχιστόπλακες, ορισμένες από τις οποίες βρέθηκαν στην επίχωση. Ο τάφος αποτελεί έναν από τους παλαιότερους τάφους του νεκροταφείου, με περίοδο χρήσης από το πρώτο μισό του 8^{ου} έως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα. Περιείχε 12 ταφές καύσης και πιθανότατα έναν εγχυτρισμό (ταφή 29.3).¹⁷⁹ Οι οστεοδόχοι ήταν τοποθετημένες όρθιες στη λειασμένη επιφάνεια του δαπέδου, καταλαμβάνοντας σχεδόν το βόρειο μισό του τάφου. Μπροστά (στο μέσο του τάφου) βρέθηκαν αγγεία, τα οποία δεν μπορούν να αποδοθούν σε συγκεκριμένες ταφές (ανεστραμμένο πινάκιο, μια οينوχόη τοποθετημένη στο πλάι, ένας ανεστραμμένος κρατήρας, κατά το ήμισυ διαβρωμένος).

Αρ. ταφής: 29.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πρόχους (ως πώμα), σκύφος

Μικροτεχνία: χάλκινο έλασμα

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του τάφου. Το στόμιο του αγγείου έκλεινε η πρόχους. Περιείχε τα οστά, το έλασμα, χόμα, ελαφρόπετρα και απολεπίσματα σχιστόλιθου. Πάνω στο πώμα (πρόχους) υπήρχε ο σκύφος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 36

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2003, 199

Αρ. ταφής: 29.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

¹⁷⁹ Σε επαφή με το βόρειο τοίχο βρέθηκε ένας αμφορέας, το στόμιο του οποίου έκλεινε το πόδι ενός αγγείου. Περιείχε έναν αρύβαλλο και σκόνη. Κάτω από το αγγείο βρέθηκε άλλος ένας αρύβαλλος (Pfuhl 1903, 36).

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: πρόχους (ως πώμα)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα:
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο αμοφρέας βρέθηκε πάνω από τις ταφές 29.1 και 29.3.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902
Χρονολόγηση: Αδιάγνωστο
Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 36
Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 29.6
Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμοφρέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: σκύφος (όστρακα), πιθαμοφρέας
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα:
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο αμοφρέας βρέθηκε στη βορειοδυτική γωνία του τάφου. Στο στόμιο υπήρχε το κάτω μέρος του πιθαμοφρέα και εντός του τα όστρακα του άνω μέρους του αγγείου. Πίσω από τον αμοφρέα, τα όστρακα του σκύφου.
Σχόλια: πάνω στην ταφή και στον εγχυτρισμό 29.3 βρέθηκαν ένας αμοφρέας (3) και ένας σκύφος που περιείχε 2 μικρά ληκύθια (4).
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902
Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II
Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 37
Δευτερογενείς πηγές: Papadopoulos-Smithson 2002, 165· Coldstream 2003, 199

Αρ. ταφής: 29.7
Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμοφρέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: αρύβαλλος, χύτρα (ως πώμα)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα:
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο πιθαμοφρέας βρέθηκε πάνω στην ταφή 29.17. Ο αρύβαλλος βρέθηκε εντός της οστεοδόχου.
Σχόλια: Μια πρόχους (8) βρέθηκε ανάμεσα στην ταφή αυτή και την ταφή 29.9.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II/Πρώιμη Αρχαϊκή (700-680 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 37

Δευτερογενείς πηγές: Shultz 1979, 114-115, αρ. 65· Coldstream 2003, 199·
Ευσταθίου, Μ., 2003. Αρύβαλλος «ροδιοκραητικού τύπου» 700-680 π.Χ., στο *Πλόες...*,
298, αρ. 277

Αρ. ταφής: 29.9

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πρόχους (ως πώμα), κρατήρας, 3 αρύβαλλοι, ληκύθιο

Μικροτεχνία: 22 σφονδύλια, 2 χάλκινες πόρπες

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο κρατήρας βρέθηκε κάτω από την πρόχου, που χρησίμευσε ως πώμα του αμφορέα. Μέσα στο αγγείο βρέθηκαν και τα υπόλοιπα κτερίσματα.

Σχόλια: Μια πρόχους (8) βρέθηκε ανάμεσα στην ταφή αυτή και την ταφή 29.7.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 37

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2003, 199· 2008, 176

Αρ. ταφής: 29.10

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος βρέθηκε διαλυμένος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 37

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 29.11

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πώμα (του αμφορέα), πυξίδα, αρύβαλλος

Μικροτεχνία: 2 χάλκινες πόρπες

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε διαλυμένος. Έκλεινε με πώμα, πάνω στο οποίο βρέθηκε η πυξίδα. Περιείχε τα οστά, τον αρύβαλλο και τις 2 πόρπες.

Σχόλια: Ο αμφορέας είναι ίδιου τύπου με τον αμφορέα του εγχυτρισμού.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 37

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 29.12

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύπελλο (ως πώμα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: -

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 37

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 29.13

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πώμα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος έκλεινε με το αναποδογυρισμένο πώμα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 37

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 29.17

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πόδι αγγείου, μαγειρικό σκεύος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Το πόδι αγγείου βρέθηκε πάνω στον στάμνο και το όστρακο του μαγειρικού αγγείου πίσω.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 37

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 29.18

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: χύτρα (ως πώμα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο πίθος βρέθηκε σπασμένος και στο στόμιο είχε τη χύτρα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 38

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 29.19

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: φιάλη (πώμα;)

Μικροτεχνία: αγνύθα

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η φιάλη βρέθηκε πάνω στο στάμνο, ενώ η αγνύθα στο εσωτερικό του.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 38

Δευτερογενείς πηγές: -

Άνδηρο 3¹⁸⁰

Το άνδηρο αυτό καταλαμβάνει κεντρική θέση στο χώρο του νεκροταφείου. Δεν υπάρχει αναλληματικός τοίχος και οι τάφοι ακολουθούν την πορεία του βραχώδους εδάφους. Εντοπίστηκαν 15 τάφοι (34, 36, 39, 41-43, 45-47, 49, 50, 52-55), από τους οποίους μόνο σε 5 διατηρήθηκαν ταφές καύσης. Μία από αυτές τις καύσεις βρέθηκε σε θαλαμοειδή τάφο (53), όπου μαζί με την καύση πιθανολογείται πως υπήρχε και ένας εγχυτρισμός. Ανάμεσα στους 10 τάφους που βρέθηκαν διαταραγμένοι, περιλαμβάνονται και ένας λάκκος που ενδεχομένως να περιείχε εγχυτρισμό (49),¹⁸¹ και ένας τάφος που ίσως περιείχε 2 εγχυτρισμούς (55).¹⁸² Βρέθηκαν ακόμη 10 θέσεις προσφορών (35, 37-38, 40α-43, 46, 51-52), που σχεδόν όλες συνδέονταν με κάποιον τάφο. Ανάμεσα στους συλημένους τάφους, υπάρχει και ένας κυκλικός θολωτός κτιστός τάφος (42), ο μοναδικός σε όλο το νεκροταφείο. Είναι χτισμένος από διπλή σειρά, ελαφρώς επεξεργασμένων, λίθων κατά τον εκφορικό τρόπο. Η είσοδος του τάφου βρέθηκε στο πίσω μέρος, με κατώφλι και πλευρές από λίθινες πλάκες και οδηγούσε σε μια θέση προσφορών (42α).¹⁸³ Το δάπεδο ήταν επιστρωμένο από μαύρα, κόκκινα και άσπρα βότσαλα. Εσωτερικά βρέθηκαν μόνο λίθοι, από τους τοίχους που είχαν καταρρεύσει, καθώς και λίγα θραύσματα αγγείων, 2 μικρά κύπελλα και ένας άκαυτος σκελετός χοίρου.¹⁸⁴

Ακόμη, σε αυτό το άνδηρο βρέθηκαν δύο χώροι (44, 48),¹⁸⁵ που θεωρείται από τον Pfuhl ότι χρησίμευσαν για την τέλεση της πυράς των νεκρών του νεκροταφείου.¹⁸⁶

¹⁸⁰ Στα δυτικά και ανάμεσα στα άνδηρα 1 και 3 υπήρχε ο τάφος 33 του οποίου σώζεται μόνο ο κτιστός τοίχος της βόρειας και ανατολικής πλευράς και εσωτερικά: όστρακα, ένα χειροποίητο αγγείο που ήταν σκεπασμένο με λίθους και περιείχε μόνο χώμα, μια ακονόπετρα και ένας μικρός κυβόλιθος (βορειοδυτική γωνία), καθώς και στρώμα στάχτης με οστά ζώων κοντά στο βόρειο τοίχο του τάφου (Pfuhl 1903, 39).

¹⁸¹ Στον λάκκο βρέθηκε ένας διαλυμένος αμφορέας, τοποθετημένος στο πλάι και καλυμένος με λίθους (Pfuhl 1903, 53).

¹⁸² Ο τάφος βρέθηκε κατεστραμμένος και μόνο ένας λίθος από τη βόρεια πλευρά ήταν στη θέση του. Περιείχε στρώμα στάχτης με οστά ζώων, πάνω σε αυτό ήταν ένας αμφορέας, σπασμένος που περιείχε χώμα. Νότια αυτού ένας δεύτερος αμφορέας, επίσης σπασμένος, τοποθετημένος στο πλάι και με το στόμιο προς τον τοίχο. Περιείχε χώμα και ένα κύπελλο μικρού μεγέθους. Ο Pfuhl θεωρεί πως και τα δύο αγγεία ήταν εγχυτρισμοί (Pfuhl 1903, 56-57).

¹⁸³ Επισημαίνεται πως το στρώμα στάχτης της θέσης προσφορών ήταν τόσο παχύ, που έφτανε το 1μ. (Pfuhl 1903, 46). Η κεραμική περιλαμβάνει δύο ντόπια κύπελλα, έναν κορινθιακό σφαιρικό αρύβαλλο (δε δίνεται περαιτέρω περιγραφή) και μια «ιωνική κύλικα», η οποία υποδεικνύει πως η χρονολόγηση της χρήσης της θέσης προσφορών ενδεχομένως να κατεβαίνει μέχρι και τον 6^ο αιώνα π.Χ. (ενδεικτικά για τις «ιωνικές κύλικες», Τσιαφάκη 2012, 232-233).

¹⁸⁴ Pfuhl 1903, 45-46.

¹⁸⁵ Pfuhl 1903, 47-50 (χώρος 44) και 52-53 (χώρος 48).

¹⁸⁶ Οι χώροι αυτοί θα παρουσιαστούν αναλυτικά στο Μέρος Α' (Κεφάλαιο 2, Γ.2).

Τάφος 36

Ο τάφος είχε συληθεί. Η βόρεια και η δυτική πλευρά του τάφου είναι κτιστές και σχηματίζουν γωνία, ενώ η ανατολική πλευρά του, που είναι σκαμμένη στο βράχο, καθώς και η νοτιοανατολική γωνία είναι καμπύλες και επενδεδυμένες με λίθους. Η είσοδος του τάφου ήταν στα νότια. Στον τάφο βρέθηκαν πολλοί λίθοι, τμήματα μεγάλων αγγείων, καθώς και μια λίθινη δοκό από την οροφή του τάφου. Συγκεντρωμένα στη βόρεια πλευρά βρέθηκαν όστρακα 3 αμφορέων, 2 σκύφων, μιας φιάλης και μιας λίθινης πλάκας (που θα είχε χρησιμοποιηθεί ως πώμα). Ο τάφος θα περιείχε περισσότερες από τις δύο ταφές καύσης που διατηρήθηκαν. Ένα μέρος της νότιας πλευράς αποτελεί τη βόρεια πλευρά της θέσης προσφορών (37) που βρίσκεται αμέσως στα νότια του τάφου. Η θέση περιείχε στρώμα στρώμα στάχτης με οστά μικρών ζώων και όστρακα μικρών αγγείων.

Αρ. ταφής: 36.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: φιάλη, χύτρα, χειροποίητο κλειστό αγγείο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: βρέθηκε μόνο το κάτω μέρος του αμφορέα να ακουμπά στον ανατολικό τοίχο του τάφου. Δίπλα βρισκόταν το χειροποίητο κλειστό αγγείο, τοποθετημένο στο πλάι και από πάνω του σπασμένη η χύτρα, καθώς και τα όστρακα της φιάλης.

Σχόλια: -

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 41-42

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 36.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: υδρία

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο στάμνος βρέθηκε σπασμένος στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου και δίπλα του η υδρία.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 42

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 39

Το σχήμα του τάφου είναι τριγωνικό, ακολουθώντας τη διαμόρφωση του βραχώδους εδάφους. Είχε κτιστές πλευρές και την είσοδο στη νοτια καμπύλη πλευρά. Μια πλάκα από την όροφη του τάφου στέκεται στη θέση της, σε ύψος 1,3μ. Ο τάφος περιείχε τουλάχιστον 7 ταφές καύσης, που ήταν συγκεντρωμένες στο βόρειο τμήμα του τάφου. Στη βορειοανατολική γωνία του τάφου βρέθηκε ένα σπασμένο αγγείο, όρθια τοποθετημένο στο πόδι ενός πίθου, χωρίς όμως να μπορεί να αποδοθεί σε κάποια συγκεκριμένη ταφή. Εντός του τάφου βρέθηκαν και 2 ενταφιασμοί, των οποίων η ακριβής χρονολόγηση δεν είναι γνωστή, όμως θεωρείται πως χρονολογούνται υστερότερα από τις υπόλοιπες ταφές. Σε αυτό συνηγορεί το γεγονός πως πάνω στο στήθος των νεκρών βρέθηκε λίθινη δοκός από τη στέγη που είχε καταρρεύσει, ενώ πέτρα βρέθηκε και στο σώμα του ενός από τους δύο. Εφαπτόμενη με τη νότια πλευρά του τάφου, ανατολικότερα της εισόδου, ήταν μια θέση προσφορών (40). Περιείχε στρώμα στάχτης με οστά μικρών ζώων και αιγοειδών, καθώς και όστρακα από μια φιάλη, μια οينوχόη, ενός αρυβάλλου και ενός κλειστού αγγείου. Η χρήση της θέσης προσφορών πιθανόν να φτάνει μέχρι τον 6^ο αιώνα.¹⁸⁷

Αρ. ταφής: 39.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αμφορέας, φιάλη (ως πάμα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο αμφορέας βρέθηκε όρθιος στο πόδι ενός δεύτερου αμφορέα. Στο στόμιό του, που βρέθηκε αποκομμένο στην κοιλιά του αγγείου, υπήρχε η φιάλη.

¹⁸⁷ Λόγω της εύρεσης της ιωνικής φιάλης και του κορινθιακού σφαιρικού αρυβάλλου (Pfuhl 1903, 44, 205 για τον κορινθιακό αρύβαλλο).

Σχόλια: σε επαφή και ανάμεσα στην ταφή αυτή και την 39.3 βρέθηκε το κάτω μέρος ενός αμφορέα που περιείχε όστρακα 2 σκύφων (2).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 43

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 39.3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο αμφορέας βρέθηκε διαλυμένος, χωρίς λαιμό.

Σχόλια: σε επαφή και ανάμεσα στην ταφή αυτή και την 39.1 βρέθηκε το κάτω μέρος ενός αμφορέα που περιείχε όστρακα 2 σκύφων (2).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 43

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 39.4

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα:

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: -

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 43

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 39.6

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πώμα, αρύβαλλος/ληκύθιο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρακα σαλιγκαριών

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Βρέθηκε το κάτω μέρος του αμφορέα, που περιείχε τα οστά και τα όστρακα σαλιγκαριών. Δίπλα του βρέθηκε το πόμα (όστρακα) και ο αρύβαλλος/ληκύθιο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 43-44

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 39.7

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: πινάκιο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο αμφορέας ήταν σπασμένος και δίπλα του βρέθηκαν τα όστρακα του πινακίου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 44

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 39.8

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: σκύφος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: βρέθηκε το κάτω μέρος του αμφορέα και πίσω του βρέθηκαν τα όστρακα του σκύφου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 44

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 39.9

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: βρέθηκε το κάτω μέρος του αμφορέα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 44

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 47

Ο τάφος βρέθηκε αμέσως στα βόρεια του χώρου πυράς 48. Η νότια πλευρά του επενδύεται με λίθους, η δυτική είναι κτιστή, ενώ η βόρεια και η ανατολική του πλευρά είναι σκαμμένες στο βράχο και λίθοι τοποθετούνται για την εξομάλυνση της επιφάνειας. Το έδαφος του τάφου ήταν στρωμένο με πλάκες. Βρέθηκε συλημένος. Περιείχε τουλάχιστον 6 ταφές καύσης, εκ των οποίων οι 2 βρέθηκαν εντός της λάρνακας. Στην επίχωση του τάφου βρέθηκαν όστρακα από πίθους, αμφορείς, πρόχους, σκύφους, φιάλες, αρυβάλλους και άλλα αδιαγνώστου τύπου, καθώς και λίθινες πλάκες που θα είχαν χρησιμοποιηθεί ως πώματα ή βάσεις αγγείων.

Αρ. ταφής: 47.1α-β

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Λάρνακα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η λάρνακα (0,59x0,39x0,44μ.) βρέθηκε στην ανατολική πλευρά, χωρίς κάλυμμα και περιείχε τουλάχιστον 2 ταφές καύσης. Ήταν λίθινη, από ηφαιστειογενή λίθο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 51-52

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 47.2-4

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας (x3)

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σκύφος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: κοντά στη βορειοανατολική γωνία βρέθηκαν τα κάτω μέρη από 3 αμφορείς, που περιείχαν καμένα οστά. Πίσω από δύο από αυτούς βρέθηκε ο σκύφος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 52

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 47.5

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 λήκυθοι

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: στη βόρεια πλευρά βρέθηκε το κάτω μέρος ενός αμφορέα, που περιείχε καμένα οστά και δίπλα του οι 2 λήκυθοι.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 52

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 53

Ο τάφος ήταν σκαμμένος στο βράχο σε σχήμα πετάλου με την είσοδο στη νότια πλευρά. Διατηρούνται ορισμένοι λίθοι από τη δυτική πλευρά. Μέσα στον τάφο βρέθηκαν κομμάτια του βράχου που είχε καταρρεύσει. Ο τάφος περιείχε μόνο 2 ταφές, η μία καύση και η δεύτερη πιθανότατα εγχυτρισμός (53.1).¹⁸⁸ Στην επίχωση του τάφου βρέθηκαν όστρακα ενός αμφορέα, ενός μεγάλου αγγείου, δύο λαβές και η βάση ενός αρυβάλλου, τα οποία είναι υστερότερα των ευρημάτων του τάφου.

¹⁸⁸ Βρέθηκε ένας πιθαμορέας, τοποθετημένος στο πλάι, πάνω σε στρώμα λίθων, με το πόδι σε επαφή με την ανατολική πλευρά και το στόμιο να φράσσεται με πώμα. Περιείχε λίγα θραύσματα άκαυτων οστών, χώμα, ένα μικρό κύπελλο και ένα σκύφο (Pfuhl 1903, 55).

Βόρεια του τάφου βρισκόταν μια θέση προσφορών (52), χωρίς να συνδέεται άμεσα με τον τάφο, συνεπώς είναι πιθανό να σχετίζεται με τους τάφους που βρέθηκαν στην περιοχή αμέσως νότια της θέσης προσφορών (τάφοι 53-55). Ήταν σκαμμένη στο βράχο και η βόρεια πλευρά ήταν επενδεδυμένη με λίθους. Το στρώμα στάχτης σώθηκε σε ύψος 0,7μ. στην ανατολική πλευρά. Περιείχε οστά μικρών ζώων και κουνελιών, όστρακα από 3 σκύφους, μια φιάλη, μια πρόχου, έναν αμφορίσκο, έναν αρύβαλλο, ένα πινάκιο (narfchen) και μια πόρπη. Το πινάκιο και η πρόχου φέρουν μια οπή στον πυθμένα τους. Βρέθηκαν ακόμα στις πλευρές του λάκκου μεγάλα κομμάτια ξύλου, τα οποία θεωρούνται πως είναι κατάλοιπα της υποστήριξης της πυράς για την καλύτερη κυκλοφορία του αέρα. Η χρήση της θέσης προσφορών πιθανόν να φτάνει μέχρι τον 6^ο αιώνα.¹⁸⁹

Αρ. ταφής: 53.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πινάκιο (ως πώμα), σκύφος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος βρέθηκε σπασμένος, πάνω σε στρώση λίθων και δίπλα στον εγχυτρισμό. Το στόμιο καλυπτόταν εν μέρει από το πινάκιο, ενώ δίπλα του βρέθηκε ο σκύφος μεγάλου μεγέθους. Κάτω από τον στάμνο, καθώς και κάτω από τον εγχυτρισμό, υπήρχε ένα ρηχό κοίλωμα στο βράχο που περιείχε στρώμα στάχτης, χωρίς οστά ή όστρακα. Αποδίδεται σε κατάλοιπο εναγιστικής πυράς, που είτε τελέστηκε εντός του τάφου, είτε εκτός, ενδεχομένως στη θέση προσφορών.

Σχόλια: Ο εγχυτρισμός είναι σύγχρονος με την καύση.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 55-56

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 54

Ο τάφος βρέθηκε συλημένος. Είναι ορθογώνιος, με κτιστές πλευρές οι οποίες είχαν διατηρηθεί σε κάποιο ύψος. Το άνοιγμα της εισόδου (0,6μ. πλάτους) βρέθηκε στη νοτιοδυτική γωνία, η οποία είχε χτιστεί με μεγάλες πλάκες και λίθους. Πλάκες από την οροφή του τάφου βρέθηκαν πεσμένες στο εσωτερικό του τάφου. Το δάπεδο

¹⁸⁹ Λόγω της εύρεσης της ιωνικής φιάλης και του κορινθιακού σφαιρικού αρυβάλλου (Pfuhl 1903, 54, 205 για τον κορινθιακό αρύβαλλο). Ένας από τους σκύφους χαρακτηρίζεται ακόμη ως ύστερος πρωτοκορινθιακός ή κορινθιακός (αρ. 3).

του τάφου ήταν στρωμένο με λίθους. Στη βορειοδυτική γωνία του τάφου διατηρήθηκε η ταφή καύσης. Διασκορπισμένα στον τάφο βρέθηκαν ανθρώπινα οστά και όστρακα (φιάλη, οινοχόη, 2 αρύβαλλοι, 3 ληκύθια).

Αρ. ταφής: 54.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πώμα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Το κάτω μέρος του αμφορέα βρέθηκε στη βορειοδυτική γωνία. Πάνω του υπήρχε το πώμα.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 56

Δευτερογενείς πηγές: -

Άνδηρο 4

Το άνδηρο αυτό στα ανατολικά οριοθετούνταν από έναν αναλληματικό τοίχο, μήκους 17μ., και στα δυτικά από τον βράχο. Το άνδηρο αυτό είχε μεγάλη κλίση και συνεπώς οι τάφοι δεν ήταν βαθειά λαξευμένοι στο βράχο με αποτέλεσμα να έχουν διαταραχτεί σε μεγάλο βαθμό. Βρέθηκαν 18 τάφοι, από τους οποίους μόνο οι 3 διατήρησαν ταφές καύσης (60, 61, 82). Εννιά τάφοι περιείχαν εγχυτρισμούς, είτε ατομικούς (75-79), είτε πολλαπλούς (63,¹⁹⁰ 70, 71, 83). Από τους εναπομείναντες 6 τάφους που βρέθηκαν διαταραγμένοι, 2 ενδεχομένως να περιείχαν εγχυτρισμούς (80-81), ενώ στους υπόλοιπους δε σώθηκε καμιά ταφή (57, 59α-β, 64-65). Το άνδηρο αυτό είχε 11 θέσεις προσφορών (56α-β, 58, 62, 66-68, 70, 72-74, 81), από τις οποίες

¹⁹⁰ Ο αριθμός των ταφών στον τάφο 63 δεν είναι ξεκάθαρος, ούτε αν περιείχε μόνο εγχυτρισμούς. Βρέθηκαν 2 εγχυτρισμοί (ταφές 63.2, 63.3), καθώς και το κάτω τμήμα ενός αμφορέα, τοποθετημένο σε στρώση λίθων, που περιείχε μόνο χώμα (63.1). Ακόμη βρέθηκαν 3 χύτρες, καλυμμένες με λίθους, που περιείχαν μόνο χώμα (63.4). Ενδεχομένως τα αγγεία που περιείχαν χώμα και που ήταν τοποθετημένα ως ταφικά αγγεία να ήταν εγχυτρισμοί, όμως αυτό παραμένει απλώς μια υπόθεση. Για τον τάφο, βλ. Pfuhl 1903, 60.

οι 3 συνδέονται με συγκεκριμένους τάφους και πιθανότατα και μια τέταρτη,¹⁹¹ ενώ για τις υπόλοιπες δεν είναι σαφές με ποιον από τους τάφους του ανδέρου συνδέονται.

Τάφος 60

Ο τάφος ήταν σκαμμένος βαθειά στην πλαγιά και η βόρεια και δυτική πλευρά του ήταν κτιστές. Βρέθηκε συλημένος. Περιείχε μόνο τμήματα μεγάλων αγγείων, καμένα οστά και λίθινες πλάκες, που θα χρησίμευαν ως πώματα των αγγείων. Μόνο ένα πόδι αγγείου βρέθηκε στη θέση του, πάνω σε μια λίθινη πλάκα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 59

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 61

Ο τάφος βρέθηκε νοτιότερα του τάφου 60 και ήταν ομοίως συλημένος. Η ανατολική πλευρά, την οποία συνιστούσε η βραχώδης πλαγιά, ήταν επενδεδυμένη με λίθους, ενώ κτιστή ήταν και η νότια πλευρά του τάφου. Περιείχε τμήματα μεγάλων αγγείων, καμένα οστά, αρκετές λίθινες πλάκες που βρέθηκαν στη θέση τους και θα χρησίμευσαν ως βάσεις των ταφικών αγγείων, καθώς και τμήματα χάλκινων αγγείων και κοσμημάτων (πόρπη, ενώτιο).

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 59

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 82

Ο τάφος ήταν ορθογώνιος με κτιστές πλευρές (η δυτική δε σώθηκε). Περιείχε οστεοδόχους, τοποθετημένες η μία δίπλα στην άλλη, χωρίς λίθινες βάσεις και χωρίς να είναι καλυμμένες με λίθους. Ανάμεσα σε αυτές βρέθηκαν αγγεία ως κτερίσματα. Κτερίσματα (αγγεία) βρέθηκαν και στη νοτιοανατολική γωνία του τάφου, τοποθετημένα σε δύο επάλληλες σειρές. Αναφέρονται μερικά από τα αγγεία που

¹⁹¹ Δύο θέσεις προσφορών συνδέονται με διαταραγμένους τάφους (θέση 58 με τάφο 59α-β, θέση και τάφος 81, Pfuhl 1903, 58-59, 68) και μια τρίτη με έναν τάφο, όπου βρέθηκαν 2 εγχυτρισμοί (τάφος και θέση 70, Pfuhl 1903, 61-63). Τελος, η θέση 56α-β ενδεχομένως να συνδέεται με τον τάφο 57 (Pfuhl 1903, 57-58).

βρέθηκαν στον τάφο. Από τις οστεοδόχους, τέσσερις αμφορείς (ταφές 82.1, 82.3-5), τέσσερις πιθαμοφορείς (82.6-9) και ενδεχομένως και μια υδρία (82.2). Από τα κτερίσματα, μια πυξίδα μεγάλου μεγέθους, 30 σκύφοι, μια πρόχου και 7 αρύβαλλοι.

Σχόλια: στην πίσω μεριά του τάφου (ανατολική), την οποία αποτελούσε η πλαγιά, ανοίχτηκε στον βράχο ένας λάκκος, στον οποίο τοποθετήθηκε ένας εγχυτρισμός (79). Εξωτερικά και σε επαφή με τη βόρεια πλευρά του τάφου βρέθηκε το κάτω μέρος ενός αμφορέα, που θεωρείται πως ήταν εγχυτρισμός (80).¹⁹²

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II – Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 68-69

Δευτερογενείς πηγές: Ευσταθίου 2001, 298, αρ. 276

Άνδηρο 5

Στο άνδηρο αυτό υπάρχει μεγάλος αριθμός πεσμένων βράχων, κυρίως στο νότιο τμήμα του και σε κάποιες περιπτώσεις υπάρχουν καταστροφές των τάφων από τους πεσμένους βράχους. Ένας αναλημματικός τοίχος, περίπου 17μ. κατασκευάστηκε στο βόρειο τμήμα του ανδρήρου, όπου λόγω της διαμόρφωσης του χώρου οι κτιστοί τάφοι είναι λίγοι σε αριθμό (84, 89-91, 97-100).¹⁹³ Οι περισσότεροι από αυτούς περιείχαν ταφές καύσης, ενώ σε δύο βρέθηκαν εγχυτρισμοί.¹⁹⁴ Στο βόρειο τμήμα του ανδρήρου υπήρχαν αρκετά απλά λαξεύματα, που ήταν ατομικοί τάφοι και το πιθανότερο είναι να περιείχαν όλα εγχυτρισμούς (85-86, 88, 92-96).¹⁹⁵ Βρέθηκαν ακόμη 5 θέσεις προσφορών, οι 3 συνδέονταν με κτιστούς τάφους (84, 90, 100) και οι 2 με λάκκους (87, 99).

Στο νότιο τμήμα του ανδρήρου, όπου είχαν πέσει περισσότερα τμήματα βράχων σε σχέση με το βόρειο τμήμα, πολλές φορές ο χώρος ανάμεσα σε δύο βράχους διαμορφώνεται ως τάφος, συνήθως με επένδυση με λίθους μιας ή δύο πλευρών για μεγαλύτερη προστασία από τις κατολισθήσεις. Υπάρχουν όμως και ελάχιστες περιπτώσεις κτιστών τάφων, με τη μορφή που απαντώνται στο υπόλοιπο νεκροταφείο

¹⁹² Βορειοανατολικά του τάφου βρέθηκαν κι άλλοι εγχυτρισμοί (76-77 και ίσως και ο 81), όπως και στα νότιά του (83). Ο τάφος 82 βρίσκεται στο νότιο άκρο του νεκροταφείου και στα ανατολικά του υπάρχει ο χώρος με τους πεσμένους βράχους (άνδηρο 5), όπως εντοπίζεται η μεγαλύτερη συγκέντρωση των εγχυτρισμών.

¹⁹³ Από τους κτιστούς τάφους, οι 3 βρέθηκαν συλημένοι και χωρίς κατάλοιπα ταφών, μόνο με όστρακα (91, 97, 100, Pfuhl 1903, 77-78, 81).

¹⁹⁴ Ο τάφος 90 περιείχε 3 εγχυτρισμούς και πιθανότατα και έναν τέταρτο (Pfuhl 1903, 75-77). Στον τάφο 99 βρέθηκαν τρία αγγεία (χύτρα, 2 αμφορείς), τοποθετημένα ως ταφές, αλλά περιείχαν μόνο χώμα. Το ένα από αυτά ήταν κτερισμένο με 2 κύπελλα και έναν αμφορέα μικρού μεγέθους (ταφή 99.2). Το πιθανότερο είναι πως τα αγγεία ήταν εγχυτρισμοί (Pfuhl 1903, 80-81).

¹⁹⁵ Από τους 8 τάφους, οι 3 περιείχαν από έναν εγχυτρισμό (85, 92-93), ενώ οι 5 (86, 88, 94-96) περιείχαν αγγεία που περιείχαν μόνο χώμα και θεωρείται πως ήταν εγχυτρισμοί (Pfuhl 1903, 71-72, 77-78).

(π.χ. ο τάφος 116). Συνολικά βρέθηκαν 21 τάφοι. Έντεκα τάφοι είχαν κτιστές όλες τις πλευρές ή κάποιες από αυτές, από τους οποίους 3 είχαν ταφές καύσης, 4 πολλαπλούς εγχυτρισμούς (108, 111, 113, 115),¹⁹⁶ ενώ 4 δεν περιείχαν ταφές (101, 106, 117-118).¹⁹⁷ Οι εναπομείναντες 10 τάφοι ήταν απλοί λάκκοι που ενδεχομένως όλοι να περιείχαν ατομικούς εγχυτρισμούς (103, 109-110, 119-123, 125-126).¹⁹⁸ Βρέθηκαν ακόμη 6 θέσεις προσφορών που συνδέονται όλες με τάφους (104, 107, 112, 114, 123-124).

Τάφος 84

Στο βορειότερο άκρο του ανδρήρου βρέθηκε ένας τοίχος εγκάρσια στον αναλημματικό τοίχο. Σε επαφή με αυτόν υπήρχε μια θέση προσφορών και αμέσως βόρεια αυτής μια δεύτερη θέση προσφορών. Ανάμεσα στην πρώτη θέση προσφορών και στον αναλημματικό τοίχο βρέθηκαν 2 ταφές καύσης (ταφές 84.1-2). Πρόκειται για 2 αμφορείς, τοποθετημένους στο πλάι, οι οποίοι ήταν καλυμμένοι με λίθους. Θεωρείται πως ο εγκάρσιος τοίχος αποτελεί κατάλοιπο αρκετά κατεστραμμένου θαλαμοειδούς τάφου. Η νοτιότερη θέση προσφορών περιείχε μόνο στρώμα στάχτης με τα όστρακα μιας πρόχου και η βορειότερη το στρώμα στάχτης με όστρακα 2 σκύφων και ενός αμφορίσκου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ/Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 70

Δευτερογενείς πηγές: -

¹⁹⁶ Για τους εγχυτρισμούς αυτούς, βλ. Pfuhl 1903, 85-91. Ο τάφος 113 περιείχε τουλάχιστον 6 εγχυτρισμούς (ταφές 113.1-3 και 113.5-7), ενώ το πιθανότερο είναι πως και ο αμφορέας που βρέθηκε τοποθετημένος ως ταφή (113.4) να ήταν κι αυτός εγχυτρισμός. Η χρήση του τάφου εκτείνεται από τις αρχές του 7^{ου} αι έως τις αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Δίπλα στο άνοιγμα της εισόδου του τάφου βρέθηκε χαραγμένο στο βράχο το όνομα Ύπερας (Pfuhl 1903, 87-87). Ακόμη, ο τάφος 111 χρονολογείται στις αρχές του 6^{ου} αιώνα και περιείχε 2 εγχυτρισμούς. Τα ονόματα των νεκρών αναγράφονται στην ανεπίγραφη πλάκα που βρέθηκε πάνω στη θέση προσφορών του τάφου· Νικοκράτης και Νᾶνος (Pfuhl 1903, 86-87). Το εύρημα αυτό αποτελεί μία από τις ελάχιστες περιπτώσεις όπου είναι δυνατό μια ανεπίγραφη πλάκα, ανάμεσα στις πολλές που εντοπίστηκαν τόσο σε αυτό το νεκροταφείο, όσο και στη Σελλάδα, να αποδοθεί σε συγκεκριμένο τάφο.

¹⁹⁷ Pfuhl 1903, 81-82 (τάφος 101), 85 (τάφος 106), 93 (τάφοι 117-118).

¹⁹⁸ Τον τάφο 103 αποτελεί ο χώρος ανάμεσα σε δύο βράχους, όπου στη μία πλευρά χτίστηκε ένας μικρός τοίχος για προστασία. Μέσα στον τάφο βρέθηκε εναγιστική πυρά (στρώμα στάχτης με οστά ζώων, λήκυθο, όστρακα ενός σκύφου και μιας φιάλης), πάνω στην οποία είχε τοποθετηθεί ο αμφορέας που περιείχε τα άκαυτα ανθρώπινα οστά (Pfuhl 1903, 84). Βέβαιη περίπτωση εγχυτρισμού αποτελεί και ο τάφος 109 (Pfuhl 1903, 85-86). Για τις υπόλοιπες περιπτώσεις εικάζεται ότι πρόκειται για εγχυτρισμούς λόγω της τοποθέτησης των αγγείων ως ταφικά, όταν αυτά απαντώνται και του γεγονότος ότι πρόκειται για ατομικούς τάφους, καθώς καμιά περίπτωση καύσης δε βρέθηκε μεμονωμένη σε λάκκο από το υπόλοιπο νεκροταφείο.

Τάφος 89 (σχ. 20)

Ο τάφος είναι σχεδόν ορθογώνιος, με κτιστές πλευρές, οι οποίες διατηρούνται σε ύψος 1,4μ. Η είσοδος ήταν στα βορειοδυτικά (πλάτους 1,35μ.). Το δάπεδο του τάφου ήταν στρωμένο με πλάκες, ενώ πλάκες από την οροφή βρέθηκαν πεσμένες και στο εσωτερικό του. Περιείχε τουλάχιστον 6 ταφές καύσης, αλλά θεωρείται πως οι δύο λάρνακες περιείχαν περισσότερες της μιας ταφής. Εκατέρωθεν της νοτιοδυτικής γωνίας, σε επαφή με το νότιο και δυτικό τοίχο βρέθηκαν δύο ομάδες αγγείων, που δε συνδέονται με κάποια συγκεκριμένη ταφή. Πρόκειται για 5 αρυβάλλους (νότιος τοίχος) και ένα σκύφο με προχοή, 2 αρυβάλλους και 2 ληκύθια (δυτικός τοίχος). Ο Pfuhl δεν αποκλείει τα αγγεία αυτά ήταν προσφορές για τις ταφές των δύο λαρνάκων.¹⁹⁹ Κοντά στην είσοδο του τάφου και σε επαφή με τον δυτικό τοίχο βρέθηκε αναποδογυρισμένο το πόδι ενός αμφορέα και δίπλα του ένα πινάκιο (4). Τέλος, διάσπαρτα στον τάφο βρέθηκαν 2 ληκύθια, ένας αρύβαλλος, 3 σκύφοι, ένα κύπελλο και μια πυξίδα από φαγεντιανή.²⁰⁰

Αρ. ταφής: 89.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Λάρνακα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πινάκιο

Μικροτεχνία: χάλκινη φιάλη

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η λάρνακα (0,64x0,42x0,47μ.) ήταν από ντόπιο ασβεστόλιθο και είχε κάλυμμα από το ίδιο υλικό το οποίο βρέθηκε μέσα στη λάρνακα. Το πινάκιο ήταν αναποδογυρισμένο και σπασμένο πάνω στο κάλυμμα. Η χάλκινη φιάλη βρέθηκε μέσα στον τάφο.

Σχόλια: Ο Pfuhl θεωρεί πως η λάρνακα περιείχε περισσότερες από μια ταφή. Ανθρώπινα καμένα οστά βρέθηκαν και στα ανατολικά, βόρεια και νότια, αλλά κυρίως στα βορειοανατολικά της ταφής αυτής και της ταφής 89.2. Στα βορειοανατολικά των δύο ταφών βρέθηκαν και κοσμήματα: τμήματα από 3 χρυσές ταινίες, μια χάλκινη πόρπη, μια χάλκινη περόνη και τμήματα μιας δεύτερης περόνης από σίδηρο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 72-73

Δευτερογενείς πηγές: -

¹⁹⁹ Pfuhl 1903, 74-75.

²⁰⁰ Η πυξίδα χρονολογείται στο γ' τέταρτο του 7ου αιώνα και αποτελεί εισαγωγή από εργαστήριο, που μιμείται τα αιγυπτιακά πρότυπα, πιθανό ροδίτικο (Webb 1978, 36-44, αρ. 178· Ευσταθίου 2001, 492, αρ. 913).

Αρ. ταφής: 89.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Λάρνακα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πινάκιο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η λάρνακα (0,47x0,43x0,3μ.) ήταν από ντόπιο ασβεστόλιθο και είχε κάλυμμα ως κάλυμμα μια λίθινη πλάκα. Το πινάκιο ήταν αναποδογυρισμένο και σπασμένο πάνω στην πλάκα.

Σχόλια: Ο Pfuhl θεωρεί πως η λάρνακα περιείχε περισσότερες από μια ταφή. Ανθρώπινα καμένα οστά βρέθηκαν και στα ανατολικά, βόρεια και νότια, αλλά κυρίως στα βορειοανατολικά της ταφής αυτής και της ταφής 89.1. Στα βορειοανατολικά των δύο ταφών βρέθηκαν και κοσμήματα: τμήματα από 3 χρυσές ταινίες, μια χάλκινη πόρπη, μια χάλκινη περόνη και τμήματα μιας δεύτερης περόνης από σίδηρο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 73

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 89.3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πρόχους (πώμα), κρατήρας (όστρακα), 3 σκύφοι, 4 κύπελλα, αρύβαλλος/ληκύθιο, πίθος (τμήματα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο αμφορέας ήταν σπασμένος στο λαιμό, ο οποίος βρέθηκε δίπλα του. Μέσα στο τμήμα του λαιμού υπήρχε η πρόχους. Ο αμφορέας ήταν καλυμμένος με τα τμήματα του πίθου. Δίπλα από την οστεοδόχο βρέθηκαν τα υπόλοιπα κτερίσματα. Η ταφή βρέθηκε στα δυτικά της βορειότερης από τις δύο λάρνακες και απέναντι από την είσοδο του τάφου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 73

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 89.5

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 3 σκύφοι, κυάθιο, πόδι αγγείου, 2 πρόχοι, 2 ληκύθια

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώου (μη καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο στάμνος είχε ως πώμα έναν από τους σκύφους, που βρέθηκε αναποδογυρισμένος πάνω στο στάμνο. Δίπλα βρέθηκε το πόδι ενός αγγείου και μια από τις πρόχους (6). Ο στάμνος περιείχε τα υπόλοιπα κτερίσματα. Το κυάθιο είχε ίχνη επιδιόρθωσης. Η ταφή βρέθηκε σε επαφή με τον βόρειο τοίχο του τάφου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 73

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 89.7

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πινάκιο, κρατήρας, 2 αμφορείς (ο ένας με πώμα), πρόχους, 2 κύπελλα, 3 ληκύθια

Μικροτεχνία: ειδώλια από ασβεστόλιθο: μιας ανδρικής μορφής, ενός κριαριού και μιας ασπίδας

Οργανικά ευρήματα: μηριαίο οστό αρνιού (μη καμένο), όστρεα, αστράγαλοι

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο πίθος βρέθηκε στη νοτιοανατολική γωνία του τάφου, καλυμμένος με μια λίθινη πλάκα. Όστρακα του πινακίου βρέθηκαν μέσα στον πίθο, αλλά και εκτός αυτού πάνω στους 2 αμφορείς που ήταν μπροστά από τον πίθο. Το μηριαίο οστό του αρνιού βρέθηκε στο πόδι του πίθου, που θα είχε πέσει από το πινάκιο. Μπροστά από τον πίθο βρέθηκαν μια σειρά από αγγεία: ο κρατήρας βρέθηκε αναποδογυρισμένος μπροστά από τον πίθο και σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο. Δίπλα στον κρατήρα βρέθηκε ένας αμφορέας που περιείχε τα ληκύθια, τα κύπελλα, τα ειδώλια, τους αστραγάλους και τα όστρεα. Πάνω στον αμφορέα υπήρχε το πώμα του. Δίπλα σε αυτόν τον αμφορέα υπήρχε ένας δεύτερος, που περιείχε μόνο χώμα. Το τελευταίο αγγείο ήταν μια πρόχου, που περιείχε επίσης μόνο χώμα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 73-74

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 98

Ο τάφος ήταν κτιστός θαλαμοειδής. Οι τοίχοι διατηρήθηκαν σε ύψος 1,4μ. Διατηρήθηκε ακόμη μια τριμερής βαθμίδα που οδηγούσε στην είσοδο του τάφου, της οποίας βρέθηκε το κατώφλι. Στο πάτωμα του τάφου βρέθηκαν λίθοι από την οροφή

και τους τοίχους. Από τις ταφές που περιείχε ο τάφος βρέθηκαν μόνο καμένα ανθρώπινα οστά, μια σιδερένια περόνη και όστρακα από ένα μεγάλο αριθμό αγγείων, ορισμένα από τα οποία ενδεχομένως να είχαν χρησιμεύσει ως οστεοδόχοι.²⁰¹ Φαίνεται πως ο τάφος διαλύθηκε και πάνω στα ερείπιά του κατασκευάστηκε ο τάφος 97, ο οποίος βρέθηκε συλημένος και περιείχε μόνο όστρακα.

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 78-80
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 102²⁰²

Ο τάφος χρονολογείται στον 7^ο αιώνα και έχει δύο φάσεις. Αρχικά τον τάφο συνιστούσε ο χώρος κάτω από ένα βράχο, που καταλάμβανε την ανατολική πλευρά του τάφου. Ένας τοίχος χτίστηκε στην πλευρά αυτή για μεγαλύτερη προστασία. Η πρώτη φάση περιελάμβανε 2 ταφές καύσης (102.1-2). Ίσως να υπήρχε και μια τρίτη ταφή, αν υποθέσουμε πως ένα όστρακο του στάμνου που βρέθηκε ήταν ταφικό αγγείο. Στη συνέχεια επεκτάθηκε ο τάφος προς τα δυτικά και μπροστά από τον τάφο 101, με την κατασκευή δύο τοίχων στη βόρεια και δυτική πλευρά. Στη δεύτερη φάση ανήκουν μια ταφή καύσης (102.3) και ενδεχομένως και ένας εγχυτρισμός, εάν ο αμφορέας που βρέθηκε με χώμα και ένα μικρό κύπελλο στο εσωτερικό του, περιείχε ταφή. Βρέθηκε ακόμη εναγιστική πυρά με οστά ζώων και όστρακα ενός αρυβάλλου και ενός ληκυθίου.

Αρ. ταφής: 102.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμοφέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύπελλο μικρού μεγέθους

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή:

Σχόλια: Βρέθηκε στο παλαιότερο τμήμα του τάφου.

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

²⁰¹ Βρέθηκαν όστρακα από 6 αμφορείς, έναν στάμνο, 3 πίθους, 2 πινάκια, έναν κρατήρα, 7 σκύφους, έναν σκύφο μεγάλου μεγέθους, μια πρόχου, 3 πινάκια και ένα ανοικτό αγγείο (Pfuhl 1903, 79-80).

²⁰² Ο εντοπισμός αυτού του τάφου από έναν εργάτη, τον Γιάννη Μπαϊλά, αποτέλεσε το έναυσμα για την έναρξη της ανασκαφής στο Μέσα Βουνό (Pfuhl 1903, 1, 83).

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (680-660 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 83

Δευτερογενείς πηγές: Shultz 1979, 119, αρ. 69

Αρ. ταφής: 102.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η χύτρα βρέθηκε διαλυμένη.

Σχόλια: Βρέθηκε στο παλαιότερο τμήμα του τάφου.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 83

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 102.3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο πίθος ήταν διαλυμένος.

Σχόλια: Βρέθηκε στο νεότερο τμήμα του τάφου.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 83

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 105

Ο τάφος βρίσκεται στα δυτικά του τάφου 102 και μεταξύ τους παρεμβάλλεται μια θέση προσφορών. Έχει διαμορφωθεί κάτω από έναν βράχο που βρίσκεται στα βόρεια. Διατήρηθηκαν λίθοι από την ανατολική, νότια και δυτική πλευρά του τάφου. Βρέθηκε μόνο μια καύση στο κάτω μέρος ενός μεγάλου τριποδικού αγγείου στη θέση της, σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο. Διάσπαρτα όστρακα από τον τάφο από έναν στάμνο και έναν δεύτερο μικρότερου μεγέθους, 2 αμφορείς, έναν πίθο, έναν κάνθαρο

και μια πρόχου. Βρέθηκαν ακόμη αρκετά όστρεα.²⁰³ Η θέση προσφορών που βρέθηκε ανατολικά του τάφου πιθανότατα συνδέεται με αυτόν. Περιείχε στρώμα στάχτης με οστά βοοειδών, μικρών ζώων και γουρουνιού, καθώς και όστρακα 3 σκύφων και ενός αρυβάλλου/ληκυθίου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ-Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 84-85

Δευτερογενείς πηγές:

Τάφος 116

Ο τάφος αποτελεί έναν από τους πιο καλοσχηματισμένους και πλούσιους τάφους του νεκροταφείου, αν και βρέθηκε συλημένος. Έχει κτιστές και τις τέσσερις πλευρές, οι οποίες διατηρούνται σε ύψος 0,8μ. και την είσοδο στη βορειοδυτική πλευρά (πλάτους 0,5μ.). Το δάπεδο του τάφου ήταν στρωμένο με πλάκες. Από τον Pfuhl μετρήθηκαν 20 αγγεία, που θα περιείχαν ταφές, χωρίς να διευκρινίζεται αν θα ήταν καύσεις ή εγχυτρισμοί.²⁰⁴ Μόνο 2 ταφές καύσης όμως περιγράφονται. Από τις υπόλοιπες ταφές βρέθηκαν μόνο καμένα οστά διασκορπισμένα, και τμήματα των ταφικών αγγείων στερεωμένα με λίθους, κυρίως στο κατώφλι της εισόδου, καθώς και στην ανατολική και δυτική πλευρά του τάφου. Αναφέρονται πιθαμοφορείς και αμφορείς. Διάσπαρτα στον τάφο βρέθηκαν ακόμη πολλά όστρακα σκύφων, φιαλών, πινακίων και αρυβάλλων, καθώς και τμήμα σιδερένιου όπλου.

Αρ. ταφής: 116.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμοφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Στη νοτιοδυτική γωνία του τάφου βρέθηκε το τμήμα του λαιμού ενός πιθαμοφορέα που περιείχε τα οστά.

²⁰³ Τα όστρεα είναι δύο κατηγοριών: tritons και cockles, βλ. Pfuhl 1903, 240, αρ. Z3 και 239, αρ. Z2 αντίστοιχα.

²⁰⁴ Ο Pfuhl χρησιμοποιεί γενικώς τον όρο 'Urne', που σημαίνει τεφροδόχος, για να δηλώσει τόσο μια ταφή καύσης, όσο και έναν εγχυτρισμό. Για παράδειγμα εγχυτρισμού, που περιείχε άκαυτα οστά και του οποίου το αγγείο αναφέρεται ως 'Urne' βλ. σε τάφο 71, Pfuhl 1903, 65.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (710-690 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 92

Δευτερογενείς πηγές: Shultz 1979, 119, αρ. 67

Αρ. ταφής: 116.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: πρόχους

Μικροτεχνία: χάλκινη φιάλη, χρυσά κοσμήματα (3 εξαρτήματα περιδεραιίου σε μορφή δαιμονικής μέλισσας, ένας εξάφυλλος ρόδακας, 7 επτάφυλλοι και 2 σφαιρικά εξαρτήματα περιδεραιίου σχήματος T),²⁰⁵ οστέινες ψήφοι περιδεραιίου, 2 τμήματα χάλκινων αντικειμένων, κομμάτια σιδήρου και χαλκού

Οργανικά ευρήματα: οστά βοοειδών και κριαριού (μη καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Το αγγείο βρέθηκε διαλυμένο κοντά στη βορειοανατολική γωνία του τάφου, πάνω σε έναν κυβόλιθο από κίσηρη. Πάνω στον κυβόλιθο βρέθηκαν η πρόχους, που περιείχε τα κομμάτια χαλκού και σιδήρου, καθώς και τα κοσμήματα. Δίπλα στον κυβόλιθο βρέθηκε η χάλκινη φιάλη και από κάτω τα οστά ζώων, ενώ δίπλα της υπήρχαν τα κομμάτια από τα δύο χάλκινα, αδιάγνωστα αντικείμενα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: E. Pfuhl - Deutsches Archäologisches Institut - 1902

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Pfuhl 1903, 92-93

Δευτερογενείς πηγές: -

5.1.2. Σελλάδα (χάρτες 2-3, 5)

Η Σελλάδα βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της Σαντορίνης και αποτελεί τον αυχένα που ενώνει τους δύο ορεινούς όγκους του νησιού, το Μέσα Βουνό και τον Προφήτη Ηλία. Ο χώρος της Σελλάδας χρησιμοποιείται ως νεκροταφείο από τη Μέση Γεωμετρική έως τη Ρωμαϊκή περίοδο. Οι πρωιμότερες ταφές (γεωμετρικές και αρχαϊκές) εντοπίζονται στη νοτιοδυτική και νότια πλαγιά της Σελλάδας, κυρίως στα βόρεια του κεντρικού δρόμου που οδηγούσε στην πόλη της αρχαίας Θήρας και σε μια ζώνη ανάμεσα στο δρόμο αυτό και τον δρόμο που οδηγούσε στην Περίσσα. Από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα ο χώρος αυτός εγκαταλείπεται και επαναχρησιμοποιείται κατά την Ελληνιστική και κυρίως τη Ρωμαϊκή περίοδο. Από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα και κατά τη διάρκεια της Κλασικής και Ελληνιστικής περιόδου χρησιμοποιείται η

²⁰⁵ Δεσπίνη 1996, 128, εικ. 109, 240 για τα εξαρτήματα σε μορφή σειρήνας και δαιμονικών μελισσών (β' μισό 7ου αιώνα, πιθανώς ροδίτικου εργαστηρίου) και Δεσπίνη 1996, 129, εικ. 112, 241 για τα σφαιρικά εξαρτήματα σχήματος T (τέλος 7ου αιώνα, πιθανώς ροδίτικου εργαστηρίου).

βορειοανατολική πλαγιά της Σελλάδας ως χώρος ταφής. Ένα μεγάλο μέρος του νεκροταφείου στη νοτιοδυτική και νότια πλαγιά της Σελλάδας αποκαλύφθηκε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα από τον Dragendorff, από τον οποίο και δημοσιεύτηκε, ενώ υπόλοιπο τμήμα του νεκροταφείου και κυρίως αυτό της βορειοανατολικής Σελλάδας ήρθε στο φως από τον Ζαφειρόπουλο κατά το διάστημα 1961-1982.²⁰⁶ Ο εντοπισμός όμως του νεκροταφείου είχε γίνει το 1835 από τον Ross, ο οποίος αναφέρει μεταξύ άλλων και την εύρεση περίπου 100 αμφορέων που περιείχαν ταφές καύσης.²⁰⁷

Το νεκροταφείο στη νοτιοδυτική και νότια πλαγιά της Σελλάδας, όπου βρέθηκαν και οι τάφοι της Ύστερης Γεωμετρικής και Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου, περιλαμβάνει κυρίως λάκκους (περίπου 76,5% επί του συνόλου των τάφων), οι οποίοι περιείχαν στην πλειοψηφία ατομικές καύσεις²⁰⁸ ή εγχυτρισμούς. Βρέθηκε ακόμη ένας σημαντικός αριθμός θαλαμοειδών τάφων (19,6%) που περιείχαν κυρίως πολλαπλές ταφές καύσης, εκτός από μια περίπτωση που περιείχε εγχυτρισμούς (τάφος 1971). Ένα μικρό ποσοστό τάφων (περίπου 9%) βρέθηκαν αρκετά διαταραγμένοι, με τα ευρήματα να περιορίζονται κυρίως σε όστρακα, με εξαίρεση δύο περιπτώσεων που βρέθηκαν μια τράπεζα προσφορών (τάφος 14) και μια λάρνακα (τάφος 77) και τα δύο από ηφαιστειογενή λίθο). Τέλος υπάρχει ένα σημαντικό ποσοστό περιπτώσεων (περίπου 21% επί του συνόλου των ταφών), που αφορούν κυρίως αγγεία, χωρίς οστεολογικά κατάλοιπα ή υπολείμματα στάχτης, αλλά που λόγω του τύπου και της τοποθέτησής τους είναι πολύ πιθανό να περιείχαν ταφές, απροσδιορίστου όμως πρακτικής.

Ανάμεσα στους πρώιμους τάφους υπήρχαν και αρκετές μεταγενέστερες ταφές, κυρίως ενταφιασμοί, αλλά και ορισμένες καύσεις καθώς και εγχυτρισμοί, που

²⁰⁶ Για την ανασκαφή του Dragendorff, Dragendorff 1903. Για την ανασκαφή του Ζαφειρόπουλου, βλ. τις ανακοινώσεις στα ΠΑΕ (N. Ζαφειρόπουλος, ΠΑΕ 1963, 156-157· 1965, 183-186· 1966, 135-138· 1968, 128-132· 1970, 205-207· 1971, 226-230· 1973, 121-126· 1974, 194-200· 1975A, 230-234· 1976B, 330-333· 1977B, 400-402· 1978, 229-231· 1981A, 329-330· 1982, 267-271) και στο Έργον (N. Ζαφειρόπουλος, Έργον 1961, 202-211· 1973β, 97-100· 1974β, 93-99). Συνοπτική παρουσίαση των τάφων που ανέσκαψε ο Ζαφειρόπουλος πραγματοποιήθηκε πρόσφατα στα πλαίσια μιας μονογραφίας (Ζαφειροπούλου και Αγγελετάκη 2020). Πληροφορίες αντλούνται ακόμη από τη μονογραφία του Ekschmitt (Ekschmitt 1986, 193-200).

²⁰⁷ Οι αμφορείς ήταν τοποθετημένοι στο πλάι, μια πλάκα έκλεινε το στόμιό τους και περιείχαν καμένα οστά. Βαθύτερα ο Ross βρήκε λάκκους με ενταφιασμούς που χρονολογούνται υστερότερα από τους αμφορείς (κτερισμένους με γυάλινα αγγεία, πήλινα και χάλκινα αντικείμενα, συμπεριλαμβανομένων και στελεγγίδων) και σε ακόμη μεγαλύτερο βάθος εντόπισε έναν θαλαμοειδή τάφο που περιείχε πίθους με γραπτή διακόσμηση, καθώς και τμήματα άλλων με εμπίεστη διακόσμηση. Τέλος, ο Ross αναφέρει πως βρήκε ενεπίγραφους λίθους και γλυπτά (Ross 1840, 65-68· Dragendorff 1903, 2-3).

²⁰⁸ Από τους 38 λάκκους που βρέθηκαν, 3 μόνο περιείχαν από δύο ταφές, για τις οποίες ο Dragendorff έδωσε ξεχωριστή αρίθμηση τάφου. Πρόκειται για τους τάφους 37-38, 45-46 και 79-80 του καταλόγου.

αποδίδονται στην Ελληνιστική και Ρωμαϊκή περίοδο.²⁰⁹ Λόγω της επαναχρησιμοποίησης του χώρου παρατηρείται μεγάλος βαθμός διαταραχής, αλλά και σύλησης. Σε περίπτωση επαναχρησιμοποίησης του τάφου, τα υπολείμματα των παλαιότερων ταφών άλλοτε παραμερίζονταν με επιμέλεια σε μια γωνία του τάφου και άλλοτε τα απομάκρυναν ατάκτως, με αποτέλεσμα οι προγενέστερες ταφές να είναι μερικώς ή ολικώς κατεστραμμένες. Ακόμη δε φαίνεται να μεσολαβεί καμιά ιδιαίτερη επίχωση ανάμεσα στις παλαιότερες και νεότερες ταφές.²¹⁰

Επίσης σε όλο τον χώρο του νεκροταφείου εντοπίζεται διάσπαρτη κεραμική, αλλά και άλλα αντικείμενα (όπως ειδώλια), τα οποία δεν μπορούν να αποδοθούν στους τάφους που θα ανήκαν.²¹¹ Στο χώρο του νεκροταφείου τέλος έχει βρεθεί ένας μεγάλος αριθμός επιτύμβιων στηλών και κυβόλιθων, από τα οποία κάποια είναι ενεπίγραφα.²¹² Τα περισσότερα είναι αρχαϊκά, όμως υπάρχουν και κάποιες που πιθανότατα να χρονολογούνται στα τέλη του 8^{ου} αιώνα,²¹³ συγκρινόμενες με στήλες από το νεκροταφείο στο Καμάρι, που έχουν βρεθεί *in situ* και χρονολογούνται αυτή την περίοδο.²¹⁴

Η παρουσίαση των τάφων ακολουθεί τη δημοσίευση και ομαδοποίηση των τάφων από τον Dragendorff, που έγινε με βάση των τοποθέτησή τους εκατέρωθεν του δρόμου που οδηγούσε από την αρχαία πόλη στην Περίσσα. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι τάφοι που ερευνήθηκαν από τον Ζαφειρόπουλο και που τοποθετούνται λίγο βορειότερα από το τμήμα του νεκροταφείου που ανέσκαψε ο Dragendorff.²¹⁵

²⁰⁹ Για ένα παράδειγμα καύσης της Ελληνιστικής περιόδου, Dragendorff 1903, 40, 237, τάφος 33. Οι ενταφιασμοί χρονολογούνται στη Ρωμαϊκή περίοδο, Dragendorff 1903, 281-290· Ν. Ζαφειρόπουλος, *ΠΑΕ* 1981, 330. Παρόλα αυτά, μια η ανθρωπολογική εξέταση ενός γυναικείου σκελετού τον χρονολογεί στον 8^ο αιώνα π.Χ. (Sotiris - Michail - Mountrakis - Chovalopoulou 2013). Η ανθρωπολογική μελέτη όμως δεν συνδέεται με κάποια από τις δημοσιευμένες ταφές, και δεν αποκλείεται να αποτελεί μία από τις περιπτώσεις των ενταφιασμών που παραβίασαν πρωιμότερους τάφους. Σε κάθε περίπτωση όμως, το πόρισμα αυτό μας κάνει σκεπτικούς ως προς την καθολική πρακτική της καύσης για τους ενήλικους στο νεκροταφείο αυτό κατά τη Γεωμετρική περίοδο.

²¹⁰ Όπως για παράδειγμα πυράς του 7ου αιώνα που βρέθηκε πάνω σε ρωμαϊκό τάφο (Ν. Ζαφειρόπουλος, *ΠΑΕ* 1978, 230).

²¹¹ Βορειοανατολική πλαγιά Σελλάδας, Ν. Ζαφειρόπουλος, *Εργον* 1961, 206· Ν. Ζαφειρόπουλος, *ΠΑΕ* 1966, 137 και νοτιοδυτική πλαγιά, Dragendorff 1903, 69-78, 126. Τα όστρακα που βρέθηκαν στην επίχωση δεν ήταν καμένα και θεωρείται πως είχαν τοποθετηθεί ως προσφορές εξωτερικά των τάφων.

²¹² Dragendorff 1903, 65-69.

²¹³ Σιγάλας – Ματθαίου 1992-1998, 386

²¹⁴ Σιγάλας – Ματθαίου 1992-1998, 385-402. Στην πόλη της αρχαίας Θήρας έχουν βρεθεί επιγραφές που χρονολογούνται στα τέλη του 8^{ου} αιώνα (Powell 1991, 129-131, 142, 171-180).

²¹⁵ Η τοπογραφική σχέση του τμήματος του νεκροταφείου που ανέσκαψε ο Dragendorff και των γεωμετρικών και αρχαϊκών ταφών στη νοτιοδυτική και δυτική πλαγιά, που ανέσκαψε ο Ζαφειρόπουλος δεν είναι σαφής. Κατά το σχέδιο του Hoerfner, που είναι και το μόνο μέχρι στιγμής

Αρχαίο μονοπάτι προς Περίσσα

Στο αρχαίο μονοπάτι που οδηγούσε από τη Σελλάδα προς την Περίσσα βρέθηκαν 3 τάφοι με καύσεις, 2 τάφοι συλημένοι, ένας ενταφιασμός ακτέριστος, καθώς και κατάλοιπα ενός τοίχου που αποδόθηκε από τον Dragendorff σε κατάλοιπο θαλαμοειδούς τάφου.²¹⁶

Τάφος 1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 0,80μ. και ήταν ανοιγμένος σε στρώμα κίσηρης. Ο αμφορέας (ύψους 0,45μ.) ήταν τοποθετημένος στο πλάι και ως πώμα είχε μια λίθινη (ασβεστολιθική) πλάκα, η οποία ήταν κολλημένη με κονίαμα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 14

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 2

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

συνολικό της περιοχής, η πλειονότητα των τάφων του Ζαφειρόπουλου τοποθετούνται βορειότερα αυτών του Dragendorff (Hoerpfner 1977, σχέδιο 1).

²¹⁶ Γενικώς για την περιοχή αυτή, Dragendorff 1903, 5, 14. Οι 2 συλημένοι τάφοι (λάκκοι) περιείχαν το λιγότερο 3 αγγεία, που βρέθηκαν σε θραύσματα και σε διαφορετικά βάθη. Αναφέρονται ως 'brandgräber' (τάφοι καύσης), όμως δεν υπάρχει κάποια ένδειξη που να αποκλείει να επρόκειτο για εγχυτρισμούς (Dragendorff 1903, 14, τάφοι 3-4).

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 0,80μ. και ήταν ανοιγμένος σε στρώμα κίσηρης. Ο αμφορέας (ύψους 0,45μ.) βρέθηκε σπασμένος, ήταν τοποθετημένος στο πλάι και ως πώμα είχε μια λίθινη (ασβεστολιθική) πλάκα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 14

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 5

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όστρακο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 0,80μ. και ήταν ανοιγμένος σε στρώμα κίσηρης. Ο αμφορέας (ύψους 0,675μ.) ήταν τοποθετημένος στο πλάι και ως πώμα είχε το όστρακο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 14

Δευτερογενείς πηγές: -

Νότια πλαγιά Σελλάδας

Στη νότια πλαγιά της Σελλάδας, βρέθηκαν ομάδες τάφων, με καύσεις, εγχυτρισμούς, καθώς και αρκετούς συλημένους τάφους.

Η πρώτη ομάδα περιελάμβανε 5 λάκκους με ταφές καύσης, 2 με εγχυτρισμούς (7, 9) και ένα συλημένο (8),²¹⁷ που χρονολογούνται από το τέλος της Γεωμετρικής περιόδου έως και την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο. Ακόμη βρέθηκαν τα κατάλοιπα 2 συλημένων τάφων της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου. Ο ένας ήταν θαλαμοειδής (6)

²¹⁷ Για τους εγχυτρισμούς, Dragendorff 1903, 15, τάφος 7 και 16, τάφος 9. Κοντά στον τάφο 7 βρέθηκε μια ενεπίγραφη αρχαϊκή πλάκα, Εὐανίο(υ), IG XII,3.783. Σχετικά με το συλημένο λάκκο, περιείχε έναν πιθαμφορέα (Knauss 1997, 184, A37, 680-660 π.Χ.), τοποθετημένο στο πλάι και σπασμένο. Πιθανώς να συνανήκει με τον αμφορέα και μια πυξίδα με πώμα, που βρέθηκε κοντά σε αυτόν. Αναφέρεται ο τάφος ως τάφος καύσης, όμως δεν υπάρχει κάποια ένδειξη που να αποκλείει το ενδεχόμενο να πρόκειται για εγχυτρισμό (Dragendorff 1903, 16).

και θα περιείχε περισσότερες από μια ταφή, ενδείξεις των οποίων αποτελούν οι 3 αμφορείς, που βρέθηκαν τοποθετημένοι ο ένας δίπλα στον άλλο, καθώς και όστρακα κι άλλων μεγάλων αγγείων που θα μπορούσαν να περιείχαν ταφές.²¹⁸ Από τον δεύτερο τάφο (14), σώθηκαν μόνο κατάλοιπα από λίθους, μια ‘τράπεζα προσφορών’ από ηφαιστειογενή λίθο, ένα πινάκιο και μια ψήφο.²¹⁹ Υπήρχαν ακόμη και 2 ενταφιασμοί (15-16) μεταγενέστερης περιόδου.²²⁰

Τέλος, δίπλα από τον τάφο 13 βρέθηκε μια θέση προσφορών, που περιείχε ένα στρώμα στάχτης, πάχους 0,40μ, με κάρβουνα, καμένα οστά ζώων, περίπου 100 ακέραια αγγεία, όστρακα πολλών άλλων (κυρίως σκύφοι), αρκετά ειδώλια και όστρεα. Ο Dragendorff δε συνδέει τη θέση προσφορών με τον τάφο 13, αλλά θεωρεί πως οι προσφορές προέρχονται από διάφορους τάφους του νεκροταφείου που κάποια στιγμή συγκεντρώθηκαν και τοποθετήθηκαν στη θέση αυτή. Βασίζει την άποψη αυτή στην ύπαρξη των ειδωλίων, που απουσιάζουν γενικώς από τους τάφους που έσκαψε ο Dragendorff στη Σελλάδα, καθώς και από το γεγονός πως τα όστρακα που βρέθηκαν δεν απαρτίζουν ολοκληρωτά αγγεία, αλλά φαίνεται πως τα αγγεία είχαν σπάσει αλλού και μεταφέρθηκαν στη θέση αυτή ήδη αποσπασματικά.²²¹ Το περιεχόμενο της θέσης προσφορών, καθώς και η πιθανή λειτουργία τους θα συζητηθούν στο Μέρος Β΄, στη τρίτη ενότητα του Κεφαλαίου 3.

Τάφος 10

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 3 κοτύλες μικρού μεγέθους

Μικροτεχνία: 1099 ψήφοι από φαγεντιανή, 2 ψήφοι από υαλόμαζα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 1,80μ. Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος στο πλάι και είχε μολύβδινα ελάσματα επιδιόρθωσης.

²¹⁸ Δεν αναφέρεται η εύρεση οστών, συνεπώς δε γνωρίζουμε αν ο τάφος περιείχε καύσεις ή/και εγχυτρισμούς, Dragendorff 1903, 14-15, εικ. 5, καθώς και Knauss 1997, 181, A24 για τον έναν από τους 3 αμφορείς που χρονολογείται το 700-680 π.Χ. Οι άλλοι 2 αμφορείς ήταν ακόσμητοι, ίδιου τύπου με τον αμφορέα του τάφου 1 (σελ. 156).

²¹⁹ Dragendorff 1903, 18.

²²⁰ Dragendorff 1903, 18. Δίπλα στους τάφους βρέθηκε και μια βυζαντινή ενεπίγραφη πλάκα (IGXII,3.966).

²²¹ Dragendorff 1903, 114.

Σχόλια: Ο αμφορέας χρονολογείται στο 2^ο μισό του 7^{ου} αιώνα π.Χ., όμως οι μικρές κοτύλες και οι ψήφοι από φαγεντιανή χρονολογούνται υστερότερα, στο τέλος του 7^{ου} με αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: 600-575 π.Χ.

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 16-17, 112, σημ. 98²²²

Δευτερογενείς πηγές: Ευσταθίου, Μ. 2001. Περιδέραιο 600-575 π.Χ., στο *Πλόες*, 523, αρ. 1021

Τάφος 11

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύπελλο (όστρακα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 1,50μ. Ο αμφορέας είχε ύψος 0,41μ.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ/Πρώιμη Αρχαϊκή (720-680π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 17

Δευτερογενείς πηγές: Knauss 1997, 179, A15

Τάφος 12

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος είχε ύψος 0,31μ.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 17

Δευτερογενείς πηγές: -

²²² Το εύρημα των ψήφων που συνιστούν ένα περιδέραιο δεν αναφέρεται στην περιγραφή του τάφου στον κατάλογο της δημοσίευσης του νεκροταφείου από τον Dragendorff, αλλά σε υποσημείωση στη σελίδα 112 της δημοσίευσης.

Τάφος 13

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η χύτρα βρέθηκε τοποθετημένη όρθια, ανάμεσα σε λίθους, αλλά σπασμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνηστη

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 17

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 17

Στην ανατολική πλευρά του δρόμου προς την Περίσσα βρέθηκε ένας θαλαμοειδής τάφος. Ο τάφος ήταν σκαμμένος στο βραχώδες έδαφος της πλαγιάς και είχε διαστάσεις 2,75/2,80x3,10μ. Οι πλευρές του ήταν κτιστές, από τις οποίες η πίσω είχε διατηρηθεί σε ύψος 1,85μ. Περιείχε τουλάχιστον 5 ταφές καύσης, καθώς και μια λάρνακα από ηφαιστειογενή λίθο που βρέθηκε άδεια και χωρίς κάλυμμα (διαστάσεων 0,59x0,42x0,42μ.).²²³ Ένα σύνολο αγγείων (αμφορίσκος, όστρακα 2 σκύφων, αρύβαλλος) βρέθηκαν περίπου στο κέντρο του τάφου και κοντά στην ταφή 17.A, όμως δεν είναι ξεκάθαρο αν ανήκαν μόνο σε αυτή την ταφή ή και σε περισσότερες. Ακόμη, μια κοτύλη βρέθηκε κοντά στην ταφή 17.D, όμως ομοίως δεν είναι ξεκάθαρο σε ποια ταφή ανήκε. Ένα μέρος του πίσω τοίχου του τάφου είχε παραβιαστεί από την οροφή για να τοποθετηθεί ένας ενταφιασμός, που χρονολογείται σε περίοδο υστερότερη της χρήσης του τάφου, ενδεχομένως στη Ρωμαϊκή.²²⁴ Στον τάφο τέλος βρέθηκαν λίγα ακέραια αγγεία, καθώς και αρκετά όστρακα, ορισμένα από τα οποία

²²³ Dragendorff 1903, 28, εικ. 73-74.

²²⁴ Dragendorff 1903, 31, 95.

θα μπορούσαν να περιείχαν ταφές.²²⁵ Χρονολογούνται σχεδόν όλα στην Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο.

Αρ. ταφής: 17.A

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο πιθαμφορέας βρέθηκε όρθιος κοντά στη μακριά πλευρά της λάρνακας.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 29

Δευτερογενείς πηγές: Knauss 1997, 137-138, 182, πιν. 11α-β

Αρ. ταφής: 17.D

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Χάλκινος λέβητας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 ληκύθια, πώμα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: ύφασμα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λέβητας (ύψους 0,20μ.) βρέθηκε κοντά στη στενή πλευρά της λάρνακας. Κοντά του βρέθηκε τμήμα του πώματος. Το ένα ληκύθιο βρέθηκε εντός του λέβητα και το άλλο δίπλα του. Τμήμα υφάσματος, στο οποίο θα είχαν τυλιχτεί τα οστά βρέθηκε εντός του λέβητα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 29-30

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 17.E

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Κρατήρας

²²⁵ Τα όστρακα ήταν από 6 πώματα, 2 κύπελλα (εκ των οποίων το ένα μικρογραφικό), 2 σκύφους, μια οινόχοη, μια πρόχου, 3 πινάκια, μια πυξίδα, ένα ληκύθιο, 3 αρυβάλλων, 2 μαγειρικά σκεύη, έναν αμφορέα, 2 στάμνους και 3 μεγάλα αγγεία με γραπτή διακόσμηση. Τα ακέραια αγγεία ήταν σκύφοι (απροσδιορίστου αριθμού), 2 'ιωνικές' φιάλες (η μία με ενεπίγραφο περιεχίλωμα, Τερψία ήμι), 3 αρύβαλλοι, ένας μικρογραφικός στάμνος, ένα μαγειρικό σκεύος (Dragendorff 1903, 31-35).

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αμφορέας, 2 ληκύθια, 6 σκύφοι

Μικροτεχνία: χάλκινο δακτυλίδι

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο κρατήρας (ύψους 0,24μ.) ήταν όρθιος πάνω σε μια πλάκα και περιείχε το δακτυλίδι και τον αμφορέα. Ο αμφορέας ήταν τοποθετημένος στο πλάι και το στόμιό του έκλινε το ένα από τα δύο ληκύθια. Δίπλα στον κρατήρα βρέθηκε το δεύτερο ληκύθιο και οι σκύφοι.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 30-31

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής: 17.F

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αρύβαλλος, σκύφος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρεο

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε δίπλα στο μεταγενέστερο ενταφιασμό. Η επιφάνειά του ήταν αρκετά διαβρωμένη. Περιείχε το όστρεο. Ο αρύβαλλος βρέθηκε δίπλα του και λίγο πιο πέρα ο σκύφος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II/Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 31

Δευτερογενείς πηγές: -

Πάνω ακριβώς από τον τάφο 17 βρέθηκε μια ομάδα τάφων (18-41), που περιλαμβάνει τουλάχιστον 11 λάκκους με ταφές καύσης, 2 εγχυτρισμούς (21, 27)²²⁶ της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου, 3 θαλαμοειδείς συλημένους (20, 28, 31)²²⁷

²²⁶ Ο λάκκος 21 είχε έναν αμφορέα του 1^{ου} μισού του 7ου αιώνα, το στόμιό του οποίο έκλινε μια μικρή χειροποίητη πρόχου, ενώ στο εσωτερικό του βρέθηκαν τα οστά και δύο μικρογραφικά κύπελλα, το ένα από τα οποία είχε προχολή στην κοιλιά (Dragendorff 1903, 36). Ο λάκκος 27 είχε έναν αμφορέα, που βρέθηκε σπασμένος. Τμήμα του σώματός του ήταν ενεπίγραφο· Δαμαινίς. Περιείχε τα οστά και ένα μικρό κύπελλο (Dragendorff 1903, 37-38).

²²⁷ Στον τάφο 20 βρέθηκε μια ‘τράπεζα προσφορών’, ίδιου τύπου με αυτήν του τάφου 14 (βλ. σελ. 158). Ο τάφος βρέθηκε συλημένος και διαταραγμένος από δύο μεταγενέστερους ενταφιασμούς

και 5 ελληνιστικούς τάφους (4 καύσεις και ένας ενταφιασμός).²²⁸ Τέλος βρέθηκαν 3 τάφοι που περιείχαν αγγεία Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου, που είχαν τοποθετηθεί ως ταφές, όμως βρέθηκαν χωρίς οστά και έτσι δεν είναι σαφές αν περιείχαν καύση ή εγχυτρισμό.²²⁹

Τάφος 19

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χειροποίητο αγγείο

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: τμήμα αγγείου (ως πώμα), σκύφος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 1μ. Το χειροποίητο αγγείο ήταν τοποθετημένο στο πλάι και περιείχε μόνο στάχτη, ενώ ο σκύφος βρέθηκε δίπλα του. Και τα δύο αγγεία ήταν σπασμένα και καλυμμένα με λίθους.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 35

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 22

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χειροποίητο αγγείο

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

(Dragendorff 1903, 35). Ο τάφος 28 περιείχε κεραμική (Dragendorff 1903, 38) της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου. Στον τάφο 31 βρέθηκαν μόνο διασκορπισμένα οστά (μη καμένα) και το πιθανότερο είναι πως ανήκε στην Ελληνιστική περίοδο (Dragendorff 1903, 38-39, 97-98).

²²⁸ Dragendorff 1903, 38, τάφος 30 και 40-41, τάφοι 33-36.

²²⁹ Ο Dragendorff πιθανολογεί πως και τα τρία αγγεία είχαν ταφές καύσης, όμως δεν υπάρχει κάποια ένδειξη που να αποκλείει την περίπτωση να πρόκειται για εγχυτρισμούς. Ο τάφος 18 περιείχε έναν αμφορέα της Μέσης Γεωμετρικής II περιόδου (Dragendorff 1903, 35). Μαζί βρέθηκε τμήμα πώματος, όστρακα από κλειστά αγγεία και ένα μαγειρικό σκεύος. Ο τάφος 24 περιείχε ένα χειροποίητο αγγείο του 7ου αιώνα (Dragendorff 1903, 37). Τέλος, ο τάφος 39 είχε έναν αμφορέα του 1^{ου} μισού του 7ου αιώνα, που περιείχε μια χύτρα και 2 κύπελλα, εκ των οποίων το ένα μικρού μεγέθους (Dragendorff 1903, 41).

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 1μ.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Γεωμετρική ή Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 36

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 23

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 1,30μ. Ο αμφορέας (ύψους 0,53μ) ήταν τοποθετημένος στο πλάι. Η επιφάνεια του αγγείου ήταν αρκετά φθαρμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 37

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 25

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύπελλο, μπιμπερό, πινάκιο (ως πώμα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 1,20μ. Τμήμα του αμφορέα (λαιμός-στόμιο) βρέθηκε τοποθετημένο στο πλάι.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 37

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 26

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Βρέθηκε ακριβώς δίπλα στο πόδι του αμφορέα του τάφου 25.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896
Χρονολόγηση: Γεωμετρική ή Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 37
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 29

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε σπασμένος με έντονα ίχνη καύσης, πάνω σε ένα παχύ στρώμα με κάρβουνα.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896
Χρονολόγηση: Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 38
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 32

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: τμήματα χειροποίητου αγγείου με εμπίεστη διακόσμηση, χύτρα, 2 κύπελλα, πρόχους
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 1,30μ. Ο πιθαμοφόρας ήταν καλυμμένος με τα τμήματα του αγγείου με την εμπίεστη διακόσμηση. Δίπλα στον πιθαμοφόρα υπήρχε η χύτρα που περιείχε τα κύπελλα και την πρόχου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (710-690 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 39-40

Δευτερογενείς πηγές: Knauss 1997, 180, A19

Τάφος 37

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστο

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Βρέθηκε αμέσως κάτω από την επιφάνεια του εδάφους και δίπλα στον τάφο 38. Το αγγείο ήταν αρκετά διαλυμένο και δεν ήταν δυνατό να διαγνωστεί ο τύπος του.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 41

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 38

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Βρέθηκε αμέσως κάτω από την επιφάνεια του εδάφους και δίπλα στον τάφο 37.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 41

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 40

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμοφρέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 1,40μ. Ο πιθαμοφρέας (ύψους 0,50μ.) περιείχε στάχτη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (730-710 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 42

Δευτερογενείς πηγές: Knauss 1997, 178, Α6

Τάφος 41

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμοφρέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε βάθος 1,80μ. Ο αμοφρέας βρέθηκε σπασμένος, τοποθετημένος στο πλάι και ήταν καλυμμένος με λίθους. Το στόμιο του έκλεινε με ένα τμήμα από το σώμα του αγγείου. Κάτω από το αγγείο υπήρχε στρώμα στάχτης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 42

Δευτερογενείς πηγές: -

Δυτικότερα από τον τάφο 31 βρίσκεται ένας συλημένος θαλαμοειδής τάφος (42), γύρω από τον οποίο υπήρχε μια ομάδα τάφων (42-50), από τους οποίους οι περισσότεροι χρονολογούνται στην Ύστερη Γεωμετρική και Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο. Οι τάφοι 43 και 44 βρέθηκαν στην ανατολική πλευρά του τάφου, οι τάφοι 45 και 46 μπροστά στην μπροστινή πλευρά του και τέλος οι τάφοι 47 και 50 βρέθηκαν

λίγα μέτρα ανατολικότερα. Ο θαλαμοειδής τάφος βρέθηκε συλημένος και περιείχε έναν ενταφιασμό μεταγενέστερης της Αρχαϊκής περιόδου, λύχνους και όστρακα διαφόρων περιόδων. Η εύρεση των τάφων 45-46 μπροστά από τον τάφο 42, αποτελούν ενδείξεις πως ο θαλαμοειδής είχε κατασκευαστεί πριν από τους τάφους αυτούς.²³⁰

Οι τάφοι 44 και 50 περιείχαν ενταφιασμούς ελληνοιστικών χρόνων. Ο 44 είχε διαταράξει τον τάφο 43, όπως συνέβη και με έναν τρίτο ενταφιασμό, που βρέθηκε στον τάφο 48. Τέλος, αναφορικά με τους τάφους 43, 48 και 49 λόγω της μη εύρεσης οστών ή στάχτης δεν είναι διακριτό αν περιείχαν εγχυτρισμούς ή καύσεις.²³¹

Τάφος 45

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε ακέραιος (ύψους 0,78μ.). Ο λάκκος είχε βάθος 1,60μ. και βρέθηκε περίπου στο 1μ. δυτικά της εισόδου του τάφου 42. Ο αμφορέας περιείχε στάχτη.

Σχόλια: Στον ίδιο λάκκο βρέθηκε και ο αμφορέας του τάφου 46. Τα δύο αγγεία είχαν απόσταση περίπου 0,40μ.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 43-44

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 46

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

²³⁰ Επιπλέον η τοιχοποιία του τάφου είναι κοινή με αυτή των θαλαμοειδών της Γεωμετρικής/Αρχαϊκής περιόδου (Dragendorff 1903, 42-43, 96).

²³¹ Ο Dragendorff θεωρεί πως και οι 3 τάφοι περιείχαν καύσεις. Κατάλοιπο της ταφής του τάφου 43 είναι ένα τμήμα αμφορέα, ένας σκύφος, ένας αρύβαλλος και ένας μικρογραφικός στάμνος (Dragendorff 1903, 43). Στον τάφο 48 βρέθηκε τμήμα λαιμού/στομίου ενός αμφορέα, κλεισμένο με έναν λίθο (Dragendorff 1903, 44). Τέλος, τον τάφο 49 συνιστά ένας λάκκος, βάθους 1,75 στον οποίο βρέθηκε ένας αμφορέας τοποθετημένος στο πλάι, μαζί με δύο μικρά κύπελλα. Ο αμφορέας ήταν σπασμένος από το βάρος του υπερκείμενου χώματος (Dragendorff 1903, 43-44).

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας (ύψους 0,82μ.) είχε επιδιορθωθεί στην αρχαιότητα. Διατηρούνται οι οπές, από τις οποίες ενδεχομένως να είχε περάσει ένα είδος σπάγγου (και όχι μολύβδινα ελάσματα). Ο αμφορέας περιείχε στάχτη.

Σχόλια: Βρέθηκε στον ίδιο λάκκο με τον αμφορέα του τάφου 45. Τα δύο αγγεία είχαν απόσταση περίπου 0,40μ.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 43-44

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 47

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η χύτρα ήταν σπασμένη, τοποθετημένη στο πλάι και το στόμιο της έκλεινε με έναν λίθο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 44

Δευτερογενείς πηγές: -

Υψηλότερα από την ομάδα των τάφων 44-50 βρέθηκε μια άλλη ομάδα τάφων (51-65) σε μια λωρίδα που οριοθετούνταν από την βραχώδη πλαγιά στα δυτικά και το δρόμο στα ανατολικά. Περιλαμβάνει λάκκους με καύσεις (51-52, 54, 56), 2 θαλαμοειδείς με πολλαπλές ταφές καύσης (57, 64), καθώς και έναν τρίτο (61), που βρέθηκε συλημένος και με έναν ενταφιασμό.²³² Ακόμη υπήρχαν λάκκοι που θα περιείχαν ταφές Γεωμετρικής/Αρχαϊκής περιόδου, χωρίς όμως να έχουν διατηρηθεί

²³² Διατηρήθηκε ένας χώρος, διαστάσεων 2,30x0,85x1,60μ., που οριοθετούσε ένας τοίχος ύψους 1,10μ. και πάχους 0,50μ. Εσωτερικά βρέθηκαν τμήματα πολλών αγγείων, κυρίως αμφορέων που ενδεχομένως να περιείχαν ταφές (Dragendorff 1903, 50).

κατάλοιπα στάχτης ή οστών (53, 55, 58-60, 62-63).²³³ Σε δύο από αυτές τις περιπτώσεις υπήρχε διαταραχή από την τοποθέτηση υστερότερων ενταφιασμών. Στον χώρο αυτό βρέθηκαν αρκετοί ακτέριστοι ενταφιασμοί ύστερων χρόνων, καθώς και ένας κτερισμένος της Ελληνιστικής περιόδου (65).²³⁴

Τάφος 51

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: τμήμα μεγάλου αγγείου (κάλυμμα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος βρέθηκε τοποθετημένος όρθια σε μια πλάκα και ήταν καλυμμένος με λίθους. Το τμήμα του μεγάλου αγγείου κάλυπτε το άνω μέρος του αγγείου.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ/Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου})

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 46, εικ.146, 47

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 52

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πρόχους (όστρακο)

Μικροτεχνία: 2 χάλκινες πόρπες

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

²³³ Τάφος 53· τμήμα υστερογεωμετρικού στάμνου, κοτύλη, σκύφος (Dragendorff 1903, 47). Τάφος 55· υστερογεωμετρικός στάμνος τοποθετημένος όρθιος, σπασμένος και στο στόμιο είχε ένα πινάκιο (Dragendorff 1903, 47). Τάφος 58· τμήμα αμφορέα του 1^{ου} μισού του 7^{ου} αιώνα, τοποθετημένου στο πλάι μαζί με ένα μικρό κύπελλο (Dragendorff 49). Τάφος 59· τμήματα αγγείου 7^{ου} αιώνα (Dragendorff 1903, 49). Στους δύο αυτούς τάφους βρέθηκαν και δύο υστερότεροι ενταφιασμοί. Τάφος 60· αμφορέας τοποθετημένος στο πλάι, σπασμένος και καλυμμένος με λίθους (Dragendorff 1903, 49). Τάφοι 62-63· δίπλα στον ανατολικό τοίχο του θαλαμοειδούς τάφου 61 βρέθηκαν δύο αγγεία, μια υδρία και μια χύτρα (Dragendorff 1903, 50).

²³⁴ Ο Dragendorff αναφέρει πως λόγω του ότι βρέθηκαν ακτέριστοι οι ενταφιασμοί δεν αριθμούνται (Dragendorff 1903, 46).

Περιγραφή: Ο αμφορέας (ύψους 0,50μ.) ήταν τοποθετημένος στο πλάι σε λάκκο, βάθους 1,80μ. Περιείχε τις 2 χάλκινες πόρπες, ενώ το όστρακο της πρόχου βρέθηκε δίπλα του.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 46

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 54

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας (ύψους 0,775μ.) ήταν τοποθετημένος στο πλάι σε λάκκο, βάθους 1,40μ. Βρέθηκε σπασμένος.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 47

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 56

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η χύτρα ήταν τοποθετημένη στο πλάι σε λάκκο, βάθους 1μ. Βρέθηκε σπασμένη και τμήματά της βρέθηκαν στον τάφο 55 (βλέπε σημ. 233).

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 48

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 57

Ο τάφος είναι θαλαμοειδής (0,80x1μ.) και βρέθηκε σκαμένος στην πλαγιά σε βάθος 2,50μ. Οι πλευρές είχαν λειανθεί και η μπροστινή πλευρά είχε επενδυθεί με λίθους. Περιείχε τουλάχιστον 2 ταφές καύσης. Μπροστά από τις 2 ταφές βρέθηκε μια λεκανίδα και λίγο πιο πέρα ένα κύπελλο. Μπροστά ακριβώς από τον τάφο βρέθηκε ένας ενταφιασμός και ένα όστρακο σκύφου, που θα συνόδευε κάποια από τις ταφές καύσης, αλλά είχε βρεθεί εκεί κατά το άνοιγμα του τάφου για την τοποθέτηση της ταφής.

Αρ. ταφής 57.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Λάρνακα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η λάρνακα ήταν από ηφαιστειογενή λίθο, ομοίως και το κάλυμμά της.

Είχε διαστάσεις 0,56x0,40x0,27μ.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 48, 83, εικ. 293

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής 57.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας (ύψους 0,40μ.) βρέθηκε μπροστά από τη λάρνακα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 48, 83, εικ. 293

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής 57.3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος (ύψους 0,31μ.) βρέθηκε μπροστά από τη λάρνακα. Το στόμιο έκλεινε μια πλάκα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 48, 83, εικ. 293

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 64

Ο τάφος ήταν κτιστός θαλαμοειδής (2,30x1,50μ.) και οι τοίχοι του είχαν διατηρηθεί σε ύψος περίπου 1,50μ. Η είσοδος του τάφου, με άνοιγμα 0,50μ. και ύψος 0,60μ. είχε κτιστεί εξωτερικά με μικρούς λίθους. Η οροφή ήταν από λίθινες πλάκες, ενώ το έδαφος ήταν επιστρωμένο με λίθους. Περιείχε τουλάχιστον 2 ταφές καύσης. Στον τάφο βρέθηκαν ακόμη 2 αμφορείς (0,40μ. και 0,36μ. ύψος), όρθια τοποθετημένοι. Δίπλα στον ένα υπήρχε ένα ληκύθιο, ενώ το στόμιο του δεύτερου έκλεινε με ένα πινάκιο. Δεν περιείχαν ούτε οστά, ούτε στάχτη και συνεπώς δεν είναι σαφές αν είχαν ταφές ή προσφορές.

Αρ. ταφής 64.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 3 σκύφοι, 2 κάρυνοι

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος (ύψους 0,37μ.) βρέθηκε στην μπροστινή πλευρά του τάφου και περιείχε τα αγγεία.

Σχόλια: δίπλα στον στάμνο, καθώς και στον στάμνο της ταφής 64.2 βρέθηκαν τμήμα πώματος και ένα πινάκιο, που θα είχαν χρησιμεύσει ως πώματα για τους 2 στάμνους.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 50, 51, εικ. 161-166

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής 64.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος βρέθηκε στην μπροστινή πλευρά του τάφου και ήταν ίδιου τύπου με τον στάμνο της ταφής 64.1. Βρέθηκε σπασμένος στα δύο.

Σχόλια: δίπλα στον στάμνο, καθώς και στον στάμνο της ταφής 64.1 βρέθηκαν τμήμα πώματος και ένα πινάκιο, που θα είχαν χρησιμεύσει ως πώματα για τους δύο στάμνους.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 50, 51, εικ. 167

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής 64.3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος είχε ύψος 0,36μ.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II/Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου})

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 52

Δευτερογενείς πηγές: -

Οι τάφοι 66-104 συνιστούν μια ομάδα που βρίσκεται στο υψηλότερο σημείο της ανασκαφής του Dragendorff, κοντά στην κορυφογραμμή της Σελλάδας. Οι τάφοι, που χρονολογούνται στη Γεωμετρική/Αρχαϊκή περίοδο περιλαμβάνουν κυρίως λάκκους

με καύσεις (66-68, 79-81, 84, 86, 90-91, 94, 98), 3 εγχυτρισμούς (83, 85, 96), έναν θαλαμοειδή με πολλαπλές ταφές καύσης (93), καθώς και λίγες περιπτώσεις (72, 82, 92, 100), όπου η μη εύρεση οστών ή στάχτης καθιστούν δύσκολη τη διάκριση της πρακτικής ταφής.²³⁵ Βρέθηκε ακόμη και ένας συλημένος θαλαμοειδής και διαταταγμένος από μεταγενέστερες ταφές (77), στον οποίο μια λάρνακα από ηφαιστειογενή λίθο αποτελεί κατάλοιπο ταφής του 7^{ου} αιώνα²³⁶

Οι εναπομείναντες τάφοι συνιστούν μεταγενέστερους ενταφιασμούς, καθώς και ορισμένες καύσεις που χρονολογούνται μετά την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο (89, 95, 97-98, 101). Ακόμη βρέθηκαν επιτύμβιες μαρμάρινες, ενεπίγραφες στήλες της Ελληνιστικής περιόδου.

Τάφος 66

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: φιάλη (ως πώμα), αλάβαστρο, όστρακο ανοικτού αγγείου

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος (ύψους 0,36μ.) βρέθηκε σε λάκκο, βάθους 1,40μ. και ήταν στερεωμένος και καλυμμένος με λίθους. Περιείχε το αλάβαστρο και το όστρακο, που ήταν καμένα. Η φιάλη είχε τοποθετηθεί ως πώμα.

Σχόλια: Η εύρεση των καμένων αγγείων αποτελεί μοναδική περίπτωση ανάμεσα στους τάφους που έσκαψε ο Dragendorff.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 53, 126

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 67

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

²³⁵ Τάφος 72· σε βάθος 0,90μ. βρέθηκε μια χύτρα (Dragendorff 1903, 55). Τάφος 82· αμέσως κάτω από την επιφάνεια βρέθηκε μια χύτρα που περιείχε ένα μικρογραφικό ληκύθιο (Dragendorff 1903, 58). Τάφος 92· ένας στάμνος βρέθηκε σπασμένος και καλυμμένος με λίθους, μαζί με ένα κύπελλο (Dragendorff 1903, 61). Τάφος 100· ένας αμφορέας βρέθηκε τοποθετημένος στο πλάι σε λάκκο, βάθους 1,60μ. Είχε ενεπίγραφο ώμο· Άγλ (G XII.3 984). Το στόμιο έκλεινε με έναν σκύφο. Περιείχε 2 κύπελλα, από τα οποία το ένα μικρογραφικό και έναν μικρογραφικό κάλαθο (Dragendorff 1903, 64).

²³⁶ Dragendorff 1903, 56).

Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Η χύτρα (ύψους 0,27μ.) βρέθηκε σε λάκκο, βάθους 1,20μ. και ήταν στερεωμένη και καλυμμένη με λίθους.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896
Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο
Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 54
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 68

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: όστρακο, κύπελλο, πόδι κύλικας, ληκύθιο
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο αμφορέας (ύψους 0,36μ.) βρέθηκε σε λάκκο, βάθους 1μ. το στόμιο έκλεινε με το όστρακο. Το ληκύθιο βρέθηκε μέσα στην οστεοδόχο, ενώ το κύπελλο και το πόδι της κύλικας εκτός.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 54
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφοι 79-80

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: όστρακα από: 3 φιάλες, κύπελλο, πρόχου, αμφορέα, ένα μεγάλο αγγείο
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -

Περιγραφή: Δύο πίθοι (ο ένας ύψους 0,39μ.) βρέθηκαν ο ένας δίπλα στον άλλο, σε λάκκο βάθους 0,70μ. και καλυμμένοι με λίθους. Δεν είναι διακριτέο σε ποια από τις 2 ταφές ανήκαν τα κτερίσματα, τα οποία βρέθηκαν δίπλα τους.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 56-57

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 81

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αρύβαλλος, κομβίο πώματος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η χύτρα περιείχε τον αρύβαλλο, ενώ το κομβίο βρέθηκε εκτός του αγγείου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II/Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 57-58

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 84

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 κύπελλα, 2 αρύβαλλοι

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας (ύψους 0,50μ.) βρέθηκε τοποθετημένος στο πλάι και καλυμμένος με λίθους σε λάκκο, βάθους 1μ. Στο εσωτερικό του βρέθηκαν τα τέσσερα κτερίσματα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου})

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 58-59

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 188

Τάφος 86

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Η χύτρα ήταν τοποθετημένη στο πλάι, σπασμένη.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896
Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο
Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 59
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 90

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμοφρέας
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 2 αρύβαλλοι
Μικροτεχνία: τμήμα χάλκινου αντικειμένου
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο πιθαμοφρέας (ύψους 0,44μ.) είχε κοπεί στο ύψος του ώμου και τμήμα του λαιμού είχε τοποθετηθεί ως κάλυμμα του ανοίγματος. Περιείχε τα κτερίσματα.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ/Πρώιμη Αρχαϊκή (700-680π.Χ.)
Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 60-61
Δευτερογενείς πηγές: Shultz 1979, 120, αρ. 68· Knauss 1997, 181 (A26)

Τάφος 91

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: κύπελλο
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η χύτρα βρέθηκε σπασμένη και περιείχε το κύπελλο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 61

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 93 (σχ. 22)

Ο θαλαμοειδής τάφος ήταν σκαμμένος στο βράχο, σε βάθος 1,40μ. Η δυτική πλευρά ήταν κτιστή, ενώ η μπροστινή έκλεινε με λίγους λίθους. Περιείχε 2 ταφές καύσης.

Αρ. ταφής 93.1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όστρακο (ως πώμα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο πίθος (ύψους 0,33μ.) είχε ως πώμα το όστρακο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 61

Δευτερογενείς πηγές: -

Αρ. ταφής 93.2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστο

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όστρακο μεγάλου αγγείου

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: το στόμιο του ταφικού αγγείου έκλεινε το όστρακο. Δίπλα βρέθηκε μια ‘τράπεζα προσφορών’

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 61-62

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 94

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: ειδώλιο ανδρικής μορφής

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας (ύψους 0,61μ.) βρέθηκε αμέσως κάτω από την επιφάνεια του εδάφους και ήταν τοποθετημένος στο πλάι.

Σχόλια: Η απόδοση του ειδωλίου στην ταφή αυτή αμφισβητείται από τον Dragendorff λόγω της σπανιότητας της εύρεσης ειδωλίων στους τάφους που ανέσκαψε ο ίδιος.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 62

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 98

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας (ύψους 0,87μ.) βρέθηκε σε λάκκο, βάθους 1μ., σπασμένος και τοποθετημένος στο πλάι.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: H. Dragendorff- Deutsches Archäologisches Institut - 1896

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Dragendorff 1903, 63

Δευτερογενείς πηγές: -

Νοτιοδυτική πλαγιά Σελλάδας

Ύστερογεωμετρικοί και Αρχαϊκοί τάφοι βρέθηκαν και στη νοτιοδυτική πλαγιά της Σελλάδας, βόρεια του δρόμου που οδηγούσε στην αρχαία πόλη και σε μια ζώνη

ανάμεσα στο δρόμο αυτό και το μονοπάτι που συνέδεε την πόλη με την Περίσσα. Η περιοχή είχε ερευνηθεί από το Ζαφειρόπουλο τη δεκαετία του 1970 και οι τάφοι που αποκαλύφθηκαν χρονολογούνται κυρίως στην Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο και αποτελούν μέρος του ίδιου νεκροταφείου που είχε σκάψει και ο Dragendorff.²³⁷ Βρέθηκαν 5 θαλαμοειδείς: 2 περιείχαν πολλαπλές ταφές καύσης (Τάφοι 1973, 1978), ο τρίτος τουλάχιστον 5 εγχυτρισμούς,²³⁸ ενώ 2 βρέθηκαν συλημένοι (Τάφοι 1974, 1976). Ακόμη ερευνήθηκε 'ένα ενιαίο ταφικό συγκρότημα', που περιελάμβανε μια ομάδα 3 θαλαμοειδών τάφων, που περιείχαν καύσεις και εγχυτρισμούς και μπροστά τους υπήρχαν εναγιστικές πυρές (Τάφοι 1970/1-2). Τέλος, βρέθηκαν αρκετοί εγχυτρισμοί,²³⁹ εναγιστικές πυρές, καθώς, 2 ακόμη καύσεις, μια δευτερογενή (Τάφος 1975/1) και μια πρωτογενή (Τάφος 1975/2) σε λάκκους, καθώς και περιπτώσεις αγγείων χωρίς οστεολογικά κατάλοιπα, αλλά που λόγω του τύπου και της τοποθέτησής τους είναι πολύ πιθανό να περιείχαν ταφές, απροσδιορίστου όμως πρακτικής.²⁴⁰ Η περιοχή αυτή της Σελλάδας είχε επαναχρησιμοποιηθεί για ταφές κατά τη Ρωμαϊκή περίοδο και είναι αρκετές οι περιπτώσεις, όπου οι ρωμαϊκοί τάφοι ανοίγονταν εντός των αρχαϊκών λάκκων.²⁴¹

Υπάρχει δυσκολία διάκρισης ανάμεσα σε εναγιστική και νεκρική πυρά, καθώς συνήθως αναφέρεται μόνο η ύπαρξη στρώματος πυράς με όστρακα και όχι και οστών, ενώ όποτε τα οστά υπάρχουν δε διευκρινίζεται αν πρόκειται για οστά ζώων ή ανθρώπου. Το πρόβλημα διαχωρισμού επισημαίνεται και από τον ίδιο το Ζαφειρόπουλο, που θεωρεί νεκρικές πυρές όσες φέρουν κάποια μορφή σήμανσης.²⁴² Σε κάθε περίπτωση, είναι πιθανό οι ταφές καύσης να είναι περισσότερες από αυτές που περιλαμβάνονται στον κατάλογο αυτόν. Ακόμη, η πρακτική του εθίμου της πρωτογενούς καύσης διαπιστώνεται από τον 6^ο αιώνα και εξής και τέτοιες

²³⁷ Η τοπογραφική σύνδεση των τάφων που ανέσκαψε ο Ζαφειρόπουλος και αυτών που ερευνήθηκαν από τον Dragendorff δεν είναι σαφής, όμως αναφέρεται ξεκάθαρα από τον Ζαφειρόπουλο πως 'εις την πλευράν ταύτην είχε γίνει μετά τόσης επιτυχίας η παλαιά ανασκαφή του Dragendorff κατά το έτος 1899' (Ζαφειρόπουλος 1970, 206).

²³⁸ Ζαφειρόπουλος 1971, 229.

²³⁹ Ζαφειρόπουλος 1974, 195· 1975, 231· 1976, 330-331· 1977, 402.

²⁴⁰ Π.χ. Ζαφειρόπουλος 1974, 195, όπου αναφέρεται μια υδρία, στερεωμένη με λίθους, που περιείχε 2 κυάθια.

²⁴¹ Π.χ. Ζαφειρόπουλος 1978, 230.

²⁴² Ζαφειρόπουλος 1965, 184. Τέτοια περίπτωση νεκρικής πυράς αποτελεί η ακόλουθη, που βρέθηκε στη νοτιοδυτική πλαγιά· σε τετράπλευρο λάκκο με απεστρωγγυλεμένες γωνίες και επενδεδυμένες τις πλευρές βρέθηκε παχύ στρώμα πυράς (0,35μ.) με άφθονα οστά και τεμάχια μελαμβαφούς κύλικας του 6^{ου} αιώνα. Πάνω στην πυρά βρέθηκε ενεπίγραφος κυβόλιθος· ΑΣΤΥΤΙΜΑ (Ζαφειρόπουλος 1977, 401).

περιπτώσεις έχουν βρεθεί κυρίως στη βορειοανατολική πλαγιά της Σελλάδας,²⁴³ όμως δεν είναι σαφές πότε συντελείται η μετάβαση από τη δευτερογενή στην πρωτογενή καύση. Φαίνεται πάντως πως τουλάχιστον για ένα διάστημα οι δύο πρακτικές συνυπήρχαν, όπως υποδεικνύεται από την πρωτογενή καύση του 7^{ου} αιώνα, που βρέθηκε στη νοτιοδυτική πλαγιά (τάφος 1975/2), καθώς και από περιπτώσεις δευτερογενών καύσεων του 6^{ου} αιώνα στη βορειοανατολική Σελλάδα.²⁴⁴

‘Ταφικό συγκρότημα’ (σχ. 21)

Πρόκειται για μια ομάδα 3 θαλαμοειδών τάφων, που αναφέρονται από τον Ζαφειρόπουλο ως ‘ενιαίο ταφικό συγκρότημα’.²⁴⁵ Από τους θαλαμοειδείς, οι δύο (ο ανατολικότερος και ο κεντρικός) ήταν λαξευμένοι στο βράχο και περιβάλλονταν από τοιχάρια, ενώ ο δυτικότερος ήταν κτιστός. Στον κεντρικό από τους τρεις θαλαμοειδείς (2,20x0,91 και ύψους 1,53μ.) βρέθηκαν μόνο τμήματα διαλυμένου αγγείου και μια χάλκινη τριχολαβίδα. Μπροστά από τους τάφους που βρίσκονταν στα άκρα (τάφος 1970/1, 1970/3) βρέθηκαν λάκκοι με επενδεδυμένα με λίθους τοιχώματα που περιείχαν εναγιστικές πυρές, ενώ μπροστά από τον κεντρικό τάφο (1970/2) βρέθηκε εγχυτρισμός σε λάκκο, που έφερε σήμανση.²⁴⁶ Πάνω από τον λάκκο του εγχυτρισμού υπήρχε τράπεζα προσφορών από ηφαιστειογενή λίθο και επιτύμβιο ενεπίγραφο σήμα (-ΑΧ) με το όνομα του νεκρού.²⁴⁷

Τάφος 1970/1

Αρ. ταφής 1-3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας-Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ενδεχομένως ζώων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

²⁴³ Π.χ. Ζαφειρόπουλος 1961, 202.

²⁴⁴ Π.χ. Ζαφειρόπουλος 1969, 195.

²⁴⁵ Ζαφειρόπουλος 1970, 206· Ζαφειροπούλου 2020, 54..

²⁴⁶ Ζαφειρόπουλος 1975, 230-231. Ο λαίμος του αμφορέα είχε αποκοπεί για την τοποθέτηση του νεκρού και το στόμιό του έκλεινε με ένα μικρό αγγείο. Δίπλα στον αμφορέα βρέθηκε ένας επιμήκης λίθος (ύψους 0,52μ.) εν είδει σήματος.

²⁴⁷ Ζαφειρόπουλος 1970, 206· 1975, 230.

Περιγραφή: Δεν υπάρχει λεπτομερής περιγραφή των ταφών, μόνο η πληροφορία πως βρέθηκαν 2 αμφορείς και ένας στάμνος που περιείχαν καμένα οστά. Ο τάφος είχε διαστάσεις 1,45x1,54μ. και περιβαλλόταν στην μπροστινή του όψη από ένα τοιχάριο (2,50 μήκους και ύψους 0,85μ.). Μπροστά από τον τάφο υπήρχε ένας λάκκος (1,93x1,30μ.), που περιείχε παχύ στρώμα πυράς με κάρβουνα και οστά. Δε διευκρινίζεται το είδος των οστών, όμως το πιθανότερο είναι να πρόκειται για ζώων. Η εναγιστική πυρά χρονολογείται στις αρχές του 7^{ου} αιώνα.

Σχόλια: Ένας τρίτος αμφορέας περιείχε εγχυτρισμό.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1970

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1970, 207· Ζαφειροπούλου 2020, 56

Δευτερογενείς πηγές:

Τάφος 1970/3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμοφέας (εικ. 24)

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 3 μικρά αγγεία, τμήμα πιθαμοφέας, βάση αγγείου (πώμα)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστά ενδεχομένως ζώων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος ήταν κτιστός και ο ένας τοίχος ήταν κοινός με τον καμπύλο τοίχο του τάφου 1970/2. Ο πιθαμοφέας ήταν τοποθετημένος όρθιος και στερεωμένος με λίθους. Το στόμιο έκλεινε η βάση του αγγείου, που ήταν στερεωμένη σε αυτό με πηλό. Πάνω στη βάση (πώμα) βρέθηκαν τα τρία μικρά αγγεία (Αδιευκρίνιστου τύπου), ενώ όλο το πάνω μέρος του πιθαμοφέας κάλυπτε το τμήμα του δεύτερου πιθαμοφέας. Μπροστά από τον τάφο υπήρχε ένας λάκκος (1,98x1,63μ.), που περιείχε παχύ στρώμα πυράς με κάρβουνα και οστά. Δε διευκρινίζεται το είδος των οστών, όμως το πιθανότερο είναι να πρόκειται για ζώων.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1970

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (680-660π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1970, 207 Ζαφειροπούλου 2020, 56

Δευτερογενείς πηγές: Knauss 1997, 140-141, 183-184

Τάφος 1973

Ο τάφος (1,25x1,36μ.) ήταν θαλαμοειδής, λαξευμένος στο βράχο και η μπροστινή πλευρά είχε κτιστεί με λίθους. Το ύψος του υπολογίζεται στα 0,95μ. Περιείχε 7 ταφές καύσης, καθώς και 2 πινάκια, έναν αμφορίσκο, ένα κυάθιο και 2 πήλινα ειδώλια (βατράχου και λέοντος), τα οποία όμως δεν μπορούν να αποδοθούν σε κάποια συγκεκριμένη ταφή.

Αρ. ταφής 1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 αρύβαλλοι

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας περιείχε τους δύο αρυβάλλους.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1973

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1973, 123-126· Ζαφειροπούλου 2020, 61-63

Δευτερογενείς πηγές:

Αρ. ταφής 2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: -

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1973

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ/Πρώιμη Αρχαϊκή (700-680π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1973, 123-124· Ζαφειροπούλου 2020, 61-63

Δευτερογενείς πηγές: Knauss 1997, 181, A23

Αρ. ταφής 3-4

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: -

Σχόλια: Πρόκειται για δύο δευτερογενείς ταφές σε δύο ντόπιους αμφορείς. Δεν αναφέρεται άλλη πληροφορία.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1973

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1973, 123· Ζαφειροπούλου 2020, 61-63

Δευτερογενείς πηγές:

Αρ. ταφής 5

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: -

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1973

Χρονολόγηση: Αδιευκρίνιστο

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1973, 123· Ζαφειροπούλου 2020, 61-63

Δευτερογενείς πηγές:

Αρ. ταφής 6-7

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: -

Σχόλια: Πρόκειται για δύο δευτερογενείς ταφές σε δύο ντόπιους σταμνους. Δεν αναφέρεται άλλη πληροφορία.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1973

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1973, 123· Ζαφειροπούλου 2020, 61-63

Δευτερογενείς πηγές:

Τάφος 1974²⁴⁸

Ο τάφος βρέθηκε διαταραγμένος. Ήταν θαλαμοειδής (3x2,50μ.) και το ύψος του υπολογίζεται στα 1,70μ. Η οροφή ήταν κατασκευασμένη από σχιστόπλακες. Ο τάφος θα είχε διαταραχτεί κατά την Αρχαϊκή περίοδο, όταν κατασκευάστηκαν δίπλα από τον τάφο δύο τοιχάρια. Εσωτερικά του τάφου, βρέθηκαν εκτός της καύσης στον αμφορέα, τμήματα 8 μεγάλων αγγείων, που πιθανότατα να περιείχαν ταφές. Ακόμη, μια λίθινη κατασκευή (1,08x0,56μ.) και πάνω σε αυτή καμένα οστά, ενδεχομένως ζώων. Βρέθηκαν επίσης τέσσερις σκύφοι και ένας αρύβαλλος. Με βάση τα ευρήματα ο τάφος χρονολογείται από το δ' τέταρτο του 8^{ου} αιώνα έως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα

²⁴⁸ Ζαφειρόπουλος 1974, 196-200.

π.Χ. Τέλος, στον τάφο βρέθηκε ανεστραμμένο ένα χάλκινο τριποδικό υποστατό, που θα είχε πέσει στον τάφο από την κατεστραμμένη οροφή του. Το υποστατό είναι κρητικό, κυπριακού τύπου και χρονολογείται στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο.²⁴⁹

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Βρέθηκε το κάτω μέρος του αμφορέα, τοποθετημένου όρθιου σε τριγωνική βάση που σχημάτιζαν κάθετοι πλακοειδείς λίθοι.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1974

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ – Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1974, 196· Ζαφειροπούλου 2020, 65

Δευτερογενείς πηγές:

Τάφος 1975/1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 αρύβαλλοι

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: όστρεα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος (2x1,20μ.) ήταν ορθογώνιος με αποστρογγυλεμένα τα άκρα του και οι παρειές του ήταν επενδεδυμένες με λίθους, ύψους 0,90-1,10μ. Στον πυθμένα του βρέθηκε λεπτό στρώμα πυράς, πάχους 0,05μ. κάτω από στρώμα κίσηρης που περιείχε τα λείψανα των οστών, τα όστρεα και τους δύο αρυβάλλους.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1975

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1975, 231

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 1975/2

²⁴⁹ Παπασάββας 2001, 249, 46· Ευσταθίου, Μ., 2003. Τριποδικό υποστάτης. Μέσα 9^{ου} αιώνα π.Χ., στο *Πλόες...*, 433, αρ. 730· Papasavvas 2012, 131, 135. Ένα παρόμοιο υποστατό της ΥΓ/ΠΑ περιόδου βρέθηκε σε μια πυρά (πιθανότατα νεκρική) η οποία είχε καταστραφεί από έναν ρωμαϊκό τάφο (Ζαφειρόπουλος 1976, 332-333· Παπασάββας 2001, 247, 40).

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Πιθαμοφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο πιθαμοφορέας ήταν όρθια τοποθετημένος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1975

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (690-670π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1975, 234

Δευτερογενείς πηγές: Knauss 1997, 188

Τάφος 1976

Πρόκειται για έναν διαλυμένο τάφο. Μπροστά βρέθηκε ένας τοίχος, διαστάσεων 3,70x0,65x1,45μ. και πίσω ένα τοιχάριο, μήκους 2,85μ. και ύψους 0,20μ.. Η απόσταση ανάμεσα στους δύο τοίχους είναι 2,05μ., όμως δεν είναι βέβαιο ότι ανήκαν στον ίδιο τάφο, καθώς υπάρχει μεγάλη διαφορά επιπέδου. Στον ενδιάμεσο χώρο όμως βρέθηκαν σε βάθος 1,30μ. τεμάχια πινακίου, άλλων αγγείων καθώς και καμένα οστά. Από κάτω υπήρχε στρώμα κίσηρης, αλλά σε βάθος 1,50μ. βρέθηκαν όστρακα κι άλλων αγγείων, καθώς και καμένα οστά τα οποία έφταναν μέχρι τα 1,90μ. βάθος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1976

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1976, 331-332· Ζαφειροπούλου 2020, 66

Δευτερογενείς πηγές:

Τάφος 1978

Πρόκειται για έναν ορθογώνιο θαλαμοειδή τάφο με κτιστές πλευρές. Είχε διαστάσεις 2,95/3,05x1,60/1,70 και οι τοίχοι διατηρούνται σε ύψος 0,95μ. Το άνοιγμα της εισόδου ήταν 0,45μ. Κατά μήκος της αριστερής πλευράς βρέθηκε ακατέργαστος λίθος εν είδη παραστάδας.

Αρ. ταφής 1

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Λάρνακα

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η λάρνακα (0,65x0,38x0,37μ.) ήταν από πορόλιθο και περιείχε καμένα οστά και τέφρα. Ενδεχομένως να περιείχε περισσότερες της μιας ταφής. Το κάλυμμά της είχε ανάγλυφη διακόσμηση (ρόδακας, γλωσσοειδές κόσμημα).

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1978

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1978, 231· Ζαφειροπούλου 2020, 69

Δευτερογενείς πηγές:

Αρ. ταφής 2

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας βρέθηκε διαλυμένος πάνω σε στρογγυλή πλάκα.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1978

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1978, 231· Ζαφειροπούλου 2020, 69

Δευτερογενείς πηγές:

Αρ. ταφής 3

Τύπος τάφου: Θαλαμοειδής **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο στάμνος βρέθηκε διαλυμένος δίπλα στη λάρνακα και πάνω σε έναν τετράπλευρο λίθο.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Ν. Ζαφειρόπουλος – Αρχαιολογική Εταιρεία - 1978

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Ζαφειρόπουλος 1978, 231· Ζαφειροπούλου 2020, 69

Δευτερογενείς πηγές:

5.2. Καμάρι (χάρτες 2, 5)

Βορειότερα από τις πλαγιές της Σελλάδας, στις όχθες ενός χειμάρρου στο σημερινό Καμάρι (αρχαία Οία) αποκαλύφθηκε νεκροταφείο του οποίου η διάρκεια χρήσης εκτείνεται από την Ύστερη Γεωμετρική φάση έως τα Πρωτοβυζαντινά χρόνια.²⁵⁰ Το νεκροταφείο ερευνήθηκε από τον Χ. Σιγάλα, στα πλαίσια σωστικών ανασκαφών της ΚΑ' Εφορείας Αρχαιοτήτων, από το 1986 και με μικρά διαλείμματα διήρησε μέχρι το 1993.²⁵¹ Το τμήμα του νεκροταφείου όμως που έχει αποκαλυφθεί φαίνεται να έχει δύο περιόδους χρήσης. Η πρώτη εκτείνεται από την Ύστερη Γεωμετρική έως το 1^ο μισό του 5^{ου} αιώνα και η δεύτερη από τον 2^ο αιώνα μ.Χ. έως τα Πρωτοχριστιανικά χρόνια. Αναφορικά με την πρώτη περίοδο χρήσης, η πλειονότητα των τάφων ανήκει στο διάστημα από το β' μισό του 6^{ου} αιώνα έως το 1^ο μισό του 5^{ου} αιώνα, ενώ κατά την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο οι τάφοι είναι λίγοι. Στον 7^ο αιώνα ανήκουν μόνο ελάχιστα όστρακα από την επίχωση, καθώς και ένας εγχυτρισμός.²⁵²

Οι τάφοι είναι διατεταγμένοι εκατέρωθεν του δρόμου που οδηγούσε από τον αρχαίο οικισμό στον κάμπο (σχ. 23). Δε φαίνεται να έχουν κάποια συγκεκριμένη οργάνωση, πλην ίσως των τάφων που βρίσκονται κατά μήκος του δρόμου, που συνήθως έχουν και συγκεκριμένο προσανατολισμό βόρεια-νότια. Αν και αρκετές περιπτώσεις τάφων φέρουν σήμανση, δεν παρατηρείται ιδιαίτερη επιμέλεια στη διατήρηση των ορίων κάθε τάφου. Συχνά παρατηρείται διαταραχή ή και καταστροφή παλαιότερων τάφων από την κατασκευή νέων. Το νεκροταφείο κατά την πρώτη περίοδο χρήσης περιλαμβάνει ταφές καύσης και εγχυτρισμούς. Οι εγχυτρισμοί χρονολογούνται από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. και εξής, με μια εξαίρεση που ανήκει στον 7^ο αιώνα. Βρέθηκαν ανάμεσα στις ταφές καύσης, εκτός από το νοτιοδυτικό μέρος του νεκροταφείου, όπου συνιστούσαν τη συντριπτική πλειοψηφία των ταφών.

Το νεκροταφείο παραμένει αδημοσίευτο, με εξαίρεση έναν πολύ μικρό αριθμό τάφων για τους οποίους υπάρχει μια ειδικότερη αναφορά. Συνεπώς οι γνώσεις μας για το νεκροταφείο περιορίζονται σε γενικές πληροφορίες. Ο τάφος, που περιείχε καύση, συνίσταται σε έναν αβαθή λάκκο, το χείλος του οποίου ορίζεται με τοιχάριο χτισμένο με μικρές πέτρες (εικ 15α). Ο πυθμένας του είναι το φυσικό έδαφος. Η καύση του νεκρού γίνεται εντός του τάφου. Το στρώμα της τέφρας (συνήθως πάχους

²⁵⁰ Το νεκροταφείο εντοπίστηκε στο δυτικό τμήμα του οικοπέδου Αναπλιώτη, στο οικόπεδο Μάινα και σε λωρίδα του ανατολικού τμήματος του οικοπέδου Φώτη (Σιγάλας 1988, 505).

²⁵¹ Σιγάλας 1988· Ευσταθίου 2001.

²⁵² Ευσταθίου 2001, 304. Για τον εγχυτρισμό του 7^{ου} αιώνα, βλ. Σιγάλας 1988, 505.

0,15μ.) μαζί με τα καμένα αγγεία, που χρησιμοποιήθηκαν κατά το τελετουργικό της καύσης, αφήνονται στο λάκκο της πυράς, ενώ τα οστά περισυλλέγονται σε οστεοδόχο. Η πυρά καλύπτεται με στρώση λίθων. Η οστεοδόχος, είτε αφήνεται πάνω στη στρώση λίθων της πυράς (**εικ. 15β**), είτε τοποθετείται σε κοίλωμα, επενδεδυμένο με μικρές πέτρες, που βρίσκεται σε άμεση επαφή με το τοιχάριο, που περιβάλλει την πυρά. Το στόμιό της φράσσεται με τμήμα αγγείου ή ολόκληρο αγγείο (**εικ. 26**). Στο τέλος ολόκληρος ο λάκκος καλύπτεται από λίθους και παίρνει έτσι τη μορφή μικρής κατασκευής.

Στην πυρά του νεκρού, εκτός των καμένων οστράκων, βρίσκονται και αντικείμενα μικροτεχνίας, όπως χάντρες, περόνες και μικρού μεγέθους πήλινα σφονδύλια τα οποία θα είναι κατάλοιπα του νεκρικού ενδύματος. Τα αγγεία, που βρέθηκαν στο στρώμα της πυράς είναι κυρίως αγγεία πόσεως (κύπελλα, κοτύλες), μικρογραφικές οινοχόες, υδρίες και σε όλες τις ταφές απαντάται από μια χύτρα. Προσφορές θα έκαναν και μετά το κλείσιμο του τάφου, γιατί έχει βρεθεί πλήθος γεωμετρικών αγγείων (όχι καμένων) στην επίχωση. Ορισμένοι τάφοι φέρουν σήμανση με στήλες, κάποιες από τις οποίες χρονολογούνται στα τέλη του 8^{ου} αιώνα με βάση την κεραμική που βρέθηκε στους τάφους.²⁵³

Πυρά 1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Στάμνος

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αρύβαλλος

Μικροτεχνία: ψήφοι, θραύσματα μεταλλικών αντικειμένων

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος περιείχε τα κατάλοιπα της πυράς του νεκρού, η οποία στη συνέχεια καλύπτεται με στρώση λίθων. Τα οστά και τα κτερίσματα περισυλλέχθηκαν στον στάμνο, ο οποίος ήταν τοποθετημένος όρθιος, μέσα σε μια λίθινη κατασκευή, πάνω στους λίθους της κάλυψης της πυράς.

Σχόλια: Η περιγραφή είναι ελλιπής.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Σιγάλας – ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1988

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Σιγάλας 1988, πιν. 314α: Ευσταθίου 2001, 307

Δευτερογενείς πηγές: -

Πυρά 4

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστο

²⁵³ Σιγάλας – Ματθαίου 1992-1998, 385-402.

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: λήκυθος, όλπη

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος λάκκος περιείχε τα κατάλοιπα της πυράς του νεκρού, η οποία στη συνέχεια καλύπτεται με στρώση λίθων. Τα οστά περισυλλέχθηκαν στην οστεοδόχο, η οποία ήταν τοποθετημένη όρθια, μέσα σε μια λίθινη κατασκευή, πάνω στους λίθους της κάλυψης της πυράς. Εντός της λίθινης κατασκευής βρέθηκαν και τα κτερίσματα.

Σχόλια: Η περιγραφή είναι ελλιπής.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Σιγάλας – ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1988

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Ευσταθίου 2001, 307

Δευτερογενείς πηγές: -

Β.6. Αμοργός

6.1 Μινώα (χάρτης 2)

Στο λόφο της Μουντουλιάς, επάνω από το σημερινό λιμάνι της Αμοργού στο κέντρο περίπου της δυτικής ακτής του νησιού, οι συστηματικές έρευνες της Αρχαιολογικής Εταιρείας υπό την εποπτεία της Λ. Μαραγκού έφεραν στο φως από το 1981 τα κατάλοιπα του γεωμετρικού οικισμού της Μινώας. Στην Κάτω Πόλη και στα ανατολικά της πύλης του τείχους (αρχές 7^{ου} αιώνα)²⁵⁴ αποκαλύφθηκαν περίπου δώδεκα τάφοι καύσης και ένας εγχυτρισμός, που χρονολογούνται από την Υποπρωτογεωμετρική (τέλη 10^{ου} - αρχές 9^{ου} αιώνα) έως την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο.²⁵⁵ Οι περισσότεροι τάφοι δε διατηρήθηκαν ακέραιοι και τα κατάλοιπα συνίστανται σε αβαθή λαξεύματα στο βράχο, στο συχνά πυρακτωμένο ερυθρωπό χρώμα του βράχου, μαζί με οργανικά κατάλοιπα της πυράς, καθώς και σε διάσπαρτα όστρακα και μεταλλικά αντικείμενα.

Οι ταφές περιβάλλονται από έναν ταφικό περιβόλο, του οποίου η ακριβής πορεία και ο ακριβής χρόνος της κατασκευής του δεν έχουν αποσαφηνιστεί (σχ. 24). Σωζόμενο καλά είναι το δυτικό τμήμα του περιβόλου, αμέσως στα ανατολικά και βόρεια της πύλης του τείχους. Στο βόρειο τμήμα του δυτικού τοίχου βρέθηκε πυλίδα,²⁵⁶ που δεν έχει διευκρινιστεί όμως αν πρόκειται για πυλίδα πρόσβασης ή για «άβατο». Λόγω της αποκάλυψης της βορειοδυτικής και νοτιοδυτικής γωνίας και συγκρινόμενος με άλλους ταφικούς περιβόλους, όπως της Ερέτριας, εκτιμάται ότι το σχήμα του ήταν τριγωνικό.

Ενδείξεις ταφών έχουν εντοπιστεί και εκτός του ταφικού περιβόλου και του τείχους, νοτιοανατολικά της πύλης και νοτιοδυτικά του Γυμνασίου. Έχουν βρεθεί μόνο ένας υποπρωτογεωμετρικός τάφος καύσης (τάφος 1999-1)²⁵⁷ και υπολείμματα

²⁵⁴ Η οχύρωση της Κάτω Πόλης (Μαραγκού 2002, 262-278) θεωρείται από τη Μαραγκού ότι κατασκευάστηκε την ίδια περίοδο με την οχύρωση της ακρόπολης, την πυλίδα και τους προμαχώνες (Μαραγκού 2002, 250, 253) στο τέλος της Γεωμετρικής περιόδου (αρχές του 7^{ου} αιώνα). Ενώ για την περίπτωση της οχύρωσης της ακρόπολης η χρονολόγηση βασίζεται στην κεραμική (Blanas 2006, 185-186), η εκτίμηση περί σύγχρονης κατασκευής των δύο οχυρώσεων βασίζεται στην ομοιότητα της τοιχοποιίας (Μαραγκού 2002, 264), όμως η ακριβής χρονολόγηση των οικοδομικών φάσεων της οχύρωσης της Κάτω Πόλης παραμένει προς διερεύνηση (Μαραγκού 2002, 278).

²⁵⁵ Μαραγκού 1993 α, 205-208· 1993 β, 96-99· 1994, 238· 1995, 232-234· 1996, 286-287, 296-300· 1997, 185, 188-189· 1998, 186-187· 1999, 212-215, 218-219· 2001, 205-222· 2002, 185-188, 207-224.

²⁵⁶ Βρέθηκε μαρμάρινη πλάκα, που φέρει έγγλυφο κυκλικό βαθούλωμα και αποτελεί τη βάση της νότιας παραστάδας (Μαραγκού 1996, 297, πιν. 138β, εικ. 13). Ο στροφέας της βόρειας παραστάδας βρέθηκε λαξευμένος στο βράχο (Μαραγκού 2002, 223, σημείωση 526).

²⁵⁷ Η Μαραγκού αναφέρει την πληροφορία από τον Ι. Κωβαίου, ιδιοκτήτη του χωραφιού όπου εντοπίστηκε η γυναικεία καύση, περί ανεύρεσης ανθρώπινων οστών κατά την άροση (Μαραγκού 1999, 218).

άλλων κατεστραμμένων τάφων καύσης.²⁵⁸ Η εύρεση αυτών των ταφών σημαίνει ότι τόσο οι ταφές εντός του ταφικού περιβόλου, όσο και αυτές εκτός αποτελούσαν ένα ενιαίο νεκροταφείο, μέχρι που χωρίστηκαν από την κατασκευή του περιβόλου. Εικάζεται πως ο περίβολος κατασκευάστηκε στις αρχές του 7^{ου} αιώνα, ταυτοχρόνως με την κατασκευή του τείχους της Κάτω Πόλης. Οι λόγοι της ενσωμάτωσης μέρους των ταφών στον οχυρωμένο οικισμό είναι άγνωστοι.²⁵⁹ Η περιορισμένη και αποσπασματική εικόνα που έχουμε συνολικά για τους τάφους δεν επιτρέπει τη διάκριση πιθανών διαφοροποιήσεων μεταξύ αυτών που βρίσκονταν εντός και εκτός του ταφικού περιβόλου και της οχύρωσης. Φαίνεται όμως πως ο χώρος των ταφών εντός του τείχους αποτέλεσε αντικείμενο σεβασμού για πολλούς αιώνες, καθώς προστατεύτηκε με τον περίβολο και βρισκόταν σε περίβλεπτη θέση ακριβώς δίπλα από τη μνημειακή πύλη. Ο χώρος αυτός γειτνιάζει ακόμη με το νότιο τμήμα του νεώτερου Γυμνασίου το οποίο αναφέρεται ότι ήταν κτισμένο στον επιφανέστατο τόπο σε τιμητικό ψήφισμα της ρωμαϊκής περιόδου (IG XII 7: 235.23, 2^{ος} -1^{ος} αιώνας π.Χ.). Ενδεχομένως ο ταφικός περίβολος να ήταν ορατός μέχρι την εποχή αυτή με τη μορφή ενός τύμβου που θα λειτουργούσε ως σήμα της περιοχής των τάφων. Η απουσία μεταγενέστερων των τάφων οικοδομικών λειψάνων στην περιοχή ενισχύει την υπόθεση αυτή.²⁶⁰ Ενδείξεις λατρείας των ταφέντων από τους απογόνους μετά την κατασκευή του ταφικού περιβόλου και την κατάργηση του χώρου δεν υπάρχουν,²⁶¹ χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί μια τέτοια υπόθεση.²⁶²

Τέλος, στα βορειοδυτικά του ταφικού περιβόλου και κάτω από ένα κατεστραμμένο ελληνιστικό κτίριο βρέθηκε ένας αποθέτης τέφρας, που τα κατάλοιπα του αποτελούν ενδείξεις τέλεσης έμπυρων θυσιών. Η χρήση του κυμαίνεται από τις

²⁵⁸ Αντικείμενα από τις 'κατεστραμμένες πυρές' είναι μια χάλκινη περόνη, θραύσματα αγγείων, όπως λαιμό αμφορέα, θραύσματα από καμένο σκύφο, τμήματα 3 πήθων (Μαραγκού 2004, 83).

²⁵⁹ Δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα η ενσωμάτωση μέρους του νεκροταφείου εντός του οικισμού να εξυπηρετούσε τις κατασκευαστικές ανάγκες του τείχους. Περιπτώσεις άλλωστε καταστροφών, θρησκευτικών ή ταφικών συνόλων σε μεταγενέστερες εποχές, δεν είναι άγνωστες, όπως συμβαίνει με το Ξώμπουργο της Τήνου, όπου ο χώρος των περιβόλων με τις εναγιστικές πυρές και την εσχάρα ('προ-κυκλόπειο ιερό') καταστράφηκε εν μέρει με την κατασκευή του αρχαϊκού τείχους. Ένα Μέρος Βυτού ενσωματώθηκε στην πόλη (ενδεικτικά, Κούρου 2005, 198· 2013, 82, εικ. 60, 86-87· Κουρού 2015, 98-99, εικ. 15).

²⁶⁰ Μαραγκού 1996, 300· 2002, 224.

²⁶¹ Η Μαραγκού συσχέτισε μια βάση κύλικας ανατολικοιωνικού εργαστηρίου και ένα αρχαϊκό πινάκιο με λατρευτικές πράξεις μετά την κατασκευή του ταφικού περιβόλου (Μαραγκού 2004, 83-84). Από τον ίδιο χώρο προέρχονται θραύσματα λύχνων (1^{ος} π.Χ.-1^{ος} μ.Χ.), ειδωλίων, ελληνιστικών αγγείων και άβαφων χρηστικών αγγείων (Μαραγκού 2002, 84).

²⁶² Mazarakis 2007-2008, 379, 381, που μιλά για περίπτωση λατρείας.

αρχές του 9^{ου} έως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα, όταν και καλύφθηκε με σχιστόπλακες.²⁶³
Δεν έχει αποσαφηνιστεί το πλαίσιο των σχετιζόμενων με τον αποθέτη δρόμων, όμως είναι πιθανότερο να ήταν λατρευτικού και όχι ταφικού χαρακτήρα.²⁶⁴

Τάφος 1993-1 (εικ. 13-14)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Πιθοειδής
Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά (μισοκαμένα)

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Πιθανώς αρσενικό

Κεραμική: Οινοχόη, κυάθιο, όστρακα

Μικροτεχνία: Αιχμή δόρατος, λάμες 2 εγχειριδίων, λεπίδα οψιανού

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων, λευκόχρωμη μάζα, ξυλάνθρακες

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Για την καύση ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ξύλινη εσχάρα μέσα στο λάκκο. Κάτω από την εσχάρα υπήρχαν στρωμένοι λίθοι. Η εσχάρα στο βόρειο και δυτικό τμήμα είχε στερεωθεί σε ένα είδος εγκοπής (πλάτος 0.12μ.), ενώ τις άλλες πλευρές σχημάτιζαν κτιστά τοιχάρια. Η πυρά του νεκρού (2,35x1μ., πάχος 0,06μ.) οριοθετούνταν στα βόρεια από εγκοπή στο βράχο και στις άλλες πλευρές από κτιστά τοιχάρια. Στην πυρά βρέθηκαν μέρος των οστών του νεκρού, ξυλάνθρακες και όστρακα. Πάνω στην πυρά βρέθηκε ανεστραμμένο το κυάθιο, που περιείχε τη λευκόχρωμη μάζα αδιευκρίνιστης σύστασης. Το βόρειο τμήμα της πυράς, που ήταν καλύτερα σωζόμενο, ήταν καλυμμένο με λίθους και βρέθηκαν σε αυτό χώματα ανάμεικτα με τρίμματα ξυλανθράκων, όστρακα, οστά ζώων και η λεπίδα οψιανού. Η οινοχόη τέλος βρέθηκε καμένη και σε θραύσματα, στα δυτικά της πυράς. Μετά την καύση, ένα μέρος των μισοκαμένων οστών του νεκρού και τα όπλα περισυλλέχθηκαν στο πιθοειδές αγγείο (ύψος 0.216μ., διάμετρος βάσης 0.112μ.), που τοποθετήθηκε όρθιο πάνω στα κατάλοιπα της πυράς και στερεώθηκε με λίθους.

Σχόλια: δυτικότερα από τον τάφο, σε απόσταση 0,40μ., βρέθηκε ο εγχυτρισμός.²⁶⁵

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Λ. Μαραγκού - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1993

Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Μαραγκού 1993α, 205-206· 1993β, 96-98· 2001, 209-211· 2002, 210-211

²⁶³ Στον λάκκο βρέθηκαν στρώσεις καθαρής τέφρας, τέφρας και ξυλανθράκων, θαλάσσιων χαλικιών με οργανικά κατάλοιπα (όστρεα, οστά ζώων, λέπια και σπονδύλους ιχθύων), λιγυστά μεταλλικά αντικείμενα και σιδηρόμαζες, καθώς και ένας πλήθος οστράκων γραπτής και χειροποίητης κεραμικής. Τα αγγεία ήταν σπασμένα και ελάχιστα καμένα, κυρίως τα χειροποίητα. Συνιστούν κυρίως αγγεία πόσης (Μαραγκού 2002, 185-188· Blanas 2006, 164-175). Με τον αποθέτη θα σχετίζεται ένας τοίχος με θυσία θεμελίωσης, που βρέθηκε αμέσως στα νότια και χρονολογείται στη Μέση Γεωμετρική περίοδο (8^{ος} αιώνα, Μαραγκού 2002, 182-185).

²⁶⁴ Βορειοανατολικά του αποθέτη και κάτω από τον ελληνιστικό ναό βρέθηκε ένα αψιδωτό γεωμετρικό κτίσμα, που θεωρείται πως είχε λατρευτική χρήση (Μαραγκού 2002, 188, σημ. 457· Mazarakis 1997, 247, 330).

²⁶⁵ Χρονολογείται στη Μέση Γεωμετρική περίοδο και βρέθηκε διαλυμένος. Ο αμφορέας είχε συγκολληθεί από 220 θραύσματα (Μαραγκού 1993, 99· 2002, 214-218).

Δευτερογενείς πηγές: -

Πυρά 93/2

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά (μισοκαμμένα)

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Πιθανώς θηλυκό

Κεραμική: Όστρακα άβαφων, γραπτών και ανάγλυφων αγγείων

Μικροτεχνία: Χάλκινη πόρπη, 2 σφονδύλια, λεπίδα οψιανού

Οργανικά ευρήματα: Οστά ζώων, όστρεα, ξυλάνθρακες

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Μέσα σε αβαθή λάκκο βρέθηκαν τα κατάλοιπα της πυράς: ανθρώπινα οστά, οργανικά κατάλοιπα και προσφορές.

Σχόλια: Βρέθηκε στα νοτιοανατολικά του τάφου 1993-1.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Λ. Μαραγκού - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1993

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Μαραγκού 1993α, 206-207· 1993β, 98· 2001, 213

Δευτερογενείς πηγές: Γαβαλας 2014, 123, 60, 63, 264

Πυρά 1996-1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Πιθανώς θηλυκό

Κεραμική: Όστρακα, οινοχόη από συγκεκολλημένα όστρακα

Μικροτεχνία: Μεταλλικός σφηκωτήρας

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Μέσα σε αβαθή λάκκο βρέθηκαν κατάλοιπα νεκρικής πυράς.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Λ. Μαραγκού - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1996

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Μαραγκού 1996, 296

Δευτερογενείς πηγές: -

Πυρά 97/1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Πιθανώς θηλυκό

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: Χάλκινος σφηκωτήρας, χάλκινη πόρπη

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Μέσα σε αβαθή λάκκο βρέθηκαν κατάλοιπα νεκρικής πυράς.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Λ. Μαραγκού - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1997

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Μαραγκού 1997, 188

Δευτερογενείς πηγές: -

Πυρά 97/2

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Πιθανώς αρσενικό

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: Σιδερένιο εγχειρίδιο

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Μέσα σε αβαθή λάκκο βρέθηκαν κατάλοιπα νεκρικής πυράς.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Λ. Μαραγκού - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1997

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Μαραγκού 1997, 188

Δευτερογενείς πηγές: -

Πυρά 97/3 (σχ. 25)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Πιθανώς θηλυκό

Κεραμική: Οστρακα κυρίως από σκύφους (με εγχάρακτη και γραπτή διακόσμηση), οινοχόη, μικκύλο ληκύθιο

Μικροτεχνία: Χάλκινα κοσμήματα (περόνη, πόρπη, ψέλιο κ.ά.), πήλινο σφονδύλι

Οργανικά ευρήματα: Πυρήνες μυρσίνης και σταφυλιού, όστρεα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η καύση έγινε απευθείας στο δάπεδο του αβαθούς λάκκου (2x1,63μ.), που ήταν στρωμένο με λίθους. Τα οργανικά κατάλοιπα της πυράς με τις προσφορές καλύφθηκαν από χώμα και ακανόνιστους λίθους, ενώ σε ανώτερο επίπεδο βρέθηκαν πλακοειδείς λίθοι. Τέσσερα τοιχάρια περιβάλλουν τα υπολείμματα της πυράς, τα οποία εδραιώθηκαν πάνω σε αυτά. Ίχνη πυρακτώσεως διατηρούνται στον βράχο και στους ακανόνιστους λίθους που κάλυψαν την πυρά. Η κεραμική βρέθηκε μισοκαμένη και συγκολλήθηκαν συνολικά 17 αγγεία.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Λ. Μαραγκού - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1997

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Μαραγκού 1997α, 188-189· 199β, 66-67· 2001, 211-212· 2002, 211-214

Δευτερογενείς πηγές: Γαβαλάς 2014, 123, 60, 264

Τάφος 1999-1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Άβαφο

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: Πιθανώς θηλυκό

Κεραμική: Όστρακα από δύο άβαφα αγγεία

Μικροτεχνία: Χάλκινο κόσμημα, σφονδύλι

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Μέσα σε αβαθή λάκκο βρέθηκαν κατάλοιπα νεκρικής πυράς και πάνω στην πυρά η οστεοδόχος που περιείχε τα όστρακα και το χάλκινο κόσμημα. Το σφονδύλι βρέθηκε κάτω από την οστεοδόχο.

Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε εκτός του ταφικού περιβόλου.

Ανασκαφείς – Φορέας – Έτη: Λ. Μαραγκού - Αρχαιολογική Εταιρεία - 1999

Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική (9^{ος} αιώνας)

Πρωτογενείς πηγές: Μαραγκού 1999, 218-219

Δευτερογενείς πηγές: -

Γ. Δωδεκάνησα

Γ.1. Αστυπάλαια

1.1. Κάτσαλος (χάρτες 2-3)

Η τοποθεσία Κάτσαλος είναι περιοχή της Χώρας της Αστυπάλαιας και βρίσκεται προς τα δυτικά, απέναντι από το ύψωμα του Κάστρου. Στη θέση αυτή εντοπίστηκε ένα νεκροταφείο σε χρήση από την Ύστερη Γεωμετρική έως την Ελληνιστική περίοδο. Περιλαμβάνει ενταφιασμούς, εγχυτρισμούς και λίγες καύσεις, ενώ με βάση τα πορίσματα της ανθρωπολογικής μελέτης, όσα σκελετικά κατάλοιπα διατηρήθηκαν ανήκουν σε άντρες και γυναίκες όλων των ηλικιών. Οι τάφοι έχουν χρησιμοποιηθεί πολλές φορές στο παρελθόν, με αποτέλεσμα κάθε τάφος να περιέχει αποσπασματικά ανθρώπινα κατάλοιπα από διαφορετικές ταφές και συνεπώς δεν είναι δυνατή η ακριβής καταμέτρηση ατόμων.²⁶⁶

Στις νοτιοδυτικές υπώρειες του Κάστρου, στην περιοχή της νοτιοδυτικής Κυλίνδρας εντοπίστηκαν συνολικά περίπου 3.000 εγχυτρισμοί, οι οποίοι ανήκαν σε βρέφη κάτω των δύο ετών. Το νεκροταφείο αυτό χρονολογείται από την Ύστερη Γεωμετρική έως την Ελληνιστική, με τον μεγαλύτερο αριθμό των ταφών να κυμαίνεται από την Ύστερη Αρχαϊκή έως την Κλασσική περίοδο.²⁶⁷

Δρόμος προς τα Λιβάδια

Δυτικά του δρόμου που οδηγεί στον παραθαλάσσιο οικισμό Λιβάδι βρέθηκαν τάφοι της Γεωμετρικής Περιόδου, συμπεριλαμβανομένης και μιας ταφής καύσης.

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία:- Φύλο: -

²⁶⁶ Πιο συγκεκριμένα οι ταφές βρέθηκαν στα οικοπέδα: Πιλάτος 1, Πιλάτος 2, Πετρινόλη, Αγγελή (πρώην Πόλου), Παπανικόλα, Καλή, Βεργούλη και Μανούση. Για το νεκροταφείο γενικώς, ενδεικτικά: Ζερβουδάκη 1972, 676· Michalaki-Kollia 1988· Φαρμακίδου 2001, 322· Clement – Hilson – Michalaki-Kollia 2009, 18-19· Φανταουτσάκη – Γαργάλη 2013, 844-847· Hilson 2017. Η ανθρωπολογική μελέτη διεξάγεται από τον Simon Hillson και την ομάδα του από το Ινστιτούτο Αρχαιολογίας του πανεπιστημίου του College London (UCL).

²⁶⁷ Ενδεικτικά, Michalaki-Kollia 2010· Clement – Hilson – Michalaki-Kollia 2009, 19-21· Hilson 2002· 2009· 2017· Φανταουτσάκη - Γαργάλη 2017. Εκτιμάται πως, μετά την ολοκλήρωση της έρευνας στην περιοχή του βρεφικού νεκροταφείου, ο αριθμός των εγχυτρισμών θα ανέλθει συνολικά στους 4.000 με 4.500 (Φανταουτσάκη – Γαργάλη 2017, 89, σημ. 13).

Κεραμική: 6 εγχάρακτες φιάλες, μία άβαφη οينوχόη, ένα άβαφο κλειστό αγγείο (πιθανώς αρυβαλλοειδής λήκυθος)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο λάκκος είχε μήκος 0,90μ., πλάτος 0,30μ. και βάθος 0,30μ. στην επιφάνεια και εσωτερικά του λάκκου υπήρχε στρώμα μαύρου χώματος με σπασμένα οστά και αγγεία. Τρεις από τις έξι φιάλες ήταν αναποδογυρισμένες, η μία μέσα στην άλλη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Μ. Μιχαλάκη-Κόλλια - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1981

Χρονολόγηση: 1^ο μισό 7^{ου} αιώνα²⁶⁸

Πρωτογενείς πηγές: Μιχαλάκη-Κόλλια 1987, 653· Michalaki-Kollia 1988· Μιχαλάκη-Κόλλια 2003, 103²⁶⁹

Δευτερογενείς πηγές: -

Οικόπεδο Αγγελή (πρώην Πόλου)

Το οικόπεδο βρίσκεται στη δυτική πλευρά της δημοτικής οδού Χώρας-Λιβαδιού. Βρέθηκαν 46 λάκκοι λαξευμένοι στο έδαφος της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου, με τους περισσότερους να χρονολογούνται στη Γεωμετρική περίοδο. Περιελάμβαναν κυρίως πρωτογενείς καύσεις, ορισμένες δευτερογενείς, λίγους εγχυτρισμούς, καθώς και 2 ενταφιασμούς.²⁷⁰ Ένας λάκκος αποδόθηκε σε εναγιστική πυρά. Απαντώνται δύο ειδών πρωτογενούς καύσης: στη μία περίπτωση γίνεται περισυλλογή των υπολειμμάτων της πυράς σε αγγείο και τοποθέτηση του αγγείου σε κτιστή κατασκευή πάνω στην πυρά του νεκρού (πρωτογενής με οστεοδόχο), ενώ στην δεύτερη περίπτωση τα υπολείμματα της πυράς αφήνονται επί τόπου και καλύπτονται με χώμα και λίθους. Οι ταφές του οικοπέδου Αγγελή είναι αδημοσίευτες και οι πληροφορίες για τους δύο ταφικούς λάκκους του καταλόγου αντλούνται κυρίως από τις εικόνες της ανασκαφικής αναφοράς.²⁷¹

²⁶⁸ Οι εγχάρακτες φιάλες χρονολογούνται στο διάστημα μεταξύ του πρώτου τετάρτου του 7^{ου} αιώνα και των μέσων του αιώνα, λόγω του τύπου του σχήματος των αγγείων, καθώς και των διακοσμητικών μοτίβων, που ανήκουν στην Ύστερη Γεωμετρική/Υπογεωμετρική παράδοση (Michalaki-Kollia 1988, 238).

²⁶⁹ Η Μιχαλάκη-Κόλλια αναφέρει εδώ πως στο μουσείο του Πέρα Γιαλού εκτίθεται «το σύνολο των σπάνιων μικροσκοπικών εγχάρακτων αγγείων από την παιδική καύση της νεκρόπολης στο λόφο Κάτσαλος της Χώρας». Πιθανότατα πρόκειται για την ίδια καύση, αφού δεν αναφέρεται στη βιβλιογραφία άλλη καύση από τον Κάτσαλο με εγχάρακτα αγγεία. Η απόδοση της ταφής σε παιδική έγινε λόγω της ύπαρξης των εγχάρακτων αγγείων, καθώς εγχάρακτα αγγεία έχουν βρεθεί σε καύσεις γυναικών ή παιδιών στην Αγορά της Αθήνας, στην Κω και τη Ρόδο (Michalaki-Kollia 1988, 238). Η ύπαρξη όμως των εγχάρακτων αγγείων δεν επαρκεί για τον χαρακτηρισμό της ταφής ως παιδική, δεδομένης και της έλλειψης ανθρωπολογικής μελέτης.

²⁷⁰ Οι ενταφιασμοί χρονολογούνται στην Αρχαϊκή περίοδο (Φανταουτσάκη – Γαργάλη 2013, 846).

²⁷¹ Φανταουτσάκη – Γαργάλη 2013.

Ταφικός λάκκος 11

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας και δεύτερο αγγείο Αδιευκρίνιστου τύπου

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία:- Φύλο: -

Κεραμική: αγγεία (δε διευκρινίζεται ο τύπος)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: πάνω στην πυρά υπήρχε μια πρόχειρη κτιστή, λίθινη κατασκευή που περιέβαλλε τον αμφορέα. Η δεύτερη οστεοδόχος βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του λάκκου, όχι μέσα σε κτιστή κατασκευή, αλλά οριοθετημένη με λίθους.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Χ. Φανταουτσάκη – Ν. Γαργάλη - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 2012

Χρονολόγηση: Γεωμετρική ή Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Φανταουτσάκη – Γαργάλη 2013, 845-846

Δευτερογενείς πηγές: -

Ταφικός λάκκος 15

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Υδρία (;)

Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία:- Φύλο: -

Κεραμική: μικρά αγγεία (δε διευκρινίζεται ο τύπος)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: πάνω στην πυρά υπήρχε μια πρόχειρη κτιστή, λίθινη κατασκευή που περιέβαλλε το οστεοδόχο αγγείο. Τα αγγεία βρέθηκαν μισοκαμένα δίπλα στην υδρία.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Χ. Φανταουτσάκη – Ν. Γαργάλη - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 2012

Χρονολόγηση: Γεωμετρική ή Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Φανταουτσάκη – Γαργάλη 2013, 845

Δευτερογενείς πηγές: -

Οικόπεδο Η. Καλή (σχ. 26)

Το οικόπεδο Η. Καλή βρίσκεται βόρεια του δρόμου που οδηγεί από τη Χώρα στο Λιβάδι. Στα πλαίσια σωστικής ανασκαφής εντοπίστηκαν τάφοι, που χρονολογούνται από την Πρώιμη Αρχαϊκή έως την Ελληνιστική Περίοδο. Η πλειονότητα των τάφων

ήταν κατεστραμμένοι και συλημένοι κυρίως λόγω της συχνής επαναχρησιμοποίησής τους κατά την αρχαιότητα, αλλά και εξαιτίας της χρήσης του οικοπέδου από αγρότες. Συνολικά αποκαλύφθηκαν 20 λάκκοι με καύσεις και ενταφιασμούς, καθώς και 12 αποσπασματικά σωζόμενα αγγεία, τα περισσότερα από τα οποία πιθανότατα να είχαν χρησιμοποιηθεί για εγχυτρισμούς. Με βάση τα πρώτα ευρήματα της ανθρωπολογικής μελέτης, οι τάφοι ανήκαν σε ενήλικες (άνδρες και γυναίκες) και παιδιά. Κτερίσματα έχουν βρεθεί σε ελάχιστες περιπτώσεις, γεγονός που δημιουργεί αρκετά προβλήματα στη χρονολόγηση.

Στον 7^ο αιώνα π.Χ. ανήκουν 3 πυρές, που πιθανότατα όμως να ήταν πυρές προσφορών (K9-K11). Οι δύο από αυτές (K9-K10) είχαν παραβιαστεί από μια ελληνιστική ταφή σε λάρνακα και περιείχαν οστά ζώων και όστρακα αρχαϊκών αγγείων (κορινθιακών αρυβάλλων και ιονικών κυλίκων, Φαρμακίδου 1996, 699; Φαρμακίδου 2001, 327). Τέλος, πιθανώς ορισμένες από τις καύσεις νεκρών να χρονολογούνται τον 7^ο αιώνα, καθώς οι περισσότερες περιείχαν όστρακα που ενδεχομένως ανήκουν σε αυτή την περίοδο και επιπλέον επειδή στην ευρύτερη περιοχή αυτών των τάφων βρέθηκαν αρκετά αρχαϊκά όστρακα.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ε. Φαρμακίδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1995-1997

Χρονολόγηση: 7^{ος} αιώνας π.Χ.

Πρωτογενείς πηγές: Φαρμακίδου 1995, 808-809· Φαρμακίδου 1996, 699· Φαρμακίδου 1997, 1117-1118· Φαρμακίδου 2001· Clement – Hilson – Michalaki-Kollia 2009

Δευτερογενείς πηγές: -

Γ.2. Νίσυρος

2.1. Μανδράκι (χάρτης 3)

Στο Μανδράκι, στο λόφο του Άη Γιάννη, αποκαλύφθηκε νεκροταφείο της αρχαϊκής, κλασσικής και ελληνιστικής περιόδου. Ο λόφος του Άη Γιάννη βρίσκεται ανατολικά από την ακρόπολη της αρχαίας, οχυρωμένης πόλης, το Παληόκαστρο. Το 1932 αποκαλύφθηκε στο λόφο από τον Jacorí μέρος του αρχαϊκού νεκροταφείου, που περιελάμβανε τάφους με καύσεις, 3 με ενταφιασμούς και έναν εγχυτρισμό,²⁷² κλασικοί εγχυτρισμοί,²⁷³ καθώς και ένας τάφος της ελληνιστικής και ρωμαϊκής περιόδου (σχ. 27).²⁷⁴ Οι καύσεις ήταν διαταραγμένες από μεταγενέστερες ταφές ή συλημένες από αρχαιοκάπηλους και οι περισσότερες χρονολογούνται τον 6^ο αιώνα. Τα έτη 1981-1984, κατά την κατασκευή του δημοτικού γηπέδου και νοτιότερα από τον χώρο της ανασκαφής του Jacorí, βρέθηκαν από τη Φιλήμονος-Τσοποτού (ΚΒ' ΕΠΚΑ) κι άλλες αρχαϊκές καύσεις, καθώς και συνέχεια του κλασσικού και ελληνιστικού νεκροταφείου.²⁷⁵ Οι ταφές αυτές παραμένουν στην πλειονότητά τους αδημοσίευτες. Από τις αρχαϊκές καύσεις, δημοσιεύτηκαν τα ευρήματα μόνο μίας, που παρατίθεται στον κατάλογο (ταφική πυρά Λ1).

Ταφική Πυρά Λ1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** Γυναίκα;
Κεραμική:²⁷⁶ οινόχρη (684), αρύβαλλος (682)²⁷⁷

²⁷² Για τις αρχαϊκές καύσεις, Jacorí 1932-1933, 475-511· τ. 1(1) – τ. 22 (22); Καρδαρά 1963, 27-28· τ. 2(2), 3(3), 11(11) και 13(13); Φιλήμονος-Τσοποτού 2011, 310-311, 367-377· τ. 2 (2), τ. 9 (9), τ. 18 (18) και τ. 20 (20). Για τους τάφους με ενταφιασμούς, Jacorí 1932-1933, 520-528· τ. 38 (37) – τ. 40 (39) και τέλος για τον εγχυτρισμό του 6^{ου} αιώνα, Jacorí 1932-1933, 511-512· τ. 23 (23)· Φιλήμονος-Τσοποτού 2014, 177.

²⁷³ Jacorí 1932-1933, 512-520· τ. 24 (24) έως τ. 37 (36). Να επισημανθεί σε αυτό το σημείο πως το έθιμο του εγχυτρισμού στη Νίσυρο, ιδίως από την κλασσική περίοδο και εξής, από όταν και σταματούν οι καύσεις, χρησιμοποιείται τόσο για ενήλικες, όσο και παιδιά (Φιλήμονος-Τσοποτού 2014, 177-178).

²⁷⁴ Jacorí 1932-1933, 528-534· τ. 41 (40)· Φιλήμονος-Τσοποτού 2011, 405-409.

²⁷⁵ Φιλήμονος-Τσοποτού 1980α· 1984, 329; 1993· 2011, 377-405· 2014. Μεγάλο μέρος του κλασσικού νεκροταφείου είχε αποκαλυφθεί το 1970 από την Ηώ Ζερβουδάκη, στο κτήμα Λεντή, έξω από το τείχος και 100-150 μέτρα βορειοανατολικά από τις ανασκαφές των Ιταλών (Ζερβουδάκη 1970, 518).

²⁷⁶ Τα ευρήματα από τους τάφους του οικοπέδου στο Μανδράκι βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Νισύρου και ο αριθμός που αναφέρεται σε παρένθεση είναι ο αριθμός ευρετηρίου τους στο μουσείο.

²⁷⁷ Η οινόχρη, είναι κυπροφοινικικού τύπου και πιθανώς ντόπιας παραγωγής (από Ρόδο ή Κω) και ο αρύβαλλος, κυπριακού τύπου, πιθανώς από τη Ρόδο, Φιλήμονος-Τσοποτού 2011, 364, αρ. 42 και 364-365, αρ. 43 αντιστοίχως.

Μικροτεχνία: πήλινο σφονδύλι (683)

Οργανικά ευρήματα: απανθρακωμένοι καρποί σύκων (888)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Οι λάκκοι με τις δευτερογενείς καύσεις, που βρέθηκαν κατά τις εργασίες κατασκευής του δημοτικού γηπέδου, είχαν μέσες διαστάσεις 1,20x0,80μ. Ο τάφος παραμένει επί της ουσίας αδημοσίευτος, καθώς περιγράφονται μόνο τα τέσσερα κτερίσματα. Το σφονδύλι ήταν καμένο.

Σχόλια: Λόγω της παρουσίας του σφονδυλιού ο τάφος αποδίδεται σε γυναίκα.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Μ. Φιλήμονος-Τσοποτού – ΚΒ' Εφορεία Προϊστορικών και Κλασσικών Αρχαιοτήτων– 1984

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Φιλήμονος-Τσοποτού 1984, 329· 1993· 2011, 365· Γαβαλάς 2011, 364-365

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 1 (1)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όλη (14278), αλάβαστρο (14266), θραύσματα: ληκύθου, αγγείων πόσεων, μεγάλου αγγείου

Μικροτεχνία: πήλινο σφονδύλι (14267), θραύσμα αγγείου από φαγεντιανή

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 0,75x0,50x0,25μ., βρέθηκε σε βάθος 0,75μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοδυτικά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi– 1932

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 475-476

Δευτερογενείς πηγές: Cook - Dupont 1988, 39-45

Τάφος 10 (10)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πινάκιο (14218)

Μικροτεχνία: λύχνος (14302)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,20x0,60x0,50μ., βρέθηκε σε βάθος 0,75μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοδυτικά. Το πινάκιο ήταν καμένο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1932

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (τέλος 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 490-491

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 21 (21)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη (14221), πινάκιο (14222)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 0,90x0,70x0,30μ., βρέθηκε σε βάθος 0,90μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοδυτικά. Η οινοχόη ήταν καμένη και το πινάκιο βρέθηκε σπασμένο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1932

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^{ου} αιώνα π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 510· Φιλήμονος-Τσοποπού 2011, 366

Δευτερογενείς πηγές: Cook - Dupont 1988, 39-45

Γ.3. Ρόδος (χάρτες 1-3, 6)

3.1. Ιαλυσός (χάρτες 1-3, 6)

Η Ιαλυσός βρισκόταν στο βορειοδυτικό άκρο του νησιού, 15 περίπου χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της πόλης της Ρόδου, στην περιοχή των σημερινών χωριών Τριάντα και Κρεμαστή. Αποτελούσε μία από τις τρεις πόλεις κράτη που, μαζί με την Κάμιρο και τη Λίνδο, συνενώθηκαν το 408/7π.Χ. για την ίδρυση της πόλης της Ρόδου.²⁷⁸

Κατά μήκος κυρίως της νότιας πλευράς του σημερινού δρόμου που οδηγεί από τα Τριάντα στην Κρεμαστή εντοπίστηκαν νεκροταφεία, που χρονολογούνται από τη Ύστερη Πρωτογεωμετρική μέχρι και την Πρώιμη Κλασική περίοδο (σχ. 28).²⁷⁹ Τα νεκροταφεία εκτείνονται σε μια περιοχή με όρια ανατολικά τη θέση Μάρμαρο, στα νότια τα υψώματα Δαφνίου-Ανωάκια, στα δυτικά την εκκλησία της Παναγίας Κρεμαστής και στα βόρεια την οδό Τριάντων-Κρεμαστών. Ο πυκνότερος πυρήνας εντοπίζεται στα κτήματα Κουφού, Δρακίδη, Τσαμπίκου, Κουκιά, Λα(γ)ού και Παυλή, στα οποία οι πρωιμότεροι τάφοι χρονολογούνται από την Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο και εξής.²⁸⁰ Το μεγαλύτερο μέρος των νεκροταφείων ερευνήθηκε και δημοσιεύτηκε από τους Maiuri (ανασκαφική περίοδος 1916-1922), Jacopi (1928-1930) και Laurenzi (1934), ενώ ορισμένοι τάφοι εντοπίστηκαν και από την Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία.²⁸¹ Από το Πανεπιστήμιο της Νάπολης, την Εφορεία Δωδεκανήσων και την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή της Αθήνας, πραγματοποιείται εκ νέου η μελέτη των νεκροταφείων της Ιαλυσού, προκαταρκτικά πορίσματα της οποίας περιλαμβάνονται σε άρθρα των D'Agostino (2006: 2010) και D'Acunto (2017a: 2019).

Το γεγονός πως οι τάφοι είναι διασκορπισμένοι στις παραπάνω θέσεις, οδήγησε στη διατύπωση της θεωρίας περί κατοίκησης ανά κόμμες.²⁸² Για ορισμένους μελετητές

²⁷⁸ Συνοπτικά για την ιστορία της Ρόδου, Παπαχριστοδούλου 1989, 31-41.

²⁷⁹ Στα υψώματα Μόσκου Βουνάρα και Μακριά Βουνάρα, νοτιοδυτικά του χωριού Τριάντα και βορειοανατολικά του λόφου Φιλήρημου, έχει εντοπιστεί το μυκηναϊκό νεκροταφείο της Ιαλυσού (Maiuri 1926, 86-247· Παπαχριστοδούλου 1989, 83· Φιλήμονος-Τσοποτού 2015, 25-26).

²⁸⁰ Με εξαίρεση τους τάφους από το οικόπεδο Τσιτσιμοίρη (3.1.5. του καταλόγου), που βρίσκεται στο βορειοδυτικό τομέα του κτήματος Κουκιά και οι οποίοι χρονολογούνται στην Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο.

²⁸¹ Maiuri 1926, 257-341· Jacopi 1929· Laurenzi 1936· Gates 1983· Γρηγοριάδου-Γιαννικουρή-Μαρκέτου 2001· Φαρμακίδου 2004. Για την ιστορία των ανασκαφών, Livadiotti and Rocco 1996, 40-51· D'Acunto 2014a· Philimonos-Tsorotou και Marketou 2014, 68-70. Επισημαίνεται πως οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες, τόσο στην Ιαλυσό, όσο και στην Κάμιρο, έγιναν τις δεκαετίες του 1860 και 1870 υπό την εποπτεία των Biliotti και Salzmann. Το μεγαλύτερο μέρος των ευρημάτων πουλήθηκε σε μουσεία της Ευρώπης και οι ανασκαφές τους παραμένουν αδημοσίευτες.

²⁸² Maiuri 1926, 326· Jacopi 1929, 7· Laurenzi 1936, 14· Παπαποστόλου 1968, 80· Gates 1983, 20· Παπαχριστοδούλου 1989, 93· D'Agostino 2006, 59· D'Acunto 2014a, 56· 2019, 266.

η συγκέντρωση των τάφων που αρχίζει να συντελείται στην περιοχή των κτημάτων Κουφού έως Παυλή από την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο και εξής αποτελεί ένδειξη της διαδικασίας δημιουργίας ενός οικιστικού κέντρου.²⁸³ Εν τούτοις, έχει επισημανθεί πως ο μικρός αριθμός των πρώιμων τάφων (Πρωτογεωμετρικής έως Μέση Γεωμετρική), ενδεχομένως να οφείλεται στο γεγονός πως αυτοί εντοπίζονται σε μεγάλο βάθος μέσα σε αλλούβιες αποθέσεις, γεγονός που καθιστά δύσκολο τον εντοπισμό τους.²⁸⁴ Ακόμη σε ορισμένες θέσεις, οι οποίες δεν βρίσκονται στην περιοχή συγκέντρωσης των τάφων, όπως στο Μάρμαρο (3.1.1.) και στα Ανωάκια (3.1.8.) βρέθηκαν τάφοι της πρωιμότερης περιόδου και μετά πάλι της Αρχαϊκής και Κλασικής περιόδου. Τα παραπάνω, σε συνδυασμό και με τις λαθραίες ανασκαφές που έγιναν στην περιοχή, καθιστούν δύσκολη τη διαμόρφωση της πλήρους εικόνας του αριθμού των τάφων και της έκτασης των νεκροταφείων. Τέλος, αρχιτεκτονικά οικιστικά κατάλοιπα δεν έχουν εντοπιστεί,²⁸⁵ και συνεπώς η μορφή και η θέση της πρώιμης Ιαλυσού παραμένει μια υπόθεση.

Στα νεκροταφεία που χρονολογούνται μέχρι και τον 7^ο αιώνα κυρίαρχη πρακτική ταφής είναι ο εγχυτρισμός για τα παιδιά και η καύση για τους ενήλικες, χωρίς όμως να απουσιάζει και ο ενταφιασμός. Στον κατάλογο που ακολουθεί, οι τάφοι παρουσιάζονται ανά θέση, από ανατολικά προς τα δυτικά και της παρουσίας προηγείται ένα εισαγωγικό κείμενο με πληροφορίες σχετικά με τη χρονολόγηση και το είδος της πρακτικής ταφής που εντοπίζεται σε κάθε θέση.

3.1.1. Μάρμαρο (χάρτες 1, 6)

Η θέση Μάρμαρο βρίσκεται στο ανατολικότερο άκρο της περιοχής που καταλαμβάνουν τα νεκροταφεία της αρχαίας Ιαλυσού. Περιλαμβάνει κυρίως τάφους με ενταφιασμούς του 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα π.Χ.²⁸⁶ Βρέθηκαν όμως και λίγες καύσεις της

²⁸³ D'Agostino 2006, 63-64· D'Acunto 2017a, 454· 2019, 266.

²⁸⁴ Για τον γεωλογικό χάρτη της περιοχής της Ιαλυσού, βλ. Jacopi 1929, 18-19, όπου και υπάρχει χάρτης που εικονίζεται η περιοχή που εντοπίζονται οι αλλούβιες αποθέσεις. Οι πρωιμότερες ταφές έχουν βρεθεί σε βάθος μέχρι και 4.52μ. (π.χ., Jacopi 1929, 10· Laurenzi 1936, 11, όπου το βάθος εύρεσης των τάφων μπορεί να φτάσει τα 2.50 με 3μ., με το στρώμα των υπερκείμενων αλλούβιων αποθέσεων να έχει πάχος 1-1.50μ., 64, για τάφους Μαρμάρου, όπου το βάθος εύρεσης κυμαίνεται από 2.50 έως 4μ.). Για τις ταφές στο οικόπεδο Τσισιμοίρη, βλ. παρακάτω, σελ. 237.

²⁸⁵ Αναφέρονται μόνο κατάλοιπα αρχαϊκού οικισμού στο λόφο του Φιλήρημου, πάνω από το οροπέδιο της Πλάτσας Δαφνίου (D'Agostino 2006, εικ.2· D'Acunto 2017a, 441).

²⁸⁶ Laurenzi 1936, τ. 3-20· 95-146, τ. 24· 148-151, τ. 26-27· 151, τ. 29-50· 152-172, τ. 52-81· 172-195, τ. 83· 197-199· Παπαποστόλου 1968, 79-80· Παπαχριστοδούλου 1989, 93.

Πρωτογεωμετρικής/Πρώιμης Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου,²⁸⁷ καθώς και 2 εγχυτρισμοί,²⁸⁸ ένας ύστερος αρχαϊκός και ένας ελληνιστικός. Οι καύσεις 43-45, που παρατίθενται στον κατάλογο, αποτελούν ένα από τα πρωιμότερα σύνολα των νεκροταφείων της αρχαίας Ιαλυσού.

Τάφος 1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη, 2 πινάκια (το ένα με ψηλό πόδι), τμήμα τρίτου πινακίου, αρύβαλλος, αλάβαστρο, όστρακα
Μικροτεχνία: 2 πήλινα αντικείμενα (σφονδύλια;)
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,70x1μ. Λίγα ευρήματα έχουν διατηρηθεί σε καλή κατάσταση, όμως από τον αριθμό των οστράκων φαίνεται πως ο τάφος ήταν κτερισμένος σημαντικό αριθμό αγγείων. Το ένα από τα ακέραια πινάκια, το όστρακο του τρίτου πινακίου και τα πήλινα αντικείμενα ήταν καμένα.
Σχόλια: -
Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi - Istituto storico-archeologico di Rodi–1934
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (τέλος 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 67-70
Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 34-35, 45, 57, 92, 99· Gates 1983, 6.

Τάφος 22

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 4 αρύβαλλοι (όστρακα), οινοχόη (όστρακα), 6 αλάβαστρα, 2 πινάκια
Μικροτεχνία: 5 πήλινα σφονδύλια
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε μήκος 1,60μ. Λίγα αγγεία από το σύνολο της κεραμικής που βρέθηκε διατηρήθηκαν σε καλή κατάσταση. Τα σφονδύλια, τα πινάκια και τρία από τα αλάβαστρα ήταν καμένα.
Σχόλια: -
Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi - Istituto storico-archeologico di Rodi–1934

²⁸⁷ Για τις καύσεις του 6^{ου} αιώνα, βλ. Laurenzi 1936, τ. 2· 71-95, τ. 23· 148, τ. 25· 151, τ. 28· 151-152.

²⁸⁸ Laurenzi 1936, τ. 21· 146 και τ. 82· 195-196.

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή/ Αρχαϊκή (π.600)

Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 147

Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 7

Τάφος 43 (εικ. 36)

Τύπος τάφου: Αγγείο **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Γυναίκα;

Κεραμική:²⁸⁹ 3 αμφορίσκοι (15533-15535), 6 σκύφοι (15536, 15537α-ε), 2 ληκύθια (15538α-β)²⁹⁰

Μικροτεχνία: 2 δακτυλίδια (από σίδηρο και από χαλκό), τμήματα από 3 χάλκινες πόρπες (15542, ;), τμήματα από 4 περόνες (15543 α-γ), 3 αντικείμενα από φαγεντιανή: ένα περίαπτο-ρόδακας (15544), ένας πυραμιδοειδής αιγυπτιαζών σφραγιδόλιθος (15545), το κατώτερο τμήμα ειδωλίου Bes, οστέινο πλακίδιο σε σχήμα σπάτουλας με εγχάρακτη διακόσμηση (15547)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας είχε ύψος 0,56μ. Περιείχε τα κτερίσματα, καθώς και καμένα οστά (όχι στάχτη).

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1934

Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική/Πρώιμη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 161-164

Δευτερογενείς πηγές: Desborough 1952, 35, 225-226· Jacobsthal 1956, 3, 94· Snodgrass 1971, 76· Παπαποστόλου 1968, 81· Παπαχριστοδούλου 1983, 15· 1989, 93· Lemos 2002, 23· D'Agostino 2006, 58-60, 63· Coldstream 2008, 265-266· Bourogiannis 2009, 114-115· Μπουρογιάννης 2007, A: 94, 118, 179-180, 186, 273, B: 94, 96-97, 98, σημ. 44· Φαρμακίδου 2004, 170, 174· 2015, 22-23· Farmakidou 2009, 106· Farmakidou, E., 2014. La sépulture 43 de Marmaro, στο *Rhodes*, 176-183, αρ. 18· Kourou 2014, 81-82· D'Acunto 2014α, 56-59, εικ. 24· 2017α, 442-444· 2019, 268-270· Πατσιαδά 2015, 31, 32, εικ. 9

Τάφος 44 (εικ. 38)

Τύπος τάφου: Αγγείο **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** Άνδρας;

Κεραμική: οινοχόη

²⁸⁹ Τα ευρήματα από τους τάφους της Ιαλυσού βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου και ο αριθμός που αναφέρεται σε παρένθεση είναι ο αριθμός ευρετηρίου τους στο μουσείο.

²⁹⁰ Τα ληκύθια έχουν σχήμα βαρελοειδές και είναι του Λευκού Γραπτού Ρυθμού II. Από τον Laurenzi και άλλους μελετητές έχουν θεωρηθεί ροδίτικα, προς μίμηση κυπριακών προτύπων, αλλά από άλλους πιστεύεται πως ήταν εισηγμένα (όπως Παπαποστόλου 1968, 81, σημ. 16). Για την τυπολογία και τη σχετική συζήτηση ως προς την προέλευση των αγγείων, βλ. πιο πρόσφατα σε D'Acunto 2017α, 444, σημ. 28.

Μικροτεχνία: σιδερένια όπλα: αιχμή λόγχης, ξίφος, εγχειρίδιο, είδος δρεπανιού, οβελός

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας, ύψους 0,65μ., ήταν καλά στερεωμένος στη βάση του και το στόμιο έφραζε η οινοχόη. Περιείχε τα όπλα.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1934

Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 164

Δευτερογενείς πηγές: Desborough 1952, 226· Παπαχριστοδούλου 1983, 15· 1989, 93· Lemos 2002, 23, 71· Φαρμακίδου 2004, 170· 2015, 22· Farmakidou, E., 2014. Oenochoé, στο *Rhodes*, 296, αρ. 164· D'Agostino 2006, 57-58· Coldstream 2008, 263· Πατσιαδά 2015, 46, 47, εικ. 49· D'Acunto 2017α, 442

Τάφος 45

Τύπος τάφου: Αγγείο **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο αμφορέας είχε ύψος 0,60μ. και το στόμιο έφραζε η οινοχόη.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1934

Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 165

Δευτερογενείς πηγές: Παπαχριστοδούλου 1983, 15· 1989, 93· Desborough 1952, 226· Φαρμακίδου 2004, 170· 2015, 22· D'Agostino 2006, 58· Coldstream 2008, 263

Τάφος 51

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: θραύσματα 4 κοτυλών, θραύσματα 3 κανθάρων,²⁹¹ 2 ληκύθια (15580, 15581)

Μικροτεχνία: -

²⁹¹ Ένας από τους κανθάρους, με αριθμό ευρετηρίου στο μουσείο 15579, είναι πιθανότατα κυκλαδικός και διακοσμείται με ζιγκ-ζαγκ και πουλιά (Μπουρογιάννης 2007, Β· 107, σημ. 10· Coldstream 2008, 280, 286, σημ. 1; D'Acunto 2017α, 467).

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Αναφέρεται πως κάποια από τα αγγεία είχαν ίχνη καύσης, χωρίς να διευκρινίζεται ποια ακριβώς.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1934

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική (β' μισό 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 172

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 94, σημ. 87, 96-97· Παπαχριστοδούλου 1983, 15· D'Agostino 2006, 63· Coldstream 2008, 274, 277-278, 280, 284, 286· Μπουρογιάννης 2007, Α: 226, Β: 107-108· D'Acunto 2017α, 467· 2017β, 369, σημ. 99

3.1.2. Οικ. Δρακίδη (χάρτες 2-3, 6)

Το οικόπεδο Δρακίδη βρίσκεται προς τα βόρεια του υψώματος Δαφνίου και νότια του δρόμου που οδηγεί από τον Τριάντα στην Κρεμαστή. Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τάφοι (καύσεις, ενταφιασμοί και εγχυτρισμοί) που χρονολογούνται από την Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ περίοδο μέχρι και τους κλασσικούς χρόνους,²⁹² με την πλειοψηφία των καύσεων να χρονολογείται στη Γεωμετρική και Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο.²⁹³ Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή, όπου έχει εντοπιστεί το πιο συμπαγές μέχρι στιγμής τμήμα των νεκροταφείων της Ιαλυσού (**σχ. 29α-β**). Οι συστάδες τάφων που εντοπίστηκαν στο οικόπεδο αυτό και το γειτονικό οικόπεδο Τσαμπίκου, παρουσιάζουν συγκέντρωση και ενότητα και πιθανώς αντιστοιχούν σε μία από τις μεγαλύτερες κώμες της Ιαλυσού (Παπαποστόλου 1968, 79).

Τάφος 2

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πήλινος ασκός με σώμα πτηνού και κεφαλή ταύρου (1340)²⁹⁴

²⁹² D'Acunto 2017α, 454· Jacopi 1929, 34-53, 112-126, 129, 139-142, 161-163, 165-204, 212-213, 217, 222-232, 264-267, 270, 274· Maiuri 1926, 258-287· Παπαποστόλου 1968, 79-80· Παπαχριστοδούλου 1989, 87, 93.

²⁹³ Υπάρχουν ορισμένες περιπτώσεις καύσεων, των οποίων η ακριβής χρονολόγηση δεν είναι εφικτή, λόγω μη εύρεσης επαρκών για χρονολόγηση ευρημάτων· τ. 7 (203), Jacopi 1929, 37, βρέθηκε διαταραγμένος και με μόνο 2 πήλινα βάρη. Τ. 13 (222), Jacopi 1929, 42, περιείχε μια οινοχόη, θραύσματα χάλκινων περονών (10566) και θραύσματα χάλκινων πορπών (10567). Τ. 27 (309), Jacopi 1929, 53, αναφέρεται πως περιείχε αρχαϊκά αγγεία.

²⁹⁴ Πρόκειται πιθανώς για ροδίτικο προϊόν με συνδυασμό ανατολικών, κυρίως κυπριακών επιδράσεων (Τριανταφυλλίδης 2007-2008· 2009, 449-455).

Μικροτεχνία: χάλκινο ειδώλιο βοοειδούς (1341), χάλκινη επίστεψη σκήπτρου σε μορφή αιγάρου (1342)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο τάφος βρέθηκε διαταραγμένος, κατά την ανασκαφή ενός κιβωτιόσχημου τάφου με ενταφιασμό (τ. 23). Ο ασκός και το ειδώλιο ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Maiuri - Istituto storico-archeologico di Rodi-1916

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (7^{ος} αιώνας)

Πρωτογενείς πηγές: Maiuri 1926, 262

Δευτερογενείς πηγές: Τριανταφυλλίδης 2007-2008· 2009· Triantafyllidis 2008

Τάφος 3

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: τριφυλλόστομη οινοχόη (1422), χειροποίητο αγγείο (1423)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο τάφος βρέθηκε διαταραγμένος. Περιείχε καμένα όστρακα και οστά. Το χειροποίητο αγγείο ήταν καμένο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Maiuri - Istituto storico-archeologico di Rodi-1916

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Maiuri 1926, 263-264

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 277, αρ. 26· D'Acunto 2017a, 468

Τάφος 4

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αμφορέας (1388), οινοχόη (1517), 4 αρύβαλλοι (1383-1385, 1306) εκ των οποίων ο ένας μικρογραφικός

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο τάφος είχε διαστάσεις 1.20x0.40x0.30 και ήταν προσανατολισμένος προς τα βορειοανατολικά. Τα αγγεία ήταν σπασμένα και καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Maiuri - Istituto storico-archeologico di Rodi–1916

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (β΄μισό 7^{ου} αιώνα)²⁹⁵

Πρωτογενείς πηγές: Maiuri 1926, 264.

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 6 (201)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 4 οινοχόες (10528-10531)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις, 2x1.50x0.40μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 2μ. Ήταν προσανατολισμένος προς νότο. Μία από τις οινοχόες βρέθηκε σπασμένη (10530) και συγκολλήθηκε.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi–1925

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (πρώιμος 7^{ος}).

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 37

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, A: 145, σημ. 69, 221, 234, B: 158-159

Τάφος 8 (209)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σκύφος (10553), 2 αρύβαλλοι (10549, 10550)²⁹⁶

Μικροτεχνία: χάλκινη πόρπη (10551), χάλκινη πυξίδα (10552)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος ήταν κυκλικός, με διάμετρο 0,80μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,60μ. Όλα τα κτερίσματα, εκτός του σκύφου, ήταν καμένα. Ο σκύφος βρέθηκε σπασμένος και συγκολλήθηκε.

Σχόλια: -

²⁹⁵ Τον τάφο χρονολογούν ο κορινθιακός αρύβαλλος (Maiuri 1926, 265, εικ. 165) και η οινοχόη εργαστηρίου Ανατολικής Ελλάδας (δεν υπάρχει περιγραφή του αγγείου, μόνο η εικόνα· Maiuri 1926, 264, εικ. 164, όπου όμως δε διακρίνεται καλά η διακόσμηση). Ευχαριστώ θερμά τον Matteo D'Acunto για την επισήμανση αυτή.

²⁹⁶ Ο ένας από τους αρυβάλλους, στη δημοσίευση της ανασκαφής αναφέρεται ως λήκυθος (Jacopi 1929, 37, αρ. 1 (10549), 38, εικ. 22), αλλά από τον Lundi επαναδημοσιεύτηκε ως αρύβαλλος (Lundi, J., 2014. Aryballe, στο *Rhodes*, 244, αρ. 81).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 37-38

Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 29· Coldstream 2008, 274· Lunde, J., 2014. Agyballe, στο *Rhodes*, 244, αρ. 81· D'Acunto 2019, 274-275

Τάφος 9 (213)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: τμήματα από 2 οινοχόες (10556: κυπριακού τύπου, 10557), μια μικρογραφική οινοχόη (10558), ένα φοινικικό ληκύθιο του τύπου με το μανιταρόσχημο χείλος (10559), αρύβαλλος (10560)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος ήταν κυκλικός, με διάμετρο 1μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,10μ. Το στρώμα της πυράς είχε πάχος 0,25μ. Όλα τα κτερίσματα, εκτός από τον αρύβαλλο, ήταν καμένα.

Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε κάτω από τον κιβωτιόσχημο 172 (207), που περιείχε ενταφιασμό (Jacopi 1929, 169-170).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (τέλος 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 38-39

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Α: 211, 240, Β: 140, σημ. 58, 141-142· Bourogiannis 2009, 120· Bourogiannis 2013, 55-56· D'Acunto 2017α, 461

Τάφος 10 (215)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη (10561), σκύφος (10562)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,10x0,30x0,30μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 1,80μ. Ήταν διαταραγμένος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (τέλος 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 40

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 95

Τάφος 11 (216)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κυπριακού τύπου λήκυθος (10563),²⁹⁷ αλάβαστρο (10564)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,50x0,40x0,25μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 1,90μ. Ήταν διαταραγμένος. Η επιφάνεια της ληκύθου είχε αλλοιωθεί από την καύση.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (τέλος 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 40

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 95· Μπουρογιάννης 2007, A: 215, B: 160, 166, σημ. 101· Bourogiannis 2009, 116, 129, εικ. 4

Τάφος 12 (220)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πινάκιο (10565)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1x0,60x0,15μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 1,95μ. Το πινάκιο ήταν καμένο.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (τέλος 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 41

Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 53· Gates 1983, 6

²⁹⁷ Τα τεχνικά χαρακτηριστικά του ληκυθίου υποδεικνύουν ντόπια παραγωγή, προς μίμηση του ρυθμού Black-on-Red (Μπουρογιάννης 2007, 160 (IAγ80), 166, σημ. 101, 215).

Τάφος 14 (223)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (10569), θραύσμα πίθου-αμφορέα (10570)
Μικροτεχνία: σφονδύλι
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x1x0,10μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 2μ. Είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 43.
Δευτερογενείς πηγές:

Τάφος 15 (232)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: αρύβαλλος (10587), θραύσματα κυπέλλων
Μικροτεχνία: σφονδύλι (10588)
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1x0,50x0,15μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,30μ. Είχε προσανατολισμό προς τα νότια. Ο αρύβαλλος βρέθηκε σπασμένος και συγκολληθήκε.
Σχόλια: Βρέθηκε πάνω στον τάφο 147 (131) του οικ. Τσαμπίκου, που περιείχε ενταφιασμό (Jacopi 1929, 150).
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 43-44
Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 4

Τάφος 16 (233)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (10589), αλάβαστρο (10590), αμφορίσκος (10754), αρύβαλλος (10755), κύπελλο (10756)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,10x0,55x0,10μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,50μ. Είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά. Το αλάβαστρο, ο αμφορίσκος και ο αρύβαλλος ήταν καμένα. Όλα τα αγγεία, εκτός από τον αρύβαλλο, βρέθηκαν σπασμένα και συγκολληθήκαν.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 44-45

Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 25· Καρδαρά 1963, 17· Gates 1983, 4

Τάφος 17 (251)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: ληκύθιο φοινικικού τύπου (10649), αρύβαλλος (10650)

Μικροτεχνία: τμήμα χάλκινης πόρπης

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος περίπου 2μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (πρώιμος 7^{ος} αιώνας)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 45

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 1969, 2· Μπουρογιάννης 2007, Α: 210, 228, 263, Β: 154, 155, σημ. 89· Bourogiannis 2009, 120-121, 130, εικ. 10· Bourogiannis 2013, 162· D'Acunto 2017α, 461, σημ. 164

Τάφος 18 (252)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη (10651)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1x0,50x0,10μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 1,75μ. Είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 45

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Β: 161, 215

Τάφος 19 (257)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 5 μικρές λήκυθοι (10663-10667), 2 αλάβαστρα (10668, 10672), πυξίδα (10669), κύλικα με πουλιά (10675)

Μικροτεχνία: 2 ειδώλια (10670-10671), 7 σφονδύλια (10673, 10676-10681)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x0,65x0,20μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,20μ. Είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά. Όλα τα κτερίσματα ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (β' μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 46-47

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 97· D'Acunto 2014β, 74-76.

Τάφος 20 (259)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 οινοχόες (10687, 10657)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,90x0,65x0,15μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,20μ. Είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 47

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 22 (264)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 2 οινοχόες κυπριακού τύπου (10692-10693), φιάλη (10694), οινοχόη/λήκυθος της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές (10695)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε διαταραγμένος και δε δίνονται περαιτέρω πληροφορίες.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (πρώιμος 7^{ος} αιώνας)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 48-49
Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 86-87, 89· Μπουρογιάννης 2007, Α: 221-222, 232-233, Β.156-157, 158, σημ. 92· Μπουρογιάννης 2017, 66, αρ. 4, εικ. 5

Τάφος 23 (265)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: πήλινο λαρνακίδιο (πυξιδίσκη) με γραπτή διακόσμηση (10700)
Μικροτεχνία: ειδώλιο από φαγεντιανή (10701), 2 ασημένια δακτυλίδια με το καστόνι (10696-10697), 6 ασημένια δακτυλίδια (10698), χάλκινο δακτυλίδι (10699), 26 γυάλινες ψήφοι
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x0,80x0,15μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 3,40μ. Είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά. Η πυξίδα ήταν καμένη και συγκολλήθηκε από σπασμένα κομμάτια.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ/Πρώιμη Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 50-52
Δευτερογενείς πηγές: Μαρκέτου, Τ., 1998. Πήλινο λαρνακίδιο (πυξιδίσκη) ΠρΑ, στο *Ανατολική Μεσόγειος*, 208-209, αρ. 234· Τριανταφυλλίδης 1998, 225, αρ. 266.

Τάφος 24 (273)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινόχρη (10709)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,90x0,70x0,10μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 1,70μ. Είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 52
Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 5

Τάφος 25 (275)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 2 αρύβαλλοι (10712, 10714), μικρός αμφορέας (10716), λεκανίδα (10713)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x0,65x0,25μ. και βρέθηκε σε βάθος περίπου 4,30μ. Είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1925
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 53
Δευτερογενείς πηγές: -

3.1.3. Οικ. Τσαμπίκου (χάρτες 2-3, 6)

Το οικόπεδο Τσαμπίκου βρίσκεται προς τα βόρεια του υψώματος Δαφνίου και νότια του δρόμου που οδηγεί από τον Τριάντα στην Κρεμαστή. Στο οικόπεδο αποκαλύφθηκαν τάφοι (καύσεις, ενταφιασμοί και εγχυτρισμοί) που χρονολογούνται από την αρχή της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου μέχρι και τους κλασσικούς

χρόνους,²⁹⁸ με τους ενταφιασμούς να χρονολογούνται από τα μέσα του 6^{ου} αιώνα και εξής.²⁹⁹ Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή, όπου έχει εντοπιστεί το πιο συμπαγές μέχρι στιγμής τμήμα των νεκροταφείων της Ιαλυσού (**σχ. 29α-β**). Οι συστάδες τάφων που εντοπίστηκαν στο οικόπεδο αυτό και το γειτονικό οικόπεδο Δρακίδη, παρουσιάζουν συγκέντρωση και ενότητα και πιθανώς αντιστοιχούν σε μία από τις μεγαλύτερες κόμες της Ιαλυσού (Παπαποστόλου 1968, 79).

Τάφος 40

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 3 λήκυθοι (η μία μικρού μεγέθους), αμφορέας μικρού μεγέθους, πινάκιο, θραύσμα κυπέλλου
Μικροτεχνία: θραύσμα αγγείου από φαγεντιανή (αδιαγνώστου τύπου), 3 σφονδύλια
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,70x1x0,15μ. Όλα τα κτερίσματα ήταν καμένα και σπασμένα.
Σχόλια:-
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Maiuri - Istituto storico-archeologico di Rodi-1922
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή³⁰⁰
Πρωτογενείς πηγές: Maiuri 1926, 301-302
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 49

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

²⁹⁸ D'Acunto 2017a, 455-468; 2017b· Jacopi 1929, 23-33, 84-112, 131-153, 163-164, 174, 213-221, 227, 233-247, 252-260, 269-272, 274-278· Maiuri 1926, 288-326· Παπαποστόλου 1968, 79-80· Παπαχριστοδούλου 1989, 87, 93.

²⁹⁹ Στο οικόπεδο βρέθηκαν και 8 καύσεις, η χρονολόγηση των οποίων όμως δεν είναι δυνατή, είτε γιατί αναφέρεται απλώς ότι βρέθηκε καμένη κεραμική, χωρίς περαιτέρω πληροφορίες (τάφοι 37, 41 και 48· Maiuri 1926, 301-302), είτε γιατί βρέθηκαν χωρίς κτερίσματα (46, 50, 54 και 59· Maiuri 1926, 302-302, 309). Σε μια περίπτωση (τάφος 45· Maiuri 1926, 302) αναφέρεται πως βρέθηκαν χρυσό στεφάνι και αγγείο λαδιού. Τέλος, 2 καύσεις (τάφοι 56 και 57· Maiuri 1926, 309) περιείχαν αγγεία με γεωμετρική διακόσμηση, και επιπλέον η μία από τις 2 κορινθιακούς αρυβάλλους (τάφος 57). Όμως λόγω απουσίας λεπτομερούς περιγραφής της διακόσμησης ή εικόνας των αγγείων, η ασφαλής χρονολόγηση των τάφων είναι αδύνατη.

³⁰⁰ Δεν υπάρχει απεικόνιση της κεραμικής που περιείχε ο τάφος, ούτε έχει βρεθεί άλλη βιβλιογραφική αναφορά, πλην της δημοσίευσης της ανασκαφής. Αναφέρονται 3 πρωτοκορινθιακές λήκυθοι, εκ των οποίων η μία, με διακόσμηση γραμμών στο σώμα και τριγώνων στο λαιμό (Maiuri 1926, 301, αρ. 1-3). Ακόμη, γεωμετρική διακόσμηση αναφέρεται για τον μικρό αμφορέα (Maiuri 1926, 301, αρ. 4) και το κύπελλο (Maiuri 1926, 301, αρ. 6).

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύλικα, οينوχόη, ασκός, θραύσμα σκύφου

Μικροτεχνία: θραύσμα αγγείου από φαγεντιανή (αδιαγνώστου τύπου)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,60x1x0,35μ. Όλα τα ευρήματα βρέθηκαν σπασμένα και το θραύσμα του αγγείου από φαγεντιανή είχε έντονα ίχνη καύσης.

Σχόλια:-

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Maiuri - Istituto storico-archeologico di Rodi–1922

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (2^ο μισό 7^{ου} αιώνα)³⁰¹

Πρωτογενείς πηγές: Maiuri 1926, 302-303

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 53

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: στάμνος με πώμα ένα πινάκιο, 19 αρύβαλλοι, 10 ληκύθια, 6 οينوχόες μικρού μεγέθους, μια οينوχόη μικρογραφική, αμφορέας, 18 πινάκια (5 μικρού μεγέθους)

Μικροτεχνία: μικρογραφικός αρύβαλλος από φαγεντιανή

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,10x0,80/0,40x0,40μ. Σχεδόν όλα τα ευρήματα βρέθηκαν σπασμένα και καμένα.

Σχόλια: Ο στάμνος αναφέρεται πως είναι στον τύπο των οστεοδόχων, αλλά χωρίς αναφορά σε οστά.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Maiuri - Istituto storico-archeologico di Rodi–1922

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ/Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Maiuri 1926, 303-309

Δευτερογενείς πηγές: Webb 1978, 64, αρ. 216· Γιαννικουρή 1998, 185, αρ. 195, 185-186, αρ. 196· Τριανταφυλλίδης, Π., 1998. Αρύβαλλος ΜΠρΑ (περ. 650 π.Χ.), στο *Ανατολική Μεσόγειος*, 216, αρ. 245· Πατσιαδά 2015, 46, 49, εικ. 53· Farmakidou, E., 2014. Aryballe de style spaghetti, στο *Rhodes*, 304, αρ. 173

³⁰¹ Η κύλικα (Maiuri 1926, 302, αρ. 1, εικ. 198) διακοσμείται στη ζώνη των λαβών με ρόμβους και στικτούς ρόδακες, που πλαισιώνονται από πλέγμα ρόμβων. Στη βάση του αγγείου, μοτίβο σπειράλ που απαντάται στα αγγεία τύπου Βρουλιών. Η κύλικα ανήκει στους πρώιμους τύπους αυτής της κατηγορίας κι έτσι ο τάφος χρονολογείται στο β' μισό του 7^{ου} αιώνα. Ευχαριστώ θερμά τον Matteo D'Acunto για την επισήμανση αυτή.

Τάφος 1 (122)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: αρύβαλλος (6601), τμήμα οινοχόης, τμήμα μικρογραφικού πινακίου
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x0,70μ., βρέθηκε σε βάθος περίπου 2μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νότια. Ο αρύβαλλος ήταν μισοκαμένος.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1924
Χρονολόγηση: Αρχαϊκή (π.600)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 23
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 2 (123)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τρεις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 4 αρύβαλλοι (6563-6566), 2 αλάβαστρα (6567-6568), αρύβαλλος σε μορφή κεφαλής κριαριού (6569), όλπη (6572), 2 κάνθαροι (6573-6574)
Μικροτεχνία: κοχλιάριο καλλωπισμού από φαγεντιανή σε μορφή γυναίκας ξαπλωμένης μορφής που κρατά μια λεκάνη (6571), ειδώλιο γερακιού από φαγεντιανή (6570)
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε μήκος 1,80μ., βρέθηκε σε βάθος περίπου 2μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νότια. Στο εσωτερικό του λάκκου ήταν έντονα τα ίχνη της καύσης. Οι 4 αρύβαλλοι και ένας από τους κανθάρους βρέθηκαν σε θραυσματική κατάσταση και μερικώς καμένοι. Καμένος ήταν και ο αρύβαλλος σε μορφή κεφαλής κριαριού. Ίχνη καύσης είχε η όλπη. Τα ειδώλια από φαγεντιανή βρέθηκαν αρκετά διαβρωμένα από τη φωτιά.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1924
Χρονολόγηση: Αρχαϊκή (π.600)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 23-25
Δευτερογενείς πηγές: Webb 1978, 79, αρ. 270· Gates 1983, 4· Τριανταφυλλίδης, Π., 1998. Ιερακόμορφο περίαπτο ΥΠρΑ/ΠΑ, στο *Ανατολική Μεσόγειος*, 223, αρ. 262· Πατσιαδά 2015, 51, εικ. 63

Τάφος 3 (126)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 4 αρύβαλλοι (6577), λήκυθος (6579), θραύσμα από πινάκιο
Μικροτεχνία: ασημένιο ενώτιο
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος 2μ., αλλά είχε παραβιαστεί από έναν κιβωτιόσχημο τάφο (125). Όλα τα κτερίσματα ήταν καμένα.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1924
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 25
Δευτερογενείς πηγές: Webb 1978, 15, αρ. 22· Gates 1983, 4

Τάφος 50 (390)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: κοτύλη (11642)³⁰², κύλικα (11643)³⁰³, κύπελλο (11644)
Μικροτεχνία: σφονδύλι (11645), σιδερένιο εγχειρίδιο (11646)
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος περίπου 3μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νότια.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926
Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική ΙΙ/Υστερη Γεωμετρική Ι
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 84
Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 96· Coldstream 2008, 277-279· D'Acunto 2017α, 455-456, 467· 2017β, 367· 2019, 270-272.

Τάφος 51 (393)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

³⁰² Μια δεύτερη κοτύλη ίδιου τύπου (διακόσμηση με πουλιά), αδημοσίευτη, ενδεχομένως να προέρχεται από τον ίδιο τάφο (D'Acunto 2017α, 455, σημ. 117).

³⁰³ Η κύλικα χρονολογείται σε μεταγενέστερη περίοδο από τα υπόλοιπα κτερίσματα του τάφου (τέλος 7^{ου} αιώνα π.Χ.) και η εύρεση της στον τάφο ερμηνεύεται από τον D'Acunto (2019, 272) είτε ως μεταγενέστερη προσφορά στον τάφο, είτε ως αποτέλεσμα διαταραχής από μεταγενέστερη ταφή.

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: λήκυθος (11647), σκύφος (11648), 3 οινόχοες (11649-11651), δίωτο ληκύθιο (11652)³⁰⁴

Μικροτεχνία: σιδερένιο εγχειρίδιο (11653), χρυσό έλασμα (διάδημα;)³⁰⁵

Οργανικά ευρήματα: οστά κατσικιού

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,50x1,80μ., βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,50μ. και είχε προσανατολισμό προς τα ανατολικά. Το βάθος των κοιλοτήτων κυμαίνεται στα 0,60μ. Η λήκυθος ήταν μισοκαμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική Ι

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 85-87

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 93· Demetriou 1978, 20-22· Γιαννικουρή 1998, 152, αρ. 109, 168, αρ. 147· Μπουρογιάννης 2007, Α: 207-209, 217, 233, 244, Β: 122-125, 194· Coldstream 2008, 274· Bourogiannis 2009, 119-120· Κουρου 2014, 83· Πατσιαδά 2015, 46, 47, εικ 52· D'Acunto 2017α, 455, σημ. 119, 459· 2017β, 359-361· D'Acunto 2019, 276

Τάφος 52 (397)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αρύβαλλος (11665), τμήματα από δύο μικρά αγγεία (11666, 11667), λήκυθος (11668), χειροποίητο αγγείο (11669), τμήματα λεκανίδας με εγχάρακτη διακόσμηση στον πυθμένα (11670)³⁰⁶

Μικροτεχνία: τμήματα 3 χάλκινων πορπών (11671), τμήμα ενός σιδερένιου σκεύους.

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε, διαταραγμένος, σε βάθος περίπου 2,20μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νότια.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (π.700 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 87-88

³⁰⁴ Δύο από τις οινόχοες (11649, 11650) και το ληκύθιο (11652) είναι κυπριακές εισαγωγές. Η τρίτη οινόχοη (11651) είναι ροδιακή απομίμηση κυπριακού-φοινικικού τύπου, όπως και η λήκυθος (11647) είναι ντόπια προς μίμηση κυπριακού τύπου. Ο σκύφος είναι ευβοϊκός (11648). Βλ. κυρίως Μπουρογιάννης 2007, Β: 122-125, όπου και η σχετική βιβλιογραφία, καθώς και D'Acunto 2017α, 459.

³⁰⁵ Το χρυσό έλασμα δεν αναφέρεται στη δημοσίευση του τάφου, περιλαμβάνεται όμως στο ημερολόγιο της ανασκαφής (D'Acunto 2017α, 459, σημ. 141).

³⁰⁶ Η λήκυθος είναι κυπριακή (11668) και ο αρύβαλλος ροδιακός (11665). Βλ. Μπουρογιάννης 2007, Β: 133-134, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Δευτερογενείς πηγές: Michalaki-Kollia 1988, 230· Μπουρογιάννης 2007, Μπουρογιάννης 2007, A: 209, B: 133-134, 334

Τάφος 53 (406)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: υποστατό κρατήρα (11725)
Μικροτεχνία: χρυσό φύλλο με έκτυπη γεωμετρική διακόσμηση, πιθανώς θραύσμα ζώνης (11726)
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: κρατήρας (του οποίου ζώζεται το υποστατό)
Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος περίπου 3,40μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νότια.
Σχόλια: ο τάφος έχει διαταραχτεί από ταφή του 6^{ου} αιώνα.³⁰⁷
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (720-700π.Χ.)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 89
Δευτερογενείς πηγές: D'Acunto 2017α, 455· 2017β, 365-367

Τάφος 54 (407)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 4 οινοχόες (11710, 11715-11717), τμήματα από 2 οινοχόες (11711, 11712), λήκυθος-οινοχόη (11718), 3 ληκύθια (11719-11721)³⁰⁸
Μικροτεχνία: σφονδύλι (11713), τμήμα χάλκινης πόρπης (11722), τμήμα χάλκινου κυπέλλου (11723), τμήματα σιδερένιων αντικειμένων, απροσδιορίστου είδους (11724), σιδερένια αιχμή δόρατος (11714)
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,50x1,50μ., βρέθηκε σε βάθος περίπου 3μ. και είχε προσανατολισμό προς τα ανατολικά. Οι κοιλότητες είχαν μήκος 0,50μ. και βάθος 0,60μ. Τα κτερίσματα είχαν ίχνη καύσης.
Σχόλια: -

³⁰⁷ Στην ταφή του 6^{ου} αιώνα ανήκουν, λέβητας (11727), αμφορέας (11728), αρύβαλλος (11729), τμήμα κυπέλλου (11730). Η ανάμειξη των ευρημάτων των 2 ταφών αναφέρεται στο ανασκαφικό ημερολόγιο της 29^{ης} Αυγούστου του 1927· D'Acunto 2017β, 365, σημ. 62. Για την χρονολόγηση της αρχαϊκής ταφής με βάση τον κορινθιακό αρύβαλλο· Gates 1983, 7.

³⁰⁸ Οι οινοχόες είναι όλες ροδιακές, εκ των οποίων μία κυπροφαινικικού τύπου (11710) και τέσσερις κυπριακού (11711, 11715, 11717, 11718). Ντόπιου εργαστηρίου είναι και τα ληκύθια, το ένα της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές (11719) και τα άλλα δύο παραλλαγές του τύπου με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές (11720, 11721). Βλ. Μπουρογιάννης 2007, B· 135-138, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi–1927

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (τέλος 8^{ου} – αρχές 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 90-91

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Α: 225, 232, 236, 240, Β: 135-138, 168, σημ. 104· D'Acunto 2017α, 457

Τάφος 55 (413)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οينوχόη με ανθρωπόμορφη πλαστική διαμόρφωση (11732)³⁰⁹, 3 οينوχόες (11733-11735), 2 ληκύθια (11736, 11737)³¹⁰

Μικροτεχνία: 6 χάλκινες πόρπες (11738, 11739)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε, διαταραγμένος, σε βάθος περίπου 2,70μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νότια. Η οينوχόη με την πλαστική διαμόρφωση ήταν καμένη. Τα περισσότερα κτερίσματα ήταν καμένα, πλην μιας από τις οينوχόες, του ενός ληκυθίου και μιας πόρπης.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi–1927

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (αρχές 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 92-94

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 89· Μπουρογιάννης 2007, Α: 225, 228-229, Β: 147-149, 168, σημ. 104

Τάφος 56 (414)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 3 οينوχόες (11740, 11744, 11745), λήκυθος με πλαστική διαμόρφωση λαιμού (11741), ληκύθιο (11742), αρυβαλλοειδές ληκύθιο (11743), κρατηρίσκος (11746), κάρναρος (11747)³¹¹

³⁰⁹ Στο λαιμό του αγγείου διαμορφωνόταν το πρόσωπο της μορφής και στον ώμο το σώμα της (μαστοί, χέρια). Η μορφή βαστά πτηνό και παιδί, ενώ λίγο χαμηλότερα υπάρχουν τμήματα από το πόδι μιας δεύτερης παιδικής μορφής και δύο φιδιών. Η διακόσμηση του αγγείου είναι επηρεασμένη από κυπριακά πρότυπα. Βλ. Μπουρογιάννης 2007, Β· 147-148 (ΙΑγ65), όπου και αναφέρονται άλλα παράλληλα οينوχών με πλαστική διαμόρφωση γυναικείας μορφής.

³¹⁰ Τα δύο ληκύθια είναι ροδιακά, το ένα πιθανώς απομίμηση Δίχρωμου Ρυθμού (11737) και το άλλο ενδεχομένως κυπριακού τύπου (11738). Βλ. Μπουρογιάννης 2007, Β· 148-149, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Μικροτεχνία: 2 χρυσοί δίσκοι με εμπίεστη διακόσμηση (11748, 11749), τμήματα σιδερένιων πορπών (11750), τμήμα σιδερένιου εγχειριδίου (11751), τμήμα αργυρού ενωτίου (11752)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε, διαταραγμένος, σε βάθος περίπου 2,30μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά. Τα κατάλοιπα της καύσης ήταν έντονα («έντονη ανθρακοποίηση»). Τα περισσότερα αγγεία είναι καμένα, πλην δύο από τα ληκύθια (11741, 11742).

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 94-97

Δευτερογενείς πηγές: Jacobsthal 1956, 16· Παπαποστόλου 1968, 94· Γιαννικουρή 1998, 194, αρ. 213· Coldstream 2003, 233· 2008, 274, 286· Μπουρογιάννης 2007, A: 214-215, 220, 227, 235, 243, B: 104-106, 166, σημ. 101, 168, σημ. 104· 2017, 64, αρ. 1, εικ. 1-2· Farmakidou, E., 2014. Lékythe, στο *Rhodes*, 233, αρ. 66, 304, αρ. 172· Κουρου 2014, 83· Πατσιαδά 2015, 46, 47, εικ 51 και εικ. 54· D'Acunto 2017α, 462· 2017β, 468-469, σημ. 98

Τάφος 57 (415)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη (11753), κοτύλη διακοσμημένη με πουλιά (11754),³¹²

Μικροτεχνία: 2 τμήματα χρυσών διαδημάτων, 3 χρυσά ενώτια (11755, 11756), τμήμα αργυρού κυπέλλου (11757)

Οργανικά ευρήματα: οστά κατσίκας ή προβάτου (έξω από τον τάφο και πάνω στον τύμβο)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,80μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νοτιοανατολικά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική I (730-720 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 97-100

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 96· Demetriou 1978, 20· Γιαννικουρή 1998, 152, αρ. 110· Coldstream 2003, 233· 2008, 274, 275· Μπουρογιάννης 2007, A:

³¹¹ Οι λήκυθοι είναι ροδιακές, με την πλαστική διαμόρφωση δακτυλίου στο λαιμό μιμείται Black-on-Red (11742), η δεύτερη είναι μίμηση Red slip (11741) και η τρίτη μίμηση Λευκού Γραπτού Ρυθμού IV (11743). Βλ. Μπουρογιάννης 2007, B· 104-106, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

³¹² Η οινοχόη είναι κυπριακή (11753), Black-on-Red I Π (IV) και η κοτύλη ευβοϊκή (11754). Βλ. Μπουρογιάννης 2007, B· 120-121, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

209, B: 120-121· Farmakidou, E., 2014. Oenochoé, στο *Rhodes*, 230, αρ. 63· Πατσιαδά 2015, 31, 33, εικ. 10· D'Acunto 2017α, 454, 468

Τάφος 58 (422)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: τμήμα οينوχόης (11798), λήκυθος (11774), ληκύθια (11778, 11785), τα άνω τμήματα από 3 οينوχόες με πλαστική διαμόρφωση λαιμού σε μορφή προσώπου (11791-11793), 3 αρυβαλλοειδείς λήκυθοι (11775, 11776, 11786), 6 αρύβαλλοι (11777, 11779, 11780-11784), 2 κρατηρίσκοι (11787, 11788), αμφορέας (11795), στάμνος (11796), κύπελλο (11797), φιάλη με εγχάρακτη διακόσμηση (11799)³¹³

Μικροτεχνία: 2 τμήματα από ζωόμορφο ειδώλιο (11789), πτηνόσχημο ειδώλιο (11790), ειδώλιο ανδρικής μορφής (11794), 2 σιδερένια ενώτια (11800, 11801), χάλκινες πόρπες (11802), 2 δακτυλίδια από σίδηρο και χαλκό (11803, 11804).

Οργανικά ευρήματα: άκαυτα οστά αρνιού ή κατσίκιου

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,30μ. και είχε προσανατολισμό προς τα νότια. Από τα κτερίσματα, ένας αρύβαλλος και ο αμφορέας ήταν μισοκαμένα. Η λήκυθος, τα ληκύθια, ένας αρύβαλλος, ένας από τους κρατηρίσκους και το ειδώλιο ανδρικής μορφής ήταν καμένα. Οι 3 αρυβαλλοειδείς λήκυθοι, ένας από τους αρυβάλλους, ο στάμνος, το κύπελλο και η φιάλη βρέθηκαν σε κομμάτια.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (725-700 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 100-103

Δευτερογενείς πηγές: Gjerstad 1948, 264, σημ. 1· Παπαποστόλου 1968, 84-86· Schreiber 2003, 286· Coldstream 2003, 233· 2008, 274· Μπουρογιάννης 2007, A: 209, 213, 216, 227, 235, 325; B: 109-115, 334· Bourogiannis 2009, 118-119· Farmakidou, E., 2014. Lékythe, στο *Rhodes*, 234, αρ. 68· Πατσιαδά 2015, 31, 36, εικ. 18· D'Acunto 2014β, 72-74· 2017α, 459-462

Τάφος 59 (436)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

³¹³ Ανάμεσα στα αγγεία, υπάρχουν η κυπριακή οينوχόη Λευκού Γραπτού Ρυθμού (11798), η ροδιακή λήκυθος φοινικικού τύπου (11774), το ροδιακό ληκύθιο με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό, απομίμηση Black-on-Red (11778), οι 3 ροδιακές οينوχόες με την πλαστική διαμόρφωση, απομιμήσεις Black-on-Red (11791-11793), 3 ροδιακές αρυβαλλοειδείς λήκυθοι (11775, 11776, 11786) και αρύβαλλοι (11779, 11781, 11783), της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές. Βλ. Μπουρογιάννης 2007, B: 109-113, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Κεραμική: σκύφος (11833)³¹⁴

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε, διαταραγμένος, σε βάθος περίπου 1,80μ.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (τέλος 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 103

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 96· Patsiada, V., 2014. «Cotyle à oiseaux» («bird kotyle»), στο *Rhodes*, 247, αρ. 84· Πατσιαδά 2015, 32, 41, εικ. 34· D'Acunto 2017α, 468-469

Τάφος 60 (437)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη (11834), αρυβαλλοειδής πρόχους (11835), αρύβαλλος (11836)³¹⁵

Μικροτεχνία: 2 πήλινα σφονδύλια (11837, 11838), 2 χάλκινες πόρπες

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε, διαταραγμένος, σε βάθος περίπου 2μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Η πρόχους βρέθηκε σπασμένη, ενώ καμένο ήταν μόνο ένα από τα σφονδύλια.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (τέλος 8^{ου}/ αρχές 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 103-105

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 94· Μπουρογιάννης 2007, Α: 208, 243-244, Β: 128

Τάφος 61 (438)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη (11839), ληκύθιο (11840), αρυβαλλοειδές ληκύθιο (11841)³¹⁶

³¹⁴ Ο σκύφος είναι του τύπου με πουλιά και αποτελεί πρώιμο παράδειγμα του εργαστηρίου πριν την εισαγωγή των πουλιών στη διακόσμηση. Πιθανολογείται πως προέρχεται από εργαστήριο της Βόρειας Ιωνίας (Patsiada, V., 2014. «Cotyle à oiseaux» («bird kotyle»), στο *Rhodes*, 247, αρ. 84· Πατσιαδά 2015, 32, 41, εικ. 34· D'Acunto 2017α, 469).

³¹⁵ Η οινοχόη (11834) είναι ροδιακή, κυπριακού τύπου και η αρυβαλλοειδής πρόχους είναι κυπριακή, Black-on-Red ΙΙ (ΙV). Βλ. Μπουρογιάννης 2007, Β: 128, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Μικροτεχνία: πήλινη αγνύθα (11842), τμήμα χάλκινης πόρπης

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,80μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοανατολικά. Το ληκύθιο ήταν σπασμένο, ενώ καμένη ήταν μόνο η αγνύθα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (τέλος 8^{ου}/ αρχές 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 105

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 87, 92-93· Μπουρογιάννης 2007, Α: 235-236, 240, Β: 131-132

Τάφος 62 (444)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κοτύλη με πουλιά (11856), οينوχόη (11857), κρατηρίσκος (11858), αμφορίσκος (11859),³¹⁷ αρύβαλλος (11860)³¹⁸

Μικροτεχνία: τμήματα από 5 χάλκινες πόρπες (11861)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος περίπου 3,50μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοανατολικά. Όλα τα κτερίσματα βρέθηκαν μέσα στη βορειοδυτική και βορειοανατολική κοιλότητα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (700-690 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 106-107

Δευτερογενείς πηγές: Gjerstad 1948, 264· Παπαποστόλου 1968, 92-93· Coldstream 2008, 274-275· Μπουρογιάννης 2007, Α: 242, Β: 126-127, 135, σημ. 53, 163, σημ. 97, 164· D'Acunto 2017α, 454, 468· 2019, 272-273

Τάφος 63 (445)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

³¹⁶ Η οينوχόη (11839) είναι ροδιακή, κυπριακού τύπου και το ληκύθιο είναι της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές (11840) . Βλ. Μπουρογιάννης 2007, Β· 131-132, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

³¹⁷ Ο αμφορίσκος χρονολογείται στη Μέση Κορινθιακή φάση και θα περιείλθε στον τάφο λόγω διαταραχής από τους υπερκείμενους αρχαϊκούς τάφους (D'Acunto 2019, 273).

³¹⁸ Η οينوχόη (11857) είναι ροδιακή, κυπριακού τύπου της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές και ο αρύβαλλος επίσης ροδιακός, απομίμηση του Λευκού Γραπτού Ρυθμού (11860) . Βλ. Μπουρογιάννης 2007, Β· 131-132, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (11862), 4 ληκύθια (11863-11866)³¹⁹
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε, διαταραγμένος, σε βάθος περίπου 2,10μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοανατολικά. Τα αγγεία βρέθηκαν σπασμένα.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (π. 700 π.Χ.)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 107
Δευτερογενείς πηγές: Gjerstad 1948, 264· Παπαποστόλου 1968, 93-94· Coldstream 2008, 274· Μπουρογιάννης 2007, Α: 235-236, Β: 69, σημ. 9, 129-130

Τάφος 64 (448)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: κοτύλη (11867), κύπελλο (11868), 3 ληκύθια (11869, 11870, 11871),³²⁰ θραύσμα πτηνόμορφου ασκού (11872)
Μικροτεχνία: τμήματα 6 χάλκινων πορπών (11874)
Οργανικά ευρήματα: τμήμα θαλάσσιου όστρεου (11873)
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος περίπου 3,40μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1927
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (720-710 π.Χ.)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 107-109
Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 87, 95-96· Schreiber 2003, 288· Μπουρογιάννης 2007, Α: 218, 238, Β: 143-144· D'Acunto 2017α, 459-460· 2017β, 363-365· 2019, 273-274

³¹⁹ Τα τέσσερα ληκύθια είναι ροδιακά, ένα πιθανή απομίμηση του κυπριακού Λευκού Γραπτού Ρυθμού, δύο της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές (11864, 11865). Η οινοχόη (11862) είναι ροδιακή, κυπριακού τύπου. Βλ. Μπουρογιάννης 2007, Β: 129-130, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

³²⁰ Για την προέλευση του ενός ληκυθίου (11869) δεν υπάρχει μία άποψη. Στη δημοσίευση αναφέρεται ως κυπριακό, άποψη που συμμερίζεται και ο Coldstream. Από άλλους ερευνητές όμως θεωρείται ροδιακό, μίμηση κυπριακών προτύπων. Βλ. Μπουρογιάννης 2007, Β: 143, σημ. 67, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

Τάφος 66 (484)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 2 ληκύθια (12024, 12025), μικρή οينوχόη (12026)³²¹
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,50x0,80μ. βρέθηκε σε βάθος περίπου 2,40μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα ανατολικά.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1928
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (τέλος 8^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 109
Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 89-90, πίν. 42γ· Μπουρογιάννης 2007, Α: 214, Β: 145-146

Τάφος 67 (485)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: θραύσματα αργυρής, ομφαλωτής φιάλης (12027)
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,05x0,10μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1928
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (τέλος 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 110
Δευτερογενείς πηγές: Τριανταφυλλίδης 2012, 214-215, 218

3.1.4. Οικ. Κουκιά (χάρτες 3, 6)

Το οικόπεδο βρίσκεται ανάμεσα στα οικόπεδα Τσαμπίκου και Λα(γ)ού, νότια του δρόμου που οδηγεί από τον Τριάντα στην Κρεμαστή.³²² Στο οικόπεδο

³²¹ Τα ληκύθια με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό και η οينوχόη είναι τοπικές απομίμησης Black-on-Red. Βλ. Μπουρογιάννης 2007, Β· 145-146, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

αποκαλύφθηκαν καύσεις και εγχυτρισμοί που χρονολογούνται στην Αρχαϊκή περίοδο (σχ. 30).³²³ Το οικόπεδο βρίσκεται στην περιοχή, όπου έχει εντοπιστεί το πιο συμπαγές μέχρι στιγμής τμήμα των νεκροταφείων της Ιαλυσού.

Τάφος 29 (331) (εικ. 5)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 10 αρύβαλλοι (11353-11362), κύπελλο

Μικροτεχνία: αρύβαλλος από φαγεντιανή (11363), θραύσματα αγγείου από φαγεντιανή, αγνύθα (11364)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 0,60x0,35x0,50μ., βρέθηκε σε βάθος περίπου 2μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Η κεραμική βρέθηκε κυρίως σε μία από τις κοιλότητες, ενώ οι υπόλοιπες περιείχαν στάχτη και κάρβουνα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (β' μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 54-56

Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 4· Μαρκέτου, Τ., 1998. Αρύβαλλος ΥΠρΚ/ΠΚ (640-625 π.Χ.), στο *Ανατολική Μεσόγειος*, 187-188, αρ. 202

Τάφος 30 (332)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: μικρό χυτροειδές αγγείο (11365), 2 αρύβαλλοι (11366, 11367), κύπελλο

Μικροτεχνία: θραύσμα αγγείου από φαγεντιανή

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x0,80x0,10μ. Το αγγείο από φαγεντιανή ήταν καμένο.

Σχόλια: -

³²² Jacopi 1929, 54-71, 127-128· Παπαποστόλου 1968, 80· Gates 1983· Παπαχριστοδούλου 1989, 87· Γρηγοριάδου 1993, 533-534· Μαρκέτου 2000, 1150.

³²³ Από τους 14 τάφους με καύση που βρέθηκαν στο οικόπεδο, οι 3 χρονολογούνται στον 6^ο αιώνα (τ. 33 (337)· Jacopi 1929, 58-61· Gates 1983, 6· τ. 41 (352)· Jacopi 1929, 69· τ. 42 (355)· Jacopi 1929, 69-71· Παπαποστόλου 1968, 97), ενώ ένας τέταρτος δεν μπορεί να χρονολογηθεί με ασφάλεια, λόγω του ότι η κεραμική που περιείχε είναι αδιάγνωστου τύπου, πλην ενός κυπέλλου (τ. 34 (338), Jacopi 1929, 61).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 56

Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 4

Τάφος 31 (334)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 4 κύπελλα (11372, 11373)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 0,80x0,50x0,10μ., βρέθηκε σε βάθος 2μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοανατολικά. Οι κοιλότητες είχαν διαστάσεις 0,40x0,25x0,30μ. Τα κύπελλα βρέθηκαν μέσα σε δύο από τις κοιλότητες.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 56-57

Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 5

Τάφος 32 (335)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: λήκυθος (11375), αλάβαστρο (11376), πινάκιο (11374), κύπελλο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,20x0,80x0,08μ. βρέθηκε σε βάθος 1,90μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Σχεδόν όλα τα κτερίσματα βρέθηκαν μέσα στις κοιλότητες, εκτός από το πινάκιο το οποίο και είχε ίχνη καύσης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 57-58

Δευτερογενείς πηγές: Καρδαρά 1963, 23, 191, αρ. 4· Gates 1983, 5

Τάφος 35 (339)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: Έφηβος **Φύλο:** -

Κεραμική: τριμερές αλάβαστρο με πλαστική διακόσμηση (11425), αλάβαστρο (11433), 6 αρύβαλλοι (11426-11431)

Μικροτεχνία: 5 πήλινα ειδώλια ανθρωπίνων μορφών (11420-11424)

Οργανικά ευρήματα: όστρεο (11432)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,60x0,60x0,05μ., βρέθηκε σε βάθος 1,90μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Τα κτερίσματα βρέθηκαν τόσο μέσα στις κοιλότητες, όσο και διάσπαρτα στο λάκκο και ήταν όλα καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 62-63

Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 4

Τάφος 36 (340)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: θραύσματα κυπέλλων και άλλων αγγείων αδιευκρίνιστου τύπου

Μικροτεχνία: αγνύθα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,10x0,70x0,10μ., βρέθηκε σε βάθος 1,90μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 63

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 37 (344)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 4 κύλικες με πουλιά (11435-11438), 5 σκύφοι και κύλικες (11439-11443), πινάκιο (12061), 12 λήκυθοι (11444-11446, 11449-11454, 11457, 11458), 3

αλάβαστρα (11447, 11455, 11456), 7 αρύβαλλοι (11460-11466), 3 θραύσματα ανοικτού αγγείου (11459)³²⁴

Μικροτεχνία: χρυσό δακτυλίδι (11434), αγνύθα (11469), 2 πήλινες ψήφοι (11468, 11470), αδιάνγνωστο πήλινο αντικείμενο (11467, τμήμα πόματος;), 2 σιδερένια βραχιόλια (11471, 11472)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,30x1μ., βρέθηκε σε βάθος 2,30μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Οι δυτικές κοιλότητες, που ήταν και οι μικρότερες σε μέγεθος, δεν περιείχαν κτερίσματα, με εξαίρεση τη βορειότερη από αυτές που είχε το χρυσό δακτυλίδι. Η νοτιοανατολική κοιλότητα περιείχε το πλήθος των κτερισμάτων. Τα αγγεία πόσεως ήταν καμένα (3 μισοκαμένα), εκτός από ένα. Από τα υπόλοιπα κτερίσματα, μόνο τα δύο βραχιόλια ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (β' μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 63-67

Δευτερογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 96· Coldstream 1969, 5· Amadasi Guzzo 1987, 16-17, εικ. 2· Μαρκέτου, Τ., 1998. Αρύβαλλος ΠρΚ II (β' τέταρτο 7^{ου} αιώνα π.Χ.), στο *Ανατολική Μεσόγειος*, 186, αρ. 198, 187, αρ. 199· Μπουρογιάννης 2007, Α: 280· Bourogiannis 2009, 121· Bourogiannis & Ioannou 2012, 10· Patsiada, V., 2014. Trois tessons, στο *Rhodes*, 238, αρ. 72· Πατσιαδά 2015, 31, 37, εικ. 20· D'Acunto 2017α, 465

Τάφος 38 (345)

Τύπος τάφου: Λάκκος με δύο κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αμφορέας, οινοχόη, αλάβαστρο (11472) και θραύσμα ενός δευτέρου

Μικροτεχνία: ασημένια δακτυλίδια (11473)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,10x0,80x0,07μ., βρέθηκε σε βάθος 2,10μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 67

Δευτερογενείς πηγές: -

³²⁴ Το ένα θραύσμα σώζει τμήμα φοινικικής επιγραφής kd q, από την οποία τα δύο πρώτα ψηφία σχηματίζουν τη λέξη κάδος, που θα αντιστοιχεί στο αγγείο που έφερε την επιγραφή. Η επιγραφή στο τρίτο θραύσμα είναι ελληνική και αναφέρει ...νος ημί, ως αναφορά στον κτήτορα του αγγείου. Για την επιγραφή και σχετικές παραπομπές βλ. Μπουρογιάννης 2007, Α· 280.

Τάφος 39 (346)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οينوχόη (11474), αρύβαλλος (11475), κοτύλη (11476)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,80x0,70μ., βρέθηκε σε βάθος 2μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Το βάθος των κοιλοτήτων κυμαίνεται στα 0,10/0,15μ. Ο αρύβαλλος και η κοτύλη ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600 π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 67-68

Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 4

Τάφος 40 (351)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: λήκυθος (11481)³²⁵

Μικροτεχνία: πυξίδα από φαγεντιανή (11478), λήκυθος από φαγεντιανή (11480), 2 τμήματα αγγείου από φαγεντιανή, σφονδύλι (11479), πήλινα υφαντικά βάρη.

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x0,70μ., βρέθηκε σε βάθος 2,20μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα ανατολικά. Η πυξίδα βρέθηκε στην αριστερή κοιλότητα και το σφονδύλι στη δεξιά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: J. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi-1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 68

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, A: 228, B: 155

3.1.5. Οικ. Τσισιμοίρη (χάρτες 2, 6)

Το οικόπεδο Τσισιμοίρη, αντιστοιχεί με τον βορειοδυτικό τομέα του κτήματος Κουκκιά και βρίσκεται μεταξύ των κτημάτων Τσαμπίκου και Λα(γ)ού.³²⁶ Στο

³²⁵ Η λήκυθος είναι ροδιακή, φοινικικού τύπου. Βλ. Μπουρογιάννης 2007, B: 155, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

νοτιοδυτικό τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν 2 τάφοι της Πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου, μια καύση πολεμιστή (Ταφή 1) και ένας ενταφιασμός παιδιού ηλικίας περίπου 6 ετών.³²⁷ Δύο λάκκοι καύσης της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου βρέθηκαν σε υψηλότερο επίπεδο και φαίνεται να συνδέονται με την ταφική χρήση του χώρου.³²⁸ Στο οικόπεδο ακόμη αποκαλύφθηκαν οικοδομικά λείψανα και κεραμική της Ύστερομινωϊκής ΙΑ περιόδου, καθώς και ένα κυκλικό πηγάδι το οποίο είχε παραβιάσει τμήμα των δυτικότερων σωζόμενων Ύστερομινωϊκών καταλοίπων. Το πηγάδι περιείχε όστρακα αρχαϊκής και κλασικής γραπτής κεραμικής, τμήματα πρώιμων αμφορέων, οστά ζώων και θραύσμα από αλάβαστρο (Μαρκέτου 2000, 1151). Πιθανώς να λειτουργούσε ως αποθέτης των αρχαϊκών και κλασικών νεκροταφείων της περιοχής.

Ταφή 1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: αναφέρεται πως έγινε μια πρώτη ανθρωπολογική εξέταση από τον Νίκο Πουλιανό.

Ηλικία: Νεαρός ενήλικας (18-25 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: υψίπους σκύφος (Π22675)

Μικροτεχνία: χάλκινη φιάλη (M1603), σιδερένιο ξίφος (M1604), σιδερένια μακριά αιχμή (M1605), σιδερένιο ξίφος και χάλκινοι δακτύλιοι από τη θήκη του (M1608), ζεύγος αιχμών δοράτων (σιδερένια M1607, χάλκινη M1606), ζεύγος σιδερένιων εγχειριδίων (M1609-1610), 5 ακέραια δακτυλίδια και τμήμα ενός έκτου (2 χάλκινα M1611-1612 και 4 σιδερένια M1613-1615, 1617), τμήμα χάλκινης πόρπης (M1616), χάλκινα ελάσματα και ηλίσκοι (M1618), τμήματα οστέινων επενδύσεων (Δ377) και σιδερένιων καρφιών (M1619).

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

³²⁶ Μαρκέτου 2000, 1150· Φαρμακίδου 2004, 171-174· Πατσιαδά 2015, 48, 51, εκ. 60· D'Acunto 2017a, 445.

³²⁷ Οι λάκκοι βρέθηκαν σε βάθος 3,82-4,50 μ. από την επιφάνεια του εδάφους, ενώ οι τάφοι που είχαν εντοπιστεί από τις ανασκαφές των Ιταλών, και οι οποίοι είναι μεταγενέστεροι, βρέθηκαν υψηλότερα σε βάθος 2,35μ. Οι λάκκοι είχαν ανοιχτεί στην ηφαιστειακή τέφρα του ηφαιστείου της Σαντορίνης, η οποία κάλυπτε σχεδόν όλη την έκταση της ανασκαφής. Οι επιχώσεις πάνω από την ηφαιστειακή τέφρα (στρώμα αμμοχάλικου και ασπρόπηλου ή στρώμα αμμοχάλικου με όστρακα) αποτελούν ένδειξη για πλημμύρες ή δημιουργία μικρών ρυακιών κατά την περίοδο που ακολούθησε της έκρηξης. Φαίνεται συνεπώς πως οι πρωιμότερες ταφές βρίσκονται σε μεγαλύτερα βάθη και ότι οι λάκκοι ανοίγονται στο παρθένο έδαφος της περιοχής, γεγονός που καθιστά δύσκολη την ανεύρεσή τους. Ενδεχομένως η εικόνα της σπανιότητας των ευρημάτων της Πρωτογεωμετρικής και Πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου να οφείλεται σε αυτή τη συνθήκη (Μαρκέτου 2000, 1151-1152· Φαρμακίδου 2004, 174).

³²⁸ Βρέθηκαν σε βάθος 2,35μ. από την επιφάνεια του εδάφους, στο ίδιο επίπεδο με το βάθος εύρεσης των τάφων της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου. Οι λάκκοι είχαν πυρακτωμένα χρώματα, πάχους 0,02μ. και περιείχαν στρώμα καύσης, πάχους 0,40-0,20μ., με αναμοχλευμένη κεραμική της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου (Φαρμακίδου 2004, 167).

Περιγραφή: Ο λάκκος ήταν κυκλωτερής, διαστάσεων 1x0,85μ. Το στόμιο του αμφορέα (Π22674) κάλυπτε η φιάλη (M1603), που ήταν τοποθετημένη ανάποδα. Ο αμφορέας περιείχε υπολείμματα της τέφρας νεκρού και μεγάλο αριθμό μεταλλικών αντικειμένων, τα περισσότερα από τα οποία έφεραν έντονα ίχνη καύσης³²⁹. Ο σκύφος βρέθηκε εξωτερικά και βόρεια του τεφροδόχου, ενώ ανάμεσα στα δύο αγγεία υπήρχαν δύο από τα όπλα του νεκρού, η σιδερένια αιχμή (M1605) και κάτω από αυτή το σιδερένιο ξίφος με έντονα ίχνη καύσης (M1604). Η κατακόρυφη οξειδωση που υπάρχει στην κοιλιά του αμφορέα, ενδεχομένως να είναι το αποτύπωμα της αιχμής ή του ξίφους που θα ήταν στερεωμένα πάνω στο αγγείο.

Σχόλια:

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Τ. Μαρκέτου, Ε. Φαρμακίδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 2000

Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Μαρκέτου 2000, 1150· Φαρμακίδου 2004, 167-171

Δευτερογενείς πηγές: D'Agostino 2006, 241· Μπουρογιάννης 2007, Α: 96, σημ. 39· D'Acunto 2017α, 44

3.1.6. Οικ. Λα(γ)ού (χάρτες 2-3, 6)

Το οικόπεδο Λαγού ή Λαού βρίσκεται στο δυτικότερο τμήμα του ομώνυμου κτήματος, στη νότια πλευρά της λεωφόρου Ελευθερίας και στα βορειοανατολικά των ναών Αγίου Γεωργίου και Αγίου Γιάννη Κρεμαστής. Στο ανατολικό τμήμα του κτήματος είχε αποκαλυφθεί το 1926 από την Ιταλική Αρχαιολογική Σχολή συστάδα 5 τάφων με καύσεις και 2 εγχυτρισμών, που χρονολογούνται από το τέλος του 7^{ου} αιώνα (τάφος 49 του καταλόγου) έως και τις αρχές του 6ου αιώνα π.Χ.³³⁰ Στο νοτιοδυτικό τμήμα του κτήματος και σε περιοχή όπου αποκαλύφθηκε τμήμα ελληνιστικής εργαστηριακής εγκατάστασης βρέθηκαν το 1987 από την Εφορεία Αρχαιοτήτων δώδεκα τάφοι καύσης (σχ. 31). Έντεκα από τους τάφους αποτελούν συστάδα και εντοπίστηκαν νότια του ελληνιστικού δρόμου. Χρονολογούνται από την Ύστερη Γεωμετρική έως την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο. Τη συστάδα αυτή θα κάλυπτε τύμβος, όπως μαρτυρούν τμήματα στρώματος από βότσαλα που βρέθηκαν στο χώρο. Μια λίθινη, ορθογώνια κατασκευή κτίστηκε πάνω στον τύμβο στο τέλος του 6ου αιώνα π.Χ. και ενδεχομένως να χρησίμευε ως τράπεζα.³³¹ Ο χώρος των

³²⁹ Έντονα ίχνη καύσης είχαν, το ζεύγος αιχμών δοράτων (M1606, M1607), το ξίφος με τους δακτυλίους (M1608), το ζεύγος των σιδερένιων εγχειριδίων (M1609, M1610), τα 6 δακτυλίδια (M1611-M1615, M1617), η πόρπη (M1616), τα χάλκινα ελάσματα (M1618), τα τμήματα των οστέινων επενδύσεων (Δ377) και τέλος τα σιδερένια καρφιά (M1619).

³³⁰ Jacopi 1929, 72-81· τάφοι 43-44 (374-375), 45 (377), 46 (380)· Jacopi 1929, 129-130· τάφος 99 (378), εγχυτρισμός ενηλίκου και 130· τάφος 100 (379), εγχυτρισμός βρέφους, ένθετος χάρτης; Gates 1983, 6, 14· σχ. 7, 77. Απέναντι από το οικόπεδο βρέθηκε και ένας τρίτος εγχυτρισμός βρέφους, που χρονολογείται στη Γεωμετρική περίοδο· Jacopi 1929, 146· τάφος 140 (469)· Παπαποστόλου 1968, 89.

³³¹ Η κατασκευή, διαστάσεων 4,10x1μ., είναι κτισμένη με ισόδομο σύστημα από μια σειρά ορθογώνιων λαξευτών παρόλιθων δρομικών και μπατικών και βρέθηκε νότια της καύσης 6. Τμήμα του στρώματος με τα βότσαλα, κατάλοιπο του τύμβου, εντοπίστηκε στα ανατολικά και βόρεια της

τάφων φαίνεται να μη χρησιμοποιήθηκε μέχρι τη χρήση του ως εργαστήριο, το οποίο καταπάτησε εν μέρει τις ταφές. Η καύση 3 βρέθηκε βόρεια του ελληνοιστικού δρόμου, στο βορειοδυτικό τμήμα του οικοπέδου και είναι πρωϊμότερη της συστάδας των έντεκα τάφων (Μέση Γεωμετρική). Ενδεχομένως να ανήκει σε άλλη συστάδα, που πιθανώς να βρίσκεται στο ανεξερεύνητο κατάστρωμα του σημερινού επαρχιακού δρόμου Ρόδου-αεροδρομίου. Στα νότια της καύσης βρέθηκαν 2 λάκκοι, που φαίνεται να συνδέονται με την ταφική χρήση του χώρου.

Τάφος 49 (384)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πινάκιο του Ρυθμού των Αιγάγρων, 3 οινοχόες, κύπελλο

Μικροτεχνία:

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει προσανατολισμό προς τα νότια και βρέθηκε διαταραγμένος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Maiuri, G. Jacopi, L. Laurenzi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1926

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1929, 83

Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 5, 14: σχ. 7, 76

Περιοχή ελληνοιστικής δεξαμενής: βόρεια του ελληνοιστικού δρόμου

Καύση 3

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αμφορέας (Π19161), λήκυθος (Π19158),³³² 3 ληκύθια (Π19160, Π19162, Π19159)³³³

κατασκευής, καθώς και κάτω από ένα τραπεζιόσχημο κτίριο στη νοτιοανατολική γωνία του οικοπέδου (Μαρκέτου 1988, 624· Γρηγοριάδου 1991, 481· Γρηγοριάδου 1993, 534· σχ.8, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264, 265· εικ.1· Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 375, 396).

³³² Η λήκυθος είναι δίωτη και αποτελεί ροδιακή παραλλαγή του κυπριακού τύπου (Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 392, αρ. 2· D’Acunto 2017α, 449· Μπουρογιάννης 2007, Β· 102-103).

³³³ Δύο από τα ληκύθια είναι δίωτα και είναι κυπριακές εισαγωγές (Π19160 και Π19162, Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 393, αρ. 3 και 4 αντιστοίχως· D’Acunto 2017α, 448-449·

Μικροτεχνία: αγνύθα (MA1167), επιστόμιο από ήλεκτρο (M1560), ζεύγος χάλκινων επιχρυσωμένων ενωτίων (M1561), δακτύλιος από ήλεκτρο (M1562), μία χάλκινη περόνη (M1566), 7 χάλκινες πόρπες (M1567-M1573)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,40x1,60μ. και προσανατολισμό προς τα δυτικά. Ο σκελετός δεν ήταν πλήρως καμένος. Οστά του κρανίου βρέθηκαν ανάμεσα στις δύο ανατολικές κοιλότητες, ενώ τα υπολείμματα του σκελετού υπήρχαν σε όλη την έκταση του λάκκου. Κοντά στο κρανίο βρέθηκε το επιστόμιο. Δυτικότερα ήταν συγκεντρωμένα τα επιχρυσωμένα ενώτια, ο δακτύλιος από ήλεκτρο, μία χαλκινή περόνη (M1566), ένα καμένο ληκύθιο (Π19162) και η καμένη αγνύθα. Στο μέσο της πυράς ήταν συγκεντρωμένα η καμένη λήκυθος (Π19158) και τα υπόλοιπα ληκύθια (Π19160, Π19159). Το ένα από αυτά ήταν καμένο (Π19159). Κοντά στη νοτιοδυτική κοιλότητα βρέθηκε σε θραύσματα ο, καμένος κατά τόπους, αμφορέας. Στο στρώμα της πυράς εντοπίστηκαν οι πόρπες, σιδερένια στελέχη και σκωρίες σιδήρου. Βρέθηκαν ακόμη καμένα ξύλα, τα μεγαλύτερα από τα οποία εντοπίστηκαν κοντά στους βόρειους λάκκους.

Σχόλια: Βρέθηκε βόρεια του ελληνιστικού δρόμου και σε απόσταση από τη συστάδα των τάφων Καύση 1-2, 4-11.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική (800-750π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 536· Γρηγοριάδου 1999, 264-265· Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 391-395

Δευτερογενείς πηγές: D'Agostino 2006, 60· Μπουρογιάννης 2007, Α: 188, 190-191, 198, 203, Β: 101-103· Bourogiannis 2009, 116-117· Farmakidou, E., 2014. *Lékhythes à deux anses*, στο *Rhodes*, 229, αρ. 61-62, 230-231, αρ. 64· D'Acunto 2017α, 448-450· 2017β, 368-369, σημ. 98

Λάκκος α³³⁴

Βρέθηκε νότια της καύσης 3, και σε απόσταση ενός μέτρου. Ο λάκκος είχε κυκλωτερές σχήμα, διαστάσεων 0,45x0,40μ. Τα χρώματα στο εσωτερικό του λάκκου ήταν πυρακτωμένα. Σε επίχωση καύσης βρέθηκαν όστρακα Πρωτογεωμετρικού σκύφου, ενώ σε βάθος 0,28μ. από το περιχίλωμα του λάκκου υπήρχαν σκωρίες σιδήρου.

Λάκκος β³³⁵

Βρέθηκε νοτιότερα από τον λάκκο α και σε απόσταση 0,65-0,70μ. Ο λάκκος, διαστάσεων 0,50x0,60μ., είχε κτιστά τοιχώματα και διατηρήθηκε σε ύψος 0,30μ. Περιείχε στρώμα καύσης, όπου βρέθηκαν 2 αιχμές δοράτων (M1564, M1565).

Μπουρογιάννης 2007, Α: 190-191, 203, Β: 101-102). Το τρίτο (Π19159) είναι ντόπιας παραγωγής (Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 393, αρ. 5· D'Acunto 2017α, 448· Μπουρογιάννης 2007, Β: 103, σημ. 2).

³³⁴ Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 375, 395.

³³⁵ Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 375, 395.

Περιοχή ελληνοιστικής δεξαμενής: νότια του ελληνοιστικού δρόμου

Καύση 1 (σχ. 32, εικ. 11)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Σκελετός

Ανθρωπολογική μελέτη: Δεν έχει γίνει ανθρωπολογική μελέτη. Ωστόσο η σχεδόν ακέραιη διατήρηση του σκελετού επέτρεψε στον ανθρωπολόγο T. Mc George να εκτιμήσει το φύλο και την ηλικία του νεκρού, καθώς και το γεγονός ότι έπασχε από οστεόφυτα (λόγω των συμπιεσμένων σπονδύλων κοντά στη λεκάνη).

Ηλικία: Ενήλικας προχωρημένης ηλικίας **Φύλο:** Άντρας

Κεραμική: όστρακα ιωνικής κύλικας

Μικροτεχνία: πήλινο σφονδύλι (MA1106)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή³³⁶: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x1μ. και προσανατολισμό προς τα ανατολικά. Ο σκελετός του νεκρού βρέθηκε σε βάθος 0,56μ. και ακουμπούσε στα υπολείμματα της πυράς, πάχους περίπου 0,15μ. Ο σκελετός διατηρήθηκε σχεδόν ακέραιος, καθώς δεν είχε καεί πλήρως. Το κρανίο βρέθηκε παραμορφωμένο στο εσωτερικό της βορειοανατολικής κοιλότητας του λάκκου.

Σχόλια: Η καύση 1 βρέθηκε κάτω από την ελληνοιστική δεξαμενή και αποτελεί τη νοτιοανατολικότερη της συστάδας των έντεκα τάφων, που βρέθηκαν νότια του ελληνοιστικού δρόμου.

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264-265·

Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 376

Δευτερογενείς πηγές: -

Καύση 2 (εικ. 6)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:**

Κεραμική: σκύφος της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές (Π19309), τμήμα χυτροειδούς αγγείου, πρόχους (Π19383)

Μικροτεχνία: ψήφος από φαγεντιανή (MA1109), 3 πήλινα αρτόσχημα αντικείμενα, 2 σιδερένια καρφιά

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,20x1μ. και προσανατολισμό προς τα δυτικά. Στο κεντρικό τμήμα του πυθμένα του και προς τη νότια παρειά του λάκκου βρέθηκαν τα λιγοστά εναπομείναντα οστά του σκελετού, συμπεριλαμβανομένου και τμήματος

³³⁶Στη δημοσίευση των τάφων δε δίνονται πληροφορίες για το βάθος του λάκκου ή τις διαστάσεις των κοιλοτήτων ξεχωριστά για κάθε τάφο, παρά μόνο το μέσο όρο των διαστάσεων. Έτσι πληροφορούμαστε πως το βάθος των λάκκων κυμαίνεται στα 30-33εκ., ενώ οι διαστάσεις των γωνιακών κοιλοτήτων είναι 30-40x60-70 εκ. (Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 397).

του κρανίου. Βρέθηκαν ακόμη και πολλά καμένα ξύλα, σε ένα από τα οποία ήταν κολλημένο τμήμα του μηριαίου οστού. Στο κεντρικό τμήμα, ανάμεσα στα οστά και τα ξύλα, βρέθηκαν τα καρφιά, που ενδεχομένως να προέρχονται από το φορείο του νεκρού. Η νοτιοανατολική κοιλότητα περιείχε τα θραύσματα καμένου σκύφου και το ένα από τα αρτόσχημα αντικείμενα, η βορειοδυτική την ψήφο από φαγεντιανή και η βορειοανατολική τα υπόλοιπα δύο αρτόσχημα αντικείμενα. Στο ανατολικό τμήμα του λάκκου βρέθηκε το τμήμα ενός χυτροειδούς αγγείου, που περιείχε οστά και η πρόχους.

Σχόλια: Η καύση 2 βρέθηκε σε μικρή απόσταση από την καύση 1 και παράλληλα με αυτήν. Το χυτροειδές αγγείο πιθανότατα περιείχε ταφή, που ήταν κτερισμένη με μια πρόχους.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264-265·

Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 376-377

Δευτερογενείς πηγές: -

Καύση 4

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: πήλινο αρτόσχημο αντικείμενο

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 4,70-4,85x2,30-1,50μ. και προσανατολισμό προς τα νότια. Το κεντρικό τμήμα του λάκκου βρέθηκε κατεστραμμένο από επίχωση με βότσαλα. Το αρτόσχημο αντικείμενο βρέθηκε στη βορειοδυτική κοιλότητα. Τα οστά ζώων υπήρχαν κοντά στα λιγοστά οστά του νεκρού. Τέλος, βρέθηκαν και κομμάτια από τα ξύλα της πυράς.

Σχόλια: Η καύση 4 βρέθηκε αμέσως δυτικά της καύσης 2 και μερικώς πάνω από την καύση 4α.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264-265·

Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 377

Δευτερογενείς πηγές: -

Καύση 4^α (σχ. 33, εικ. 37)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 6 οινοχόες (Π13198, Π19384, Π19348, Π13197, Π19315, Π19336), 11 ληκύθια (Π19310-Π19314, Π19317, Π19318, Π19335, Π13204, Π13201, Π13200),³³⁷ κάρναρος (Π19320), 5 σκύφοι (Π19316, Π19368, Π19369, Π19319, Π19321)

Μικροτεχνία: αρτόσχημη κουλούρα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x1,10μ. και προσανατολισμό προς τα βορειοανατολικά. Μέρος του βόρειου τοιχώματος βρέθηκε κατεστραμμένο από επίχωση με βότσαλα και διατηρήθηκε μόνο η βορειοανατολική κοιλότητα. Από το σκελετό σώθηκαν λίγα καμένα οστά, ενώ θραύσματα του κρανίου είχαν κυλήσει στη νοτιοανατολική κοιλότητα. Στο κεντρικό τμήμα της πυράς βρέθηκαν μεγάλα τμήματα απανθρακωμένων ξύλων και κάρβουνα. Τα περισσότερα από τα κτερίσματα βρέθηκαν πάνω στην πυρά και κατά μήκος των μακρών πλευρών του λάκκου. Στην ανατολική πλευρά υπήρχαν τρεις από τις οινοχόες και πιο κεντρικά πέντε από τα ληκύθια, ενώ ανάμεσα σε μία από τις οινοχόες και τις ληκύθους βρέθηκε ο κάρναρος. Στη δυτική πλευρά και περίπου σε αντίστοιχες θέσεις με τις οινοχόες της ανατολικής πλευράς, υπήρχαν άλλες 3 οινοχόες. Ανάμεσα σε αυτές και προς το κέντρο βρέθηκαν οι σκύφοι. Προς τη βορειοδυτική κοιλότητα βρέθηκαν άλλα 3 ληκύθια. Η βορειοανατολική κοιλότητα τέλος περιείχε 4 ληκύθια και η νοτιοδυτική το αρτόσχημο αντικείμενο. Τα περισσότερα από τα ληκύθια ήταν αναποδογυρισμένα. Οι περισσότερες οινοχόες και των δύο πλευρών έχουν επιφάνεια κατά τόπους καμένη από την πυρά του νεκρού, ενώ δύο από τις οινοχόες της ανατολικής πλευράς είναι εντελώς καμένες (Π19384, Π19348). Κατά τόπους καμένο ήταν ένα από τα ληκύθια (Π19312), που βρέθηκε στην ανατολική πλευρά του λάκκου, καθώς και ένας από τους σκύφους της δυτικής πλευράς (Π19321).

Σχόλια: Η καύση είναι λίγο προωιότερη από την καύση 4.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264-265·

Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 378-383

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Α: 215, 226, 241, 326, Β: 162-165

Καύση 5

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: οινοχόη (Π19334)

Μικροτεχνία: 2 πήλινα αρτόσχημα αντικείμενα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,90x1μ. και προσανατολισμό προς τα νότια. Το βόρειο τοίχωμα βρέθηκε κατεστραμμένο. Ο σκελετός είχε διατηρηθεί σε μεγάλο

³³⁷ Συμπεριλαμβανομένων και δύο ροδοκυπριακών ληκυθίων, εκ των οποίων το ένα δίωτο (Π 13200· Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 380, Π13200· εικ. 14α και Π19312· εικ. 14ι, 381, αρ. 14-15· Μπουρογιάννης 2007, Β· 162-164). 5 ληκύθια (Π19310, 19318, 13204, 19317, 13201) είναι ροδιακά της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές (Μπουρογιάννης 2007, Β· 165)

βαθμό, καθώς είχε υποστεί ατελή καύση. Στην αριστερή πλευρά του νεκρού βρέθηκε η καμένη οινόχοη, ενώ τα πήλινα αντικείμενα στις δύο κοιλότητες της νότιας πλευράς.

Σχόλια: Βρέθηκε στα νοτιοδυτικά της καύσης 4α.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264-265·

Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 383

Δευτερογενείς πηγές: -

Καύση 6

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αμφορέας (Π13199), οινόχοη (Π19326), ληκύθιο (Π19322), μικύλλο αρτόσχημο αγγείο (Π19325), 2 σκύφοι (Π19323, Π19324)

Μικροτεχνία: ψήφος ή σφονδύλι από φαγεντιανή (M1108), χάλκινη γλωσσωτή φιάλη, τέσσερα αρτόσχημα αντικείμενα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x1μ. και προσανατολισμό προς τα δυτικά. Το δυτικό τοίχωμα βρέθηκε κατεστραμμένο. Η πυρά περιείχε διάσπαρτα οστά του σκελετού και τμήμα του κρανίου, καθώς και κομμάτια ξύλου, που βρέθηκαν κυρίως στο μέσο του λάκκου (**εικ. 8**). Κοντά στο κρανίο του νεκρού βρέθηκαν η ψήφος (ή σφονδύλι) από φαγεντιανή και το μικκύλο αρτόσχημο αγγείο. Στο μέσο της βόρειας παρειάς του λάκκου και ενσωματωμένη με ένα κομμάτι καμένο ξύλο βρέθηκε το τμήμα της φιάλης, που όμως ήταν λιωμένη.³³⁸ Η πλειονότητα των κτερισμάτων όμως βρέθηκε στο εσωτερικό των κοιλοτήτων. Η νοτιοανατολική κοιλότητα περιείχε το ληκύθιο και ένα από τα αρτόσχημα αντικείμενα (Δ320). Τα υπόλοιπα υπήρχαν στο εσωτερικό της βορειοανατολικής κοιλότητας. Η οινόχοη και ένας από τους σκύφους (Π19323) αποκαταστάθηκαν από τη συγκόλληση οστράκων, που βρέθηκαν διάσπαρτα στο λάκκο. Τέλος, σε υψηλότερο επίπεδο, στην επίχωση από ασπρόπηλο, πάχους περίπου 0,20μ., που κάλυπτε την πυρά βρέθηκε ο άκαυτος αμφορίσκος.³³⁹ Τα αγγεία ήταν καμένα, εκτός από τον έναν από τους σκύφους (Π19324) και την οινόχοη που βρέθηκε στην επίχωση.

Σχόλια: Βρέθηκε δυτικά της καύσης 5 και καλύπτει μέρος της καύσης 7.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

³³⁸ Δείγματα από τα ξύλα της πυράς, μαζί με άλλα, είχαν σταλεί για δενδροχρονολόγηση στο Wiener Laboratory του Cornell University από τον καθηγητή Kuniholm, αλλά δε στάθηκε δυνατό να χρονολογηθούν επειδή δεν διατηρούσαν τον απαραίτητο αριθμό δακτυλίων (Γρηγοριάδου 1993, 535, σημ. 68· Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 397).

³³⁹ Στην πρώτη δημοσίευση του τάφου, αναφέρεται πως εντός του αμφορίσκου υπήρχαν δύο ιωνικές κύλικες (Γρηγοριάδου 1999, 535), όμως στην μεταγενέστερη και πληρέστερη δημοσίευση του τάφου δεν υπάρχει αναφορά για κύλικες (Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 384-385). Αντιθέτως, στη μεταγενέστερη δημοσίευση υπάρχει η αναφορά για 2 σκύφους, που απουσιάζουν από την πρώτη δημοσίευση. Τα τμήματα του ενός βρέθηκαν διάσπαρτα στον λάκκο (Π19324), αλλά δεν αναφέρεται πού βρέθηκε ο δεύτερος σκύφος (Π19323).

Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264-265·
Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 384-385
Δευτερογενείς πηγές: -

Καύση 7

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Σκελετός
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: κύλικα τύπου bird-bowl (Π19370), θραύσμα σκύφου (σακ.796)
Μικροτεχνία: διαλυμένο πήλινο αρτόσχημο αντικείμενο, επιμήκες σιδερένιο στέλεχος
Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x0,80μ. και προσανατολισμό προς τα νότια. Το βορειοανατολικό τοίχωμα βρέθηκε κατεστραμμένο εν μέρει από τη γειτονική καύση 6. Ο σκελετός βρέθηκε κατά μήκος της δυτικής πλευράς του λάκκου και διατηρήθηκε σε μεγάλο βαθμό (σπονδυλική στήλη, οστά αριστερών άνω και κάτω άκρων), συμπεριλαμβανομένου και του κρανίου που είχε κυλήσει προς τη νοτιοδυτική κοιλότητα. Η πυρά περιείχε υπολείμματα οστών. Στον πυθμένα του λάκκου βρέθηκαν βότσαλα, ενώ ένα μεγάλο βότσαλο περιείχε η βορειοανατολική κοιλότητα. Η νοτιοδυτική κοιλότητα περιείχε το διαλυμένο αρτόσχημο αντικείμενο και η νοτιοδυτική το σιδερένιο στέλεχος. Στην επίχωση και πάνω από την πυρά βρέθηκαν η κύλικα, το θραύσμα σκύφου και τα οστά ζώων.
Σχόλια: Η καύση 7 είναι λίγο προϋμότερη από τη γειτονική καύση 6.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264-265·
Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 386
Δευτερογενείς πηγές: -

Καύση 8

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: ληκύθιο (Π19327)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: οστά ζώου
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,66x0,86μ. και προσανατολισμό προς τα νότια. Διατηρήθηκαν μόνο οι στενές πλευρές με τις κοιλότητες και καθόλου το κεντρικό τμήμα του τάφου. Συνεπώς δε βρέθηκε η πυρά του νεκρού, ούτε οστά. Η νοτιοανατολική κοιλότητα περιείχε αναποδογυρισμένο το ληκύθιο. Τα οστά ζώου βρέθηκαν σποραδικά στο εσωτερικό του λάκκου.
Σχόλια: Βρέθηκε σε επαφή με το όριο του ελληνιστικού δρόμου.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264-265·
Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 386-387
Δευτερογενείς πηγές: -

Καύση 9

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: ληκύθιο (Π19328)³⁴⁰
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,50x0,80μ. και προσανατολισμό προς τα νοτιοδυτικά. Διατηρήθηκαν οστά από το σκελετό σε διάφορα σημεία εντός του λάκκου. Οστά του κρανίου και τμήματα πλευρών βρέθηκαν στο βορειοανατολικό τμήμα, ενώ οστά των κάτω άκρων στο νοτιοδυτικό. Απανθρακωμένα ξύλα υπήρχαν συγκεντρωμένα στο κέντρο του λάκκου. Το ληκύθιο ήταν δίπλα στο κρανίο, εν μέρει καμένο.

Σχόλια: Βρέθηκε εν μέρει πάντω από την καύση 6.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 535· Γρηγοριάδου 1999, 264-265·
Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 387
Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Β: 158, σημ. 92, 166; 2017, 65, αρ. 2,
εικ. 3

Καύση 10 (εικ. 40α-γ)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σφαιρικό ληκύθιο (Π13203),³⁴¹ μικκύλο ληκύθιο (Π19329), κρατηρίσκος (Π13202), μικύλλο χειροποίητο αγγείο (θυμίζει λίθινο γουδί, Π19310), σκύφος (Π19350)

Μικροτεχνία: 2 πήλινα ειδώλια (ΕΙΔ2684, ΕΙΔ2685),³⁴² πήλινο πηνιόσχημο σφονδύλι (ΜΑ1110), 3 γυάλινες ψήφοι (Υ866-Υ868), χάλκινο ενώτιο (Μ1558), χάλκινο αγγείο

³⁴⁰ Το ληκύθιο είναι κυπριακού τύπου, με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό, ροδιακό, απομίμηση Black-on-Red (Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 387, αρ.1· Μπουρογιάννης 2007, Β· 166)

³⁴¹ Το ληκύθιο είναι της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές, Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 388, αρ. 1· Μπουρογιάννης 2007, Β· 167.

³⁴² Τα γυναικεία ειδώλια ανήκουν σε ένα διαδεδομένο τύπο της Ρόδου (Παπαποστόλου 1968,

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,65x0,80μ. και προσανατολισμό προς τα βορειοανατολικά. Διατηρήθηκαν λίγα οστά, τμήμα του κρανίου στη βορειοανατολική κοιλότητα και μηριαίο οστό στο μέσο του λάκκου. Δίπλα στο κρανίο υπήρχαν τα ειδώλια. Δυτικότερα εντοπίστηκαν δύο από τις 3 γυάλινες ψήφους, καθώς και υπολείμματα από το λιωμένο χάλκινο αγγείο. Κοντά στο μηριαίο οστό υπήρχαν ο κρατηρίσκος και το καμένο μικκύλο ληκύθιο, ενώ από κάτω από το ληκύθιο βρέθηκε η τρίτη γυάλινη ψήφος. Το σφαιρικό ληκύθιο βρέθηκε καμένο στο νοτιοανατολικό τμήμα του λάκκου, δίπλα σε απανθρακωμένο ξύλο. Ο σκύφος συγκολλήθηκε από θραύσματα. Η ακριβής θέση του ενατίου, του σφονδυλιού και του χειροποίητου μικκύλου αγγείου δεν αναφέρονται.

Σχόλια: Βρέθηκε σε επαφή με το νότιο όριο του ελληνιστικού δρόμου.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 536· Γρηγοριάδου 1999, 264-265· Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 387-389

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Α: 236, Β: 167

Καύση 11

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: 3 τριφυλλόστομες οινόχες (Π13196, Π13195, Π19331), 2 ληκύθια (Π19333, Π19349),³⁴³ ένα μικκύλο ληκύθιο (Π19332)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,50x0,70μ. και προσανατολισμό προς τα δυτικά. Οι κοιλότητες του λάκκου δε διακρίνονται καλά. Διατηρήθηκαν οστά της λεκάνης και τμήματα των κάτω άκρων του σκελετού. Τα κτερίσματα ήταν συγκεντρωμένα στο ανατολικό τμήμα του λάκκου. Δίπλα στα οστά βρέθηκε μία από τις οινόχες (Π13196). Μία άλλη από τις οινόχες είχε ίχνη καύσης (Π19331). Σχεδόν σε όλη την έκταση του λάκκου υπήρχαν τμήματα απανθρακωμένων ξύλων.

Σχόλια: Βρέθηκε αμέσως βορειότερα της καύσης 7, την οποία έχει εν μέρει παραβιάσει.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Άννα Γρηγοριάδου – ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1987

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Γρηγοριάδου 1993, 536· Γρηγοριάδου 1999, 264-265· Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 390-391

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Α: 214, Β: 145, σημ. 69, 153, σημ. 85, Β: 168

97). Ομοιότητες με το ένα από τα δύο ειδώλια της καύσης αυτής, που σώζεται καλύτερα, βρίσκουμε σε ειδώλιο από την ακρόπολη της Καμίρου (Μπουρογιάννης 2007, Β, 167, σημ. 102).

³⁴³ Τα ληκύθια έχουν πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό, είναι ροδιακά, απομίμηση κυπριακής Black-on-Red, Γρηγοριάδου – Γιαννικουρή – Μαρκέτου 2001, 391, αρ.4· Μπουρογιάννης 2007, Β· 168.

3.1.7. Δάφνη (χάρτες 2-3, 6)

Το ύψωμα του Δαφνίου βρίσκεται ανάμεσα στα χωριά Τριάντα (Ιαλυσός) και Κρεμαστή και προς τα βόρεια του υψώματος συνορεύουν τα κτήματα Δρακίδη και Τσαμπίκου. Επί του υψώματος (Πλάτσα Δαφνίου), αλλά και στις πλαγιές του βρέθηκαν ομάδες τάφων, οι οποίες χρονολογούνται από τη Γεωμετρική έως και την Αρχαϊκή περίοδο. Οι πρωϊμότεροι τάφοι περιέχουν κατά κανόνα καύσεις και εγχυτρισμούς, ενώ οι υστερότεροι είναι ενταφιασμοί σε κιβωτιόσχημους. Στην Πλάτσα Δαφνίου βρέθηκε η μεγαλύτερη συστάδα τάφων και μεταξύ αυτών και περιοχή με κατάλοιπα τάφων καύσης της Γεωμετρικής περιόδου, που όμως λόγω του ρηχού βάθους και της καταστροφής από νερά βροχής δεν έχουν διατηρηθεί καλά, όπως ο τάφος 94 του καταλόγου. Γενικότερα, το έδαφος τόσο στο ύψωμα, όσο και στις πλαγιές, έχει διαβρωθεί από τις αλλούβιες αποθέσεις και το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό και με την εκτεταμένη σύληση έχει ως αποτέλεσμα οι τάφοι να βρίσκονται σε μεγάλο βαθμό διαταραγμένοι.³⁴⁴ Στην Πλάτσα Δαφνίου βρέθηκε και μια από τις παλαιότερες ταφές της Ιαλυσού, ο παιδικός εγχυτρισμός 141 που χρονολογείται στην Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο.³⁴⁵ Τέλος, ένας τοίχος πιθανώς να χρησίμευε ως ταφικός περίβολος ή να σχετιζόταν με λατρευτικό χώρο.³⁴⁶ Ο μεγάλος αριθμός οστράκων αρχαϊκής και κλασικής εποχής, που βρέθηκαν διάσπαρτα στην περιοχή, αποτελούν ένδειξη ύπαρξης ενός οικισμού.³⁴⁷

Οι τάφοι με καύσεις που περιέχονται στον κατάλογο βρέθηκαν στις πλαγιές του υψώματος, σε μια συστάδα που περιελάμβανε, μεταξύ άλλων, και εγχυτρισμούς που χρονολογούνται κοντά στο 600 π.Χ.³⁴⁸

Τάφος 94

Πρόκειται για περιοχή με ταφές καύσεις, ρηχού βάθους και διαταραγμένες από τα νερά της βροχής. Σε έκταση 2τμ. βρέθηκαν 7 ελλειψοειδείς κοιλότητες διαστάσεων 0,30x0,40μ. και με βάθος 0,20μ. Περιείχαν καμένη κεραμική της Γεωμετρικής

³⁴⁴ Maiuri 1926, 327· τ. 74, 328· τ. 79, 329· τ. 81-83 και 87, 330· τ. 91-92· Laurenzi 1936, 9, 12-13· Παπαχριστοδούλου 1989, 90.

³⁴⁵ T. 141 (470)· Jacopi 1929, 146-147, 149, εικ. 142· Coldstream 2003, 46· Farmakidou, E., 2014. Askos zoomorphe και flacon, στο *Rhodes*, 228, αρ. 59-60· Figurine a féminine, στο ίδιο, 298, αρ. 165· D'Acunto 2017α, 447-448.

³⁴⁶ Maiuri 1926, 330· Παπαποστόλου 1968, 79.

³⁴⁷ Pernier 1914, 225· Maiuri 1926, 326· Παπαχριστοδούλου 1989, 90.

³⁴⁸ Για τη θέση εύρεσης της συστάδας των τάφων, βλ. Laurenzi 1936, εικ.1· Gates 1983, 10, σχ.3.

περιόδου³⁴⁹, που όμως επειδή κάλυπτε όλη την περιοχή έκτασης των κοιλοτήτων, δεν είναι δυνατόν να αποδοθεί σε συγκεκριμένη κοιότητα.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Maiuri – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1922

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Maiuri 1926, 330

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη, θραύσματα από 2 ακόσμητα αγγεία

Μικροτεχνία: σιδερένια στλεγγίδα (μήκους 0,15μ.)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος βρέθηκε σε βάθος 1,80μ. και περιείχε στάχτη, καμένα οστά και όστρακα. Τα θραύσματα των ακόσμητων αγγείων ήταν καμένα, ενώ η φωτιά έχει αλλοιώσει σημαντικά τη διακόσμηση της οινοχόης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1934

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή / Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 29: εικ. 10, 31

Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 19, 49, 73· Καρδαρά 1963, 114, αρ.5· Gates 1983, 5

Τάφος 2

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αλάβαστρο, ολπίσκη, θραύσματα από 2 κύπελλα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος (1,60x0,80μ.) βρέθηκε δίπλα από τον τάφο 1 και στο ίδιο βάθος. Η ολπίσκη δεν είχε ίχνη καύσης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1934

³⁴⁹ Στη δημοσίευση της ανασκαφής αναφέρεται πως η κεραμική περιλαμβάνει ροδίτικα πινάκια κανονικού και μικρού μεγέθους, αγγεία πόσης και πρωτοκορινθιακά αγγεία, Maiuri 1926, 330.

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή / Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 29: εικ.10, 31-33
Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 4

Τάφος 3

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: κύπελλο, αρύβαλλος, οινοχόη
Μικροτεχνία: αρύβαλλος από φαγεντιανή
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο τάφος (1,60x0,80μ.) βρέθηκε δίπλα από τον τάφο 2 και στο ίδιο βάθος.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1934
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή / Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 29: εικ.10, 33-34
Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 25, 67· Καρδαρά 1963, 191, αρ. 6· Gates 1983, 5

Τάφος 5

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: μικρογραφική οινοχόη, πινάκιο
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο τάφος βρέθηκε διαταραγμένος από έναν κιβωτιόσχημο τάφο. Το πινάκιο ήταν καμένο, όμως η οινοχόη δεν είχε ίχνη καύσης.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1934
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή / Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 29: εικ.10, 36-37
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 12

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη, αρύβαλλος, όστρακα

Μικροτεχνία: δύο υφαντικά βάρη

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο τάφος βρέθηκε σε βάθος 1,70μ. Τα υφαντικά βάρη ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1934

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή / Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 29: εικ.10, 41

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 13

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύπελλο, κάρναρος, οινοχόη, όστρακα

Μικροτεχνία:

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος βρέθηκε δίπλα στον τάφο 12. Η οινοχόη είχε ίχνη καύσης, ενώ τα όστρακα ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: L. Laurenzi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1934

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή / Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Laurenzi 1936, 29: εικ.10, 43-42

Δευτερογενείς πηγές: Καρδαρά 1963, 107, αρ. 7· Gates 1983, 5

3.1.8. Ανωάκια (χάρτες 1, 6)

Ο λόφος των Ανωακίων βρίσκεται στα βορειοδυτικά του χωριού Κρεμαστή. Βρέθηκαν κυρίως τάφοι του 6^{ου} και 5^{ου} αιώνα π.Χ., αλλά και 2 αμφορείς της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής και Πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου, που θεωρείται πως περιείχαν ταφές καύσης (τάφος 98 και τάφος-1949).

Τάφος 98

Τύπος τάφου: - **Είδος οστεοδόχου:** αμφορέας
Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: χάλκινη φιάλη, αιχμή βέλους, σιδερένια αιχμή δόρατος, σιδερένιο ξίφος, άλλα θραύσματα σιδερένιων αντικειμένων
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Η φιάλη εικάζεται πως κάλυπτε το στόμιο του αμφορέα.
Σχόλια: Ο τάφος είναι ουσιαστικά αδημοσίευτος. Οι πληροφορίες σχετικά με το ταφικό αγγείο και τα κτερίσματα αντλούνται από τους μεταγενέστερους μελετητές. Θεωρείται πως ο αμφορέας περιείχε καύση πολεμιστή, επειδή η ταφή είναι κτερισμένη με όπλα, όπως και οι σύγχρονοι σχεδόν τάφοι 43-45 από το Μάρμαρο (Παπαποστόλου 1968, 83, σημ. 37).
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: - – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1923
Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική/Πρώιμη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Παπαποστόλου 1968, 82-83
Δευτερογενείς πηγές: Παπαχριστοδούλου 1983, 12, 15· D'Agostino 2006, 59· D'Acunto 2017α, 446-447

Τάφος-1949

Τύπος τάφου: - **Είδος οστεοδόχου:** αμφορέας
Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 2 σκύφοι
Μικροτεχνία: 2 σιδερένιες περόνες με χάλκινη κεφαλή, 3 λίθινα σφονδύλια (στεατίτης), μεταλλικές ακατέργαστες μάζες
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: -
Σχόλια: Ο τάφος αναφέρεται στο ΑΔ του 1968 ως ταφικό σύνολο που παραδόθηκε στην Εφορεία το 1949 και στη συνέχεια εντάσσεται το 1983 στις καύσεις εντός αγγείου της όψιμης Ύστερης Πρωτογεωμετρικής και πολύ Πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου (Παπαχριστοδούλου 1983, 15).
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: παράδοση, 1949
Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική
Πρωτογενείς πηγές: Κωνσταντινόπουλος 1968, 435
Δευτερογενείς πηγές: Παπαχριστοδούλου 1983, 15· D'Agostino 2006, 59· D'Acunto 2017α, 447

3.2. Κάμιρος (χάρτες 1-3, 6)

Η Κάμιρος καταλαμβάνει το κεντρικό, δυτικό τμήμα του νησιού, στην έκταση που ορίζουν τα βουνά του Προφήτη Ηλία, της Ψίνθου και του Ατταβύρου. Αποτελούσε μία από τις τρεις πόλεις κράτη που, μαζί με την Ιαλυσό και τη Λίνδο, συνενώθηκαν το 408/7π.Χ. για την ίδρυση της πόλης της Ρόδου.

Οι πρωϊμότεροι τάφοι χρονολογούνται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο και βρέθηκαν στις Πατέλλες, ανατολικά της ακρόπολης της Καμίρου. Μια συστάδα τάφων, χρονολογούμενη στον 8^ο αιώνα, βρέθηκε πάνω στην ακρόπολη και στην περιοχή του ναού Α, ενώ στην Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ περίοδο χρονολογούνται και οι πρώτες ταφές από τα νεκροταφεία στο Κεχράκη (βορειοανατολικά ακρόπολης) και Παπά τις Λούρες (νοτιοανατολικά ακρόπολης). Προς το τέλος της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου αρχίζει η χρήση του νεκροταφείου στο Μακρύ Λαγγόνι, στα βορειοανατολικά της ακρόπολης, αλλά πιο μακριά προς την ακτή. Τέλος στον 6^ο και 5^ο αιώνα εντοπίζονται νεκροταφεία και σε νέες θέσεις, όπως σε Φικέλλουρα και Χαλατόμυλο, ενώ σποραδικές ταφές αυτής της περιόδου εντοπίζονται σε Κεχράκι και Παπά τις Λούρες. Η εικόνα που αποκομίζεται από τα νεκροταφεία της Καμίρου σε σχέση με τη θέση του οικισμού είναι περισσότερο σαφής συγκρινόμενη με αυτή της Ιαλυσού. Τα μεμονωμένα πρώιμα νεκροταφεία (Πατέλλες, περιοχή ακρόπολης) θα αντιστοιχούσαν σε διάσπαρτες κώμες στην περιοχή. Η περιοχή της ακρόπολης σταματά να χρησιμοποιείται για ταφές μετά τις αρχές του 7^{ου} αιώνα, ενώ ήδη έχουν αρχίσει να χρησιμοποιούνται νέες θέσεις, το Κεχράκι και οι Παπά τις Λούρες, ένδειξη δημιουργίας νέων οικιστικών κέντρων.

Οι πρώτες αρχαιολογικές έρευνες στα νεκροταφεία και την ακρόπολη της Καμίρου έγιναν την περίοδο 1859-1864 από τους Biliotti και Salzmann, αλλά παραμένουν αδημοσίευτες.³⁵⁰ Ο Jacorì διεξήγαγε, κατά την περίοδο 1928-1930, συστηματικές έρευνες στα νεκροταφεία Κεχράκη και Μακρύ Λαγγόνι, τις οποίες και δημοσίευσε. Το διάστημα 1930-1933 ανέσκαψε στα νεκροταφεία Παπά τις Λούρες,

³⁵⁰ Συνοπτικά για τις ανασκαφές των Biliotti και Salzmann, βλ. Gates 1983, 44-46· Coulié 2014. Μεγάλο μέρος των ευρημάτων των ανασκαφών τους πουλήθηκαν σε μουσεία της Ευρώπης, συμπεριλαμβανομένων και του Βρετανικού Μουσείου και του Μουσείου του Λούβρου. Από τα αρχεία αυτών των μουσείων ανασυστάθηκαν αρχαϊκοί τάφοι (7^{ος}-6^{ος} αιώνας) από τη ζώνη που βρίσκεται εγγύτερα στο λόφο της πόλης της Καμίρου· «ο τάφος των κοσμημάτων» και ο τάφος Α (Coulié, Frère, Garnier, Marton 2017). Τέλος, ορισμένα ευρήματα του Biliotti δημοσιεύτηκαν το 1886 από τον Furtwängler (βλ. σημ.352).

Πατέλλες, Καλαβάρδα, Χαλατόμυλος και Φικέλλουρα, καθώς και στο χώρο της ακρόπολης.³⁵¹

Στα νεκροταφεία που χρονολογούνται μέχρι και τον 7ο αιώνα κυρίαρχη πρακτική ταφής είναι ο εγχυτρισμός για τα παιδιά, αλλά για τους ενήλικες χρησιμοποιούνται η καύση και ο ενταφιασμός. Στον κατάλογο που ακολουθεί, όπως και στην περίπτωση της Ιαλυσού, οι τάφοι παρουσιάζονται ανά θέση και της παρουσίασης προηγείται ένα εισαγωγικό κείμενο με πληροφορίες σχετικά με τη χρονολόγηση και το είδος της πρακτικής ταφής που εντοπίζεται σε κάθε θέση.

3.2.1. Ακρόπολη (χάρτες 2, 6)

Σχεδόν σε επαφή με τον ναό Α, βρέθηκε μια ομάδα 5 τάφων (σχ. 34), που χρονολογούνται στον 8^ο αιώνα (Μέση Γεωμετρική ΙΙ, Ύστερη Γεωμετρική). Περιλαμβάνει μια καύση, τάφος 85 (5) του καταλόγου, έναν εγχυτρισμό και 3 τάφους (2 θαλαμοειδείς με δρόμο, μια σαρκοφάγος) που εικάζεται πως περιείχαν ενταφιασμούς, καθώς οστά δεν έχουν βρεθεί σε καμία περίπτωση.³⁵² Η τυπολογία των θαλαμοειδών (τάφοι 82 και 83) που θυμίζει Μυκηναϊκά πρότυπα και επιπλέον η παρουσία μιας μυκηναϊκής κύλικας στον τάφο 82 (14738)³⁵³ είναι ενδείξεις επαναχρησιμοποίησης παλαιότερων μυκηναϊκών τάφων.

³⁵¹ Για τα νεκροταφεία της Καμίρου, τις δημοσιεύσεις των ανασκαφών· Jacopi 1931; 1931-1932, και ακόμη· Gates 1983· D'Agostino 2006· 2010· D'Acunto 2017α· Bossolino 2018 (όπου περιλαμβάνονται οι τάφοι από την Πρωτογεωμετρική έως και την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο).

³⁵² Για τον εγχυτρισμό 84 (4), Jacopi 1932-1933, 202-203· Bossolino 2018, 29-30, για τους ενταφιασμούς, Jacopi 1932-1933, τ. 81 (1)· 193, τ. 82 (2)· 193-201, τ. 83 (3)· 201-202 και Bossolino 2018, τ. 81 (1)· 27, 86-88, τ. 82 (2)· 27-29, 86-88, τ. 83 (3)· 29. Γενικότερα για την ομάδα αυτή των τάφων, Coldstream 2003, 74-75, 230, 233· 2008, 268-270, 273, 276, 284-285, 288, 296· D'Agostino 2006, 60-66. Ο αριθμός των τάφων που βρέθηκαν στην Ακρόπολη είναι μεγαλύτερος από αυτόν που προκύπτει από τη δημοσίευση του Jacopi. Ο Biliotti είχε βρει τάφους σε πλαγιές της Ακρόπολης, καθώς και έναν αριθμό ακέραιων αγγείων που ενδεχομένως να προέρχονται από ταφές. Αυτά δημοσιεύτηκαν από τον Furtwängler το 1886. Ένας από τους τάφους χρονολογείται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική και βρέθηκε στη νοτιοδυτική πλευρά της Ακρόπολης (Furtwängler 1886, 136· Coldstream 2008, 263· D'Acunto 2017α, 450, σημ. 83) και ένας δεύτερος ανήκει στην Ύστερη Γεωμετρική περίοδο και βρέθηκε στη νότια πλευρά της Ακρόπολης (Furtwängler 1886, 134-35· Coldstream 2008, 280). Η πρακτική ταφής δεν αναφέρεται σε καμία περίπτωση. Ορισμένα από τα ακέραια αγγεία που βρέθηκαν από τον Biliotti χρονολογούνται στην Πρώιμη (αρ. ευρ. 2980, Furtwängler 1886, 137· Coldstream 2008, 265) και Ύστερη Γεωμετρική περίοδο (αρ. ευρ. 2949, Furtwängler 1886, 137· Coldstream 2008, 275· αρ. ευρ. 2941, Furtwängler 1886, 135-136· Coldstream 2008, 282, 285).

³⁵³ Jacopi 1932-1933, 194, εικ. 232, 198, αρ. 5.

Τάφος 80

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστο **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική:³⁵⁴ 7 λήκυθοι (14081-14083, 14087-14090)³⁵⁵, 2 σκύφοι (14084, 14085), ένα κυάθιο (14086), μία πρόχους (14091)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος ήταν διαταραγμένος.

Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε στην ανατολική πλαγιά της ακρόπολης. Στον κατάλογο των ευρημάτων δεν αναφέρεται αν τα αγγεία ήταν καμένα ή όχι, αλλά πιθανώς να πρόκειται για παράλειψη. Ο Μπουρογιάννης στη διατριβή του αναφέρει πως οι τέσσερις κυπριακού τύπου λήκυθοι ήταν καμένοι.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G.G. Porro– Missione acaeologica italiane a Rodi–1914

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική I/II

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 189-192; Bossolino 2018, 26-27.

Δευτερογενείς πηγές: Desborough 1952, 228· D’Agostino 2006, 60· Coldstream 2008, 267· Μπουρογιάννης 2007, A: 188, 201-202, B: 175-176· Bourogiannis 2014, 109· Kourou 2014, 82· D’Acunto 2017β, 368, σημ. 97

Τάφος 85 (5)

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστο **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πυξίδα (14749)³⁵⁶, κρατήρας, οινοχόη

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια και είχε βάθος 0,16μ. Η πυξίδα και ο κρατήρας ήταν καμένα.

Σχόλια: Ο τάφος βρέθηκε κοντά στο ναό Α, σε ένα μικρό λόφο ανάμεσα στην ακρόπολη και τη θάλασσα. Βρέθηκε ακριβώς δίπλα στον θαλαμοειδή τάφο 82 (2).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G.G. Porro– Missione acaeologica italiane a Rodi–1914

³⁵⁴ Τα ευρήματα των τάφων από την Κάμιρο, που περιλαμβάνονται στον παρόντα κατάλογο, βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου και ο αριθμός σε παρένθεση είναι ο αριθμός ευρετηρίου στο μουσείο.

³⁵⁵ Τέσσερις λήκυθοι (14081-14083, 14087) είναι κυπριακού τύπου, με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό, ροδιακές (Μπουρογιάννης 2007, B: 175-176· Bossolino 2018, 36).

³⁵⁶ Η πυξίδα είναι ροδιακή, απομίμηση κυπριακής κεραμικής Black-on-Red. Είναι κυλινδρική, με γεωμετρική διακόσμηση και θεωρείται πως λόγω του σχήματος, αλλά και των διακοσμητικών μοτίβων πρόκειται για περίπτωση μεταφοράς σε πηλό αντικειμένου από ελεφαντοστό. Για τη σχετική συζήτηση, Μπουρογιάννης 2007, B: 185-187.

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (π.700)

Πρωτογενείς πηγές: Jacori 1932-1933, 203; Bossolino 2018, 30.

Δευτερογενείς πηγές: D'Agostino 2006, 62-63, 65· Coldstream 2008, 275· Μπουρογιάννης 2007, Β: 185-187· Patsiada, V., 2014. *Pyxide géométrique*, στο *Rhodes*, 302, αρ. 170· Πατσιαδά 2015, 46, 49, εικ 55· D'Acunto 2017α, 458, σημ. 133

3.2.2. Παπά τις Λούρες (χάρτες 2-3, 6)

Η περιοχή βρίσκεται στα νοτιοανατολικά της ακρόπολης της Καμίρου. Το τοπωνύμιο Λούρες (Παπά τις Λούρες) περιγράφει τα μακρόστενα χωράφια της περιοχής ανάμεσα στην Κάμιρο και την Καλαβάρδα. Εντοπίστηκε νεκροταφείο (σχ. 35) που χρονολογείται από την Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ περίοδο (τέλος 8^{ου} – αρχές 7^{ου} αιώνα π.Χ.) έως και το τέλος της Αρχαϊκής περιόδου. Περιλαμβάνει τάφους με καύσεις, ενταφιασμούς και εγχυτρισμούς, με την πλειοψηφία των ενταφιασμών και εγχυτρισμών να χρονολογούνται στην Αρχαϊκή περίοδο.³⁵⁷ Οι περισσότερες καύσεις χρονολογούνται από την Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ έως και την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο, με εξαίρεση μιας του τέλους του 6^{ου} αιώνα.³⁵⁸

Τάφος 8 (10)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Δόντι

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: λήκυθος (13715)³⁵⁹, 8 αρύβαλλοι της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές (13716-13723), ένας αμφορίσκος (13724), ένα μικκύλο ληκύθιο (13725)

Μικροτεχνία: τμήματα 2 χάλκινων πορπών

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x0,69μ., βρέθηκε σε βάθος 0,70μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Το στρώμα της πυράς είχε πάχος 0,09μ. Έντονη καύση στο εσωτερικό του λάκκου. Το κεφάλι ήταν ενδεχομένως τοποθετημένο στα νότια, γιατί εκεί βρέθηκε ένα δόντι, το οποίο είναι και το μοναδικό οστεολογικό εύρημα που αναφέρεται.

Σχόλια: -

³⁵⁷ Για τους ενταφιασμούς, Jacori 1932-1933, 17-26· τ.1-5, 45-51· τ.11, 60-63· τ.15, 79-101· τ. 25-28 και Bossolino 2018, 22· τ. 25-26. Για τους εγχυτρισμούς, Jacori 1932-1933, 26-34· τ.6-7, 56-57· τ.13, 64-79· τ. 16-24 και Bossolino 2018, 19-20· τ. 7, 21-22· τ. 28.

³⁵⁸ τ. 29 (37)· Jacori 1932-1933, 101-102; Gates 1983, 9.

³⁵⁹ Η λήκυθος έχει πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό και είναι ροδιακή (Μπουρογιάννης 2007, Β: 189)

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1930

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (τέλος 8^{ου} – αρχές 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 35-38· Bossolino 2018, 20-21.

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Α: 256, Β: 189

Τάφος 9 (11)

Τύπος τάφου: Λάκκος με δύο κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 ληκύθια (13727)³⁶⁰

Μικροτεχνία: χάλκινη πόρπη (13726)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2x0,69μ. και οι κοιλότητες μήκος 0,25μ. και βάθος 0,17μ. Οι κοιλότητες ήταν στη νότια πλευρά του λάκκου, όπου ενδεχομένως να ήταν τοποθετημένο και το κεφάλι του νεκρού. Τα δύο ληκύθια ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1930

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (τέλος 8^{ου} – αρχές 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 38-42· Bossolino 2018, 21.

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Α: 255, Β: 193

Τάφος 10 (12)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη (13728), τμήμα αμφορέα; (13729), 3 αλάβαστρα (13730),³⁶¹ αρύβαλλος (13731), μικρογραφική αρύβαλλος (13732),

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,40x1,05μ., βρέθηκε σε βάθος 0,55μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Το πάχος της πυράς ήταν 0,12μ. Έντονη καύση στο εσωτερικό του λάκκου. Η οινοχόη ήταν σχεδόν εξ' ολοκλήρου καμένη, ενώ μερικώς καμένο ήταν και το τμήμα του αμφορέα (;).

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1930

³⁶⁰ Με πλαστικό δακτύλιο στο λαμό, ροδιακά (Μπουρογιάννης 2007, Β: 193).

³⁶¹ Ο Jacopi στον κατάλογο της κεραμικής αναφέρει τα πέντε αγγεία, όμως στη σχετική εικόνα, όπου απεικονίζεται το σύνολο των αγγείων από τον τάφο, υπάρχουν άλλα δύο αλάβαστρα (Jacopi 1932-1933, 47, εικ. 43).

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ/Πρώιμη Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 42-44
Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 8-9, 19, 57

Τάφος 12 (16)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (13749), κοτύλη με πουλιά (13750), 2 πινάκια (13751, 13752), αλάβαστρο (13753), αρύβαλλος (13754)
Μικροτεχνία: φλασκή από φαγεντιανή (13755)
Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,90x0,70μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Το πάχος της πυράς ήταν 0,05μ. Έντονη καύση. Περιβαλλόταν από έναν τοίχο 1,10x0,30μ. και με διάμετρο 2,90μ. Πιθανότατα ο τοίχος να συγκρατούσε χωμάτινο τύμβο. Η κοτύλη και το ένα από τα δύο πινάκια ήταν καμένα.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1930
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (2^ο μισό 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 10, 51-56
Δευτερογενείς πηγές: Καρδαρά 1963, 22, 81, 106, αρ.1, 108, αρ. 26· Gates 1983, 5· Τριανταφυλλίδης, Π., 1998. Φλασκή τύπου «New Year» ΥΠρΑ-ΠΑ (περ. 620-590 π.Χ.), στο *Ανατολική Μεσόγειος*, 217, αρ. 247

Τάφος 14 (18)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: πινάκιο (13764), κοτύλη με πουλιά (13765), 2 αρύβαλλοι (13766, 13768), μικρογραφικό κλειστό αγγείο (13767)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,45x1,35μ., βρέθηκε σε βάθος 1,10μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοανατολικά. Το πάχος της πυράς ήταν 0,12μ. Το πινάκιο και ο ένας από τους αρυβάλλους ήταν καμένα, ενώ το μικρογραφικό αγγείο ήταν μερικώς καμένο.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1930
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (2^ο μισό 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 58-60

Δευτερογενείς πηγές: Καρδαρά 1963, 17, 80, αρ. 1

Τάφος 22 (27)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: λήκυθος (13791), οινόχοη (13792),

Μικροτεχνία: χάλκινη φιάλη (13793), τμήματα χάλκινων πορπών

Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,10x0,90μ., βρέθηκε σε βάθος 2,10μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοανατολικά. Το πάχος της πυράς ήταν 0,15μ. Έντονη καύση στο εσωτερικό του λάκκου. Τα δύο αγγεία ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi – Istituto storico-archeologico di Rodi – 1930

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (700-680)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 73-74· Bossolino 2018, 21.

Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 23, 47· Μπουρογιάννης 2007, A: 256, B: 190

3.2.3. Κεχράκι (χάρτες 2-3, 6)

Η θέση βρίσκεται στα βορειοανατολικά της ακρόπολης της Καμίρου. Εντοπίστηκε νεκροταφείο (σχ. 36) με χρήση από τέλος Γεωμετρικής (αρχές 7^{ου} αιώνα) ως το τέλος της Αρχαϊκής περιόδου, ενώ οι ταφές που χρονολογούνται μετά το τέλος αυτής είναι ελάχιστες. Περιλαμβάνει κυρίως καύσεις και εγχυτρισμούς³⁶², με τις καύσεις να χρονολογούνται όλες στον 7^ο αιώνα π.Χ. Βρέθηκαν ακόμη 4 τάφοι με ενταφιασμούς.³⁶³

Τάφος 31 (31)

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 3 αρύβαλλοι (14004, 14006, 14008), αλάβαστρο (14005)

³⁶² Jacopi 1931, 359-361· τ. 206 (11)-208 (13), 362-376· τ. 210 (16)-222 (29).

³⁶³ Jacopi 1931, 341-352· τ. 199 (1), 204 (7)· Jacopi 1932-1933, 104· τ. 30 (30)· Φιλήμονος-Τ

σοποτού 1980β, 546-547.

Μικροτεχνία: πυξίδα από φαγεντιανή (14007), κρεμαστό από φαγεντιανή (; 14017)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: τα κτερίσματα ήταν καμένα, εκτός από το πήλινο αλάβαστρο και έναν από τους αρυβάλλους. Καμία άλλη πληροφορία δε δίνεται.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Biliotti - 1852-1864

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 104-110

Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 15, σημ. 99, 25· Καρδαρά 1963, 77, αρ. 1· Webb 1978, 38, αρ. 147· Gates 1983, 5

Τάφος 32 (32)

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 3 αρυβάλλοι (14009-14011), μελανοδοχείο (14012), πινάκιο με πόμα (14013-14014), πινάκιο (14015), ιωνική κύλικα (14016)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: τα κτερίσματα ήταν καμένα, εκτός από την κύλικα και έναν από τους αρυβάλλους. Καμία άλλη πληροφορία δε δίνεται.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Biliotti - 1852-1864

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 111-114

Δευτερογενείς πηγές: Καρδαρά 1963, 127, αρ. ι)1· Gates 1983, 5

Τάφος 33 (33)

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη (14018), ιωνική κύλικα (14019)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: -

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Biliotti - 1852-1864

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 115

Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 15, σημ. 99· Gates 1983, 5

Τάφος 34 (34)

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Αδιευκρίνιστο **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (14020), κύλικα με πουλιά (14021), αρύβαλλος (14022)
Μικροτεχνία: τμήμα χάλκινης φιάλης και ενός διάτρητου πηνιόσχημου αντικειμένου (tocchetto) με γεωμετρική διακόσμηση
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Τα πήλινα αγγεία ήταν καμένα.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: A. Biliotti - 1852-1864
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (μέσα 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 115-117
Δευτερογενείς πηγές: Καρδαρά 1963, 17

Τάφος 200 (2)

Τύπος τάφου: Λάκκος με δύο κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής; **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (12497), όστρακα από 2 κρατήρες (12492, 12493), τμήμα από κάνθαρο (12494), τμήμα από αγγείο πόσης (12495), όστρακα αγγείων
Μικροτεχνία: πήλινο ειδώλιο ανθρώπινης μορφής, προσάρτημα αγγείου (12496), πήλινα ειδώλια ίππων, προσαρτήματα λαβών αγγείων
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,50x1x0,70 και βρέθηκε σε βάθος 1,80μ. Ο τάφος βρέθηκε διαταραγμένος λόγω του κλασικού τάφου 199 (1), που ανοίχτηκε δίπλα ακριβώς. Όλα τα κτερίσματα ήταν καμένα, εκτός από τον κάνθαρο και το πλαστικό ανθρωπόμορφο προσάρτημα. Η οινοχόη βρέθηκε σπασμένη.
Ανθρωπολογική μελέτη:-
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi – 1929
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική Ι
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1931, 342-345· Bossolino 2018, 18-19.
Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 274, 280-281

Τάφος 201 (4)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά
Ανθρωπολογική μελέτη:-
Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κρατήρας (12498), κύλικα (12499), ληκύθιο (12500),³⁶⁴ όστρακα αγγείων
Μικροτεχνία: πήλινο ειδώλιο κριαριού (12501), τμήμα χάλκινης φιάλης (12502), τμήμα ληκύθου από φαγεντιανή (12503), τμήμα χρυσού ελάσματος (12504), λίθινος σκαραβαίος (12505)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο λάκκος είχε διαστάσεις 1x0,80x1, βρέθηκε σε βάθος 1,80μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα δυτικά. Το πάχος του στρώματος της πυράς ήταν 0,15μ. Το οστεολογικό υλικό περιλαμβάνει υπολείμματα του κρανίου και ενός μηριαίου οστού. Ο κρατήρας και η κύλικα ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi – 1929

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (α' τέταρτο 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1931, 345-348

Δευτερογενείς πηγές: Gjerstad 1948, 264, σημ. 9· Μπουρογιάννης 2007, Β: 192· Coldstream 2008, 275

Τάφος 202 (5)

Τύπος τάφου: Λάκκος

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πρωτογενής

Ανθρωπολογικό υλικό: Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:-

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: οινοχόη (12506), κύλικα (12507)

Μικροτεχνία: τμήματα από 3 χάλκινες πόρπες (12508), πήλινο βαρίδιο (12510)³⁶⁵, τμήματα αντικειμένων από χαλκό και φαγεντιανή

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: ο λάκκος είχε διαστάσεις 1,60x1x1 και ήταν προσανατολισμένος προς τα δυτικά. Το πάχος του στρώματος της πυράς ήταν 0,20μ. Η οινοχόη και η κύλικα ήταν καμένα. Τα τμήματα των αδιάγνωστων αντικειμένων από χαλκό και φαγεντιανή ήταν διαβρωμένα από τη φωτιά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi – 1929

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (1^ο μισό 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1931, 348-349

Δευτερογενείς πηγές: Schiering 1957, 70· Καρδαρά 1963, 35-36

Τάφος 203 (6)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες

Είδος οστεοδόχου: -

Είδος καύσης: Πρωτογενής

Ανθρωπολογικό υλικό: Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:-

³⁶⁴ Το ληκύθιο έχει πλαστικό δακτύλιο στο λαμό και είναι κυπριακό της κατηγορίας Bichrome IV, Μπουρογιάννης 2007, Β: 192.

³⁶⁵ Διάμετρος 0,12 x0,115.

Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (12511)³⁶⁶, 2 αμφορείς (12512-12513)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,50 x1,55x0,65 και ήταν προσανατολισμένος προς τα δυτικά. Το πάχος του στρώματος της πυράς ήταν 0,25μ. Συλλέχθηκαν τμήματα από τις κνήμες.
Ανθρωπολογική μελέτη:-
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi – 1929
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ (αρχές 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1931, 349-350· Bossolino 2018, 19.
Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 274· Μπουρογιάννης 2007, Α: 253, Β: 188

Τάφος 205 (8)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη:-
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (12588), όστρακα μιας δεύτερης οινοχόης (12534), ζωόμορφο αγγείο (πίθηκος ή μαϊμού, 12533), ληκύθιο με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό (12535), 3 αρύβαλλοι (12536-12538),³⁶⁷ αλάβαστρο (12539)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,10 x1,05x1,20 και ήταν προσανατολισμένος προς τα νότια. Το πάχος του στρώματος της πυράς ήταν 0,25/0,15μ. Στα πόδια του νεκρού βρέθηκαν το ζωόμορφο αγγείο, τα όστρακα της δεύτερης οινοχόης, που ήταν καμένα και η λήκυθος. Οι 3 αρύβαλλοι και το αλάβαστρο βρέθηκαν στο πλάι.
Σχόλια: Ο τάφος ήταν δίπλα στον θαλαμοειδή τάφο 204 (7), του β' τετάρτου του 6^{ου} αιώνα.³⁶⁸ Πάνω στο στρώμα της πυράς βρέθηκε ένας εγχυτρισμός. Το στόμιο του αμφορέα ήταν προσανατολισμένο προς το καμένο κρανίο του τάφου.
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi – 1929
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (μέσα/γ' τέταρτο 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1931, 352-359
Δευτερογενείς πηγές: -

³⁶⁶ Η οινοχόη είναι ροδιακή, κυπριακού τύπου, παραλλαγή Λευκού Γραπού Ρυθμού, Μπουρογιάννης 2007, Β· 188.

³⁶⁷ Οι αρύβαλλοι είναι της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές, του υστερότερου τύπου και μαζί με την οινοχόη ανατολιζουσας τεχνοτροπίας και το πρωτοκορινθιακό αλάβαστρο χρονολογούν τον τάφο στα μέσα με τρίτο τέταρτο του 7^{ου} αιώνα. Ευχαριστώ θερμά τον Matteo D'Acunto για την επισήμανση αυτή. Για απεικόνιση των κτερισμάτων του τάφου, Jacopi 1931, 357, εικ. 399.

³⁶⁸ Περιείχε διασκορπισμένα οστά, Jacopi 1931, 350-352· Gates 1983, 7.

Τάφος 209 (14)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη:-
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (12553), πινάκιο με πόδι (12554), 2 αρύβαλλοι (12555, 12556)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: ο λάκκος είχε διαστάσεις 2,15 x1,20x0,30, βρέθηκε σε βάθος 1,30μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοδυτικά. Το πάχος του στρώματος της πυράς ήταν 0,10μ. Συλλέχθηκαν τμήματα από τις κνήμες. Το πινάκιο ήταν μερικώς καμένο.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi – 1929
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600)
Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1931, 361-362
Δευτερογενείς πηγές: Καρδαρά 1963, 128, αρ. ια)8· Gates 1983, 6

3.2.4. Μακρύ Λαγγόνι (χάρτες 3, 6)

Το Μακρύ Λαγγόνι βρίσκεται στα βορειοανατολικά της ακρόπολης, αλλά μακρύτερα από τις υπόλοιπες θέσεις καθώς είναι δίπλα στη θάλασσα. Βρέθηκε νεκροταφείο (**σχ. 37**) της Αρχαϊκής και Κλασσικής περιόδου και περιλαμβάνει κυρίως ενταφιασμούς και εγχυτρισμούς, ενώ ο αριθμός των καύσεων είναι σημαντικά μικρότερος.³⁶⁹ Η χρονολογική όμως απόδοση των ταφών δεν είναι πάντα δυνατή, καθώς υπάρχει μεγάλος βαθμός διατάραξης από την επαναχρησιμοποίηση παλαιότερων ταφών. Ο Jacopi χρονολογεί όλες τις καύσεις στην Αρχαϊκή περίοδο και αποδίδει το μικρό αριθμό τους στη διατάραξη που προκαλείται από τους μεταγενέστερους ενταφιασμούς.³⁷⁰

Τάφος 191 (116)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη:-
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: οινοχόη (13452)
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -

³⁶⁹ Συνολικά για το νεκροταφείο, Jacopi 1931, 43-340.

³⁷⁰ Jacopi 1931, 10, 17. Η πλειοψηφία των καύσεων ανήκει στον 6^ο αιώνα π.Χ.

Σήμανση: λίθος

Περιγραφή: ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος 2,50μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα βόρεια. Το πάχος του στρώματος της πυράς ήταν 0,15μ. Η οινοχόη ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi – 1929

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (625-600)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1931, 337-338

Δευτερογενείς πηγές: Gates 1983, 6

Τάφος 197 (57)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη:-

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: τμήμα από αγγείο πόσης, όστρακα με γεωμετρική διακόσμηση

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: λίθος

Περιγραφή: ο λάκκος βρέθηκε είχε διαστάσεις 2,35x0,25μ. Βάθος κοιλοτήτων, 0,30μ. και διαστάσεις 0,40μ. Ο τάφος ήταν διαταραγμένος.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi – 1929

Χρονολόγηση: Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1931, 340

Δευτερογενείς πηγές: -

3.2.5. Πατέλλες (χάρτες 1-2, 6)

Η θέση βρίσκεται στα βορειοανατολικά της ακρόπολης. Ο όρος πατέλλες στη Ρόδο αναφέρεται στα μικρά οροπέδια στην κορυφή λόφων, και στις πεζούλες.³⁷¹ Στις Πατέλλες έχει εντοπιστεί η παλαιότερη ομάδα τάφων της Καμείρου, που χρονολογείται ως επί το πλείστον στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο (**σχ. 38**). Με βάση την εκτίμηση του Jacopi, περιλαμβάνει κυρίως ενταφιασμούς ανήλικων ατόμων (εγχυτρισμούς³⁷² και ενταφιασμούς σε λακκοειδείς και σαρκοφάγους³⁷³), ενώ οι καύσεις αποτελούν το μικρότερο ποσοστό ταφών.

³⁷¹ Jacopi 1932-1933, 9.

³⁷² Jacopi 1932-1933, 119-121· τ. 36 (2), 122· 38 (4), 128-130· 43 (9)· Desborough 1952, 227-228· Lemos 2002, 182, σημ. 352· D'Acunto 2017α, 453, σημ. 103. Για τους εγχυτρισμούς 36 (2), 38 (4) και 43 (9), βλ. ακόμη Bossolino 2018, 23 και 25 αντιστοίχως.

³⁷³ Jacopi 1932-1933, 119· τ. 35 (1), 126-127· 40 (6), 127-128· 41 (7), 128· 42 (8), 130· 44 (10)· Desborough 1952, 227-228· Lemos 2002, 182, σημ. 352· D'Agostino 2006, 57· D'Acunto 2017α, 453,

Τάφος 37 (3)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία:

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος βρέθηκε σε βάθος περίπου 1,55μ., ήταν κυκλικού σχήματος και με διάμετρο 1,35μ. Περιείχε μόνο οστά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi - 1930

Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική/Πρώιμη Γεωμετρική;³⁷⁴

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 118, 121· Bossolino 2018, 23.

Δευτερογενείς πηγές: Desborough 1952, 227· Lemos 2002, 182, σημ. 353· D'Acunto 2017, 453, σημ. 108

Τάφος 39 (5)

Τύπος τάφου: Λάκκος με δύο κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: πίθος (14066), αμφορέας (14067), λήκυθος (14068)³⁷⁵

Μικροτεχνία:

Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Η νοτιοδυτική πλευρά του λάκκου ήταν χτισμένη με λίθους και έφερε δύο γωνιακές κοιλότητες. Οι λίθοι διατηρούσαν ίχνη φωτιάς και φαίνεται πως περιέβαλλαν το λάκκο σε όλη του την περίμετρο. Ο λάκκος έχει διαστάσεις 3,30x2,15x0,30, βρέθηκε σε βάθος περίπου 0,95μ. και ήταν προσανατολισμένος προς τα νοτιοδυτικά. Στο εσωτερικό του υπήρχε αρκετή στάχτη και κάρβουνα. Όλα τα κτερίσματα ήταν καμένα.

Σχόλια: -

σημ. 104 και 106. Για τους τάφους 35 (1), 42 (8) και 44 (10), βλ. ακόμη Bossolino 2018, 23, 24 και 25 αντιστοίχως και τέλος για τις σαρκοφάγους 40 (6) και 41 (7), Bossolino 2018, 24.

³⁷⁴ Η χρονολόγηση της ταφής δεν είναι ασφαλής, καθώς βρέθηκε ακτέριστη. Εικάζεται ότι εντάσσεται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική/Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο, καθώς εκεί εντάσσεται και το σύνολο των τάφων που βρέθηκαν στις Πατέλλες.

³⁷⁵ Η λήκυθος είναι του τύπου με τον πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό, ροδιακή (Μπουρογιάννης 2007, Β· 183). Ο πίθος είναι κρητικός (Jacopi 1932-1933, 123-124· Brock 1957, 215, σημ. 2). Στην εικόνα 135 της δημοσίευσης του τάφου (Jacopi 1932-1933, 120, εικ. 135), εκτός των παραπάνω αγγείων, απεικονίζονται ακόμη 3 που δεν αναφέρονται στον κατάλογο των ευρημάτων· λήκυθος, σκύφος με πόδι, κύπελλο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi - 1930

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική (γ' τέταρτο 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 118, 123-125· Bossolino 2018, 23-24.

Δευτερογενείς πηγές: Desborough 1952, 227-228· Μπουρογιάννης 2007, Α: 256, Β: 183-184, 201, σημ. 12· D'Acunto 2017α, 453, σημ. 110

Τάφος 45 (11)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πιθανώς πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σκύφος (14075), 2 σκύφοι με πόδι (14076, 14077), φλασκοειδής λήκυθος (14078), αρύβαλλος (14079), μικρή οينوχόη (14080)

Μικροτεχνία: πήλινο βαρίδιο (14091)³⁷⁶

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος βρέθηκε τόσο διαταραγμένος, που δεν κατέστη δυνατό να εντοπιστούν οι διαστάσεις του και ο προσανατολισμός του. Βρέθηκε σε βάθος περίπου 1μ. Από τα αγγεία μόνο η οينوχόη ήταν καμένη, ενώ μερικώς καμένο ήταν και το βαρίδιο.

Σχόλια: Η κεραμική έχει αποδοθεί σε δύο χρονολογικές φάσεις, στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική/Πρώιμη Γεωμετρική και στην Ύστερη Γεωμετρική, με χαρακτηριστικό δείγμα της δεύτερης φάσης, τον αρύβαλλο που είναι της ομάδας με κύκλους και κυματοειδείς γραμμές.³⁷⁷ Ενδεχομένως να πρόκειται για επαναχρησιμοποίηση του τάφου κατά την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: G. Jacopi - Istituto storico-archeologico di Rodi - 1930

Χρονολόγηση: Ύστερη Πρωτογεωμετρική/Πρώιμη Γεωμετρική, Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Jacopi 1932-1933, 130-132· Bossolino 2018, 25-26, 68.

Δευτερογενείς πηγές: Desborough 1952, 227-228· Lemos 2002, 182, σημ. 353·

Μπουρογιάννης 2007, Β: 94, 173-174· Bourogiannis 2009, 115· D'Acunto 2017α, 453, σημ. 108, 454, σημ. 115

3.3. Βρουλιά (χάρτες 3, 6)

Η Βρουλιά βρίσκεται στο νοτιότερο άκρο της Ρόδου, απέναντι από τη νησίδα Πρασονήσι. Στη θέση αυτή αποκαλύφθηκε, από τον Kinch κατά τα έτη 1907 και 1908, ένας οχυρωμένος οικισμός με δύο παράλληλες σειρές οικιών, αγορά και δύο

³⁷⁶ Διάμετρος 0,12, πάχος 0,04. Popham *et alii* 1980, 82-83· Bossolino 2018, 26, 51.

³⁷⁷ Οι 2 σκύφοι με το κωνικό πόδι και η φλασκοειδής λήκυθος χρονολογούνται με βεβαιότητα στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο (Desborough 1952, 228· Μπουρογιάννης 2007, Β: 173, όπου και η σχετική βιβλιογραφία για τη χρονολόγηση της ληκύθου).

ιερά (σχ. 39).³⁷⁸ Μέρος των οικιών και του τείχους θα είχε γκρεμιστεί στη θάλασσα.³⁷⁹ Έξω από την πύλη του τείχους, στη βορειοανατολική πλαγιά του λόφου, εκτεινόταν το νεκροταφείο (σχ. 40).³⁸⁰ Συνολικά βρέθηκαν 31 τάφοι με καύσεις, 2 με ενταφιασμούς και 43 εγχυτρισμοί, που χρονολογούνται περίπου από το τελευταίο τέταρτο του 7^{ου} αιώνα έως το πρώτο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ.

Η κυρίαρχη πρακτική ταφής για τους ενήλικες ήταν η καύση, με εξαίρεση 2 τάφους καύσης (τ. 3 και τ. 29) που θεωρήθηκαν βρεφικές ταφές και τους 2 τάφους με τους ενταφιασμούς, που περιείχαν ενήλικες. Με την πρακτική του εγχυτρισμού θάβονταν, κατά τον Kinch, τα βρέφη και τα παιδιά κάτω των 6 ετών. Περίπου το 1/3 των τάφων ενηλίκων περιείχαν μόνο ένα άτομο, ενώ οι υπόλοιποι τάφοι ανοίγονταν ξανά για να τοποθετηθούν και άλλες ταφές, των οποίων ο αριθμός στην περίπτωση του τάφου 6 φτάνει πιθανώς τις 9. Έτσι ο αριθμός των ταφών στο νεκροταφείο είναι περίπου 125. Ο Kinch διέκρινε επτά χωροταξικές ομάδες ανάμεσα στους τάφους, με την κάθε ομάδα να περιλαμβάνει τάφους με ενήλικες και εγχυτρισμούς, αποδίδοντας έτσι κάθε ομάδα τάφων σε διαφορετική οικογένεια. Ο κενός χώρος που υπήρχε ανάμεσα στις ομάδες I-III από τη μία και την ομάδα IV θα εξυπηρετούσε ως ένα πέρασμα (δρόμος) που θα οδηγούσε από την πύλη του τείχους στην κοιλάδα, μέσα από το νεκροταφείο.

Ο προσδιορισμός της ίδρυσης της Βρουλιάς παραμένει προβληματικός. Μια μερίδα μελετητών τοποθετεί την ίδρυσή της περίπου στο 700π.Χ.,³⁸¹ λόγω του πρωιμότερου υλικού από ιερό στο δυτικό τμήμα του οικισμού, που ανάγεται στο τέλος του 8^{ου} αιώνα και μια άλλη μερίδα ερευνητών χρονολογεί την ίδρυση στο πρώτο μισό του 7^{ου} αιώνα,³⁸² με βάση την περίοδο έναρξης χρήσης του νεκροταφείου. Ο οικισμός, με βάση την κεραμική από τις οικίες φαίνεται να

³⁷⁸ Για τη δημοσίευση του οικισμού, Kinch 1914, 8-34, 90-194. Γενικώς για την αρχιτεκτονική του οικισμού, Heilmeyer 1986, 108-109· Lang 1996, 193-194· Mazarakis-Ainian 1997, 202-203· Hoepfner 1999, 195-199 και ειδικότερα για το τείχος, Melander 1988.

³⁷⁹ Το 2015, στα πλαίσια του ερευνητικού έργου «Consolidation and Enhancement of the Archaic Settlement of Vroulia at Southern Rhodes» διεξαγόμενο από την Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσων, βρέθηκαν κάτω από γκρεμισμένες πέτρες στη νότια πλευρά του λόφου, δύο σκελετοί ο ένας πάνω στον άλλο πεσμένοι και ένας τρίτος τοποθετημένος. Η κεραμική είναι πιθανότατα αρχαϊκή, αλλά για μια ασφαλή χρονολόγηση απαιτείται ανθρωπολογική μελέτη. Λόγω αυτού του ευρήματος και σε συνδυασμό με το γεγονός του γκρεμισμένου τμήματος οικισμού, θεωρείται πιθανό πως ο οικισμός εγκαταλείφθηκε εσπευσμένα λόγω κατολισθήσεων, Kaninia και Schierup 2017, 92-93.

³⁸⁰ Kinch 1914, 34-90. Για μια επανεκτίμηση της δημοσίευσης του Kinch, Morris 1992, 174-199 και για κριτική στη μελέτη του Morris, Sørensen 2002.

³⁸¹ Melander 1988, 83· Kourou 2003, 256· Bundgaard Rasmussen και Lund 2014, 49· Φιλήμονος-Τσοποτού 2014, 19.

³⁸² Drerup 1969, 51· Heilmeyer 1986, 109· Lang 1996, 914· Mazarakis Ainian 1997, 202· Hoepfner 1999, 198.

εγκαταλείφθηκε περίπου στα 570/560π.Χ. Η βραχύβια χρήση του τέλος, σε συνδυασμό και με τη στρατηγική του θέση ως ενδιάμεσο αγκυροβόλιο στο θαλάσσιο δρόμο προς Κύπρο, Αίγυπτο, Φοινίκη, την εποχή αποικισμών και ευμάρειας των τριών πόλεων της Ρόδου έχει οδηγήσει σε διάφορες ερμηνείες σχετικά και με τον χαρακτήρα της Βρουλιάς. Ο Kinch και επόμενοι μελετητές στη συνέχεια, τη θεώρησε στρατιωτική εγκατάσταση, επιφορτισμένη με τον έλεγχο των θαλάσσιων δρόμων που παρέπλεαν τις νότιες ακτές της Ρόδου.³⁸³ Ο Morris θεώρησε πως είχε αγροτικό χαρακτήρα,³⁸⁴ ενώ αρκετοί θεωρούν πως ήταν εμπορικός σταθμός.³⁸⁵

Η κεραμική από τους τάφους παρουσιάζει τέτοια ομοιογένεια, που ήταν δύσκολο για τον Kinch να διακρίνει τις παλαιότερες από τις νεότερες ταφές.³⁸⁶ Ακόμη πολλές φορές η επαναχρησιμοποίηση των τάφων κάνει δύσκολη τη διάκριση των στρωμάτων, με αποτέλεσμα να μην είναι διακριτό συνήθως σε ποια ταφή ανήκαν τα κτερίσματα. Δεδομένων των παραπάνω και σε συνδυασμό με το γεγονός πως δεν υπάρχει ένας τάφος που να ανήκει αποκλειστικά στις αρχές του 6^{ου} αιώνα, που είναι και η τελευταία φάση χρήσης του νεκροταφείου, στον παρόντα κατάλογο έχουν συμπεριληφθεί όλες οι καύσεις του νεκροταφείου.

Τάφος 1

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: δύο αλάβαστρα, μικρή οινόχρηστη, πτηνόμορφος ασκός, αρύβαλλος, κύλικα

Μικροτεχνία: τμήμα διάτρητου πήλινου δίσκου

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: ασβεστολιθική πλάκα;

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,10x0,75 και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Στα βορειοανατολικά είχε βάθος 0,80μ. το στρώμα της στάχτης βρέθηκε 0,70/0,80μ. κάτω από την επιφάνεια του τάφου και είχε πάχος 12εκ. Ενδεχομένως περιείχε 2 καύσεις, αλλά δε διακρίνεται σε ποια ανήκουν τα κτερίσματα. Όλα τα κτερίσματα βρέθηκαν στα νοτιοανατολικά του λάκκου, εκτός από την κύλικα που βρέθηκε στα νοτιοδυτικά. Η κεραμική ήταν καμένη.³⁸⁷

³⁸³ Kinch 1914, 5-7· Melander 1988, 83.

³⁸⁴ Morris 1992, 198-199. Στην κριτική της μελέτης του Morris για τα Βρουλιά, ο Sørensen ισχυρίζεται πως δε θα μπορούσε ο οικισμός να είχε αγροτικό χαρακτήρα, γιατί τα εδάφη ήταν φτωχά και επίσης δεν είχε πηγές νερού (Sørensen 2002, 252).

³⁸⁵ Kourou 2003, 255-257· Bundgaard Rasmussen και Lund 2014, 49-50· Φιλήμονος-Τσοποτού 2015, 19· D'Acunto 2017α, 454

³⁸⁶ Kinch 1914, 89.

³⁸⁷ Ο Kinch, στην εισαγωγή του καταλόγου των τάφων, μας πληροφορεί πως πολύ συχνά η επιφάνεια των αγγείων ήταν καμένη σε τέτοιο βαθμό που το είδος του πηλού ή της διακόσμησης δε διακρίνονται

Σχόλια: πάνω στον τάφο, στο χώμα, βρέθηκε κεραμική, που δεν ήταν καμένη: αγγείο πόσης, αλάβαστρα και λήκυθοι και πινάκιο. Ο Kinch θεωρεί πως είχαν γλιστρήσει από ταφές που ήταν υψηλότερα. Ακόμη η ασβεστολιθική πλάκα δεν βρέθηκε πάνω στον τάφο, αλλά στο εσωτερικό του, σφηνωμένη σε μια πλευρά. Το πιθανότερο όμως είναι πως είχε χρησιμεύσει ως σήμα.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 55-58· Kaninia and Schierup 2017, 103-104, 122, αρ. 2.7

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 2

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 12 αλάβαστρα, 8 αρύβαλλοι, 6 λήκυθοι, πινάκιο, πτηνόμορφος ασκός, μικρογραφική πυξίδα,³⁸⁸ 4 σκύφοι, 2 κύλικες, 2 αγγεία πόσης, όστρακα (ενός αλάβαστρου, 3 αρυβάλλων, 3 αγγείων πόσης), 2 κωνικά πόδια αγγείων

Μικροτεχνία: 5 διάτρητοι πήλινοι δίσκοι, χάλκινη πόρπη, χάλκινος δακτύλιος, 2 σφονδύλια

Οργανικά ευρήματα: κάρβουνα

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: πλάκα ασβεστολιθική

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2x1x0,94μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Ενδεχομένως περιείχε 8 ή 9 καύσεις, αλλά δε διακρίνεται σε ποια ανήκουν τα κτερίσματα. Τα αγγεία δε βρέθηκαν όλα μαζί, στο ίδιο βάθος. Κοντά στην επιφάνεια του τάφου βρέθηκαν ένας πήλινος δίσκος και ένα αλάβαστρο. 10 με 15εκ. κάτω από την επιφάνεια βρέθηκε ένας αρύβαλλος. 20εκ. κάτω από την επιφάνεια βρέθηκαν: πήλινος δίσκος, λήκυθος. 30εκ. από την επιφάνεια: αλάβαστρο, 45εκ. από την επιφάνεια: πήλινος δίσκος, 60εκ από την επιφάνεια: πήλινος δίσκος, σκύφος, 2 αρύβαλλοι, 5 αλάβαστρα, 65εκ. από την επιφάνεια: κύλικα, αλάβαστρο, 80εκ. από την επιφάνεια: πτηνόμορφος ασκός, σφονδύλι, πινάκιο, ληκύθιο (πάνω στο πινάκιο), μικρογραφική πυξίδα, δύο αλάβαστρα, 4 ληκύθια, 90εκ. από την επιφάνεια: πήλινος δίσκος, χάλκινη πόρπη, χάλκινος δακτύλιος. Στον πυθμένα του τάφου βρέθηκαν ένας σκύφος και μια κύλικα. Τέλος διάσπαρτα στον τάφο βρέθηκαν δύο αλάβαστρα, 4 αγγεία πόσης (συμπεριλαμβανομένου και 2 σκύφων), 5 αρύβαλλοι, το δεύτερο σφονδύλι, τα κωνικά πόδια αγγείων και τα διάφορα όστρακα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: ο Kinch αναφέρει πως ο τάφος ήταν γεμάτος με οστά και κάρβουνα, είναι πιθανό λοιπόν πως το στρώμα της στάχτης ξεκινά λίγο κάτω από την άνω επιφάνεια του λάκκου.

(Kinch 1914, 55). Στον ίδιο τον κατάλογο δεν αναφέρει αναλυτικά για κάθε αγγείο αν ήταν καμένο ή όχι. Επισημαίνεται όμως όταν η κεραμική δεν είχε ίχνη καύσης (τάφοι 11, 17), οπότε το πιθανότερο είναι πως στις υπόλοιπες περιπτώσεις ήταν καμένη. Στον παρόντα κατάλογο, και με κάθε επιφύλαξη, θεωρείται πως η κεραμική ήταν καμένη, εκτός από τις περιπτώσεις που αναφέρεται το αντίθετο από τον Kinch.

³⁸⁸ Η πυξίδα εντάσσεται από την Καρδαρά στον ύστερο ροδιακό ρυθμό III, ο οποίος ξεκινά μετά τα μέσα του 6^{ου} αιώνα π.Χ. (Καρδαρά 1963, 296).

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 55, 58-65· Kaninia and Schierup 2017, 121-122, αρ. 2.4, 122, αρ. 2.8
Δευτερογενείς πηγές: Καρδαρά 1963, 31, 83, αρ. 1, 296

Τάφος 3

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: Βρέφος **Φύλο:** -
Κεραμική: κύπελλο, πινάκιο
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών:-
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,15x0,65x0,25μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Η κεραμική ήταν καμένη.
Σχόλια: Δεν αναφέρεται η εύρεση ή όχι οστών, αλλά η ταφή αποδίδεται από τον Kinch σε βρέφος.
Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 66
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 4

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: κύλικα, τμήμα μιας δεύτερης πολύ μικρού μεγέθους, αρύβαλλος
Μικροτεχνία: διάτρητος πήλινος δίσκος
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών:-
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,80x1x0,75μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το στρώμα στάχτης ξεκινά από βάθος 0,45μ. της επιφάνειας του τάφου. Ο τάφος περιείχε 2 πιθανόν και 3 ταφές, αλλά δεν είναι δυνατή η επιμέρους απόδοση των ευρημάτων. Η κεραμική ήταν καμένη.
Σχόλια: -
Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 66
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 5

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,94x0,90x0,75μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Οι γωνιακές κοιλότητες είχαν διαστάσεις 0,30x0,21x0,20μ. Ο τάφος περιείχε 2 ταφές, αλλά δε βρέθηκαν κτερίσματα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^{οο} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 66

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 6

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύλικα, 2 ληκύθια, σκύφος, δύο αλάβαστρα, 3 αρύβαλλοι

Μικροτεχνία: αλάβαστρο από φαγεντιανή, 3 πήλινοι διάτρητοι δίσκοι, τμήματα από 3 χάλκινες πόρπες

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,43x1,20x0,75μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το στρώμα της στάχτης αρχίζει από την άνω επιφάνεια του τάφου. Ο τάφος περιείχε ίσως 9 ταφές, αλλά δεν είναι δυνατή η επιμέρους απόδοση των ευρημάτων. Ο ένας δίσκος βρέθηκε στη επιφάνεια του στρώματος της στάχτης, στο νοτιοανατολικό άκρο του τάφου, ο δεύτερος δεκ. χαμηλότερα και στο βορειοδυτικό άκρο, ενώ ο τρίτος βρέθηκε ακόμα χαμηλότερα. Ακολουθεί ένα τμήμα του στρώματος της στάχτης χωρίς κτερίσματα. Τέλος, στο χαμηλότερο επίπεδο του στρώματος της στάχτης βρέθηκαν τα υπόλοιπα κτερίσματα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^{οο} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 66-69

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 7

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σκύφος, αρύβαλλος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,85x0,90x0,30μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Ο τάφος περιείχε μία ταφή. Διατηρήθηκαν μέρος του κρανίου στο νοτιοανατολικό άκρο του τάφου. Ο αρύβαλλος βρέθηκε μέσα στη νότια κοιλότητα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 69

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 8

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αλάβαστρο, κύλικα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,75x0,75x0,30/0,70μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Ο τάφος περιείχε μία ή 2 ταφές. Η κύλικα βρέθηκε μέσα στη νότια κοιλότητα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 69

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 9

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύλικα, αρύβαλλος, αλάβαστρο

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,80x0,90μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου στα νοτιοδυτικά ήταν 0,78μ. και

στα βορειοανατολικά 0,50μ. Ο τάφος περιείχε ενδεχομένως 2 ταφές, όμως η παλαιότερη μόνο πρέπει να ήταν κτερισμένη. Η κύλικα βρέθηκε στον πυθμένα, κοντά στη δυτική κοιλότητα. Ο αρύβαλλος βρέθηκε στη βορειοανατολική πλευρά του λάκκου και κοντά του ήταν και το αλάβαστρο. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 69-70

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 10

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύλικα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: ασβεστολιθική πλάκα (0,37x0,36x0,07)

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,85x0,78μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου στα νοτιοδυτικά ήταν 0,90μ. και στα βορειοανατολικά 0,50μ. Ο τάφος περιείχε 2 ή 3 ταφές. Η πλάκα βρέθηκε στο νοτιοανατολικό άκρο του τάφου, λίγο πάνω από το άνοιγμά του. Η κύλικα βρέθηκε πολύ κοντά στη βόρεια γωνία του τάφου και ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 55, 70

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 11

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 9 αλάβαστρα, μικρογραφικός αμοφορίσκος, κύλικα, 2 λήκυθοι, αρύβαλλος

Μικροτεχνία: ψήφος από φαγεντιανή

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: πλάκα³⁸⁹

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,88x0,75μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου ήταν το μέγιστο 0,65μ. Ο τάφος περιείχε 2 ή 3 ταφές, αλλά η πλειονότητα της κεραμικής συνόδευε την παλαιότερη από αυτές. Τρία από τα αλάβαστρα και ο αμοφορίσκος δεν ήταν καμένα, αλλά δεν

³⁸⁹ Δε δίνονται πληροφορίες για το υλικό και τις διαστάσεις, υπάρχει απλώς αναφορά για την ύπαρξή της (Kinch 1914, 55).

είναι προσδιορισμένο αν βρέθηκαν στο ίδιο επίπεδο με τα υπόλοιπα ή όχι. Βρέθηκαν κατά μήκος της βορειοανατολικής μακριάς πλευράς του τάφου. Η κύλικα και η ψήφος βρέθηκαν στον πυθμένα του τάφου, ενώ όλα τα υπόλοιπα κτερίσματα βρέθηκαν στη νοτιοδυτική πλευρά του τάφου.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^{οο} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 70-73· Kaninia and Schierup 2017, 121, αρ. 2.3

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 12

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 3 αρύβαλλοι, 2 οινοχόες, 3 αλάβαστρα, 2 κύλικες

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: οστό ζώου (από θηλαστικό;)

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: ασβεστολιθική πλάκα

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,15x0,96μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου ήταν στο μέσο του 1,10μ. Το στρώμα στάχτης ξεκινά σε βάθος 0,72μ. από την επιφάνεια. Ο τάφος περιείχε 2 ή 3 ταφές. Η δυτική κοιλότητα περιείχε μία από τις κύλικες και ένα από τα αλάβαστρα. Η πλάκα βρέθηκε στην επιφάνεια του τάφου, στη νοτιοανατολική του πλευρά. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^{οο} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 54-55, 73-75· Kaninia and Schierup 2017, 122, αρ. 2.5

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 13

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 αρύβαλλοι, αλάβαστρο, λήκυθος³⁹⁰

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,18x0,97μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου ήταν στα νοτιοδυτικά 1μ. Το

³⁹⁰ Ο Kinch λέει, στην εισαγωγή και σχετικά με τις γωνιακές κοιλότητες, πως μέσα στη δυτική κοιλότητα του τάφου 13 βρέθηκε μια κύλικα (Kinch 1914, 54). Στην αναλυτική περιγραφή όμως των περιεχομένων του τάφου στον κατάλογο δεν αναφέρεται καν η κύλικα ως κτερίσμα.

στρώμα στάχτης ξεκινά σε βάθος 0,80μ. από την επιφάνεια. Ο τάφος περιείχε μία ή 2 ταφές. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: ο τάφος βρίσκεται δίπλα στον τάφο 11, από τον οποίο διαχωρίζεται μόλις με ένα μικρό τοίχιο

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^{οο} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 75-76

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 14

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: ασβεστολιθική πλάκα

Περιγραφή: ο τάφος ήταν πολύ ρηχός και περιείχε μόνο μια ταφή, ακτέριστη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^{οο} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 76

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 15

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: λήκυθος, αρύβαλλος, κύλικα

Μικροτεχνία: τέσσερις χάλκινες πόρπες

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Η βορειοανατολική πλευρά έχει καταστραφεί και ένα Μέρος Βπό το στρώμα της στάχτης και των κτερισμάτων έχει πέσει προς αυτή τη μεριά, ενώ δύο από τις γωνιακές κοιλότητες έχουν χαθεί. Η κύλικα βρέθηκε μέσα στη δυτική κοιλότητα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^{οο} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 76

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 16

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύλικα, 2 αρύβαλλοι

Μικροτεχνία: 2 πήλινοι διάτρητοι δίσκοι

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,75x0,80μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου ήταν στα βορειοανατολικά, 0,50μ. και στα νοτιοδυτικά 0,72μ. Ο τάφος περιείχε 2 ή 3 ταφές. Οι 2 αρύβαλλοι βρέθηκαν στη νότια και ανατολική κοιλότητα του τάφου.³⁹¹ Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 54, 76

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 17

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: δύο αλάβαστρα, 4 κύλικες, πινάκιο, αρύβαλλος

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: ασβεστολιθική πλάκα (0,50x0,43x0,11μ.)

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,85x1,05μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου ήταν στα βορειοανατολικά, 0,35μ. και στα νοτιοδυτικά 0,50μ. Ο τάφος περιείχε 2 ή 3 ταφές. Η κεραμική δεν ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 55, 76-78· Kaninia and Schierup 2017, 121, αρ. 2.2

Δευτερογενείς πηγές: Καρδαρά 1963, 30

Τάφος 19

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

³⁹¹ Στον αναλυτική περιγραφή των περιεχομένων του τάφου στον κατάλογο δεν αναφέρεται πού βρέθηκαν τα κτερίσματα. Ο Kinch λέει, στην εισαγωγή και σχετικά με τις γωνιακές κοιλότητες, πως μέσα στη νότια και ανατολική κοιλότητα βρέθηκαν τα παρόμοια, μικρά αγγεία (Kinch 1914, 54), δηλαδή οι 2 αρύβαλλοι.

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 κύλικες, αρύβαλλος, κοτύλη

Μικροτεχνία: πήλινος διάτρητος δίσκος, αλάβαστρο από φαγεντιανή

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,02x0,92μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου κυμαίνεται στα 0,75 με 1μ. Το στρώμα της στάχτης ξεκινά λίγο κάτω από την επιφάνεια του τάφου. Ο τάφος περιείχε 5 ή 6 ταφές και οι 2 ή 3 τελευταίες πρέπει να ήταν ακτέριστες. Το αλάβαστρο από φαγεντιανή βρέθηκε στη νότια κοιλότητα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 78-79

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 20

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 3 αρύβαλλοι, 4 κύλικες (από τις δύο, θραύσματα), όστρακο αρωματοδοχείου, όστρακα πτηνόμορφου ασκού, αρυβάλλου και οινοχόης.

Μικροτεχνία: πήλινος διάτρητος δίσκος, πήλινη ψήφος, ασημένιο δακτυλίδι, 2 χάλκινες πόρπες, αντικείμενο από σίδηρο (εργαλείο;)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: πώρινη πλάκα (0,54x0,44x0,10-13)

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,08x0,90μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου κυμαίνεται στα 0,80 με 0,93μ.. Ο τάφος περιείχε ενδεχομένως 4 ταφές. Ο δίσκος βρέθηκε πολύ κοντά στην επιφάνεια του λάκκου και αμέσως πάνω από το στρώμα της στάχτης. Η μία χάλκινη πόρπη βρέθηκε λίγο χαμηλότερα από τον δεξί ώμο του νεκρού (ή των νεκρών) και η δεύτερη βρέθηκε στον αριστερό ώμο του νεκρού (ή των νεκρών). Η νότια κοιλότητα περιείχε δύο από τους αρυβάλλους. Τα όστρακα βρέθηκαν διάσπαρτα στον τάφο. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: βρίσκεται πολύ κοντά στους εγχυτρισμούς r και s.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 55, 79-80

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 21

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: υδρία (τμήματα), 3 κύλικες

Μικροτεχνία: πήλινος διάτρητος δίσκος

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,72x0,84μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου κυμαίνεται στα 0,55 με 0,66μ.. Ο τάφος περιείχε ενδεχομένως 4 ταφές. Ο δίσκος βρέθηκε στην επιφάνεια του στρώματος της στάχτης, στην πλευρά των ποδιών. Τα τμήματα της υδρίας βρέθηκαν στο ίδιο επίπεδο, στην πλευρά του κεφαλιού. Οι 3 κύλικες βρέθηκαν χαμηλότερα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: ο Kinch πιθανολογεί πως η υδρία μπορεί να ήταν από εγχυτρισμό που είχε θαφτεί μαζί με την ταφή καύσης.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 80-81

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 22

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: 3 κύλικες (πιθανόν 4), αλάβαστρο, οينوχόη, όστρακα σκύφου και ληκύθου

Μικροτεχνία: 5 πήλινοι διάτρητοι δίσκοι, 2 χάλκινες πόρπες

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,88x0,73μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου κυμαίνεται στα 0,25 με 0,28μ.. Το στρώμα της στάχτης αρχίζει αμέσως κάτω από την επιφάνεια του τάφου. Ενδεχομένως να περιλαμβάνει 2 ταφές. Στην επιφάνεια αυτού του στρώματος βρέθηκε ένας από τους δίσκους, ενώ οι υπόλοιποι βρέθηκαν χαμηλότερα. χαμηλότερα και προς τον πυθμένα βρέθηκαν και οι 3 κύλικες. Οι 2 χάλκινες πόρπες βρέθηκαν, επίσης προς τον πυθμένα του τάφου, στον ώμο και τον δεξί βραχίονα του νεκρού (ή νεκρών). Στην ανατολική κοιλότητα βρέθηκαν το αλάβαστρο και η οينوχόη. Τα όστρακα ήταν διάσπαρτα στον τάφο. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: ο τάφος ήταν πολύ κοντά στον τάφο 23, αλλά χωρίζονται με ένα τοιχίο (πάχους 0,30μ.)

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 81

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 23

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύλικα, τμήματα από ένα ή δύο μικρά ληκύθια

Μικροτεχνία: 2 πήλινοι διάτρητοι δίσκοι

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: βότσαλα

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,90x1,06μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου κυμαίνεται στα 0,45 με 0,50μ.. το στρώμα της στάχτης αρχίζει αμέσως κάτω από την επιφάνεια του τάφου και περιείχε μια ταφή. Τα βότσαλα βρέθηκαν σε όλη την έκταση του τάφου και μέσα στο στρώμα της στάχτης, αλλά όχι προς τον πυθμένα του τάφου. Δεν είχαν ίχνη καύσης. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: θεωρείται από τον Kinch πως η παρουσία του μεγάλου αριθμού βοτσάλων είναι ένδειξη για λιθοβολισμό του νεκρού και συνεπώς θεωρεί πως ήταν εγκληματίας και πως είχε πεθάνει με αυτό τον τρόπο.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 81-82· Kaninia and Schierup 2017, 105

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 24

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη, 3 αρυβάλλοι, αλάβαστρο, κύλικα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2x0,90μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου κυμαίνεται στα 0,20 με 0,30μ.. Ο τάφος ενδεχομένως να περιείχε 2 ταφές, με την νεότερη να είναι ακτέριστη. Το στρώμα της στάχτης ήταν αρκετά παχύ και η κεραμική βρέθηκε σπασμένη, με πολλά κομμάτια να λείπουν. Η οινοχόη και ένας από τους αρυβάλλους βρέθηκαν μέσα στην ανατολική κοιλότητα, ενώ η νότια κοιλότητα περιείχε τους άλλους δυο αρυβάλλους και το αλάβαστρο. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 82-83

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 25

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: κύλικα, σκύφος
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών:-
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2x0,90μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου κυμαίνεται στα 0,15 με 0,20μ.. Ο τάφος ενδεχομένως να περιείχε μία ταφή. Το στρώμα της στάχτης ξεκινά αμέσως κάτω από την επιφάνεια του τάφου. Η κεραμική ήταν καμένη.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 83-84
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 26

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: 4 ληκύθια, κύλικα, οينوχόη, τμήμα αγγείου πόσης
Μικροτεχνία: βελόνα σιδερένιας πόρπης, 5 χάλκινες πόρπες
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών:-
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,85x0,90μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου στο μέσο είναι 0,50 μ.. Ο τάφος ενδεχομένως να περιείχε μία ταφή. Το στρώμα της στάχτης και τα κτερίσματα βρέθηκαν στον πυθμένα του τάφου. Συγκεκριμένα, μια λήκυθος βρέθηκε στην ανατολική κοιλότητα, μια στα πόδια του νεκρού και οι άλλες δύο στη δεξιά πλευρά του τάφου. Στην αριστερή πλευρά του τάφου βρέθηκε η κύλικα. Κοντά στο κεφάλι βρέθηκε η βελόνα της σιδερένιας πόρπης. Στο μέσο του τάφου βρέθηκαν η οينوχόη και 4 πόρπες, ενώ η πέμπτη ήταν κοντά στα πόδια του νεκρού. Τέλος το τμήμα του αγγείου πόσης βρέθηκε στη νότια κοιλότητα. Η κεραμική ήταν καμένη.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907
Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 84
Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 27

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: σκύφος, 3 αρύβαλλοι, αλάβαστρο, λήκυθος, κύλικα
Μικροτεχνία: πήλινος διάτρητος δίσκος, χάλκινη πόρπη (τμήμα)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,90x0,80μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου κυμαίνεται στα 0,17 με 0,40μ. Ο τάφος ενδεχομένως να περιείχε μία ταφή. Κοντά στο δεξί χέρι του νεκρού, στην δεξιά πλευρά του τάφου, βρέθηκαν σε σειρά η λήκυθος και δύο από τους αρυβάλλους. Στην ίδια μεριά, αλλά κοντά στα πόδια βρέθηκε ο δίσκος. Ο σκύφος βρέθηκε κοντά στο κεφάλι και τέλος κοντά στο στήθος, στην αριστερή πλευρά του τάφου, ήταν το αλάβαστρο, ο τρίτος αρύβαλλος και η κύλικα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 84-85

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 28

Τύπος τάφου: Λάκκος με δύο (;) κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: κύλικα

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,95x0,85μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου περίπου 0,25μ. Ο τάφος ενδεχομένως να περιείχε μία ταφή. Στην ανατολική πλευρά του τάφου δεν υπήρχε καμιά κοιλότητα. Η κύλικα βρέθηκε κοντά στο κεφάλι του νεκρού, μέσα στη δυτική κοιλότητα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 54, 85

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 29

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** Χύτρα

Είδος καύσης: Πιθανώς δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά;

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: βρέφος

Φύλο: -

Κεραμική: πινάκιο ως κάλυμμα της χύτρας

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,70x1,30μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου κυμαίνεται στα 0,30/0,35μ.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1908

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 49, 85

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 31

Τύπος τάφου: Λάκκος τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κύλικα, αλάβαστρο, 2 ληκύθια, φιάλη

Μικροτεχνία: 3 χάλκινες πόρπες, πήλινος διάτρητος δίσκος

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,66x0,74μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου, ανατολικά, στα 0,40μ. και δυτικά στα 0,43μ. Το στρώμα της στάχτης ξεκινά 0,28μ. κάτω από την επιφάνεια. Σε βάθος 0,35μ. βρέθηκαν οι δύο από τις πόρπες, ο δίσκος και το αλάβαστρο. Στη βορειοανατολική κοιλότητα, στα 0,40μ. βρέθηκαν η κύλικα και τα ληκύθια. Στο ίδιο βάθος, στον δεξιό ώμο του νεκρού, βρέθηκε η τρίτη πόρπη. Η φιάλη τέλος ήταν στην ανατολική κοιλότητα. Η κεραμική ήταν καμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 85-86

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 32

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: οινοχόη, 2 κύλικες, αρύβαλλος,

Μικροτεχνία: σιδερένια βελόνα πόρπης

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: δύο λίθοι (βορειοανατολικό άκρο)

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,87x0,88μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου, βορειοανατολικά, στα 0,55μ. και νοτιοδυτικά στα 0,65μ. Το στρώμα της στάχτης ξεκινά 0,20μ. κάτω από την επιφάνεια και τα κτερίσματα λίγο χαμηλότερα. Στα 0,30μ. βρέθηκε η οινοχόη, η μια κύλικα και ο αρύβαλλος. Κοντά στα πόδια βρέθηκε η δεύτερη κύλικα. Ο τάφος

περιείχε 2 ή 3 ταφές. Η κεραμική ήταν καμένη και η πλειονότητα των αγγείων σπασμένη.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 86-88

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος 33

Τύπος τάφου: Λάκκος τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: πιθανώς έφηβος (14-16 χρονών) **Φύλο:** -

Κεραμική: -

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,68x0,70μ. και προσανατολισμό νοτιοανατολικά-βορειοδυτικά. Το βάθος του λάκκου είναι στο μέσο 0,60μ. Το στρώμα της στάχτης ξεκινά 0,08/0,10μ. κάτω από την επιφάνεια του τάφου. Ακτέριστη ταφή.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Excavation - 1907

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^ο αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Kinch 1914, 88

Δευτερογενείς πηγές: -

3.4. Εξοχή (χάρτες 2-3, 6)

Η Εξοχή είναι ένας χαμηλός λόφος, που βρίσκεται στα δυτικά του νησιού της Ρόδου, 7 χιλιόμετρα δυτικά της Λίνδου και 1 χιλιόμετρο βορειοανατολικά του χωριού Λάρδος. Το 1914 διερευνήθηκε ο λόφος της Εξοχής από τον Kinch και ανακαλύφθηκαν, στο κεντρικό και δυτικό τμήμα του λόφου μια συστάδα τάφων που χρονολογούνται από τη Μέση Γεωμετρική II έως την Πρώιμη Αρχαϊκή περίοδο (α' τέταρτο 7^ο αιώνα),³⁹² αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της ελληνιστικής περιόδου στα

³⁹² Ο Kinch, είχε πληροφορηθεί από το 1905 την ύπαρξη τάφων στην Εξοχή από αγρότες της περιοχής. Διερεύνησαν το χώρο με τον Nilsson και εντόπισαν σημαντικό αριθμό οστράκων και θραύσματα πύλων. Περαιτέρω, υπό την εποπτεία του Nilsson διενεργήθηκαν ορισμένες τομές στο βόρειο τμήμα του λόφου, οι οποίες απέδωσαν ελάχιστα αποτελέσματα. Όταν επέστρεψε το 1914 για να σκάψει το χώρο, άφησε επιβλέποντα στην Εξοχή τη σύζυγό του, καθώς ο ίδιος βρισκόταν κυρίως στη Λίνδο. Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών, τα ευρήματα μοιράστηκαν στα μουσεία της Ρόδου και της Κοπεγχάγης. Το υλικό όμως που παρέμεινε στη Ρόδο, κατά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο χάθηκε, όταν το Μουσείο εκκενώθηκε και υπέστη εκτεταμένες καταστροφές. Εν τέλει τη δημοσίευση έκανε ο Johansen το 1957 (για το ιστορικό των ερευνών, Johansen 1957, 1-5). Παρόλη την αποσπασματικότητα της

νότια του λόφου (τομέας P)³⁹³ και τέλος 2 κλασικές ταφές (Q, R), στο νοτιοδυτικό τμήμα του λόφου (σχ. 42).³⁹⁴

Το νεκροταφείο περιελάμβανε τάφους κυρίως με καύσεις και λίγους εγχυτρισμούς, από τους οποίους ορισμένοι βρέθηκαν μέσα στους τάφους με τις καύσεις (πίθοι A, E).³⁹⁵ Δύο ομάδες τάφων (τάφοι A-E και K-I), οι οποίες και βρέθηκαν ασύλητες, ενδεχομένως να ανήκαν σε οικογένειες. Από τους συλημένους τάφους των χωρικών, ο Kinch έχει σχηματίσει 3 κεραμικά σύνολα και τα έχει αποδώσει σε 3 τάφους (τάφοι V,³⁹⁶ X,³⁹⁷ Y³⁹⁸). Ενδεχομένως να ανήκουν σε παραπάνω από μια ταφή σε κάθε τάφο. Το είδος ταφής και ο τύπος του τάφου είναι άγνωστα. Ακόμη, τα ευρήματα από την επιφάνεια του λόφου, που αγνοείται όμως η ακριβή τους θέση εύρεσης, ομαδοποιήθηκαν με το γράμμα Z.³⁹⁹ Στην πλειονότητά τους βρέθηκαν από χωρικούς. Τέλος, ανατολικά των συλημένων τάφων, εντοπίστηκαν δύο μικροί κυκλικοί χώροι με έντονα ίχνη καύσης (H, J), που δύσκολα όμως μπορούν

ανασκαφικής τεκμηρίωσης, η δημοσίευση του νεκροταφείου παραμένει σημείο αναφοράς ως προς τη μελέτη της Υστερογεωμετρικής κεραμικής της Ρόδου.

³⁹³ Τα αρχιτεκτονικά λείψανα συνιστούν κυρίως ένας καμπυλόγραμμος τοίχος. Τα περισσότερα κεραμικά ευρήματα που βρέθηκαν κοντά στον τοίχο, χρονολογούνται στην ελληνιστική περίοδο. Κατά τον Johansen (1957, 6, 11), τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα πιθανότατα να είναι υστερότερα των ταφών. Σε αυτό συνηγορούν και η απόσταση από τους τάφους της Γεωμετρικής περιόδου και η γειτνίαση με τις 2 ταφές των κλασικών χρόνων λίγο νοτιότερα.

³⁹⁴ Πρόκειται για έναν παιδικό εγχυτρισμό σε πήθο (ακτέριστη ταφή) και μια ταφή με τμήματα δύο ύστερων ερυθρόμορφων ληκύθων (Johansen 1957, 5).

³⁹⁵ Υπάρχει η αναφορά για εύρεση σκελετών από τους χωρικούς, όμως δε δίνεται καμία πληροφορία για το είδος αυτών των τάφων (Johansen 1957, 7, 9). Επίσης οι εγχυτρισμοί θα ήταν περισσότεροι από αυτούς που βρέθηκαν, (A, E, K, I) κρίνοντας από τα πολλά τμήματα πήθων που βρέθηκαν στο πλάτωμα του λόφου (Johansen 1957, 8).

³⁹⁶ Τάφος V (β' μισό 8^{ου} αιώνα)· Johansen 1957, 49-53, 168, 181· D'Agostino 2006, 63· 2010, 243· Coldstream 2008, 268-270, 272-273. Περιλαμβάνει, 2 καμένες οινοχόες (12451, 12451A), 2 κανθάρους (ο ένας πολύ καμένος), έναν μερικώς καμένο σκύφο, μια καμένη κύλικα, 2 μερικώς καμένα πινάκια (το ένα μικρογραφικό), έναν πύραυλο (12452), μια σιδερένια αιχμή δόρατος (12453) διαβρωμένη, μια σιδερένια μονόκοπη αιχμή εγχειριδίου (12454) και ένα τμήμα πήλινου ειδωλίου αλόγου. Ο τάφος έχει αποδοθεί σε πολεμιστή, λόγω των όπλων (D'Agostino 2006, 63· 2010, 243).

³⁹⁷ Τάφος X (ΥΓ/ΠΑ)· Johansen 1957, 53-65, 153· Μπουρογιάννης 2007, Α· 244, 250, 254, 261-262, Β· 212-214· Coldstream 2008, 282· Schierup, S., 2014. Exochi. Cruche avec oiseaux modelés, στο *Rhodes*, 168, αρ. 14. Περιλαμβάνει 2 καμένες ληκύθους (12455, 12456) και μια πυξίδα, η διακόσμηση της οποίας παραπέμπει σε ελεφάντινες πυξίδες συριακών εργαστηρίων από το ανάκτορο της Nimrud.

³⁹⁸ Τάφος Y (ΜΠΠ/ΥΓ)· Johansen 1957, 65-66, 181· Μπουρογιάννης 2007, Α· 269· D'Agostino 2006, 63· 2010, 243· Coldstream 2008, 269, 272-273, 281. Περιλαμβάνει, έναν κρατήρα, μια καμένη οινοχόη, μια καμένη, πήλινη αγνύθα (12457) και ένα πήλινο ειδώλιο καθισμένης γυναίκας (12458). Λόγω της αγνύθας, έχει αποδοθεί ο τάφος σε γυναίκα (D'Agostino 2006, 63· 2010, 243).

³⁹⁹ Johansen 1957, 66-84· Μπουρογιάννης 2007, Α· 269, Β· 227· Coldstream 2008, 281. Περιλαμβάνονται αργυρό πινάκιο, ειδώλια, υφαντικά βάρη, κοσμήματα (χάλκινες πόρπες, χρυσά περιάπτα, χρυσές ταινίες, γυάλινες ψήφοι).

να ερμηνευτούν ως αποτεφρωτήρια, λόγω του μικρού μεγέθους τους και της απουσίας οστών.⁴⁰⁰

Ο D'Agostino λόγω του μικρού αριθμού των τάφων και της περιορισμένης χρονολογικής έκτασης των τάφων υπέθεσε πως στην Εξοχή κατοικούσαν τα μέλη ενός γένους.⁴⁰¹

Τάφος Α

Τύπος τάφου: Λάκκος τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική:⁴⁰² αμφορέας (12420), 6 κάνθαροι (των 3, μόνο όστρακα), 2 σκύφοι, κρατηροειδές αγγείο, δακτυλιόσχημη λήκυθος (12422), λήκυθος (12423), 3 αρύβαλλοι, 9 ληκύθια (εκ των οποίων το 12421)/⁴⁰³

Μικροτεχνία: 2 πήλινα σφονδύλια, πήλινο πηνίο; (12424), οστέινο αντικείμενο (ενδεχομένως τμήμα λαβής), τμήματα 3 πορπών (μιας σιδερένιας, 2 χάλκινων, εκ των οποίων η 12425), 4 αργυροί δακτύλιοι (12426-12429), 4 μικρά τμήματα από χρυσά ελάσματα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,45x1μ. και προσανατολισμό βόρεια-νότια. Το στρώμα της στάχτης, πάχους 0,40μ., ξεκινά 0,65μ. κάτω από την επιφάνεια του τάφου. Οι κοιλότητες έχουν διαστάσεις 0,60x0,30x0,30μ. Σε δύο από τις κοιλότητες βρέθηκαν οστά και όστρακα (δε διευκρινίζεται ποια). Οι κάνθαροι, το κρατηροειδές αγγείο, 2 αρύβαλλοι, 2 ληκύθια και το οστέινο αντικείμενο ήταν καμένα. Τα περισσότερα αγγεία βρέθηκαν σπασμένα (αμφορέας, σκύφοι, κρατηροειδές, 2 λήκυθοι, 2 ληκύθια) ή τμήματα αυτών (όπως στην περίπτωση 3 κανθάρων) και συνήθως δεν ήταν δυνατό να αποκατασταθεί πλήρως το αγγείο.

Σχόλια: στη νότια πλευρά του τάφου βρέθηκε ένας εγχυτρισμός σε πίθο που περιείχε οστά, μικρή πόρπη, τμήμα σφονδυλιού και όστρακο μικρού αγγείου. Ο πίθος είχε ίχνη καύσης στην εξωτερική επιφάνεια, ενδεχομένως λοιπόν να τοποθετήθηκε στον τάφο κατά το σβήσιμο ή αμέσως μετά το σβήσιμο της πυράς. Εικάζεται πως περιείχε παιδική ταφή. Τέλος, βρέθηκαν 2 όστρακα ληκύθου και κανθάρου κοντά στον τάφο, που όμως δεν ανήκουν με βεβαιότητα σε αυτόν.

⁴⁰⁰ Johansen 1957, 10, 43.

⁴⁰¹ D'Agostino 2006, 63.

⁴⁰² Ο αριθμός ευρημάτων που θα δίνεται σε παρένθεση, όπου υπάρχει, αναφέρεται στον αριθμό από το Εθνικό Μουσείο Κοπεγχάγης, όπου βρίσκονται τα αγγεία.

⁴⁰³ Πέντε ληκύθια έχουν μανιταρόσχημο χείλος και πλαστική άρθρωση στο λαιμό και είναι ροδιακά, φοινικικού τύπου. Για την περιγραφή και το σχήμα, Μπουρογιάννης 2007, Β· 215-217. Τα υπόλοιπα είναι επίσης ροδιακά και έχουν πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό. Για την περιγραφή και το σχήμα, Μπουρογιάννης 2007, Β· 217.

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (αρχές 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 12-21,⁴⁰⁴ 89-90, 97, 117-118, 121, 162, 165
Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, A: 194, 210, 249, 255, 263-264, B: 215-219· Coldstream 2008, 275-276, 281-282, 282-286· Schierup, S., 2014. Exochi, στο *Rhodes*, 168-171, αρ. 14-15· D’Acunto 2019, 274

Τάφος Β

Τύπος τάφου: Λάκκος τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: κρατήρας (12430), 2 κάνθαροι (εκ των οποίων ο 12431), σκύφος, κύλικα μικρού μεγέθους, μεγάλο αγγείο αδιευκρίνιστου τύπου (χωρίς περιγραφή), 2 λήκυθοι, 2 ληκύθια⁴⁰⁵
Μικροτεχνία: 2 πήλινα σφονδύλια, 4 πόρπες (2 σιδερένιες, 2 χάλκινες), τμήματα χρυσού διαδήματος
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών:-
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,45x1μ. και προσανατολισμό βόρεια-νότια. Το στρώμα της στάχτης, πάχους 0,10μ., ξεκινά 0,90μ. κάτω από την επιφάνεια του τάφου. Οι κοιλότητες έχουν διαστάσεις 0,60x0,30x0,30μ. Η μία από τις βόρειες κοιλότητες περιείχε τον κρατήρα και το αδιάγνωστο μεγάλο αγγείο (ένα από τα οποία αναφέρεται πως ήταν όρθιο), τα όστρακα πιθανώς από έναν από τους κανθάρους, τα θραύσματα των 4 πορπών και τα τμήματα του χρυσού διαδήματος. Η άλλη βόρεια κοιλότητα περιείχε μόνο οστά, ενώ οι δύο νότιες βρέθηκαν άδειες. Ανάμεσα στις νότιες κοιλότητες υπήρχαν 2 σφονδύλια. Ο κρατήρας και οι 2 κάνθαροι ήταν πολύ καμένοι, ενώ καμένη βρέθηκε και μια από τις ληκύθους. Λιγότερο καμένα ήταν ο σκύφος, η δεύτερη λήκυθος, το ληκύθιο, ενώ η κύλικα είχε ελάχιστα ίχνη καύσης. Ορισμένα αγγεία βρέθηκαν σπασμένα (κρατήρας, κάνθαρος), ενώ σε άλλα έλειπε ένα μέρος (κάνθαρος, κύλικα, λήκυθος, ληκύθιο). Τέλος, ο σκύφος, μια λήκυθος και το ένα ληκύθιο βρέθηκαν σχεδόν ακέραια.

Σχόλια: -

Ανασκαφέας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (αρχές 7^{ου} αιώνα)
Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 21-25, 110-111, 113, 116-117, 121
Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, A: 255, 264, B: 220-222· Coldstream 2008, 275, 282-285

⁴⁰⁴ Ο Johansen στο κεφάλαιο της δημοσίευσης «Κατάλογος και Περιγραφή των ευρημάτων από την Εξοχή», όπου περιγράφει το περιεχόμενο του κάθε τάφου, παραπέμπει και στις σελίδες του κεφαλαίου «Η Κεραμική», όπου αναλύεται η κεραμική ως προς την τυπολογία και τη διακόσμηση. Εδώ δίνονται μόνο οι σελίδες, όπου περιγράφεται ο κάθε τάφος, καθώς και όποιες παραπομπές αφορούν τη χρονολόγησή του.

⁴⁰⁵ Οι λήκυθοι έχουν μανιταρόσχημο χείλος και είναι ροδιακοί, φοινικικού τύπου. Τα ληκύθια είναι επίσης ροδιακά και έχουν πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό. Για την περιγραφή και το σχήμα, Μπουρογιάννης 2007, B: 220-222.

Τάφος C

Τύπος τάφου: Λάκκος τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κρατήρας (12432), 2 σκύφοι (εκ των οποίων ο 12433), 2 κοτύλες, ληκύθιο,⁴⁰⁶ αμφορίσκος, δακτυλιόσχημη λήκυθος, 2 αρύβαλλοι

Μικροτεχνία: 2 οστέινες ψήφοι (12434, 12435), τμήμα οστέινου αδραχτιού (;12436), 13 τμήματα από χρυσό διάδημα

Οργανικά ευρήματα: οστά ζώων (καμένα)

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,45x1μ. και προσανατολισμό βόρεια-νότια. Το στρώμα της στάχτης βρέθηκε σε βάθος από 0,75 έως 1,25μ. και στα νότια του τάφου είχε πάχος 0,62μ. και βόρεια περίπου 0,12 μ. Στις κοιλότητες βρέθηκαν καμένα οστά ανθρώπινα και ζώων, καθώς και μερικά μικρά αγγεία (δε διευκρινίζεται ποια). Στα βόρεια του τάφου τμήμα του κρανίου ενός ενήλικα και ενός παιδιού. Όλα τα αγγεία ήταν καμένα και από τα κτερίσματα μικροτεχνίας, το οστέινο τμήμα αδραχτιού (;). Ο κρατήρας και τα αγγεία πόσης ήταν σπασμένα. Ο αμφορίσκος και τα ελαιοδοχεία φαίνεται πως είχαν τοποθετηθεί στον τάφο (και όχι θραυστεί), αλλά μόνο το ληκύθιο διατηρείται πλήρως ακέραιο.

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Σχόλια: -

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική Π/ΠΑ (α' τέταρτο 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 25-28, 113, 121-122

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Α: 264, Β: 223-224· Coldstream 2008, 275, 282-286

Τάφος D

Τύπος τάφου: Λάκκος τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κρατήρας, 9 οινοχόες (εκ των οποίων οι 12437, 12439, 12440),⁴⁰⁷ 4 λήκυθοι (εκ των οποίων οι 12438, 12441),⁴⁰⁸ κάλαθος (12442), 2 σκύφοι, πινάκιο, 2 αρυβαλλοειδή ληκύθια,⁴⁰⁹ αρύβαλλος

Μικροτεχνία: τμήματα 2 χάλκινων περονών, σιδερένιο έλασμα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

⁴⁰⁶ Το ληκύθιο έχει δακτύλιο στο λαιμό, είναι ροδιακό, φοινικικού τύπου. Για την περιγραφή και το σχήμα, Μπουρογιάννης 2007, Β· 223-224.

⁴⁰⁷ Αριθμός του Εθνικού Μουσείου Κοπεγχάγης δίνεται μόνο για τρεις, 12437, 12439, 12440.

⁴⁰⁸ Η μία λήκυθος (12438) είναι βαρελοειδής με διπλό λαιμό, ροδιακό. Για περιγραφή και το σχήμα, Μπουρογιάννης 2007, Β· 206-208. Οι υπόλοιπες τρεις, επίσης ροδιακές, με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό. Η μία έχει αριθμό ευρετηρίου από το Μουσείο της Κοπεγχάγης (12441). Για την περιγραφή και το σχήμα, Μπουρογιάννης 2007, Β· 208-209.

⁴⁰⁹ Τα δύο ληκύθια έχουν πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό και είναι ροδιακά. Για την περιγραφή και το σχήμα, Μπουρογιάννης, 2007, Β· 209-210.

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις περίπου 2,45x1μ. και προσανατολισμό βόρεια-νότια. Το στρώμα της στάχτης είχε πάχος 0,40μ. και βρέθηκε στα 0,85μ. κάτω από την επιφάνεια του λάκκου. Ακέραια βρέθηκαν μόνο το ένα από τα ληκύθια και ο αρύβαλλος, τα οποία ήταν και καμένα. Από τα υπόλοιπα, άλλα βρέθηκαν σπασμένα και σε κομμάτια (κρατήρας, 3 οινοχόες, 2 λήκυθοι, κάλαθος), ενώ από τα υπόλοιπα έλειπε κάποιο τμήμα (4 οινοχόες, 2 λήκυθοι, σκύφος, ληκύθιο). Τέλος η πλειοψηφία των αγγείων ήταν καμένα, εκτός από 2 οινοχόες (σπασμένες), ένα ληκύθιο και τον κάλαθο.⁴¹⁰

Σχόλια: ο Johansen θεωρεί πως κάποια αγγεία ανήκαν στον τάφο E (1958, 28), επειδή οι τάφοι βρίσκονται τόσο κοντά, που τα στρώματα καύσης τους συναντιούνται. Όμως ο Coldstream (2008, 274) θεωρεί πως τα αγγεία ανήκουν σε 2 ταφές με την παλαιότερη να χρονολογείται στο τέλος της Μέσης Γεωμετρικής.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική II/Υστερη Γεωμετρική (β' μισό 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 28-39, 115, 121, 125-126, 128-129, 131, 142-143, 152-154

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, A: 217, 254, 261-262, 264, 267-268, 283, B: 206-211· Coldstream 2008, 269, 274, 281-285

Τάφος E

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όστρακα, τμήμα πίθου

Μικροτεχνία: 3 πήλινα σφονδύλια

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις περίπου 2,25x0,70μ. και προσανατολισμό βόρεια-νότια. Το στρώμα της στάχτης είχε πάχος 0,25μ. στα βόρεια και 0,12μ. στα νότια και βρέθηκε στα 0,73μ. κάτω από την επιφάνεια του λάκκου. Ο πίθος εικάζεται πως περιείχε εγχυτρισμό.

Σχόλια: Είναι πιθανό πως κάποια από τα κτερίσματα του τάφου D, ανήκουν στον τάφο E, λόγω της γειτνίασης των 2 τάφων (βλ. παραπάνω, σχόλια σε τάφο E).

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914

Χρονολόγηση: Υστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 39

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος F

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

⁴¹⁰ Για τον δεύτερο σκύφο και το πινάκιο δεν αναφέρεται καύση, αλλά ούτε και η κατάσταση διατήρησής τους.

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 σκύφοι, αρύβαλλος (12443), όστρακα

Μικροτεχνία: 2 χάλκινες πόρπες, ένα πήλινο σφονδύλι

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις περίπου 2x0,1,01μ. και προσανατολισμό βόρεια-νότια. Το στρώμα της στάχτης είχε πάχος 0,50μ. και βρέθηκε στα 0,88μ. κάτω από την επιφάνεια του λάκκου. Οι διαστάσεις δύο από τις κοιλότητες είναι, 0,48x0,23x0,19μ. και 0,53x0,23μ. Στη νοτιοδυτική κοιλότητα βρέθηκαν οι 2 πόρπες, ένα πήλινο σφονδύλι και μερικά όστρακα. Ο αρύβαλλος βρέθηκε σε κομμάτια.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II

Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 42-43, 121, 164

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 283

Τάφος G

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: λήκυθος (12444), σκύφος, κύλικα

Μικροτεχνία: ένα πήλινο σφονδύλι

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις περίπου 2,20x0,0,65μ. και προσανατολισμό βόρεια-νότια. Ο λάκκος στα άκρα ήταν λίγο φαρδύτερος. Το στρώμα της στάχτης είχε πάχος 0,20μ. και βρέθηκε στα 0,40μ. κάτω από την επιφάνεια του λάκκου. Τα αγγεία ήταν καμένα. Ο σκύφος βρέθηκε σε κομμάτια.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή (7^{ος} αιώνας)

Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 43, 162, 166-167, 189

Δευτερογενείς πηγές: -

Τάφος L

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνιστος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 2 σκύφοι (εκ των οποίων ο 12448), θραύσμα κανθάρου

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ανάμεσα στον παιδικό τάφο K (Johansen 1958, 44) και στην καύση M βρέθηκε, 0,60μ. κάτω από την επιφάνεια του εδάφους μια συγκέντρωση οστών και οστράκων, που θα ήταν κατάλοιπα μιας ταφής. Το θραύσμα του κανθάρου και ο ένας από τους δύο σκύφους ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (αρχές 7^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 44, 121

Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 283

Τάφος M

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:**-

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κρατήρας, κάνθαρος, σκύφος

Μικροτεχνία: χάλκινη πόρπη (θραύσματα)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις περίπου 2,05x0,0,53μ. και προσανατολισμό βόρεια-νότια. Ο λάκκος στα άκρα ήταν φαρδύτερος (1,05μ.). Το στρώμα της στάχτης είχε πάχος 0,47μ. και βρέθηκε στα 1,25μ. κάτω από την επιφάνεια του λάκκου. Όλα τα αγγεία βρέθηκαν σε κομμάτια και ήταν καμένα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική I

Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 44-46, 115

Δευτερογενείς πηγές: D'Agostino 2006, 63· 2010, 243· Coldstream 2008, 268-270, 272, 280, 282· D'Acunto 2019, 278

Τάφος N

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:**-

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: κρατήρας (12449)

Μικροτεχνία: χάλκινη πόρπη (12450)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις περίπου 2x1,08μ. και προσανατολισμό βόρεια-νότια. Το στρώμα της στάχτης είχε πάχος 0,90μ. και βρέθηκε στα 1,40μ. κάτω από την επιφάνεια του λάκκου. Ο κρατήρας βρέθηκε σπασμένος, όμως ένα μεγάλος μέρος του αγγείου δεν ήταν δυνατόν να αποκατασταθεί. Ελάχιστα ίχνη καύσης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: K.F. Kinch - Danish Rhodes Expedition- 1914

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική II (π. 700)

Πρωτογενείς πηγές: Johansen 1958, 46, 113
Δευτερογενείς πηγές: Coldstream 2008, 282, 285

3.5. Βάτι (χάρτες 2, 6)

Στη θέση «Καουρόκαμπος» του χωριού Βάτι στη νότια Ρόδο και βόρεια του δημοσίου δρόμου από το χωριό Γεννάδι προς το Βάτι, υψώνεται ένας λόφος, μέρος του κτήματος του Φιλίππου Μανωλά. Στα νοτιοανατολικά του λόφου, ερευνήθηκαν το 1976 2 τάφοι της Μέσης Γεωμετρικής ΙΙ περιόδου από τον Παπαχριστοδούλου.⁴¹¹

Τάφος 1

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής⁴¹² **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική:⁴¹³ υδρία, 2 κρατήρες, 11 σκύφοι, φιάλη-πινάκιο, οινοχόες κανονικού και μικρού μεγέθους, λήκυθοι μικρού μεγέθους,⁴¹⁴ πυξίδα
Μικροτεχνία: 3 χρυσά δισκάρια (τμήματα), 2 χρυσές ταινίες (τμήματα), επίχρυσο σιδερένιο αντικείμενο (τμήμα), τμήμα χάλκινης πόρπης και άλλων, αντικείμενα από σίδηρο⁴¹⁵
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών:-
Σήμανση: -

⁴¹¹ Ο τάφος 1 είχε εντοπιστεί το 1974 από τον Παπαχριστοδούλου και τον Ντούμα (Ντούμας 1973-1974, 979). Ο Kinch είχε επισημάνει την ύπαρξη γεωμετρικών καύσεων στην περιοχή (Kinch 1914, 4). Βορειοανατολικά του χωριού Βάτι έχουν βρεθεί μυκηναϊκοί τάφοι (Παπαχριστοδούλου 1983, 9), ενώ δοκιμαστικές τομές υποδεικνύουν χρήση της περιοχής στην ελληνιστική περίοδο, αλλά και κατά την ύστερη αρχαιότητα (3ος αιώνας μ.Χ., Παπαχριστοδούλου 1983, 9· Farmakidou 2009, 103-104).

⁴¹² Ο D'Agostino θεωρεί τους δύο τάφους από το Βάτι δευτερογενείς καύσεις (D'Agostino 2006, 63-2010, 242), χωρίς όμως να δικαιολογεί τον ισχυρισμό αυτό. Η υδρία από τον τάφο 1 που βρέθηκε (σπασμένη και καμένη) πάνω στην πυρά και ο αμφορέας από τον τάφο 2 που βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του τάφου θα μπορούσαν να είχαν χρησιμεύσει ως αγγεία για την περισυλλογή των οστών. Όμως δεν περιείχαν οστά και συνεπώς οι καύσεις από τους δύο τάφους καταχωρούνται στην παρούσα μελέτη ως πρωτογενείς. Ο D' Acunto και ο Coldstream (2003, 365) αναφέρουν τις καύσεις ως πρωτογενείς (2017α, 452), ενώ τόσο στην στην ανασκαφική αναφορά, όσο και στις υπόλοιπες βιβλιογραφικές αναφορές, που παρατίθενται εδώ, το είδος της καύσης δε διευκρινίζεται.

⁴¹³ Στη δημοσίευση αναφέρονται γενικά οι τύποι των αγγείων και ο συνολικός αριθμός τους, που ήταν τριανταπέντε. Κάποιες παραπάνω πληροφορίες σχετικά με τη διακόσμηση ή τον αριθμό αγγείων από κάθε σχήμα αντλούμε από τις φωτογραφίες· Παπαχριστοδούλου 1975, 225, εικ.2, 226, εικ. 3 και Παπαχριστοδούλου 1983, 14, εικ. 4.

⁴¹⁴ 5 ληκύθια είναι κυπριακά, πιθανώς Ρυθμός Διχρωμίας και 2 ληκύθια με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό, πιθανώς κυπριακά. Για την περιγραφή, Μπουρογιάννης 2007, Β· 199-202. Στον ίδιο συζητιούνται ως προς την τύπο και τη διακόσμηση, ο αμφορέας (υδρία), οι 2 κρατήρες, οι σκύφοι, η φιάλη-πινάκιο, η πυξίδα και μια οινοχόη κυπριακού τύπου. Ακόμη, για 7 ροδιακά ληκύθια, κυπριακού τύπου, βλ. σε Farmakidou 2009.

⁴¹⁵ Υπάρχει μια μικρή διαφοροποίηση ως προς τα αντικείμενα μικροτεχνίας ανάμεσα στις δύο ανασκαφικές εκθέσεις. Στην παλαιότερη αναφέρονται «τρια τεμάχια μικρών χρυσών δίσκων και έτερα τέσσαρα τεμάχια φύλλων χρυσού ως και επτά τεμάχια χαλκών και σιδηρών πορπών (;)», Παπαχριστοδούλου 1975, 224. Εδώ ακολουθείται η περιγραφή που δίνεται στη νεότερη έκθεση (Παπαχριστοδούλου 1893, 12).

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις περίπου 0,97x0,62x0,63μ. και περιβαλλόταν από μικρό λίθινο περίβολο με προσανατολισμό δυτικά-ανατολικά. Στον πυθμένα του λάκκου βρέθηκε στρώμα στάχτης, που περιείχε τέφρα, οστά, εννιά από τα αγγεία (δε διευκρινίζεται ποια), τα περισσότερα από τα οποία ήταν σπασμένα, τους δίσκους, τα τμήματα των χρυσών ταινιών, το επίχρυσο αντικείμενο και τις πόρπες. Πάνω στο στρώμα, υπήρχε στρώση με χώμα και χαλίγια, πάχους 0,15μ. Ακριβώς πάνω στη στρώση αυτή, βρέθηκε η υδρία με έντονα ίχνη καύσης, τόσο στην εξωτερική, όσο και στην εσωτερική επιφάνειά της. Τα υπόλοιπα αγγεία βρέθηκαν γύρω και πάνω από το αγγείο και σε βάθος περίπου 0,30μ. από την επιφάνεια του λάκκου.

Σχόλια: Ο Παπαχριστοδούλου υποθέτει πως ο τάφος ανήκε σε γυναίκα.

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: Χρ. Ντούμας και Ι.Χ., Παπαχριστοδούλου – Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία – 1974, 1976

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική ΙΙ (λίγο πριν τα μέσα του 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Ντούμας 1973-1974, 979· Παπαχριστοδούλου 1975· 1983

Δευτερογενείς πηγές: D’Agostino 2006, 63· 2010, 242-243· Μπουρογιάννης 2007, Α: 188, 191, 203; Β: 199-202· Bourogiannis 2009, 117· Coldstream 2003, 365· 2008, 477· Farmakidou 2009· Φιλήμονος-Τσοποτού 2015, 19, 26· D’Acunto 2017α, 452

Τάφος 2

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: αμφορέας, κρατήρας (θραύσματα), οinoχόη

Μικροτεχνία: από σίδηρο: αιχμή δόρατος, εγχειρίδιο, μαχαίρι, μικρά κομμάτια από χάλκινα και σιδερένια αντικείμενα

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών:-

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις περίπου 0,70x1,10x0,80μ. και περιβαλλόταν από μικρό λίθινο περίβολο με προσανατολισμό δυτικά-ανατολικά. Σε βάθος 0,50μ. βρέθηκε στρώμα στάχτης, που περιείχε οστά, κομμάτια απανθρακωμένου ξύλου και τα κτερίσματα. Ο αμφορέας βρέθηκε στη βορειοανατολική γωνία του τάφου.

Σχόλια: Ο Παπαχριστοδούλου υποθέτει πως ο τάφος ανήκε σε άντρα λόγω των όπλων.

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: Χρ. Ντούμας και Ι.Χ., Παπαχριστοδούλου – Ελληνική Αρχαιολογική Εταιρεία – 1974, 1976

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική ΙΙ (λίγο πριν τα μέσα του 8^{ου} αιώνα)

Πρωτογενείς πηγές: Παπαχριστοδούλου 1983

Δευτερογενείς πηγές: D’Agostino 2006, 63· 2010, 242-243· Coldstream 2003, 365· 2008, 477· Φιλήμονος-Τσοποτού 2015, 19, 26· D’Acunto 2017α, 452

3.6. Μάσαρη Μαλώνα (χάρτες 2, 6)

Το χωριό Μάσαρη Μαλώνα είναι περίπου 12 χιλιόμετρα βόρεια της Λίνδου. Η μόνη γνωστή πληροφορία είναι πως το περιεχόμενο ενός τάφου καύσης αγοράστηκε

από τον Kinch το 1921, και ακολούθως παραχωρήθηκε στο Εθνικό Μουσείο της Κοπεγχάγης, όπου φυλάσσεται μέχρι σήμερα. Ο τάφος περιείχε έναν πτηνόμορφο ασκό (7575), 4 τριφυλλόστομες ληκύθους (7576-7579), μια λήκυθο (7580), ένα χρυσό σφυρήλατο έλασμα με διακόσμηση ιχθυάκαναθας και έναν χρυσό δακτύλιο.⁴¹⁶

⁴¹⁶ CVA Copenhagen 2, IID, 47-48, πιν. 65, αρ. 3-8· Sørensen και Pentz 1992, 91-94· Coldstream 2008, 267. Οι αριθμοί στις παρενθέσεις δίπλα από τα κτερίσματα είναι οι αριθμοί ευρητηρίου των αντικειμένων στο Εθνικό Μουσείο Κοπεγχάγης.

Γ.4. Κως

4.1 Κως (πόλη) (χάρτης 2)

Νότια του λιμανιού του Μανδρακίου, στην πόλη τη Κω, βρέθηκε νεκροταφείο που χρονολογείται από τη Μέση Πρωτογεωμετρική (970π.Χ.) έως την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο (720π.Χ.).⁴¹⁷ Η περιοχή ερευνήθηκε συστηματικά από τους Laurenzi και Morricone κατά την περίοδο 1935-1943, στα πλαίσια επανασχεδιασμού και ανοικοδόμησης της πόλης της Κω μετά την ισοπέδωσή της από το σεισμό της 23ης Απριλίου 1934.⁴¹⁸ Η πλειονότητα των τάφων επικάθονταν ή παραβίαζαν τα στρώματα της Ύστερης Εποχής του Χαλκού. Το νεκροταφείο εντοπίστηκε στη συνοικία των Σεραγιών, ανάμεσα στους δρόμους Βενιζέλου στα βόρεια, Ιωαννίδη στα δυτικά και Μεροπίδος στα ανατολικά και στις γειτονικές ζώνες Χαλβαζιά (Halvagia), Pizzoli και Fadil. Μεμονωμένα ταφικά σύνολα της ίδιας περιόδου εντοπίστηκαν στην περιοχή του Αγίου Παντελεήμονα και της Αγίας Παρασκευής, την οικία του Sabrié και το χώρο του Ρωμαϊκού Γυμνασίου. Μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, στα πλαίσια σωστικών ανασκαφών που διεξάγονται από την ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία αποκαλύφθηκαν περισσότεροι τάφοι στις συνοικίες των Σεραγιών, της Χαλβαζιάς.⁴¹⁹

Ο μεγαλύτερος αριθμός τάφων βρέθηκε στη συνοικία των Σεραγιών και αφορούν κυρίως παιδικές ταφές: εγχυτρισμούς ή ενταφιασμούς (κυρίως σε κιβωτιόσχημους και σπανιότερα σε απλούς λάκκους), καθώς και λίγους

⁴¹⁷ Για τη χρονολόγηση: Snodgrass 1971, 75-76· Desborough 1972, 172· Morricone 1982, 13, 27-32· Lemos 2002, 17, 22-23, 180-182· Dickinson 2006, 132· Coldstream 2008, 262-265, 287-288. Οι περισσότεροι από τους πρωιμότερους τάφους εντάσσονται στην Ύστερη Πρωτογεωμετρική περίοδο, όμως ορισμένοι χρονολογούνται από τη Lemos (2002, 17) στη Μέση Πρωτογεωμετρική.

⁴¹⁸ Για τη δημοσίευση του νεκροταφείου, Morricone 1982. Για επανεξέταση των ευρημάτων, κυρίως των παιδικών ταφών από τη συνοικία των Σεραγιών, Palmieri 2011· 2017.

⁴¹⁹ Εκτός από τα οικόπεδα Καλογήρου, Κουλιά και Κουτσοουράδη, που θα συζητηθούν στον κατάλογο, εντοπίστηκαν τάφοι στα παρακάτω οικόπεδα: οικόπεδο Σοφού, περιοχή οικίας Pizzoli (παιδική ταφή σε κιβωτιόσχημο και 2 πυρές, που πιθανώς σχετίζονταν με ταφικές τελετές· Παπαχριστοδούλου 1980, 552-553· Kantzia 1988, 175), οικόπεδο Μυλωνά, Σεράγια (παιδική ταφή· Κάντζια 1983, 396· Kantzia 1988), οικόπεδο Θαλασσινού, Σεράγια (2 εγχυτρισμοί· Κάντζια 1984, 329-330· Kantzia 1988), οικόπεδο Μουζάκη, Σεράγια (ενταφιασμός ενήλικα και υπολείμματα πυράς, που πιθανώς σχετιζόταν με ταφικές τελετές· Κάντζια 1987β, 621-625), οικόπεδο Γεροβασίλη-Σαρούκου, Χαλβαζιά (εγχυτρισμός και ενταφιασμός ενήλικα· Μαρκέτου 1987α, 620-621), οικόπεδο Κούκουνα, Σεράγια (εγχυτρισμός· Μαρκέτου 1987β, 625), οικόπεδο Γιουσέμογλου, Χαλβαζιά (2 εγχυτρισμοί, τέσσερις ενταφιασμοί· Σκέρλου 1991, 487), οδός Πεισάνδρου (παιδική ταφή σε κιβωτιόσχημο· Χριστοπούλου 2013, 830).

ενταφιασμούς ενηλίκων.⁴²⁰ Στις υπόλοιπες συνοικίες βρέθηκαν ομοίως παιδικοί τάφοι, ενταφιασμοί ενηλίκων, αλλά και ορισμένες καύσεις ενηλίκων.

Καύσεις βρέθηκαν στη συνοικία Χαλβαζιά, δυτικά/νοτιοδυτικά της εκκλησίας της Αγίας Παρασκευής, στα οικοπέδα Καλογήρου (Ηφαίστου), Κουλιά (συμβολή οδών Τσαλδάρη και Βενιζέλου) και Κουτσουράδη (Παπανικολάκη). Οι λάκκοι με τις καύσεις του οικοπέδου Κουλιά είχαν διαταράξει μυκηναϊκά στρώματα και βρέθηκαν στη δυτική παρειά του οικοπέδου.⁴²¹ Πάνω σε μυκηναϊκά στρώματα βρέθηκαν και οι καύσεις των οικοπέδων Καλογήρου και Κουτσουράδη.⁴²²

Στο οικοπέδο Κουτσουράδη βρέθηκαν πάνω στις ταφές δύο κτίρια του 7^{ου} αιώνα π.Χ. Το πρώτο κτίριο (κτίριο Α) ήταν ακριβώς πάνω από την καύση Ι και έναν από τους παιδικούς τάφους και παρατηρήθηκαν τρεις τουλάχιστον φάσεις. Στην πρώτη φάση (μέσα 7^{ου} αιώνα) ανήκει ένας τοίχος, με άνοιγμα θύρας, κυκλικός λάκκος, που βρέθηκε κοντά στη θύρα, καμπυλωτό άκρο στα νότια και δάπεδο από χαλίκι, στα δυτικά του τοίχου. Στη δεύτερη φάση (δ' τέταρτο 7^{ου} αιώνα), η θύρα και ο λάκκος αχρηστεύονται και ο τοίχος ενσωματώνεται σε ορθογώνιο διμερές κτίριο, με απουσία θεμελίωσης, αμελή τοιχοποιία και δάπεδο από χαλίκι. Κατά την τρίτη φάση (6^{ος} αιώνας) παρατηρούνται πενιχρά λείψανα τοίχων με άφθονη κεραμική. Το δεύτερο κτίριο (κτίριο Β) βρέθηκε σε μικρή απόσταση από το κτίριο Α, από το οποίο διατηρείται μόνο η βορειοανατολική γωνία και μια κατασκευή, εν είδη τράπεζας, εξωτερικά από τον βόρειο τοίχο. Η σχέση των κτιρίων με τους υποκείμενους τάφους δεν έχει διευκρινιστεί. Θεωρείται πιθανή όμως η σύνδεσή τους με νεκρική λατρεία, λόγω του τύπου της κεραμικής που βρέθηκε σε αυτά (μεγάλος αριθμός κρατήρων, οινοχοών, κυλίκων, πινακίων, λύχνων, καθώς και παρουσία λασάνων) καθώς και τους γεγονότος ότι δεν εντοπίστηκαν αρχιτεκτονικά λείψανα από επόμενες περιόδους, παρά μόνο της ρωμαϊκής.⁴²³

⁴²⁰ Για τη συνοικία των Σεραγιών, οι ενταφιασμοί ενηλίκων είναι 13 στο σύνολο των 78 τάφων που βρέθηκαν από τις ανασκαφές του Morigione (τάφοι 38, 41, 44, 45, 50, 51, 57-61, 69 και 73· Morigione 1982, 25-27, 225-226, 229, 239-240, 246-247, 258-261, 290, 293· Palmieri 2017, 176, σημ. 8. Η ανθρωπολογική μελέτη των οστών, που διεξάγεται στο Wiener Laboratory και θα δημοσιευτεί από την ανθρωπολόγο Ι. Μουτάφη και την Palmieri (Palmieri 2017, 178, σημ. 18), εν μέρει επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό του Morigione περί κυριαρχίας βρεφικών και παιδικών ταφών στο νεκροταφείο (Morigione 1982, 13, 20, 25).

⁴²¹ Στο ανατολικό τμήμα βρέθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος και ένας εγχυτρισμός, Σκέρλου 2000, 1154.

⁴²² Στο οικοπέδο Κουτσουράδη βρέθηκαν ακόμη 3 κιβωτιόσχημοι, από τους οποίους οι δύο αποδόθηκαν σε παιδιά, ενώ ο τρίτος βρέθηκε χωρίς οστά, καθώς και ένας ενταφιασμός ενήλικα σε λακκοειδή, Κάντζια 1990, 494; Μποσνάκης 1990, 495; 2001, 240.

⁴²³ Για τα κτίρια,

1 (Οδός Ηφαιστού-Οικόπεδο Δέσποινας Καλογήρου)

Τύπος τάφου: Αδιευκρίνηστος **Είδος οστεοδόχου:** Αμφορέας
Είδος καύσης: Πρωτογενής με οστεοδόχο **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: Κάλπη, οινοχόη, κύπελλο
Μικροτεχνία: Χάλκινη πόρπη, θραύσματα χάλκινων ελασμάτων
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Το στρώμα καύσης, πάχους 0,20μ., σωζόταν σε έκταση 2,20x1,35 μ. και βρέθηκε 1,45μ. από το κατάστρωμα του δρόμου. Περιείχε κάρβουνα σε μεγάλα κομμάτια, στάχτη, τα θραύσματα των καμένων οστών και τα κτερίσματα. Ο αμφορέας βρέθηκε μέσα στο στρώμα διαλυμένος και κάτω από αυτόν η κάλπη, επίσης διαλυμένη.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Χ. Κάντζια - ΚΒ' ΕΠΚΑ - 1984
Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική Ι
Πρωτογενείς πηγές: Κάντζια 1984, 331· Kantzia 1988, 175
Δευτερογενείς πηγές: -

2-5 (συμβολή των οδών Π. Τσαλδάρη και Ελ. Βενιζέλου/οικόπεδο Ν. Κουλιά)

Αναφέρεται πως στο οικόπεδο Ν. Κουλιά βρέθηκαν 4 λάκκοι πυράς, χωρίς να δίνεται οποιαδήποτε άλλη πληροφορία.

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Κάντζια, Χ. 1990, 494-495. Η παρουσία λασάνων, στηριγμάτων για χύτρες και χυτρώποδες, υποδηλώνει, κατά την Κάντζια, προετοιμασία φαγητού στο χώρο. Να επισημανθεί πως ένα λάσανο βρέθηκε και στην καύση 1 από το ίδιο οικόπεδο. Ένα ανάλογο εύρημα προέρχεται από το οικόπεδο Γιουσέμογλου, στη Χαλβαζιά, όπου δυτικά των τάφων εντοπίστηκε κτίριο με πέντε φάσεις, από τον 7^ο έως τον 5^ο αιώνα π.Χ. (Κάντζια 1991, 486-487· 1992, 649). Στον 7^ο αιώνα ανήκουν αποσπασματικά λείψανα αρχαίων τοίχων και μια ορθογώνια κατασκευή με ίχνη από στάχτη στο εσωτερικό της, που πιθανότατα αποτελούσε εσχάρα. Το πλήθος των οστών ζώων (υπολείμματα γευμάτων), η καλής ποιότητας κεραμική, η κάτοψη του κτιρίου, έτσι όπως διαμορφώνεται τον 6^ο αιώνα και η σύνδεσή του με τις γεωμετρικές ταφές, που βρέθηκαν εν μέρει κάτω από το κτίριο, συνηγορούν, κατά την Κάντζια, υπέρ της χρήσης του κτιρίου για κάποια πρόωμη λατρεία. Ένα κτίριο της ελληνοιστικής περιόδου κατέστρεψε εν μέρει το κτίριο αυτό, ενώ στο ίδιο οικόπεδο βρέθηκαν επάλληλες οικοδομικές φάσεις κτιρίων, που χρονολογούνται από την μέση εποχή του Χαλκού έως και την ύστερη ρωμαϊκή περίοδο.

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει τέσσερις στρογγυλές κοιλότητες στις γωνίες και προσανατολισμό από Βορρά προς Νότο. Καμία άλλη πληροφορία δε δίνεται.

Σχόλια: -

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: Ε. Σκέρλου - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 2000

Χρονολόγηση: Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 2000, 1154

Δευτερογενείς πηγές: -

I (Οδός Πασανικολάκη 9/οικόπεδο Κουτσοράδη)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:⁴²⁴ Το οστεολογικό υλικό συνιστούν καμένα οστά από το κρανίο, καθώς και θραύσματα από τα μακριά οστά του νεκρού. Η απόχρωση της επιφάνειας των οστών κυμαίνεται από γκρι σε λευκή. Ανήκαν σε έναν ρωμαλέο άνδρα. Ο νεκρός ενδεχομένως να ήταν τοποθετημένος σε ύπτια θέση με το κεφάλι προς το Νότο, καθώς τα κρανιακά οστά βρέθηκαν στο νότιο τμήμα του λάκκου.

Ηλικία: Ένήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική:⁴²⁵ λήκυθος (Π1309), 4 ληκύθια (Π1319-Π1321, Π1323),⁴²⁶ σκύφος (Π1318), αμφορίσκος (Π1310), λάσανο (Π823)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: ένα θραύσμα από δίθυρο όστρεο (σωζόμενο μήκος, 5 χιλ.)

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είναι ορθογώνιος, με διαστάσεις κατά τον άξονα Α-Δ: 1,20μ. και Β-Ν: 2,06μ. Στον πυθμένα, σε βάθος 0,72μ. από την επιφάνεια, διαμορφώνονται τριγωνικές πατούρες.⁴²⁷ Στις γωνίες, σε βάθος 0,20μ. βαθύτερα από τις πατούρες, διαμορφώνονται ωοειδείς κοιλότητες, που συνδέονται μεταξύ τους με διαγώνιες αύλακες.⁴²⁸ Το πλάτος των κοιλότητων κυμαίνεται από 0,26 έως 0,39μ. Στα τοιχώματα του λάκκου υπήρχε στρώμα από καμένο επίχρισμα πηλοχώματος, πάχους 0,12μ. Κατά τη μελέτη της στρωματογραφίας εντοπίστηκαν τρία στρώματα. Το ανώτερο, πάχους 0,40μ., περιείχε στάχτες και σωρό από ακανόνιστες πέτρες. Κοντά στη νοτιοανατολική γωνία, βρέθηκαν τρία από τα ληκύθια, ένας σκύφος και ένα λάσανο. Το αμέσως κατώτερο στρώμα ήταν το στρώμα της νεκρικής πυράς. Πρόκειται για στρώμα λευκής τέφρας, πάχους 0,03-0,06μ. Μέσα στην κεντρική αύλακα βρέθηκαν λίγα οστά από τον νεκρό. Το κατώτερο στρώμα, πάχους, 0,26μ. περιείχε στάχτες και κομμάτια καμένου ξύλου. Στη νοτιοανατολική κοιλότητα βρέθηκε μια λήκυθος σπασμένη σε πολλά κομμάτια και κάτω από τη λήκυθο υπήρχε ανεστραμμένος ένας αμφορίσκος. Στη βορειοδυτική κοιλότητα βρέθηκε ένα ληκύθιο.

⁴²⁴ Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Αν. Αγελαράκη και το πόρισμά της περιλαμβάνεται στη δημοσίευση της ταφής από τον Δ. Μπουνάκη (Μπουνάκης 2001, 245-246).

⁴²⁵ Τα ευρήματα από τους τάφους του οικοπέδου Κουτσοράδη βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κω και οι αριθμοί που δίνονται σε παρένθεση είναι οι αριθμοί ευρετηρίου του μουσείου.

⁴²⁶ Ένα από τα ληκύθια (Π1320) είναι κυπριακό, με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό, ΒοR II (IV). Τα άλλα 3 ληκύθια (Π1319, Π1321, Π1323) είναι κυπριακού τύπου, με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό. Για την περιγραφή και το σχήμα, Μπουρογιάννης 2007, Β, 43-44.

⁴²⁷ Από τις πατούρες διατηρήθηκαν ακέραες η νότια με διαστάσεις 0,66x0,78μ. και η δυτική με διαστάσεις 1,76x0,48μ.

⁴²⁸ Διατηρούνται μόνο οι τρεις αύλακες, η νοτιοανατολική, η νοτιοδυτική και η βορειοδυτική. Το πλάτος της αύλακας στο μέσον είναι 0,26-0,32μ.

Το στρώμα περιείχε τέλος θραύσματα πιθανώς χάλκινης φιάλης, που αλλοιώθηκε εντελώς από τη φωτιά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Δ. Μποσνάκης - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1989/90

Χρονολόγηση: Μέση Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Μποσνάκης 1990, 496· Μποσνάκης 2001, 240-246

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Α: 119, 131, 171, Β: 43-44

Π (Οδός Πασανικολάκη 9/οικόπεδο Κουτσουράδη)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:⁴²⁹ Το οστεολογικό υλικό συνιστούν καμένα οστά από διάφορα μέρη του σώματος του νεκρού και ανήκαν σε έναν ρωμαλέο άνδρα ηλικίας 35-45 ετών. Η ένταση της θερμότητας που αναπτύχθηκε στον λάκκο κατά την πυρά του νεκρού δεν ήταν ομοιόμορφη σε όλο το χώρο του ορύγματος, καθώς τα κόκκαλα που βρίσκονταν στο πίσω μέρος και πιο κοντά στην εστία της φωτιάς κήκαν σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή/γκριζόλευκη απόχρωση επιφάνειας οστών), ενώ κόκκαλα από την μπροστινή πλευρά του σώματος επηρεάστηκαν σε λιγότερο βαθμό από τη θερμότητα (καφέ/κοκκινωπή απόχρωση επιφάνειας οστών). Συμπεραίνεται λοιπόν πως ο νεκρός ήταν τοποθετημένος σε ύπτια, εκτεταμένη στάση. Επιπλέον, η ένταση και η διάρκεια της πυράς υπολογίζεται από χαμηλή έως μέτρια.

Ηλικία: Ένήλικας (35-45 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: λήκυθος (Π1308),⁴³⁰ 2 κύπελλα (Π1315, Π1341), ληκύθιο (Π901),⁴³¹ αμφορίσκος (Π1523)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: 5 θραύσματα οστών από αιγοειδή, όστρεο γαστερόποδο

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είναι ορθογώνιος, με διαστάσεις, Α-Δ: 1,38μ. και Β-Ν: 0,90μ., αλλά διατηρήθηκε μόνο μέχρι το επίπεδο του πυθμένα. Στη νοτιοδυτική, νοτιοανατολική και βορειοδυτική γωνία διαμορφώνονται ωσειδείς κοιλότητες. Διατηρήθηκε στρώμα λευκής τέφρας, πάχους 0,10-0,15μ., που περιείχε καμένα ξύλα και τμήματα οστών. Στις κοιλότητες και στο μέσο του πυθμένα βρέθηκαν τα αγγεία, με έντονα ίχνη καύσης.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Δ. Μποσνάκης - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1989/90

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Μποσνάκης 1990, 496· Μποσνάκης 2001, 247-250

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Β: 78-79

⁴²⁹ Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Αν. Αγελαράκη και το πόρισμά της περιλαμβάνεται στη δημοσίευση της ταφής από τον Δ. Μποσνάκη (Μπονάκης 2001, 249-250).

⁴³⁰ Η λήκυθος είναι κυπριακού τύπου, με πλαστικούς δακτύλιους στο λαιμό, Μπουρογιάννης 2007, Β: 78-79.

⁴³¹ Δίωτο ληκύθιο κυπριακού τύπου με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό, ροδιακή απομίμηση Λευκού Γραπτού Ρυθμού(;), Μπουρογιάννης 2007, Β: 78.

4.2 Μαρμαρωτό (χάρτες 2-3)

Το Μαρμαρωτό βρίσκεται στα νοτιοδυτικά της πόλης της Κω. Στην περιοχή εντοπίστηκε από την Αρχαιολογική Υπηρεσία αρχαϊκό νεκροταφείο (Γ.4.2.2.), καθώς και τμήμα ελληνιστικού και ρωμαϊκού νεκροταφείου.⁴³² Τέλος, έχει βρεθεί μια συστάδα τάφων της Πρώιμης Γεωμετρικής Περιόδου (Γ.4.2.1.).⁴³³

4.2.1 Οικόπεδο Βασιλείου (χάρτης 2)

Στο οικόπεδο Βασιλείου εντοπίστηκαν 3 καύσεις και ένας παιδικός ενταφιασμός σε κιβωτιόσχημο (σχ. 43). Το οικόπεδο βρίσκεται στα ανατολικά του οικοπέδου Πέρου - Κουτούζη, όπου ερευνήθηκε η νεκρόπολη της Αρχαϊκής περιόδου.⁴³⁴

I (Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και επαρχιακή οδός/οικόπεδο I.Βασιλείου) (σχ. 44, εικ. 2)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη⁴³⁵: Το οστεολογικό υλικό συνιστούν κυρίως κρανιακά οστά και λιγότερο οστά από άλλα μέρη του σώματος. Ο διαφορετικός βαθμός καύσης των οστών, των οποίων η απόχρωση της επιφάνειας κυμαίνεται από σκούρα γκρι έως άσπρη, υποδεικνύει πως η ένταση της θερμότητας που αναπτύχθηκε δεν ήταν ομοιόμορφη σε όλο το χώρο του τάφου. Τέλος, η συρρίκνωση των οστών που παρατηρήθηκε πιθανώς να οφείλεται σε ανθρώπινη παρέμβαση πριν την τελική ταφή τους ή/και σε ταφονομικούς παράγοντες.

Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική:⁴³⁶ οινόχολη (Π1719), αμφορίσκος (Π1721), σκύφος (Π1722), κρατηρίσκος (Π1720)

Μικροτεχνία: 4 χάλκινες περόνες, χρυσό έλασμα, χρυσό σύρμα σε σχήμα φύλλου κισσού, ψήφος από ορεία κρύσταλλο

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 1,58x0,35μ., δυτικό προσανατολισμό και αποτελείται από ένα επίμηκες όρυγμα, βάθους 0,35μ., στα άκρα του οποίου και σε βάθος 0,50μ. σχηματίζονται από δύο ωοειδείς κοιλότητες. Το πλάτος των κοιλοτήτων

⁴³² Στην πάροδο της οδού Αυστραλίας στο οικόπεδο Γ. και Μ. Τυρίκου, καθώς και σε γειτονικά οικόπεδα (Κορδιστού, Μ. και Γ. Χατζημάρκου και Καταρή), Σκέρλου 2009, 989-991).

⁴³³ Τη δεκαετία του 1980, όταν και αποκαλύφθηκε το νεκροταφείο θεωρήθηκε πως άρχισε να χρησιμοποιείται αμέσως μετά την εγκατάλειψη του νεκροταφείου στα Σεράγια, λόγω της εύρεσης υπογεωμετρικών οστράκων (Kantzia 1988, 177-179). Με βάση τον εντοπισμό της συστάδας των τάφων του οικοπέδου Βασιλείου, στο τέλος της δεκαετίας του 1990, φαίνεται πως η χρήση του χώρου ως νεκροταφείο ανάγεται στη Γεωμετρική περίοδο.

⁴³⁴ Σκέρλου 1997, 1113· Μποσνάκης 2001, 223.

⁴³⁵ Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Αν. Αγελαράκη και το πόρισμά της περιλαμβάνεται στη δημοσίευση της ταφής από τον Δ. Μποσνάκη (Μποσνάκης 2001, 229-230).

⁴³⁶ Τα ευρήματα από τους τάφους του οικοπέδου Βασιλείου βρίσκονται στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Κω και οι αριθμοί που δίνονται σε παρένθεση είναι οι αριθμοί ευρετηρίου του μουσείου.

κυμαίνεται από 0,46 έως 0,54μ. Τα τοιχώματα του λάκκου εσωτερικά έχουν πυρακτωθεί από τη φωτιά. Λωρίδα πυρακτωμένου επιχρίσματος από πηλόχωμα παρατηρείται στο περίγραμμα του λάκκου, πάχους 0,10μ. Το ανώτερο στρώμα συνιστούσαν καστανά χρώματα και ριγμένες πέτρες. Χαμηλότερα βρισκόταν το στρώμα της νεκρικής πυράς, πάχους 0,20μ. στο μέσο του πυθμένα και 0,35μ. στις κοιλότητες. Διάσπαρτα οστά του νεκρού βρέθηκαν στο μέσο του πυθμένα, ενώ κομμάτια ξυλανθράκων και καμένα τμήματα αγγείων βρέθηκαν κυρίως εντός των κοιλοτήτων. Η βορειοδυτική κοιλότητα περιείχε τον κρατηρίσκο, τον αμφορίσκο, τον σκύφο, τις περόνες και το έλασμα χρυσού. Η νοτιοδυτική κοιλότητα περιείχε την οινοχόη. Τέλος, το στρώμα αυτό περιείχε το χρυσό σύρμα σε μορφή φύλλου.

Σχόλια: στα νότια του λάκκου βρέθηκε ένας κιβωτιόσχημος τάφος ενός νηπίου (6-8 μηνών), που χρονολογείται λίγο αργότερα από την καύση του άνδρα. Λόγω της εγγύτητας των δύο τάφων, είναι πιθανό οι νεκροί να ανήκαν στην ίδια οικογένεια.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Δ. Μπосνάκης - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1997

Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 1997, 1113· Μπосνάκης 2001, 224-231

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Β: 19

Π (Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και επαρχιακή οδός/οικόπεδο Ι.Βασιλείου) (σχ. 45, εικ. 3)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:⁴³⁷ Το οστεολογικό υλικό συνιστούν λίγα οστά, συμπεριλαμβανομένου και κρανιακά οστά. Η απόχρωση της επιφάνειας των οστών ήταν άσπρη/ανοιχτή γκρι.

Ηλικία: Ενήλικας (25-45 ετών)

Φύλο: Άνδρας

Κεραμική: 2 οινοχόες (Π1724, Π1726), προχοϊσκη (Π1727), 2 αμφορίσκοι (Π1723, Π1725), όλη (Π1728)

Μικροτεχνία: σιδερένια αιχμή δόρατος, 4 τμήματα σιδερένιου εγχειριδίου (;)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος έχει διαστάσεις 2,02x1,30μ. αποτελείται από ένα όρυγμα, μέγιστου βάθους 0,64μ., που στα άκρα του διαμορφώνονται ωσειδείς κοιλότητες. Το πλάτος των κοιλοτήτων κυμαίνεται από 0,24-0,38μ, ενώ το μέγιστο βάθος εντοπίζεται στη νοτιοανατολική κοιλότητα στα 0,90μ. Σε βάθος 0,32μ. και κατά μήκος 1,08μ. του νότιου τοιχώματος του ορύγματος διαμορφώνεται μια τραπεζιόσχημη «πατούρα», πλάτους 0,28μ. Επίχρισμα πηλόχωματος που έχει πυρακτωθεί καλύπτει όλο το εσωτερικό του λάκκου και στο περίγραμμά του, εξωτερικά δημιουργείται περιχέλωμα από πηλόχωμα, πάχους περίπου 0,10μ. Το ανώτερο στρώμα, πάχους περίπου 0,32μ., συνιστούσαν διάσπαρτες πέτρες. Χαμηλότερα βρισκόταν το στρώμα της νεκρικής πυράς, πάχους 0,32μ. και 0,58μ. στις κοιλότητες, που περιείχε μεγάλα κομμάτια από καμένα ξύλα και καμένα οστά. Στο στρώμα αυτό, εντός της βορειοδυτικής κοιλότητας υπήρχαν οι δύο οινοχόες και η προχοϊσκη. Κοντά στην κοιλότητα αυτή βρέθηκε η σιδερένια αιχμή δόρατος και σε επαφή με την αιχμή όστρακα από τους δύο αμφορίσκους. Κάτω από την αιχμή βρέθηκε το εγχειρίδιο σε

⁴³⁷ Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Αν. Αγελαράκη και το πόρισμά της περιλαμβάνεται στη δημοσίευση της ταφής από τον Δ. Μπосνάκη (Μπосνάκης 2001, 235-236).

προχωρημένη οξειδωση. Η νοτιοδυτική κοιλότητα περιείχε την όλη. Τα οστά βρέθηκαν τόσο εντός των δύο αυτών κοιλοτήτων, όσο και διάσπαρτα στο όρυγμα. Τα κρανιακά οστά βρέθηκαν στο δυτικό τμήμα και σε συνδυασμό με την εύρεση της αιχμής δόρατος κοντά σε αυτά εικάζεται πως ο νεκρός είχε τοποθετηθεί με το κεφάλι προς τη Δύση και σε ύπτια θέση. Η βορειοανατολική και νοτιοανατολική κοιλότητα περιείχαν μόνο τέφρα και καμένα τμήματα ξύλου. Τέλος, ένα μεγάλο τμήμα καμένου ξύλου βρέθηκε στο κεντρικό όρυγμα και νότια της αιχμής δόρατος, μήκους 0,30μ. και διαμέτρου 0,12μ.

Σχόλια: Ο τάφος βρίσκεται σε απόσταση 0,98μ. από τον τάφο I. Πιο συγκεκριμένα, η νοτιοανατολική κοιλότητα του τάφου I εφάπτεται σχεδόν τη νοτιοδυτική κοιλότητα του τάφου II. Ενδεχομένως οι 2 ταφέντες να συνδέονταν μεταξύ τους.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Δ. Μποσνάκης - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1997

Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 1997, 1113· Μποσνάκης 2001, 231-236

Δευτερογενείς πηγές: -

III (Οδός Εθνικής Αντιστάσεως και επαρχιακή οδός/οικόπεδο I.Βασιλείου) (σχ. 46, εικ. 1, 39α-β)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:⁴³⁸ το οστεολογικό υλικό συνιστάται σε μικρά θραύσματα, συμπεριλαμβανομένων και οστών από το κρανίο. Η απόχρωση της επιφάνειας των οστών ήταν άσπρη/ανοιχτή γκρι.

Ηλικία: Έφηβος (17-18 ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: αμφορέας (Π1732), σκύφος (Π1733)

Μικροτεχνία: σιδερένια αιχμή δόρατος, 3 τμήματα από σιδερένιο μικρό εγχειρίδιο, 6 σιδερένια καρφιά

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος έχει ανατολικό προσανατολισμό και αποτελείται από έναν λάκκο, που στην άνω του επιφάνεια είναι ορθογώνιος (2,26x1,30μ.). Εσωτερικά σε κάθε πλευρά διαμορφώνεται μια τραπεζιόσχημη «πατούρα». Η βόρεια και η νότια βρίσκονται σε βάθος 0,45μ. από το χείλος του λάκκου, ενώ η δυτική και η ανατολική σε βάθος 0,35μ. από την επιφάνεια.⁴³⁹ Ο λάκκος έχει βάθος 0,80μ., στα άκρα του οποίου και σε βάθος 1,05μ. σχηματίζονται από δύο ωοειδείς κοιλότητες. Το πλάτος των κοιλοτήτων κυμαίνεται από 0,28 έως 0,44μ. Επίχρισμα πηλοχώματος που έχει πυρακτωθεί καλύπτει όλο το εσωτερικό του λάκκου και στο περίγραμμά του, εξωτερικά δημιουργείται περιχείλωμα από πηλόχωμα, πάχους περίπου 0,10μ. Πυρακτωμένα βότσαλα που βρέθηκαν γύρω από το λάκκο μαρτυρούν την ένταση της φωτιάς κατά την καύση. Το ανώτερο στρώμα, πάχους 0,35μ. αποτελούσαν λίγα όστρακα και μεγάλες πέτρες. Χαμηλότερα, βρισκόταν το στρώμα της νεκρικής πυράς, πάχους 0,45μ. και περίπου 0,70μ. στις κοιλότητες, που περιείχε καμένα κομμάτια ξύλων και διαλυμένων οστών, κυρίως στο κέντρο του λάκκου, καθώς και όστρακα

⁴³⁸ Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Αν. Αγελαράκη και το πόρισμά της περιλαμβάνεται στη δημοσίευση της ταφής από τον Δ. Μποσνάκη (Μπονάκης 2001, 239-240).

⁴³⁹ Η βόρεια και νότια «πατούρα» είναι τοποθετημένες βαθύτερα από την ανατολική και τη δυτική κατά 0,10μ. Διαστάσεις «πατούρας» βόρειας πλευράς· 1,88x0,32μ., νότιας πλευράς· 1,82x0,38μ., ανατολικής πλευράς 0,76x0,60μ.· δυτικής πλευράς 0,80x0,56μ.

αγγείων. Η νοτιοδυτική κοιλότητα περιείχε την αιχμή του δόρατος. Στη νοτιοανατολική βρέθηκαν τα οξειδωμένα καρφιά, τα τμήματα του εγχειριδίου και τα καμένα τμήματα του σκύφου. Η βορειοανατολική κοιλότητα περιείχε τα συνανήκοντα τμήματα του αμφορέα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Δ. Μποσνάκης - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1997

Χρονολόγηση: Πρώιμη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 1997, 1113· Μποσνάκης 2001, 236-240

Δευτερογενείς πηγές: -

4.2.2 Οικόπεδο Κουτούζη (χάρτης 3)

Στο οικόπεδο Κουτούζη έχει εντοπιστεί τμήμα νεκροταφείου σε χρήση από τον 7^ο αιώνα π.Χ. έως τον 1^ο αιώνα μ.Χ, το οποίο είναι αδημοσίευτο.⁴⁴⁰ Η πλειοψηφία των αρχαϊκών ταφών είναι καύσεις σε κιβωτιόσχημους τάφους (μέσες διαστάσεις, 2,20x1μ, βάθος: 0,80μ). Συνήθως οι τάφοι έφεραν τέσσερις στρογγυλές κοιλότητες στις γωνίες, μερικές από τις οποίες περιείχαν προσφορές. Γενικώς το νεκροταφείο περιελάμβανε εγχυτρισμούς, καύσεις και ενταφιασμούς σε πήλινες λάρνακες και κιβωτιόσχημους τάφους (343 τάφοι στο σύνολο). Η αδιάκοπη χρήση του νεκροταφείου συχνά οδηγούσε στην καταστροφή των πρωιμότερων τάφων και στην επαναχρησιμοποίηση των λαρνάκων με την τοποθέτηση αγγείων ή πλακών.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Χ. Κάντζια - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1983-1987

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Κάντζια 1983, 397· 1984, 335· 1987α, 650· Kantzia 1988, 177-179

Δευτερογενείς πηγές: -

4.3 Κως-Καρδάμαινα (χάρτης 2)

Στα δυτικά του δρόμου που συνδέει το χωριό Αντιμάχεια με την Καρδάμαινα, κατά την αποχωμάτωση του οικοπέδου Γερασκλή, αποκαλύφθηκαν 6 τάφοι καύσης της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου.⁴⁴¹ Από αυτούς, οι 3 διατηρήθηκαν σχεδόν ανέπαφοι (Λάκκοι Δ-ΣΤ), 2 είχαν αποχωματωθεί σε μεγάλο βαθμό λόγω της καλλιέργειας του ακινήτου σε προγενέστερη χρήση του (Λάκκοι Β-Γ), και ένας ακόμη καταστράφηκε κατά το ήμισυ από το μηχανικό εκσκαφέα (Λάκκος Α).

⁴⁴⁰ Τάφοι βρέθηκαν και στο οικόπεδο Καλέργη/Μαμουζέλου (Kantzia 1988, 177-179. Ειδικότερα, οικόπεδο Κουτούζη· Κάντζια 1983, 397 και οικόπεδα Καλέργη/Μαμουζέλου· Κάντζια 1984, 335· 1987α, 650).

⁴⁴¹ Η περιοχή είναι γνωστή ως «Παλιαράχη» και «Τάφοι», επειδή στο νότιο τμήμα του οικοπέδου βρέθηκαν τάφοι και κοιμητήριος ναός της Ιπποτικής περιόδου (Σκέρλου 1995, 807).

«Παλιαράχη»- οικοπέδο Γερασκλή

Λάκκος Α

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική:⁴⁴² σκύφος (Π1736), πίθος-αμοφορίσκος (Π1737), οينوχόη, λήκυθος, ληκύθιο

Μικροτεχνία: πήλινο πηνίο (Π1739), τμήμα χάλκινης τοξωτής πόρπης

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Το μεγαλύτερο μέρος του λάκκου έχει καταστραφεί κατά την αποχωμάτωση του οικοπέδου. Διατηρήθηκαν μόνο δύο από τις τέσσερις γωνιακές κοιλότητες και τμήμα του κεντρικού μέρους του πυθμένα. Περιείχε στρώμα στάχτης με κομμάτια κάρβουνου. Η μία όψη του αμοφορίσκου είχε μαυρίσει και όχι καεί από την πυρά.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ε. Σκέρλου - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1995

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 1995, 807· Σκέρλου 2001, 276-277

Δευτερογενείς πηγές: -

Λάκκος Β

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:⁴⁴³ Το οστεολογικό υλικό συνιστά ένα μακρό οστό, το οποίο όμως δεν αποκλείεται να ανήκει σε κάποιο ζώο.

Ηλικία: Έφηβος (12-17 ετών); **Φύλο:** Άνδρας;

Κεραμική: σκύφος (Π1740)

Μικροτεχνία:

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είναι ορθογώνιος, με ανατολικό προσανατολισμό, όμως δε διατηρήθηκε το εξωτερικό του περίγραμμα. Το σωζόμενο μήκος είναι 2,20μ., το πλάτος 1,20μ. και ο πυθμένας του εντοπίστηκε στα 0,25μ. Στα άκρα διαμορφώνονται ελλειψοειδείς κοιλότητες.⁴⁴⁴ Στο εσωτερικό του λάκκου υπήρχε χώμα με τέφρα και ένα καμένο οστό.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ε. Σκέρλου - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1995

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

⁴⁴² Τα ευρήματα από τους τάφους του οικοπέδου Γερασκλή της Καρδάμαινας βρίσκονται στις Αποθήκες Χατζηγελά και ο αριθμός που αναφέρεται σε παρένθεση είναι ο αριθμός ευρετηρίου τους.

⁴⁴³ Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Αν. Αγελαράκη και το πόρισμά της περιλαμβάνεται στη δημοσίευση της ταφής από την Ε. Σκέρλου (Σκέρλου 2001, 278).

⁴⁴⁴ Οι γωνιακές κοιλότητες έχουν μήκος 0,70μ. και πλάτος που κυμαίνεται από 0,30μ. έως 0,50μ.

Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 1995, 807· Σκέρλου 2001, 277-278
Δευτερογενείς πηγές: -

Λάκκος Γ

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: - **Ανθρωπολογικό υλικό:** -
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: **Φύλο:** -
Κεραμική: -
Μικροτεχνία: -
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Σώθηκε μόνο τμήμα του κεντρικού λάκκου και μιας από τις γωνιακές κοιλότητες. Βρέθηκε άδειος.
Σχόλια: -
Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ε. Σκέρλου - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1995
Χρονολόγηση: -
Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 1995, 807· Σκέρλου 2001, 279
Δευτερογενείς πηγές: -

Λάκκος Δ

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -
Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη:⁴⁴⁵ Το οστεολογικό υλικό συνιστούν λίγα οστά, κυρίως μακριά και κρανιακά οστά, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Κατά τη διάρκεια της καύσης επιτεύχθηκαν υψηλές θερμοκρασίες μεγάλης διάρκειας και με ομοιόμορφη κατανομή εντός του λάκκου.
Ηλικία: Ενήλικας (25-35 ετών) **Φύλο:** Άνδρας
Κεραμική: πυξίδα (Π1741),⁴⁴⁶ σκύφος (Π1742), τμήμα άβαφου αμφορέα, ληκύθια (συμπεριλαμβανομένων, Π1750-Π1752), λήκυθοι (συμπεριλαμβανομένων, Π1744, Π1747, Π1748), τμήματα διαφόρων αγγείων
Μικροτεχνία: πήλινο πηνίο (Π1743)
Άλλα: μάζες πηλού
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο λάκκος είναι ορθογώνιος, με νότιο προσανατολισμό, μήκους 1,80μ. και πλάτους 1,10μ. Το εξωτερικό περίγραμμα του λάκκου διατηρήθηκε μόνο στην ανατολική πλευρά. Οι ελλειψοειδείς κοιλότητες, που διαμορφώνονται στις γωνίες του λάκκου δε σώζονται καλά. Το βάθος του λάκκου φτάνει τα 0,28μ. Διατηρήθηκε στρώμα τέφρας με κάρβουνα και λίγα οστά. Η βορειοανατολική κοιλότητα περιείχε τμήματα της πυξίδας, τον σκύφο και μάζες πηλού. Μάζες πηλού βρέθηκαν και στη βορειοδυτική κοιλότητα μαζί με το πηνίο (**εικ. 7**). Προς το νότιο τμήμα του λάκκου

⁴⁴⁵ Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Αν. Αγελαράκη και το πόρισμά της περιλαμβάνεται στη δημοσίευση της ταφής από την Ε. Σκέρλου (Σκέρλου 2001, 274-275).

⁴⁴⁶ Τεχνική κατ' απομίμηση του ρυθμού ΒοR, Μπουρογιάννης 2007, Β· 83-84. Μια λήκυθος από τον τάφο (Π1752) ενδεχομένως να είναι ντόπια μίμηση ΒοR, Μπουρογιάννης 2007, Β· 83.

βρέθηκαν τμήματα διαφόρων αγγείων, ενώ στο κέντρο του λάκκου υπήρχαν τα ληκύθια και οι λήκυθοι σε δύο επάλληλες στρώσεις. Δεν αναφέρεται για όλα τα ληκύθια και τις ληκύθους εάν ήταν καμένα ή όχι, εκτός από τις δύο περιπτώσεις του καταλόγου της δημοσίευσης, που ήταν καμένα (ληκύθιο Π1752 και λήκυθος Π1748).⁴⁴⁷

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ε. Σκέρλου - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1995

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 1995, 807· Σκέρλου 2001, 271-275

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Β: 83-84

Λάκκος Ε (σχ. 48)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:⁴⁴⁸ Το οστεολογικό υλικό συνιστούν λίγα οστά, κυρίως μακριά, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή/γκριζόλευκη απόχρωση επιφάνειας οστών).

Ηλικία: Έφηβος (12-17ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 6 ληκύθια (Π1753-Π1754, Π1760-Π1763),⁴⁴⁹ 3 σκύφοι (Π1757-Π1759), τριποδικός αμφορίσκος (Π1755)

Μικροτεχνία: δύο συνανήκοντα τμήματα χρυσής ταινίας με εγχάρακτη διακόσμηση (Μ166), φθαρμένο χάλκινο αντικείμενο, χάλκινος κρίκος, πήλινο πηνίο (Π1756)

Άλλα: μάζα πηλού

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος είναι ορθογώνιος, με ανατολικό προσανατολισμό, μήκους 1,70μ., πλάτους 1,20μ., και μέγιστο βάθος 0,40μ. Στις γωνίες του σχηματίζονται ελλειψοειδείς κοιλότητες, με κυμαινόμενη διάμετρο στα 0,50μ. Οι κοιλότητες είναι ρηχές, με κλίση προς τα κάτω και η διαμόρφωσή τους ξεκινά από το χείλος του λάκκου. Διατηρήθηκε στρώμα τέφρας με λίγα οστά. Τα κτερίσματα βρέθηκαν κυρίως προς τις κοιλότητες του λάκκου. Η βορειοδυτική κοιλότητα περιείχε 2 ληκύθια και η νοτιοδυτική, 4 ληκύθια, τμήματα του ενός σκύφου και τον χάλκινο κρίκο. Τμήματα του δεύτερου σκύφου βρέθηκαν λίγο ανατολικότερα. Τα θραύσματα των 3 σκύφων ήταν καμένα, ενώ καμένο ήταν με βεβαιότητα ένα από τα ληκύθια.⁴⁵⁰ Η νοτιοανατολική κοιλότητα περιείχε το πηνίο, τη μάζα πηλού και η βορειοανατολική, τον τριποδικό αμφορίσκο. Κοντά σε αυτή την κοιλότητα βρέθηκε το χάλκινο αντικείμενο και τα δύο συνανήκοντα τμήματα της χρυσής ταινίας.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ε. Σκέρλου - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1995

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

⁴⁴⁷ Σκέρλου 2001, 272, αρ. 2 και 3 αντιστοίχως. Ακόμη, αναφέρεται για μια δεύτερη λήκυθο (Π1747) πως δεν ήταν καμένη (σ. 273).

⁴⁴⁸ Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Αν. Αγελαράκη και το πόρισμά της περιλαμβάνεται στη δημοσίευση της ταφής από την Ε. Σκέρλου (Σκέρλου 2001, 269-270).

⁴⁴⁹ Περιλαμβάνονται ληκύθια κυπριακού τύπου, με πλαστικό δακτύλιο στο λαμό· Μπουρογιάννης 2007, Β: 82.

⁴⁵⁰ Ένα ληκύθιο περιλαμβάνεται στον κατάλογο της δημοσίευσης (Π1763, Σκέρλου 2001, 267, αρ. 1), το οποίο ήταν καμένο. Για τα υπόλοιπα δε δίνεται κάποια πληροφορία.

Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 1995, 807· Σκέρλου 2001, 266-270
Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Β: 82

Λάκκος ΣΤ (σχ. 47, εικ. 4)

Τύπος τάφου: Λάκκος με τέσσερις κοιλότητες **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη:⁴⁵¹ Το οστεολογικό υλικό συνιστούν λίγα οστά, κυρίως μακριά, τα οποία είχαν καεί σε βαθμό ασβεστοποίησης (λευκή απόχρωση επιφάνειας οστών). Κατά τη διάρκεια της καύσης επιτεύχθηκαν υψηλές θερμοκρασίες μεγάλης έντασης.

Ηλικία: Έφηβος (12-17ετών) **Φύλο:** Άνδρας

Κεραμική: 2 αμφορείς (Π1764, Π1772), 2 πιθαμοφρείς (Π1784-Π1785), κρατήρας (Π1765), 16 ληκύθια (Π1766-Π1771, Π1774-Π1783),⁴⁵² σκύφος (Π1773)

Μικροτεχνία: χρυσό έλασμα με έκτυπη διακόσμηση από δύο επάλληλες ζώνες μαιάνδρων (M167). Ένα τμήμα του ελάσματος είχε καεί πλήρως στην φωτιά.

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο λάκκος στην άνω του επιφάνεια είναι ορθογώνιος, με ανατολικό προσανατολισμό, μήκους 2,50μ. και πλάτους 1,40μ. (ανατολικό άκρο)/1,70μ. (δυτικό άκρο). Εσωτερικά σε κάθε πλευρά διαμορφώνεται μια «πατούρα», πλάτους από 0,50μ. έως 0,70μ. Ο λάκκος έχει μέγιστο βάθος 0,80μ., στις γωνίες του οποίου σχηματίζονται ελλειψοειδείς κοιλότητες. Το μήκος των κοιλοτήτων κυμαίνεται στα 0,80μ. και το πλάτος στα 0,40μ. Ο πυθμένας και τα τοιχώματα του λάκκου ήταν μαυριδερά λόγω της επίδρασης της φωτιάς. Διατηρήθηκε στρώμα τέφρας, που περιείχε κομμάτια κάρβουνου και λίγα οστά. Στις κοιλότητες και στον κεντρικό λάκκο βρέθηκαν τα κτερίσματα. Τα περισσότερα κτερίσματα βρέθηκαν σε βάθος 0,23μ. Η νοτιοδυτική κοιλότητα περιείχε τον ακέραιο, άβαφο αμφορέα, του οποίου η μία όψη ήταν μαυρισμένη (και όχι καμένη) από τη φωτιά. Στη νοτιοανατολική κοιλότητα βρέθηκαν, τα θραύσματα ενός δεύτερου αμφορέα, ενός σκύφου, η βάση ενός άβαφου αγγείου (όλα καμένα) και το έλασμα χρυσού. Στον κεντρικό λάκκο βρέθηκαν καμένα τμήματα ενός κρατήρα και κοντά στη βορειοανατολική κοιλότητα ορισμένα από τα ληκύθια (6). Χαμηλότερα, σε βάθος 0,50μ. στον κεντρικό λάκκο και την βορειοανατολική κοιλότητα βρέθηκαν τα υπόλοιπα ληκύθια (10). Τα ληκύθια θα ήταν καμένα.⁴⁵³ Η βορειοδυτική και νοτιοδυτική κοιλότητα περιείχαν από έναν πιθαμοφορίσκο (που είχαν μαυρισμένη και όχι καμένη τη μία όψη).

Σχόλια: -

Ανασκαφές – Φορέας – Έτη: Ε. Σκέρλου - ΚΒ' ΕΠΚΑ – 1995

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική

Πρωτογενείς πηγές: Σκέρλου 1995, 807· Σκέρλου 2001, 259-266

Δευτερογενείς πηγές: Μπουρογιάννης 2007, Β: 81

⁴⁵¹ Η ανθρωπολογική μελέτη έγινε από τον Αν. Αγελαράκη και το πόρισμά της περιλαμβάνεται στη δημοσίευση της ταφής από την Ε. Σκέρλου (Σκέρλου 2001, 264-265).

⁴⁵² Περιλαμβάνονται ληκύθια κυπριακού τύπου, με πλαστικό δακτύλιο στο λαιμό· Μπουρογιάννης 2007, Β: 81.

⁴⁵³ 2 ληκύθια από τα 16 περιλαμβάνονται στον κατάλογο της δημοσίευσης (Π1769 και Π1779· Σκέρλου 2001, 261, αρ. 3 και 4 αντιστοίχως) τα οποία ήταν καμένα. Τα ληκύθια, είτε ήταν εξαρχής τοποθετημένα δίπλα στο σώμα του νεκρού, είτε είχαν ριχτεί από τους παριστάμενους στην πυρά του (Σκέρλου 2001, 263). Σε κάθε περίπτωση, το πιθανότερο είναι να είχαν καεί από την πυρά.

Δ. Ανατολικό Αιγαίο

Δ.1. Ικαρία

1.1 Καταφύγιο (χάρτες 2-3)

Στα ανατολικά του νησιού, στη θέση Καταφύγιο, έχει εντοπιστεί νεκροταφείο τύμβων που κάλυπταν κιβωτιόσχημους τάφους με καύσεις. Το νεκροταφείο παραμένει αδημοσίευτο και δεν είναι διαθέσιμη καμία περαιτέρω πληροφορία.⁴⁵⁴

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Κοντολέων, Β. Φιλιππάκη – Αρχαιολογική Υπηρεσία – 1954, 1957

Χρονολόγηση: Γεωμετρική – Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: -

Δευτερογενείς πηγές: Ανδρόνικος 1963, 288, σημ. 109.2· Μπουγάτσου 2010, 57· Πάντος 2010

Δ.2. Σάμος

2.1 Αρχαία πόλη (Πυθαγόρειο)

2.1.1 Τρία Δόντια (χάρτης 2)

Στο νοτιοδυτικό τμήμα της αρχαίας πόλης της Σάμου, στο χωριό Πυθαγόρειο στα νοτιοανατολικά του νησιού, βρέθηκε νεκροταφείο τύμβων που χρονολογείται από τον 9^ο έως τις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ. (σχ. 49).⁴⁵⁵ Το νεκροταφείο εντοπίστηκε στα πλαίσια σωστικής ανασκαφής το 1993 από την Αρχαιολογική Υπηρεσία και η έρευνα συνεχίστηκε έως το 2002 με χρηματοδότηση από το Υπουργείο Αιγαίου και υπεύθυνη τη Μαρία Βιγλάκη. Έχει ερευνηθεί μόνο ένα μέρος του νεκροταφείου, έκτασης περίπου 200τμ., σε παραθαλάσσια περιοχή εντός του αρχαϊκού τείχους του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Παραμένει αδημοσίευτο και έτσι οι πληροφορίες που είναι διαθέσιμες περιορίζονται σε συνοπτική παρουσίαση του συνόλου των ευρημάτων.

Το νεκροταφείο περιλαμβάνει συστάδα κυκλικών περιβόλων, σε αλυσιδωτή διάταξη, με καύσεις και εγχυτρισμούς,⁴⁵⁶ καθώς και ένα μικρό αριθμό ενταφιασμών.⁴⁵⁷ Με βάση την ανθρωπολογική μελέτη που Αγγελαράκη, που παραμένει αδημοσίευτη, υπήρχαν αρκετά νεογέννητα και βρέφη έως 6 μηνών, τα

⁴⁵⁴ Υπάρχει η πληροφορία μόνο για έναν τάφο, που χρονολογείται στο τέλος του 7^{ου} με αρχές του 6^{ου} αιώνα π.Χ. (Πάντος 2010, 140). Ο κιβωτιόσχημος τάφος έχει διαστάσεις 1,90x0,80μ., προσανατολισμό βόρεια-νότια, οι πλευρές ήταν κτισμένες από αργούς λίθους και καλυπτόταν από σχιστολιθικές πλάκες. Βρέθηκε γεμάτος με στάχτη και κάρβουνα, αλλά χωρίς κτερίσματα.

⁴⁵⁵ Το νεκροταφείο εντοπίστηκε στο κτήμα Ιάσμη Ψύχα (Βιγλάκη-Σοφianού 2000· 2004· Tsakos 2007, 191–192· Vigiaki 2012, 210–213· 2013· Mohr 2015, 222–224).

⁴⁵⁶ Αναφέρονται 3 εγχυτρισμοί σε υδρίες, που διατηρήθηκαν σε καλή κατάσταση. Το στόμιο έκλεινε με πλακοειδή λίθο και η μία περιείχε μικρά κελύφη σαλιγκαριών. Ένα από τα αγγεία είχε τοποθετηθεί σε στρώση βοτσάλων (Βιγλάκη-Σοφianού 2004, 192).

⁴⁵⁷ Αναφέρεται μια περίπτωση ενταφιασμού γυναίκας με χάλκινο δακτυλίδι, που βρέθηκε κοντά σε τεμάχια απανθρακωμένων ξύλων και σε μια πόρπη. Μια πρόχειρη κατασκευή από αργούς λίθους πατά πάνω στη λεκάνη της νεκρής (Βιγλάκη-Σοφianού 2004, 193).

οποία και αποτελούν την πλειοψηφία των νεκρών στο νεκροταφείο.⁴⁵⁸ Έχουν αποκαλυφθεί τέσσερις περίβολοι, αλλά έχουν εντοπιστεί περισσότεροι. Οι περίβολοι είναι ύψους 1,35μ., πλάτους 0,50-0,70μ. και η διάμετρος κυμαίνεται από 3 έως 5,50μ. Αποτελούνται από ντόπιο μαργαϊκό ασβεστόλιθο και εδράζονταν στην άμμο, η οποία κάλυπτε όλη την έκταση της νεκρόπολης. Καλύπτονταν από σκληρό κοκκινόχρωμα, αργούς λίθους και πλήθος θραυσμάτων πήλινων κεράμων.

Ο κύριος τρόπος ταφής για τους ενήλικες ήταν η καύση, η οποία τελούνταν κοντά στον χώρο ταφής. Αποκαλύφθηκαν οκτώ πυρές εντός των ορίων των περιβόλων, που περιείχαν τα κατάλοιπα της καύσης περισσότερων του ενός νεκρού.⁴⁵⁹ Στο νεκροταφείο εντοπίστηκε και ένας αποθέτης τέφρας, που θεωρείται από τη Βιγλάκη πως εδώ συγκέντρωναν τα κατάλοιπα από τις νεκρικές πυρές.⁴⁶⁰ Συσχέτισε τον χώρο αυτόν με τον αποθέτη τέφρας που βρέθηκε κοντά στον ταφικό περίβολο της Μινώας στην Αμοργό (σελ. 193-194). Στην περίπτωση της Μινώας όμως, η Μαραγκού θεωρεί πιθανή τη συσχέτιση του αποθέτη με την τέλεση έμπειρων θυσιών στα πλαίσια λατρευτικών δρώμενων.

Η περισυλλογή των καταλοίπων της πυράς γινόταν σε αγγεία, τα οποία τοποθετούνταν λίγο μακρύτερα. Ως τεφροδόχα αγγεία χρησιμοποιούνταν πίθιοι, αμφορείς και υδρίες, τα οποία βρέθηκαν τοποθετημένα στο πλάι πάνω σε στρώση άμμου. Το στόμιο του αγγείου φρασσόταν με πλακοειδή λίθο και πηλόχρωμα, ή όστρακο ή μισό μέρος άλλου αγγείου. Τα κτερίσματα συνιστούν κυρίως μόνωτα κύπελλα, αλλά σε λίγες περιπτώσεις μια μικρή πρόχους, οινοχόη ή χύτρα, καθώς και μεταλλικά αντικείμενα (πόρπες, περόνες, κοσμήματα). Βρέθηκαν ακόμα στα αγγεία άμμος, όστρεα, βότσαλα, απανθρακωμένοι ελαιοπυρήνες και οστά ζώων.⁴⁶¹ Πολλές φορές πλακοειδείς και αργοί λίθοι κάλυπταν και την άνω επιφάνεια του αγγείου. Ένας πίθος είχε εσωτερικά επίστρωση από λίθους και εξωτερικά καλυπτόταν μέχρι το ύψος της άνω επιφάνειά του από απανθρακωμένα ξύλα, πιθανότατα από την πυρά του νεκρού. Αναφέρεται πως υπήρχαν κι άλλες τέτοιες περιπτώσεις.⁴⁶² Σε μια περίπτωση διπλής ταφής εντός του ίδιου αγγείου, καύσης και ενταφιασμού αναφέρεται πως βρέθηκαν τμήματα εσχάρας από χονδρόκοκκο μελανόχρωμο πηλό, τα οποία συνανήκουν με τμήματα ίδιας εσχάρας που βρέθηκαν μέσα σε στρώμα πυράς. Σε ένα

⁴⁵⁸ Βιγλάκη 2012, 213· Viglaki 2013, 21.

⁴⁵⁹ Αναλυτικά οι πυρές θα συζητηθούν σε ενότητα του Μέρους Α' (κεφάλαιο 2, ενότητα Γ.2).

⁴⁶⁰ Viglaki 2012, 213.

⁴⁶¹ Ανάμεσα στα οστά ζώων συγκαταλέγονται και είδη, που δεν υπάρχουν πια στη Σάμο, όπως από ελάφι (Βιγλάκη 2012, 213).

⁴⁶² Βιγλάκη-Σοφιανού 2004, 192.

περίβολο (περίβολος 3) βρέθηκαν αρκετά αγγεία, όπου πλαισιώνονταν από αργούς λίθους, που σχημάτιζαν έτσι μικρούς λακκοειδείς χώρους και οι οποίοι τα συγκρατούσαν στη θέση τους. Αναφέρεται ακόμη μια περίπτωση «οικογενειακού τάφου», όπου 4 αγγεία είχαν τοποθετηθεί εντός του ίδιου λάκκου και οριοθετηθεί από λίθους. Μετά την ταφή κάλυπταν τον χώρο του τάφου με άμμο και στη συνέχεια κατασκευαζόταν ο περίβολος και τέλος ο τύμβος.⁴⁶³

Πιθανές περιπτώσεις επιτύμβιων σημάτων αποτελούν όρθιος λίθος ορθογώνιος πάνω στο χώμα, που κάλυπτε πυρά, πλάκα από ασβεστόλιθο (1x0,90μ.) τοποθετημένη στην περιφέρεια περιβόλου, καθώς και πλακοειδείς λίθοι πάνω από την καλυπτήρια πλάκα ταφικού πίθου. Την ίδια χρήση ενδεχομένως να είχε ένας κτιστός κυβόλιθος, που αποκαλύφθηκε εν μέρει πάνω σε μια πυρά.

Στην περιφέρεια των περιβόλων βρέθηκαν τεφροδόχα αγγεία, εντός λάκκων, που αποτελούν μεταγενέστερες ταφές. Η Βιγλάκη θεωρεί πως η τοποθέτησή τους εκτός των περιβόλων, γινόταν λόγω στενότητας χώρου. Στον ίδιο παράγοντα αποδίδει και την πυκνή διάταξη των αγγείων εντός των περιβόλων (όπως στην περίπτωση του περιβόλου 3). Συνδέει τους περιβόλους με αριστοκρατικές οικογένειες, ενώ το διαφορετικό μέγεθος των περιβόλων και η διαφορετική ποιότητα του ταφικού αγγείου, αποτελούν κατά τη Βιγλάκη ενδείξεις κοινωνικής διαστρωμάτωσης.⁴⁶⁴

Ο χώρος της γεωμετρικής νεκρόπολης φαίνεται πως δε χρησιμοποιήθηκε έως τον 3^ο αιώνα π.Χ., όταν δημιουργήθηκαν αθλητικές εγκαταστάσεις, λείψανα των οποίων αποκαλύπτονται στις πρώτες στρώσεις της ανασκαφής της νεκρόπολης.⁴⁶⁵ Στους ρωμαϊκούς χρόνους κατασκευάστηκε δίκτυο ύδρευσης και αποχέτευσης.

Περίβολος 2

Μεγάλο μέρος του περιβόλου καταλαμβάνει μια λακκοειδής κατασκευή, στην οποία είχε πραγματοποιηθεί η καύση νεκρών. Είναι διαστάσεων 2,50x2,10μ. και

⁴⁶³ Εκτός από τους τύμβους του γεωμετρικού νεκροταφείου, έχει αποκαλυφθεί άλλος ένας τύμβος του 6^{ου} αιώνα π.Χ. στο Βόρειο Νεκροταφείο της αρχαίας πόλης (Boehlau 1898, 32–4· Mariaud 2015· Mohr 2015, 233-235). Ο τύμβος περιείχε μια ταφή καύσης σε έναν αμφορέα των μέσων του 6^{ου} αιώνα π.Χ. Κατάλοιπο της νεκρικής πυράς πιθανότατα αποτελεί το στρώμα στάχτης που βρέθηκε εντός του τύμβου. Με τον τύμβο ενδεχομένως να συνδέονται ένας σπόνδυλος κίονα, 2 τμήματα κούρων, καθώς και μια επιτύμβια στήλη, αφιερωμένη στον Μέγα, του οποίου οι πρόγονοι έως τέσσερις γενιές αναγράφονται πάνω στη στήλη (IG XII 6.2.626, Mariaud 2015, 265-269).

⁴⁶⁴ Βιγλάκη-Σοφριανού 2000, 984· 2004, 194, 196· Tsakos 2007, 192· Viglaki 2012, 213· 2013, 21.

⁴⁶⁵ Μοναδικές ενδείξεις χρήσης του χώρου πριν την Ελληνιστική περίοδο αποτελούν αρχαϊκά όστρακα, που ενδεχομένως να αποτελούν κατάλοιπα προσφορών προς τιμήν των νεκρών (Βιγλάκη-Σοφριανού 2004, 195).

ορίζεται περιμετρικά με μια σειρά αργών λίθων. Στην επιφάνεια των λίθων είναι ευδιάκριτα τα ίχνη της φωτιάς. Ο λάκκος ήταν γεμάτος από διάσπαρτα ίχνη καύσης και φαιά άμμο, που στο κατώτερο επίπεδο ήταν σχεδόν μαύρη και εξαιρετικά συμπαγής, πάχους 0,20-0,22μ. Στο ανατολικό τμήμα του λάκκου υπήρχαν θραύσματα αγγείων, που είχαν καεί σε τέτοιο βαθμό, ώστε είχαν γίνει μια μάζα με τους περιμετρικούς λίθους, την άμμο και τα βότσαλα. Τα θραύσματα ήταν από κύπελλα, οινοχόες, σκύφους, έναν αμφορέα και έναν κρατήρα.⁴⁶⁶ Στην περιφέρεια του λάκκου βρέθηκαν οστά ζώων. Η έναρξη της χρήσης της λακκοειδούς κατασκευής ανάγεται στον 9^ο αιώνα και φτάνει μέχρι τα μέσα περίπου του 8^{ου} αιώνα π.Χ. Στο βορειοανατολικό τμήμα του λάκκου υπήρχε ο κιβωτιόσχημος τάφος, που παρουσιάζεται στη συνέχεια, ο οποίος είναι μεταγενέστερος από τον λάκκο της πυράς και θεωρείται πως χρησίμευσε για την ανακομιδή των οστών ενός νεκρού.⁴⁶⁷

Τύπος τάφου: Κιβωτιόσχημος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: 3 σκύφοι, αμφορέας, 2 οινοχόες, πίθος

Μικροτεχνία: μικύλλη χάλκινη χάνδρα, τμήμα περόνης, χάλκινη πόρπη

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Ο τάφος κατασκευάστηκε στο βορειοανατολικό τμήμα της πυράς και πάνω σε στρώμα άμμου. Ήταν διαστάσεων 0,90x0,38μ. και αποτελείτο από σχιστόπλακες στα τοιχώματα και το δάπεδο και ήταν καλυμένος με λιθόπλακες. Πάνω στις λιθόπλακες υπήρχαν τα θραύσματα του πίθου. Δίπλα στον πίθο, βρέθηκαν τα τμήματα μιας οινοχόης και ενός σκύφου. Ο τάφος περιείχε δόντια, καμένα και άκαυτα οστά κρανίου και θώρακα. Νοτιοδυτικά και ανατολικά του τάφου βρέθηκαν ο αμφορέας και η δεύτερη οινοχόη με ανεστραμμένους σκύφους στα στόμιά τους.

Σχόλια: Ο κιβωτιόσχημος κατασκευάστηκε σε μεταγενέστερη φάση από την λακκοειδή κατασκευή, όπου τελέστηκε η καύση του νεκρού.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Μ. Βιγλάκη-Σοφιανού - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1993

Χρονολόγηση: Γεωμετρική (8^{ος} αιώνας π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Βιγλάκη-Σοφιανού 2004, 193-194

Δευτερογενείς πηγές: -

⁴⁶⁶ Το θραύσμα κρατήρα που χρονολογείται στο τέλος της Μέσης Γεωμετρικής περιόδου με αρχές της Ύστερης Γεωμετρικής φέρει με παράσταση πλοίου με πανιά και αποτελεί μοναδική περίπτωση απεικόνισης πλοίου στη σαμιακή αγγειογραφία (Viglaki 2012, 212).

⁴⁶⁷ Βιγλάκη-Σοφιανού 2004, 194.

2.1.2. Δυτική Νεκρόπολη (χάρτης 3)

Η Δυτική Νεκρόπολη βρίσκεται στα δυτικά και έξω από τα τείχη της αρχαίας πόλης της Σάμου (σχ. 49). Το νεκροταφείο απλώνεται στα υψώματα, βορειοδυτικά της λίμνης Γλυφάδας και βόρεια της Ιεράς Οδού προς το Ηραίο. Χρονολογείται από την Αρχαϊκή έως τη Ρωμαϊκή περίοδο και το μεγαλύτερο μέρος του ερευνήθηκε από τον Boehlau στο τέλος του 19^{ου} αιώνα⁴⁶⁸. Οι έρευνες που διεξήχθησαν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία τις δεκαετίες του 1960 και 1970,⁴⁶⁹ έφεραν στο φως κι άλλους τάφους, ο πρωιμότερος από τους οποίους χρονολογείται στο α' μισό του 7^ο αιώνα π.Χ.⁴⁷⁰ Φαίνεται πως η χρήση της Δυτικής Νεκρόπολης αρχίζει μετά την εγκατάλειψη του νεκροταφείου στα Τρία Δόντια (3.1.1).⁴⁷¹

Ο πρωιμότερος τάφος του νεκροταφείου, που εντάσσεται στο χρονολογικό πλαίσιο της παρούσης μελέτης, περιείχε μια πρωτογενή καύση (πυρά 6). Ο τάφος βρέθηκε μαζί με άλλους υστερότερους τάφους, λίγο μακρύτερα από το τείχος της πόλης, στα δυτική πλευρά του νεκροταφείου, κατά τις εργασίες διαπλάτυνσης της οδού που οδηγεί από το Πυθαγόρειο στη Χώρα (ανατολικό τμήμα κτήματος Καπούδα).⁴⁷²

Το έθιμο της καύσης φαίνεται πως εγκαταλείπεται από τον 6^ο αιώνα και εξής, καθώς ανάμεσα στους 200 περίπου τάφους του νεκροταφείου δεν έχει εντοπιστεί σχεδόν καμιά καύση,⁴⁷³ με πιθανώς εξαίρεση μόνο μιας περίπτωσης.⁴⁷⁴

⁴⁶⁸ Boehlau 1898· Kyrielleis 1986, 187-204· Löwe 1996, 24-107· Tsakos 2001· Βιγλάκη 2012, 214-218· Mohr 2015, 224-233, με πληρέστερη βιβλιογραφία.

⁴⁶⁹ Τσάκος 1969α· 1970· Ζερβουδάκη 1975· Τσάκος 1978· 1979· Βιγλάκη-Σοφριανού 1982· Tsakos 1996, 123-131.

⁴⁷⁰ Αρχικά η καύση είχε χρονολογηθεί στο β' μισό του 7^{ου} αιώνα (Τσάκος 1969α, 388-390· 1969β· Tsakos 1996, 123-124· 2007, 195· Mohr 2015, 228-229, 233), πρόσφατα όμως χρονολογήθηκε στο α' μισό του 7^{ου} αιώνα (Τσάκος 2016, 703-704).

⁴⁷¹ Tsakos 1996, 130· Βιγλάκη 2012, 109· Mohr 2015, 225.

⁴⁷² Στην περιοχή αυτή βρέθηκαν συνολικά 28 ενταφιασμοί, καύσεις και εγχυτρισμοί οι οποίοι χρονολογούνται από τα μέσα του 7^{ου} αιώνα έως τον 4ο αιώνα π.Χ. (Τσάκος 1969α, 388· 1969β, 203· Tsakos 1996, 123). Δεν είναι σαφές αν η πυρά 6 αποτελεί τον μοναδικό τάφο που χρονολογείται στον 7^ο αιώνα ή αν, ανάμεσα στους 28 τάφους, υπήρχαν κι άλλοι της ίδιας περιόδου.

⁴⁷³ Βιγλάκη 2012, 214· Maríaud 2015, 270. Τέσσερις θέσεις πυράς με όστρακα και μεταλλικά αντικείμενα θεωρούνται εναγιστικές πυρές (Boehlau 1898, 48-49· Löwe 1996, 76· Mohr 2015, 230), ενώ κατάλοιπα εναγιστικών πυρών έχουν εντοπιστεί και εξωτερικά ορισμένων τάφων (π.χ. τάφος 22, Boehlau 1898, 40· Löwe 1996, 41-42). Η πλειοψηφία των τάφων είναι ενταφιασμοί σε λίθινες σαρκοφάγους, με επίπεδη πλάκα ως οροφή ή αετωματική επίστεψη. Είναι οργανωμένοι ανά συστάδες και ως σήματα είχαν επιτύμβιες στήλες, συχνά ενεπίγραφες με το όνομα του νεκρού ή/και το πατρωνύμιο. Έχουν βρεθεί και τάφοι που θεωρείται ότι ανήκαν σε παιδιά, εγχυτρισμοί ή ενταφιασμοί σε κιβωτιόσχημους.

⁴⁷⁴ Τσάκος 1969α, 388· Tsakos 1996, 123· Mohr 2015, 233. Πρόκειται για την Πυρά 1, η οποία είχε καταστραφεί μερικώς κατά εργασίες διαπλάτυνσης οδού. Ο λάκκος (1,80x0,70x0,50μ.) περιείχε τέφρα, όστρακα αγγείων και τμήματα ειδωλίου ίππου. Στην ίδια πυρά ανήκουν και δύο πλαστικά αγγεία μορφής πιθήκου και Σιληνού, πώμα πυξίδας και αβαφές κυάθιο, όλα του 6^ο αιώνα π.Χ., τα οποία

Πυρά 6 (εικ. 42α-γ)

Τύπος τάφου: Λάκκος **Είδος οστεοδόχου:** -

Είδος καύσης: Πρωτογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: - **Φύλο:** -

Κεραμική: όστρακα (αδιευκρίνιστου τύπου αγγείων)⁴⁷⁵

Μικροτεχνία: 12 πόρπες (5 ακέραιες), 5 αργυρά, επίχρυσα ενώτια (3 ακέραια), ελάσματα χαλκού (κάποια αποτελούν τμήματα αλυσωτών και σπειροειδών κοσμημάτων), 2 σφονδύλια, τμήματα αντικειμένων από ελεφαντοστό (ατράκτου και ηλακάτης), κεφαλές περονών από ελεφαντοστό,⁴⁷⁶ ελεφάντινα πλακίδια, τμήμα χάλκινης ζώνης με ενσωματωμένη μια πόρπη, 3 ειδώλια ζώων από ελεφαντοστό (δύο λέοντες, ένα κριάρι)

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: τον λάκκο συνιστούσε κοίλωμα του βράχου, διαστάσεων 0,90x0,60x0,84μ. Εντός του λάκκου βρέθηκε στρώμα στάχτης που περιείχε τα όστρακα των αγγείων και τα κτερίσματα, τα οποία είχαν έντονα τα ίχνη της πυράς.

Σχόλια: Λόγω του μεγάλου αριθμού κοσμημάτων ο τάφος αποδόθηκε σε γυναίκα.⁴⁷⁷

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Κ. Τσάκος - ΚΑ' ΕΠΚΑ - 1968

Χρονολόγηση: Πρωίμη Αρχαϊκή (α' μισό 7^ο αιώνα π.Χ.)

Πρωτογενείς πηγές: Τσάκος 1969α, 388· 1969β· 2016· Tsakos 1996, 123-124· 2007, 195

Δευτερογενείς πηγές: Mohr 2015, 233

Εκτός του νεκροταφείου στα Τρία Δόντια και του τάφου του 7^ο αιώνα π.Χ. της Δυτικής Νεκρόπολης, έχουν βρεθεί 3 εγχυτρισμοί της Ύστερης Γεωμετρικής Περιόδου στο χώρο της μεταγενέστερης Αγοράς της αρχαίας πόλης της Σάμου,⁴⁷⁸ καθώς εγχυτρισμοί της Αρχαϊκής Περιόδου στο χώρο του Ηραίου.⁴⁷⁹

βρέθηκαν πάνω σε μια πλάκα. Δεν αναφέρεται η ύπαρξη οστών, όμως λόγω του μεγέθους του λάκκου θεωρείται πως περιείχε πρωτογενή καύση και μάλιστα ανδρός.

⁴⁷⁵ Τσάκος 2016, 703.

⁴⁷⁶ Η μία σώζει τμήμα χάλκινης περόνης, προσαρτημένης σε αυτήν μέσω χάλκινου ήλου (Τσάκος 1969β, 204, αρ. 5).

⁴⁷⁷ Tsakos 1996, 123.

⁴⁷⁸ Χατζή-Βαλλιανού 1977, 299-303· Τσάκος 1978, 333· Tsakos 2007, 191· Mohr 2015, 221-222.

⁴⁷⁹ Μαρθάρη 1982· Mohr 2015, 235-236. Δίπλα στον αγροτικό δρόμο που συνδέει τον Παγώνδα με το Ηραίο, εντοπίστηκαν συνολικά 32 παιδικές ταφές: 12 εγχυτρισμοί, 18 κιβωτίοσχημοι και 2 σαρκοφάγοι, που χρονολογούνται από τα μέσα του 7^ο αιώνα έως τα μέσα του 6^ο αιώνα π.Χ. Η γειτνίαση με το ναό της θεάς Ήρας ίσως να οφείλεται στην ιδιότητα της θεάς, ως προστάτιδα της μητρότητας και των νεογέννητων και κατ' επέκταση της οικογένειας.

Δ.3. Χίος

3.1 Πόλη Χίου/Ριζάρι (χάρτης 3)

Η αρχαία πόλη της Χίου βρίσκεται κάτω από τη σύγχρονη πόλη της Χίου, στο μέσο περίπου της ανατολικής ακτής του νησιού. Στα νοτιοδυτικά της πόλης, έχει εντοπιστεί νεκροταφεία που ήταν σε χρήση από την Πρωίμη Αρχαϊκή έως τη Βυζαντινή περίοδο.⁴⁸⁰

Στην πρωϊμότερη φάση ανήκει μια ομάδα τάφων από τέσσερις σαρκοφάγοι,⁴⁸¹ που περιείχαν ενταφιασμούς, μια πυρά και 8 ταφές σε αγγεία (σχ. 50). Οι τάφοι βρέθηκαν στην τοποθεσία Ριζάρη, στο οικοπέδο Πιπινιά, απέναντι από την εκκλησία των Ταξιαρχών και φαίνεται πως αποτελούν μέρος ενός νεκροταφείου, με χρήση έως την Ελληνιστική περίοδο.⁴⁸² Η ανασκαφή πραγματοποιήθηκε από τον Κοντολέοντα στις αρχές της δεκαετίας του 1952, όμως παραμένει επί της ουσίας αδημοσίευτη, καθώς η ανασκαφική αναφορά περιλαμβάνει γενικές πληροφορίες και όχι αναλυτική παρουσίαση κάθε τάφου.

Στο κέντρο περίπου των τάφων βρέθηκε μια πυρά, διαστάσεων 2x1μ., με στρώμα καμένου χώματος, στάχτης και ανθράκων ανακατεμένων με όστρακα από υδρίες και άλλα αγγεία. Οι 3 σαρκοφάγοι εκτείνονταν αμέσως στα δυτικά της πυράς (σαρκοφάγοι I-III), ενώ η τέταρτη (IV) βρέθηκε στα βορειοδυτικά της. Τα αγγεία με τις ταφές βρέθηκαν στην περιοχή, νότια, νοτιοδυτικά και δυτικά της πυράς. Η ανασκαφική αναφορά δεν επαρκεί για τον προσδιορισμό του χαρακτήρα της πυράς, εάν πρόκειται για ταφική πυρά ή εναγιστική.⁴⁸³

Πάνω από την περιοχή των τάφων βρέθηκε επίχωση, που είχε ήδη διαταραχτεί στην αρχαιότητα και περιείχε όστρακα διαφόρων περιόδων, αλλά όχι μεταγενέστερων του 1^{ου} αιώνα π.Χ.

⁴⁸⁰ Anderson 1954, 128-182· Boardman 1954, 123-128· 1967· Cook 1952, 124· Κοντολέοντος 1952, 520-530· Lemos 1986· 1997, 73-85· Tsaravopoulos 1986, 134-136· Mohr 2015, 217-219.

⁴⁸¹ Ο Κοντολέον χρονολόγησε τις σαρκοφάγους, όπως και τα αγγεία με τις ταφές, στο τέλος του 8^{ου} και στον 7^ο αιώνα (Κοντολέοντος 1952, 521). Θεωρείται όμως πιθανότερο οι σαρκοφάγοι να χρονολογούνται στον 7^ο αιώνα ή ακόμη και αρχές του 6^{ου} αιώνα. Για το ζήτημα της χρονολόγησης των σαρκοφάγων, με βιβλιογραφία, Mohr 2015, 218-219.

⁴⁸² Στην περιοχή γύρω από τους τάφους βρέθηκαν όστρακα, αλλά και τμήματα κατεστραμμένων τάφων (Κοντολέοντος 1952, 528· Cook 1952, 124· Lemos 1997, 78· Λαιμού 2006, 585-586).

⁴⁸³ Αναφέρεται άλλη μια πυρά με υστερογεωμετρικά όστρακα, που βρέθηκε ανατολικά των τάφων (Κοντολέοντος 1952, 528).

Τάφοι 1-8

Τα αγγεία βρέθηκαν στο ίδιο επίπεδο με την πυρά, τοποθετημένα στο πλάι και το στόμιό τους έκλεινε με τμήμα κεράμου (τάφος 1), δύο πλάκες (τάφος 2) ή με λίθο (τάφος 6). Τρία από τα αγγεία ήταν πίθοι (τάφοι 4-6, **εικ. 27**), ενώ τα υπόλοιπα (τάφοι 1-3, 7-8) ήταν πιθοειδείς αμφορείς. Δύο περιείχαν μόνο χώμα, τέφρα και οστά (τάφοι 4-5), και κανένα κτερίσμα. Ενώ τα υπόλοιπα αγγεία περιείχαν από 3 έως 6 κτερίσματα, μια οινοχόη και συνήθως μικρά κύπελλα. Μόνο σε μια περίπτωση (τάφος 3) βρέθηκαν τα κτερίσματα εκτός του ταφικού αγγείου. Θεωρείται πως όλα τα αγγεία περιείχαν καύσεις, παρόλο που σαφής αναφορά ύπαρξης τέφρας και οστών γίνεται μόνο για δύο από τους τάφους (4 και 5). Δεν μπορεί συνεπώς να αποκλειστεί το ενδεχόμενο κάποια από τα υπόλοιπα αγγεία να περιείχαν εγχυτρισμούς.

Πάνω από τα αγγεία βρέθηκε ένα αδιατάρακτο στρώμα επίχωσης, βάθους περίπου 50εκ., που περιείχε όστρακα αγγείων που χρονολογούνται από το τελευταίο τέταρτο του 7^{ου} αιώνα έως το πρώτο τέταρτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ.⁴⁸⁴

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Ν. Κοντολέων - Κ' ΕΠΚΑ - 1952

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή - Αρχαϊκή (δ' τέταρτο 7^{ου} αιώνα – α' τέταρτο 6^{ου} αιώνα π.Χ.)⁴⁸⁵

Πρωτογενείς πηγές: Κοντολέων 1952, 220-230

Δευτερογενείς πηγές: Cook 1952, 124· Lemos 1986· 1997, 73–85· Λαιμού 2006, 585· Mohr 2015, 217–219

Εκτός της τοποθεσίας Ριζάρη, στα νοτιοδυτικά της πόλης της Χίου, έχουν εντοπιστεί ταφές σε πιθάρια και αμφορείς της Ύστερης Πρωτογεωμετρικής και Πρώιμης Γεωμετρικής περιόδου. Πρόκειται για την περιοχή του Αγίου Ισιδώρου, στις βόρειες παρυφές της πόλης και στην περιοχή της Αγ. Άννας Καπέλας, κοντά στο λιμάνι,⁴⁸⁶ καθώς και την περιοχή του Αγίου Ιωάννη Προδρόμου.⁴⁸⁷ Από τις 2 ταφές,

⁴⁸⁴ Lemos 1997, 78, σημ. 25.

⁴⁸⁵ Ο Κοντολέων απέδωσε τα αγγεία με τις ταφές την ίδια περίοδο με τις σαρκοφάγους, δηλαδή στο τέλος του 8^{ου} αιώνα και στον 7^ο αιώνα (Κοντολέων 1952, 521). Όπως και στην περίπτωση των σαρκοφάγων όμως, οι ταφές στα αγγεία χρονολογούνται από την Ειρήνη Λαιμού χαμηλότερα, στην περίοδο από το τελευταίο τέταρτο του 7^{ου} αιώνα έως το πρώτο του 6^{ου} αιώνα π.Χ. (Lemos 1986, 235· 1997, 78). Τη σύγχρονη χρονολόγηση των σαρκοφάγων και των αγγείων υποδεικνύει το γεγονός πως οι πιθοειδείς αμφορείς (τάφοι 1-3, 7-8) είχαν ίδια διακόσμηση με τις υδρίες που βρέθηκαν ως κτερίσματα στις σαρκοφάγους (Κοντολέων 1952, 527· Lemos 1986, 236· ξη1997, 78).

⁴⁸⁶ Πρόκειται για τα οικοπέδα Ανδριώτη (Άγιος Ισιδωρος) και Κουρτέση (Αγ. Άννα Καπέλα): Ζαχαρού-Λουτράρη - Τσαραβόπουλος 1984, 108-109. Αχειλαρά 1987, 475· Αρχοντίδου 1989, 397–398· Τσαραβόπουλος 1986, 125, θέση 1, 127· Αρχοντίδου-Αργύρη 2004· Λαιμού 2006, 588. Ο τάφος στον Άγιο Ισιδωρο χρονολογείται στην Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο, ενώ ο τάφος στην Αγ. Άννα Καπέλα στο τέλος της Πρωτογεωμετρικής ή στη μετάβαση από την Πρωτογεωμετρική στη Γεωμετρική περίοδο (Αρχοντίδου-Αργύρη 2004, 212).

μόνο η περίπτωση της Αγ. Άννας Καπέλας περιείχε με βεβαιότητα εγχυτρισμό. Θεωρείται πως και οι άλλες δύο περιπτώσεις αποτελούν ομοίως εγχυτρισμούς, όμως καθώς δεν βρέθηκαν οστά, δεν μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα να περιείχαν τα αγγεία δευτερογενείς καύσεις.⁴⁸⁸

Δ.4. Λέσβος

4.1. Άντισσα (χάρτης 3)

Η αρχαία πόλη της Άντισσας βρίσκεται βορειοδυτικά του νησιού, στη χερσόνησο του Οβριόκαστρου. Στις πλαγιές, στα νοτιοανατολικά του λόφου της ακρόπολης εντοπίστηκαν τάφοι που χρονολογούνται από την Ύστερη Γεωμετρική έως την Κλασική περίοδο (σχ. 51).⁴⁸⁹ Ένα μέρος είχε εντοπιστεί από τον Koldewey στο τέλος του 19^{ου} αιώνα μ.Χ.,⁴⁹⁰ αλλά συστηματική ανασκαφή έγινε από την Lamb στις αρχές της δεκαετίας του 1930.⁴⁹¹

Η Lamb αναφέρει τρεις ομάδες τάφων, που εκτείνονται όλες νοτιοανατολικά της ακρόπολης και καλύπτουν την ίδια χρονική περίοδο (Ύστερη Γεωμετρική-Κλασική), όμως δεν είναι σαφές αν πρόκειται για ένα ενιαίο νεκροταφείο ή για τρία διαφορετικά. Πρόκειται για κιβωτιόσχημους τάφους, λίθινες και πήλινες σαρκοφάγους, εγχυτρισμούς, καθώς και αγγεία που περιείχαν καύσεις. Οι ταφές της Γεωμετρικής και Αρχαϊκής περιόδου ήταν ενταφιασμοί σε κιβωτιόσχημους τάφους, καύσεις σε αγγεία και εγχυτρισμοί. Οι τάφοι δεν είναι πλήρως δημοσιευμένοι και πληροφορίες, όπως ο ακριβής αριθμός τους ή η κατανομή τους στο χώρο παραμένουν ασαφή.⁴⁹²

⁴⁸⁷ Ζαχαρού-Λουτράρη – Μαστορόπουλος – Τσαραβόπουλος 1983, 96–97· Τσαραβόπουλος 1986, 134–135, θέση 33· Ζαχαρού-Λουτράρη 1988, 44, εικ. 38· Lemos 1997, 80· 2002, 180· Λαιμού 2006, 588· Mohr 2015, 216–217.

⁴⁸⁸ Στην περίπτωση του Αγίου Ισιδώρου ο πίθος είχε σχεδόν καταστραφεί από τον μηχανικό εκσκαφέα και σώθηκαν μόνο το κάτω μέρος του αγγείου και 4 κτερίσματα (κύπελλο, σκύφος, οινοχόη, πυξίδα) δίπλα σε αυτό (Αρχοντίδου-Αργύρη 2004, 207–208, 211–214).

⁴⁸⁹ Lamb 1931, 174–178· 1932, 63–67· Spencer 1995α, 287, 294· Spencer 1995β· Mohr 2015, 211–212.

⁴⁹⁰ Koldewey 1890, 19–21. Η ακριβής θέση των τάφων που εντόπισε ο Koldewey δεν έχει προσδιοριστεί (Lamb 1931, 174· Spencer 1995β, 48, σημ. 19).

⁴⁹¹ Lamb 1931, 174–178· 1932, 63–67.

⁴⁹² Η ίδια η Lamb είχε επισημάνει πως η δημοσίευση των τάφων είναι σε προκαταρκτικό στάδιο, επισημαίνοντας μόνο τις πιο αντιπροσωπευτικές περιπτώσεις, με κύριο στόχο να δημοσιευτούν το συντομότερο δυνατόν τα αγγεία της κατηγορίας bucchero (Lamb 1931, 174).

Τέλος, κοντά σε ένα είδος περιβόλου που περιέκλειε 2 τάφους της Ύστερης Γεωμετρικής περιόδου, βρέθηκε κεραμική και μικροτεχνία (κεφαλή χάλκινου ιππαρίου, θραύσματα πορπών, αγνύθες, διάτρητα ομοιώματα ποδιών) που έχουν ερμηνευτεί ως κατάλοιπα προγονικής λατρείας.⁴⁹³

Ομάδα V.C.

Μόλις 0,25μ κάτω από την επιφάνεια του εδάφους βρέθηκε μια ομάδα 3 αγγείων, το ένα ήταν εγχυτρισμός⁴⁹⁴ και τα άλλα δύο περιείχαν δευτερογενείς καύσεις. Μια φιάλη (bucchero) και ένας κάρθαρος είχαν τοποθετηθεί ως προσφορές κοντά στις δύο ταφές.

Τάφος V.C./1

Τύπος τάφου: - **Είδος οστεοδόχου:** Πίθος
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: κύπελλο
Μικροτεχνία: 2 χάλκινες πόρπες
Οργανικά ευρήματα: -
Χώρος απόθεσης προσφορών: -
Σήμανση: -
Περιγραφή: Ο πίθος περιείχε μικρά κομμάτια απανθρακωμένου ξύλου και οστά. Το αγγείο ήταν γεμάτο με σκληρό χώμα και περιείχε τα κτερίσματα.
Σχόλια: -
Ανασκαφείς – Φορέας – Έτη: W. Lamb – Βρετανική Σχολή Αθηνών - 1931
Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή
Πρωτογενείς πηγές: Lamb 1931, 174; 1932, 64
Δευτερογενείς πηγές: Spencer 1995α, 287· 1995β, 54· Mohr 2015, 212

Τάφος V.C./2

Τύπος τάφου: - **Είδος οστεοδόχου:** Αδιευκρίνιστο
Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** Οστά
Ανθρωπολογική μελέτη: -
Ηλικία: - **Φύλο:** -
Κεραμική: -

⁴⁹³ Πρόκειται για 2 κιβωδομοιόμοιους τάφους, από τους οποίους ο ένας ήταν συλημένος και από το δεύτερο σώζεται μόνο η καλυπτήρια λίθος. Οι δύο πλευρές τους (βόρεια και ανατολική) περιβάλλονταν από έναν λίθινο τοίχο, ενώ οι άλλες δύο (νότια και δυτική) από τον βράχο, Lamb 1931, 175-176· Spencer 1995α· Mohr 2015, 212.

⁴⁹⁴ Πρόκειται για έναν αμφορέα που περιείχε μια πρόχου, μια οινοχόη και έναν μικρογραφικό αμφορέα, Lamb 1931, 174· Mohr 2015, 212.

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Το αγγείο ήταν γεμάτο με σκληρό χώμα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: W. Lamb – Βρετανική Σχολή Αθηνών - 1931

Χρονολόγηση: Ύστερη Γεωμετρική ή Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Lamb 1931, 174

Δευτερογενείς πηγές: Spencer 1995β, 54· Mohr 2015, 212

Τάφος V.N./1

Τύπος τάφου: -

Είδος οστεοδόχου: Αδιευκρίνιστο

Είδος καύσης: Δευτερογενής **Ανθρωπολογικό υλικό:** -

Ανθρωπολογική μελέτη: -

Ηλικία: -

Φύλο: -

Κεραμική: αγγεία πόσεως και έκχυσης (bucchero κεραμική)

Μικροτεχνία: -

Οργανικά ευρήματα: -

Χώρος απόθεσης προσφορών: -

Σήμανση: -

Περιγραφή: Το αγγείο περιείχε στάχτη και χώμα. Κάτω από αυτό βρέθηκαν τα κτερίσματα.

Σχόλια: -

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: W. Lamb – Βρετανική Σχολή Αθηνών - 1931

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Lamb 1931, 176

Δευτερογενείς πηγές: Mohr 2015, 212

4.2. Μήθυμνα (χάρτης 3)

Στη βορειοδυτική ακτή του νησιού, στην περιοχή Ντάπια της πόλης της Μήθυμνας, έχουν εντοπιστεί τάφοι που χρονολογούνται οι περισσότεροι στην Αρχαϊκή περίοδο, αλλά βρέθηκαν και ορισμένοι της Κλασικής περιόδου. Πρόκειται για δύο ή τρεις ομάδες τάφων (τομείς B, D και E), που περιλαμβάνουν κυρίως πλήινες σαρκοφάγους, καθώς και 2 μεμονωμένους τάφους, μια σαρκοφάγο (τομέας A) και έναν θαλαμοειδή (τομέας C).⁴⁹⁵ Οι τάφοι βρέθηκαν σε μια έκταση περίπου 2 τ.χμ, αλλά δεν είναι σαφές αν αποτελούν μέρος ενός νεκροταφείου ή περισσοτέρων.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ Spencer 1995α, 294· Mohr 2015, 209-211, όπου και πληρέστερη βιβλιογραφία.

⁴⁹⁶ Η ακριβής θέση ορισμένων από τους τάφους δεν είναι γνωστή. Ακόμη η θέση των τάφων της ομάδας E (ανασκαφή Βρετανικής Σχολής του 1928) σε σχέση με αυτή της ομάδας D (ανασκαφή Αρχαιολογικής Υπηρεσίας του 1986), δεν είναι ακριβώς προσδιορισμένη και έτσι δεν είναι σαφές αν αποτελούν μέρος ίδιας συστάδας τάφων ή αν πρόκειται για δύο διαφορετικές (Spencer 1995α, 294, σημ. 149).

Στον τομέα D, ανάμεσα σε σαρκοφάγους του 4^{ου} αιώνα π.Χ. εντοπίστηκαν από την Αρχαιολογική Υπηρεσία τη δεκαετία του 1980, οι 2 ταφές καύσης της Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου, που παρατίθενται στη συνέχεια στον κατάλογο.

Τάφοι D/1986.1, D/1986.2

Πρόκειται για δύο δευτερογενείς ταφές καύσης, που βρέθηκαν σε δύο αγγεία (αδιευκρίνιστου τύπου) και ήταν κτερισμένες με 2 ληκύθια, έναν μικρό στάμνο, ένα άωτο, άβαφο ανοικτό αγγείο και 4 πόρπες, μικρασιατικού τύπου. Οι τάφοι περιγράφονται στην προκαταρκτική τους δημοσίευση μαζί και έτσι δεν είναι δυνατή η επιμέρους απόδοση των κτερισμάτων.

Ανασκαφείας – Φορέας – Έτη: Α. Σωτηρίου - Κ' ΕΠΚΑ - 1986

Χρονολόγηση: Πρώιμη Αρχαϊκή

Πρωτογενείς πηγές: Αχειλαρά 1986

Δευτερογενείς πηγές: Αρχοντίδου-Αργύρη 1989, 58-59· Spencer 1995α, 194· Mohr 2015, 210

Ταφές Γεωμετρικής και Πρώιμης Αρχαϊκής περιόδου αποτελούν ακόμη, ένας εγχυτρισμός του 7^{ου} αιώνα που βρέθηκε στην Ερεσσό και ένας δεύτερος εγχυτρισμός Πρωτογεωμετρικής περιόδου που βρέθηκε στην Αχλαδερή, στο χώρο του νεκροταφείου της αρχαίας πόλης της Πύρρας.⁴⁹⁷ Τέλος, στην πόλη της Μυτιλήνης εντοπίστηκαν ένας αδημοσίευτος εγχυτρισμός της Πρωτογεωμετρικής περιόδου και τάφοι της Γεωμετρικής περιόδου, για τους οποίους είναι γνωστό μόνο κάποια από τα κτερίσματα.⁴⁹⁸

⁴⁹⁷ Για τον εγχυτρισμό της Ερεσσού, βλ. Λάσκαρης 1960, 73· Mohr 2015, 213. Ο εγχυτρισμός από την Πύρρα περιείχε δύο κομμάτια από σιδερένια αιχμή ακοντίου (Αχειλαρά 1986, 203· Spencer 1995α, 281· Mohr 2015, 214).

⁴⁹⁸ Ο εγχυτρισμός βρέθηκε στην Επάνω Σκάλα και οι υπόλοιποι τάφοι στην περιοχή της εκκλησίας του Αγίου Στεφάνου (Lemos 1992, 180· Spencer 1995α, 279· Mohr 2015, 214-215).